

TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLÂHİYAT ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ HASEKİYE'SİNİN

BİRİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MUAMMER CENGİZ

İstanbul, 2007

TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLÂHİYAT ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ HASEKİYE'SİNİN

BİRİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MUAMMER CENGİZ

Danışman: Prof. Dr. Mahmud Erol KILIÇ

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

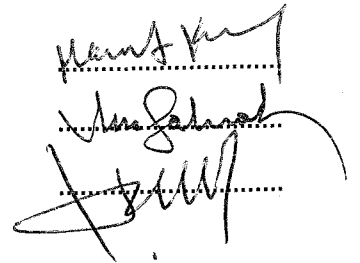
İLAHİYAT Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MUAMMER CENGİZ' nin İSMAIL HAKKI BURSEVİ'NİN TUHFE-İ
HASEKİYE'SİNİN BİRİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL) adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 24.05.2007 tarih ve 2007/06-31 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 12.16.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MAHMUD EROL KILIÇ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. HARUN ANAY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYÂTİ ve ESERLERİ	2
A. HAYÂTİ	2
B. ESERLERİ	4
II. TUHFE GELENEĞİ, İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFELERİ VE TUHFE-İ HASEKİYESİ	6
A. TUHFE GELENEĞİ.....	6
B. BURSEVÎ'NİN TUHFELERİ	8
C. TUHFE-İ HASEKİYE	8
1. Çalışmamızın Muhtevâ ve Çerçevesi	8
2. Çalışmada Tâkip Ettiğimiz Usûl ve Prensipler	10
BİRİNCİ BÖLÜM	
TUHFE-İ HASEKİYE'DE ELE ALINAN KONULAR	12
I. TEVHÎD	13
A. GİRİŞ	13
1. Mutasavvıfların Tevhîd Hakkındaki Görüşleri	13
2. Tevhîdin Mertebeleri	15
3. Tevhîdin Kısımları.....	20
B. BURSEVÎ'DE TEVHÎD ANLAYIŞI	20
Tevhîdin Mertebeleri	21
a. Tevhîdin Sûreti	21
b. Tevhîdin Mânâsı	22
c. Tevhîdin Hakîkati	22
II. HİLÂFET	24
A. GİRİŞ	24
1. Tasavvufta Halîfe ve Hilâfet	24
2. Tarîkatta Halîfe.....	25
a. Sûretâ Hilâfet.....	25
b. Mânây-yı Hilâfet.....	25
c. Hakîkî Hilâfet	26
3. Kur'an'-ı Kerim'de Hilâfet	26
B. BURSEVÎ'DE HİLÂFET	27
1. Hilâfetin Lüzûmu.....	27
2. Hilâfetin Kısımları	28
3. Hilâfet ve Hilâfet Makâmı	28
III. ZÂHİR-BÂTIN İLMİ	29

A. MUTASAVVIFLARIN ZÂHİR- BÂTİN İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	29
B. BURSEVÎ'YE GÖRE ZÂHİR-BÂTİN İLMİ	33
IV. ESMÂ-İ HÜSNÂ	36
A. Giriş	36
1. Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ Terkîbi	38
2. İsm-i Â'zam.....	40
3. Zât ve Sıfat Tâbirleri.....	41
B. BURSEVÎ'DE ESMÂ-İ HÜSNÂ	41
V. MÜBÂYA'A.....	44
A. GİRİŞ	44
1. Tasavvufta Mübâya'a	44
2. Mübâya'a Merâsimi.....	46
B. BURSEVÎ'DE MÜBÂYA'A	47
1. Mübâya'a ve Lüzûmu	47
2. Mübâya'a'nın Kısımları.....	48
3. Mübâya'a'dan Hurûc	49
IV. NÜBÜVVET VE VELÂYET.....	49
A. GİRİŞ	49
1. Velâyet	51
2. Hâtemü'l-Enbiyâ Meselesi.....	52
3. Hâtemü'l-Evliyâ Meselesi.....	53
4. Enbiyâ'nın Evliyâyâ Üstünlüğü	54
B. BURSEVÎ'DE NÜBÜVVET VE VELÂYET'İN YORUMU	55
1. Hatmü'n-Nübüvve	55
2. Risâlet Mertebeleri	56
İKİNCİ BÖLÜM	
ESERDE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	58
I. SEYR U SÜLÛK.....	59
A. GİRİŞ	59
1. Tasavvuf'ta Seyr u Sülûk	59
2. Seyr u Sülûkun Mertebeleri	60
a. Seyr İlallah.....	60
b. Seyr Fillah	61
c. Seyr Me'alâh.....	61
d. Seyr Anillâh.....	61
B. BURSEVÎ'DE SEYR U SÜLÛK	62
II. RİYÂZET-MÜCÂHEDE	64
A. GİRİŞ	64
1. Tasavvufta Riyâzet ve Mücâhede.....	64
2. Riyâzet ve Mücâhede'ye Dâir Âyet ve Hadisler	66
B. BURSEVÎ'DE RİYÂZET VE MÜCÂHEDE	67
III. ZİKİR.....	71
A. TASAVVUF'TA ZİKİR KAVRAMI.....	71

1. Zikre İşâret Olunan Âyet ve Hadisler	72
2. Zikir Telkîni	74
B. BURSEVÎDE ZİKİR.....	75
a. Kalbî Zikir	75
b. Cehrî Zikir	75
c. Hafî Zikir	75
IV. SOHBET.....	78
A. GİRİŞ	78
1. Âyet ve Hadislerde Sohbet Kavramı	79
2. Mutasavvıfların Sohbet Hakkındaki Düşünceleri	80
3. Sohbetin Faydaları	82
B. BURSEVÎ'DE SOHBET KAVRAMI	82
1. Sohbet'in Mânâ ve Muhtevâsı.....	82
2. Sohbet'in Türleri	84
a. Sohbet-i Cismâniye	84
b. Sohbet-i Rûhâniye.....	84
c. Sohbet-i İlâhiye.....	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TUHFE-İ HASEKİYE METNİ	87
I. Lâ ilâhe illallâh	89
II. Muhammedü'r-Rasûlüllâh	122
II. İbn-i 'Abdillâh.....	167
III. İbn-i Abdülmuttalib.....	181
IV.İbn-i Hâşim	210
SONUÇ	222
BİBLİYOGRAFYA.....	224

ÖNSÖZ

Cenâb-ı Hakk'ın nâmütenâhi ilmi ölçüsünde O'na hamd u senâlar eder, Habîb-i Edîbine ve âl-i beytine salât u selâm ederim.

İslâm'ın rûhî hayatı olan tasavvuf'a beşer bugün dünden daha muhtaçtır. Zîra günümüz insanı madde planında çok ileri gitmiş ama maneviyata karşı hâla çok açtır. Bu durum tasavvuf tarihçilerine, mutasavvıflara ve engin İslam tasavvuf kültürümüze olan ihtiyâcın ne derece yüksek olduğunu göstermektedir.

Osmanlı bir çok alanda olduğu gibi tasavvuf sâhâsında da çok velûd müellifler yetiştirmiş ve bu müellifler tasavvuf ilmine bir çok eser kazandırmışlardır. İsmâîl Hakkı Bursevî (1137/1725) de Osmanlı döneminde yaşamış ve bu alanda çok eser vermiş müelliflerimizdendir.

Geçmişle bu günün ittisalini sağlam tesis ederek geleceğe bu kültürü taşımak çok mukaddes bir vazîfedir. Biz de bu yolun erkânını henüz yeni hecelelemeye başlamış mübtedî bir tilmiz olarak, boyumuzu aşkın bu işe dâir bir şeyler yapmaya kalkıştık. İsmâîl Hakkı Bursevî hazretlerinin *Tuhfe-i Hasekiye* isimli eserin ilk bölümünü günümüz Türkçe harflerine aktararak inceleme girişiminde bulunduk.

Bu tezi hazırlama sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamda bana yardımcı olan tez danışmanım çok kıymetli Prof.Dr.Mahmud Erol Kılıç hocama, ve bu konuyu seçmemde ve çalışma esasları noktasında bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı beye ve Prof. Dr. H.Kâmil Yılmaz hocama en kalbî minnet ve şükranlarımı sunarım.

Muammer CENGİZ

Bağlarbaşı, 2007

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
bsk.	:Baskı
c.	:Cilt
c.c.	:Celle celâlühü
ev.	:eviren
DİA	:Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	:Hazırlayan
hz.	:Hazreti
İst.	:İstanbul
ktp.	:Kütüphâne
m.	: Mîlâdî
MÜİFV	:Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
neş.	:Neşriyat
nr.	:Numara
ö.	:Ölümü
r.a.	:Radıyallâhu anh
s.	:Sayfa
s.a.v	:Sallallâhu aleyhi vesellem
terc.	:Tercüme
thk.	:Tahkik eden
vd.	:Ve diğçerleri
vr.	:Varak
vs.	:Vesâire
yay.	:Yayınları

GİRİŞ

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYÂTI ve ESERLERİ¹

A. HAYÂTI

Bursevî, Zi'l-ka'de 1063/Eylül 1653'te Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefât ettiği için "Bursevî", bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiğinden Üsküdârî, tarikatına nisbetle de Celvetî nisbeleriyle anılır. Şiirlerinde "Hakkî" mahlasını kullanmıştır. Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur. Babası Mustafa Efendi ve annesi Kerîme Hanım'dır.

İsmâil Hakkı'nın babası İstanbul'un Aksaray semtinde yaşamasına rağmen İsmâil Hakkı'nın doğumundan bir yıl evvel evi yanınca âile olarak Aydos'a gidip yerleşmişlerdir. İsmâil Hakkı üç yaşındayken babası onu Aydos'ta bulunan Celvetî şeyhi Osman Fazlı İlâhî (ö. 1102/1691)'nin huzûruna götürürdü.

Yedi yaşında annesini kaybeden Bursevî'ye büyükannesi bakmaya başladı.

İsmâil Hakkı, Aydos'ta Osman Fazlı Efendi'nin halîfesi Ahmed Efendi'den bâzı dersler aldı. Osman Fazlı Efendi'nin ilk halîfelerinden Edirne halîfesi Abdülbâki Efendi tarafından Edirne'ye götürüldü ki o dönemde İsmâil Hakkı henüz on bir yaşındaydı (1074/1664). Edirne'de bulunduğu sürede Abdülbâki Efendi'den çeşitli ilimlerden dersler aldı ve hüsn-i hat ile meşgul oldu. Abdülbâki Efendi, yanındaki eğitimini tamamlayan İsmâil Hakkı'yı bir mektupla İstanbul'a Osman Fazlı Efendi'ye gönderdi. (1083/1672).

Osman Fazlı Efendi'den tasavvufî eğitiminin yanısıra zâhirî ilimlerle ilgili dersler de aldı. Diğer bâzı hocalardan da özellikle Farsça dersler aldı, manzûm ve mensûr eserler okudu ve mütâlâa etti. Bursevî'nin özellikle Edirne'deki tahsîli daha ziyâde zâhirî ilimlerle ilgilidir. İstanbul'daki tahsili ise bunlara ek olarak Bâtınî ilimlerle

¹ Bu kısım İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsîri*, İstanbul: Erkam, 2005, c.I., s.9-59., isimli eserin giriş kısmında Ali Namlı tarafından hazırlanan İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayâtı ve Eserleri bölümünden ve yine Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayâtı, Eserleri, Tarikat Anlayışı İstanbul:İnsan,2001* isimli eserinden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

alâkalıdır. İsmâil Hakkı Şeyhi'nin işâretiyle Zeyrek Câmii'nin bir köşesinde doksan gün süren bir halvete girdi.

İsmâil Hakkı, ma'nen belli bir olgunluğa erince mürşidi ona halîfelik vererek (1086/1675)'de va'z ve irşâd vazîfesiyle Üsküp'e gönderdi. (1087/1676) yılında Şeyh Mustafa Uşşâkî (1090/1679)'nin kerîmesi ile evlendi. Üsküp'te zaman zaman alevlenen huzursuzluğun bitmeyeceğini anlayan İsmâil Hakkı Üsküp'ten ayrılarak Köprülü'ye yerleşti (1092/1681). Daha sonra Usturumca halkının şeyhinden talebi üzerine Usturumcu'ya gitmiştir. (1093/1682). İsmâil Hakkı, Usturumca'da ikâmetinin otuzuncu ayında (1096/1685) şeyhinin da'veti üzerine Edirne'ye gitti. Üç ay kadar Edirne'de şeyhinin yanında bulunan İsmâil Hakkı, Bursa halîfesi olarak ta'yîn edildi. (1096/1685). İsmâil Hakkı, Bursa'da şeyhi'nin tavsiyesi doğrultusunda Ulucâmi ve diğer bâzı câmilerde va'z u nasîhatte bulundu.

İsmâil Hakkı, Bursa'ya halîfe ta'yîn edildikten sonra (1096/1685-1101/1690) yılları arasında beş defâ İstanbul'a şeyhi Osman Fazlı İlâhî'yi ziyârete gitmiştir. Bu ziyâretlerinde şeyhinin umûmî ve husûsî sohbetlerinde bulunmuş. Vefâtının yaklaştığını anlayan Osman Fazlı Efendi bu ziyâret esnâsında onu yerine Şeyh olarak ta'yîn etmiştir. (1111/1700) senesinde hacca gitmiştir. On yıl süren Bursa ikâmetinden sonra, ikinci defâ hac niyetiyle yola çıkan Bursevî, İstanbul üzerinden Mısır'a gitmiş ve burada iki ay ikâmet etmiştir. Haccını tamamladıktan sonra Bursa'ya dönmüştür. (1122/1710). (1126/1714) Hazîran'ında Tekirdağ'a giden Bursevî, Burada üç yıl ikâmet etmiştir. (1129/1717)'de tekrar Bursa'ya dönen Bursevî, ikinci evliliğini şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin kızı Âişe hanımla gerçekleştirmiş ve aynı yıl İbn Arâbî'ye duyduğu sevgi ve bağlılık sebebiyle eşi ve çocuklarıyla birlikte Şam yolculuğuna çıkmıştır. Üç yıl kaldığı Şam'da pek çok ilmî ve ma'nevî faaliyetlerde bulunmuştur. (1133/1720) yılında Şam'dan dönen Bursevî, Üsküdar'a yerleşmiş ve oradaki Ahmediye câmiinde vâiz olarak göreve başlamış ve burada pek çok eser yazmıştır. (1135/1723) yılında yetmiş üç yaşında Bursa'ya dönen İsmâil Hakkı, vefâtına kadar irşâd vazîfelerinin yanı sıra eser yazmakla meşgûl olmuştur. 9 Zilkâde 1137/20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefât etmiştir. Bursa Tuzpazarı'nda inşâ ettirdiği ve “ Câmi-i Muhammedî” adını verdiği câminin kible tarafına defnedilmiştir.

İsmâil Hakkı'ya en çok te'sîr eden kimseler arasında şeyhi Osman Fazlı İlâhî (1102/1690)'nin olduğu muhakkaktır. Ma'nevî şahsiyetinin tekâmülünde eserlerinden ve rûhâniyetlerinden istifâde ettiği mürşidler de vardır. Özellikle Muhyiddîn ibn Arabî (638/1240) ve Sadreddîn-i Konevî (673/1247)'den çok etkilenmiş ve istifâde etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (672/1273)'yi, Mehmed Muhyiddîn Üftâde (988/1580) ve Azîz Mahmûd Hüdâyî (1038/1623)'yi de burada zikretmemiz gerekir.

Halîfelerinden bir kısmı şunlardır: Vahdetî Osman Efendi (1125/ 1726), Mehmed Bahâüddîn (1138/1726) (Bursevî'nin oğludur.) Ya'kub Afvî (1149/1736), Zâtî Süleyman Efendi (1151/1738), Hikmetî Mehmed Efendi (1165/1752), Derûnîzâde Mehmed Hulûsî Efendi (1167/1754).

B. ESERLERİ

Velûd bir müellif olan Bursevî'nin yüzden fazla eseri vardır. Eserlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça'yı mahâretle kullanmıştır. Eserlerinde değişik ilimlerle ilgili konular girift olarak ele alındığından eserlerinin tam bir tasnîfi mümkün olmamakla birlikte biz yine ağırlıklı olarak ilgili oldukları ilimlere ve ihtivâ ettikleri konulara göre belli başlı eserlerini sıralamaya çalışacağız.

Tefsîr: *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân* (Üç cilt hâlinde yirmi üç senede hazırladığı bu eser on cilt hâlinde muhtelif defâlar İstanbul ve Bulak'ta basılmıştır. M. Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîru'l-ezhân min Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân* adıyla ihtisâr ve tahkîk edilmiş, Dimeşk-1988'de basılmıştır.), *Ta'likatün alâ evâili Tefsîri'l-Beydâvî*, *Şerhun alâ tefsîr-i cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beydâvî*, *Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü*, *Tefsîru Âmene'r-Rasûlü*, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîr-i Sûret-i Yâsin*, *Tefsîru Sûreti'l-Asr*, *Tefsîru Sûret-i Yûsuf*, *Tefsîru Sûreti'z-Zilzal*, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, *Levâihun teteallaku bi ba'zı'l-âyâtî ve'l-ehâdis*, *Mecmûatü âyâtî ve'l-ehâdis*, *Mecmûatü âyâtî'l-müntehabe*.

Hadis: *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, *Şerhu'l-Hadîsi'l-erba'în*, *Şerhu'l-Erba'îne hadîsen li'l-İmâmî'n-Nevevî*, *Risâle fî istilâhi ehli'l-hadîs li-İbn Hacer*.

Fıkıh: *Şerhu Fıkıh'l-Keydânî*, *Mesâilü'l-fıkhiyye*, *Risâletü'l-câmia li-mesâ-ili'n-nâfia*.

Kelâm: *Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl, İhtiyârât, Şerhu Şuabi'l-îmân, Evcibâtü'l-Hakkıyye an es'ilâti's-Şeyh Abdurrahmân, Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz).*

Tasavvuf: *Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Şerhu'l-Muhammediyye (Ferâhu'r-rûh), Kitâbu'n-Netîce, Kitâbu'l-Hutâb, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerhu'l-Usûli'l-aşere, Sülûku'l- mülûk (Tuhfe-i Aliyye), Kitâbu Hucceti'l-Bâliğa, Tuhfe-i İsmâiliyye, Tuhfe-i Halîliyye, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Âtâiyye, Tuhfe-i Umeriyye, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Huseyniyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i Vesîmiyye, Tuhfe-i Hassâkiyye, Vesîletü'l-Merâm, Risâletü'l-Hadarâtü'l-Hamsi'l-Îlâhî, Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sırr, Kenz-i Mahfî, Şerh-u Salavât-ı İbn Meşîş, el-Hakku's-Sarîh ve'l-Keşfü's-Sahîh, Şerhu'l-Hadîs "el-Mü'minü Mir'âtü'l-Mü'min", Es'ilâtü's-Sahâfiyye ve Evcibâtü'l-Hakkıyye, Risâletü Cîlâli'l-Kulûb, Kitâb-u Zübdetü'l-Makâl, Şerhu'l-Hadîs "İzâ Tahayyartüm Fi'l-umûr Festeînû Min Ehli'l-Kubûr", Risâle Fi't-Tasavvuf, Müntehebât Min Minhâci'l-Âbidîn, Şerhu Kitâbu'd-Dürreti'l-Fâhıra, Nuhbetü'l-Letâif, Şerhu Risâleti's-Sühreverdiyye, Şerhu Risâleti Vahdeti'l-Vücûd Li-Molla Câmi, Risâle-i Nefesü'r-Rahmân, Şerh-i Kelime-i Tevhîd (Kitâbu't-tevhîd), Risâle-i Keşfü'l-Ğitâ Li Ehli'l-arâ', el-İksîrû'l-Muazzam ve'l-Haceru'l-Mükerram, Mecmûatü'l-Esrâr, Tamâmü'l-Feyz Fî Bâbi'r-Ricâl, Silsilenâme-i Celvetî, Kitâbu'l-Fasl Fi'l-Esrâr, Hakâiku'l-hurûf, Esrârü'l-Hurûf, Risâle et-Tehaccî fi-Hurûfi't-Tehaccî, Şerh-i Ebyât-ı Hâcî Bayrâm-ı Velî, Şerh-i Ebyât-ı Yunus Emre , Şerh-i Nazm-ı Hayratî (Risâle-i Hayriye), Şerh-i Ebyât-ı Hüseyin el-Kâdirî, Ahidnâme-i İsmâil Hakkî (Vasiyetnâme), Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-Sulûk Li's-Şeyh Ömer b. el-Fârîd, Kitâbu'l-Envâr, Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmâil Hakkî, Makâlât-ı İsmâil Hakkî, Müteferrikât-ı Hakkî, Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Suğrâ), Vâridâtü'l-kübrâ, Kitâbü'l-Kebîr, Risâletu "Eyyühe'l-bülbül", Kitâbü'l-Mir'at Li Hakâik-ı Ba'zıl-Ehâdis ve'l-Âyât, Kitâbü'd-Düreri'l-İrfâniyye, Müzillü'l-Ahzân, Kitâbu Nakdı'l-Hâl, Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref, Kitâbu'l-Izzi'l-Âdemî, Kitâbu Hayâtü'l-Bâl, Netâici'l-Usûl.*

Şiir: *Risâletü'l-Mi'râciyye, Dîvân-ı İsmâil Hakkî, Mecmûa-i âsâr.*

Hutbe-nasihat: *Mecâlîsü'l-Va'z ve't-Tezkîr, Kitâbu'l-Hutabâ (Hatîbu'l-Hutabâ).*

Tecvîd: *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-Tecvîd.*

Gramer: *Kitâbu'l-Furûk.*

Târih: *Muhtasar li- Târîhi İbn Hallikân.*

İlm-i âdâb: *Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara Li-Taşköprüzâde.*

II. TUHFE GELENEĞİ, İSMÂİL HAKKI BURSEVÎNİN TUHFELERİ VE TUHFE-İ HASEKİYESİ

A. TUHFE GELENEĞİ

“Tuhfe “ kelimesi hediye, armağan mânâsına gelmekle berâber incelediğimiz alan îtibâriyle ahlâka ve nasihata dâir konuları ihtivâ eden bir yazım türü olarak bilinmektedir. Tuhfe; Muhâtabın bir soru veyâ ricâsı üzerine, ya da müellifin bizâtihi şahsından kaynaklanan bir sebeple muhatab olduğu kimselere hediye olarak kaleme aldığı eserlerdir.² Osmanlı döneminde farklı konularda binlerce tuhfe yazılmıştır. Yaptığımız bilgisayar taramasında beş binin üzerinde tuhfe tesbit edilmiştir.³

Bilhassa devrin dînî ve aktüel portrelerini çizen bu eserler yazıldıkları dönemler için aynı zamanda târihi bir vesîka olma husûsiyetini de taşımaktadırlar. Bu sebeple müellifin yaşadığı târihi döneme de kısaca bakmak da fayda görüyoruz. Öyle ki h.1063/ m.1653-V h.1137/ m.1725 târihleri arasında yaşayan Bursevî 17. yy. Osmanlısını altı pâdişah ve sayısız vezire yetişmekle yaşamış; yirmi beş yıl süren Girit savaşı içerisinde siyâsî, askerî ve ilmî cephede geri atılan bir döneme canlı şâhid olmuştur.⁴

² Şeydâ Öztürk, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin İki Tuhfesi, Tuhfe-i Vesîmiyye-Tuhfe-i Aliye (metin-tahlil-tahkik)* (Yüksek Lisans Tezi.),Müsbe, 1999 s. 8 (Bu çalışma basılmıştır, *İsmâil Hakkı Bursevî, Üç Tuhfe/ Seyr-i Sülûk*, Haz.M.Ali Akidil-Şeydâ Öztürk, İstanbul:İnsan, 2000).

³ Veysel Akkaya, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Âtâiyyesi*, (Yüksek lisans tezi.),İstanbul: Müsbe, 1999, s. 18 (Bu çalışma İstanbul:'da 2000 de basılmıştır.) *Kâbe ve İnsan*, Haz. Veysel Akkaya,İnsan, İstanbul: 2000.

⁴ Öztürk, A. g. e. s. ,9.

Şu muhakkak ki insan “ibnu’l vakt” tir. Her yazar yaşadığı döneme tanıklık eder. Eserlerinde o dönemlerden izler taşır. İşte bu dönemleri Sâmiha Ayverdi şöyle anlatıyor: Bu dönem bütün istikrarsızlıklara rağmen devletin ihtişamdan tâviz vermek istemediği yıllardır. Öyle ki siyâsî ve askerî hezîmetlere karşın ulaşılan debdebe, dönemin surnâmelerinden ve ortaya konulan mîmârî zenginliklerden kolayca anlaşılabilir. Bu manzara karşısında da tuhfe kavramı hak ettiği yeri bulur. Zîrâ başta devlet ricâline olmak üzere hediye vermek en önemli teşrifat kâidelerinden biri olmakla berâber, bu hediyelerin yanında şehzâdelere ayrıca kitap hediye etmek geleneğin mecbûriyetleri arasındadır. Ancak hediye edilen bu kitaplar incelendiğinde üzümlere ifâde edilen gerçek; eserlerin orjinaliteden uzak daha önce zirveye oturan kitapların şaşaalı ciltler içerisinde nakillerinden ibâret olduğudur. Bu ise bize tek bir şeyi çağrıştırır ki, fikrî cephe zayıflamış, dönemin şartlarına cevap veren eserler kaleme alınamamıştır.⁵

Bu olumsuz tabloya rağmen Bursevî yüzden fazla eser vererek ilim ve tasavvufî düşünceye inanılmaz derecede katkıda bulunmuştur. O dönemindeki diğer şahıslardan ayrılarak üzerine düşeni yapmıştır.

Onun gerek tuhfeleri ve gerekse diğer eserleri dönemi içerisinde kaleme alınan tuhfelerden iki noktada ayrılır:

1. Bursevî, tuhfelerini kazanç sağlamak amacıyla yazmamıştır.
2. Tuhfelerin konuları ve getirilen yorumlar sâdece nakil olmayıp; müellifin bizâtihî fikirleriyle orjinalite kazanmıştır.⁶

Öyleki Bursevî ,Tuhfe adı altında kitap yazmayı ve ondan kazanç elde etmeyi uygun görmemekte; bunun ya bir ülfet, ya da ilâhî bir vâridât sebebiyle yazılabileceğini ifâde etmiştir.⁷

⁵ Ayverdi Sâmiha, *Türk Târihinde Osmanlı Asırları*,4.bsk.,İstanbul: 1999, s. 395

⁶ Öztürk, a. g. e. , s. 9

⁷ Öztürk,a. g. e. ,s. 9

B. BURSEVÎ'NİN TUHFELERİ

Tuhfeler İsmâil Hakkı'nın devlet ricâlinden olan muhtelif kimselere ithâf ettiği eserlerdir. Bu eserlerden bir kısmını kendi isteğiyle, bir kısmını da ithâf edilen kimselerin talebi üzerine kaleme almıştır. Tuhfelerin muhtevâsı, hediye edilen kimselerin durumuna, talebine ve tasavvufî konulara yatkınlıklarına göre şekillenmektedir. İsmâil Hakkı'nın tuhfe türü eserleri şunlardır:

1. *Sülûkü'l-Mülûk (Tuhfe-i Aliye)* 2. *Tuhfe-i Recebiyye*, 3. *Tuhfe-i İsmâiliyye*, 4. *Tuhfe-i Halîliyye*, 5. *Tuhfe-i Âtâiyye*, 6. *Kitâbü's-Sülûk (Tuhfe-i Vesîmiyye)*, 7. *Tuhfe-i Bahriye*, 8. *Tuhfe-i Hasekiye*, 9. *Risâle-i Bahâiyye*, 10. *Tuhfe-i Ömeriyye*⁸

C. TUHFE-İ HASEKİYE

1. Çalışmamızın Muhtevâ ve Çerçevesi

Çalışmamızın konusu *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiye*'sinin birinci bölümünün metni ve tahlîlidir. Tez konum olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Tuhfe-i Hasekiye” sinin bir çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlar arasında A. Ü. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, İs. Saib Sencer bölümünde 2029 numaralı nüsha 15 satırdan oluşan varaklar hâlinde toplam 379 varaktır. Fakat maalesef bu nüshaya ulaşmam mümkün olmadı. Eserin matbû hâli mevcut değildir. Tesbit edebildiğim kadarıyla yazma nüshaları şunlardır.

-Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultan, no. 164 (331 vr. Nesih)

-İstanbul Üniversitesi Ktp. no. T-2132/1 (209 vr. Nesih)

-Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi, no. 212 (233 vr. Ta'lik)

-Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyi Efendi, no. 456 (Rik'a kırması)

-Bursa Genel Ktp. no. 77 (175 vr. Nesih)

-Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut, no. 2327 (197 vr. nesih)

-Süleymâniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, no. 809 (555 vr. Nesih)

⁸ Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayâtı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001, s.217.

-Süleymânîye Ktp. Hâlet Efendi, no. 211 (194 vr. Ta'lik)

Tezimi hazırlarken Süleymânîye Kütüphanesi Mihrişah Sultan, 164 numarada kayıtlı nesih hatla yazılmış nüshayı esas aldık. Bu nüshayı tercih sebebim ise târih bakımından müellif nüshasına en yakın olması nedeniyledir. Ayrıca okuyamadığım yerlerde yine yazma olan Süleymânîye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 809 numarada kayıtlı nesih hatla yazılmış nüsha ile mukâyese ederek inceledik. Fakat tercih ettiğim yerlerde okunamayan yerlerin kayda değecek kadar olmaması ve karşılaştırdığımız yerler îtibâriyle de nüshalar arası fark olmamasından dolayı bunu dipnotlara aksettirmemiş olduk.

Eserle ilgili olarak yapılan çalışmalara bakacak olursak tesbât edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı müesseseleri ile ilgili bölüm Ziyâ Kazıcı tarafından bir makalede⁹ ele alınarak ilgili bölüm bâzı kısaltmalarla ve kısmî bir sadeleştirme ile neşredilmiştir. Eserin son üçte birlik kısmı ile ilgili İhsan Kara tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁰

Öncelikle Bursevî eserini kadîm dostu III.Ahmed'in sarayında serhasekiyân olan Tûbâzâde Mehmed Ağa'ya ithâfen yazdığını belirtiyor. Daha sonra eserde Kelime-i tevîdîn (Lâ ilâhe illallah) (2b-30a) tasavvufî şerhi yapılıyor. Muhammedü'r-rasûlüllâh'ın tasavvufî şerhi (vr.30b-66a) yapılıyor. Peygamberimizin soyu (Abdullah, Abdülmuttalib, Hâşim) (66a-112a) ele alınıyor. Bu yazdıklarımız müstensihîn koymuş olduğu ve eserde de koyu olarak yazdığı başlıklara göredir.

Bizim tezimizin kapsamına girmeyen yönü îtibâriyle eserin kalan kısmının konu tasnîfî şöyledir. Abd-i Menaf (Muğîre), Kusayy, Kilâb, Mürre, Ka'b, Lüeyy, Gâlib, Fihri, Mâlik, Nadr (Kays), Kinâne, Huzeyme, Müdrike (Amr, Ebû Huzeyl), İlyâs, Mudar, Nizâr, Maad, Adnân, İsmâil (a. s), İbrâhim (a. s), İdrîs (a. s), Şîş (a. s), Âdem (a. s), Muhammed Mustafâ (a. s) (vr. 66b- 185a). Bâzı Osmanlı müesseselerinin tasavvufî

⁹ Bkz. Kazıcı Ziyâ, Müf Dergisi, *İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre Osmanlı Müesseseleri.*, s.7-8-9-10, İstanbul:1989, s.208

¹⁰ Kara, İhsan, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyesi (3. Bölüm)*, MÜSBE. , İstanbul: 1997

yorumu (Sultan, Vezîr-i Âzam, Müftî'l-Enâm, (Şeyhülislam), Rumeli Kadiaskeri, Anadolu Kadiaskeri, Rumeli Emîr'u- Ümerâsı (Beylerbeyi), Anadolu Emîr'u- Ümerâsı (Beylerbeyi), Yeniçeri Ağası, Enderûn Ağaları, Dâru's-Saâde Ağası, Nakîbü'l-eşrâf) (vr. 185a-272a). İlmiyhâl ve tasavvufî ile ilgili bâzı meseleler (vr. 273a-331b).

Eserde ele alınan konulara biraz daha genişçe bakacak olursak şöyle diyebiliriz. Bursevî tevhîd'i üçe ayırarak tevhîd-i efâl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât olarak değerlendiriyor. Bursevî eskiden beri devâm eden ulemâ-i zâhir ve ulemâ-i hakikat tartışmasına değiniyor. Evliyâ'nın bilgi kaynağı olarak ilhâm-ı Rabbânî'yi dile getiriyor ve bu sebepten evliyâyı ta'n etmemek gerektiğini söylüyor. Vahdet-i vücüt konusuna temâs ediyor. Eserde her pâdişâha zamânında bir mürşid-i kâmil lâzım olduğu söyleniyor. Ebrârın hasenâtının mukarrebînin seyyiâtı olacağı meselesi anlatılıyor. Enbiyânın ümmîliği ve insanın halîfe oluşu meselesi üzerinde duruluyor. Ma'âsî küfrün mukaddimesi olup gerek sağıre ve gerek kebîre olsun tâ'atten hurûc olduğunu anlatıyor. Hakk Teâlâ'nın 'ibâd mahlasını tezkiye-i nefis ile mukayyed olduğu, tevhîd-i şerîfin kâidesi ve fazîleti, ma'rifet, seyyie ardınca hasene işlemek ve tevhîd-i şerîf ahsenü'l-hasenât olduğu, bir kimsenin sabâh namazını cemâ'atle ikâmetten sonra kelâm-ı dünyâ etmeyip vakt-i işrâka dek zikr'u-İlâha meşgûl olması ve sonra kıyâm edip iki rek'at namaz kılması hâlinde o zâkir ve musallîye temâm bir hacc ve bir umre sevâbı verileceği, şeytan insanın kendi nefsinde olduğu, nâsın 'ıyâlullah oldukları, anlatılıyor. Eserde ayrıca sırr-ı hatemiyet, riyâzet, mücâhede, esmâ, hilâfet, saltanat, zikir, mübâyâ'a, vahdet-i vücût, gibi konulara yer verilmiş ve bu kavramlarla ilgili yorumlar yapılmıştır.

2.Çalışmada Tâkip Ettiğimiz Usûl ve Prensipler

Tuhfe-i Hasekiye metnini günümüz Türkçesi imlâsınca yazarken Ahmed Avni Konuk' un yayınlanmış eserlerinde gözetilen transkripsiyon prensiplerini kullandık.¹¹

¹¹ Bu prensipler için bkz. MustafaTahralı, "Takdim", Mesnevî-i Şerif Şerhi, 2.bsk., Gelenek, İstanbul:2004, c.I., s.25-26.

Uzun heceler için uzatma işareti anlamında (^) kullandık. Fakat (ق) ve (ع) harflerinin akabinde gelen uzun seslileri, söylenişleri dikkate alınarak (ā ve ū) gibi yatık çizgili harflerle gösterdik. Türkçe’de kullanılan pek çok kelimenin yazılışında geçen Arapça sâkin ayn harfi (ع) için ters apostrof (‘) sâkin hemze (ه) için ise düz apostrof (‘) işaretini kullandık. Müellif tarafından anlamları verilmeyen âyetler, hadisler ve diğer Arapça-Farça ifâdelerin orijinal metinlerini yazarak tercümelerini köşeli parantez [] içerisinde verdik. Sûre adı, sûre ve âyet numaralarını geçtikleri yere göre parantez () içerisinde verdik. Ayrıca metin içinde geçen ve kaynağı bulunan hadislerin kaynaklarını göstererek farklılıklara dipnotlarda temâs ettik. Varak numaralarını köşeli parantez içinde belirttik. [6b] gibi. Eserde geçen manzûmeleri kâfiyesine göre beyitler hâlinde ya da kıt’alar hâlinde yazıp, başlık kısmına da li-muharrihi kaydını düştük. Arapça metinleri traditional naskh yazı karakteri ile yazdık. Ayrıca âyetlerin meallerini verirken metinde âhenk olması için Bursevî’nin mealini tercîh ettik.¹² Metin üzerinde bizim bir kaydadeğer bir tasarrufumuz olmadı, metne sâdik kalmaya özen gösterdik ve ne gördüysek onu yazdık.

Tuhfe-i Hasekiye metnini hazırlarken, mesâimizin çoğunu metnin doğru bir şekilde okunmasına ayırdık. Eser dili bakımından bize âdetâ bir çeşni sunmaktadır. Bu da bize zaman zaman tatlı meşakkatler yaşatmıştır. Sözlüklerden istifâde ederek ve okuyamadığımız yerleri ehline sorarak metni yanlış okuma ihtimâlini en aza idirmek için gayret gösterdik. Fakat bununla berâber dikkatten kaçan ve bana âit kusurlardan vâreste hâtâlardan doğacak mesûliyetin şahsımıza âit olduğunu söylemeliyim.

¹² Bursevi, İsmail Hakkı, *Açıklamalı Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Haz. Nedim Yılmaz . 2. bsk., İstanbul: Damla, 2005.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYE'DE ELE ALINAN KONULAR

I. TEVHİD

A.GİRİŞ

Tevhid, bir şeyin bir olduğuna hükmetmek, onu bir bilmektir. İstilah olarak, mutlak mânâda Allâh'ın bir olduğunu bilmektir. O'ndan başka ilah bulunmadığına, şerik ve benzerden münezzeh olduğuna inanmaktır. İtikad açısından böyle îzah edilen tevhîd, amelî bakımdan ise ibâdeti sâdece Allâh'a has kılmaktır. ¹

İslam dîninin ve hattâ önce gelmiş olan dinlerin aslı ve esâsı tevhiddir. İslam ilim ve sanatları da tevhîdin ana fikri etrâfında örülmüştür. İlk mutasavvıflardan îtibâren bütün büyük mutasavvıfların eserlerinde, şiirlerinde ve kendilerinden nakledilen sözlerde dikkati çeken ana fikir tevhiddir. Tasavvuf ilminin hem hareket hem de vüsûl noktasını kelime-i tevhîd olarak anlamak, tasavvuf ilmini “ tasavvuf metot ve terbiye sistemi içinde bir tevhîd ilmi” olarak târif etmek mümkün görünmektedir. ²

Tevhîd Âllâh'ın zâtını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmektir. Tevhid bir görme, bir bilme hâlidir. Sûfî yalnızca Bir'i görür, yalnızca Bir'i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu ne görür ne bilir. Tevhîdin hakîkatine eren Bir'den başkasını unuttur. ³

1. Mutasavvıfların Tevhîd Hakkındaki Görüşleri

Tevhîdin ilk tasavvufî tanımını yapan Cüneyd'dir. Ona göre tevhîd: “Kadîmi sonradan yaratılandan ayırmaktır.”⁴ Yâni kâdim ve hâdisin birbirinden tamâmen ayrı mütâlâa edilmesi ve hiçbir sûrette birbirine karıştırılmamasıdır. ⁵ Bu cümle, Allah'tan

¹ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: Nûn Yay., 1995, s.54.

² A. Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Terc. ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın., 3. Bsk., İstanbul: Müfiv Yay.,1999, c. I. , s. 44.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004, s. 353.

⁴ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 1992, s. 493.

⁵ Hâce Muhammed Parsa, *Faslu'l-Hutâb, trc. Ali Hüstrevoğlu, Tevhîde Giriş*, İstanbul: Erkam Yay., 1988, s.165.

başka her şeyi yok bilip kaldırmak ve yalnız Allâh'ı bırakmak demektir ki fenâ fillâh'ın bir ifâdesidir.⁶

Âlimlerin diline ve ıstılâhına göre Allah Taâlâ'nın vâhid oluşu “kendisini vasfederken vaz‘ ve ref‘ sahih olmayan varlık” mânâsına gelir” denilmiştir. Yâni O öyle bir tekdir ki, O'na bir şey eklenmez (vaz‘), O'ndan bir şey eksiltilemez, (ref‘) alınamaz.⁷

O, cisim, madde, şekil, şahıs, cevher ve âraz değildir. O'nda birleşme, ayrılma, hareket, sükûn, fazlalık, eksiklik yoktur. Bölümlere ve parçalara sâhip, âlet ve organlara mâlik değildir. Yön ve mekândan münezzehtir. Âfet ve musîbetler O'na isâbet etmez. Uyuklama O'nu tutmaz. Vaktin hükmüne tâbî olmaz. İşâretler O'nu belirgin hâle getirmez. Mekân O'nu ihtivâ etmez. Üzerinden zaman geçmez. Bir şeye dokunmak, bir köşeye çekilmek, bir yere hulûl etmek, girmek O'nun hakkında söz konusu olmaz. O'nu fikirler ihâtâ etmez, perdeler örtmez, gözler idrâk etmez.⁸

Tûsî der ki: “Yûsuf b. Hüseyin Râzîden bana ulaşan habere göre Zünnûn Mısırî'nin huzûrunda biri şöyle sordu: “Tevhîdin ne olduğunu bana haber verir misin?” Zünnûn şu karşılığı verdi: “Tevhîd, Allâh'ın eşyânın içine girmeyen kudretini, eşyâ ile bütünleşmeyen san'atını bilmek, her şeyin sebebinin (illet) Allâh'ın san'atı olduğunu ve O'nun san'atında bir ârıza bulunmadığını kavramaktır. Göklerde ve yerde Allah'tan başka müdebbir yoktur. Allah senin vehim ve tasavvuruna gelen her şeyden farklıdır.”⁹

Tevhid konusunda görüşü sorulan Cüneyd ise şu cevâbı vermiştir: “Tevhîd, Allâh'ın ehadiyyetinin kemâli ve vahdâniyetinin tahkîki sûretiyle Birlenen'in tek oluşunun anlatılmasıdır. Ya'ni O'nu baba, ya da evlâd olmaktan uzak, zıddı ya da

⁶ Ateş, *a. g. e.*, s. 493.

⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 414.

⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah, 1. baskı, İstanbul: 1979, s. 61.

⁹ Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, Terc. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul: 1996, s. 28.

benzeri bulunmadığını kabûl ile O’ndan başkasına ibâdet edilemeyeceğini, teşbîh, tasvîr ve nitelemeye kaçmadan, Samed ve tek bir ilah olduğunu ikrâr etmektir.¹⁰

Cüneyd bir başka seferinde aynı soruya şu karşılığı verdi: “Tevhîd, her türlü sûretin içinde yok olduğu ve hakkında ilimlerin farklı görüşler serdettiği bir ma’nâdır. Allah Teâlâ, her zaman aynıdır. O’nda bir değişiklik söz konusu değildir.”¹¹

Tevhîd konusunda yukarıda aldığımız Zünnûn ve Cüneyd’in görüşleri zâhirî tevhîde: ya’ni avâmın tevhîdine dâirdir. Cüneyd’in nakledeceğimiz ikinci görüşü ise havâssın tevhîdine âiddir. Nitekim Cüneyd’den havâssın tevhîdi sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: “Havâssın tevhîdi, kulun kendisini, üzerinde Âllâh’ın kudret eserleri cârî bir gölge ve bir cesed olarak görmesidir. Kendisinden istenildiği şekilde Hakk ile kâim olması, Allâh’a yakınlığın hakîkatine ulaşarak his ve hareketini Hakk’ın irâdesine bırakması, Hakk’ın çağrısına cevap verirken halkın da’vetinden uzak halde bulunmasıdır. Kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, vahdet deryâsına varmasıdır. “Yine o demiştir ki: “Tevhîd zamâna âit şeklî kayıtların dar sınırlarından ebediyyetin sınırsız fezâsına çıkmaktır.”¹²

2. Tevhîdin Mertebeleri

Sufîler, tevhîdi bir târife sığdıramamışlar, tevhîdin üç anlam taşıdığını söylemişlerdir. Buradaki üç anlamdan kasıt her bir anlamın farklı bir tevhîd mertebesine işâret etmesidir.

- a) Tevhîd, Allâh’ın bizâtihi kendisinin birliğini ve bir olduğunu söylemesidir.
- b) Tevhîd, Allâh’ın, insanda kendi birliğini söyleme gücünü yaratmasıdır.
- c) Tevhîd, insanın, Allâh’ın bir olduğunu ve birliği hakkındaki hükmü bilmesidir.¹³

Molla Câmi Nefahât’ında tevhîdi şöyle tasnîf eder:

¹⁰ Tûsî, *a. g. e.*, s. 28.

¹¹ Tûsî, *a. g. e.*, s. 28.

¹² Tûsî, *a. g. e.*, s. 28-29.

¹³ Ateş, *a. g. e.*, s. 493.

Tevhîd-i îmânî (îmana âit olan tevhîd) şudur: Ulûhiyet vasfının tekliğine, ibâdet edilir olmanın sâdece ve sâdece Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın hakkı olduğuna, âyet ve hadislerin işâretiyle gönülden tasdik edip dille ikrâr etmektir. Bu tevhîd, doğru haber vereni (Hz. Peygamberi) tasdik etmenin bir netîcesidir. Zâhir ilminden hâsıl olmuştur, buna sarılmak insanı açık şirkten (şirk-i celî) kurtarır. Müslümanlar safında yer almak bu sâyede mümkündür. Mutasavvıflar, zarûrî îmânın hükmü olarak umum mü'minlerle bu tevhidde müşterektirler. Tevhîdin diğer mertebeleri ise kendilerine mahsustur, onlar orada tekdirlir. ¹⁴

Tevhîd-i ilmî (ilme âit olan tevhîd): İlm-i yakîn denilen bâtın ilminden hâsıl olur. Bu mertebe şöyledir: Kul tasavvuf yolunun başlangıcında kesin olarak, şânı yüce olan âlemin sâhibi Allah'tan başka, hakîkî bir mevcut ve mutlak bir müessir olmadığını bilir. Bircümle zâtı, sıfatları ve fiilleri Hakk'ın zât, sıfât ve fiilleri yanında “hiçbir şey” olarak görür. Her bir zâtı, zât-ı mutlakın nûrundan bir dalı olarak anlar. Her bir sıfatı sıfât-ı mutlakın sıfatının nûrundan bir pırıltı olarak idrâk eder, şöyle ki, nerede bir ilim, irâde, sem', ve basar görürse, onu ilâhî ilim, kudret, irâde, sem' ve basarın eserlerinden bir eser olarak kabul eder. Diğer bütün sıfatlar ve fiiller de buna kıyas edilir. ¹⁵

Bu mertebe, husûsiyet sâhiplerinin ve mutasavvıfların tevhid mertebelerinin başlangıcıdır. Bunun başlama noktası, umûmun tevhîdinin son noktasıyla birleşir. Bu mertebeye benzeyen bir mertebe vardır ki, kısa görüşlü kimseler ona, “tevhîd-i ilmî” derler. Lâkin tevhîd-i ilmî o değildir. Belki o “tevhîd-i resmî'dir”. Onun için de nazar-ı îtibâra alınmaz. ¹⁶

Bahis konusu resmî ve şeklî tevhîd şöyle olur: Zekî ve akıllı bir kimse felsefe kitapları okurken veyâ bir mecliste tevhidle alâkâlı sözler dinlerken, tevhîdin mânâsından bir sûret onun içine nakşedilir. Bu sebeple, münâzara ve münâkaşa

¹⁴ Abdurrahman Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, , Terc. ve Şerh: Lâmî Çelebi, Haz. Süleyma Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Marifet, 1995, s. 114

¹⁵ Câmî, *a. g. e.* , s. 114.

¹⁶ Câmî, *a. g. e.* , s. 114.

esnâsında zaman zaman mânâsız sözler söylerler. Halbuki tevhîd hâlinden onda aslâ eser yoktur.¹⁷

Tevhîd-i ilmî: Tevhîd-i hâlî ile bir miktar mezc olunmuş durumdadır. “Onun mîzâcî ve katkısı, gözdelerin içtiği yüce bir kaynaktır.” (Mutaffîfîn, 83/27) âyeti bu tevhîd şarabının vasfıdır. Bundan dolayıdır ki, o hâlin imtizâcî sebebiyle, rûsûm ve adetlerle ilgili zulmetlerin bâzısı ortadan kalkmıştır. Şöyle ki, bâzı tasarruflarından kendi ilmiyle amel eder, ilâhî fiillerin râbitaları olan sebeplerin varlığını ortada görmez. Fakat ekseriya, vücuttaki zulmetlerin bakiyeleri sebebiyle kendi ilminin gereğinden yine de uzak düşer. Bu sebeptir ki, şîrk-i hafî bu tevhîd sâhibinden tamâmiyle zâil olmamıştır.¹⁸

Tevhîd-i hâlî (hallerle ilgili tevhid): Bu tevhidde, tevhid hâlî muvahhidin zâtının lâzım bir vasfı olur. Vücuttaki rûsûmla alâkalı bilumum zulmetler tevhidin parlaklığında dağılır ve yok olur. Bir parça kalsa bile, tevhid nûru, muvahhidin hâlindeki nurlarla gizli ve saklı kalır, tıpkı yıldızların ışıkları güneşin ışıklarında gizli ve saklı kaldığı gibi. “Sabahın aydınlığı, yıldızların nurlarındaki parıltıları gizlemiştir.”

Bu makâmda muvahhidin varlığı, tek olan varlığın güzelliğini müşâhede ve temâşâ etme husûsunda, ayn-i cem’ de öylesine müstağraktır ki, onun gözünde Vâhid’in zât ve sıfatlarından başka hiçbir şey görünmez. O derece ki, bu tevhîdi dahi o vâhidin sıfatı olarak görür, kendi sıfatı olarak görmez, bu “görme” dediğimiz şeyi de onun sıfatı olarak görür. (Onu gören O olur.) Kendisinin varlığı bu yolda bir damla gibi, tevhid denizinde coşan dalgaların tasarrufuna düşer, gark-ı cem’ olur, onda batar gider. Nitekim tasavvufi younun şeyhi Cüneyd (k. s): Tevhîd, öyle bir mânâdır ki ondan rûsum izmihlâle uğrar, ilimler onda dercolunur, Allah ezelde olduğu gibi olur. “İnsana ve eşyâya âit hiçbir varlık ve bilgi kalmadığından, ezelde olduğu gibi Allâh’ın olup ta başka hiçbir şeyin bulunmadığı bir durum meydana gelir.” demiştir.¹⁹

¹⁷ Câmi, a. g. e. , s. 115.

¹⁸ Câmi, a. g. e. , s. 115.

¹⁹ Câmi, a. g. e. , s. 115.

Bu tevhidin menşei müşâhede nûrudur, nitekim tevhîd-i ilmînin menşei de mürâkabe nûrudur. Bu tevhidde beşerî rûsûmun ekserisi yok olur. Tevhîd-i ilmî ile az şeyin ortadan kalkmasının ve tevhîd-i hâlîde bir takım rûsûm bakiyelerinin kalmasının sebebi şudur: Fiilleri tertib ve halleri tehzib etme durumunun muvahhiden sudûru mümkün olduğu sürece, muvahhid hâl-i hayâtında tevhid hakkında yapılması îcab eden şeyi hakkıyla edâ etmiş olmaz. Bu sebeple, Ebû Ali Dekkâk (k. s): “ Tevhid, borcu ödenmez bir alacaklı ve hakkı edâ edilemez bir gariptir. ” demiştir.²⁰

Muvahhidlerin havassından olanlara, hayatta bulundukları durumda, vücudla alâkalı rûsûmun eserleri yok olunca bâzen saf tevhîdin hakikatinden, şimşek misâli bir ışık parlar ve derhal söner. Vücudla alâkalı rûsûmun bakiyeleri yine bu anda avdet eder, bu halde şirk-i hafînin artıkları tamâmen ortadan kalkar. Tevhid husûsunda bu mertebenin ötesinde insana başka bir mertebe mümkün değildir.²¹

Tevhîd-i İlâhî: (Allâh’a âit olan tevhîd): Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, ezelde (ezel-i âzâl’de) haddi zâtında başka birinin tevhîdiyle değil bizzat kendisinin vahdâniyet sıfatı ve ferdâniyet vasfı ile mevsuf ve muttasıf idi. “Allah vardı, onunla berâber hiçbir varlık yoktu. ” Aynı şekilde şimdi de o ezelî vasfı ile vâhid ve ferddir. Şu anda da ezelde olduğu gibidir. Ebedülâhâd ve sonsuzca yine o vasf üzerine bulunacaktır. “ O’nun zâtı müstesnâ, her şey mahv ve helâk olur. ” (Kasas, 28/77) Bu âyette helâk olur, helâk olucudur, (hâlik) denilmiş, helâk olacaktır (yehlikû) denilmemiştir. Maksad, cümle eşyânın varlığının onun varlığında bugün ve şu anda da hâlik olduğunu bildirmektir. Bu hâlin müşâhedesini yarına, kıyâmet gününe havâle etmek perdeli olanlar hakkında bahis konusudur. Zîrâ zamânın ve mekânın dar kalıplarından kurtulmuş olan basîret erbâbı ve müşâhede sâhipleri hakkında, söz konusu müşâhede vaadi peşindir. Tevhîd-i ilâhî, eksiklik damgasını taşımaktan uzak olan bir tevhiddir. Halbuki halkın tevhîdi, eksik bir tevhiddir. Zîrâ onların varlıkları da eksiktir.²²

²⁰ Câmi, *a. g. e.* , s. 116.

²¹ Câmi, *a. g. e.* , s. 116.

²² Câmi, *a. g. e.* , s. 116.

Tevhîn mertebeleri ile ilgili başka bir tasnif ise İsmâil Fenni Ertuğrulun yaptığı şu tasniftir.

1-Tevhîd-i ef'âl 2-Tevhîd-i sıfât 3-Tevhîd-i zât

Tevhîd-i ef'âl; fiille ilgili bir tecellî olup ârifin, gerek insandan gerek melekten ve gerekse şeytandan meydana gelsin bütün fiilleri (mâsivâdan ayırarak) Allah'tan görmesidir.

Tevhîd-i sıfât; sıfatla ilgili bir tecellî olup bütün kuvve ve melekelerle bunlara nisbet edilen sıfatı mâsivâdan ayırmaktır.

Tevhîd-i zât; vücutta yalnız bir zât ve onun muhtelif mertebelerde tecellîsini görmektir. Fakat bu mertebelerin muayyen hakikatlerinin birbirlerinin aynı olmadığı, teklife konu olan akıl nazarında sâbittir. İlâhî hakikatler başka, kevnî hakikatler başkadır. Müşâhede ehli bu hakikatlerin hepsinde tek bir hakikat olan Vücûd'un tezâhürlerini müşâhede ederek bütün sıfat ve fiilleri ona nisbet etmekle berâber bunların akıl ve hisse göre farklılıklarını görüp vücûd mertebelerine riâyet ederler. “ De ki hepsi Allah'tandır. ” (Nîsâ, 4/78), “ Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı.” (Saffat, 37/96) âyetleri gereğince hayır ve şer Allah'tandır. Çünkü bunlar O'nun vücûdunda onun yaratma ve kudretiyle ortaya çıkmaktadır. Bunun için kulun fiilleri yaratma yönünden Allâh'a, kesb ve yapma yönünden- yâni kulun cüz'î irâdesini bunlara sarfetmesi açısından- kula nisbet edilir. Kulun bu fiilleri müstakil olarak kendine nisbet etmesi “ gizli küfür” sayılır.²³

Şeyh İsmâil Ankaravî ise tevhîdin mertebelerini avâmın tevhîdi, havâssın tevhîdi ve havâsü'l-havâsın tevhîdi şeklinde sıralar.²⁴

²³ İsmâil Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: İnsan, 1991, s. 38.

²⁴ Afif Tektaş, *İsmâil Ankaravî'nin Minhâcü'l-Fukarâ Adlı Eserinin Özü*, Haz. Mustafa Çiçekler, İstanbul: Eren, 2004, s. 179-181.

3. Tevhîdin Kısımları

Üç nevî tevhîd vardır: Birincisi: Hakk'ın Hakk için tevhîdi. Allah Teâlâ'nın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve : Ben vâhidim, diye haber vermesidir.

İkincisi: Hakk Teâlâ'nın halk için olan tevhîdi. Allah Teâlâ'nın kul muvahhiddir diye hükmetmesi ve kulunun tevhîdidini yaratmasıdır.

Üçüncüsü: Halkın Hakk Teâlâ için tevhîdi: Kulun Azîz ve Celîl olan Allah birdir, diyebilmesi, onun bir olduğuna hükmetmesi, vâhid olduğunu haber vermesidir.²⁵

B. BURSEVÎ'DE TEVHÎD ANLAYIŞI

Tevhîd, lügatte bir nesnenin vâhid olduğunu bilip vâhiddir diye hükmetmektir. İstilahda ise, zât-ı ilâhiyeyi neseb ve izâfetten kat'ı tasavvurât-ı ilham ve tahayyulât-ı ilham ve tahayyulât-ı evhâm ve ve ezhandan tecrîd etmektir. Vahdet Hakk'ın sıfatıdır. Vahdâniyet vâhidin vahdetle kıyâmıdır. Vahdet tenzîh sıfatıdır. Zîrâ Hakk'ta ikilik, çokluk ve sınırlama olmaz. O'nun vahdeti hakîkî vahdettir. Hakk'ın vahdeti kesret mertebesinde olan vahdet değildir. Bu mukayyet vahdettir. Hakîkî vahdet, mukayyed vahdetin evveli olan vahdettir ki mutlak vahdettir. Âlemde her mevcûdun Hakk'a vech-i hâssı vardır.²⁶

Bursevî tevhîdi başta tevhîd-i aynî ve tevhîd-i resmî diye iki kısma ayırdıktan sonra tevhîd-i resmîyi tevhîd-i ilmî olarak da ele alır. Ve tevhîd-i aynîyi tevhîd-i zevkî olarak da isimlendirir.

Bursevî, tevhîd-i efâl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâtın zevk ile hâsıl olan tevhîdler olduğunu, 'ilm ile hâsıl olmadığını çünkü tevhîd-i zevkî'nin tevhîd-i ilmî'nin fevkinde olduğunu ve ilm-i tevhîdin bâ'zı mahcûblarda dahî var olduğunu söyler.²⁷

²⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, ,s. 41.

²⁶ Bursevî, *Sülûk Risâlesi*, vr. 165, Süleymâniye Ktp. Yazma., Mihrişah Sultan Böl. Nr. 206/11.

²⁷ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı, İstanbul: İnsan, 1997, c. I, s. 129.

Tevhîdin Mertebeleri

Bursevî tevîdî, tevîd-i ef'âl ve sıfât ve zât olmak üzere üç mertebede ele alır ve şöyle der:²⁸ Mü'min-i âsînin îmânı îmân miskâlî makûlesindendir ki nâ-tamâmdır. Ve mü'min-i mutî'in îmânı îmân dinârı kâbilindendir ki kâmilidir. Bu ma'nâdandır ki a'mâl-i sâlihaya şu'ab-ı îmân denildi. Güyâ ki bir ağacın şu'beleri ve dalları olmasa ve yahud bazısı münekkıs olsa meyveden hâlî ve ona ağaç itlâk olunmak nâkıs olunduğu gibi tevîdî a'mâle mukârin olmayan mü'minin dahi hali böyledir ki ona mü'min-i kâmil denilmez.²⁹

Bursevî tevîdin kısımlarını Kîtâbü'n-Netîcede şöyle sıralar.

1-Tevîdin sûreti

2-Tevîdin ma'nâsı

3-Tevîdin hakîkatî³⁰

a. Tevîdin Sûreti

“Lâilâhe illallah” tevîdin sûretidir. Buna aynı zamanda tevîd-i ef'âl denir. Ve tevîd-i ef'âl merâtib-i keşfin evvelidir.³¹ Nefsin fiillerini ifnâ etmekle mümkün olur. Bu makâma mahv derler.³²

Tevîdin evvelki derecesi tevîd-i ef'âldir ki her fiilde müessir-i hakîkî Hakk olduğun müşâhede etmektir. 'Abda göre cebr yoktur. Zîrâ isti'dâd-ı ezeli ve kâbiliyet-i zâtîyyesinin hükmü ol fi'ilin ondan sudûru ve hakkın dahi onu halk etmesidir. Değirmenin devr etmesi gibi ki te'siri sudan gelir ve bu hususta değirmen mecburdur denilmez. Zîrâ devre kâbiliyeti vardır ve mahall-i müteessir olmadıkça müessirde te'sir olmaz. Onunçün mahall-i kiyânîye i'tibâr ederler ki mahall-i kesbdir. Ve bu cihetten mutasavver ene'l-hakk kavlinde cerh ettiler. Zîrâ burada olan enâniyyet îhamdan hâlî

²⁸ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 31b, Süleymâniye Ktp. Yazma., Mihrişah Sultan Böl. Nr.164.

²⁹ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 4a-4b.

³⁰ Bursevî, *Kîtâbü'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı, İstanbul: 1997, c. I, s. 5.

³¹ Bursevî, *a. g. e.*, s. 129.

³² Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye*, Veysel Akaya, Basılmamış yüksek lisans tezi, Müsbe, İstanbul: 1999, s. 30

değil ve bihasebi'l-örf heykele sârîdir. Velâkin mükâşif olan her fiili hakka nisbet eder. Eğer sevâb ise ve kendi nefesine izâfet eder, eğer hatâ ise ve bundan şirk lâzım gelmez. Ve eğer muhalliyet cihetinden olan kesbe i'tibâr olunmasa emr ü nehyin fâyidesi kalmaz. Ve bundan dahi i'tibâr-ı dakîk vardır ki cereyân-ı kazâ tahtında dâne gibi dakîk olanlar bulurlar. Ve ondan bahs etmezler. Zîrâ sırr-ı kazâ lisâna ve kaleme gelmez.³³

b. Tevhîdin Mânâsı

Nefsin ef'âlini ifnâ etmeğe “mahv” ve sıfâtını izâle kılmağa “tams” ve zâtını muzmahil etmeğe “mahk” derler. Ve bu üç mertebe fenânın mukâbelesinde “tevhîd-i ef'âl” ve “tevhîd-i sıfât” ve “tevhîd-i zât” derler ki, abde muzâf nesne kalmaz.³⁴

Ve tevhîdin ikinci derecesi tevhîd sıfatdır ki halkda olan ‘ilm ve hayât-ı varidât ve kudret ve sem‘ ve basar ve kelâm ve emsâlini sıfât-ı hakkın aksi ve eser-i tecellîsi olmak müşâhadesidir. Zîrâ her sâni‘ kendi sun‘unda âsâr-ı kemâlini izhâr eylemiş.³⁵

c. Tevhîdin Hakîkati

“Lâ mevcûde illallah” tevhîdin hakîkatidir.³⁶ Mukarrebî'nin tevhîdi tevhîd-i zâttır.³⁷ Netîce-i merâtib tevhîd-i zâttır.³⁸ Tevhîd-i hakîkî neseb ve izâfât kaydından mutlak olmaktır.³⁹

Tevhîdin üçüncü derecesi tevhîd-i zâtdır ki vahdet-i zâta dâir ve tecellî'-i sârî ile sâyirdir. Bu makâmdandır ki “lâ mevcûde illallâh” dediler ve lâkin fehmi amîkdir ki edne'l-emri akl-ı kudsî ile idrâke muhtaçtır.⁴⁰

³³ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 12a-12b.

³⁴ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, c. I, s.303.

³⁵ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 13a.

³⁶ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, c. I, s.84.

³⁷ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 90.

³⁸ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 178.

³⁹ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 125.

⁴⁰ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 13b.

Ve şol kimse ki, bâb-ı tevhîd-i zâta müşrif ve muttali‘ ola, cemî-i esmâ ve sıfâtın ilmîne dâhil olur. Zîrâ, tevhîd-i zâtî aslî’l-usûldür. Ve şol ki vahdetten bî haberdîr, bu kesrette ihsâ-i esmâ-i kesîreden ona ne fâyide vardır? Zîrâ mebde’den âgâh değildir. Bu cihetten gerektir ki, bu beyte bâbından gelesin, ya’nî usûle riâyet edip şurût ve kuyûdu üzere hareket edesin, tâ ki bâb-ı zâhirden bâb-ı bâtına ve bâb-ı bâtından ebtânu’l-bevâtına muttali‘ olası ve on iki bin kapıyı vücûdun hânesinde bulasın ve sâhib-i hâne olduğun netîcesine varasın, ve illâ oyuk büyük nice bir durasın.⁴¹

Havâss-ı ümmet ve verese-i millet halkı husûs üzerine tevhîd-i ef‘âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâta da‘vet ederler ki, bunlar gavâmiz-ı umurdandır ki, bunlara “tevhîd-i aynî” derler. Sâir mukallidler ve ashâb-ı nazar ve istidlâlin tevhîdleri ise tevhîd-i ilmîdir. Ve ilm ile ‘aynın arasında fark çoktur. Nitekim Ka‘be’yi halkın ağzından ve kitabın resminden ahz etmekle varıp mahallinde müşâhede etmek bir değildir.⁴²

Pes, ehl-i hakîkatin tevhîdi tevhîd-i aynî ve gayrılarının resmîdir. Zîrâ, gayrılar ya ehl-i taklîd veyâ ehl-i nazar ve istidlâldir. Ehl-i taklîdin hâline i‘tibar yoktur. Ve ehl-i nazar ki ilme’l-yakîn ehlidir, ‘ayne’l-yakînden mahcubdur.⁴³

Yukarıda serdedilen görüşler çerçevesinde mutasavvıfların tevhîdi, akıldan ziyâde rûhî, hâlî bir mesele olarak ele aldıkları ve bu hâllerin o kişinin bulunduğu makâma göre değişiklik arzettiği görülmektedir. Tevhîdin duyma ve sezme boyutunu ön planda tutmuşlardır. Bursevî’deki tevhîd anlayışı ise diğer mutasavvıfların tevhîd anlayışları ile paralellik arz etmektedir. Fakat eserlerinde yer yer konuyla alakalı nüanslar vardır.

⁴¹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I, s.84.

⁴² Bursevî, *a. g. e.*, c.I, s. 273

⁴³ Bursevî, *a. g. e.*, c.I, s. 332

II. HİLÂFET

A. GİRİŞ

1. Tasavvufta Halîfe ve Hilâfet

Şeyhi adına irşad faaliyetinde bulunan ve ölümünden sonra yerine geçen kimse demek olan halîfe însân-ı kâmil anlamında bir tasavvuf terimidir. Sözlükte "arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek" anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olup "birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren"⁴⁴ şeklinde açıklanan halîfe kelimesi (çoğulu hulefâ, halâîf) terim olarak biri siyasette, diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki alanda kullanılmaktadır. Bir kimsenin diğeri bir zatın yerini tutmasına hilâfet, halife tayin etme işine de istihlâf veya tahlîf denir.⁴⁵

Ayrıca hâlîfe, müslümanların gerek din ve gerekse dünyâ işlerini yapma konusunda Hz. Peygamber'e vekâlet etmeleridir. Halîfe olan kimseye imam da denir.⁴⁶

Halîfenin topluma karşı durumu vahiy ve peygamberlik hariç tutulacak olursa Peygamberin durumu gibidir. O hem dînî hem dünyevî yetkilere sâhip olan kimsedir. Bu bakımdan İslâm'ın rûhuna aykırı olmayan bütün emirlerine uymak gerekir. Hz. Peygambere vekâleten yönetmek ve halkı idâre onun en önemli vazîfeleri arasında yer alır.⁴⁷

Halîfe ve hilâfet konusu üzerinde durarak bunu tasavvufun temel bir kavramı hâline getiren İbn Arabî ve onu tâkib edenler olmuşlardır. İbn Arabî'ye göre Allâh'ın halîfesi kendisinde isim ve sıfatlarıyla en güzel bir biçimde tecellî ettiği insan-ı

⁴⁴ Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "hlf" md. ; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hlf" md. *Lisânü'l-Arab*, "hlf" md.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, *DİA*, Halîfe Md., c. XV, s. 229; Bknz. Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi*, İstanbul: Sehâ, 1995, s. 110.

⁴⁶ Ziyâ Kazıcı, *İslam Müesseseleri Târihi*, İstanbul: Kayıhan, 1991, s. 27.

⁴⁷ Kazıcı, *a. g. e.*, s. 25.

kâmilidir. Bir mühür nasıl hazîneyi korursa Allah da insan-ı kâmil olan halîfesi ile halkı ve mülkü öylece korur.⁴⁸

Allah'ın kulunu halife kılması mutlak, kulun rabbini halife kılması mukayyet bir hilâfettir. İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'ın yeryüzündeki halifesi peygamberlerdir. Peygamberler O'nun hükümlerini O'nun adına insanlar arasında uygularlar. Hz. Muhammed'den sonraki halifeler Allah'ın değil resulünün halifeleridir, çünkü onun getirdiği şeriâtı uygularlar, uyguladıkları hükümleri de rivayet yoluyla Peygamber'den alırlar. Bunlar zahiri mânâda halîfedir. Halbuki velîler arasında doğrudan doğruya Allah'tan hüküm alan halifeler de vardır. Onların Allah'tan hüküm almaları peygamberlerin hüküm almalarının aynıdır. İbnü'l-Arabî, devletin başında bulunan ve halife adını alan sultanlarla Allah'ın halifeleri olan velîleri birbirinden ayırır; “birinciler zahiren, ikinciler ise manen halîfedir” der⁴⁹.

2. Tarîkatta Halîfe

Halîfe olan kimseye “hilâfet-nâme” veya “icâzetnâme” verilir. Hilâfetnâme sınırsız yetkiler için verildiği gibi, meselâ sâdece zikir telkini veya rüyâ tâbiri gibi görevler için de verilebilir.⁵⁰

Ankaravî hilâfeti, sûretâ hilâfet, mânâyla muvâfık olan hilâfet ve hakîkî hilâfet olarak üçe ayırır.

a. Sûretâ Hilâfet: Bir şeyh, bir kimseyi bir tekkenin tasarrufu ve oradaki bulunan kimseleri zaptetmesi için görevlendirir. Şâyet bu kimse sülûkun mertebelerini ve irşâdın mâhiyetini bilmeyip, şeri'atın emirleri ve tarîkatın ahkâmı ve hakîkatın sırları hakkında mâlumat sâhibi değilse, o kimse sûretâ halîfedir.

b. Mânây-yı Hilâfet: Mânânın hâkim olduğu hilâfettir. Merâtib-i sülûku bilmekle elde edilecek bir makamdır. Yine bu makâmın gereği, zuhûrât-ı ilâhîyi, Allâh'ın esmâ

⁴⁸ İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 3. Bsk., İstanbul: Müüfv Yay. , 1999, c. I. ,s. 128-133.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, *DİA*, “Halîfe” c. XV., s. 300.

⁵⁰ Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi*, s. 110-111.

ve Rabbânî sıfatlarını şuurlu bir şekilde bilmektir. Bir kimse bir sâlikî terbiye ile bu makâma erdirse, mânevi olarak o sâlik o kimsenin halîfesidir.

c. Hakîkî Hilâfet: Allah indinde insanları irşâd etmeye me'mûr olmaktır.⁵¹

Mevlevîlik'te hilâfet şeyhlik ve dervşlik benzeri bir makamdır. Bu makamda bulunan sâlike halîfe denir.⁵²

3. Kur'an'-ı Kerim'de Hilâfet

[Sonra biz sizi yeryüzüne halîfeler yaptık] (Yunus, 10/14)]

[Hatırlayınız, sizi halîfeler yapmıştık.] (Â'raf, 7/69)]

[Bir zaman Rabbin, meleklerle: “ Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım” demişti. Onlar: “Biz seni överek tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birisini mi halîfe kılacaksın.” Dediler. Allah da onlara. “Sizin bilmediklerinizi ben bilirim” dedi. (Bakara, 2/30)]

Bu âyette geçen hâlîfe ile ilgili olarak Fahreddîn Râzî tefsirinde şu yorumlara yer verir.

“Halîfe” ile kimin kastedildiğine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır.

1-Bu Âdem (a. s. v)'dir. Cenâb-ı Hakkın “ Sen orada bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın” (Bakara, 2/20) sözünden murâd (a. s.) olmayıp, zürriyetidir.

2-Halîfeden murâd, Âdem (a. s)'ın zürriyetidir. Buradaki “halîfe” den murâdın Hz. Âdem olduğunu söyleyenler ise, Cenâb-ı Hakkın Âdem (a. s)'i niçin “ halîfe” diye isimlendirdiği husûsunda ihtilaf etmişler ve bu hususta iki görüş zikretmişler.

1-Cenâb-ı Hakk'ın cinleri yeryüzünden sürüp, Âdem (a. s)'i yeryüzünde iskân edince, Âdem (a. s) kendisinden önceki bu cinlerin halefi, halîfesi olmuştur. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivâyet edilmektedir.

⁵¹ İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdetin Ekici, İstanbul: İnsan, 1996, s. 49-50.

⁵² Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1963, s. 137.

2-Allâhu Teâlâ Âdem (a. s)’i halîfe diye isimlendirmiştir. Çünkü Âdem (a. s), Allâh’ın halîfesidir. Bu görüş ise, İbn Abbas ve Suddî’den rivâyet edilmektedir.

Halîfe kelimesi müzekker ve müennes için olduğu gibi, müfred ve çoğul mânâda da kullanılabilen bir kelimedir.⁵³

B. BURSEVÎ’DE HİLÂFET

1. Hilâfetin Lüzûmu

Bursevî’ye göre hilâfet; zâhirî olsun, mânevî olsun başkasının yerine geçmektir. Nitekim *Müfredât* adlı eserde denilmiştir. “Hilâfet başkasına vekillik etmektir. Vekâlet olunan zâtın yokluğunda, hastalığında veyâ ölümünde ona vekâlet etmektir. Vekâletin en şerefli ve en hayırlı olan şekli ise Cenâb-ı Hakk’ın (cc.) dostlarını yeryüzünde görevlendirmesidir.⁵⁴

İsmâil Hakkı Bursevî’ye göre tasavvufî anlamdaki hilâfetin sebebi, halkın Hakk’tan gelecek feyiz ve irfânı doğrudan kabul etme kâbiliyetine sâhip olmamasıdır. Bu husus, ateşte yaş ağaçların arasına kuru odunların konulmasına veyâ sultanın halkla arasına vezir ve mâbeyinci koymasına benzer.⁵⁵

Maksûd bizzât bâtını ıslâh etmektir. Onunçün sultan-ı a‘zam tezkiye-i nefis etse halîfe olur ve terk-i saltanata hâcet kalmaz. İbrahim Edhem’in terk-i saltanat ettiği mürşid-i kâmilî teftîş için idi ve illâ rehnûmâ bulunacak saltanat-ı sülûka mâni‘ olmaz. Nitekim Hazret-i Yusuf , Dâvud ve Süleyman aleyhimü’s-selâm nübüvvet ve hilâfet ile saltanatı cem‘ ettiler.⁵⁶

⁵³ Fahreddîn Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, Terc. Suat Yıldırım vd., Ankara, Akçağ, 1988, c. II. , s. 244.

⁵⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Ferâhu’r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku, İstanbul: Uludağ, 2000, s. 50.

⁵⁵ İsmail Hakkı, *Bursevi Ruh-u'l-Beyan*, İhtsr. Edn. Muhammed Ali Sabuni ; Trcm . Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, vd. İstanbul : Damla, 1995. c.I., s.64.

⁵⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye* , vr. 5a-5b.

2. Hilâfetin Kısımları

Bursevî'ye göre hilâfet üç kısımdır.

1-Hilâfet-i zâhire-i dünyeviye.

2-Hilâfet-i zâhire-i dîniye.

3-Hilâfet-i bâtine-i dîniyyedir.⁵⁷

3. Hilâfet ve Hilâfet Makâmı

Bâzı nüfûs-ı tâhire vardır ki kemâl-i zâtî ve kuvvet-i hâliyyesine binâen bi'z-zat Hak Teâlâ tarafından halîfe nasb olunur, gerekse şeyhi ortada vâsıta olsun. Ve yine ba'zı kuvvetli er vardır ki şeyh nefesiyle istihlaf olunur, velâkin şeyhin mezîd-i kemâl-i olmakla onun nefesi nefes-i Hak olur.⁵⁸

Hilâfet makâmı, aslında akl-ı evvel mertebesidir. Çünkü, ehadiyyet mertebesinin gölgesi olan akl-ı evvel, ilm-i ilâhî'nin halîfesidir. Meşâyihin istihlâfa râğbet etmeleri buradandır. Çünkü halîfe müstahlifin aynası ve akl-ı evvelin sırrıdır.⁵⁹

[Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.] (Bakara, 2/30)] Bursevî'ye göre burada geçen hilâfet ademî hilâfettir ki bu mertebede nebî ve velî bir olmakla birlikte, nebî varken velî halîfe olmadığından velîye nebînin vârisi denilir. Halîfeye göre bütün dünyâ bir cesed ve halîfe bu cesede ruh gibidir. Hakîkatte hilâfet şeyhin intikâlinden sonra birdir. Şeyh bir olduğu için makâmına halîfe olan da birdir.⁶⁰

Sultan-ı a'zama re'âyâ mutî' ve münkâd oldukları gibi pes, sultân nice halîfe olup hakla halk arasında vâsıta ise imam mihrabta vâsıta-i cemâ'at olduğu gibi dil dahi cesed ile ruh arasında vâsıtaadır.⁶¹

⁵⁷ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan, 1997, c. I, s. 418.

⁵⁸ Bursevî, *a. g. e.*, c. I, s. 128.

⁵⁹ Bursevî, *a. g. e.*, c. I, s. 416.

⁶⁰ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 259.

⁶¹ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 70b.

III. ZÂHİR-BÂTIN İLMİ

A. MUTASAVVIFLARIN ZÂHİR- BÂTIN İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Tasavvufun İslâm düşüncesine kattığı canlılık ve zindeliğin temelinde ma‘rifet anlayışı bulunmaktadır.⁶² Ma‘rifet; tanımak, âşinâlık ve bilgi demektir. Ancak bilgi anlamını ifâde eden ilim ile ma‘rifet arasında fark vardır. Ma‘rifet, yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı da kalp, ruh, sırr, ilham ve keşftir. İlmin kaynağı ise akılla istidlal, duyu organları, nazar ve nakildir. Zâhirî ilim sâhiplerine âlim, bâtınî ve kalbî bilgi ve ma‘rifet sâhibi bulunanlara ârif denilir.⁶³

Sûfîlere göre iki ilim vardır: Okuma ve öğrenme ile kazanılan aklî ve naklî ilimler ki bunlara zâhirî ilim denir.⁶⁴ Zâhirî ilimler de şeriat ilmi ile ulûm-ı tabîa ve tecrübîye olmak üzere ikiye ayrılır.⁶⁵ Riyâzet ve takvâ sonucu Allah’ın, kuluna ihsân edeceği vehbî ilim ki buna bâtınî ilim denir.⁶⁶

İbn Arabî, ilmi iki çeşit olarak ele alır: Birisi Hakk’a birisi halka taalluk eder. Hakk’a taalluk eden ilim, ilm-i bâtın olup, buna ilm-i ledünnî dahi derler. Bu ilmi bilenler halka tebliğ ile me‘mûr değildirler; belki setr ile mükelleftirler. Ve bu ilim hasâis-i nübüvvet ve risâletten olmayıp, hasâis-i velâyettendir. Halka taalluk eden ilim ise “ ilm-i zâhirî” olup buna “ ilm-i şeriat” ve risâlet derler. Bu ilim enbiyâ ve rusûl hazarâtına mahsûs olup halka tebliğ ile mükelleftirler.⁶⁷

Yine başka bir yerde İbn Arabî ilim iki kısımdır der : Birisi âlem-i süflîden vârid olur ki, ona “ ulûm-u zâhire” de denir. Ve diğeri âlem-i ulvîden vârid olur ki ona da

⁶² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, İstanbul: Dergah, 1985, s. 129.

⁶³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar, 1997, s. 221; Kara, a. g. e., s. 129.

⁶⁴ Bkz. *Tasavvuf Târîhi, Onsan Türer*, İstanbul: Sehâ, 1995, s. 237 : Sülemî bu konuda “ *el- Fark Beyne İlmi’ş-Şerî’a ve’l-Hakîka*” adlı bir risâle yazmıştır.

⁶⁵ Mâhir İz, *Tasavvuf*, İstanbul: Med, 1981, s. 33.

⁶⁶ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul:Yeni Ufuklar, 1992, s. 551.

⁶⁷ Ahmet Avni Konuk, *Füsûsu’l- Hikem Terc. ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul: Müifv, 1992, s. 270.

“ulûm-i bâtine” ve “ulûm-i ledünniye” denir. Âlem-i süflîden ve taht-ı kademinden vârid olan ulûm-u muâmelât, her ne kadar latîf ve âlî ise de, onların ulüvvü ve cemâli ve hüsnü ve letâfeti, nazar-ı aklînin ve fikirlerin hükmü ile kirlenmiş olan ulûm-i efkâra göredir. Zîrâ efkâr ale’l-ekser evhâmın taht-ı te’sîrindedir. Fakat âlem-i ulvîden vârid olan ulûm-i ledünniye tavr-ı aklın verâsı olup Hakîm-i Zü’l-Celâl hazretleri cânibinden geldiği ve akıl ve efkârın dahli olmadığı için nûru parlak ve mir’âtı gâyet musaffâdır. ⁶⁸

Sehl diyor ki: “ İlmin varlığı ma’rifetle, aklın varlığı da ilimledir. Ma’rifet ise kendi kendine var (kâim ve sâbit) olur. Akıl ilimle bilmek, ilim ma’rifetle bilmek, ma’rifet Hak’la bilmektir. Bu sözün mânâsı şudur: Allah Teâlâ bir kuluna kendini tanıtip, kul da Hakk Teâlâ’yı kendisine tanıttıldığı şekilde tanıyınca, bundan sonra Allah o kulda bir ilim meydana getirir. Böylece o kul ilmi ma’rifet sâyesinde idrak etmiş olur. O kuldaki akıl da kendisinde vücûda getirilen ilimle kâim olur. ⁶⁹

Bir başka sûfi: “Eşyânın zâhiri ile ilgili bilgilere ilim, eşyânın bâtınını ve iç yüzünü keşf etmek sûretiyle elde edilen bilgilere ma’rifet denilir” demiştir. ⁷⁰

Mutasavvıflar, bilginin kaynağı konusunda, vahyi esas almakla birlikte, keşf ve ilhâmı da bilgi kaynağı olarak kabul ettikleri için, kendi görüşlerini temellendirirken, genellikle ilm-i bâtın adını verdikleri bir bilgi alanından bahsederler. ⁷¹

Nebîler iki nevî mîras bırakmışlardır. İlm-i zâhir, ilm-i bâtın. Sahâbenin (r. a), hâce-i âlem’in (s. a. v) sözünden ve fiilinden aldıkları faydalı ilme zâhir ilmi denir. Tâbiîn ve selef imamları bu ilmi okumuşlar, halka ta’lim etmişler ve onunla amel etmişlerdir. Bu; kitap, sünnet, tefsir, ahhâr, âsâr ve ve fıkıh ve bunlara tâbî olan şeylerle alâkalı bir ilimdir. İlm-i bâtın; Cebrâil’in aracılığı olmaksızın gaybu’l-gayb’ta, makâm-ı ev ednâ’da “li-maallâhi vaktun” hâletinde Hâce-i âlemin (s. a. v) rûh-i şerîf’ine feyz yoluyla verilmiştir. [Ona vahyettiğini vahyetti.] (Necm, 53/10) nübüvvet velâyetinin

⁶⁸ İn Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiye*, Terc. ve Şerhi, Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahrallı, İstanbul: İz, 1992, s. 354.

⁶⁹ Kelâbâzî, *Ta’arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1979, s. 97-98.

⁷⁰ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 98.

⁷¹ Mustafa Aşkar, *Niyâzi Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998, s. 297.

pınarındandır, bu âlemde talep ve aşkla ciğeri yananların kalblerine o, dolu kadehten bir yudum döktüler. Nitekim: “Allah Teâlâ benim göğsüme hiçbir şey dökmemiştir ki ben onu Ebû Bekir’in göğsüne dökmüş olmayayım” buyrulmuştur.⁷²

Zâhir ilminin neyleri olduğu gibi bâtın ilminin de neyleri vardır. Bunlardan bâzıları: İlm-i îman, ilm-i İslâm, ilm-i ihsân, ilm-i ihsân, ilm-i iyân, ilm-i tevbe, ilm-i zühd, ilm-i takvâ, ilm-i ihlas, ilm-i ma’rifet-i nefis, ilm-i tasfiye-i dil, işâretler, ilhâm, hitab, hâtifin nidâsı, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ’nın kelâmı ve bunlar arasındaki fark hakkındaki ilim, ilm-i müşâhede, ilm-i mükâşefe, ilm-i tevhîd, ilm-i tecellî-i kurb, ilm-i bu’d, ilm-i vusul, ilm-i fenâ, ilm-i bekâ, ilm-i sekr, ilm-i sahv ve daha başka gaybî ilimlerden her ne varsa, halleri îtibâriyle istikâmet üzere bulunan sâliklere: [Âdeme bütün isimleri ta’lîm etti.] (Bakara, 2/31) ta’lîmi ile hâsıl olur.⁷³

İlimle ilgili başka bir tasnifi de Mehmet Ali Aynî yapar, Aynî, ilmî ; husûlî ilim ve huzûrî ilim diye ikiye ayırır. Çalışıp kazanma, görüş istidlal ile tahsil olunan ilme husûlî ilim diyorlar. Fakat delil, bürhan ve kıyâsa muhtaç olmaksızın kalbe birden ve topluca doğan, yâni arınma yolu ile gönle doğup açılan ilme de huzûrî ilim derler ki sofiyyenin ilmi işte bundan ibârettir.⁷⁴

İbn Arabî, ma’rifeti yedi şeye tahsîs ediyor. 1- İlm-i hakâik: İlâhi isimlerin ilmidir. 2- Cenâb-ı Hakkın eşyâda tecellîsine dâir ilim. 3- O’nun şer’î lisanlarla kullarına hitâbının ilmi. 4- Vücuda olan kemâl ve noksânın ilmi. 5- İnsanın, hakikatları açısından nefsinin bilmesi ilmi. 6- Hayal ve onunla bitişik ve ayrı olan âlemlere dâir ilmi. 7-Hayal ve onunla bitişik ve ayrı olan âlemlere dâir ilmi. 7-İlletle ve tedâviler ilmi.⁷⁵

Ulemâ üç tâifedir: Bir kısmı zâhir ilmi, bir kısmı bâtın ilmi, bir kısmı hem ilm-i zâhiri hem ilm-i bâtını bilir. Üçüncü kısımdan, bütün dünyâda beş kişi bile bulunsa çok sayılır. Zîrâ gâyet nâdir bulunurlar. Hattâ birisinin bereketi şarka ve garba tam olarak

⁷² Abdurrahman Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, Haz. Süleyma Uludağ-Mustafa Kara, Terc. ve Şerh: Lâmi Çelebi. İstanbul: Marifet, 1995, s. 104

⁷³ Câmî, *a. g. e.*, s. 105.

⁷⁴ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Târihi*, İstanbul: Kitabevi, 1992, s. 232.

⁷⁵ İsmâil Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: insan, 1991, s. 276.

erişir. Bu kimse zamânın kutbu olur. Cümle âlem onun devletinin himâyesi ve himmetinin sâyesinde yaşar.

Zâhir âlimler de üç sınıftır: “Müftîler” , “müzekkirler (vaaz ve nasîhat eden hocalar)”, “kadılar”.⁷⁶

Zâhirin, kendisini pekiştiren, tasdik edip onunla örtüşen bir bâtınının bulunması gerekir. Dînin bâtını tasdik etmeksizin sâdece zâhirî gereklerini yerine getiren kişi münâfıktır. Zâhire aykırı bir bâtın iddiasında bulunan bir kişi ise, inkarcı münâfıktır. Esâsen, dînin bâtını, zâhirini pekiştirip tasdik eder ve onunla mutâbakat arzeder. Aynı şekilde dînin zâhiri de bâtını destekler, onu tasdik eder ve onunla örtüşür. Nasıl ki insanda ruh ve beden bir arada bulunması gerekiyorsa, insanın dîni için de zâhir ve bâtının bir arada uyum içinde olması gerekir. Hâsılı, bâtın insânın bâtını, zâhir de insanın zâhiri içindir.⁷⁷

Suffiler hakîkatı idrak etme husûsunda insanların sâhip oldukları ilimle ilgili ilme’l- yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l yakîn diye bir tasnife gitmişlerdir.⁷⁸

Yakîn kelime anlamı olarak şüphe ve tereddüde mahal olmayan doğru ve gerçektir. Her türlü şüpheyi ortadan kaldırıp tasdik edilen gaybın hakîkatine ermektir.⁷⁹ Vâkıya uygun değişmez inançtır. Delillerle değil, îman gücüyle apaçık görmektir. Bir şeyin hakîkatı konusunda kalbî itmînandır. Yakîn sâhipleri katında belâ ni‘met, rahatlık musîbettir.⁸⁰

Yakîn öyle bir ilimdir ki, bu bilgiye sâhip olan kimse mutlak olarak bilinen şey hakkında şüpheye düşmez. Nasslarda geçmediği için Hakk Teâlâ’nın vasfı olarak

⁷⁶ İsmâil Fenni Ertuğrul, *a. g. e.* , s. 106.

⁷⁷ Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *Zâhir ve Bâtın İlmine Dâir Bir Risâle*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Çeviri ve notlandırma: Mustafa Öztürk, Ali Bolat, 2001, sayı, 6, , s. 302.

⁷⁸ Osman Türer, Anahatlarıyla *Tasavvuf Târihi*, İstanbul: Sehâ, 1995, s. 239.

⁷⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2001, s.386.

⁸⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul: Ensar, 1994, s. 235.

kullanılmaz. İlme'l-yakîn yakînin kendisidir. Aynı şekilde ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn de yakînin kendisidir. Lügatte üçünün anlamı birdir.⁸¹

Sûfîlerin ıstılâhına göre ilme'l-yakîn, burhan ve delille elde edilen bilgidir. Tereddüde mahal vermeyen kesin bilgi. Ayne'l-yakîn, keşif ve ilham yoluyla elde edilen bilgidir. Bir şey hakkında gözle görerek elde edilen kesin bilgi. Hakka'l-yakîn, iç müşâhede yoluyla elde edilen apaçık bilgidir. Bir şey hakkında o şeyi yaşayarak elde edilen kesin bilgi. Kur'an'daki yakîn kavramlarından ilme'l-yakîn, şeri'at, ayne'l-yakîn tarîkat, hakka'l-yakîn hakikat ve ma'rifet olarak değerlendirilmiştir. Böyle olunca ilme'l-yakîn akıl sâhiplerine, ayne'l-yakîn ilim sâhiplerine, hakka'l-yakîn, ma'rifet sâhiplerine mahsustur.⁸²

Mehmet Ali Aynî de ilme'l-yakîn'i aklî delilden hâsıl olan bilgi, ayne'l-yakîn'i müşâhede ile hâsıl olan bilgi, hakka'l yakîn'i kulun sıfatı Hakk'ın sıfatında yok olup kendisi onunla biliş, görüş ve oluş bakımlarından bekâ bulmaktır⁸³ diyerek konuyu özetler.

Hasan Basrî (hz.) ve ondan sonra gelen büyük sûfîlere göre tasavvuf içte ve dışta gerçekleşen bir harekettir. Bu hareketin her safhasında rûh, yeni bir makam ve temyiz kazanır. Latîf olan âlemden perdeler açıldıkça bu temyîz daha da güçlenip, "ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn" e ulaşır.⁸⁴

B. BURSEVÎ'YE GÖRE ZÂHİR-BÂTIN İLMİ

İsmâil Hakkı Tasavvufu bir ledün ilmi olarak da görür. "Kûr'ân'ın şüphesiz hem zâhir hem de bâtın vardır."⁸⁵ Şeklindeki rivâyeti zikrederek Kur'an'da zâhir ve bâtınla ilgili ilimlerin var olduğunu, zâhirle ilgili olan mertebesine ilm'i şerâyi' ve ahkâm,

⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*,. 133

⁸² Kuşeyrî, *a. g. e.* , s. 133? ; Yılmaz. , *a. g. e.* , 235.

⁸³ Mehmt Ali Aynî, *Tasavvuf Târihi*, Sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi, 1992, s. 294.

⁸⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Müifv, 1994, s. 152.

⁸⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c. IX, had.no: 82.

bâtına dâir olan tabakasına ise ilm-i maârif ve hakâik dendiğini belirtir. Batınla ilgili olan ilimler yetmişe dek ulaşır ki, bunlara ilm-i ilâhî, ilm-i ledünnî ve ilm-i tasavvuf denir. Bu bâtın ilimlerin zâhir ilimlere muhâlefeti yoktur. Gerçi te'vîlinden âciz olanlar îtiraz ederler. Onun için tasavvuf ehlinin düşmanı çoktur. Bu düşmanların çoğu ise İsmâil Hakkı'nın kendi ifâdesiyle “decâcile-i fukahâ ve ferâine-i muhaddisîn” dir. Çünkü bunlar zâhirî ilimlere (ulûm-u resmîyye) îtimât edip akıl mertebesinin üstünde bir iş yoktur zannederler. Bâtınî ilimler, insanın rûhu mertebesindedir. Ruhsuz olan bedene îtibar edilmediği gibi bâtın ilminden yoksun olan kimseye de îtibar yoktur.⁸⁶

İlim iki çeşittir. Biri dirâset ilmidir. Ay'ın, Güneş'in nûrundan istifâde etmesi gibi, rüsûm ulemâsı da bu ilimde birbirinden istifâde ederler. Diğer ise, verâset ilmidir. Güneş'in, Cenâb-ı Hakk'ın nûrundan faydalanması gibi, hakikat ulemâsı da bu ilmi bizzat Hakk'tan alırlar. Hakk'ın nûru asıl olduğu gibi, Güneş'in nuru diğer yıldızların nurlarına göre asıldır. Onun için Güneş'in nûrundan artma ve eksilme olmaz, fakat Ay böyle değildir. Bu sebeple zâhir ulemâsı, eksiklik ve değişimlerden kurtulamazlar, fakat hakikat ulemâsı böyle değildir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın koruması altındadırlar. Böyle olmakla berâber, hakikat ehlinin muhâlifleri ve düşmanları her zaman bulunmaktadır.⁸⁷

İlm-i zâhir ve ilm-i bâtının her biri nefsinde kemâl olduğu ve birbirlerine irtibatları zâhir oldu. Zîrâ; cesed ile rûh ve libâs ile cesed gibidir. Ve ilm-i zâhirden murâd şerâî' ve ahkâmdır ki, zâhir-i Kur'an'dır. Ve ilm-i bâtından murâd hakâik-i Kur'an'dır ki, nazm ma'nâya ve mânâ dahi hakîkate nurtabıttır.⁸⁸

Nitekim ulemâ-i zâhirin ekseri dâ'ima ulemâ-i batını cerhederler ve haklarında nâ şâyeste sözler söylerler. Bilmezler ki [*Rabbim! 'ilmimi artır' de.*] (Tâhâ, 20/114) âyetinde olan 'ilmiden murâd 'ilm-i ahkâm değildir belki 'ilm-i hakâyıktır fikriyle ki rüsûm ve kavânin-i mecûle nerede kaldı.⁸⁹

⁸⁶ Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001, s. 248.

⁸⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 223a.

⁸⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Neftce*, c. II, s. 113.

⁸⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 7a.

İlm-i resmî munkatı'dır. Zîrâ kesbî ve fikrîdir ki, mevtın-ı dünyâyâ maksûrdur. İlm-i hakîkî ise lâ-yenkatı'dır. Zîrâ vehbî ve feyzîdir ki ilâ-ebedi'l-âbâd ism-i Vâsiun Alîm'den meded gelmektedir. Ve ilm-i resmî husûlîdir ki edevâta mürâcaata dâirdir. İlm-i ilâhî ise huzûrîdir ki dâimâ levhten arz olunur.⁹⁰

Bir kimse vükelâ'-i devletten biriyle ihtilât ve sohbet etse ol vekîl Sultân-ı A'zam'a muzâf olmakla onun vesâtatı ile Sultan'a dahi⁹¹ vâkıf olmuş olur. Velâkin bu vukûfa cüz'î derler. Zîrâ pâdişahın ol vekîlden gayrı dahi vükelâsı vardır ki her biri başka bir ismin mazharı olup ona göre kâr tutar. Feemmâ eğer nefsi-i sultan ile hem sohbet olub makâm-ı zâta vusûl bulsa sâir onun esmâ'-i cüz'iyyesi olan vükelâyâ ve mezâhir-i sıfatı olan nüvvâba ale't-tafsîl vâkıf olur. Ve sultânı bir mertebeye tahsîs etmez ve umûm esmâsıyla kâim olur ki muktezâ-yı makâm-ı azamettir. İşte buradan ulemâ'-i zâhir ile ulemâ-i hakîkatin mertebeleri ma'ruf oldu ve bir nesneyi sıfatı ile ârif olan ile zâtı ile ârif olanın hâli zuhûr buldu. Nitekim bir kimse Zeyd'i yalnız kitâbet sıfatı ile bilir. Pes, ol kimse Zeyd'i cüz'iyet tarîkiyle bilmiş olur. Ve eğer zâtına vukûfu olsa kitâbetini ve gayrı ahvâlini dahi bilip ma'rifette itlâka erişir. Ve idrâki külliyyet bulur.⁹²

Allah Teâlâ bilinenlerin en yücesi (ecell'ül-ma'lûmât) olduğu gibi ilm-i billâh da ilimlerin en yücesidir (ecellü'l-ulûm), Allah'ın dışındaki şeylerle alâkalı olanlar ise ondan aşağıdır. Tasavvuf ilmi, Allâh'ın zâtından, sıfatlarından ve fiillerinden bahsettiği için ilimlerin en yücesidir. Fakat Kelâm, İslâm Felsefesi gibi aynı konularla ilgilenen diğer ilimlerden farklı olarak tasavvuf bunu akıl yoluyla değil keşf yoluyla yapar. Diğer ilimler cennete, tasavvuf ilmi ise Alla'a ulaştırır.⁹³

Tasavvuf ilmi sâdece kitap okumakla elde edilen bir ilim değildir. Çünkü tasavvuf kitaplarında onlalar remz, işâret ve resm kabîlindendir. Özellikle Allâ'ın zât, sıfat ve fiilleri ile ilgili keşfî ilimler ise ayn ve ezvak türündendir. İsmâil Hakkı, zamânındaki ulemânın avâmı ve bid'at ehli olarak nitelendirdiği bâzı kimselerin riyâzat ve mücâhede

⁹⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, c. I, s. 246.

⁹¹ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 19b.

⁹² Bursevî, *a. g. e.*, vr. 20a.

⁹³ Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001, s. 248.

bir yana zâhirî şerî‘at ile dahi amelleri olmadığı halde tasavvuf kitapları okumalarını ve mütâlaa etmelerini doğru bulmaz ve tenkit eder.⁹⁴

Ulûm-i hakîkiyye tevâzû îrâs eder. Zîrâ o âleme nefis müdâhele etmez. Ulûm-i resmiye ise böyle değildir, belki ashâb-ı mütekebbirlerdir, gâliben. Zîrâ kesbî olmakla onda müdâhele-i nefis vardır. Husâsan ki ilm-i zâhire câh ve mansıb mukârenet etse ulüvv ve ifrat evvelkinden ziyâde olur.⁹⁵

Sonuç olarak görülüyor ki zâhir ve bâtın ilmi çok geniş bir yelpâzede ele alınıyor. Kadimden bu güne tasavvufî düşünce ekseninde yer alan önemli bir mevzû. Şu muhakkak ki zâhir ve bâtın ilmi bir vâhidin iki yüzü gibi birbirini tamamlayan mütemmim cüzlerdir ve bunları birbirinden koparmak, ayırmak mümkün değildir. Bununla berâber bu meydana meydana gelen tartışmalara bakarak zahir ilme gereksiz, bâtın ilmine de lüzumsuz diyemeyiz. Her ikisinin de kendine mahsus yerleri vardır. Ancak Bursevî’nin de Tuhfe-i Hasekiye’nin çeşitli yerlerinde zikrettiği üzere kendi döneminde dahi hakikat ehlinin muhâlifleri çoktur. Bu zâhir ulemâsının onları anlamamasından kaynaklanmaktadır.

IV. ESMÂ-İ HÜSNÂ

A. Giriş

Esmâ-i Hüsnâ tâbiri Allâh’ın isimleri için kullanılan bir tâbirdir. İsim kelimesinin cemîsi olan esmâ ile “güzel” veyâ “en güzel” anlamındaki ve ism-i tafdil sîgası olan “hüsnâ” kelimelerinden oluşan⁹⁶ esmâu’l-hüsnâ; Arapça sıfat tamlaması olup, güzel

⁹⁴ Namlı, a. g. e. , s. 248.

⁹⁵ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan, 1997, c. II. , s. 374.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hsn” mad., Beyrut, 1375/1656.

isimler demektir. ⁹⁷ İsim, ilim ve kudret gibi sübûtî, kuddûs ve selam gibi selbî sıfatları bulunması îtibârîyle zât demektir. ⁹⁸ Sûfîler bu isimleri zikir olarak okurlar. ⁹⁹

Esmâ-i hüsnâ terkibi naslarda Allah'a nisbet edilen isimleri ifade eder. Sadece Kur'an'da geçen ilâhî isimler 100'den fazladır. Muhtelif hadislerde Allah'a nisbet edilen başka isimler de mevcuttur. Esmâ-i hüsnâ terkinin, geniş anlamıyla bunların hepsini kapsamakla birlikte terim olarak daha çok doksan dokuz ismi içerdiği kabul edilir. ¹⁰⁰

Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhur ve tecellîden bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tâbiriyle ifade ederler. ¹⁰¹

İlâhî isimler âlemde, zâtları îtibârîyle değil eser ve hükümleriyle, hakikatleriyle değil misilleriyle bulunurlar. Binâenaleyh bizim bildiğimiz ilâhî isimler de aslında isimlerin isimleri olmaktadır. Vahiy yoluyla gelen Kitap'ta bildirilen esmâ-i Hüsnâ da işte bu isimlerin isimleridir. “Allah Teâlâ;” [İster Allah diye çağırın ister Rahmân diye çağırın, O'nu çağıracağın bütün güzel isimler O'nundur.] (İsrâ, 17/110) âyetinde, “güzel isimleri” (esmâ-i hüsnâ) hem Allah için ve hem de Rahmân için yaptı. Yalnız burada ince bir nokta vardır: Her ismin bir mânâsı bir de sûreti vardır. “Allah” denildiği zaman bu ismin mânâsı, “Rahman” denildiği zaman ise o ismin sûreti söylenmiş olur. Çünkü “Rahman” nefes ile muttasıftır. Nefes ile ilâhî kelimeler, âlemin zuhûr ettiği Halâ' mertebelerinde zuhûra gelir. Demek ki biz ancak ismin sûretiyle O'nu çağırabiliriz. ¹⁰²

İbn Arabî'ye göre zâtın bir olmasının yanında isimlerinin çokluğu kesretin oluşum sebebidir. İsimlerin çok olmasının sebebi onların mânâlarının çok olmasındandır. Eğer

⁹⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber, 1997, s. 253.

⁹⁸ Kâşânî, *İstılahatü's-Sûfiyye*; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1981. s. 28.

⁹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul: 2004, s. 126.

¹⁰⁰ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, c. XI, s. 410.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, “*Celâl*”, *DİA*, c. VII, s. 240.

¹⁰² M. Erol Kılıç, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul:1995, s. 238.

onlar böylece birbirlerinden tefrîk olmasalardı biz onları ayırt edemezdik. Allah indinde onların hepsi birdir, fakat bizim gözümüzde çoktur. İşte bu kesret-i esmâ içerisinde bâzıları vardır ki hepsine tekaddüm ederler. Bunlar imam isimlerdir ve diğerleri üzerinde kuvvetleri ve sultaları vardır. Zîrâ sâir isimlerin adedleri onlardadır ve onlar bu isimlerin hakikatlerini câmîdirler. Hakk'ın ismini câmî olan ilk imam isim Allah'tır. Bu isim bütün esmâ-i ilâhiyyenin mânâlarını câmîdir. Zâta delildir ve biz zâtı tenzîh ettiğimiz gibi delîli de tenzîh ettik. Bütün isimlerin imamı yedidir. Diğer isimler bu isimlere tâbîdirler. Bu imam isimler: “Hayy”, “Alîm”, “Mürîd”, “Kâil”, “Cevâd”, “Muksit”tır. Bunlar içerisinde “Hayy” bu imamların mukaddemi ve “Muksit” ise bu imamların âhiridir. Âlemde bu imamlardan başkası yoktur.¹⁰³

En önemli konusunu ulûhiyyetin oluşturduğu ilâhî dinler içinde İslâmiyet Allah'ın isim ve sıfatlarına ayrı bir önem vermiş, tevhid inancının açık bir şekilde anlaşılabilmesi için yaratanla yaratılmışların niteliklerinin vuzuha kavuşturulmasını fevkalâde gerekli görmüştür. Zât-ı ilâhiyyenin bilinmesi isimleri ve sıfatlarıyla mümkün olacağından Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğu, O'na bu isimlerle dua, niyaz ve ibadette bulunulması gerektiği, bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi lâzım geldiği (el-A'râf 7/180), ayrıca esmâ-i hüsnânın hangisiyle olursa olsun dua edilebileceği (el-İsrâ 17/ 110) belirtilmiştir.¹⁰⁴

1. Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ Terkîbi

[De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.] (İsrâ, 17/110)

Bu âyetin tefsirinde Bursevî, Allah ve Rahman kelimelerinden maksadın yalnız isimler olduğunu müsemmâ olmadığını söyler. “Kastedilen müsemmâ'yı ifâde etmekte ve söylenmesinin güzelliğinde ikisi de eşittir. Yâni, ister bu isimle, ister beriki isimle ad verin ve hangisiyle zikrederseniz edin, ikisinin de müsemmâsı birdir. Bu isimlerden hangisiyle adlandırırsanız adlandırın, hangisini isterseniz zikredin. İlâhî isimlerin

¹⁰³ M. Erol Kılıç, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁰⁴ Bekir Topaloğlu, “*Esmâ-i Hüsnâ*”, *DİA*, c. XI, s. 410.

tamâmının güzel olması bu iki mübârek ismin de güzel olmasını gerektirir. En güzel olması, Celâl ve Cemâl sıfâtlarına delâlet etmelerinden ötürüdür.”¹⁰⁵

[En güzel isimler Allâh’ındır, O’na o isimlerle duâ edin, O’nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın onlar yaptıklarının cezâsını göreceklerdir.] (Â’raf, 7/180)

Bursevî bu âyetin tefsirinde; Bu isimlerden murâdın çeşitli mânâlara işâret eden lafızlar olduğunu bildirir. Burada ismin, isimlendirilenden ayrı olduğuna işâret vardır. Eğer isim, onunla isimlendirilenin kendisi olsaydı, isimler sayısınca isimlendirilen kimse olurdu ki, bu da imkânsız bir şeydir.¹⁰⁶ der. Nitekim Gazâlî de: “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır kim onu sayarsa cennete gider.”¹⁰⁷ hadisini görmekteyiz.

“Allah O’dur ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. En güzel isimler O’nundur.” (Tâhâ, 20/8)

Âyette geçen “en güzel isimler onundur” kısmı ile ilgili Bursevî şunları söyler: Bu âyet-i kerîme Allâh’ın zâtında herhangi bir çokluk olmaksızın zikredilen isim ve sıfatlarını beyân etmektedir. Çünkü rivâyete göre müşrikler Rasûlüllah (s. a. v)’ın “Yâ Allah, Yâ Rahman” dediğini duyunca: Muhammed bizim iki ilâha tapmamızı yasaklarken, kendisi bir başka tanrıya duâ ediyor, derler. Âyet metninde Allâh’ın isimlerinin “en güzel” biçiminde en üstün gösterilmesi, bu isimlerin O’nu kutsal kılma, tâzim etme ve ululama mânâlarına geldiğinden dolayıdır.¹⁰⁸

[O, takdir eden, yaratan, yarattıklarını şekillendiren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde olanlar O’nu tesbîh ederler. O, emrinde gâlib, yaptıklarında hüküm ve hikmet sâhibidir.] (Haşr, 59/24)

¹⁰⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, İhtsr. Muhammed Ali Sâbûnî, İstanbul: Damla, 1995, c. X, s. 67-68.

¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, c. III, s. 273.

¹⁰⁷ Hadîs-i Şeyhân, İbn Mâce ve Tirmîzî rivâyet etmiştir. Tirmîzî’de “Bu güzel isimleri (Esmâü’l-Hüsna’yı) zikredilmiştir.” ziyâdesi vardır.

¹⁰⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, c. X, s. 218.

Buradaki “en güzel isimler O’nundur” kısmı ile ilgili olarak Bursevî şunları kaydeder; “En güzel isimler onundur” çünkü güzel mânâlara işâret vardır. Cenâb-ı Hakk’ın isimlerini, üstünlük ifâde eden ism-i tafdil sîğasıyla vasıflandırmak, mutlak ziyâdeliği ifâde eder. Çünkü Allâh’ın isimlerini, başka varlıkların isimlerine nisbet etmenin hiçbir mânâsı yoktur. Nitekim Allâh’ın yüce zâtını başka zâtlara nisbet etmek de mânâsızdır. İsimlerinin çokluğu müsemmânın çok olduğunu göstermez. Çünkü bir kişi; bir yönüyle baba, bir yönüyle dede, bir yönüyle dayı ve başka bir yönüyle de âlim diye isimlendirilir. Halbuki onun zâtı birdir.¹⁰⁹

2. İsm-i Â‘zam

Arapça, en büyük isim demektir. İsm-i Â‘zam, “Allah” lafzı olup, bütün ilâhî isimleri içinde bulundurduğu için bu adı almıştır. Kulun içinde bulunduğu halde kendisine hâkim olan, kendisini etkisi altında tutan isme de ism-i Â‘zam denir. “Emânet” “Hilâfet” gibi özellikleri taşıdığı için Allâh’ın bütün isimlerini birden tahakkuk ettirip ortaya çıkaracak yegâne varlık insan dır.¹¹⁰

Konuyla alâkalı Necmüddîn Kübrâ ism-i â‘zâmın kalblerden fışkırdığını ve âyetlerin bütününün bir araya gelmesiyle hâsıl olacağını söyler. Âlem-i gayb ve âlem-i şehâdetteki bütün harflerin ism-i â‘zâmın harflerinden biri olduğunu belirtir. Bu alâmet, âyet ve delillerin ortaya çıkış nisbetine göre ism-i âzam da artar ve çoğalır.¹¹¹ Velîlere ism-i âzam verilmesi, velîlik alâmetlerindendir.¹¹²

İsmâil Ankaravî’de ism-i âzam’ın Allah lafzı oluşunu söyler ve şöyle devâm eder. Çünkü bu isim, Allâh’ın ilm ismini hakkıyla ifâdesini sağladığı gibi, onun yerine geçer. İşte böyle olunca, hâssaten onun zâtını ifâde etmiş olur. Bu ismin bizim indimizdeki delâleti, Allâh’ın isimlerinin en şerefli ve büyüğü olmasıdır. Lafza-i celâl diğer

¹⁰⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, c. VIII, s. 604-605.

¹¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 401-402.

¹¹¹ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah, 1980, s. 118.

¹¹² Kübrâ, *a. g. e.*, s. 154.

isimlerin ifâde ettiği bütün mânâları barındırır ve bundan dolayı ism-i âzamdır. Kur'an aslında lafza-i celâlin tefsîridir. ¹¹³

3. Zât ve Sıfat Tâbirleri

Zât kendi kendine vardır; isim, naat ve sıfat onunla vardır. Zât olmadan bunlar olmaz. Zâtı olan mutlaka müsemmâ, men'ût ve mevsûftur (isimli, naatlı, sıfatlı). Örneğin, Kâdir isim, Kudret sıfat, Takdir naattır. Hakk'ın halkla ilişkisi sâdece isim, naat ve sıfatlardır. İsim, naat ve sıfat Zât ile halk arasındaki perdedir. ¹¹⁴

İlâhî Zât'ın ehadiyetle başlayan kendini açma, belirleme ve sınırlama anlamındaki tecellî süreci, diğer bir deyişle kendinde bulunan isim ve sıfatların ortaya çıkış serüveni, insanla son bulur. Çünkü insan, ilâhî isim ve sıfatlarının tamâmının en mükemmel zuhûr ettiği tek varlık alanıdır. Taayyün ve tecellînin amacı olan isim ve sıfatların zuhûr etmesi, insanda gerçekleştiği için insan, Hakk'ın kemâlatını yansıtan en mükemmel aynadır. ¹¹⁵

B. BURSEVÎ'DE ESMÂ-İ HÜSNÂ

Cümle eşyâ mazhar-ı esmâ-i Hakk'tır der Bursevî. ¹¹⁶ Zîrâ ikrâm ve in'âm ve ihsân ve ifdâl ve emsâli esmâ-i ef'âldendir. ¹¹⁷ Esmâ-i ilâhiyye ile zâhir olan kimse halîfe-i Hakk'tır. ¹¹⁸

Bursevî esmâ-i ilâhîyi tarîk-i esmâ-i celâliyye ve tarîk-i esmâ-i cemâliyye olmak üzere ikiye ayırır. İnsan bu âleme cemâlden celâle gelmiştir. Celâlden cemâle dönmek için başta tarîk-i celâle sülûke muhtaçtır. Tâ ki onun hükümleri ve menzilleri tamam olduktan sonra tarîk-i cemâle ve ondan hazretü'l-kemâle duhûl ve vusûl hâsıl olur. Rütbe-i cemâl hâsıl ola, netîcesi kemâl olur. Ve kemâlden murâd, cemâl ve celâlin

¹¹³ İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdettin Ekici, İstanbul: İnsan, 1996, s. 141-142.

¹¹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004, s. 382.

¹¹⁵ Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayâtı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul: İnsan, 2003, s. 76.

¹¹⁶ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 70a.

¹¹⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 72b.

¹¹⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 89b.

cem'iyetidir. Cümle esmâ-i celâliyye ve cemâliyyeye hizmet lâzımdır, tâ ki cemî-i menâzilden ubûr ve menâzilü'l-menâzile vusûl müyesser ola. İşte esmâya mülâzemetin mânâsı budur. ¹¹⁹

Esmâ'-i ilahiyye ise tefâvüt üzerinedir bu cihetden eserleri dahi ihtilâfdan hâlî değildir. Egerçi müsemma yerdur ki medlûl ism-i a'zamdır. Zâhirde Sultân-ı a'zam gibi. Pes, ne kadar ahvâl ve ahkâm-ı muhtelif ve âsâr-ı mütenevvi'a var ise Sultan'ın neseb ve esnâfâtıdır. ¹²⁰ Ve bu nisbetler münkatı'a ve sâkıta olmadıkça sultanla bizzat sohbet-i sâbit olmadığı gibi esmâ-i ilâhiyye ile müsemma dahi böyledir. Ve esmâ'-i kevnîyenin rûhu esmâ'-i ilâhiyyedir. ¹²¹

Hakk mebde'i evvel ve asl-ı küllîdir ve ismi mecmu'i'l-esmâdır. Pes, evvel ism-i a'zamı bilen cemî'-i esmâyı bilir. Ve cemî'-i esmâyı bilen cemî'-i eşyâyı bilir. Bu vechile ârif-i billâha göre müşkil kalmaz. Feemmâ ibtidâ ba'zı eşyaya vâkıf olup onunla hakkı bilen vech-i cüz'î ve fer'le bilmiş olur. Onunçün ma'rifeti kayıddan halâs olmaz. Ve ma'rifet-i mukayyede ile ma'rifet olan hakk ma'rifet-i mutlaka ile ma'rûf olmak gibi değildir. ¹²²

Esmâ-i hüsnânın gerçi hepsi usûldür. Hakk'a nisbetle onlarda külliyet ve cüz'iyet yoktur. Belki tamâmı ism-i âzamdır. Fakat bi'l-fiil cem'iyet ve ihâtâ bakımından zikredilen on iki isim ayrılarak esmânın reisleri kılınmıştır. Çünkü bunları zikrederek netîceye daha çabuk ulaşılabilir. ¹²³ Sultânı bilmekle halkı bilmek bir olmadığı gibi küllî-i zâtî isimleri ma'rifet ile cüz'î-i sıfâtî isimleri ma'rifet bir değildir. ¹²⁴ On iki isim, ihâtâ bakımından doksan dokuz, yüz, belki bin ve bin birdir. Bunlara "esmâ-i vücûbiyye" denir. İnsân-ı kâmilde bunların gölge ve akisleri vardır ki, ona da "esmâ-i kevnîyye" denir. Kevn başına bu ismin seyri vardır. ¹²⁵

¹¹⁹ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan, 1997, c. I, s. 110

¹²⁰ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 11a.

¹²¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 11b.

¹²² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 19b.

¹²³ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, c. I, s. 307.

¹²⁴ Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 65.

¹²⁵ Bursevî, *a.g.e.*, c. II, s. 183.

Kelime-i tevhîd on iki harftir ki her biri usûl-u isnâ aşereden bir asla delâlet eder. Ve her asl elife ya'nî bin ism-i ilâhiyye mütefassıl olup tevhîd için oniki bin kapı müretteb olur. Zîrâ on iki isme usûl dedikleri sâir esmâ'-i hüsnânın havâs ve hakâyıkını cem' etmekledir ve esmâ'-i hüsnâ doksan dokuzdur veyahud bindir.¹²⁶

İsmâil Hakkı sıfât-ı erba'a dan bahsederek bunları; hayât ve 'ilm ve irâde ve kudret ve esmâ-i erba'a ki evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın şeklinde sıralar.¹²⁷ Kâinatta olan bütün eşyânın cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin tezâhürleri olduğunu söyler.¹²⁸

Bursevî; Bu fakîr bu ömr-i gâyetine dek ki hâlâ yetmiş birdir yedi kere yedi sene ile mübtelâ olup her birinin devrinde birer emr-i şâkk zuhûruyla yedi esmâ mukâbelesinde yedi terakkî ihsân olunup on iki esmânın on iki burc adedince esrârı onda derc kılındı. Ve esmâ-i cüz'iyeden esmâ-i külliyyeye ve ondan müsemmâyâ hareket olundu. Ve sırr-ı vahdet bulundu ve sırr-ı kazâ ve kadere kalem çalındı ve alınan alındı ve verilen verildi.¹²⁹ diyerek sülûkta esmânın önemini anlatır.

İlâhî isimler bin bir adettir. Bunların kimi kitap ve sünnette sarîh, kimi de ilâhî sıfat ve fiillerden alınmıştır. Çünkü Hakk'ın kendine izâfe ettiği şey fiil ise kendi fiilidir, sıfat ise kendi sıfatıdır. Gerçi hadîs âlimleri ve diğer rüsûm ehli burada tevakkuf ederek ilâhî isimlerin tevfikî olduğunu söylerler. Fakat bu zâhire göre ve kâsırlara nazarandır. Yoksa hakikat âlimi, yukarıda belirtilen türlerden isimlerin hepsiyle Hakk'ın isimlendirilmesine ruhsat verir. İlâhî isimlerin binbir olduğu, âlem ve insanın zâhir ve bâtınına teveccüh bakımındandır. Yoksa başka ilâhî isimler vardır ki Allah onları ilminde kendine ayırmış ve seçmiştir.¹³⁰

¹²⁶ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 20b.

¹²⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 24a.

¹²⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 31a.

¹²⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 60a.

¹³⁰ Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, vr. 87b-88a; Ali Namılı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, s. 301.

V. MÜBÂYA‘A

A. GİRİŞ

1. Tasavvufta Mübâya‘a

Biat tasavvufta mürid adayının (tâlip, muhib) şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dâir verdiği söz mânâsında kullanır. Mübâya‘a, ahz-i tarîk, ahid, intisap, ittibâ, telkîn-i zikr, inâbe ve el almak, ikrar vermek gibi terimler de aynı anlama gelir.¹³¹ Ayrıca, el almak, müridin şeyhine sâdık ve bağlı kalacağına, ona kayıtsız şartsız teslim olacağına dâir söz vermesi ve bu amaçla tarîkat mensupları arasında düzenlenen tören anlamı da vardır. “Biat, el alıp, şeyhle muâhede kılıp, şeyhin dostunu dost, düşmanına düşman olup gerek rahat, gerek sıkıntı zamanlarında ona itaat edip emrinden dışarı çıkmamaktır.”¹³²

Mutasavvıflar biatın nasslara dayandığı kanaatindedirler. Nitekim Kur’an’-ı Kerîm’de biata ve taşıdığı öneme işâret edilmiştir. Ve türevleriyle berâber geçtiği bazı âyetler şunlardır.

[Ey peygamber! İnanmış kadınlar, Allâh’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemek, iyi iş işlemekte sana karşı gelmemek husûsunda, sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabûl et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.] (el-Mümtehine, 60/12)

[Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allâh’a biat etmiş olurlar. Allâh’ın eli onların elleri üzerindedir. O halde kim ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allâh’a verdiği ahde vefâ gösterirse Allah ona büyük bir ecir verecektir.] (Fetih,48/10)]

Yukarıda geçen âyetle ilgili olarak tasavvûfî olarak bey‘atın temeli, Hz. Peygamberin İslâm’a girmek isteyen kişilerden, cihad ve hicret gibi önemli faaliyetlere

¹³¹ Osman Türer, “Biat”, *DİA* c. VI. , s. 124.

¹³² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004, s. 76

katılacak sahâbîlerden bey‘at almasıdır ve aynı zamanda Hudeybiye’de bey‘at eden sahâbîler övülmektedir.¹³³

İbn Arabî ise mübâya‘ayı Allâhın Âdem’i yeryüzüne halîfe olarak yarattıktan sonra meleklerle Âdem’e secde emri vermesi şeklinde ele alır.¹³⁴

[Allah mü‘minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığı satın almıştır...]
(Tevbe, 9/111)

Hangi tarîkata girmek istenirse istensin mutlakâ bir mürşide, bir şeyhe intisâb etmek, el vermek, teslîm olmak, onunla muâhede etmek, yâni şeyh huzûrunda “günahlarından tevbe etmek, bir daha yalan söylemeyeceğine, kimsenin malını çalmayacağına, zinâ etmeyeceğine, hülâsâ hiçbir fenâlıkta bulunmayacağına, Allah ve Resûlü ve o yolun pîri adına söz vermek” lâzımdır. İşte şeyhle mürid arasındaki muâhede budur. Ancak bu taahhüte ait merâsim şekil bakımından her tarîkatta az çok değişiyor.¹³⁵

İsmâîl Ankaravî hakîkî bir sâlike gereken şeyleri şöyle anlatır; Kur’an ve sünnet doğrultusunda, âlim, nâtık (konuşmayı hal ile örnek olan) fâik (yüce) bir mürşid-i kâmile biat edip ona teslîm olarak hizmetine girmesidir. Nitekîm tarîkatımızın pîri Mevlânâ Hazretleri şöyle buyurdular.

Elini pîrin eline verdin, o her şeyi bilen ulu pîre uydun mu kurtuldun demektir.

Allah “Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir” dedi ya,

İşte senin elin de o biât ehlinin eli olur.

Ona uydun, onun elini tuttun mu Hudeybiye’de bulunup

Peygamber’e biât eden sahâbeden olursun.

¹³³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar, 1994, s. 196.

¹³⁴ Muhyiddîn İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiye*, , *Terc. ve Şerhi*, Ahmet Avni Konuk Haz. Mustafa Tahrallı, İstanbul: İz, 1992, s.5.

¹³⁵ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Târihi*, Sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi, 1992, s. 266.

Bu beyitlerden anlaşılan odur ki Mevlevîlik'te biat vardır ve biat, el ile yapılır.¹³⁶

2. Mübâya'a Merâsimi

Aralarında ufak ayrıntılar bulunmakla birlikte, bütün tarîkatlarda bey'at, gâyesi ve yapılış şekli îtibâriyle hemen hemen aynıdır. Tarîkata girmek isteyen kimse, önce kendisinin meşrebine uygun bir mürşid arar; gönlünün ısındığı bir şeyh bulunca ona başvurur, istihâre yapar. Şeyh de kendine başvuran tâlibin tarîkata girmeye ehil olup olmadığını araştırır. Olumlu sonuç alındıktan sonra bey'at ve intisab gerçekleşir. Bey'at sırasında tâlip gusûl abdestiyle şeyhin huzûruna varır, diz çökerek oturur. Genellikle dizdize oturan şeyh ve tâlib musâfaha eder gibi el ele tutuşurlar. Şeyh tâlibe önce bütün geçmiş günahlarından tevbe ve istiğfâr etmesini telkîn eder. Ardından üzerinde hukûk-ı ilâhî, hukûk-ı ibâd var ise bunları ödemesini öğütler. Mürid şeyhinin söylediklerini dinler ve bunlara uyacağına; kendisine tâlim ve telkin edilenlere riâyet edeceğine dâir Allah adına söz verir ve “Allâh'ı Rabb, Hz. Muhammed'i peygamber, Kur'ân'ı rehber ve şeyhini mürşid saydığımı ifâde ederek şeyhinin ihvânı arasına katılıp sohbetlere devâm etmeye başlar.”¹³⁷

Bey'at ve akid sırasında bâzı tarikatlarda hırka, bâzılarında sikke giydirilir. Kadınların intisab ve bey'atı, el ele tutuşmadan sözlü olarak yapılır.¹³⁸

Biat tam anlamıyla şeyhe bağlılık sözleşmesi olduğundan biatı bozmanın mânevî sorumluluğu da ağırdır.¹³⁹

Tasavvufun ilk dönemlerinde sufîler arasında yukarıda tasvîr edildiği şekilde bir biat töreni uygulaması olmadığından tasavvufun kaynak niteliğindeki ilk eserlerinde bu konuya yer verilmemiştir.¹⁴⁰

¹³⁶ İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdettin Ekici, İstanbul: İnsan, 2000, s. 61.

¹³⁷ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 197.

¹³⁸ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 197.

¹³⁹ Osman Türer, “*Biat*”, *DİA* c. VI., s. 125.

¹⁴⁰ Türer, *a. g. e.*, s. 125.

B. BURSEVÎ'DE MÜBÂYA'A

1. Mübâya'a ve Lüzûmu

Mübâya'a dedikleri telkîh-i mânevîdir ki Hak Teâlâ'nın ism-i Zâhir'ine ism-i Bâtın aşılmasıdır, tâ ki ism-i Bâtın'ın hükmüyle zuhûr ede. ¹⁴¹

Bursevî mübâya'anın lüzûmuyla alâkalı olarak genelde şu temel fikri savunur. İnsanı bir meyve çekirdeğine benzetir. Bu meyve çekirdeğin öylece kendi hâlinde beklemesi ile bunun birisi tarafından yetiştirilip bir ağaç olması ve neşv-ü nemâ bulmasını kıyas olarak alır ve aynı kıyâsı bu husûsa uyarlar. Yâni eğer bir çekirdek yetişmek istiyorsa bir bahçıvanın eline kendini bırakmalı ve terbiyesinden geçmelidir. Aynı şey kâmil bir mü'min için de geçerlidir. Eğer kemâl noktasında ilerlemek istiyorsa bir mürşid-i kâmile bağlanmalıdır. Ve artık onun bundan sonraki nüzul ve urûcu şeyhin halka-i tedbîrine merbuttur. ¹⁴²

Kavmi içinde şeyhin durumu, ümmeti arasında peygamberin durumu gibidir. Yâni, sâlik-i râh olan tâlibe elbet bir mürşid ve bir üstâz-ı hâzık lâzımdır, tâ ki ism-i hâdî yüzünden hidâyet-i kâmile bula ve illâ mudil elinde kalıp şeytan onun reh-zeni olur ve tarîk-ı Hak'tan ihrâc eder. İşte bu sırr-ı ilâhîdir ki mürşide mübâya'a lâzım gelmiştir. Ve şol ki mübâya'adan hâriktir, hatar-ı azîm üzerinedir. Hususân ki münkir ve mükezzib ve lâ siyyemâ mûzî ve cefâkar ola. ¹⁴³

Dil-i insan bâtın-ı insanda hâli üzerine mahzûndur ki, isti'dâd ve adem-i isti'dâdı mestûr ve meknûndur, meğer ki insân-ı kâmil eline düşüp terbiye bula. Bu sûrette sikkeli altın gibi revaç bulur. Ve bundan fehm olundu ki, tâlib-i Hakk'a vâcibdir ki insan-ı kâmile mübâya'a ede-ki evvelü'l-bâbdır-, ve illâ tahte'l-arzda defîne gibi olur ki insana nâfî olmaz. Zîrâ onun nef'i hâricte kemâl ileddir. ¹⁴⁴

¹⁴¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, c. I. ,s. 159., İnsan Yay., İstanbul: 1994,

¹⁴² Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 337

¹⁴³ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 100

¹⁴⁴ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 113

Rasûlüllah (s. a. v.) cümleden fânî ve hak ile bâkî olmak hasebiyle onun emir ve nehyi hemân Hakk'ın emir ve nehyi gibidir ve ona itaat hemân Hakk'a itaat ve ona mübâya'a hemân Hakk'a mübâya'adır.¹⁴⁵

İmdî, ma'lum oldu ki, halâs olmağa bir halâs, bir halâs olmuşa mütâbaat lâzımdır. Zîrâ, bu makûleler yevm-i kıyâmette birbirlerinden teberrî etmezler, sâierler hâli ise böyle değildir. Ve bu ma'nâ vâzıh iken bir mürşid-i kâmile dest-res bulmamak ve mübâya'asında dâhil olmamak acebdir. Zîrâ, mürşid-i kâmil dahi sâhib-i âlemdir. Şol sebepten ki vâristir ve vâris mevrûsün minh hey'eti üzerinedir. Pes, hâlâ sûret-i Muhammed âlemde bâkî ve sırr-ı Ahmed ehline mülâkîdir.¹⁴⁶

Her asırda serir-nişîn hilâfet olan pâdişâha mübâya'a lâzımdır ve illâ mübtedi' olur ve eğer bîat nedir ve pâdişâh kimdir bilmezse millet-i câhiliyye üzerine olur ve sûret-i mübâya'a hakikat-ı mübâya'aya tabi'dir. Onunçün ibtidâ-i ulemâ mübâya'a ederler ve ulemâda dahi asıl olan ulemâ-i billâhdır ki kerâmât-ı 'ilmiye sâhibleridir. Gerek onlarda kerâmât-ı kevnîyye ve havânk-ı âdet olsun ve gerek olmasın. Zîrâ maksûd-u bizzât olan kerâmât-i 'ilmiyyedir ki zât ve sıfât ve ef'âl hakka müte'alliktir. Yoksa rüsûm ve kavânîn ve emsâli değil. Zîrâ bunlarda iştirâk vardır söz ise ihtisâstadır.¹⁴⁷

Demişlerdir ki kutb-u vücûda aktâb vesâir eşyâ mübâya'a kıldığı gibi padişâha dahi cemî' avâmm ve havâs mübâya'a kırlarlar. Velâkin padişâh dahi eğer her vechle mansûr olmak isterse ol dahi bir sahîhu's-sülûktan dest-i inâbet tutar. Nitekim Sultan Ahmed evvel Hazret-i Mahmud Üsküdârîye mütereddid olup dervişler halkasına girmiş ve ol mütâbaat ve mübâya'anın çok lütfun görmüşler.¹⁴⁸

2. Mübâya'a'nın Kısımları

Mübâya'a şerâia göre hakk-ı nefis ve hakâika göre hakk-ı rûhdur ki, vücûd-i insanda bu iki gıdâ nefis ve rûha lâzım gelmiştir. Onun için mübâya'a vâcib mertebesine

¹⁴⁵ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 229-230.

¹⁴⁶ Buesevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 349.

¹⁴⁷ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 44b-45a.

¹⁴⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. , vr. 45b-46a.

ermemiştir. Zîrâ, mübâya‘a-i âimme ancak şerâi‘a göredir ve mübâya‘a i hâssa şerâi ve hakâika şâmildir. Zîrâ, hakâik şerâi üzerine mebniyedir.¹⁴⁹

3. Mübâya‘a’dan Hurûc

Zamân-ı velâyet dahî zamân-i ilhamdır. Pes, şol kimseler ki tabi‘-i şeyh olup taht-ı mübâya‘ada dâhil olmuşlardır, onların hakemleri şeyhdir. Ve zamân-ı şeyh ve vakt-i mübâya‘a zamân-ı Rasûl ve vakt-i İslam gibidir ki mâverâsı zamân-ı câhiliyet gibidir. Bu cihetten zamân-ı ma‘rifette cehâlet olmaz. Binâen alâ hâzâ, akl-ı kâsırı ve hevây-ı nefsi koyup şeyhin ilhâmına mütâbaat etmelidir ve illâ vahye tâbi‘ olmayan kâfir-i şeri‘at olduğu gibi ilhâma tâbi‘ olmayan dahi kâfir-i tarîkât olur.¹⁵⁰

Mübâya‘a-ı sultândan hâric olan mübtedi‘ ve dâll olacak mübâya‘a-i Hakk’tan ve Rasûlullah’tan hâric olan kâfir ve mürted olur¹⁵¹

IV. NÜBÜVVET VE VELÂYET

A. GİRİŞ

Nübüvvet haber vermek demektir. Hakîm Tirmîzî nübüvveti, perdenin kaldırılması ve gaybın sırlarına vâkıf olarak Allâh’ı bilme, Allâh’ın nûruyla örtülü bulunan eşyanın mâhiyetine basîret gözüyle nüfûz etme diye nitelenir. Bu konuda başlangıçta fazla felsefî îzahlar yok iken zamanla açıklamalar felsefî bir nitelik kazanmıştır. Fergânî’ye göre nebî, Allâh’ın zâtından, sıfatlarından, isimlerinden, hükümlerinden ve muratlarından haber veren kimsedir. Doğrudan doğruya Allâh’ın zâtından alıp haber vermek, Rûh-i Â‘zam’ı önce küllî nefse, sonra cüz’î nefislere

¹⁴⁹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. , s. 446

¹⁵⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. II. , s. 302

¹⁵¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 3b-4a

gönderir. Onlar Rûh-i A‘zam’dan zâtına, sıfatlarına, isimlerine, kadim hükümlerine dâir bilgiler alırlar.¹⁵²

Âdem Aleyhisselam’dan Hz. Peygamber’e kadar her peygamber, Rûh-i A‘zam’ın nübüvvetinden bir görüntüdür. Görüntülerin peygamberliği geçicidir, zamanla sınırlıdır. Her peygamber Rûh-i A‘zam’ın bir sıfatının, bir isminin mazharıdır. Rûh-ı A‘zam, bunların her birinde bir isim ve sıfatıyla tecellî etmiştir. Hz. Muhammed’de ise bütün zâtıyla, isimleriyle ve sıfatlarıyla görünmüştür. Onunla nübüvvet hatm olunmuştur. Resul (s. a. v) sûrette öteki peygamberlerden sonra ise de hakîkatte onlardan öncedir. Nitekim: “Biz ilk sonuncularız.”¹⁵³ “Âdem su ile çamur arasında iken ben peydamberdim.”¹⁵⁴ Diğer bir rivâyette “Âdem ruh ile ceset arasındayken ben peygamberdim.” demiştir. Çünkü Rûh-i A‘zam’ın nübüvveti, ruhların varlığından öncedir. Sûrette sonda gelmekle peygamberliği tamamlanmıştır.¹⁵⁵

Mutasavvıflar bunu anlatmak için bir dâireyi örnek verirler: Zihinde düşünülen bir dâire. Dâire noktalardan müteşekkildir. Kağıt üzerine konulan her nokta, zihinde tasarlanan dâirenin hakîkatî değil, bir görünümüdür. Dâirenin hakîkatî tamâmıdır. Her nokta dâirenin bir vasfını taşır. Son nokta ilk noktaya bitiştiği zaman dâire tamamlanır. Son nokta aynı zamanda diğer noktaları da içine alır. Aksi takdirde son nokta olmaz. İşte bunun için son nokta, dâirenin hakîkatine mazhardır. Nübüvvet de böyledir. Gaybde (gizlide) mevcut bir dâire. Bu, nübüvvetin hakîkatî ve mânâsı. Bunun şehâdet âlemindeki vücûdu sûretidir. Hakîkat, var olma bakımından sûretten önce, meydana çıkma bakımından sûretten sonradır. Son nokta Hz. Muhammed’dir. Dâirenin hakîkatini taşıyan Hz. Muhammed, vücûd îtibârıyla son ise de hakîkatte öndür. Rûh-ı A‘zam, onunla bütün isimleri ve sıfatlarıyla görünmüştür.¹⁵⁶

¹⁵² Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1992, s. 525.

¹⁵³ Buhârî, *Vudû’*: 67, *Cumû’a*:1;12, *Enbiyâ*:54, *Eyman*:1,*Diyat*:15, *Ta’bir*:40, *Tevhîd*: 35; Müslim, *Cumû’a*:19. 21; Nesâ’î, *Cumû’a*: 1; Dârimî, *Mukaddime*:8.

¹⁵⁴ İbn Hanbel: *Hadis*, 4/127 -128’de İrbâb İbn Sâriye es-Selâmî yoluyla gelmektedir.

¹⁵⁵ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 525

¹⁵⁶ Ateş, *a. g. e.*, s. 526

Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber bunu şu şekilde açıklamıştır: “Zaman döndü, dolaştı, Allâh’ın gökleri ve yeri yarattığı andaki hâline geldi.”¹⁵⁷

1. Velâyet

[Allah Teâlâ “ İyi bilin ki Allâh’ın velîlerine ne korku vardır, ne de onlar üzülecektir.” (Yunus, 10/62)

Hiz. Âişe’den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur. “Hak celle ve alâ buyuruyor ki: Her kim benim bir velîmi incitirse gerçekten benimle savaşmayı helal saymış olur. Kulum, onun üzerine farz kıldığı farzlarla yaklaştığı gibi bana yaklaşmadı. Kulum nâfile ibâdetleri devamlı yapmak sûretiyle bana yaklaşır. Nihâyet ben onu severim. Ben işlediğim hiçbir işte onun vefâtında tereddüt ettiğim gibi tereddüt etmedim. O ölümünü iğrenç görür, ben onun fenâlık etmesini ve rahatsızlığını iğrenç görürüm ve ondan çâre yoktur.”¹⁵⁸

Velînin iki anlamı vardır. Velî “feîl” vezninde ve “ism-i mef’ûl” mânâsındadır. Velî, işleri Hak Teâlâ’nın sorumluluğu altında olduğu kimsedir. Nitekim Allah Teâlâ, “ Ve O bütün Sâlih kullarını görüp gözetir. ” (Â’raf, 7/196) buyurmuştur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onu bir an bile kendi kendiliğine bırakmaz. Hattâ Hak Sübhânehû onu gözetmeyi bizzat üzerine alıcı demektir. Öyleyse velînin Allah Teâlâ’ya ibâdeti, araya isyan girmeksizin kesintisiz cereyân eder.¹⁵⁹

Velî’nin velî olması için bu iki niteliği birlikte taşıması zorunludur. Velînin, Allah Teâlâ’nın hukûkunun özünü ve aslını anlaması ve en güzel şekilde ona uyması gereklidir. Allah Teâlâ’nın ise genişlikte ve sıkıntıda onu koruması lâzım gelir. Nitekim peygamberlerin mâsum olmaları şart olduğu gibi velînin korunması da şarttır. Öyleyse her kim ki, aleyhinde şeri’atın îtirâzı vardır o kimse mağrur ve aldanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Buhârî, *Tefsîr*, Sûre:9/8, *Bad’u’l-Halk*:2; Müslim, *Kasâme*:29; Ebû Dâvud, *Menâsik*:69; İbn Hanbel, *Müsned*: 5/37,73.

¹⁵⁸ Buhârî, *Rikâk*, 38; İbn Mâce, *Fiten*, 16; *Müsned*, VI,256.

¹⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle* , s. 352.

¹⁶⁰ Kuşeyrî, *a. g. e.* , s. 353.

Sûfîler, velî kelimesindeki umûmîliği husûsîleştirerek, tasavvuf yoluyla Allah'ın dostu ve O'nun sevdiği bir kul olmayı anlamışlardır. Daha sonra velâyet meselesi ile berâber “hatm-ı velâyet” konusunu da tartışmışlardır.¹⁶¹

2. Hâtemü'l-Enbiyâ Meselesi

“Hatmü'n-nübüvve” terimi peygamberlik müessesesinin Hz. Muhammed (s. a.) ile sona erdiğini, ondan sonra yeni bir peygamber gönderilmeyeceğini ifâde eden bir terimdir. “Hatmü'n-nübüvve” tamlaması Allah ile kulları arasındaki elçilik görevinin sona erdiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber hakkında [“Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allâh'ın resûlü ve peygamberlerin de sonuncusudur.”] (el-Ahzab, 33/40) Bu âyette geçen “hâtemü'n-nebiyyîn terkîbî, onun peygamberler zincirinin son halkası olduğunu gâyet açık bir şekilde ifâde etmektedir. Daha başka pek çok âyet dolaylı olarak hatm-i nübüvvete işâret etmiştir. Nitekim Nübüvveti Muhammediyye ile beşeriyetin din açısından tekâmülün zirve noktasına ulaştığı, ondan sonra yeni bir peygamber beklenmeyip, sâdece nûr-i Muhammedî'nin tâkib edilmesinin gerektiği husûsuna Kur'an: “Bu gün size dîninizi ikmâl ettim, üzerinize nîmetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. (el-Mâide, 5/3) âyetiyle dikkat çekmektedir. Bu terimin “nebî” kelimesiyle ifâdesinin üzerinde durulmuştur. Zîrâ nübüvvet risâleti de içine alan bir müessesedir. Bu sebeple nübüvvetin kapısının kapatılmış olması, mantıklı olarak risâletin de sona ermiş olmasını gerektirmektedir. Yine efendimiz kendisinin bu durumunu “benim ve enden önceki peygamberlerin durumu, yaptırdığı evi bitirdikten ve binâyı tezyin ettikten sonra, evin bir köşesinde bir tuğlalık boş yer bırakan kişinin durumuna benzer. İşte ben, peygamberlik binâsında yeri boş bırakılan o köşe taşı gibiyim”¹⁶² buyurmuştur.¹⁶³

Cenâbı Hakk'ın [Bu gün size dîninizi ikmâl ettim, üzerinize nîmetimi tamamladım.] (Mâide 5/3) âyetiyle dîn-i Muhammedî'nin kemâlini tasrih buyurmuştur. Böyle bir âyet Hz. Muhammed'den başkasına nâzil olmadı. Eğer başka bir peygambere

¹⁶¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, İstanbul: Dergah, 1985, s. 153.

¹⁶² Buhârî, *Menâkıb*, 18; Müslim, *İman*, 327.

¹⁶³ Metin Yurdagür, *İslam Düşünce Târîhinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi*, *Müîf Dergisi*, İstanbul: 13-15 sayı. 1995-1997, 303

böyle bir âyet nâzil olsaydı, o peygamberin “hâtemü’l-enbiyâ” olması lâzım gelirdi. Hâtemü’l-enbiyâ olmak, ancak, Hz. Muhammed için sahîh oldu. Çünkü Hz. Muhammed (s. a. v) hikmet, hidâyet, ilim, esrar nâmına hiçbir şeyi bırakmadan, beyân-ı münâsible; esrârdan olanı bile ya tasrîh, ya telvîh, ya işâret, ya kinâye, ya istiâre, yâhut muhkem, müfesser, müevvel, müteşâbih, ve daha başka türlü eşkâl-i beyân ile muktezî olan teblîgâtı yaptı. Nübüvvet kendisiyle hatmedildi. Çünkü ihtiyaç messeden hiçbir şeyi terk etmeyip, onu Hakk’tan ümmetine getirmiş oldu. Kâmil olanlardan ondan sonra gelmesi melhûz olanlar için tebyîn ve tebliği muktezî başka bir şey, hiçbir kimse bulamaz.¹⁶⁴

3. Hâtemü’l-Evliyâ Meselesi

Konuya ilk eğilen sûfî Hakîm Tirmîzî’dir. Hz. Peygamber için “hâtemü’n-nebiyyîn” tâbiri vardır. Bu ifâdeden yararlanarak konuyu sûfîlerin gündemine almıştır.¹⁶⁵

Peygamberliğin hâtemi inancından mülhem olan sûfîler, velîlerin de hâtemi olacağını ileri sürmüşlerdir. Bunu ilk ortaya atan, h.255 (m.868) Hakîm Tirmîzî diyor ki: “Hz. Peygamber, doğruluk ayağını bütün peygamberlerden ileriye atmıştır. O, bütün peygamberlerin hâtemidir. O’nun vefâtından sonra ümmetinden kırk kişi onun yerine kâim olur. Arz onlarla ayakta durur. Onlar Resûlün ehli beytidir. Neseb îtibâriyle değil, fakat zikir îtibâriyle onun evinin halkıdır. Resûlüllâh’ın yaptığı zikir evine sığınan herkes onun ev halkıdır. Onlardan biri ölünce yerine ümmetten biri geçer. Bunların sayıları tükenip dünyânın zeval vakti gelince Allah bir velî gönderir. Bu velîyi seçmiş, kendine yaklaştırmıştır. Evliyâyâ verdiğini buna vermiştir. Buna hetemu’l-velâyeye de vermiştir. Bu, kıyâmet gününe kadar Allâh’ın, diğer velîlere hücceti olur. Bunun velâyet sıdkı vardır, Hz. Muhammed (s. a. v) in nübüvvet sıdkı bulunduğu gibi. Ona şeytan musallat olamaz, nefis onu velâyetten alıp zevkine düşüremez.¹⁶⁶

“Bu hatemu’l-evliyâ, bütün velîlerin seyyididir. Nasıl Hz. Muhammed (s. a. v), peygamberlerin seyidi ise o da evliyânın seyyididir. Bu velî, zikirde evvel, ilimde evvel,

¹⁶⁴ Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil, Terc.*, Abdülaziz Mecdi Tosun, Haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul: İz, 1998, s. 199-200.

¹⁶⁵ el-Cîlî, *a. g. e.*, s. 153.

¹⁶⁶ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 528.

meşîyyette evvel, mekâdirde evvel, Levh-i Mahfûz'da evvel, mîsakta evvel, mahşerde evvel, hitapta evvel, şefâatte evvel, cennete girmede evvel, ziyârette evveldir. Nasıl Hz. Muhammed (s. a. v) her yerde peygamberlerin evveli ise bu da velîlerin evvelidir. Diğer velîler Hz. Peygamber'e kafa durumunda, bu da kulak durumundadır. ”¹⁶⁷

Bu iddianın temsilcisi olan sûfîlere göre velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zâhiri dînî hükümleri, şeri'atı haber vermek, bâtını ise o hükümleri yaparak nefislerde tasarruf etmektir. Haber verme (inbâ) bakımından nübüvvet bitmişse de velâyet ve tasarruf bakımından devâm etmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'den sonra gelen velîler, onun tasarrufunu taşımaktadırlar. Hz. Muhammed (s. a. v), onlar vâsıtasıyla halk içinde tasarruf etmektedir.¹⁶⁸

Hatm-i velâyet düşüncesine son şeklini veren İbn Arabî'dir. O'na göre nebîlik bitmiştir, fakat velîlik Allâh'ın isimlerinden biri olması sebebiyle sürekli ve dâimîdir. Fütuhâtü'l-Mekkiye'sinde yer alan bir şiirinde “hâtemü'l-evliyâ” benim der.¹⁶⁹

4. Enbiyâ'nın Evliyâyâ Üstünlüğü

Mâ'lum olsun ki, bu yolun bütün şeyhleri her zaman ve her halde velîlerin nebîlere tâbî olduklarını, onların dâvetlerini tasdîk ettiklerini, enbiyânın evliyâdan üstün olduklarını, zîrâ velâyetin nihâyeti nübüvvetin bidâyeti olduğu, bütün nebîlerin evliyâ oldukları, fakat nebî olmayan velîlerin mevcut bulunduğu, beşerî sıfatların yok edilmeleri husûsunda nebîlerin temkin sâhibi oldukları, halbuki bu husûsun velîlere âriyet olarak mevcut olduğu, bu zümre için ârîzî bir hal olan hususların, o zümre için makâm olduğu husûsunda icmâ ve ittifak etmişlerdir. Ehl-i sünnet ulemâsından ve tasavvuf yolunun muhakkiklerinden hiç biri bu hususta ihtilaf etmemiştir. Sâdece Haşviyye'den bir fırka bir istisnâ teşkil eder.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Hakim et-Tirmizi, *Hatmü'l-Evliya*, 320/932 ; thk. Osman İsmail Yahya. Beyrut : Ma'hadü'l-Adabi's-Şarkîyye, 1965. s. 345.

¹⁶⁸ Ateş, a.g.e., s.529.

¹⁶⁹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, İstanbul: Dergah, 1985, s. 154-155.

¹⁷⁰ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1982, s. 356.

B. BURSEVÎ'DE NÜBÜVVET VE VELÂYET'İN YORUMU

1. Hatmü'n-Nübüvve

Demişlerdir ki cemî' enbiyâ kendi zamânlarında bi'l-fi'il nübüvvet ile muttasıf olmuşlar. Ve enbiyâ denilmişlerdir. Feemmâ intikallerinden sonra bi'l-fi'il enbiyâ denilmez. Ve Hazret-i İsa'nın semâya merfû' olduğu intikâl hükmünde olmakla şer'-i nebevî ile kitâbı mensûh olmuştur. Ve âhir zamanda vech-i arzda şer'-i Ahmedî'ye tâbi' olup onunla 'amil olacaktır. Pes, ol vakitte ona nebî denilmez. Ve illâ hâtemiyyet-i Muhammediyye'yi münâfî olur. Belki efrâd-ı ümmet idâdına dâhil olup sahâbî denilir. Zîrâ cenâb-ı nebevîye zamân-ı sa'âdetlerinde mülâkî olmuş ve Hazret-i Hızır gibi hadîs rivâyet eylemişlerdir. Ve bundan mefhûm oldu ki hâtemü'l-enbiyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm hâlâ bi'l-fi'il resûldür. Zîrâ kıyâmete dek şerî'ati bâkîyedir.¹⁷¹ Bursevî ayrıca Muhyiddîn İbn Arâbî için Hâtemü'l-evliyâ tâbirini kullanır.¹⁷²

Sırr-ı hatemiyyet cenâb-ı nübüvvete namzet olup ulûm ve a'mâl ve mekârim-i ahlâk ve celâil-i ahvâl bi't-tamâm ve'l-kemâl onun halka-i da'vetine merbût ve zuhûr-u cismâniyyelerine menût kılındı. İşte makâm-ı ervâhta kesret-i hâmidiyyetlerinden Ahmed ve âlem-i ecsâmda ziyâde Mahmûdiyyetlerinden Muhammed ile müsemmâ olup ism-i evvelden livâ-i'l-hamd me'hûz ve mansûb ve ism-i sâlide makâm-ı Mahmûd olan mansıb-ı şefâate mensûb olmuştur. Zîrâ ol câh-ı âlî ve cây-gâh müteâli mezîd-i istihkâk ve ihtisâsa mevkûftur ki cenâb-ı risâletin ol mertebeden hatt-ı evferleri zâhir ve ol tarhtan kadh-i muallâları bâhirdir. Ve Muhammediyyetleri gencîne-i kemâllerine tılsım var olmuştur. Ve illâ sûret-i Muhammediyye sûret-i ehadiyyedir.¹⁷³

Muhammedü'r-rasûlüllâh kelimesi telkîn-i ilâhî vâki' olup Habibu'llâh hazretlerine câme-i teşrîf kılındı. Ve bu kelime-i tasdîk kelime-i tevhîd gibi safahât-ı kâinât üzerine yazıldı ve ikisinden mürekkeb ma'cûn-u ilâhî vâki' olup emrâz u evham ve hayâlâta mübtelâ olanlar için düzeldi. Ve risâlet-i âmme tutanlar umûm işârâtâ nazar ettiler. Ve mübâlağa yoluna gittiler. Velâkin esahh olan rasûl-i kibriyâ makâle-i

¹⁷¹ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 64b.

¹⁷² Bursevî, *a. g. e.*, vr. 85a.

¹⁷³ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 32a.

meşhûresinden ahz olduğu gibi risâleti ins ü cinne tahsîstir. Zîrâ bu iki tâifenin mâ‘adâsında münâza‘a-i nefs ve hevâ ile adem-i itâ‘at mülâhazası yoktur. Risâletten maksûd ise şerâyi‘ ile tabâyi‘ ve tarâik ile nüfûsu ıslâh ve meârif ile ervâhı ve hakâyık ile esrârı tezyîn ve tahliyedir.¹⁷⁴

Ve Muhammed her tavırda risâlet ile mükerrerem ve nübüvvet ile muazzam olup her halde ulûhiyete izâfet kılındı. Pes, ‘abdühû ve rasûlühû denilse makâm-ı hüviyete nâzırdır ki taayyün-i evvelde ve mertebe-i ulûhiyette i‘tibârda mukaddemdir. Ve rasûlüllâh denilse karîbe nâzırdır ve iki vechile dahi izâfet vardır. Ve hadiste gelir ki: [Ben nebî idim ve Âdem çamurla su arasında idi.]¹⁷⁵ Ya‘ni benim zaman-ı nübüvvetimde ebû‘l-beşer olan Âdem henüz ‘ilm u ayn arasında idi ki dahi vücûd-ı hâricî bulmuş ve bağ-ı âlemde meyve-i ham gibi olmuş idi. Maksûd âlem-i ervâhta cümlelerin üzerine hilkatlerinin tekaddümünü beyân ve belki sırr-ı nübüvvetini ayândır. Zîrâ sâir enbiyâ câme-i ayn ile mütelebbis olduktan sonra şerâit-i nübüvveti istikmâl edip bi‘l-fii‘l nebî olmuşlardır. Cenâb-ı nübüvvet ise bu şerâiti dahi âlem-i ervâhta iken istikmâl edip bi‘lfi‘l nebî oldular. Ve onların vücûd-ı rûhânî ve vücûd-ı cismânîleri hükm-i nübüvvette berâber olmakla “كنت رسولا” diye ta‘bîr etmediler. Ma‘ahazâ makâm-ı ervâhta melek sûretinde idiler. Melek ise resûl olur, yoksa nebî olmaz. Nitekim bâlâda şerh olundu ve risâlet ve nübüvvet dört mertebedir.

2. Risâlet Mertebeleri

a. Evvelkisi; mertebe-i şerî‘atte olan risâlettir ki ahkâm ve şerâyi‘a dâirdir. Ve bu mertebe avâm-ı nâsa göredir. Ve bu mertebede rahmet oldukları ıslâh-ı tabî‘ata mevkûftur. Ya‘ni her kim ki onun getirdiği şerâyi‘ ile âmil ola bu vechle ıslâh-ı tabî‘at etmesiyle Rasûlüllâh’ın umûm rahmetinin eseri onun hakkında bikaderi‘l-isti‘dâd zuhûr eder. Ve hâline göre amâdan necât bulup gözü açılır. Ve bunun pâyesi minber-i nebevî ki dört pâyeye idi. Onun evvelkisidir ki dâire-i hidâyete duhûl edip ancak bir mertebe da‘veti kabûl etmiştir. Eğerçi birkaç ayak yürümeğe dahi isti‘dâdı vardır. Velâkin her kâbiliyet zâhirde vücûd bulmaz. Nitekim Hazret-i Hızır’ın katl ettiği gûlâm gerçi [Her

¹⁷⁴ Bursevî, *a. g. e.* , vr. 51b.

¹⁷⁵ Aclûnî, *Keşfu‘l-Hafâ*, c.2, s.169.

doğan çocuk (İslam) fitratı üzere doğar.]¹⁷⁶ vefkınca fitrat üzerine mevlûd idi. Velâkin ‘ilmu’l-lâh’a göre hakkında “طبع كافرا” denildi. Zîrâ ba‘de’l-bülûğ kâfir olsa gerek idi.

b. Ve ikincisi; mertebe-i tarîkatte olan risâlettir ki âdâb ve erkâna dâirdir. Ve bu mertebe havâss-ı nâssa göredir. Ve bu mertebede eser-i rahmetin zuhûru, ıslâh-ı nefse menûttur. Ve bunun derecesi minberin ikinci pâyesidir ki ancak iki mertebe da‘vet kabûl etmiştir. Ve tarîk-i mücâhedâtı inkâr eden inkâr-ı nass etmekle kâfir olur. Belki harâm ve habîs demeyip “أَكَالُونَ لِلْسُّخْتِ” [*Durmadan haram yerler.*] (Mâide, 5 /42) mûcibince takvâsızlıktan Yahûdiyyet mertebesin bulmuşlardır. Fukarâ-i ehl-i sülûka riyâzât ve mücâhedâtta ta‘n u teşnîden hâlî değillerdir. Onların dinlerinde şüphe ve i‘tikâdlarında fesâd ve ‘amellerinde kesâd vardır.

c. Ve üçüncüsü; mertebe-i ma‘rifette olan risâlettir ki ulûm u meârife dâirdir. Bu mertebe-i hass-ı havâssa göredir ki bunda eser-i rahmetin zuhûru ruhdan cehli izâle ile olur. Ve bunun derecesi minberin üçüncü pâyesidir ki ancak üç mertebe kabûl-u da‘vet vâki‘ olmuştur ve cenîn kalbe ibtidâ feyz-i ilâhî ve nefh-i rûh mertebe-i mezkûreden fâiz olur ve bundan fehmi olunur ki mertebe-i şerî‘at ve mertebe-i tarîkat ceset gibidir ki bedeni riyâzât ve mücâhedâtla istikmâl ve i‘tikâfât ve erba‘înât ile rütbe-i kâbiliyyete îsâl ve mülkten melekûta tehiyye-i idhâldir.

d. Ve dördüncüsü; mertebe-i hakîkatte olan risâlettir ki esrâr ve hakâyık ve hükm-i da‘vettir ki âlem-i tecrîde nâzırdır ve bu mertebe-i âliye hulâsa-i ehassa göredir ki burada eser-i rahmetin zuhûru sırr-ı mâsivallah’a taalluktan inkita‘dır. Bunun derecesi minberin dördüncü pâyesidir ki gâyâtâ ilgâyâtıdır. Zîrâ bu mertebede dört aded da‘vete icâbet olunmuş ve her biri kabûl kılınmıştır.¹⁷⁷

Zîrâ ibtidâ-i nübüvvet mütekarrare olmadıkça halkı Hakk’a da‘vete mübâşeret olunmaz ki ona risâlet derler. Pes, risâlet teblîğ ile irsâldir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Buhâri, *Cenâiz*, 80.

¹⁷⁷ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 54a-56a.

¹⁷⁸ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 99b.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERDE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

I. SEYR U SÜLÛK

A. GİRİŞ

Lügatte “seyr” gezmek, “sülûk” de yürümek ve gitmek anlamındadır. ¹ Tasavvuf ıstılâhında ise seyr, cehâletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kendi vücûdundan Hakk’ın vücûduna doğru hareket etmek demektir. Sülûk ise tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir. ² Başka bir açıdan seyr-ü sülûk, sâlikin işin başından vuslat makâmına, yâni tarîkattaki gâyesini gerçekleştirmesine kadar yapmış olduğu kalbî ve mânevî yolculuğun adıdır. ³ Kâmil bir mürşidin idâresi altında yola çıkıp mâsivâdan yüz çevirerek Hakk’a yönelmektir. ⁴

1. Tasavvuf’ta Seyr u Sülûk

Seyr’de bir hükümden diğer bir hükme, bir halden diğer bir hâle geçiş vardır. Bu geçiş mânevî bir seyahattir. Sâlikin de ilk günden son ana kadar yaptığı iş bu seyr kelimesinin içindedir. O sürekli olarak sevgiliye doğru hareket hâlinindedir. ⁵

Seyr ve sülûk birbirinin ayrılmaz parçaları sayılır. Tasavvuf yolunda “seyr” için sülûkun lüzûmu, namaz için abdestin lüzûmu gibi sayılmıştır. Nasıl abdesti olmayanın namazı yok demekse, sülûku olmayanın da seyri yok demektir. ⁶

¹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul: 1986, s. 49.

² Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: Ensar, 1994, s.193; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarîkatlar*, 4. Bsk, İstanbul: Müifv, 1994, s. 317.

³ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târîhi*, İstanbul: Sehâ, 1995, s.133; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul: 2004, s. 316.

⁴ Mâhir İz, *Tasavvuf*, Haz. Ertuğrul Düздаğ, 5. Bsk. İstanbul: Kitabevi, 1995, s. 182.

⁵ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah, 1980, s. 42.

⁶ Yılmaz, a. g. e. , s. 193.

Seyr u sülûk tamâmiyle psikolojik bir olaydır. Mürîdin tarîkat prensipleri çerçevesinde yapmış olduğu ibâdet, duâ, riyâzet, mücâhede, halvet, tefekkür vs. netîcesinde rûhun tedrîci olarak saflaşması ve ilâhî hakîkatleri kavramasına mânî olan perdelerin kalkıp aslî berraklığını kazanması demektir. Bütünıyla rûhî bir hâdise olduğu için, seyr u sülûk ânında sâlikin yaşadığı halleri kelimelerle tam anlatmak mümkün değildir.⁷

Sâlikin Allah Teâlâ'ya ulaşmak için ahlâkî olgunluğa ihtiyâcı vardır. Kulun nefsini mevkî hırsından, hasetten, kibir ve cimrilikten, yalan, gıybet, hırs ve zulümden, kısaca kötü davranışlardan temizlemesi buna mukâbil ilim, hilim, hayâ, rızâ, adâlet gibi güzel davranışlarla süslemesi gerekir.⁸

Nefsin hakîkatlerine vukûf, bir mürşid-i kâmilin teslîki ve sülûk esnâsında sâlike münkeşif olan ahvâlin tefhîmi ile mümkün olur. Ve bu babda tefekkür ve tedebbür sâlikin en mühim vazîfesidir.⁹

2. Seyr u Sülûkun Mertebeleri

a. Seyr İlallah: Nefs menzillerinden kalkıp hakîkî vücud yönüne “ufk-ı mübîn”¹⁰ e sefer etmektir. ¹¹ Bu sefer, brlik yüzünden çokluk perdesi kalktığında nihâyet bulur. Yâhut o ilmî hareketten ibârettir ki o hareket en aşağı ve en alçak olan âlemde en yüce ve en şerefli olan âleme ve ondan yücelerin yücesine ve şerefliğin şerefliğine yükselerek Vâcibu'l-Vücûd'un ilminde nihâyet bulur. Bu ilim, mümkünat bilgilerinin hepsi sâlikin gönül nakşından giderildikten sonra hâsıl olur ki bu hâle büyük şeyhler “fenâ fillah” derler. Bu birinci seyr, kalb makâmının ve isim tecellîleridir.¹²

⁷ Türer, a. g. e. , s. 133; Ayrıca sülûk halleri için bkz. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981, s. 7.

⁸ Eraydın, a. g. e. , s. 318.

⁹ Muhyiddîn İbn Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiye*, , Terc. ve Şerh. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahrâlı, İstanbul: İz, 1992. , s. 30.

¹⁰ Ufuk-ı Mübîn; Kalb makâmının son mertebeleri anlamında kullanılan bir ıstılahtır. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târîhi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: 1972, c. III. ,s. 541.

¹¹ İz, a. g. e. , s. 181; İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdetin Ekici, İstanbul: İnsan, 1996, s. 87.

¹² Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Târîhi*, Haz. Hüseyin RahmiYananlı, İstanbul: Kitabevi, 1992. , s. 277.

b. Seyr Fillah: Allâh'ın sıfatı ile sıfatlanmak, Allâh'ın isimleriyle gerçekleştirmek, Allâh'ın ahlâkıyla ahlaklanmak “ ufuk-ı âlâ” ya yâni en yüce ufka erişmek ve bütün beşerî sıfatları fânî ve muzmahil bulmaktır. Bu seferin nihâyeti âlemin yüzünden perdenin kalkıp, zâhirî ilmlerin aşılması ve sâlike ledün ilminin açılmış olmasıdır.¹³

“Sen çıkınca aradan

Kalır seni yaradan”

Seyr fillah¹⁴ cezbe makâmıdır¹⁵ ve ilmî bir hareket olduğundan, îtibârî olan esmâ ve sıfâtın ilminden çıkıp, tâbir ve tesmiyesi mümkün olmayan bir ilme ulaşmaktır. Tarîkat büyükleri buna “bekâbillah” derler.¹⁶

c. Seyr Me‘alah: Bundan maksat sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik ayıbı ortadan kalkar, ikiliğin eseri kalmaz. Bu mertebede bütün övgülerin şâibesi aşılar ve vahdete erilir. Sâlik Hz.Ehadiyet’e yükselmiş olur. Bu mertebeye “ kâbe kavseyni ev ednâ makâmı” denir ki velâyetin nihâyetidir. Bu seferin nihâyeti Aynü’l-Cem’ mertebesinde bütün zıtlıkları zâhiren ve bâtinen mahvolmuş bulmaktır.¹⁷ Bu makam velâyet mertebesinin sonudur.¹⁸

d. Seyr Anillah: Bu hareket vahdetten kesret tarafına olan seyirdir. Bundan maksat Hak’dan halka dönüp tâlipleri terbiye ve irşad etmektir. Bundan dolayı bu mertebeye “bekâ ba‘de’l-fenâ” (Yok olduktan sonra var olma) , “sahv ba‘de’l-mahv” (mahvolduktan sonra kendine gelme) ve “fark ba‘de’l-cem” (toplandıktan sonra dağılma) da denir.¹⁹

¹³ Aynî, *a. g. e.* , s. 277; Ankaravî, *a. g. e.* , s. 88

¹⁴ Ayrıca “sâlikin tecelliyât-ı esmâiyyedeki nevilerini temâşâ” için bkz. Abdülkerim el-Cîfî, *İnsan-ı Kâmil*, Terc., Abdülaziz Mecdi Tolun, Haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli Abdullaha Kartal, İstanbul: İz, 1998, s. 112-115

¹⁵ Eraydın, *a. g. e.* , s. 318.

¹⁶ İz, *a. g. e.* , s. 181.

¹⁷ Aynî, *a. g. e.* , s. 277.

¹⁸ İz, *a. g. e.* , s. 181; Ankaravî, *a. g. e.* , s. 88.

¹⁹ Aynî, *a. g. e.* , s. 277.

Seyr ilallah ile seyr fillah velâyet mertebesine erişmek içindir. Seyr anillah ile seyr me‘allah, dâvet ve irşad makâmını kazanmak içindir ki nebîler, resuller ve kâmil velîlere mahsustur.²⁰

Ehadiyet denilen ilk noktadan başlayarak insanın derece derece aşağı inmesine kesret ve maddî âleme gelmesine seyr-i nuzûlî, tam tersine aşağıdan yola çıkıp geldiği noktaya dönmesine seyr-i urûcî denir.²¹

B. BURSEVÎ’DE SEYR U SÜLÛK

Fi‘lden fi‘le veyâ terkten terke veyâ fi‘lden terke veyâ terkten fi‘le hareket ederler ki, ona sülûk derler. Ve bu makûle harekât ile ser menzili murâda erişirler.²²

Bursevî’ye göre sülûk biri müriden hizmet ve diğeri şeyhten nefes olmak üzere iki şeyden ibârettir. O nefese “nefes-i rahmânî” denir ki, onun eseri mânevî hayattır. Mânevî hayâtın da netîcesi ilm-i ilâhîdir. İlm-i ilâhînin de netîcesi ma‘lûma vusûl, O’nunla tahakkuk ve husûldür. Maksat ise bilmek, bulmak ve olmaktır.²³

Sahîh bir sülûkun netîcesi vuslat menziline ulaşmaktır. Bunun için sâlikin nefis ve şeytana yoldaş olmaması gerekir. İnkâr ve hicâb ehli amellerinin çoğunu Hakk’ın rızâsının aksine ve nefisle işlediklerinden onların amellerinin terk edilmesi gerekir. Riyâ ile işlenen ameller sâhiplerinin yüzüne vurulur.²⁴ Mücâhede ve riyâzat aşkın vesîleleridir. Aşk da Hakk’a ulaşmanın vesîlesidir.²⁵

Eğer tarîk-i ma‘nâyâ sülûka muvaffak oldunsa onla iftihâr eyle. Zîrâ menzildesin ve illâ yolda bile değilsin. Zîrâ râh-ı şer‘ derken hevâ-yı nefse uyarsan bir gün olur ki ta‘n-ı evliyâ mürted olduğun duyarsın.²⁶

²⁰ Aynî, *a. g. e.*, s. 278.

²¹ Uludağ, *TTS*, s. 316.

²² Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. II, s. 155.

²³ Bursevî, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴ Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 261-262.

²⁵ Bursevî, *a.g.e.*, c. II, s. 354-355.

²⁶ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 7a.

Bursevî, “Nefsini bilen rabbini bilir.” hadisinden yola çıkarak burada hadisin birinci kısmının mübtedîlere ve ikincisi müntehîlere nâzır olduğunu ve müntehînin sülûk ve mücâhede ve kuvvet-i tevhîdle fenâfî’l-lâh mertebesine vâsıl olup zât-ı hakkı müşâhededen sonra makâm-ı halka tenezzül edip mertebe-i nefse vâkıf olacağı. Bu îtibarla hakka ârif olan cemî’-i eşyâya ârif olacağını bildirir. Zîrâ hakk mebde’i evvel ve asl-ı küllîdir ve ismi mecmu’i’l-esmâdır. Bundan dolayı, evvel ism-i a’zamı bilen cemî’-i esmâyı bileceği ve cemi’-i esmâyı bilen cemî’-i eşyâyı bileceğini vurgular.²⁷

Lailaheillallâh kelimesi “fenâ fillâh”a nâzırdır ki sâlik bu makâmda menzil-i fenâyâ erişip zât ve sıfât ve ef‘âlini hakkın zât ve sıfât ve ef‘âlinde ifnâ eyler. Ve rütbe-i vahdette hakla yektâ kalır.²⁸

Bursevî, sülûkun tetrîci olarak yapılmasının def‘î olmasından daha iyi olduğunu söyler. Çünkü def‘î olduğu zaman sâlike inhizam gelmeyeceğini ve sâlikin meczûb ve mağlûb olacağını beyân eder.²⁹ Yine tarîk-i Hak’da seyr-i hattî yoktur, belki seyr-i devrî vardır ki âhir evvele keyfiyet-i zâile ile mülâkî olmak olduğunu beyân eder.³⁰

İsmâil Hakkı, sülûk sırasında yolda kalanları (ehl-i vakfe) henüz müddeti tamam olmayan cenîne veyâ sût çocuğuna benzetir ki bunlar genç olana kadar nice günler geçmesi gerekir. Özellikle esmâ ile sülûk edenlerin çoğu “hayal” vartasında kalmışlar ve bu berzahtan öteye geçememişlerdir. İşte buna “vakfe” ve “vasat-ı tarîk” denir, “menzil” ve “netîce” denilmez.³¹ Vakfe sülûkun ortalarında olanların (mütevassıt) hâlidir. Nefs-i mutmeinnenin sonuna ulaşanlar vuslat ehli olduklarından onlarda firâk olmaz. Firâk, tarîkte vakfe veyâ tarîkten irtidâd ile olur. Nitekim Ebu Süleyman Dârânî “Vuslata erseler dönmezlerdi.” demiştir.³²

²⁷ Bursevî, *a. g. e.* , vr. 19b.

²⁸ Bursevî, *a. g. e.* , vr. 58a.

²⁹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. s. 355-356.

³⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. II. , s. 414-415.

³¹ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , 122-123.

³² Bursevî, *a.g.e.*, c. I. 24; c. II. , s. 371.

Yine sülûkun netîce ve nihâyeti, bidâyet ehli gibi ubûdiyet mertebesiyle ihticâb etmektir. Yâni nihâyete eren sâliklerin bâtını ma‘rifetullah ve müşâhede ile Hak’dadır. Zâhiri ise şer‘î bakımdan ubûdiyet ve ihticâb ile halkdadır. Onların farkları cem’lerine mânî’ değildir. Onun için Cüneyd-i Bağdâdî’ye “Nihâyet ne demektir?” diye sorulduğunda “Bidâyete dönmektir. ” diye cevap vermiştir. ³³

II. RİYÂZET-MÜCÂHEDE

A. GİRİŞ

Riyâzet kelime olarak idman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalma, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştıрма demektir. ³⁴ Mücâhede ise kelime olarak, savaşmak, mücâdele etmek demektir. ³⁵

1. Tasavvufta Riyâzet ve Mücâhede

Tasavvufta riyâzet, terbiye etmek, itaat etmek, nefsin ve tenin isteklerini kesmek, asgarîye indirmektir. ³⁶ Mücâhede ise, içe dönük mücâdele etmek ve dövüşmek anlamlarına gelir. Istılah olarak her ikisi de nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak, isteklerini yapmamak, yeme, içme, uyuma gibi tabîî ihtiyaçları en aza indirmek konularını içine alır. ³⁷ Mücâhededeki bu savaşın silahları ibâdetler, zikir, tesbih ve duâdır. ³⁸

Şimdi de tasavvuf büyüklerinin konuyla alkâkalı mülâhazalarına yer verelim. Çünkü onlar bunu önce yaşamış sonra söylemişlerdir.

³³ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I, s. 204-204.

³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004, s. 297.

³⁵ Uludağ, a. g. e. , s. 259.

³⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul: Ensar, 2002 , s. 191.

³⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, İstanbul: Dergah, 1985, s. 107.

³⁸ Yılmaz., a. g. e. , s. 191.

Konuyla alâkalı olarak Hasan Kazaz der ki: Tasavvuf şu üç şey üzerine kurulmuştur. Bunlar; zarûret olmadıkça yememek, uykuya mağlup olmadan uyumamak, mecbûriyet olmadan konuşmamak.

İbn Arabî'ye göre riyâzet iki kısımdır: Edebî riyâzet, talebî riyâzet. Birincisi nefsin tabiatından çıkmak, ikincisi murad ve maksadın doğru olmasıdır.³⁹

Açlık sûflerin sıfatlarından ve mücâhedenin esaslarından biridir. Çünkü sülûk erbâbı açlığa alışma ve yemekten perhiz yoluna derece derece ulaştılar ve hikmetin kaynaklarını açlıkta buldular.⁴⁰

İbn Sâlim, “Kulun alışılmış olarak yediklerinden her gün ancak kedi kulağı kadar eksilmesi açlığın edebindendir.” demiştir.

Derler ki: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî sâdece on beş günde bir kere yemek yedi. Ramazan ayında şevvâl hilâlini görünceye kadar yemek yemezdi. Her gece yalnızca su ile iftar ederdi.

Yahyâ b. Muâz, “Açlık, müridlere riyâzet, tövbe edenlere tecrübe, zâhidlere siyâset ve âriflere şereftir” demiştir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî, “Dünyânın anahtarı tokluk, ahretin anahtarı açlıktır” demiştir.⁴¹

Âlem-i melekûtun ahvâline nıgehbân olmak ancak çok riyâzetle ve mücâhedeyle ve dünyâyı bilküllüye terketmekle olur.⁴² Ayrıca nefsi emmârenin yaramaz sıfatlarını iyiye tebdîl eden unsurlardan biri de riyâzettir.⁴³

Gerçek riyâzet, insanda bir hassâsiyet, bir iç sâfiyeti ve Allah'la dost olma hâli meydana getirmeli, dünyâ ile ilgili meşgaleleri silip süpürmeli, ve insanı kötü

³⁹ Kara, *a. g. e.*, s. 108.

⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 202

⁴¹ Kuşeyrî, *a. g. e.*, s. 202-203.

⁴² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan, 1996, s. 414.

⁴³ Eşrefoğlu Rûmî, *a. g. e.*, s. 402.

vasıflardan temizlemeli, ilâhî bir izzet, Rabbânî bir saltanat ve yüce bir makâm meydana getirmelidir. Mücâhede ise nefse zor ve ağır gelen şeyi yapmakla olur. Âmâl-i nefsiyye dedikleri sabır, tahammül ve ezâya katlanma hâlidir. Hoşa giden şeylerden zarûret miktârı kullanma, az ile kanaat etme ve şikâyetten uzak durma halleri de bunlardandır.⁴⁴

Tasavvuf'ta "riyâzet" ve "mücâhede" anlayışı âyet ve hadislerden mülhem olarak gelişmiştir.⁴⁵ Örnek olarak birkaç âyet ve hadis zikrederim.

2. Riyâzet ve Mücâhede'ye Dâir Âyet ve Hadisler

"Geceleyin kalk..... . Kur'an oku. " (Müzzemmil, 73/2-4)

"Gecenin bir bölümünde O'na secde et ve uzun bir bölümünde O'nu tesbîh et. " (İnsan, 76/26)

"Bizim yolumuzda mücâhede edenleri muhakkak yolumuza iletiriz. . " (Ankebut, 29/69)

"Nefsini eğiten kurtulur, kirleten hüsrâna uğrar. " (eş-Şems, 9/10)

"Kâfirlere gelince, zevk u safâ ederler, davarlar gibi yerler, onların yeri cehennemdir. " (Muhammed, 47/12)

"Bırak onlar yesinler, eğlensinler, arzu onları oyalasın. Yakında bilecekler. " (Hicr, 15/3)

"Allâh'a ve âhiret gününe inanan ya hayırlı bir şey söylesin veyâ sussun. "⁴⁶

"Âdemoğlu karnından daha fenâ bir kap doldurmamıştır. "⁴⁷

⁴⁴ Necmüddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah, 1980, s. 39.

⁴⁵ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi*, Sehâ, İstanbul: 1995, s. 63.

⁴⁶ Buhârî, *İlim*,38; Ebû Dâvud, *Nikâh*, 24.

⁴⁷ Tirmîzî, *Zühhd*,48; İbn Hanbel, IV,132.

“Bir gün Hz. Peygamber ashâbına: Allah’tan hakkıyla hayâ ediniz demişti. Ashab: Elhamdülillah hayâ ediyoruz yâ Rasûlallah şeklinde cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap dedi: Hakîkî hayâ o değildir. Gerçek mânâda Allah’tan hayâ eden, başı ve başın içindekileri (baştaki duyu organları) korusun, karnı ve karnın ihtivâ ettiğini (yeme içmesini) kontrol etsin, ölümü ve musîbetleri hatırlasın. Âhireti isteyen dünyâ hayâtının zînetini terk etsin. Böyle yapanlar Allah’tan gerçekten hayâ etmiş olurlar.⁴⁸

“Muhâcir, kötülüğü terk eden, mücâhid de Allah uğrında nefsiyle cihâd edendir....”⁴⁹

Riyâzet ve mücâhedenin, genellikle kabul edilen görüşe göre, üç esâsı vardır. Açlık (cû‘) ve az yemek (killet-i ta‘am), az uyumak (killet-i menâm), az konuşmak (killet-i kelâm). Bunlara bâzen halvet veyâ uzlet denilen çile ve erba‘în de ilâve edilmektedir.⁵⁰

Mevlâna riyâzet yaparken yemeyi içmeyi tadrîci olarak azaltmaktan bahseder ve eğer böyle yapılırsa vücûdun bu tenâkusu hissetmeyeceğini söyler.⁵¹

B. BURSEVÎ’DE RİYÂZET VE MÜCÂHEDE

Bursevî riyâzet nokta-i nazarından insanları üç kısma ayırır. Birincisi tefrit ehlidir ki, aslâ riyâzetları yoktur. Bunlar mahcûblardır. Keşfleri olsa da mûteber değildir. Belki delilere dâhildirler. Mecnûn olmayıp meczûb olsalar bile yoldan dışarıdadırlar ki delâlet ve irşâda kâdir değildirler. Çünkü sülûkleri sünnet-i ilâhiye üzerine değildir. Nitekim Kur’an’da [Elbette içinizden fetihden önce infâk eden ve savaşanlar, daha sonra infâk edip savaşanlarla bir değildir.] (Hadîd, 57/10)

⁴⁸ Tirmîzî, *Kıyâmet*, 24; İbn Hanbel, I, 387.

⁴⁹ Benzer hadisler için bkz: Buhârî, *Îman*, 4; Ebû Dâvut, *Vitr*, 2; Nesâî, *Îman*, 9; İbn Mâce, *Fiten*, 2.

⁵⁰ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 192.

⁵¹ Mevlânâî, *Fîhi Mâ Fîh*, Terc. A. Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz, 1994, s. 88.

buyurulmuştur. Yâni, infâk, mukâtele ve mücâhede üzerine hareket edenler diğerleri gibi değildirler. Belki onların üstündedirler.⁵²

Bursevî riyâzet ve halveti efendimiz dayandırır ve şöyle der: Peygamberimiz için halvet ve riyâzet yapmadı derler, bu iddia sahih değildir. Nübüvvetten evvel Hîra dağında, mağarada cedit Hz. İbrâhim dîni üzere ibâdet eder, kâh bir hafta, kâh bir aya yakın halvet ve riyâzet yaparlardı. Nübüvvetten sonra itikaf ve savm-i visalleri meşhurdur.⁵³

Bursevî “Ey sofi gel imdi tarîk-i riyâzet ve mücâhedeye sâlik olup işi yolundan tut, ta ki şerî‘at ve tarîkatın müstekmil olup rahm-ı mâderde cenîne nefh-i rûh olduğu gibi sana dahi nefh-i ma‘rifet ve hakîkat olup tıfıl kalbin hayat tâzedden harekete bidâyede vakârın ki üç tuttuğun şerîat yüzünden tabiatını ıslâh ve hevânı kam’ ettiğin tarîkat yüzünden nefsin terbiyedir.”⁵⁴ diyerek riyâzet ve mücâhedeyi tavsiye eder.

Ayrıca Bursevî hâl-i saltanatta olan için fi’l-cümle refâhiyyet var olduğunu mat‘ûmât ve meşrûbât ve melbûsât ve menkûhât murâdı üzere olup bester-i râhatda yatıp, uyuyup ve yüzünü her bâr hammam suları ile yıkadığını, fakat ehl-i riyâzet ve mücâhedenin mukâsât ettiği şedâidi ise Allâh’u Te‘âlâ bildiğini beyân eder.⁵⁵

Bursevî şu gelecek misalle meseleye ışık tutmaktadır. “Nefsin bineğindir, ona rıfk ile muâmele et.” denilmiştir ki bu, mücâhede ve riyâzette itidâle, teşdîd ve ifrâtı terke göredir. Fakat bu nefsi muâhezeyi terk etmeyi gerektirmez. Nitekim binek sâhibi bineğine itidal ile gıdâsını verdikten sonra binip itidal ile sürerve kamçı da kullanır. Çünkü kendi hâline bıraksa yolda kalır. Bu sebepten yola gelsin diye huysuz hayvanı terbiye ederler. Yüğü de itidal ile yüklerler ki yolda kalmasın ve menzile ersin. İşte

⁵² Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. ,s. 97-98.

⁵³ Bursevî, *Kitâbu’l-Hitâb*, Sad. Bedia Dikel , İstanbul: Divan Matbaacılık, 1976., s.176.

⁵⁴ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 36a-36b.

⁵⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 90b.

nefsin hâli de bineğin hâli gibidir. ⁵⁶ Nefs ile riyâzat ve mücâhede ederken genel olarak rıfk ile muâmele etmek, şiddetli riyâzattan sakınmak gerekir. ⁵⁷

İfrât ve tefrît, sâlikî yolundan alıkor. Âyette [İyilikle tutmak ya da güzelliikle salıvermek. ”] (Bakara, 2/229) buyurulduğu gibi nefsi tutarak idâre etmek lâzımdır. Eğer salıvermek gerekirse yine ihsân üzere, yâni müşâhede mertebesinden alıkoymayacak kadar müsâade lâzımdır. ⁵⁸

Husûsî hidâyete iki şey vesîledir: Biri şer‘î ameldir ki ona “mücâhede” denir. Diğeri de o amelin garazlarından uzak ve ihlasla yapılmış olmasıdır. ⁵⁹ Cesedin muktezâsı mücâhede olduğundan amellerin rûha yardımcı olması için Allah Teâlâ ahkâmı meşrû‘ kılmıştır. Çünkü, rûhun ma‘rifeti, bedenîn tâ‘atleriyle kemal bulur. Onun için âyette [Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.] (Zâriyât, 51/56) buyurulmuştur. Gerçi ibâdet ma‘rifet üzerine binâ edilir, fakat ibâdet de ma‘rifetin kemâline vesîledir. Kâmil mü‘minin yolu, ameller ve hallerle mücâhededir. Nitekim sahâbe de bu yolu tâkip etmişlerdir. Mücâhede husûsunda onlara uymak lâzımdır. Celvetiyye tarîkatı mensupları da bu yolu tutarlar. ⁶⁰

Gazâya atılan ve öldürülen münâfık, şehîd sayılmadığı ve “Öldüren de ölen de cehennemdedir.” ⁶¹ kabîlinden olduğu gibi riyâ ile riyâzat ve mücâhede eden de böyledir. Nitekim hadîsde “Allah kelimesi en yüce olsun diye savaşıyan kişi, işte o Allah yolundadır” ⁶² buyrulur. Yâni Hakk’ı kastederek iş tutan Allah yolunda ve nefsin garazı ile amel eden şeytanın yolundadır. ⁶³

Halkın çoğu müntehînin bidâyetine iltifât etmediklerinden dalâlete düşerler. Bidâyet ise takvâ, perhîz, mücâhede ve riyâzatlardır. Halk, müntehînin nihâyetteki

⁵⁶ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. , s. 446-447 .

⁵⁷ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 241.

⁵⁸ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 222-223.

⁵⁹ Bursevî, *a.g.e.*, c. II. , s. 422.

⁶⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. , s. 456.

⁶¹ Buhârî, *İman*,22; *Diyât*,2; Müslim, *Kıyâme*, 33; *Fiten*,14-15.

⁶² Buhârî, *İlim*,45; *Cihâd*,15; Müslim, *İmâre*, 150-151; İbn Mâce, *Cihad*. 13.

⁶³ Bursevî, *a.g.e.*, c. II. , s. 83-84.

ruhsatlarını dikkate alıp bidâyetteki azîmetlerden gâfil olurlar ve dalâlete düşerler. Mübtedî ise ancak zarûret hâlinde ruhsat ile amel edebilir. ⁶⁴

Sâlikin helâkinin sebeplerinden biri de kalbi ölü, hayvânî nefsi kuvvetli ve diri olmaktır. Tabîî ve nefsânî kuvvetleri zayıflatmak için uzlet, uykusuzluk, gıdâyı azaltmak ve emsâlini sülûkte esas kılmışlardır. Bu kuvvetler zayıflamadıkça rûhânî kuvvetler güçlenmez. Zâhirin kemâli, bâtının noksanlığına sebeptir. Çünkü, iki kemal bir yerde toplanmaz. Hem teni besleyip solmamak, hem de rûhu besleyip feyzde noksan bulmamak, bir araya gelmez iki zıttır ki, dünyâ ve âhiretin ikisini bir yerde toplamak, doğu ve batıyı bir mahalde birleştirmek gibidir. ⁶⁵

Yemek ve emsâlından perhîz etmek cehennem azâbından, mâsivâdan imsâk etmek ayrılık ve uzaklık ateşinden siperdir. Çünkü oruçta riyâzat vardır ve riyâzet bedenini etini yer. Böylece cehenneme yiyecek bir şey kalmaz. Bedeni besleyenler hakkında ise [Onların derileri piştikçe başka derilerle değiştiririz.] (Nîsâ, 4/56) buyurulmuştur. Yâni, deriler onların etlerini de kapsar ki piştikçe tâzelenir. Eğer riyâzet ehli gibi vücûdsuz olsalardı ateş onlarda yakacak nesne bulamazdı ve cehenneme girmek abes olurdu. Hissî cehennemde etler nasılsa mânevî cehennemde de vücûd, yâni varlık dedikleri böyledir. ⁶⁶

Hiz. Peygamber, şeri'at lisânıyla konuşup hakîkate şeri'atle remz etmiş ma'rifet yoluna irşâd kılmıştır. Hakîkat ve ma'rifete ulaşmak için tarîkat, yâni mücâhede lâzımdır. ⁶⁷ Ma'rifet nûrunun devâmını isteyen kimse sebeplerine sarılarak onu muhâfaza eder. Sebeplerin başında ise dünyâ meşgalelerini terk, halvet ve inzivâyâ devam, gecenin çoğunu ihyâ ve ve gıdâyı azaltmak gelir. Çünkü beşer tabiatı mağlub oldukça rûhâniyet gâlip olur, bulanıklık gider, kalbe tam parlaklık gelir ve ilâhî nurlar oraya akseder. ⁶⁸ Kalp nazargâh-ı ilâhî olur.

⁶⁴ Bursevî, *a.g.e.*, c. II, s. 220.

⁶⁵ Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 268.

⁶⁶ Bursevî, *a.g.e.*, c. II, s. 124.

⁶⁷ Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 365.

⁶⁸ Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 96-97.

Mücâhede ve riyâzatlar, aşkın vesîleleridir. Meczûb olmayan sâlikin riyâzattan önce kalbi latîfleşmez. Aşk, latîf kalbin hâli ve Latîf olan Hakk'ın vesîlesidir. Şu halde Latîfe vesîle olan da latîfdir.⁶⁹ Nâziklere aşk seferi haramdır. Çünkü, aşk türlü belâları içerir.⁷⁰

III. ZİKİR

A. TASAVVUF'TA ZİKİR KAVRAMI

Zikir kelime olarak anmak, hatırlamak, yâd etmektir. Tasavvufî anlamda ise Allâh'ı anmak ve hatırlamak; onu unutmamak ve ondan gaflet hâlinde olmamak. Allah kelimesini veyâ lâilâhe illallah cümlesini söylemek ve tekrarlamak. İlkinde lafza-i celâl zikri, ikincisine kelime-i tevhîd zikri veyâ yalnızca tevhîd zikri denir. Tarîkat ehlinin belli kelime ve ibâreleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dâhilinde her gün düzenli olarak söylemelerine ise vird ve hizib adı verilmektedir.⁷¹

Zikr Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'ya giden yolda (riâyeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart umde zikirdir. Devamlı zikir müstesna, başka bir şekilde hiçbir kimse Allâh'a ulaşamaz.

Zikir iki nevîdir: Dilin zikri, kalbin zikri. Kalbin dâimî zikri mertebesine, kul lisan zikri ile vâsıl olur. Kalpleri aydınlatma ve füyuzâtı çoğaltma kalb zikrinin netîcesidir. Kul hem dille hem kalple zikir hâlinde olursa sülûkunda kemâl vasfına ulaşmış olur.⁷²

Başka bir mutasavvıf tarafından zikrin nevîleri şöyle tasnîf edilmiştir. Birincisi kâl (söz) zikridir. Bu, unutmadığın için zikredileni hatırlamamandır. İkincisi, zikredilenin vasıflarını hatırlamaktır. Üçüncüsü, zikredilen temâşâ edildiği için zikirden

⁶⁹ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, c. II, s. 354-355.

⁷⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. II, s. 123.

⁷¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2001, s. 393.

⁷² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 319.

fânî ve gâib olmaktır. Zikredilenin vasıfları insanın vasıflarını yok ettiği için insan yaptığı zikirden fânî olur.⁷³

Zikrin özelliklerinden biri belli bir vaktinin olmayışıdır. Bütün vakitlerde kul zikretmekle memurdur. Ya farz veyâ nâfile olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Namaz bütün ibâdetlerin en şerefli iken bâzı vakitlerde kılınması câiz değildir. Halbuki kalp ile zikre her hâlükârda devâm edilir.⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de "zikir" kelimesi müştaklarıyla berâber 256 yerde geçmektedir. Kur'an'da genellikle lügat anlamlarına uygun şekilde Allâh'ı anmak, O'nu dâimâ hatırlayıp hiç unutmamak mânâlarına kullanıldığı gibi namaz ve Kur'an gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Üç âyet-i kerîmede "zikr-i kesîr" emri vardır.⁷⁵

Mânâsından da anlaşılacağı üzere, zikirde aslolan, diğer varlıklarla ilgili duygu ve düşünceleri kalpten atarak Allâh'ı anmaktır. Bu şekilde yapılan zikre "zikr-i muttasıl", başka düşüncelerle karışık olarak yapılan zikre de "zikr-i munkatı" denir.⁷⁶

1. Zikre İşâret Olunan Âyet ve Hadisler

"Siz beni zikredin ben de sizi zikredeyim". (Bakara, 2/152)

"Allâh'ı çok zikredin." (el-Ahzâb, 33/41)

"Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allâh'ı zikrederler." (Âl-i İmran, 3/191)

"Onlar Allâh'ı pek az zikrederler." (en-Nîsâ, 4/142)

"Mü'minlerin kalpleri ancak Allâh'ı zikretmekle tatmîn olur." (er-Ra'd, 13/28)

"Ey inanalar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allâh'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar ziyâna uğrayanlardır." (el-Münâfikûn, 63)

⁷³ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1979, s. 157.

⁷⁴ Kuşeyrî, *a. g. e.*, s. 321.

⁷⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul: Ensar, 1994, s. 171.

⁷⁶ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi*, İstanbul: Sehâ, 1995, s. 119.

“Onlar, gece gündüz, ara vermeyerek O’nu tesbîh ve tenzîh ediyorlar. ” (Enbiyâ, 21/10)

“...Allâh’ı çok zikreden erkeklerle, Allâh’ı çok zikreden kadınlar, işte bunlar için Allah mağfiret ve pek büyük mükâfât hazırlamıştır. ” (Ahzâb, 33/35)

Konuyla ilgili daha fazla âyet sıralamak mümkündür. Fakat bir fikir vermesi hasebiyle bu kadarıyla iktifâ edip, bir de zikri konu teşkîl eden hadislere göz atalım.

“Kulum Beni zikrettiği zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla berâberim...”⁷⁷

“Size amallerin en hayırlısını haber vereyim mi? Allâh’ı zikretmek”⁷⁸

“ Bir topluluk oturup Allâh’ı zikrederse, melekler onu kuşatır, rahmet onları kaplar.....”⁷⁹

Tasavvuf erbâbı, âyet ve hadislerin aydınlığında zikri tarîkatların “üssü’l-esâsı” saymışlardır. Ancak zikrin gizli veyâ aşikâr yapılışı husûsunda farklı görüş ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Çünkü zikri emreden âyetler de genelde iki türdür. Bir grubu doğrudan doğruya ve mutlak mânâda zikri emrederken, diğer grubu “Sabah ve akşam Rabbi’nin adını zikret. ” (el-Müzzemmil, 73/8; ed-Dehr,76/25) âyetinde olduğu gibi Allâh’ın adının anılmasını emretmektedir. Doğrudan zikri emreden âyetler, sanki Allâh’ı hiç unutmamayı ve hatırdan çıkarmamayı emrederken; açıktan (cehrî ve celî olarak) zikri emreden âyetler ise, bir bakıma zihnî ve kalbî olarak bu noktaya gelemeyenlerin, dil ile Allâh’ın adını anmalarını, Kur’an okumalarını, evrâd ve tesbîh gibi zikrin yardımcı unsurlarıyla meşgul bulunmalarını beyân etmektedir.⁸⁰

Tasavvufun en önemli özelliklerinden olan zikir, kulu gafletten koruyan, mânevî bir zırhtır. Kişi ancak zikir sâyesinde huzur bulur. Zikre devâm eden kimselerin

⁷⁷ Müslim, *Zikir*, 6.

⁷⁸ Tirmîzî, *Da‘avât*, 6.

⁷⁹ Müslim, *Zikir*, 8.

⁸⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 172.

kalbinde dünyâyâ karşı duyulan rağbet zayıflar ve yerini Allah sevgisine terk eder. Sûfî Rabb'ini her an zikrederse gönlünde bir ferahlık, kalbinde bir itmi'nân hüküm sürer. Sûfî'nin seyr u sülûku zikir sâyesinde gerçekleşir. İnsanların yaratılış gâyesi olan kesb-i kemâl ve seyr-i cemâle zikir yoluyla ulaşılır.⁸¹

En efdal ve üstün zikrin “Lâ ilâhe illallah”olduğunu peygamber efendimiz buyurmuştu.⁸² Sûfîler de bu hadisten hareketle bu cümleyi zikrin temeli olarak almışlar ve bunun üzerinde ısrarla durmuşlardır.⁸³

Zikirden gâye de kalbin huzur duymasıdır. Yoksa dilin dönmesi değil. Buradaki devamlı zikirden maksat da halvette bulunanların dil ile yaptıkları sürekli zikirdir. Gâye de kalbî zikrin devamlılığını sağlamaktır. Dil ile yapılan zikrin sesli olmasının büyük tesiri vardır. Sesli zikirden gâye sağır gibi olan nefse bunu işittirmektir, Allâh'a değil. Çünkü O'nun için sesli-sessiz, uzak-yakın hepsi birdir. Bütün eşyâda tecellî eden de O'dur.⁸⁴

2. Zikir Telkîni

Sûfîlere göre zikir telkini yapan ilk kişi de Hz. Peygamber'dir. Resûl-i Ekrem dört halîfesine de değişik usullerle zikir telkîn etmiş daha sonraki tarîkatlar bu usullere göre zikirlerine yön ve şekil vermişlerdir.⁸⁵

Tarîkatlar, târihî seyri içerisinde ferdî ve toplu zikre büyük önem vererek, bunun icrâ şekli konusunda değişik usuller geliştirilmiştir. Toplu zikre genellikle semâ, âyin, hadr gibi isimler verilmiştir. Ferdî zikrin türleri de, tarîkatlara göre, lisânın, kalbin, hafînin, ahfânın, sırrın zikri gibi adlar aldığı da olmuştur.⁸⁶

⁸¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Müifv, 1994, s. 126-127.

⁸² İbn Mâce, *Edeb*, 65.

⁸³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târihi*, Dergah, İstanbul: 1985, s. 200.

⁸⁴ Necmüddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, Dergah, İstanbul: 1980, s. 58.

⁸⁵ Kara, *a.g.e.*, s. 201.

⁸⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 172-173.

B. BURSEVÎDE ZİKİR

Bursevî hem Tuhfe-i Hasekiyye'sinde hem de diğer eserlerinin çoğunda zikir mevzûnuna önemli ölçüde yer vermiştir. Bursevî zikri genel kalbî, cehrî ve hafî zikir olarak üçe ayırmaktadır

Biz burada genel olarak zikrin muhtevâsı ve zikir çeşitleriyle ilgili Bursevî'nin yorumlarına yer verip biraz daha dâireyi daraltıp özellikle tevhid zikri ile ilgili mütâlaalarına yer vereceğiz.

a. Kalbî Zikir: Zikr-i aslî kalbî olandır. Zîrâ, zikir nisyân mukâbelesindedir ki, ikisi dahî sıfât-ı kalbiyyedendir. Ve zikrin lisâna geldiği mertebe-i kalbî tezkîr ve takrîr içindir. Ve zikir Kur'an'dandır ve istimâ-ı Kur'an tilâvetinden esvebdır. İşte zikr-i kalbî mertebesinde olana zikr-i lisânî veyâ cehr lâzım gelmedi, belki onun hâli mezkûr ile huzûrdur. Zîrâ, a'zâsı kuvâyâ ve kuvâsı dahi kalbe tabî'dir. Ve kalb medârdır, yâni umûr-u rûhâniye ve cismâniye ona menûttur. Bu cihetten kalpte niyet olmasa a'mâl-i cevârih lağv ve bâtıl olur.⁸⁷

b. Cehrî Zikir: Sûfîlerin zikr-i cehrîden muradları, ismâ'-ı nefsdır, yoksa isma'-ı Hak değildir. Ya'ni nefse Hak karîbdır diye tenbîhdir, tâ ki bu'du kurba mübeddel ola ve vesâiti zevâl bula.⁸⁸ Elhâsıl, nehârda nehârın ve leylde leylin hükmü icrâ olunur. Ve leylî nehâr ve nehârî leyl kılmak olmadığı gibi, sırrı cihâr ve cihârî sırr kılmak olmaz. Pes, zikr-i cehrîyi inkâr edenlerin hatâları zâhir oldu. Zîrâ, cehrî ihfâ etmek şemsî tekvîr ile nehârî leyl kılmak gibi olur.⁸⁹

c. Hafî Zikir: Hadiste “zikrin hayırlısı hafî olanıdır” vârid olduğu makâmı kalbe nâzırdır ki, makâm-ı hakîkattir. Ve makâm-ı hakîkat kenz-i mahfî mertebesidir. Lisân-ı nübüvvet ise cümle makâmâtı muhîttir. Ve ekser nâs mertebe-i şeri'attadır ki mektezâsı

⁸⁷ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan, 1997, c. I, s. 408-409.

⁸⁸ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 264.

⁸⁹ Bursevî, *a. g. e.*, c. II, s. 288.

cehr ve i'landır. Nitekim ekall-i nâs meritebe-i hakîkattedir ki, mûcebi setr ve ihfâdır. Herkesin sırrı kendine maksûrdur.⁹⁰

Tevhîdin bi hasebi'l-müşâhede kelimât-ı muhtelifesi vardır ki lâ ilâhe illallâh, lâ ilâhe illallah hû, lâ ilâhe illâ ente, lâ ilâhe illâ ene gibi. Nitekim şecere-i Mûsa'dan aleyhisselâm “innî ene'llâhü” kelimesi mesmû'-u Mûsâ olmuştur. Ve Mansûr bu makâmda berdâr oldu ve ifşâ'-i esrâr etmekte mahzûrât-ı kesîre olmakla cenâb-ı nebevî: [En faziletli zikir, lâ ilâhe illallahtır.]⁹¹ buyurmuştur.⁹²

Efdaliyyetin lâ ilâhe illallâh'da olmasını Bursevî şöyle îzah eder. Nefy ve isbâtın mecmû'ını hâvidir ki nefy-i âlem lâ taayyüne nâzırdır ki âlem-i tenzîhdır. İsbât-ı âlem taayyüne dâirdir ki âlem-i teşbîhtir. Allah Allah ve hû hû zikirleri ise cihet-i vâhide üzerinedir. Ve bu vechdendir ki sâlik-i meczûbun ibtidâ virdi Lâ ilâhe illallâhdır ve meczûb-u sâlikin ibtidâ zikri Allah Allah kelimesidir. Ve lâkin zemânede olan ehl-i turukun ekseri mukallid olmakla iki mertebeyi biri birine halt edip mahcûb mübtedîlere Allah Allah ismini telkîn ederler.⁹³

Bursevî'ye kelime-i tevhîdin âyet-i müstakille olup olmadığı sorulduğunda, âyet-i müstakilleden bir cüz olduğunu söyler ve “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” [Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur.](Muhammed, 47/19) âyetini delil olarak getirir ve “ta ki mü'min hâlet-i vudû' ve hadeste zikirden mahcûr olmaya. Eğerçi tahâret ile olan zikir efdaldır.” der.⁹⁴

[İnsanlar Lailahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum.]⁹⁵ Ve bu hadiste cehr u izhâra işâret vardır. Buradan me'hûzdur ki taife-i sûfiyye kelime-i tevhîdi i'lân ederler. Ve kâh olur ki tenbîh-i nüfûs için ictimâ'la dahi zikr ederler. Eğerçi bu âsârda şürûtu ekseriyâ mefkûd ve huzûr-u kalb dahi nâbuddur. Her nesne ise racülü elinden ve dilinden makbûldür ve kelime-i zikr ve tevhîd-i Kur'ân'da olmakla

⁹⁰ Bursevî, *a. g. e.*, c. I, s. 119.

⁹¹ Tirmizi, *Da'avât*, 9.

⁹² Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 9b.

⁹³ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 10b.

⁹⁴ Bursevî, *a. g. e.*, vr. 28a.

⁹⁵ Buhâri, *Salat*, 28.

ondan men' etmek Kur'an'da men'dir. Bu ise câhil ve belki kâfir billâh sıfatıdır. Pes, asıl zikirden men' olunmaz, belki kelimesinde lahn var ise veyahut şürûtu üzerine değil ise hâkim belde üzerine men'i vâcibtir. Ta ki münkir-i sâmi' olmaya ve kulûb-u avâmda cehl-i istihkâm bulmaya. Ve bir zâkir lâilâhe illallâh dediği vakitte tilâvet-i niyet eyleye. Ta ki hem zikir ve hem tilâvet sevâbıyla müsâb ola. Zîrâ bu makûle a'mâl-i niyete râci'dir. ⁹⁶ Her ismin başka sûreti ve her taayyünün başka zikri vardır. ⁹⁷

Nitekim Kur'an'da gelen: [*O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur.*] (İsrâ, 17/44) kâinatta olan her şeyin O'nu tesbîh ettiğini bildirir ve onların tesbihlerine ehl-i keşf olanlar vâkıf olurlar. Onunçün ehl-i vukûf olanların tesbîh ve tahmîdlerine yalnız delâlet ma'nasına haml etmezler. Belki vücûdât-ı zâhireleri vücûd u vahdet-i hakk olduğu gibi zikir ve tesbîhleri dahi hakîkate mahmûldür. ⁹⁸

Onunçün bu ma'naya ârif olan [*Allah'ı çokça anın.*] (Ahzab, 33/41) mûcebince iksâr-ı zikir eder ve onun haddi ya usûl-u seb'a i'tibâriyle yediyüz veyahut usûl-u isnâ aşer hasebiyle bin ikiyüzdür. Şimdi meşâyih tarikat aklı ile 'amel edib beher yevm yedişer yüz kelime-i tevhîd ta'yîn eylerler. Eğerçi zaman-ı halvet ve riyâzette ta'yîn-i aded olmaz. Belki mutlakâ iksâr ve evkâtı istîâb lâzımdır. Pes, her mü'mine lâzımdır ki, her gün yedişer yüz tevhîd kelimesini vird eyleye. Tâ ki zikrle emrin farzıyyeti yerin bula ve zâkir dahi ber murâd ola. Husûsan ki vakt-i eshârda olan ezkâr-ı hâlisa ebvâb-ı semevâtı feth eder ve nûr-ı şu'le başı zirve-i arş yerine dek gider ve her kelimesinden melâike halk olunub umûr-u dîniye ve dünyeviyyesinde ona imdâd ve iânet ederler. Ve dâim muhâfazasında olurlar. ⁹⁹

Ve usûl-u hurûfa i'tibâr olunduğu gibi usûl-u kelimâta dahi i'tibâr olunur. Ya'nî ba'zı zâkirin hâline göre zikir etdiği kelimenin her harfî mukâbelesinde bir melek halk olunur. Ve ba'zının her kelimesi mukâbelesinde olur. Ve evvelki sânîden akvâ olduğu

⁹⁶ Bursevî, *a. g. e.* ,vr. 28b.

⁹⁷ Bursevî, *a. g. e.* ,vr. 11a.

⁹⁸ Bursevî, *a. g. e.* , vr. 15a.

⁹⁹ Bursevî, *a. g. e.* ,vr. 20b -21a.

zâhirdir, güyâ bidâ‘a-i kalîle ile ticâret-i kesîre etmişe ve sevd-i bisyâr bulmuşa döner. Bu ma‘nâ ise kalbin ahvâli olan sıdk ve ihlâs ve huzûra dâirdir.¹⁰⁰

Ayrıca Bursevî bir kimsenin sabâh namazını cemâ‘atle ikâmetten sonra kelâm-ı dünyâ etmeyip vakt-i işrâka dek zikr‘u-llâha meşgûl olsa sonra kıyâm edip iki rek‘at namaz kılsa ol zâkir ve musallîye temâm bir hacc ve bir umre sevâbı verileceğini söyler. Eğer bilâ zarûre kelâm-ı dünyâ ederse zikrin ittisâlini kat‘ edeceğini bildirir. Onunçün süneni müekkedeyi kıldıktan sonra kelâm-ı dünya etse veyahut ta‘âm yese ve su ve şerbet içse ol sünneti kılmamış gibi olacağını beyân eder. Zîrâ farza ittisâli kavîdir.¹⁰¹

IV. SOHBET

A. GİRİŞ

Sohbet (صحبة) Arapça bir kelime olup ; söyleşi, hasbihâl, arkadaşlık, yoldaş olma gibi mânâlara gelmektedir. İlk sûfîler sohbeta büyük önem verir, tasavvufî bilgileri ehil ve hevesli gördükleri muhiblerine özel sohbetlerde aktarır, eğitim ve öğretimde sohbeti esas alırlardı. Sohbeti istifâde edilen sûfîye şeyh-i sohbet, istifâde edene sâhip denirdi. Sohbetin zıddı uzlet ve halvettir. Bâzı sûfîler ve tarîkatlar önceliği uzlete ve halvete bazılarıysa sohbeta verir. Mevlevîlikte¹⁰² ve Nakşbendîlikte sohbet önemli bir tarîkat esâsıdır.¹⁰³

Peygamber, mürşid, muallim ve üstadla berâber olmak da “sohbet” kelimesiyle ifâde edilmiştir. İmanla Hz. Peygamber’i gören, Onunla berâber bulunan ve bu îmanla ölen kimselere verilen sahâbî adı sohbet kökündendir.¹⁰⁴ Ashab cehâlet karanlıklarından yüce makamlara Hz. Peygamberin sohbetlerine devâm ederek ulaşmışlardır. Onlardan

¹⁰⁰ Bursevî, *a. g. e.* , vr. 21a.

¹⁰¹ Bursevî ,*a. g. e.* ,vr. 60b-61a

¹⁰² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2001, s. 317.

¹⁰³ Osman Türer, *Tasavvuf Târîhi*, İstanbul: Sehâ, 1995, s. 178.

¹⁰⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: Ensar, 1994, s. 199.

sonra gelen tâbiin de, bu sohbetleri dinleyenlerin meclisinde ve yanında bulundukları nisbette yüce mertebelere nâil olmuşlardır. ¹⁰⁵

Unutmamak gerekir ki “sohbetle insibağ vardır” esâsı önemli bir hakîkattir. Bugün, Kirlian fotoğrafçılığı sâyesinde, herkesin etrâfına bir takım aura ışınları neşrettiği keşfedilmiştir. Bu ışınlar, insanın çevresinde bir etki alanı meydana getirir. Bu açıdan sohbet bir duygu alışverişidir. Nitekim Hz. Peygamber’in sohbetinde duyduğu vecd ve heyecâmı sâir zamanda duymadığını söyleyen Hanzala’nın ¹⁰⁶ durumu buna örnektir. ¹⁰⁷

Sohbetlerde karakterlerin imtizâcî, huy ve fitrat uyumu göz önünde tutulması gereken önemli esaslardan biridir. ¹⁰⁸ Sohbetten herkes kendi kabının genişliğince feyz alır. Bunu ifâde eden bir beyiti hatırlayalım.

“Herkesin istidadına vabestedir asar-ı feyzi,

Ebr-i nisandan ef’i sem, sadef dürdane kapar.

(Mîrî)

1. Âyet ve Hadislerde Sohbet Kavramı

“Ey îmân edenler, Allah’tan korkun; sâdık ve Sâlih kimselerle berâber bulunun!”
(et-Tevbe, 9/19)

“Hatırladıktan veyâ işini gördükten sonra zâlim kavmin yanında oturup kalma!”
(el-En’am, 6/68)

“Mü’minler içinde, Allâh’a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice erler vardır.”
(el-Ahzab, 33/23)

¹⁰⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, Çev. Abdülkâdir Akçiçek, Merve, İstanbul: ty. c. I, s. 125 ; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Müifv, 2001, s. 132.

¹⁰⁶ Bk. Müslim, *Tevbe*, 12; Tirmîzî, *Kıyâme*, 19; İbn Hanbel, IV, 346.

¹⁰⁷ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 201.

¹⁰⁸ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 201; Eraydın, *a. g. e.*, s. 132.

“Sabah-akşam Rablerine, sırf O’nun cemâlini dinleyerek duâ edenlerle berâber candan sebat et. Dünyâ hayâtının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme. ” (el-Kehf, 18/28)

“Bana uyanların yoluna uy. ” (Lokman, 31/15)

“Dostlar o gün (kıyâmet günü) birbirine düşmandır. Takvâ sâhipleri müstesnâ. ” (ez-Zuhurf, 43/67)

“Hepiniz birden Allâh’ın ipine (Kur’ân-ı Kerîme, İslâm dînine, Allâh’ın emrine, O’na itaate) sımsıkı sarılın. ” (Âl-i İmran, 3/107)

“Sen, Allah’ın boyasıyla boyan ve O’nun verdiği rengi tam al; (zaten) o ilâhî boyadan boyası daha güzel olan kimdir ki?” (Bakara, 2/138)

“İyilerle oturup kalkan kimse misk satan kimseyle arkadaşlık yapmış gibi, kötülerle arkadaşlık yapan kimse demirci dükkanında bulunan kimse gibidir. ”¹⁰⁹

“Mü’min mü’minin aynasıdır. ”¹¹⁰

2. Mutasavvıfların Sohbet Hakkındaki Düşünceleri

Öteden beri hassâsiyetle üzerinde durulan sohbet konusu hakkındaki mutasavvıfların konuyla alâkalı mütâlaalarını kısaca serdedelim.

Sühreverdî insanları sohbeta çeken şeyin biri umûmî diğeri de husûsî olan insanlar arasındaki ortak cinsiyet olduğunu söyler ki bu sözlerle sohbetin fitrî olduğunu vurgular.¹¹¹

Mutasavvıflar sohbeti dört derecede mütâla ederler:

¹⁰⁹ Buhârî, *Zebâih*,31; *Büyû*‘, 38; Müslim, *Birr*, 146, *Edep*,16; İbn Hanbel, IV, 404,405,408.

¹¹⁰ Ebû Dâvud, Ebû Hureyre’den rivâyet edilmiştir. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c.II, s.294.

¹¹¹ Sühreverdî, *Avârifu’l-Ma’ârif*, Mtrcm. Yahyâ Pakiş-Dilâver Selv, Umran, 1988, , s. 405.

1)Şeyh ve mürşid ile sohbet, mürîd için ilâç gibidir. 2)İhvân ile sohbet, vücûdu besleyen gıdâ gibidir. 3)Fâsık ve günahkarlarla sohbet, mikrop gibidir. 4)Kâfir, mülhid ve zındıklarla sohbet zehir gibidir.¹¹²

Kuşeyrî sohbeti üç kısma ayırır ve sıralar: Biri senden üstün olanla sohbet etmendir. Bu hakîkate hizmettir. Biri de senden aşağı olanla sohbettir. Bu, kendisine tâbî olunanın tâbî olana şefkat ve rahmetle; tâbî olanın da kendisine tâbî olana vefâ ve hürmetle davranması gerekir. Biri de eşit ve emsal olanla sohbettir. Bu, îsâr ve fütüvvet esâsı üzerine kurulur. Şu halde derece bakımından kendisinin üstünde olan şeyhle sohbet edenin edebi, îtiraz etmeyi terk etmek, ondan zâhir olan şeyleri güzelliğe yormak, hallerini îman ve tasdîk ile kabû etmektir.¹¹³

Sohbetle ilgili Mevlânâ şöyle der: “Her kimin bize taalluku vardır ve bu şaraptan mest olmuştur, her nereye giderse gitsin ve her kimle otursun otursun ve hangi tâife ile sohbet ederse etsin, hakîkate bizimle oturur ve bu cins ile ihtilât eyler. Zîrâ sohbet-i ağyâr, âyine-i lutf-i yârîdir ve cinsin gayri ile âmîziş, mûcib-i muhabbet ve cins ile ihtilâtdır; zîrâ eşyâ zıddı ile tebeyyün eder.”¹¹⁴

Mutasavvıflar hayırhahlık diyebileceğimiz müesseseye de temâs etmişler ve iki sâmi dost ve arkadaşın birbirlerine hatâ ve kusurlarını hatırlatmalarının lüzûmundan bahsetmişlerdir.¹¹⁵

Ebû Bekir et-Tamestânî demiş ki. “Allah Teâlâ ile sohbet ediniz. Eğer buna güç yetiremeseniz Allah Teâlâ ile sohbet edenlerle (velîlerle), onların sohbetlerinin bereketi sizi Allah Teâlâ’nın sohbetine ulaştırıncaya kadar sohbet ediniz.”¹¹⁶

Ebû Tâlip ed-Dekkâk’a âit olan “Ağaç birisi tarafından dikilip bakımı yapılmadığı ve kendi kendine yetiştiği zaman yaprak verir, meyve vermez. Aynı biçimde müridi

¹¹² Yılmaz, *a. g. e.*, s. 200-201.

¹¹³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 398.

¹¹⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, Terc. Ahmet Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz, 1994, s. 175.

¹¹⁵ Kuşeyrî, *a. g. e.*, s. 399; Suhreverdî, *a. g. e.*, s. 414.

¹¹⁶ Kuşeyrî, *a. g. e.* s. 403.

terbiye edecek üstat olmayınca o müriden de hayır gelmez. ¹¹⁷ bu sözden anlaşılacağı üzere müridin bir mürşidin elinde ve onun sohbetinde yetişmesi gerekmektedir.

3. Sohbetin Faydaları

a) Sohbet mürîdi kötülüklerden uzaklaştırır, kulu ma‘siyetten, nefse haz veren davranışlardan alıkoyar, rûhu güçlendirir.

b) Kalb ilimlerinin kaynağı sohbetlerdir. Sohbetlerde mü‘minler, kardeşlerine mir‘at olurlar.

c) İnsanlar tek başlarına yaptıkları ibâdetlerde çok kere şeytana mağlûb olurlar. Onları böyle tehlikelerden kurtaracak olan Allah ve Rasûlünün ahlâkıyla süslenmiş kimselerle yapacakları sohbetlerdir. ¹¹⁸

B. BURSEVÎ’DE SOHBET KAVRAMI

1. Sohbet’in Mânâ ve Muhtevâsı

Sâdık ve muhlislerle sohbetin netîcesi, onların sıdk ve ihlâsının berekâtının sirâyet etmesi ve onların boyasıyla boyanmaktır. ¹¹⁹

Ashâb-ı kirâm tevhit ve mücâhede ile sülûk etmişlerdir. Fakat Hz. Peygamber’in huzûrunda ve meclisinde bulunmaları sebebiyle onlarda ma‘rifet, keşf ve vücûd gâlibti. Bu yüzden mürşid-i kâmilin bir meclisi, bin erba‘inden ve ömür boyu kendi başına nefsiyle mücâhededden hayırlıdır. Çünkü, sohbet ile hâsıl olan feth-i ilâhî başka şekilde nâdir vâkî olur ki, Üveys el-Karânî (r. a) meşrebinde olmaya bağlıdır. ¹²⁰

“Biz ona daha yakınız” (Kâf, 50/16) âyetine göre Hakk’ın yakınlığının (kurb) hiçbir ferde ihtisâsı yoktur. Bu bakımdan herkes Hakk’ın dostu (karîn) olmakla birlikte buna vâkıf değildir. Vâkıf olsa bile mutâlaası hicâbdan hâlî değildir. Hicâb Hakk’a göre

¹¹⁷ Kuşeyrî, *a. g. e.* , s. 402.

¹¹⁸ Eraydın, *a. g. e.* , s. 133-134.

¹¹⁹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. II. , s. 64.

¹²⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. I. ,s. 278.

değil, kula göredir. Meselâ, güneşin ışığı âmânın gözüne ulaştığı halde gözünde perde olduğundan o göz açılmadıkça sâhibi o ışığı idrâk edemez. Gözün perdesinin kaldırılması için göz doktoruna ihtiyaç olduğu gibi basîretin perdesinin açılması da mânevî göz doktoruyla (kehhâl-i hakîkat) berâber olup onunla sohbe bağlıdır. Ehl-i Hak, Hak ile berâber olduğu için onlarla berâber olanın sohbeti Hak için olursa Hak ile berâber olmuş olur.¹²¹

Âşık ma‘şûka her bâr ki nazar endâz olur. Mehâsin-i hafiyesinden her nazarda bir sırr-ı mestûre ittîlâ‘ bulur. Onunçün bu makûleler temâşâdan seyr olmazlar ve sohbetten melâl bulmazlar. Zîrâ nazarları kavî ve i‘tikâdları metîndir. Ve hazerât-ı ashâb radiyallâhu anhüm cemâl-i nebevîye nazar-ı mezkûrla nazar ederlerdi. Onunçün ol câm mütâlâ‘adan kanmazlar ve sohbetten usanmazlardı. Ve hâl-i andelîb pürzâr dahi bu makâmın nezâirindendir ki her çend güle vâsıl ve sohbe dâhil olsa nâlesi kesilmez. Zîrâ nazarı yalnız reng-i güle değil belki boyundan bulduğu hâlâtadır. Pes, boyu munkatı‘ olmadıkça hâlât dahi munkatı‘a olmayıp mütezâyide olmaktadır. Behey insan Hakk Teâlâ ki vâsi‘dir rahmeti nice mazîk edersin. Belki husûlü isti‘dâda muallak ve vefreti taleb-i zâide menûttur. Bûlbûl ol ki gülündür bilesin ve tâlib ol ki matlûbu bulasın.¹²²

Hakk’a tâlip olan, sohbet taleb etmekle me‘mûrdur. Herkes sohbe lâyük olmadığından lâyük olanı bulana kadar gayret etmek gerekir. Sohbe lâyük bir kimse bulup ona tâbî olduktan sonra bir daha onun yolundan dönmek olmaz.¹²³

Bursevî “ney gibi âvâz saldım meclis-i sohbette ben¹²⁴ diyerek sohbet meclisinden bahseder. Ve bunu şiir diliyle enfes bir şekilde terennüm eder.

Üstâda mukârenet ve mürşid-i kâmil ile sohbet sâir umûr-ı hâriciyye üzerine takdîm ve bâis-i ârâm cân olan esbâbın dahi tahsîli ta‘cîl olunur.¹²⁵

¹²¹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. ,s. 22-23.

¹²² Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 53b.

¹²³ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c. I. , s. 69.

¹²⁴ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 75a.

¹²⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 75b.

Burada ise Bursevî sohbetin fitrîğini anlatma sadedinde şunları söyler: “İnsana evvel mesken ba‘dehû ihvân ba‘dehû zamân ba‘dehû safâ-yı hâtır lâzımdır ki bu çârçiz biri birine mevkûf ve mürettebdır. Pes, ibtidâ mesken lazımdır. Zîrâ yol üzerinde sohbet olmaz. Ba‘dehû ihvân gerektir ki tenhâ hânede kiminle sohbet edersin. İnsan ise medeniyyûn bi’t-tab‘dır ki benî nev‘î ile ta‘ayyüş edegelmiştir.”¹²⁶

2. Sohbet’in Türleri

Bursevî sohbetin türleriyle ilgi iki farklı mütâlaada bulunur. Bunlardan birine göre sohbet, kemâlden önce ve kemâlden sonra olmak üzere iki türlüdür. İlki zarûrî, ikincisi, ikincisi zarûrî değildir. Onun için ulemâ-i billâhın çoğu sülûkunu tamamladıktan sonra uzleti ihtiyâr etmişlerdir.¹²⁷

Başka bir tasnifte ise Bursevî’ye göre sohbet üç türlüdür.

a. Sohbet-i Cismâniye: Mürşidin huzûruna gidip gelmekle hâsıl olan sohbet ve berâberliktir ki dervişlerin çoğunun sohbeti bu kâbildendir. İnsanın kendi cinsi ile ünsiyeti ve hissiyât ile ülfetinin kemâl hâlinde olması bu sohbeti iktizâ eder. Cismânî sohbetle istifâde ve ahz-i nefes daha kolaydır.¹²⁸

b. Sohbet-i Rûhâniye: Kâmil bir velînin rûhâniyeti meclisine dâhil olup bâtından görüşmek ve gönülden gönüle söyleşmektir. Rûhânî istifâde, rûhun letâfeti kadar başka bir ruhtan ahzetmesidir. Rûhâniyetinden istifâde edilen kimse, hayatta ve uzak beldelerde olabileceği gibi dünyâdan intikâl etmiş de olabilir. Gerek Hızır (a. s.) olsun, gerek başkası olsun erbâb-ı hakâyıkın hepsinden rûhânî istifâde mümkündür.¹²⁹

c. Sohbet-i İlâhiye: Vâsıtasız olarak bizzat Hakk’dan ahz edip terbiye bulmak, kimsenin rûhânî ve cismânî sohbetine muhtaç olmamaktır. Bu sohbet vücûdu oldukça latîfleştirmeye, zâtî ve sırrî münâsebetle bağılı olduğundan rûhânî münâsebetten daha zor

¹²⁶ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 75b.

¹²⁷ Bursevî, *Rûhu’l-Mesnevî*, c. I. , s. 223.

¹²⁸ Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayâtı Eserleri ve Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001, s. 294.

¹²⁹ Namlı, *a. g. e.* , s. 295.

ve ender, yâni azın azıdır. Fakat her asırda erbâbı vardır. İsmâil Hakkı Üveysîliği de bu üçüncü sınıfa dâhil eder.¹³⁰

¹³⁰ Namlı, *a. g. e.* , s. 295.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYE METNİ

(vr.1b-112a)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[1.b] İlâhî! Dilde zikrin bâ'is-i feyz-i hayâtım kıl. Heme kârımda ismin ağzıma kand u nebâtım kıl. Elimde hâmemi sırr-ı kalem, evrâkımı levh et. Nem-i nâmî-i 'ilmin yemm-i pür-mevc-i devâtım kıl. Bi-Hakk-ı Mustafâ ve evlâd-ı kirâm için bu tahrîr ettiğim evrâkı duzahtan berâtım kıl. Akar ceyhûn veş eşkim demâdem aşk u şevkinle. Kamu dilteşnegân-ı âleme feyzim fûrâtım kıl. Bu Hakkı der “İlâhî kalbimi ümmü'l-kitâb eyle, ulûm-ı evvelîn ve âhirîni feyz-i zâtım kıl”. Ba'dezâ bu dâm-ı derdin giriftârı eş-Şeyh İsmâil Hakkı el-Bursevî sümme el-Üsküdârî “أخلصه الله تعالى من أن يقول هذا” [Bu benim zamânımdır ve bu benim mekânımdır] demekten Allah onu muhafaza buyursun.] Bu vechle şerh-i hâl ve serd-i makâl eder ki bin yüz otuz ikinci senesi evâhirinde taraf-ı Şâm'dan Rûm'a avdet ve işâret-i semâviyye ile belde-i Üsküdar'da ikâmet vâki' olup ferâid-i işârât nazmına mütevağğıl ve hasbihâlim olan maânî-i cem'ine müşteğil iken saray-ı sultânî ve harem-i hümâyûn Ahmed Hânîde ser hasekiyân [2.a] olan Tubâzâde Mehmed Ağa “أعان الله في كل ما إنتحى” [Allah her sıkıntılı işinde yardımcı olsun.] bu fakîrle sohbet-i kadîme ve ülfet-i azîmesinden mâ'adâ beyne'n-nâs, sahn-ı şînâs ve melekât-ı fâzıladan behre ve nûkûd-ı ulûm ve meâriften nasibi ekser olup nesir ve nazmımıza rağbet-i vâfire ve mutâla'a-i letâ'if ile tezciye-i a'sâra himmeti mütevâfire olduğundan bitarîki'l-husûs nem-i nâmîsine bu eser-i bedî'i tahrîr ve ism-i sâmîsine bu varak-ı latîf tastîr olunup binâen alâ hâzâ Tuhfe-i Hâsekiye ile muallem kılındı. Ve derûnunda ahkâm ve ma'âriften çok sutûr derc olundu.

Gûyâ her satırı bir dıraht-ı tûbâdır ki felek hikmete ser çekmiş ve her nihâl ma'rifeti meyvedâr olmakta sidreyi geçmiştir. Ne tuhfe ki âna dek hiç bir sanduka-i sırdan ser vermemiş ve bir dîde-i basîret onu görmemiştir. Zîrâ “خُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ” [Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır.] (Rahman, 55/72) mûcibince ruhsâr-ı letâ'if-i ebkâr-ı muhaddera veş ecânibe açılmış ve mervârid hakâyıkı esdâf-ı beyândan sâhil-nişîn-i okyanus ma'rifet olanlara saçılmıştır “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي النَّبْصَارِ” [Doğrusu, görebilenler için bunda ibretler vardır.] (Nur, 24/44)

Gel imdi bahr-i ma'nâda bu sırra âşinâ ol gel,
Eriştir cevher-i maksûd-ı kıymetdâra âhir el,

Velâkin [2.b] değme gavvâs olmadı bu göze nâil,
Sırrı zîrâ ki paklamak gerekdir dediler evvel,

Defîne açılır mı tâlib-i gencineye ey yâr,
Bozulmazsa mukaddem ukde-i vuslat olan heykel,

Binâ-yı heykeli yık ortadan kaldır bu duvarı,
Saray-ı pâdişâha girmek için bana bir derdil,

Nedir çare sorarsan Şeyh İsmail Hakkı'dan,
Civâna pîr olan tut tâ ki ola iş bu ukde hal,

“والله المعين على المقاصد هو المبدأ وإليه يرجع كل قاصد” [Allah Tealâ her maksada yardım eden ve başlatandır. Bir işe kasteden herkes O'na (cc.) yönelir.]

I. Lâ ilâhe illallâh

İbtidâ şerh-i tevhîde ağaz idelim ki tevhîd kitâb-ı mîsakın evvel dîvânı ve cerîde-i fitratın dîbâce ve ünvanıdır. Ve belki bu ahd-i kadîmden akdem mertebe-i akl-ı evvelde evvel bu okunmuş ve kârgah takdîre târ-ı pûd-ı nefy ve isbâtla mukaddem bu dokunmuştur. Zîrâ erbâb-ı hakâyık indinde müsebbettir ki Allahu Te'âlâ hubb-ı ezeliye binâ'en feyz-i mukaddes ile tecellî-i ism-i nûrdan âlem-i ibdâ'a sûret verip kable'l-küllî rûh-ı Muhammedîye ta'ayyün gösterdikte ol rûh-ı nûr-ı serâdan lisân-ı rûhânî ile ibtidâ kelâmı lâilâheillallah demek oldu ki makâm-ı tenzih ve belki mertebe-i temeyyüz-i takdîs ve teşbîhtir.

[3.a] Zîra kelime-i nefy lâ taayyüne nâzır ve kelime-i isbât-ı taayyüne dâirdir ki evvelkisi fil- hakîka sıfat-ı Hakk ve ikincisi sıfat-ı Halk'tır. Ve mertebe-i uluhiyettir ki Hakk ve Halk'ı cem' eylemiştir. Şol cihetten ki rububiyeti merbûtiyete ve bi'l-'aks merbûttur ve kelime-i tayyibe-i mezkûre lisân-ı rûh-ı Muhammedî'den sâdır oldukça taraf-ı kibriyâdan celle şânuhû Muhammedurrasûlullah kelime-i tayyibesini ile teşrîf

olundu. Onun için Kur'an'da gelir: “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ * وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا” [Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın rasûlüdür.] (Fetif, 48/28-29) Ya'nî teşrîf-i mezkûr ibtidâ âlem-i ervâhta Allahu Te'âlâ'dan sâdır olup bu 'ayn-ı hâricîde dahi ol mertebe tahkîk olundu. Zîrâ ayn-ı ebed sırr-ı ezele tâbî'dir. Pes, bir nesne ki ezelde ola ebedde dahi olur. Ve illâ 'ilm-i İlâhî ve hükm-i Hakk mütegayyir olmak lâzım gelir. Bu ise muhaldır. Ve Hakk'ın şehâdeti Kur'an'ladır ki kendi sıfatıdır. Ve elsine-i mü'minîndendir ki esmâsının mezâhıridir. Onunçün şuûn-ı muhtelif e îbâd yüzünden vücûd bulmaktadır. Ve bu mertebeye dâirdir ki Kur'an'da gelir: “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” [Allah, (melekler ve adaleti yerine getiren 'ilm sahipleri) O'ndan başka tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir.] (Âli İmran, 3/18) Ya'nî Kur'an'da makâm-ı risâlete şehâdet bulunduğu gibi makâm-ı ulûhiyyete dahi şehâdet bulundu ki evvelki şehâdet ikinci de mûnderic ve ona tâbî'dir.

[3.b] Bu yüzden ehl-i hakâyık buyurmuşlardır ki: Allahu Te'âlâ'ya îman getirmekte filhakîka sâ'ire îman dahi dâhildir. Enbiyâya ve kitâblara ve melâikeye ve kazâ ve kadere îman gibi. Zîrâ yüz dört adet kitabın cümlesi “Allahu Te'âlâ tekdir” ki kelâmıdır ve Kur'an ol kitâbların efdal ve ecma'ıdır ki Allahu Te'âlâ Hazretlerinin mütekellim olduğu bilasâle Kur'an'la ve bi't-tebe'yye sâ'ir kütüb ileidir. Zîrâ münzel-i 'aleyh ki Rasûlullah 'aleyhi ve sellem sâir enbiyâdan efdaldır. Pes, efdale münzel olan dahi efdaldır. Çünkü aslâda kelâm birdir. Bu cihetden kütübün birini inkâr etmek sâir kitâbları dahi inkârdır. Ve Kur'an inkâr olunsa içinde derc olunan umûr-ı mebd'e ve me'âdin cümlesi inkâr olunmuş olur. Bu cihetten ben Allah'a ve Musâ'ya ve Tevrat'a veyahud İncil'e ve İsa'ya îman getirdim deyip sâirlere kâfir olan, enbiyâya ve kütübe değil belki bi'z-zat Allahu Te'âlâ'ya dahi kâfir olur nazarıyla ki ulu'l-emre umûr-ı şer'iyede itâ'at etmek vâcib iken bir kimsenin fermânını okuyup 'amel etmese mübâyâ'asından hâric olub ehl-i bid'atinden olur. Pes, mübâyâ'a-ı sultândan hâric olan mübtedi' ve dâll olacak mübâyâ'a-i [4.a] Hakk'tan ve Rasûlullah'tan hâric olan kâfir ve mürted olur. Bundandır ki ma'âsî küfrün mukaddimesidir. Yani ma'siyyet, gerek sağıre, gerek kebîre olsun tâ'attan hurûctur. Ve hurûcun a'zâmı küfürle hurûctur. Bu cihetten mutlaka tâ'attan hurûc iyi değildir ki küfre müeddîdir. Zîrâ cümlesine ma'siyyet denilir. Onunçün tevhîdi dâim tekrâr ve iksâr etmelidir. Gerek ondan küfr sâdır olsun ve gerek olmasın. Velâkin eğer küfrün sudûru mütehakkık ise tecdîd olunur.

El-hâsıl, bir kimse “hâliku’s-semâvât ve’l-arz Allahu Te’âlâ’dır” dese böyle iken Kur’an’a îman getirmese îmânı îmân olmaz. Zîrâ ona olan imânın şartı kitâbına dahi îmândır. Nitekim feth-i Mekke’den mukaddem îmânın kabûlü hicrete mevkûf idi. Ya’nî bir kimse mü’min olup müşrikler arasından hicrete dahi kâdir iken hicret etmese ol kimsenin îmanına i’tibâr olunmaz ve vefât etse kâfir olmakla mü’mine mîrâsı helâl olmazdı. Nitekim Kur’an’da gelir: “مَا لَكُمْ مِنْ وَلِيَّتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ” [(İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar) size onların mirasından hiçbir pay yoktur.] (Enfal, 8/72)

Ve bundan fehm olunur ki mü’min-i âsînin îmânı îmân miskâli makûlesindendir ki nâ-tamâmdır. Ve mü’min-i mutî’in îmânı îmân dinârı [4.b] kâbilindendir ki kâmilidir. Bu ma’nâdandır ki a’mâl-i sâlihaya şu’ab-ı îmân denildi. Güyâ ki bir ağacın şu’beleri ve dalları olmasa ve yahud bâzısı münekkıs olsa meyveden hâlî ve ona ağaç ıtlâk olunmak nâkıs olunduğu gibi tev’hîdi a’mâle mukârin olmayan mü’minin dahi hali böyledir ki ona mü’min-i kâmil denilmez. Ve nâkıs lar terbiye ve tekmîl olunmak lâzım gelecek, âsîler dahi dünyada hadd u ta’zîrle ve âhirette ta’zîb ile te’dib olunmak lâzım geldi. Meğerki afva mukârin ola. Bu sûrette dahi a’mâl yüzünden kâmil olanlarla beraber olmaz. Nitekim bir zîşt adamı hamamda yuyup üzerine libâs-ı fâhire giydirdiler hüsn-i zâtisi olan gibi olmaz. İşte buradandır ki Allahu Te’âlâ’nın ‘ibâd mahlasını tezkiye-i nefis ile mukayyed olurlar. Ve bir bedende cerâhat olmasa merheme muhtaç olmadığı gibi ıslâh-ı vücûd edib maraz-ı nefsdan halâs olan dahi te’dibe muhtac olmaz. Ve bir kere mevt-i irâdî ile fena bulan bir dahi mevt-i ızdırârî ile helâk olmaz. Zîrâ onun helâkına intikâl derler, helâk demezler. Nitekim bir haneden bir hâne ve bir mahalleden bir mahalleye intikâl eden kimseye meyyit denilmez, belki müntakîl denilir. Onunçün ehlullah [5.a] hakkında öldü demek menhîdîr. Nitekim Kur’an’da gelir: “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ” [Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız.] (Bakara, 2/154) Pes, şühedâ-i süyûf hakkında emvât demek câiz olmayacak, şühedâ-i muhabbet olan siddîklar hakkında nice câiz olur. Şol cihetten ki şühedânın tev’hîdleri lâ ma’bûde illallah, lâ maksûde illallâh mertebesinden ve siddîkların şehâdetleri lâ mevcûde illallâh, lâ meşhûde illallâh mertebesindendir. Ve tev’hîd-i sâninin tabakası evvelkiden a’lâdır. Zîrâ vahdet-i vücûda dâirdir, bu ise nâdirdir. Zîrâ ehl-i azîzdîr.

Bundan fehm olunur ki lâilâhe kelimesinde olan ilâh münekker ma'bûd-ı bi'l-Hakk'a mahmûldur. Ya'nî ma'bûd-ı bi'l-Hakk ancak Allahu Te'âlâdır ki gayriler ma'bûd-i bi'l-bâtıldır. Esnâm-ı kefare gibi. Velâkin mü'minin ne kadar taalluk ettiği eşyâ var ise cümlesi esnâm hükmünde olmakla muktezâ-yı îman-ı kâmil budur ki: **قُلْ** **وَتَّبِعْ إِلَيْهِ تَبَتُّلًا** [Her şeyi bırakıp yalnız O'na yönel.] (Müzzemmil,73/8) ve dahi **قُلْ** **اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ** [(Resûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak.] (En'am, 6/91) mûcibince mâsivâyı tarh ve ta'allukunu aslından kal' ede. Gerek zâhirde tecerrüd ihtiyâr etsin ve gerek etmesin. Zîrâ maksûd bizzât bâtını ıslâh etmektir. Onunçün sultan-ı a'zam tezkiye-i nefis etse [5.b] halîfe olur ve terk-i saltanata hâcet kalmaz. İbrahim Edhem'in terk-i saltanat ettiği mürşid-i kâmilî teftîş için idi ve illâ rehnumâ bulunacak saltanat-ı sülûka mâni' olmaz. Nitekim Hazret-i Yusuf , Dâvud ve Süleyman aleyhimü's-selâm nübüvvet ve hilâfet ile saltanatı cem' ettiler. Zîrâ kesrette vahdet bulmuşlar ve fazlda mufazzlı müşâhade eylemişler idi. Suâl olunursa ki: Sâir enbiyâ ve havâss dahi müşâhade-i mezkûre erbâbıdır. Pes, tahsîse vech nedir? Cevâb budur ki: Herkesin isti'dâd-ı mahsûsu vardır ki onun üzerine cereyân eder. Nitekim Hazret-i Süleyman'dan Kur'an'da bi tarîki'l-hikâye gelir ki: **قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي** [(Hz. Süleyman): "Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver. (dedi.)] (Sâd, 38/35) Ya'nî mûcib-i isti'dâdı üzere mülk-i mahsûsu kendine tahsîs etti. Yoksa buhlünden değil idi. Zîrâ enbiyâda sıfât-ı reddiye-i nefsâniye olmaz. Şol vechden ki onların nüfûsu mutma'inne ve kendileri min külli'l-vücûh ma'sumlardır. Evliyâ mahfûz oldukları gibi. Bu sebepten bir gece efdal-i mevcûdât aleyhi ekmelü't-tahiyyât namaz kılarken İblis -aleyhi-mâ-yestehikku- ona teşvîş [6.a] vermekçün şu'le-i âteş ile mukâbelesine geldikte tutup onu bend etmek murâd eyledikte Hazret-i Süleyman'ın duâsı hatırına gelip hâli üzerine terk eyledi. Ma'ahazâ yalnız Hazret-i Süleymân'a müsahhar olan ateş ve cin ve tayr ve havâ değil belki cemî' kâinât müsahhar idi. Gerek ulvî ve gerek süflî hatta leyle-i Mi'racda küre-i zemherîri ve esîri hark eyledi. Ve zirve-i felek atlasa varınca bir nesne ona hâmil olmadı. Çünkü bu kemâl-i nefsânî ve şeref-i insânî kendine hâsıl idi. Lâ cereme, sûret-i saltanatına iltifât etmedi ve sûret-i fakrî kabûl etti. Ma'ahazâ iksîr-i a'zam elinde idi tâ ki ümmeti zühd yolun tutalar ve ârâyîş-i dünyaya mağrûr olmayalar. Zîrâ zînet-i dünya mahz-ı ibtilâdır. İşte bu ma'nadandır ki âhirette ibtidâ onlar kâr-ı bâb-ı cennet edip fukarâ-i muhâcirîn ile dâhil-i sarây-ı câvidânî olup Süleyman ağniyâdan olmakla sâirlerden beş yüz yıl

muahhar dâhil olalar. Ve Hazret-i Yusuf ve emsâli dahi ona kıyas oluna. Ve bu takrîrden mefhûm olur ki bir kimse Rasûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hakkında fakîr idi [6.b] veya şübban idi veya ümmî idi dese ta'zîr olunur. Belki tahkîr tarîkiyle derse, katle müstahak olur. Zîra Rasûlullah târik-i dünya ve zâhiddir yoksa fakîr değildir. Onunçün Kur'an'da gelir: “وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى” [Seni fakir bulup zenginleştirmedim mi?] (Duhâ, 93/8) Ya'nî Allâhu Te'âlâ kable'n-nübüvve Rasûlullah'ı mâl-ı Hatîce ile ighnâ eylediği gibi ba'de'n-nübüvve dahi ğanâim-i kesîre ile muğtenim kıldı. Şöyle ki: Gazve-i Huneyn'de nicelerine üçer yüz deveyi i'tâ etti ve halk onun sehâsından hayran idiler. Ve hazret-i ashâbı dahi eser-i Resûle iktidâ ettiler. Nitekim hadîste gelir: “دم على الطهارة يوسع عليك في الرزق”¹ Ya'nî devam-ı tahâret tevsî'-i rızka sebep olacak. Ashâbın bu ma'nâda bülend-i pâyeleri var idi. Zîra tahâret-i sûriyye ve ma'neviyye üzerine dâimler. Ve zâhir ve bâtınlarını elvâs ve ecnâstan mutlakâ tathîrle kâ'imler idi. Hatta yolda müşriklerden ba'zılarına rast geldikte dâmen-çîn olurlardı. Tâ ki misâs ile rics-i ma'nevî sârî yanlarına ki eteklerinin dokunduğuna bile ruhsat vermeyip kemâl-i takvâlarından dâmen-i iffete teşebbüs [7.a] edecek. Sen ki onlarla müvâkele ve müşârebe ve mücâlese edersin ve bile gelirsin ve bile gidersin halin nice olur fehm eyle. Nebbehekallahu Te'âlâ.

El-hâsıl, sahâbenin radiyallâhu anhüm kemâl-i tahâretleri ğıda-i sûrî ve ma'nevîlerinin vüs'atine tarîk idi. Velâkin onlar rızk-ı sûrîden kût ile iktifâ edip ğıda-i ruhânînin iksârına sa'y eylediler ki ulûm ve ma'ârif-i ilâhiyedir. Zîra insanın müşâhede-i Hakk'ta uluvv derecesi ulûm ve ma'ârifte uluvvine mevkûftur. Yoksa rüsûm ve kavâninde değil. Nitekim ulemâ-i zâhirin ekseri dâ'imâ ulemâ-i batını cerhederler ve haklarında nâ şâyeste sözler söylerler. Bilmezler ki “وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا” [Rabbim! 'ilmimi artır' de.] (Tâhâ, 20/114) âyetinde olan 'ilmden murâd 'ilm-i ahkâm değildir belki 'ilm-i hakâyıktır fikriyle ki rüsûm ve kavânin-i mecûle nerede kaldı. Gel imdi gurûr ve şürûru kov tevîk-i İlâhiye nazar kıl. Eğer tarîk-i ma'nâya sülûka muvaffak oldunsa onla iftihâr eyle. Zîrâ menzildesin ve illâ yolda bile değilsin. Zîrâ râh-ı şer' derken hevâ-yı nefse uyarsan bir gün olur ki ta'n-ı evliyâ mürted olduğun duyarsın.

¹ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, IV, 273; *Kenzu'l-Ummâl*, XVI, 44154.

Li-muharririhi

Râh-ı aşka gir budur menzil yolu,
[7.b]Doğru yolu gözle, kov sâğı ve solu,

Nefs ü şeytana uyan ehl-i hevâ,
Nice lâyıktır ola Allah kulu,

Câh u mansıbla değil izz ü şeref,
Belki kul olan beyim olur ulu,

Bu mürekkebe karesinden ağzını,
Olasın ârif gibi yüzü sulu,

Resmi mahv et Hakkıâ eriş,
Bezm-i dilde câm iç dolu dolu,

Ba‘dehu Rasulullâh’ın sallallâhu aleyhi ve sellem ra‘î-i ğanem ve ibil ettiğı millet-i İbrahim aleyhisselâm üzerine olduğunu iş‘âr eder ki teslîmdir. Zîrâ ğanemde sıfat-ı teslîm gâlibtir ve ceddi Hazret-i İsmâil’in zebhe inkıyâdında keş ile müfeddî olduğu hod “الولد سر أبيه” [Çocuk babasının sırrıdır.]² mûcibince vâlidî ‘Abdullah da yüz deve ile müfeddî olduğuna remz vardır. Husûsan ki deve humûl ve rasûl dahi halîmdir ve bir dahi deve vesîle-i tarîk-i Kâ‘be’dir. Nitekim rasûl vesîle-i râh-ı Rabb-ı Kâ‘be’dir. Ve bir dahi devede “hıkd” ya‘nî kîn almak sıfatı vardır. Rasûl ise ehl-i şirki ve gayrileri ol sıfat-ı gâlibe levsinden tathîr için meb‘ûstur. Bu ma‘nâdan zâhir ve bâtını tatbîk için fi‘l-cümle ra‘îyle muttasıf oldular ve buyurdular ki: “كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ” [Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden mesulsünüz.]³ Ya‘nî ben sizin cümlenize râ‘î ve siz dahi [8.a] halinize göre zîr-i destinizde olanlara râ‘î siniz. Pes, râ‘î-i mutlak olmak şân-ı enbiyâdır. Ve demişlerdir ki: “من استرعى الذنب فقد ظلم”. Ya‘nî bir kimse koyunlar üzerine kurdu çoban ve râ‘î nasbetse zulm etmiş olur ki koyunların helâkına sebeptir. Onunçün Tâvus-ı Yemânî hulefâ-i isnâ aşereden halîfe-i

² Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 451.

³ Buhârî, *Cum‘a*, 11.

Şâm olan Ömer bin ‘Abdulazîz’e bi tarîkı’n-nasîha yazıp isti‘mâl-i hıyâru’n-nâs deyu irsâl eyledi. Ve Ömer-i Emevî onunla ‘amel kıldı. Binâ’en alâ hazâ eyyâm-ı hilâfetinde kemâl-i adlinden zi’b ve ğanem biri biriyle muhtelit olup ahaduhumâ âhire tecâvüz etmedi. Ebnâ-yı zaman hakkında ise Mevlânâ Câmi Letâyifinde gelir ki beyit:

” شكل إيشان شكل إنسان فعل شان فعل سباع ”

” هم ذياب في ثياب و ثياب في ذياب ”

[Onların şekli insan şekli gibi, yaptıkları da canavarların yaptığı gibidir.

Onlar elbise giymiş kurtlar veya kurtlar üzerindeki elbiseler gibidir.]

Ve bir kimse bu dâ’ire-i devleti zulm döndürür yoksa adl çevirmez dese kâfir olur. Zîrâ cemî’ enbiyâ ve evliyâ sıfat-ı adlle meb’ûs olmuşlar. Ve nizâm-ı âlemi ism-i adlde bulmuşlar. Ve İskender ve Süleyman bütün dünyaya hâkim olup yine bir murçenin ağzından gıdâsın almışlar. Ve bir güncişk bî-mikdârın minkârından dânesin almağa şâhin taleb [8.b] salmışlardır. Şeddâdı gör ki dünyanın sîm ü zerr ve cevâhirini gasb u bağ-ı irem sarf etmesiyle âhir murâda ermeyip sayha-i Cibrîl ile berk-i vücûdu pejmürde oldu. Ve bağ-ı âleme gelmemişe döndü ve asker-î bî-şümârının dahi tef-i semûm kahrından ruhları sararıp soldu. Eğer cihan zulm ile kâim olsa şeddâd ve emsâli eyyâmında dahi kâim olurdu.

Li-muharririhî

Arş-ı berîne vaz’-ı kadem isteyen bu gün,
Tutsun iki eli ile habl-i şeri‘atı,

Ger olmaz ise ma‘delet-i halk esâs-ı dîn,
Erkân-ı hâl kande bulur çerhe ref‘iyyeti,

Ve bu iş şerle bitmez veyahud buraya şer sığmaz demek dahi küfrü müstelzimdir. Şu kadar vardır ki Kur’an’la bitmeyen iş Sultanla biter dese lâ be’sdir. Zîra ahkâm-ı Kur’ân’ı tenfîz eden Sultan’dır, onunçün demişlerdir ki:

Söyletir mi yok cihânda

Bilmez söyler mi yok,

Ya'nî tûtîyi söyletir vardır. Feemmâ söylemeye kâbil tûtî gerektir o yoktur. Pes, sultanları dahi tûtî gibi söyletir muallim bulunur, eğer Sultan kabûl ederse. Ve çünkü kabûl idesiz zâhirde, onun ve bâtında muallimindir. Eğerçi ikisi dahi ulu'l-emrdir. Fefhem cidden .

[9.a] Ey Sultan! Eğer ra'îy-i âfâk olursan Rasulullâh gibi ol. Ve ey sûfî eğer râ'î-i nefis olursan sen dahi ona iktidâya yol bul ve şol ki ümmîliktir Rasulullâh'a şereftir. Zîrâ muallimi Rahmândır demektir. Ve sendeki 'ilm u hâl yoktur bilâ vâsita Hakk'tan istifazaya dahi kâdir değilsin. Pes, ümmîlikte seni peygambere nice kıyâs edersin. Ve bu da'vây-i mücerrede ile bilâ-zâd hangi yola gidersin. Eğer tevhîdin var ise şirkin dahi vardır nitekim Kur'an'da gelir:” “ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ [Onların çoğu, Allah'a ortak koşmadan inanmazlar.] (Yusuf, 12/106) ve şirk-i nefsdan halâs olmadıkça nice müvahhid-i hakîkî olursun ve ümmilik budur ki levh-i dilden nakş-ı gayrî terâş edesin. Ve âlim ânda feyz-i akdese muntazır olasın. Bu cihetdendir ki “el-'ilmu hicâbun” derler. Zîrâ 'ilm-i resmîden âlime pindâr gelip acebe düşer ve mâverâsında olan 'ilm-i İlâhiyeye istişrâf etmez ve şöyle gururla kalır ümmînin cehli hicâb olduğu gibi. Pes, bu makûle neseb ve izâfât iskât olunmadıkça tevhîd-i hakîkî bulunmaz ve tevhîd-i hakîkî odur ki, ahrette mîzana vaz'olunmaz. Zîrâ ona denk olur bir nesne yoktur ki onunla mukâbele oluna. Tevhîd-i [9.b] resmî ise böyle değildir. Nitekim âhirette bir kimsenin ma'âsîye müteallik doksan dokuz aded sicilli ihrâc olursa gerektir ki her birinin imtidâdı göz erdiği kadar yerdir. Mîzânın bir kefesine vaz' olundukda parmak kadar bir kağıt pâre ki içinde lâ ilâhe illallâh yazılmıştır. Pervâz ederek gelib kefe-i uhrâya kondukta cümle sicillât üzerine râcih gelse gerektir.

Li-muharririhi

Nedir vesîle-i cûd, Lâ ilâhe illallâh,

Nedir bâis-i şuhûd, Lâilâhe illallâh,

Berzahları ref` eder, Mevlâya yeter gider,

Vahdet-i vücûda der, Lâilâhe illallah,

Kad tecellî vechehû , Lâilâhe illâ hû,
Deyin fâ'lem ennehû, Lâilâhe illallâh,

Efdalidir ezkârın, dilden sorar efkârın,
Olsun hemîşe kârın, Lâ ilâhe illallâh,

Gel halka-i zikre gir, tâ merkez-i sırra er,
Hakkı ehl-i Hakk ne der, Lâ ilâhe illallâh.

Ve demişlerdir ki: Tevhîdin bi hasebi'l-müşâhede kelimât-ı muhtelifesi vardır ki lâ ilâhe illallâh, lâ ilâhe illallah hû, lâ ilâhe illâ ente, lâ ilâhe illâ ene gibi. Nitekim şecere-i Mûsa'dan aleyhisselâm “innî ene'llâhü” kelimesi mesmû'-ı Mûsâ olmuştur. Ve Mansûr bu makâmda berdâr oldu ve ifşâ'-i esrâr etmekte mahzûrât-ı kesîre olmakla cenâb-ı nebevî buyurdu ki: “أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” [En faziletli zikir, lâ ilâhe illallahtır.]⁴

[10.a] Yâ'ni bu zikre meşgûl olmak sâ'ir ezkâre iştigâlden efdaldır. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyeti isbât etmek avâmm ve havâss üzerine lâzımdır. Amma hüvviyet-i sâriyeyi isbât etmek vahdet-i vücûda dair olmakla lâ ilâhe illallâh kelimesi nice lafzen ve ma'nen âmm ise lâ ilâhe illâ hû dahi lafzen âmm ve ma'nen hâs oldu. Lafzen âmm olduğu budur ki: Ehl-i zâhir i'tibârı üzere Hû celâliye âid olur. Nitekim Kur'an'da gelir: “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” [Allah'tan başka tanrı yoktur.] (Nîsâ, 4/87) Onunçün onlar kelime-i mezkûreye zamîrdir derler ve ma'nen hâss olduğu budur ki: Ehl-i bâtın i'tibârı üzere Hû kelimesi hüviyyet-i zâtiyyeye işârettir. Onunçün onların ıstılâhlarında âlemü'l-Hû derler. Elif-lâm'la âlimü'l-hüviyye ma'nâsına ve bu makâm-ı habîbu'llâhındır aleyhi's-salâtü ve's-selâm. Nitekim Kur'an'da gelir: “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” [De ki: O Allah bir tektir.] (İhlas, 112/1) “هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” [O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur.] (Haşr, 59/22-23) Eğerçi bihasebi'l-umûm lâ ilâhe illallâh dahi vârid olmuştur. Nitekim gelir: “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” [Bil ki: Allah'tan başka ilâh yoktur.] (Muhammed, 47/19) ve bu sırır üzerinedir ki cenâb-ı risâletin da'vetleri mertebe-i ruhtandır. Zîrâ ruh makâm-ı ulûhiyyet ve hüviyyet cem' eylemiştir. Ya'nî sırır-ı zât ve sıfâtı müştemildir ve bu

⁴ Tirmizî, Da'avât, 9.

meretebe-i câmi'a [10.b] a'dele'l-merâtibdir. Pes, a'de'l-mizâca göre mebbe'-i da'vet olmağa makâm-ı rûh ensebdir. Zîra makâm-ı kâb-ı kavseyndir ki ehl-i kesret ve vahdete nâzırdır. Bu cihetden bu ümmet-i merhûme adedde sâirlerden ekserdir. Ya'nî kıyâmetde tertîb olunan yüz yirmi saffın sekseni saff-ı Muhammedî ve kırkı saff-ı gayrıdır. Sülûsân ise sülûsden ekser olduğu izhardır ve efdaliyyet lâ ilâhe illallâh'da bir veche dahi budur ki, nefy ve isbâtın mecmû'ını hâvidir ki nefy-i âlem lâ taayyüne nâzırdır ki âlem-i tenzîhdır. İsbât-ı âlem taayyüne dâirdir ki âlem-i teşbîhtir. Allah Allah ve hû hû zikirleri ise cihet-i vâhide üzerinedir. Ve bu vechdendir ki sâlik-i meczûbun ibtidâ virdi lâ ilâhe illallâhdır ve meczûb-ı sâlikin ibtidâ zikri Allah Allah kelimesidir. Ve lâkin zemânede olan ehl-i turukun ekseri mukallid olmakla iki mertebeyi biri birine halt edip mahcûb mübtedîlere Allah Allah ismini telkîn ederler. Onunçün sâlik olanların dahi zevk-i ezkârdan behreyâb oldukları yoktur. Ve behre dedikleri dahi meretebe-i hayâldendir, yoksa meretebe-i kalbden değildir. Hayâl ise âlem-i günün sûreti ve meretebe-i kalb âlem-i [11.a] mezkûrun ma'nâsıdır ve bir tecelli ki sûretine gele kayıddan hâlî değildir. Nitekim ma'nâdan ve ism-i bâtından zâhir olan mutlakdır. Ve Kur'an'da gelir ki: “وَكَذَلِكَ نُفِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ” [Yakinen bilenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümrânlığını şöylece gösteriyorduk.] (En'am, 6/75) işte bu melekûtta murâd bâtın âlemdir ki meretebe-i esrâr-ı kalbiyedir. Ve bir sâlik ki dâire-i melekûta dâhil ve esrâr-ı kalbe vâsıl olmaya henüz tabaka-i velâyete kadem basmış ve kılıcını arş-ı gayba asmışdır. Pes, da'vâsında kâzib ve hâlinde mütelevvindir ve her ismin başka sûreti ve her taayyünün başka zikri vardır. Nitekim sarây-ı sultânîde olan havâs ve hâricde olan avâmın esnâfına göre başka kisveleri ve kendilerine mahsûs hizmetleri vardır ki ne kisvede ve ne hizmette biri birlerine müdâhale etmezler. Ve illâ tertipleri muhtel ve hizmetleri yekpâre olup üzerlerine havâle olan esmâ'-i külliye ve cüz'iyenin âsârı müşevveş olur. Esmâ-i ilâhiyye ise tefâvüt üzerinedir bu cihetden eserleri dahi ihtilâfdan hâlî değildir. Eğerçi müsemmâ yerdir ki medlûl ism-i a'zamdır. Zâhirde sultân-ı a'zam gibi. Pes, ne kadar ahvâl ve ahkâm-ı muhtelif ve âsâr-ı mütenevvi'a var ise sultan'ın neseb ve esnâfâtıdır. [11.b]

Ve bu nisbetler münkatı'a ve sâkita olmadıkça sultanla bizzat sohbet-i sâbit olmadığı gibi esmâ-i İlâhiyye ile müsemmâ dahi böyledir. Ve esmâ'-i keviyyenin rûhu esmâ'-i İlâhiyyedir. Var imdi sûretde ma'nâya ve ma'nâdan semâya vâsıl ola gör.

Li-muharririhi

Bezm-i dilde sohbet-i irfâne gel.

Nûş-i câm-ı bâde-i zamâne gel,

Zâhidâ inkârı kov âşıklara,

Nice bir küfr içresin îmâna gel,

Varlığın ateşlere vur yan yakıl,

Şem‘-i aşka cânla pervane gel,

Dil sarâyı bir harîm-i hâssdır,

Bak serîr-i nâzda Sultana gel,

İlminin deryalara sâl katresin,

Feyz-i haktan bir acîb ummâna gel,

Sırrına ümmü‘l-kitâbın vâkıf ol,

Hakkıyâ tıfl-ı tarîka ona gel,

Ve demişlerdir ki: Ehl-i umûmun tevhîdi tevhîd-i ilmîdir. Ya‘nî onların vahdet-i hakkı bildikleri verâ-i perdedendir ki gayrın ahabâryıdır. Nitekim Kâ‘be‘yi ve menâsiki kitâplardan okurlar ve Ka‘benin vücûdunu ve ef‘âl ve erkân-ı haccı ikrâr ederler. Feemmâ Ka‘beyi görmüşler ve ef‘âline bilfiil mübâşeret kılmışlardır. İşte bu makûlelerin hâli mücerret i‘tikâd ve ‘ilmidir. Zîrâ itikâd bulunmasa kâfir olur . Ve ‘ilm hâsıl olmasa câhil kalır. Ve bir nesne ki zarûriyât-i [12.a] dindendir. Onun cehli özür olmaz ve herkesin hâline göre ‘ilm u hâl lazımdır. Umûmen ya‘nî fukarâ ve ağniyâya ‘ilm-i tevhîd ve ‘ilm-i salat ve ‘ilm-i sıyâm ve emsâli gibi ve husûsan ağniyâya ‘ilm-i zekât ve ‘ilm-i hacc ve gayrılar gibi ve tevhîd ‘ilminin zâhirde sûret-i da‘veti bir şerefeli minârede ve müezzinin umûm nâsı namaza da‘veti gibidir. Pes, bu makûle minârede müezzin bir olur. Zîrâ şerefe birdir ve iki üç olduğu sûrette dahi da‘vetleri bir makamdandır. Ya‘nî umûm-ı mü‘minîni sûret-i namaz ve ikâmet-i salâta da‘vetdir. Ve husûs ehlinin tevhîdi üç tabakadır ki: Üç şerefeli minâre-i bülend ona remzdir. Nitekim

cevâmi‘-i sultânîde binâ ederler ve bu üç şerefenin müezzini birdir ki evvelki şerefede halkı salât-ı hayâliyyeye da‘vet ederiz. Nitekim hadîsde gelir: “عَبِدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ” [Allah’a onu görüyormuş gibi ibadet et! Zîrâ sen onu görmesen de O seni görüyor.]⁵ İşte salât-ı hayâliye dediğimiz müşâhede-i hayâliyyeye râci‘dir. Zîrâ salâtın kendi muhakkaktır ve buna müşâhade-i hayâliyye dediğimiz hayâl gözüyle olduğundandır. Nitekim hadîs-i mezkûrda olan [12.b] adât-ı teşbîhe onu iş‘âr eder. Ve ikinci şerefede halkı salât-ı kalbiyyeye da‘vet eder ki dîde-i kalb ile müşâhade olunur. Ve kalb dedikleri ruhla cesed arasında vâsıta ve berzahdır. Ve bu salât evvelkinin fevkindedir ki havâssın salâtıdır. İkinci şerefe evvelkinin fevkinde olduğu gibi ve üçüncü şerefe de halkı salât-ı rûhaniyyeye da‘vet eder ki müşâhadesi dîde-i ruhla olur ve ruh sırla cesed arasında berzahdır. Ve bu salât ikincinin fevkindedir ki ehassın salâtıdır ve üçüncü şerefe ikincinin fevkinde olduğu gibi ve müşâhadeleri berzahî kıldığımızın aslı budur ki, musallî demek münâcî demektir. Münâcât ise bi‘l-küllîye gaybûbet iktizâ etmez ve illâ münacî olmaz. Pes, musallî hâlet-i vustâ üzerine kâim olur, tâ ki müşâhede ile münâcâtı cem‘ ede. Fa‘rif.

Pes, salâtta olan merâtib da‘veti fehm ettin ise tevhîdde olan merâtibi dahi fehm eyle ki tevhîdin evvelki derecesi tevhîd-i ef‘âldir ki her fiilde müessir-i hakîkî hakk olduğun müşâhede etmektir. Eğerçi ‘abda göre cebr yoktur. Zîrâ isti‘dâd-ı ezeli ve kâbiliyet-i zâtîyyesinin hükmü ol fiilin ondan sudûru ve hakkın dahi onu halk etmesidir. [13.a] Değirmenin devr etmesi gibi ki te’siri sudan gelir ve bu hususta değirmen mecburdur denilmez. Zîrâ devre kâbiliyeti vardır ve mahall-i müteessir olmadıkça müessirde te’sîr olmaz. Onunçün mahall-i kiyânîye i‘tibâr ederler ki mahall-i kesbdir. Ve bu cihetten mutasavver ene‘l-hakk kavlinde cerh ettiler. Zîrâ burada olan enâniyyet îhamdan hâlî değil ve bihasebi‘l-örf heykele sârîdir. Velâkin mükâşif olan her fiili hakka nisbet eder. Eğer sevâb ise ve kendi nefsine izâfet eder eğer hatâ ise ve bundan şîrk lâzım gelmez. Zîrâ eğerçi “قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ” [“Hepsi Allah’tandır” de!] (Nîsâ, 4/78) denildi. Feemmâ “وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكُمْ” [Başına gelen kötülük ise nefsindendir.] (Nîsâ, 4/79) dahi vârid oldu. Ve eğer mahallîyet cihetinden olan kesbe i‘tibâr olunmasa emr ü nehyin fâyidesi kalmaz. Ve bundan dahi i‘tibâr-ı dakîk vardır ki

⁵ Buhârî, İman, 37.

cereyân-ı kazâ tahtında dâne gibi dakîk olanlar bulurlar. Ve ondan bahs etmezler. Zîrâ sırr-ı kazâ lisâna ve kaleme gelmez. Ve tevhîdin ikinci derecesi tevhîd sıfatdır ki halkda olan ‘ilm ve hayât-ı varidât ve kudret ve sem‘ ve basar ve kelâm ve emsâlini sıfât-ı hakkın aksi ve eser-i tecellîsi olmak müşâhadesidir. Zîrâ her sâni‘ kendi sun‘unda âsâr-ı kemâlini izhâr eylemiş ve “قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ” [De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar.] (İsrâ, 17/84) sırrın ayân kılmıştır.

[13.b] Pes, suya nazar eden Muhyî ismine ve türâba nazar eden Mümît ismine ve havâyâ nazar eden Hayy ismine ve ateşe nazar eden Kâbız ismine nazar eder. Ve alâ hâzâ, sıfât-ı ilâhiyyeyi müşâhade eyler. Ve bu derece evvelkiden âliyedir. Zîrâ sıfâtın zâta ittisâli bilâ vâsıta, ef‘âlin ise bi‘l-vâsıta. Onunçün ef‘âl-i hicâb sıfâtıdır ve sıfât dahi hicâb-ı zâtdır. Kınâ‘-ı arûs gibi ki arûsa nikâbdır ve tevhîdin üçüncü derecesi tevhîd-i zâtdır ki vahdet-i zâta dâir ve tecellî‘-i sârî ile sâyirdir. Bu makâmdandır ki “lâ mevcûde illallâh” dediler ve “ليس في الدار غيره ديار” [Kâinatta ondan gayrı kimse yoktur.] diye söylediler ve lâkin fehmi amîkdir ki edne‘l-emri akl-ı kudsî ile idrâke muhtaçtır. Tefekkür ile şems ki cirm-i vâhiddir. Ve kursasından münteşir olan dav‘ dahi fî nefsi‘l-emr dav‘-ı vâhsiddir. Feemmâ hânelerin revzeneleri cihetiyle kesret sûretiyle zâhir olmuştur. Pes, ol nûru taksîm eden revzenelerdir. Ve mütekassım olduğu halde yine emr ü vâhiddir ve nehr-i kebîrden ahz olunan cedâvil dahi böyledir. Ve kayyum câmi‘ elinde olan şem‘-i vâhidden ne kadar kanâdîl-i îkâd olunur. Ve hayvan-ı nâtık hakîkî bî-şümâr yerlerde bulunur. Ma‘ahazâ hakikat-ı vâhidedir. Zeyd‘de ve Amr‘da hisse hisse [14.a] olduğu vahdetini münâfî değildir.

Ve ulemâ‘-i zâhir derler ki: Her kesret-i cihet vahdeti zabt eder. Ya‘nî sırrı ona bend olur. Nitekim ne kadar ihbârât ve inşâât var ise cümlesine kelâm ıtlâk olunur. Ve cemi‘-i efrâd-ı insâniyyeye hayvân-ı nâtık ve sûret-i ilâhiyye derler. Ve bir aşereye aşere-i vâhide derler. Ma‘a hazâ efrâd-ı kesîresi vardır. Sâir ukûd dahi böyledir ve bu takrîrden fehm olundu ki: Her hânede burada güneşten gayrı nesne yoktur demek sahîhdir. Zîrâ ol hânede olan nûr onun pertavidir ki ehl-i hakâyık ol hisseye vechi hâss derler ve bundan Hakk Teâlâ kayd-ı cüz‘î ile mütekayyîd olmak lâzım gelmez. Ve bu mezhebe mezheb-i vücûdî demezler. Nitekim erbâb-ı zâhirin ekserî öyle tahayyül ederler ve sâhib-i mevâkıfın “ليس في الدار غيره ديار” [Kâinatta ondan gayrı kimse

yoktur.] dinleri ba‘zı firak-ı nasârâyâ ilhâk ettiği hakîkatü’l-hâle adem-i vukûfundan nâşî hata-i fâhişdir ki kibâr-ı evliyâ hakkında sû-i zandır. İşte bu üçüncü derecede olan tevhîde tevhîd-i aynî derler ki tevhîd-i ‘ilmînin fevkindedir. Gerek ol tevhîd-i ‘ilmî taklîdle olsun ve gerek nazar ve istidlâl yüzünden olsun ve ba‘zı taklîd vardır ki istidlâlden akvâdır. Onunçün vârid olmuşdur ki: “عليكم بدین العجائز”⁶ [İhtiyar kadınların dinine sarılın.] yani nazar [14.b] ve istidlâlden âciz olan acûzlar ve gayrilerine i’tikâd üzerine ise siz dahi ol i’tikâd üzerine olunuz. Zîrâ onların dinde ebeveyne ve ehl-i beldeye taklidleri kuvvetli ve kalblerinde i’tikâdları râsihdir. Ehl-i nazar ise gâh olur ki kendi delillerini fesh ederler ve münâkaza kalırlar ve bir yerde durmazlar. Onunçün hayretten halâs olmazlar. Pes, mü’mine gerektir ki tevhîdde urve ve sigâyâ teşebbüs ede ve ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîne ere ki aynı keşfdir. Velâkin keşf-i hayâlîden sakına ki sâliki ilhâda düşüverir. Belki keşf-i sarîha erişe ki keşf-i kalbîdir ve sûret-i tevhîd olan lâ ma‘bûde illallâh derecesinde hakîkât-i tevhîd olan lâ mevcûde illallâh tabakasına terakkî eyleye ve cemî‘-i mâsivâdan fenâ bulup sırr-ı Hak’la bâkî ola. Fâ‘lem zalike. Ve sırr-ı mezkûrdan ötürü âlem-i hûdan doludur derler. Ya‘nî güneş nurundan vech-i arz dolu olduğu gibi. Ma‘ahâzâ güneşin kendi felek-i râbî‘dedir. İşte bu ma‘nâdan ötürüdür ki, Kur’an’da gelir: “اللَّهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ” [Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir.] (Âl-i İmran, 3/97) Ve âsarda gelir: “الآن على ما عليه كان” [O aynen ezelde mahlûkâtı yaratmadan önceki durumundadır.]⁷ Ya‘nî Hakk Teâlâ’nın cemî‘-i avâlim-i külliye ve cüz’iyyeden ğınâ’-i zâtîsi vardır. Şöyle ki görünen nur-ı sıfâtı ve berk-i zâtıdır. Ve zâtının tarfetü’l-ayn’da berk-i lâyi olmaksın zâtı [15.a] eşyâyâ hulûl etmek lâzım gelmez. Pes, cümle-i kâinât nûr-ı Hakk’a mazhar ve her biri sırr-ı sıfâttan bir eserdir. Şöyle ki her biri kendilerine mahsûs olan delillerle hakkı tesbîh ederler. Nitekim Kur’an’da gelir: “وَأِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَهَبْ حِمْلَهُ” [O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur.] (İsrâ, 17/44) ve onların tesbihlerine ehl-i keşf olanlar vâkıf olurlar. Ve sem’-i zâhirle gûş ederler. Onunçün ehl-i vukûf olanların tesbîh ve tahmîdlerine yalnız delâlet ma‘nasına haml etmezler. Belki vücûdât-ı zâhireleri vücûd u vahdet hakk olduğu gibi zikr ve tesbîhleri dahi hakîkate mahmûldür. Nitekim münker ve nekîrin kabirde suâli ve meyyitin onlara cevâbı

⁶ Gazzalî, *İhya’u Ulûmu’d-Dîn*, II, 278; *Keşfu’l-Hafâ*, II, 92.

⁷ Gazzalî, *Kavâidü’l-Akaid*, s.53.

hakikatdır. Ya'nî ol cevâb-ı lisân ruhdan olmak, ol makâma lââyık olan vechle kelâm olmaya münâfî değildir. Eşyânın ise cem'ân ervâhı vardır. Nitekim Kur'an'da gelir: “فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ” [Her şeyin hükümrânlığı elinde olan ve sizin de kendisine döneceğiniz Allah münezzehdir.] (Yâsin, 36/83) Ya'nî şeyedât-ı küll ile ta'mîm olundu ve her nesne için melekût ya'nî ruh isbât olundu. Pes, yalnız rûhu kelâm etmek câiz olacak rûh ve cesedin mecmû'unun kelâmı bi-tarîku'l-evlâdır. Ve Yâsin suresinin muhtazar üzerine tilâvet olunduğu âyet-i mezkûrenin sırrından ötürüdür. Lâkin eğer rûh-ı latîf ve tayyib ise kabza'-i yemîn ile kabz olunur. Ve eğer rûh kesîf ve habîs ise [15.b] kabza-i şimâl ile makbûz olur. Zîrâ fi'l-hakîka kâbîzu'l-ervâh Allah'u Teâlâ'dır. Nitekim Kur'an'da gelir: “اللَّهُ يَتَوَفَّى النَّفْسَ حِينَ مَوْتِهَا” [Allâh, ölmekte olan canları alır.] (Zümer, 39/42) Gerçi sûretâ kâbîz olan melekû'l-mevttir. Ve hakka kabzâ-i şimâl isbâtı “وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ” [Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır.] (Zümer, 39/67) nassından me'hûzdur. Gerçi vârid olmuştur ki: “كَلَّمَا يَدِي اللَّهِ يَمِينَانِ” [Rabbimin iki eli de sağdır.]⁸ velâkin bu ma'nâ dekâyık-ı hakâyıkandır ki ona ehlüllâh muttali'dir ancak.

Suâl olunursa ki: Meyyitin kabirde cevâbı lisân-ı ruhdandır, dediğin ne ma'nâyâ mahmûldur ki ehl-i sünnet mezhebine muhâlifdir. Zîrâ 'inde ehli's-sünne suâl mecmûu'r-ruh ve cesededir. Pes, cevâb dahi ona göre olur. Cevab budur ki: Veren yalnız ruhdur. Velâkin cesede mukârenetle cevâb verir ve ol mukârenet-i mücerred bir taalluktur ki dünyada olan taallukun gayrıdır. Ve illâ ağzından dahi kelâm sâdır olmak lâzım gelir. Ve rûhun cesede taallukundan kelâm dahi rûh ve cesedin mecmû'una nisbet olundu. 'Ale'l-husûs ki ol vakitte rûh 'ilminin sûretiyle temessül eder ve sûretten hâlî olmaz. Ve bunun nazîri leyle-i Mi'racta rû'yet-i basarıyye vâki' olduğudur. Velâkin ne vechile rû'yet ve ne gûne basardır erbâbı bilir. İşte bu ma'nadandır ki ruh meyyit semmû'l-hıyât ya'nî iğne deliği kadar deliğe girmek ve orada ayakta [16.a] durmak mümkündür. Zîrâ rûh âlem-i melekûtandır ki latîfdır ve latîfe kesîf hâil olmaz. Ya'nî kabir-i meyyit gerek dîyk ve gerek vâsi' ola meyyite birdir. Velâkin sûretâ tevsî' olunduğu hayât-ı dünyeviyyesi i'tibârıyladır ki zâhir cesedine tâbi'dir, yoksa rûha değil. Bu cihetten ba'zı erbâb-ı tasarruf dünyâda duvardan içeri dahil olur. Ma'ahâzâ orada

⁸ Müslim, *İmâret*, 18.

sukbe ya'nî delik yoktur. Zîrâ her kesîfin cânib-i letâfeti vardır ki latîf olan ol kesîfe cihet-i letâfetiyle ya'nî kesîfât cihet-i letâfetiyle nüfûz eder. Ve bu makâm kıyâs-ı aklî götürmez nazarıyla ki âlem-i hâbidesinden ne vechle havârik-ı âdât sâdır olur. Zîrâ bedenle değildir, ma'nâ-yı mezkûr dahi gerçi bedene mukârenetledir. Feemmâ taltîf-i beden etmekle beden-i latîf ruh hükmündedir. Rûha hâil olmayan bedene dahi hâil olmaz ve buradan erbâb-ı kemâlin ervâhı gibi ecsâdı dahi kabirde çürümediği zâhir oldu. Zîrâ berekât-ı ervâh ebdâna sâriyedir ve bu ma'nâda sana delil düşen vardır ki meselâ peynîr mayasını şîrle halt ve mezc etseler ol şîrin sıfatını istihâle eder ve iksîr-i a'zam dahi nühâsı zehebe döndürür ve miknâtis hadîdî cezb ve zabt eder ve bir nân ki şurûtu üzere tahmîr [16.b] ve tabh olursa sâir nânlar gibi çürüyüb küflenmez, belki kuruyub kalır. Zîrâ hâssdır ve şurûtuna mukârinidir. Ve insan kabrinde tevhîd ve 'ameline göre muâmele olunur. Ya'nî eğer tevhîdi kuvvette ise “يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا “بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ” [Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar.] (İbrâhim, 14/27) vefkince cevâpta mütehayyir olmaz. Ve bilâ tevakkuf cevâb verir ve eğer 'ameli şu'b-ı îmânın cümlesini câmi' ise dünyadaki gibi mahbûb sûretine girer. Husûsan ki namaz sûret-i insan-ı mahbûbda temessül eder. Zîrâ sûret-i insan gibi namaz dahi müfaddaldır. Bu ecluden mufaddal olan nesnede mufaddal sûretinde teşekkül eder ki şekl-i lâyıkidır. Gel imdi namazın farz ve nâfilesine müdâvemet ve vakt-i mekrûh ve harâm olmadıkça her biriyle hakka tekarrub eyle. Zîrâ vârid olmuştur ki “الصلاة خير موضوع” [Namaz en hayırlı mevzudur.]⁹ ve senin tevhîdine ki takvît veren salâtdır. Zîrâ kelime-i tevhîd akabinde zikr olunursa sâir a'mâl üzerine takdîm olunmuştur. Ve ba'zı a'mâlde ehlüllâha taklîd eyle. Zîrâ onlar hakla kâimlerdir ve hatâ üzerine takrîr olunmazlar. Ve cemî'-i akvâl ve ef'âli kânun-ı ilâhîdir. Zîrâ onlar selâtîn-i ma'neviyyedir ve senin onlardan i'râzın hakkın senden i'râzına nişandır. Ve bir nesneyi veya bir kimseyi ki ehlü'llâh kabul edeler 'inde'llâh dahi makbûldur ve eğer redd edeler inde'llâh dahi merdûddur. Ve her asırdaki [17.a] yüz yirmi dört bin evliyâ mevcûddur. Eğer onlardan biri bir kimseyi reddetse gayrılar onu kabul etmek muhaldır. Zîrâ cümlesinin âyineleri birdir. Pes, birinin âyinesine bir kimsenin sût'-i hâli sûreti aks etse gayrıların âyinelerine dahi aks eder. Bir garîb sırdır ki ekser nâss değil ekser süllâk bile bî-haberdir. Meselâ Allahu Te'âlâ ki İblis'i

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 178-179, 265.

reddetmiştir. Hiçbir nebî ve bir velî onu kabul etmez. Zîrâ şekâvet-i zâtiyyesi zâhir olmuştur ve Deccâl'ı ki ba'zı rivâyât üzerine Hatmü'l-Enbiyâ redd etmiş ve Medîne'den onu Cezîre'ye sürmüştür. Hatmü'l-Evliyâ ve sâirler onu kabul etmezler. Zîrâ alâmet redd-i ebedî kalem-i kudret ile alnına nakş olunmuştur ki nakş-ı ezel mütegayyir olmaz onun tecelli-i sârîden fi'l-cümle hissesi olmakla 'inde'llâh takarrub bulunmaz. Zîrâ ol tecellî onun vücûdunda müstecinn olan ahvâlini izhâr içindir. Pes, evvelki tecellîden bî-haberdur tecellî ona neyler ve ol kim ahkâmdan nâgâhdır, hakâyıktan ne söyler bir cevher mezbelede olsa onun kadrini sarrâf bilir. Yoksa mezbelede yatan küllâb bilmez. Eğerçi cevhere mukârandır ve bu taayyünlerin fesâdından ötürüdür ki mücrimleri ta'zîr ve te'dîb ederler. Zîrâ taayyün-i habîse mukârin olan nefis dahî habîse olub a'zâ [17.b] ve kuvâ-yı habâis ve fesâdda müşterek olur ve harekât ve sekenâtları hudûd-ı şer'de hâric olmakla hudûda istihkâk bulurlar. Neylesin hil'at-i sultâniye ol kişiye kadrini bilmez telvîs eder. Ve neylesin küheylân at ol bed endişe ki onunla harâmîlik yoluna gider. Ve bu makamdan demişlerdir ki: [**يداك** اوكتا و فوك نفخ] Ya'nî kendi elin boğulduğu ve ağzın üfürdüğü nesnedir. Pes, kime bahane bulursun belki rüzgarı sebb ü dehre şetm edersin, bilmezsün ki melek senin 'amel-i sâlihinden mahlûk ve şeytan senin 'amel-i fâsidinden hâsıldır. Pes, hayr u şerr her ne vâir ise cevher ve boncuk gibi kendi sandığından çıkar ve her ne ma'mûrun ve harâbın var ise kendi yedin yapar yıkar.

Li-muharririhî

Saldı aşkın rüzgârın zevrak-ı cânâ hüda,
Çıktı girdab-ı belâdan buldu matlûba hüda,

Tuhfe-i cân u cihânı tek kabul etsin o şah,
Bendesinin yoksa her vâir o cânâne fedâ,

Şah kul olmak değer bin tâc u taht u saltanat,
Bilmez ammâ neylesin sultanlığı her bir gedâ,

Hayrı Hakk'a şerri nefse ede gör isnâd sen,
Kim hakîkat ehli indinde budur hüsn-i edâ,

Hakkıyâ Hû'dur murâd olan bu hây u hûydan,

Masivâ zîrâ oluptur bir kuru sît u sadâ,

Suâl [18.a] olunursa ki; kelime-i tevhîd bi-nokta olduğunun sırrı nedir? Cevâb budur ki; her terkîbin aslı noktadır eğer esmâda ve eğer eşyâda. Ya'nî ism-i Ahmed'de olan elif yedi noktadan mürekkebdir ve ism-i Muhammed'de olan mîm dahi elifden tagyîr olunmuşdur. Zîra aslı mîm'dir. Elif halka olub medd oluncak mîm olur ve eşyâ tohumdan olur. Ve tohum gâliben hardal gibi nesnelerden ve insanın nutfesi hardal kadar tohumu müştemildir ki ibtidâ ondan acbü'z-zeneb dedikleri 'azm halk olunur ki dâne-i hardal kadar nesnedir ve ol 'azm insanın vefâtından sonra çürümez. Ve neş'e-i uhrâ onun üzerine binâ olunur. Bu cihetden Kur'an'da gelir: "وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ" (Rum,30/27) Ya'nî insanı i'âde etmek ibtidâdan âsândır. Eğerçi Allahu Te'âlâya göre madde ile ve maddesiz halk etmek berâberdir. Zîrâ maddeyi dahi o halk etmiştir. Nitekim ervâha göre akl-ı evveli mâye ve ecsâma göre arş-ı a'zamı madde edib ne kadar ervâh ve ecsâm var ise onların üzerine binâ eyledi. Ve Hakk Teâlâ'nın mertebe-i 'ilmine ümmü'l-kitâb ve nokta dahi dediler. Zîrâ divâdda olan midâddan hurûf ve kelimât tefassil ettiği gibi ol mertebeden dahi a'yân-ı vücûd bulub icmâli tafsîle geldi. Ve kelime-i tevhîdden mefhûm olan ulûhiyyet bilfiil mebde'-i kesretidir. Zîrâ [18.b] makâm-ı sıfâtdır; beden-i şecere gibi. Nitekim hüviyet-i zâtiyye bi'l-kuvve mebde'-i kesrettir. Zîrâ makâm-ı zâtdır, nüvât-ı şecere gibi. Pes, makâm-ı ulûhiyyet kesret-i esmâ ve kesret-i eşyâyı iktizâ etmekle vahdet onda muzmer kaldı. Nitekim acbü'zzeneb üzerine mahlûk olan Âdem'in terkîbinde nokta-i nutfe ve nokta-i azm nihân oldu. Ve kezâlik nüvât ya'nî çekirdek ağaç sûretine girip ol vechle teşekkül etdikten sonra ağaç ile müttehid oldu. İşte bu sırra binâen kelime-i tevhîdde nokta olmadı. Zîra âlem-i kesrette nokta-i vahdet nihân olur ve illâ vahdet ve kesret başka başka taayyün bulmak lâzım gelir. Bu sûretde kesret bilâ vahdet kalır, bu ise tecellî-i sârî ve nefsi rahmâninin hükmüne muhâlifdir. Bu cihetten "lâilâhe"de olan lâ ki lâmelif derler. Lam aslında elifdir ki, elif 'amel-i cüz'î ile tahrîf olunmuş ve lâ sûretine girmiştir. Ve elif ya'nî â'ya üç veya beş veya yedi noktayı müştemil olduğu gibi lâ dahi müştemildir. Zîrâ elifden tevellüd etmiştir. Bundan ötürü derler ki: ¹⁰ "الولد سر أبيه معناه فيه ما فيه" Ya'nî veled ile vâlidin sırrı birdir. Eğerçi taayyün ve teşekkülde fi'l-cümle muhteliflerdir. Ve evlâd

¹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 451.

pederlerin karâbet-i kurbiyyesinden olduğu gibi hurûf dahi elif ile böyledir ve kelimât-ı hurûfa tâbi'dir.

[19.a] Nitekim âyât-ı kelimâta ve sûvere dahi âyâtı lâhikdir. Pes, cümlelerin aslı elif oldu ve elif dahi noktaya muntehî olup, cüz-î lâ yetecezzâ mertebesinde kaldı. Ve lââm'ın hali dahi bundan fehm olundu ki aslı elif olduğu cihetten nokta ile dîr eyledi. Ve lâ kelimesinde lââm elif üzerine takdîm olundu. Ma'ahâzâ bu mertebeye menzil-i iltıf derler ki sırr-ı Hakkla taayyün-i halkın izdivaç ve imtizâcı mahallidir. Zîrâ lââm bihasebi'l-mezc vasattan ve elif ki hemzedir, mebd'e'dendir ve ibtidâ tecellîde hüküm hemzenindir. Zîrâ nefis-i insânî ciğerden hulkuma mürûr ettik de ibtidâ hemze mezci müteayyin olup ondan sonra sâir mahârice sârî olduğu gibi nefis-i Rahmânî dahi âlem-i gaybtan âlem-i şehâdete mürûr etdik de ibtidâ ayân-ı 'ilmiyete ve ondan ayân-ı 'ainiyete vücûd bulmuştur. İşte bu mertebe tenezzülâtın hükmüdür ki abâdan evlâda ve evlâd-ı evlâda silsile-i zürriyet olup âsâr-ı halkıyye zuhûr ettiği gibi tecellî-i ilâhîye göre dahi kâinât şey'en fe-şey'en vücûd buldu. Ve buna elifden yâya ve hemzeden hurûf-ı şefeye dek olan istirsâlât derler. Feemmâ bu merâtibi aslına ircâ' etsin fûrû'dan bed' edersin. Meselâ lââm'dan elife intikâl eylesin. Ve buradan “**من عرف نفسه فقد عرف ربه**” [Nefsini bilen rabbini bilir.]¹¹ sırrı müstefâd [19.b] oldu. Ya'nî makâm-ı ma'rifette ibtidâ ma'rifet-i nefis zikr olunup, ondan ma'rifet-i rabbe terakkî olundu. Ve nefis fî nefsi'l-emr fer' iken ma'rifette asıl kılındı ve bu mertebeye ulemâ'-i zâhir istidlâl-i limmî derler ki eserden müessire intikâldir ve bir mertebe dahi vardır ki ona bürhân-ı innî derler ki müessirden esere intikâldir. “**من عرف ربه فقد عرف نفسه**” [Nefsini bilen rabbini bilir.] gibi ki evvelkisi mübtedîlere ve ikincisi muntehîlere nâzırdır. Zîrâ muntehî sülûk ve mücâhede ve kuvvet-i tevhîdle fenâfi'l-lâh mertebesine vâsıl olup Zât-ı Hakk'ı müşâhededen sonra makâm-ı halka tenezzül edip mertebe-i nefse dahi vâkıf olur. Bu cihetten Hakk'a ârif olan cemî'-i eşyâya ârif olur. Zîrâ Hakk mebd'e'i evvel ve asl-ı küllîdir ve ismi mecmu'î'l-esmâdır. Pes, evvel ism-i a'zamı bilen cemî'-i esmâyı bilir. Ve cemî'-i esmâyı bilen cemî'-i eşyâyı bilir. Bu vechle ârif-i billâha göre müşkil kalmaz. Feemmâ ibtidâ ba'zı eşyaya vâkıf olup onunla hakkı bilen vech-i cüz'î ve fer'le bilmiş olur. Onunçün ma'rifeti kayıddan halâs olmaz. Ve ma'rifet-i mukayyede ile

¹¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 343.

ma'rûf olan hakk ma'rifet-i mutlaka ile ma'rûf olmak gibi değildir. Meselâ bir kimse vükelâ'-i devletten biriyle ihtilât ve sohbet etse ol vekîl Sultân-ı A'zam'a muzâf olmakla onun vesâtatı ile Sultan'a dahi [20.a] vâkıf olmuş olur. Velâkin bu vukûfa cüz'î derler. Zîrâ pâdişahın ol vekîlden gayrı dahi vükelâsı vardır ki her biri başka bir ismin mazharı olup ona göre kâr tutar. Feemmâ eğer nefs-i sultan ile hem sohbet olub makâm-ı zâta vusûl bulsa sâir onun esmâ'-i cüz'iyyesi olan vükelâyâ ve mezâhir-i sıfatı olan nüvvâba ale't-tafsîl vâkıf olur. Ve sultânı bir mertebeye tahsîs etmez ve umûm esmâsıyla kâim olur ki muktezâ-yı makâm-ı azamettir. İşte buradan ulemâ'-i zâhir ile ulemâ'-i hakîkatin mertebeleri ma'ruf oldu ve bir nesneyi sıfâtı ile ârif olan ile zâtı ile ârif olanın hâli zuhûr buldu. Nitekim bir kimse Zeyd'i yalnız kitâbet sıfatı ile bilir. Pes, ol kimse Zeyd'i cüz'iyet tarîkiyle bilmiş olur. Ve eğer zâtına vukûfu olsa kitâbetini ve gayrı ahvâlini dahi bilip ma'rifette itlâka erişir. Ve idrâki külliyyet bulur. Gel imdi kendini bu bahr-i irfâna sâl ve ondan cevâhir-i hikem ve hakâyık âl.

Li-muharririhî

Saldı girdâba dilim aşkla daldım kaldım,
Varlığım suya gidip ah yok oldum kaldım,

Gülşen-i hâlimi berbâda kılıb dest-i fenâ,
Sarıp berk gibi bağda soldum kaldım,

Bin bir esmâyı müsemmâ yoluna bezl etdim,
Nakd-i makâs gibi nâçâr ezildim kaldım,

[20.b]Şerbet-i ma'rifetim tutmadı bir ehl-i mezâk,
Cam pür-bâde gibi feyizle doldum kaldım,

Hakkıyâ menzil-i derd içre olup âsûde,
Her ne cây içre ki maksûdumu buldum kaldım.

Ve kelime-i tevhîd on iki harftir ki her biri usûl-ı isnâ aşereden bir asla delâlet eder. Ve her asl elife ya'nî bin ism-i ilâhîye mütefassıl olup tevhîd için oniki bin kapı müretteb olur. Zîrâ on iki isme usûl dedikleri sâir esmâ'-i hüsnânın havâs ve hakâyıkını cem' etmekledir ve esmâ'-i hüsnâ doksan dokuzdur veyahud bindir. Onunçün bu ma'nâya ârif olan “اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” [Allah'ı çokça anın.] (Ahzab, 33/41) mûcebince iksâr-ı zikr eder ve onun haddi ya usûl-ı seb'a i'tibâriyle yediyüz veyahut usûl-i isnâ aşer hasebiyle bin ikiyüzdür. Şimdi meşâyih tarikat aklı ile 'amel edib beher yevm yedişer yüz kelime-i tevhîd ta'yîn eylerler. Eğerçi zaman-ı halvet ve riyâzette ta'yîn-i aded olmaz. Belki mutlakâ iksâr ve evkâtı istîâb lâzımdır. Pes, her mü'mine lâzımdır ki, her gün yedişer yüz tevhîd kelimesini vird eyleye. Tâ ki zikrle emrin farziyyeti yerin bula ve zâkir dahi ber murâd ola. Husûsan ki vakt-i eshârda olan ezkâr-ı hâlisa ebvâb-ı semevâtı feth eder ve nûr-ı şu'le başı zirve-i arş yerine dek gider ve her kelimesinden melâike halk olunub [21.a] umûr-ı dîniye ve dünyeviyyesinde ona imdâd ve iânet ederler. Ve dâim muhafazasında olurlar. İşte ey mü'min! Arşa dek dokuz kapıdır ve levh u kalem ile on bir bâb-ı vâhidiyyeti ile on iki olur. Binâen alâ hazâ her kim ki cânib-i gaybdan feth ümîd eyler. Lâ cereme. Bu ebvâbı kar' eyler. Ya'nî kelime-i tevhîdin on iki harfine mülâzemet eyler ki on iki kapı onun üzerine iki bin bâb meftûh olmağa sebep olur. Ve on iki bâbdan fi'l-hakîka on iki mertebe ve 'ilm-i ilâhî ve feyz-i rahmânîdir. Ve usûl-i hurûfa i'tibâr olunduğu gibi usûl-i kelimâta dahi i'tibâr olunur. Ya'nî ba'zı zâkirin hâline göre zikr etdiği kelimenin her harfî mukâbelesinde bir melek halk olunur. Ve ba'zının her kelimesi mukâbelesinde olur. Ve evvelki sânîden akvâ olduğu zâhirdir, güyâ bidâ'a-i kalîle ile ticâret-i kesîre etmişe ve sevd-i bisyâr bulmuşa döner. Bu ma'nâ ise kalbin ahvâli olan sıdk ve ihlâs ve huzûra dâirdir. Pes, ne kadar bu sıfâtta kâmil olsa terakkîsi ona göre olur. Nitekim bir tâcirin sermâyesi helâl-i tayyib olsa kalîl ise de bir katı çok olur. Mahkûd ki; Hazret-i Dâvud'un aleyhisselâm her gün semâvâta ehl-i arzın 'amelî kadar 'ameli merfû' olurmuş. Ma'a hâzâ bedeninden bi'l-fiil o kadar 'amel sâdır olmak mümkün [21.b] değildir. Velâkin kalbinde iksâr-i hulûsu müessir olmakla tarh olunan mevâdda zehebiyyet sıfatıyla sereyân eder. Pes, saâdet ol kimseye ki kapısı mükemmel ve ma'mûr ola. Ya'nî her kâra kalb kapısından duhûl etmek gerekdir. Yoksa bâb-ı hevâ ve ağız-ı fâsideden değil. Ve bu hevâ ve ağızı fehm etmeğe kalb-i âgâh ve sülûk-ı râh gerektir. Zîrâ değme mukaddimeden bu netice

husûle gelmez ve olur olmaz tasavvurla vücûd bulmaz. Belki nûr-ı ilâhî ile hayr u şerri teşhîse muhtâc ve her kâra âdâbı ile şürû‘a mevkûftur.

Li-muharririhi

On iki bin kapıdan girdim bir an içinde,
On sekiz bin âlemi gördüm cihân içinde,

Bir ok atdım menzile yedi menzil yürüdü,
Belki dokuz çenberi aldı kemân içinde,

Bu iksiri bulunca yetmiş âteşe yandım,
Kâl oldum âhar işbu pûte-i cân içinde,

Kan deryası der iken şîr oldu âhir kâr,
Neler buldum güherden iş bu ummân içinde,

Girdim sarây-ı hâssa Sultân’ı gördüm anda,
Oturmuş ahabbla gül gülistan içinde,

Hârı bırak gülü gör zâğı kov bülbülü gör,
Dîdeni aç yolu gör bu beyâbân içinde,

Pür olmadan peymâne bir şerbet iç dîvâne,
Oku şifâ âyetin durma kırân içinde,

Hakkı sevdim soran Ebu Bekir ve Ömeri,
Buldum sırr-ı Haydarı ayn-ı Osman içinde,

Ve kelime-i tevhîdin meddinde hikmet [22.a] budur ki bu âlem-i hudûs eben an mevrûs her çend ki mütekâribü’l-ahd ve mümteddü’l-vaktır. Velâkin imtidâdı tarfetü’l-ayn kadar yok ve serî‘ü’z-zevâl olduğundan hayâlâtı pek çoktur. Adem-i bekâsı olduğu gibi kendi dahi bir mevhumü’l-vücûd ve muhayyel ve bir lâ-şey’i müşekkel olup kulûb-ı erbâb-ı şuhûddan menfî ve müb‘ad ve inde ehlü’l-i‘tibâr bir emr-i lâ yû‘teddir. Pes, ezelen ve ebeden nefy olunmuş ve aslâ vücûduna vücûd verilmemiştir. Nitekim kavli-i Lebid’de gelir: “ألا كل شئ ما خلا الله باطل” [Dikkat edin! Allah’ın dışında her şey

batıldır.]¹² bu cihette ârif billâha gerektir ki nefsi nefyle med eyleye ve mâsivânın butlânını dâim ifade edip söyleye ve ol meddle halkı âgâh kıla. Nitekim Kur'an'da gelir: “وَيَخْلُدُ فِيهِ” [Orada ebedi kalır.] (Furkan, 25/69) de hâ işbâ' olunur. Ta ki mercî'i olan azâbın hulûdunu işitenler mütebennih olalar ve bu sırra dâirdir ki “إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا” [Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.] (İsra, 17/31) âyetinde olan hatâen kelimesi bâzı kurra' feth-i hâ' ve medd-i tâ ile kıraât eylediler ma'ahâzâ lafz-ı hatâ mehmûz olduğu cihetten meddi memnû'dur. Böyle iken elif sûretinde resm olundu. Zîrâ ol elif fethanın sûret ve nişânıdır ve muattalât-ı nâkisa mehmûze kıyâs olunmaz. Belki onlarda medd ü kasrın mecmû'ı murahassdır. Cefâ, vefâ, safâ ve emsâli [22.b] gibi. Ebu's-Su'ûd bu sırra vâkîf olmadığından “hattâ kasırla savâb ve meddle hatâdır dediklerinin sırrı bize zâhir olmadı” demiş. Vallâhu'l-muvaffak.

Li-muharririhî

Sâdır olursa eğer kuldân nice yüz bin hatâ,
Setr eder settârdan bî-şübhe ânı bir atâ,

Dîde-i cânın küşâde eyle dîdâr-ı hakka,
Çek sivânın rü'yete ağmâzdan kat kat ğitâ,

Ve kelime-i tevhîd nefyle bed' olunmağa vech budur ki, takdîm nefyde ibtidâdan müşriklerin şirklerini redd vardır. Zîrâ müşrikler ki hakdan gayrıya vücûd verdiklerinden mâ'adâ husûs üzerine âlihe dahi isbât ettiler. Binâen alâ hâzâ müdde-i isbât olan nefyle mukâbele olundu. Ma'ahâzâ tahliye hâ-i muacceme ile tahliyeden mukaddemdir. Ya'nî bî-esâs bina kurulmaz ve bir gubar olan yerden Sultan'a hayme örülmez. Ve Kur'an'da gelir: “فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ” [Tağutu inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır.] (Bakara, 2/256) Ya'nî küfr-i tâğut îmân-ı billâh üzerine takdîm olundu. Zîrâ mâsivâ ve husûs üzerine mufazzıl ismiyle devr eden eşyâyı terk etmedikçe umûm ve husûs ehlinin îmânı sahîh olmaz. İşte bu makâmdan ehlullâh tezkiye-i nefse meşgûl olub rehzen olan umûrdan

¹² Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensar*, 26.

firâr ettiler ve râh-ı hakka fakr u fenâ ile gittiler ve nistî dedikleri ma'nâyı hakka armağan ilettiler.

[23.a] Zîrâ kulun varı yokluk ve pâdişahın hâli varlıktır. Ey mü'min-i kâmil buraya 'ilmin bir hoş dâhil olduysa erbâb-ı inkârın ahvâline vâkıf oldun ve kalbini rezîle-i inkâr ile telvîs etmekten necât buldun. Ta'accüb eyle ki harâm-hor olanlar hakk sevdasıyla hilâli bile terk edenleri hovâr görürler. Ve nefs ve hevâ yoluna gidenler ehl-i selâmete dalâletlerinden ta'na uğrarlar. Heyhât hiç şeytan Âdem'le beraber olur mu ve siccîn ehli illîyyîn rütbesin bulur mu? Eğer iz'anları olaydı kerâmât-ı 'ilmiye ne idüğün bilirlerdi. Ve muzahrafât-ı resmiyyelerin ârâyîş-i hakâyika tebdîl edip hâl diğer günlerin tedârik kıralardı. Velâkin her zamanda bir Firavun ve bir Deccâl olagelmiş ve âteş-i Nemrûd yanıp hevâgîr olmuştur. Ve demişlerdir ki:

Beyit:

سوف ترى إذا انجلى الغبار.

”أفرسٌ تحتك أم حمار“ [Toz toprak (ortadan kalkıp ortalık) aydınlandığında altındakinin at mı eşek mi olduğunu göreceksin.]

Li-muharririhî

Birgün atla eşek belli olur,
Ehl-i har katı yamân halli olur,

Sırrı pâk olan adamın yarın,
Sırrı sultân gibi telli olur,

Bunlardan birine kişi kendi nefsi ki meşgûl ol elden ne istersin deseler, cevâbında gayret galebe eylemiştir. Dînim için söylerin derdimiz ki şeytan kalbime girmiştir ve cemî-i kârım ağrâz-ı nefsâniyyeye mebnîdir. Zîrâ nefs ve şeytân onun rehberi ve kendisi la'net [23.b] siperidir. Ve bu makûlelerin ekserî zamân-ı evvelde ehl-i hadîs ve fukahâdan idi. Sonra her mukallid onlara taklîd eyledi ve her kendini bilmeyen ne bulduysa söyledi. Ve bunların isimleri kahr ve celâlde ve yüzleri kafada kaldı ve dinmesi ilâc pezîr olmadı. Nitekim Kur'an'da gelir :“لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ” [Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka

koruyacak kimse yoktur.] (Hud, 11/43) ya'nî merhûm-ı ilâhî olan kimse ma'sum olub gayrılar ibtilâ tûfânında gark olurlar.

Li-muharririhi

Ey zâhid inkârı bırak,
İkrâra gel ikrâra gel,
Küfr âteşin etme durak,
Îmanla enhâra gel,

İki gözün vardır eğer,
Yari görür müsün meğer,
Dök dîdeden hûn- ı ciğer,
Seyretmeğe dîdâra gel,

Ahde vefâ etmez misin,
Râh-ı hakka gitmez misin,
Gamdan yanıp dutmaz mısın,
Yoklukta bir hoş vâra gel,

Nefsin zebûn etti seni,
Zabt eyledi cân u teni,
Ey bî-haber aklın kanı,
Düşmen ile peygâre gel,

Hakkı kula hakkıyla bak,
Tut Hakk kelâmına kulak,
Olursa ger tevîk-i Hakk,
Gir halka-i ezkâra gel,

Suâl olunursa ki: Lâilâhe illallâh dört kelime olmakda sırr-ı ilâhî nedir? Cevâb budur ki: Leyl ü nehâr dört hassadır. Nısfıları i'tibâriyle ya'nî leylin nısf-ı evveli ve nısf-ı sâniyi vardır. Nısf-ı evvelî arabın kavâfil ile [24.a] giderken avâfî ettikleri vakittir ve nehârın nısf-ı evvelî kable'z-zevâl olan zamândır. Pes, gecede ve gündüzde bu kelimeyi kâil olanın zikr olunan dört hassada 'amel etdiği hatâlarına keffâret ola. Zîrâ bir kimse

seyyie işlese ardınca bir hasene işlemek gerekdir. Tâ ki ol seyyienin eserini mahv ede lâ ilâhe illallâh kelimesi ise ahsenü'l-hasenâtdır. Zîrâ mebdî'-i saâdât îmandır, ve kelime-i mezkûre kelime-i îmandır. Onunçün sâir ezkârdan efdaldır ve sırr-ı terbî' üzerine cârî olan umûr-ı ahvâl bisyârdır. Hamele-i arş ve erkân-ı Kâ'be ve Hulefâ'-i Erba'a ve anâsır-ı erba'a ve sıfât-ı erba'a ki hayât ve 'ilm ve irâdet ve kudret ve esmâ-i erba'a ki Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın'dır. Ve emsâli gibi ve dört adet dört kere aşereye darb olursa erba'în olur ki onun dahi başka esrâr-ı hafîyesi vardır. Erba'în-i tahmîr-i Âdem ve erba'în mîkât-ı Musâ ve erba'în halvet-i sülûk ki ondan erba'în-i sabâh ile ta'bîr olunmuştur. Ve erba'în-i mü'mînîn ve emsâli. Ya'nî kırk aded mü'mîn bir velî örfü hükmündedir. Onunçün cenâze namazında ve gayrıda şefâatleri makbûledir. Ve dört adet mieye darb olursa dörtyüz olur ki hayru's-sırr-ı âyâdır. Ve bine darb olursa dört bin olur ki hayrû'l-cüyûştur.

[24.b] Ve dört bin mertebe-i cem' ki sülüsedir, ona darb olursa on iki bin eder ve hadîsde gelir: ¹³ “وَحَيْرُ الْجِيُوشِ أَرْبَعَةُ أَلْفٍ وَلَكِنْ يُغْلَبُ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا مِنْ قِلَّةٍ” Ya'nî on bin asker adedde kesîrdir ki bir yerde müctemi' olup a'dâyâ hamle etseler gâlib ve mansûr olurlar. Ve düşmana zebûn düşmezler. Eğerçi tevhîdleri zaîf ve i'tikâdleri fâsid ve takvâları kalîl ve kâsid ola. Zîrâ bu surette on iki bin değil belki on iki kere yüz bin olsalar dahi fâide etmez. Zîrâ ta'zîm-i ulûhiyyette ve bâb-ı 'amelde kusurları vardır nazarıyla ki bir kimse ta'zîm-i sultân etmese atâsına müstehak olmaz. Pes, kelâm askerin kesretinde değildir belki takvânın kuvvetindedir. Ve askerde takvâ ve ta'zîm-i dîn ve iclâl-i şârî olmasa insân-ı hakîkî olmaz. Belki insan-ı hayvânî olur ve hayvân düşman ile cenk edemez. Meselâ yüz bin sevrin boynuzlarına kılıçlar bağlasalar sürülerin meradan ref' etmezler. Ve cenk nedir bilmezler. Eğerçi me'mûr min indi'llâh olalar. Baûd-ı İbrahim gibi ki; Nemrud'un ve askerinin burunlarına dühûl edib helâklarına sebep oldu. Nitekim bu makâmda Tenzîlde gelir: “وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ” [Rabbinin ordularını sadece kendisi bilir.] (Müddessir, 74/31) Ya'nî izn-i ilâhî olduk da zaîfler kavî olur ve bir peşşe fil mertebesin bulur. Ve bu takrîrden mefhûm [25.a] olduğu insanda ibtidâ kuvvet-i kalb ba'dehû kuvvet-i kalb lâzımdır. Pes, kuvvet-i dîl

¹³ Tirmizî, Siyer, 7.

olmayacak Rüstem ve Sahrab ve Müheymin olsa bir kâr-ı pesendîde tutmaz. Onunçün Allahu Te'âlâ şecâ'ati sever gerekse bir hayye katl üzerine olsun. Ve ervâh-ı kümmelde kuvvet-i ruh ve kemâl-i ta'zîm-i ulûhiyyet bulunmakla hâz oldukları ma'rekelerde eser-i nusret zuhûr eyledi. Ve zuafâdan olanlar dahi akviyâdan addolundu ve onlara ilhâkk kılındı. Çünkü husûs-ı mezkûr bulunmaya bî huzûr olanların heyâkiline nazar olunmaz. Ve Kur'an'da gelir: "هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنُصْرِهِ وَالْمُؤْمِنِينَ" [O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.] (Enfal, 8/62) Ya'nî Rasûlüllâh'ın aleyhi ve sellem yek nazarlarıyla düşman dîn-i menkûb olmak câiz iken yine mü'minleri tahte'l-livâye cem' eyledi ve Rasûlüllâhı onlarla te'yid kıldı. Ve onlara mü'min lafzı ile ta'bîr eyledi. Zîrâ îman sıfat-ı kalbtir ki kalbte râsîh olsa şu'b-ı îman dahi husûle gelir. Zîrâ kökü sağ olan ağacın dalları çürük olmaz ve bu cihetten buyurdu ki "وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ" [Müminlere yardım etmek de bize düşer.] (Rum, 30/47) Ya'nî mü'minlere ve îmanın uhdesinden gelen müslimlere Allahu Te'âlâ nusret ile va'd eyledi. Belki îcâb-ı zâtî ile kendi üzerine îcâb eyledi ve "نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ" diye ta'bîr etmedi. Zîrâ eğerçi örfte îman ve islâm birdir dediler. Feemmâ her müslim mü'min olmaz. Ya'nî müslümân hey'etinde olmak kifâyet [25.b] etmez. Belki îmân-ı kâmil ile mü'min olmak gerektir. Ta ki nusrete sezâ ola. Buradandır ki hadîsde gelir: "إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى أَجْسَادِكُمْ وَلَا إِلَى صُورَتِكُمْ" [Allah Teâlâ sizin cisimlerinize ve suretlerinize bakmaz. Fakat kalplerinize bakar.]¹⁴ ve bu makâmı kemâ yenbağî fehm eden kimse ızdırâptan halâs olur. Ve mahall-i nusret ile mahall-i hizlâmı biri birinde fark eder ve hakikat ne idüğünü bilir.

Suâl olunursa ki: Küffâr ve müşrikûn ezlam-ı halkı'llah'dır. Nitekim Kur'an'da gelir: "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" [Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.] (Lokman, 31/13) Pes, ne vechile mansûr olup ehl-i îmanı mahzûl ederler? Cevâb budur ki: Küffârın mansûr olduğu yokdur. Zîrâ nusret mansıb-ı şerîftir ki küffâr-ı hâkisâra ol izzetten behre yoktur. Belki onların hallerine istidrâc ve mekr derler ki onların yüzünden mü'minlere teşdîd-i mihnet hâsıl olur. Ve sırr-ı ihtiyâr zuhûra gelir. Zîrâ dâimâ mü'minîn mansûr ve küffâr makhûr olsalar ehl-i îman tarafına gurur ve a'dâ cânibine cebr lâzım gelir. Cebr ise tekâlifte ihtiyâr-ı münâfidir. Hattâ ba'zı evkâtte havâssa bile teşdîd-i mihnet hâsıl

¹⁴ Müslim, *Birr*, 33.

olur. Nitekim enbiyânın aleyhimü's-selâm kemâl-i tezelzül-i ahvâlden “مَتَىٰ نُصْرُ اللَّهَ” dedikleri ona delildir. Ve Gazve-i Uhud'da vâki' olan ba'zı ahvâl dahi meşhûrdur. Ma'ahâzâ bihükmi'l-civâr ba'zı ibtilâ dahi sâri'dir. Nitekim Kur'an'da gelir: “وَاتَّقُوا فِتْنَةً ۚ لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً [Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder.)] (Enfal 8/25)

[26.a] Hâssaten ve ba'zı münâsebât-ı hafıyye vardır ki değme bir akıl onu idrâk etmez. Bu cihetten bu kazâ nereden geldi diye mütehayyir olur. Ve vechini bilemez ve tarîkini bulamaz ve bu ma'nâyı fehme güncâyış bulsa ve bitarîkı'l-ayân melhûz olsa, insan esbâb-ı mehlekeye mukârenetten hazer eder. Meselâ eşkiyâ ile sohbet ve onların umûruna muâvenet ve ba'zı fukarâyı tahkîr ve ulemâyı emr-i fâhiş ile teşhîr ve mübtedî yüzüne tebessüm ve nâmahrem ile bilâ zarûre tekellüm ve ba'zı ahvâl-i münkereyi istihsân ve iltizâzdan nâşî hande ve cebbârlar elkâbı ile mülakkib olmak ve ehl-i inkâra müsâade ve feth-i bâb etmek ve onlara ziyî-i hey'etde teşbih kalmak ve bî-namaza siyâb kesdirmek ve hânesine ba'zı alât-ı münkere komak gerekse emânet tarîkiyla olsun ve bilâzarûre fâsika refîk olmak veyâ bilâsebeb me'kûl el-lahm olmayan murgi sayd etmek ve katl eylemek ve bal arısını bilâ zarûre ihlâk etmek ve emsâli gibi.

Suâl olunursa ki: Vech nedir? Hakk Teâlâ Kur'an'da kelime-i tevhdî şecere-i tayyibeye teşbih etdiği şecere-i hurmadır. Nitekim gelir: “مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ۖ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ [Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti.)] (İbrâhim, 14/24) Cevâb budur ki: Dıraht-ı hurmâ aslında tînet-i Âdem'in bakıyesinden halk olundu. Onunçün ondan amme ile ta'bîr olundu ki [26.b] baba hemşehrisidir. Nitekim hadîsde gelir: “أَكْرَمُوا عِمْتَكُمْ النخلة ، فإنها خلقت من الطين الذي خلق منه آدم ، وليس من الشجر يلقح غيرها”¹⁵ [Halalarınıza hurma ikram ediniz! Çünkü hurma Hz. Ademin yaratıldığı topraktan yaratılmıştır. Ondan dışında başkası tarafından aşıl原因 bir ağaç yoktur.] Pes, nahle bu cihetten sâir eşcâr üzerine fâyika olduysa kelime-i tevhdî dahi sâir ezkâr üzerine râcih oldu. Ve hadîsde gelir: “أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”¹⁶ [Benim ve benden önceki peygamberlerin söylediği en faziletli söz lailahe illallah'tır.]

¹⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 353.

¹⁶ İmam Malik, *Muvatta'*, Hac, 81.

Ve bundan fehm olunur ki; cemî-i enbiyâ ve ümem-i enbiyâ lâ ilâhe illallâh demekle me'mur idiler ki, aslû'l-usûldur ki gerek Süryânî lisânı üzerine olsun ve gerek gayr-i elsine üzerine olsun. Zîrâ maksûd olan ma'nâdır, lafız değil. Şu kadar vardır ki lûgat-i Kur'ân'ıyye sâirlerden mümtâzdır ve onunçün nazm ve ma'nânın mecmûundan ibârettir. Bu sûrette namazda fârisiyye ile tilâvet etse sahîh olmaz. Nitekim ba'zı müctehidîn zâhib olmuşlardır. Eğerçi ba'zı ehâdîste vârid olduğu üzere Fârisiyye-i fasîha dahi lûgat-i ehl-i cennetdir. Onunçün ehlü'l-lâh onunla tekellüm ettiler. Lûgat-i acem lûgat-i ehl-i nârdır dedikleri lûgat-i Fârisiyye'den mâ'adâsına göredir. Pes, ol kelâm edille hasebiyle âmm-ı mahsûs kabîlindendir ve lûgat-i Türkiye dahi lûgat-i Fârisiyye'ye mülhaktır. Onunçün ol lisânla dahi hitâbât-ı gaybiyye vâki' olur. Ve bundan gayrı takrîr dahi vardır ki fehm-i âmmeden hâriç olmakla imsâk olundu.

Li-muharririhî

Söyleme Hakkı dilin tut her sözü,
Şahsına göre kafa ile yüzü
[27.a] Perde-i şer'î nikâb et yüzlere,
Açma açık söz ile yüzü gözü,

Ve bu ümmet-i merhûmenin ibtidâ-yı devr-i sünbüleden intihâ'-i zamâna dek kelime-i mezkûre ile kâim olanları vardır. Ba'zı akvâlde Hazret-i Hızır aleyhi's-selâm evlâd-ı Âdem'den idi. Dinlere göre istimrârı zâhirdir. Feemmâ sırr-ı sâri ve ba'zı 'amel-i câri ile dahi hükmen ol kadar müddet-i muammer olmuş gibi olur. Pes, bu makûleler altı bin yıl lâilâhe illallâh ve bin sene dahi Muhammed Rasûlü'llâh kelimelerini vird etmiş olur. Ve kelime-i ulâ cemî-i mebde' ve meâda müteallik olan umûru câmi' olduğu gibi kelime-i sâniye dahi cemî-i enbiyâyâ îmânı muhîttir. Zîrâ cümlesinin şerâyi'î şerîat-ı Muhammediyye'den hassadır ve lâ ilâhe illallâh Âdem Safiyyullah veya Nûh Neciyyullah veya İbrahim Halilullah ve Mûsâ Kelîmullah ve İsâ Rûhullah diyenler dahi Muhammedü'r-Rasûlullah demiş olur. Zîrâ süren taaddüt ve ihtilâf-ı ma'nânın ittihâd ve tevâfukunu münâfi değilidir. Ve bu ma'nâ mü'minlere göredir. Feemmâ şol kimseler ki keferedir. Bihasebi'z-za'm enbiyâyı biri birinden tefrîk etmeleriyle îmânları

dahi küfr olup hiçbir peygamber'e îman getirmiş olmadılar. Belki Hakka bile kâfir oldular. Eğerçi bir berzah-ı azîme düştüklerinden haberleri yoktur ve âkıbet-i mütenebbih [27.b] olduklarından fâide nedir ki? Bî-vakittir. Nitekim Kur'an'da gelir: "وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا" [Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak îman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.] (Nisâ, 4/159)

Li-muharririhî

Gel beri fevt olmadan fırsat tedârik kıl seni,
Dâne-çîn ol ma'rifetten kim bu gündür hırmeni,

Eyledik ikrârını inkâra tebdîl âkıbet,
Zâhidâ rûz-ı ezelde ettiğin ahdin hani,

Kim ki âşıktır bahil olmaz cihân içre ebed,
Bezl eder hakk yoluna sîm ü zerr cân u teni,

Terk-i tâcî terkte kaldınsa oldun pâdişah,
Devlete er, gördü fakr u fâkanı ki Rabb-i Ganiyy,

Yâ ilâhi çeşmimi şâm u seher bîdâr kıl,
Hakkı-yı âşüfteyim dîdâra lâyık kıl beni.

Suâl olunursa ki: "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَصْنِي فَمَنْ دَخَلَهُ أَمِنَ عَذَابِي" [Lâ ilâhe illallah benim kalemdir. Kim kaleme sığınırsa azabımdan emin olur.]¹⁷ Sırrı nedir ki? hadîs-i kudsîde vârid olmuştur. Cevâp budur ki: Dünyâda mü'min iki vechiledir ki biri mü'min-i muhlis ve biri dahi mü'min-i münâfıktır. Pes, mü'min-i muhlis dünyada nefsin ve ehli ve evlâdı ve emvâlini nehb u gâret ve ihânet ve izlâlden tahlîs ettiği gibi âhirette dahi azâb-ı muhalleden tenciye etti. Gûyâ bir demir hisâra dâhil oldu ki dünyada a'dâ ve âhirette zebâniye taarrusundan sâlim oldu ve rûhu zulmet-i cehlden kurtuldu. Ve nûru kuvâ ve a'zâr veznelerinde işrâk eyledi ve mü'min-i münâfık ancak dünya azâbından necât buldu ve ahirette sicnullâh olan [28.a] duzâhın derk-i esfeline dâhil oldu. Zîrâ

¹⁷ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 323; Deylemî, *Müsned*, V, 251.

dünyada rûhu zindân-ı cehilde haps etmiş ve hevâ yoluna gitmiş idi. Âhar bedenini hırkatte ve kalbini firkatte ve canını hasrette koydu ve her hâne suretâ dört rükünden mebnîyy olduğu gibi hâne-i dîn dahi salât u zekât ve sıyâm u hacdan binâ olunub rükn-i tevhîd cümlesine ‘imâd ve esâs kılındı. Ve herkes dünyada çâr rüknü müştemil olan hânesinde müsterih olup harr u berdden sâlim olduğu gibi mü’min dahi âhirette din için bina ettiği hânede hurûr ve zemherîr-i dûzahtan emân bulur.

Li-muharririhi

Hâne-i dünyada bir gülşen-sarây et dinden,
Andelîb-i dil senâ-hânî ola tahsînden,

Bir kemâle mâlik ol fehm-i kelâmullâh ile,
Ola kalb-i pâki sırr-ı sûre-i Yâsin’dan,

Suâl olunursa ki: Kelime-i tevhîd, âyet-i müstakille midir? Cevâb budur ki: Âyet-i müstakilleden cüzdür. “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” [Bil ki, Allah’tan başka ilâh yoktur.](Muhammed, 47/19) Ona delildir, ta ki mü’min hâlet-i vudû’ ve hadeste zikirten mahcûr olmaya. Eğerçi tahâret ile olan zikir efdaldır. Ve burada ‘ilm-den murâd, ‘ilm-i hakîkîdir ki keşf-i müştemildir. Pes, bu âyette ‘ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn dahildir. Ve ba’zılar ma’nâ-yı âyette dediler ki ‘ilme’l-yakîn ile bil ki ayne’l-yakîn ile ma’bûd-ı bi’l-hakk yoktur. İllâ hakka’l-yakîn ile Allahu Te’âlâ [28.b] vardır. Fefhem cidden.

Ve hadîsde gelir: “أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”¹⁸ [İnsanlar lâ ilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum.] Ve bu hadiste cebr u izhâra işâret vardır. Buradan me’hûzdur ki taife-i sûfiyye kelime-i tevhîdi i’lân ederler. Ve kâh olur ki tenbîh-i nüfûs için ictimâ’la dahi zikr ederler. Eğerçi bu âsârda şürûtu ekseriyâ mefkûd ve huzûr-ı kalb dahi nâ-buddur. Her nesne ise racülü elinden ve dilinden makbûldür ve kelime-i zikr ve tevhîd-i Kur’ân’da olmakla ondan men’ etmek Kur’an’da men’dir. Bu ise câhil ve belki kâfir billâh sıfatıdır. Pes, asıl zikirten men’ olunmaz, belki kelimesinde lahn var ise veyahut şürûtu üzerine değil ise hâkim belde üzerine

¹⁸ Buhâri, *Salat*, 28.

men'i vâcibtir. Ta ki münkir-i sâmi' olmaya ve kulûb-ı avâmda cehl-i istihkâm bulmaya. Ve bir zâkir lâilâhe illallâh dediği vakitte tilâvet-i niyet eyleye. Ta ki hem zikir ve hem tilâvet sevâbıyla müsâb ola. Zîrâ bu makûle a'mâl-i niyete râci'dir. Onunçün bir kimse cinâyet halinde duâ niyetine sûre-i Fâtiha okusa câizdir dediler. Ve niyetin te'siri olduğu gibi ta'birin dahi te'siri vardır. Meselâ bir kimse rüyasını ahara kıssa ettikte mu'abbir ne vechile ta'bir ederse zuhûr-ı eser ona göre olur. Gerekse nefsü'l-emre muhâlif olsun. Nitekim İmâm-ı Malik'e "deryâ hınzırının lahmi nicedir" diye suâl ettiklerinde, harâmdır [29.a] dedi. Dediler ki nice harâm olur ki balık kısmındandır. İmâm-ı Mâlik dedi ki; hınzır lafzı ile ta'bîr etmenizden haram oldu, eğer hınzır demiş olmasanız haram olmazdı. Pes, ta'birde te'sîr olduğu zâhir oldu. Ve hadîsde "أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ"¹⁹ [Sizler yeryüzünde Allah'ın şehitlerisiniz.] dahi ona dâldir. Ya'nî bir fâsık hakkında mü'minlerin salâhla şehâdetleri olsa, Allahu Te'âlâ ol şehâdeti kabûl edip ol kimseyi mağfûr eder. Ve şâhitleri tekzîb etmez. Zîrâ sözlerinin te'siri vardır. Bu sebebtendir ki âdet-i nâs üzere cenâze hakkında işhâd ederler ve iyiliğine şehâdet ettirirler ve dahi rivâyet-i sahîhada gelir ki: Rasûlüllâh sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem ba'zı esmâyı tağyîr ederlerdi. Meselâ Muztaci' ismini Münba'is ismine tebdîl ettiler. Zîrâ ıztıcâ' hayvâniyete ve gaflete delâlet eder ve inbi'âs insâniyete ve yakazaya nişandır. Zîrâ hareket ma'nâsını iş'âr eder. Hareket ise kesb içindir ve kesbin efdali kesb-i ahrettir. Ve Kur'an'da gelir: "وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ" [Allah'a saygı ve bağılılık içinde namaz kılın.] (Bakara, 2/238) Ya'nî kıyâm ile emr eyledi ki; efdalü'l-ahvâldir. Onunçün hâlât-ı zikirde takdîm olunup "الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا" [Onlar, ayakta dururken, (otururken, yanları üzerine yatarken) (her vakit) Allah'ı anarlar.] (Âli İmran, 3/191) denildi. Zîrâ kıyâm insanın fütûrunu izâle eyler ve cünbüşüne kuvvet verir. Ve mütevâtirdir ki; Âl-i Osman devrinde şuarâdan iki kimse ki figânı tahallus [29.b] ederlerdi. İki nesneden dahi mûcib-i katl olur. Nesne sâdır olup salb olundular ve feryâd-ı figân ederek dünyadan âhirete alındılar. Ve Sultan Mustafa-yı Sâni ki mahlasına Meftûnî demiş idi. Âhir zamânında belde-i Edirne'de fitne-i azîme ve melhame-i Kübrâ vâki' olup bâis-i azli oldu. Ve bu fakir ilhâm-ı ilâhî ile Sultân-ı Ahmed-i Sâlise zahîr diye lakab vermiş idim ki târih-i cülûsu vâki' olmuş idi. Ve lâkin sem'ine îsâl etmediklerinde şöyle kaldı ve ahir ba'zı ahvâl-i garîbe zuhûr edip vâki'

¹⁹ Buhârî, *Cenâiz*, 86.

olan seferlerin ekserinde askerî muâvenet ve muzâheret etmediler. Ve sulha muztarr kıldılar. “وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ” [Allah dilediğini yapar.] (İbrâhim, 14/27) “إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ” [Allah dilediğine hükmeder.] (İbrâhim, 14/27)

Li-muharririhi

Dil içre olmasa zehre,
Nusretten olur mu behre,

Zulümâta giren ceyşe,
Yenilsin felekte zühre,

İsm-i a‘zamı hoş görün,
Ki odur medâr-ı dehre,

Hükmüne gelin Sultân’ın,
Sanmanuz mihrini mühre,

Hamd ediniz Ahmed Hân’a,
Asel-i şükri vermenüz zehre,

Sehy değildir o mâhdır,
Mazhardır pertev-i mihre,

Lütfunu görün bu günün,
Zîrâ dayanılmaz kahra,

Dârü’s-saltanat’a gelin,
Gerek emân için şehre,

Hakkıyâ kış eyyâmıdır,
Bozuktur felekte çehre.

Ve kelime-i tevhîdin celâlesinde olan sûret-i zamîrde olmakla Hû kelimesi celâleden sonra i‘tibâr olundu. Zîrâ [30.a] zamîr âhir-i kelimedede vâki‘ olur. Ve ol hâ iki vech ile kitâbet olunur ki birine retk derler. Allah resmi gibi ve birine fatk derler ki hattatlar celî kalem ile yazarlar. Allah resmi gibi. Pes, evvelkisi halka ve ikincisi râ

sûretinde olmakta esrâr-ı azîme vardır ki erbâbına ma'lûmdur. Ve râ sûretinde kitâbet olunacak ol râ'nın evci Muhammed isminin mîmî halkasına dâhil olur. Ve biri biriyle irtibât-ı tâmm bulur. Allah Muhammed gibi. Onunçün kelime-i tevhidde bu iki isim biri birine mukârin kılınmıştır. Zîrâ tecellî-i ulûhiyetin pertevi ibtidâ akl-ı evvele aks etmiştir ki rûh-ı Muhammedî'dir. Ba'dehû mertebe-i insana gelince, müteselsil olmuş ve etvâr-ı vücûd günü nihâyet bulmuştur.

Li-muharririhî

Dîdeni tevhîde aç kim dilber-i ma'nâ budur,
Cümle-i ezkâr içinde peyker-i mânâ budur,

Bir dıraht-ı müntehâdır zikr-i Mevlâ-yı kerîm,
Kim ona sûret veren bâr u ber ma'nâ budur,

Nazm-ı Kur'ân-ı azîme oldu çün câme tırâz,
Fi'l-hakîka nazm u nesre zîver-i ma'nâ budur,

Feth olur onun ile lâbüd hisâr-ı Enderûn,
Kuvvet-i bâzû-i cisme leşker-i ma'nâ budur,

Cümle eşyâ sûret-i zâhirde esmâdır velî,
Hakkıyâ tevhdî gör kim mazhar-ı ma'nâ budur,

II. Muhammedü'r-Rasûlüllâh

Ey merd-i esrâr dâni, ve ey âb-ı rûy-ı merdân. İşte gülgeşt-i çemenzâr-ı tevhd-i [30.b] bârî ederek, gülşen-sezâ-yı tasdîk-i risâlete girildi. Ve temâşâ-yı ezhâr-ı gûnâ-gûn zikr ederek, bir öz ki sünbülzâra dahi ayrıldı.

Ne sünbülzâr ki yek şemîm amber meşâmmdan hezâr dil mest olur ve bir tekme-i ukdesinden sad sad elem-i inhilâl bulur. Bu ravzadır ki andelîbân-ı dehri zâr etmiş ve

peyrâmında âb-1 kevserden tımarlar yürümüş. Ve ark-1 ruhsâr pertev fûrûz tecellîden ne küller bitmiştir.

Li-muharririhi

Yâ Rasûlallâh ruhun mir'ât-1 hazrettir senin,
Ya Habîballah dilin mîzab-1 hikmettir senin,

Cennet-i adn oldu âb-1 ârızından feyiz-yâb,
Her sözün bağ-1 dile bârân-1 rahmettir senin,

Tâîr-i kudsî gibi dil ravzana eyler şitâb,
Kim harîmin sâha-i pür emn-i ümmettir senin,

Şem'ine pervâne pür-sûzdur ins ü melek,
Kim derin cân u ser ile cây-1 hizmettir senin,

Olma rugerdân Hakkı kuldan ey şâh-1 rusûl,
Ehl-i cürme dâima kârın şefâattir senin,

Ma'lûm ola ki ism-i Muhammed sâbi'-i vilâdetinde cedleri 'Abdulmuttalib'in vaz'ıdır. Ve bunda "الاسماء و الكنى تنزل من صوب السماء" [*İsim ve künyeler sema yönünden iner.*] sırrına remz vardır. Zîrâ 'Abdulmuttalib'e suâl olunup bu isim hûd esmâ-i ecdâdından değildir. Sebeb-i tesmiye ne olâ dediklerinde olduğu ehl-i arz ve ehl-i semâvât arasında Mahmûd [31.a] olmak tefe'ûl edip vaz' eyledim diye cevap verdi. Ve Hakk Teâlâ maznûnunu tahkîk etti. Zîrâ ilhâmıdan nâşî idi ve bir isim ki semâvî ola vech-i arzda onun hükmü ebedî mütegayyir olmaz. Zîrâ câ'ilin ca'li ile değildir, belki tesmiye-i ezeliyyedir ve hadîsde gelir ki: "ما بعث الله نبيا إلا حسن الوجه ، حسن الصوت" [*Allahu Teâlâ hiç bir nebi göndermemiştir ki güzel yüzlü ve güzel sesli olmasın.*]²⁰ bu sebebdendir ki esmâ-i ümmetin esmâ-i enbiyâ ve evliyâyâ tevâfuku vesîle-i şefâat ve takarrubdur. Gerek ol esmâ Süryânîyye olsun Adem ve İbrahim ve İsmâil gibi. Ve gerek

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, I, 376, 421.

Arabiyye olsun Salih ve Şuayb ve Muhammed gibi. Ve enbiyânın hüsnü'l-isim oldukları fi'l-hakîka heykel ve peykerlerine râci'dir. Ya'nî fî-nefsi'l-emr güzellerdir ve hilyeleri âmmenin rağbet ettiği vechiledir. Ve Lokman'ın zenciyyül'l-asl olduğu kendi sınıfı arasında hüsnüne münâfi değildir. Husûsan ki zengiyân arasında mahbûblar vardır ki Rûmîler dahi onların hayrânı ve kadeh-i leblerinin sekrânıdır. Ve tûtî zeng-i bardan yeşil hil'at ile arz-ı cemâl edip Rum'a gelir ve onun beyazı dahi olur ve lakin azîzdir.

Li-muharririhî

Görüp câme-i sebz içinde seni,
Dediler ki tutî sert sebz bâd

Yüz yıl senin asmasın üstüne,
Keder vermesin câmene gird bâd.

Ve bu makamda ismi taayyün üzerine haml ettiğimiz örf-i sûfiyye üzeredir. [31.b] Zîrâ isim diye zâta delâlet eden nişâna derler. Cemî'-i eşyâ ise delâil-i hakk ve i'lâm-ı sırr-ı mutlaktır. Bu cihetten bir nesnenin taayyün-i hâriciyyesine ism-i hakîki derler. Dillerde dûr eden ismine ism-i mecâzî dedikleri gibi. Zîrâ elsinede olan isme ism-i lafzî derler ki ismü'l-ismdir. Yoksa ism-i hakîkî değil. Ve havâss-ı nâssın hüsnü'l-vech olduğu fi'l-hakîka hüsnü'z-zât olduğuna mahmûldur. Zîrâ vech-i zâtın mecâzdır ve zâtın hüsnü sıfât-ı kâmile ve ef'âl-i cemîle ile ittisafıdır. Nitekim Muhammed denildi. Zîrâ merraten ba'de uhrâ akvâl ve ef'âl ve ahvâlinde Mahmûd ve ehl-i zemîn ve âsumân meyânında memdûhtur. Ve savtlerinin hüsnü budur ki, halkı esmâ-i hüsnânın hakâikine ve sıfât-ı ulyânın dekâikına da'vet ederler ki sâir esvâtta bu hüsn yoktur.

El-hâsıl kümmel-i nâsta hem hüsn-i zâhir ve hem hüsn-i bâtın mevcûttur. Pes, taayyünleri gibi isimleri dahi hasendir ve sıfat ve fiileri gibi yüzleri dahi sabîhtir. Ve savtları gibi da'vetleri dahi müstahsendir. Husûsan ki cenâb-ı nebevî aleyhi's-salât ve's-selâm bâlâda işâret olunan üç mertebe tevhit ki tevhit-i ef'âl ve sıfât ve zâttır.

Mecmû'una ümmetini dâ'î ve tarfîkine hâdî olup her tavırda olan kelimât-ı anberiyye ve hurûf-ı âliyyât-i abkariyyeleri [32.a] sahâif kılıp kavâbile nigâr olmuş. Ve her dil râh-ı işâretten menzil-i esrâra hidâyet bulmuştur. Ondan mukaddem ise ümem-i enbiyâya göre mizâçlar kesîf ve dahi isti'dâdlar da'îf olmakla ol merâtibe bilfiil nâil olmadılar. Ve da'vet-i enbiyâda kusûr yok iken râh-ı kemâle reşâd bulmadılar. Bu sebepten sırr-ı hatemiyyet cenâb-ı nübüvvete namzet olup ulûm ve a'mâl ve mekârim-i ahlâk ve celâil-i ahvâl bi't-tamâm ve'l-kemâl onun halka-i da'vetine merbût ve zuhûr-ı cismâniyyelerine menût kılındı. İşte makâm-ı ervâhta kesret-i hâmidiyyetlerinden Ahmed ve âlem-i ecsâmda ziyâde mahmûdiyyetlerinden Muhammed ile müsemmâ olup ism-i evveliden livâi'l-hamd me'hûz ve mansûb ve ism-i sânide makâm-ı Mahmûd olan mansıb-ı şefâ'ate mensûb olmuştur. Zîrâ ol câh-ı âlî ve cây-gâh müteâilî mezîd-i istihkâk ve ihtisâsa mevkûftur ki cenâb-ı risâletin ol mertebeden hatt-ı evferleri zâhir ve ol tarhtan kadh-i muallâları bâhirdir. Ve Muhammediyyetleri gencîne-i kemâllerine tılsım var olmuştur. Ve illâ sûret-i Muhammediyye sûret-i ehadiyyedir. Husûsan ki Ehad ile Ahmedi fark eden bir mîm-i imkândır. Ve ol mîm müşâhede-i Hakka âyinedir ki ona inde's-sûfiyye ridâü'l-kibriyâ derler. Bu cihettendir ki Hakk zâhir ve halk mazhardır. Ve bilâ mazhar Hakk [32.b] zâhir olmaz. Bî-âyine sûret aks etmediği gibi, şu kadar vardır ki; insan-ı kâmil terkîbini kemâ yenbağî hall edip besâdat-ı mücerrede mertebesine erdik de, bu mertebeden hakk-ı basîti idrâk etmek mümkündür. Gerek orada sûret-i taayyün olsun ve gerek olmasın işte bu, kâmiller hâlîdir. Feemmâ nâkıs lar muzâhir ile mukayyedlerdir. Buradandır ki bu âlemsiz hakk bilinir demek iyi söz değildir derler. Müşkil makâmıdır ki; fehm-i kâmile muhtâttır. Ve Muhammediyyetin asârındandır ki ibtidâ-yı hamlde cenînin ismi Muhammed olsun dese veledi müzekker ve muammer ola. Ve meclis-i müşâvere Muhammed ile müsemmâdan hâlî olsa müşâverenin meymeneti olmaya. Ve bu ism-i şerîf ile müsemmâ olan vâcibü't-ta'zîmdir, sâdât-ı kirâm gibi. Mahkîdir ki; Sultân Mahmûd Gaznevî ki nevâdır asâr ile meşhûr ve beyne'l-mülûk dîn ve dünya ile ma'mûr kimsedir. Havâssından olan ayâsın oğlu Muhammedi ibriktâr ta'yîn etmiş idi. Bir gün Sultan mezkûr vudûya kıyâm gösterdik de Âyâs oğlu nerededir? Dedi. Bu sözü Âyâs işittik te münfa'il olup, "acabâ Sultan oğlumuzu ism-i 'ilmî ile yâd etmediğinden hâtırmânde mi oldu" deyip bu husûsu Sultan'a arz ettik te sultan cevâp verip ismini tahsîs etmediğim abdestim olmadığımıdan ism-i Muhammedi tahâretsiz ağzıma almayı [33.a] revâ görmeyip edeb

ettim. Demek oldu işte ism-i Muhammed'de bu kadar şeref ve kadr olacak müsemmâsı dahi ona kıyas oluna. Ve lâkin bu isimle müsemmâya dahi gerektir ki arz-ı ismi sıyânet eyleye. Hâşimi kendi hâşimiyyeti hıfz etmek lâzım geldiği gibi. Zîrâ şâhını zağa salmak ve şâhtır şahvârı koyup mehre almak iyi değildir. Ve belki her mü'mine lâzımdır ki vücûdu müstemil olduğu hâssa-i Muhammediyye ve nûr-ı Ahmedîyi mûcib-i zulmet olan seyyiâtı irtikâb ile tezlîl etmeye. Hatta demişlerdir ki vakt-i irtikâbta ol ırk-ı kerîm asl-ı mürtekipten münkatı' olup, vakt-i tövbeye dek muallak olup durur. Ve buradandır ki Hakk Teâlâ sabah ve mesâ kabza-ı kabûlünü bast edip 'ibâdı beze-kârı tövbe ve rücû'a da'vet eder. Ve Kur'an'da gelir: “ هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ” [Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder.] (Ahzab, 33/43) Pes, eğer tevîk-i bârî yârı olursa rahmet-i hâssa-i ilâhiyye sebebiyle zulmet-i hatâdan halâs olup nûr-ı tövbe ile münevver olur. Ve 'indellâh cay-i gâh kabûl bulur. Ve 'inde'r-rasûl sadr-ı izzete gelir. Ve melâikenin hâline dahi nazar eyle ki, istiğfâr ve duâ ile imdât gede bulunup ne mertebe hayır hâhın olmuşlar. Ve kadr ve kıymetin bilmişlerdir ki, tefrîh-i- hâtır-ı habîb için sîni hâlet-i [33.b] ziştten sûret-i nîkûye komağa bezl-i makdûr ederler. Hatta demişlerdir ki mü'min-i mükellefe bir hükm-i ilâhî teveccüh ettikte onun tarîkinde bir melek oturup onu ol hükmü kabûl ve onunla 'amele dâ'î ve bir şeytan dahi mukâbelesinde durup hilâfına sâ'î olur. Pes, onun ki âlem-i ezelin hitâbı gûşunde ve ettiği ikrâr-ı hûşundadır nakz-ı ahdden hazer edip hükm-i ilâhîye ikbâl ve şer'-i Muhammediyyeti kabûl edip saâdet-i ezeliyyesinin âsârını izhâr eyler ve ey ona ki ol hükmün kabûlünü redde döndüre ve sahîfe-i 'ameline hatâdan nokta kondura ve Rasûlü'llâhı mahzûn ede ve ısrâr yoluna gide.

Li-muharririhî

Yâ Muhammed yâ rasûlallâh yâ hayru'l-verâ,
Nakş-i isminle müzeyyendir süreyyâ ü serâ,

Vahy'de çün mâide tenzîl kıldı Cebrâil,
İbtidâ ettin ziyâfet-hâneni Ğâr-ı Hira,

Rûh-ı kudsî veş emîn oldun kelâm-ı hazrete,
Gerçi erbâb-ı hıyânet eyledi çok iftirâ,

Bahr-i aynın merdüm-i çeşme göründü mevci çün,
Kulzüm-i nûr oldu vallâhi kamu ak u kara,

Zirve-i arş âşiyân oldu tenin terkîbine,
Leyle-i mi'râcda gayrı bilinmez mâverâ,

Bezl-i nakd-ı cân eden vaslın metâ'ın kabz eder,
Kim budur bâzâr-ı aşk içre dile bey' u şîrâ,

Şeyh İsmail Hakkı yâ Habîba'llâh senin,
Râh-ı teslîminde [34.a] etmez zerrece çün çıra,

Suâl olunursa ki: Kütüb-i kadîmede ism-i Ahmed yazılıp Muhammed merhum olmadığına aslı nedir? Cevâb budur ki: Suhuf-ı ûlâ zamânında Rasûlüllâh makâm-ı ervâhda idi. Makâm-ı ervâh ise besâit ve mücerrettendir. Pes, ism-i Ahmed hurûfu cihetinden Muhammed isminden ekall ve basît olmakla makâma münâsîp vechle ta'bir olundu. Nitekim Kur'an'da gelir: "وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ" [*Benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim.*] (Saff, 61/6) Yani Hazret-i İsâ aleyhi's-selâm ondan Ahmed ile ta'bir eyledi. Ve Tevrât Musâ'da dahi ol nâmla yazılmış idi. Çünkü vücûd-ı bihbûdî câme-i ayn ile mutarraz ve eczâ'-i latîfe-i insâniyyesi nefh-i ruhla müşerrez oldu. Lâ cerem, Muhammed denildi. Nitekim Kur'an'da gelir: "مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ" [*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.*] (Ahzab, 33/40) Suâl olunursa, bu âyetin ma'nâsı neye mahmûldur? Cevâb budur ki: Racül-i bâliğ olana ıtlâk olunur. Ol vakitte ise ricâlden oğulluğu Zeyd var idi. Ve ehl-i câhiliyet o makûlesi veled-i sulbî hükmünde addederler ve hâtununun nikâhını câiz görmezlerdi. Çünkü Zeyd rasûlü'llâhın kendi ricâlinden ve akrabasından değil, belki fi'l-hakîka ecânibden idi. Allahu Te'âlâ hükm-i câhiliyyeyi fesh edip Zeydin hâtununu Rasûlü'llâha tezvîc etti. Nitekim sûre-i Ahzâb'da mufassaldır ve übüvvet-i sûriyyenin [34.b] nefyinden übüvvet-i hakîkiyyenin nefyi lâzım gelmedi. Onunçün Zeyd'in ve sâirlerin ebi oldu. Nitekim Kur'an'da gelir: "وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ" [*Eşleri, onların analarıdır.*] (Ahzab, 33/6) Zîrâ ezvâc-ı mutahhera ümmehâtü'l-mü'minîn olacak. Kendileri ebu'l-mü'minîn olmak lâzım gelir. Ve bu ma'nânın musarrah olduğu dahi vardır. Nitekim emîrû'l-mü'minîn kerremellâhu veche

hazretlerine hitâben gelir. “يا علي أنا و أنت أبوا هذه الأمة.” [Ey Ali! Sen ve ben bu ümmetin babalarıyız.] Ve Hazret-i Ali übüvvette dâhil olacak. Hazret-i Fâtıma radiyallâhü anhâ dahi ümmehâtü’l-mü’minîne de dâhil olur. Ve hadîsde gelir: “كل نسب وسبب ينقطع يوم القيامة إلا نسبي وسببي” [Kıyamet günü Benim (a.s.) nesebim (takva) ve sebebim dışında hiç bir şey fayda vermeyecektir.]²¹ Ya’nî neseb-i nebevî fi’l-hakîka takvâdır. Pes, her nerede ki takvâ ola cenâb-ı nübüvvete ittisâl hâsıl olur ki gerek ortada hâşimiyet irtibâtı olsun ve gerek olmasın. Nitekim hadîsde gelir: “سلمان منا أهل البيت” [Selman bizdendir Ey Ehl-i Beyt!]²² Ya’nî Selmân radiyallâhü anh aslında Fârisî iken tahâret-i nefse ehl-i beyt idâdından oldu. Nitekim Kur’an’da gelir: “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ” [Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.] (Ahzab,33/33) Ve çünkü tahâret-i nefis olmaya ve arz-ı dîne şeyn veren umûr buluna, karâbet-i tıyniyyeden fâide olmaz. Onunçün âl-i rasûl denildik de Ebu Leheb ve emsâli dâhil olmaz. Nitekim Nuh aleyhi’s-selâm oğlu Kenan hakkında gelir: “إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ” [O asla senin âilenden değildir.] (Hud, 11/46) Ve ezvâc-ı mutahhera hakkında gelir: “وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا” [Ondan sonra hanımlarını da ebediyyen nikâh edemezsiniz.] (Ahzab, 33/53)

[35.a] Ya’nî ezvâc ümmehâtü’l mü’minîn olacak evlâda ümmehâtini nikâh etmek sahîh olmaz. Zîrâ hürmet-i bâliğa ve izzet-i gâlibeleri ol ma’nâyı mânidir. Ve dahi buradan iki nükte mefhûm olur. Evvelkisi budur ki; Rasûlüllâh sallallâhü aleyhi ve sellem âlem-i ervâhta ebû’l-ervâh ve nefsi külliye ümmü’l-ervâh idi. Binâen alâ hazâ inşâ’-ı dünyeviyede dahi âsârı zuhûr edip übüvvet ve ümeviyyet onlara muhtass oldu. Ya’nî Âdem mine’l-evvel ile’l-âhir ebû’l-ecsâm ve Rasûlüllâh ebû’l-mü’minîn ve ekmel-i muzâhir nefsi külliye olan ezvâc-ı mutahhara ümmehâtü’l-mü’minîn oldular. Ve arz-ı nebevî için hatunlarının ümmete nikâhları meşrû’ olmadı. Zîrâ onların hatunları kendilerinin esrâr-ı mahsûsalarına işârettir ki gayrılara dest-i res harâmdır. Onunçün Ebû Yezid-i Bestâmi kuddise sırruhu makâm-ı nebevîye duhûl murâd ettik de oradan bir berk-ı hâtif berûz edip Ebu Yezîd’i ihrâk eyledi. Şu kadar vardır ki dûrdan seyr etmeğe mesâğ vardır. Vech-i arzdan eflâkta olan nücûm-ı seyr olunduğu gibi. Ve bu makamdandır ki pâdişahların haremelerini uzaktan seyredeler. Ma’ahâzâ padişâhtan

²¹ Said b. Mansur, *Sünen*, s.173; Hâkim, *Müstedrek*, III, 153.

²² Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, VI, 212; Hâkim, *Müstedrek*, III, 691.

gayrının makâmı değildir ve bir kimse kendi haddi olmadığı nesneyi talep etmek memnû'dur. Meğerçi kuvvet-i isti'dâdının muktezâsı ola. Nitekim Hazret-i Musâ [35.b] aleyhi's-selâm “رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ” [Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!] (A'raf, 7/143) diye duâ etti. Sonra hissile dünyada idrakı mümteni' olduğunu ta'rîf-i ilâhi ile bildik de ol talepten rucû' etti. Zîrâ onu Mûsâ gözü görmez belki Hakk gözü görür. Ya'nî Hak Hakk'la görünür yoksa Mûsâ ile ve İsa ile ve gayrılarla görünmez. Şol cihetten ki şemse murtabıt olan yine kendi pertevidir sâye değil. Zîrâ sâye perteve göre ecnebi gibidir. Eğerçi “الأشياء تبين بأضدادها” [Her şey zıttıyla bilinir.] vefkinde zulmet nûra delildir. Ve lakin delîl olmaktan ehadühümâyı âhirle idrâk etmek lâzım gelmez. Fefhem cidden.

Ve bu takrîrden mefhûm olan ma'nâdan ötürü “رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً” [Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver.] (Bakara, 2/201) ıtlâk üzerine talîm olundu. Ya'nî mutlaka atâ-i ilâhî talep etmelidir. Yoksa ta'yîn etmemek gerektir. Zîrâ ta'yîn sûretinde hatâ ihtimâli vardır. Nitekim bir kimse Hakk Teâlâ'dan vezâret veya velâyet-i örfiyye talep etse zâhiren mechûr değildir. Eğerçi her mertebe ihtisâs-ı ilâhîdir ki “وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ” [Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder.] (Bakara, 2/105; Ali İmran, 3/74) vefkinde hidâyet-i hâssaya mevkûftur. Feemmâ Hak'tan saltanat veyâ nübüvvet talep etmek memnû'dur. Zîrâ nübüvvet-i örfiye münkatı'adır, saltanat ise silsile-i mîrastır. Pes, ecnebî ona dahîl olmaz ve bir kimse âharın makâmını istemek [36.a] dahi yoktur. Zîrâ belki isti'dâdının fevkinde ola. Bu sûrette husûlî mümteni' olur. Veyahut kabiliyetinin tahtında ola. Bu sûrette rahmet-i vâsi'ayı tahcîr ile hikmete muhâlefet etmiş olur. Hemen gerektir ki mahallini tehyie eyleye ve âyinesinin pasını sile ve feyz-i ilâhi ve tecellî-i rabbânîye müntazır ola. Nitekim berziger yâni ikinci tohum baş olup bârân-ı rahmete terakkub eder ve neşv ü nemâsı hikmette ne mertebeyi hâmil ise o kadar feyz hâsıl olur. Kah olur ki kesret-i feyzinden meczûb-ı mutlak olur. Kesret-i bârândan mezzû' çevirdiği gibi. Ve kâh olur ki yübûset-i tâmmе galebe edip aslâ mahsûl olmaz. Bu dahi imtihân-ı ilâhîdir ve kâh olur ki feyz-i mu'tedil olup nemâ dahi ona göre bereketli olur. Ve bu mertebesi makbuldur ki eğer kendine nisbetle ve eğer gayra göre fâidelidir kendine fâidesi budur ki tavr-ı i'tidâlden çıkarmaz. Ve terakkî verir gayra göre nef'i budur ki teslîn sâhibi yâni tâlib-i hakk olanları irşâda kâdir olur ki sıfat-ı enbiyâdır. Ve bu mânâ sünen-i ilâhiyye üzerine olan sülûk ve fethden nâşidir. Nitekim Kur'an'da gelir: “لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ”

وَقَاتِلَ الْفَتْحَ [Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyı savaşanlara eşit değildir.] (Hadîd, 57/10) Ey sofi gel imdi tarîk-i riyâzet ve mücâhedeye sâlik olup işi yolundan [36.b] tut, ta ki şerî'at ve tarîkatın müstekmil olup rahm-ı mâderde cenîne nefh-i rûh olduğu gibi sana dahi nefh-i ma'rifet ve hakîkat olup tıfıl kalbin hayat tâzedden harekete bidâyede vakârın ki üç tuttuğun şerîat yüzünden tabiatını ıslâh ve hevânı kam' ettiğin tarîkat yüzünden nefsini terbiyedir. Yoksa ağzını hevâyâ açıp battâl olma nazarıyla esdâfa ki batınların nice tehiyye ederler. Ve zamân-ı Nîsan'da derya üzerine gelip iki şık olurlar. Ve feyze muntazır olup dururlar, ta ki feyz-i ebrden her biri dânesin alıp ve muntabık olup ka'r-ı deryaya gavs eder. Ve sırr'u-llâh gibi onu sadrında setr eyler. İşte bunlar batınlardan hevâyâ tuttular müteheyyi olmakla, yoksa ağızların değil. Zîrâ hevâyâ doğru feth-i dehân etmek dua mânâsına mahmûldür, yoksa ekle ve şürbe değil.

Li-muharririhî

Ger sadevâr olmadınsa ebr-i nîsân isteme,
Tohm-ı ihlâs ekmedinse feyz-i bârân isteme,

Etmedikçe mâye-i fakr u fenâyı dermeyân,
Aşk pazarında var kâlâ-yı irfân isteme,

Dev nefsi zabt edip zincire çekmezsen eğer,
Âlemi teshîr için mühr-i Süleymân isteme,

Âyinen pâk eyle zengâr-ı taalluktan yürü,
Çün yüzün yok bu yüz ile vech-i Rahmân isteme,

Ehl-i dilden Hakkıyâ [37.a] himmet dile bin cânla,
Ni'met-i himmet yeter bir gayrı ihsân isteme,

Ve ikinci nükte budur ki meşâyihiin ezvâcî mürîdlere göre ümmehât makûlesi olmakla şer'an nikâhı mücevvez ise de tarîkaten murahhas değildir. Ve üstâdla şâkird dahi böyledir. Ve her asırda sultan-ı â'zam vâris-i seyf-i resûl olmakla onların haremli dahi reâyâyâ göre ol sünen üzeredir. Feemmâ avâm-ı reâyâ değil havâss-ı nâs bile hakkı mütâla'adan mahcûp olup tarîkate değil belki şerî'ate bile muhâlif iş tutarlar.

Ve ümmü veledlerin satarlar ve gayrın menkûhasını veya ümm-i veledini kable't-talāk ve'l-i'tāk nikâh eylerler. Ve vakt-i muvâhazede taallül edip hezeyân söylerler. Feemmâ meşâyihin benâtı mürîdlere ve selâtinin duhterleri küfûvlerine ve üstadların kızları şakirdlere fetvada ve takvâda murahhastır. Nitekim Hazret-i Osman ve Ali ve Ebû'l-As dâmâd-ı nebevî olmuşlar ve musâharetle şeref-i azîm bulmuşlardır. Husûsan ki eşrâfla musâherette uluvv-i mertebe vardır ve rasulullâh sallallâhü te'âlâ aleyhi ve sellem duâ edip yâ "rabbi her kim benimle veyahut ben onunla musâheret ettim ise mağfûr eyle" diye buyurmuşlardır. Duâ-i nebevî ise lâ cerem müstecâbtır. Ve bunda Ebu Bekir ve Ömer dahi dâhillerdir. Zîra sıddîkın kerîmeleri Âişe ve Faruk'un [37.b] duhteri Hafsa akd-i nikâh-ı nebevîde vâki' olmakla aralarında olan vechle karâbet vâki' olup mazhar-ı hayır duâ olmuşlardır. Ve eğer eşrâf nâmına olanlar erbâb-ı kemâl ve câmi'ül-cemâl ve'l-celalden ise tabaka-i karâbetin pâyesi ol kadar âlî ve derîce-i irtibâtın derecesi ol kadar müteâl olur ki sûreten ve manen ittisâli müstemil olur. Elhamdülillâhi teâlâ şeyhim ve senedim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî İlâhi ile meyânımızda bu karâbeti câmi'a bulunup ehabbu benâtını bu fakîre tezvîc ve nikâh etmiş. Ve dârü's-sürûr ahirete rızâ-i tâmmle göçüp gitmiştir.

Li-muharrihi

Hamdû lillâhi'l-kerîmi'l-müsteân,
Hâşimiyim hâşimiyim hâşimî,

Çünkü tuttum dest-i tövbeyi pîrden,
Bağladım bir özge bâba başımı,

Taşdı dilde bahr-ı mevc-engîz aşk,
Dürr ü mercân eyledi Hakk yaşımı,

Hoş gıdâ-i kâinât oldum bu gün,
Kim pişirdi nâr-ı kudret aşımı,

Hakkıyâ çok sohbet ettim halkla,
Bulmadım amma ki bir hâldaşımı,

Ey nüktedân gerçi şeref musâheret ve karâbete söz olmaz. Feemmâ az çok irâde münâsebet dahi gerektir. Zîrâ insan merâtib-i âbâ ve ecdâda uluvv-i himmet ile erişir. Ve dâreynde onlara salâhla kavuşur. Nitekim âyette gelir: “وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ” [Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da...] (Ğâfir, 40/8) Yani el-hâkta salâhı şart kıldı ve hadîsde gelir: “يا بي هاشم لا يأتي الناس باعمالهم وتأتوني بانسابكم”²³ [Ey Haşimoğulları amellerinizle değil neseplerinizle gelin.] [38.a]” ve şol ki hadîsde gelir: “من أحب قوما فهو منهم”²⁴ [Kim ki bir kavme benzerse o da onlardandır.] ve dahi gelir: “المرء مع من أحب”²⁵ [Kişi sevdiği ile berâberdir.] Burada muhabbet ile murâd fi’l-cümle ‘amele mukârin olan muhabbettir. Yoksa muhabbet-i mücerrede değildir. Zîrâ muhabbetin hükmü mahbûba mütâbaattır. Eğer kavlinde ve eğer fiilinde. Nitekim Hazret-i İbrahim aleyhi’s-selâm makâm-ı hıllette emr-i hakka tâbi’ olup nâr-ı Nemrûd’a tarh olunmakta cez’ kalmadı. Ve bülbül dahi gördüğü Halîl-i ateşe ilkâ olundu. Nar-ı muhabbet onun dahi derûnunu sûzân edip yanmakta Halîl’e tâbi’ oldu. Vârid nice ateşe doğru uçup kendi ve ahir gülistân-ı İbrahim’e düştü. Ve ol mutâbaat ve muhabbet mukâbelesinde kendine cemî’-i esmâ-i hüsnâ ile terennüm ihsân olundu. Ve hoş dâsitân olmakla ikrâm kılındı.

Li-muharririhî

Gölgeden cüdâ mı düşdün acabâ,
Bülbül seherlerde niçin ağlarsın,

Ne haber getirdi acaba sabâ,
Bülbül seherlerde niçin ağlarsın,

Soldurdu bahârı ahının ateşi,

²³ Beydâvî, *Tefsir*, I, 409; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 165. Biraz lafız farklılığıyla: Hakîm et-Tirmizî, *Nevadiru’l-Usûl*, III, 67.

²⁴ Bu lafızlarla olmasa da bu husûsun iki parçasını bir arada bulunduran iki hadis vardır. Bunlar: من أحب من أحب (Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, III, 19.) Ayrıca من تشبه بقوم فهو منهم (Ebu Dâvud, *Libas*, 4).

²⁵ Buhârî, *Edeb*, 96.

Kızıl ateş etti her gonca-veşi,

Tuttu sîr u sadan Rûm u Habeşi,

Bûlbûl seherlerde niçin ağlarsın,

Bûy-ı murâd ister misin güllerden,

Söyle bana ben anlarım dillerden,

Toz mu konu âyinene yıllardan,

Bûlbûl seherlerde niçin ağlarsın,

Çünkü sırr-ı küllî anlayıp bildik,

Nakş-ı taalluku gönülden sildik,

[38.b]

Aceb neden yine ciğerin deldik,

Bûlbûl seherlerde niçin ağlarsın.

Râzını keşf edip âyân et bir bir,

Vuslatda bu firkat ne serdir ne sır,

Allah için bu Hakkı'ya haber ver,

Bûlbûl seherlerde niçin ağlarsın,

Ve demişlerdir ki araptan birkaç kimse mukaddemâ evlâdının isimlerin Muhammed vaz' etmişlerdi. Zîrâ bilirlerdi ki âhir zamanda ism-i mezkûruyla müsemma birini gelse gerektir. Pes, her biri ol ümitle vaz'-ı mezkûra rağbet ettiler. Feemmâ kıyasları akîm kalıp murâdı intâc edemediler. Zîrâ Kur'an'da gelir: “أَعْلَمُ حَيْثُ” [Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.] (En'am, 6/124)Yâni nübüvvet ve risâlet ihtisâs-ı ilâhî bâbındandır ki kesble husûle gelmez. Ve Hakk Teâlâ herkesin kalbine nazar eder ve isti'dâdına göre verir. Nitekim leyle-i mi'râcta cemî'-i kulûbe nazar-ı ilâhî vâki' olup kalb-i Muhammed'ten aleyhi's-salâtu ve's-selâm ziyâde âşık bulunmayıp da'vet-i melekûta tahsîs kılındı. “ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ” [Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur.] (Mâide, 5/54) Feemmâ bundan terk-i kesb lâzım gelmez. Zîrâ amel-i edep yolu ve neredibânın pâyeleri gibidir. Ve

Kur'an'da gelir: “إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ” [O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a 'amel-i sâlih ulaştırır.] (Fâtır, 35/10) Yâni 'amel-i sâlihtir ki tevhîd kelimesini arş birine doğru ref eder. Nitekim tûr-i yelek dedikleri rîşle menzile doğrulur ve illâ yabanda kalır ve ba'zılar ki meczûblardır onlara kıyâs olunmaz.

[39.a] Nitekim bir kimsenin hüsn-i 'ameli hüsn-i hâtimesine delâlet ederken, âhir hâli sû'-i hâtimeye münkalib olur. Zîrâ ahsen-i 'amelî ârızîdir ve bir kimsenin dahi sû'-i 'amelî sû'-i hâtimesine nişân iken, âkîbet hüsn-i hâtimeye tebeddül bulur. Zîrâ sû'-i 'amelî ârızîdir. Ve bundan fehm olundu ki nazar ve i'tibâr 'ilmullâh dadır ki, ona göre saâdet-i ezeliyye şekâvet sûretine girmez. Ve şekâvet-i zâtiyye dahi saâdet mertebesine ermez. “فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ” [Hüküm, üstün ve yüce olan Allah'a aittir.] (Mü'min, 40/12) ve burası esrâr-ı kazâ ve kaderdendir ki herkes ondan âgâh olmaz ve ma'rifetine yol bulmaz. Mahkîdir ki, bir kere bir Yahudi oğlanı satranç oynarken oradan ehlüllâhtan biri mürûr edip mezbûr oğlana işâret ettikte fi'l-hâl kıyâm edip ona tâbi' oldu. Ve ol gün velâyet defterine kaydıyla şeref-i azîm buldu. Ve bu dahi sırr-ı mezkûra nişandır ki, rehberdir ve pişandan biri bir mürîdi ile bir karyeye mürûr ettikte meğer bir düğün cem'iyeti olmakla gördüler ki bir sarhoş pîr boynuna bir tabla takıp çalar. Ve durmayıp oynar ve orada şeyh müridini irsâl edip var şu koca tabelacıyı da'vet eyle deyip mürîd dahi varıp tebliğ ettikte pîr tablazın ne ola deyip fi'l-hâl boynundan tablı çıkarıp bıraktı. Ve şeyh [39.b] yanına geldi, şeyh dahi bu iki kişiyle giderek bir derya kenarına varıp seccâdesin suya saldı ve ol pîrle üzerine geçip oturdu deryâ bunları içeri aldı. Ve eski derviş kenarda kaldı orada feryâd kinan hây şeyh yirmi senedir ki meydanında câr-ı keşin oldum. Şimdi neden sohbetinden dûr olup bir garîbü'l-ahd pîrden geri kaldım dedikte Şeyh dahi takdîr-i ilâhi böyle imiş diye çekilip gitti. Ve ol dervîşi kenar-ı deryada terk etti. Ve bunun aksi dahi vardır ki bir müezzîn kırk sene bir mescitte ezan verdikten sonra mürted olup cennetten duzâha döndü ve şem'-i îmanı sarsar kahr u celâlden sevindi. Feemmâ evvelki şeyh San'a'nın kable'l-feth Kayseriyye şehrine gelip orada tekfur kızına aşık olup onun hınzırlarına râ'î oldu. Ve zünnârını kuşandı, ba'dehû ol kız kemer bend-i İslâm oldukta oradan dönüp yine Mekke-i Mükەرreme'de müridleri yanına geldi. Ve bu bir acayip iştir ki Hazret-i Hızır'ın aleyhi's-selâm zâhirde sebebi mûcib yok iken katl-i gulâm etmesi gibidir. Ve Şeyh Sadî'nin Hind içinde Sümanat

dedikleri kenîse-i meşhûreye tebdîl-i câme duhûl edip orada mevzû‘ olan sanem-i murassa‘a sâir ruhân gibi bûse verdi. Ve mukâbelesinde [40.a] sûret-i tazîmde elini göğsüne vurup durdu ve ben dahi mecâzen kâfir oldum diye kendi nefsinden kitâb-ı Bostan‘da ahbâr eyledi. Bu dahî sırr-ı mezkûra râci‘ bir manâ-yı gariptir ki ulemâ-i şerîat bu makûleyi bilâ tevakkuf ikfâr ederler. Ve te‘vîl etmezler. Feemmâ erbâb-ı hakîkat bu husûsta ne derler orası denilmez. Zîrâ şerîatte bir kimsenin kalbinde îmanî olsa velakin ondan imârât tekzîb olur nesne sâdır olsa mushaf-ı şerîfi kazurâta bırakmak veyahut teshîr-i mahbûb için uyluğuna bağlamak veya şîâr-ı küfürden bir nesne ile muttasîf olmak gibi bu sûrette onun küfrüne hükm olunur. Ve kalbimde îmanım râsihtir dediğine i‘tibâr olunmaz. Ve illâ küfür ve îman biri biriyle mahlût olur ve bu cihetten ekser meşâyih-i mansûrun “enelhakk da‘vâsını kabûl etmeyip onun katline fetvâ veren müftü ve sulbüne hüccet yazan kadıyı mesab ve me‘cûr oldular” dediler. Ve bu böyle iken yine ba‘zı teşbîh-i mûcib “küfür değildir” dediler. Nevrûz-ı nasârâda yumurta sıbğ etmek gibi. Nitekim hâlâ ehl-i Şâm mübtelâlardır ki mevsim-i mezkûrda yumurta boyarlar. Velâkin zâhir olan budur ki, küfrün adem-i lüzûmu zarûret-i kaviyyeye mebnîdir. Meselâ bir mü‘minin uşakları olup “bizim de babamız hâşâ kafir olaydı bize de böyle günlerde [40.b] yumurta boyardı” demeleri gibi. Feemmâ bu sûrette dahi mahzûr budur ki, bunda feth-i bâb-ı zılâl vardır. Pes, sedd-i zerâ‘i etmek vâciptir. Ta ki teşebbüh üzerine müstemir olamayalar. Ve fi‘l-i kabîh üzerine rûsuh bulmayalar. Nitekim sıbyâne harîr ilbâsından ebeveyni münhîdir ta ki istimrârıyla kendilerine âdet olup bülüğdan sonra dahi telebbüs etmeyeler. Ve ecnebiye ile halvet olmak dahi memnû‘dur. Zîrâ zinâya müeddîdir ve bunların emsâli dahi zerâyi‘-i kabâyih çoktur. Bu sebepten evvel emirden onu seddetmek gerektir. Ve su‘-i âkıbetini câhillere ta‘lim lazımdır. Ve ba‘zı mevâdd vardır ki, Hızır katl-i gulâm mâddesinde müstakil olduğu gibi. “Me‘mûr min indî‘llâhi” olan dahi madde-i mahsûsada müstakil olur. Velâkin hatâsı kendine dâirdir ki gayra sârî değildir. Ve şol madde ki gayra sârî ola, “min külli‘l-vücûh” memnû‘dur. Meselâ bir velînin nübüvvetine zâhib olup halkı ona îmana da‘vet etmek gibi. Bu sûrette sâî bi‘l-fesâd olmakla katl olunur. Pes, küfr-i lâzım ile küfr-i müteaddînin meyânında fark vardır ki sâî evvelkiden ağılazdır. İşte madde-i mahsûsanın tahsîsinden fehm olundu ki “اتقوا مواضع التهم” [Töhmət altında bırakacak

yerlerden sakının.]²⁶ mevâdda göredir. Gerek küfre dâir olsun ve gerek ma'sıyyete ve gerek fi'l-cümle cemâl-i arza şeyn [41.a] veren nesneye göre olsun.

El-hâsıl ekmeliyyet odur ki, zâhir-i şer' üzerine muhkem yürüyüp halk arasında ihtilâl sebepleri olan nesneden hazer ede. "Hatta bir sâhib-i tasarruf halka karşı eline kâse-i hamr alıp nûş ettikte boğazında şerbet-i 'asele münkalib olsa bile makbûl değildir" dediler. Ve bu makâmdandır ki Ebû Yezid Bestâmi sefer ü seyâhatten dönüp Bestâm'e karîb oldukta ahâlî-i velâyet ondan âgâh olup Bayezid gelirmiş diye karşı çıkıp şehrin hâricinde iken Bayezid gördü ki kavmi onu ta'zîm için bîrûn olmuşlardır. Hemen orada torbasından bir kursa nân çıkarıp onlara karşı ekl etmeğe başladı. Ve bu ma'na-yı nehâr-ı Ramazan'da vâki' olmakla kavmi ondan firar ettiler. Ve ol ma'nâyı onun su'-i hâline haml edip dönüp gittiler. Ve Bayezid bu kârı tenfîr-i nâs için tuttu ve şehirden dûr olacak sûret-i şer'a fi'l-hakîka zarar vermedi. Zîrâ sâime teşebbüh lâzım gelmez mahalde idi. Ve 'alâ hâzâ fefhem.

Li-muharririhî

Bulan Hızri bugün 'ilm-i ledünnîyi bilir derler,
Bilen bu sırrı bahr-ı dilde çok gevher bulur derler,

Bulanlar gevher-i 'ilm-i ilâhîyi bu deryâda,
Güher gibi katı izzetli kıymetli olur derler,

Bu sohbet sırrını [41.b] fehmi eyleyen ehl-i dil u dâniş,
Eğer Musa da olsa hizmet-i Hızr'ı kılar derler,

Selâmet istemezdir derd u belâdan zümre-i uşşâk,
Melâmet'ten girilirse eğer hırka n' olur derler,

Yürü var gevheri ehl-i dile arz eyle ey Hakkı,
Ki onlar nakd-ı cânı bezl edip anı alır derler,

²⁶ Gazzalî, *İhyâ-ı Ulûmu'd-Din*, II, 238.

Ba‘de zâ Âdem lafzında olan hurûf-ı Ahmed ve Muhammed’te olan hurûftur. Elif takdîm olunduğu sâbıkâ zikr olunan sırr için nedir ki Ahmed Ebu’l-ervâhtır. Vâlid ise evlâddan mukaddemdir. Ve Âdem ebu’l-evlâdü’l-cismâniyye olmakla takdîmini iş‘âr için elif ona tahsîs olundu. Ahmed ebû’l-evlâde’r-rûhâniyye olmakla bu makamda takdîmini beyân için elif ona ta‘yin olunduğu gibi, pes Âdem ile Ahmed übüvvette müşterek olmakla elifte dahi müşterek oldular. Zîrâ elif ki burada hemze demektir, mebdée delâlet eder. Onunçün evvelü’l-mahâric hemze mahrecidir. Ve Âdem’de dal tevsît olundu. Zîrâ nev‘-i Âdem kalb-i âlemdir. Yâni Âdem’de kalb ve ruhla ceset arasında mutavassıt olduğu gibi mutlaka Âdem dahi âlem-i mülk ve melekût arasında mutavassıttır ki mülk-i cisim ve melekût-ı rûh gibidir. Ve Muhammed’te dal te’hîr olundu. Ma‘ahâzâ dâl vasat-ı mahâriçdendir. Zîrâ Âdem ve men dūnehū Muhammed’in [42.a] sûretleri olmakla Muhammed kalb-i âlem olmak ondan fehm olunup başka ma’nâ delâlet için te’hîr olundu ki ol ma’nâ delâlettir. Zîrâ dal delildendir, Muhammed ise cümle delillerin âhiridir ki delâleti sâir delâletlerden evsa’dır. Şol vechten ki ismi Rahmân ve feleki arş-ı mecîd ve kelâmı Kur’ân-ı azîmdir. Onunçün âlem demek ondan ibârettir. Zîrâ âlemde elif işbâ’ içindir ki aslı ‘ilmidir. Ve ‘ilm-i müsemmâya nişândır ve hakka nişân olan eşyâda Muhammed cümleden izhardır. Nazar eyle ki mühürle mâh bir midir? Ve mâhla sâir niçin berâber midir?

El-hâsıl Muhammed’i vücûd-ı zâhirî cemî‘ mehâsini cem‘ ettiği gibi. Bâtını dahi cümle hakâyık-ı cem‘ etti. Ve onun da‘vet ve irşâdıyla kemâlât-ı ‘ameliye ve ‘ilmiye tamâm olup sırr-ı hatemiyyet ondan zuhûr eyledi. Ve Âdemde mim te’hîr olundu. Zîrâ Âdem’i cemî‘i mahlûkattan muahhardır. Hususân ki âlem Âdemden evvel altı defâ zifâfhâne olup her dehr-i tavîlde bir türlü mahlûk bu ta‘ayyünât ile evzâc eylemiş. Âhir yedincide nöbet imtizâc-ı Âdem’e gelmiştir. Eğerçi dünyanın ibtidâ’-i hudûsünü Allahu Te’âlâ bilir. Ancak ve Muhammed’te mim takdîm olundu. Zîrâ fi’l-hakîka mukaddem ve muahhar odur. Bu sebeptendir ki Allahu Te’âlâ mukaddim ve muahhirdir. Dal’ın ve hâ’-i mecmu‘anın [42.b] kesreleriyle ve Muhammed’te hâ’ ki best ile o nedir her biri mâyeyle best olunacak bin olur ki müddet-i ümmet-i merhûmedir. Nitekim hadîsde gelir: “*إِنْ اسْتَقَامَتْ أُمَّتِي فَلَهَا يَوْمٌ وَإِنْ لَمْ تَسْتَقِمْ فَلَهَا نِصْفُ يَوْمٍ*” [Ümmetim istikamet üzere olursa bir gün istikamet üzere olmazsa yarım günlük bir ömrü vardır.]²⁷. Zîrâ burada murâd

²⁷ Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, III, 547.

yevm-i ilâhîdir ki bin senedir ve onun nısfı beşyüzdür ve istikâmetten murâd ahkâm-ı dîn üzerine sebâtı ki bu sebât ehl-i Tevrât ve İncil’de bulunmayıp kitâpların tahrîf eylediler. Ve her biri hevâsı üzere bir yola gidip enbiyâ ve kütüb-i ilâhiyye hakkında hurâfât ve hezeyân söylediler. Lillâhi’l-hamd ki ümmet-i merhûme istikâmet-i mezkûrenin uhdesinden gelip elifi tekmîl eylediler.

Suâl olunursa ki: Elif üzerine olan ziyâde nedir? Pes, zâhir olan bu idi ki bin târihinde kıyâm kıyâmet ola ve bu âlem kevn ve fesâd bi’l-küllîye fenâ bula. Cevâb budur ki: Meb’as-ı Rasûlüllâh aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ehl-i târih zâhib olduğu üzere hübü’t-ı Âdem’den altı bin ikiyüz üç tarihinde vâki’ olmuştur. Ve devr-i sünbüle ki devr-i Âdem’dır. Yedi bin sene olacaktır. Onunçün İbn Abbas’tan radiyallâhü anhümâdan mervîdir ki ömr-i dünyâ ve ahiret cum’alarından bir cum’adır. Yâni ömr-i Adem yedi bin yıldır ve Cum’a ibâretinden fehm olunur ki bütün dünyanın ömrü mine’l-evvel ile’lâhir [43.a] üçyüz altmış bin yıldır. Zîrâ cum’a şehir u şehir dahi senenin eczâsındandır. Sene ise üç yüz altmış gündür ki her bine tefassul edecek. Mecnû’-ı eyyâm üçyüz altmış bin sene olur.

El-hâsıl hesâb-ı mezkûr üzere yedinci binden ikiyüz üç sene nâkıs gelmekle binden sonra olan iki yüz üç sene evvel kesrî haber içindir. Ve bu ma’nâdandır ki ba’zı rivâyâtta bin ikiyüz dört senesinde mehdî kâyim olur dediler. Ve dört yüz ile beş yüz arasında ehl-i cennet cennette ve ehl-i nâr dahi nârda karar edip devr-i arş gayrı sûrete girer ve müddet-i arz ve semâ gâyet e erer, ve’l-ilmü indellâh. Pes, eyyâm-ı mehdî ve İsâ ve zabt-ı küffâr ve mâbeyne’n-nefhateyn mecmû’-ı müddet de dâhildir. Ve hâ’ ki bestle ondur müddet-i hilâfet-i Abbâsiyye ve Osmâniye’ye dahi remzdir. Zîrâ âl-i Abbâs’ın müddet-i mülkleri beşyüz yirmi dört ve âl-i Osman’ın altı yüz doksan dokuzundan zamân-ı mehdîye dek mümteddîr ki beşyüzden ziyâdece olur. Ve bu iki hilâfetin tahsîsine vech budur ki bunlar cem’-i düvelin evveli ve ekmelidir ki biri fâtîha ve biri dahi hâtımedir. Zîrâ âl-i Abbâs’tan mukaddem olan devlet-i Emeviyye’ye i’tibâr yoktur. Şol cihetten ki [43.b] Rasûlüllâh sallallâhü aleyhi ve sellem onları Medîne-i Münevvere’de minber-i âlilerine meymûn sûretinde çıkarken mütâla’a ettiler ve onların hükûmetlerinden haz etmediler. Onunçün o letâifenin Ömer bin ‘Abdulâzîz’den mâ’adâsı meymûn gibi sahra-i âlem oldular. Husûsan ki onları kilâba teşbîh ile tahfîr dahi vardır. Nitekim hadisde gelir: “الخلافة بعدى ثلاثون سنة ثم تكون ملكا” [Benden sonra

*hilafet 30 sene devam edecektir daha sonra saltanata dönecektir.]*²⁸. Zîrâ hulefâ-i erba‘a ve imâm-ı Hasan’ın altı ay müddet hilâfetiyle otuz sene tamâm olup bu‘diyet-i muttasıla sırrı üzerine Benî Ümeyye mülk-i Şâmı ve etrâfını zabt etmişlerdir. Ve Ebu Muâviye olan Ebu Süfyân’ın zaman-ı câhiliyette Rasûlullâh’a ve ashâba eziyeti kemâlde ve zamân-ı hâli dest-i mihâlde olmakla ol cefâların asârı evlâdında zuhûr eyledi. Ve evâil-i müslimîn gibi kendisi ve â‘kâbı mahfûzü’l-âkibe olmadı. Hatta feth-i Mekke’de kemer-bend-i İslâm olduktan sonra birkaç kere hall-i akde ahd etmek mülâhaza eyledi. Velâkin kesret-i cumû‘ehl-i îman ve satvet-i dilirân erbâb-ı ikândan havfen hâlini ihfâ kıldı. Ve başına geleceğini bildi.

Li-muharririhi

Bu nefsi mutmainne kılmayınca hâl müşkildir,
Bu müşkil halline düşmüştür âlem halkı bin yıldır,

Eğer pâ-yı irâdetle varıp tuttunsa dest-i pîr,
[44.a]Civâna saklama nefsin uyubun keşf edip bildir,

Yanınca destgîrin olmasa râh-ı sülûkta,
Düşersen nice olur hâlin ki yolun âb-ile kildir.

Binen şebdîz-i nefse bu şeb-i târikte yenilir,
Ki gide zulmet-i reh-revin yolunu yanılıdır,

Yürü Hakkı yürü ervâha peyrev ol eriş sırta,
Nidersin nefsi kim onun işi hükm-i heyâkildir.

Ve rasûl-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem âl-i Abbâsı minber-i münîfe sûret-i insânîde görüp müstebşîr oldular. Zîrâ ‘ammı Abbâsı sever ve a‘kâbına dahi mehabbet ederdi. Husûsan ki ‘Abdullah bin Abbas hakkında “فَقَّهٌ فِي الدِّينِ وَعَلَّمَهُ التَّأْوِيلَ” [Allahım onu dinde fakih kıl. Ve ona te’vil ‘ilmini öğret.]²⁹ Diye duâ eylediler. Onunçün İbn-i Abbâs reîs-i ehli’t-tefsîr ve seyyidü’l-efrâd oldu ve a‘kâbından âsâr-ı hasene ve

²⁸ Tirmizî, *Fiten*, 48; İbn-i Hibban, *Sahih*, XV, 392.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 335.

ahvâl-i müstahsene zuhûr eyledi. Nitekim sûret-i insâniye hükmü ve sabâhü'l-vücûhun şânı budur.

Li-muharririhî

Ey güzel yüzlü ruhun âyinesin göster bana,
Âşıkım vallah billâh katî çoktan sana,

Berk vuran dilberde nûr-ı Mustafa'dır dediler,
Bu söze ben kâil oldum hûbdur bu söz bana,

Ve âl-i Osman ki meb'as-ı nebevîde mukaddem ve muahhar olan devletlerin zübdesi ve ricâl-i mülkün umdesidir. Aslı ba'zı ehlullâh nazarıyla sâbit ve tertîbi ile mürettebtir ki ilâ hâze'l-ân ol vaz'la [44.b] dâir ve ilâ zamâni'l-mehdî ol vechle sâirdir. Zîrâ devletleri mehdîye muttasıladır ki ba'zı cühelânın vehm ettiği üzere fâsıl yoktur. Ve bu bir sırr-ı sırrıdır ki onu ancak ulemâ-i billâh fehm ederler. Zîrâ hatmü'l-enbiyânın mertebe-i velâyetinde hatmü'l-evliyâsı olduğu gibi mertebe-i hilâfette dahi hatmü's-selâtîn vardır. Ve bunlar imâm-ı a'zam mezhebiyle temezheb eyleyip ictihâdiyyâtı ile âmil oldular. Zîrâ mezheb-i imâm hem mukaddem ve hem muahhardır ki zamân-ı mehdîde ma'mûl bih olsa gerektir.

El-hâsıl mezâhib-i selâsenin ihtilâfı mürtefi' olup sadr-ı evvelde olan vech üzere ihtitâm bulsa gerektir. Pes, hatm-i mezhebe hatm-i hilâfet dahi münâsib geldi. Bu cihetten âl-i Osman mezheb-i imâm ile 'amele muvaffak oldu.

Li-muharririhî

Hamdû lillâhi hâliyâ Sultan Ahmed'dir imâm,
Zâde-i Sultan Muhammed ibn İbrahim benâm,

Aslıdır Sultan Osman Gâzi ve fer'i Ali,
Fer'uhâ çün fi's-semâ' dedi ol Rabbü'l-enâm,

Sidre vü tubâyı geçti rif'at-i şânı onun,
Kubbe-i arşa beraber oldu erkânı tamâm,

İsm-i â'zam var olmuştur medâr-ı kâinât,
Çünkü kutb oldu cihâna söz kesildi vesselâm.

Rûh-ı melik-hân Ahmed bî'at hakkıdır,
Sûret ehlîne nazar yoktur budur hatm-i kelâm.

Yâni her asırda serir-nişîn hilâfet olan pâdişâha [45.a] mübâya'a lâzımdır ve illâ mübtedi' olur ve eğer bîat nedir ve pâdişâh kimdir bilmezse millet-i câhiliyye üzerine olur ve sûret-i mübâya'a hakikat-ı mübâya'aya tabi'dir. Onunçün ibtidâ-i ulemâ mübâya'a ederler ve ulemâda dahi asıl olan ulemâ-i billâhdır ki kerâmât-ı 'ilmiye sâhibleridir gerek onlarda kerâmât-ı kevnîyye ve havârik-ı âdet olsun ve gerek olmasın. Zîrâ maksûd-ı bizzât olan kerâmât-i 'ilmiyyedir ki zât ve sıfât ve ef'âl hakka müte'allıktır. Yoksa rûsûm ve kavânîn ve emsâli değil. Zîrâ bunlarda iştirâk vardır söz ise ihtisâstadır. Nitekim bu sırrı iş'âr edip Kur'an'da gelir: “قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ” [De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.] (Kehf, 18/110) Ya'nî gerçi beşeriyette misil kıldı velâkin vahiyle fark etti. Feemmâ ulemâ-i billâhın eğer hayatta olanların ve eğer intikâl edenlerin a'dâsı çok ve ferâine ve decâcilesi haddeden artuktur. Pes, Sultan'a lâzımdır ki onları te'dîb eyleye ve izhâr-ı inkâr ve ta'n-ı teşnî' edenlerin muhkem haklarından gele. Yoksa halleri üzerine ibkâ etmeye. Zîrâ maraz-ı sârîdir ki nice sâde deliller levs inkârıyla mütelevvis olurlar. Nitekim Sultan Süleyman-ı evvel zamânında bir Şeyh'ul-islâm Şeyh Muhyiddin el-Arabî kuddüse sırrahü hakkında itâle ettikte Sultan-ı mezkûr bu rubâ'iyi yazıp münkir-i mezbûra irsâl etmiştir ki [45.b] ol rubâ'î budur âşıkta ta'n eylemezdi. Müftî-i bisyâr-fen, ger fûnun-ı aşktan bilseydi bir miktar fen, şeyhülislâmım diyen bir tıfl ebced hân olur, mekteb-i aşkında ol yâr edecek izhâr-ı fen.

Ve Şeyh-i mezbûr nice inkâr olunur ki Sultan Selim-i evvelin Mısır Kahire'ye kaidi ve rûhaniyetiyle zimam-ı esbine yapışıp çekip götüren yedi der. Zîrâ bu asrın süfehâsı ağızları ise hezeyân ile doldu ve ricâl-i devlete bilmem ne hal oldu ki tevârîhe nazar eylemezler ve mülûk ve vüzerâ i'tikâtta ve sohbette ne vechile cârî oldular em'ân kılmazlar ve eğer bu böyle kalırsa halkın başına öd yağar. Zîrâ Allâhu Te'âlâ evliyâsı için arslân şibline gazab eder gibi gazab eder ve mülûk arasında münkir olmak olmaz. Zîrâ devletleri nefsi nefîs-i evliyâ üzerine te'sîs olunmuş ve sülûk ve takvâ üzerine binâ

kılınmıştır ve vüzerâ ve şüyûhu'l-islâm dahi böyledir. Zîrâ demişlerdir ki “الناس على دين ملوكهم” [İnsanlar meliklerinin dini üzeredir.] Pes, dîn-i sahîh mülûk üzerine olmayan ibtâ‘ın dest-i sû-i i‘tikâtları temel-i devleti yıkmaktır. Ve kasr-ı âlî-i saltanatı harap kılmakta ve nefis-i inkâr zebâneleri zâhir ve bâtını yıkmaktadır. “نعوذ بالله من سوء الحال” [Her türlü kötü halden Allah’a sığınırım.]. Hattâ demişlerdir ki kutb-ı vücûda aktâb vesâir eşyâ mübâya‘a kıldığı gibi padişâha dahi cemî‘ [46.a] avâmm ve havâss-ı mübâya‘a kırlar. Velâkin padişâh dahi eğer her vechle mansûr olmak isterse ol dahi bir sahîhu‘l-sülûktan dest-i inâbet tutar. Nitekim Sultan Ahmed evvel Hazret-i Mahmud Üsküdârîye mütereddî olup dervişler halkasına girmiş ve ol mütâbaat ve mübâya‘anın çok lütfun görmüşler. Nitekim beyne‘l-ahâlî meşhûrdur. Aceb-i mütegayyir zamandır ki revâkî kedere mübeddil olmuş ve câmi şerbet yerine zehir dolmuştur. Avâmı meyde ve havâssı neyde koru sît ve sadâde kalmıştır. Vedâ‘î ilellâha kûş tutmayıp kulzüm-i gaflete dalmışlardır. Eğerçi her asırda yüz yirmi dört bin evliyâ mevcûd ve dîde-i basîret ile meşhûrdur. Feemmâ kanî göz ki envârı göre ve kanî dil ki esrâra ere ve kanî bülbül ki güldüre. Ve kanî âşık ki cân vere ve kanî sâdık ki makâm-ı hizmette dura. Ve kanî dilteşne ki bu câm-ı safâ zevkin süre. Ey bister-i râhatta hâb-ı rubûde olanlar mütenebbih olunuz. Ve harekâttan hâlî olmayıp kendinize bir mürşid bulunuz. Ve ni‘am-ı ilâhiyyeye şûkr ediniz. Velâkin tâ‘at ve ibâdet ile yoksa menâhî ve melâhî ile değil ve illâ küfrânın gâyeti hizlândır. Ve hadîsde gelir ki: “تعرف إلى الله في الرخاء” Ya‘nî hoşluğun ve rahatın hâlinde [46.b] Allah ile âşinâ ol ve hüsn-i muâmele kıl, emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb eyle. Tâ ki müşkilin olup şiddete düştüğün vakitte Hakk Teâlâ dahi sana muâvenetiyle âşinâ ola. Ve eğer sen Hakkı uyandırsan Hakk dahi sana ona göre mücâzât ede. Nitekim Kur‘an‘da gelir: “تَسُوا اللَّهَ” [Onlar Allah‘ı unuttular. Allah da onları unuttu!] (Tevbe, 9/67) imdi Hakk‘ın seni nisyân etmesi hemen senin kendini nisyân etmendir. Ve bu sırra binâendir ki hadîsde gelir: “فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا”³⁰ Ya‘nî Allahu Te‘âlâ‘ya hiçbir kârda melâl ve fütûr gelmez. Tâ siz melûl olmayınca ve usanmayınca, çünkü siz usanasınız. Hakk Teâlâ dahi ona göre muâmele eder. Velâkin kahrı yüzünden mücâzâtı adlle ve lütfu yüzünden fazılladır. Pes, fazlı çoktur ki bir haseneye on sevap verir ve adlı mürtekinin

³⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 623-624.

³¹ Buhârî, *Îman*, 32.

seyyiesine göredir ki birine bir verir. Onunçün denilmiştir ki: “ **فَوَيْلٌ لِّمَنِ غَلَبَتْ أَحَادَهُ** ” **أَعْشَارُهُ** [Günahları(her günah için bir sevap yazıldığı için) sevaplarına (kim bir iyilik yaparsa 10 katıyla karşılığı verileceği) ağır basan kimseye veyl olsun.]³² Ve yine hadîs-i kudside gelir ki: Kulum bana bir karış karîb olsa ben ona bir zîrâ‘ karîb olurum. Ya‘ni onun bana tâ‘atinden benim ona feyzim ziyâdedir. Zîrâ kula lâzım olan a‘râzdan pâk ve mâsivâllahtan hür olmaktır. Zîrâ hürre olan kerem ecîre yoktur. Ya’nî bir kimse ücret ile hizmet etse ona göre bulur ve bir kimse bir kapıya kul olup hâdim olsa efendisine nasîbi [47.a] ona göre olur. Buradandır ki ehlullâh cennet ve cehennem gözetmezler. Belki Hakk’a istihkâkından ötürü ‘ubûdiyyet ederler ve burası bir makâmdır ki değme kes ona ayak basmamış. Ve sa‘y u ictihâd edip ukbâyetini kesmemiştir. İşte bu makûle ecirlere haşvü’l-cennet derler ki ukelâ bunların fevkinde illiyyînde olurlar. Zîrâ bir nesnenin içi ile yüzü bir olmadığı gibi yastık ve emsâli gibi avâmm ile havâss dahi bir değildir. Ya‘ni avâmm bir libâsın betâneti ya’nî astarı gibidir ki rahîstir. Ve havâs zahâretü ya’nî yüzü gibidir ki. Ğâlî ve pahalıdır. Gel imdi zâhir ve bâtınını beraber eyleyip nisbetlerden halâs ol ve âlem-i tecrîd ve ıtlâka yol bul. Tâ kim güneş gibi her tarafın rûşen ve cânın evi şen ola.

Li-muharririhi

Gel imdi gel ey kişi, Hakk’a doğru gidelim,
Terk edelim her işi, Hakk’a doğru gidelim,

Dinleyelim Hakk sözü, izleyelim Hakk izi,
Kıbleye tutup yüzü, Hakk’a doğru gidelim,

Olma beterden beter, masivâdan ne beter,
Gurbette kaldık yeter, Hakk’a doğru gidelim,

Varlığımız yakalım, benliğimiz yikalım,
Hakk yüzüne bakalım, Hakk’a doğru gidelim,

Doğsa nûr-ı kibriyâ, gider zulmet-i riyâ,
Halkı koyup Hakkıyâ, Hakk’a doğru gidelim,

³² İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 218; Kurtubî, *Tefsir*, VII, 151.

Suâl olunursa ki: [47.b] “اطلبوا العلم ولو بالصين”[İlim Çinde de olsa alınız.]³³ Hadîsin ma’nâsı nedir? Cevâb budur ki; âhir zamanda silsile-i mehdîden gelen hâtemü’l-evlâda işârettir. Zîrâ dünya âhir olmağa karîb oldukta bilâd-ı Hind’den Çin şehrinde bir oğlan dünyaya gelse, gerektir ki ondan sonra ‘ukm sârî olup her ne kadar izdivâc-ı bisyâr olursa da kimse evlâd yüzünü görmeyip gittikçe şey’an fena bulacaklardır. Ve ol mevlûd hâtemü’l-evlâd ve mazharu’l-gayz ve’l-imdâd olmakla ‘ilm i dîn zâhiren ve bâtinen belde-i Çin’e intikal ve mevlûd-ı mezkûre ittisâl bula.

Suâl olunursa ki: Çin’de zuhûruna bâis nedir? Cevâb budur ki: Çünkü Çin aksâ-yı bilâd-ı Hind’de Cebel-i Serendîb’e karîbdır ki Âdem safiyyullah aleyhi’s-selâm ol cebelin zirvesine hubût etmiştir ki hâlâ hergün mevta-i kademi olan mevzi’i mahsûsunu bârâna tathîr ve pîrâmının bâd-ı sabâ ta’tîr eyler. Pes, nev’-i insân ibtidâ nereye vaz’-ı kadem ettiyse âhir dahi ona mûntehâ olup bidâyet ve nihâyet biri birine mütevâfık ve evvel ve âhir mütetâbık ola. Ve ma’nâ-yı Muhammedü’r-rasûlüllâh ol mevlûdde gâyet bula. Zîrâ her ne kadar ki halkı hakka da’vet ederse kimse icâbet etmeye ve tebliğini gûşne tutmaya. Zîrâ Resûl, mürsel ma’nâsınadır ki Rasûlüllâh’a [48.a] göre vahyile irsâldir ki vesâtet Cebrâil ile. Vereseye göre vahy-i evveli teblîğ ile irsâldir. Pes, her nebî sûret-i Muhammedîyyede olduğu gibi her velî dahi böyledir. Pes, Âdem Muhammed olduğu gibi Ebubekir dahi Muhammed’dır. Zîrâ halifedir ki müstahfîn sırrıyla kâimdir. Velâkin ona ve ondan sonra hâtemü’l-evlâda mûntehâ olunca gelen veresiye resûl lûğavî derler örfî demezler. Zîrâ vârise Cibrîl nüzûl etmez ve hükm-i evvelin gayrı hükm-i cedîd yoktur. Belki evveli takrîrdir ve bundan fehm olunur ki veliye nebi ve rasûl itlâkı hârik-i icmâ’ olmakla mûcib-i te’dîbdir. Zîrâ itlâk eden dâll’dır ve eğer itlâka da’vet ederse dâll ve mudîldir. Ve böyle yerlerde örfle lugatı biri birinden fasl etmelidir. Nitekim vahy ve ilhâmı fark ederler ki vahiy şân-ı enbiyâ ve ilhâm hâl-i evliyâdır. Eğerçi enbiyâyâ dahi ilhâm vardır ve da’vet ve irşâd derler ki da’vette asıl olan enbiyâ ve irşâdda evliyâdır. Zîrâ da’vet müceddiden ta’yîn olunan tarîka göredir. İrşâd ise eski yolu göstermektir ve rasûl beşer ve melekten her birine itlâk olunur. Nitekim Kur’an’da gelir: “اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا” [Allah meleklerden de elçiler seçer.] (Hac, 22/75) Meselâ Cibrîl rusul-i melâikedendir ki onun

³³ Beyhakî, *Şu’abu’l-İman*, II, 253.

sâir melâikeye nisbeti rasûlün [48.b] efrâd-ı ümmetine nisbeti gibidir. Onunçün Cibrîl’e rûh-ı mahz dediler ki rûhu ayn-ı zâtıdır sâir efrâd ise başka ruhla haydır. Ve onlar için ecsâm-ı latîfe vardır. Ve bundan beşerden olan rasûlün dahi sâir üzerine letâfet-i zâidesi fehm olunur. Onunçün enbiyânın zâhir gözleri hâbda ve basîretleri bî-dârdır. Bu cihetten hasâis-i nebeviyyeden idi ki ba’de’l-menâm bilâ tecdîdi’l-vuzû namaza kıyâm gösterdi. Ve bundan ahz olunur ki Hazret-i İsa’ya ruh demek mücessem olmasın iktizâ etmez. Nitekim sâhib-i vâridât vehm etmiştir. Ya’nî İsa sûret-i cismde rûh-ı mahz değildir. Belki onunçün sûret-i sâbite-i insâniyye vardır. Zîrâ vâlideden hey’et-i beşeriyye üzerine tevellüd etmiştir. Onunçün âhir zamanda semâdan nüzûl ettikten sonra tehhül edip evlâdı olsa gerektir. Ervâh ise ecsâmla izdivâc etmez. Zîrâ şehvetten müberrâdır ki ukûl-ı mahzdır ve ekl ü şurbu dahi ma’nâ-yı mezkûra delildir. Nitekim Kur’an’da gelir:

“وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَأَنَّا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ” [Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi.] (Mâide, 5/75) Feemmâ Cibrîl sûret-i Dıhye’de temessül ettiği vakitte veyâ a’râbî sûretine girdiği zamanda sûret-i beşeriyyesi gayr-ı sâbitedir ki ol sûret ile temessül [49.a] ettiği halde yine hakikat-i mülkiyyesi üzerine bâkîdir. Ve beşer dahi melek sûretine girmek lâzım gelse bunun aksidir ki sûret-i melekiyyesi gayr-ı sâbite ve hakikat-ı beşeriyyesi bâkidir. Pes, Cibrîl’e rûh-ı mücessem derler, İsa’ya demezler. Ve benî rasûlden ehasstır ki beşere mahsûstur Ya’nî beşere rasûl dedikleri gibi nebî dahi derler. Velâkin meleğe ancak rasûl derler nebî demezler. Zîrâ melekten ma’nâ-yı nübüvvet yoktur ki enbâ-ı anillahtır. Zîrâ melek haber-i hakkı teblîğ ve mahalline îsâl ile me’mûrdur. Fakat belki Hakk’tan haber veren rasûldür. Pes, rasûl Hakk’la halk arasında ve melek Hakk’la rasûl arasında vâsitadır. Bu cihettendir i melek bilmediği ‘ilmi rasûl ve vâris-i rasûl bilir. Nitekim havâss’tan biri padişâhnâmesini hâmil olsa ol nâmenin içinde ne olduğun ve ne ma’nâya taalluk bulduğun bilmez belki meb’ûs-ı ileyh bilir. Şu kadar vardır ki azîz ve şerîfin nâmesini hâmil olan dahi azîz ve şerîftir.

Suâl olunursa ki: Melek nûrdan mahlûk iken beşer bildiğini niçin bilmez belki gerek idi ki beşerden a’lem ola. Zîrâ beşer hicâb-ı anâsırla mahcûbtur ‘ilm-i kâmile ise keşf lâzımdır. Cevâb budur ki: İnsanın nişânesinde cem’iyyet ziyâdedir. Zîrâ tîneti kabzateyn ile tahmîr [49.b] olunmuştur ki cemâl ve celâldir. Melek ise ancak cemâl üzerine mahlûktur. Bu cihetten Âdem hâce-i melâike olup “فَلَمَّا أَنبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ” [(Hz.

Adem) onların isimlerini onlara anlatınca...] (Bakara, 2/33) mûcibince enbâ-i esmâ ve ahbâr-ı hakâyık eyledi. Ve melâikenin ‘ilmi onunla mütezâyid oldu. Zîrâ melâikeye ‘amel yüzünden terakkî yoktur. Beşer ‘ilmi ile âmil olduğu vakitte ‘ilm-i mîrâsa terâkkî ettiği gibi. Pes, insan tezkiye-i nefis ve taltîf-i anâsır ettiği zaman ihâtada melekten ekmel olur ki zâhiri ‘amel ile ma‘mûr olduğu gibi bâtını dahi ‘ilm-i ilâhî ile pürnûrdur. Ve bu ictihâd sebebiyledir ki sevâba muhtâctır. Ya‘ni na‘îm-i cennet ile mütena‘imdir. Gerekse târik-i mâsivâllah olsun, melek ise muhtâc değildir belki na‘îm-i rûhânî onlara kâfîdir ki hakkla bâtında muâmeleleridir. Eğerçi ol muâmele dahi ekâmil-i beşerin muâmelesi gibi değildir. Zîrâ ekser ahvâlî hitâbât-ı ilâhiyye ve ilhâmât-ı rabbâniyedir. Ekâmil-i beşer ise bu hitâbât ve ilhâmâtтан mâ‘adâ tecellî-i hüviyetten berk-i zâtı hâsıl olur ki hem müşâhedeti vehm-i ulûm-ı celîle-i kesîreyi müştemeldir. Ey mü‘min bu makâmâtın nevâsîi andelibân-ı gülşen-i esrâra mahsûs ve bu mevâidin zevki mahsûs ehl-i husûstur. Onun erbâbını tasdîk etmek dahi hayli hünerdir. Zîrâ ehbarânî rabbî diyenleri istihzâ eder oldular. Nice istihzâ [50.a] etmesinler ki fi‘l-mesel onların dillerine umrân dili derler. Ve Mantıku’t-Tayr’la nâm vururlar.

Li-muharririhi

Süleyman olmayan bilmez bu dilden,
Ne bilir Hüdühüd’ün gayrı bu ilden,
Ferişteh-veş dilersen olasin nûr,
Halâs ol zulmet-i âb-ile kilden

Ve demişlerdir ki garâzıyla kable’l-la’n melek ve cin ve reîs derlerdi. Melek olduğu bu idi ki ba‘zı risâlâtta istihdâm olunurdu. Zîrâ melek ile rûhun farkı budur ki rûh olan bir işe karışmaz ervâh-ı mühimmeye gibi ki onlar âlimi ve Âdem’i bilmezler. Melek ise böyle değildir belki cism-i latîf ile mücessem ve ba‘zı umûr ve hudemât ile me‘mûrdur. Kümmel-i evliyânın ervâh-ı tayyibesi kâr-sâz olduğu gibi. Nitekim Kur’an’da “فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا” [Derken iş düzenleyenlere.] (Nâziat, 79/5) onu iş‘âr eder. Mukaddemâ ebdâne taalluku hasebiyledir. Zîrâ hîn-i taallukta tedbîr ettiği gibi hîn-i tecerrüd’de dahi tedbîr eder. Zîrâ ebdân-ı âlâtır ve müessir ve müdebbir fi‘l-hakîka ruhdur. İşte melâikeden bir tâife Âdem’e secdeden ebâ ettiklerinde ihrâk-ı binnâr olundukları aslında cinden olmaklardır. Velâkin ibâdette ve hizmette melâike sûretinde olmakla melâike ıtlâk olundu. Ve illâ nûrdan matbû‘ olan melek isyândan ma’sûm ve

ihrâktan masûndur. Onunçün hârût ve mârût haklarında [50.b] söyledikleri ba‘zı akāvîl ya hilâf veyahut müvelliddir. Nitekim Kur’an’da gelir: “لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ” [Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.] (Tahrim, 66/6) ve garâzıyla ve ibtâ‘ına cin denildiği hakikat üzerinedir. Zîrâ a‘yn ü nâsstan müstezildir. Ve bu ma’nâya meleğe dahi cin derler. Zîrâ halkın gözlerine görünmezler. Ya kemâl-i letâfetlerinden veya havftan. Zîrâ ziyâde-i hüsendâr olduklarından beşer onları görmek lâzım gelse akılları zâil veya mağşiyun ‘aleyh olmak havf olunur. Veyahut sûretleri mehîbdir ehl-i kehf gibi ki haklarında gelir: “لَوَلَّيْتُمْ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتُمْ مِنْهُمْ رُعبًا” [Onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçırdın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardın.] (Khef, 18/18) Ve bu uzmete dâirdir ki; Rasûlüllâh aleyhi’s-salâtü vesselâm Cebel-i Hira’da Cibrîl’i altı yüz kanadı küşâde olduğu halde mütâla‘a kaldıkta mağşî oldu. Zîrâ bu âleme âlem-i kevn ve fesâd derler ki bunda havsala diktir. Âlem-i melekûtta olan kalp gibi değildir. Onunçün merre-i sâniyede sidretü’l-müntehâ’da Cibrîlî sûret-i asliyesi üzerine müşâhede kıldıkta, aslâ münfa‘il olmadı. Ve Tûr’un hîn-i tecellîde mütelaşî olduğu ve Hazret-i Musâ’nın vech-i arza hurûr ve sükût bulduğu dahi bundan mefhûmdur. Gel imdi bu dünyada durdukça âlem-i kalbi görelim yoksa kelbe müteallik bize iş yok. Ve olsa gâilesi [51.a] pek çoktur. Zîrâ âlem-i histe enbiyâya dar gelen ma’nâ bize bol gelmez. Şu kadar vardır ki Rasûlüllâh’a dünyada ba‘zı ahvâlin ihtisâsı var idi ki namaz içinde kafalarından dahi görmek gibi. Fefhem cidden.

Li-muharririhî

Vücûd oldu yüz hem hüç oldu basar,
Yeter sana bu nükte-i muhtasar,
Bu berki çalıp alsa bir can gözü,
Bu gamze kılıcını arşa asar,

Ve garâz ile reîs denildi. Zîrâ ba‘zı melâike üzerine hükûmetle ta‘yîn olunmuş idi. İşte bu kadar bin yıl ibâdetde sûret melâikeye duhûl etmiş iken İblis-i memsûh olup hizlanla dâireden çıktı. Ve dest-i kahr onu meydân-ı kazâda yakıp siccîne taktı. Zîrâ aslı nârdan idi yine nâra gitti ve nerede tebeddî ise yine orada yetti. Ve insan içinde bunun gibi memkûrlar dahi besyâr ve merdûd ve madûblar bî-şûmardır. Ve’l-iyâzübi’l-lâh teâlâ.

Li-muharririhî

Gurûr etme sûfî sakın hâline,
Dayanma yürü,hergiz a‘mâline,

Bu aşk içre kâl olmaz isen,
Bakılmaz bu hâl olmasa kâline,

Keder verme âyinene saf ol,
Zehr katma bir katrece balına,

Dıraht-ı hevâsın konar her nefis,
Nice mürğ-i efkâr bed dâlinı,

İşit Hak sözü Hakkı kuldân bugün,
Nasihat durur sana vü âline,

Nasihattır resâne ve eline. Ba‘dezâ sâbıkâ takrîr olunduğu [51.b] üzere Muhammedü’r-rasûlüllâh kelimesi telkîn-i ilâhî vâki‘ olup Habibu’llâh hazretlerine câme-i teşrîf kılındı. Ve bu kelime-i tasdîk kelime-i tevhîd gibi safahât-ı kâinât üzerine yazıldı ve ikisinden mürekkeb ma‘cûn-ı ilâhî vâki‘ olup emrâz-ı evham ve hayâlâta mübtelâ olanlar için düzeldi. Ve risâlet-i âmme tutanlar umûm işârâtâ nazar ettiler. Ve mübâlağa yoluna gittiler. Velâkin esahh olan rasûl-i kibriyâ makâle-i meşhûresinden ahz olunduğu gibi risâleti ins ü cinne tahsîstir. Zîrâ bu iki tâifenin mâ‘adâsında münâza‘a-i nefis ve hevâ ile adem-i itâ‘at mülâhazası yoktur. Risâletten maksûd ise şerâyi‘ ile tabâyi‘i ve tarâik ile nüfûsu ıslâh ve meârif ile ervâhı ve hakâyık ile esrârı tezyîn ve tahliyedir. Şu kadar vardır ki gerçi deryada balıkların kulakları zahrına bile kelime-i tevhîd ve tasdîk tahrîr olunmuş. Ve ağaçların evrâkı üzerine dahi nakş kılınmıştır. Feemmâ bu ma‘nâ ta‘zîm ve ta‘rîf babındandır. Yoksa da‘vete dâir ma‘nâ değildir. Ya‘ni Allah Teâlâ Rasûlüllâh’ın risâleti ile cem‘-i kâinâta tebşîr eyledi. Ve câmme-i ayn ile şerefyâb olup bilfiil bi‘setini söyledi. Ve onlar dahi dilli dilince medh ve senâsın eylediler ve her halle vücûdların rahmet bildiler. Nitekim [52.a] “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ” [(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] (

Enbiya, 21/107) zâhirinden dahi me'hûzdur. Zîrâ bir sâlihînin vücûdu mûr-i bîmikdâra varınca rahmet olıcak şehîd ve siddîk ve nebînin halleri nice ola. Husûsan ki cenâb-ı nebevî ulu'l-azmin a'zamıdır. Nitekim “أشد الناس بلاء الأنبياء ثم الأمتل فالأمتل”³⁴ [Belâlaların en şiddetlisine önce nebîler mâruz kalır. Sonra onlara benzeyenler, sonra onlara benzeyenler.] Âlî menardır.

Li-muharririhî

Ey şeh tahtına izzet u nâz,
Kerem u lütfun umar bendelerin,
Bâr-gâha ederiz arz u niyâz,
Kerem u lütfun umar bendelerin,

Feyz-i Hakk san rahîkî der cânın,
Teşnedir şerbetine cân anın,
Âdet-i câizedir sultânın,
Kerem u lütfun umar bendelerin,

Varsa deryûze ile bir muhtâç,
Giydirirsin serine altın taç,
Der-i ihsânını muhtaclara aç,
Kerem u lütfun ömr-i bendelerin,

Sanadır intizâr-ı ehl-i ümîd,
Olalım neyl-i ümîd ile saîd,
Eylegil zâhir u bâtın te'yîd,
Kerem u lütfun umar bendelerin,

Âsitânın gözedir bunca usât,
Yüz sürer ayağına hâk u hasât,
Nazar et Hakkı'ya rûz-i arasât,
Kerem u lütfun umar bendelerin,

³⁴

Tirmizî, *Zühd*, 57.

Suâl olunursa ki: Şeytan ve deccâl ve emsâline rahmet-i âimme-i nebeviyyeden hisse var mıdır? Cevâb budur kim: Yoktur. Zîrâ tâlib-i rahmet ve kâbil-i hidâyet değillerdir. Feyz-i ilâhî [52.b] ise kâbile göredir. Nazar eyle ki safrâviyyu'l-mizâç olan kimse şerbet-i aseli kay eder. Ma'ahâzâ aselde nass-ı ilâhî ile şifâ vardır. Nitekim gelir: “فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ” [Onda insanlar için şifâ vardır.] (Nahl, 16/69) ve Rasûlüllâh'ın asel ve halâvîye muhabbet ettiği müstemil olduğu şifâdan ötürüdür ki rahmet cinsindedir. Onunçün âhir zamanda aselin irtifâ'ı rahmetin irtifâ'ına delâlet eder. İşte kusûr insanın kâbiliyetindedir ve illâ şeb u rûz bârân-ı rahmet yağmakta ve âfitâb-ı hidâyet matla'-ı nazardan doğmakta ve mâh u saâdet cihâniyân üzerine tecellî kılmaktadır. Mahkîdir ki; Sultan Mahmud Gaznevî türbe-i Ebî Yezîd-i Bestâmî'yi ziyâret ettikte orada türbedâr olan sûfîye suâl edip bu senin şeyhin ne makûle adam idi dedik de ol dahi şöyle bir mazhar-ı Hakk ve matla'-ı sırr-ı mutlak idi ki her kim onu görse saâdet-i ebediye bulurdu dedik de Sultân-ı mezkûr bu kelâmı istib'âd tarîkiyle ey sûfî ya Ebu Cehil Rasûlullâhı görmüş idi niçin saâdet bulmadı dedi. Sûfî tekrâr cevâb verdi ki; Ebu Cehil Rasûlüllâh'a yetîm-i Ebî Tâlip olmak nazarıyla nazar ederdi. Eğer Rasûlüllâh nazarıyla nazar edeydi felâh bulurdu. Dedik de Sultân-ı mezbûr cevâbı alıp türbeden bîrûn oldu. İşte bundan fehm olundu ki nazardan [53.a] nazara fark vardır. Zîrâ nazar vardır ki adem-i nazar hükmündedir. Nitekim Kur'an'da gelir: “وَتَرَاهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ” [Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.] (Â'raf, 7/198) Ya'ni ma'ândan Kureyş Hazret-i Rasûlüllâh'a nazar ettikleri halde körler idi. Zîrâ hakîkat-ı nazar yok idi ki Rasûlüllâh olmak nazarı idi. Çünkü kâbiliyet bulunmadı, ol âfitâb-ı kemâldendir onlara pertev dokunmadı ve üzerlerine âyet-i nûr okunmadı. Nitekim Kur'an'da hicâb-ı mestûr ona dâldir. Nazar eyle ki huffâş dahi gerçi sâhib-i nazardır. Feemmâ zulmeti görür yoksa nûru görmez. Pes, bu ortada şemsin kusûru nedir belki kusûr gözdedir ve a'mâya cemâl-i Yusuf'tan fâide olmaz. Ve insan kıyâs-ı nefis etmek ve sû-i zan eylemek câiz değildir. Husûsan ki bir nesnenin sıdkına bürhân ve hakkâniyetine hüccet ola. Mu'cizât-ı enbiyâ ve kerâmât-ı evliyâ gibi. Bu sûrette aslâ özür kalmaz ve kabûl etmeyenin cehli müteekkîd ve hicâbı mütekeşşif olup fehm-i sühandan kalır ve ahir belâsını bulur. Taaccüb edecek şeydir. Ekser nâsın hâlinden ki bir ehl-i kâmil ile iki üç kere sohbet etseler melâl-i gülmeğe başlar ve onun yüzünde olan nûr-ı ilâhî onlara görünmez olur. Zîrâ zâhir halde umûr-ı beşeriyyeye bakıp kıyâs-ı nefis ederler. İşte bunlarda sıfat-ı iştiyâk yoktur. Ve ol bir sıfattır ki [53.b] âşık ma'şûka her

bâr ki nazar endâz olur. Mehâsin-i hafîyesinden her nazarda bir sırr-ı mestûre ittîlâ‘ bulur. Onunçün bu makûleler temâşâdan seyr olmazlar ve sohbetten melâl bulmazlar. Zîrâ nazarları kavî ve i‘tikâdları metîndir. Ve hazerât-ı ashâb radiyallâhu anhüm cemâl-i nebevîye nazar-ı mezkûrle nazar ederlerdi. Onunçün ol câm mütâla‘adan kanmazlar ve sohbetten usanmazlardı. Ve hâl-i andelîb pürzâr dahi bu makâmın nezâirindendir ki her çend güle vâsıl ve sohbele dâhil olsa nâlesi kesilmez. Zîrâ nazarı yalnız reng-i güle değil belki boyundan bulduğu hâlâtadır. Pes, boyu munkatı‘ olmadıkça hâlât dahi munkatı‘a olmayıp mütezâyide olmaktadır. Behey insan Hakk Teâlâ ki vâsi‘dir rahmeti nice mazîk edersin. Belki husûlü isti‘dâda muallak ve vefreti taleb-i zâide menûttur. Bülbül ol ki gülündür bilesin ve tâlib ol ki matlûbu bulasın.

Li-muharririhî

Bağ-ı dilkem feyz-i haktan dâimâ şâdâb olur,
Lâ cerem her bir neminden sad gül sır-âb olur,

Vasl-ı güliden iştiyâk-ı bülbüle gelmez kesâd,
Germ olup bâzârı belki durma ateştâb olur,

Hüsn-i Yusuf’tan Zelîhâ’yı kılan âşüfte dil,
Böyle dilber böyle âşık gerçi kim kam-yâb olur,

Zevrak-ı dil bahr-i aşk içre nice gark olmasın,
Kim ona bir devr-i zülf-i yâr [54.a] bin girdâb olur,

Kulzüm-i feyze şu kim Hakkı gibi gavvâs ola,
Dürr-i nazmı ziver-i gûş-ı dil-ı ahbâb olur,

Ve kelime-i tasdîkte lafza-i celâle îade olunup ba‘zı mevâzı‘da vâki‘ olduğu gibi a‘bduhû ve rasûlühû denilmedi. Eğerçi zamîr dahi celâliye râci‘dir. Zîrâ izhârda ziyâde celâlet ve tefhîm-i şân vardır. Ve belki iki yerde mertebe-i ulûhiyeti tansîsidir. Zîrâ mertebe-i ulûhiyet mertebe-i sıfâtıdır ki bilfiil mebd-i kesrettir. Beden, şecere gibi. Ve ona mertebe-i şehâdet-i izâfiye derler. Zîrâ âlem gayba nisbetle fi‘l-cümle şehâdetir. Ve

ol mertebe-i şehâdet mertebe-i ervâhta zuhûr-ı zâid bulup mertebe-i şehâdet-i mutlaka olan ecsâma dek sırr-ı sârî ve emr-i cârî olmuştur. Pes, makâm-ı ehadiyyette olan ulûhiyet makâm-ı Ahmediyyette celî ve makâm-ı Muhammediyyedde eclâ oldu. Ve Muhammed her tavırda risâlet ile mükerrerem ve nübüvvet ile muazzam olup her halde ulûhiyete izâfet kılındı. Pes, ‘abdühû ve rasûlühû denilse makâm-ı hüviyete nâzırdır ki taayyün-i evvelde ve mertebe-i ulûhiyette i‘tibârda mukaddemdir. Ve rasûlüllâh denilse karîbe nâzırdır ve iki vechile dahi izâfet düristtür. Ve hadisde gelir ki: “**كنت نبيا وادم**” **بين الماء والطين**” [Ben nebî idim ve Âdem çamurla su arasında idi.]³⁵ Ya‘ni benim zaman-ı nübüvvetimde [54.b] ebû‘l-beşer olan Âdem henüz ‘ilm u ayn arasında idi ki dahi vücûd-ı hâricî bulmuş ve bağ-ı âlemde meyve-i ham gibi olmuş idi. Maksûd âlem-i ervâhta cümlelerin üzerine hılkatlerinin tekaddümünü beyân ve belki sırr-ı nübüvvetini ayândır. Zîrâ sâir enbiyâ câme-i ayn ile mütelebbis olduktan sonra şerâit-i nübüvveti istikmâl edip bilfiil nebî olmuşlardır. Cenâb-ı nübüvvet ise bu şerâiti dahi âlem-i ervâhta iken istikmâl edip bi‘lfi‘l nebî oldular. Ve onların vücûd-ı rûhânî ve vücûd-ı cismânîleri hükm-i nübüvvette berâber olmakla “**كنت رسولا**” diye ta‘bîr etmediler. Ma‘ahâzâ makâm-ı ervâhta melek sûretinde idiler. Melek ise resûl olur, yoksa nebî olmaz. Nitekim bâlâda şerh olundu ve risâlet ve nübüvvet dört mertebedir. Evvelkisi mertebe-i şer‘atte olan risâlettir ki ahkâm ve şerâyi‘a dâirdir. Nitekim “**يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ**” [Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.] (Mâide, 5/67) ona nâzırdır. Ve bu mertebe avâmm-ı nâsa göredir. Ve bu mertebede rahmet oldukları ıslâh-ı tabî‘ata mevkûftur. Ya‘ni her kim ki onun getirdiği şerâyi‘ ile âmil ola bu vechle ıslâh-ı tabî‘at etmesiyle Rasûlüllâh’ın umûm rahmetinin eseri onun hakkında bikaderi‘l-isti‘dâd zuhûr eder. Ve hâline göre amâdan [55.a] necât bulup gözü açılır. Ve bunun pâyesi minber-i nebevî ki dört pâye idi. Onun evvelkisidir ki dâire-i hidâyete duhûl edip ancak bir mertebe da‘veti kabûl etmiştir. Eğerçi birkaç ayak yürümeğe dahi isti‘dâdı vardır. Velâkin her kâbiliyet zâhirde vücûd bulmaz. Nitekim Hazret-i Hızır’ın katl ettiği ğulâm gerçi “**كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ**” [Her doğan çocuk (İslam) fıtratı üzere doğar.]³⁶ vefkınca fıtrat üzerine mevlûd idi. Velâkin ‘ilmu‘l-lâh’a göre hakkında “**طبع كافرا**” denildi. Zîrâ ba‘de‘l-bülûğ kâfir olsa gerek idi. Fefhem cidden.

³⁵ Aclûnî, *Keşfu‘l-Hafâ*, II, 169.

³⁶ Buhârî, *Cenâiz*, 80.

Ve ikincisi mertebe-i tarîkate olan risâlettir ki âdâb ve erkâna dâirdir. Nitekim “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ” [Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.] (Ankebut, 29/69) ona nâzırdır. Ve bu mertebe havâss-ı nâssa göredir. Ve bu mertebede eser-i rahmetin zuhûru, ıslâh-ı nefse menûttur. Ve bunun derecesi minberin ikinci pâyesidir ki ancak iki mertebe da‘vet kabûl etmiştir. Ve tarîk-i mücâhedâtı inkâr eden inkâr-ı nass etmekle kâfir olur. Pes, şol halî‘ü’l-‘îzârlar ki mer‘â-yı şehevâtta “وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْبَهِيمَةُ” [İnkâr edenler) hayvanların yediğı gibi yerler.] (Muhammed, 47/12) mazharı olmuşlar. Belki harâm ve habîs demeyip “ أَكَلُونَ ” [Durmadan haram yerler.] (Mâide, 5 /42) mûcibince takvâsızlıktan Yahûdiyyet mertebesin bulmuşlardır. Fukarâ-i ehl-i sülûka riyâzât ve mücâhedâtta ta‘n u teşnîden [55.b] hâlî değillerdir. Onların dinlerinde şüphe ve i‘tikâdlarında fesâd ve ‘amellerinde kesâd vardır. Ve onlar Firavun gibi bahr-i zulmet-i kulzûme dalmışlar “النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا” [Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar.] (Ğâfir, 40/46) mazmûnu üzere mürğân-ı siyah şeklinde teşekkül edip ma‘rûz-ı nâr olmuşlardır. Feemmâ şimdilik Fir‘avniyetlerinden ve gark-âb bahr-i helâk olduklarından gâfillerdir. Pes, “النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا” [İnsanlar uykudadırlar öldükleri zaman uyanırlar.]³⁷ haberi üzere bir gün uyanırlar ve kendilerini ka‘r-ı dûzah-ı tabî‘atta bulup lâle gibi ateşten kızıl renge boyanırlar. Ol vakitte ne fâide ki tedârik elden gitti ve ömür gâyete yetti.

Li-muharririhî.

Maraz dedikleri dilde nifâk-ı muzmerdir,

Hacer dedikleri kalb-i siyâh-ı mermerdir,

Cihâna münker-i bed huy gelmemiş gibidir,

Eğerçi bin sene Gerges gibi muammerdir,

Ve üçüncüsü mertebe-i ma‘rifette olan risâlettir ki ulûm u meârifeye dâirdir. Nitekim “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” [Bil ki, Allah’tan başka ilâh yoktur.] (Muhammed,

³⁷ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, II, 414, 525.

47/19) ona remz eyler. Ve bu mertebe-i hass-ı havâssa göredir ki bunda eser-i rahmetin zuhûru ruhdan cehli izâle ile olur. Ve bunun derecesi minberin üçüncü pâyesidir ki ancak üç mertebe kabûl-ı da‘vet vâki‘ olmuştur ve cenîn kalbe ibtidâ feyz-i ilâhî ve nefh-i rûh mertebe-i mezkûreden fâiz olur ve bundan fehm olunur ki **[56.a]** mertebe-i şerî‘at ve mertebe-i tarîkat ceset gibidir ki bedeni riyâzât ve mücâhedâtla istikmâl ve i‘tikâfât ve erba‘înât ile rütbe-i kâbiliyyete îsâl ve mülkten melekûta tehiyye-i idhâldir. Pes, şol kimsenin ki kârında şerî‘at ve tavrında tarîkat olmaya sıkt-ı kebîddir ki mertebe-i rûhtan sâkıt ve derece-i feyzden hâbıttır. Eğerçi ba‘zı müdde‘iyânda şathiyyât çok ve hezeyân hadden artıktır.

Ve dördüncüsü mertebe-i hakîkatte olan risâlâttır ki esrâr ve hakâyık ve hükm-i da‘vettir ki âlem-i tecrîde nâzırdır. Nitekim Kur’an’da gelir: “ **قُلِ اللَّهُ ثُمَّ** ” **وَتَبَيَّنَ** ” **إِلَيْهِ تَبَيَّنًا** ” [(Resûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak.] (Enam, 6/91) Ve dahi gelir: “ **وَتَبَيَّنَ** ” **إِلَيْهِ تَبَيَّنًا** ” [Bütün varlığıyla O'na yönel.] (Müzzemmil,73/8) ve bu mertebe-i âliye hulâsa-i ehassa göredir ki burada eser-i rahmetin zuhûru sırr-ı mâsivallah’a taalluktan inkıta‘dır. Bunun derecesi minberin dördüncü pâyesidir ki gâyeteye ilgâyâttır. Zîrâ bu mertebede dört aded da‘vete icâbet olunmuş ve her biri kabûl kılınmıştır. Sûal olunursa ki; cenâb-ı risâlet da‘vet-i âmme ile gelmiş ve da‘vetini dahi lisân-ı âmme üzerine kılmıştır. Pes, risâlet bir pâye olur. Ancak cevâb budur ki; sâbıkan takrîr olunduğu üzere dört mertebede olan da‘vette şüphe kalmadı ki beyne ehli’l-hakâyık merâtib-i erba‘ itlâk olursa mezbûr çâr mertebeyi murâd ederler. **[56.b]** Velâkin mertebe-i şerî‘atte avâm ve havâs müşterek olmakla zâhir dav‘et ol vechile vâki‘ olup bâtın hâline remzle iktifâ olundu. Ve herkesin rütbesine göre ol vechle da‘vet kılındı. Zîrâ mertebe-i şerî‘atten mâ‘adâsını tasrîh etmek gıdâ-i simurgu ‘üsûra teklîf eylemek gibidir. Ve derler ki her nesne libâsıyla gerektir. Pes, şerâyi‘in libâsı izhâr ve hakâyıkın remzi ihfâdır. Nitekim “ **حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ** ” [Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır.] (Rahman, 55/72) ona remz eyler. Ma‘ahâzâ havâss-ı ashâba halavâtta nice esrâr dahi keşf olunmuş ve ifâde kılınmıştır. Ve Ebû Hureyre’den radiyâllâhü anh mervîdir ki buyurmuştur; ben Rasûlüllâh (aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm) dan iki türlü ‘ilm getirdim ki birini âmme-i nâsa neşr ederim ve birini ketm edip saklarım. Zîrâ eğer keşf etsem “ **لَقَطَعَ هَذَا الْبُلْعُومَ** ” [Kellemi alırlar] diye boğazlarına ve boyunlarına el koyup

işâret ettiler ya'ni ol esrârı ifşâ edenin cellât-ı kahr elinde gerdanı maktû' olur.³⁸ Nitekim Hallâc'a vâki' oldu. Pes, hüsn-i tedbîr budur ki “ لا يباع الإبل في سوق الدجاج ” [Tavuk pazarında deve satılmaz.] vefkince her metâ'ı kendine mahsûs olan bazarında bey'a arz edesin ve her râzî erbâbına söyleyip gayrıdan setr yoluna gidesin ve bu setr ve izhârla halk-ı âlem biri birine murtabit olur ve eslâf-ı [57.a] ehl-i dîn istihkâm bulur. Ve illâ ağnâm u âhuyân zi'bân ve siba'dan teneffür eder gibi beyne'n-nâs nefret-i tâmmе hâsıl olur. Ve belki emr-i sulh harâb ve kıtâle incizâb bulur. Zîrâ sû-i fehmden nâşî erbâb-ı hakâyıkın a'dâsı çoktur. Ve bu fakîrin şeyhi Seyyidü'l-Aktâb Seyyid Fazlı İlâhî kuddise sırruhû evâil-i hâlinde İstanbul'da ba'zı fukarâyıla kitâb-ı fusûs müzâkere olunduğu sem'-i erbâb-ı inkâra vâsıl oldukta Emîr-i Şeyh mezhepte Şeyh-i Ekberî imiş. Ancak dedikleri mesmû' şerîfleri olacak. Ol gece hitâb-ı gaybî vâki' olup “ceddin yolunu tut ki setr yoludur” diye işâret olunmakla Hazret-i Şeyh dahi setr-i hâl için ulûm-ı zâhireye iştigâl gösterip mutavvel ve muhtasar ve tenkîh ve tevhîz ve telvîh ve sâirlerden tadrîs ve her biri üzerine şerh tertîb edip ol esnâda vâki' olan vâridâtтан dahi Lâyhât-ı Berkıyyât nâm kitâb-ı hakâik sencen kaleme getirdi. Ve tefsîr-i Fâtiha sadrı ve miftâhu'l-gaybı tamâm mertebe-i şehâdet derecesine yitirdi. Ve tahkîk ve tedkîkte her fennin işin bitirdi. Hatta keşf yüzünden 'ilm-i kimyâya dahi vâsıl olup bu fende dahi eser etti. Velâkin ba'zı ulûm-ı garîbe âhirete [57.b] onunla bile gitti. Zîrâ o âhir halinde istîlâ-yı küffârla ihtilâl-i dünyâdan ve perişânı ehl-i dînden nâşî bir yerde karar edemedi. Ve vüzerâdan ba'zı erbâb-ı ağrazla mübtelâ olup râhat u ârâm yoluna gidemedi. Egerçi husemâsı olanlar bieserihim kendinden mukaddem dâru'l-cezâyâ intikâl eyleyip dünyâda dahi intikâm-ı tâm buldular. Ve teehurları sûretinde dahi a'mâl-i bedleri peçide pâyları olmayıp yanlarına mı kalacaktır. Nitekim Kur'an'da gelir: “ فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ” [Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan intikam alırız.] (Zuhruf, 43/41)

Ve yine gelir: “ وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ ” [Allah'ın dâvetçisine uymayan kimse yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir.] (Ahkâf, 46/32) İşte esrâr-ı gaybiyye lisâna gelmez. Ve perde-i şer' hedk olunmazken bile eşîrâ-yı nâs yüzünden mükâsât olunan derd u belâyâ nihâyet yok ve sûret bulan umûrdan artıktır. Zîrâ şeyh-i

³⁸ Buhârî, İlîm, 42.

mezkûr şöyle müteşerri‘ idi ki ona bir nâssdan nice müşkilât-ı bâtine arz olundukta icmâlle iktifâ edip tafsîlden ağmâz-ı ayn eylerdi. Varınız çalışınız dahi bulunuz derdi. Ve bu fakirle ba‘zı halvetiye sohbet edip bunlar erbâb-ı tarîkattendir diye nice esrâr söylenirdi. Âhir benden ahz edip yine bana adüvv oldular.

Li-muharririhi

Ey mahrem-i esrâr sâkın sırrı açılma,
Esdâf gibi [58.a] sînen açıp böyle saçılma,

Zehr olur işin sende ağızdan anılırsın,
Pek tatlı olup câm-ı şeker gibi açılma,

Hû hû çeker isen çekilir sanma belâyı,
Hem ah dahi eyleme var iki biçilme,

Var ise eğer sende melâmiyye rüsûmu,
Setr eyle sîni fels ile zer gibi seçilme,

Haddin gözetip dâireni bekle cihânda,
Ger el uçurursa seni ey Hakkı uçulma,

Ba‘dezâ lailaheillallâh kelimesi “fenâ fillâh”’a nâzırdır ki sâlik bu makâmda menzil-i fenâyâ erişip zât ve sıfât ve ef‘âlini hakkın zât ve sıfât ve ef‘âlinde ifnâ eyler. Ve rütbe-i vahdette hakla yektâ kalır. İşte Halvetiyye’nin sırrı budur hâ-i mu‘ceme ile ki ne kadar turuk-ı hakka erbâbı var ise bunda dâhildir. Kâdiriyye ve Rufâiyye ve Nakşibendiyye ve Bayrâmiyye ve Edhemiyye ve Eşrâfiyye ve Üveysiyye ve emsâli gibi. Zîrâ cümlesi tarîk-i fenâdan giderler ki hakka vusûle ondan gayrı yol yoktur. Hatta tarîkimiz olan Celvetiyye dahi cîm ile bu fenâda dâhildir. Zîrâ Halvetiyye fenâ ve Celvetiyye bekâ i‘tibâriyledir ki evvelkisi Lâilâheillallâh sırrı ve ikincisi Muhammedü’r-rasûlüllâh remzidir.

Elhâsıl Halvetiyye’nin ekâmilîne fenâ ender fenâdan sonra bekâ ender bekâ dahi bulmuşlardır. Meâlda tarîkat-ı celvetiyye’ye [58.b] duhûl ederler. Nitekim Celvetiyye visâlde Tarîkat-i Halvetiyye’ye girerler ve Celvetiyye ki mertebe-i fenâda kalmış ve

bekâ bi'llâh bulmamış. Ya'ni zât ve sıfat ve ef'âlini zât ve sıfat ve ef'âl-i hakkla bâkî kılmamış ola. Sûreti Celvetî ve ma'nâsı Halvetîdir. Nitekim bu bekâyâ nâil olan Halvetî'nin sûreti Halvetî ve ma'nâsı Celvetîdir. Pes, ikisinin meyânını fark eden nokta-i fevkânîdir ki su'ûd i'tibârıyladır. Ve nokta-i tahtânîdir ki nüzûl hasebiyledir. Ve bundan fehm olundu ki her tahtânî fevkânî olur. Velâkin her fevkânî tahtânî olmaz. Zîrâ ba'zılar ev ednâdan nüzûl etmeyip orada kalırlar ve kâb-ı kavseyn'den bî-haber olurlar. Demişlerdir ki Ebû Yezîd Bestâmî bu makâmdandır ki makâm-ı tebliğ ve irşâda nüzûl etmemiştir. Bu cihetten ekser evkâtı sekr ile gezer etmiştir. Velâkin ekser ehl-i bekâdan hâlî bir türdür. Onunçün halefî olan kâmiller kelimât-ı câmi'asını yazmışlar. Ve makâsıdını şerh eylemişler ve tarîkini makbûl tutmuşlar. Ve Mansûr gibi onu mahzûl etmemişlerdir. Zîrâ Mansûr'dan sâdır olan kelime-i kübrâ kelimât-ı Ebû Yezîd'den dahi sâdır olmuştur. Velâkin Ebu Yezîd'e kılıç ve bıçak ve emsâli te'sîr etmemiştir. Şol cihetten ki temkîn-i gâlib ve keffe-i vücûbî [59.a] keffe-i imkânî üzerine râcihtir. Pes, Şihâbüddîni'l-Maktûl ve Nesîmiyyü'l-Meslûh ve Kemâl Ümmi'l-Maslûb ve Bedreddinü'l-Vâridâtî ve gayrılar tarîkat-ı Mansûr üzerine yürümüşler ve Ebu Yezîd tarîkat-ı Cüneyd-i Bağdâdî ve emsâli üzerine gitmişlerdir. İşte bunların böyle meşârib-i muhtelifeleri vardır ki her biri bir türlü câm içmişler. Ve bizim 'îşu ü nûş-i hakîkîde kendilerden geçmişler. Ve ahrete ol vechile göçmüşlerdir nazarıyla sâhibü'l-Muhammediyye ki bu kadar irfânla yine gark-âb hayret olup şöyle bî-huş kalmıştır.

Li-muharririhî

Sâğar-ı râhana kattılar mizâc-ı rûhtan,
Kaynadı gitti vücûdum neşvesinden,

Hem-çûden rahat-ı rûh revân oldu,
Bana bu keyf-i aşk dil alındı,

Meclis-i gamdan safâ buldu beden,
Var iken bu bâde neyler kevseri erbâb-ı zevk,

Cenneti bu zevk için terk etti âhir terk eden,
Mescidi kor zâhide meyhâne eyler ihtiyâr,

Râh-ı hakka âşık-ı biçâre-veş doğru giden,

Böyle mevc-engîz olsun olıcaktır yâ-yı feyz,

Gevherine reşk eder Hakkı onun dürr-i ‘adn.

Velehû,

Ey tarîkat erleri meydâna geldim ben bugün,

Pençe-i şîrânenen merdâne geldim ben bugün,

Ey hakîkat pîrleri benden tutun peymâneyi,

Bizim aşka cümleden mestâne geldim ben bugün,

Ger mürid olmak [59.b] dilersen şeyh-i vaktim şüphesiz,

Devr-i câm-ı feyz için devrâne geldim ben bugün,

Dâye-i rûh-ı revânım bendedir ümmü’l-kitâb,

Şîr-ı hurân-ı ulûmâne geldim ben bugün,

Bir melek idim felekten nâzil olup Hakkı’ya,

Yeryüzünde sûret-i insâna geldim ben bu gün,

Suâl olunursa ki: Kelime-i tevhîd ve tasdîkin mecmû‘u yedi kelime olmakta hikmet nedir. Cevâb budur ki: Ebvâb-ı Cehennem yedidir. Nitekim Kur’an’da gelir: “لَهَا” سَبْعَةُ أَبْوَابٍ [Cehennem’in yedi kapısı vardır.] (Hicr, 15/44) Pes, her kelime bir pâye sed olup kâilenin duzâhtan necâtına sebep olur. Ve demişlerdir. Allah Teâlâ kelime-i şehâdeti yedi kelime ile tezyîn eyledi. Kur’an’ı yedi lugat ile ve sûre-i Fâtiha’yı yedi ayet ile ve âlemi yedi iklim ile ve âlem-i ulvîyi yedi eflâk ve yedi aded nücûm-ı zâhire ile ve âlem-i süflîyi yedi tabaka ile ve dünyayı yedi deryâyı tezyîn ettiği gibi. Husûsan ki devr-i Âdem devr-i sünbüledir ki yedi bin yıldır ve türbe-i tayyibede bir dânenen hâsıl olan yedi sünbüledir ki a‘mâl-i ehl-i ihlâsın nemâsına işârettir ve secde yedi a‘zâ üzerine vaz’ olunmuştur. Ve tavâf-ı beyt yedi şavttır. Ve ramy-ı cimâr (şeytan taşlama) dahi yedidir. Ve leyle-i kadir şehir-i ramazân’ın seb‘-i evâhirinde matlûbtur. Ve usûl-ı a‘zâ-i insâniyye yedi aded [60.a] dir ki üzün ve ayn ve yed ve rici ve lisân ve batn ve fercdir. Ve usûl-ı sıfât-ı zemîme yedidir ki kibr ve riyâ ve ‘ucb ve hased ve gazap ve

hubb-ı mâl ve hubb-ı câhtır. Ve âsitân-ı insân yedi tavrı üzerinedir ki tavr-ı tufûliyyettir ki yedisine dektir. Ve tavr-ı sabâvettir ki on dört yaşına dektir. Ve tavr-ı şebâbettir ki otuz ikiye veya üçe dektir. Ve tavr-ı kühûlettir ki elli bire dektir. Ve tavr-ı şeyhûhattır ki onun için ta'yîn yoktur. Ba'dehû tavr ü herem ve 'atehdir. Ve bu cümleden “ **وَإِنَّ اللَّهَ** ” **وَوَثَّرَ يُحِبُّ الْوَثْرَ** [Allah(cc.) tektir teki sever.]³⁹ sırrı vardır. Ve bu fakîr bu ömr-i gâyetine dek ki hâlâ yetmiş birdir yedi kere yedi sene ile mübtelâ olup her birinin devrinde birer emr-i şâkk zuhûruyla yedi esmâ mukâbelesinde yedi terakkî ihsân olunup on iki esmânın on iki burc adedince esrârı onda derc kılındı. Ve esmâ-i cüz'iyeden esmâ-i külliyyeye ve ondan müsemmâyâ hareket olundu. Ve sırr-ı vahdet bulundu ve sırr-ı kazâ ve kadere kalem çalındı ve alınan alındı ve verilen verildi **والحمد لله تعالى الالاي الوافرة** [Ni'metleri bol olan Allahu Teâlâ'ya hamd olsun.] Latîfe: Yedi esmâyla çıkıp dokuza seyr eden sûfî safâyı nider. Hiç bir yerde karar eylemeyip âlem-i gabya gider dahi gider. Suâl olunursa: **[60.b]** Kelime-i şehâdetin yirmi dört harf olduğu ne sırra dâirdir? Cevâb budur ki: Sâât-i leyl ü nehâr yirmi dördtür ki beş vakti müştemildir. Onunçün ikâmet-i salâtla ikâmet-i tevhîde istidlâl olunur. Ya'ni bir kimsenin lisânından kelime-i şehâdet mesmû' olmasa velâkin cemâ'at ile namaz kıldığı mahsûs olsa islâmına hükm olunur. Pes, ol beş vakit içinde kelime-i şehâdet dâhildir ve beş vakit içindeki cemî' evkâtı müştemil olduğu gibi kelime-i şehâdeti dahi müştemildir. Pes, her harf bir sâat mukâbelesinde vaz' olundu. Ta ki ihâta-i hurûf ile ihâta-i evkât hâsıl olup bir kere zikrin eseri yirmi dört saate sâri ola ve cemî'-i evkât zikrle gezer edip zâkir olan kimse gafletten hıfzla huzûr-ı tâm bula. Ve bu sırdır ki bekre vâsılı zikr ve tesbîh ile muhâfaza için emr vârid oldu. Husûsan ki bir kimse sabâh namazını cemâ'atle ikâmetten sonra kelâm-ı dünyâ etmeyip vakt-i işrâka dek zikr'u-llâha meşgûl olsa sonra kıyâm edip iki rek'at namaz kılsa ol zâkir ve musallîye temâm bir hacc ve bir umre sevâbı verilir. Eğer bilâ zarûre kelâm-ı dünyâ ederse zikrin ittisâlini kat' eder. Onunçün süneni müekkedeyi kıldıktan sonra kelâm-ı dünya etse **[61.a]** veyahut ta'âm yese ve su ve şerbet içse ol sünneti kılmamış gibi olur. Zîrâ farza ittisâli kavîdir. Pes, farz esnasında ol makûle nesneler menhî olduğu gibi sünnet ve farz arasında dahi memnû'dur. Zîrâ farz Hakk Teâlâ'nın ve sünnet Rasûlüllâh'ındır. Ve Hakk'la Peygamberin arasını kat' etmek sahîh değildir. Ve illâ îmanı dürüst olmaz. Peygamber

³⁹ Buhârî, *Da'avât*, 68.

ile peygamberin arasını kat‘ etmek dürüst olmadığı gibi. Nitekim Kur’an’da gelir: “لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ” [Onlardan hiçbirinde fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah’a teslim olduk deyiniz.] (Bakara, 2/136) Ve bu makâmın ba‘zı tahkîkî bâlâdadır. Ve bu nedir kim esnâ-i terâvihte masûnuz derler. Ve içindekileri sahîh değildir. Ve illâ niyet-i cedîdeye muhtâttır. Ya‘ni ibtidâ-i şürû‘da mecmû‘-ı terâvihe niyet-i vâhîde kifâyet eder. Feemmâ arada emr-i fâsıl bulunsa niyet-i evveli kifâyet etmez. Ve illâ bilâ niyyet kılmış olur ki salâtı bâtıl olur. Zîrâ ki niyet-i ferâyiz hâriciye-i salâtıdır. Ve hadîsde gelir: “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ” [‘Ameller niyetlere göredir.]⁴⁰ Ve niyet kasd-ı kalbîdir. Ve kalbin mecrâi vech-i haktır. Çünkü hakka teveccüh bulunmaya ‘amel-i mühmel olur. Ve kabûle karîn olmaz. Onunçün sâlike ibtidâ ta‘yîn-i matlab lâzımdır ki vasl-i ilâhîdir. Hacıya ta‘yîn-i Kâ‘be lâzım geldiği gibi. Ve illâ mechûl-ı mutlaka teveccüh olunmaz. Rehber olmadığı sûrette dahi min vechin ma‘lûm olmak gerektir. Ve kıblenümânın çep ü râste [61.b] hareketten murâdı kibleye teveccüh olduğu gibi kalbin dahi sâğ-ı vusûl-i cünbüşünden murâdı rabbü’l-Kâ‘be’dir ki vusûlünden sonra “فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ” [Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zatı) oradadır.] (Bakara, 2/115) sırrı zâhir olur.

Elhâsıl bir nesne ki a‘mâl-i ahretten ola ona emr-i dünyâ muhâlata etmemek gerektir ve illâ fâsîd olur. Onunçün ehlü’llâh akçe ile imâmet ve hitâbet ve vaz‘ ve emsâli etmediler. Zîrâ bu makûle hudemât-ı şer‘iyyeden maksûd sevâb-ı ahrettir. Pes, mukâbeledede mâl ahz edecek sevâba yer kalmaz. Eğerçi fukahâ-i müteahhirîn ücret ile ta‘lîm ve emsâlini tecvîz ettiler. Zîrâ zamân mütegayyir olup herkes Allah’a hizmet etmediğin gördüler ve a‘mâl-i şer‘iyyeyi mala bağladılar. Ta ki dünyâ arzıyla dîne rağbet edeler ve aslında gazâ ve emsâli dahi böyledir ki mukâbele-i malda değildir. Pes, ehl-i dîvânın aldıkları ve zâyif onunla taayyüş edip hizmete vesîle olsun içindir. Yoksa ona rabt-ı kalb etmek memnû’dur. Bu cihetten ahz u vezâyif edenler hediye ve sadaka diye ahz edeler ve akçe ile Mushaf yazmak ve Mushaf bey‘ etmek dahi böyledir. Onunçün hediye diye ahz ederler ve bu sûrette mushafı satmamış ve akçe ile yazmamış gibi olur. Velâkin böyle mevâddede niyetini tahlîs etmek su‘ûbetlidir. Meğer ki ehlü’llâh’tan [62.a] ola ve mertebe-i ihlâsa vusûl bula. Fâ‘lem zâlik ve mal-ı mevkûfun

⁴⁰ Buhâri, *Bed’ü’l-Vahy*, 1.

murâbahasın ekl etmek devr-i şer‘î ile olacak, la be’sdir. Kudemâ-i erbâb-ı tarîkat o makûleleri kabûl etmedikleri tevekküllerine mâni‘ olduğu içindir. Zîrâ bunların indinde her ne şey ki kalbin mâsivâllahâ istinâdına sebep ola. Onu hakka mâni‘ add ederler. Gerek sûret-i şer‘de olsun ve gerek olmasın. Ve bundan dediler ki bir kimsenin bir akçesi olup tasadduk etse ve bir kimsenin dahi bin akçesi olup dokuz yüz doksan dokuzunu bezl edip birisin alıkosa evvelkinin sevâbı ziyâdedir. Zîrâ maldan istinâd edecek nesnesi kalmamıştır ve ikincinin ise bir akçesi kalmıştır ki ol bir akçeye dayanmakla tevekkül sarf-ı riştesi kesilir ve irtibât-ı hakk çözülür ve bozulur. Velâkin kanı bu makâmâtı fehm eyler ve nefsiyle mücâhede kalır ve takvâ-yı hakîkîyi derkâr eder. Bu sebepten sebep munkatı‘ olup vusûl-ı hakk az bulunur. Bu asrın hâli ise lisâna gelmez ve kalem ile tahrîr ona vefâ eylemez. Zîrâ sûret-i ihtilada hakikat-i ihtilâl dahi hâsıl oldu.

Li-muharririhî

Ey gönül şartı nedir işbu yolun tecrîddir.

Sırrı cümle mâsivâdan [62.b] hakk için tefrîddir.

Dedi lâ mevcûde illâllâhu ârif ma’nîde.

Kim bu kulun mâ‘adâsı sûret-i tevhîddir.

Kim ki tahkîk etmese tevhîdi keşf-i zâtla.

Bin delîle kadar olursa işi taklîttir.

Rûh-ı kudsîden nefes al Hazret-i İsa gibi.

Ruh ki her bir demi zîra ki bin te’yîttir.

Vakt-i imsâk eyledi şimden geri Hakkı mürûr.

Hamdü lillâh bu günün bir özge yevm-i ‘iddir.

Ve tevhîdin semerâtındandır ki kesret ona tâbi‘ olur. Nücûm-ı mihr u mâh’a ve Dimeşku’ş-Şâm Haremu’llâh’a tâbi‘ olduğu gibi. Onunçün Şâm matla‘-ı Süreyyâ olmakla mahall-i kesrettir. Gel imdi tevhîde ki senden firâr eden dünyâ sana bende-i halka bigûş olsun ve senden âr eyleyen acûz, hizmetkârın olup huzûrunda mes’ûl

bulsun. Nice bir sen ona talepkârsın arzın yok mu. Ve sen Hakk’a kul olıcak on sekiz bin âlem sana hâdim-i dâmen dermeyân olmak çok mu?

Li-muharririhi

Ey talebkâr-ı fenâ bâkî değildir bu sana,
Azm-ı râh et sâlikân-ı Hakk’la Hakk’dan yana,

Başa çıkmak pîrezen dünyâ ile merd işidir,
Adamı zîrâ ayaktan almak âdettir ona,

Akl-ı kudsî var ise etme hevâ-ı nefsi kâr,
Kâr odur kim cân u dilden gide sevdâ-yı sivâ,

Künbed-i kesret yıkılmazdan [63.a] mukaddem yık ânı,
Gel beri tevhîdle vahdet sarayın kıl binâ,

Âlem-i hejdeh hezâr arz etse kinden yum gözün,
Sûret-i Hakkım bugün Hakkı gibi gel bak bana,

Kâr tut âlem-i dünyâda keselden ne gelir,
Ger asel ise kesel öyle aselden ne gelir,

Nice bir nefsin ile eyleyesin tedbîri,
Muntazır ol sana takdîr-i ezelden ne gelir,

Bulmasa haktan eğer pâ-yı irâdet sûfî,
Nîdelim neyleyelim şeyh olup elden ne gelir,

Sûfîye ârif olanlar dediler ibnü’l-vakt,
Ey püser bu demi gör tûl-i emelden ne gelir,

Eyle Hâbil ile Kâbil’e nazar ey Hakkı,
Bak eğer Âdem isen âlime belden ne gelir,

Ma'lûm ola ki tâk-ı bâb-ı cennete kalem-i kudret ile kelime-i şehâdet tahrîr olundukta ârifân-ı ervâh ve ecsâma ma'lûm oldu ki vâsıta-i vasl-ı Ehad ve Samed fahr-ı âlem Muhammed'dir sallallâhü teâlâ aleyhi ve sellem. Zîrâ ol celâle-i pür mehâbete ism-i Muhammed'ten gayrı mukârin kılınmadı. Eğerçi cemî'-i esmâ-i külliyye tahammül ol ism-i şerîfin tahtında müdhildir. Pes, fukahânın “لو لاك لما خلقت الافلاك” kelâm-ı izzet medârın cerh ettikleri fehmdede mecrûh olduklarında nâşîdir. Zîrâ kelâm-ı mezbûrdan şân-ı enbiyâyı tenzîl lâzım gelmez. Şol ma'nâdan ki işâret-i hitâbta [63.b] cümlesi dâhillerdir. Pes, demek olur ki habîbim eğer senin ve senin safında olan enbiyâ ve asfiyâ illet-i gâiyye-i îcâd ve ibdâ' olmaya. Yedi eflâkı ya'ni âlem-i hejdeh hezârı halk etmezdim. Velâkin eflâk-ı muazzam ecrâm olmakla cümle-i kâinâtın onunla ta'bîr olundu. Pes, bu ma'nâ üzerine cemî' asfiyâ teşrîfte dâhil oldular. Ve bundan salâvât-ı şerîfenin sırrı dahi zâhir oldu. Onunçün hadîsde gelir ki: “إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَيَّ فَعَمِّمُوا” [Salâtu selam getirdiğiniz zaman (diğer peygamberleri de dahil ederek) umumu da içine alınız.]⁴¹ Ya'nî bana tasliye ettiğiniz zaman enbiyâyâ da tasliye ediniz. Zîrâ benim gibi onlar dahi meb'ûslardır.

Elhâsıl allâhümme sallî 'alâ seyyidinâ muhammed ve 'alâ âlihî ve sellem dedikte bi tarîki'l-ilhâk. Ve 'alâ cemî'i'l-enbiyâ-i ve'l-murselîn dahi deyiniz demek oldu. Ve tasliyeden mukârenet-i mezkûrenin sırrı ve vesâtet-i mezbûrenin emri rûşen oldu. Zîrâ vâsıtaya şükretmek akl ve nakl ile vâcibdir. Bu cihetten bir mürtez ve mücâhid yoktur ki bilâ vâsıta harem-i kurba gire ve meclis-i vasla ere. Bu ma'nâdan ötürü leyle-i mîrâçta kar'-ı bâb-ı melekût vâki' oldukta bâb-ı semâ-i dünyâyâ. Pâs-ban ve havâle kılınan İsmâîl nâm melek kimdir dedikte orada Cibrîl Muhammed ve benim diyecek. Ol melek dahi [64.a] sizden gayrıya feth-i bâb etmemek ile me'murum diye cevâp verdi. Ya'ni nübüvvâtın bir nübüvvete tâbî' ve onun tasliye ve senâsında olmadıkça bâb-ı gayb kimseye meftûh olmaz. Bu sebepten felâsife ve hukemâ ve rehâbine ve berâhime ve emsâli dergâhtan dûr ve harîme kabûlden mehcûr oldular. Zîrâ her çend ki tarîk-i riyâzetinde kemer-bend ü makâm-ı mücâhedede dilpesent olmuşlardır. Velâkin çe fâide ki akla uymuşlar ve libâs-ı mütâba'atı üzerlerinden soymuşlardır. Bu cihetten menzil

⁴¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 96.

diyerek ka‘r-ı dūzaha çekilip gittiler. Ve mākām-ı kurba bedel bu‘d ve katî‘at derekesine yettiler.

Li-muharririhi

Vesîle ister isen bâr-gâha,
Muhammed’dir Muhammed’dir Muhammed,
Nedir rehber gedâya pâdişâha,
Muhammed’dir Muhammed’dir Muhammed,

Muhammedsiz yol alınmaz bir adım,
Denilmez hayr-ı mukaddem hayr kâdim
Bu şer‘a zâhir u bâtında hâdim,
Muhammed’dir Muhammed’dir Muhammed,

Nedir hakkın mürîdi vü murâdı,
Nedir râh-ı hakka dâ‘î vü hâdî,
Nedir bu âlemin bed‘ine bâdi,
Muhammed’dir Muhammed’dir Muhammed,

Vücûdu mazhar-ı Haktır ezelden,
Görünür Hakk cemâli ol güzelden,
Verin bî‘at tutun bu halkı elden,
Muhammed’dir Muhammed’dir Muhammed,

Öter her türlü dilde her kafeste
[64.b] Bulunmaz feyzi ceyhûn vâreste,
Bu Hakkı’nın delîli her nefeste,
Muhammed’tir Muhammed’tir Muhammed,

“Sallallahu te‘âlâ aleyhi ve selleme teslîmen kesîran kesîrâ” dahi demişlerdir ki cemî‘ enbiyâ kendi zamânlarında bilfiil nübüvvet ile muttasıf olmuşlar. Ve ebniyâ denilmişlerdir. Feemmâ intikallerinden sonra bilfiil enbiyâ denilmez. Ve Hazret-i İsa’nın semâyâ merfû‘ olduğu intikâl hükmünde olmakla şer‘-i nebevî ile kitâbı mensûh olmuştur. Ve âhir zamanda vech-i arzda şer‘-i Ahmedî’ye tâbi‘ olup onunla ‘amil

olacaktır. Pes, ol vakitte ona nebî denilmez. Ve illâ hatemiyet-i Muhammediyyeyi münâfî olur. Belki efrâd-ı ümmet idâdına dâhil olup sahâbî denilir. Zîrâ cenâb-ı nebevîye zamân-ı sa‘âdetlerinde mülâkî olmuş ve Hazret-i Hızır gibi hadîs rivâyet eylemişlerdir. Ve bundan mefhûm oldu ki hâtemü’l-enbiyâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm hâlâ bilfiil resûldür. Zîrâ kıyâmete dek şer‘î‘atî bâkıyedir. Bu sebepten bir mü‘min onun ismi Muhammed ve hâtemü’l-enbiyâ olduğun bilmese ve şer‘î‘atî mensûha olmayıp ilâ yevmi’l-kıyâme bekâsına şuûru olmasa ve hâlâ resûlullah olduğun anlamasa îmânı sahîh olmaz. Onunçün fukahâ demişlerdir ki; [65.a] ismini bilmek İslâm’da şarttır velâkin pederinin ismi ‘Abdullah ve ceddinin ismi ‘Abdumuttalib olduğun bilmek şart değildir. Eğerçi bilmesi vâcibdir velâkin vâcibi terkle küfr lâzım gelmez. Belki âsim olur ve enbiyâya îmân umûm üzere gerektir. Ya’nî ta’yîn etmeyip cümlesine îmân getirdim demelidir. Ve Kur’an’da şübh yoktur. Zîrâ sudûr-ı huffâzda ve evrâk-ı masâhifde mahfûzdur. Nitekim gelir: “ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ” [Kur’â’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.] (Hicr, 15/9) Velâkin ehâdîs-i nebeviyyenin cümlesi hadd-i tevâtür ve iştihâda bâliğ olmamıştır. Bu cihetten bir kimse husûs üzerine bir hadîs hakkında ben bu hadisi teslîm ve kabûl etmem dememek gerektir. Zîrâ belki fi-nefsi’l-emr cenâb-ı nübüvvetten sâdır ola. Pes, cemî‘ ehâdîs-i sâbiteyi kabûl ettim demek gerektir. Ve ta’yînin nazîri bihusûsa îmânla ve küfrle hükümdür. Binâ’en alâ hâzâ herkesin hâl-i sa‘âdet ü şekâvetinin ‘ilmini Hakk’a tefvîz edip ehl-i îmân mutlaka ehl-i cennet, ve ehl-i küfr mutlaka ehl-i nârdır diye bir kimsenin hakkında sâlihtir dedikleri zann-ı gâlîbe mebnîdir. Ve illâ kat’ yoktur. Zîrâ insânın umûr-ı celiyye ve hafiyyesine ıttılâ‘ müşkildir. Ve hadîste gelir: “ ادفنوا موتاكم وسط قوم صالحين ” [Ölülerinizi salih kimseler arasına gömünüz.]⁴² Ya’nî meyyitlerinizi sülehâ zannolunan kimseler [65.b] arasında defnediniz. Ta ki onlarla hem-civâr olmakla eser-i sa‘âdetlerinden müntefî‘ ve nûrâniyyet makamlarından müstefîd olalar. Zîrâ civâr-ı kabir civâr-ı dâr gibidir. Ve zikrolan salâh-ı gayr-i kat‘î enbiyânın ve onların sa‘âdetle ihbâr ettikleri kimselerin gayriye göredir. Zîrâ enbiyânın salâhları maktû‘ ve mahmûdü’l-‘âkıbe oldukları meczûmdur. Ve hayr-i hâtime ile muhberün anı olanlar dahi böyledir. ‘Aşere-i mübeşşere ve emsâli gibi. Ve evliyâullaha dahi “ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ” [Dünya hayatında da onlara müjde vardır.] (Yunus, 10/64)vefkince

⁴² Deylemî, *Müsned*, I, 102; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 74.

müjde-i sa‘âdet gelmiş ve ezel ü ebedin ittifâkı haberi erişmiştir. Velâkin onların ilhâmları bu hâli tasdîk edenlere delildir. Pes, evvelki ehl-i bürhândır, bürhanla hükmeder. Feemmâ gayriye bu bâb-ı mesdûddur ve hadîste gelir: “ **صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ** ” **وفاجر**” [Salih yada günahkar herkesin arkasında namaz kılabilirsiniz.]⁴³ Ya‘nî eğer imâmet-i suğrâ ve eğer imâmet-i kübrâda birr ü takvâsı gâlib ü fîsk ü fücûru râcih olanlara iktidâ etmek sahîhdir. Zîra fîsk ü fücûr küfrü müstelzim değildir. Gerçi bir yedi ve kanadıdır. Bu cihetten iktidâda muktedînin kendi salâhı musahhih iktidâdır. Eğerçi sâlihe iktidâ etmek nebîye iktidâ gibidir, ve hadîste gelir: “ **إِنَّ اللَّهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ** ” **الفاجر**” [Allah (cc.) bu dini günahkar bir adamla dahi tamamlar.]⁴⁴ Bu yüzden ba‘zı kimsenin zâhir hâline nazar olunup bâtınından teftîş olunmaz. [66.a] Zîrâ mütevellî-i serâir Allahu Te‘âlâ’dır. Ve hadîste gelir: “ **هَلْ شَقَقْتُ قَلْبَهُ** ” [Kalbini yarıp baktın mı?]⁴⁵. Ya‘nî bir kimsenin kalbini şakk edip her hâline köşe be köşe nazar etmek mümkün olmayacak. Sûret-i hâli ile ‘amel olunur. Meselâ bir kimse hâric-i mescidde bir münkerde bulunduğu ittilâ‘ hâsıl olsa mihrâba tekaddüm ettikte ona sû-i zan etmeye. Zîra belki mescide dâhil olunca ol münkerden rücû‘ etmiş ola. Feemmâ burası dekâyik-i takvâdandır ki herkes onunla ‘amel edemez. Nazar eyle ki Allahu Te‘âlâ bir günde bin kere bir âsî kulunun tevbesin kabûl eder. Ve her vakt-i sâniide vakt-i evvelin hükmü mahvolur. Pes, ol kimseyi görüp bu kişi fâsıktır zîrâ vakt-i karîbde ben onu şûrb-i hamr ederken gördüm demek sahîh değildir. Zîrâ tevbe-i evvelini vaktin hükmünü ki şûrbla fîskdır ref’ eder. Bu cihetten Hak Te‘âlâ tâib dediğine sen musırr desen nice dürüst olur. Ve her yerde istishâbla hükmolmaz. Belki hüsn-i zann mertebesinde olur. Fefhem cidden.

Li-muharririhî

Cürm ü günâha estağfirullah,
Kâr-ı siyâha estağfirullah,

Nefsime uydum, cânıma kıydım,
Suçumu duydum, estağfirullah,

⁴³ Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübra*, IV, 19.

⁴⁴ Buhârî, *Cihad*, 182.

⁴⁵ Müslim, *Îman*, 158.

Düştüm kuyuda, kaldım kapıda,

Zenb-i vücûda estağfirullah,

Olunuz âgâh tûbû illallah

[66.b] Diyelim her gâh estağfirullah,

Nedir bu hevâ, nedir bu sivâ, nedir bu da'vâ, estağfirullah

Evvel, âhir, bâtın u zâhir taksîre bir bir, estağfirullah,

Kan oldu özüm, yaş oldu gözüm, Hakkıyâ sözüm, estağfirullah.

”وَاللّٰهُ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ وَرَسُوْلُهُ هُوَ النَّبِيُّ الْعَظِيْمُ الْكَرِيْمُ“

II. İbn-i ‘Abdillah

‘Abdullah farh-i âlemin sallallahu Te’âlâ aleyhi ve sellem vâlidlerinin ismidir ki hubût-ı Âdem’den altı bin yüz kırk dört senesinde dünyaya gelmiştir. Vilâdet-i hatemü’l-enbevîâ ise altı bin yüz altmış üçtedir ki mâbeyni on dokuz veya yirmi senedir. Ve altmış üçten altı bin iki yüz üç senesine gelince ki kırk senedir. Bu erba’înin re’sinde meb’as-i nebevî vâki’ olmuştur. Ve ‘Abdullah “الْهَادِي الدَّلِيلُ لِلَّهِ تَعَالَى” [Allah Teâlâ’ya hidâyete erdiren delil.] ma’nâsınadır. Ve ol vakt-i zamân-ı câhiliyyet olmakla ‘Abdullah tesmiye-i mücerrede kabîlinden olur. Feemmâ sırrı veled-i necîbi Resûlüllah’da zuhûr etmiştir. Onunçün ‘Abdullah esmâ-i nebeviyyedendir. Nitekim Kur’an’da gelir: “وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ” [Allah’ın kulu, O’na yalvarmaya (namaza) kalkınca.] (Cin, 72/19) ve “‘abdin ibâdeti Allâh’u Te’âlâ’nın ilâhiyyeti mertebesindedir ki mertebe-i ef’âldir. Ve ‘abdin ‘ubûdiyyeti Allahu Te’âlâ’nın ulûhiyyeti mertebesindedir ki mertebe-i sıfâtdır. Ve ‘abdin [67.a] ubûdiyyeti Allahu Te’âlâ’nın ulûhiyyeti mertebesindedir ki mertebe-i zâttır. Pes, ‘abdle ‘abd-i hakîki murâd olur ki a’zam-ı esmâ-i ilâhiyye olan celaliyye muzâf olmuştur. Ve Kur’an’da “أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ” [Allah kuluna kâfi değil midir?] (Zümer, 39/36) âyetinde hüviyyete muzâf olan ‘abd dahi böyledir. Ve ‘abdullah eşref-i esmâ-i nebeviyedir. Zîrâ menâzil-i melekûta

urûcu husûsunda onunla ta'bîr olundu. Nitekim gelir: “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ” [Kulunu (Mescid-i Haram’dan, Mescid-i Aksa’ya) götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir.] (İsrâ, 17/1) ve medâric-i felekten nüzûlü hâlinde dahi ol vechle tesmiye kılındı. Nitekim gelir: “تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ” [Kulu Muhammed’e Furkan’ı indiren, Allah, yüceler yücesidir.] (Furkan, 25/1) ve bu ‘ubûdiyyettir ki makâm-ı cem’ ü ferîkı cem’ edenlerin hâlidir. Husûsan ki şebb-i esrâda dâhil-i hazret-i ilâhiye oldukta ibtidâ kelâm ene’l-’abdü lâilâhe illallah demek olduğu. Ya’nî öyle makâm-ı istiğrâkda ki Hak Te’âlâ’yı ve nefsini müşâhede eyleye ki ondan bekâ-i resm ile ta'bîr olunur. Onun sâhibine âlim-i kâmil ve sâhibü’l-fâ’ideteyn derler. Ve şol kim öyle demde kendi nefsinin müşâhededeki ârî ola. Ona ârif ve sâhibü’l-fâ’idetü’l-vâhide derler. Zîrâ ‘ilm iki mef’ûle ve ma’rifet bir mef’ûle ta’diye eder. Bu cihetten âlim âriften a’lâ olur ki câmi’ü’l-hazreteyindir ki hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevnîyyedir.

[67.b] Ve ‘ilmin iki vechle şerefi vardır ki biri zâtî ve biri dahi izâfîdir. Şeref-i zâtîsi budur ki; senden cehl ü zann ü şekki izâle kılar. Ve seni ma’lûmun hakîkatine îsâl eder. Ve şeref-i izâfîsi ma’lûma ta’alluktan hâsıl olur. Ya’nî bir ma’lûm ne kadar şerîf olsa ona ta’alluk eden ‘ilm dahi şerîftir. Onunçün ‘ilm-i billah ecellü’l-ulûmdur. Zîrâ Allah’u Te’âlâ ecellü’l-ma’lûmâtıdır. Pes, Allahu Te’âlâ’nın evsâf ve ef’âline âlim olan kimse Zeyd’in ve Ömer’in ahvâline vâkıf olan âlim ile berâber değildir. Ve kezâlik sultan-ı a’zama müte’allik olan ‘ilm-i istablda sâis-i devvâb olana ‘ilm ile bir midir? Onunçün herkes ihbâr-ı garîbe istimâ’ına râğbet eyler. Ve bundan fehmi olunur ki mahall-i ‘ilm olan kalbi ıslâh eylemek gayri a’zâ ve kuvâyı ıslâhdan mukaddemdir. Ya’nî kemâlât-ı insâniye gerçi bisyârdır ki her biri bir uzva ta’alluk etmiştir. Meselâ yedin kemâli hüsn-i hatt ve darb ü harbde batş ve ahz-i şedîd ve riclin kemâli sür’at-i seyr ve sâ’at-i hafîfede kat’-i mesâfe-i kesîre. Ve lisânın kemâli tecvîdle tilâvet-i Kur’ân ve fesâhat ve belâgat ile tekellüm. Ve basarın kemâli dûrdan ru’yetdir. Zerkâ-i Yemâme gibi ki üç günlük yerden teşhîs ederdi. Âhir hasm eline girip gözlerin [68.a] çıkardılar. Gördüler kim çeşminin heft tabakası isme dedikleri tâş-ı sürmeden mâlemaldir. Ve kulağın kemâli ki ıraktan savtı istimâ’dır. Kurad-ı develerin ayakları hareketini üç günlük mesâfeden işitmek gibi. Ve zamân-ı evvelde riyâzet-keş olanların harekât-ı eflak’a gûş tutmaları gibi. Nitekim hükemâdan menkûldür ve alâ hâzâ feemmâ bu cümle kemâlât kemâl-i kalbe göredir. Deryâdan katre ve afitâbdan zerre harmandan dâne gibidir. Ve kemâl-i kalb odur ki Hakk’ın evsâf ve şü’ûnunu idrâk eyleye. Bu ise

mukaddem efkâr-ı fâsideyi izâle ve evhâm ve hayâlâtı ve zunûn ü şükûku ref‘a mevkûftur. Onunçün âlim-i billah olanlar gayriler üzerine tefevvuk ettiler. Ve ehl-i rûsûmdan hezâr merhale devir gittiler. Ve kavânîn erbâbı esnâ-i tarîkte kalıp onlar menzile yettiler.

Li-muharririhî

Şol gönül kim ‘ilm-i Hakk’ta vâsi‘u’l-meydân olur,

Âlem içre âb-ı rûyı cümle-i merdân olur,

Reşk eder bir zerresine ‘ilminin sad afitâb,

Feyzinin, her katresi bin bahr-i bî-payân olur,

Ehl-i dil âyine-i İskenderî neyler nider,

Kim onun dîdârına cinn ü melek hayrân olur,

Bu muhît-i dil ile her kim olursa âşinâ,

Sûret u sırr ile arş-ı a’zam rahmân olur,

Hakkı’yâ her kim sarây-ı sırra dâhildir bugün

[68.b] Âlem-i âfâk uenfüsde ulu sultân olur,

Ve ‘Abdullah isminde ehl-i şirke ta’rîz vardır ki onlar “‘abd-i Vedd ve “‘abd-i Sevâ’ ve “‘abd-i Yeğûs ve “‘abd-i Ya’ûk ve “‘abd-i Menâf ve “‘abdü’ş-Şems ve emsâlidir. Yoksa fi’l-hakîka ‘abdullah değildir. Eğerçi mahlûk ve memlûk Hakk ve müsahhar kabza-i kemâl-i kudrettir. Nitekim Kur’an’da gelir: “**إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ** [*Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) Rahmân’ın huzuruna kul olarak çıkmazın.*] (Meryem, 19/93) Vemen lafzı gerçi ki zevi’l-ukûlde müsta‘meldir. Feemmâ zevi’l-ukûlün gayri dahi ‘ubûdiyyetle muttasıftır. Zîrâ cem‘ eşyâ “**وَأَلَّا يُسَبِّحَ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ** “**حَلِيمًا غَفُورًا** [*Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Nevar ki, siz, onların tesbihini anlamazsınız. O halîmdir ve bağışlayıcıdır.*] (İsrâ, 17/44) vefkince müsebbih ve hâmid olacak. Âbid-i Hakk olmuş olur. Ve Kur’an’da gelir: “**قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ**” [*İkisi de "İsteyerek geldik" dediler.*] (Fussilet, 41/11) Ya’nî arz ü semâ emr-i kün sâdır

oldukta gûş edip tav‘an mütekevvin oldular. Ve kıyâmete dek ibâdet-i zâtiye ile ibâdet eylediler. “و ما خلق له” lerine ise ona hidâyet buldular. Zîrâ ibâdet-i teklîfiyye ins ü cinne mahsûsdur. Şol cihetten ki onlarda münâza‘a-i hevâyî olduğu vechle ki hükm-i teklîf ıslâh-ı nefsidir ve âbidü’l-esnâm ve âbidü’t-tâğût ve’ş-şeytân âbidü’n-nefs demektir. Zîrâ hevâ-yı sebîledir ki nefis şeytana tâbi‘olur. Hatta şeytanı bile dahi ıdlal ve izlâl eden kendi nefsidir. Pes, şeytan ve melek insanın [69.a] kendi nefsindedir. Dâll ü mudill kendidir. Zîrâ anâsırından olan nâr tekessüf edip cehennem ve şeytân olup ahir kendi ateşine yanar. Pes, ol ateşi erkenden âb-ı şerî‘at ve feyz-i ma‘rifet ve kevser-i hakikat ile söndürmek gerektir. Ve illâ âhirette alev-gîr olup su bulunmadığı mahallde itfâsı müşkil olur. Ve melek dahi insanın rûhâniyyetinden ve a‘mâl-i sâlihâsından vücûd bulur. Bu cihetten hâdî ve mehdî kendi olur. Ya‘nî meleğin onu hidâyet ve irşâdı yine kendine muzâfdır ki muhdîdir. Fefhem cidden.

Ve ‘Abdullah her asırda kutbu’l-akdâbın ism-i semâvîsidir. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyete izâfeti sâirlerden ziyâdedir. Onunçün derler ki kutubdan âciz ve kutubdan kâdir kimse yoktur. Âciz olduğu budur ki halâvet-i ubûdiyyeti kemâ yenbaği zevk etmiştir. Kul ise efendisine göre âciz ve da‘iftir. Ve kâdir olduğu ikdâr-ı ilâhî ile. Zîrâ mazhar-ı ism-i a‘zamdır ki cemî‘ esmâ-i külliyyeyi ve cüz‘iyyeyi câmi‘ ve esmâ-i cemâliyye ve lütfiyye ve celâliyye ve kahriyyeyi müştemildir. Çünkü Hakk Te‘âlâ kendi zâtını kadîr ile vasfeyledi. Lâ cerem, eseri mazhara dahi sârî oldu. Ve kutbun sol yanında olan imâmın nâm-ı ilâhîsi ‘abdülmelik ve sağ [69.b] yanında olan imâmın nâm-ı aynîsi ‘abdürrab’dır. Ve ism-i Melik ve ism-i Rab nice celâliyyeye tâbi‘ ise ‘abdülmelik ve ‘abdürrab dahi her asırda ‘Abdullah’a tâbi‘lerdir. Zîrâ ‘Abdullah kalıb ve ‘Abdülmelik cesed ve ‘Abdürrab rûh gibidir ki ‘Abdullah’ın tasarrufu mülk ve melekûtun mecmû‘undadır. Ve ‘Abdülmelik’in tasarrufu yalnız cesedde ve mülktedir ve ‘Abdürrab’in tasarrufu yalnız rûhta meleküttadır. Ve bundan zâhir oldu ki esmâya her asırda muzâhir lâzımdır. Zîrâ bu âlem-i îcâdın hükmü teselsüldür. Ve illâ devr-i tecellî tamâm olmak lâzım gelir. Şu kadar vardır ki edvâr etvâr-ı muhtelifi üzerinedir. Bu cihetten bu âlem, gah bir sûrette ve gah bir sûrette dahi görünür. Ma’a hâzâ madde birdir. Zîrâ istihâle mümkün değildir. Sûrette olan tagayyür ise istihâleden değildir. Nühâsın iksîr-i a‘zâm tarhiyle vasfı vasf-ı zehebe munkalib olduğu gibi. Velâkin bu sıbğ cemî‘ ‘eczâ-i nühâsa sârî olmakla zevâlî muhâldir. Nitekim ba‘zı berrânîler yetmiş sene hükmü vardır deyü tevehhüm ederler. Ve illâ nefs-i mutma‘inne nefs-i emmâreye

munkalib olmak lâzım gelir. Bu Ebu Süleyman Dârânî'nin “لو وصلوا ما رجعوا” [Eğer ulaşırsalardı dönmezlerdi.] anlamından mefhûm olan berrânîlerin hilâfıdır. Ya'nî Hak Te'âlâ'ya [70.a] mertebe-i zâtta vâsıl olana bir dahi evsâf-ı nefse rücû' etmek mümteni' olduğu gibi zerr-i hâlisin dahi nühâs olması mümteni'dir. Meğer ki ma'nâ-yı vusûl nâkıs ola. Sıbg nâkıs olduğu gibi. Bu sûrette tebeddül kabûl eder. Ve iblisin irtidâdı bu mertebedir. Zîrâ eğer âlem-i zâta dâhil olaydı mürted olmazdı. Çünkü sûret-i ibâdetle insıbâğı nâkıs idi. Lâ cerem. Şekl-i isyân zuhûr edip tâ'atten hâric oldu. İşte iblisin dahi bu bâbda muzâhir ve vereseşi bisyâr ve hulefâsı bî-şümârdır. Asl budur ki âlem-i zâtın hârici telvîsât ve evhâm ve hayâlâttır. Nitekim dâhili temkîn ve âlem-i kalbdır ki mahall-i nüzûl vahy ü ilhâmdır.

Li -muharrihi

Kâf kudrettir bu ten simurg-i ankadır bu dil,
Sîne ber-âyinedir tûtî-i gûyâdır bu dil,

Cümle eşyâ mazhar-ı esmâ-i Hakk'tır zâhirâ,
Ma'nîde amma bakılsa kutb-ı esmâdır bu dil,

Ayn-ı deryâdır bu âlem, Âdem anda yek-sadef,
Ol sadepte muzmer olmuş dürr-i yektâdır bu dil,

Cümleden evvel nazargâh-ı ilâhî dildürür,
Hem şuhûd-ı zâta âhirde müheyyâdır bu dil,

Hakkıyâ dil bilmek istersen bu dilden al haber,
Tercümân-ı hazret-i Mevlâ-yı a'lâdır bu dil,

Ve bundan fehmolundu ki; cemî' esmâ ism-i a'zâmın hükmüne [70.b] merhûn ve itâ'atine makrûn olduğu gibi. Cümle-i a'zâ ve kuvvâ dahi silsile-i itâ'at-i dile bend olmuş ve her biri ol yüzden bir eser bulmuştur. Sultan-ı a'zama re'âyâ mutî' ve münkâd oldukları gibi. Pes, sultân nice halîfe olup hakla halk arasında vâsita ise imam mihrabta vâsita-i cemâ'at olduğu gibi dil dahi cesed ile ruh arasında vâsitadır. Onunçün ona a'râf dahi derler. Zîrâ a'râf beyne'l-cennet ve'n-nâr bir rahtır. Ya'nî bir duvardır ki bâtını cennet ve zâhiri cehennemdir. Nitekim kalbin bâtını olan rûh-ı behşet ve zâhiri olan nefis

ve tabî'at ve heykel-i duzâh gibidir. Zîrâ her ne makûle esbâb u a'mâl ki duhûl-i nâra vesîledir. Anâsır ve tabâyî'den tevellüd eder. Ve her ne güne kâr ü kerdâr ki müstevcib-i duhûl-i cinândır. Cânib-i rûhtan husûle gelir aslı budur ki süflîdir. Gel imdi bülbül isen bu hâkidândan pervâz eyle. Zîrâ yerin bâğ-ı irem-i lâhutîdir. Velâkin bu kadar etvâr ki devr edip geldik, her biri sana pâbend oldu. Ve acûz-i dehr yüzüne gelip gül-i handân ma'nâ berk-i hazân gibi soldu. Hûri'îne bedel ucuzu aldık pezmürde bahâ râyicinde kaldık. Allah mu'înîmiz ola. Ve resûlüllâhın sallallahu [71.a] 'aleyhi ve sellem vâlidleri 'Abdullah ve vâlideleri Âmine hakkında. Gerçi İmâm-ı A'zâma mensûb olan Fıkh-ı Ekber nâm kitâbda câhiliyyet üzerine intikâl ettiler deyü tasrîh olunmuştur. Feemmâ ba'zı ehâdis-i za'îfede ihyâları ve îmanları vârid olup ekser hüffâz ve umûmen erbâb-ı hakâyık kabûl eylemişlerdir. Zîrâ Ebu Leheb'in cenâb-ı nübüvvete adâvet-i ziyâdesi var iken hîn-i vilâdetde mübeşşir olup karındaşın 'Abdullah'ın bir ferzend-ferzânesi dünyâyı teşrîf eyledi denildikte müjdegâne mübeşşire olan câriyesi Sevbe'yi i'tâk etmesiyle her leyle-i isneynde beyne's-sebâye ve'l-ebhâm bir mikdâr su sabbiyle nâr-ı sûzân-ı duzâhla kebâb olmuş ciğerine su sepip tahfîf-i azâb olacak. Ve diğeri ammi Ebû Tâlib sihâm-ı ezâyı müşrikîne siper olup Fahr-i Alemlî dâire-i himâyesine alması sebebiyle nusret ve i'âneti mukâbelesinde bârgirân azâb bir mikdâr ferr ü nihâde olmak rütbesin bulacak. Kendine alsak olan vâlidî ve a'lak olan vâlidesi bi tarîki'l-evlâ mütedârik olmak lâzım gelir. Husûsan ki vâlideleri ol dürr-i yetime sade olmuş ve hızânesiyle rahmet-i ilâhiyyeye alâka bulmuştur. Pes, caizdir ki ba'zı benî İsrâil "فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا" [Allah onlara "Ölün!" dedi] (Bakara, 2/243) [71.b] vefkinde "مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ" [Allah onlara "Ölün!" dedi (öldüler). Sonra onları diriltti.] (Bakara, 2/243) mustâkınca bakıyye-i âcâli istîfâ için ihyâ olundukları gibi ebeveyn dahi ihyâ olunalar. Zîrâ bunlar kemalde Hazret-i İsa'dan ezyed ve hem makâm her âlîye es'addir. Ve İsa'nın dünyada ihyâ-i mevtâ ettiği hod-nasla sâbittir. Pes, ne ma'nâdır ki onlar dahi ihyâ edeler. Zîrâ cemî' mu'cizât-ı enbiyâyı cem' ettikleri müsebbettir. Ve bu makâmın tafsîli bir kaç mecliste Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizdedir.

Li-muharririhî

Yüzün gül, sözlerin dürr-i 'adndir ya Resûlellah,
Özün rûhu'l-hayât-ı her bedendir yâ Resûlülellah,

Dilin feyz-i şefâ'at etse âlem gark olur anda,
Sözünden ravza-i ümîd şendir yâ Resûlellah,

Vücûdun serv-i bâlâgîr-i cerh-i serbülend olmuş,
Hazân ermez bahârına çemendir yâ Resûlellah,

Seni Hak anlayan hakkal-yakîn üzre bu âlemde,
Hakîkat rabbisin kendin bilendir yâ Resûlellah,

Nola sırr-ı ilâhîden haberdâr olsa bu Hakkı,
Sırrın, hakkı ki sırra mü'temendir yâ Resûlellah,

Ve hadîste gelir ki: “أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ”⁴⁶ Ya'nî beşerin tesemmî eylediği esmâdan Allahu Te'âlâ'ya ziyâde sevgili isim bu iki isimdir ki biri 'Abdullah ve biri 'Abdurrahman'dır. Ve erbâb-ı hakâik ve hikem buyurmuşlardır ki: [72.a] 'Abdurrahman'dan sonra ehabb-ı esmâ 'Abdurrahim ve ondan sonra 'Abdülkerim'dir. Ve bu tertîbe besmele dâldir. Zîrâ ism-i ibtidâ lafzatüllaha muzâf olub, ba'dehû celâle dahi rahman ve rahim sıfatlarıyla mevsûf oldu. Ve bundan fehm olundu ki ism-i âlem fi'l-hakîka celâledir ki mâ'adâ olan esmâ onun evsâfıdır. Zîrâ celâle merteb-i ulûhiyyete delâlet eder. Pes, 'Abdullah ile 'Abdurrahman'ın farkı budur ki 'Abdurrahman'da mertebeye delâlet yoktur. Eğerçi umûm ü şümûlde celâle gibidir. Nitekim Kur'an'da gelir: “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى” [De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.] (İsrâ, 17/110) Ve Resûlüllâh'ın sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem “أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ”⁴⁷ [Allah'a en sevgili gelen isimler Abdullah ve abdurrahman'dır.] üzerine kasrında hikmet budur ki 'abdurrahman ile cedleri hazret-i Halilürrahman İbrahim'e aleyhi's-selâm işâret ederler. Zîrâ kendileri halîlullahtır ki hulleti ism-i a'zama muzâftır. Ve ona bâtın-ı muhabbet derler bu sebepten habîbullah dahi denildi. Ve İbrahim'in hulleti ism-i rahmâna muzâftır ve ol hullete zâhir muhabbet derler. Onunçün İbrahim'e habibullah denilmedi. Zîrâ bu lafz-ı

⁴⁶ Müslim, Âdab, 1; Tirmizî, Edeb, 64.

⁴⁷ Müslim, Âdab, 1; Tirmizî, Edeb, 64.

mutlak olmakla hubb-ı zâtî-i bâtinîyi ihâm eder. Ve Hakk Te‘âlâ’nın bu âlemi î‘câdına bâ‘is ve bâdî hubb-i zâtıdır.

[72.b] Ve mecmû‘-ı âlemden ve ihtira‘larından illet-i gâiyye vücûd-ı habîbullah, onunçün ism-i nûrdan ibtidâ tecellî-i akl-ı evvel ve rûh-ı Muhammedî’ye vâki‘ olup onu ser-defter-i âlem-i ibdâ‘ ve îcâd kıldı. Pes, Resûlullah bilfiil Habîbullah ve Halîlullah oldu ve cedd-i büzürgvârları bilfiil Halîlurrahmân oldu. Ve sâir ebniyâ bilfiil ‘‘abdurrahim ve Halîlurrahîm olup nûr-ı zât ü sıfât-ı hâssa ve âmme bunların âyinelerinde cilvege olduktan sonra ‘abdülkerim mertebe-i ef‘âle delâlet için vaz‘ olundu. Zîrâ ikrâm ve in‘âm ve ihsân ve ifdâl ve emsâli esmâ-i ef‘âldendir. Çünkü Resûlullah aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm hakkında ‘abdullah denildi. Lâ cerem. ‘Abdurrahman ve ‘abdurrahim ve ‘abdülkerim ve emsâli dahi onda dâhil oldu. Bu cihetten rahmet-i rahmâniyyeleri cemî‘ eşyâyı ihâta kıldı. Ve miftâh-ı hazâin-i semâvât ü arz ona i‘tâ olundu. Ve herkes rahmet-i ilâhiyyeyi eğer zâhiren ve eğer bâtinen ol kapıdan buldu. Gerek ni‘am-ı külliye ve cüz’iyyeye mazhar olanlar kangî semâdan mâ‘ide-hor oldukların bilsinler ve gerek bilmesinler. Feemmâ onlar ki bu sırra vâkıf oldular. Ve nân-hôr oldukları kapıyı bildiler. Şükr-i ni‘met ve şükr-i vâsita meşgûl olup derecât-ı aliyye buldular. İşte [73.a] bunlar mü’mînlerin ârifleridir. Zîrâ câhil ve mahcûb olanlar peygamber kapısın değil Hakk kapısın bile unutturup dûr-i ebvâb ederler. Ve ni‘metin vusûlünü halktan bilirler. Nitekim vezîr-i a’zam elinden vâsıl olan ni‘met, sultân-ı a’zamdân ve sutan-ı a’zam elinden cârî olan devlet dahi mün‘im-ı hakîki olan Hakk’tandır. Zîrâ cemî‘ mevcûdât onun esmâsına muzâhirdir. Velâkin sultan ve emsâlinin esmâsı esmâ-i külliye-i zâtiyedir. Ve bu ma’nâyâ işâret edip Kur’an’da gelir: “أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ” [Allah’a muhtaç olan sizsiniz.] (Fâtır, 35/15) ve şol kimseler ki sırr-ı mezkûrdan gâfil oldular. Ni‘am-ı vâsitayı küfrânla mukâbele kıldılar kefare ve fecere gibi. Zîrâ eğer hakikatü’l-hâli kemâ yenbağı idrâk eyleselerdi îmân ve tâ‘at ile muttasıf olurlar. Ve şâri’-i a’zâmın emrinden dışarı çıkmazlardı. Nitekim ba‘zı cühelâ taraf-ı sultândan edrâr-hor (vazîfe) iken yine tenhâlarında ve âşikârelerinde zebân-dirâzlık ederler. Ve ba‘zı mesâvî ve ‘uyûb söyleyip zem eylerler. Ma’a hâzâ sultânın bir ‘ameli onların bin ‘amelinden efdal ve hâlî onların hâlinde ekmeldir. Pes, nice zem ederler ki şol kimse ki Hak Te‘âlâ’nın halîfesi ve ism-i a’zâmının mazharıdır. [73.b] Ve kul efendisine âsî olmak nice ise re‘âyânın sultâna isyânı dahi böyledir. Ve ulu’l-emre itâ‘at vâcib olacak. Nitekim Kur’an’da gelir: “أَطِيعُوا

اللَّهِ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ”[Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülülemlere (idarecilere) de itaat edin.] (Nîsâ, 4/59) ona isyân etmek hemen Allahu Te‘a‘âlâ’ya ve Resûlüllaha isyândır. Ve onu zemm ve şetm etmek dahi onlara râci‘dir. Nazar eyle ki me‘ândan kureyş Resûlüllaha Muhammed yerine hâşâ müzemmem derlerdi. Zîrâ hevâlarına muhâlif şer‘îat götürdü ve onları kendi hallerine komadı. Zîrâ Kur‘an‘da gelir: “ أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ”[İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!] (Kıyâmet, 75/36) Ve yine gelir ki: “ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا ” [Sizi sadece boş yere yarattığımızı mı sandınız?] (Mu‘minûn, 23/115) ve şol vücûd-ı âlî ve zât-ı müte‘âlî ki fi‘l-hakîka ‘abdullah ola ki nisbet-i ‘ubûdiyyet ve tevâzu‘i kemâlin bula nice müzemmem olur. Zîrâ bu vasf ‘inde‘l-küll-i cihet medhdir. Pes, onun nâm-ı şerîfin cism-i latîfi gibi Muhammed ve mümeddehdir. Ve Muhammed’e müzemmem demek vehm u hayalden nâşî bir itlâktır ki hevâ‘îdir. Zîrâ hâricde müte‘alliki yoktur. Ve şöyle ki küfr-i isyânla ‘indellah ve ‘inderresûl ve ‘indennâs müzemmemdir. Memdûh olmaya çalışır heyhât ki şîr sirke olmadığı gibi. Muhammed dahi müzemmem olmaz. Sîr misk olmadığı gibi müzemmem dahi Muhammed olmaz.

Li-muharririhî

Ya Resûlellah Muhammed-nâm u ‘abdullahsın,
[74.a] ‘Abd- ı mahz olmakla âlemde âlîcâhsın,

Bendelikte buldu Yusuf-veş ‘azîz-i Mısır olan,
Ger tevâzu‘dan abâ giydinse de sen şahsın,

İki olmaz bir sözün birlikte buldun onu sen,
Mukbîl Allah vü makbûl-i der ü dergâhsın,

Menzil-i vasla kadem basmak acemi sâlike,
Zâhir u bâtın ona çünküm delîl-i râhsın.

Her nefsde bin nazar kıl her nazarda bin kerem,
Fakr-ı Hakkı bilirsın hâlden âgâhsın.

Ey Tûbâzâde ‘aleyke bi‘l-hüsna ve ziyâde Muhammed nâm oldun ise akvâlini sıdkla tatbîk ve ef‘âlini hakkla tahkîk edip ‘abdullah dahi ol. Ve ‘ındallah nâm-ı ilâhiyi

bul ve ‘abdullah ile ‘indallahda tecnîs hattı vardır ki ‘abdin nokta-i tahtâniyye tevâzuıyyesi fevkânî olsa ‘indallah olur ki makâm-ı âlîdir. Nitekim Kur’an’da gelir: “فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ” [Güçlü ve Yüce Allah’ın huzurunda hak meclisindedirler.] (Kamer, 54/55) Zîrâ makâm-ı ‘indiyyet makâm-ı huzûrdur. Meclis-i sultânda hâzır olmak gibi ve bu huzûrun ma’nâsı şuhûddur ki gâyetü’l-merâtibdir. Zîrâ kalble ma‘rifetten sonra sem‘le hitâb ayn ü istimâ‘ ve ba‘dehû basar ile dîdâr-ı yâri müşâhededir. Ve Kur’an’da gelir: “رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ” [O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap (dedi)] (Tahrim, 66/11) Ya’nî gerçi cennette buyût çoktur ki [74.b] kimi nurdan ve kimi dahi cevâhirden mebnîdir. Velâkin her beyt ‘indiyyeti iktizâ etmez. Ve illâ her mahcûb olan kimse mükâşif ile berâber olmak lâzım gelir. Bu sûrette tabakât-ı cinâniyyede tefâvüt bulunmak abes olur. Nazar eyle ki insanın basarı başındadır ki cümle a‘zâsından âlîdir. Zîrâ müte‘allik-i nazar olan mahbûbun uluvv-i şâmi vardır. Onunçün gözü yüzünde olanlar gözü sadrında olanlardan rütbede âlîdir. Nitekim ba‘zı esnâf-ı insân ol vechle halk olunmuştur ki gözleri sînelerindedir. Zîrâ mecmû‘ u efrâd-ı insan yüz yirmi beş sınıftır ki yüz sınıfı bilâd-ı vâsi‘a-i Hind’de karardâd olmuşlardır. Ve yirmi beş sınıfı dahi gayri akdâr-ı arza münteşir olmuştur. Ve altıncı iklimden ziyâde sükenâyâ mahall yoktur. Husûsan ki İstanbul dârü’s-saltanah ve sâye-i sultanın evvel-i matrahıdır. Ve sâyesiz insâna zindelik ve râhat yoktur. Onun için Hakk Te‘âlâ şebi mahall-i râhat ü zamân u karâr kıldı. Zîrâ ol vakitte her mahlûk nûr-ı siyâha dâhil olup hissiyât ve akliyâtta me’hûz olur ve te‘abdan kurtulur. Zîrâ beden-i hissiyât ile te‘abdan halâs olmadığı gibi akıl dahi tasavvurât ü kalb dahi efkârdan necât bulmaz. Bunlar ise [75.a] insân bîdâr oldukça zâhir ve bâtını zahmete düşürürler. İşte cümle mâsivâdan uyumak ve göz yummak lâzım geldi. Tâki kalb ve kâlib müsterîh ola ve dünyâda oldukça esvedini bula.

Li-muharrihi

Ah kim yandım yakıldım, âteş-i mihnette ben,
Gark olup kaldım nedendir kulzüm-i hayrette ben,

Ah kim bir âşinâ yoktur bana bu dârda,
Yenice bir idem tekâpû vâdi-i gurbette ben,

Ah kim hûdan hevâyâ ağdı mürğ-i cân ü dil,
Bulmaz oldum kendimi dünyâda bu hâlette ben,

Ah kim Yusuf-ı aziz-i Mısır olup şen şâdümân,
Hazret-i Yakub-veş Kenan'da hasrette ben,

Ah kim gözler uyur diller hayâlin görmede,
Vasl içinde nicesi kaldım ola firkatte ben,

Ah kim âhım, hüseyinî perdesin buldu bugün,
Ney gibi âvâz saldım meclis-i sohbette ben,

Ah kim derd ile târ-ı ankebutem Hakkıyâ,
Bir za'îfim çün meges bu çenber-i kudrette ben,

Ve bâlâda mezkûr olan âyet-i kerîmede ki 'indiyyet-i beyt üzerine takdîm olunmuştur. Delâlet eder ki evvel cârândan sonra dâr gerektir ki insân sarây-ı âlî ve kasr-ı zer-tâkta olsa dahi ona mûnis ve hem sohbet olmayacak. Yine semmu'l-hıyât gibi gelir. Ve bunun enfüsde nazîri binâ-i müşeyyed bedendir ki [75.b] derûnunda rûhtan eser nâ-peydâ ve Hakk'tan haber nâ-bûd ve ins-i âlem-i melekût mefkûdtur ki istînâs fi'l-hakîka âlem-i ervâhla ve âsâr-ı esrârladır. Yoksa âlem-i ecsâm ve müştehiyât-ı hissiye ve ahkâm-ı heyâkil ile değildir. Eğerçi bu ârâyîş ucuz ve nümâyîş-i reng ve bûy-ı pîre-zen mekkâreye dîde ve hâtır rebûde olanların gözlerine dünyâ ve mâ fihâdan gayri görünmez. Ve mehrû-yân-ı gülşen serâ-yı mu'nîden tevahhuş edip her biri hayâdan nikâb örünmez. Ve bu makâmdandır ki bir kimse sırr-ı hüdâyâ vâsıl olmadıkça ona ne ekl ü şûrb kuyusu ve ne hod-mesken ve dûr-i ebvâb edip mâsivâllahdan recâ kuyusudur. Ve bundandır ki üstâda mukârenet ve mürşid-i kâmil ile sohbet sâir umûr-ı hâriciyye üzerine takdîm ve bâis-i ârâm cân olan esbâbın dahi tahsîli ta'cîl olunur.

Li-muharririhi,

Mübtelâdır derdiyle bir gam-güsâr ister gönül,
Âlem-i ağıâr içinde kaldı yâr ister gönül,

Bunda hergiz fasl-ı da'vâ olmadı gitti gider,
Kadı-i Hakk bulmag-içün kande-hâr ister gönül,

Bâri bir gün çünkü derdest olmadı câm-ı murâd,
Düştü ayaktan ebed bir pâydâr ister gönül,

Tâ'ir-i kudsî gibi pervâz edip tâ arştan
[76.a]Yeryüzünde şimdi bir câ-yı karâr ister gönül,

Şâm-ı şarkî geşt edip dûr eyledim bu âlemi,
Hakkıyâ bir yerde durmaz Üsküdâr ister gönül,

Ve bu makâmda kelâm-ı evvelin aksi bir söz dahi demişlerdir ki; insana evvel mesken ba'dehû ihvân ba'dehû zamân ba'dehû safâ-yı hâtır lâzımdır ki bu çârçiz biri birine mevkûf ve mürettebdir. Pes, ibtidâ mesken lazımdır. Zîrâ yol üzerinde sohbet olmaz. Ba'dehû ihvân gerektir ki tenhâ hânede kiminle sohbet edersin. İnsan ise medeniyyûn bi't-tab'dır ki benî nev'î ile ta'ayyüş edegelmiştir. Onunçün şehristânlarda tavattun etmek sâirden efdaldır. Zîrâ mahlûkât-ı mütevâfire ve levâzım dahi mütekâsiredir. Bu yüzden meşhûrdur ki taş duvar olmaz derler. Ve bu mertebeyi ancak ehl-i tecrîd ve kalender olanlar ele getirmişlerdir. Nitekim şu'âb-ı Mekke'de ve cibâl-i Şam'da tenhâ oturlardı. Ve bunların erzâkı kudretten idi ki vakt-i iftârda bir kuş minkârıyla önlerine ba'zı gıda olacak nesne getirirdi. Cevz ü levz (bâdem) ve zeytin ve emsâli gibi. Bunlarda a'mâ olanlar dahi var idi ki evkât-ı salavâte ilhâmıla vâkıf olurlardı. Ve vakt-i intikâlde ricâl-i gayb hâzır olup techîz ve tekfîn ederler ve namazın [76.b] kılıp defn eylerlerdi. Ve mahkîdir ki *Kûtu'l-Kulûb* sâhibi İmâm-ı Mekkî cibâl-i Mekke'de devredip on iki sene kadar bereddi dedikleri nebâtın kevgeni yedi. Ve ol otun te'sîrinden yem yeşil olmuş idi. İşte bu kadar riyâzet ve mücâhededen bu kadar me'ârif ve hakâyık hâsıl olmağı çok görme. Ve niçin bu makûlelere çok ve bize az oldu deyü çehreni dürmeye ve sen de sa'y eyle durma.

Li-muharririhi

Gâlib olmaz mı benim düşmana her kim seferî,
Müştemil ola sitâre adedince neferi,
Darb-ı destîyle şu kim tılsım-ı kenzî ede hall,
Lâ cerem zorla bulur o murâda zaferi,

Ve ba'dehû zamân gerektir ki zîra tarfatü'l-aynda ne hâsıl olur. Ve berk-ı Yemânî ile kim yola gide bilür. Çihil-sâl gerektir ki tîn-i fağfûru kıymet bula. Ve zamân ister ki ûd-ı kummârî râyihadâr ola. Husûsan ki insanın kemâli tadrîcidir. Tahmîn-i tîneti tadrîcle olduğu gibi. Pes, Hakk Te'âlâ'ya göre gerçi zamân olmaz. Belki Hakk-ı Hâlık zamân ve mebde'-i dehr ve mübdî-i dihâr ve deyhûr ve lâkin mahlûkâta göre leyl ü nehâr mûcibince zamân cârî olur. Onunçün tıfl iken şâb ve ba'dehû şeyh ve ba'dehû herem olur. Nitekim tertib-i bâlâda mürûr etti ve Hızır aleyhi's-selâm yüz [77.a] yirmi sene mürûrunda pîr olup tekrâr vücûda gelir. Ve hayât-ı tâze bulur ve civân olur ma'a hâzâ müteravvihındır. Ya'nî suver-i rûhâniyye ile temessüle kâdirdir. Zîrâ ziyâde letâfet-i bedeniyyesi vardır ve sırr-ı mahcûrân dergâh-ı iblis-i bed-hâh hakkında dahi hadîs-i teceddüd-i vücûd-ı sâbit ve ter ü tâze ki beden vâki'dir. Eğerçi fi'l-hakîka ecsâm-ı latîfedendir ki ism-i latîf tahtında dâhildir. Velâkin bihaseb-i mürûri'l-evkât nebât-ı zehr ve şecere-i sim olan cismine zebûl ve eser-i mürdegî hâsıl olur. Ve yevm aslında yirmi dört sa'atten ibârettir. Sonra şems ü kamer halk olunup tansîf kılınmış ve leyl ü nehâr vücûda gelmiş ve fusûl-i erba'a husûle gelmekle evkât birbirinden teşhîs olunmuştur. “ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ” [İşte bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.] (Yâsin, 36/38) Feemmâ ehlüllahın zâhirleri leyl ü nehârda ve bâtınları lâ-leyl ü lâ-nehârdadır ki mebdeü'l-leyl ü nehârdır. Bu ıtlâktan ötürü hâlâ âlem-i mîsâkta kelevvel hâzırlardır.

Li-muharririhî

Çün elest dedi Hakk dediler ervâh belâ,
Tâ ki ikrârla zâil ola her dürlü belâ,

Gerçi devriyle hezârân turdan geçtim,
Dahi gûşumdadır ol demde hitâb-ı Mevlâ,

Nev-be-nev ermededir halka o gülbank-ı ezân,
İşitir var ise [77.b] cân gûş-ı ile anı salâ,

Hoş dedi ârif olan bu sözü kim hâzır bâş,
Kim seninle biledir sırr-ı aliy-yi a'lâ,

Bir dahi görmeye dünyâda vü ukbâda hicâb,
Yüzini göster ilâhî ebedî Hakkı kula,

Ba'dehû safâ-yı hâtır gerektir. Zîrâ âyine-i kalbi zengâr-ı gamdan mütekeddir olan kimseye yek sâ'at hezâr sâl gelir. Pes, tûl-i zamândan ona imtidâd-ı gussa hâsıl olur. Binâ'en alâ hâzâ mâye-i ğam olan zamânı neylesin. Ve neyle eğlensin. Bu sebebdendir ki insanın pîrâmen-i dâmîni dest-ı kahra gerse ve kendini bir şiddette görse temenni-i mevt eder. Ve câme-i bekâsı yakasın çâk etmek ister. Eğerçi münhîdir meğerki şevk-i dîdâr-ı hüddâdan cân-ı âşık muzdarib ve dârü'l-âhirândan dârü's-sürûra münkalib ola. Zîrâ hadîste gelir: "أَنَّهُ لَنْ يَرَى أَحَدَكُمْ رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ" [Sizden hiç kimse ölmeden Rabbini göremeyecektir.]⁴⁸ ve bu mavtünde mevt-i ihtiyârî vâki' olsa dahi yine hicâb-ı beden bâkî ve 'ilm-i ma'lûma kemâ yenbağî gayr-i mülâkîdir. Ey Tûbâzâde Mehmed, âşık kendini iki şakk eyleyip zâhir yeni hidmet-i sultânla mukayyed ve bâtınını nûr-ı rahmânla müeyyed eyle. Fikr et ki haram-ı şâhîde olan kimse dîdârsız ârâm eyler mi? Ve müşâhededen gayriye dâir olan sözü söyler mi? Velâkin görmeye evsâftan olmak [78.a] ve kafes ten kaydından azâd olmakla tarîk-i fenâyı bilmek gerektir. Ve Letâ'if-i İşârât'da gelir ki: Bir bâzargân pür-heves bir tûtî-i gûyâyı nefsinden ötürü haps-i kafes etmişti. Tûtî-i derd-mend ise dâimâ vatanı olan Hind'i arzu-mend olup fikri onun ardınca gitmişti. Bir gün semt-i vatandan bir kaç tûtî gelip onu mukayyed ve mahbûs gördükte cümlesi ten zen olup hâke tarh-ı beden eylediler. Ve meyyit gibi bî-hareket kaldılar ve ol mahbûsa işâret kıldılar ki eğer kafesten halâs olmak istersen meyyit gibi hâke düş ve hâmûş ol. Ba'dehû pervâz edip gittiler. Ve Hindistan'a yettiler. Ol dahi gördü ki kendine mahlas zuhûr eyledi. Ve mürşidden tarîk-i necâtan haber aldı. Hemen orada meyyit gibi uzanıp kaldı ve kendini deryâ-yı fenâyâ saldı. Bâzargân gelip onu ol hâlette görücek teessüf edip feth-i bâb-ı kafes eyledi ve tûtîyi dışarı çıkarıp bıraktı. Tûtî dahi fırsattır deyip ol demde gözün açıp pervâz etti ve âhir çep u raste bakmayıp mucânisleri menziline yetti. Ve sûret-i fenâ ile necât buldu. Pes, sûret-i fenâda hâl böyle olacak hakikat-i fenâda nice olmak [78.b] gerektir. İşte küçük âşık hâli budur ve bir kimse sultandan bir nesne talep etmeli olsa sultânın kendini talep etmek gerektir ki sultanı bulan cemî' menâsıbı bulur. Ve bulmayanın nasîbi az olur.

⁴⁸ İbn Ebî Âsım, *es-Sünnet*, I,187.

Nitekim takrîre hâcet yoktur ve bundan ma'nâ-yı fenâ dahi mefhûm oldu ki taleb-i menâsıb sadedinde olmamak gerektir. Zîrâ mizâcımı çok bâb u teşnesi bî-şümâr-ı âbdır. Ve kâbilân rüzgar mahsûdü'l-akrân ve mağbûtu'l-ihvân olmaktan hâlî değildir. Ve bu takrîrden sırr-ı ism-i 'abdullah rûşen ve mekşûf ve bâb-ı 'ubûdiyyet-i sırfa meftûh oldu. Nazar eyle bu kadar esrâra ki ism-i 'abdullahın tahtında bilâ tekellûf derc olundu ve bî-tevakkuf kalem tastîr kılındı. “ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ” [İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.] (Hadid, 57/21)

Li-muharririhî

Olmasa mecmû'a böyle dil-pesend,
Eylemezdi pâ-yi aklı kayd ü bend,

Değdi bu servî cû bostan-ı dile,
Oldu Tûbazade'nin kadri bülend,

Gûyîyâ tûti-i gûyâsın bugün,
Ağzına bu ma'rifetler oldu kand,

Eyledin teshîr bir şeb-dîzi kim,
Râkib olmaz ona değme şehlevend,

Hakkı söyledin âhir lütufla,
Servine erişmesin kahr ü gezend,

III. İbn-i Abdülmuttalib

[79.a] 'Abdülmuttalib Resûlüllahın sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem cedd-i karîbidir. Ve onun on iki aded oğlu var idi kim vâlid-i nebevî olan 'Abdullah cümlesinin asğari idi. Ve Hazret-i İsmail'den sonra bi'r-i zemzem nâ-bûd olup bî-nişân kalmıştı. Ve ol demlerde tâ'ife-i Kureyş Mekke-i Mükerrerme'de bi'r-i meymûne derler. Bir kuyudan

su çekerler ve ondan içerlerdi. Nitekim Kur'an'da gelir: “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا” [De ki: Suyunuz çekilirse, söyleyin bakalım, size kim bir akar su getirebilir?] (Mülk, 67/30). Zîrâ mâ-i evvel ile murâd zikrolunan bi'r-i meymûnedir. Gavr olduğu yer içine batıp gâ'ib olduğudur. Ve 'Abdûlmuttalib duâ edip: “Ya Rabbi eğer bana bi'r-i zemzemin mahallini ta'yîn hufrunu müyesser edersen on iki evlâdımın birini kurbân edeyim” deyü nezir eyledi. Sonra rûyâ ile mahalli ta'yîn olup orası hafrolundukta fi'l-hakîka bi'r-i zemzem fâyiz olacak nezrine vefa etmek kastına üç kere kurâ etti ve üçünde bile vâlid-i Resûlüllâh olan 'Abdullah kanâre-i kurbâna takrîb ve zebhine tasaddî olunacak. Uzmâ-i Kureyş neseme-i muhtereme-i beşeriyyenin itlâfını revâ ve irâke-i hûn bî-günahî sezâ [79.b] görmeyecek. Mukâbeledede yüz aded şütür kûh kûhân ile fidyeye fetvâ verip söz onun üzerine imzâ olundu. Ve hükm-i mezkûr ol vechle takrîr kılındı. Bu cihetten hadîsde gelir: “أَنَا ابْنُ الذَّبِيحِينَ”⁴⁹ Ya'nî cedd-i a'lâları Hazret-i İsmâil Mina'da zebha teslîm olduğun ve Mekke'de dahi vâlidleri 'Abdullah'ın hançer-i ser-tîz kurbâna münkâd olduğun ifâdedir. Ve bundan mefhûm olan zebîh-i evvel İsmail olduğudur yoksa İshak değil. Zîrâ Resûlüllâh'ın karâbeti İsmail'e muntehîdir. Eğerçi ba'zı erbâb-ı zâhir ve bâtın zebîh-i evvel İshak olmaya zâhib olmuşlardır. Velâkin tevfi'k-i kelâmeyn budur ki sırr-ı İshak ve sırr-ı İsmâil'dir ki inkıyâd ve teslîmdir. Pes, bu ma'nâda ittihadlarına binâ'en zebhiyyeti her birine isnâd eylemek sahîh oldu. Eğerçi fi'l-hakîka zebîh olan İsmail'dir. Ve demişlerdir ki; ol yüz deve ile hâze'l-ân hatâen vâki' olan katllerde diyet kalmıştır ki bahâları bin altındır ki her altın on dirhem olmak üzeredir. Pes, bin altın on bin dirhem gümüş eder ki dokuz yüz yetmiş iki kuruştur ki her kuruş sağ akçe ile yüz yirmi akçe olmak üzeredir. Nitekim hâlâ bilâd-ı Osmâniyye'de ol [80.a] vechle râ'îçdir. Nitekim sadr-ı evvelde bir altın ol zamânın dirhemi ile on dirheme sarf olunurdu. Pes, diyet ol hesâb üzere mukarrer olup kaldı. Ve ol vakitte zemzemin zuhûru menba'-ı feyz-i ilâhî ve mecra-yı kevser-i 'ilm-i nâ-mütenâhî olan Resûlüllâh'ın kurb-i zamânına işâret idi. Onunçün zemzem ta'âm-ı tu'um ve şifâ-i sakam oldu. Ya'nî zemzemin fî nefsi'l-emr âb iken mat'ûmât gibi gıdaiyyeti vardır ki hem âb ve hem idâmdır. Ve her maraza dahi şifâdır. Ve bir yerden bir yere nakletmek mesnûndur. Nitekim Resûlüllâh sipâriş edip Mekke'den Medine'ye kendi için getirdiler. Ve kefeni meblûl bi-mâ-i zemzem ile dahi

⁴⁹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 609; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 230.

ilâ hâze'l-ân teberrük olunur. Ve ol kuyuda üç damar su vardır ki a'lâ vellezî hacar-i es'adden biri feyzân ve ceryân eder ki süt gibidir. Ve sâir iki arkdan vârid olan sonun üzerinde yağ gibi durur. Onunçün ona ziyâde râğbet ederler ki kalb-i kâmilten feyzân eden mâ-i feyz-i ilâhî gibidir. Onunçün 'ilm-i İlâhî gibi elezzdir. Eğerçi sâ'ir urûk-ı rûhâniyyeden cereyân eden ulûm dahi 'ilm-i ilâhî ile memzûc olacak cümlesi mâ-i vâhid olur. Nitekim Kur'an'da gelir: “يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ” [Bunların hepsi bir su ile sulanır.] (Ra'd, 13/4)

[80.b] Ma'a hâzâ câizdir ki hadâyik-i sakî olunan mâ-i vâhidde urûk-ı muhtelif ola. Velâkin fi'l-mesel hükm gâlibindir. Bu cihetten kâmilde hükm-i 'ilm huzûrunun ve nâkısta 'ilm husûlünüdür. Ve 'ilm-i şu'ûrî ile 'ilm-i sarîh bir değildir. Zîrâ evvelkisi verâ-i perdeden ve ikincisi mertebe-i müşâhededendir.

Li-muharririhi

'İlm-i Hakk dilden gelir dil özge bir mîzâbtır,
Ol nem-i rahmet ile cân ravzası şâd âbdır,

İçmeyin bu sâğârın bir şerbet-i şîrînini,
'İlminin her katresi bin kulzüm-i zehr-âbdır,

İş bu câm sukkerini sundu sâki-i ezel,
Neylesin onu velî şol kim şarabı âbdır

Nûş-ı câm-ı feyz gelmezse elinden bir dilek,
Ehline sıhha demekte feyze özge bâbdır,

Hakkıyâ deryâ-yı feyze daldı gitti bu dilin,
Verme nâdâna onu kîm güher-i nâ-yâbdır,

Ve zemzem zuhûr ettikte ta'ife-i Kureyş onunla ve bâlâda zikrolunan bi'r-i meymûne ile intika' ederlerdi. Ve havâkîn-i Osmâniyye'den sâhibü'l-kavânîn Sultân Süleyman aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân zamânında hâlâ bezâbez ta'bîr olunan çeşmeler cârî ve feyz-i âb her hâneye mâlâmâl sârî olacak bi'r-i meymûne bi'r-i mu'attala makûlesinden olup meyyit kaldı. Ve ilâ haze'l-ân hayât bulmadı.

[81.a] Zîrâ bu kadar çeşme-sâr var iken ka‘r-ı bi‘rden tereşşuh eden sızıntıya hâcet kalmadı. Nitekim keşf-i sahîhden sonra ulûm-ı akliyeye teveğğul etmek inde ehli‘l-hakâyık memnû‘dur. Zîrâ keşf-i sarîh ondan iğnâ eder. Ve kable fethi‘l-bâb ulûm-ı nakliyeden ta‘allum ettiği ‘ilm-i hâl ona kâfî ve Arabî ve Türkîden okuduğu vâfidir. Neyler ey dil ârif-i billaha yazmak, okumak dedikleri ma‘nâ-yı mezkûre râci‘dir. Ve illâ aslâ okumak lazım değildir demek fâhiştir. Zîrâ mübtedîye ‘ilm-i hâl lâzımdır ve her ümmî dahi dahl ü ta‘n götürmez. Üveys‘ü-l Karnî ve Şeybân-ı Râ‘î ve şeyh Aliyy‘ü-l Havâss‘ü-l Mısırî ve şeyh Yunus Emre ve emsâli gibi. Zîrâ bunlar hakâyık ve hükmden ma‘adâ ahkâm ve şerâyi‘ dahi söylediler. Aslâ yanılmadılar. Zîrâ ilhâm-ı rabbânî ile müeyyed ve zâhir-i şer‘le dahi mukayyed idiler. Pes, bunlar sâirlerden müstesnâ olurlar. Nitekim erbâb-ı hâl bu makûlelerin hakkında kıl ü kâl etmemişlerdir. Belki ta‘n-ı evliyâ ile gez-dehân olanlar ve silk-i mesâvîde insilâk bulanlar. Sûret-i resme ferîfte olup buldukların söylerler. Ve Kur‘an‘da gelir: “الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ” [O ümmî Peygamber‘e uyanlar (var ya)] (Â‘raf, 7/157) Ya‘nî Allahu Te‘âlâ nebiyy-i ümmîye ittibâ‘ edenleri medh eyledi. Zîrâ ona ümmî demek âdet üzerine kimseden [81.b] ta‘allum ve telemmüz etmediği içindir. Bu ise mu‘allem min indillâh olmayı münâfî değildir. Ve bu bâbda ebu‘l-beşer Âdem aleyhi‘s-salâtü vesselâm sana delîl-i rûşendir ki Hakk Te‘âlâ ona “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” [Allah Adem‘e bütün isimleri öğretti.] (Bakara, 2/31) mücebince esmâ-i lafzıyye ve hakîkiyyeyi ta‘lîm etmek ve müsemmeyât ve hakâyıkı cümle bildirmek sebebiyle onu hâce-i melâ‘ike-i kirâm eyledi. Ve melâ‘ike ona ol bâbda ittibâ‘ ve iktidâ eylediler. Ve onu mihrâb edinip secde kıldılar ve demediler ki bu ümmînin sözüne biz nice kulak tutarız. Zîrâ ‘ilminin burhân-ı zâhiri vardır ki ihbârında sıdktır. Pes, ümmîye âlim olduğu cihetten ittibâ‘ olunur. Yoksa mutlak ümmî olduğu cihetten değil. Ve pîrân-ı tarîkatimizden medîne-i Bursa‘da âsûde olan Şeyh Muhammed Üftâde kaddesallâhu sırrahû evâ‘il-i hâlinde Kâfiye kitâbından iki ders okuyup üçüncü gece bir mescidde tehallî ve münâcât-ı rabb-i aliyy kıldıkta ‘ilm-i nahv ona münkeşif olup ertesi gün tâliblere Dav‘ kitâbını müzâkereye oturmuş ve bundan dahi ağrebdir. Şu velînin hali ki “أَمْسَيْتَ كَرْدِيَا وَ أَصْبَحْتَ عَرَبِيَا” [Kürt olarak akşamladım, arab olarak sabahladım.] buyurmuştur. Zîrâ ulemâ-i zamânı ona bitarîki‘n-hez‘ va‘z teklîf eylediler. Zîrâ bihasebi‘z-zâhir adem-i kudretini bilirlerdi. Bu sebebdan [82.a] ona dahi kelâl gelip ve o gece mülâkât-ı nübüvve vâki‘ olup va‘za me‘zûn olacak. Ol iktidâr-ı ma‘nevîden ertesi gün meclis-i va‘za cülûs eyleyip şerâyi‘

ve hakâyıktan bu kadar söz söyledi ki inkâr edenler mütehayyir oldular. Ve dem-beste kaldılar ve bu fakîrin şeyhi seyyidü'l-Aktâb Seyyid Fazlı İlâhî (k.s) dahi fûnûndan az görmüş idi. Velâkin cemî' ulûm ona keşf olup ulûm-ı ilâhiye üzerine bu kadar şürûh tahrîr eylemiş ve ma'ârif-i ilâhiyyede nice kütüb-i nefîse tasnîf kılıp hattâ hasretü'l-ulemâ ve hükemâ olan 'ilm-i kimyâda dahi eser alıkomuştur. İşte bu makûle kerâmât-ı ilâhiyye ve 'ilmiyyeden bî-haber olanlar evliyâyı cerh eylerler. Ve bed sözlerle nefis-i habîselerin eylerler demişlerdir ki ulemâ-i ehl-i sülûk olmak lâzım gelse nakş-ı kavânîn ve renk-i rûsûmu kalblerinden mahvetmeye muhtâctır ki ona ümmiyet derler. Pes, bir kimse fi'l-hakîka ümmî olmadıkça âlim olmaz. Onunçün zamân-ı evvelde ebvâb-ı ehl-i irşâda mütereddî olanlar ibtidâ iğtisâl ve tevaddî edip ba'dehû kalbini her nakıştan sâde kılıp dâhil-i meclis olurlar. Ve fevâid-i kesîre bulurlar. Zîrâ kandil pür-âb olsa iltihâb etmediği gibi, dil dahi mâ sivâ ile meşhûn [82.b] olsa onda nûr-ı ilâhî cerâğı şu'le bâş olmaz.

Li-muharririhî

Zulmet-i şirkle karâra çü dil,
Nûr-ı tevhîdle tedârik kıl,

Jeng-i gam tutsa rûy-ı âyîneni,
Saykal-ı zikrle ânı pek sil,

Dîde-i kâl ü kîli iğmâz et,
Görmeden kalır olsa dîdede kıl,

Zer ki tutma, dilde gonca gibi,
Hall-i akd eyle açıl durma,

Saçıl Hakkıyâ çün boşaldı kîse-i dil,
Gitti mis geldi akçeler çil çil,

Ve dahi tevârîhte müsebbet olduğu üzere sâbikan mârrüzzikr olan bezâbiz-i Mekke'yi Arafat'tan icrâyâ ve ol feyzle hüccâc ve gayrileri ihyâyâ mülûk-ı Mısır ve hûlefâ-i Bağdad çok mâl sarfetmişler ve hazâyin dökmüşlerdi. Velâkin tarîki sengistan

ve hırâşî cân olmakla ol güher maksûda bir tâlib vusûl bulmamış ve ol gencineye bir feyyâz ifâza-i mâl ile nâil olmamış idi. Bilâhare Sultan Süleyman merhûm ol hidmeti kerîmeleri Mihrumâh Sultan’a tefvîz ettikte onlar dahi sîmâsı safrâ-i fâki‘ ve çehresi bedr gibi lâmi‘ olan zer-i bisyârı makdûrî mertebesi bezl edip katarât-ı âb göz yaşı kadar görünmezken bürkeler başında olan muksime sel gibi yürütüp ve ol hasretle bi’r-i meymûne kurudu.

Li-muharririhi

Âferin olsun sana [83.a] sad-âferin ey mihr u mâh,
Kim akıttın Mekke’ye feyz-i ilâhîden miyâh,

Bu bezâbiz kim akar cûları gibi her subh u şâm,
Kasrına cennette kevser akmağa oldu güvâh,

Merd olup kestin bu yolda cümle taşları,
Âb-ı feyzinle ağardı çehre-i seng-i miyâh,

Hayrolursa böyle hayrolsun ki yoktur misli hiç,
Defter-i a‘mâli yuyub artır komaz günâh,

Hakkıyâ feyz olmasa âlem kalırdı huşk-leb,
Feyz-i Hakkıyla biter sahn-ı çemende her giyâh,

Ey Tûbâzâde servin ola âzâde. Feyzimin kataratından ve kalbimin hatarâtındandır ki gerçi binâ-i Kâ‘be diletmek hayrâtın eşbehi ve hasenâtın ebtehidir. Feemmâ saray-ı senîh-i dünyâda Cevzâ-vâr kemer-bend-i hidmet olanlardan üç kimse sa‘yinde ziyâde meşkûr ve elsine-i hakâyik şînâsânda cân ü dilden mezkûrdur. Zîrâ hidmetleri şeref-i zâtı ve izâfîye mukârin ve mashûb ve nemâ-i hayırları kasabü’ş-şeker gibi ünbûb fe ünbûbdur. Evvelkisi Mihrumâh-ı Mezbûre’dır ki harem-i ilâhîye hidmet etmiş ve hidmeti dahi ziyâde kabûle yetmiştir. Zîrâ eğer ol makâmda su zamân-ı evveldeki gibi tanklarla olsa hüccâcın ağızları kuruyup kalmakla “ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ “

﴿ءَابَآءُكُمْ﴾[Babalarınızı andığınız gibi, Allah'ı anın.] (Bakara, 2/200) hükmünü veremezler [83.b] Ve hareme gülbank-ı lebbeyk ile giremezlerdi. Husûsanki arz-ı Arabın harâreti mürği büryân gibi çevirir. Ve hevâ-yı sââm hüccâcî nâka üzerinden bâd sarsar gibi sarsıp savurur. Bu cihetten ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾[Her canlı şeyi sudan yarattık.] (Enbiyâ, 21/30) vefkince cemî‘ aktâr-ı arzda ve husûsa öyle bilâd-ı vâsi‘atü’t-tavl ve’l-arzda ne kadar muhtâcün ileyh olup sebab-i hayât olduğu ma‘lûm ve oralarda makâsât-ı şedâid-i ateş edenlerin ahvâlinden müdrek ve mefhûmdur. Siyyemâ ki âb-ı sûrî nazar-ı feyz-i ma‘nevî olduğu şeref ona pes-der-pes. Hayât-ı sûriyyenin bekâsı ne vechle mâye-i mâye menût ise hayât-ı ma‘neviyyenin imtidâdı dahi halka-i feyze merbûttur.

Li- muharrihi

Gönül feyz-i hüdnânın zindesidir,
Ruh-ı gül gonca onun handesidir,
Bu câmî kangı cem tutsa elinde,
Bu Hakkı kul o şâhın bendesidir,

Ve ikincisi harem-i nebevîye hizmet eden Eşref Kâyetbârî’dir ki; ol bülbül-i dâsitân sarây-ı hakâyıkı bâd-ı gezendden yâd el değmesin diye berâ-yı hıfz demir kafes içine almış. Ve ol tûtî-i hoş-gûy ve kâyıık-ı çenber-i âhenîn ile muhât kılıp ravza-i hadrâyı hıfz-ı çemen-i ârâya salmış. Ve bu kafestir ki ilâ yevmi’l-kıyâm inkisârdan [84.a] masûn ve dîde-bâni-i hurrâs-i hadîdetü’l-enzâra makrûndur. Eğerçi nefh-i İsrâfil ile binâ-i âleme inhidâm ve esâs-ı kâinâta inhirâf ve erkân-ı kubbe-i îcâde tezelzül-i târî olduğu vakitte ve arâzî ve bikâ‘ **“قَاعًا صَفْصَفًا”** [Dümdüz, bomboş yerler] (Tâhâ, 20/106) sırıyıla kâ’im oldukları zamân-ı sahtta ol tâk-ı mukarnes nûr dahi cebîn namâz-güzâr gibi fermân-ı halka binâen vech-i arza secde ede. Ve hübüb-ı avâsıf-ı fenâ ile âsâr ü talel mutlakan muzmahil olup gide. Binâen ‘alâ hâzâ neş’e-i uhrâda Cibril ve eşrâf-ı melâike hile‘-i fâhire-i cinân ve burâk-ı berk seyr ü tiz ‘inân ile ikbâl-i ravza-i münevvere kıldıklarında ol melek meşrebin kabr-i münîfi nerede olduğun bilmeyip ve etrâf-ı âleme nazar-endâz olup mukirr-i latîflerin teşhîs kılmadıklarında mütehayyir olacak. Görseler ki bir berk-i hâtîf gibi nûr-ı şa‘şa‘a endâz cânib-i Medîne’den görünüp dîdelerini dîdeler rûşen deyü çeşme-i hor atdı. Ve zulmet-i tahayyür ortadan mürtefi‘olup gitti. Hemân ol bârgâha yüz süre geleler ve tuhaf-i cinâniyyeyi huzûr-ı âlîlerine arz kılalar. Ol devletlü

ise sallallâhu ‘alâ hazrete ve ifâz-ı feyz-i rahmete ‘alâ ravzatihi taraf-ı tuhfeye çendân iltifât etmeyip ibtidâ hâl-i ümmetten [84.b] suâl eyleye. Zîrâ enbiyâ aleyhimü’s-selâm ümemi ok gibi yabana atıp neyleye. Fi’l-mesel. Et kemikten ayrılır mı? Ve evlâd ü telâmîze âbâ ve esâtizeden kayırıldığı gibi gayriden kayırılır mı?

Li- muharririhi

Yâ Resûlellah düştüm bendene ol dest-gîr,

Hâk-i süflîde koma, isyânla hor-hakîr,

Bir nazar kılsan olur her zerre reşk-i âfitâb,

Bir şefâ‘at eylesen âzâd olur bin bin esîr,

Âlem u Âdem seninle buldu izz ü rıf‘ati,

Tâc-dârân-ı cihâna ser-bülend oldu serîr,

Bülbül-i pür-nâleyim ravzanda etmesen cüdâ,

Gül cemâlinden ne mümkün andelîbân ola sîr,

Hasretinden dîde pür-nemdir çeker pür-hûndur,

Gamdurur zâdım bu yolda şöyle kaldım ben fakir,

Yâ Resûlellah Hakkı-yı âcize eyle nazar,

Çün sana verdi şefâ‘at rütbesin rabb-i kadîr,

Velehû

Ey bir nazarı bendeyi şâh eyleyen Ahmed,

Derviş bulur lütfun ile devlet-i sermed,

Ref‘ etse nola Hak sırrını ser ü livânın
Ol denli eder rahmetinin sâyesini med,

Tûbayla sidre sana nisbetle olur pest,
Kim gördü senin gibi elif kâmet ü hoş-kad,

Hûn oldu ciğer tatmayalı tatlı sözünden,
Ey Ahmed-i hoş lehçe vü Mahmûd u Muhammed,

Arz etse nola hâlini dergâhına Hakkı,
Zîrâ ki kerem kânîsîn olmaz [85.a] kereme sed.

Ve üçüncüsü Sultân Selîm-i evveldir ki; Dimaşku’ş-Şam’da Sâlihiyye’de âsûde olan hazret-i hâtemü’l-evliyâ şeyh Muhyiddîn-i Arabî’nin (k.s) makâmını ihyâ eyleyip üzerine türbe ve yanına bir câmi‘-i şerîf ve imâret binâ eylemiştir. Ve merkad-i şeyh hâlâ ve ilâ yevmi’l-kıyâme ziyâretgâhtır. Eğerçi a’dâsı çok ve Rum ve ‘Arab’tan ve gayriden muhâlifî haddeden artuktur. Feemmâ cehl-i mahzdan nâşîdir. Pes, o makûle meşhed-i tecellî ve şeyh-i ekber-i küllîye hizmet gayra olan hizmet gibi değildir. Zîrâ hatemü’l-evliyâ, hatemü’l-enbiyânın mazhar-ı tâmmıdır.

Li-muharririhî

Ehl-i Hak cümle velîdir ammâ,
Şeyh-i ekber veliy-yi mutlaktır,

Mazhar-ı hâtem-i enbiyâdır ona,
Lakab-ı hatm-i evliyâ haktır,

” فظن خيرا ولا تسأل عن الخبر ” [Hayra yor! Hakkındaki haberleri sorma!] demişlerdir ki ‘Âbdulmuttalib’in ismi şeybetü’l-hamd’tir. Şeybe dediklerine vech budur ki; hîn-i vilâdetinde serinde mû-yı sefid var idi. Veyâhud vasat-ı ra’sı ebyad idi veyâ tefe’üüle mahmûldür. Ebu Bekir gibi, zîrâ hazret-i siddîka radiyallahu anh Ebubekir ıtlâk olunduğu künye tarîkiyle değil idi. Zîrâ Bekir’le müsemmâ oğlu yok idi. Velâkin isimle müsemmâ oğlu olmağı tefe’ül edip ıtlâk ettiler. Şeybe ıtlâkı dahi böyledir ki saç ve sakalı ağarıp zamân-ı şeyb [85.b] ve şeyhûhate vusûlle tefe’üldür. Ve bunda delâlet

vardır ki kelâmın ba‘zısında bihasebi’l-hükm te‘sîr vardır. Nitekim bâlâda mürûr etti ve mülûka ‘udûl demek dahi böyledir. Ya‘nî eğer pâdişâh âdil olursa âdil ıtlâkı hakikat ve illâ mecâz olur ki tefe‘üle mahmûldür Nitekim siyâha kâfûr olduğu selîm ve tâ‘ûna mübârek derler. Ve bir nesne suâl olundukta yok diyecek yerde hayır dedikleri dahi hayr ile tefeûldür. Ve şeybeyi hamde izâfet ettikleri bitarîki’l-mülâbesedir. Zîrâ Kureyş indinde mahmûd idi. Şol cihetten ki her ne kâr-ı sa‘b var ise Şeybe’ye mürâca‘at ederler ve tedbîr-i maslahat için onun kapısına giderlerdi. Ve Şeybe dahi murâdları üzere dâmen-i dermeyân edip seyyid-i mutâ‘ olduğu cihetten bilâ-münâzi‘ mübâşeret eyler ve bilâ-müdâfi‘ vücûda getirirdi. Bu cihetten aralarında mahmûd idi ve Muttalib aslında Hâşim’in karındaşıdır ki Şeybe’nin ‘ammidir. Ve Şeybe’ye ‘Âbdulmuttalib demeye bâ‘is budur ki pederi Hâşim Medîne-i Münnevver’e de tehhül edip Şeybe orada dünyâya kudûm etmiş idi. Sonra birâderi Muttalib’i Şeybe’yi Medîne’den Mekke’ye nakl için irsâl ettikte Muttalib [86.a] gelip Şeybe’yi deve üzerinde ardına alıp giderken kimdir bu diyenlere kulumdur der idi. Zîrâ Şeybe ol vakitte ress’u-l hey’e idi. Kim eşrâf-ı Kureyş’e lâıyk olan vechle üzerinde câmesi yoktu. Bu yüzden Muttalib ona karındaşım Hâşim oğludur demeye âr edip kulumdur der idi. Ve bu vasf ona gâlib olup ‘Âbdulmuttalib demekle şöhret-yâb oldu. Ve Şeybet’ü-l Hamd tesmiye olunmakta dahi vakt-i zuhûr-ı nebeviyyeye işâret var idi. Zîrâ “الولد سر أبيه” [Çocuk babasının sırrıdır.]⁵⁰ muktezâsı üzere Ahmed ve Mahmûd, Muhammed, Şeybet’ü-l Hamd’den tevellüd eyledi. Ve ol hamdin sırrı ona sârî oldu. Belki fi’l-hakîka Şeybe’nin Şeybet’ü-l Hamd olduğu cenâb-ı nübüvvetin mahmûdiyyeti aksindendir. Ve bunun nazîri budur ki hadîste gelir: “ولدت في زمن الملك العادل”⁵¹ olan yâni melik-i ‘âdil olan Enûşirvan zamânında mevlûd oldum diye iftihâr etmek değildir. Nitekim zâhiri îhâm eder. Bu sebepten ba‘zı ulemâ vehme düşmüşlerdir. Belki Enûşirvân’ın mülk ü devleti benim vilâdetim eyyâmında olmakla nûrâniyetimden pertev isim adl ona aks edip bu denli adâlet ile muttasıf olmuştur demektir. Zîrâ Enûşirvan gerçi evâilinde [86.b] mecûsi ve evâhirinde tanassur etmekle ‘alâkile’l-hâleyn şirkten hâlî değil idi. Feemmâ şirk fî nefsi’l-emr gerçi zulm-i azîmdir. Nitekim Kur’an’da gelir: “إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ” [Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.] (Lokman, 31/13) velâkin halka nisbetiyle olan adl

⁵⁰ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 451.

⁵¹ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 454-455.

ve mekârim-i ahlâkı münâfî değildir. Bu yüzden Enûşîrvân ikâmet-i adlde nâ'ib-i Hakk olur. Nemrûd ve Şeddâd ve Fir'avn ve emsâline ise nüvvâb-ı Hakk demezler. Zîrâ zulm-i gâlibleri vardır.

Ve bundan fehm olunur ki bir nesne fî nefsi'l-emr makbûl olmaktan onunla muttasıf olan kimse merdûd olmamak lâzım gelmez. Eğer zâtında sebep reddolur hâli var ise. Nitekim ba'zı Yahudî ve Nasârâdaki mekârim-i ahlâk bulunur. Böyle iken Yahûdiyyet ve Nasrâniyyetleri cihetinden merdûdlardır. Şu kadar vardır ki câizdir ki ol mekârim-i ahlâk bilâhere onları îmâna dâ'î ola ve sa'âdet ile intikâl edeler. Ve küfürle intikâlleri sûretinde dahi imâm Beyhakî ve imâm Mâzerî indinde tahfîf-i azâba sebeptir. Bu fakirin fehmettiği budur ki tahfîf-i azâb küfre göre değildir. Nitekim Kur'an'da gelir: “لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ” [Onlardan azab hafifletilmez.] (Bakara, 2/162, Âl-i İmran, 3/88) belki sâir ma'âsîye göredir. Zîrâ mâ'adâ olan ma'âsîde küffâr tefâvüt üzerinedir. Pes, kesret-i me'âsî ile mevsûf [87.a] veyâ mekârim-i ahlâktan âtıl olanların azâbları sâirlerden eşeddir. Feemmâ sâir eimme-i dîn indinde küfre muzâf olan mekârim-i ahlâkın fâidesi yoktur. Nitekim 'Abdullah bin Cüd'ân kim istihyâ-i Arab'tan iken “هَلْ يَنْفَعُهُ ذَلِكَ”⁵² “لَا فِإِنَّهُ لَمْ يَقُلْ يَوْمًا رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ” aleyhi ve sellem buyurdular ki: [İbn-i Cüdan hayatında bir gün “rabbim hatalarımı bağışla” demedikçe cahiliyede yapmış olduğu iyilikler ona fayda vermez.] Ya'nî mezbûr ibn-i Cüd'ân'ın küfrü ihbât-ı a'mâl eylemiş ve mesûbâtan bî-behre kalmıştır. Ve bu ma'nâya dâlldır şol kelâm ki demişlerdir; keferenin hasenâtı mevkûfedir. Eğer mü'min olurlarsa ol hasenât zâyî'a olmayıp şeref-i îmânı sebebiyle ihbât olunmaz.

Pes, bundan fehm olunur ki adem-i îmân sûreti üzerine bâtıl olur ve sâhibi onunla kıyâmette müntefî' olmaz ve şu kadar vardır ki adem-i îmânı takdîri üzerine ol hasenât mukâbelesinde umûr-ı âcile-i dünyeviye ile müntefî' olur. Zîrâ dünyâda sıfat-ı rahmâniyyetin pertevi cemi'-i mevcûdâta şâmindir. Nitekim İblis'in bu kadar bin yıl ibâdeti mukâbelesinde du'a-i dünyeviyyesi müstecâb olup “إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ” [Haydi, sen mühlet verilenlerdensin,] (A'râf, 7/15) vârid oldu. Tâ ki “benim yoktur zamândan beri olan 'amelimin ecir yok mudur?” [87.b] demeye. Nitekim ism-i adl dahi dünyâda

⁵² Müslim, İman, 365.

ve âhirette tesviye ve ta'dîl iktizâ eder. Ve hayvânâta olan kısâs-ı mukâbele dahi bâb-ı mezkûrdandır.

Elhâsıl çünkü dünyâ indellah bî-mikdârdır. Şöyle ki bir cenâh-ı ba'ûda kadar bile değildir. Bu cihetten dünyayı ve menâfiini câhil ve mahcûba değil belki kâfire i'tâ etmek bile hikmete muhâlif değildir. Onunçün Kur'an'da gelir: “فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا” [Çok merhametli olan Allah ona mühlet versin!] (Meryem, 19/75) Ya'nî ism-i rahmânın hükmü herkese göre medd-i atâ etmektir. Ve yine gelir: “وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ ” وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ “مَحْظُورًا”[Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir.] (İsrâ, 17/20)

Li-muharririhî

Ey gönül tedrîcle hâsıl olur halka kemâl,
Pâye pâye erişir, Hakk'a kişi mi'racla,

Bakma memdûd olduğuna sâyenin vakt-i asîl,
Zâ'il olur belki kalmaz böyle istidrâcla.

Ve ba'zılar dediler ki 'Abdumuttalib ammi Muttalib yanında perverde olmakla âdet-i 'arab üzerine 'abd denildi. Zîrâ bir yetim kimin yanında neşv u nemâ bulursa şu yetîm filanın 'abdidir derler. Feemmâ bunda nazar vardır ve illâ resûlüllah dahi 'abd-i Ebî Tâlib olmak lâzım gelir. Onlar ise yetim-i Ebî Tâlib demekle şöhret-yâbtır. Şu kadar vardır ki Allahu Te'âlâ onları gayra ubûdiyyet ile izâfetten hıfzeylemiştir. Zîrâ hakkında 'abdullah buyurmuştur ve şol ki [88.a] 'abdullah-ı hakîki ola. Gayra izâfetten masûndur.

Li-muharririhî

Şol ki Hakk'a bendedir gayra muzâf olmaz ebed,
Şâhidi Hakk'tır kelâm-ı hak güzâf olmaz ebed,

Yüz süren dergâh-ı Hakk'a halka eyler mi sücûd,
Kim ki halka yüz tuta mir'âti sâf olmaz ebed,

Sûretinde halk edip insanı kıldı mazharı,

Ehl-i Hakk vallâhi haktır bunda laf olmaz ebed,

Zâhidin âğuşuna gelsin mi bîkr-i ma‘rifet,
Öyle nâ-mahrem ile bil kim zifâf olmaz ebed,

Hakkıyâ sâdıklarıyla sohbet et kim onların,
Sözlerinde zâhir u bâtın hilâf olmaz ebed,

Ve dahi demişlerdir ki ‘Abdülmuttalib zamân-ı câhiliyette hamrı nefsi üzerine kat‘an harâm etmiş idi. Zîrâ ehl-i şürb mahall-i vakar olan hiffetten hâlî değildir. Eşrâf-ı nâsa hiffet ve emsâli nesneler ise tenzîl-i şâna sebep ve a‘yün-i sıgâr ve kibârda hakârete bâ‘isdir. Husûsan cevher-i akl ki hezâr dînar bezli ile ele girmezken o makûle kıymetdâr nesneyi bir akçe şaraba bey‘ etmek kişinin bazargâh-ı dünyâya geldiğine değmez. Belki bazar odur ki nefs-i rahîsi ve şu‘ûr-ı akl-ı me‘âşı veresin. Ve mukâbelesinde râh-ı rûhu’l-âsân ve meyhane-i aşkta demler süresin.

Li-muharririhî

Aşktır kim arştan ber-terdir onun [88.b] pâyesi,
Bir hü mâdır pâdişah eyler gedâyı sâyesi,

Aşktır kim sığmadı onunla Âdem cennete,
Tenk kaldı ona firdevsi çü insân âyesi,

Kudsiyân-ı arş kande buldu aşk u hâleti.
Derdi yok onun bunun derd u belâdır mâyesi,

Kim bakardı lâlesine sümbülüne verdine,
Olmasaydı âlemin Âdem eğer pîrâyesi.

Tıfl iken Îsâ gibi eyler tekellüm Hakkıyâ,
Her kimin Meryem yüzünden rûh olsa dâyesi,

Ve ‘Abdülmuttalib evâil-i hâlinden beri mü‘min-i ahret idi. Zîrâ ba‘zı ehl-i şekâvetine bi-tarîki’l-istidrâc imhâl olunurdu. Onun hakkında elbet bugünün yârını

vardır herkes orada cezâsın bulur dedi. Ve ba‘zı evkât da mehbit-i vahy-i ilâhi olan cebel-i Hirâ‘ya çıkıp orada âdet-i ehl-i riyâzet üzerine ta‘abbüd ederdi. Ve zinâ harâmıdır der idi. Ve katl-i mev‘ûdeye kâil olmazdı. Ya‘nî ba‘zı kabâ‘il-i ‘arab‘ın âdeti bu idi ki hâtunu vaz‘ ve haml ettikte kız doğursa bir çukura tarh ederlerdi. Zîrâ kız evlâtdan âr eylerlerdi. Nitekim Kur‘an‘da gelir: “وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا ۖ وَهُوَ كَظِيمٌ” [Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir] (Nahl, 16/58) Ya‘nî kızın dünyâya geldi diye haber verseler elem ve ğassa sından çehresi simsiyah olup havf-i fakrdan ve ârdan anı bir hudra [89.a] ilkâ ederdi. Belki hâtûnuna vece‘-i vaz‘ zuhûr ettikte bir çukur yanına götürüp kız doğursa ayağıyla onu götürürdü. Ve ba‘zının dahi âdeti bu idi ki ol kız sinn-i sitteye dâhil oldukta ya‘nî altı yaşına girdikte onu tezyîn edip seni akâribin yanına götüreyim diye sahrâya çıkarır ve mukaddemâ onun için teheyîye ettiği bir çukura ilkâ edip üzerini toprak ile setreyler ve dönüp hânesine gelirdi. Ve bu makâmdan ba‘zı ehl-i taġbîr demişlerdir ki; bir kimsenin hâtûnu hâmile olup ol esnâda vâkı‘asında yüzünü simsiyah olmuş görse kızı olmaya delâlet eder. Ve zâhiri budur ki bu makûle rû‘yâ kız evlâddan haz etmeyene göredir. Pes, onda sırr-ı câhiliyyet bulunmuş olur. Ne‘ûzu billah. Ey kişi neden âr edersin ki Resûlullah aleyhi’s-salâtü vesselâm Hz. Fâtımâ’yı Hz. Ali‘ye radiyallahu anhümâ kendi yed-i mübârekeleriyle teslîm eyleyip hayır du‘â eyledi. Ve Hasan ve Hüseyin radiyallahu anhümâ hazerâtına hod muhabbetleri ne mertebede meşhûrdur. Ve eğer fakrdan havf edersen her neseme rızkıyla bile doğar idüğüne îmân getürmedik mi, eğer senin bi‘l-farz bin aded evlâdın [89.b] olsa cümlesi Rezzâk ismi tahtında dâhillerdir. Pes, ‘iyâl ki rızık veren sen değilsin belki sende ve ‘iyâlinde cümleiniz rızk-horsunuz. Ve hadîsde gelir: “النَّاسُ كُلُّهُمْ عِيَالُ اللَّهِ” [İnsanların hepsi Allah’a muhtaç varlıklardır.]⁵³ ve bu makâmda Ebû Yezid-i Bestâmî kuddise sirruhû buyurur ki; yeryüzü bakır ve gökyüzü hadîd olup aslâ yağmasa ve bitmese ve cemî‘ halkın meûneti benim üzerime olsa gam ve ğassa çekmezdim demiştir. Sırrı budur ki esmâ-i ilâhiyye ile zâhir olan kimse halîfe-i Hakk’tır. Ve Hakk’a halka rızık vermekte ‘usret olmadığı gibi ehl-i Hakk’a dahi gam yoktur. Zîrâ cemî‘ hazâinin miftâhı onun elindedir. Ve bu makâmın esrârına bu kadar remz kâfîdir. Egerçi ziyâde basta mecâli vardır. Pes, eğer mecâlin var ise bu esrâr ile kâim ol ve nazar eyle şol âyete kim gelir: “وَلَا يُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا”

⁵³ Taberânî, *Mu‘cemu’l-Kebîr*, X, 86.

”[Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez.”] (Bakara, 2/255) Ya’nî arz ü semânın haml ü hıfzı bir cihetten Hakk’a sakıl gelmez. Ve senin üzerine ise yirmi otuz vakıyye nesne tahmîl etseler hamle mecâlin olmaz veyâhud zahmet çekersin. İşte bu haml sûridedir ki fi’l-cümle hâl-i hafiftir. Ya emânet-i ilâhiyye nicedir ki onu insandan gayri hiç bir mahlûk götürmemiş ve uhdesinden gelip işin bitirmemiştir. Yerler ve gökler bu kadar [90.a] vüs’atleriyle ona denk olmuş ve dağlar bu denli azametleriyle hurdalıkta zerre kadar gelmemiştir. Velâkin emânet ne idiğini bilmeyene ve bi’l-fiil hamli ile mübtelâ olmayana âsân gelir. Hâline göre bir kaç akçe deynin olsa bâr-girân elinde kaldım dersen ve sana ondan ziyâde sıklet hâsıl olur. Ve bu makâmda dahi hadîste gelir: “اللهم اقض عني ديني” [Allahum borçlarımı ödememde yardım et.]⁵⁴ Ya’nî eğer deyn-i zâhir ve eğer deyn-i hakîkidir cümlesini kazâ ile du’â eyledi. Zîrâ eğer şer’î ve ahkâmî ve eğer hakâyık ve hükümde istikâmet üzere olmak katî sarpdır. Bu cihetten hadîste gelir: “شَبَّيْتَنِي هُودٌ”⁵⁵ [Beni hud sûresi ihtiyarlattı.] zâhir-i saltanat ve vizâret vesâir vilâyet nazar et kim erbâbına ne kadar sakıl gelir. Ve ba’zılar uhdesinden gelmekten âciz olur ve âhir bi’l-ihtiyâr terk eder, velâkin terki âlem-i hakâyıkın hükmüne ve hikmete muhâlifdir. Zîrâ resûlullah Hazret-i Osman’a yâ Osman “لا تنزع”⁵⁶ [Allâhın sana giydirdiği elbiseyi çıkarma.] diye buyurmuştur. Ya’nî halkın cefâsından ve kârın su’ûbetinden ötürü hilâfet terk olunmaz. Belki her ne derd ise çekmek gerektir. Zîrâ belki senin makâmına senden aslahı gelmeye. Bu sûrette halka zulmetmiş olursun. Bu sebepten Hazret-i Osman radiyallâhu anh muhâsara olundukta şehâdeti [90.b] ihtiyâr etti. Terki ihtiyâr etmedi. Ma’a hâzâ hilâfetten fâriğ ol ve azl-i nefis eyle deyü vâfir ilhâh ve ibrâm ettiler idi.

Suâl olunursa ki; İbrahim bin Ethem tâc ü tahtını ne için terk eyledi? Pes, ona lâzımdı kim makâmında otura ve halkın mesâlihini bitire. Cevâb budur ki; İbrahim’in terki mürşid-i kâmil tahsîli için idi. Zîrâ Belh’te bu murâd hâsıl değil idi. Şöyleki eğer orada ona mürebbî bulunaydı saltanatı hâlinde dahi işi biterdi. Pes, bu makûle terk ehli olmak râhattan ötürü değildir. Zîrâ bâb-ı dinde mülûka râhat yoktur. Belki Hakk’a vüsûl için halktan dûr olmakta dahi zahmet ziyâdedir. Zîrâ hâl-i saltanatta fi’l-cümle

⁵⁴ Müslim, *Zikr*, 61.

⁵⁵ Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 56/6.

⁵⁶ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, VIII, 319.

refâhiyyet vardır ki mat‘ûmât ve meşrûbât ve melbûsât ve menkûhât murâdı üzere olup bester-i râhatda yatar, uyur ve yüzünü her bâr hammam suları ile yur. Ehl-i riyâzet ve mücâhedenin mukâsât ettiği şedâidi ise Allâh’u Te‘âlâ bilir ancak. Ve bundan zâhir oldu ki her pâdişâha zamânında bir mürşid-i kâmil lâzımdır ki ona mübâyâ‘a eyleye ve fetvâ ve takvâyı ve zâhir ve bâtını cem‘ eyleye. Hülefâ-i isnâ aşer gibi ve illâ bî-râh nereye gider ve menzil-i dûra bî-rehber nice azmeder.

[91.a] Eğer zahmetten karâr ederse yolumuzda ‘akabât vardır ki ondan zahmetlidir. Tefekkür eyle ki ehl-i salâh olanlar âhirette ‘amelleri üzerlerine râkib olsalar gerektir. Ehl-i fesâdın ise ‘amelleri kendi üzerlerine râkib olur. Ve burada ne olacak dediğin bir akçelik hafîf günâh orada nice kanâtîr-i sakîle olsa gerektir ki dünyâda tahta külâh dedikleri ona nisbetle rîş-i tâir gibidir. Zîrâ ahret-i âlem sıfattır kim onda her ‘amel hâline göre tecessüm eder. “وَمَا يَعْظُمُ إِلَّا الْعَالَمُونَ” [Onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.] (Ankebût, 29/43) ve ‘Abdulmuttalib ‘uryânen tavâf etmeye mesâğ vermez idi. Zîrâ tâife-i arab zamân-ı câhiliyyette ‘uryânen tavâf ederler ve “libâslarımız levs-i günâh ile mütelattih olmuştur, vakt-i tavâfta onları telebbüs etmek münâsib değildir” derlerdi. Demezlerdi ki; ‘uryân olup a‘yün-i nâstan tesettür etmemek ondan efhâştır. Bu sebebtendir ki, bir musallî sevb-i necisten gayri bulmasa namazı onunla kıla. Zîrâ üryân olmaktan ehvendir. Ve aslâ tesettür edecek nesne bulmasa ku‘ûden ve îmâ ile kıla. Ve İmâm-ı A‘zamdan mervîdir ki; mâ-i vudû‘ nâ-paktır. Zîrâ onunla mütevaddî olanın günahları dökülür. Pes, murdâra mukârin olan dahi murdârdır. Lâkin ba‘zı eimme ve husûsan ki erbâb-ı hakâyık [91.b] pâktır demişlerdir. Zîrâ vudû‘, günâhın sukûtuna sebeptir. Ve sukût suyun keyfiyetiyle mütekeyyif olmak lâzım gelmez Husûsan ki günah ‘amel olduğu cihetten henüz arazdır ki âhirette temessül etse gerektir. Bu yüzden emr-i ma‘nevînin emr-i hissîye ta‘alluku müşkildir. Ma‘a hâzâ a‘zâ-i vudûdan sâkit olan sudan ihtirâz etmekte ziyâde usret vardır.

Li-muharririhi

‘Abdestiyle seni yûr Allah,
Komaz üstünde senin levs-i günâh,

Hakk’a tut sende yüzün vakt-i namâz,

Ki odur zâhir u bâtında penâh,

Ve ‘Abdulmuttalib zinâyı dahi tahrîm etmiş idi ki hurmeti usûl-i şerâyi‘dendir. Ol vakitte ise galebe-i câhiliyyetten zinâyı mubâh mertebesine götürmüşlerdi. Bir vechle ki zinân-ı habâiskâr kapıları önüne bir bayrak nasbedip talebkâr-ı fuhş olanlara yerlerini i‘lân ederlerdi. Ve zinâdan vilâdet edip kimin tohm-i fâsidinden bittiği bilinmediği sûrette kâif götürüp gösterirlerdi. Ve kâif ol şerri’s-sülûse olan veled-i zinâyâ nazarda ta‘ammuk edip oraya mütereddid olanlardan kangisinin şüphesi bulursa ona hüküm ederdi. Ve ol kimse dahi muhâlefet etmeyip veled-i habîsini alıp [92.a] götürürdü. Ve aralarında bu makûle nesne âr u ‘ayb olmazdı. Ve kâif dedikleri odur ki iki kimsenin nesebi müştebeh olsa a‘zâdan ve sîmâdan temyîz ederdi. Ve halkın izi belirmese ol bulur çıkarırdı. Ve bu iz filan kimsenin izidir derdi. Ve zînâ üç vechledir ki biri bi’-l fi’i-l fi’l-i fâhiştir ve biri dahi şehvetle mess ve biri şehvetle nâ-mahreme nazardır. Şehvet olmasa dahi iğmâz-ı ‘ayn etmek evlâdır. Pes, hâdim nâmına olan hasîlere, ecnebiyyeye nazar etmek yoktur. Zîrâ “يَغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ”[Gözlerini (harama) dikmemelerini..] (Nûr, 24/30) umûmunda dâhillerdir. Ve ecnebiyât dahi “يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ”[Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar;] (Nûr, 24/31) umûmuna göre ecânibe nazardan memnû‘alardır. Velâkin bu âsârda havâss-ı nâs kim husûsan ki mülûk ve ümerâ haremlerine duhûle hasîlere liecli’z-zarûre ruhsat vermişlerdir. Sakal tıraşı gibi ki aslında müsle olduğu cihetten harâmdır. Velâkin ba‘zı nazâirine kıyâsla beyne’n-nâs ehl-i harb için murahhastır. Zîrâ ehl-i harbe lebs-i harîr ve i‘fâ-i şevârib ve tatvîl-i izfâr ve tağyîrû’s-şeyb bi’s-sevâd terhîs olundu. Zîrâ evvelkide dahi isti‘mâl-i silahta suhûlete medâriyyet vardır. Ve sâirlerde tehyîb-i [92.b] adüvv bulunur. Zîrâ halk zâhir-bîn oldukları cihetten zâhire nazar ederler. Velâkin her bâbda takvayla ‘amel etmek evcebdır. Ve takvâda olan mehâbet umûr-ı zâhirede ve ‘aded ve udedde yoktur. Ve sadr-ı evvel ehlinden bu makûle zâhir şer‘a muhâlif nesne menkûl değildir. Sonra da‘f-ı halden nâşî ba‘zı a‘zârla sadeden çıkanlar çıktı. Ehl ü ‘iyâlîm ve nafakaya zarûretim vardır deyü ehl-i sûk ve onların emsâli ticâret evcinden i‘tikâfı terk eylediler. Ve ba‘zı emrâz sebebiyle bilâ-zarûre etubbâyâ ve cerrahlara a‘zâ-i mestûrelerin keşfettiler. Ve Müslümanlar kefare gibi yumurta sıbg eylediler. Ve ‘alâ hâzâ.

Li-muharririhi

Gel beri gel şer'i gözle akla yâr olmak yeter,

Nur ol iffet ile şehvetle nâr olmak yeter,

Bu melâmet râhıdır bunda selâmet isteme,

Gayret et derviş böyle ehl-i âr olmak yeter,

Nakd-i ömrün eyledin isrâf bî-ma'nâ yere,

Gel yapış bir kâr-ı Hakk'a nâ-be-kâr olmak yeter,

Çün galivâc olma şişme madde veş sen mâ-hter,

Gel beri şimdengeri pür zûr dâr olmak yeter,

Sûreti ver ma'nâya vü zâhiri ver bâtına,

Hakkıyâ yokluk içinde böyle var olmak yeter,

Ve 'Abdulmuttalib sârikın [93.a] yed'ini kat' ederdi. Nitekim hâlâ “ **الجزاء من** **جنس العمل** ”[Ceza amelle aynı cinsledir.] mücebince hükm-i şer'-i ilâhîdir. Ve demişlerdir ki; emin olma şol Tanrının mekrinden senin cüz'î mal ucundan elini kesti. Ve cezâ ile emr eyledi. Âhirette dahi belki sana azıcık günahın için azâb eyleye. Nitekim ism-i adlin hükmü mükâfâttır. Velâkin murât ettiği kimselere fazlı ile mu'âmele eyler ve buralardan bahsolunmaz. Zîrâ umûr-ı gaybiyyedendir hemen tevbe ve hakka hüsn-i zan lâzımdır. Ve Şeyh-i Akta' derler e'izze-i kirâmdan bir kimse var idi ki râh-ı tevekküle sâlik olup bir ser-i gûha çıktı. Ve orada cebelî olan meyvelerden ekl etmemek üzere ahdedti. Bir gün iftar vaktinde bir ağaçtan meyve koparıp ısırdıkta ahdi hatırına gelip ol meyveyi yere bıraktı ve dönüp mağarasına girip oturdu. Ve ol asrın pâdişâhının ba'zı müvekkillerine ol dağa harâmîler ahzi için çıkmışlardı. Şeyhi orada görünce bu dahi harâmîdir diye alıp şehre indirdiler. Ve harâmîlerin ellerin kestiler ve şeyhin dahi bir elin kat' eyleyip ikincisi dahi kat' etmek murâd eylediklerinde âlem-i celâlin heybetinden şeyh ağlayıp hele bu elem-i kabâhatde bulundu ki ağaçta meyveye [93.b] uzandı. Âyâ öbür elimin suçu ne ki dedikte orada hâzır olunan şeyhin ahvâli tefûş olundukta bildiler ki bî-günah bir âşık-ı'llâh-ı azîz-i âgâhtır. İ'tizâr edip hâli üzerine terk ettiler. İşte gayret-i ilâhiyye gör onlara ne etti ve celâlî mu'âmelesi ne gâyete yettiği ahdin unutup dest-i dirâzlık etmekle ona dahi harâmîler cezâsın eyledi. Bu

cihetten Ebu Sa'îd El-Harrâz kuddise sirruhû buyurmuştur ki: “ **حسنات الأبرار سيأت** ” **المقربين**”[*Ebrârın hadenatı Mukarebînin seyyiatı sayılır.*] Pes, herkesin Hakk’la mu’âmelesi hâline göredir. Ya’nî eğer makâm-ı huzûrda ise cüz’î nisyânı ona kusûr-ı küllî olur. Te’emmül eyle ekmelü’l-mevcûdâtın hâlini ki inşâallâhu te’âlâ demediği için bir kaç gün vahy munkati‘ oldu. Nitekim Kur’an’da gelir: “ **وَلَا تَقُولَنَّ لِّشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ** ” **ذَلِكَ غَدَاً** ○ **إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ** ” [Hiçbir şey için “*Bunu yarın yapacağım*” deme. “ *Ancak Allah dilerse (yapacağım)*” de.] (Kehf, 18/23-24) Ve yed gibi sâir a‘zâda dahi kusûr olur. Nitekim bir sûfî bir dükkân önünden mürûr ederken ol dükkanda mu‘allak bir murassâ kuşak görüp tahsîn eyledi. Ve oradan geçip gitti. Sâhib-i dükkân ol kemeri yerinde bulmayınca şuradan bir derviş geçmiş idi acaba o mu sirka etti deyü ardına düşüp kemeri dervişin yanında buldu. Derviş dahi mütehayyir oldu. Zîrâ kemeri ancak [94.a] tahsîn edip geçmiş idi yoksa sirka etmemiş idi. Velâkin zînet-i dünyâyı tahsîn ettiği için mahall-i imtihâna geldi ve mekre uğradı. Oradan hengâme-i avâm ile vâli kapısına geldiklerinde sûfî-i derd-mende ta‘zîr-i şedîd edip zindana irsâl eyledi. Ve bu ma’nâ şeyhine aksettikte “ucuz kurtulmuş” dedi. İşte bu dahi sâdiklar hakkında gayret-i ilâhiyye bâbindandır. Zamânenin kâzibleri ise sirkadan gayri kâr tutmazlarken yine yanlarına kalır. Hoş bir gün olur, her biri cezâsın bulur.

Li-muharrihi

Rûz-ı ezel ettiğimiz, ahde vefâ eyleyelim,
Kudret elin tuttuğumuz, ahde vefâ eyleyelim,

Emr eyledi vefâ ile, gönderdi Mustafa ile,
Kalmayalım cefâ ile, ahde vefâ eyleyelim,

Hakk’tır bize ahd-i kadîm, yoktur ahd ehline cahîm,
Budur sırat-ı mustakîm, ahde vefâ eyleyelim,

Gütdüler ahd-i enbiyâ böyle gittiler evliyâ,
Biz de seninle Hakkıyâ ahde vefâ eyleyelim,

Ve ‘Abdulmuttalib nikâh-ı mehârimden men‘ ederdi. Hemşîresini ve halasını ve ‘ammesini ve sâir mahremlerini kendi nefsi için nikâh etmek muharremdir derdi ki bu

dahi usûl-i şerâyi‘dendir. Hemşiresini nikâh etmek zamân-ı ebi’l-beşer Âdem’de li ecli’z-zarûre idi. Sonra [94.b] zürriyet mütekâsire oldukta mensûh oldu. Tâife-i Yahûd ve Mecûs-kim ba‘zı mehârimini nikâh ederler. Kendi kitâblarına muhâliftir. Yahûd’un kitâb-ı Tevrât ve Mecûsin Zendâ dedikleridir ki bihasebi’z-za‘m Zerdüşť dedikleri kimse peygamberdir derler. Ve ol cihetten sâhib-i kitâb geçinirlerdi. Ve Yahya aleyhi’s-selâm zamânında Kudûs-i Şerîf zâbıtı olan Heredos nâm yahûdi bir mahremi nikâh etmek sadedinde olucak Hazret-i Yahyâ dahi “hala-zâdem İsa’nın kitâbı olan İncil’in hükmüne muhâliftir” deyü men‘ edecek mahremi nâmına olan mel’ûna dahi beni nikâha mâni‘ oldu deyü kemâl-i habâsetinden Heredos’la müttehid olup âhir Hazret-i Yahya’yı derece-i şehâdete yitirmeye sebep oldu. Ve Yahya da sırr-ı hayât gâlib olmakla hûn-î galeyân ve cûş edip nice zamân muzdarib oldukta âhir ol kan üzerine yetmiş bin kimse zebh olunup kan dahi sâkin oldu. Ve Haseneyn radiyallâhu ‘anhümâ istişhâd olunduklarında onların neseme-i muhteremeleri üzerine iki kere yetmiş bin nefis katl olundu. Zîrâ bunlar gerçi evliyâdandır, feemmâ hürmetleri cedlerine tâbi‘ olmakla adedi maktûl muzâ‘af oldu. Ve hâlâ tahammül-i evliyâyâ ta‘arruz edenlerin halleri [95.a] dahi böyledir ki garaz-ı nefsânî ve döktükleri hûn-ı insânî yanlarına kalmayıp kendi yanlarınca bihükmi’l-civârınca bin nüfûsun telefine dahi bâ‘is olur. Ve bu fakîrin zamânında aktâbdan birinin husûsunda vâki‘ oldu. “و الحال لا توصف” [Bu hal tavsîf edilemez.] Ve Hazret-i Yahyâ’nın ser-i mübârekleri Dimeşku’s-Şâm’da câmi’-i Emeviyy vasatında nühâstan bir zarf içinde medfundur ki hâlâ üzerinde rutûbet-i dem vardır. Zîrâ enbiyâyâ fenâ-i cismânî gelmez. Husûsan ki şühedâ olalar ve câmi’-i Emevî aslında kenîse-i nasârâdır ki hâlâ minâre-i beyzâ dedikleri ki Hazret-i İsa aleyhi’s-selâm âhir zamânda onun üzerine nüzûl etse gerektir. Ol vakitte nasârânın darb-ı nâkus ettikleri meyilleri idi. Ve nasârî bir tarîkle ser-i Yahya’yı alıp kenîse içinde ihfâ ve defn etmişlerdi. Cesed-i şerîfleri nerede olduğu ma‘lûm değildir. Ve vâlidleri Zekerîyyâ aleyhime’s-selâm dahi meçhûldür. Eğerçi bizim asrımıza Haleb’de bihasebi’t-takrîb ta‘yîn olunmakla üzerine ba‘zı vüzerâ tarafından kubbe-i âliye binâ olunmuştur. Ve Hazret-i İbrahim ve İshak ve Ya‘kub’un aleyhimü’s-selâm mezârât-ı münîfe ve mekâbir-i latîfeleri Halîl’ [95.b] ur-Rahman’da bir mağarada olduğu maktûdur. Velâkin bâbı muğlak ve her cânibi mutbaktır ki hiç bir vechle ol gencîneye görülmez. Ve sohbetlerine erilmez ve bâlâ-yı kubbede mühr-i Süleyman kanâdil ta‘lîk olunur. Ve ba‘zı rivâyâtta Resûlüllâh’ın gayri enbiyânın kubûru bihasebi’l-hikme mertebe-i hafâda

kalmış ve kimse onlara zafer bulmamıştır. Ve Resûlüllâh'ın aleyhi's-salatü ve's-selâm kabr-i şerîfleri beyt-i ma'mûr gibidir ki her gün ve her gece yetmişer bin melek nâzil olup kabr üzerine kanat örerler. Ve sabahtan akşama dek ol makâm-ı âlîde dururlar ve akşam nöbetçileri gelip yine sabaha dek muhâfaza edip otururlar. Ve bir kere gelene ilâ kıyâmi's-sâ'a bir dahi nöbet gelmez. Ve mülûk-i seferde ve hazerde muhâfaza ettikleri Resûlüllâh'ın hâlinden ahz olunmuştur. Zîrâ hayât-ı dünyeviyyeleri hâlinde dahi dergâh-ı âlîleri beklenirdi. Ol gâyete dek ki “وَاللَّهُ يَعْصِيكَ مِنَ النَّاسِ” [*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*] (Mâide, 5/67) âyeti nüzûl etti. Ve 'ismet ve muhâfazaları ism-i a'zama havâle kılındı. Onunçün onlara kimse zafer bulmadı. Ve bir gaddâr dilhâhına nâil olmadı. Hatta ravza-i behîşt cânibine haram ve kasr-ı Zertâk-ı Firdevs'e sefere [96.a] rabtı harâm ettiklerinden sonra kırk nefer kimse vücûd-ı nebevî ile nısfû'l-leylde dâhil-i mescid-i şerîf olup minber yanına vardıkta bi-kudretillahi te'âlâ arz münşakka olup mezbûrların cümlesine hasef vâki' olduğu târîh-i Semenihûdî'de mufassalen mezkûrdur. Ve hâtemü'l-evliyâda dahi sırr-ı hâtemü'l-enbiyâ zuhûr edip ile'l-ân mahfûzdur. Eğerçi a'dâsı bisyâr ve hüssâd-ı bî-şümâr olduğundan hayât-ı dünyeviyyelerinde nice kere ferâ'ine-i ulemâ ve decâcile-i fukahâ katllerine fetvâ ve hüccet verip âhir kendileri havz-ı Şam'da ğark-âb-ı kulzüm-i fenâ oldular ve ettiklerinin cezâların buldular. Ve intikâllerinden sonra dahi meşhed-i mu'allâların mezbelezâr edip bî-hesâb ihânetlere el vurdular. Ve âhir gördüklerin gördüler. İşte evliyânın meşâhidi mezbelezâr olmaz. Belki sünbülzâr olur. Velâkin gülşen-i inâyetten bûy almayanlar ve bağ-i irem ma'nâyâ yol bulmayanlar kendi vücûd-ı habîsleri mezbelezârında ca'l dedikleri böcek gibi kahrılar. Ve âhir çürüyüp kurd olurlar. Ey münkir, hodbin ve hod-rû ravzalara dolaşma ve illâ ayağına hâr-ı nedâmet batır ve kubûr-ı ehl-i fenâyâ ulaşma. Ve illâ kabr-i cehennem nişânında zehr ü zakkum [96.b] ağaçları biter. Ehlüllâhın ulûmu eğer aklına sığmazsa nefesine uyup yabana söyleme ve kıyâsât-ı rûsûmu ona kıyâs eyleyip şekl-i râbi' gibi halteyleme. İşin gücün harâm-hor olmak yine riyâzet ehline ağaz açarsın ve batn-ı murdâr ki tohm-i habâset saçarsın. Yine kulub ehlini eğer becersen üf senin hâline âbâ-i hakîkiyyeye 'âksın ve insan değil belki hır sâhi-i nihâksın. “ قَاتِلْكَ اللَّهُ وَ مِنْ مَعِكَ مِنْ قَرْنَيْكَ وَ حَشْرُكَ اللَّهُ وَ مِنْ سَمْعِكَ مَعَ أَزْوَاجِكَ وَ نَظْرَانِكَ ” [*Allah seni ve yandadaşlarından seninle berâber olduklarını öldürsün. Allah seni ve senden işitenleri ve eşlerini ve senin gözetimin altındakileri haşretsın.*]

Li-muharririhî

Aks ederken pertev-i nûr-ı tecellî yârdan,
Göz göre zâhid gelir açmâzdan inkârdan,

Kıl nazar nice nazargâh-ı Hüdâ'dır evliyâ,
Mazhar-ı Hakk olsa Âdem bellidir dîdârdan,

Hâb-ı gaflet perde çekti çeşmine ey bî-haber,
Dilde behren yok şuhûd-ı dîde-i bî-dârdan,

Her kim âşık olmaya insan değil hardır ebed,
Böyledir hükm-i ezel kadı Hakk girdârdan,

Hakkı gûş ile gûşun tut hitâb-ı hazrete,
Al haber Hakk'tan dilerse zübde-i güftârdan,

Ve takrîr-i mezkûrdan ravza-i şerîfe-i nebeviyyenin uluvv-i şân ü şeref-i menzileti mefhûm oldu. Zîrâ demişlerdir ki “شرف المكان بالمكين” [*Bir mekanın şerefî orada oturanla kaimdir.*] ve bu bir mekîn, bir temkîndir ki rûhü'l-kudüs onun hâdimi [97.a] ve kudsiyân-ı melekût berâ-yı ziyâret şebb ü rûz kâdimîdir.

Li-muharririhî

Yâ Resûlellah ravzan adn-i a'lâdır senin,
Âsitânın bâb-ı Firdevs-i mu'allâdır senin,

Ravza kîm sîrâb-ı feyz-i rahmet-i Hakk'tır ebed,
Onda ruhsârın açılmış verd-i ra'nâdır senin,

Kapına yüz sürmeye mihr-i felek gerdândır,
Kim yüzün pertev-firûz-ı nûr-ı mevlâdır senin,

Bülbül-i dil nice feryâd etmesin ravzanda kim,
Onda bûy-ı sünbülün hoş cân efzâdır senin,

Devletinde nola hoş hâtır olursa sen şehin,
Dem-be-dem Hakkı kula lütfun müvellâdır senin,

Velehû

Câm-ı âşkî nûş edip mestâne geldim âleme,
Kendimi bî-hûş edip dîvâne geldim âleme,

Kül olunca yanmazısam nâr-ı ıška ben bugün,
Cennet-i firdevsi koyup yana geldim âleme,

Geçtim âhir renk-i ruhsâr-ı gül-i firdevsten,
Buy-ı ruy-ı hazrete boyana geldim âleme,

Hazret-i fahr-i rüsûl sadr-ı cihân sultân-ı gül,
Kim onun dîdârını seyrâna geldim âleme,

Nola bu Hakkı kula ey şah kılsan bir nazar,
Hirmen-i aşkında ben bir dane geldim âleme,

Ve ‘Abdûlmuttalib’in evsâf-ı hasene ve ahlâk-ı müstahsenesinden biri dahi nezre vefâ etmek idi. Onunçün oğlu [97.b] ‘Abdullah’ı zebh etmek sadedinde oldu. Nitekim mürûr etti, velâkin demişlerdir ki ma’siyete nezretmek olmaz. Belki bilâ vefâ sâkıt olur. Ve ba’zılar bir kurbân eder dediler. Pes, nezrim olsun filan kimesneyi öldürünce darb edeyim dese yemin etmiş olur. Çünkü bir kimseyi bî-günâh darb etmek veya katletmek ma’siyettir. Onun üzerine olan nezr ve yemin dahi lağvıdır. Feemmâ umûr-ı şer’iyye üzerine nezr ve yemîn etse birri lâzımdır. Meğerki fesh eylemek hayırlı ola. Bu sûrette keffâret eder. Ya’nî ol yemîn ettiği nesneyi evvelâ işleyip hânis olduktan sonra zîrâ kable’l-hins keffâret-i yemin kul âzâd eylemek veyâhut on miskîni setr-i avret edecek kadar giydirmek veyâhut on miskinın her birine sadaka-i fîr kadar nesne vermektir ki bu üç nesnenin meyânında muhayyızdır. Kâdir olup her kangisini işlerse keffâret olur. Eğer bunlardan birine kâdir olmazsa üç gün mütetâbi’aten sâ’im olur. Ya’nî ol savm günlerini birbirine ulaştırır. Yoksa arasın kesip gâh bir gün ve gâh bir gün tutmaz. Nitekim sitte-i Şevvâl’de âhir mâha dek fasl etmek vardır. Eğerçi onda dahi [98.a] vasl etmek sırr-ı hakîkate binâen evcebtir. Ve ehlullâhın ba’zı ahvâl-i garîbeleri vardır ki, ilhâma mebnî olmakla kıyâs götürmez. Nitekim onlardan biri diyâr-ı Hind’de giderken hava müştedd olmakla ehl-i sefinenin her biri havflarından birer nesne nezr ettiler ve ol vefîye sen dahi nezr eyle dediklerinde ol dahi nezrim olsun fil eti yemiyeyim dedi.

Dediler ki lahm-ı fil şerî‘atte muharremdir. Pes, onla sâlih olmayan nesneyi ne vechle nezredersin? Ol dahi lisânıma öyle geldi dedi. Hele hava sâkin olup giderek bir cezîreye çıktılar. Ve orada bir fil yavrusundan gayri yiyecek bulmadılar. Hemen onu zebhedip büryân ettiler. Ve ba‘de‘l-ekl yatıp uyudular. Ve ol fil-i peççenin nisfu‘l-leylde anâsı bu hâb-ı rubûde olanların üzerlerine geldi. Ve her birinin ağızların koktu ve kangı ağızda râyiha-i lahm şemm ettiyse hortumuyla vurup onu katletti. Ve ol velînin dahi gelip ağzını koktukta râyiha bulmayacak hâli üzerine terk edip gitti. Zîrâ ol velî nezri hasebiyle yoldaşlarının ekl ettikleri lahmıdan ekl etmemiş idi. Pes, ol yemin ona sebebi necât [98.b] oldu. Eğerçi hâl-i mahmasada ekl-i meyyite ve emsâli câizdir. Feemmâ ehl-i riyâzetin hâli gayre kıyâs olunmaz. Ma‘a hâzâ her nesnede sıfât-ı imkân vardır. Zîrâ ‘inde‘z-zarûre lahm-ı muharrem me‘küldür. Ahdım olsun şu taşı ekl etmeyeyim demek gibi değildir. Ve Kur‘an‘da gelir: “لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ” [Allah‘ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve emredildiklerini yaparlar.] (Tahrim, 66/6) Ya‘nî Allah‘u Te‘âlâ melâikeyi isyân etmezler deyü medh etti. Velâkin eğer isyâna imkân olmasa ne vechle ademiyle memdûh olurlardı. Şu kadar var ki onlar enbiyâ gibi ma‘sumlardır ve ismetleri imtinâ‘ bi‘l-gayr ma‘nâsına olacak imkânı münâfî olmaz. Nitekim derler ki: “العصمة لاتزيل المحنة” Ya‘nî ma‘sum olmak imtihânı müzîl ve münâfî olmaz. Zîrâ câizdir ki Allah‘u Te‘âlâ ol perde-i ismeti şakk eyleye. Ve ma‘sum olan kimseden ma‘siyet sâdır ola. Pes, hâl-i ismette elbette ma‘siyet olmaz. Velâkin imkân olur. Bu sebepten dediler ki bir kimse Hârut ve Mârut hakkında isyân ettiler dese ihbâr-ı Hakk‘ı tekzîb etmekle kâfir olur. Ve nüfûs-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ mutmainne olmak dahi sünen-i mezkûr üzerinedir. Ve onlar da bil-fi‘il emâriyyet olmak muhâldir. Velâkin imkâna binâ‘en ilâ âhiri‘l-‘umur tarîk-i tâ‘atte [99.a] mücidd ü sâîlerdir. Ve onların havf ve haşyetleri sâirlerden ziyâdedir. Zîrâ makâm-ı azamet ve heybet ve celâlde kâimlerdir. Nitekim huzûr-ı sultânda olan kimse ile hâricde olan berâber değildir.

Li-muharririhî

Ey tarîk-i Hakk‘a sâlik,
Edebe gel erkâna gel,
Ey mülk-i himmete mâlik,
Edebe gel erkâna gel,

Güzeldir gerçi hâl ü kâl,
Makâma da bir nazar sal,
Bulmak dilerisen visâl,
Edebe gel erkâna gel,

Nice gittiler enbiyâ,
Nice geldiler evliyâ ,
Kanı edeb kanı hayâ,
Edebe gel erkâna gel,

Tut usûl-i şerî‘atı,
Güt edeb-i tarîkati,
Dilerisen hakîkati,
Edebe gel erkâna gel,

Mürşide uy yabânı kov,
Ârife uy çobanı kov,
Hakkıya uy kalanı kov,
Edebe gel erkâna gel,

Ve ‘Âbdülmuttalib âhir-i ömründe ibâdet-i esnâmı refz edip muvahhid oldu. Ve sa‘âdet-i ebediyye buldu. Ve cemî‘ ulemâ-i dîn tevhd-i ‘Abdülmuttalib üzerine ittifâk etmişler. Ve isâbet edip râh-ı hidâyete gitmişlerdir. Ve bu hâle tevhd derler îmân demezler. Zîrâ îmân bir şerî‘ate tab‘iyyet ile olan hâle derler. Ol vakit ise zamân-ı fetret olmakla şerî‘at yoktu. Belki muvahhid olan dîn-i İbrahim’den mâ-bakiye ile ta‘abbüd ederdi. Ve usûl-i şerâyi‘a muhâlefet etmeyip şirki dahi tevhd tebdîl edince sa‘âdetinde [99.b] söz kalmaz. Nitekim ‘Abdülmuttalib hâlîdir. Ve demişlerdir ki Hazret-i Hatice-i kübrânın radiyallahu anhâ ibni ammî olan Varaka bin Nevfel hazretin zamân-ı nübüvvetine erişti. Velâkin zamân-ı risâletine ermeyip ol esnâda dünyâdan gitti. Ve ol dahi ‘Abdülmuttalib gibi muvahhid idi ve zamân-ı risâlet zamân-ı nübüvvetten muahhardır. Zîrâ ibtidâ-i nübüvvet mütekarrare olmadıkça halkı Hakk’a da‘vete mübâşeret olunmaz ki ona risâlet derler. Pes, risâlet teblîğ ile irsâldir. Ve cenâb-ı nübüvvetin nübüvveti ile risâleti arasında bir kaç gün mürûr etmiş idi ki Varaka ol esnâda vefât etti. Ve demişlerdir ki ‘Abdülmuttalib mücâbe’d-da‘ve idi. Ya’nî her ne

makûle maslahat için du‘â ederse du‘âsı müstecâb olurdu. Zîrâ hulûsu vâfir ve huzûru kâmil idi. Pes, her ne tîr-i du‘a ki menzil-i arş birine gönderirdi, isâbet eylerdi. Ve du‘âda gelir: “اللهم اهدني وسددني”⁵⁷ Ya‘nî hidâyetten murâd, hidâyet-i tarîk ve sedâdtan maksûd sedâd-ı sehmdir. Bu ise her tîr-i endâzda bulunmaz ve ‘Abdulmuttalib’e kesret-i cuddan ötürü feyyâz derler. Ve ruusun cibâlde ve cûş-ı tuyûr için gıda vaz‘ ve nafaka [100.a] ref‘ ettiğinden ötürü mut‘am tayrû’s-semâ derlerdi. Ve hükemâ-i Kureyş ve hükemâ-i ehl-i Mekke’den addolunurdu. Nitekim vârid olmuştur ki “كاد الحليم يكون نبيا”⁵⁸ Ya‘nî halîm olan kimsenin hâli nübüvvete mukâribtir. Zîrâ hilm sıfat-ı enbiyâdır. Nitekim vasf-ı Halîlde gelir: “إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ” [Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.] (Tevbe, 9/114) Ve halîm odur ki müsîe me‘âkıbeyi ta‘cîl etmeye ve sonunda bi’l-küllîye afv etmek ihtimâli gâlib ola. Sabûr isminde ise bu ihtimâl yoktur. Ve hakîm kâfile şol âlem ve âkildir ki umûru tedbîr ve tertîb edip her nesneyi yerli yerinde vaz‘ eyleye. Ve hakâyık-ı eşyâya vâsıl ve ma‘rifete nâil ola. Ve her sözü yerinde söyleye. Ve hikmet ikidir ki biri hikmet-i tubbiye ve biri dahi hikmet-i zevkiyyedir ki Hazret-i Lokman’da ikisi dahi mevcûd idi. Ve bir hikmet dahi vardır ki ona hikmet-i bahsiyye derler. ‘Inde’l-ulemâ şâyi‘ olan hikmet budur. Ve Şihâbüddînü’l-Maktûl hikmet-i bahsiye ve hikmet-i zevkiye bî-câmi‘ ve bu cem‘le bu ümmet içinde münferid idi. Velâkin ziyâde meczûb ve mağlûb olduğundan ulemâ-i Haleb onu ikfâr edip katl ü şehâdet derecesine eriştirdiler ve kafası kafesinden munfasıl olup [100.b] arza sukûttan sonra lisânından bir garbî rübâ‘î sâdır oldu. İşte bu makûle havânk zuhûrundan sonra yine ferâ‘ine ve decâcile tek durmayıp nefsiyle cüft olurlar. Ve Nesîmi dahi onların fetvâsıyla meslûh olmuştur. Ve ‘Abdulmuttalib yüz kırk sene mu‘ammer olup ahir-i arz-ı Yemen’den re‘â dedikleri yerde defîn-i hâk oldu. Zîrâ herkesin türâbı nereden me’hûz ise âkıbet orada medfûn olur. Ve fer‘ ve cüz’ asl ve külle inzimâm bulur.

Limuharririhî

Çü kalmaz kimseye âhir vefasız yârdır dünyâ

Çü mutrib-i her zemân bir dârda devvârdır dünyâ

⁵⁷ Müslim, *Zikr*, 78.

⁵⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, VI, 127, *Sağîr*, II, 154.

Şarâb-ı merg içer ânın elinden âkıbet âdem
Ne zâlimdir, ne kâtildir, ne zehr-i mârdır dünyâ

O bir cellâttır, gün başına bin bâş alır bî-şek
Aceb bî-rahm, aceb hûn-rîz, aceb azzârdır dünyâ

Temelden kasr-ı şâhı sarsarından sarsılır durmaz
Yakar âh-ı gedâ-veş cân-ı halkı, nârdır dünyâ

Çeker alur elinden sübhasın dervîşin âhir kâr
Bisât-ı kabr eder seccâdesin, a'yyârdır dünyâ

Yine mağrûr olur merdân-ı hak bu i'şve-i dehre
Zen-i pâkîze-sûret ma'nîde murdârdır dünyâ

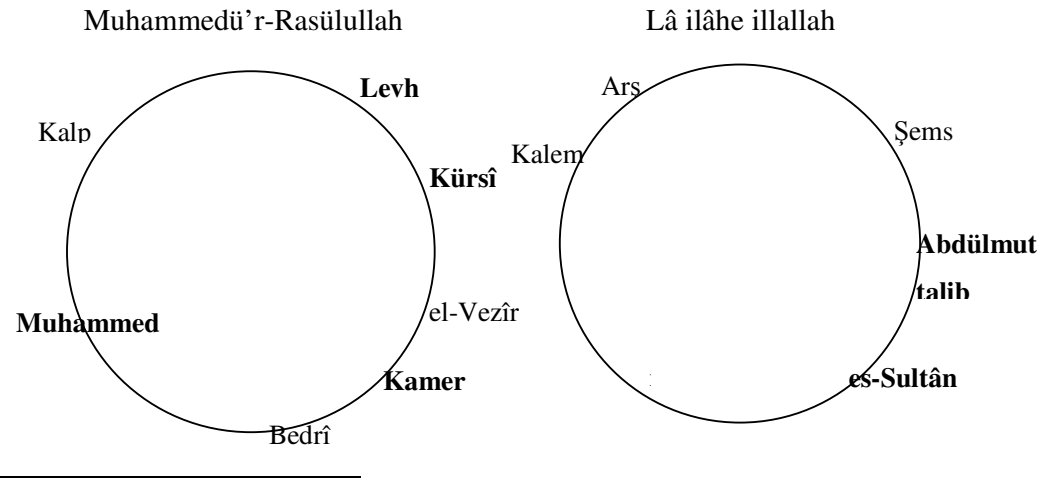
Yürü nüzhetine pehnâver istersen yârın Hakkı
Gönül verme bugün bu dâra zirâ dardır dünyâ

Ba'dezâ, bu levha [101.a] bu kadar hurûf-keşîde ve kalem-i ilahî bu mahalle
resîde oldukça leyle-i isneynde ba'de'l-intibâh bu beyit hakikat-senc ve gıpta-âver künc
varid oldu-ki;

Vücûdu câmi-'i haktır ezelde nur-ı mübîn
Şühûdu lâmi-'i haktır ebedte sırr-ı mübîn

Bu beyit ı'bâretiyile rasûlullah sallallahu alyhi vesellem ve işâretiyile verese
hakkındadır. Câmî-i haktan murâd vücûd-ı kâmilin esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı kâmile-i
rahmaniyyeyi câmî olduğudur. Zirâ, mazhar-ı tâmdır ki; cemî-i tecelliyât-ı zâtiyye ve
esmâiyyeye âyinedir. Ve mevcûdâtta ondan gayrıda bu tecelliyât bilfiil zuhûr
etmemiştir. Ve ezel-i aslda Allahu Teâlâ'ya nisbetiyle na't-ı selbîdir ki, lâ evvele leh
ma'nâsınadır ve bu makûle mevâzı' da mebdaiyyet-i mua'yyenedir. Âlem-i ilm ve
âlem-i ervâh gibi ki; vücûd-ı insân-ı kâmil bu mebde'de nûr-ı mübîn idi. Ya'ni âlem-i
gaybdan âlem-i ı'lme tecellî nûru ve feyz-i akdes ile hareket edip tea'yyün bulmuş ve
ba'dehû feyz-i akdes ile âlem-i ervâhta mütea'yyen olmuştur. Çünkü tea'yyün-i mezkûr
ki, zuhûr-ı hafâ-i ğaybîye göre nûr makûlesidir. Lâ cerem, ol-tecellîden nûrla ta'bîr

eyledi ve âlem-i a‘yn-ı hâricîye şühûd dedi. Zirâ âlem-i [101.b] ecsâmın âlem-i ervâha nisbetle zuhûru etmemdir ki hissîdir. Onun için lâmi‘ dedi ki; lemeân-ı cirm-i nûrânînin şüâî zahir olmaktadır. Pes, vücûd-ı zahiri insan-ı kâmil, cânib-i ebette ki, mukâbil-i ezeldir. Sûreten ve ma‘nen nûr-ı hakkile lemeân eyledi ki, zahiri, ism-i zahirin şu‘lesi ve lem‘ası ve bâtını ism-i bâtının berki ve nûrudur. Onun için sırr-ı metîn dedi. Zirâ bir nesnenin sırr olduğu zâhirde bâtın olmasıyladır. Ve illâ zuhûrdan evvel olan ma‘nâyı sırr denilmez. Mesela; “küntü kenzen mahfiyyen”de mu‘teber olan hafâ halka göredir. Yoksa Hakk’a göre cilâdan gayrı yoktur. Onun için hadîs-i kutsîde gelir; سر الانسان سري⁵⁹ ya‘ni, insanda mestûr olan ma‘nâ ba‘de’l-icâd idâ‘ olunan râz-pûşîdedir. Ve illâ Hakk’a göre sırr ve alen birdir. Ve metîn lafzında mübîn ile mücâneset-i hattıyye olduğundan mâ‘adâ metânet-i kuvvet-i ma‘nâsınadır ki, da‘fın zıttıdır. Ve sırrın kavî olduğu budur ki, “kaviyyün metîn” olan Allahu Teâlâ’ya mudâftır ki, meâlî sırr-ı azîmdir. Zirâ ism-i zâtın hükmüdür ki sırr-ı küllîdir. Sâir esmânın esrârı ise esrâr-ı cüz’iyyedir. Ve ol sırr-ı azîm tecelli-i cem‘inin insanda olan külliyyetidir. Ve ol sırrın [102.a] bir sûreti arştır ki, cemî-‘i ecsâmı muhîttir. Ve bir sûreti dahî şemsdir ki, cemî-‘i envârı câmî‘dir. Ve bir sûreti dahî kalbdır ki, cemî-‘i esrârı hâvîdir. Ve bir sûreti dahî Muhammed’dir ki, cemî-‘i suver-i enbiyâyı müştemildir. Ve ceddi Abdülmuttalib onun mebdeiyeti sırrı olmakla nûr-ı iman ile münevver ve saâdet-i İslâm ile müstes‘id olup gûyâ nûr-ı zâhirden nûr-ı zâhir zuhûr etti. Nitekim pederi Abdullah’a nisbetle nûr-ı bâtından nûr-ı bâtın zuhûra geldi. Bu sûrette fahr-i âlem iki nûru bile cem‘ etmiş oldu. Fefhem, feinnehû sırrun seriyyun.

⁵⁹ Kaynağına ulaşılamadı.

Vücûdu câmi-‘i hakktır ezelde nûr-ı mübîn

Aslında nûr-ı şems nûr-ı zâttır ki, mazharı olan kamere aks etmiştir ki; mertebe-i sıfâttır. Zirâ sıfât zâtın merâtibidir ve sûret-i Muhammediyenin cem‘i merâtib-i külliyyeden hissesi vardır. Zirâ sırrı avâlim ile devr-i esîr eyler. Fa‘rif cidden.

Şühûdu lâmi-‘i hakktır ebette sırr-ı metîn

Ya‘ni âlem-i âfâkın tertîbi ne vechile ise âlem-i enfüsü dahî ona mutabıktır. Zirâ enfüs ve âfâk “mir‘âteyn mütekâbileteyn”dir. Ve vezîr-i a‘zam sultân-ı a‘zâmın [102.b] tenezzülüdür, Muhammed Mustafâ aleyhissalâtü vesselâm Hakk’ın tenezzülü olduğu gibi. Ve sâir merâtibi dahî onlara kıyâs eyle. Ve sûret-i Muhammediye ile sûret-i verese birdir ki, sûret-i Kur‘ân ve sûret-i Rahmân’dır. Bu esrâra vârid ğaybî mezkûrun münâsebeti olmakla bu mahalde derc olundu. Velâkin esrâr hafiye-i tasavvuftan olmakla zevk-yâb olmaya hayli sülûk ister. Meğer ki, akl-ı kutsî vesâtatıyla menzil-i mutâla‘aya reh-yâb olasın ve bu Hakkı kulun mâide-i ma‘rifetinden lezzet-i zâide bulasın.

Limuharririhî

Ey Muhammed Mustafâsın, mazharullahsın,
Sadr-ı âlî, kadr-i izzet, hane-i dergâhsın,

Yûsuf-ı Mısırî sana mîzanda olmaz adîl,
Kadr û kıymetle katî râcih, katî zî-câhsın,

Kangı sâliktir ki güm-kerde ola bu râhda,
Meş‘al-i irşâdla sen ki delîl-i râhsın,

Bende-i fermân-berindir enbiyâ vü evliyâ,
Sen ‘ızz û nâz û kibriyâda şâhsın,

Azm-i râh-ı bârgâhın etse bu Hakkı n’ola,
Her sözün Hakk’a geçer, zirâ şefâ‘atgâhsın,

IV.İbn-i Hâşim

Hâşim Rasûlullah'ın sallallahu teâlâ aleyhi vesellem cedd-i sâni'sidir. Onun ismine Ömer ve El-'Alâ derlerdi. Zirâ beynennâs 'ulüvv rütbesi ve Kureyş ve sâir kabâili üzerine kemâl-i şeref ve nihâyet-i kadrle tefevvuk ve rüchânı vâridi. [103.a] Ve Hâşim onun lakabı idi. Zirâ hışm keser demektir. Ömer ve El-'Alâ ise kaht olan senelerde fukarâ-i nâsa serîd kesreder, ya'ni doğrardı ve it'âm eylerdi. Hususan ki, mevsim-i hacda huccâcın ehl-i zarûret olanlarına bast-ı serîd eylerdi. Ve Şam'dan dakîk ve kâk ve emsâli nesneler getirir ve develer nahr eder ve ta'âm-ı amel eder, yedirir ve içirirdi. Ve mâidesi dâimâ mansûbe idi. Ve bu makule mekâriminden ötürü ona seyyidü'l-bathâ derlerdi. Zirâ siyâdet mekârim-i ahlâk ve ehâs-ı ef'âlle hâsıl olur. Eğerçi bu a'sârda bir kimseye seyyidü'l-kavm demek bi-hasebi'l-gâlib tesmiye-i mücerrede kabîlindendir. Zirâ rüesâ-yı nâs kemâl-i denâet ve ziyâde hissetlerinden bâş iken ayak payesine nüzûl ettiler ve edâni-i nâs yoluna gittiler ve muktezâ-yı mertebe ile amel eylemdiler. (35) اللّٰهُ

”فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (36) وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ“ [Onu hidâyete kimse eriştiremez. Allah kime hidâyet ederse...] (Zümer 39/36, 37) Ve hadiste gelir, “سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ⁶⁰” [Toplunun efendisi onlara hizmet edendir.] Bu kelâmın iki ma'nâya tahammülü vardır. Evvelkisi budur ki; Rasûlullah ba'zı esfârda ashâbına bizzât ba'zı hizmette bulunduklarında kavmin seyyidi ya'ni, nebî ve rasûlü onlara hizmet eder buyurdular. Zirâ ikmâl-i tevâzu'larından hariçte ve dâhil-i beytte hidemâtta bulunurlardı. [103.b] Ve ashâbı dahî mesâlih-i nâsda bulunmağa terğîb ederlerdi. Ve ikinci ma'nâsı budur ki; kavmin seyyidi odur ki, onlara hizmet eyliye, zirâ râîleridir. Râî ise koyunun ahvâli ile kâimdir ve illâ mes'ûl ve dâmindir. Nitekim vârid olmuştur; “الامام ضامن والمؤذن مؤتمن⁶¹” [İmam (cemaatin namazını korumakla) sorumlu olan, müezzîn de (insanların) kendisine güvendiği kişidir.] Hatta demişlerdir ki, bir kimse sultân-ı a'zam olsa dahî üstâzına ve

⁶⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 561; Deylemî, *el-Firdevs fî Me'sûri'l-Hitâb*, II, 324.

⁶¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 60.

ebveynine ve dayfına ya'ni konuğuna hizmet eylemek âr değildir. Zirâ ebeveyni onun cismaniyetine ve âlem-i ayşâ nüzûlüne sebep olmuştur ki hayr-ı mahzûd. Zirâ vücûd ademden hayırlıdır. Ve üstâzı onun rûhâniyetine ve âlem-i gayba 'urûcuna bâistir ki, terakki-i sırftır. Onun için İskender mu'allimine ebeveyninden ziyâde ta'zîm ederdi. Ve İmâm-ı A'zam dahî bir ehl-i sûktan bir mes'ele-yi şer'îye öğrenmekle ol sûkîye gelip gittikçe ziyâde ikrâm ederdi. Zirâ âlime ikrâm etmek ilmi ta'zîmdir. 'İlm ise sıfat-ı ilâhiyyedir. Pes âlimi ta'zîm Hakk teâlâyı ta'zîme müeyyedir. Buradandır ki, âlim-i müttakî ardında namaz kılmak nebîye iktidâ etmek gibidir. Zirâ ilim nebîden mevrûstur ve kelâm-ı murtazâda kerremellâhu vecchû gelir ki, ⁶²“من علمني حرفاً فقد صيرني عبداً” [Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.] ya'ni ta'lîm-i ilim her ne kadar kalîl olsa da [104.a] yine müsteveb-i 'ubûdiyyet ve hıdmettir. Nitekim abdü'n-Nebî'dirler ki hâdimü'n-Nebî ma'nâsındır. Ve illâ 'ubûdiyyet-i hakîkiye ki, mülk ma'nâsındır, mutasavvar değildir. Zirâ memlûkiyet sıhhat-ı bey' iktizâ eder. Merdüm-i bey' etmek ise ekber-i kebâirdendir. Nitekim zamânenin eşirrâsı hîle ile kul ve câriyedir diye bey' ederler. Hattâ câriyelerden veled geldikten sonra gerekse sakat olsun setr-i hâl edip onları bey' ederler. Ümm-i veled ise hürri'l-asl gibidir-kim, bey' olunmaz. Müdebbir dahî böyledir. Ve kelâm-ı murtazânın sâkasında ⁶³“ان شاء باعني وان شاء اعتقتي” [İsterse beni satar, isterse âzâd eder.] geldiği makâm-ı ta'lîmi ta'zîm içindir. Ve bir kese hükmen abd olmaktan hakîkaten abd olmak lâzım gelmez. Nitekim 'ulemâ-i arabîyyet dahî ba'zı kavâ'id ve usûlde emr-i hükmî ile emr-i hakîkînin meyânını temyîz ederler. Vekezâlik, dayf Hakk teâlâ tarafından mürseldir. Onun için vâcibü'l-ikrâmıdır. Nitekim sultân-ı a'zam tarafından ba'zı hidemât için irsâl olunan vâsıtalar ta'zîm olunurlar. Zirâ sultâna izâfetleri vardır. Hattâ dayf kâfir olsa dahî üç güne dek hakkı vardır. Ve gam ve gussa dahî ona göredir ki, kalb-i insânda misafir gibidir ve onun ikrâmı sabırla karşılayıp tazaccur etmemektir. [104.b] ve Kur'ân'da bu makûle umûrun cümlesine işaret edip gelir; “لَانْفِرْ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ” [O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız.] (Bakara, 2/285) Velâkin bu makâm, kümmel-i evliyâ makâmıdır ki, her za'îfü'l-yakîn onun hükmünü veremez ve 'uhdesinden

⁶² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 347.

⁶³ Kaynağı bulunamadı.

gelemez. Zirâ galebe-i beşeriyet mâni'dir. Pes tezkiye-i nefis edip hucub-ı zulmânîyyeden tahallüs ve âlem-i envâra ittisâl ve şühûd-ı Hakk'a terakkî gerektir ki, insan kederden bilkülliyye halâs ola. Zirâ ekseriyâ gam ve gussa, vesâit yüzünden gelir. Vesâit ise aklâm gibidir. Kalem ise kâtip elindedir. Pes ağlayan kâtipten ağlar yoksa kalemden ağlamaz. Zirâ kalem mecbûrdur. Meselâ; bir kimsenin hakkında bir kazâ-yı mübrem olsa sultân veyâ vezîr veyâ gayrı tarafından zuhûr etmesi sultânın ve dahî emsâlinin vesâtatına göredir. Ve illâ ol nesne filhakîka Allah Teâlâ tarafındandır ki, kazâsıyla ve te'sîriyle hâsıl olmuştur. Şu kadar vardır ki; ol sâdır olan nesne zulüm ve te'addiye müte'allik olsa fâil-i muhtâr olmakla ondan mes'ûldür. Zirâ şürûr ve seyyiât nefis-i emmâreye isnâd olunur Hakk'a değil. Nitekim hadîste gelir; “وَالشَّرُّ لَيْسَ” [إِلَيْكَ] ⁶⁴ [(Allâh'ım) hiçbir şer sana isnâd olunamaz.] ve bu makûle isnâtan şirk lâzım gelmez. Belki edep lâzım gelir. Binâen 'alâ hâzâ zulm eden [105.a] kimse gerek nefisine zulüm etsin ve gerek gayra, meselâ; şurb-ı hamr etmek gibi. Bu iş Allah'ın kazâsıdır. Ben nice edeyim ki mecbûrum demek sahîh değildir. Ve illâ katl-i nefste kısas lâzım gelmezdi. Bundan ise ihtilâl-i âlem hâsıl olur. Onun için hukkâma 'ilm-i siyâset ve icrâ-yı siyâset lâzımdır ki, medâr-ı nizâm-ı âlemdir. Ve mes'ûl olmak ya dünyâda veyâhut ahrette olur. Nitekim Kur'ân'da gelir; “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ” [Hangi gûnahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğunda...] (Tekvir 81/8) Ya'ni ba'zı kabâil-i Arap ki; ârdan veyâ bîm-i fakrdan kızlarını hayyeten defn ederlerdi. Nitekim, âlâda mürûr etti, kıyâmette bu emr-i kubhu niçin ettiniz diye suâl ve cezâ olunurlar. Zirâ zamanlarında hâkim yok idi ki, bu işi niçin edersiniz diye mu'âhaze eyleye. Pes şol mevzı'da ki, hâkim vardır, halkın ahvâli ondan suâl olunur. Feammâ dünyâda ba'zı müâhazât vardır ki, hâkim icrâ-yı şer' ettiği sûrette kendini ahrette müâhaza sâkıt olur. Velâkin müâhaza olunan tevbe etse bile hakk-ı âhîret sâkıt olmaz. Mesela, kâtil olan kimse kısâs olunduğu sûrette dahî ahrette maktûl onunla muhâsime edip beni niçin katl ettin diye da'vâ eder. Zirâ dünyâda olan kısâs teşeffî-i velî [105.b] için idi. Maktûl için değil. Binâen 'alâ hâzâ hakk-ı maktûl bâkîdir. Ve sebb-i Nebî edip mürted olan kimse tevbe etse dahî katl olunur. Velâkin ahrette müâheze olunmaz. Eğer tevbesi dürüst ise belki “الاسلام يجب ما

⁶⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I, 296.

”قبله“⁶⁵ [*İslâmiyet kendinden önceki herşeyi siler.*]mûcebince mağfûr olur. Pes katlolunduğu arz-ı nebevî için olur. Nitekim kâtil-i Hamza olan Vahşî kemer-bend-i İslâm oldukta Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ona sen gerçi Müslim oldun velâkin mukaddemâ katl-i ahabb etmiş idin. Bu cihetten yüzünü bana gösterme. Buyurdukta Vahşî dahî İslâm’ında sahîh olmakla sem’an ve tâ’a deyip Şam’a hicret etti ve Rasûlullah’ın intikâl ve âlem-i basîta inhilâlinden sonra Medîne-i Münevvere’de mübâyaa-yı siddîka gelip tahte’l-livâda bulundu. Ve Yemâmede Müseylime-i kezzâbı katl edip onun katlini kefâret-i katl-i Hamza bildi.

Elhâsıl Vahşî’nin İslâm’ı mutlakan sebep-i takrîb olmadı. Belki onu Şam’a iksâ etmek katl hükmünde kılındı.

Suâl olunursa ki; Vahşî Hamza’dan gayrı ahabbı katl etmiş ve Vahşî’den gayrı niceler dahî bu emr-i hâilde bulunmuş idi. Hâlid bin Velîd ve emsâli gibi. Pes niçin yalnız Hamza’dan ötürü müâhaze olundu? Cevâp budur ki; [106.a] Hamza’nın radiyallahu anh Rasûlullah’a garâbet-i gurbiyyesi olduğundan mâadâ kudemâ-i müslimîn ve şüc’ân-ı mü’minînden idi ki, seyfi ile takviyet-i dîn ve i’lâ-i kelime-i yakîn etmiş idi. Hz. Ömer radiyallahu anh gibi. Eğerçi, Ömer’in İslâm’ı Hamza’dan muahhardır. Bu cihetten Hamza’nın hakkında ziyâde giryân û Sûzân olup ta’zîmen namazını yetmiş tekbîr ile kıldı ve onu sâirlere kıyâs etmedi. Me’a hâzâ, leyle-i gazve-i Uhud’da rû’yâda melâike Hz. Hamza’yı gasl ederken görmüşlerdir ki, ertesi gün Hamza’nın şehâdetine delâlet ederdi. Velâkin kazâ-yı ilâhî olduğunu bilirken yine kâtili müâhaze etti. Ve bunda neseme-i mü’minenin ziyâde hürmetini iş’âr vardır. Zirâ Bünyân-ı ilâhîdir ki, Ka’be’yi yedi kere hedm etmek bir mü’mini katletmekten veyâhut ‘ırzına dokunup kalbini kesr etmekten ehvendir. Nitekim, hadîste gelir; “عرض المؤمن كدمه”⁶⁶ [Mü’minnin ırzı kanı gibidir.] Hususan ehlullah kalbine dokunmak sâirden beterdir. Zirâ nazargâh-ı İlâhîdir. Onun için kâmilin kalbinden sukût olmak nazar-ı İlâhîden sukûtun aynıdır. Eğerçi bu makûle ma’nâlar idrâk-i avâmdan hâriçtir.

⁶⁵ Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, IX, 123.

⁶⁶ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, VI, 135.

Suâl olunursa ki; katl-i nefis ve emsâli mahzûr olunca hukkâm bu makûle [106.b] emr-i hâile nice cür'et ederler? Cevâb budur ki; hukkâmın cür'eti Hakk Teâlâ'nın fermânı iledir. Ve bir nesne ki, adl ve emr üzerine mebnî ola onun 'âkıbetinden havf yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir; "وَلَا يَخَافُ عِقَابَهَا" [Bu işin sonundan O'nun korkusu yoktur.] (Şems, 91/15) Bu cihetten hukkâm hudûd hususunda tevakkuf etseler cehlden nâşî olur. Te'emmül eyle ki, Rasûlullah rahmeten lil'âlemîn iken ⁶⁷ بَعِثْتُ بِالسَّيْفِ [Ben kılıçla gönderildim.] buyurdu. Ve hudûtla me'mûr olup Mâ'iz'i recm etti ve merdânî Tâif'e iksâ etti. Ve sârikin elini kat' eyledi. Hattâ buyurdu ki; "لَوْ سَرَقَتْ فَاطِمَةُ لَقَطَعْتُهَا" ⁶⁸ [Eğer (kızım) Fâtıma hırsızlık yapmış olsa onun da elini keserdim.] Ve onun ashâbdan cellât ve seyyâfları var idi ki, kat'-ı a'nâk ederlerdi. Ve ba'zı ehl-i cürme dahî siyâset kıralardı. Ve hâlâ siyâset-i meşrû'adır. Velâkin fukahâ "مَا لَمْ يَقْطَعْ اللَّحْمُ أَوْ يَكْسَرْ الْعَظْمُ" [Eti kesilmeyecek ve kemiği kırılmayacak şekilde.] diye şart göstermişlerdir. Ya'ni bir maddede şâhid mefkûd olup mücrim dahî ikrâr etmeyince lahmını kat' ve azmını kesr etmîcek kadar siyâset etmek meşrû'dur. Ve hazerât-ı ashâb radiyallahu anhüm çakmak taşı ile mücrimin sînesine darp ederler ve harâşîde kıralardı. Ve Hz. Ömer radiyallahu anh oğlu Şühmâ'ya hadd-i zinâ vurup doksan deynek tamâmında Şühmâ teslîm-i emânet-i rûh edince on deynek dahî [107.a] meyyiti üzerine darp eyleyip tekmîl-i hadd eyledi. Ve meyyit gerçi hadd olunmaz velâkin ictihâd Ömer'e mebnî olunca meskût anhtır. Zirâ ashâba, husûsan hulefâ-i umûr, dîne sâirlerden a'lemidir. Fa'lem zâlik. Ve Şühmâ ikrâr-ı zinâ edip Ömer dahî icrâ-yı şer' etmekle o gece Hz. Ali radiyallahu anh ikisini dahî huzûr-ı Rasûl'de mukarreb gördü. Ya'ni Şühmâ'nın fermân-ı Hakk'a inkıyâdı ve Ömer'in dahî oğlumdur diye merhamet etmeyip icrâ-yı şer' ettiği, ikisinin dahî dergâh-ı kurbe vusûlüne bâis oldu. Pes, ey hukkâm-ı dîn! Siz dahî bu makûle mevâdde havfa düşmeyip hemen icrâ-yı şer' edesiz. Ve sizin şer'le kızıl kan döktüğünüz ahrette lâle-zâr bihişte duhûlünüze bâis ve haddle hüküm ve nefsiniz bâd-ı sabâ-yı rahmetin vezân olmasına bâdîdir. Hani sizin aklınız ki, elinizde bürhân var iken nefis-i emâreye uyarsınız ve mücrime merhametinizle kendi canınıza kıyarsınız. Şu

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50.

⁶⁸ Nesâî, *Sârik*, 6; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 41

kadar vardır ki, ⁶⁹”ادروا الحدود ما استطعتم“ [Güç yetirebildiğiniz kadar hadleri düşürünüz.] mücebince def‘-i hadd için ba‘zı şübühât ilkâ etmek meşrû‘dur. Bu dahî hâkime ma‘rûz olmazdan evveldir. Ve illâ kat‘an hadd olunur. Meselâ şurb-ı hamr eden kimsenin ağzında râyiha-ı [107.b] hamr ve ba‘zı emârâtı variken hâkime arz olursa pes, hâkimin ittılâ‘ından sonra afv olunmaz ve şefâ‘at dahî getirmez. Vay ol hâkime ki, bunun hilâfın eyleye ve dünyâyı vefâya dayana ve âhirette nâr-ı gazaba yana. Ve mine‘l-‘isme ve‘t-tevfîk ve emr-i hükümet Hakk üzerine olduğu sûrette bile düşvârdır. Onun için İmâm A‘zam kabûl etmedi. Ya butlân üzerine olunca hâl nice olur. Ve hadîste gelir; "قاضيان في النار وقاض في الج" ⁷⁰. [İki hâkim vardır ki bunlar cehennemde, bir hâkim vardır ki o da cennettedir.] Ya‘ni âlim olup garaz-ı dünyâ ile hilâf-ı hüküm etse veyâ câhil olup hadd-i şer‘den çıksa ikisi dahî duhûl-i dûzahta berâberdir ve ol ki muksit ve âdildir nûrdan minber üzerine cülûs etse gerektir.

Limuharririhi

Âlemin ey dil nizâmı hükm-i âdilden gelir

Vâr dirîğ etme şu kim, elden gelir

Ahmaka ısmarlama kârı fezâhattır sonu

Bu cihânda âb-rû tedbîr-i âkilden gelir

Câhile sorma haber zinhâr sırr-ı rûhtan

Bu peyâmı bilmez o semt-i heyâkilden gelir

Canla ikbâl kıl Hakk’tan gelirse vâridât

Neyler ehl-i dil anı kim, ademe ilden gelir

⁶⁹ Beyhakî, *Sünen*, VIII, *Kitâbu’t-Tahâre*.

⁷⁰ Tirmizî, *Sünen*, III., s.613

Er odur kim Şâm-ı Şark'ı devr edip Hakkı gibi

Seyr ilallah eyleyip [108.a] cümle menâzilden gelir

Ve kütüb-i siyerde Benân-ı ruvât ıkd ettiği ahbârdan ve dehân-ı aklâm ifâde kıldığı âsârdandır ki; Hâşim mezkûr her sene kable'l-mevsim cidâr-ı Ka'be'ye istinâd ve rûkn-i beyt-i münîfe i'timâd edip 'uzamâ-i Kureyş ile akd-i meclis eyler ve mekârim-i ahlâka müte'allık çok söz söylerdi. Ezcümle, fezâil-i Ka'be'yi itnâb ve şeref-i züvvâr ve huccâc-ı beyti tezkîr edip ilgâ-i sâmi'a-i ahbâb eylerdi. Ve it'âm ve ikrâma imâle-i ilcâm kılardı. Ve herkesi hâline göre bir hayra tahrîk ederdi. Tâ ki, kable'l-mevt der-kâr olalar ve tehiye-i umûrla mevsim-i Hacc'da her nesneyi hâzır bulalar. Ve bu vechile tavsiye ederdi ki, helâl-i tayyibden iktisâb edip harç edeler. Kat'-ı rahmla veyâ gasbla veyâ gayrı vecihle zulümle olmaya. Zirâ, bunlar zâhirde şân-ı eşrâfa gayr-ı mülâyim olduğundan mâ'adâ 'âkıbeti mûris-i keder ve mûcib-i zarar olur. Kendi ve el hakkında hayr olmaz, belki şerr olur. Zirâ demişlerdir ki, insanın tenâvül ettiği ta'âm tohum ve batnı tarla gibidir ki, tohum redî ve tarla dahî arz-ı habîse olsa amel zâyi' olduğu gibi batnın ta'âm-ı hubus ile dahî fesâdı [108.b] öyledir. Bu cihetten ehl-i sülûk olanlar lokma-i helâl kesbinden tedkîk ve her mâye-i meâş olan dakîki şer' ve takvâyâ tadbîk eylerler. Ve lokma-i tayyibe ve sıdk ve hulûsu insân-ı miftâh bilirler. Ve miftâhta dendân olmasa feth-i bâb olmadığı gibi umûr-ı mezkûre dahî mefkûd olan sülûkta duhûl- beyt-i hakikat olmaz. Ve bu a'sârda 'avâm ve havâssın mâide-i ma'nâdan bî-mezâk oldukları şübehât ve muharremât ile âlûde olduklarından ve şahîn himmeti her sayd-ı mekrûha saldıklarındandır.

Limuharririhi

Salma şahîn dili, her zâğa,

Mürg-i cânı düşürme bu âğa,

Hâr var ise de bu gülşende,

Bâğı gör, çıkma lâle-veş dâğa,

Lezzet olmaz cebeli fâkihede,

Benzemez zevki meyve-i bâğa,

Bir meydır ûdla dühân-ı hatab,

Yâ ki, misk u oyar mı debbâğa,

Hakkıyâ ceb, düşenler oldu telef,

Sola meyl eyleme yürü sâğa,

Ve dahî demişlerdir ki, iptidâ heşm-i serîd edip ezyâfa takdîm eyleyen Hz. Halîlü'r-Rahmân İbrâhim'dir aleyhisselâm. Ve hadîste gelir; “ فضل عائشة علي النساء “ كفضل الثريد علي سائر الطعام [Âişe'nin diğer kadınlara göre üstünlüğü, serîdin diğer yemekler üstünlüğü gibidir.] ⁷¹” Burada sâir ta'âmdan murâd lahmıdan mâ'adâsıdır. Zirâ lahm hakkında hadiste gelir ki; “ في الدنيا والاخرة اللحم [109.a] سيدّ الادام ” ⁷² Pes, serîd-edâ meyyitte lahmıdan âşığa olduğu gibi 'Âyişe dahî fazl ve kemâlde Hz. Fâtıma'dan dündür. Bu sebepten kemâl-i Fâtıma üzerine nass-ı nebevî vârid oldu. 'Âyişe hakkında ise “ خذوا ثلثي دينكم من عائشة ” [Dîninizin üçte ikisini Âişe'den alın] ⁷³ denildi. Sülüseyn ise sülüse islâsa göre kemâl değildir.

Pes bundan fehmi olunur ki, 'Âyişe, serîd menzilesinde olunca Fâtıma lahm pâyesinde olur. Onun için Fâtıma hakkında seyyidet-i nisâ-i ehli'l-cenne denildi. Ve ba'zı nâzımlar demişlerdir ki; “ للصدیقة الرجحان فاعلم علي الزهراء في بعض الخصال ” ⁷⁴ ya'ni ba'zı hisâlde 'Âişe'nin Hz. Fâtıma-i Zehrâ üzerine rüchân ve fazlı vardır. Velâkin min vechi mefzûl olan min vechi fâzıl olmak be'îd değildir. Ve aksi dahî böyledir. Ve hadîs-

⁷¹ Buhârî, *Er'ıme*, 25, 30; *Fedâilu's-Sahâbe*, 30.

⁷² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 271, *Beyhakî Şuabu'l-İman*, V, 92.

⁷³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c.I., s.449.

⁷⁴ Şerhü'l-Emâlî, Âsitâne Yay., Üsküdar, s.83.

i ‘Âiše’den mefhûm olan hıfz û zabta olan kuvveti beyândır. Husûsan ki, belâgatte cümleden fâika idi. Ve fazlı mensûs olanlar sâir ezvâcdan mümtâzlardır. Egerçi, “هم كالحلقة المفرغة لا يدرى اين طرفها”⁷⁵ [Onlar başı sonu belli olmayan yuvarlak bir halka gibidirler.] vefkince Allâh’ı ve Rasûlullâh’ı ve dâr-ı âhireti ihtiyâr etmekte ve ehl-i îmâna ümmühât olmakta berâberlerdir radiyallahü anhünne.

Limuharririhî

Olmasaydı her yerinde şîr-i feyz,

[109.b] Denmez idi filhakîka ümmühât,

Böyle mâderler senin de vâr ise,

Ey tufeyl-hân ihsân hât hât,

Ve demişlerdir ki, vâlid-i Rasûlullah olan Abdullah Hacûn’da, vâlideleri Âmine binti Vehb beyne’l-Haremeyn Ebvâ dedikleri mahalde veyâ makarr-ı Mekke olan Hacûn’da ki, hâlâ Mu‘allâ diye şöhret-yâbdır. Ve ceddleri Abdülmuttalib mukaddemâ zikrolunduğu üzere arz-ı Yemen’den Ruâ‘ nâm mevzı’da, ve cedd-i sânileri Ömer ve El-‘Alâ Hâşim bilâd-ı Filistinden Gazze nâm kasabada medfûnlardır. Ve merkad-i Hâşim müte‘ayyen olup ilâ hâzâ’l-ân ziyâret-gâhtır. Zirâ Hâşim’in cahiliyyet üzerine intikâli kabirini ziyareti mâni‘ değildir. Nitekim, Rasûlullah ebeveyn kabirlerini kable hadîsi’l-ahyâ’ ziyârete me’zûn oldular velâkin istiğfâra me’zûn olmadılar. Zirâ istiğfâr mağfîret talep etmektir. Mağfîret ise me’âsîye te‘alluk eder. Ve me’âsinin a‘zamı küfürdür. Ve küfür ve şîrk tevbe etmedikçe mağfûr olmaz. Nitekim Kur’ân’da gelir; “انَّ الله لا يغفر ان يُشرك به” [Allah kendisine şîrk koşulmasını bağışlamaz.] (Nisâ, 4/48,116) Ve sâir me’âsî ise meşîet-i İlâhiyyededir. Şu kadar vardır ki, dünyâda küfür için istiğfâr etmek kâfirin hidâyetini talebe müeddâdır. Pes, meâlî; yâ Rabb, sen ona hidâyet eyle demektir. [110.a] Nitekim, bir kimse meclis-i hamra mürûr edip, Allâh Teâlâ sizi cennet

⁷⁵ Meydânî, *Mecma‘ul-Emsâl*, c.II., s.397; Zemahşerî, *El-Müsteksâ Fî Emsâli’l-Arab*, c.II., s.393.

şarâbı ile pür-mezâk eyleye dese filhakîka onların Hakk Teâlâdan tevbesini taleptir. Zirâ demektir ki, yâ Rabb, sen bu şurb-ı hamr edenleri tevbeyle muvaffak eyleyip âhirette bundan âlî meclis ve bundan lezîz şarâpla müşerref eyle. Ve meclis-i hamr gerçi fî nefsi'l-emr meclis-i sâfil ve şarâbı dahî mürdür. Lâkin, onların yanında âlî ve lezîzdır. Ya'ni bir iyi nesne olduğun i'tikât ederler. Ve Kur'ân'da nezâiri dahî çoktur. “لم ينالوا” [Hiçbir hayra ulaşamazlar] (Ahzâb 33/25) gibi. Ve kâfir âhirette intikâl ettikten sonra onun için taleb-i hidâyet yoktur. Zirâ zamanı fevt olmuştur. Ya'ni âhirette teklîf yoktur. Şol cihetten ki, dâru'l-cezâdır. Belki teklîf dünyâdadır ki, dâru'l-'ameldir. Bu yüzden ne dünyâda cezâ talep olunur ve ne hûd-ı âhirette amel. Şu kadar vardır ki, Allâh Teâlâ âhirette tekâliften bir secde alıkoymuştur ki, orada secde ediniz diye emr ettikte ehl-i nifâkın zahırları nühâs gibi olup inhinâyâ kâdir olmayalar. Nitekim Kur'ân'da gelir; “يوم يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ” [Secdeye dâvet edilirler, fakat güç yetiremezler.] (Kalem 68/42.) Feammâ mü'minler secde edeler. Zirâ dünyâda tav'an secde ederlerdi. Ve istiskâl ve inkâr etmezlerdi. Ve bu [110.b] secde ile ahl-i a'râf terakkî edip Cennet'e dâhil olalar. Ya'ni ehl-i a'râf ki, hasenât ve seyyiâtı berâber olanlardır ki, bu cihetten beyne'l-cenneti ve'n-nâr şöyle kalıp sonraki secde ile me'mûr olup secde edicek ol-secde keffe hasenâtı tercîh edip berzahından halâs olalar. Ve bu sırâ işâret eder şol kelâm ki gelir; “مَنْ اسْتَوَى يَوْمَافَهُوَ مَغْبُونٌ”⁷⁶ [İki günü birbirine eşit olan zarardadır.] Ya'ni bir mü'min ki, yevmen fe yevmen “رب زدني علماً” [Rabbim benim ilmimi artır.] (Tâhâ, 20/114.) fehvâsınca 'ilm-i billâhın ziyâdeliğini talep etmiye ve ma'rifetinde terakkî yolunda gitmiye ticâretinde hâsir ve mu'âmelesinde mağbûn olur. Pes, gerektir ki, gün başına belki her saatte 'ilm-i cedîd sahibi ola. Zirâ Allah Teâlâ vâsi'dir. Abda dahî lâzımdır ki, ol sıfat ile muttasıf ola ve deryâ-yı 'ilmi mevc-engîz olmakda bahr-i muhît sureten bula. Bu sebepten sûfiye gerektir ki, her gün kütüb-i meşâyıhtan bir cüz'ü okuya. Tâ ki, kırâat yüzünden olsun terakkî bula. Eğer ehl-i irâdet ve ilhâm değil ise ve illâ vech-i hâstan ahz ettiği 'ilim ona kâfidir. Zirâ 'ilm-i zâhir kuyu suyu gibidir ki meksûbdur. Ve âb-ı câh her yerde lezîz olmaz. Feammâ, 'ilm-i bâtın yağmur gibidir ki, sihâb onu takdîr etmekle musaffâ olmuştur. [111.a] Pes, bu makûle

⁷⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 305

‘ilm-i feyz gerek kütüb ve resâilden ahz olunsun ve gerek ilhâmdan, ikisi dahî makbûldür. Feammâ ilhâmdan vârid olan asfâdır ki, onda aslen küdüret yoktur. Sahâiften ahz olunan ise nev‘an memzûcdur. Zirâ hayâl mertebesine mürûrdan hâlî değildir. Onun için Kur‘ân‘da havass ulü‘l-elbâb ile vasf olundular. Zirâ, lübb kısr mukâbelesindedir ki, dühnü müstemildir. Süt gibi ki, yâğı ve kaymağı müstemildir ki, ona ‘ilm-i fitrat derler. Bu sebepten Rasûl-i Kâinât aleyhi efdalü‘t-tahiyyât tenâvül-i şîr etseler “اللهم بارك لنا فيه و زدنا منه” ⁷⁷ [Allâhum onu bize bereketli kıl ve onu bizim için artır.] diye du‘â ederlerdi. Sâir ta‘âmlarda ise bereket ile du‘â üzerine iktisâr eylerlerdi. Meselâ kalbin zâhirinde olan sevdâya hubb derler.....perde-i kalbi hark edip bâtın-ı dile dâhil ola ona ‘aşk derler ki, ifrât-ı muhabbettir. Nitekim Kur‘ân‘da gelir; “قد شغفها” [Yusuf’un sevdâsı onun kalbine işlemiş.] (Yusuf 12/30) Ya‘ni Zelîha’nın Hz. Yûsuf hakkında olan muhabbeti ‘aşk kabîlinden idi ki, derûn-i dile girmiş idi ve muhabbetin lübbünü bulmuş idi. Her kimin ki hâli lübb mertebesinden ola sâire kıyâs olunmaz. Zirâ lübb, kışrdan zâhirden bâtın mertebesidir ki, ehlullah hâlidir. Gel imdi [111.b] Hakk’a ermek istersen el kalbi ile erme. Ve Hakk’ı görmek dilersen el gözü ile görme. Belki el sana kalp hâlinden söylemekle sen de âgâh ol. Ve sana yol göstermekle gözüün var ise sen de doğru yol bul. Ey sa‘âdet ki ıraklar yakın ola, vey şekâvet ki, yakınlar ırak ola. Meselâ ba‘zı ecânib-i havâstan olmak ve ba‘zı ekârib-i avâm mertebesinde kalmak gibi. Hz. Nûh aleyhisselâm hâline nazar eyle ki, karîb olan oğlu ba‘îd olup, “انه ليس من اهلك” [O aslâ senin âilenden değildir.] (Hud 11/46) vartasına vakı‘ oldu. Ve Hz. İbrâhim aleyhisselâm hâline bak ki, karîb olan babası Âzer ba‘îd olup, âhirette bir sırtlan sûretinde teşekkül edip oğlu İbrâhim eliyle Dûzah’a tarh olursa gerektir. Ve ba‘îd olan Abdülmuttalib, muttali‘ ol ki, pence-i îman ile karîb olmuştur. Ve ‘alâ hâzâ

Limuharririhi

Ey ki çeşmi matla-ı nûr u dili mir‘ât-ı Hakk

Senden iste, sendedir zirâ ki sırr-ı zât-ı Hakk

⁷⁷ Buhârî, Eşribe, 21

Âdemin âyinesinden görünür nûr-ı Hüdâ
Onda zâhirdir belî cümle tecelliyât-ı Hakk

Ger hidâyet olmasa her-giz müfîd olmaz nazar
Mümkün olmaz ‘akılla keşf olmasa isbât-ı Hakk

Kalbdır kim, dâima eyler tavâf ilhâm anı **[112.a]**
Benzemez hiç beyte, gerçi çokdurur ebyât-ı Hakk

Semme vechullahı bilmektir murâdım Hakkıyâ
Ânınçün eylerim ben seyr-i beyyinât-ı Hakk.

SONUÇ

Tuhfe-i Hasekiye Bursevî'nin en hacimli eserlerindendir. Eserin son üçte birlik kısmı ile ilgili İhsan Kara tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Osmanlı müesseseleri ile ilgili bölüm Ziyâ Kazıcı tarafından bir makalede ele alınarak ilgili bölüm bâzı kısaltmalarla ve kısmî bir sadeleştirme ile neşredilmiştir. Biz de tezimizde eserin 1b-112a varak arasını günümüz Türkçe harflerine aktararak çalışma alanımızı kapsayan bölümle ilgili konuları tahlil etmeye gayret gösterdik. Müellif eserini 15 Cemâziyelâhir 1134/ 1722 de tamamlamıştır. Bursevî eserini III.Ahmed'in sarayında serhasekiyân olan Tûbâzâde Mehmed Ağa'ya ithâfen yazmıştır.

Tasavvufun târihî serüveni içerisinde Osmanî dönemine bakan vechesinin önemli bir yeri vardır. Bu dönemdeki tasavvufî tecrübe hayâtın her alanında vâir olmuştur. Bursevî'nin hayatının nihâyetine yaklaşırken kaleme aldığı dönemlere rastlayan eser müellifin engin müktesebâtını yansıtmaktadır. Müellif, eserin geneline bakıldığında Osmanlı'da ki idârî teşkilâtı tasavvufî olarak yorumlamaktadır fakat bizim incelediğimiz kısımda kelime-i tevhîdin (Lâ ilâhe illallah) (2b-30a) ve Muhammedü'r-rasûlüllâh'ın tasavvufî şerhi (vr. 30b-66a) ve peygamberimizin soyu (Abdullah, Abdülmuttalib, Hâşim) (66a-112a) ele alınmaktadır. Biz de bundan dolayı bizim çalışma alanımızın dışında kalan konulara çok girmedik.

Bursevî, -eserin genelini düşündüğümüzde- konuyu işlerken bir pergel misâlî bir ayağıyla Osmanlıdakî idârî teşkilâtı tasavvufî açıdan yorumlarken diğer yandan da tasavvufun meseleleri üzerinde mekiğini dokumakta ve tasavvufla ilgili genel mânâda bir çok noktaya temâs etmekte ve bu konulara kendine has üslûbuyla îzahlar getirmektedir. Biz eserde tahlil edeceğimiz konuları seçerken Bursevî'nin üzerinde daha çok durduğu konuları seçmeye gayret ettik. Ve bu konularla ilgili önce mutasavvıfların daha sonra da müellifin bakış açısını yansıtmaya çaba gösterdik.

İncelediğimiz kısım îtibâriyle Bursevî daha çok İslâmın temel hakîkati olan kelime-i tevhîd üzerinde durmakta ve efendimizin şeceresini ortaya koymaya başlamaktadır. Ama bunu yaparken hilâfet, zâhir-bâtın ilmi, esmâ-i hüsnâ, mübâyâ‘a, nübüvvet ve velâyet gibi konular ve seyr u sülûk, riyâzet-mücâhede, zikir, sohbet gibi kavramlara da ışık tutmaktadır ve bu mevzûlarla ilgili mülâhazalarını serdetmektedir.

İsmâil Hakkı eserinde konuları şiirlerle takviye etmekte ve şâirlik yönünü görmemizi sağlamaktadır. Ama o şiiri bir amaç olarak görmemekte konuların anlaşılması için bir araç olarak kullanmaktadır. Şiirin anlamsal zenginliğinden faydalanmaktadır.

Son olarak tasavvuf gerek târihîsel yönü ile gerekse bünyesinde barındırdığı konuların güncelliği ile üzerinde durulması ve bir karınca misâli üzerinde hâssasiyetle çalışılması gereken muazzam bir birikime sâhiptir. Biz de bu engin mîrâsın bir nümûnesi olan *Tuhfe-i Hasekiye* üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiş olduk. Ve engin denizin sâhiline yaklaşarak deniz hakkında mâlumat elde etmeye çabaladık. Böylece tasavvufun kavramsal dünyâsına kapı aralayarak o dünyânın kelimeleri ile tanışmaya ve ülfete koyulduk. *Tuhfe-i Hasekiye* bu noktada bize bir vesîle mesâbesinde oldu. Biz de bu vesîle aracılığı ile bu noktadaki yolun erkânını öğrenmeye çalıştık. Nihâî olarak Yunusça söyleyecek olursak “*bu yol uzundur, menzili çoktur, geçidi yoktur, derin sular var.*” Rabbim menzile ulaşma azminde olan bizlere derin sulara ve meşakkatli geçitlerde nusret lutfetsin.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, (164-241 h.); *el-Müsned*, I-VI, 2.Bsk
Çağrı, İstanbul: (1413/1992).

Ankaravî, İsmâîl, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdettin Ekici, İstanbul: İnsan, 2000.

Aşkar, Mustafa, *Niyâzi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998.

Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1992.

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Târihi*, Sad.Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi,
1992.

Ayverdi Sâmîha, *Türk Târihinde Osmanlı Asırları*, 4.Bsk., İstanbul: Kubbealtı, 1999.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâîl (v. 256 h.); *el-Câmiu's-Sahîh*, 2.Bsk,
İstanbul: Çağrı, I-VIII, (1413-1992).

Bursalı Mehmed Tâhir , *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c. I-III, 1333.

Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Kitâbu'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan,
1997, c. I-II.

_____, *Tuhfe-i Atâiyye- Kâbe ve İnsan-* (Haz. Veysel Akkaya)
İstanbul: İnsan, 2000.

_____, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Haz. Nedim
Yılmaz . 2. bsk., İstanbul: Damla, 2005.

_____, *Ferâhu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku,
İstanbul: Uludağ, 2000,

_____, *Kitâbu'l-Hitâb*, Sad.Bedia Dikel, İstanbul: Divan Matbaacılık,
1976

_____, **Ruhu'l-Beyan**, 1137/1725 ; İhtsr. Edn. Muhammed Ali Sabuni ; Trcm . Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, vd. İstanbul : Damla, 1995.

_____, **Ruhü'l-Mesnevi** , İstanbul : Matbaa-i Amire, 1870. 1. c.

_____, **Sülûk Risâlesi**, Süleymâniye Ktp. Yazma. Mihrişah Sultan Böl. Nr. 206/11

_____, **Tuhfe-i Ömeriyye**, (Hz. Mehmed Ali Akidil), **Üç Tuhfe-Seyr u Sülûk-**, İstanbul: 2000

_____, **Tuhfe-i Vesîmiyye-Tuhfe-i Aliyye**, (Haz. Şeydâ Öztürk), **Üç Tuhfe- Seyr u Sülûk**, İstanbul:2000)

Cami, Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed ; **Nefehatü'l-üns : evliya menkıbeleri**, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara ; çev. ve şerh. Lamii Çelebi. İstanbul:Marifet, 1995.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber, 1997,

Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, 385/995 ; **Sünen**, thk. Abdullah Haşim Yemani Medeni, Medine, Dârü'l-Mehasin, c.I., 1966.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 18. Bsk., Ankara, Aydın 2001.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh el Hemedânî, (445-509 h.); **Müsnedü'l-Firdevs bi me'sûri'l-Hitâb**, I-V, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1.bsk. (Tahkik: Said b. Bisyûnî Zağlûl), 1986.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202- 275 h.); **es-Sünen**, I-V, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, 1413-1992.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el Müsennâ (210-307 h.); **el-Müsned**, I-XIII, Dimaşk: Dâru'l-Me'nûn li't-türâs, 1404/1984.

- Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî, h.538, , *El-Müsteksâ Fî Emsâli'l-Arab*, c.II., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, Haz. Süleyman Uludağ, Kuşeyrî *Risâlesi*, 1. Bsk., İstanbul: Dergâh, 1978.
- el-Aclûnî, İsmâil bin Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 1988, c.I-II.
- el-Beyhakî, Ahmed b.Hüseyin (v. 458 h.); *es-Süneni'l-kübrâ*, I-X, Mekke, Mektebetü dâri'l-bâz, 1414/ 1994.
- el-Cîlî, Abdülkerim, *İnsan-ı Kâmil*, Tercm., Abdülazizi Mecdi Tolun, Haz. Selçuk Eraydın Ekrem Demirli Abdullah Kartal, İstanbul: İz, 1998.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed (450-505 h.); *İhyâü ulûmi'd-dîn*, I-IV, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, tsz.
- el-Hakîm et Tirmîzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b.Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, I-IV, Dâru'l-Cîl, 1.Bsk., (Tahkik:D.Abdurrahman Umeyre), Beyrut, 1992.
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en Neysâbûrî, (v. 405 h.); *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- el-İsfahânî, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân* Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Şam: Dâru'l-Kalem, 2002.
- el-Kari, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali, 1014/1606. *Şerhu'l-emali*, İstanbul: Âsitâne, tsz.
- el-Münâvî, Muhammed el-Med'uvv bi Abdirraûf; *Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmiü's-sağîr*, I-VI, Mısır: el- Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356 h.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b.Şuayb (215-303 h.); *es-Sünen*, I-VIII, 2.Bsk İstanbul:Çağrı, 1413/1992.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 4. Bsk. İstanbul: Müifv, 1994.

Ertuğrul, İsmâil Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: İnsan, 1991.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed (v. 360 h.); *el-Mu'cemul-evsat*, tahkik: Hamdi b.Abdülmecid es-Selefî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, 1415 h.

_____; *el-Mu'cemu's-sağîr*, (*er-Ravdu'd-Dânî*), I-II, Beyrut/Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî /Dâru Ammar, 1985/ 1405.

et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Tahkik: Hamdi b.Abdülmecîd es-Selefî, VI, Musul: Mektebeü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1404 h.

et-Tirmizi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan Hakim, *Hatmü'l-evliya*, 320/932 ; thk. Osman İsmail Yahya. Beyrut : Ma'hadü'l-Adabi's-Şarkiyye, 1965.

et-Tusi, Ebu Nasr Serrac, 378/988, *el-Lüma'-İslam tasavvufu-*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk, 1996.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlevî Âdab ve Erkâm*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1963.

Hucvîrî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1982.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, (v. 287 h.); *es-Sünne*, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrut: I-II, 1400 h.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b.Ahmed et-Temîmî, (v.354 h.); *es-Sahîh*, I-XVII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2.Bsk., (Tahkik., Şuayb Arnavut), 1414-1993.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Ömer ed-Dımeşkî (v. 774 h.); *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I-IV, Beyru: Dâru'l-Fikr, h.1401.

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (207-275 h.); **es-Sünen**, I-II, İstanbul: 2.Bsk, Çağrı, 1413/1992.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, **Lisanü'l-Arab** , 711/1311 ; Haz. Emin Muhammed Abdülvehhab vd. 2. bsk. Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-Türasi'l-Arabi, 1997.
- İbn Sâ'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâ'd ez-Zühri (v.230 h.) **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut: Dâru's-Sâdır, tsz.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, 606/1210, **en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser**, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Rabbânî, İmam, **Mektûbât**, Çev. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul: Merve, ty. c. I.
- Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe sözlük**, İstanbul: Birim, 1993.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi**, İstanbul, Dergah, 1985,
- Kartal, Abdullah, **Abdülkerim Cilî, Hayâtı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi**, İstanbul: İnsan, 2003.
- Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul: Kayıhan, 1991.
- _____, Müif Dergisi, **İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Osmanlı Müesseseleri.**, İstanbul: Müifv, s.7-8-9-10, 1989, s.208
- Kelâbâzî, **Ta'arruf, Doğu Devrinde Tasavvuf**, Haz. Süleyman Uludağ, 1. baskı, İstanbul: Dergah, 1979.
- Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü'l-Ganâim Muhammed, 730/1329, **İstilahatü's-Sûfiyye** ; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1981.

Kılıç, M. Erol, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul:1995.

Konuk Ahmet Avni, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 3. Bsk., İstanbul: Müifv, 1999, c. I.-IV.

_____, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Terc. ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz, 1992.

Kudai, Ebû Abdullah Muhammed b. Selame b. Cafer b. Ali, *Müsnedü's-şihab*, 454/1062 ; thk. Hamdi Abdülmecid Selefî . 2. bsk., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Kübrâ, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, Dergâh, 1980.

Mâhir İz, *Tasavvuf*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, 5. Bsk., İstanbul: Kitabevi, 1995,

Mâlik b.Enes, Ebû Abdillâh el-Esbahî, (v.179 h.); *el-Muvattâ*, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, 1413-1992).

Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, Terc. A. Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz, 1994.

Meydânî (h.518), *Mecma'ul-Emsâl* . I-II., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ts.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık, 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî, (v. 261 h.); *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, , 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, (1413-1992).

Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001.

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: Nûn, 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Târîhi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: MEB, 1972, c. III. ,

Parsa, Hâce Muhammed, *Faslu'l-Hutâb*, (trc. Ali Hüsrevoğlu) *Tevhîde Giriş*, İstanbul:

Erkam, 1988.

Râzî, Fahreddîn, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Terc. Suat Yıldırım vd., Ankara,

Akçağ, 1988, c. II.

Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan, 1996.

Said b. Mansur, Ebû Osman el-Horasânî (v.227 h.); *Kitâbü's-Sünen*, Hindistan: Dâru's-selefiyye, 1982.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, 13.Bsk., İstanbul: Çağrı, 2004.

Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Mtrcm. Yahyâ Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul: Umran, 1988.

Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara:

Ankara Üniv., 1981.

Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *Zâhir ve Bâtın İlmine Dâir Bir Risâle*, (Çeviri ve

notlandırma: Mustafa Öztürk, Ali Bolat), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: 2001/ 6, s. 302.

Tektaş, Akif, *İsmâil Ankaravî'nin Minhâcü'l-Fukarâ Adlı Eserinin Özü*, Haz.

Mustafa Çiçekler, İstanbul: Eren, 2004.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b.İsâ Sevre (209-279 h.); *el-Câmiu's-Sahî*, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, I-V, (1413-1992).

Topaloğlu, Bekir, *DİA*, “Esmâ-i Hüsnâ”, c. XI.

Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târîhi*, İstanbul: Sehâ, 1995.

_____, *DİA*, “Biat” mad., c. VI.

Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK, 1996.

Uludağ, Süleyman, *DİA*, “Celal” mad., c. VII.

_____, *DİA*, “Halife” Mad., c. XV.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz., ,
İstanbul, Kitabevi, 2006, c. I-V.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, Ankara:
Diyânet Vakfı, 2000.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul: Ensar, 1994.

_____, *Aziz Mahmûd Hüdâyî-Hayâtı-Eserleri-Tarîkatı*-, 5.Bsk.,
İstanbul, Erkam, 2004.

Yurdağür, Metin, *İslam Düşünce Târihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi*, *Müif Dergisi*,
13-15 say, İstanbul: Müifv., 1995-1997, 1997.

T.C.

**MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ İLAHİYAT ANABİLİM DALI**

TASAVVUF BİLİM DALI

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ

RİSÂLESİ MUHTEVÂ VE TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS

ENGİN SÖĞÜT

İSTANBUL-2007

T.C.

**MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ
RİSÂLESİ MUHTEVÂ VE TAHLÎLİ**

**YÜKSEK LİSANS
ENGİN SÖĞÜT**

**PROF. DR. HASAN KÂMİL YILMAZ
TEZ DANIŞMANI**

İSTANBUL-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ.....	1
I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYÂTİ ve ESERLERİ	2
A. HAYÂTİ.....	2
B. ESERLERİ	7
II. BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ İSİMLİ ESERİ	10
1. Çalışmamızın Muhtevâ ve Çerçevesi	10
2.Çalışmada Tâkip Ettiğimiz Usûl ve Prensipler.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
KENZ-İ MAHFÎ'DE ELE ALINAN KONULAR	17
I. KENZ-İ MAHFÎ	18
A. GİRİŞ	18
1. Mutasavvıfların Kenz-i Mahfî Hakkındaki Görüşleri	18
B. BURSEVÎ'DE KENZ-İ MAHFÎ.....	21
İKİNCİ BÖLÜM	22
KENZ-İ MAHFÎ METNİ.....	24
SONUÇ	153
BİBLİYOGRAFYA.....	154
EK: KENZ-İ MAHFÎ ORJİNAL METNİ-	157

ÖNSÖZ

Temizliğe erme , saflaşma anlamına gelen Tasavvuf ; kişinin saflaşması , toplumun saflaşması ve üzerinde yaşanan coğrafyanın saflaşıp temizlenmesini sağlamıştır. Bu temizlik derinliği de beraberinde getirmiştir.

Bilinenin aksine Anadolu'ya 1071'den önce mutasavvıflarla girilmiştir. Coğrafya fethe hazır hale getirilmiştir. Bu gelen dervişler de Orta Asya'da Ahmet Yesevî'nin rahle-i tadrîsinden geçmiş kişilerdi. Osmanlı'nın gittiği her yere önceden giden sûfîler o toprakların İslâm kültürüne hazırlanmasında önemli rol oynamışlardır. Ve bilinen Osmanlı coğrafyası dışında yaşamış bugün etkileri ortaya çıkan isimsiz Hak yolcuları...

Bir Rum diyarı olan Anadolu'nun Türk-İslâm kültürü potasında erimesi tasavvuf ortamı ve mutasavvıfların gayretleri ile olmuştur. Mevlâna , Yunus Emre , Hacı Bektâş Velî , Hacı Bayram Velî gibi zâtların münbit hale getirdiği ortamda sayısız Allah dostu Anadolu'nun köklerini en derinlere kadar indirerek nice ayrılık hareketlerine nice düşman saldırılarına bu bütünlüğü korumuşlardır. Önüne gelen her şeyi yakıp yıkan Moğol saldırılarının toprak üstünde bir şey bırakmadığı günlerin ardından daha gür yeşeren kökler tasavvufun semeresidir. “Biz bittik” , kültür adına sefilleştik” denilen bugünlerde bile tasavvuf uzantıları hayat tarzları sayesinde hala biz olarak kalmaya devam ediyoruz.

Toptancı anlayışların tükettiği insanî özelliklerin yeniden kazanılması adına , insanı kâinatın özü ve küçük kâinat gören tasavvufa ihtiyaç şiddetlidir. Batı dünyası bireyin kazanılmasının toplumun kazanılması anlamına geldiğini öğrenmiştir. Biz de Batıdan değil , kendi yaşamış örneklerimizden hareketle tasavvufu günümüze ana hatlarla uygulamak zorundayız.

Günümüzün en önemli eğitim yöntemlerinden biri modellemedir. Başarıya ulaşmış bir örneği başka bir alana uygulamadır. Osmanlı başarıya ulaşmış bir modeldir. Bu modelin önemli bir parçası sivil bir inisiyatif olan tasavvufudur. Dünyanın Osmanlı'yı tüm kurumlarıyla modellediği günümüzde kendi mirasımıza sahip çıkmak en mühim görevimiz olsa gerek.

“Kenz-i Mahfî” Tasavvuf’un varlık anlayışını ortaya koyan temel hadîslerden birini şerheden önemli bir eserdir. Bu anlamda Osmanlı kültür zenginliğinin bir parçası olan bu eserin günümüze kazandırılması önem arz etmektedir. Bizde bu anlamda üzerimize düşen görevi azda olsa yerine getirmeye çalıştık

Kenz-i Mahfî metnini günümüz Türkçesi imlâsınca yazarken Ahmed Avni Konuk’ un yayınlanmış eserlerinde gözetilen transkripsiyon prensiplerini kullandık.¹ Uzun heceler için uzatma işâreti anlamında (^) kullandık. Fakat (ق) ve (ع) harflerinin akabinde gelen uzun seslileri, söylenişleri dikkate alınarak (ā ve ū) gibi yatık çizgili harflerle gösterdik. Türkçe’de kullanılan pek çok kelimenin yazılışında geçen Arapça sâkin ayn harfi (ع) için ters apostrof (‘) sâkin hemze (إ) için ise düz apostrof (’) işâretini kullandık. Müellif tarafından anlamları verilmeyen âyetler, hadîsler ve diğer Arapça-Farsça ifâdelerin orijinal metinlerini yazarak tercümelerini köşeli parantez [] içerisinde verdik. Sûre adı, sûre ve âyet numaralarını geçtikleri yere göre parantez () içerisinde verdik. Ayrıca metin içinde geçen ve kaynağı bulunan hadislerin kaynaklarını göstererek farklılıklara dipnotlarda temâs ettik. Varak numaralarını köşeli parantez içinde belirttik. [1.b] gibi. Eserde geçen manzûmeleri kâfiyesine göre beyitler hâlinde ya da kıt’alar hâlinde yazdık. Metin üzerinde bizim bir tasarrufumuz olmadı, metne sâdık kalmaya özen gösterdik ve ne gördüysek onu yazdık.

Bu tezi hazırlama sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen v e çalışmamda bana yardımcı olan tez danışmanım çok kıymetli Prof. Dr. H.Kâmil Yılmaz hocama, en kalbî minnet ve şükranlarımı sunarım.

Engin SÖĞÜT

Güngören 2007

¹ Bu prensipler için bkz. Tahralı, Mustafa, “*Takdim*”, Mesnevî-i Şerif Şerhi, İstanbul: 2004, c.I., s.25-26.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	:İbn
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
ktp.	: Kütüphâne
m.	: Mîlâdî
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
neş.	: Neşriyat
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa

sad. : Sâdeleştiren
s.a. : Sallallâhu aleyhi vesellem
trc. : Tercüme
thk. : Tahkik eden
vd. : Ve diğerleri
vr. : Varak
vs. : Vesâire

GİRİŞ

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYÂTI ve ESERLERİ

A. HAYÂTI

1063 Zülka'de ayı başlarında (1653 Eylül sonu) bir Pazar günü Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefât ettiği için “Bursevî”, Aydos'da doğduğu için Aydosî, bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için Üsküdârî, tarîkatine nisbetle de Celvetî nisbeleriyle anılır. Babası tarafından seyyid olan İsmâil Hakkı, nesebinin nereye ulaştığı husûsunda mütereddid iken defâlarca Allah tarafından ehl-i beytten olduğunun müjdelendiğini söyler.¹ Kendisi yedi yaşında iken annesi vefat etmiştir. Annesinin vefâtından sonra ona, babaannesi bakmaya başladı.

İsmâil Hakkı'nın okuma yazmayı ve ilk tahsîlini kimden veya kimlerden aldığı tam olarak belli değildir. Çok küçük yaşta Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. On bir yaşına kadar hat ile meşgul olmuş ve sarf ilmi gibi bâzı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okumuştur. Bu dönemdeki hocası ise Şeyh Ahmed Efendi'dir. Bu zât, Osman Fazlî Efendi'nin Aydos'tan Filibe'ye göçtükten sonra yerine gönderdiği halîfesidir.

Osman Fazlî Efendi'nin ilk halîfesi ve akrabalarından Edirne halîfesi Şeyh Seyyid Abdulbâkî Efendi Şumnu'ya akrabalarını ziyârete giderken Aydos'a uğramış, İsmâil Hakkı'nın annesinin öldüğünü öğrenince, onu okutmak için babasından izin almış ve on bir yaşında Şeyh Abdulbâkî Efendi ile Edirne'ye gitmiştir.

İsmâil Hakkı, Edirne'de Şeyh Abdulbâkî Efendi'nin yanında yedi sene kaldı. Kendisinden sarf, nahiv okudu. Yine Osman Fazlî Efendi'nin başka bir halîfesinden fıkıh ve kelâmla ilgili kitaplar okudu. İsmâil Hakkı'nın talebelik yıllarında okuduğu kitapların çoğunu kendisinin istinsâh etmiş olması yazıya olan istîdadını gösterir. Nitekim daha sonra bu istîdadını meşhur hattat Hâfız Osman'dan meşk ederek geliştirecektir.

¹ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*'de de bu konuda Allah Teâlâ tarafından müjdelendiğini söyler. Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 38.b

İsmâil Hakkı, bûluğdan önce on iki yaşında vaaza başladığı gibi daha on altı yaşındayken Edirne’de sakal bırakmıştır.

Şeyh Seyyid Abdulbâkî Efendi, yedi sene yanında kalan İsmâil Hakkı’yı geri kalan eğitimini tamamlaması için bir mektupla o zaman İstanbul’da bulunan Osman Fazlî Efendi’ye gönderdi. Henüz yirmi yaşında bir delikanlı olan İsmâil Hakkı, 1083 yılı Rebûlevvel ayında (Temmuz 1672) Osman Fazlî Efendi’nin Fâtih Atapazarı’ndaki hankâhına geldi.

İstanbul’a gelip Osman Fazlî Efendi’nin dergâhına yerleştikten sonra mânevî terbiyesiyle birlikte zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini de sürdürmüştür. Şeyhinden fenn-i âdâb, kelâm, fıkıh usûlü ve iki defâ da ferâiz okudu.

İsmâil Hakkı, şeyhi tarafından okutulmayan ilimleri tahsîl etmek üzere dergâh dışında İstanbul’un ileri gelen diğer hocalarından da istifâde etti.

İsmâil Hakkı nihâyet eğitim sürecini tamamladıktan sonra Osman Fazlî Efendi tarafından Üsküp’e halife olarak tâyin edilmiştir.

İsmâil Hakkı, İstanbul’dan ayrılarak deniz yoluyla Karadeniz üzerinden önce memleketi olan Aydos’a uğradı. O zaman hayatta olan babası Mustafa Efendi’yi ziyâret edip duâsını aldıktan sonra yola devâm ederek Üsküp’e ulaştı. İsmâil Hakkı, Üsküp’te Şeyh Mustafa Uşşâkî’nin kızı ile evleneceğine dâir bir rüyâ görmüş, fakat Mustafa Efendi de hısımlığa işâret eden bir rüyâ görene kadar durumu gizli tutmuştur. Evlilik teklîfi ilk olarak Mustafa Efendi tarafından yapılmış ve İsmâil Hakkı ilk evliliğini yirmi dört yaşında iken (1087\1676) gerçekleştirmiştir.

Bursevî Üsküp’te halkın sapıklıklarına savaş açmış ve bu mücâdeleye altı yıl devâm etmiştir. Osman Fazlî Efendi, İsmâil Hakkı ile Üsküp ileri gelenleri arasındaki mücâdelenin sonunun gelmayacağıne kanâat getirmiş olmalı ki İsmâil Hakkı’yı Köprülü’ye Köprülü’deki halîfesini de Üsküp’e tayîn ederek bu işe bir son vermiştir. Köprülüde iken Ustrumca halkı Osman Fazlî Efendi’ye bir mahzar göndererek İsmâil Hakkı’yı kasabalarına görevlendirmesini istediler. Osman Fazlî Efendi, onların bu taleplerini kabul ederek İsmâil Hakkı’ya Ustrumca’ya naklini emreden bir mektup gönderdi.

İsmâil Hakkı, Ustrumca'da ikâmetinin otuzuncu ayında (1095\1684) şeyhi tarafından gönderilen bir mektupla Edirne'ye çağrıldı. Şeyhi o zaman IV. Mehmed'in talebi ile sarayda vaaz ve nasîhatlarda bulunmak üzere Edirne'de bulunuyordu. Buradan Bursa'ya halîfe olarak gönderildi. İsmâil Hakkı Bursa'da iken altı kez şeyhini ziyaret etti.

İsmâil Hakkı, 1111\1700 yılında ilk haccını yaptı. 23 Muharrem 1122 (Mart 1710)'de de ikinci haccını yaptı. Bundan sonra da Tekirdağ, Şam, Üsküdar ve Bursa'da ikâmet etmiştir.

İsmâil Hakkı, 9 Zülka'de 1137 (20 Temmuz 1725) Perşembe günü akşama doğru vefât etti. Vefât ettiğinde hicrî târihe göre yetmiş beş yaşındaydı.

İsmâil Hakkı'ya en çok te'sîr eden kimseler arasında şeyhi Osman Fazlı Îlâhî (1102\1690)'nin olduğu muhakkaktır. Ma'nevî şahsiyetinin tekâmülünde eserlerinden ve rûhâniyetlerinden istifâde ettiği mürşidler de vardır. Özellikle Muhyiddîn İbn Arabî (638\1240) ve Sadreddîn-i Konevî (673\1274)'den çok etkilenmiş ve istifâde etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (672\1273)'yi ve Celvetiyye tarîkatının büyüklerinden Mehmed Muhyiddîn Üftâde (988\1580) ve Azîz Mahmûd Hüdâyî (1038\1623)'yi de burada zikretmemiz gerekir.

Kronolojik Olarak Hayatı

1063\1653 Aydos'ta doğdu.

1074\1664 On bir yaşında Edirne'ye gitti.

1083\1672 İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'nin hankâhına geldi.

1086\1675 Halîfe olarak Üsküp'e gönderildi.

1087\1676 Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kızı ile evlendi

- 1092\1681 Halîfe olarak Köprülü'ye gönderildi.
- 1093\1682 Halîfe olarak Ustrumca'ya gönderildi.
- 1095\1684 Edirne'de bulunan şeyhini ziyârete gitti.
- 1096\1685 Tekrar Edirne'ye gitti ve üç aya yakın şeyhinin yanında kaldı.
- 1096\1685 Halîfe olarak Bursa'ya gönderildi.
- 1096\1685 Hem vaaz, hem de te'lif olarak Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr etmeye başladı.
- 1097\1686 Bursa halîfesi olduktan sonra şeyhini İstanbul'da ilk ziyâreti.
- 1098\1687 İkinci ziyâreti
- 1099\1688 Üçüncü ziyâreti
- 1100\1689 Dördüncü ziyâreti
- 1101\1690 Beşinci ziyâreti
- 1102\1690 Sürgüne gönderilen şeyhini Kıbrıs'ta ziyâreti ve yerine şeyh olması
- 1102\1691 Şeyhi Atpazârî Osman Fazlî Efendi vefât etti.
- 1107\1695 I. Avusturya seferine iştirâk etti.
- 1108\1696 II. Avusturya seferine iştirâk etti.
- 1111\1700 Hacca gitti.
- 1112\1700 Hac dönüşü Ulâ yakınlarında eşkıyânın saldırısına uğradı.
- 1115\1704 Üç ay şiddetle bir hastalık geçirdi.
- 1117\1705 Rûhu'l-Beyân'ın te'lifini ve vaaz olarak takrîrini tamamladı.
- 1118\1706 Anne-babasını kabirlerini ziyâret ve sıla-i rahim için Aydos'a gitti.

- 1122\1710 İkinci defâ hacca gitti, iki aydan fazla Kâhire’de kaldı.
- 1123\1711 Hac dönüşü iki buçuk ay İstanbul’da kaldıktan sonra Bursa’ya döndü.
- 1126\1714 Bursa’dan Tekirdağ’a gitti.
- 1126\1714 Âişe Hanım ile evlendi.
- 1129\1717 Tekirdağ’dan Bursa’ya döndü.
- 1129\1717 Bursa’dan Şam’a gitti.
- 1132\1720 Şam’dan Üsküdar’a döndü.
- 1135\1723 Üsküdar’dan Bursa’ya gitti.
- 1135\1723 Bursa’da Câmi-i Muhammedî’yi inşâ ettirdi.
- 1137\1725 Vefât etti.

A.2. HALÎFELERİ

Halîfelerinden bazıları şunlardır:

Osman Vahdetî Efendi (ö. 1135\1713)

Mehmed Bahâuddîn Efendi (ö. 1138\1726),

İshâk Efendi (ö. 1150\1737),

Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151\1738),

Abdurrahmân Efendi (ö. 1164\1751),

Mehmed Hikmetî Efendi (ö. 1165\1752),

Derûnîzâde Mehmed Hulusî Efendi (ö. 1167\1754),

Ahaveyn Efendi (ö. 1176\1762),

Ahmed Pertevî Efendi (ö. 1182\1768),

Yahyâ Efendi,

Abdullah Hasköyî,

Yûnus Efendi,

Mehmed Zikrî Efendi,

Radovişli Ali Efendi,

Sünnetî Efendi,

İçelli Abdulazîz Efendi,

Ya'kûb Afvî Efendi (ö. 1149\1736).

B. ESERLERİ

Kayıp eserleri de dikkate alarak İsmâil Hakkı'nın 120-130 kadar eseri olduğu söylenebilir. Ancak değerlendirme yaparken esas alınan kritere göre mecmûa türü bâzı eserleri, bir veyâ daha fazla eser kabûl edilebileceğinden bu sayıyı bir miktar yukarı veyâ aşağı çekmek mümkündür.

Eserlerini esas olarak Türkçe ve Arapça olarak yazan İsmâil Hakkı, zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık olarak kullanıldığı eserleri de vardır. Eserlerinde yaşadığı döneme göre oldukça sâde bir dil kullanmıştır. Yaşadığı zamanda kullanılan dile daha yakın olan mektupları incelendiği zaman eserlerinde kullandığı Türkçe'ye göre oldukça ağır, ağdalı ve tasannu' ile yazılmış oldukları görülür. İhtivâ ettikleri konulara göre belli başlı eserleri şunlardır:

Tefsîr: Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Üç cild hâlinde yirmi üç senede hazırladığı bu eser on cild hâlinde muhtelif defâlar İstanbul ve Bulak'ta basılmıştır. M. Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîru'l-ezhân min Tefsîri Rûhu'l-Beyân* adıyla ihtisâr ve tahkîk edilmiş, Dimeşk-1988'de basılmıştır.), Ta'likatün alâ evâili Tefsîri'l-Beydâvî, Şerhun alâ tefsîr-i cüz'i'l-ahîr li'l-Kādî'l-Beydâvî, Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü, Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha, Tefsîr-i Sûret-i Yâsîn, Tefsîru Sûreti'l-Asr, Tefsîru Sûreti Yûsuf, Tefsîru Sûreti'z-Zilzal, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Levâihun teteallaku bi ba'zı'l-âyâti ve'l-ehâdis, Mecmûatü âyâti'l-müntehabe.

Hadîs: Şerhu Nuhbeti'l-fiker, Şerhu'l-Hadîsi'l-erbaîn, Şerhu'l Erbaîne hadîsen li'l-İmâmi'n-Nevevî, Risâle fî ıstılâhi ehli'l-hadîs li-İbn Hacer

Fıkıh: Şerhu Fıkıh'l-Keydânî, Mesâilü'l-fıkhiyye, Risâletü'l-câmia li-mesâ-ili'n-nâfia.

Kelâm: Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl, İhtiyârât, Şerhu Şuabi'l-îmân, Ecvibâtü'l-Hakkıyye an es'îlâti's-Şeyh Abdurrahmân, Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz)

Tasavvuf: Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-rûh), Kitâbu'n-Netîce, Kitâbu'l-Hıtâb, Şerh-i Pend- Atâr, Şerhu'l-Usûli'l-aşere, Sülûku'l-mülûk (Tuhfe-i Aliyye), Kitâbu Hucceti'l-bâliğa, Tuhfe-i İsmâiliyye, Tuhfe-i Halîliyye, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Atâiyye, Tuhfe-i Umeriyye, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Huseyniyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i Vesîmiyye, Tuhfe-i Hassâkiyye, Vesîletü'l-merâm, Risâletü'l-Hadârâtî'lhamîsî'l-ilâhî, Lübbü'l-lübb ve sırru's-sırr, Kenz-i Mahfî, Şerhu Salavât-ı İbn Meşîş, el-Hakku's-sarîh ve'l-keşfü's-sahîh, Şerhu'l-hadîs “el-Mü'minü mir'âtü'l-mü'min”, Es'îlâtü's-Sahâfiyye ve Ecvibâtü'l-Hakkıyye, Es'îlâtü'l-Mısıriyye ve Ecvibâtü'l-Hakkıyye, Risâletü Cilâi'l-kulûb, Kitâbu Zübdetü'l-makâl, Şerhu'l-hadîs “İzâ tahayyartüm fi'l-umûr festeînû min ehli'l-kubûr”, Risâle fi't-tasavvuf, Müntehabâtmin Minhâci'l-Âbidîn, Şerhu Kitâ-bü'd-Dürreti'l-fâhıra, Nuhbetü'l-letâif, Şerhu Risâleti's-Sühreverdiyye, Şerhu Risâleti Vahdeti'l-vücûd li-Molla Câmî, Risâle-i Nefesü'r-Rahmân, Şerh-i Kelime-i Tevhîd (Kitâb't-Tevhîd), Risâle-i Keşfü'l-ğîtâ li ehli'l-ârâ', el-İksîrü'l-muazzam ve'l-hacerü'l-mükerram, Mecmûatü'l-esrâr, Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl, Silsilenâme-i Celvetî, Kitâbu'l-Fasl fi'l-esrâr, Hakâiku'l-hurûf, Esrârü'l-hurûf, Risâle et Teheccî fî hurûfi't-tehaccî, Şerh-i Ebyât-ı Hâcî Bayrâm Velî,

Şerh-i Ebyât-ı Yunûs Emre, Şerh-i Nazm-ı Hayratî (Risâle-i Hayriye), Şerh-i Ebyât-ı Hüseyin el-Kâdirî, Ahidnâme-i İsmâil Hakkî (Vasiyyetnâme), Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-sulûk li'ş-Şeyh Ömer b. El-F, Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-sulûk li'ş-Şeyh Ömer b. El-Fârîd, Kitâbu'l-Envâr, Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmâil Hakkî, Makâlât-ı İsmâil Hakkî, Mütefer-rikât-ı Hakkî, Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Suğrâ), Vâridâtü'l-kübrâ, Kitâbu'l-Kebîr, Risâletu "Eyyühe'l-bülbül", Kitâbu'l-Mir'ât li hakâikı ba'zı'l-ehâdis ve'l-âyât, Kitâbu'd-Düreri'l-irfâniyye, Müzillü'l-ahzân, Kitâbu Nakdı'l-hâl, Kitâbu'z-Zıkr ve's-şeref, Kitâbu'l-İzzî'l-âdemî, Kitâbu Hayâtı'l-bâl, Netâicü'l-usûl.

Şiir: Risâletü'l-Mi'râciyye, Dîvân-ı İsmâil Hakkî, Mecmûa-i âsâr

Hutbe-nasîhat: Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr, Kitâbu'l-Hutabâ (Hatîbu'l-hutabâ)

Tecvîd: Şerhu Mukaddimetü'l-Cezerî fi't-tecvîd

Gramer: Kitâbü'l-Furûk

Tarih: Muhtasar li-Tarîhi İbn Hallikân

İlm-i âdâb: Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşköprîzâde²

II. BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ İSİMLİ ESERİ

A. Çalışmamızın Muhtevâ ve Çerçevesi

Çalışmamızın konusu İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Kenz-i Mahfî*'sinin metni ve tahlîlidir. Tez konum olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin "*Kenz-i Mahfî*" sinin bir çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Eserin bir çok matbû hâli olup 1290, 1307 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Tesbit edebildiğim kadarıyla eserin yazma nüshaları şunlardır.

1- Bursa Eski Eserler Ktp. Genel, nr. 75, 88 vr. 18 st. Müellif nüshası (1134), 1290 ve 1307 tarihlerinde basılmıştır.

² Müellifin hayatı iki eserden alıntılanmıştır: Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî,-hayatı, eserleri, tarîkat anlayışı*, İst., 2001; Aynî, Mehmed Ali, *Türk Azizleri I*, İst., 1944

2- Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2260, 61 vr., 23 st., Ta'lik, İstinsâh tarihi: h. 1134, m. 22.10.1721. Bu yazma İsmâil Hakkı'nın beş eserinin bir arada bulunduğu bir yazmanın bölümü şeklindedir ve 99b ile 160a varakları arasındadır. Yazmada ayetlerin üstü kırmızı çizgi ile işaretlenmiş ve eserin ilk kısımlarındaki on başlık belirgin bir şekilde belirtilmiştir.

3- Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 332, 20 vr., 25 st., Nesih, . Eser 176a ile 205b varakları arasındadır. Yazmada âyetler, hadîsler, bölümler, vâridâtlar, önemli sözler, suâl ve cevâblar kırmızı ile yazılmıştır.

4- Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 190, 31 vr., Rika. İstinsâh Tarihi: h.1262, m. 31.12.1845. Varaklardaki satır sayısı değişkenlik gösteriyor. Ayrıca yazmanın başında altı varak "Risâle-i Hızırıyye" isimli risâle var.

5- Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 59, 46 vr., 19 st., Nesih, Rüşdü Efendi tarafından 1250\1834'de istinsâh edilmiştir.

6- Beyazıt Devlet Ktp. Ali Emîrî Şry., nr. 814, 58vr., Ta'lik. Muhammed Kerim b. Muhammed Emi tarafından 1246\1830'da istinsâh edilmiştir.

7- Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2886, yy., t.y., 29b-50b varakları arasında.

8- Beyazıt Devlet Ktp., nr.1016, yy., ty., 21-36 vr.

9- Millet Ktp., nr. 922, yy., 60 vr. 1207 yılında Ahmed Hamdi tarafından istinsâh edilmiştir.

10- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 473, 82 vr., 17 st., Ta'lik, 200*140, 125*70mm. Mustafa Akşehri tarafından Bursa'da 1237\1821'de istinsâh edilmiştir.

11- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 472, 31 vr., 33 st., 210*155, 157*77 mm. Nesih, 1163 yılında İmâm lakabıyla meşhûr Ahmed tarafından istinsâh edilmiştir. Eserin başındaki ilk on bölüm başlığı kırmızı ile belirtilmiş.

12- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 469\12, 254-289 vr., 33 vr., 29 st., Ta'lik, ty.

13- Tire Ktp., Necip Paşa Vakfı, 326, yy, 86 vr., 1237 yılında istinsâh edilmiştir.

14- İstanbul Belediye Ktp., 157, yy., ty., 58 vr.

15- Türk Dil Kurumu Ktp., nr. A000129, 90 vr., 17 st., 230*175, 160*93, Nesih, yazma 1134\1722 yılında istinsâh edilmiş. Söz başları, duracaklar kırmızı.

16- Türk Dil Kurumu Ktp., nr. A000135, 33 vr., 25 st., 220*180, 155*135, Rika, Cedit kâğıt, ty., yy., sözbaşları ve Arapça ibâreler kırmızı.

Eserin hazırlanmasında Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel Bölümü, 75 numarada kayıtlı bulunan müellif nüshası esas alınmıştır. Bu nüshanın mikrofilimden yapılan fotokopisinden istifâde edilmiştir. Müellif nüshası olan bu nüsha 88 varak olup 1134 yılında yazılmıştır.

Eserle ilgili olarak yapılan çalışmalara bakacak olursak tesbît edebildiğimiz kadarıyla eser, Abdulkadir Akçiçek tarafından sadeleştirilmiş olarak “Gizli Hazîne” adıyla neşredilmiştir.³ Eserle alakalı Hasan Kamil Yılmaz’ın *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî’nin Kırk Hadîs Şerhi* isimli çalışmasında bir paragraflık açıklama mevcuttur.⁴ Ayrıca Ali Namlı tarafından yazılan müellifin hayatının anlatıldığı kitapta, müellifin eserleri zikredilirken bir paragraf şeklinde *Kenz-i Mahfî* de tanıtılmıştır.⁵ Eserle alakalı başka çalışma tespit edilememiştir.

Kenz-i Mahfî İsmâil Hakkı Bursevî’nin meşhûr kenz hadîsini⁶ şerh ettiği tasavvufla ilgili önemli bir eseridir.

Kenz-i Mahfî, müellif nüshasında 1a-88a varakları arasındadır. Eserin ilk bölümü on mebhas şeklinde olup esere konu olan hadîs farklı yönleriyle açıklanmıştır. Bursevî bu bölümlerde hadîste ki kelimelerin dilsel olarak tahlilini yapmış, ma’nâ yönünden

³ Bkz., Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kenz-i Mahfî, Gizli Hazine*, sad., Abdulkadir Akçiçek, İst., 1967

⁴ Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî’nin Kırk Hadîs Şerhi*, İst., 1990, s, 91

⁵ Namlı, Ali, *a.g.e.*, İst., 2001, s, 201

⁶ كنت كنزا لاعرف فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق و تعرفت اليهم فعرفني

hadîsi incelemiştir. Eserin geriye kalan kısmı ise müellifin kendisine gelen vâridâtları ve çeşitli şerhlerinden oluşmaktadır. Müellif vâridâtları şerh ederken, vâridâtın geliş zamanını belirtip vâridâtı vermiştir. Ba’zı vâridâtlarda ise zaman verilmeden vâridât zikredilmiş ve şerh edilmiştir.⁷ Bursevî, eserde ayrıca kendi vâridâtı olmayan beyit ve sözleri de açıklamıştır.⁸ Ayrıca ba’zı âyet ve hadîsler de zikredilmiş ve şerh edilmiştir.⁹ Eserde yer yer nazma yer verilmiştir. Ayrıca eserin dili Türkçe olsa da müellif, yer yer ba’zı açıklamaları Arapça yapmıştır.¹⁰

Öncelikle kitabın adını ve kendi adını zikreden müellif, esere besmele ile başlamıştır. Eserin ilk yirmi iki varâğında kitaba konu olan hadîs-i şerîfi on başlık altında inceleyen İsmâil Hakkı, hadîsi açıklamaya geçmeden önce eserinin başında hadîsin sahihliği üzerinde durmuştur.¹¹ Hadîsin sahihliğini açıklarken de muhaddisler ile mutasavvıfların hadislere bakış açısını sergiler bir şekilde, “huffâz sened ile naklederler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bizzat ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin senedi ma’lûm olmamaktan fî-nefsi’l-emr sübûtu lâzım gelmez” demiştir.¹² Bu girişin ardından müellif, hadîsin sebep-i vürûdu üzerinde durmuştur.¹³ Ve hadîsin Hazret-i Davud’un yaratılışın sırrını Allah Teâlâ’dan sual etmesiyle hadîsin vârid olduğunu belirtmiştir.

Bu başlangıcın ardından İsmâil Hakkı, ilk yirmi iki varakta on mebhasta hadîsin açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalarında müellif genel anlamda;

Birinci mebhasta, kudsî hadîsin ma’nâsı üzerinde durmuş, ilâhî hadîsler ile kudsî hadîsi karşılaştırmıştır. Ayrıca bu mebhasta vahyin inişini ele almıştır.

⁷ Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 42.a, 44.a, 48.a, 60.a, 64.a, 66.a, 69.b

⁸ *Aynı eser*, vr. 77.b, 86.b

⁹ *Aynı eser*, vr. 30.b, 45.a, 50.a

¹⁰ Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 36.a-38.a, 38.b-39.a, 39.a-40.a, 45.a-51.a,

¹¹ Bkz. *Kenz-i Mahfî*, 1a

¹² *Aynı yer*. Bu konuda farklı bir yaklaşım için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s, 98, 99

¹³ *Kenz-i Mahfî*, vr. 1.b

İkinci mebhasta, müellif “Küntü” kelimesindeki tâ-i vahdeti açıklamış ve ahadiyyet-i zâtiyye olduğunu belirtmiştir. Ayrıca müellif, sıga-i cem’in tekessür-i zâta değil, tekessür-i sıfâta işâret ettiğini söyler.

Üçüncü mebhasta, “Küntü” kelimesinin fi’l-i mâzî olmasına rağmen Hak açısından zamâna tekâbül etmediğini açıklayan müellif, zamân konusunda açıklamalar yapmıştır.

Dördüncü mebhasta, kenz’in bu dünyâda ifâde ettiği anlamın yanında hadîs-i şerîfte kastedilen ma’nâsını açıklayan müellif, zuhûr sürecini tohum-ağaç örneğiyle açıklamıştır.

Beşinci mebhasta, Hak Teâlâ’ya mahfî denilmesinin üzerinde durulmuş ve bu gizliliğin selb-i zuhûr anlamına geldiği açıklanmıştır.

Altıncı mebhasta, kemâl-i cilâ ve kemâl-i isticlâ kavramları izâh edilmiş ve bunların ibâdet ve ma’rifet olduğu açıklanmıştır.

Yedinci mebhasta, **لا عرف** kelimesindeki lââm’ın ta’lîl için olduğunun üzerinde durulmuş ve Hakk’ın halkı yaratmasını rahmet boyutuna dikkat çekilmiştir.

Sekizinci mebhasta, “Allah Teâlâ halkı ibâdet ve ma’rifet için yarattığı halde neden insânların ba’zıları delâlete düştü?” sorusunun cevâbı verilmiştir.

Dokuzuncu mebhasta, âlem ve âdem’in yaratılış sebebi üzerinde durulmuş ve bunun kemâl-i cilâ ve isticlâ olduğunu açıklamıştır.

Onuncu mebhasta, eşyânın zuhûrunun Hakk’ın muhabbetinden kaynaklandığının üzerinde durulmuştur.

Eserin geriye kalan kısmı ise, müellifin kendisine gelen vâridâtları ve çeşitli şerhlerinden oluşmaktadır. Müellif, vâridâtları şerh ederken, vâridâtın geliş zamanını belirtip vâridâtı vermiştir. Ba’zı vâridâtlarda ise zaman verilmeden vâridât zikredilmiş ve şerh edilmiştir.¹⁴ Bursevî, eserde ayrıca kendi vâridâtı olmayan beyit ve sözleri de

¹⁴ Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 42.a, 44.a, 48.a, 60.a, 64.a, 66.a, 69.b

açıklamıştır.¹⁵ Ayrıca ba'zı âyet ve hadîsler de zikredilmiş ve şerh edilmiştir.¹⁶ Eserde yer yer nazma yer verilmiştir.¹⁷ Ayrıca eserin dili Türkçe olsa da müellif, yer yer ba'zı açıklamaları Arapça yapmıştır.¹⁸

¹⁵ Aynı eser, vr. 77.b, 86.b

¹⁶ Aynı eser, vr. 30.b, 45.a, 50.a

¹⁷ Bkz. Aynı eser, vr. 23.a, 25.a, 28.a, 30.b, 32.b, 35.b, 38.a, 40.a, 41.b, 44.a, 69.a, 71.b, 75.a, 77.b, 83.a, 85.b, 87.a

¹⁸ Bkz., *Kenz-i Mahfi*, vr. 36.a-38.a, 38.b-39.a, 39.a-40.a, 45.a-51.a,

BİRİNCİ BÖLÜM

KENZ-İ MAHFÎ'DE ELE ALINAN KONULAR

I. KENZ-İ MAHFÎ

A.GİRİŞ

İslâmî-Tasavvufî kanaate göre hiçbir şey yaratılmadan önce ezelde sadece Allah vardı. “Fakat yer, gök, zaman, mekân, hülâsa hiçbir şey yaratılmamıştı. Yalnız varlıkların âyân-ı sâbitesi, yâni ne şekilde yaratılacağı, taslağı, planı Allah’ın indinde vardı. Sonra, zaman, mekân vb. eşya yaratıldı. Zamansızlıktan zaman, mekânsızlıktan mekân yaratıldı”¹ Mevlana bunu şu şekilde ifade eder: “Allah bildiğini ortaya koymadıkça, âdeta ilahi tasavvur, ilahi plan olan âyân-ı sabiteyi meydana çıkarmadıkça da, cihana doğurma dert ve zahmetini vermedi.”²

Tasavvufta kenz-i mahfî düşüncesine göre Cenab-ı Hak gizli bir hazine iken bilinmeyi dilemiş ve bilinmek için mahlûkatı yaratmıştır³. Ve insan, ezelde, ‘Kâlû Belâ’ anında muhatap olduğu Cenab-ı hakkın kendisini ‘*Elestü bi-Rabbiküm*’=ben sizin rabbiniz değil miyim? Hitabının güzelliği karşısında adeta vurulmuş ve ilk aşk şerbetini o zaman içmiştir. Dolayısıyla esasen mutasavvıfın varlık, bilgi ve değerler alanında ortaya koyduğu düşünceler birbiri ile yakından irtibatlıdır ve çoğunlukla kenz-i mahfî düşüncesinden kaynaklanan yorumlardan ibarettir⁴.

¹ Can, Sefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul- 2003, c. I-II, s. 307, n. 334.

² Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, terc. Şefik Can, İstanbul- 2003, c. I-II, s. 332, by. 995.

³ Tasavvufta Kenz-i mahfî düşüncesi için ayrıca bakınız. Ahmet Ögke, “Tasavvufta ‘Kenz-i Mahfî düşüncesi’ ve Sofyalı Bali Efendinin (960-1553) ‘Küntü Kenzen Mahfiyyen’ Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:5, Sayı 12, Ankara 2004, s. 9-42

⁴ Ögke, Ahmet, *Vahib-i Ümmî’den Niyazî-i Mısırî’ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yay. Van, 2005, s. 150-151

Aslında Allah her zaman kendini ilmiyle biliyordu. Kudretiyle belli tasarrufları vardı. Fakat o alemler başka alemlerdi. Allah bir kere de bizim fizik alemi diyebileceğimiz, maddeden mürekkep bir alemde kendini ifade etmek ve tanıtmak istedi. Dolayısıyla “Kenz-i mahfî”yi Allah’ın fizik alemindeki tecellilerinden önceki durum için kullanılan bir ifade şekli olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca şunu da baştan bilmek gerekir ki bizler dîk-i elfazdan (sözlerin yetersizliğinden) dolayı “önce” veya “sonra” diyoruz. Yoksa zamandan ve mekandan münezzehten olan O’nun için öncelik ve sonralık bahis mevzuu değildir.

İşte bu Kenz-i mahfî belli bir fasıldır. Cenab-ı Hak berzahta da kendini ifade edecek. Orada da varlığı hem gözüyle görecektir, hem de gören gözlerin gözüyle. Ardından mahşer alemini yaratacak, orada görecektir ve gösterecek. Mahşer alemi de içinde yaşadığımız bu aleme hiç benzemeyen ayrı bir alemdir, ne kadar sürer belli değil. Mesela biz burada atomlar, protonlar, nötronlar diyoruz; belki orada anti atomlar, anti nötronlar, anti protonlar, anti partiküller olacaktır da Allah onlardan bir alem yaratacaktır ve orada Zâtına, sıfat-ı sübhaniyesine ait hususiyetleri sergileyecek; sergileyecek zira her hünerber Zat kendi sanatını teşhir etmek ister. O’nun teşhiri Cennet’te de devam edecek.

Tanımanın evvel emirde ilk basamağı, bilmekten geçmektedir. Bildikçe sevgi, sevdikçe de yakınlık artacaktır. Bu yakınlık öyle bir safhaya gelecektir ki, sevilende yok olma hâli tahakkuk edecektir. Bundan sonra ise seven değil, sevilenden başka ortada bir şey kalmayacaktır. Bir şeyi hakikatiyle bilmeden bildirmek, bildirmek istediğimiz şeyi eksik ve kemalinden uzak bir hâlde bildirmemize neden olmaktadır.

Sevgi ve muhabbete dayalı bir kavram olan ve Tasavvuf düşüncesinin varlık anlayışında önemli bir yer tutan bu kavramı sözlük anlamı açısından ele alacak olursak; kenz-i mahfî sözlükte “gizli hazîne, saklı define, gömülü saklı mal” anlamlarına

gelmektedir.⁵ “Kenz” Arapçada biriktirmek demektir.⁶ Ragıp Isfehanî şöyle demiştir: “‘Kenz’ malı depo edip muhafaza etmektir.”⁷

Kavramı ıstılâhî açıdan ele alacak olursak; Abdürrezzâk el-Kâşânî’ni kavramı “Gaybde saklı bulunan ahadiyet hüviyeti, gizli olanların en gizlisi” olarak tanımlamıştır.⁸ Uludağ’ın kavramla ilgili açıklamaları şu şekildedir: “Genç-i pinhân. Gizli hazîne. Gaybde gizli olan ahadiyet hüviyeti. Bu hüviyet en gizli şeydir.”⁹ İslam ansiklopedisine “kenz-i mahfî” maddesini yazan Aydın’ın girişte yaptığı açıklama şu şekildedir: “Hakk’ın zâtının mutlak bilinmezliğini ifade eden bi tasavvuf terimi.”¹⁰

1. Tasavvufi Bir Kavram Olarak Kenz-i Mahfî

Sufilerin varoluşu anlamlandırmada sıkça başvurdukları temel argümanlardan biri “*ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım*” “*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u’rafe fe-halaktü’l halka li-u’arafe*” rivayeti ve bunun sağladığı fikri açılamdır.

Sözlükte “gizli hazine, saklı define” anlamına gelen kenz-i mahfî ter kibini Muhyiddin İbnu’l-A’rabî “her türlü izafet ve nispetlerden mücerred kadim ve ezeli olan Hakk’ın zatı”, Abdurrezzak el-kaşani ise, “Gaybde saklı bulunan ahadiyyet hüviyeti olup gizli olaların en gizlisidir.” şeklinde tanımlamıştır. Burada mutlak anlamda gizli (gayb-sır) olan hüviyete ve zata kenz-i mahfî denilmesi, O’nun hiçbir zaman bilinemeyeceğini ifade etmek içindir. (Kenz-i mahfî tabiri hadis olarak da tabir edilen

⁵ Bkz, Sarı, Mevlüd, *el-Mevârid*, İst, 1982, s, 1330; Aydın, İbrahim Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, DİA, c, XXV, s, 258; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst., 1996, s, 306; Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul, 1988, s, 161;

⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, iht, Muhammed Ali Sabûnî, trc, Heyet, İst, 1997, c, III, s, 420

⁷ Bursevî, *aynı eser*, c, VI, s, 239

⁸ Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istilahatü’s-Sûfiyye* ; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire : el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Amme li’l-Kitâb, 1981,s, 70

⁹ Uludağ, Süleyman, *a.g.e.*, s, 306; Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul, 1988, s, 161

¹⁰ Aydın, *a.g.m.*, s, 258

“bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim. Bilineyim diye halkı (kainat) yarattım”¹¹ ifadesinden alınmıştır. Burada geçen (Ahbebtü) “istedim” muhabbet, “bilinmek” marifet kökünden geldiği için, mutasavvıflar kainatın yaratılışını muhabbet ve marifetle açıklamışlardır.

Hatta Mutasavvıfların bunun kullandıkları özel bir terim vardır: *en-Nikahu's-Sâri Fi Cemî'i'z-Zerâri*: Arapça, bütün zerrelere sirayet etmiş nikah demektir. "Gizli bir hazine idim". Hadis-i kudsîsinde anlatılan "sevginin yönelişi". Mevâlid-i Selase, aba-i ulviyye ile ümmehât-ı süfliyyenin evlenmesinden doğmuştur. Bütün varlıklar, sevgi yönelişi diye tanımlanan nikahtan husule gelmiştir¹².

Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgi ile tecelli etmiştir ise bilinmektir. alem yaratınca o artık maruf olmuştur. Fakat bu bilinme sıfat ve isimlerinin zuhur etmesi şeklindedir ve O sadece bu yönden bilinir hale gelmiş, mutlak gayb olan hüviyeti ve zatı itibariyle yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Allah, kâinat var olmadan evvel ne kadar gizli ise var olduktan sonra da o kadar gizlidir.

İlahi zatın sonsuz tecellilerin kaynağı olduğu halde kendisinde herhangi bir eksilme söz konusu olmaması O'nun bitmez tükenmez bir hazineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mutasavvıfların âlemin yaratılışını ve varlığını ve muhabbet ve marifetle açıklamaları da buna dayanır. Âlem muhabbetle varolmuş, ahadın zâtî sevgisinden vücuda gelmiştir.

¹¹ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ, ve Müzîlu'l-ilbâs Amme's-tehera min'el-Ehâdîsi ala el-Sineti'n-Nâs*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-1988, II, 132. Ayrıca bkz. Muhammed Nasiruddin El-Elbani, *Silsile El-Zayıf*, 1/166, Suyuti, *Durural Muntasar*, no. 330, Sehavi, *el-Makasidu'l-hasene*, no. 838

¹² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, İstanbul 1995, s.455

2. Tasavvuf Geleneğinde Kenz-i Mahfi Literatürü

Hiç şüphesiz Kenz-i mahfi söylemi tasavvufi gelenek içinde pek mutasavvıf tarafından çeşitli başlıklar altında işlenmiş, şiirlerinde veya divanlarında yada kitaplarında kullanmışlardır.

Hazîne benzetmesini ilk defa kullanan sūfînin Amr. b. Osman el-Mekkî (ö. 291/904) olduğu kaydedilmektedir. Atâr, Amr b. Osman el-Mekkî'nin elinde *Gencnâme (Kitâbü'l-Kenz)* adlı bir eser bulunduğunu, âlemin ve Âdemin yaratılışıyla ilgili bir takım sırlar ihtivâ eden bu eseri özenle koruduğunu belirtir ve Hallâc-ı Mansûr'un bu eser çaldığı şeklindeki bir rivâyeti nakleder. Daha sonra Hallâc'da *Kitâbü't-Tavâsîn*'de gizli, hatta tılsımlı hazîne (genc-i mutalsam, kenz-i mutalsam) benzetmesini kullanmıştır.¹³

Bunların önemlilerinden biri de Haris el-Muhasibi'dir. Muhasibi'nin Kenz-i mahfi hadisinin kullandığı kitabının tam adı Fehmu'l-Kur'an ve Meânîhi şeklindedir. Kitabın ismi rastgele seçilmiş değildir. Müellif, Fehmu'l-Kur'an demekle bir tahsiste bulunuyor ve öncelikle Kur'an'dan maksat nedir? Kur'an ne demek istiyor ve ne kastediyor? Neleri farketmemiz gereklidir ? gibi sorunlar üzerinde duruyor. Ve Meânîhi ifadesiyle ise, dikkat çekilen bu hususların derinlemesine kavranmasını salıkıyor. Başka bir deyişle, lafızlardan manaya geçilmesini istiyor. Aslında bu tercihle Muhasibî, tasavvuf erbabınca sıkça zikredilen “*ben gizli ben hazîne idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım*” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u'rafe fe-halaktü'l halka li-u'arafe*” hoş bir söze de göndermede bulunmakla kitabın mihverini ve hedefini belirlemektedir.

Yine bunun gibi tasavvuf kültüründe sufinin gönlünde hissettiklerine oranla dilin yetersiz kalması ve anlatıma coşku ve heyecan katmak amacıyla varlık-bilgi ve değer alanlarında bazı metaforlara başvurmuştur ve esasen tasavvuf literatürü bu açıdan oldukça zengindir. Varlık alanında başvurulan en önemli metaforlardan biri de hiç şüphesiz “*Küntü Kenzen mahfiyyen*” “gizli bir hazineydim” benzetmesidir.

¹³ Aydın, a.g.m., s, 258

Vahib-i Ümmi'nin bildirdiklerine göre, gizli hazine anlamına gelen Kenz-i mahfi metaforu, benzetmesi, mutlak gaybda gizlenmiş bulunan Hüviyet-i Ahadiyye yerine kullanılır. Bu bilinmesi imkansız olan gizlinin gizlisidir. “*ben gizli ben hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım*” kutsi hadis diye bilinen sözden mülhemdir. Cenab-ı Hak, insanı ve diğer varlıkları, Kenz-i mahfi vahdetinden izhar edip yaratmıştır.¹⁴ Kenz-i mahfinin ilk mazharı Hz. Muhammed'dir. (s.a.v)¹⁵ O olmasaydı diğer varlıklar da yaratılmazdı.¹⁶ Bütün mahlukat ken-i mahfi zatının aynasıdır.¹⁷ Vahib-i Ümmi bu düşüncelerini şöyle dile getirir.

Zat'ı Hak'tan zahir oldu, mu'cizen envâr-ı Hak

*Küntü kenzen sevgisi, gönlümde bürhandır senin*¹⁸

Sinan-ı Ümmi ise Divan'ında kenz-i mahfi ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtir.

Yoğ- iken bu yer ü gök ü arş u kürsi, nefis ü can

*Evvel, âhir bir olan, ol küntü kenzu'llaha bak*¹⁹

Aynı konu Niyaz-i Mısırî'nin Divan'ında ise şu şekilde geçer.

Zehî kenzi hafî k'andan gelir her var olur, peyda

*Gehî zulmet zuhur eyler, gehi envar olur peydâ*²⁰

¹⁴ Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, *Vahib-i Ümmî'den Niyazî-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yay. Van, 2005, s. 165

¹⁵ Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, a.g.e. s. 101, 103

¹⁶ Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, 102,

¹⁷ Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 14

¹⁸ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s.399'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

¹⁹ Sinan-ı Ümmi, *Divan*, s. 84'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

Gayb aleminin gizlilikleri, kenz-i mahfi içinde gizlidir.²¹ Evliyanın ruhları da Kenz-i mahfi'nin gizli hazineleri arasındadır.²² Kenz-i mahfi sırrı, arifin gönlünde gizlidir.²³

Küntü kenzin gizli sırrı, cisim içinde nihan imiş

*Zikr et Hakk'ı ey muttaki, tevhit onu açar imiş*²⁴

Niyaz-i Mısırî ise arifin gönlünde gizli olan kenz-i mahfi sırrına şöyle hitap eder;

Kenz-i mahfi aşikar hep sendedir

Yaz u kış, leyl ü Nehar hep sendedir

*Gayra bakma, sen de iste sen de bul*²⁵

Kenz-i mahfi sırrına inanan, arif-i billah ve ehlullah olur²⁶ Arif, *kenz-i mahfi* sırrındaki pazarda ilim ve irfan alış verişi yapar.²⁷ Aşık, aşk kadehini *kenz-i mahfi* vahdetinden içtiğinden ayık değil sürekli sarhoş gezer.²⁸ Onun dilinden o makamın sırları dökülür.²⁹ Kenz-i sırrını akıllar idrak edemez; ancak hal ehli olanlar onun manasını gönüllerde bulurlar.

²⁰ Niyaz-i Mısırî, *Divan*, s. 2'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

²¹ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 16'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

²² Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 19'dan aktaran Ahmet Ögke, s.165

²³ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 407'den aktaran Ahmet Ögke, s.165

²⁴ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 429'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

²⁵ Niyaz-i Mısırî, *Divan*, s. 102'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

²⁶ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s.22 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

²⁷ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 30'dan aktaran Ahmet Ögke, s 166

²⁸ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 42'den aktaran Ahmet Ögke, s 166

²⁹ Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 87'den aktaran Ahmet Ögke, s 166

Vahib-i Ümmi bu duygularını devamlı şöyle dile getirir.

Dile gelmez, söyleyeydim küntü kenzin vârunu

*Alem-i ma'nâ yüzü, zatındaki devrandır*³⁰

Kenz-i mahfi sırrı el'an caridir, yani şu anda da Cenab-ı Hak, insanın duyguları ile kavrayamayacağı bir hızla gizli hazineden varlıkları var edip yok etmekte, sonra da yeniden var edip yok etmekte ve yeniden var etmekte, hasılı bu yeniden yaratılış ve varoluş süreci (*halk-ı cedit, teceddüd-i emsal*) şu anda da sürüp durmaktadır. Aynen Niyaz-i Mısırî'nin aşağıdaki mısralarına yansıdığı gibi;

“Küntü kenzen” remzini buldunsa sen de Mısriya

*“Küllü yevmin hû” yu anla kim, senin şanındadır.*³¹

Bu bağlamda kenz-i mahfi metaforu Hz. Muhammed (s.a.v.) kenz-i mahfi sırrını ifade etmek amacıyla Mâh adlandırmasıyla nitelendirilmiştir. Vahib-i Ümmi bunu bir mısrasında şöyle dile getirir:

Mu'cizatın zerresidir ettiğin şakku'l-kamer

*Küntü kenz'in sırrı sensin Mâh(-ı)-tâbân Mustafâ*³²

Diğer yandan tasavvufi kavramlardan biri olan Âb-ı Kevser de Vahib-i Ümmi tarafından Kenz-i mahfi şeklinde yorumlanır. Çokluk, çok şey anlamına gelen *Kevser*, cennette Allah'ın nimetlerinden olan bir ırmağın adıdır. Onun suyu bal gibi tatlı, buz

³⁰ Vahib-i Ümmi, *Divan* s.397 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

³¹ Niyaz-i Mısırî, *Divan*, s. 40'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

³² Vahib-i Ümmi, *Divan* s.202 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

gibi temiz ve soğuktur; bir içen artık bir daha susamaz. Cennetin diğer ırmakları, hep bu Kevser'den çıkar. *Âb-ı Kevser*, önce arifin oradan da diğer insanların gönlüne akıp gelen *varlık ve eşyaya ait gizli bilgileri, marifet ve hikmeti* simgeler. Gizli hazine (*kenz-i mahfi*) olan Cenab-ı Hakk'a ve diğer varlıklara ait bilgiler, *âb-ı kevser*'dir.³³ Bu bilgi tahkiki kesin bilgidir. Vahib-i Ümmi bunu şöyle dile getirir.

Âb-ı Kevser ma'nâsından zahir oldu bu kelam

*Kudreti nûr-i Hüddâ'nın, sendedir hakka'l-yakin*³⁴

Kenz-i mahfi metaforunun tasavvuf literatüründeki geçtiği bağlamlardan biri de *Lokman şerbeti \ Lokman Hikmeti* bağlamındadır. Kavram olarak *Lokman şerbeti \ Lokman Hikmeti* kalp ve gönül hastalıklarının tedavisinde kullanılan, *Lokman Hekim*'in ilacı konumundaki şeyhin telkini olarak tanımlanır. Vahib-i Ümmi Divan'ında bunu şöyle dile getirir.

Vere Lokman şerbeti, hastalar bula şifa

*Talibin nabzın tutanlar, ma'nâda hâzık gerek*³⁵

Ancak Niyaz-i Mısırî'ye göre kenz-i mahfi sırrına erenler, artık Lokman hikmetine ihtiyaç hissetmezler.³⁶

3. Bilgi Elde Etme Yolları Bağlamında “Kenz-i Mahfi”nin Değerlendirilişi

Sûfiler, İslam âlimlerinin ortaya koyduğu selim hisler, doğru haber ve aklı³⁷ bilgi elde etme vasıtası olarak kabul etmiş, ancak bu yollarla elde edilen zâhirî ilimleri yeterli

³³ Vahib-i Ümmi, *Divan* s.151 'den aktaran Ahmet Ögke, s 264

³⁴ Vahib-i Ümmi, *Divan* s.151 'den aktaran Ahmet Ögke, s 264

³⁵ Vahib-i Ümmi, *Divan* s.292 'den aktaran Ahmet Ögke, s 332

³⁶ Niyaz-i Mısırî, *Divan*, s. 54'den aktaran Ahmet Ögke, s. 332

³⁷ Saduddin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, ss. 105 vd.

saymamış, Allah'ı tanıma ve O'na ulaşma noktasında daha başka bilgi elde etme vâsıtalrı geliştirmişlerdir. Bu bilgiler sufile, silsile, rüya, ilham gibi çeşitli yollardan gelebilir. Tasavvufta silsile, tarikat şeyhlerinin Hz Peygamber'e kadar uzanan üstadlar zincirine denir³⁸. Bilindiğı gibi bir tarikata girme, onun mürşidler zincirine bağlanma anlamına gelmektedir. Silsile bir ark, kanal olarak kabul edilir ve sūfîler, batınî bilgileri bu vasıta ile şeyhlerinden elde ederler. Feyz-i İsnâdî kelimesi de bunu ifade etmek için kullanılır. Allah bilgisi adı verilen marifeti sūfîler bazen ümmî olan şeyhlerinden de alabilmektedirler. Silsile en son peygambere ve O'ndan da Allah'a ulaştığı için silsilenin "çekişi" sonsuzdur³⁹. Rüya ise uyku halinde zihinde beliren düşünceler ve olaylar olup⁴⁰, sūfîler bu yolla da şeyhlerinden, Hz. Peygamber'den ve hatta Allah'tan bilgiler alabilmektedirler⁴¹. Hz. Peygamber'in bir hadisine göre "sadık rüya vahyin kırk altıda biridir."⁴² Bu hadis, vahiyden düşük nitelikli de olsa ilâhî kökenli mesajın rüyalar yoluyla insanlara ulaştırılmasının hâlâ mümkün olduğunu ima etmektedir. Aynı zamanda o, ilâhî ilhamın Allah dostlarına bahşedilebileceğini de ifade etmektedir⁴³. Rüya vasıtasıyla tasavvufa intisap eden ya da rüyasını kaynak kabul ederek manevi hayatını düzenleyen sūfîlere tasavvuf tarihinde rastlamak zor bir durum değildir. Üçüncü bir yol olan ilham, silsilede olan durumun aksine, vasıtasız olarak doğrudan

³⁸ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1995, ss. 233vd.; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 339

³⁹ Lings, Martin, *Tasavvuf Nedir*, çev.: Harun Şencan, İstanbul 1986, s. 45

⁴⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, İstanbul 1995, s. 443.

⁴¹ Kara, a.g.e, s. 135-140.

⁴² Buhârî, ta'bîr, 26.

⁴³ Sviri, Sara, "Yorumlanmış ve Kayda geçirilmiş Rüyalar ", çev.: İhsan Durdu, Kemal Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, İstanbul 2000, ss. 189-214; Ayrıca bk., Spiegelman, J. Marvin ve arkadaşları, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, çev.: Kemal Yazıcı - Ramazan Kutlu, İstanbul 1997.

Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgiye, marifet, irfan, keşf, mükâşefe, muhâdara, müşâhede, feth, feyz, levâih, tavârik vâridât, havâtır, vâkıa gibi isimler de verilir⁴⁴.

Tasavvuf geleneğinden bir hadisin sahih olup olmadığı konusu tartışmalı bir konu olmasının altında da yukarıda belirttiğimiz durumla ilgilidir. Ankaravi üzerinde büyük tesirleri olan İbn-i Arabî'ye göre bir hadisin sahih olup olmadığı konuları bile keşifle bilinebilir. Ayrıca keşif ile bir hadisin Hz. Peygambere ait olduğunu tespit edilebileceğini söyleyen mutasavvıflardan Abdu'l Aziz ed-Debbağ İbn-i A'rabi'nin keşfiyle sahih olduğunu tespit ettiği "*kenz-i mahfi*" hadisin kendi keşfine göre sahih olmadığını söylemektedir ki, bu da konu üzerinde düşünülmesi gerektiğini gösteren bir husustur⁴⁵. Yani her ne kadar Mutasavvıfları bilgi edinme yönteminde keşfe önemli bir yer verseler de, keşiften elde ettikleri bilginin de birbirlerinden farklı olduğu bir gerçektir.

Bu sözle ilgili olarak İbni Teymiyye ve ona tabi olarak, Zerkeşi, İbni Hacer gibi bilginler de uydurma olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayete ait herhangi bir sened bilinmemektedir.⁴⁶ İmam Suyuti de asılsız olduğunu söylemektedir⁴⁷. Aliyyu'l-Kari'nin manasının Kur'an'a uygun olduğu söylemesi ise metin itibariyledir.⁴⁸ O el- Masnu'un da ise bu sözün aslının olmadığını belirtmektedir.⁴⁹ "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" ayeti, İbni Abbas'ın yaptığı gibi beni tanısınlar diye

⁴⁴ Kara, *age*, ss. 129 vd.; Yılmaz, *age*, ss. 234 vd.; Tasavvufî bilgi ve bu bilgiye yapılan eleştiriler için ayrıca bk., Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlmi", *DİA*, c. V; Burckhardt, Titus, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, İstanbul 1982; Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1993.

⁴⁵ Abdulaziz ed-Debbağ, *Kitabu'l- İbriz*, Çev. Celal Yıldırım, Demir Yayınevi, İst.1979, I/115

⁴⁶ Sehavi, Makasid, s. 522

⁴⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ, ve Müzîlu'l-ilbâs Amme's-tehera min'el-Ehâdisi ala el-Sineti'n-Nâs*, II, 132. kenz-i mahfi söylemi için ayrıca bkz. Ramazanoğlu, Mahmud Sami, *Bakara Süre-i Şerifinin Tefsiri*. Sayfa 112-113

⁴⁸ Aliyyu'l-Kari, *Esraru'l Merfua*, s. 269

⁴⁹ Aliyyu'l-Kari, *el- Masnu*, I/141

şeklinde manası doğru kabul edilen bu söz,⁵⁰ manasının ayete uygun farzedilse bile, hadis derecesine ulaşamayacağı belirtilmektedir.

Tasavvufî öğretilerin hadislerdeki dayanaklarıyla ilgili veya hadislerin tasavvuf kültüründe hadislerin yorumlanışının esaslarıyla ilgili akademik araştırmalar yapan bazı araştırmacılara göre bir sözün metin bağlamında anlamı ve ifade etmek istedikleri Kur'an'ın genel ruhuna uygun olabilir. Ancak sened yönünden de genel kabul görmüş ilke ve teamüllere de uygun olması gerekir. Aksi takdirde ciddi bir takım belirsizlikler ve keşmekeşliklerle karşılaşılabilir.⁵¹

Tasavvuf ehlinin hadislere bakışı ve hadisleri nakledip kullanmadaki usulleri hadisçilerin usûlüne benzemez. Hadisçiler hadisleri bir eczâcî titizliği ile senedleri ve mânâları ile naklederler. Çünkü işleri budur. Sûfiler ve diğer ilim erbâbı ise kendi ilimlerini alâkadar eden rivâyetlerle ilgilenirler. Onlardan hadisçilerin rivâyet titizliği beklenmez. Onları alâkadar eden mânâdır, mânânın Kur'an muhtevâsına uygunluğudur. Bu uygunluğu gördükten sonra gerisi o kadar önemli değildir. İman bir tanıma (ma'rifet) ve sevme (muhabbet) işidir. Kulluk tanıma ile başlar, sevme ile gelişir. Allah Teâlâ kendi sıfatlarını ızhâr etmek istediği için varlık âlemini yaratmıştır. Binâenaleyh âlemin varlığında bir sevgi, devamında da bir sevgi ve câzibe vardır. Meseleye bu açıdan bakıldığında hadisin anlamı doğrudur.

⁵⁰ Acluni, a.g.e. s.132

⁵¹ Rivayet hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2000, s. 98-99, Muhittin Uysal, Tasavvuf Kültüründe Hadis,, Yediveren Kitap, Konya, 2001, 268-271, Mehmet Eren, Konevi'nin Tasavvufi Hadis Şerhçiliği, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, 2001, s. 39

4. Mutasavvıfların Kenz-i Mahfî Hakkındaki Görüşleri

Mutasavvıflar indinde önemli yer tutan kenz hadîsi⁵² ve bu hadîs kaynaklı olarak ortaya çıkan⁵³ “kenz-i mahfî” kavramı Tasavvuf’un varlık düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kavram varlığın zuhûrunu tasavvufî bakış açısıyla açıklama noktasında ilk aşama olmaktadır. Varlığın zuhûru aşamasında “ilâhî aşk” ve “muhabbet”i vurgulayan mutasavvıflar açısından kavram yine önemli bir yer tutmaktadır. Kavramın kaynağı olan hadîs-i şerîfin şerhi için bir eser veren Bursevî ve kavramı açıklayan mutasavvıfların alaşılması noktasında vahdet-i vücûd düşüncesi ve bu düşüncedeki vücûd mertebeleri önemli bir yer tutar. Bu bağlamda mutasavvıfların “kenz-i mahfî” hakkındaki görüşlerini belirtelim.

Kenz-i mahfî, ahadiyet mertebesidir.⁵⁴ Bu mertebe Hakk’ın zâtının hakikatidir. Hakk’ın bundan daha üstün bir mertebesi yoktur ve Hakk’a âit bütün mertebeler ahadiyet mertebesinin altındadır.⁵⁵ Bu mertebe Allah’ın zât mertebesidir. O’nun zâtı ise asla bilinemez. Cenâb-ı Hakk bu mertebede henüz isim ve sıfatlar mertebesine inmediği için, bütün isim ve sıfatları zât-ı ulûhiyyetinde yok olmuştur.⁵⁶

Ahadiyyet, zât tecellîsinden ibârettir. Hakkıyet ve halkıyyet îtibarlarının hepsinden tecrîd edilmiş olarak tecellî eden “Zât” mertebesidir. Ahadiyyet, isim ve sıfatların eser ve müessirleriyle berâber yokluğunu (in’idâmını) isteyen mertebedir. Ya’nî, bu mertebede isim, sıfat ve onların eser ve müessirleri Hakk’ın Zât’ında müstağraktır. Mutlak Zât, isim ve sıfatların aslı ve dayanağıdır. Bu mertebede Hak Teâlâ kendi kemâlâtını, kendi Zât’ıyla idrâk eder.⁵⁷ O ehadiyyetini de ibâreler birçok

⁵² Kavramın geçtiği kudsî hadîs muhaddislerce sahîh olarak kabûl görmemiştir. (bkz, Yıldırım, *a.g.e.*, s, 94-97; Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, s, 268, 269; Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Konya, 2004, s, 267, 268; Yılmaz, Hasan Kâmil, *el-Lüma’-İslâm Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular ve Cevaplar*, s.521, 522) Nitekim Bursevî’de hadîs-i şerîfin muhaddislerce sahîh olarak kabûl edilmese de keşif ehlinin indinde hadîsin sahîh olduğunu söyler. Ayrıca bu konuda muhaddislerle, mutasavvıfların görüş ayrılığını İmâm Suyûtî ve İbn Arabî’nin sözleriyle örneklendirir. (bkz, Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr., 1a)

⁵³ Bkz, Aydın, *a.g.m.*, s, 258

⁵⁴ Uludağ, *aynı yer*

⁵⁵ Nablûsî, Abdulganî, *Âriflerin Tevhîdi*, çev., Ekrem Demirli, İst., 2003, s, 34

⁵⁶ Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İst., 1998, s, 249, 250

⁵⁷ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst., 2001, s, 223

bakımlardan ihâta edemezler. Bu sebeple zâtın ehadiyyeti, ne bir ibârenin ma'nâsıyla, ne de bir işâretin bildirmesiyle idrâk edilebilir. Çünkü, bir şeyi bilmek, ona uygun olan bir münâsibi veya aykırı olan bir zıddı sebebiyle mümkün olur. Halbuki, Allah'ın zâtının varlıkta ne bir münâsibi ve uygunu ve ne de bir muhâlifî ve zıddı vardır.⁵⁸

Vahdet-i vücûd düşüncesini ortaya koyan İbn Arabî'nin kavramla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

İmdi, bu mertebe bi'l-cümle esmâ ve sıfâtın kenz-i mahfîsidir. Vaktâki bu kenz-i mahfîde kâmin olan sıfât ve esmâ takâzâ-yı zuhûrda bulundular. Vücûd-i mutlak-ı Hak bunları habs-i zâtan, mahzâ kendilerine rahmeten, ıtlâk eyledi. Ve zuhûr, vücûdu iktizâ ettiğinden ve halbuki vücûd-i hakîkîden başka mevcûd olmadığından, bunların mazâhirini ızhâr için kendi mertebesinden tenezzül ve onlara kendi vücûdundan bir varlık vermek iktizâ eyledi. Ve bu tenezzül hareketi îcâb etti.⁵⁹

“Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım” hadîs-i kudsîsi mûcibince; vücûd, mertebe-i vahdete, ya'nî hakîkat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra kendi zâtına ve sıfâtına şuûru hasebiyle zâtında mündemic olan kemâlâtı ızhâra muhabbet etti. Bu zuhûr ve ızhâr, ancak kendi zâtından, yine kendi zâtınadır. Ve hafâ dahî yine kendi zâtına nazarandır. Vücûdda kendinden gayrı bir şey yoktur ki, ondan hafî olsun. Binâen-aleyh, bu hadîs-i şerîf kable'z-zuhûr kendi kemâlâtının yine kendisine hafî olduğunu beyândan ibârettir. Ya'nî, “kable'z-zuhûr kendimden gizli olan kemâlâtımı zevk-i şuhûdî ile bilmeğe muhabbet ettim; ve halkı bu zevk-i şuhûdî ile bilinmem için yarattım” demektir. Bunun ne gibi bir şey olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder.

Misâl: Kendisinde hattâtıyet, ressamîyet ve mi'mâriyet ilh... gibi birtakım sıfatlar bulunan bir kimse ızhâr edeceği levhalar ile binâların kenz-i mahfîsidir. Kendi kemâlâtını zevk-i müşâhede ile bilmek istediği vakit, kendinde olduğunu bildiği ve fakat görmediği bu levhaları tahrîr, tersîm ve bu binâları inşâ edip ızhâr eyledikten sonra “Ben bir gizli hazîne idim, bu masnûâtı zevk-i müşâhede ile bilmek istedim ve

⁵⁸ Cîlî, Abdü'lkerîm b. İbrâhim, *İnsân-ı Kâmil*, trc., Seyyid Hüseyin Fevzî Paşa, c. I, s, 72

⁵⁹ İbn Arâbî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc., şerh, Mustafa Tahralı, İst., 1992, s, 370

bunları yaptım” der. Ve onları temâşa edip san’atının kemâlâtını gördükde temeddüh eder... İmdi mahfî olan şey, ma’dûm değildir; belki mevcûd olmakla berâber meçhûldür. Nitekim bir çekirdekte nâmütenâhî ağaçlar vardır, fakat mahfîdir. Kable’z-zuhûr, ağacın sûret-i sâkı, endâmı ve teferruâtı ve esmâlarının killeti ve kesreti meçhûldür; ba’de’z-zuhûr ma’lûm olur. Zîrâ ilim ma’lûma tâbi’dir. Velâkin çekirdekte ağaç olduğu ve onun ağsânı ve yaprakları ve esmâı bulunduğu mücmelen ma’lûmdur. Tafsîlâtı zuhûr ettikçe bi’l-müşâhede ma’lûm olur. İşte eltâf-ı latîf olan zât-ı ulûhiyyet kemâlâtını zevk-i şuhûdî ile bilmeğe ve gayriyyet-i i’tibâriyye yüzünden bilmeğe muhabbet ettiğinde, muhît olduğu fezâ-yı bî-nihâyede hubb-i zuhûrun harâreti ile nefes-i rahmânîsini tenfis ve irsâl eyledi. Bu tenfis nefîcesinde fezâ-yı lâ-yetenâhîde, ya’nî kendi vücûd-i latîfnde öbek öbek inbisât eden nefes-i rahmânî, avâlim-i bî-nihâyenin “heyûlâ”sıdır. Ve nefesin şiddet-i irsâlinde hareket hâsıl oldu.⁶⁰

Ahmed Avni Konuk şerhinden yorumlarını verdiğimiz Fusûsu’l-Hikem yazarı, İbn Arabî kozmolojisinde yoktan yaratma anlayışına yer olmadığını ve yaratmadan onun anladığının, tek bir özün veya ayn’ın farklı sûretlerdeki tecellî etmesi olduğunu biliyoruz. Öz, öz olmak yönünden bütün varlıklarda özdeş olmakla birlikte, varlıklar bu özü kendi istidâdlarına göre yansıtırlar. İbn Arabî bu varlık tasarımı şeriata daha uygun olduğunu iddia eder. “Fikir der ki, hiçbir şey yok iken hiçbir şeyden bir şey zuhûr etti. Şeriat ise şu doğru sözü söyler: Aksine bir şey var idi ve [bu şey] oluverdi; gayp/görünmez iken ayn/görünür oldu.”⁶¹ Varlıklar yoktan var olmadıklarına ve yaratma, varlıkların belli bir varoluşsal düzlemdeki zuhûrdan başka bir varoluşsal düzlemdeki zuhûra çıkışları anlamına geldiğine göre, acaba bu çıkış nasıl gerçekleşmektedir?

İbn Arabî’ye göre varlıkların “yokluk-varoluşu” (sübût) hazretinden “varlık-varoluşu” (vücûd) hazretine gelmekle birinci hazretteki bulunuşları devam etmektedir. Bu durumda vücûd, varlıklar varlık-varoluşu hazretine çıktıklarında bile tek bir hakikat olarak kalmaya devam etmektedir. Eğer vücûd hem gayp hem de şehâdet âleminde tek

⁶⁰ İbn Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, şerh: Ahmed Avni Konuk, haz., Mustafa Tahrallı, Selçuk Eraydın, İst. ,1999, c. I, s, 43, 44

⁶¹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, ss. 395–6.

bir hakikat olarak kalmaya devam ederse, varlıklar bireysel varoluşlarını nasıl elde etmektedirler? Bir başka deyişle, evrendeki bir varlık diğer bir varlıktan nasıl ayrışacaktır? Şeyh bu problemlerin çözüm ve ifadesinde nefes ve harf sembolizmine müracaat etmektedir. Her şeyden önce konuşma ve yaratma arasında kurulan benzerliğin hareket noktasının tespitine ihtiyaç vardır. İbn Arabî bu benzerlik ilişkisini Kur'an'daki "ol" emrine ve Hz. İsa'nın "Allah'ın kelimesi"⁶² olarak tasvir edilmesine dayandırır.⁶³ Ne var ki, Tanrı'nın yaratıcı konuşması ile insanî konuşma arasında kurulan benzerliğin temeli yine kapalı kalmaktadır. Fakat Şeyh, harflerin nefesten hâsıl olduğunu belirtirken, insanın Tanrı'nın sûretinde olduğunu hatırlatmakla bize birtakım ipuçları sunar: İnsan, nefes alır verir ve konuşur. İnsan, Tanrı sûretinde yaratılmıştır. O halde Tanrı da nefes verir ve konuşur. Tanrı'nın nefesi, varlıkların ayn'larının kendisinde küllî olarak ortaya çıktığı buluta ('amâ) tekabül eder.⁶⁴

İbn Arabî bu sembolizme, Allah'ın Zâhir ve Bâtın sıfatları olduğunu hatırlatmakla başlar. Bu sıfatlardan ilki, bu bağlamda, nefesin kişinin içinde oluşuna, ikincisi ise nefesin dışarıya harfler ve kelimeler olarak çıkışına karşılık gelmektedir.⁶⁵ Sonrasında o, nefesin doğasını ve oluşum şeklini tasvir eder. O, bu noktada nefes ile rüzgâr arasında bir ayırım yapmayı gerekli görür. Çünkü rüzgârdan veya herhangi bir hava akımından zorunlu olarak bir şey hâsıl olmaz. Bu yüzden o, nefesi buhara benzettir. Çünkü buhar, su zerreciklerinden oluşmakta ve yoğunlaşma neticesinde buluta dönüşmektedir. Nefes de buhar gibi, su zerrecikleri içerir. Bu zerrecikler benzer biçimde yoğunlaşınca buluta dönüşmektedir.⁶⁶ Bu açıklamaların ardından İbn Arabî, 'amâ ile Tanrı'nın mahlûkâtı yaratmadan önce üzerinde bulunduğu bulut arasında bir ilişki kurar. O özetle, Tanrı'nın nefes verdiğini bu nefesin yoğunlaşıp 'amâ, yani metafiziksel bir bulut halini aldığını söylemektedir. Tanrı'nın niçin nefes verdiğine gelince, İbn Arabî bu soruya "Ben bir gizli hazineydim, bilinmeyi sevdim, bu yüzden de mahlûkatı

⁶² Nisâ Sûresi, 4: 171.

⁶³ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 394.

⁶⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 389.

⁶⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 386.

⁶⁶ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 386, 416 vd.

yarattım” sözü ile cevap verir.⁶⁷ İbn Arabî'nin felsefesinde, mutlaklığı bakımından Gerçek, mutlak sûrette bilinmeyen bir şey, beşer idrâkinin erişiminin çok ötesinde bulunan bir *Sır*'dır. Bu meşhûr Kudsî Hadîs'in de isimlendirdiği gibi *Kenz-i Mahfî* (*Gizli Hazîne*) olup İbn Arabî'nin kendisi de buna bâzen *Amâ'* (*körlük veya dipsiz karanlık*) demektedir.

Izutsu'ya göre İbni Arabî'ye *Kenz-i mahfinin* muhabbetle yakından bir ilişkisi vardır ve muhabbette İbni A'rabi de çok önemli bir rol oynar. Yine Izutsu'ya göre muhabbet kavramının İbn Arabî'nin düşüncesinde niçin böyle bir önemli rol oynadığının özel bir sebebi vardır. Bunun önemi, İbn Arabî'nin felsefesinin temeli ve özü sayılabilecek olan, şu Kudsî Hadîs'den ileri gelmektedir: "Ben bir gizli hazine idim. Bilinmeyi istedim (ahbabtu = sevdim). Mahlûkatı yaratıp kendimi onlara bildirdim. Onlar da beni bildiler". Bu Kudsî Hadîs'in de açık bir şekilde bize bildirmekte olduğu gibi Sevgi (hubb), Hakk'ı âlemin yaratılmasına tahrik etmiş ilkedir. Bu anlamda da bu "yaratılışın sırrı" (Sırr-ı Halk) ya da "yaratılışın sebebi"dir (İllet-i Halk'dir). Eğer bu düşüncüyü İbn Arabî'nin daha karakteristik sözleriyle ifâde edersek, Muhabbet, Hakk'ın "Dipsiz Karanlık = Amâ" hâminden çıkarak kendisini bütün varlıkların sûretlerinde izhâr etmeye başlamasının sebebidir.⁶⁸

İbn Arabî yaratma kavramını Tanrı için tanrılık vasfının bir gereği olarak görür. Çünkü ona göre pek çok olan Tanrısal sıfatlar, aktif hale gelebilecekleri veya hükümlerini icra edecekleri bir alana muhtaçtır ki, o alan da bütün âlemdir. Âlemin yaratılması konusunda bütün sıfatların payı olmakla birlikte, bu işte en önemli rolü rahmet ve cömertlik sıfatları oynar. İbn Arabî rahmet ve cömertlik kavramlarının yorumunda öyle bir strateji izler ki, sonunda bu iki kavram yaratmanın gerekçesi haline gelir. Şöyle ki, cömertlik ve rahmet vermekle oluyorsa, şüphesiz bu veriş en kâmil anlamda en çok muhtaç olana en çok muhtaç olduğu şeyi vermekle olur. Düşünülebilecek en yoksul 'varlık' ise hiçbir şeye sahip olmayan, hatta varlığı bile olmayan bir 'şey' olmalıdır. Doğal olarak bu madûm 'şey', en çok vücûda muhtaçtır.

⁶⁷ Hâlid Belkâsım, *el-Kitâbe ve't-tasavvuf 'inde ibn arabî*, Dâru Tobkâl li'n-Neşr, Fas 2004, s. 34.

⁶⁸ Izutsu, Toshihiko, *İbni A'rabi'nin Fusus'undaki Anahtar-Kavramlar*, s.110

İşte Tanrı cömertlik ve rahmet sıfatını tanrılığına yaraşır biçimde en kâmil düzeyde izhâr etmek için en muhtaç ‘şey’e en çok muhtaç olduğu şeyi, yani yokluk hazretindeki ayn’a varlık verir.⁶⁹ Bir aynada görünen hayâl, oraya yansıyan nesnenin kendisi değildir ama o nesneyi temsîl eder. Bu açıdan bakıldığında âlem Hakk’ı Teâlâ’nın *sırrını* fâş etmektedir. Buradaki *sırr* kelimesi Vücûd’un gizli kalan (*yâni görünmesi mutlak olarak mümkün olmayan, bâtinî*) derinliklerine işâret etmekte ve daha önce zikretmiş olduğumuz meşhûr hadisdeki "*Kenz-i Mahfî*" (*Gizli Hâzîne*) ifâdesine tekabül etmektedir.⁷⁰

Ayrıca tasavvuf ehli, bu sözü “ilâhî aşk”ın kaynağı saymıştır. Onlara göre varlığın yaratılışının temel sebebi, Allah (c.c.)’ın kendi zâtına olan sevgisidir. İlâhî aşk, âlemin yaratılmasına sâik olan ilk esastır.⁷¹

Tasavvufî görüşe göre yaratma, bir meyl ve arzudan ileri gelir. Söz konusu âlem olduğu zaman da buna yönelme ve değişme; söz konusu Tanrı olduğu zaman da buna irâde denir ki, bunun anlamı da özel bir maksada meyl etmek ve arzu göstermektir. Yaratma bir meyl olduğuna göre o, aynı zamanda bir harekettir. Hareket ise ancak ebedî olan bir sevgiden ileri gelir. Bu hareket, âlemin içinde hareketsiz bulunduğu yokluktan varlığa doğru harekettir. Bundan ötürü de emir, sükûndan varlığa herekettir, denilir; zîrâ sükûn bir bakıma hareketten önce gelir. İş böyle olunca âlemin varlığına sebep olan hareket bu sevgi ve muhabbet hareketidir. Nitekim: “Ben bilinmeyen ve gizli bir hazîne idim, bundan ötürü bilinmeğe muhabbet gösterdim ve bundan ötürü de varlıkları yarattım” kudsî hadîsi bu gerçeğe işâret etmektedir.⁷²

İbn Arabî’de zuhûr-ı Hakk’a sebep olanın muhabbet olduğun vurgulamıştır. Fusûs şârihi Konuk’ta zuhûr sürecinde muhabbeti vurgulamıştır:

“Ba’dehû onun üzerine talep vâkı’ oldukda, zâhirde havfen firâr ettiği halde çıktı. Halbuki ma’nâda necâta hubb idi. Zîrâ hareket ebeden ancak hubbiyyedir. Ve nâzır

⁶⁹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. III, s. 282; c. III, s. 384.

⁷⁰ Izutsu, Toshihiko, *İbni A’rabî’nin Fusus’undaki Anahtar-Kavramlar*, s.171

⁷¹ Uysal, a.g.e., s, 269

⁷² Sunar, Cavit, “*Aşk’ın Terbiyede Rolü*”, AÜİFD, XXV, Ankara, 1981, s, 95

onda esbâb-ı âhar ile mahcûb olur. Halbuki o değildir. Bunun beyânı: Zîrâ asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için, emr sükûndan harekettir, denilir. Böyle olunca âlemin vücûdu olan hareket, hareket-i hubb olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) **كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف** ya'nî “Ben bir hazîne idim, bilinmedim. Binâenaleyh bilinmeğe muhabbet ettim” kavli ile muhakkak buna tenbîh eyledi. İmdi bu muhabbet olmasa idi, âlem kendi aynında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcîdin onun için hareketidir. Ve zîrâ âlem, kezâlik vücûden kendi nefsinin şuhûdunu sever. Nitekim sübûten müşâhede eyledi. Binâenaleyh onun her vech ile adem-i sübûtîden vücûda hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtîhi mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefesine ilmi, O âlemlerden ganî olduğu haysiyyetle, kendisine mahsûstur. Ve ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan mütekevvîn, ilm-i hâdis ile onun için mertebe-i ilimde tamâm olması kaldı. A'yân-ı âlem mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, vilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim, vecheyn ile kâmil olur. Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahî kâmil olur. Zîrâ vücûdun ba'zısı ezeli ve ba'zısı gayr-i ezeli'dir, o da hâdistir. Ezeli kendi nefsiyle olan vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-i ezeli, suver-i âlemle sâbit olan/vücûd-i Hak'tır, dudûs ile tesmiye olunur. Zîrâ âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Böyle olunca, suver-i âlemle kendi nefesine zâhir olur. Şu halde vücûd kâmil oldu. Demek ki âlemin hareketi kemâl için hubbiyye oldu.⁷³

Vücûd-i âlemden ibâret olan hareket, hareket-i hubdür. Ve Resûlullah (s.a.v.) **كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف** ya'nî “Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim” kavliyle buna tenbîh eyledi. İmdi eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem “ayn”ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcîdin buna hareketidir.⁷⁴

İbn Arabî'nin bu sözlerini aktaran Konuk, bu sözlerin şerhinde şunları nakletmektedir: “Eğer Hak Teâlâ'nın bu muhabbet-i zâtiyyesi olmasa idi; âlem vücûd-i hâricîden ibâret olan kendi “ayn”ında zâhir olmazdı. İmdi âlemin ademden vücûd tarafına olan hareketi, âlemin mûcidi olan zât-ı Hak'ın muhabbetinin îcâd-ı âlem için

⁷³ Konuk, *a.g.e.*, c, IV, s, 164, 165

⁷⁴ Aynı eser, c, IV, s, 256, 257

hareketidir. Zîrâ zât, zâtıyyeti cihetinden ebeden tecellî etmez. Tecellîyi iktizâ eden şey şuûnât-ı zâtıyedir. Ve muhabbet ise bu şuûnâttan bir şe'ndir. Hak Teâlâ bu şuûnâtını yine kendi zâtında fiilen ve tafsîlen müşâhede etmek ve gayr i'tibâr olan vücûd-i hâricîde çeşm-i i'tibâr ile âsâr-ı şuûnâtını temâşâ eylemek için, bi-hasebi'l-esmâ, taayyüne ve zuhûra muhabbet etti. Ve zât-ı latîfin “âlem” dediğimiz mertebe-i kesîfi, adem-i izâfiden vücûd-i izâfî tarafına mahzâ bu muhabbetle hareket eyledi. Ve işte bu asla nazar olundukda, hareketin ebeden muhabbetle vâkı' olduğu görülür.⁷⁵

Vücûd-i Hakk'ın ibtidâsı olmayan tecelliyât-ı umûmiyyesi ve hareket-i umûmiyyesi, hubb-i ilâhîden neş'et eden bir harekettir. Nitekim Efendimiz (s.a.v.) beyân buyurdıkları **كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف** hadîs-i kudsîsi ile bu hareket-i hubbiyyeye tenbîh eyledi. Böyle olunca âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, hubb-i ilâhînin hareketidir. Zîrâ vücûd-i hakîkî-i Hak vücûd-i izâfî-i âlem ile bilinir; ve Hak dahî bilinmeğe muhabbet eder. Eğer bu muhabbet olmasa idi âlem, “ayn”ında zâhir olmaz idi. Şu halde âlemin adem-i izâfiden vücûd-i izâfî cânibine hareketi, âlemin mûcidi olan Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âleme hareketi olur.⁷⁶

Eserlerinde Kenz-i mahfî metaforuna yer veren mutasavvıflardan biri de Ferideddin-i Attar'dır. Ferideddin-i Atar, *Mantık Al- Tayr* adlı eserinde anlattığına göre, insanın yaratılışının gayesi Allah'ı aramak, bulmak ve ona inanmaktır. Allah, insanı bu arama işinde yalnız bırakmamış, gerek elçilerle gerekse kitaplarla rehberlik etmiştir. Allah'ın gösterdiği ve desteklediği yola uygun olarak, Hakka ulaşan yolu kuşların dilinden hikâyelerle anlaşılır bir üslupla Feridüddin-i Attar, *Mantık'ut Tayr* (*Kuş Dili*) isimli eserinde sembolik bir üslupla, tasavvufi bir edayla işlemiştir. İnsanın Allah'a giden yolda bir gayret sergilemesi ya da sergilememesi eserde kuşlar üzerinden sembollerle vermiştir. Kuşların arayışlarını ve mazeretlerini değerlendirme, günlük hayatta insanın karşılaştığı bir kısım problemlere cevap niteliğindedir. Attar'ın temsil yöntemi ile kuşları kullanarak öykülediği eser, aslında Hakkı arayan yolcunun yürüyeceği yolu ve takip edeceği metodu önerir. Diğer yandan bazı kimselerin hangi engeller yüzünden ve neden Allah'ı bulamadığı örnek hikâyelerle açıklanır.

⁷⁵ Aynı eser, c, IV, s, 166

⁷⁶ Aynı eser, c, IV, s, 258

Hikâye kısaca şöyledir: Kuşlar bir araya toplanıp, padişahsız hiçbir ülke yok. Padişahı olmayan bir ülkenin düzeni, nizamı olmaz. Bu ülkenin de mutlaka bir padişahı olması lazım onu mutlaka arayıp bulmalıyız derler. Bunun üzerine hüthüt kuşu bizim bir padişahımız var ama siz ondan habersizsiniz ve uzaksınız. Binlerce perde ve sır arkasındaki o padişahın adı Simurg’dur. Hemen onu arayıp bulalım, der. Böylece hüthütün rehberliğinde kuşlar yola koyulur. Bazı kuşlar bir kısım engeller ve bahaneler yüzünden yarı yolda kalır. Bazıları ise her türlü meşakatlere tahammül edip, zorlukları geçip hüthütle beraber Simurg’a ulaşır.

Attar, eserinde temsil ve sembollerle insanın Allah’a ulaşmasında karşılaşacağı zorlukları ve çekeceği sıkıntıları işler. Hikâyedeki çeşit çeşit kuşlar, farklı mizaçlarda ve düşüncedeki insanlardır. Hüthüt peygamberi veya kılavuzları, Simurg da Allah’ı sembolize eder. Simurg, Kaf dağında yaşayan masal kuşu Zümrüdüanka’dır. Allah’ı sembolize etmek için Attar bu kuşu tesadüfen seçmemiştir. Simurg’un kuşların padişahı olması, esrarengiz ve gizli vasıfları bulunması, bilinmeyen belirsiz bir mekânda yaşaması gibi benzetmeler, onun Allah’ı temsil etmesine sebep olmuştur. Çünkü inancımıza göre Allah, kâinatın sahibi, bu dünyada gözle görülmez, ona zaman ve mekân atfedilmez, zatı ve sıfatları kendine mahsus olandır.

Bir nevi Simurg’un özel vasıfları ile Allah’ın kendine mahsus sıfat ve isimlerine atıfta bulunulmuştur. Allah bu âlemin padişahıdır. Allah olmadan düzen ve nizam olmaz. Kâinatta bir düzen, bir insicam, bir intizam göze çarpar. İşte hikâyede sembolize edilen yaşadığımız âlemdeki düzeni inşa eden padişah Allah’tır. Kuşların yani insanların çabası kâinatın halıkına ulaşmadır. İşte tam bu nokta Atar sözlerine şöyle devam eder; O, “*Ben bir gizli hazine idim. Bilinmek istedim ve insanı yarattım*” diyor. Bir sultanın güzel bir saray inşa edip, onu çeşitli sanatlarla süsleyip, bezeyip de başıboş bırakması ve kendini tanıtmaması düşünülemez. Aynen öyle de hikâyede Allah’ın bu

kâinatı ve insanı yaratmasındaki gayeye ulaşmak, Hakkı bilip, kabul etmek için kuşlar yola düşer.⁷⁷

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri de, Marifetname'sinin sabır bölümünde *Kenz-i mahfî*'yi şu bağlamda kullanır. "Bu hakir ve hakiki fakir İbrahim Hakkı, bu kitabı, aziz ve şerif mahdumu Seyyit Ahmet Naîmî için kaleme alıp, ona hitap eder ki: Allah, seni her iki cihanda aziz etsin. Öncelikle malum olsun ki, Hak Teala iki cihanı insanoğulları için ve insanoğullarını da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lûtf ve keremiyle: "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım," buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Bu ebedî devlet ve tükenmez saadet, her şeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır. Bedenin bilinmesi, âlemin bilinmesiyle olur. Âlemin bilinmesi ise hakiki ilimlerledir."⁷⁸

Özetle vahdet-i vücûd düşüncesinin öncüsü İbn Arabî, "kenz-i mahfî" kavramını bu düşünce içerisinde ayrı bir yere koymakta ve zuhûrun başlangıcından önceki mertebeye ya'nî "La-taayyün" mertebesine yerleştirmektedir. Ayrıca yine İbn Arabî, Mevlânâ, Feridü'ttin Atar ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı, zuhûrun olmadığı bu mertebeden zuhûrun başlamasını da hadîs-i şerifte olduğu gibi muhabbete dayamakta ve Hakk'ın zuhûrunun temelinde "muhabbet" olduğunu söylemektedir.

2. BURSEVÎ'DE KENZ-İ MAHFÎ

Bu konuda bir eser veren Bursevî, öncelikle kenz-i mahfî kavramının dayandığı ve ıstılâhı ortaya çıkaran hadîs-i şerîfin sahîhliği üzerinde durmuştur. Bu konuda mutasavvıflarla muhaddisler arasındaki farkı ortaya koyarak, hadîsin mutasavvıflarca sahîh olduğunu belirtmiştir: "Hadîs-i mezkûr gerçi inde'l-huffâz sâbit değildir. Nitekim

⁷⁷ Atar, Ferideddin-i Mantık Al- Tayr ,Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, MEB Yay. İst. 1991, İ61

⁷⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*,

İmâm Suyûtî “ed-Dureru’l-Muntessire” nâm kitâbında لا اصل له [Onun aslı yoktur] demiştir. Fe-emmâ, inde’l-mükâşifîn: Hadîs sahîhdir, zîrâ huffâz sened ile naklediler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bi’z-zât ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin sened-i ma’lûmu olmamaktan fî-nefsi’l-emr adem-i sübûtu lâzım gelmez. Belki keşf-i sahîh ile olacak esahh olur. Zîrâ keşfde vehm ve hayâl olmaz. Belki ayân-ı tâmm ve hakka’l-yakîn olur. Ve ilhâmât ve vâridât mu’tekidlere göre hüccet olmak kâfîdir. Gerekse münkirlere göre burhân olmasın.”⁷⁹

Hadîsin mutasavvıflar indinde keşifle sahîh olduğunu ortaya koyan müellif, kenz-i mahfî hadîsinin açıklamasına “küntü” kelimesindeki tâ-i vahdet ile başlamış ve ardından kenz-i mahfî’nin tanımına geçmiştir. Daha sonra hadîs-i şerifteki kelimeleri tek tek ele alarak onları açıklıyor. Bu açıklamaların ardından müellif, zuhûr sürecinde muhabbetin üzerinde durmakta ve insanlığın halk edilmesini ilâhî aşk ile açıklamaktadır. Eserinde bol bol şiirlere yer veren Bursevî, kenz-i mahfî hadîsini de açıklarken şiirlere yer verirken, hadîs-i şerîfin açıklamasının sonunda da şiirle zuhûr sürecini açıklamıştır.

Şimdi bu açıklama sürecini Bursevî’nin kendi sözleriyle ele alalım. O “kenz-i mahfî” kelimesinin tanımını şu şekilde vermiştir: “Küntü kelimesinde olan tâ-i vahdet ahadiyyet-i zâtiyyeden ibârettir ki cemî’-i esmâ ve sıfat onda müstehlektir. Evrâk ve agsân-ı şecere nevâtta müstehlek olduğu gibi. Onun için kenz-i mahfînin ta’rîfinde gelir ki: O bütün bâtınlardan bâtın olarak gaybde gizli olan ahadiyet hüviyetidir.”⁸⁰

Müellif, Kitâbü’n-Netîce’de zuhûr sürecini anlatırken ıstılâhın isimlendirilme sebebi üzerinde de şu şekilde durmaktadır: “Hak Teâlâ, nûr-i vücûd ile muttasıftır ve kalbe halkı’l-halk onun nûru kendine zâhir idi ki, ona “mertebe-i cilâ” derler. Velâkin mazharda zuhûru yok idi. Bu cihetten “kenz-i mahfî” denildi. Çün ki âlem-i ademde mukadder olan halka nûr-i vücûd reşş eyledi ki, vücûdun mâhiyyâta mülâkâtıdır, ol reşâştan ma’dûmât dahî mevcûdât olup hayât buldu.”⁸¹

⁷⁹ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 1.a, 1.b

⁸⁰ Aynı eser, vr. 5.a

⁸¹ Bursevî, Kitâbü’n-Netîce, c. I, s, 369

Ve bu mertebede min-hays-i hiye tecellî-i ilâhî vâki' olmaz. Zîrâ tecellî niseb i'tibâriyle olur. Mertebe-i mezkûrede ise niseb müstehlektir. Pes evvel mertebe gayrıyı bi'l-küllîyye ifnâ ve i'dâm eder. Ve gayrı ma'dûm olacak tecellî ne yüzünden olur. Fe'rif cidden.⁸²

Ayrıca müellif, zuhûr sürecinin muhabbete bağlı olduğunu şu şekilde açıklar: “Zuhûr-i eşyâ, hubb-i zâtiye menûttur ki ondan teveccühât-ı esmâiyye zuhûr edip zuhûr-i eşyâ dahî ol teveccühâta merbûttur. Ve bundan hayât-ı zâtiyye ve sâir kemâlât-ı ilâhiyyenin kuvveti ne mertebede olduğu bâhir olur.”⁸³

“*Kitâbü'n-Netîce*”de de muhabbete dikkat çeken Bursevî, hadîs-i şerîfi zikrettikten sonra süreci şu şekilde anlatmaktadır: “Hak Teâlâ esmâ ve sıfâtıyla zuhûr edip beyne'l-mazâhir ma'rûf ve mezkûr olmağı sevdi ve ism-i zâhirle tecellî kılıp kenz-i mahfî derecesinden vücûda bürûz verdi. Ve Hakk'ın ism-i zâhir ile zuhûrunda şehvet olmak muhâldir. Belki bu ma'nâya “muhabbet” derler ki, meyl-i ma'nevîdir. Pes, abd-i mahzın zuhûru dahi zuhûr-i Hak gibidir, zîrâ sûret-i ilâhiyyedir.”⁸⁴

Bursevî “*Ferahu'r-Rûh*” adlı eserinde de, tecellînin olmadığı bu mertebeyi şu şekilde açıklar:

Ganî bi'z-zât idi ol Hak ki gaybü'l-gab idi mutlak

Sıfât esmâda müstağrak hüviyyetteydi isti'lâ

Yâni Hakk'ın Zât'ında taayyün ve lâ-taayyün itibarı yok idi. Belki bütün nisbet ve izâfetlerden âri idi. Zîrâ nisbet ve izâfetler, isimlerinin ve sıfatlarının taayyünlerine ait

⁸²Bursevî *Kenz-i Mahfî*, vr. 5.a

⁸³Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 22.a

⁸⁴Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s, 137

sonuçların ortaya çıkmasındandır. Tecellîden önce ise sıfât ve esmâ Zâtta müstağrak ve mah olup ulüvv ve galebe hüviyetin idi. Gatrinin zuhûr ve eseri yok idi.⁸⁵

Müellif, “küntü” kelimesindeki tâ-i vahdetin Allah Teâlâ’nın birliğine delâlet ettiğini Kur’ân’dan örneklerle şu şekilde açıklar: Kur’ân’da tâ-i vahdet ma’nâ-yı mezkûre delâlet eder; **خَلَقَتْ** (halaktü), **جَعَلَتْ** (cealtü) ve emsâli gibi ki buralarda tâ-i zât ahadiyyeye dâldir.⁸⁶

Ayrıca Bursevî, hadîs-i şerîfin ma’nâsından hareketle Hak Teâlâ’ya zaman nispet edilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur: “Küntü kelimesi, fi’l-i mâzî olduğu cihetten zamân-ı mâzîye delâlet eder. Fe-emmâ, Hakk’a nispetle mücerred-i ihbâr ma’nâsına mahmûldür. Zîrâ, ona göre mâzî ve müstakbel ve hâl cârî değildir. Belki zamân emr-i niseb-i ademîdir ki dehr isminin tecellîsinden hâsıl olmuştur. Ve ademî dediğimiz budur ki kendi aynında vücûdu yoktur. Belki bi-hasebi’s-suâl hâdis olur. Meselâ, **متي** Ne zaman? diye suâl olursa hadûs-i suâl ile esmâ-i zamân hâdis olur; iz ve izâ ve sâir hurûf-i şart-ı zamâniyye gibi. Ya’nî, bu makûle hurûf-i zamâna delâlet eder. Türk lisânında şimdiki hâl ve geçmiş zamanda ve gelecek zamânda denildiği gibi. Pes zamânın zâhirde esmâsı vardır. Fe-emmâ, müsemmâsı emr-i ademîdir. Lafz-ı adem gibi ki müsemmâsının aynı yoktur. Maa-hazâ, müteakkilü’l-hükmdür.”⁸⁷

Müellif, “küntü” kelimesinin izâhının ardından “kenz” kavramının açıklamasına geçmiştir. Müellife göre kenz, zuhûra gelmemiş olan esmâ ve sıfâtan ibârettir.: “Kenz, arzda vaz’ olunmuş emvâl-i nefîsedir. Burada murâd, bi-tarîki’t-teşbîh hazâne-i zât-ı ahadiyyede meknûn ve müctemi’ olan esmâ ve sıfât-ı âliyedir. Zîrâ zâtın adem-i zuhûru esmâ ve sıfâtın adem-i zuhûrundandır. Şöyle ki eğer esmâ ve sıfâtan hâriçte eser-i evlâdır. Zât-ı ahadiyye kenz gibi mestûr ve mahfî kalmazdı. Ve bâlâda meknûn olup bî-nişân olmaklardır. Belki ba’zı defâinin hâriçte fi’l-cümle alâmet-i mevzûası vardır ki onunla mahalline intikâl olunur. Nitekim, ba’zı mutalsam nesnelere emâret koymuşlardır.

⁸⁵ Bursevî, *Ferahu’r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, haz, Mustafa Utku, c, I, İst, 2000, s, 71

⁸⁶ Aynı yer

⁸⁷ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 6.b, 7.a

Fe-emmâ, zât-ı ilâhiyyeye ebtan-i küllü bâtın olan mertebe-i gaybda iken aslâ alâmet yoktur.”⁸⁸

Bursevî, kenz-i mahfî mertebesinde esmâ ve sıfât-ı âliyeden alâmet olmayışını çekirdek örneği ile açıklar. Çekirdek yerin altında iken o çekirdekten yerin üstünde bir alâmet yoktur. Çekirdek büyüüp yerin üstünde zuhûra geldikten sonra oluşan yaprak ve ağaçlar çekirdeği de içine almaktadır. Bu şekilde zât ta zuhûra gelmediğinde yerin altındaki çekirdek gibi ondan bir alâmet yoktur. Esmâ ve sıfâtıyla zuhûra geldiğinde ise bu âlemdeki tezâhürü zâtını da müştemildir :

“Şol nevât gibi ki tahte’l-arzda medfûndur. Ve henüz ondan vech-i arzda nişân nâbuddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünkü vech-i arza hariç ve inşikâkindan nısfeyn ola. Birbirini zâta ve birbirini dahî sıfata nişân olup neşv ü nemâ buldukça şecere sûretine girer ve agsân ve evrâk sâhibi olup gâyetinde meyve zuhûr eder ki asl nevâtın sûreti olan çekirdeği müştemildir.”⁸⁹

Bursevî, “*Kitâbü’n-Netîce*”de aynı örneği zuhûr sürecini anlattıktan sonra şu şekilde açıklar: “Ey ârif, bu kelâm sana acep gelmesin. Belki bil ki Hak Teâlâ kenz-i mahfî iken bâtın idi. Halkı halk ettikde halk zâhir oldu. Pes, “Bâtın-ı halk Hak ve zâhir-i Hak halk” denildi. Ve şol ki bâtın idi, halka nisbetle zâhir oldu. Ve şol ki zâhirdir, Hakk’a nisbetle bâtındır. Pes, Hakk’ın kalbi halk ve halkın kalbi Hak’dır. Ve halk Hakk-ı Bâtın’dan zâhir olmakla “mümkün” diye tesmiye olundu, ve illâ bâtını Hakk-ı vâcibdir.

Pes, nazarın halka ise eşyâ görürsün ve Hakk’a ise esmâ görürsün. Ve bir çekirdek bitip ağaç sûretine girmek sırr-ı mezkûra işârettir. Zîrâ ağaç zâhir oldukta çekirdek bâtında kaldı. Eğerçi zâhir olan yine ol çekirdeğin taayyünüdür.”⁹⁰

Bursevî, “mahfî” kelimesinin kullanılma sebebini ise şöyle açıklamaktadır: “Kenz-i zâta mahfî denildi. Velâkin eğer hafâ, Hakk Teâlâ’ya nispetledir denilirse bu

⁸⁸ Aynı eser, vr. 9.a

⁸⁹ Aynı yer

⁹⁰ Bursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, c, I, s, 466

söz bâtildır. Zîrâ bir şey kendi nefsinden mahfî olmak muhâldir. Ve eğer gayre nispetledir denilirse bu dahî ke'l-evveldir. Zîrâ ezelde gayrin vücûdu olmayacak ma'nâyı hafâ mütasavver olmaz. Ya'nî, hafâ ve zuhûr umûr-i izâfiyyedendir ki ahad-hümânın vücûdu âherin vücûdunu müstelzîmdir. Burada ise hafâ var, velâkin zuhûr yoktur. Şunun hafâsı şuna nispetledir diyesin.

Ve bunun cevâbı budur ki; burada hafâ selb-i zuhûr ma'nâsınadır ki zât-i ahadiyyenin fî-nefsi'l-emr zuhûru yoktu. Ve ma'rûf dahî değil idi. Zîrâ ma'rifet gayrin vücûdu üzerine mübtenîdir. Pes, gayr olmayacak ma'rifet dahî olmaz.”

Binâen-alâ-hazâ, **كنت كنزاً مخفياً لأعرف فأحببت أن أعرف** [Ben gizli bir hazîne idim, bilinmemi istedim.] iki vechle selbi müştemil olur. Kaziyye ise sâlîbe olsa sıdk ve kizbde vücûd-i mevzûa muhtâç olmaz.⁹¹

Bursevî, Hakk'ın mahfî oluşunun da kendi şahsında oluşunu ve zâhir oluşunun gayrin olduğu anlamına gelmediğini bir örnekle şöyle açıklar: “Meselâ, **لم يتحرك** **إنسان في الدار** [Evde insân hareket etmedi.] denilse dârda vücûd-i insân olmak lâzım gelmez ve söz sâdık olur.

el-Hâsıl, dârda insân olduğu vakitte taharrükü nefy etmek sahîh olduğu gibi olmadığı vakitte dahî sahîhdir. Pes demek olur ki dârda insân taharrük etmedi. Zîrâ insân yoktur ki taharrük ede. Binâen-alâ-hazâ, bu makâmda dahî gayr yoktur ki ona göre Hakk zâhir ve ma'rûf ola. Fe-emmâ bi-zâtihi, li-zâtihi zâhirdir. Ya'nî Hakk kendi nefsinde kendine zâhirdir ki ona mertebe-i cilâ derler. Nitekim esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mertebe-i isticlâ derler ki zâtın merâtib-i taayyünâtta zuhûrudur.”⁹²

Bursevî, zuhûr sürecini başka bir hadîs-i şerîf ile birlikte şu şekilde açıklar:

“Ve hadîsde gelir ki: **إن الله خلق الخلق في ظلمتي ثم رش عليهم من نوره**

⁹¹ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr, 11.b, 12.a

⁹² Aynı yer

فَمِنْ أَصَابِهِ اهْتَدَىٰ وَ مِنْ أَخْطَاءِهِ ضَلَّ [Allah, mahlûkâtı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı. O nûrdan kime isâbet ederse hidâyet bulur. Her kime isâbet etmezse delâlette kalır.]⁹³

Bu hadîs-i şerîf iki vechle tevcîh olunur: Evvelkisi budur ki, zulmetten murâd zulmet-i ademdir. Bu sûrette halk takdîr ma'nâsına ve nûr-i vücûda mahmûl olunur. Pes demek olur ki Allâh Teâlâ, halkı zulmet-i ademde takdîr eyleyip sonra nûr-i vücûddan üzerlerine reşş edip vücûd-i hâricî ile mevcûd kıldı. Ve her kime ki nûr-i vücûdun levâzımından olan nûr-i ilm isâbet ettiyse tarîk-i cennet ve kurbet ve râh-ı rızâyâ mühtedî oldu. Ve her kime ki isâbet etmediyse her yüzden dâll ve magzûb kaldı. Bu ma'nâyâ اصَابَ "esâbe" zamîri nûrun ma'nâ-yı sânisî olan ilme râci' olmuş olur. Nitekim ehl-i belâgat bu makûle ma'nâyı bedî'den i'tibâr eylerler. Ve ma'nâ-yı sâni budur ki halk asl üzerinedir ve zulmetten mûrâd zulmet-i cehl ve nûrdan murâd nûr-i ilmdir. Bu sûretten ma'nâ zâhirdir ve bu ma'nâyâ dâirdir. Şol âyet ki Kur'ân'da gelir: أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا (Nahl, 16\78) [Allah sizi annelerinizin karnından bir şey bilmez halde çıkarmıştır.]

Pes dünyâda ilm-i nâfi' ve ma'rifet-i ilâhiyye ehli olmak âlem-i ervâhda olan reşşendendir ve reşş denildiği nefhde vâki' olan eczâ'-ı reşşîyye i'tibâriyledir ki burada bi-tarîk olunmasıyla vârid olunmuştur. Ve ona nefs-i Rahmânî ve tecellî-i sâri ve nûrî derler. Zîrâ mertebe-i ilmden mertebe-i ayna feyz-i mukaddesle nüzûl ve bürûz-i a'yân, ism-i nûr hasebiyledir. Şöyle ki eğer nûr-i ilâhî a'yânı birbirinden taayyünât-ı mahsûsa ile temyîz ve izhâr etmese zulmette kalırlardı. Onun için tecellî denildi. Zîrâ tecellî zâhir olmak ma'nâsınadır. Bu cihetten âlim "zâhir" ismine mazhar oldu. Pes hakîkatte zâhir Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ kenz-i mahfî olan Hakkdır, halk değildir. Bu yüzden zuhûr eden zât ve esmâ ve sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve bu makâmı demişlerdir ki; "Hakk zâhir ve halk mestûrdur." Eğerçi halk-ı âlem yanlış fehm eyleyip halk zâhir ve Hakk bâtıdır derler.

el-Hâsıl, zâhir ve bâtın Allah Teâlâ'dır. Velâkin zuhûru esmâ ve sıfâtına ve butûnu gayb-ı zâtına dâirdir. Eğerçi zâtı dahî rûşendir. Zîrâ şevâhid-i tevhîd ta'bîr

⁹³ Müslim, Münâfikûn, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 327

olunan eşyâ mazâhir-i esmâdır ki vech-i zât üzerine arûsa bürka' gibidir ve esmâ, müsemâmâya mir'attir.

Ve bundan fehm olunur ki, Hakk Teâlâ hâriçten nesne ile mahcûb değildir. Belki kendi esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir. Zîrâ gayr ve emr-i hâriç yoktur. Bu yüzden âsârı hissle ve esmâ ve sıfâtı kalple meşhûddur.⁹⁴

Bursevî, hadîs-i şerîfte geçen لا عرف kelimesinin tahlîlini yapmakta ve bu kelimenin ta'lîl için olduğunu ortaya koymaktadır. Müellif ayrıca bu ifâdeyle "Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil"⁹⁵ hadîsi arasında bağlantı kurmakta ve zuhûr sürecinin , ibâdetle mükellef olmanın kullara duyulan muhabbetin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ibâdetin her şeyden yüce olan Allah Teâlâ için ya'nî ma'bûd için değil âbid için olduğunu söyler.

Ayrıca müellif, Hakk'ın zûhur etmesede zâtında kâmil oluşunu, tahtına oturmasa bile zâtında sultanlık vâsıflarını taşıyan bir sultan örneğiyle açıklamaktadır:

“ ليعبدون ” kelimesinde lââm ta'lîl içindir, ليعبدون de olan lââm gibi. Fi'l-i Hakk ise muallal-bi'l-garaz değildir. Belki tahsîl-i maslahat ve def'-i mefsededen berîdir. Ve illâ, ol garazı tahsîl ile müstekmil olmak lâzım gelir. Bu ise zâtında noksânı meş'ardır. الله عن ذلك [Alah bundan yücedir]

Cevâb budur ki; bu makûle lâ-mât aklen lââm-ı illet ve şer'an lââm-ı maslahat ve hikmettir. Zîrâ ef'âl ve ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve mesâlih-ı ibâdî müştemildir ki tafazzul ve ihsâna dâirdir. Bundan ise garaz ve illet lâzım gelmez.

el-Hâsıl, Allâh Teâlâ'nın kemâl-i zâtîyyesi ve kemâl-i esmâiyyesi vardır. Ve kemâl-i esmâiyye kemâl-i izâfîdirler. Ve istikmâl-bi'l-gayr mümteni' olmak kemâl-i zâtîdedir. Yoksa kemâl-i esmâ ve izâfîde değildir. Zîrâ mazâhir-i kevniyye olmadıkça âsâr-ı esmânın zuhûru mümteni'dir. Ve ona kendi sıfâtıyla istikmâl derler ki mahzûrdan hâlîdir.

⁹⁴ Aynı eser, vr. 13a, 13b

⁹⁵ Hâfız Irâkî, *Tahrîcü ehâdîsü'lîlhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve's-şükür, c. IV, 92, (2,7)

Pes, Hakk Teâlâ, izz u gınâsı cihetiyle fi'li garaz için değildir. Belki kevne rahmet-i zâtiyyedir. Ve ibâdetle emrettiği âbid içindir, yoksa ma'bûd için değildir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: **خَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيرْبِحُوا عَلَيَّ لَا لَا رِبْحَ عَلَيْهِم** [Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil.]⁹⁶ Ya'nî halkı halk etmekte nef' ve fayda yine halkadır, yoksa Hakka değildir. Zîrâ Hakk Teâlâ mertebe-i zât-ı ahadiyyede **اللَّهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ** (Âl-i İmrân, 3\97) [Allah âlemlerden müstağnîdir.] mûcibince ganî bi'z-zâttır. Fe-emmâ, esmâ ve sıfâtın hakâikî zuhûr etmekle mazâhir-i kevnîyyeye fayda vardır ki ketm-i ademden arsa-i vücûda bürûzlarından mâ-adâ seyr-i atvâr eyleyip hilye-i hakâik ile asla rücû' ederler. Ve zîkden halâs olup **وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ** (Bakara, 2\247) [Allah her şeyi kaplar] mûcibince gâh Celâl-i zât ve gâh cemâl-i sıfâta seyr edip cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' eylerler. Ve ilâ ebedî'l-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm feyzle şâdân ve pür-nemâ olur. İşte bu takrîrden fehm olundu ki bu âlem mevcûd olsa da olmasa da ve Hakk, ma'rifet-i muhaddise ile bilinse de bilinmese de Hakk Teâlâ kendi zâtında kâmilidir. Pes mümkünün vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli ve ma'rifet-i hadîsenin vücûdu rütbe-i ma'rifin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahta cülûs etmese dahî yine zâtında kâmilidir. Fe-emmâ, cülûsuyla merâtib-i esmâ zuhûra gelir. Ve ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî, Rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechledir. Ve kâinât ondan ne vechle intişâ' etmiştir. Onu bilmeye ilm-i ilâhî derler ki esmâ ve sıfat ve ef'âle müteallıktır. Ve zât-ı ahadiyye bu perdelerle muhtecibdir.”⁹⁷

Bursevî'nin bu ifâdeleri ışığında Hakk'ın “kenz-i mahfî” iken esmâ ve sıfâtıyla tezâhürünün, mutasavvıflar indinde çok önem gören “ilâhî aşk”a muhabbete dayandığını söyleyebiliriz. Ayrıca “Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil”⁹⁸ kudsî hadîsi ve bu kudsî hadîsle aynı manayı ifâde eden “Ben insanları ve

⁹⁶ Hâfız Irâkî, *Tahrîcû ehâdîsü'l'ilhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve's-şükür, c. IV, 92, (2,7)

⁹⁷ Bursevî, *Kenzi Mahfî*, vr. 16.b, 17.a, 17.b

⁹⁸ Hâfız Irâkî, *Tahrîcû ehâdîsü'l'ilhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve's-şükür, c. IV, 92, (2,7)

cinleri yalnız bana kulluk etsinler diye yarattım”⁹⁹ âyet-i kerîmesi ışığında halk’ın insanlara rahmet olduğunu söyleyebiliriz.

Yine Bursevî, âlemin ve insanın yaratılış amacının muhabbet ve Zâtın taayyunâtında zâtı için tecellî etmesi için ya’nî kemâl-i cilâ’ ve isticlâ’ için olduğunu şu şekilde izâh eder:

“Çünkü âlem ve âdemi halktan maksûd kemâl-i cilâ’ ve kemâl-i isticlâ’dır. Pes kemâl bi’z-zât mahbûbdur ve tâlib-i Hakk olmak fî-nefsi’l-emr tâlib-i kemâl olmaya râci’dir. Ve insânın kemâli ehl-i kalp olmaktadır ki ism-i a’zama mazhariyettir. Ve eseri âfâk ve enfüsü birbirine tatbîke kâdir olmaktır. Nitekim hatmi’l-evliyâ (k.s.) tatbîk eylemiştir. Zîrâ enfüs ve âfâk birbirine mutâbık ve mükâbil iki âyîne gibidir. Eğerçi biri icmâl ve biri tafdüldür. Onun için tatbîk lâzım geldi.”¹⁰⁰

Müellif, bu süreci “Ferahu’r-Rûh” ve “Kitâbü’n-Neîce” isimli eserlerinde şu şekilde izâh eder:

Teâlâ zâtuhu lemmâ tecellâ

Mine’l-gaybi ile’l-ayni fecellâ

Bu beyitten murâd, Allah Teâlâ’nın irâdet-i âmme ve kudret-i tammesiyle bu mevcûdâtı âlem-i emrden âlem-i halka getirdiğini açıklamaktır. Zîrâ bu kâinât; âlem-i amâ ve gayb-ı hüviyyet mertebelerinden, şuûnât-ı gaybiyye mertebelerine ve ondan a’yân-ı sâbite-i ilmiyye’ye ve ondan hakâik-i ervâhiyye ve misâliyye’ye ve ondan suver-i hissiyye ve ayniyye mertebelerine nüzûl etti ki; onun mertebe-i şuûnâtı, kitâb-ı vücûdun yüce harfleri menzîlesindedir; ve onun mertebe-i a’yânı, (o kitabın) kelimât-ı tammâtı; ve onun mertebe-i ervâh ve misâli, (o kitabın) âyât-ı müteâliyâtı; ve mertebe-i his ve aynı ise sûr-ı kelimâtı menzîlesindedir.

Ve bu zuhûrâtın tamamı, nefes-i Rahmânî ve feyz- akdes ve mukaddes üzerine binâ edilmiştir. Bu tecellîden evvel Hak Teâlâ’dan cilâ var idi; yanî kendi Zâtından

⁹⁹ Zâriyât, 51, 56

¹⁰⁰ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 19.b

Zâtına zuhûr hâsıl idi. Sonra isticlâ, yâni mezâhirde zuhûr bulundu. Bu zuhûr ve vücûdun mertebelerinden gâfil ve hakîkâtinden perdeli olanlar müşâbehet, müşâreket, hulûl, ittihad, ittisâl, ve infisâl vehim hayâline kapılıp şirk, küfür ve ilhâd ehli oldular. Allah Teâlâ'nın Zâtı ve şânı bunlardan ve benzeri sıfatlardan münezzehtir.¹⁰¹

Hak kenz-i mahfî kendi kendine zâhir idi. Pes, halkı halk ettikde kendi kendinden muhtefî olmadı, belki esmâ ve sıfâtının zuhûruyla evvelkiden ziyâde cilâ buldu ve ma'lûmât ve mukadderâtını âlem-i kudrette müşâhede kıldı.¹⁰²

Müellif ayrıca bu konuda akla gelebilecek olan “Kenz-i mahfî'den meydana gelen eşyâ mümkün cisimler olması hasebiyle mütenâhî olduğuna göre kelimâtullah'ın da mütenâhî olması lâzım gelmez mi?” sorusunu kendisi sormakta ve bu soruyu kendisi şu şekilde cevaplamaktadır:

“Cevâb budur ki; adem-i nefâd ve tenâhî kadîr ismine râci'dir. Ya'nî, Allah Teâlâ'nın kadrinin hadd-ı mahdûdu yoktur ki orada mütenâhiye ola. Bu cihetten silsile-i kâinât ilâ-ebdi'l-âbâd müteselsil ve muttasıl olmaktadır. Ve illâ sıfât-ı ilâhiyye münkatı' olmak lâzım gelir. Bu ma'nâdan kelime ve kelâm-ı ilâhî bakîdir. Kün emri ve onun müteallikâtıdır. Ve aslında nefes-i Rahmânî cemi'-i makdûrâta rûh-i zâtî bahş olmuştur. Velâkin her nesnenin zuhûru vakt-i mahsûsa merhûn olmakla birbirinden teehhüre bâis budur. Nazar eyle ki a'mâl-i cennet teceddüt ettikçe vakten-fe-vakten derecât dahî teceddüt etmektedir. Ve derekât-ı ehl-i cehennem dahî hudûs-i a'malle böyledir. Ve kemâl-i insânî dahî tedricî olmakla esmâ-ı hüsnânın ahkâmı dahî tedricîle zuhûr etmektedir. Ve her amelden bir mülk-i mahlûk olmaktadır. Ve ahrette amel yok velâkin nefh ve nefes vardır ki lâ-yezâl zuhûrât iktizâ etmiştir. Hatta ehl-i cennetin hûr-i ayna ve emsâline kırbân ve vikâ'ından nesne-i rûhâniyye halk olunsa gerektir.

Tefekkür eyle! İmdî mahlûkât ve mükevvenâta ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet var mıdır?”¹⁰³

¹⁰¹ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, s, 21

¹⁰² Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c, I, s, 121

¹⁰³ *Aynı eser*, vr. 21.a, 21.b

Eserinde konunun anlaşılması için sık sık şiirlere yer veren Bursevî zuhûr sürecini de bir şiirle şu şekilde anlatır:

NAZM

Kenz-i mahfîdir vücûdun, etti Hakk ondan zuhûr

Cümle eşyâya tecellî kıldı ondan ism-i nûr

Dâne-veş ketm-i ademden oldu her sırr âşikâr

Her cesed bitti ter ve tâze sânem oldu nefh-i sûver

Onu gayr-ı münkasımda bast olup kürsî ü arş

Zâhir oldu bir nefesde cennet ü gılmân ü hûri

Raksa girdi bu felekler devr-i dünyâ eyledi

Cilve kıldı şems-i âlem-tablâ bedri'l-büdûr

Bir dîl oldu her giyâh-ı tâze tevhîd-i Hakka

Gulgule verdi cihân gülzârına ism-i şükûr

Sa'y edip insân-ı kâmil olmada etme kusûr¹⁰⁴

¹⁰⁴ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 23.a

C. SONUÇ

Kenz-i Mahfî, meşhûr kudsî hadîs-i şerîfde geçen bir tamlama olup bu hadîs-i şerîften çıkarılan ve Tasavvuf'un varlık düşüncesinin merkezinde yer alan bir kavramdır. Bursevî'nin aynı isimle eser verdiği kavram, İbn Arabî, Mevlânâ gibi büyük mutasavvıfların da varlığın zuhûrunu açıklamalarında önemli bir yer tutmuştur.

Tasavvuf'un varlık düşüncesi içerisinde vahdet-i vücûd düşüncesinin çok önemli bir yeri vardır.¹⁰⁵ Kenz-i Mahfî kavramının anlaşılması açısından da “Vahdet-i Vücûd” düşüncesi çok önemlidir. Nitekim eser sahibi Bursevî'de eserini bu düşünce ile şekillendirmiş gözükmektedir. Vahdet-i vücûd düşüncesi bir olan varlığın mertebelerde zuhûrunu ele almaktadır.¹⁰⁶ Bu anlamda “kenz-i mahfî” Hakk'ın tecellî etmediği, zuhûra gelmediği, hiçbir isim ve sıfat ile kayıtlanmadığı mertebe olan “Lâ-taayyûn” (ahadiyet) mertebesini ifâde etmektedir. Bursevî'nin de ifâde ettiği gibi bu mertebede O'nunla beraber hiçbir varlığın bulunmadığı Allah'ı akıl, duyular ve kıyas yolu ile anlamak mümkün değildir.

Kavramın isimlendirilmesi de Vahdet-i vücûd düşüncesinde yar alan bu mertebelerle alakalıdır. Belirttiğimiz gibi “Lâ-taayyûn” mertebesini ifâde eden “kenz-i mahfî” (gizli hazîne) kavramının isimlendirilmesinin temelinde de Hakk'ın bu mertebede hiçbir şekilde kavranamaması ve diğer varlıklardan gizli kalması vardır. Bu gizliliğe nisbetle bu mertebede Hakk'a “gizli hazîne” denmiştir.

Hakk'ın gizli bir hazîne iken zuhûra gelişini Bursevî ve mutasavvıflar muhabbetle açıklamışlardır. İbn Arâbî, Mevlânâ, Feridüttün Atar ve bir çok mutasavvıf, Hakk'ın zuhûr sürecinin başlangıcını Hakk'ın muhabbetiyle açıklamışlardır. Hakk'ın muhabbetle zuhûrundan önceki dönemi ise “Kenz-i Mahfî” olarak nitelemişlerdir.

¹⁰⁵ Vahdet-i Vücûd'un açıklaması için bkz., Fennî, İsmâil Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Orhaniye mat., İst, 1928; Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, Matbaa-i âmire, İst, 1331; Kam, Ferit, Aynî, Mehmet Ali, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İst, 1992; Tahralı, Mustafa, “*Füsûsu'l-Hikemde Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd*” *Füsûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, c, II, s, 9-41; Tahralı, Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, c, III, s, 9-63

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Nablusî, *Gerçek Varlık; Âriflerin Tevhîdi*; Tahralı, “*Füsûsu'l-Hikemde Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd*”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENZ-İ MAHFÎ METNİ

Kitâb-ı Kenz-i Mahfî li’ş-Şeyh İsmâil Hakkı

[1.a] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ [Rahman ve rahîm olan Allah’ın adıyla]

في الحديث: كنت كنزا لاعرف فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق و تعرفت اليهم فعرفني

قال في الفتوحات المكية حديث صحيح كشف غير ثابت نقلا انتهى

[Hadîs-i şerifte buyurur: Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler.]¹

Ya’nî hadîs-i mezkûr gerçi inde’l-huffâz sâbit değildir. Nitekim İmâm Suyûtî² “ed-Dureru’l-Muntessire” nâm kitâbında لا اصل له [Onun aslı yoktur] demiştir. Femmâ, inde’l-mükâşifîn: Hadîs sahîhdir, zîrâ huffâz sened ile naklederler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bi’z-zât ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin sened-i ma’lûmu olmamaktan fî-nefsi’l-emr adem-i sübûtu lâzım gelmez. Belki keşf-i sahîh ile olacak esahh olur. Zîrâ keşfde vehm ve hayâl olmaz. Belki ayân-ı tâmm ve hakka’l-yakîn olur. Ve ilhâmât ve vâridât mu’tekidlere göre hüccet olmak kâfidir. Gerekse münkirlere göre burhân olmasın. Zîrâ münkir huffâş gibidir ki âfitâb-ı rûşeni göremez ve ayne’l-yakîn nedir bilmez. Pes bizim muhabbetimiz o makûle ile değildir.[1.b]

قال داود عليه السلام يا رب لم خلقت : Ve ba’zı kütüb-i mu’teberede gelir ki :

¹ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlu’l-İlbâs am-me’shehera mine’l-ehâdisi alâ elsineti’n-Nâs*, I-II, Beyrut, 1351, c. II, s, 17, hadis no: 2016; İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz., Mustafa Tahralı, İst., 1992, s, 330; *el- Futûhâtü’l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahyâ, I-XIV, Kahire, 1972, c, XII, s, 574; Sehavî, Muhammed b. Abdîrahmân, *Mekâsidi’l-Hasene*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s, 332; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin-Nüfûs*, İst., 1977, s, 16; İmâm Rabbânî, Ahmed Serhendî, *Mektûbât*, I-II, İst. Tsz.,c. I, s, 263, C. II, s, 75

² Mısır ve Suriye’ de hüküm süren Memlûkler devletinin son zamanlarında Kahire’de yetişen ve Arap dilinde en fazla eser vücûda getiren müelliflerden biri. (ö. 911\1215), bkz. Karahan, Abdulkadir, *Suyûtî*, MEBİA, İst., 1979, c. XI, s, 258

الخلق فقال تعالى: كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف انتهى

Ya'nî, Hazret-i Dâvud (a.s.) münâcâtında sırr-ı halkdan suâl edince Cenâb-ı Kibriyâdan (c.c.) kelâm-ı mezkûr vârid oldu. Pes bu kelâm, fi'l-asl ehâdîs-i kudsiyye-i Dâvudiyyeden olmuş olur. Nitekim Molla Fenârî³ عليه رحمة الباري [Allah'ın rahmeti üzerine olsun] risâlesinde gelir ki: “Hz. Dâvud bir vakitte ki âlem-i zulümâtta münselih ve âlem-i envâra müteveccih idi. Hazret-i Rubûbiyyetten suâl edip يا رب لم خلقت الخلق [Ey Rabbim! Yaratılmışları niçin yarattın?] dedik te verâ-i sirâd-i kât-ı izzetten nidâ olundu ki: كنت كنزا مخفيا el-hadîs.”

Pes bu rivâyetlerde kenz lafzı mahfî ile mevsûf olur. Ve bu makâmda mebâhis-i şerîfe vardır:

Mebhas-i evvel budur ki:

Hadîs-i kudsî ona derler ki; Allah Teâlâ onu Rasûlullâh'a (s.a.) ilhâm veya menâmla ta'rîf ve ondan ihbâr etmiş ola. Rasûlullâh dahî ol ma'nâdan kendi ibâretiyle ihbâr eyleye.

Binâen-alâ-hazâ, Kur'ân, hadîs-i kudsî üzerine mufazzal olur. Zîrâ lafzen ve ma'nen münezzeldir. Hadîs-i kudsî ise lafzen münezzel değil belki ma'nen münezzeldir. Fakat İbn-i Kemâl⁴ Hâşiye-i Telvîhde demişdir ki: [2.a] Ehâdîs-i ilâhiyye şol ehâdîsdir ki; Rasûlullâh (s.a.) onu leyle-i mi'râcda esrâr-ı vahiyden bi-dûn-i tevessütü'l-melek işitmiş ola. İntehî bi'l-ma'nâ. Ya'nî, İbn-i Kemâl ehâdîs-i ilâhiyyeyi leyle-i mi'râcda vâki' olan esrâr-ı vahye hamletmiştir ki meşhûr olduğu üzere doksan bin kelimâttır ki Cibrîl veya gayr-i melek vâsıtasıyla değil belki bi'z-zât idi. Fe-emmâ, onun ehâdîs-i ilâhiyyeyi ma'nâ-yı mezkûre haml ettiği câizdir ki bi-hasebi'l-Kur'ân ola. Ve illâ, ehâdîs-i ilâhiyye ve ehâdîs-i kudsiyye bu nev'idendir ki ta'rîfi sebk etti.

³ Osmanlı âlimi. (ö. 834\1431), bkz., Aydın, İbrâhim Hakkı, *Molla Fenârî*, DİA, c. XXX, s, 245

⁴ Osmanlı şeyhülislâm ve tarihçisi. (ö. 940\1534), bkz., Turan, Şerafettin, *Kemalpaşazâde*, DİA, C. XXV, s, 238

Pes, ehâdîs-i ilâhiyye ilhâm ve menâmla olana dahî şâmildir ki âlem-i melekûtta olan hitâbât-ı ilâhiyyeye münhasır değildir.

el-Hâsıl, hadîs-i ilâhî ve hadîs-i kudsînin ikisi dahî vahiydir. Velâkin tevessüd-i melek ve ibâret-i ilâhiyye ile değildir. Meğer ki nâdir ola. Nitekim şeb-i mi'râcda âyet-el-kürsî ve ba'zı âyât ki vahy olunmuştur. Kur'ân'dan kılınmıştır ki nazm ve ma'nâsıyla bile mu'teberdir, yoksa yalnız ma'nâsıyla değil. Sâir ehâdîs-i kudsîyye gibi. Pes bundan fehm olundu ki her vahy olan nesne bi-hasebi'z-zâhir Kur'ân olmak lâzım gelmez. Eğerçi Kur'ân, ma'nevîdir hatta ilhâmât-ı ehl-i kemâl dahî böyledir. Gerek sen ona ilhâm ıtlak eyle ve gerek vahiy. Zîrâ ikisi dahî inde'l-kavm birdir. [2.b] Eğerçi örf temyîz edip bi-tarîk-il-edep enbiyâya göre vahy ve evliyâyâ nispetle ilhâm ıtlâk eder. Da'vet ve irşâd denildiği gibi ki da'vet enbiyânın ve irşâd evliyânındır. Eğer ki evliyâyâ göre dahî da'vet denilir. Nitekim Kur'ân'da gelir: **أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي** (Yusuf, 12 \108) [Ben ve bana uyanlar, bilerek insanları Allah'a çağırırız.]

Zîrâ, burada ehl-i ittiba'la murâd ehl-i basîret ya'nî ehl-i ilm ve keşfdir ki bunlar dahî Rasûlullâh gibi bi-tarîk-il-irs dâî ilallâhîdir. Zîrâ ehl-i rûhdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **يُلْقِي الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ عَلَى مَا يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ** (Mü'mîn, 40\15) [Allah kendi emrinde olan Rûh'u kullarından dilediğine indirir] Ya'nî siga-i yulkî ki istimrâra dâldir, evliyâyâ dahî şâmildir. Eğer ki evliyâyâ örfen enbiyâ denilmez. Zîrâ onlara olan ilhâm vech-i hâssdandır yoksa enbiyâ gibi melek vesâtetiyle vech-i âmmndan değildir. Bu cihetten evliyâ enbiyâ olmaz. Ma'nâ-yı lugavînin sıhhati hasebiyle onlara nebî ıtlak olunmak ise örf ve icmâ'a muhâlifdir.

el-Hâsıl, ilhâm-ı evliyâyâ vahy denilir. Zîrâ ilhâm olundukları ma'nâ esrâr-ı Kur'ân'dan addolunur. Tefsîr Kur'ân'dan ma'dûd ve ona mülhak olduğu gibi. Zîrâ gerek ehl-i te'vîl ve gerek ehl-i tefsîre göre söz ma'nâdadır, lafızda değildir. Şol cihetten ki lafz-ı mahlûk Kur'ân olmaz. Zîrâ Kur'ân gayr-ı mahlûk ve kadîmdir. [3.a] Bu ma'nâdandır ki kelâm-ı kadîme, ya'nî Kur'ân'a mukâbelesinde hadîs ıtlâk olunur. Ve Kur'ân muhdes ile vasf olunduğu nitekim gelir : **وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ الْمُنْذَرِ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ** (Şuarâ, 26\5) [Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler.] Nüzûlu ve halka vusûlü i'tibâriyledir. Bu ma'nâ ise kıdemini

münâfî değildir. Nitekim derler: Size bir tâze haberim vardır. Maa-hazâ, ol haber verdiği nesne mahallinden sudûruna göre mütekâdimü'l-ahddir. Zîrâ bilâd-ı baîdeden vârid olmuştur.

İşte bu makâmdandır ki, hudûs-i insan kıdem-i sırrı münâfî değildir. Zîrâ, hâdis olan onun avâriz ve nisebidir. Pes zuhûr-i tecellînin te'hîri kıdemini münâfî olmaz. Nitekim Kur'ân hakkında gelir: **إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا** (Zuhuf, 43\3) [Kur'ân'ı Arapça okunan bir Kur'ân kılmışızdır.] Ya'nî, Kur'ân'ın mec'ûl olduğu arabîyyetine göredir ki arabîyyetle iktisâ ettiği hîn-i nüzûl ve âvâredir. Bu ma'nâ ise zât-ı Bârî'nin kelâm-ı kadîmi gayr-ı mahlûk olduğuna mâni' değildir. Zîrâ, sıfat-ı ilâhiyye olduğu cihetten hiçbir kisve ile müktesî değildir. Ya'nî, ne Arabî ve ne gayrî lisâna mensûb değildir. Belki bu nispetle mevtın ve mahall-i nüzûle göre zâhir olur. Bu ma'nâdan ötürü kütüb-i ilâhiyyeye Süryânî ve İbrânî ve Arabî denilir. Ve bundan fehm olunur ki nüzûl eden gerçi Kur'ân'ın **[3.b]** mecmû'-i nazm ve ma'nâsıdır velâkin arabîyyet ile kisvelendiği hîn-i edâdedir. Bu ma'nâya nüzûl eden Cibrîl'dir ki, hâmil-i Kur'ân'dır ve Kur'ân fi'l-hakîka ya'nî kelâm-i ilâhî olduğu cihetten nüzûl ile muttasıf değildir. Meğer levh veya varak üzerine yazılıp nüzûl ede ki nüzûl eden fi'l-hakîka varak veya levhdir.

Pes, Cibrîl onun varak ve levhi gibi olmuş olarak nûrânîdir, rûhânîdir. Zîrâ, levh ve varak cismânî olmak şart değildir. Belki nüzûl-i tashîhde nûrânîyyet ve rûhânîyyet kâfidir. Hatt-ı melâike gibi takrîrine göre delâlet eder. Şol ma'nâ ki Rasûlullâh (s.a.) hîn-i nüzûlde isti'câl ederler ve Cibrîl'i sebk eyerlerdi. Zîrâ levh-i kalb, levh-i zâtîdir ki levh-i mahfûz onun sûretidir.

Pes, zâtta zuhûr bulmadıkça levhden zuhûr yoktur. Cibrîl ise levh-i sûretten tenzîl ederek mahall-i emr ve nehydir. Onun için makâm-ı sidredir ki münezzel ve muattî'-ı kadîmdir. Fefhem cidden.

Suâl olunursa ki; Çünkü Rasûlullâh Kur'ân'ı levh-i zâtan ahz ederdi ve nev-be-nev tecellî ile zikr vârid olurdu. Binâen-ala-hazâ, nüzûl-i Cibrîl'e hâcet ne idi?

Cevâb budur ki; Allâh Teâlâ, kendi ile ibâd arasında iki muâmelesi vardır. **[4a]** Biri vâsita ile ve biri bilâ-vâsita vech-i hâss derler. Pes vech-i hâssdan olan muâmele

kâfî iken vech-i âmmıdan Cibrîl'in vürûdu mahzâ teşrîf ve ta'zîm içindir. Nitekim mülûk birbirlerine elçi, tuhfe ve hedâya irsâl ederler. Ve ba'zı ikrâm murâd ettiklerine dahî havâsıdan bir vâsıta gönderirler. Ve hüsn-i muâmele kılarlar. Bu ma'nâdan, bu âlem zikrolunan iki ma'nâdan hâlî değildir ki muktezâ-yı hikmettir. Nitekim ehl-i şer' zâhib olmuştur. Eğer ki tâife-i felâsife vâsıtayı isbât ederler ancak. Velâkin mezhepleri bâtıldır zîrâ eğer vâsıttan gayrı târik olmaya idi. Leyle-i mi'râcda bilâ vâsıta vahit olmazdı. Ve enbiyâya ve evliyâya bâb-ı tecelliyât ve vâridât-ı zâtiyye mesdûd olurdu. Ala'l-husûs ki cemî'-i kâinât rûh-i zâtî ile ahyâdır. Nitekim husûs üzerine insâna göre **ونفحت فيه من وهو معكم اين ما كنتم** (Hicr, 15\29) [Ona rûhumdan üfledim] dahî,

(Hadid, 57 \ 4) [Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.] vârid oldu.

Pes tecellî-i ilâhî cemî'-i eşyâya göre fi'l-asl birdir. Velâkin zuhûrda tefâvut vardır. Ve Hakk'ın vâsıta yüzünden ibâda muâmelesi taayyünât ve ayniyyât-ı muhtelifi i'tibâriyledir. Bu cihetten sûretâ halktan halka ve ma'nâda Hakk'tan Hakk'a muâmeledir. [4.b]

el-Hâsıl, âlem-i sûret ve taayyün vâsıtayı iktizâ ettiği gibi âlem-i ma'nâ ve lâ-taayyün dahî lâ-vâsıta iktizâ etmiştir. Bu cihetten gâh olur ki gayb-ı zâttan gayb-ı kalbe bilâ-vâsıta umûr-i gaybiyye nüzûl eder. Ve gâh olur ki şehâdet-i sıfâttan mertebe-i sıfâta bi'l-vâsıta ba'zı âsâr-ı esmâ ve sıfât nüzûl eder. Ve mertebe-i ûlâya ahadiyyet-i zâtiyye ve sâniyyeye vâhidiyyet-i sıfâtiyye derler. Ve vâsıtanın ibtidâsı akl-ı evvel ve sâir melâike-i feyzdir. Ve âhir anâsır ve müvellidâtı ki yirmi sekiz menzildir. Ve gâh olur ki feyz-i ilâhî on mertebeden nüzûl eder ki akl-ı evvel ve eflâk-ı tis'adır. Ve ahadiyyeti ile on bir olur. Bu cihetten a'kâb-ı salavâtta ednâ'l-emr on bir kere salavât-ı şerîfe getirirler. Ve illâ, Hakk'tan müstefîz olmazlar.

Ve tarîk-i Celvetîde⁵ (cîm ile) fark adet-i salavâttır ki sırr-ı erbaîn üzerine câizdir. Ve erbaînât çoktur. Ve sırr-ı terbî' erbâb-ı irfâna ma'lûmdur. Çünkü senin rûhun

⁵ Bayramiyye tarîkatının Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan bir kolu. Bkz. DİA, "Celal" mad., c. VII., s. 273-275; Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İst., 1984, s. 149-154

rûh-i evvel küllî olan akl-ı evvelden menfûhdur ki rûh-i nebevîdir. Bu cihetten onun rûhâniyyetine ne kadar tasliye eylesen kendi nefsinin ihyâ etmiş olursun. Eğer ki bu ma'nâdan gâfil olup gezersen bilmem ne sezersin. [5.a]

Mebhas-i sâni budur ki :

كنت (Küntü) kelimesinde olan tâ-i vahdet ahadiyyet-i zâtiyyeden ibârettir ki cemî'-i esmâ ve sıfat onda müstehlektir. Evrâk ve agsân-ı şecere nevâtta müstehlek olduğu gibi. Onun için kenz-i mahfînin ta'rîfinde gelir ki **هواهوية الاحدية المكنونة في الغيب وهو ابطن كل باطن** [O bütün bâtınlardan bâtın olarak gaybde gizli olan ahadiyet hüviyetidir.] İntehâ.

Ve bu mertebede min-hays-i hiye tecellî-i ilâhî vâki' olmaz. Zîrâ tecellî niseb i'tibâriyle olur. Mertebe-i mezkûrede ise niseb müstehlektir. Pes evvel mertebe gayrıyı bi'l-küllîyye ifnâ ve i'dâm eder. Ve gayrı ma'dûm olacak tecellî ne yüzünden olur. Fe'rif cidden.

Fe-emmâ, niseb ki esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeden i'tibâr olunacak tecellîyât-ı mütenevvîa zuhûr etmek mümkün olur.

Meselâ, sultân-ı a'zâmın tahta cülûsu i'tibâr olunmasa merâtib-i kevnîyye zuhûr etmez. Zât-ı ehadiyye dahî mertebe-i vâhidîyyette bürûz etmese merâtib-i ilâhiyye vücûd bulmaz. İşte Kur'ân'da tâ-i vahdet ma'nâ-yı mezkûre delâlet eder; **خلقت** (halaktü), **جعلت** (cealtü) ve emsâli gibi ki buralarda tâ-i zât ahadiyyeye dâldir.

Fe-emmâ, sıga-i cem' zât-ı vâhidîyyeye nâzırdır ki zât-ı maa's-sıfattır. **خلقنا** Halaknâ, **جعلنا** cealnâ ve gayriler gibi. Pes bundan tekessür-i zât lâzım gelmez. Belki tekessür-i sıfat lâzım gelir ki bunun tekessürü tevehhüd-i zâtı münâfî değildir.

Ehl-i zâhir o mekûle nûn-i cem'i tefhîme hamlederler. [5.b] Ve Celâl-i Kibriyâ'ya zâhib olurlar. Sultân-ı a'zam makâm-ı celâlet ve azamette “biz şöyle ettik biz böyle ettik” dediği gibi.

el-Hâsıl, Hâlık göre nûn-i cem' yâ ta'zîme veyâ kesret-i sîfâta râci'dir ve mahlûka göre yâ ta'zîme veyâ kesret-i zevâta mahmûldur. Ve mahlûk yüzünden tekessür-i zevât Hâlık yüzünden tevehhüd-i zâta mâni' değildir. Eğerçi ayn-ı vâhidedir. Zîrâ mahlûka göre tekessür-i zevât hakâyık-ı esmâya râci'dir ki mütekessiredir. Yoksa hakikatü'l-hakâyika râci' değildir ki vahdet ile muttasıftır. Ya'nî hakâyık çoktur esmâ ve sîfât gibi. Velâkin hakikat-ül-hakâyık birdir. Zât ve müsemma gibi.

Ve bunun nezîri azva'-ı şemsdir ki kuvvât ve metârih i'tibâriyle mütekessiredir. Fe-emma, kurs-i şemsde müctemi' olduğu cihetten zav'-ı vâhiddir. Ve bahr birdir eğerçi cedâvül ve enhâr onu teksîr etmiştir. Ve âdem nefsi vâhidedir eğer ki zürriyeti i'tibâriyle evlâd-ı ve efrâd-ı kesîredir. Ve rûh-i a'zam birdir ki felek-i atlastır. Zîrâ, sâlik-i eflâk ondan teşa'ub etmiştir. Ve nevât birdir eğer ki ondan hâsıl olan şecerenin evrâk ve agsâmı bisyârdır. Hatta ol nevât-ı vâhideden hâsıl olan şecerenin meyvesini müstemil olduğu nevâtlar gars olunup hadîka-i azîme olsa yine asıl olan ol bir nevâta âid olur. [6.a]

Ve menbâ'-ül-miyâh birdir ki sahretulllâh altındadır. Eğer ki tuûm bi-hasebi mizâci'l-arz muhtelifdir. Ya'nî, mürûr ettiği türâbın mizâcından ta'm-i mahsûs hâsıl olur; gerek azb ve gerek milh. Ve aslı'l-maâdin dahî birdir ki ma'den-i zehebdir. Velâkin mürûr ettiği kuvâ-yi arziyyenin hâssası hasebiyle maâdin-i muhtelif ve ecsâd-ı kesîre vücûda gelir. Meselâ, nühâsın nühâsiyyeti asl-ı ma'dene cihetle değildir. Belki kuvâ-yi arziyyenin gelebesi i'tibâriyledir. Bu yüzden evsâfı ârızadır. Onun için iksîrle tagayyür ve tebeddül kabul eder. Ya'nî, evsâf-ı ârızası zâile olup amel-i iksîrle sûret-i zeheb zuhûr eder ki zehebiyyeti asıl maddesidir. Bu cihetten izâle-i evsâfla zehebiyyeti kâbildir.

Pes, bundan istihâle-i hakikat lâzım gelmez. Meselâ, bir kimse tezkiye-i nefsi edip nühâs gibi evsâfından halâs olsa tecellî-i ilâhî ile vücûd-i mecâzîsi vücûd-i hakîkî sûretine girer. Ya'nî sıbg-ı mahsûsla sûret-i hakîkiyyesi zuhûr eder ki sûret-i ilâhiyyedir.

Ve bundan mecâz hakîkate mübeddel olmak lâzım gelmez. Zîrâ istihâle memnû'dur. Ve aslında vücûd-i mecâzî mümkün olduğu cihetten ma'dûmdur. Ve ma'dûm mevcûd olmaz, mevcûd ma'dûm olmadığı gibi. Ve ona mümkün ve bu zâhirde

fi'l-cümle vücûd vermek tecellî-i ilâhî sebebiyle ifâza-i vücûddandır. Nitekim nühâs zeheb olmak tarh-ı iksîrdendir. [6.b]

Suâl olunursa ki; Takrîr-i mezkûrdan mefhûm olan budur ki evsâf-ı ârıza ki niseb-i muhtelifedir. Zât-ı vâhideye taalluk etmiştir ki nefis-i nâtika ve rûh-i zâtîdir. Maa-hazâ, zâil olan evsâf-ı hasîse nefis-i emmârenindir. Ve zevâl-i evsâfdan bi'l-küllîyye nefis zâile olmak lâzım gelmez. Ve illâ, sâhib-i melek olmak iktizâ eder. Bu ise memnû'dur. Pes madde-i nefis bâkî iken zevâl-i evsâfla hakikat-i asliyye-i ilâhiyye nice zuhûr eder. Nitekim Hakikat-i Muhammediyye'de evsâf zâil olup kendi kalır. Kendine ise hakikat-i zehebiyye denilmez, belki hakikat-i nühâsiyye denilir.

Cevâb budur ki; Acep amîk nesneden suâl ettin ki fehmi gâmızdır.

Hâsılı budur ki, fenâ-i evsâfdan sonra bekâ-i nefis ilâ-âhiri'l-yakîn medâr-i mücâhide olup nefis-i melek ile nefis-i beşeriyyeyi teşhîs içindir.

Fe-emmâ, **الفاني لا يرد الي اوصافه** [Fânî olan, sıfatlarına geri dönmez.] mücibince zâil olan evsâf-ı nefsânîyye bir dahî merdûd nefis-i mecâziyye vasf-ı hakîki ile sıbg kabûl edecek bir dahî ona nefis denilmez. Belki nefis-i sâide denilir ki menfûh-i min-rûhullâhdır. Bu cihetten vücûd-i insânı asl-ı tecellîye rücû' eder ki nefes-i Rahmânî ve nûr-i merşûş ve rûh-i ilâhîdir, nühâs zehebiyyete rücû' ettiği gibi. Zîrâ ortada olan hakikat-i nühâsiyyeye i'tibâr kılmaz ve hakikat-i zehebiyyenin aynı gibi olur. Hatta iksîrden masbûg olan zehebi, zeheb-i ma'deni üzerine tercîh ederler. [7.a] Zîrâ iksîrin havâss-ı eczâsı sebebiyle tarh olunduğu nühâsda keyfiyyet-i zâide zuhûr eder ki asl-ı zehebde yoktur. Zîrâ asl-ı zeheb sâdedir ve insânın bu neş'eye nüzûlü yoktur. Ve ba'dehü Hakk'a rücû'u ol keyfiyyeti tahsîl içindir. Pes sülûk ne devrîdir evvel-i dâireye rücû'u rec'-i kahkarî gibi değildir ki insan verâ' ve kafâya gitmektir. Belki keyfiyyet-i mahsûsa üzerine devrdir.

Ey sâlik! İşte bu takrîrlerden vahdet-i zâtîyye ve kesret-i sıfâtîyye sırrı zuhûr etti. Ve **لا موجود الا الله** [Allah'tan başka mevcûd yoktur] hakikat-i nümâyân oldu. Ona göre basar-i hadîdle eşyâya nazar eyle ve kesrette vahdeti mütâlaa kıl. Velâkin kesreti dahî elden koma, tâki sadîk olasın. Zîrâ sadîk gerçi sıfât-i nefsânîyyeden ve belki

şevb-i gayriyyeden halâs olmuş ve sıbg-i hakîki ile insibâğ bulmuştur. Velâkin merâtibe mürâât etmekle fi'l-hakîka sadîk olur. Pes bu tarîk ikrâr yoludur, inkâr yolu değildir. Fefhem cidden.

Mebhas-i sâlis budur ki:

كنت (Küntü) kelimesi, fi'l-i mâzî olduğu cihetten zamân-ı mâzîye delâlet eder. Fe-emmâ, Hakk'a nispetle mücerred-i ihbâr ma'nâsına mahmûldür. Zîrâ ona göre mâzî ve müstakbel ve hâl cârî değildir. Belki zamân emr-i niseb-i ademîdir ki dehr isminin tecellîsinden hâsıl olmuştur. Ve ademî dediğimiz budur ki kendi aynında vücûdu yoktur. [7.b] Belki bi-hasebi's-suâl hâdis olur. Meselâ, **متي** [Ne zaman?] diye suâl olursa hadûs-i suâl ile esmâ-i zamân hâdis olur; iz ve izâ ve sâir hurûf-i şart-ı zamâniyye gibi. Ya'nî bu makûle hurûf-i zamâna delâlet eder. Türk lisânında şimdiki hâl ve geçmiş zamanda ve gelecek zamânda denildiği gibi. Pes zamânın zâhirde esmâsı vardır. Fe-emmâ, müsemmâsı emr-i ademîdir. Lafz-ı adem gibi ki müsemmâsının aynı yoktur. Maa-hazâ müteakkilü'l-hükmdür.

el-Hâsıl, adem lâ-şey'den ibârettir. Fe-emmâ, taakkulde taayyünî ve vücûd-i muhakkak mukâbelesindedir diye üzerine hükm olunduğu cihetten vücûd-i muhakkakın taayyün ve taakkulu gibi ona dahî nev'an vücûd ve taakkulde taayyün hâsıl olur. Velâkin iki taayyünün meyânında fark budur ki, vücûd-i muhakkak taakkulde taayyünden gayri fî-nefsi'l-emr tahakkuku vardır. Taayyün-i ademin ise fî-nefsi'l-emr tahakkuku yoktur. Belki vücûdu bi-hasebi't-taakkuldur.

Ve zamân inde'l-hükemâ', felek-i atlasın hareketi miktârına derler. Nitekim demişlerdir ki: **الزمان مدة متوهمة تقطعها حركات الافلاك** [Zamân vehm edilen bir müddettir ki, onunla feleklerin hareketi anlaşılır.] Ve inde'l-mütekellimîn **مقارنة حادث** **الحادث يسأل عنه بمتي** [Kendisinden sorulurken ne zamân diye sorulan yeni bir bilgidir ki onunla bir yeni bilinir.] ma'nâsıdır. Ya'nî bir müteceddid-i ma'lûmdan ibârettir ki, onunla müteceddid-i âhar-i mevhûm takdîr olunur. Meselâ, “âtin inde tulû'îş-şems” dese tulû'-i şems ma'lûm ve mecî'-i mevhûmdur. Pes, mevhûm ma'lûma mükârin olacak ibhâm zâil olur.

Ve inde'l-Arap zamân, leyl ve nehârdan ibârettir ki yevm ikisini müştemildir. [8.a] Ya'nî, yevm-i vâhidin tafsîli leyl ve nehârdır ki tulû'-i şemsden gurûba dek nehâr ve gurubdan tulû'a dek leyl i'tibâr olunur. Ve felek-i atlasın hudûsundan evvel yevm denilir. Fe-emmâ, leyl ve nehâr denilmezdi. Zîrâ, leyl ve nehârın taayyünü, şemsi, felek-i Râbia vaz'ından sonra hâdis oldu.

Vu buradandır ki derler: Dehr zâta delâlet eder bir isimdir ki arşla müteayyin olan zamân onun sûretidir. Ve vücûd-i hakîki ân dedikleridir ki zamân ferd-i gayr-i münkasımdır ve mâadası emr-i ma'dûmdur ki mâzî ve müstakbel farz olunur. Ve ol ân devrân etmekle ekvân ve elvânla zâhir olup ahkâm-ı dehr tefassul eder. Ve yevm ân ma'nâsına olduğu **كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ** (Rahmân, 55\29) [O her ân kâinâta tasarruf etmektedir.] nassından münfahimdir. Ve elf-i sene ma'nâsına olduğu **ان يوما عند ربك** (Hacc, 22\47) [Rabbinin katında bir gün, saydıklarınızdan bin gün gibidir.] âyetinden ma'lûmdur.

Pes, mertebe-i icmâle ân ve mertebe-i tafsîle zamân denilir. Ve bize zamân isnâd etmek hudûs ve evveliyetime delâlet eder, Hakk Teâlâ'ya ezeli demek evveliyetini selbe delâlet ettiği gibi. Ya'nî Allâh Teâlâ ezeldir demek evvel ve ibtidâsı yoktur demektir ki na't-i selbîdir ki aynı ve vücûdu yoktur. Ve zamân nisbet-i mütevehhime olmakla Allah Teâlâ onu kendi üzerine ıtlâk etti. Nitekim gelir: **وَكَانَ اللَّهُ** **بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا** (Fetih, 48\26) [Allah her şeyi bilmektedir.]. [8.b] Ve yine gelir: **لِلَّهِ** **الامر من قبل و من بعد** (Rûm, 30\4) [İş, eninde sonunda Allah'a âittir.]

Ve bir sâil dahî **اين كان ربنا قبل ان الخلق خلقه** [Rabbimiz yaratılmışları yaratmadan önce nerede idi?] diye suâl ettiğinde Cenâb-ı Nebevînin onu takrîr edip **كان** **في عماء لا فوقه هواء ولا التحت هواء** [Altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi]⁶ sîgalarının tahtında emr-i vücûdu olmaya delâlet eder.

⁶ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-V, Beyrut, 1987, 48\Tefsir, 12 (V, h.no: 3109); Hanbel, Ahmed b., *el-Müsned*, Thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-X, Beyrut, 1991, c. IV, s, 11; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., Mukaddime, 13 (I, 64-65, H.NO: 182); Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-*

Ve ba'zıları kâne sîgasını zamândan selh edip mücerred-i tahakkuk ma'nâsına itlak ederler, Sibeveyhî⁷ gibi. Pes bu ma'nâya dahî mülâhaza-i zamân lâzım gelmez. Ve **كنت كنزا مخفيا** demek benim kenz-i mahfî olduğum muhakkaktır diye ihbârdır. Ve iki i'tibâr dahî hasendir. **كيف نكلم من كان في المهد صبيا** (Meryem, 19\29) [Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz] âyetinde kâne kelimesine zâiddir demekten, tahakkuk içindir demek evlâdır. Zîrâ eğerçi Kur'ân emr-i zâdeden berî ve bî-ma'nâ kelimedен ârîdir. Fe-emmâ te'vîle muhtâç olur. Husûsâ ki, istimâ' edenlerin ezhârına ma'nâdan hulüvvünü tebâdür eder. Bu ise şân-ı Kur'ân'a münâsib olmaz, acîbdir. Erbâb-ı hakâikin ahvâli ki mesleklerinde asla zelev ve zâhib oldukları ma'nâlarda zerre kadar halel yoktur. Fe-emmâ fehm-i dakîka mevkûftur. Ve zâhir-bîn olanlar kusûr-i idrâklarından ve adem-i zevklerinden efkâra düştüklerinden mâ-adâ te'vîlât-ı sahîfe ile evrâkı pür eylemişlerdir. [9.a]

Mebhas-i râbî' budur ki :

Kenz, arzda vaz' olunmuş emvâl-i nefisedir. Burada murâd bi-tarîki't-teşbîh hazâne-i zât-ı ahadiyyede meknûn ve müctemi' olan esmâ ve sıfât-ı âliyedir. Zîrâ zâtın adem-i zuhûru esmâ ve sıfâtın adem-i zuhûrundandır. Şöyle ki, eğer esmâ ve sıfâttan hâriçte eser-i evlâdır. Zât-ı ahadiyye kenz gibi mestûr ve mahfî kalmazdı. Ve bâlâda meknûn olup bî-nişân olmaklardır. Belki ba'zı defâinin hâriçte fi'l-cümle alâmet-i mevzûası vardır ki, onunla mahalline intikâl olunur. Nitekim ba'zı mutalsam nesnelere emâret koymuşlardır.

Fe-emmâ, zât-ı ilâhiyyeye ebtan-i küllü bâtın olan mertebe-i gaybda iken aslâ alâmet yoktur. Şol nevât gibi ki tahte'l-arzda medfûndur. Ve henüz ondan vech-i arzda nişân nâbuddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünkü vech-i arza hariç ve inşikâkından nısfeyn ola. Birbirini zâta ve birbirini dahî sıfâta nişân olup neşv ü

Hikem Tercüme ve Şerhi, I-IV, Haz. Mustafa Tahrâlı, Selçuk Eraydın, İst., 1987, c. I, s. 45, c. II, s. 299, 300

⁷ VIII. Asrın ikinci yarısında Basra dil mektebinin en mühim nahiv âlimi. Bkz. Çetin, Nihad M., *Sibeveyhî*, İA, c. X, s. 578

nemâ buldukça şecere sûretine girer ve agsân ve evrâk sâhibi olup gâyetinde meyve zuhûr eder ki asl nevâtın sûreti olan çekirdeği müştemildir.[9.b]

İşte “her şey’ aslına rücû’ eder” dedikleri budur. Ve Cüneyd-i Bağdâdî’den⁸ (k.s.) suâl olunup **ما النهاية** [Son nedir?] denildikte; **الرجوع الى البداية** [Başlangıca dönmektir] deyû cevâp verdiği dahî ona nâzırdır. Velâkin nihâyetin bidâyete rücû’u keyfiyyet-i mahsûsâ ile olduğu mürûr etmiştir. Meselâ, nevât vech-i arza gelip ve beden-i şecere zuhûr edip agsân ve evrâk mertebelerinden sonra meyve sûretine duhûl etmekte etvâr-ı muhtelifi i’tibâr olunur ki tahte’l-arzda iken bu etvâr ve i’tibâr yoktur.

Ve nevât-ı meyve min-vechin evvelkinin aynı ve min-vechin gayrıdır. Aynı olduğu budur ki nevât-ı ûlâ şecere keyfiyyeti ile tekeyyüf eylemiştir. Şöyle ki bir kimse ol-nevâtı görmek murâd eylese şecereye nazar eder ve şecereye nazar etmek ona nazar etmek gibi olur. Ve gayrı olduğu budur ki nevât-ı meyve netîce sûretinde zuhûr etmiştir ki şecereye nispetle pederden veled gibidir. Ve meşhûrdur ki derler : **الولد سر أبيه** [Çocuk babasının sırrıdır.] Ya’nî pederden nutfe sûreti zuhûr edip ondan veled mütekevven etmekle veled dahî hadd-i insâniyyeye dâhil olup peder sûretine girdiği gibi nevât-ı medfûneden dahî şecere zuhûr edip ondan meyve hâsıl olmakla meyve dâhî [10.a] çekirdeği i’tibâriyle nevât-ı ûlâ sûretine dâhil olup asl ve fûru’-i müttehid gibi oldu. İşte Hakk’la âlemin misâli budur. Ya’nî âlem ve âdem, zât-ı ahadiyyenin esmâ ve sıfâtla tecellîsinden vücûd bulup Mufassıl isminden zuhûr etti. Tamâm olduktan sonra **وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ** (Yûnus, 10\56) [O’na döneceksiniz.] vefkince tafsîl-i icmâle redd olundu. Ve niseb ve izâfâtan hâsıl olan umûr-ı ârıza zâil ve muzmahill oldu. Velâkin bu rücû’ kimine mevt-i irâde-i fenâî ve kimine mevt-i ıztırârî-i tabîî ile husûle geldi. Ve bu iki mevte dahî kıyâmet-i sugrâ derler. Nitekim inhilâl-i eczâ’-i âlem ile olana kıyâmet-i kübrâ derler. Zîrâ bu kıyâmet cümle cüz’iyyât-ı fenâyı müştemildir ki onun fevkinde dahî fenâ yoktur. Bu cihetten kıyâmet-i kübrâya fenâ-i ekber denir. Maa-hazâ, halk cihetinden dahî ekberdir.

⁸ İlk devir sûfîliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhûr sûfî. (ö. 297\909), bkz., Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî*, DİA, c. VIII, s. 119

Nitekim Kur'ân'da gelir: **لَخَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرَ مِنْ خَلْقِ الْإِنْسَانِ** (Mü'min, 40\57) [Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasında daha büyük bir şeydir]. Ya'nî semâvât ve arz ki âlem-i âfâk ve tafsîldir. Delâlet cihetinden âlem-i enfüs ve icmâlden ekberdir. Zîrâ enfüs ve âfâk metinle şerh gibidir ki metin şerhe göre muhtasar ve mücmel olduğu gibi âdem dahî âleme göre böyledir. Ve fi'l-hakîka âdemi [10.b] gören âlemi görür. Ve bi'l-aks nitekim Kur'ân'a nazar eden sûret-i Muhammed'e nazar etmiş olur. Ve bi'l-aks ve bu makâmdandır ki ba'zı kibâr **إِنَّا الْقُرْآنُ** [Ben Kur'ân'ım] demişlerdir. Murâd, kitâb-ı câmi'dir ki hakâyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi hâvîdir. Ve Kur'ân'ın ahlâkı ile mütehallik olduğu cihetten sûret-i Kur'ân olmuştur. Bu vechle velî dahî virâseti hasebiyle sûret-i Muhammed ve kitâb ve Kur'ân olur.

Pes kitâb tekvîn i'tibâriyle ve Kur'ân tenzîl cihetiyledir ki ahkâm ve ahlâkıyla amel ve tahalluka dâirdir. Velâkin kitâb-ı tekvîni dahî fi'l-hakîka Hakk'tan münzel ve mürseldir. Bu cihetten insân-ı kâmil dahî kitâb-ı münzeldir. Ya'nî, min-indillâh irsâl olunup cümle hakâyık-ı zât ve sıfat onda derc kılınmıştır.

Ve âlem bir şecere ve melâike, onun agsân ve evrâkı ve insan ol şecerenin meyvesi gibidir. Ve böyle demek dahî olur ki enbiyâ (a.s.) meyve ve ekmelü'l-mevcûdât (s.a.) ol meyvenin zübdesi gibidir. Ziyâdet kebdu'l-hût gibi ki bâlık ciğeri üzerinde bir lahm-ı pâredir ki lahm-ı hûtta ondan elezz ve enfa' yoktur. Onun için ehl-i cennet makâm-ı hazîretü'l-kudsde [11.a] ibtidâ ol ziyâdeyi tenâvül etseler gerektir.

Ve böyle deyû temsîl dahî mümkündür ki cümle enbiyâ yedlerinde olan kütüb ve suhuf-i ilâhiyye i'tibâriyle sultân-ı a'zamın emr ve fermânı gibi ve rasûlullâh (s.a.) ve yedinde olan Kur'ân onun tuğrâsı gibidir ki emr-i sultân tuğrâ ile mu'lem olmasa nefâz bulmadığı gibi cemî'-i enbiyâ dahî sûret-i Muhammediyye ve cümle suhuf ve kütüb şekl-i Kur'ân'da bürûz ve zuhûr etmeselerdi revâç bulmazlardı. Bu sebepten onun her sûrette bir sırrı vardır. Fefhem cidden. Çünkü kenzin zuhûrunda maksûd sûret-i Muhammediyyenin mazhar-ı tâmm olmasıdır.

Pes sûret-i Muhammediyye sûret-i Hakk'dır ki âlem-i imkânda ondan ebda' sûret yoktur. Nitekim demişlerdir ki; **لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ أَشْيَاءٌ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ** [Âlemin bulunduğu hâlden daha güzel olması mümkün değildir.] Ya'nî âlem ve âdemden ebda' nesne

yoktur. Ve her ne ki ilm-i ilâhîde vardır onun sûret-i bedîâsı bu âfâk ve enfüsdür. Ve bu sûret-i bedîânın ebda'ı sûret-i Muhammediyyedir ki zâhirde esmeriyyet ve emlahiyyeti ile cümleden fâik ve bâtında ecma'iyyet ve ekmeliyyeti cihetinden mecmû'-i âlem ve âdem üzerine tercîh ve tafdîle lâyıktır ve bu sırra remz eder. Delâil bî-şümâr ve işâret kılan berâhîn bisyârdır. Nitekim erbâb-ı irfâna hafî değildir. [11.b]

NAZM

Ey tezerv-i hoş hırâm-i bostan ıstifâ

Vey hezâr âvâz-ı gülzâr meâlî Mustafâ

Sûre-i Nûr'a yüzen levh-i ilâhî olmasa,

Ebrû ondan yazılmaz idi “Bismillâh” ona

Nükte-i nûr-i siyâh halka benzer katı

Mushaf-i tekvîn içinde âyet-i vahdet-nümâ

Leblerinden feyz alır bahr-i belâgat tâ ebed

Feyz-i lütfundan bulur her ma'nâ-yı şîrîn-nümâ

Olmasaydın meşhed-i hüsnâ melâhat-ı bahş eğer,

Kande olurdu Züleyhâ Yûsuf'la mübtelâ

Kenz-i Mahfî sırrını Hakkı'ya izhâr eyledin

Devlet-i uzmâyâ erdi ol fakîr bî-nevâ

Mebhas-i Hâmis budur ki:

Kenz-i zâta mahfî denildi. Velâkin eğer hafâ Hakk Teâlâ'ya nispetledir denilirse bu söz bâtıldır. Zîrâ bir şey kendi nefsinden mahfî olmak muhâldir. Ve eğer gayre nispetledir denilirse bu dahî ke'l-evveldir. Zîrâ ezelde gayrin vücûdu olmayacak ma'nâ-yı hafâ mütasavver olmaz. Ya'nî hafâ ve zuhûr umûr-i izâfiyyedendir ki ahad-hümânın vücûdu âherin vücûdunu müstelzîmdir. Burada ise hafâ var, velâkin zuhûr yoktur. [12.a] Şunun hafâsı şuna nispetledir diyesin.

Ve bunun cevâbı budur ki; burada hafâ selb-i zuhûr ma'nâsınadır ki zât-i ahadiyyenin fî-nefsi'l-emr zuhûru yoktu. Ve ma'rûf dahî değil idi. Zîrâ ma'rifet gayrin vücûdu üzerine mübtenîdir. Pes gayr olmayacak ma'rifet dahî olmaz. Binâen-alâ-hazâ, **كنت كنزاً مخفياً لأعرف فأحببت أن أعرف** [Ben gizli bir hazîne idim, bilinmemi istedim.] iki vechle selbi müstemil olur.

Kaziyye ise sâlibe olsa sıdk ve kizbde vücûd-i mevzûa muhtâç olmaz. Meselâ, **لم يتحرك انسان في الدار** [Evde insân hareket etmedi.] denilse dârda vücûd-i insân olmak lâzım gelmez ve söz sâdık olur.

el-Hâsıl, dârda insân olduğu vakitte taharrükü nefy etmek sahîh olduğu gibi olmadığı vakitte dahî sahîhdir. Pes demek olur ki dârda insân taharrük etmedi. Zîrâ insân yoktur ki taharrük ede. Binâen-alâ-hazâ, bu makâmda dahî gayr yoktur ki ona göre Hakk zâhir ve ma'rûf ola. Fe-emmâ bi-zâtihî, li-zâtihî zâhirdir. Ya'nî Hakk kendi nefsinde kendine zâhirdir ki ona mertebe-i cilâ derler. Nitekim esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mertebe-i isticlâ derler ki zâtın merâtib-i taayyünâtta zuhûrudur.

Ve bir dahî, Hakk'ın insân-ı kâmil ile zuhûruna kemâl-i cilâ [12.b] derler ki îcâd-ı âlemden ayn-ı maksûda insân-ı kâmildir. Ve cemî'-i taayyünâtıyla zuhûruna isticlâ derler. Ve bu taayyünâta gayr dedikleri taayyün-i hâssıla müteayyin olmaqladır.

Zîrâ hakâyık-ı esmâiyyeye lâzım olan ahvâl-i muhtelifesi mertebe-i ahadiyyetten imtiyâzına dâirdir. Ve eşyâya ağıâr demek bu ma'nâdan nâşîdir. Ve mâsivâ ve ağıâr bir ma'nâyadır.

Ve esnâf-ı mâsivâ, dokuz nesneden ibârettir ki melek ve felek ve kevkeb ve tabîat ve unsur ve ma'den ve insândır. Ve melek takdîm olunduğu budur ki; ibtidâ'-ı âlem ibdâ'da zuhûr eden ervâh-ı nûriyyedir ki akl-ı evvel ya'nî kalem-i a'lâ ondandır. Ondan sonra nefis halk olunmuştur ki levh-i mahfûzdur. Ba'de cism ve arş ve makarr-ı arş olan mâ'-i câmid ve hevâ' ve melâike-i hevâ' ve kürsî ve melâike-i kürsî ve atlas ve melâike-i atlas ve felek-i menâzil ve cennât ve müstemil olduğu nâim ve kevâkib-i menâzil ve arz ve mâ' ve hevâ'-i unsûr ve semâvât-ı seb' ve melâike-i kevâkib ve melâike-i nâr ve hevâ' ve mâ' ve arz ve tâife-i cânn ve müvellidât ve neşve ve cesed-i insân ve müvellidât ki ma'den ve nebât ve hayvândır. Her birinden hâsıl ve zâhir olan eşhâs ve a'mâl-i mükellifinden mahlûk olan suverdir. İşte âlem-i zuhûr bu tertîb üzerine nezd olunmuştur. [13.a]

ان الله خلق الخلق في ظلمتي ثم رش عليهم من نوره
Ve hadîsde gelir ki:

فمن اصابه اهتدي و من اخطاه ضل [Allah, mahlûkâtı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı. O nûrdan kime isâbet ederse hidâyet bulur. Her kime isâbet etmezse delâlette kalır.]⁹

Bu hadîs-i şerîf iki vechle tevcîh olunur: Evvelkisi budur ki, zulmetten murâd zulmet-i ademdir. Bu sûrette halk takdîr ma'nâsına ve nûr-i vücûda mahmûl olunur. Pes demek olur ki Allâh Teâlâ, halkı zulmet-i ademde takdîr eyleyip sonra nûr-i vücûddan üzerlerine reşş edip vücûd-i hâricî ile mevcûd kıldı. Ve her kime ki nûr-i vücûdun levâzımından olan nûr-i ilm isâbet ettiyse tarîk-i cennet ve kurbet ve râh-ı rızâyâ mühtedî oldu. Ve her kime ki isâbet etmediyse her yüzden dâll ve magzûb kaldı. Bu ma'nâyâ اصاب "esâbe" zamîri nûrun ma'nâ-yı sânisî olan ilme râci' olmuş olur. Nitekim ehl-i belâgat bu makûle ma'nâyı bedî'den i'tibâr eylerler. Ve ma'nâ-yı sâni

⁹ Müslim, Münâfikûn, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 327

budur ki halk asl üzerinedir ve zulmetten mûrâd zulmet-i cehl ve nûrdan murâd nûr-i ilmdir. Bu sûretten ma'nâ zâhirdir ve bu ma'nâyâ dâirdir. Şol âyet ki Kur'ân'da gelir: **أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا** (Nahl, 16\78) [Allah sizi annelerinizin karnından bir şey bilmez halde çıkarmıştır.]

Pes dünyâda ilm-i nâfi' ve ma'rifet-i ilâhiyye ehli olmak âlem-i ervâhda olan reşşendir ve reşş [13.b] denildiği nefhde vâki' olan eczâ'-ı reşşiyye i'tibâriyledir ki burada bi-tarîk olunmasıyla vârid olunmuştur. Ve ona nefs-i Rahmânî ve tecellî-i sâri ve nûrî derler. Zîrâ mertebe-i ilmden mertebe-i ayna feyz-i mukaddesle nüzûl ve bürûz-i a'yân, ism-i nûr hasebiyledir. Şöyle ki eğer nûr-i ilâhî a'yânı birbirinden taayyünât-ı mahsûsa ile temyîz ve izhâr etmese zulmette kalırlardı. Onun için tecellî denildi. Zîrâ tecellî zâhir olmak ma'nâsınadır. Bu cihetten âlim “zâhir” ismine mazhar oldu. Pes hakîkatte zâhir Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ kenz-i mahfî olan Hakkdır, halk değildir. Bu yüzden zuhûr eden zât ve esmâ ve sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve bu makâmda demişlerdir ki; “Hakk zâhir ve halk mestûrdur.” Eğerçi halk-ı âlem yanlış fehm eyleyip halk zâhir ve Hakk bâtındır derler.

el-Hâsıl, zâhir ve bâtın Allah Teâlâ'dır. Velâkin zuhûru esmâ ve sıfâtına ve butûnu gayb-ı zâtına dâirdir. Eğerçi zâtı dahî rûşendir. Zîrâ şevâhid-i tevhîd ta'bîr olunan eşyâ mazâhir-i esmâdır ki vech-i zât üzerine arûsa bürka' gibidir ve esmâ, müsemmâya mir'âttir.

Ve bundan fehm olunur ki, Hakk Teâlâ hâriçten nesne ile mahcûb değildir. Belki kendi esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir. Zîrâ gayr ve emr-i hâriç yoktur. Bu yüzden âsârı hissile ve esmâ ve sıfâtı kalple meşhûddur. [14a]

İşte Hakk-ı mer'îdir dedikleri budur. Yoksa hiss-i zâhirle Hakk-ı mahsûs olmaktan münezzehtir.

Ve Hz. Ali (r.a.) لا اعبد ربا لم اراه [Ben görmediğim Allah’a ibâdet etmem.] Ya’nî, ma’nâ-yı mezkûre râci’dir. Kezâlik Ebû Yezîd Bistâmî’nin¹⁰ (k.s.) سبحاني ما اعظم شائي [Bütün noksanlardan münezzehe olan Allah’ım, benim şânım ne kadar yücedir.] dediği makâm esmâ ve sıfâta nâzırdır. Ve rasûlullâh (s.a.) makâm-ı aczde سبحانك ما عرفناك حق معرفتك [Bütün noksanlıklardan münezzehe olan Allahım! Seni gerçek ma’rifetinle bilemedik.]¹¹ buyurduğu kühn-i zât i’tibâriyledir. Ve bu makâmdan buyurur: نوراني اراه [Muhakkak ki O, benim gördüğüm bir nûrdur.]¹² Ya’nî Allâh Teâlâ niseb ve izâfetten mücerred olduğu i’tibâriyle mer’î olmaz. Zîrâ kühn-i zâtı hiçbir nebî ve bir velî idrâk etmemiştir. Belki onu idrâk edenler esmâ ve sıfât libâsıyla idrâk etmemişlerdir. Gâyeti makâm-ı ulûhiyyette olan idrâktir. Nitekim فاعلم أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Muhammed, 47\19) [Bilki! Allah’tan başka ilâh yoktur] onu iş’âr eder.

Pes bu bir bahr-i muhîttir ki seffîne veya tayerânla kat’ olunmaz. Belki orada ukûl veya nüfûs gark olup kalır. Ve kulûb-i mükâşifîn hayret-i kibri bulur. Ve demiştirler ki üç yüz atmış bin âlem seyrânı vardır. Ve onun mâverâsı âlem-i beht ve hayrettir. Ve bu avâlim-i seyrâniyyenin kimi cismânî ve zulmânî ve kimi rûhânî ve nûrânîdir. Ve bunun birkaç [14.b] âlemini seyr ve birazını kat’ etmek âsân olmayacak. Mecmû’una tayy etmekte ne kadar suûbet olmak gerektir. Meğer ki tevfiik ve teshîl-i ilâhî ola.

Nitekim, ba’zı ehl-i tevhîd ahkâm-ı vücûbları ahkâm-ı imkânlarına gâlip ve kuvvet-i tevhîdle mâsivâyı sâlib olmalarıyla sinn-i erbaînde neş’e eylemişler ve dâire-i ûlâdan dâire-i sâniyyeye duhûl eylemişlerdir. Ve bunlar ehl-i tefrîddir ki tevhîd ve tecrîdi cem’ etmeleriyle rütbe-i kübrâdan sonra fazîlet-i azîmi dahî bulup insân-ı ekmel olmuşlar ve gayrılarını dahî tekmîl ile şeref-i azîm bulmuşlardır.

¹⁰ İlk büyük mutasavvıflardan. (ö. 234\848 ?), bkz., Uludağ, Süleyman, *Bâyezîd-i Bistâmî*, DİA, c. V, s, 238

¹¹ İmâm Münâvî, *Feyzi’l-Kadîr, Şerhü Câmiü’s-Sağîr*, c. II, 1, 822 (2,15)

¹² Hâfız Irâkî, *Tahrîci ehâdîsi’l-ihyâ*, Kitâbü’s-sabr ve’s-şükr, c. IV, 841 (2,7)

NAZM

Bildin mi nedir, ey gönül insân-ı kâmilî

Ne oldu bu cihân mezra'ı içinde hâsılı

Deryâ-i ilme saldı onu hazret-i feyyâz

Bahr-i muhîti etti güzer feyz-i şâmîlî

Habb-i sanevberîde felek-i habbe dâr olan,

Şol on sekiz bin âlemin olmaz mı hâmîlî

Kenz-i nihâna olmasa miftâh bu'l-aceb,

Olmazdı nakd-ı ma'rifetin kimse vâsılı

Gör kefe-i kemâlde mi'yârı zer ola

Hakkı olur mu, ehl-i kemâlin muâdîlî

Mebhâs-i sâdis budur ki :

Kemâl-i cilâ ve kemâl-i isticlâdan murâd, ibâdet ve ma'rifettir. Nitekim **وما**
خلقت الجن والانس الا ليعبدون (Zariyat51\56) [İnsanları ve cinleri yalnız bana ibâdet
etsinler diye yarattım] Zîrâ ibâdet-i [15.a] şer'iyye ki minhâc-ı sünnet üzerine olana

derler. Ma'rifet-i sahîhaya müeddîdir. Hatta amel-i şer'î ve takavvî ve sülûk üzerine mebnî olmayan meârif, meârif-i şeytâniyye demişlerdir.

Pes, ma'rifet-i makbûlenin vesîlesi amel-i şer'iyyedir. Onun için ibâdet tasrîh olundu. Ve Kur'ân'da gelir: مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ (Duhân, 44\39) [Biz, onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık.] Ya'nî burada bâ, lâm ma'nâsınadır ki li'l-Hakk demektir. Ve Hakk'dan murâd Hakk'a ibâdetdir. Ve bâda ma'nâ-yı âher dahî vardır ki ehline ma'lûmdur.

Ve yine gelir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا (Bakara, 2\21) [Ey insanlar! Kulluk ediniz.] Burada ibâdeti tevhîdle tefsîr ettiklerinin vechi budur ki; muhâtab olanlar ki tâife-i Kureyşdir, müşrikler idi. Onun için gelir: وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (Kehf, 18\110) [Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.]

Ve tâife-i mezkûre halktan suâl olunsalar, gerçi Allah'dır derlerdi. Velâkin ibâdet-i esnâmla Hakk'a şerîk isnâd ettikleri münâfî-i tevhîd idi. Onun için i'tirâf-ı rubûbiyyet ettikleri mu'teber olmadı. Ve tevhîdle me'mûr oldular ki muktezâsı ibâdeti Hakk'a tahsîsdır. Onun için mü'minler lisânında إِيَّاكَ نَعْبُدُ (Fatiha, 1/5) [Yalnız sana ibâdet ederiz.] denildi ki bunda ehl-i şirki teşrîkleri için redd vardır. Çünkü teşrîk-i Rubûbiyyet cehliden nâşîdir. Burada dahî ibâdet ma'rifetle tefsîr olunmaya sâlihdir. Zîrâ Hakk'tan gayrıya ibâdet etmek [15.b] yâ istiklâlen veyâ teşrîken cehl-i mahz ve makâm-ı celâli adem-i idrâkdendir. Onun için gelir: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6\91) [Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler.] Bu cihetten ma'rifete me'mûr oldukları hükmü, tevhîd ve tahsîs-i ibâdet-i bi'l-Hakk'tır.

Suâl olunursa ki; îcâd-ı âlemden maksûd olan insândır ki ma'rifet ve ibâdetle me'mûrdur. Maa-hazâ, hiç kimse ne nebî ve ne hod velî Hakk'ı hakîkati üzerine idrâk etmemiştir. Onun için seyyidi't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) demişlerdir ki: لَا يَعْرِفُ اللَّهَ إِلَّا اللَّهُ [Allah'ı ancak Allah bilir.]

Cevâb budur ki; maksûd-i aslı Allâh Teâlâ'ya esmâ ve sıfâtıyla ma'rifettir. Yoksa künh-i zâtıyla değil. Zîrâ bil ki **فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** (Muhammed, 47\19) [Bil ki O Allah'tan başka ilâh yoktur.] kelâmında müteallik-i ilm mertebe-i ulûhiyettir ki makâm-ı vâhidiyettir. Yoksa mertebe-i zât değildir ki, makâm-ı ahadiyettir.

Pes, zât-ı vâhidiyyeye ilm-i taalluk, zât-ı ahadiyyeye değil. Ve Kur'ân'da gelir: **وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ** (Âl-i İmrân, 3\28) [Allah sizi kendisiyle korkutur.] Ya'nî Allah Teâlâ sizi zâtından tahzîr eder ki tâlib-i zât olmayınız. Belki tâlib-i esmâ ve sıfât olunuz ki muktezâ-yı isti'dâdınız zâtı esmâ ve sıfât zımmında bilmektir. Yoksa min-hays hiye değil. Ve bir dahî âyet-i mezkûre nisbetten inkıta'a remz eder. Zîrâ taleb-i nisbet ve izâfettir ki ma'nâ-yı isneyniyyetten hâlî değildir. **[16.a]** Zîrâ tâlib ve matlûb ve taleb i'tibâr olunur. Bu ise fenâ'-i zâtta mefkûddur. Ya'nî tâlibin talebi taayyün-i mahsûsâ i'tibâriyledir. Yoksa lâ-taayyün hasebiyle zât-ı Hakk'da fânîdir. Fânîde ise taleb ve sâir evsâf ve nuût-i kevniyye melhûz değildir. Ve mertebe-i bekâda melhûz olmak tevhîd-i hakîkîyi münâfî değildir. Zîrâ eârif-i mükâşifin nazarı başka ve mahcûb-i câhilin başkadır. Ya'nî ârif-i mükâşif isneyniyyeti hâlinde muvahhid-i hakîkîdir ki nazarî bir mertebeden bir mertebiyyedir. Mahcûb-i câhil ise merâtib bilmediğinden vücûd-i sâni isbât edip müşrik olur. Vücûd ise birdir, velâkin merâtib-i muhtelifesi vardır. Nitekim sultân-ı a'zam birdir velâkin vükelâsı i'tibâriyle merâtibi çoktur ki taaddüd-i esmâya nâzırdır. Ve taaddüd-i esmâdan taaddüt-i müsemmâ lâzım gelmez. Belki kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya dâldir. Nitekim bir kimseye bûlbûl ve şeker derler. Savtı hoş ve lezîz olmak i'tibâriyledir.

Zîrâ her ehl-i nağmenin nağmesinde halâvet olmaz. Her cemîlin hüsn ve cemlinde ân dedikleri ma'nâ olmadığı gibi. Bu i'tibârla ba'zı eşhâsa sûret-i bî-rûh derler. Nitekim câzibesi olana rûh-aşnâ ıtlâk ederler. **[16.b]** Ve teârûf-i rûhânî teârûf-i cismâniye olmak evsâfta müşâreket hasebiyledir.

Pes eğer müşârekette külliyyet varsa câzibe dahî kaviyye ve külliyye ve illâ zaîfe ve cüz'iyeye olur.

Mebhas-i sâbi' budur ki:

لا عرف kelimesinde lâ m ta'lîl içindir, ليعبدون de olan lâ m gibi. Fi'l-i Hakk ise muallal-bi'l-garaz değildir. Belki tahsîl-i maslahat ve def'-i mefsededen berîdir. Ve illâ, ol garazı tahsîl ile müstekmil olmak lâzım gelir. Bu ise zâtında noksânı meş'ardır. الله عن ذلك [Alah bundan yücedir]

Cevâb budur ki; bu makûle lâ-mât aklen lâ m-ı illet ve şer'an lâ m-ı maslahat ve hikmettir. Zîrâ ef'âl ve ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve mesâlih-ı ibâdî müştemildir ki tafazzul ve ihsâna dâirdir. Bundan ise garaz ve illet lâzım gelmez.

el-Hâsıl, Allâh Teâlâ'nın kemâl-i zâtıyyesi ve kemâl-i esmâiyyesi vardır. Ve kemâl-i esmâiyye kemâl-i izâfîdirler. Ve istikmâl-bi'l-gayr mümteni' olmak kemâl-i zâtîdedir. Yoksa kemâl-i esmâ ve izâfîde değildir. Zîrâ mazâhir-i kevniyye olmadıkça âsâr-ı esmânın zuhûru mümteni'dir. Ve ona kendi sıfâtıyla istikmâl derler ki mahzûrdan hâlîdir.

Pes, Hakk Teâlâ, izz u gınâsı cihetiyle fi'li garaz için değildir. Belki kevne rahmet-i zâtıyyedir. Ve ibâdetle emrettiği âbid içindir, yoksa ma'bûd için değildir. Nitekim hadîs-i [17.a] kudsîde gelir: [Halkı خلقت الخلق ليربحوا علي لا لا ربح عليهم] ¹³ Ya'nî halkı halk etmekte nef' ve fayda yine halkadır, yoksa Hakka değildir. Zîrâ Hakk Teâlâ mertebe-i zât-ı ahadiyyede الله غني عن العالمين (Âl-i İmrân, 3\97) [Allah âlemlerden müstağnîdir.] mûcibince ganî bi'z-zâttır. Fe-emmâ, esmâ ve sıfâtın hakâikı zuhûr etmekle mazâhir-i kevniyyeye fayda vardır ki ketm-i ademden arsa-i vücûda bürûzlarından mâ-adâ seyr-i atvâr eyleyip hilye-i hakâik ile asla rücû' ederler. Ve zîkden halâs olup وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2\247) [Allah her şeyi kaplar] mûcibince gâh Celâl-i zât ve gâh cemâl-i sıfâta seyr edip cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' eylerler. Ve ilâ ebedî'l-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm feyzle şâdân ve pür-nemâ olur. İşte bu takrîrden fehmi olundu ki bu âlem mevcûd olsa da olmasa da ve Hakk, ma'rifet-i muhaddise ile bilinse de

¹³ Hâfız Irâkî, *Tahrîcû ehâdîsü'lilhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve's-şükür, c. IV, 92, (2,7)

bilinmese de Hakk Teâlâ kendi zâtında kâmilidir. Pes mümkünün vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli ve ma'rifet-i hadîsenin vücûdu rütbe-i ma'rifin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahta cülûs etmese dahî yine zâtında kâmilidir. Fe-emmâ, cülûsuyla merâtib-i [17.b] esmâ zuhûra gelir. Ve ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî, Rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechledir. Ve kâinât ondan ne vechle intişâ' etmiştir. Onu bilmeye ilm-i ilâhî derler ki esmâ ve sıfat ve ef'âle müteallıktır. Ve zât-ı ahadiyye bu perdelerle muhtecibdir.

Pes, sıfat ef'âl yüzünden ve esmâ dahî sıfât âyinesinden ve zât dahî esmâ perdesinden seyr olunur. Ve bunun mâ-fevkine mecâl-i insân yoktur. Zîrâ zât-ı bahttır ki âlem-i dehşet ve hayrettir. Meğer ki kümmel-i evliyâyâ tecellî-i berki vâkı' ola. Ya'nî, nûr-i zâtın ba'zı pertev-aks ede. Bu dahî ânî ve lemhadır. Onun için berk denildi. Zîrâ berk iki ânda mümtedd olsa hâtıf-i basarî muharrik olduğu gibi tecellî berki dahî basîrete göre böyledir. Bu sebepten ekser tecellîyât-ı ilâhiyye verâ'-i perdedendir. Zîrâ mertebe-i imkân mertebe-i vücûbun satevâtına tahammül edemez. Eğer ki kalb-i insân-ı kâmil nazargâh-ı ilâhî ve mesken-i Rahmânîdir. Velâkin isti'dâdı miktârıdır. Nitekim Allah التجلي والتسلي في كل حين من الاحيان وفي طور من الا و من [Her zamânların her ânında, tavırların herhâlinde, mâkâmlarda ve vatanlarda, tecellî ve tesellî Allah'tandır] [18.a]

Mebhas-i sâmin budur ki :

Çünkü Allâh Teâlâ, halkı ibâdet ve ma'rifet için halk etti. Pes neden halk-ı âlemin ekseri hidâyet buldu. Ve ba'zısı tarîk-i delâle düştü.

Cevâb budur ki; icâd-ı âlemden maksûd-ı aslı insân-ı kâmilidir. Bu ise her asırda mevcûddur ki kutb-i vücûd ve sâir aktâb ve efrâddır. Zîrâ âlem cesed, insân-ı kâmil rûh gibidir. Binâen-alâ-hazâ, kıyâmet-i kübrâyâ dek rûh-i âlem bâkîdir. Hatta menkûldür ki Hz. Îsâ (a.s.) âhir zamanda nüzûl edip vech-i arzda kırk sene istikrârdan sonra Muk'ud nâm halîfe alıkoyup ol-dahî intikâl ettikçe vech-i arzdan Mushaf merfû' ve sudûrdan

dahî Kur'ân mensî ve zâil olsa gerektir. Bu cihetten hükm-i Kur'ân mürtefi' olacak. Ol a'sârın halkı şehvâta ittibâ'da hayvânât misâl olup bi'l-âhire kıyâmet onların üzerine kopa. Ve şemâin magribden tulû'u dahî bu ma'nâya dâldir. Zîrâ şurûk-i şems rûh-i insânînin nûruna ve kemâline ve gurûb rûh-i hayvânînin zulmet ve noksânına dâldir. Binâen-alâ-hazâ, magribden tulû'u [18.b] inkıraz-ı âleme nişân olur. Zîrâ rûh-i insânî bedenden müfâreket ettikte beden muattal ve harâb olduğu gibi insân-ı kâmilin dahî âleminden müfâreketi âlemin inhilâl-i eczâ'sına alâmettir.

Ve bundan fehm olunur ki bir şehrin halkına hayvâniyyet gâlib olsa oradan hicret edip insân-ı kâmil bulunan mahalde karâr etmelidir. Bu sebepten vârid olmuştur ki ; **اياكم والكفور فان ساكني الكفور ساكن القبور** [Küfür beldelerinden sakının. Çünkü küfür sâkinleri, kabir sâkinleri gibidir.] Ya'nî karyelerde cehl ve hayvâniyyet gâlib olan mevâzı'da tavattun etmekten nehy olundu. Zîrâ öyle yerlerde sâkin olmak kabirlerde meyyit misâli yatmaktır ki ilm ve amelden hâlîdir. Zîrâ kalp ve rûhun hayâtı ilm ile ve cesedin nemâsı amel-i sâlih ile. Bu iki olmayacak sûret-i âdem ve sûreti hayvân olup bu cihetten insân hayvânı derler ki nısfı sûret-i ilâhiyye üzerinedir, nısfı meyyit gibi.

Pes, ne kadar hayvânât var ise kemâl-i insânînin fıkâriyle meyyit gibi olacak onlara mülhak olan insân hayvânı dahî meyyit hükmünde olur. Ve meyyite mukârin olana dahî bi-hükmi'l-civâr meyyit denilir. Ve Hz. Îsâ'dan (a.s.) me'sûrdur ki buyurmuştur; **لا تجالسوا الموتى** [Ölülerle oturmayın]

Suâl ettiler ki mevtâ kimdir. Cevâb buyurdular ki; agniyâdır. Zîrâ hubb ve şugl-i dünyâyla kalpleri mürde ve nefsleri zinde olmuştur. Ve sâirler dahî bunlar kıyâs oluna ve bu ma'nâdan dîni içinden [19.a] hicret eden istihkâk-ı cennâtla mev'ûddur. Gerekse intikâl ettiği bir karış ya'nî kalîl olsun. Meselâ, bir şehirde bir mahallenin halkında sulehâ ve urefâdan kimse olmayıp fesâd ve cehâlet olacak onların aralarından durmayıp mahalle-i uhrâyâ nakl-i etân etmelidir. Zîrâ o makûlelerle muhâlata ve onlarla mücâveret etmek hulûl eden belânın sereyân ve umûmuna bâisdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: **واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة** (Enfâl, 8\25 [Aranızdan yalnız zâlimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının.] Ya'nî beliye nüzûl etse bi-hükmi'l-

civâr cümleye sâri'dir. Hazret-i Dâvud (a.s.) zamânında sâir ümem a'sârında olduğu gibi. Onun için efdal-i a'mâl olan emr ve nehyden hâlî olmamak gerektir. Zîrâ Hakk'dan sükût eden şeytân-ı ahrasdır. Ve cebbârlar ve zâlimler yanlarında kelime-i Hakk söylemek cihâd-ı ekberdir. Zîrâ zarar ihtimâli vardır. Eğerçi emr ve nehy bi-şartı's-selâmedir. Ve çünkü mahallât ki ahvâli böyledir, şehirler dahî ona kıyâs oluna. Ya'nî bir şehirde şer'le ikâmet mümkün olmayacak oradan şehir-i âhara hicret gerektir. Eğer şehir-i âharın ehline salâh gâlib ise ve illâ dünyâ için hicret mezmûm ve menhîdir. Zîrâ dünyâ arazı zâil olup âhirete [19.b] kalacak hüsn-i ameldir. Enfüsde dahî gerektir ki cehliden ilme ve ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye ve meyl-i mâsivâdan Hakka firâr eyleye. Ve bi'z-zât kendi elinden gelmezse mürşid-i kâmil ve merd-i vâsıla mürâcaat eyleye. Ve illâ zâyî' olur, hüsrân-ı nefis bulur. Din ve dünyâda ziyân ise akl-ı selîm ehli yanında menfûrdur.

Mebhas-i tâsi' budur ki:

Çünkü âlem ve âdemi halktan maksûd kemâl-i cilâ' ve kemâl-i isticlâ'dır. Pes kemâl bi'z-zât mahbûbdur ve tâlib-i Hakk olmak fî-nefsi'l-emr tâlib-i kemâl olmaya râci'dir. Ve insânın kemâli ehl-i kalp olmaktadır ki ism-i a'zama mazhariyettir. Ve eseri âfâk ve enfüsü birbirine tatbîke kâdir olmaktır. Nitekim hatmi'l-evliyâ (k.s.) tatbîk eylemiştir. Zîrâ enfüs ve âfâk birbirine mutâbık ve mükâbil iki âyîne gibidir. Eğerçi biri icmâl ve biri tafdîldir. Onun için tatbîk lâzım geldi. Zîrâ metni metin ile şerhi birbirine tatbîkde suûbet vardır. Pes bu ma'nâ ulemâ' ve urefâ' meyânında cârî nesnedir. Onun için üstâz ile üstâz arasında fark olduğu gibi ârif ile ârif arasında dahî böyledir. [20.a] Ya'nî âlim ve a'lem olduğu gibi ârif ve a'ref dahî olur. Ve Kur'ân'da gelir: **وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ** (Yusuf, 12\76) [Her ilim sâhibinden üstün bir bilen bulunur.] Ya'nî fevkıyyet ile muttasıf olandan âlim ile ta'bîr olundu ki sîga-i mübâlağadır. Ve ilmin mübâlağası kesret-i ma'lûmât ve müteallekât hasebiyledir.

Pes, Hakk alîmdir ki cemî'-i ilâhiyyât ve kevniyyâtı muhîttir. Ve insân-ı kâmil dahî bi-kadri'l-isti'dâd böyledir. Zîrâ kühnü ve tafsîli üzere idrâk eylemek Hakk'a mahsûstur. Zîrâ her zerre yüzünden zâhirdir. Ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَدًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي**

(Kehf, 18\109) [Deki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını katsak Rabbimin sözlerini tüketmeden denizler tükenirdi.] Ya'nî bahr tamâm olur gerekse yedi deryâ olsun. Fe-emmâ, kelimâtüllâh tamâm olmaz. Ve kelimâtüllâhdan murâd nefes-i Rahmânî üzerine mebsût olan taayyünât-ı vücûdiyyedir. Ya'nî cevher-i heyûlânîden cevâhir-i kesîre tevellüd ettiğî gibi nefes-i Rahmânîden dahî suver-i âlem zuhûr etmiştir. Nitekim nefes-i lafzî-i insânî üzerine mâ-lâ-nihâye hurûf ve kelimât bast olunur. Ve husûs üzerine esmâ-i câmia ve mazâhir-i külliyyeye kelimât-ı tâmmе denilir. Ve Hz. İsa'ya (a.s) kelimâtüllâh denildi. Zîrâ vücûdu vesâit-i ma'hûde ile [20.b] zuhûr etmeyip mahzâ nefes ve nefh-i Cibrîl ile hâsıl olmuştur. Ve rûha münâsib olan rûh olmakla rûhullâh denildi. Ve kelime ile tesmiyeye bir vech dahî budur ki halk onun “mine'l-mehdi ila'l-lahd” kelime ve kelâmıyla müntefî' olmuştur. Nitekim Kur'ânda gelir: **قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ** (Meryem, 19\30) [Dedi: Muhakkak ben bana kitap veren Allah'ın kuluyum.]

Nitekim Hz. Alî'ye (r.a.) “esedullâh” denildi. Zîrâ halk onun Necdî ve şecâatıyla müntefî' oldular. Ve Hâlid bin Velîd'e (r.a.) “seyfullâhi'l-meslûl” denildi ki dahî seyf-i sârîm ile gazâ'-i ekber edip ehl-i İslâm'ın a'dâ' üzerine galebesine sebep olmuştur. Ve ba'zı ulemâyâ dahî İmâm Gazâlî gibi “hüccetullâh” demek hüccet-i gâlibesinden ötürüdür. Ya'nî ibrâz-ı burhânla ilzâm-ı hasm etmekte mübâlagadır. Pes men kâmet bihi'l-hücc'e'ye hüccet ıtlâk olunmak raclü'l-adl kâbilinden olur ki mübâlagaya mahmûldür. Ya'nî adl ve insâfa ziyâde temessükü olan âdil nefis-i adl ıtlâk kılındığı gibi. İhticâcda gâlip olana hüccet-i mahzâ denildi. Gûyâ vücûd-i mahzâ hüccettir.

Nitekim rasûlullâh'a (s.a.) burhân ıtlâk olundu. **كما قال تعالى** [Allah Teâlâ'nın dediği gibi]; **قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِّن رَّبِّكُمْ** (Nisâ, 4\174) [Muhakkak size Rabbinizden bir delil geldi.] Ya'nî cenâb-ı nübüvvetin cem'î'i eczâ'-i bedeniyyesi ferdî ferdî min-hays hüve-burhân olduğu gibi. Nefs-i vücûd-i şerifleri min-hays hüve burhân idi. [21.a] Onun için leyle-i mi'râcda cesed ve rûhla maa urûc eylediler. Ya'nî, bu ma'nâ nefis-i vücûdun burhân olduğuna dâldir ki gayriler bu iktidârı bulmuşlardır. Zîrâ Hazret-i İsâ felek-i sâni vardı. Ve pes felek-i râbî'adan urûc edip mâ-fevkine güzer etmişlerdir.

Cenâb-ı nübüvvet ise müstevâ-yı arşdan cesedle urûc edip rûh ve sırrla ne mertebelerden suûd ve seyr ettiklerini Allah Teâlâ bilir ancak.

Ve hüccetullâhda böyle demek dahî vechdir ki dünyâdâ bir da'vâda şâhid olan kimse müddeâyâ hüccet olduğu gibi nice ulemâ'-i bi'llâh dahî rûz-i kıyâmette halkın hayr ve şerrine şehâdetle hüccet olsalar gerektir. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا** (Kasas, 28\75) [Her ümmetten bir şâhit çıkarırız.] Ve yine gelir: **فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ** (Nisâ, 4\41) [Her ümmetten bir şâhit getirdiğimiz zaman durumları nasıl olacak.] İşte bu şehâdet dahî kemâl-i insânîye dâirdir. Zîrâ herkes yevm-i haşrde mahcûb oluruz diye ağlar. Gayre hüccet olmak kande kaldı.

Suâl olunursa ki; gerçi eşyâ kenz-i mahfîden zuhûra geldi. Fe-emmâ, ecsâm-ı mümkün oldukları cihetten mütenâhiyedir. Pes, kelimâtullah mütenâhiye olmak lâzım gelir.

Cevâb budur ki; adem-i nefâd ve tenâhî kadîr ismine râci'dir. Ya'nî, Allah Teâlâ'nın kadrinin hadd-ı mahdûdu yoktur ki orada mütenâhiye ola. Bu cihetten **[21.b]** silsile-i kâinât ilâ-ebedi'l-âbâd müteselsil ve muttasıl olmaktadır. Ve illâ sıfât-ı ilâhiyye münkâtı' olmak lâzım gelir. Bu ma'nâdan kelime ve kelâm-ı ilâhî bakîdir. Kün emri ve onun müteallikâtıdır. Ve aslında nefes-i Rahmânî cemi'-i makdûrâta rûh-i zâtî bahş olmuştur. Velâkin her nesnenin zuhûru vakt-i mahsûsa merhûn olmakla birbirinden teehhüre bâis budur. Nazar eyle ki a'mâl-i cennet teceddüt ettikçe vakten-fe-vakten derecât dahî teceddüt etmektedir. Ve derekât-ı ehl-i cehennem dahî hudûs-i a'malle böyledir. Ve kemâl-i insânî dahî tadrîci olmakla esmâ-ı hüsnânın ahkâmı dahî tadrîcle zuhûr etmektedir. Ve her amelden bir mülk-i mahlûk olmaktadır. Ve ahrette amel yok velâkin nefh ve nefes vardır ki lâ-yezâl zuhûrât iktizâ etmiştir. Hatta ehl-i cennetin hûr-i ayna ve emsâline kırbân ve vikâ'ından nesne-i rûhâniyye halk olursa gerektir.

Tefekkür eyle! İmdî mahlûkât ve mükevvenâta ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet var mıdır?

Sûâl olunursa ki; Gerçi âhirette bi-tarîki't-teklîf amel ve mukâbelesinde mesûbât yoktur. Fe-emmâ, zikr ve tahmîd ve emsâlinde ervâh halk olunmak muktezâyı hikmet görünür.

Cevâb budur ki; Ne şüphe! Zîrâ dünyâda dahî ehl-i zikrin enfâsından melâike halk olunmaktadır. Cennette ise bi-tarîk illâ velîdir. Şol ma'nâdan ki cennet mahall-i letâfettir, melâike-i lâife gibi. Ve evrâda zikr ve emsâli bi-tarîki't-telezzüzdür, [22.a] bi-tarîki't-teklîf değil. Ya'nî, ni'met-i lezîze-i cismâniyyeyi tenâvülde tekellûf olmadığı gibi orada zikrde dahî tekellûf yoktur. Nitekim cemî'-i ef'âl ve harekât dahî böyledir, dünyâda insân-ı kâmile göre eğer rûhânî ve eğer cismânî tekellûf olmadığı gibi.

Aslı budur ki; âhirette kalb-i insân kâleb sûretinde temessül etse gerektir. Pes kalb ve kâleb bir olacak kalbe dahî tekellûf olmadığı gibi kâlebe dahî olmaz. Zîrâ ism-i latîf kesâfet götürmez. Cennet ve onun mütemessil olduğu umûr ise letâif kabîlindendir. Cehennem onun hilâfıdır. Zîrâ ism-i gazabdan halk olunmuştur. Gazab ise sebep-i zîk ve kesâfettir. نَسْأَلُ اللَّهَ السَّلَامَةَ [Allah'tan selâmet dileriz]

Mebhas-i âşir budur ki:

Zuhûr-i eşyâ hubb-i zâtiye menûttur ki ondan teveccühât-ı esmâiyye zuhûr edip zuhûr-i eşyâ dahî ol teveccühâta merbûttur. Ve bundan hayât-ı zâtiyye ve sâir kemâlât-ı ilâhiyyenin kuvveti ne mertebede olduğu bâhir olur. Meselâ, bir kimse merîz ve zâif olsa tevhül etmeye ve evlâd götürmeye heves etmez. Ya'nî kalbinde o makûle nesneye taalluk kavî yoktur. Şol cihetten ki a'zâ ve kuvâsının müsâidesi mefkûttur. Husûsâ ki ba'zı eşhâs yâ mefkût veyâhûd akîmdir. [22.b] Bu sûrette teselsüle çâre yoktur. Onun için hadîsde gelir: سَوْدَاءُ وَلَوْ خَيْرٌ مِنْ حَسَنَاءٍ عَقِيمٍ [Doğuran çirkin, kısır güzelden hayırlıdır.]¹⁴ Ya'nî sevdâ-i velûdun hasna'-i akîm üzerine siyâdet ve rûhânı vardır. Zîrâ ehl-i silsiledir. Bu cihettendir ki Kur'ân'da akîm te'hîr olundu. Nitekim gelir: وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا (Şûrâ, 42\50) [Dilediğini de kısır kılar.] Bu ma'nâdan

¹⁴ Müslim, *Sahîh*, Nikâh, 49

kalem-i a'lâ için nefes-i külliyye halk olunup sırra nevât-ı mebd-i eşyâ kılındı. Ve Kur'ân'da inâsı takdîme vech budur. Nitekim gelir: **يَهَبُ لِمَن يَشَاءُ إِنثًا** (Şûrâ, 42\49) [Dilediğine kız çocuk verir.]

İşte mazâhîr-i esmâ zükûret ve ünûset sırrı üzerine cârîdir. Ve niceleri dahî ikisinden bile hâlîdir. Ve ukm-i esmâda değil bi-hasebi'l-hikme taayyünâttadır. Ve taayyünâtta ukm olduğu gibi isti'dâtta dahî vardır. Onun için mürşid-i kâmil yüzünden herkes rahm-i isti'dâdına feyz olup ricâl gibi tasarruf sâhib olmaz. Belki kimi kâmil ve kimi nâkıs ve kimi akîm kalır. **ذلك تقدير العزيز العليم** (En'âm, 6\96-41\12) [İşte bu, güçlü olanın bilen'in nizâmıdır.] Ve Kur'ân'da gelir ki: **الله اعلم حيث يجعل رسالته** (En'âm, 6\124) [Allah peygamberliğini vereceği kişiyi daha iyi bilir.] Ya'nî irsâl olunmaya ve zürriyyet-i suveriyeye ve ma'neviyyeye ehli olmaya kim lââyık olduğunu Allah bilir. Ve mahalline göre muâmele kılar. İşte bu makâmdandır ki gelir: **فمن وجد خيرا فليحمد الله، ومن وجد غير ذلك فلا يلومن إلا نفسه** [Her kim kendinde hayır görüyorsa, Allah'a hamdetsin. Ve her kim aksini görüyorsa nefsinin ithâm etsin.]¹⁵ Aceb sırr-ı ilâhîdir fehm edene. Ve aceb mahal-i şekürdür kâbil ve makbûl olana. **[23.a]**

NAZM

Kenz-i mahfîdir vücûdun, etti Hakk ondan zuhûr

Cümle eşyâya tecellî kıldı ondan ism-i nûr

Dâne-veş ketm-i ademden oldu her sırr âşikâr

Her cesed bitti ter ve tâze sânem oldu nefh-i sûver

¹⁵ Nevevî, Muhyiddîn b., *Sahîhü Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, c. VII, (12, 377)

Onu gayr-ı münkasımda bast olup kürsî ü arş

Zâhir oldu bir nefesde cennet ü gılmân ü hûri

Raksa girdi bu felekler devr-i dünyâ eyledi

Cilve kıldı şems-i âlem-tablâ bedri'l-büdûr

Bir dîl oldu her giyâh-ı tâze tevhîd-i Hakka

Gulgule verdi cihân gülzârına ism-i şükûr

Hakkı'ya çûn ma'rifettir bunda gelmekten garaz

Sa'y edip insân-ı kâmil olmada etme kusûr

NAZM

Nokta-i ba'dan göründü çehre-i nûr-i siyâh

Remz var tahtında onun dikkatiyle kıl nigâh

Ârif ol nûn ve'l-kalem-den sırr-ı nokta ne idiğün

Kim odur da'vâ-yı Hakkda ehl-i irfâna güvâh

Kâmilin enfâsıdır işbu sipehri döndüren

Goncayı kimdir kabâ eden dil-i bûlbûlden âh

Fi'l-hakîka kılmasaydın sen sana ker-i serfûrû

Yâ neden hâk-i siyâha secde eylerdi cibâh

Hakk sana yoldâş iken bu yolda bu vahşet nedir

Yâ Hakk'a Hakk'dan [23.b]sefer edip nedendir azm-i râh?

Üstüne subh-i kıyâmet doğdu gaflet nice bir

Dide-i cân ü dile gelmez mi âyâ intibâh

Hakkıya, â'dâya mağlûb olma bu dünyâda kim,

Hakk sana verdi melâikeden nice yüz bin sipâh

ليلة الجمعة [Cum'a gecesi] bu mısra' vârid oldu ki:

“Gel imdî gel şimdî nâz demidir”

Hakk'la makâm-ı ünsdür ve onun nakîzi kabzdır ki itâb ve te'dîbi müştemildir. Ve mübtedîye göre havf ve recâ' nice ise, ârife göre kabz ve bast öyledir. Şu kadar var ki havf ve recâ' emr-i müstakbel mekrûh veyâ mahbûba taalluk eder. Kabz ve bast ise vakt-i hâzıra göredir.

Pes kaçan kıvâm emr olacak nesne kalb-i ârifden ahz ve men' olunup irsâl olunmasa ona kabz derler. Ve hilâfı basttır. Meselâ, mâ' ve havâ ki kıvâm-ı şecere

onunladır. Eczâ'-i şecereye irsâl olunmasa kabz ve yübûset hâsıl olur. Ve irsâl olunsâ bast ve rutûbet zuhûr bulur. Pes kalb-i ârif dahî men' ve atâ ve ahz ve feyzle böyledir. Bu cihetten bast-i suverî ve ma'nevî sebep-i inbisât ve inşirâh ve kabz-ı mutlak bâis-i inkibâz ve zîkdir. Onun için avâm-ı fukarâ' zâhirde [24.a] zîk üzerine oldukları gibi bâtında dahî gam ve'l-müdn zîk üzerinedir. Zîrâ gamdan rûh münkabız olur. Bu cihettendir ki ehl-i gumûm ve hümûma şeyb tesrî' eder. Zîrâ ilm-i bâtın te'sîrde eyyâm-ı medîde gibidir. Ya'nî muammer olan kimse pîr olduğu gibi ehl-i gam dahî müddet-i galîlede pîr sûretine girerler. Onun için bî-gam olanlar zinde ve kavî olurlar. Eğerçi meşhûrdur ki bî-gam ola âdem olmaz. Zîrâ arza hubût ibtilâ-yi aşk içindir ki cibâl-i râsiyât tahammül etmedi ki bâr-i girân belâyı âşık götürür.

Ve nâz dedikleri ki niyâzın mukâbilidir. İki vechledir: Bir ehl-i dünyâ yanında nâz ehli olmaktır ki bi-hasebi'l-gâlib kişizâdelikten ve gınâ-yı zâhirden nâşîdir. Bu nâz mu'teber değildir. Zîrâ umûr-i zâhire üzerine mebnîdir. Ve biri dahî indallâh nâzdır ki Hakk'la hüsn-i muâmeleyle râci'dir. Bu nâz makbûldur. Zîrâ umûr-i bâtına hasebiyledir. Eğer ki abd-i hakîkîde nâz olmaz, belki niyâz olur. Velâkin bâtına taalluk eden nâzın bi-hasebi'l-makâm zararı yoktur ki ubûdiyyeti münâfî değildir. Zîrâ Hakk'la müste'nis olan kimse makâmın hükmüne riâyet edip tarîkden çıkmaz. [24.b] Ve mürâât-ı edeb eder.

Ve Behlüller, ta'bîr ettikleri ki mecâzîb makûleleridir. Bunlar Hakk'la dâimâ nâz muâmelesi ederler. Ve ba'zı kelimât söylerler ki onlar gayrıdan sâdır olsa küfr olur. Aceb bâr-gâh ve ulû dergâhdır ki herkesin oraya intisâbı bu yüzdendir. Zîrâ aded-i enfâs kadar Hakk'a tarîk vardır. Velâkin kabûl ve redd Hakk'a râci'dir. Zîrâ i'tikâd ve amel tefâvût üzerindedir. Ve ehl-i inkişâf ve istitâr aralarında tefâvût olduğu gibi inkişâf ve istitâr meyânlarında dahî tefâvût vardır. Bu cihettendir ki ba'zıları ekmel ve ba'zıları kâmil ve niceleri nâkısdır. Ve hiç insân pâyesinde olmayanlar dahî vardır ki onlar insân hayvânıdır. Nitekim bâlâda mürûr etmiştir.

Pes ekmel olmak cümle tabakâtın fevkindedir. Ve onu bâtında alâmeti ma'rifetullâhda galebe ve kuvvet ve zâhirde hükm-i şerîat ve ubûdiyyettir ki tarîk-i Sıddîkdir (r.a.). Zîrâ Sıddîkden kerâmet-i kevniyye me'sûr değildir. Belki menkûl olan

ma'rifet-i ilâhiyye ve ubûdiyyet-i tâmmedir ki bu sıfatların ehli Hakk'a cümleden akrebdir.

Ve kâmil ıtlâk olunan kimsenin gerçi mâ-tahtına göre kusûru yoktur. Fe-emmâ mâ-fevkine göre nâkıs addolunur. Pes sa'y edip kemâl-i izâfiden kemâl-i hakîkîye vâsıl olmak gerekdir. [25.a]

NAZM

Dem-i nâz oldu hemçûn fasl-i nevrûz

Gel imdî edelim gel her şebi rûz

Güle gül gibi yüzlere nûr-i Hakk'dan

Tecellîden ola hoş pertev-efrûz

Mey-i feyz iç, ciğerler tâzelensin.

Gamı terk et ki oldur nâr-ı dilsûz

Nice ümmü'l-kitâbı ede idrâk

Şu kim ola kevn-i tıfl-i nev-âmûz

Yürü Hakkı bu feyze yok nihâyet

Alır mı heft-bahrı hiçbir göz

يوم الجمعة [Cum'a günü];

Türbe-i Hazret-i Hüdâyî (k.s.) ziyâretinde iken perde-i kabr-i münîf üzerinde dâl mersûm olup ba'de mihâd lafzı yazılmış zâhir oldu. Gûyâ mersûm olan dal-i mihâdın dâline işâret ve ondan ihtisâr ola. Ve vech-i arz amme-i nâssa mihâd ve firâş olduğu gibi arz-ı vücûd-i havass dahî mihâd ve füyûz ve hakâikdir ki rûhi'r-rûhdur. Zîrâ beden-i insân rûhla kâim olduğu gibi rûh-i insân dahî feyzle kâimdir.

Ve kezâlik, dâll-i delîl haktır. Ya'nî erbâb-ı irşâddır ki sülûk-i tarîk Hakk onlarla temhîd olunur. Eğerçi delâlet tefâvüt üzerinedir ki delîlden delîle fark vardır mühtedîden mühtedîye fark olduğu gibi. Ya'nî her delîl külliyyet üzerine delâlet edemediği gibi her mürşid [25.b] dahî her med'uvv olduğu yola mühtedî olmaz. Zîrâ gâh olur ki tarîk-i tevhîd ef'âle mühtedî olan tarîk-i tevhîd sıfâta ihtidâyâ müstaid olamaz. Ve ehl-i sıfât olan dahî ehl-i zât olmaya liyâkat bulmaz.

Bu cihettendir ki, ekser minârât-ı cevâmi' birer şerefe üzerine mebnîdir. Zîrâ sûret-i da'vet-i âmmedir. Âmmede ise isti'dât akalldır. Ve bu ma'nâdan ahz olunur ki mülûk ve selâtûnin minârât-ı cevâmi'-i müteaddide ve birer, ikişer, üçer şerefeyi müştemil olmak cemî'-i merâtibe işârettir. Zîrâ selâtûn ve mülûkun isimleri esmâ-i zâtîyye-i külliyye-i câmiadır.

Pes, muktezâ-yı külliyyet ve cem'îyyet halkı üç şerefeden da'vet ve üç mertebeye irşâd ve delâlettir. Ve buradan fehm olunur; şol hadîsin ma'nâsı ki gelir: **الموعذ نون اطول الناس اعناق** [Müezzinler, kıyâmet günü insânların en uzunları olacaktır.]¹⁶ Ya'nî rûz-i kıyâmette müezzinler şeref-zâid ehli olduklarından müşârûn-ileyh bi'l-benân olsalar gerektir. Ve bundan maksûd ehl-i da'vetin uluvv derecesini beyândır. Hatta bu cihetten ezân imâmet üzerine tafzîl olundu.

Ve rasûl-i Ekrem (s.a.) bir def'a ezân verdiler diye menkûldur. Ve Hazret-i Ömer (r.a.) buyurmuştur ki **لو لا الخليفة لا ذنت** [Hilâfet olmasaydı, ezân okurdum.]

¹⁶ Kaynağı bulunamamıştır.

Ya'nî, meşgule-i hilâfet olmasa ben dahî ezân verirdim. Bundan maksûd ezânın şeref ve fazîletini izhârdır. [26.a]

Ba'de, perde-i kabr üzere mersûm olmuş gördüm bu ibâret-i arabiyye ile ki:

صاحب الفضيلة العظمي (Büyük fazîlet sâhibi)

Maksûd; Hüdâyî Efendi'nin bekâ-billah mertebesine vüsûlünü iş'ârdır. Zîrâ fenâ-fillah ki mertebe-i cem'dir. Rütbe-i ulyâ ve bekâ bi'llâh ki mertebe-i fark-i sâni'dir. Fazîlet-i uzmâ ve mertebe-i cem'i'l-cem' ve fark mertebelerinin mecmû'unu cem'dir. Cem'iyet-i kübrâdır ki makâm-ı teblîğ ve irşâddır.

Ve bu makâmın ashâbına kümmel-i evliyâ derler ki cemî'-i berâzih ve kuyûddan halâs olmuşlar ve vahdet ve kesreti birbirinde bulmuşlar ve kemâl üzere inşirâh-ı sadr ve inbisât-ı dil ve câna sebep olan nûr-i tecellî ile dolmuşlardır. Ve bunlara min-ba'd hicâb yoktur. Zîrâ evsâf-ı nefsânîyyeden bi'l-küllîyye pâk olmuşlardır. Belki bunlar şuhûd-i dâim ve iştiğrâk-ı tâm ehlidir ki ekâmil-i nâsın mahall-i istikrârı bu makâmdır. Ve bu makâmda ba'zılar kutb-i vücûd olurlar ve ba'zılar tenezzül etmezler. Zîrâ maksûd-i bi'z-zât olan ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mertebelerinin husûlüdür. Gerek orada rütbe-i uhrâ olsun ve gerek olmasın. Meselâ, bir kimse ilm-i kimyâya mâlik ve bu yüzden ignâ'il-ağniyâ olsa meyl-i riyâset ve câh eylemez. Belki kendi gınâ'sı ona kâfîdir. Zîrâ ağniyâ dahî onun [26.b] gınâ' ve hüsn-i hâline reşk ederler. Şu kadar vardır ki, آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه [Siddîklerin başından en son çıkan makâm ve şöhrat sevgisidir.]¹⁷ mûcibince. Ya'nî yuhricu (يخرج) yüzhiru (يظهر) ma'nâsına olduğu surette ism-i zâhirle dahî zuhûr murâd ettikleri menâsib-i ma'hûde ile takallüd iktizâ etmez. Belki mutlaka inde'l-a'yân ve'l-ekâbir nâfiz-ül-kelim ve şöhrat-i şâyiaları olmak kâfîdir. Nitekim nice evliyâyâ bu câh i'tâ' olunmuştur.

NAZM

¹⁷ Kaynağı bulunamamıştır.

Eylemez kevne nazar simurg-i ankâdır gönül

Dâneye sevdâsı yok, özge süveydâdır gönül

Mansıb-i câh-i cihânı neylesin dervîş olan,

Taht-ı istignâda hoş sultân-i ma'nâdır gönül

Sûreti ayn-ı zer olmuştur riyâzetten onun

Nakş-ı sırr-ı Hakka levh-i şîm âsâdır gönül

Devleti neyler bulan iksîr-i a'zâmdan nişân

Hâlet-i te'sîrde bî-misl ü hemtâdır gönül

Arş-ı a'zâmdan muazzam olduğunda şüphe yok

Kim serîr-i pâdişâh-ı âlem ârâdır gönül

Bu gönüldür hâmil-i sırr-ı emânet Hakkı'ya

Hâdim-i bâb-ı Hüdâ, mahdûm-i esmâdır gönül [27.a]

قيل لي ليلة الجمعة بعد الانتباه [Cum'a günü uyandıktan sonra bana denildi:]

انزل حيث يا مراك الله بذلك [Allah Teâlâ, sana nereyi emrediyorsa oraya in]

Ba'zı ehâl-i Üsküdâr bu fakîr için ba'zı bikâ' tevcih olunmak murâd ettiklerinde ol gece kelâm-i mezkûr cânib-i gaybden sudûr eyledi.

Pes, ye'murûke (يامرك) kelimesinin sığa-i muzâri' ile vürûdu delâlet eyledi ki; ehâl-i mezkûrun murâd ettikleri ma'nâ hâsıl olmaz. Zîrâ, murâd-ı ilâhî değildir. Bu cihetten ma'nâ demek olur ki; sen Hakk Teâlânın şimdiden sonra sana emredeceği yere nüzûl eyle. Ya'nî, halkın murâd ettikleri mahal senin nüzûl ve sükûn edecek mahal ve münzelin değildir. Belki senin mekânın ba'de-zîn Hakk'ın emredeceği yerdir ki vakti geldik de emr eder ve sen dahî itâat edip me'mûr olduğun mevzi'de karar eyle.

Gerek Üsküdâr ve gerek gayrı. Ve bu mahallde kalbimizi sükûn ve itmi'nân üzerine bulduğumuzda tekrar vârid oldu ki ;

وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ (Nahl, 16\106) [Kalbi îmânla mutmain olduğu halde..]

Zîrâ bu mahal mezâlik-i akdâmdandır ki Hakk Teâlî'nin imtîhâna dâirdir. Onun için Kur'ân'da gelir: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3\19) [Muhakkak Allah katında hak dîn İslâm'dır.] Ya'nî indallâh dîn, Hakk-ı teslîm ve rızâ'-i mutlakdır ki millet-i İbrâhîm'den murâd budur. Ve şol ki, [27.b] ârif-i muhakkıktır. Mücârî-i kazâda itmi'nân-ı dil üzerine olur. Ve âher يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنِّةُ (Fecr, 89\27) [Ey itmi'nân olmuş nefis!] hitâbına liyâkat bulur. Zîrâ kalp dünyâda mutmein-bi'l-imân olup mahbûb ve mekrûhda safveti berâber olmadıkça kemâl bulmaz. Ve nefis-i mutmainne idâdından olmaz.

Pes hitâb-ı mezkûre ne vechle sezâ olur. Ve menkûldur ki İbni Abbâs (r.a.), Tâifde kabrine vaz' olunur iken orada hâzır olunur. يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ لِمَطْمَئِنَّةٍ ارْجِعِي إِلَيَّ بِكَ (Fecr, 89\27, 28) [O, senden sen de ondan hoşnûd olarak Rabbine dön.] sadâsını gûş ettiler. İşte bu ma'nâ abdin Hakk'a ikbâl ve Hakk'ın dahî iclâlinden nâşîdir. Ve mertebe-i itmi'nân nihâyet-i merâtibdir. Ya'nî gâyeti i'tibâriyle ve illâ evâil-i mutmainneden mürted olmuşlar çoktur.

الم تروا ان الله سخر لكم ما في
السّموات وما في الارض و اسبغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة
[Allah'ın (Lokmân, 31\20) göklerde olanları da yerde olanları da buyruğunuzun altına verdiğini, nimetlerini
bolca ihsân ettiğini görmez misiniz.]

Ya'nî, ba'zı nesnenin fevti sana muzırr değildir. Belki zâhiren ve bâtinen
mun'am-aleyh olduğuna şükr eyle. Ve mâsivâyâ iltifât eyleme. Hulâsâ ki, gelir: لكيلا
تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ (Âl-i İmrân, 3\153) [Kaybettiğinize ve başınıza
gelene üzülmeysiniz diye, Allah sizi kederden kedere uğrattı.] Ya'nî ferh ve hüzn,
umûr-i nisbiyyeden nesnelerdir ki ol izâfetlerden halâs olup şecere-i sevr gibi bahâr ve
hazânı berâber olmak gerektir. [28.a]

Ve illâ, âlem-i nisbette kalıp zât-ı mücerredeye vüsûl hâsıl olmaz.

NAZM

Yâ ilâhî beni benden oldur

Dergehinden murâd-ı dîl oldur

Mutmainne edip bu nefsimi sen

Nûr-i üns ve huzûrla doldur

Nice bir bu kudûret ve bu elem

Bu gamm ü gussa gayri kaldır

Beni irşâd eyle bir yola kim

Sana vâsıl olanlara yoldur

Gidelim doğru makâm-ı zâta

Nidelim onu ki sağ ve soldur

Sen o sultân-ı cihân-ı ârâsın

Şeyh Hakkı kapısında kuldur

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra] vârid oldu ki:

“Matlûb-i azîm, sebep-i azîm zuhûr ettikçe olur.”

Ey mü'min, ârifler yanında bu aceb bulunan edâ vakti mahûf ma'nâdır. Zîrâ murâd demektir ki, bir kimsenin dünyâda bir kâr-ı cüz'iyyesi olsa sebep-i cüz'i ile ve kâr-ı külliyyesi olsa sebep-i küllî ile hâsıl olduğu gibi sâlikin ki matlûb-i azîmi vasl-i ilâhîdir. Sebeb-i azîme mevkûfdur ki riyâzât-ı şâkka ve mücâhedât-ı kaviyyedir. Zîrâ eğer ki müessir Allah Teâlâ'dır. Fe-emmâ, tehiyye-i mahall için esbâb-ı kaviyye dahî lâzımdır.

Nazar eyle ki zengâr-i [28.b] âyîne muhkem olsa saykala muhtâçdır. Pes bundan fehmi olundu ki emânî ile iş bitmez. Zîrâ tarîk-i tahsîldir yoksa tarîk-i ta'tîl değildir. Ve emânî gurûrdur. Nitekim gelir: **وَعَرَّيْتُكُمُ الْإِيمَانِيَّ** (Hadid, 57\14) [Sizi kuruntular aldattı.]

Binâen-alâ-hazâ, esbâba teşebbüb lâzımdır. Nitekim kâr-ı mühimmiolan tarîkinden ahz eder. Ve şefâata muhtâç ise ona bir nâsdan şefâatçı olur. Ve bu cihettendir ki ehl-i kebâire şefâat olunur ehl-i sagâire değil. Zîrâ sagâir kebâire nisbetle umûr-i cüz'iyye olmakla kebâirden ihticâb etmek ona kefâret olur. Nitekim Kur'ân'da

gelir: **ان تجتنبوا كبائر تنهون عنه نكفر عنكم سيئتم** (Nisâ, 4\31) [Size yasak edilen büyük günâhlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter.]

Fe-emmâ, kebâir ol emrde afva makârin olmazsa şefâata mevkûf olur. Nitekim gelir: **شفا عتي لاهل الكبائر من امتي** [Benim şefâatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.]¹⁸ Pes bundan fehm olundu ki dünyâ ve âhirette şefâat emr-i azîm içindir. Ve şol mücâhedât ki sâlik ona temessük etmiştir. Zeyl-i nebevî ve dâmen-i ekâbir gibidir. Ve misl-i meşhûrdur ki, **من طلب الخناء لم يغل المهر** [Kına yakmak isteyen harcından kaçmaz.] Ya'nî, ümerâ-i şerîfe taleb ve hıtbe eden kimse mehrinden ve harcından kaçmaz. Ve ona göre bezel-i emvâl eder. Ya makâsıd-ı dünyeviyye böyle olacak makâsıd-ı uhreviyye hâli nicedir kıyâs oluna.

Husûsâ ki; Allâh Teâlâ, a'lâ'l-eâlî ve mevli'l-mevâlîdir. Ve mücâhede ile dahî emr eylemiştir. [29.a] Ya'nî emretmese bile yine izzet-i matlûba göre mücâhede lâzımdır. Fe-keyfe ki, emr eylemiştir ve emir mutâ' olduğu cihetten itâati lâzımdır. Ve mürşid-i kâmilin ilzâmâtına dahî itâat ve onunla amel etmek hemân şâri'-i a'zâma itâat ve emrine imtisâldir. Nitekim Kur'ânda gelir: **مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ** (Nisâ, 4\80) [Kim, rasûle itâat ederse Allah'a itâat etmiş olur.] Ya'nî, erbâb-ı irşâd verese kabîlinden olmakla onlara itâat etmek rasûle itâat etmek gibidir. Onun için emîre itâatle emr olundu, gerekse abd-i Habeşî olsun. Zîrâ akıl ve tedbîr ve keşf ve basîret olacak sûrete nazar olmaz. Onun için Resûlullâh (s.a.) ba'zı umûrda şübbân ashâbdan Attâb bin Esîde ve Üsâme bin Zeyd'i şuyûh muhâcirîn üzerine takdîm etti. Ve hazret-i Ömer (r.a.) eyyâm-ı hilâfetinde İbn-i Abbâs'ı takdîm eder. Ve onunla umûr-i azîmede istişâre eylerdi. Maa-hazâ, sâir sahâbeye göre hadâset-i sinn vardı. Ve emîr-i zâhirde böyle olacak emîr-i bâtın dahî böyledir. Eğer ki erbaîne vâsıl olmadıkça tekmîl neş'e hâsıl olmaz. Fe-emmâ lisân-ı Türkîde meşhûrdur ki derler: “Gün doğuşundan bellidir” . Ya'nî

¹⁸ Tirmizî, *Sünen*, Kıyâmet, c. IV, 11

الحكمة ضالة المؤمن، bir kimsede emâret-i hayr olup ilm ve hikmetten hisse-mend olsa. [Hikmet mü'minin yitiğidir; bulduğu yerde alır.]¹⁹ [29.b] اينما وجدها اخذها

Ve ba'zı şuyûh-i Arap ve Acem ve Rum'un eyyâm-ı sabâvetinde meczûb oldukları kemâl-i isti'dâda râci'dir. Sehl bin Abdullah et-Tusterî ve Şeyh Abdulkâdir Geylânî²⁰ ve emsâli gibi. Eyyâm-ı şebâbette emsâli ise çok vaki' olmuştur.

Ve bu makûleler meşreb-i Îsâ ve Yûsuf (a.s.) üzerine gelmişlerdir. Ve bunların kelimâtından evâil ve evâhirde intifâ' olunmuş ve sîretlerinde sülûkda çok fâideler bulunmuştur.

Pes söz kemâldedir yoksa ömürde değildir. Velâkin ba'zılarına tûl ömürle kemâlât-ı zâide i'tâ olunur. Ve bu mertebeye işâret edip hadîsde gelir ki: طوبى لمن طال عمره و حسن عمله [Ömrü uzun olup ta iyi amel işleyene saâdetler olsun.]²¹ Ya'nî tûl ömürde hüsn-i amel saâdet-i zâide mekûlesindendir. Ve hüsn-i amel mûris-i ilm-i ilâhî olmakla onun üzerine iktisâr olundu. Nitekim hadîsde gelir : من عمل بما علم ورثه الله : علم ما لم يعلم [Her kim bildiği ile âmel ederse, Allah Teâlâ ona bilmediğini de öğretir.]²² Ve derecât-i cinâniyyeye göre merâtib-i kurbet ve vuslata göre dahî maksûd-i aslî ulûm-i ilâhiyyedir.

Pes tâlib-i merâtib-i âliye olan, kârı yolundan tutar ki amel-i sâlihdir. Ve onun maârifî ki salâh-i şer'i üzerine değildir. İnde'l-kavm maârif-i şeytâniyyedir. Var imdi dâmen-i şer'a temessük ve urve-i vüskâ takvâya teşebbüs eyle ve şeâir ve hırmânı ta'zîmle [30.a] makâmât-ı âliyyeye nâil ol. Ve aşk tâifesinden olup ilhâd ve te'vîlâta düşme. Ve illâ sâkit olursan ve nesne bulmazsan ve hırmân-ı özde kalırsan tefekkür eyle ki semn ve zübdenin mâyesi lebendir, su değildir. Ve himem-i evliyâ

¹⁹ İmâm Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbü'l-mesâcid, c. I, 807; İmâm Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İlm, c. IV, 299

²⁰ Kâdiriyye tarikatının kurucusu. (ö. 561\1165), bkz., Uludağ, *Abdulkâdir Geylânî*, DİA, c. I, s, 234

²¹ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zühed, 21, 22; Hanbel, *Müsned*, 540, 43, 47; Dârimî, Abdullah bin Abdirrahman, *Sunenu'd-Dârimî*, Thk. Fevâz Ahmed Zemreli, Hâlid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut, 1987, Rikak, s, 20

²² Gazâlî, *İhyâ*, c. I, 71; Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn*, s, 100

istimdâdından hâlî olma. Zîrâ vusûl-i merâm esbâb-ı müesseredendir. Ve nazar ve nefste başka hâlet vardır.

Ve demişlerdir ki; Tarîkat iki nesnedir ki; hizmet ve nefestir. Ya'nî mürîdden hizmet ve şeyhden nefes olacak maksûd hâsıl olur. Zîrâ hizmet menbit-i pâk ve hüsn-i i'tikâd tohum. Ve feyz-i nefes bârân-ı bâd-ı sabâ gibidir.

el-Hâsıl, rahm-i mâderde cenîn müstekmil oldukta nefh-i rûh olduğu gibi şerîat ve tarîkat mertebeleri dahî müstekmil oldukta feyz-i ma'rîfet ve hakikat vücûd bulur. Ve bundan fehm olunur ki şeyh-i pâk-ı nefes Cibrîl mertebesindedir ki, Cibrîl ruhi'l-kuds olduğu der'-i merîme nefh edip ondan Îsâ tevellüd ettiği gibi şeyh dahî rahm-i müstaidde nefh-i nefes edecek ondan tıfl-i kalp tevellüd eder ve halîfe-i vücûd olur. Ve bu nefesin eseri zuhûr etmedikçe zâhirde dahî hilâfet-i tâmmе bulunmaz. Ve nefh-i Hızır (a.s.) dahî böyledir. Fe'lem zâlik. [30.b.]

NAZM

Mürşid-i kâminden erse bir nefes

Bir nefes yüz bin murâda oldu pes

Sıdkla hizmet gerektir tâlibe

Münkesir olunca bu hâki kafes

Nicesi tâlib ere matlûbuna

Var iken kalbinde bu türlü heves

Feyz-i Hakk'a katrece gelmez bihâr

Kande kaldı Nîl ve Ceyhun ve Aras

Sarbtır âsân değil işbu tarîk

Kaldı bu yolda nice yüz bin feres

Pend-i Hakkı gûşuna girdiyse ger

Yâri gör, ağyâr-ı Hakk'tan meyli kes

Fî'l-hadîs;

أنتم أعلم بأمر دنياكم [Sizler dünya işerini daha iyi bilirsiniz]²³

Sûal olunursa ki, dünyâyı muhâtaplarından izâfet eyledi. Maa-hazâ cenâb-ı nübüvvet dahî (s.a.) hayât-ı dünyâda oldukça dünyâyâ muzâftır. Husûsan ki, anâsır-ı beşeriyette beraberdir. Eğerçi, ba'zılar “Onların turâbı cennetinden me'hûzdur” demiştir.

Cevâb budur ki; ehl-i dünyâ iki vechledir ki; biri lugavîdir ve biri örfîdir. Ve ehl-i dünyâ iki vechledir ki; biri lugavîdir ve ehl-i umûm ve husûsa şâmildir. Zîrâ müddet-i ömr tamâm olunca hayât-ı dünyâ ile hayy olmuşlar ve silk-i beşeriyette intizâm bulmuşlardır. Ve evlike örfîdir. Umûm ehline göredir. Zîrâ ehl-i dünyâ evdir ki talluk-i mâsivâ eyleye ve umûr-i dünyâ üzerine halka münâzaa [31.a] ve muhâsama eyleye ve tevhîdden gâfil ola.

²³ Suyûtî, *a.g.e.*, c.III, 92 (3,22); el-Hindî, Muttakî, *Kenzü'l-amâl*, c. XI, 108 (2,1)

Pes bu makûleye ehl-i dünyâ dediler ki âhiretten yâ bi'l-küllîyye ve yâ fi'l-cümle münkatı'lardır, ehl-i âhiret dünyâdan münkatı' olduğu gibi. Zîrâ bunlara göre zevâhirle dünyâda olmak bevâtınla olmaya münâfî değildir. Nitekîm ehlüllâhın dünyâ ve âhirette oldukları Hakk'la olmalarına mâni' değildir. Ya'nî, bu makûleler her ne mevtinde olsalar Hakk'la olurlar. Şöyle ki sûretleriyle sûretin hükmünü verirler ve ma'nâlarıyla makâm-ı Hakkı gözlerler. Ve tekmîl neş'e edene cem'-i azdâd etmek mümkündür. Zîrâ ismî, zâtî ve câmî'dir.

Husûsâ; mübtedîlere göre zevâhirin fâide-i külliyesi vardır. Hatta demişlerdir ki; a'zâ ve kuvâ-yi seyr ile Allah'a ve sâildir.

Pes zevâhir olmayacak bevâtına intikâl etmek müyesser olmaz. Ve meşhûrdur ki derler : **من فقد حسا فقد علما** [Her kim zâhirî a'zâlarından birini kaybederse bir ilmi kaybetmiş olur.]

Ya'nî, insânın her hissi bir ilme vesîledir. Ve şevâhid-i tevhîd olmasa Hakk'a nereden intikâl olunurlar. Ve ef'âl-i muhtelif ve ahvâl-i mütenevvia zuhûr etmese esmâ-i ilâhiyye ne vechle bulunur.

Pes, dünyâ kimine metâ'-ı belâğ ve kimine metâ'-ı gurûrdur. Ve bu makâmdandır ki ba'zı ekâbir-i muhakkıkîn hissi ma'nâ üzerine tercîh etmiştir. Zîrâ vesîle maksûd-i bi'z-zât olmasın [31.b] yine mu'teberdir. Zîrâ maksûddur, müştemildir ve maksûddur. Müştemil olana dahî maksûddur. Meselâ, kısr-i meyve olmasa meyve hâsıl olmaz. Ve belki evrâkın bile terbiyede dahl-i azîmi vardır. Ve bundan fehm olunur ki şerîat olmaya yerde hakikat olmaz. Ve ilmihâl bulunmayan yerde ilm-i bâtın bulunmaz. Zîrâ ilm-i bâtın ilm-i şerîat üzerine mebnîdir.

Hâsılı, ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve hakâyıkın kısrı gibidir ve belki mir'âtıdır. Zîrâ umûr-i vücûdiyye olmasa umûr-i şühûdiyye yüz göstermez. Pes her nesne âyînesinden görünür. Bu cihetten âlem Âdemin ve Âdem dahî Hakk'ın sûretidir. İşte bu âlem-i sûreti bi'l-küllîyye reddetmek câiz değildir. Belki merdûd olan taallukîdir ve taalluk dahî hâlîdir. Ve evvel dahî iki vechledir ki, biri taalluk-i şehvânî ve biri dahî taalluk-i Hakkânîdir. Ve evvelki taalluk-i şehvânîdir, mahcûblar sıfatıdır.

Ve ol ki, taalluk-i Hakkânîdir, mükâşifler hâlîdir. Ve mükâşifler ahvâli dahî muhtelifedir. Zîrâ eşyâ zıll-i Hakk olmak üzere müşâhede olunmaktan ayn-ı Hakk olmak müşâhede a'lâdır. Ve ayn-ı Hakk olduğu sûrette ne vechle ayn olduğunu ekâmil-i evliyâ bilirler. Zîrâ dünyâda umûr-i müstakbehe vardır. [32.a]

Bu cihetten, taraf-ı Hakkı muhâfaza lâzımdır. Ya'nî celâl ve azametine münâsib olan vechle vasfetmekdir. Şol yerde ki **سبحاني خالق القادورات** [Kâzûrâtın hâlıkı Sübhân'dır.] demek memnû' ve terk-i edeptir. Maa-hazâ, fî-nefsi'l-emr cümleyi hâlık O'dur. Pes ayn-ı mahlûk ayn-ı Hakkdır demek dahî bilâ te'vîl memnû'dur.

Ve te'vîl iki vechledir; biri budur ki ayniyeti hazâ'l-mevcûda göre değildir, belki nefsi-i vücûda göredir. Nefs ve vücûda göre ise Allah Teâlâ kayyûmdur. Ya'nî, her mevcûdun kıvâmı onunladır ki tecellî-i sârî hasebiyle her birinde rûh-i zâtî vardır. Ve bir vech dahî budur ki ayniyyet hazâ'l-mevcûda nâzır olduğu sûrette Hakk'la murâd-ı bâtıl mükâbildir. Zîrâ mevcûd haktır, her kim olursa. Ve ma'dûm bâtıldır. Bu cihetten eşyâ Haktır. Fefhem cidden.

Ve bundan gayrı dahî tahkîk vardır. Velâkin ukûl-i zaîfe tahammül eylemez. Nazar eyle ki, nevât ya'nî çekirdek-i şecere oldukta nevât sûretinden çıkar. Maa-hazâ şecere ayn-ı nevâtıdır. Fe'rif cidden.

Sûâl olunursa ki; ünvânı mebhasda zikr olunan hadîsde muhâtab olanlar sahâbe-i kirâmıdır (r.a). Onlar ise ehl-i âhiret belki ehlü'lâhdır. Pes ne vechle ehl-i dünyâ olurlar ve olmak lâzım gelirse sâirlere müsâvatları memnû'dur.

Cevâb budur ki; [32.b] izâfet-i mezkûreden murâd, kendi rütbeleriyle mâ-adâyı temyîzdir. Yoksa husûs-i sahâbe değildir. Zîrâ, kendi şân-i âlîlerine işâret edip **مالي وَلِلدُّنْيَا** [Dünyâdan bana ne] buyurmuşlardır. Pes, onlar bi'l-küllîyye **وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّنًا** (Müzemmil, 73\8) [Her şeyi bırakıp yalnız O'na yönel.] mûcibince Hakk'a mütebettil ve münkatî'lardır. Şân-ı sahâbe ise fî'l-cümle iştigâldir. Nitekim muhâtabların ehl-i hedâik oldukları ona dâldir. Zîrâ zâhirleriyle kesb-i maâşda oldukları bâtınlarıyla takayyüd-i maâdda olduklarını münâfî değildir.

NAZM

Nice bir alâka nice bir sivâ

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Nice bir şehvet ve nice bir hevâ

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Zıkr ve fikr et dâim Rabb-i Erkemi

Maâş için yeme gussa ve gamı

Görmedin mi İbrahim bin Ethem'i

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Bu dünyâda bir mürşide erelim

Soyunalım Hakk yoluna girelim

Alâkayı gönlümüzden sürelim

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Perîşân ve harâb olup bu kafes

Andelîb-i dilden kesile nefes

Kabâyı ko abâ gey ey bül-heves

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Hakkı'ya uyarsan eğer bu yolda

Doğru yürü kalma sağla solda

Neyler pâdişâhlık bir ednâ kûlda

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım [33.a]

بعد صلاة العصر [İkinci namazından sonra] havâ' üzerinde mersûmen bu mısra'-i
Türkî zâhir oldu:

“Hakkı yârimdir benim”

Ya'nî kûl benim nûrumdan hisse-i tâmmedir. Zîrâ makâm-ı ta'zîmde vârid olan tamâma mahmûl olur. Nitekim hadîsde gelir: **فاطمة بضعة مني** [Fatıma, benden bir parçadır]²⁴ kıt'a-i kâmile mi dir. Ta'zîmde benim hükmümdedir. Fark budur ki, Fâtıma eczâ'-i bedeniyyedendir, nutfe i'tibâriyle. Fe-emmâ, nûr-i ilâhî eczâ'dan değildir. Belki ona hisse denilir. Zîrâ hisse avârız-ı müşahhısa-yı münkeşife olan tamâm-i hakîkatten ibârettir. Ya'nî hakikat yüzünden onda tamâmiyyet melhûzdur. Cüz' ise böyle değildir.

²⁴ Buhârî, *Sahîh*, Kitâb-i fezâil, c. II, 66; Suyûtî, *Câmiü's-sağîr*, c. IV, 103

Hakk Teâlâ, ve nûru ise mütecezzi değildir. Belki tecellî-i nûru bi-hasebi'l-mahâlî'l-muhtelif tehasşus etmiş. Ya'nî hisse hisse olmuştur. Ezvâ'-i şems hânelerin ravzennelerine takassüm ettiği gibi. Maa-hazâ fi'l-asl nûr-i vâhiddir. Onun için derler ki: **في كل شيء فيه كل شيء** [Her şeyde her şey vardır.]

el-Hâsıl, nûr-i Hakk mütebaiz ve mütecezzî değildir. Belki hakikat-i nûriyye eynde alâ't-tamâmdır. Velâkin zuhûru tefâvut üzerine olmakla ondan hisse ile ta'bîr olundu, kamerin nûrunda olan tefâvüt gibi. Meselâ, hilâl dedikleri zuhûrun kılîyyetine nâzırdır. Bu dahî aks-i şemsde mükâbele-i **[33.b]** tâmmе bulunmadığına dâîrdir. Pes nûr-i şems birdir. Velâkin cirm-i kamerde kurb ve bu'd i'tibâriyle zuhûru tefâvut üzeredir. Ve zâhirde kurb ve bu'd nice ise bâtında dahî böyledir. Şu kadar vardır ki kurb-i müfrette aks-i tecellî i'tibâr olunmaz. Zîrâ mahal mütelâşî ve fânîdir. Bu cihetten eser-i tecellî fi'l-cümle bu'de mevkûfdur.

Bu makâmdandır ki derler: “Onun ya'nî Hakkın kurbunda bu'd, bu'dunda kurb vardır. Ya'nî abdin hâleti fenâsında tecellî bu'd-i müfrit gibidir ki müşâhedeye medârdır. Bu cihetten fenâ-i zâtîden bekâ-i sıfâtı efdal oldu. Onun için matlûb-i enbiyâ ve evliyâdır. Nitekim hadîsde gelir: **واسالك لذة النظر الي وجهك الكريم ابدًا راعما سرمدًا** [Dâimâ kerim yüzüne bakmanın lezzetini istiyorum.]²⁵ Ya'nî lezzet-i nazar fi'l-cümle bekâ'-i resmdedir ki abdin Hakk'a ve kendisine şûûru olur. Yoksa resm-i bi'l-küllîyye fânî olacak şûûru dahî müzmahil olup rû'yetten fâide olmaz. İşte bu makâma dâîrdir ki gelir: **إنكم سترون ربكم** [Muhakkak sizler Rabbinizi göreceksiniz.]²⁶ Ya'nî Hakk, merteb-i Rubûbiyyette zâhir olur. Yoksa merteb-i ahadiyyette değil. Zîrâ ahadiyyet merteb-i istihlâkdır ki orada gayr yoktur.

Pes tecellî ne vechle **[34.a]** mutasavvar olur. Buradandır ki rû'yetüllâh, rû'yet-i kamere teşbîh olunur. Zîrâ nûr gayr-i şa'şâânî olduğu cihetten müşâhedeyi kâbildir. Ve şol yerde rû'yet şemse teşbîh olunmuştur. Kemâl vüzûh i'tibâriyledir ve illâ nûr-i şems şa'şâânîdir ki ihtilâf-ı ebsâr ettiği cihetten kâbil müşâhede değildir.

²⁵ Ebû Hacer, Muhammed es-Saîd, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Beyrut, 1989, Dâru'l-Fikr, I, 498

²⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, 3, 22

el-Hâsıl; nûr-i ilâhî, nûr-i kamer ve nûr-i şems gibi vâzih ve celîdir. Velâkin rü'yet, nûr-i kamer mertebesi olan tecellî-i rubûbiyyette müyesserdir, yoksa nûr-i şems mertebesi olan tecellî-i zât-i ahadiyye de değildir. Ve bundan mezheb-i Mu'tezile ma'lûm olur. Ya'nî eğer imtinâ'-i rubûbiyyetten murâdları zât-i ahadiyye mertebesine göre ise ehl-i sünnet ile nizâ'ları nizâ'-i hakîki olur. Bu sûrette hatâ etmiş olurlar. Zîrâ tecellîyât-ı misâliyyeye dâir ehâdîs-i kesîre vardır.

Pes her birini te'vîl sadedinde olmak tekellûf-i mahzdır ki etkiyâ-i ümmet bu makûle tekellûflerden berîlerdir. Ve bundan lâzım geldi ki akli şer'a tâbi' kılmak gerektir, yoksa aks değil. Ve Kur'ân'da gelir: **وَجُودَ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ** (Kıyâmet, 75\22, 23) [O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.] [34.b] Ya'nî nezâret-i vücûhdan sonra nazar-i bârî zikr olunduğu delâlet eder ki nazarın müteallık ni'met değildir. Mu'tezile zâhib olunduğu gibi belki Rabbdır. Zîrâ kelâm-i ilâhî terakkî bâbındandır ki nezâret-i vücûhu müstelzem olan ni'mete nazardan sonra nezâret-i ervâhı muktezî olan Hâlık-i nâime nazarı ifâdedir.

Sûâl olunursa ki; maksûd nazar-i hissîdir ki basar-ı zâhirle hâsıl olur. Yoksa nazar-i rûhânî değildir ki, basîret-i bâtına ile vücûd bulur. Pes nezâret-i ervâh ne ma'nâyadır?

Cevâb budur ki; nezâret-i ervâh nazar-i basarı münâfî değildir. Zîrâ naîm iki nev'dir; biri naîm-i cismânîdir ki nezâret-i ecsâm ondan hâsıl olur. Ve biri naîm-i rûhânîdir ki nezâret-i ervâh ondan gelir. Ve naîm-i evvel semerât-i a'mâl-i sâliha ve naîm-i sâni netâicü meârif ve ulûm-i hakîkiyedir ki. Pes naîm-i ecsâm rü'yet bâbından değildir. Belki âsâr-i a'mâl-i bedeniyedir. Fe-emmâ, naîm-i ervâh rü'yet bâbındandır. Zîrâ envâr-ı ahvâl-i rûhâniyyedir ve dünyâda tecellî emr-i bâtındır ki ârifin ma'rifeti kadrdir. Âhirette [35.a] ise emr-i zâhirdir. Zîrâ kulûb ve ervâh kevâlib ve ecsâm sûretiyle temessül etse gerktir. Binâen-alâ-hazâ, nezâret-i ervâh ayn-i rubûbiyyetten gelir ki rü'yet-i hissiyyedir. Ve bu rü'yet dünyâda memnû' olduğu hissin takyîd ve hasrındandır. Allah Teâlâ ise mahsûr ve mukayyed değildir. Hiss-i âhiret ise tecellî-i rûhla maglûbdur.

Suâl olunursa ki; dünyâda niçin maglûb olmadı ki rûh ve cesed bir olup rü'yetüllâh-ı mutlaka ve gayr-i mahsûra ola.

Cevâb budur ki; dünyâ âlem-i kesâfettendir. Onun için hissin maglûbiyyeti ıtlak iktizâ etmez. Fe-emmâ, âhiret âlem-i letâfettendir. Ve hiss ve ma'nâ orada berâberdir. Husûsan ki anâsır tebeddül etmiştir. Ya'nî âhiretin fî-nefsi'l-emr letâfetten mâ-adâ ehl-i âhiretin dahî başka letâfeti vardır ki ol letâfet-i zâide ile rü'yet-i ilâhiyye müyesser olur. Ve ol letâfet anâsırın tebeddülünden gelir. Zîrâ neş'e-i uhrâda anâsır-ı kesîfenin kesâfeti tezkiye olunup cesed-i mutahhar nühâs gibi kalsa gerektir ki kâbil-i tarh-ı ekserîdir. Ve bunun eseri bevl ve gâit ve mühât ve müstakzirattan tahâretleridir. Zîrâ bu makûle nesneler ecsâm ve anâsır-ı [35.b] kesîfe netâicindendir. Nitekim Kur'ân'da gelir ki: **كَانَ يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ** (Mâide, 5, 75) [İki de yemek yiyorlardı.] Ya'nî, Îsâ ve vâlidesi Meryem ekl-i taâm ve onun netîcesi olan kâzûratla mübtelâ iken nasârâ tâifesi ze'm ettiği ne vechle ilâh olur. Pes bundan ma'lûm olur ki, insân dünyâda ne kadar rûhânî olsa dahî mahal-i keyânîsi i'tibâriyle fî'l-cümle kesâfetten hâlî değildir. Ve bu kesâfettir ki ekl ve şurb ve emsâl-i umûr-i tabîiye-i beşeriyye ile ibtilâya bâis olduğu gibi ekmeliyyet-i vechi üzerine tecellîye dahî mâni'dir. Onun için herkesin rûh-i müdebbiri bedeninden müfâreket etmedikçe ilmi ma'lûma kemâ-yenbağî muttasıl olmaz. Fefhem cidden.

NAZM:

Şu çeşm-i dil ki görmez vech-i yâri, ânı neylerler

Çü yoktur onda Yûsuf, bir dahî Ken'ân'ı neylerler

Eğer bu olmaz ise gülşen-i vasl-i ilâhîden

Dil-i bülbül-nevâyı ve meşâm-ı cânı neylerler

Bu sohbetten garaz, ervâh-ı kudse mülhak olmaktır

Bu mer'â-yı anâsırda kalan hayvânı neylerler

Bu bezm-i aşka gelmekten murâd ol câmı içmektir

Gönülden feyz olmazsa, bedende kanı neylerler

Cehâlet âdeme cennette de [36.a] bir nâr-ı kübrâdır

Çü zevk-i ma'rifet yok hûrî ve gilmânı neylerler

Cihân âyîne-i Hakk, sûret-i Rahmândır mutlak

O yüzden Hakkı'ya a'mâ olan insanı neylerler

قال سبحانه [Allah Teâlâ buyurdu:]

ان تكفروا فان الله غني عنكم ولا يرضى لعباده (Zümer, 39\7) [Eğer inkâr ederseniz bilin ki Allah sizden müstağnîdir. Kullarının inkârından hoşnud olmaz.]

اي ان تكفروا با لكفر ا لجلي و تشركوا با لشرك الخفي فان الله تعالى لا يتضرر بكفركم او شرككم فان ذلك من مقتضيات تعيناتكم و حقائق استعداداتكم الذاتية الغير المجعولة فضرره عاعد اليكم و ذلك و ان كان بارادته ا لتابعة لا حوال الشؤنات الذاتية المتعينة في غيب الذات لكنه مراد كفره لان الكافر اراده و استعداداه بلسان استعداداه كما ان المؤمن مرضي لكونه في دائرة الاسم الهادي و مراد ايمانه لان المؤمن طلبه بلسان استعداداه ايضا فالكفر يقتضي الارادة دون الرضي والايمان يقتضي كليهما (و فيه معني آخر من طريق الاشارة و هو ان المراد بالكفر هو الكفر الحقيقي و هو ان يكون ظلمة الوجود و المجازي مستورة بنور الوجود الحقيقي والله

غني عن فناء العبد فيه و كذا عن بقاءه لانه خلقه ليبرح عليه لا ليبرح الحق عليه فهو غني عن صفاته الكونية في مرتبة ذاته الاحدية وان كان مرتبة العماء الكوني تقتضي التصاف بتلك النعوت فذلك راجع الي مرتبة الالهية التي تستدعي الارتباط بين الاله والمألوه اي الرب و المربوب لا الي مرتبة الذات البحت و كما ان الصفات الكمالية راجعة الي الله تعالى و انما تظهر في العبد بحسب التجلي الراجع الي مقدار الاستعداد فكذا النعوت الكونية راجعة الي العبد و انما يتصف الله بها في مرتبة العماء المذكور جسما يقتضيه المواطن الكوني لا فيما فوقها فالله فيما فوقها غني عن العبد فقير الي الله اي ليس له اتصاف بصفات الربوبية في الحقيقة لانه محل كياني ليس له الا الفقر والعجز والضعف والذل وامثالها ثم ان الله تعالى لا يرضي لعباده الكفر بان يروا وجوداتهم المجازية بالوجود الحقيقي ويقعوا في الدعوي بانهم الحق فان الحق هو الله الواجب الوجود الغني الازلي المنزه عن النقص المحيطة بكل شئ والعبد هو ممكن الوجود الفقير الحادث الموصوف بالنقص الجاهل العاجز عن الاحاطة والادراك فلم يكن له ادعاء الحقيقة والاختل نظام التكليف واوهم الدعوي خلاف المقصود و قد قال تعالى (مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان) اي مزج بحري الوجوب والامكان مع يمتياز بينهما في الحقيقة و هو ان الله متصف باحكام الوجوب فله الاسماء المتبوعة الذاتية الموثرة وان العبد متصف باحكام الامكان فله احوال التابعة العارضة المتأثرة لكمال انما هو في التحقيق بمقام التشكيك الجامع بين مرتبتي التوحيد والعبودية لا الانفراد بالوجوب بخلغ احكام الامكان عن نفسه والوقوع في الدعوي الهائلة ولا الانفراد بالامكان بالاحتجاب عن حقاق الوجوب فاهل المقام المذكور خلق في الظاهر ولي حق في الباطن و اهل الوجوب ولي حق في الظاهر والباطن و اهل الامكان خلق في الظاهر والباطن فاهل المقام الاول عابد لمعبود حق واهل الثاني اولياء معبود بلا عابد واهل الثالث عابد بمعبود والمقبول من هولاء هو الاول لجمعيته و كونه داعرا بين الشريعة والحقيقة والجسد والروح والصورة والسيرة والجمع والفرق والوصل والفصل والاصل والفرع كما افاده قولاه تعالى (وما رميت اذ رميت ولكن الله رمي) ومن لم يمش علي هذا الطريق السوي فقد ضل عن الهدى و اساء الادب مع الله في صورة الدعوي واحتجب عن الحق و وقع في بئر الردي فاين الفهم عن الله حتي ينظر في حاله فرفع و خفض و عدل الميزان فافهم ما قلت لك وجتهد ما دمت تحت هذا الفلك فما اغفلك والله المنبه عن سنت الغفلة و نوم الوهم والخيال و هو الحفيظ لكل شئ الي ان يدركه القضاء والحكم المقدر في ازل الازال

Ya'nî, şâyet açıktan küfrederseniz ve gizli şirkle ortak koşarsanız, muhakkak Allah Teâlâ, sizin bu küfrünüzden ve ortak koşmanızdan zarar görmez. Muhakkak bu, sizin taayyünâtınızdan ve zâtî yola girmemiş zâtî isti'dâdınızın gereğidir. Bunun zararı da size aittir. Allah Teâlâ, zâtî gayb âleminde, fiilerin hallerine tâbi bir irâde ile dilemiş olsa bile. Fakat rızâsı yoktur. Kâfir gazaba uğramıştır. Fakat o muzıll ismi dâiresindedir. Fakat küfreden isti'dâdı ve konuşma isti'dâdıyla dilediği için küfrü murâd edilmiştir.

Bunu gibi mü'mîn de râzı olunmuştur ve Hâdî ismi dâiresindedir. Konuşma isti'dâdıyla dilediği için îmânı da murâd edilmiştir. Aynı şekilde küfür, rızâ olmaksızın irâdeyi gerektirir. Îmân ise her ikisini de gerektirir.

Bu âyetten işâret yoluyla başka bir ma'nâ şudur: Küfürden murâd hakîki küfürdür. Bu mecâzî ve vücûd zulmetinin hakîki vücûd nûru ile örtülmesidir. Allah, kulun fenâsından ve aynı şekilde bekâsından müstağnîdir. Çünkü O, kendisinden bir şeyle kazanmaları için halkı yarattı. Yoksa kendisi onlarda bir şeyler kazanması için değil. Çünkü O, zât-ı ehadiyet mertebesinde kevnî sıfatlardan müstağnîdir. Her ne kadar bu [36.b] kevnî amâ' mertebesi bu anlatılan sıfatları gerektirse de, ilâhla me'lûhu birbirine bağlayan ulûhiyyet mertebesine ait bir iştir. Ya'nî Rabb'la merbûbu bağlayan, yoksa zât-ı baht makâmını değil.

Bunun gibi kemâl sıfatları Allah Teâlâ'ya bağlıdır.ve bu sıfatlar isti'dâdı miktarınca kulda zuhûr eder. Aynı şekilde söylenen kevnî sıfatlarda kula aittir. Allah ancak cisim olarak zikredilen amâ' mertebesinde sıfatlanır. Bu da kevnî makâmları gerektirir, daha üst makâmlarda değil. Üst makâmlarda Allah Teâlâ kulundan müstağnîdir. Kul Allah'a muhtaçtır. Ya'nî hakîkatte kul rubûbiyyet sıfatlarıyla sıfatlanmış değildir. Çünkü o sınırlı mahalde sıkışmıştır. Zillet, zaaf, acziyet ve fakirlik vb. onunladır.

Sonra, Allah Teâlâ kulunun küfrüne, mecâzî vücûdlarını hakîki vücûd olarak görmelerine râzı olmaz. Onların Hak olduklarını iddiâ etmelerine râzı değildir. O Allah vâcibü'l-vücûddur, zengindir, ezelîdir, noksanlardan münezzehtir. Varlığı her şeyi kuşatmıştır.

Kul, mümkünü'l-vücûddur, yaratılmış fakîrdir, noksanlarla sıfatlanmıştır, câhildir, ihâta ve idrâkten âcizdir. Bu anlamda kulun iddiâsı gerçek olmadı. Aksi halde düzen bozulur ve kul da'vâyı kasdolunanın tersini vehmeder.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ** (Rahmân, 55\19, 20) [Acı ve tatlı sulu iki denizi birbirine kavuşmamak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır; birbirinin sınırını aşamazlar.] Ya'nî, gerçekte aralarında imtiyâz bulunan imkân ve vücûb denizinin salıverilmesidir. [37.a.] Allah Teâlâ, ahkâmi'l-vücûb ile sıfatlanmıştır. Onda tâbi olunacak müessir isimler vardır. Kul, imkân âleminin ahkâm ile sıfatlanmıştır. Ona düşen kemâl mertebesi olan te'sir altında tâbi olmaktır.

Bu kemâl mertebesi, kulluk ve tevhîd mertebesi arasını birleştirip, teskîk makâmında karardır. Nefsinden imkân hükümleriyle soyunmak, vücûbla yalnız kalmak, hileli bir da'vâda yer almak değildir. Aynı şekilde imkân âlemi ile yalnız kalıp, vücûb âleminin hakikatinden perdelenmek de değildir.

Zikredilen makâmın ehli, zâhirde halk, bâtında Hak'tır. Ve vücûb ehli, zâhirde ve bâtında Hak'tır. İmkân ehli zâhirde ve bâtında halktır.

Birinci makâmın ehli, Hak ma'bûda ibâdet etmektedir. İkinci makâmın ehli, ibâdet olmaksızın ma'bûdu sevmektir. Üçüncü makâmın ehli, ma'bûda ibâdet vardır.

Bunlardan en makbûlü birinci makâmın ehlidir. Bu makâmın ehli; şerîatle hakîkati, cesedle rûhu, sîretle sûreti, farkla cem'i, ayrılıkla vuslatı, asılla fûrû'u birleştirir. Allah Teâlâ'nın ifâde ettiği gibi: **وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ** (Enfâl, 8\17) [Attığın zamanda sen atmamıştın. Fakat Allah atmıştı.]

Kim düz yoldan yürümezse mutlaka hidâyetten sapar. Da'vâ sûretinde Allah'la beraber edebini bozar. Hak'tan perdelenir, kör bir kuyuya düşer.

Nerede hâline bakıp kendini yükselten işlerini adâletli yapan. Sana söylediğim sözleri iyi anla. Bu kubbe altında kaldığın sürece çok çalış. Seni gaflete düşüren nedir. Gaflet uyuklamasından [37.b] vehim ve hayâl uykusundan uyandıran

Allah'dır. Kazayı idrâk edinceye kadar her şeyi koruyan, takdîr edilmiş hüküm gelinceye kadar her şeyi esirgeyen Allah'dır.

NAZM

Âşıkâ vasl-i Hüdâdır zâhir ve bâtın merâm

Onun için mâsivâyı kendine eyler harâm

Yüz yere kor âşık-ı miskîn, göğ'e kılmaz nazar

Başı arşa erse de çûn, servi bâğ etmez hirâm

Var iken Hakk gayre isbât-ı vücûd etmek neden

Küfr olur, her kim ki emr-i secdeye olmaya râm

Mâ rameyte iz rameyte sırrını fehm eyleyip

Kıl ubûdiyetle zât-ı pâk-ı Hakka ihtirâm

Hakkı'ya menzil-i vasla erem dersen eğer

Gözle âdâb-ı tarîki bak nedir eser-i kirâm

قيل لي وقت الضحي [Kuşluk vakti bana denildi:]

[Senin menfaatin halkın ücretinden daha iyidir] منفعتك تزيد علي خراج العالم

اي لان خراج العالم و ان كثر فهو لمنفعة الاجسام فاما هاذه العلوم الالهية فهو لمنفعة الارواح ولا شك ان المقاصد اصل فله الفصل و ايضا ان الدنيا وما فيها فانية و هاذه العلوم والحكم باقية والباقي خير من الفاني وايضاً انه لانفاد للعلم بخلاف المال و نعيم الدنيا قال تعالى (ما عندكم ينفد وما عند الله باق) و ايداً ان تفاوت بين الخواص والعوام انما هو بالعلم الالهي لا بمال والجاه و ايضاً ان الخارج من هاذه العلم انما يخرج و يتولد من ام الكتاب و اما الخراج فمن الارض و نحوها و ايضاً العلم صفة القلب الشريف والمال دخير الكيس الخسيس

[Ya'nî, halkın ücreti çok da olsa, cisimlerin faydası içindir. Fe-emmâ, ilâhî ilimler, rûhlara faydalı olur. Şüphesiz maksatta budur.

Aynı şekilde dünyâ ve içindekilerde fânîdir. Bu ilim ve hikmetler bâkîdir. Ve bâkî olan fânîden hayırlıdır.

Aynı şekilde, dünyâ ni'metleri ve mallarının aksine ilim için bitiş söz konusu değildir. Allah Teâlâ buyurdu: [Sizde olanlar tükenir, ama Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez.]²⁷

Aynı şekilde, avâmla havâss arasındaki fark malla değil ilâhî ilimlerle olur. Aynı şekilde, ilimden gelen ücret, ana kitaptan doğar ve ortaya çıkar, dünyânın ücreti ise yerden çıkar. Aynı şekilde ilim, şerefli bir kalbin sıfatıdır, mal ise cimri bir kesenin birikintisidir.] [38.a.] Bu mahalde bu ebyâtın ba'zısı gaybden vârid ve ba'zısı ona ilhâk olunmuştur.

NAZM

Nüzûl etti emr ve fermân semâdan

Bugün tâc u taht ve devlet günüdür

²⁷ Nahl, 16/96

İsm-i a'zâm alây etti esmâdan

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Bir yere cem' olup ihvân derilsin

Hutbe okunmağa minber kurulsun

Saltanat yürüsün sikke örülsün

Bugün tâc ve taht u devlet günüdür

Nice bir hırka ve nice bir abâ

Hazretin elinden giyelim kabâ

Ne mübârektir bu dem merhabâ

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Kenz-i mahfî idi bugün zuhûra geldi

Esmâ ve sıfâtın yüzleri güldü

Cevher oldu şevkîm âbile geldi

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Elhamdü lillâli'l-kerîmi'l-mehsân

Hakkı kula oldu şâhiden ihsân

Dervîşlikte bulur ne bulur insan

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

[İkinci vakti bana denildi]: قيل لي وقت الضحي

[Onu aslı, Arabî elife döner] اصله يرجع الي العربي الاليف

يعني ان اسمعيل بن مصطفى بن بيرام بن شاه خدابنده (و بن كريمة بنت احمد القاضي بن عبد الرحمان افندي ابن محمد افندي ابن الشيخ داود افندي رحمهم الله رحمة واسعة من اولاد العرب في لاصل والعرب اشرف الامم والقبائل لقوله عليه الصلوة والسلام (احبوا العرب لاني عربي والقران عربي ولسان اهل الجنة عربي) و هذا لم يكن لي معلوما الي هذا الآن و كنت مترددا في ان نسبي الي اين ينتهي و ان الله قد بشرني مرارا بانني من اهل البيت (والحمد لله علي قرابة النبوية ظاهرا و باطنا) والاليف يحتمل ان يكون اشارة الي اهل الحضر خلاف اهل البادية لانهم يألفون لكونهم اهل القري والمدائن بخلاف الاعراب اهل البوادي فانهم لا يألفون باهل الحضر و سكان الامصار (و يحتمل ان يكون اشارة الي اهل الايلاف في سورة قريش و هم هاشم و عبدالمطلب و نوفل و نحوهم فهم اخص من سائر العرب لان المصطفى صلي الله تعالى عليه و سلم مبعوث من المصطفى وهو هاشم وآله كما ورد في بعض الاحاديث (ثم الممدوح انما هو العربي الاصيل لا الدخيل و اكثر العرب في الامصار في هذا الزمان دخلاء لا عرق لهم في العربية فلا يطمع في الشرف الاصيل (ثم قوله عليه الصلاة والسلام (و لسان اهل الجنة عربي يلتحق به اللسان الفارسي الندري) كما وقع في بعض الاحاديث ايضا و قد حققناه في غير هذا الكتاب بما لا مزيد عليه او يلتحق بالفارسي التركي و غير هذا نزل

[Ya'nî İsmâîl bin Mustafa bin Bayrâm bin Şâh-ı Hüdâbende ve İbn-i Kerîme binti Ahmedi'l-Kadı bin Abdurrahman Efendi, İbn-i Muhammed Efendi, İbni'ş-Şeyh Dâvud Efendi [Rahmeti geniş olan Allah onlara merhamet etsin] [38.b]

Araplar, ümmet ve kabîlelerinin en şereflieleridir. Çünkü peygamber efendimizin sözü şöyledir: “Arabı sevin, çünkü ben Arabım, Kur’ân Arapça ve cennet ehlinin lisânı Arapçadır.”²⁸

Bu şu ana kadar benim için ma’lûm değildi. Ben nesebimin nerede bittiği konusunda tereddütlü idim. Ve Allah Teâlâ, bana defalarca ehl-i beyten olduğumu müjdeledi. Zâhir ve bâtin olarak peygambere beni yakın kılan Allah’a sonsuz hamd olsun.

Alışkanlıklar çöl ehlinin hilâfına şehir ehline işârete ihtimal verir. Çünkü köy sâkini oldukları için birtakım alışkanlıkları vardır. Zîrâ, şehir ehli ve vilâyet sâkini olanların alışkanlıkları köy sakinleri gibi değildir. Bu alışkanlıklar Kureyş sûresindeki لا يلاف kelimesinde kastedilen alışkanlığa işâret vardır. Kureyş suresinde kastedilenler; Hâşim, Abdulmuttalib, Nevfel ve onlara benzer olanlardır. Onlar sâir Arapların en seçkinleridir. Çünkü Mustafa (s.a.v.) seçilmiş olan Hâşim ve ailesinin bir delegesidir. Ba’zı hadîslerde vârid olduğu gibi. Burada medhedilen asıl Arap olanlardır. Sonradan Arap kavminin içine giren azınlıklar değildir. Bu zamanda şehirlerdeki Arapların çoğu sonradan dahil olan azınlıklardır, köklü Araplar değildir. Ve onlar bedevîlerdir, asâlete ve şerefe tamah etmezler.

Sonra peygamber (s.a.) “Cennet ehlinin lisânı Arapçadır”²⁹ sözün fasih olan Farsça lisânı da ilhâk edilir. Ba’zı hadîs kitaplarında vâki’ olduğu gibi bu kitaptan başka kitaplarda da tahkîk ettiğimiz üzere Arapçanın üzerine başka dil ziyade edilmez veya Türkçe, Farsça bunlardan başka indirilmiş lisânlarda ilhâk edilebilir.] [39.a]

NAZM

Yâ rasûlullah oldun çûn şefâatgâh-ı halk

Hep sana arz-ı niyâz eyler gedâ ü şâh-ı halk

²⁸ Suyûtî, *ed-Dürerü’l-müntesire*, Harfû’l Hemze, 139; *Câmiü’s-sağîr*, Harfû’l-elif, (3, 22)

²⁹ Aynı yer

Derim ki âlî ve zâtın zü'l-meâlîdir senin

Nisbet-i câh ve celâlinde ne şeydir câh-ı halk

Reşk zincîr zer olsa, nola nazm-ı silsilen

Bestedir ol halkaya âlemde hep eşbâh-ı halk

Sâlikâna pertev-i nûrun menâr olsa nola

Mürşid-i Hakk'sın seninle Hakk'a erer râh-ı halk

Sîne-i âlemde bir mecmû'adır Hakkı bu kevn

Oldu ta'lîmin ile arrâf-ı Hakk âgâh halk

[Mülk sahibi yaratandan işrak vaktinde
ورد وقت الاشراق قول الملك الخلاق
[Her namaz yerinde (A'râf, 7\29) وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ
vârid oldu:] yüzlerinizi O'na doğrultun]

اي في كل اين من الاينيات فان الله تعالى جعل الارض طهورا و مسجدا لهذه الامة و فيه
اشارة الي قوله تعالى (فانما تولوا فتم وجه الله) اي عينه و حقيقته من غير حلول في شئ من
الايين لانه بل بطريق انجلي و لظهور بصورة الاين و ما في الاين لانه محيط بكل شئ و ليس
بمحاط (و فيه تنبيه ايضا علي تعظيم الاينيات و ان كان بينها تفاوت عظيم فمكة اعلي البلاد و

كعبة اشرف البيوت الارضية كما ان البيت المعمور افضل الاماكن السماوية هذه التعميم انما جاء من النجلي العام فان العارف المكاشف ينظر الي الاشياء بنظر واحد و ذلك لا يقدح في التفاوت بين شئ و شئ فمحمد صلي الله تعالى عليه و سلم افضل الكائنات و اكمل الموجوداتو انور كل منير و اخطر كل خطير لان الله تعالى خصه بتجليات ذاتية لم يعطها لغيره من الاصفياء فكان الظهور فيه فوق الظهور في غيره فهو المشهد الاكبر الاجلي والمرصد الاعظم الاعلا و قد قال (لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل) اي لي معاملة عظيمة مع الله من الوجه الخاص ليست لغيري من المصطفين الاخيار و ان كان الكل لا يخلو عن وجه خاص من حيث الارتباط بينه و بين الله ففرق بين وجه وجه من حيث ضيق الاستعداد و سعته ولا شك ان حضرت النبوة اوسع استعدادا من غيره لانه المظهر التام يعني ان الله تجلي له باسماءها و صفاته و طاته علي التفصيل فكان ظاهرا به ظهور الشمس ما لنسبته الي سائر الاجسام المنيرة او ان جانب النبوة ظهر بالله و بانواره ظهور القمر بنور الشمس فانه لا اضواء منه من النيرات فكان المظهر واحدا لاثنوية فيه ولهذا جعل صلي الله عليه و سلم بحيث رفع لواء الحمد و اجتمع آدم و من دونه تحت لواءه و خص بالتكلم في يوم يغضب الله فيه غضباً شديداً لم يغضب فيه قبله و منه رد جهنم حين تهجم علي اهل المحشر و تجثوا الانبياء علي ركبهم و نحو ذلك والكل من عطاء الله الاختصاصي و اثارالمقام المحمود فانه لا يحمد الا من بيده الامر فيفعل افعالا جميلة مرضية

Ya'nî, hangi yönde olursanız olun Allah Teâlâ bu ümmet için yeryüzünü mescid ve temizlik yeri kıldı. Burada Allah Teâlâ'nın "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 2\115) kavlinde işâret vardır. Ya'nî yönlerden hiçbirine hulûl etmeksizin hakîki ve aynî olarak Allah c.c. oradadır. Bilâkis yönlerin sûretine zuhûr ve tecellî yoluyla oradadır, o yönde değildir. Zîrâ Allah her şeyi kaplayıcıdır. Allah asla kaplanan olmadı. Burada yönlerle ta'zîm için bir tenbîh vardır. Her ne kadar aralarında büyük zıtlık olsa da. Nasıl ki beyt-i memûr semâvî mekanların en fazîletlisiyse Mekke beldelerin en yücesidir, Ka'be de yeryüzündeki evlerin en şerefliisidir. [39.b]

Burada yönlerdeki umûmilik, umûmi tecellîdendir. Muhakkak ki ârifü'l-mekâşif olan eşyâya tek nazarla bakar. Böylece hiçbir şeyin arasındaki zıtlıkları kötü görmez. Ve peygamberimiz (s.a.) kâinâtın en fazîletlisi, mevcûdâtın en kâmilî, nur saçanların en nurlusu, seçkinlerin en seçkinidir. Çünkü, Allah Teâlâ asfiyâdan başka hiç kimseye vermediği zatî tecellîleri ona mahsûs kıldı. Peygamberimize olan zuhûr,

başkalarına olan zuhûrdan üstün oldu. Bu zuhûr mahalli, en büyük ve parlak meclistir. En yüce ve büyük gözetleme yeridir.

Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki; “Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebî sığar.”³⁰ Ya’nî, bu benim için benden başka seçilmiş hayırlı kullara dahî nasip olmayan husûsî üstünlükten dolayı Allah’la beraber bulunduğum büyük bir muâmeledir. Her ne kadar bütün nebîler de Allah (c.c.) ile aralarındaki irtibatlarındaki husûsî üstünlükten boş olmasalar da üstünlükle üstünlük arasında güç ve isti’dâdın darlığı cihetinden fark vardır.

Şüphe yoktur ki, hazret-i peygamber diğer nebîlerden isti’dâd bakımından daha geniştir. Çünkü peygamberimiz için tam bir zuhûr vardır. Ya’nî Allah Teâlâ, peygamberimize tafsîl üzere zâtı, sıfatı ve esmâsı ile tecellî buyurmuştur.

Peygamberimize Allah Teâlâ’nın zuhûru sâir nûr saçan cisimlere nisbetle güneşin zuhûru gibi oldu. Yâhut Allah Teâlâ’nın nûrlarının cenâb-ı peygambere zuhûru ayın güneşin nûruna olan zuhûru gibi oldu. Zîrâ hiçbir şey güneşten çok aydınlık saçamaz. [40.a] Peygamberimiz birinci mazhar oldu. Onda ikincilik yoktur. Bundan dolayı livâü’l-hamd sancağını kaldırmaya ve Âdem ve ondan başka peygamberleri sancağı altında toplamaya hak kazandı. Allah Teâlâ’nın daha önce hiç gazaplanmadığı kadar gazaplanacağı kıyâmet gününde konuşma özelliği peygamberimize verildi. Ve yine cehennemın mahşer tafarına hücum ettiği, nebîlerin dahî dizleri üzerine çöktüğü esnâda cehennemi red de peygamberimizdendir. Ve bunlara benzer özellikler de.

Bunların hepsi Allah’ın (cc.) husûsî lütfu ve makam-ı Mahmûd’un eserleridir. Peygamberimiz bu makâma ancak Allah Teâlâ’nın emrine boyun eğmekle ve râzı olacağı güzel işler yapmakla ulaştı.

³⁰ Konuk, *Fusûs şerhi*, III, s, 169; İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, I, 349; Hucvirî, Ali bin Osman Cullâbî, *Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, İst., 1982, s, 418

NAZM

İlâhî tâb-ı rûz-i mahşeri, berd ü selâm eyle

Koma tarîk-i gamda, nûrunu ol demde tâmm eyle

Harâretten ciğerler cûş edince arsa-i gamda

Habîbin kevserinden teşnegâna feyz-i câm eyle

Sırâtı berk-i hâtıfveş güzer kılmak müyesser et

O demlerde kıdem ve bir cennet ehline imâm eyle

Eriştir pâyemiz tâ pâye-i firdevs-i a'lâya

Koma gurbette uşşâkı, vatanda şâdkâm eyle

Cemâlinden nikâbı keşf edip bî-perde yüz göster

Suhtdan sakla Yâ Rabbi rızânı ber-devâm eyle

İki âlemde Hakkı derdmendin destgîri ol

Yeter dest-i elemde kaddini çün nûn ve lâm eyle

Nîm-i şeb zâhir oldu ki:

“Bir bâzergân bir kafes içinde [40.b.] bir mûrg-i hoş-elhân arz ettikçe bu mûrgun ismi nedir diye suâl olunduk ta “bûlbûl-i feryâd-ı güherdir” dedi.

Feryâd-ı güher kâide-i Fürs üzere sıfat-i müşebbehedir. Kemân-ı ebrû gibi ki güher-i feryâd ki fâilîdir. Lisân-i Arabiyyede hüsnî'l-vechde vech-i hasenin fâili olduğu gibi. Ya'nî, bu bir bûlbûldür ki onun güher ve mâyası dâimâ feryâd ve figândır. Zîrâ âşık güldür ve bundan murâd andelîb-i dildir ki kafes tende mahbûs olup ibtilâ-yı aşkla âh ve nâleden hâlî değildir. Zîrâ, eğer mübtelâ-yı hicrân ise hâlî şevktir. Ve eğer nâil-i devlet-i visâl ise hâlî iştiyâktır. Ve alâ kilâ'l-hâleyn ondan hay ve hûy ve sayt ve sadâ eksik olmaz. Nîtekîm “Nakdi'l-Hâl” nâm eserimizde mufassaldır.

Suâl olunursa ki; hâlet-i firkatte âh ve nâle var. Fe-emmâ, vuslatta mefkûttur. Pes neden feryâd eder.

Cevâb budur ki; uşşâka lezzet-i hicr ya'nî lezzet derdi ki hicr ondan hâsıl olur. Lezzet vaslden ekvâdır. Zîrâ hicrânda ümid-i visâl ve vaslde ise nîm-i firâk vardır. Ve bir dahî gerçi seylin deryâya vusûlü sebep-i hâmûşîdir. Fe-emmâ deryâ ile bir başka cûşu dahî vardır. Âşık dahî ma'sûkda mehâsin-i cemâli mütâlâa ettikçe[41.a.] letâif-i hüsnü idrâk ve ihâtası mütazâyid olup her mezîdede bir şükr-i tegannî eder. Ve iştiyâkla âh u zâr yoluna gider. İşte buradandır ki ba'zı uşşâk demişlerdir ki; “Bî vücûdem, aşk odu bilsem benim nem yandırır”. Ya'nî âşık bî-vücûd olduktan sonra yine tâbis-i aşkdan halâs olmaz. Zîrâ asl-ı muhabbet bâkîdir ki meyl-i rûhânî ve incizâb-ı ma'nevî iktizâ eder. Bu cihetten sükûndan hareket ve sükûtta kelâm ve vüsûlde âh-ı ber-devâm bulunur.

Husûsâ ki, nefs-i insânı ne kadar tezkiye ve beden-i taltîf olursa yine nefs-i vücûd berzâh-i azîmedir. Bu ma'nâdan ötürü mevt-i tabî ile bu keşîfden müfârekat etmedikçe harâret-i münkâtı'a olmaz. Ve kalb-i âşık sükûn ve itmi'nân bulmaz. من

عرف الله كل لسانه [Allah'ı bilenin dili tutulur.]³¹ derler. Bu ma'nâ, fenâ'-i mutlaka göredir ki orası ka'be gibidir. Ya'nî makâm-ı hâmûşîdir, meğer ki kelâm-ı bi'l-ıztırâr-ı vâki'ola. Ba'zı mevte söylediği gibi. Nitekim bâlâda zikr olunduğu üzere Bedr-i Habeşî'ye (k.s.) vâki' oldu. Fefhem cidden.

فان مقام العشق لا يسع القيل والقال عند الحال ينقطع المقال [Muhakkak, aşk makâmına kıl ü kâl sığmaz. Bu aşk hâlinde söz kesilir.] [41.b.]

NAZM

Âşık-ı şûrîdeyem bî-âh-ârâm eylemem

Gerçeğim herkiz ceza'la kendime nâm eylemem

Nice ârâm eyleyem kim, devr eder dil-i çarh- veş

Var mıdır gün kim onu bin âh ile şâm eylemem

Dil dayanmaz ahker-i sûzân-ı aşka penbevar

Gerçi o bîtâbâ bu ma'nîde ibrâm eylemem

Tâb-ı aşkı gör ki tâ yeri eder eder rûy-i akîk

Gerçeğim zâhirde nûş-câm gülfâm eylemem

³¹ Hadîs-i şerîfin “Men arefe nefsehü kelle lisânühü” şeklindeki hâli için bkz., Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Harf-i mîm, 69

Ka'be-i dîdâr için lebin besdir Hakkıya

Mâsivâyı Hakk'a herkiz bend-i ihrâm eylemem

NAZM

Bir kafeste âh eder bir bülbül feryâd-ı güher

Sordum onun adı nedir, bülbül-i feryâd-ı güher

Çünkü bildim nedir adı, hâtırimda kaldı yâdı

Câna gâyet yaradı, bülbülü feryâd-ı güher

Bu kafeste hapsolursan tabî ki böyle kalırsın

Âh ede ede ne olursun, bülbülü feryâd-ı güher

Düşme zâhidler eline, uça gör uşşâk eline

Bakma bu bağın gülüne, bülbülü feryâd-ı güher

Bu Gülşen-i fânîyi ko, bâkî kalmaz bu renk ve bû

Eyle Hakkı-veş âh-ı hû, bülbülü feryâd-ı güher [42.a.]

Havâ üzerinde mersûmen Muhammed ismi zâhir olduktan sonra “Muhyî” sûretiyle temessül eyledi. Ya’nî mîmin tahtında “yâ” ile nitekim resm olundu. Ve bu ân gelince “Muhammed”den “Muhyî” ismi hâsıl olduğu ma’lûm değildi. Pes ism-i mezkûr işâret eylediği mazhar-ı sırr-ı Muhammed olan sûret ve sırrıyla Muhyîdir. Ya’nî ism-i muhyîye mazhardır, Hızır a.s. mazhar olduğu gibi. Ya’nî hazret-i Hızır âb-ı hayât-ı nûş etmekle sûreti yüzünden kıyâmete dek münhall olmayıp hayât-ı Câvidân bulduğu gibi câm-ı feyz-i ilâhî şürble dahî hayât-ı ebediyye buldu. Ve gayrıları dahî ihyâ kıldı. Zîrâ ba’zı evliyâ’ onun nefes ve nefhi ile zinde olmuşlar ve feyz-i ma’nevî bulmuşlardır. Hazret-i Îsâ (a.s.) nefh-i Cibrîlden feyz-i vücûd bulduğu gibi

Pes bu makûleler hayy ve muhyî isimlerine mazharlardır. Bundan hâsıl oldu ki bir kimse feyz-i ma’nevî ile hayy olmasa muhyî dahî olmaz. Onun için haydan hayy ve meyyitten meyyit zuhûr eder. Bu sebepten Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) buyurur ki : “Biz ilmimizi “hayyen an hayy” ahz etmişizdir ki ulemâ’-i bi’llahdır. Ulemâ-i rûsûm ise “meyyiten an meyyit” ahz etmişlerdir, ulemâ’-i bi’l-hükkâmü’llahdır. [42.b.] Ve bundan ma’lûm olundu ki Rasûlullâh’ın (s.a.) ismi ve müsemmâsı cemî’ esmâyı müstemildir. Zîrâ insân-ı ekmel ve mazhar-ı tâmm-ı mükemmeldir. Ve ne kadar verese varsa onlar dahî bi-kaderi’l-isti’dât esmâ’-i ilâhiyye ile zâhir olmuşlardır. Ve te’sîrât, fi’l-hakîka esmâdan ve imdâd-ı esmâdan dahî müsemmâdandır. Ve mazhar-ı tâmm olunurlar. Te’sîre âlettir, arş-ı a’zam gibi. Ya’nî, her ne kadar ki vech-i arzda te’sîrât ve teessürât vardır, arş-ı muhîtin devrindendir. Ve sûret-i te’sîrât arşdan hâsıl olduğu gibi, ma’nâ-yı te’sîrât dahî insan-ı kâminden hâsıl olur. Onun için bir kimse havâbda seradikât-ı arşa teşebbüs etse ol kimse insân-ı kâmil dâmenine teşebbüs etmiştir. Zîrâ, arş kalem-i a’lânın ya’nî sırr-ı dehr ve ânın sûretidir. Pes sırr-ı ilâhî kalem-i a’lâ ya’nî insân-ı kâmil ile devr eder. Ve hazret-i Alî’den (k.v.) sonra ekmel-i mazâhir hatemü’l-evliyâdır, k.s.. Ve ismi Muhammed bin Alî olduğu delâlet eder ki fi’l-hakîka Alî’nin evlâd-ı ma’neviyyesindendir. Ve Alî sûret-i Muhammed olduğu gibi Muhammed bin Alî dahî sûreti ve belki sûret-i Muhammeddir. Eğer ki bu sûret ve sırrındır, mahcûblar mükâşefe etmezler. Ve bu zâhir ve bâtın ne ma’nâdır, câhillere idrâk eylemezler. [43.a.]

Ve cenâb-ı nübüvvete (s.a.) ibtidâ-i feyz hayât-ı İsrâfildendir. Zîrâ kable'n-nübüvve üç sene mukârenet etmiş ve kelâmını ona ismâ' kılmış ve nice maânî-i gaybiyyeye ta'lîm eylemişlerdir. Pes Cibrîl'in vahyle nüzûlü ondan sonradır, eğer ki mukaddemen şerh-i sadr için nüzûl etmiş idi. Ya'nî, Cenâb-ı risâlet beş yaşına bâliğ oldukça Cibrîl onun sadrını şakk ve mağmez-i şeytân olan alekayı tarh etmiştir. Bu cihetten vücûdlarında dahî evâilden heves-i fânî kalmamış idi.

Ve şerh-i sadrın envâ'ı vardır. Ekmeli rasûlullâh'a vâki' olan mertebedir ki emr-i hissîdir, eğer ki bu emr-i hissî ba'zılarına kay'-i dem ile dahî hâsıl olur. Ve şerh-i sadrın eseri budur ki ibâdât ve tâât için vücûda kesel olmaz. Ve derûna neşât-ı tâmm hâsıl olup meâric-i kurb olan esbâba teşebbüs etmek ehven gelir, gerekse fî-nefsi'l-emr umûr-i sa'be olsun. Meğer ki birlik hasebiyle bedende ba'zı âsâr-ı za'f ola. Ona ise kesel demezler. Nitekim rasûlullah dahî evâhir ömürlerinde za'f-i ârız olduğundan ba'zı nevâfili kuûden edâ ederlerdi. [43.b.]

Ve şol mev'izede ki, fi'l-cümle kesel, edâ-i hidmete mâ'ni olmaz. Ona mücâhede derler ve nefisle mücâhede dahî makbûldur. Eğer ki neşâtla edâ-i a'lâdır ve ehlüllahın bu makâmda tefâvütleri vardır. Ve herkesin Hakk'la muâmelede hâlini Allah Teâlâ bilir. Ve demişlerdir ki farz-ı ibâdet inde's-şürû'-i Hakk'la huzûrdur. Ve sünnet-i ibâdet mükellef olduğu cihetten huzûrdur. Ve emr-i magrûb budur ki fenâ' ile hâzır ola. Ya'nî kendi nefsinden mükellef olduğundan ve mükellef olduğundan ve mükellef olduğu nesneden gâib olup cemî'-i ef'âlde Hakk Teâlâ'ya mütevellî olmak gerektir ki ona Hakk'la edâ' derler. İşte amel-i sâlihın en a'lâsı budur. Bundan aşağısı nefisle ameldir. Taleb-i rızâ şartıyla ve illâ bâtıldır. Meselâ, bir namâzı huzûr-i nefisle kılıp cemî'-i ef'âlde kendinden gâib olmadığı sûrette bârî taleben li rızâ'illâh, edâ' etmek gerektir. Ve illâ, sûret-i salâtan nesne hâsıl olmaz. Şol cihetten ki, onda niyet-i Hakk ve garaz-ı sahîh yoktur. Niyyet ve kasd-ı sahîh ise rûh-i ilmdir. Pes, bir amelde rûh olmayacak a'lâ-yı illiyyîn hareket edemez. Belki bu âb ve gül ya'nî esfel-i sâfilde kalır. Bu cihetten ıslâh-ı kasd ve niyyât etmek zemmdir. [44.a.]

NAZM

Sûret ü sırr-ı Muhammed'den gelir feyz-i hayât

Akl-ı külldür kîm, odur asl-ı vücûd-i kâinât

İsm-i muhyî sûretidir bak Muhammed resmine

Dâlı, dolu câmmdır iç şerbet-i kand ve nebât

Hayy-i bâkîden şu kim feyz-i hayât alır bugün

Ömr-i bâkî ile bulsa nola âlemde nebât

Na't-i pâkin ede gör vird-i zebân kâl ve hâl

Ver selâmı cân ve dilden kıl ona her dem salât

Zâhir ve bâtın gözet vâî âsitân-ı hazreti

Hakkı'ya Hakkı seversen, kılma gayre iltifât

ورد عن لسان الحال هذا المقال [Hâl lisanından bu sözler varid oldu :]

والينا الا انتهاء في سلسلة الطريق [Bu tarîkin silsilesi bizde biter.]

Ya'nî tarîkat-ı Celvetiyyede cemîle silsile-i nere müntehî oldu. Maksûd-i hazret-i murtezâdan (k.v.) silsile-i tarîkat-i Celvetiyye otuz ikincide bu fakîre müntehîye olduğun ifâde ve ihbârdır. Ve tafsîl-i silsile “Tamâmi'l-Feyz” ve “Kitâbü's- Silsile” nâm eserlerimizdedir. Ve bu intihâdan murâd, feyz ve nefes yüzünden intihâdır, yoksa mücerred-i aded cihetinden değil. Zîrâ zincirin halkaları zaîf olacak. Ona fi'l-hakîka zincir demezler, eğer sûrette zincir ise de. Ve bu makâm-ı Mahmûdun ba'zı[44.b.]

tefâsîl ve hakâikî “Hakkî’s-Sarîh” nâm eserimizde ve gayrı te’lîfâtımızdadır. Ve bu makâm-ı Mahmûdiyyet ile vâsf olundu. Zîrâ silsile dürüst olmak nikâh-ı sahîhden nâşîdir. Pes şer’de nikâh-ı sahîh olmasa hâsıl olan veled-i zinâ olup mezmûm olduğu gibi tarîkatta dahî böyledir. Zîrâ silsile-i tarîkat nikâh-ı sahîh-i ma’nevîye mevkûfdur, tâkî Mahmûd ve mamdûh ola. Ve ona bir şuyûhdan vâridir ki demişlerdir: **من لم يكن له شيخ فشيخة شيطان** [Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır] Yanî bir kimsenin üstâz-ı hâzık ve mürşid-i kâmilî olmasa şeytân zincirindendir. Ya’nî dâire-i ism-i müzalledir.

Pes tarîk-i Hakka nice hâdî olur. Ve bu a’sârda şeyhlik ve mürîdlik ve mübâyaa ve inâbet bir kurnâm olmuştur. Onun için dalâl ve bid’at-i zâmanı sâbıkta olandan ekser ve fîsk ve fücûr ve hevâ evvelkiden evferdir. Velâkin bu silsile-i Hakk zamân-ı Mehdî ve Îsâ’ya dek muttasıldır. Zîrâ irtibât-ı dîn ve dünyâ ona merbût ve kıyâm-ı zâhir ve bâtın ona menûttur. Şol cihetten ki ehl-i Hakk rûh-i âlemdir. Niteki nice kerre takrîr olunmuş ve mirâren bilinmiştir.

فعليك بطريق لا عوج وإياك ومتابعة الضال السفينه [Senin üzerine düşen, eğriliği bulunmayan yola girmektir. [45.a.] Delâlete uğramışlara ve sefîhlere uymaktan sakın.]

NAZM

Olsa bir bendeye tevîk-i ilâh

Menzil-i vaslî tîz bulur ey şâh

Mürşid-i kâmile pey-rev olagör

Uyma gümrâha olursun gümrâh

İstinâd etme mâsivâyâ sakın

Pes değıl mi sana Allah penâh

Nice deavî kabûl ola dürüst

Olmasa sünnet ü kitâb güvâh

Bir aceb zenbdır bu zenb ü vüçûd

Yoktur onun gibi azîm günâh

Hakkıya kopmaya kıyâmet tâ

Demeye ehl-i Hakk Allah Allah

Allah Teâlâ buyurdu:

إِنَّا أُعْطِينَاكَ الْكَوْثَرَ [“Biz sana kevseri verdik”] (Kevser, 108\1)

اعلم ان الخطابات الواقعة في مثل هذا المخام كلها لنبي صلي الله عليه و سلم من طريق العبارة والورثة من طريق الاشارة لان الاشارة من العبارة بمنزلة الجزء من الكل كما ان الورثة كذلك بالنسبة الي جناب النبوة كما دل عليه قوله (انا من الله والمؤمنون من فيض نوري) اي كل واحد من ال مؤمنين فيض جزئي نوري من فيض نوري الكلي و انما كان نوره كلياً لانه المظهر التام كالقمر أقاته مظهر تام للشمس و اما غيره من الاجرام النيرة فمن عكوس نوره فكانت كالأجزاء بالنسبة الي القمر و ان لم يكن هنالك جزئية و لا كلية بل الحصص متفارقة كما بيناه سابقا والجزء غير الحصة فكما ان كلا من الاجرام يشير الي القمر و هو الي الشمس فكذا كل من الورثة يشير الي جناب النبوة وهو الي الله تعالى و لا شك ان الخطاب الالهي خطاب واحد لا

يتجزى و انما ينقسم انقساماً بالنسبة الى افرادالمخاطبين و لما كان حضرت النبوة اكمل الافراد كان الخطاب بكليته و عبارة متوجها اليه و لما كان غيره حصصاً منه عليه السلام كان الخطاب بجزئيته و اشارة متوجها اليهم و لذا اعطي له صلي الله عليه و سلم الكوثر المطلق و لغيره الكوثر المقيد فكان علم غيره بالنسبة الي علمه كقطرت بالاضافة الي سبعة ابجرو من ثمة فكان اعلم الخلق فقوله تعالى (و ما اوتيتم من العلم الا قليلاً) لا يدل علي قلة علم النبي بل علي كثرتة فان الاقلال رفع شئ من الارض فالكل لا يرفع من العلم الا بقدر قابليته و لا شك ان حضرت النبوة ازيد قابليتي من غيره فعلمه اوقر دل عليه انه اعطي له القرآن الجامع لجميع الحقائق دون غيره و من هنا قال (اوتيت علوم ال اولين ولا آخرين) علمي جامعالعلومهم واما هم فلا يحيطون من علمي الا بما شاء الله كالصحف الالهية والتوراة والانجيل والزبور فهم اقرب الانبياء و اما من يتبعهم في شرايعهم بدون نزول الصحف والكتب فدونهم و من ثمة رجح من له الكتاب علي غيره يعني ان الذي اوتي العلم من الورثة و جعل موافقاً للتصنيف في هذا العلم فهو اقوي ممن لم يوفق له فانه بمنزلة الرسول من غيره و قد حققناه في غير هذا الكتاب و انما لم يكتب اهل الصدر الاول لانهم اهل القرآن اي بمنزلة من انزل عليه القرآن غرضاً طرياً لقربهم من عهد النبوة فلا حاجة لهم الي الكتابة بخلاف القرون الآخر فالكل من العلماء بالله في الصدور الاول بمنزلة الرسول كتبوا ولم يكتبوا (واما القرون الآخر فليس منهم بمنزلة الرسول الا الكاتب و حصل من هذا التقرير الفرق بين الرسول والنبي و انه لا يقدر في قوله (العلماء ورثة الانبياء) والحاصل ان وارث النبي العرفي نبي بالمعني اللغوي وله الفضل علي وارث النبي فحضرت ختم الاولياء قدس سره اكمل الورثة دل عليه كثرة تصانيفه و كتبه كما لا يخفي

Bil ki, ibâre tarîkinden bu makâmın hepsi nebî (s.a.)'indir. İşâret tarîkinden de peygamberimiz bu makâma vâristir. Çünkü ibâredeki işâret küll'den cüz' menzîlinedir. Nübüvvet cânibine nisbetle vârislik te böyledir.

Peygamber efendimiz'in (s.a.) "Ben Allah'tanım, mü'mînler de benim nûrumun feyzindendir."³² kavlinin de delâlet ettiğî gibi. Ya'nî benim feyzimin nûru küll'dür, mü'minlerden her biri de benim feyzimin nûrundan cüz'dür. Peygamberimiz

³² Es-Sehavî, Muhammed b. Abdurrahman, *Mekâsidü'l-Hasene*, Beyrut, 1987, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, s, 116

her an bir mazhara nâil olduğu için nûru ay gibi tâmdır. Zîrâ ay için güneşe tam bir mazhariyyet vardır. [45.b.] Aydan başka semâvî cisimlerde güneşin akseden nûruna mazhar olmuşlardır. Aya nisbetle mazharları cüz’i oldu.

Burada külliyyet ve cüz’iyyet olmasaydı hisseler düzensiz olurdu. Daha önce de beyân ettiğimiz gibi cüz’de hisse almış olmazdı. Halbuki semâvî cisimlerin hepsi aya işâret eder, ay da güneşe işâret vardır. Tıpkı vereseden her birinin nübüvvet cânibine, nübüvvetinde Allah Teâlâ’ya işâret ettiği gibi.

Şüphe yok ki hitâb-ı ilâhî tek bir hitâbdır, cüz’ cüz’ değildir. Ancak muhatap alınan fertler nisbetle kısımlara ayrılır. Ve peygamberimiz fertlerin en kâmili olduğu için hitâb külliyyen ona oldu. Hitâbın ibâresi de peygamberimize yönelik oldu.

Peygamberimizden başkası da peygamberimizden hisse aldı. Cüz’iyyet bakımından hitâb da peygamberimizden gayrısına yönelik oldu. Bundan dolayı Allah cc. Kevseri peygamberimize verdi. Yedek kevseri de diğerlerine verdi.

Peygamberimizin ilmine nisbetle ondan başkasının ilmi yedi deniz ve daha fazlasına nisbetle, damla gibidir. Mahlûkâtın ilmi peygamberimizin buyurduğu gibidir; “Onlara ilminden çok az bir pay verildi”. Bu peygamberimizin ilminin azlığına değil, elbette çokluğuna delâlet eder. Muhakkak ki kalîl burada iklâl ya’nî bir şeyi yerinden kaldırma anlamına gelir. Böyle olunca herkes, ilmi kendi kabiliyetince kaldırır. Nitekim onu kabiliyeti diğerlerinden fazladır.

Ve başkasına verilmeyen câmî hakîkatleriyle beraber Kur’ân-ı Kerîm’in peygamberimize verilmesi de ilmi üzerine delâlet eder. [46.a.] Bundan dolayı peygamberimiz “Evvelkilerin ve âhirkilerin ilmi bana verildi”³³ dedi. Ya’nî, benim ilmim onların ve onların ötekilerinin ilmini toplayıcıdır. Allah (cc.) izin vermedikçe onlar benim ilmimi kaplayamazlar. Ancak Allah’ın izin verdiği ilâhî sayfalar, Tevrat, İncil, Zebur gibi enbiyâların efendilerine verilen kısmını kaplarlar.

³³ Kaynağı bulunamadı

Ancak kendilerine kitab ve sahîfe verilmeyip, verilenlerin şeraitine uyanlar verilenlerin dışındadır. Bundan dolayı kendilerine kitab verilenler verilmeyenler üzerine tercih edilir. Ya'nî kendilerine verâset ilmi verilenler ve hissedâr olmaya hak kazananlar, o hisseye muvâfık olmayanlardan daha kuvvetlidir. Biz bu rasûl ve nebî konusunu başka bir kitâbda tahkîk ettik.

Ancak sadrû evvel ehli yazılmadı. Zîrâ onlar Kur'ân ehlidirler. Ya'nî üzerlerine haramdan sakındıran ve yumuşaklığı emreden Kur'ân kendilerine indirilenler menzîlindedirler. Nübüvvet devrine yakın oldukları için kurûn-ı âhirenin hilâfına onların yazılmasına ihtiyâç duyulmadı.

Yazılınlar yazılmasınlar sudûr-i evvelin hepsi rasûl menzîlinde Allah'ı hakkıyla bilenlerdir. Kurun-ı âhire gelince onlar rasûl menzîlinde olmadılar, ancak âlim olanlar oldu. Ve bu takrîrle rasûl ile nebî arasındaki fark hâsıl oldu. Ancak bu açıklama peygamberimizin “Âlimler peygamberlerin vârisleridir”³⁴ kavlini kötülemez.

el-Hâsıl örfte nebîye vâris olan, lûgat ma'nâsında da nebîye vâristir. Onun içinde nebîye vâris olana nisbetle fazîleti vardır. Hazret-i hatemü'l-evliyâ (k.s.) nebîye vârislerin en kâmilidir. Te'liflerinin çoğu da buna delâlet etti. Kitapları da gizli değildir.
[46.b.]

NAZM

Gönül bir câm zerdır onda feyz-i pâkdır Kevser

Bu feyzin neşveyâbı zinde dildir tâ dem-i mahşer

Nübüvvet sûret-i sırr-ı velâyettir hakîkatte

³⁴ Said, Muhammed, *el-Mevsûâ*, c.V, s, 518

Bu sırrı bilmeyen olmaz nebîye vâris-i ekber

Bu âdem zâhir ü bâtın aceb sûret aceb sırrdır

Zehî âyîne kîm olmuş durur gâyet ziyâ göster

Dediler ehl-i irfân kim bu âdem rûh-i âlemdir

Ten bî-rûhda olmaz bilirsin zerre nûr ü ferr

Göründü cisme bî-perde eşyâda ruh-i esmâ

Hakkın her yüzünden oldu Hakkı'ya eltâfına mazhar

[Sabah vakti bu ibâre sebebiyle bana denildi:] عند الصباح قيل لي بهذه العبارة

[Ârif şundan veyâ şundan alsın.] لياخذ العارف من هذا و هذا

(اي من الجمع والفرق فهو موجب العبودية فلا بد للعارف من ك منهما علي ان اولا وجب له ان ينظر الي العالم بنظر الجمع و الي نفسه بنظر الفرق وبذلك انتظار الامور كلها و من مشي علي هذا الصراط امن من الزلل و نظيره صلي الله تعالى عليه و سلم امر بان يأخذ مؤمن من هذه و هذه اي من الدنيا والآخرة وذلك لان الاشتغال بامور الدنيا و استيعاب الاوقات بها عدول عن الحق بالكلية و شغل بالفاني عن الباقي و ان النجرد بالكلية فكالر هبانية فلا بد من التعديل لان يصرف بعض الاوقات الي المعاش و بعضها الي المعاد و به ينتظم الملك والملكوت و امر الجسد والروح والصورة والمعني علي ان الكامل لا يحتجب بالكثرة عن الوحدة ولا بالوحدة عن الكثرة فالدنيا اذا كانت متاع البلاغ لا تضر السالك بخلافها اذا كانت متاع الغرور فكن في الدنيا بالصورة و امش جانباً بالمعني و اعلم ان الدنيا حجاب ظلماني والآخرة حجاب نوراني و كاشف هذين

الحجابين عارف رباني و واقف رحماني و محقق وجداني سبحاني لنتزه سره عن التعلق بما سوي الله تعالى. ولذا جعل التسبيح اقدم من التحميد لان الاول يتعلق بالذات والثاني بالصفات فمن تقدس في ذاته تقدس في صفاته و كل من تقدست صفاته تقدست ذاته ولذا جعل الصديقتي في التخلص عن شوب الغيرية ومن هنا يقال لا موجود الا هو و سر هذه الوحدة لا ينكش الا بعد التخلص عن ذنب الوجود ففوله لا اله الا الله لا زالة الا و هام اذ ليس في الوجود ذالا معبود واحد بل مقصود واحد بل موجود واحد فلا نفي ولا اثبات في الحقيقة و كم من متورط في وحل الا ثنائية و متحير في الادراك الوحدة مع علمه الوافر بحسب زعمه لكنه ليس بعلم بل شعور والفرق ان الشعر هو ما كان من وراء الحجاب فمن ليس له هذا العلم كان من اهل المشعور ولذا خرج اكثر علماء الرسوم عن حد الادب فوقعوا من اولياء الله و زعموا انهم من اهل الانحراف في ذات الله و اسماءه و صفاته كاهل الكتاب و ليس الانحراف و الا لحاد الا فيهم لانهم احول العين و من ثمة ابصروا الواحد اثنين و عموا عن الحقائق و لم يروا الا العوارض والنسب (فاولئك الذين اصمهم الله و اعمى ابصارهم افلا يتديرون القرآن ام علي قلوب اقفالها) فاعرف

[Yanî, cem' farkdan alsın. Muhakkak ki cem' tevhîdi gerektirir. Fark ise kulluğu gerektirir. Ârif için her ikisi de muhakkak gereklidir.

İlk olarak ârif için cem' nazarıyla âleme, fark nazarıyla nefsine bakması gerekir. Bununla bütün işleri düzene sokar. Kim ki bu yolda yürürse kaymaktan emin olur. Peygamberimizin dünya ve ahiret için “Ey mü'minler! Şundan ve şundan almanızı emrediyorum” demesi buna benzer. [47.a.] Böylece dünyâ işleriyle meşgul olmak ve vakitlerinin tamamını onunla kaplamak, tamamen haktan saptırır. Fânîyle meşgul olma sebebiyle bâkîden olur.

Dünyâdan tamamen soyunmakta ruhbanlık gibidir. Vakitlerinin bazısını dünyâyâ, ba'zısını da âhrete sarfetmek sûretiyle adâleti sağlamak lâzımdır. Bu adâlet sebebiyle mülk ve melekûtu, cesed ve rûh işini, sûret ve ma'nâyı düzene sokmuş olur. Kâmil olan vahdet sebebiyle kesretten kesret sebebiyle vahdetten perdelenmez.

Sâlik için dünya tebliğ meta'ı olursa sâlike zarar vermez, ama gurur meta'ı olursa tam zıddı zarar verir. Sen dünyâda sûretinle ol, fakat ma'nâ tarafında yürü. Bil ki dünya manevî hicâb, âhret ise nûrânî hicâbdır. Bu iki perdeyi açıp Rabbini bilen,

Rahmâna vakıf olan, vicdânını soruşturan, subhânî olan sırrını Allah'tan başka şeylerle alakalanmaktan korumuş olur. Bundan dolayı Allah'ı tesbih etmek, hamd etmenin önüne geçmiştir. Çünkü tesbîh Allah'ın zatıyla alakalıdır. Tahmid ise sıfatıyla alakalıdır.

Her kim Allah Teâlâ'yı zâtında münezzeh kılsa sıfatında da münezzeh kılar. Her kim ki Allah Teâlâ'yı sıfatında münezzeh ederse, zâtını da münezzeh eder. Böylece "sıddıkiye" mertebesine ulaşır, [47.b.] gayrı şeylerin hilesinden kurtulur. Bu makâmda "Hiçbir varlık yok, yalnız Allah var" denilir. Bu vahdetin sırrı ancak vücûd günâhından kurtulduktan sonra açılır. Vücûd günâhı da, vücûdda çok olan varlıkları vehmetmektir. "Lailahe illallah" sözü bütün vehimleri izâle edicidir. Hakîkatte nefy ve isbâta ihtiyâç duymaksızın tek bir ma'bûd, tek bir maksûd ve tek bir mevcûd vardır.

Kendi görüşlerince bol ilimleri olmakla beraber; vahdet idrakında hayrete düşüp, ikilik çamurunda aldanan nice insanlar vardır. Onların ilimleri değil de mantıkları vardır. İlimle mantık arasındaki fark; mantık perde gerisindedir. İlim böyle değildir. İlimde kesinlik vardır, bu ise perdenin izâlesiyle olur. Kimde ilim olmaz ise o mantık ehlinde olur. Bu yüzden rûsûm ulemâsının çoğu edep haddinden çıktılar ve Allah'ın velîleriyle muhârebeye girdiler. Rûsûm ulemâ zannettiler ki; velîler, Ehl-i kitâp gibi Allah'ın sıfâtında ve esmâsında inhirâf ehlinde oldular. Velîler, ilhâd ve inhirâf ehli olmadı, ancak rûsûm ulemâ ilhâd ve inhirâf ehli oldu. Çünkü onların gözleri kaydı ve tek olanı iki gördüler, hakîkatten ayrıldılar. Arızî şeylerden ve ba'zı nisbetlerden başka hiçbir şeyi görmediler. [İşte, Allah'ın lânetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği bunlardır. Bunlar Kur'ân'ı düşünmezler mi? Yoksa kalbleri kilitli midir]³⁵ âyeti onlara nisbetledir. Bil.] [48.a.]

NAZM

Nedir sırrı aceb fehmi eyledin mi iki deryânın

³⁵ Muhammed, 47\23, 24

Ki biri bahr-i imkân ve biri bahr-i vücûbânın

Yâ bildiğin mi nedir berzâh meyânında o bahraynın

Yûnup arındı mı imkân levsinden dil ü cânın

Garik-i bahr-i cem' olup haber bilmezsen âlemden

Gözünden gâib olur resmi hep dünyânın, ukbânın

Veyâhud berr-i fark içre gezersin lâûbâli sen

Çü bir yerde karârın yok geçer hayretle devrânın

Gel imdi cem' ü farkı cem' edegör âlem-i dilde

Kemâli ehl-i şehîr ü karye olmakdır bu insânın

Deme ezdâdı cem' etmek müyesser olmaz insâna

Nazar kıl Hakkı'ya esmâsına Mevlâ-i Rahmânın

Sîreti kötü ve fesâd olduğu için satılmak üzere yapılmış ba'zı câriyeler bana arz edildi.

Hava tabîatı üzerine resmedilmiş gördüm:

[Ey belâları def' edici!] يا رافع البلاء

يعني انها ان بقيت في البيت كان من شأنها ان يظهر الابتلاء العظيم من جانبها فقد رفعها الله من البين رحمة علي من اهل البيت فرب حسنة مستورة تظهر ولو بعد حين و كذا السينة المستورة ولا يعلم السرائر الا الله العليم الخبير لانه المحيط بكل شئ وضع و خطير و فيه اشارة الي الاصلاح التبيعية المفسدة في بيت الوجود و بيعها من الله تعالى (كما قال تعالى ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم و اموالهم) فبيع الانفس بافنائها في الله و بيع الاموال بصرفها فالفناء بالسيف الصوري في الجهاد الاصغر فناء جسماني لكنه مقبول لكونه في طريق الشريعة والفناء بالسيف المعنوي في الجهاد الاكبر فناء روحاني لكنه اشد قبولا من الاول لكونه في طريق الحقيقة فإن هذه الطريقة اقرب الي الله من الطريقة الاولى وان كانت الاولى وسيلة الي الثاني فمن لم يكن له شريعة لم يكن له حقيقة و كل حقيقة ردتها الشريعة فهي رد لانه قال تعالى (وأتوا البيوت من ابوابها) و باب الكماله كلها باب الشريعة كما ان انلسعاده كلها باب ايمان بالله فان ان العلوم والمعارف انما هي للدرجات المعنوية كما ان الاعمال الشريعة انما هي للدرجات الصورية فطوبي للمؤمنين او للموقن المكاشف المشاهد المعين فيالدنيا والآخرة والسعادة لمن جدو اجتهد حتي كان محققا في الامور الباطنة والظاهرة [Ya'nî eğer evde belâ bakî olsa o büyük belâyı zâhire çıkarmak onun şânındandır. O belâyı ev ehlinden rahmeti kaldıran ise Allah'dır. Nice örtülü iyilikler vardır ki seneler geçse de açığa çıkar. Aynı şekilde nice örtülü kötülükler vardır ki seneler geçse de açığa çıkar. Sırları Allah'tan başka hiç kimse bilmez. O Allah âlim ve habîrdir. Ve her şeyi kaplayıcıdır. [48.b] Bir kimseyi alçaltan ve yükselten de odur.

Belâları def' edicidir cümlesinde cümlesinde; vücûd evindeki müfsit tabîatı ıslâha ve onları Allah'a satmaya da işâret vardır. Allah Teâlâ'nın kavlinde olduğu gibi; “ Allah mü'minlerle malları ve canları karşılığında alışveriş yaptı”³⁶ Nefsi satmak Allah'ta fenâ olmaklardır. Malları satmakta Allah yolunda sarfetmektir. Sûreti kılıçla olan fenâ, küçük cihattır, cismânî fenâdır. Fakat şerîat tarîkinde olduğu için makbûldür. Çünkü hakikat yolundadır. Bu ikinci yol, Allah'a cismânî fenâdan daha yakındır. Her ne kadar birinci yol ikinci yola vesîle olsa da.

³⁶ Tevbe, 9\11

Her kim ki şerîatı olmadı hakîkatı olmadı. Her hakîkat şerîatı geri döndürür, şerîate rücû' eder. Çünkü Hak Teâlâ “Evlere kapılarından girin”³⁷ buyurdu.

Kemâlât kapısı, şerîat kapısının tamamıdır, saâdet kapısının tamamının Allah’a îmân olduğu gibi. Şerîat amelleri sûreti dereceler için konulmuş olduğu gibi, ilim ve meâriflerde manevî dereceler için konulmuştu.

Dünyâ ve âhirette meâyin, meşâhid olan mü'mîn ve muğnîlere müjdeler olsun. Zahîrî ve batınî işlerinde hakîkate erene kadar çalışıp gayret edenlere saâdetler olsun.] [**49.a**]

NAZM

Gel fenâ' bahrine gavvâs ol ki cevher ândadır

Hâk-i unsurdan talep kıl ma'den-i zer ândadır

Sûretâ arz-ı mukaddestir bakılsa bu vücûd

Şüphesiz ma'nâda emmâ sırr-ı ekber ândadır

Aç gözüñ insân-ı kâmil vechine eyle nazar

Kîm gözü açıklara nûr-i peygamber ândadır

Câh-ı nefse düşme kîm yoktur içinde âb-ı feyz

Cân ve dilden kıl talep kîm havz-ı kevser ândadır

³⁷ Bakara, 2\189

Bu vücûdu yoka ver varlık dile Allah'dan

Bir ticâret kıl ki, sûd bahirle ber ândadır

Yâr ise dil-i mecmerinde ahker-i aşk-ı Hüdâ

Bilmiş ol ey şeyh Hakkı ûd u anber ândadır

[Cuma gecesi, havaya resmedilmiş
[Muhakkak ki biz ortaya çıkarırız] انا لنحن المظهرون :] gördüm:]

و قد اعرفت بقلم القدرة ثلاثة اعرابات الاول بضم الميم و كسر الهاء و فتحها و هو الثاني و اما الثالث فبفتح الميم فالهاء علي انه جمع مظهر كمسكن والاول كمقرر من الاقرار والثاني كالمضمر وجهالضم والكسر ان الله تعالى هو الذي اظهر من شاء بما شاء من العلوم الذوقية الحكيمة فالمظهر هو الله وانما جمع بطرققالاجلال والتعظيم كما دل عليه قوله نحن فيكون بمنزلة انزلناه والجمعية راجعة الي الاسماء والصفات ان كانت الذات متصفة بالاحدية (وجه الضم والفتح يفهم ما سبق من التقرير وهو ان المظهر هو هذا الفقير قد اظهر الله في هذا الزمان بما شاء من حقائق اسمائه و وجه الفتح في الميم والهاء راجع الي الوجه الثاني و ذلك ان الله تعالى هو الظاهر في عبده بصفاته الكمالية بقدر استعداده لان تجليات الله لا يسعها شي الا بمقدار حاله ق قابليته ولذا منع من الدعوي لان الكمال لامطلق انما هو الله تعالى لغيره فقد عرفت من هذا معني المظاهر المحال ومعني الظاهر المظهر كالمرأت والظاهر كالصورة و من و من هذا قالوا ان من قال ان الله تعالى يمكن ان يدرك بغير المظاهر فقد غلط اذ لا بد او لا من الاثر حتي يستدل به علي المؤثر ثم الامر علي ما يعرفه الكمال والله قد جعل نفسه كنز مخفيا فظهر باسمائه و صفاته كما كان ظاهرا بذاته لذاته و قد عرفت ما عرفت فلا نعيده ثم ان الدنيا لا يخلو من المظاهر الكلية والجزئية الي آخر الزمان ثم يظهر امر آخر علي غير هذا النهج والله يعلم الادوار و حقائق [Kavlinde kudret kalemiyle bana üç i'râb gösterildi. Birincisi, mîm'in zammesi

ha'nın kesresiyledir: **مظهر** (Muzhir), İkincisi, mîmin zammesi ha'nın fethasıyladır: **مظهر** (Muzhar) Üçüncüsü, mim'in ve ha'nın fethasıyladır: **مظهر** (Mazhar). Üçüncüye göre vezin **مسكن** (Mesken) kelimesidir. Birinciye göre **قراء** dan gelen **مقرير** (Mukrîr) gibidir. [49.b] İkinciye göre ise zamme yönünden **مضمر** (Muzmar) gibidir.

Esre olursa **مظهر** (Muzhir) ma'nâsı: Allah Teâlâ hükmî ve zevkî ilimlerden dilediğini dilediğiyle ortaya çıkarandır. Ancak cümlemin cem'i olması ta'zîm ve iclâl tarîkindendir. Tıpkı **دل عليه** kavlindeki gibi. Ve yâhut her ne kadar buradaki cem'ilik; Allah'a ahadiyyetle sıfatlansa da sıfat ve esmâsına dönücüdür.

Zamme ve fetha olursa **مظهر** (Muzhar) daha önce geçen takrîr anlaşılır. Ya'nî Allah'ın ortaya çıkardığı şu fakirdir. Ya'nî Allah (c.c.) esmâsındaki hakîkatlerden dilediği ile şu zamanda şu fakîri ortaya çıkardı.

Mîm'in ve ha'nın fethasıyla **مظهر** (Mazhar) olursa; bu da ikinci veche dönücüdür. Ya'nî Allah Teâlâ, bu kulunu isti'dâdı miktarınca kemâl sıfatlarıyla donatıp ortaya çıkarıcıdır.

Çünkü, Allah'ın tecellîlerine hiç kimse güç yetiremez, ancak isti'dâdının hâli ve kâbiliyeti miktarına güç yetirir. Böyle bir da'vâ iddia etmek men' olundu. Çünkü mutlak kemâl ancak Allah'tır, başkası değil.

Ve bu şekilde mazâhire ve zâhire ma'nâ vermek iftirâdır. Mazhar ayna gibidir, zâhir ise sûret gibidir. Bundan dolayı dediler ki “Muhakkak her kim derse ki; Allah Teâlâ'yı mazâher olmadan idrâk etmek mümkündür, muhakkak ki o yanıldı.” Zîrâ önce eser lâzımdır ki, eser sâhibine delil olsun. Sonra da Allah'ın kemâlâtını bilmeye emir lâzımdır. Çünkü Allah zâtını gizli bir hazîne kıldı. [50.a] Zâtı için zâtıyla zâhir olduğu gibi sıfât ve esmâsıyla da zâhir oldu, bilinmek istedi ve bilindi. Bunu tekrarlamayacağız. Sonra muhakkak ki dünyâ âhir zamana kadar cüz'î ve küllî mazâherlerden boş değildir. Sonra bundan başka bir emir zâhir oldu. Âşikâr olan; dönüp gelecekleri ve hakîkatlerini ancak Allah bilir.]

NAZM

Mazhar-ı Hakk'tır bu âdem sûretinden bellidir

Ehl-i sırr olduğu ânın sîretinden bellidir

Her kemâl ehline vardır çeşm-i Hakk-bîne nişân

Herkesin fakr ü gınâsı kisvesinden bellidir

Kâse-i zehrîn-i dehri ağzına alma sakın

Kanına kasd eylediğı şiddetinden bellidir

Hâl-i âşık her gece âhından olur âşikâr

Sorma hâlin zâhidin kîm gafletinde bellidir

Ârif-i billâha söz yoktur, bilir erbâb-ı dil

Rütbe-i te'sîri zîrâ sohbetinden bellidir

Bu kalemden zâhir oldu Kenz-i Mahfî Hakkı'ya

Ehl-i kadre cevher ü zer kıymetinden bellidir

[O cennette rızıklanırlar] (Mü'min,40\40) يُرَزَقُونَ فِيهَا

اي جنة القلب من اغذية المعارف والعلوم الالهية ولا حاجة المثل هؤلاء من الاغذية
الصورية الاقدر القوت و قد قال (من قال اذا حصلت قوت* هان علي الدر ياقوت) يعني لا قدر
عند اهل القوت للدر فال ياقوت و غير هما من الجواهر التي لها قيم عظيمة عند الصرافين القوت
قدر ما يقوم به النفس و به اخذ اهل آخرة و اهل الله فاقتنعوا بالقليل من الدنيا لا بالقليل من
الحقائق وال حكم لان الله تعالى امر بطلب زيادة العلم الالهي كما قال (وقل رب زدني علما) و ما
جده بشئ من الحدود لان الله واسع عليم فالفيض لانهاية له والوسع استعدادا والازيد عطشا لا
زال له الي ابد اباد فوجب طلب الزيد الي انتهاء القمر كما ورد (اطلبوا العلم من المهد الي اللحد)
ثم لا يزال الفيض فايضا و آثار الفجود حصة لكن بقدر حال مستفيض وقد صح ان اهل الجنة
يجتمعون تحت الشجرة مسماة بالمونسة فيتذاكرون ثم لا يرجعون الي منازلهم الا بالمزيد من
العلم و هذا حال مقام التكتيب والعود منهوالتفاوت انما هو بالسلوك و عدمه في الدنيا فطوبي
لاهل اليقظة و ويل لاهل الغفلة فسيروا ايها الاخوان (ع) و عند الصباح يحمد قوم السري

[Ya'nî, kalp cennetinde ilâhî ilim ve meârifle gıdalanırlar. Onların sûreti gıdalara ihtiyâcı yoktur. Ancak ölmeyecek kadar rızıklanırlar. Muhakkak sözcülerden biri dedi ki; “Her kime Gut makâmı (ölmeyecek kadar yemek) hâsıl oldu. [50.b] Ona inci ve yâkut hakir oldu. Ya'nî incinin, yakutun ve sarrafların indinde kıymeti yoktur. Gut: Ehlullah ve ehlü'l-âhirenin yaptığı gibi nefsi kâim olacak kadarıyla yetinmek.

Dünyâdan az olanla yetinip, hikmet ve hakikatlerin azıyla yetinmektedir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, ilâhî ilimde ziyâdesiyle talep etmeyi emretti.

Buyurduğu gibi; “Deki: Rabbim benim ilmimi artır”³⁸ ilmi bir sınırla sınırlamadı. Çünkü Allah vâsî' ve âlimdir. Feyz Allah için nihâyetsizdir. İsti'dâdı bol, susuzluğu çok olan için ilim ebedî bitmez. Ayın nihâyetine kadar ilim talebi vâciptir, hadîste de vârid olduğu gibi: “İlmi beşikten mezara kadar ilmi taleb ediniz.”³⁹

³⁸ Tâ-hâ, 20\114

³⁹ Kaynağı bulunamadı

Ayın nihâyetinden sonra da feyz zâil olmaz. Yine cömertliğin eserleri feyz isteyenin hâli kadarınca hâsıdır. Muhakkak sahîh oldu: Cennet ehli ismi mûnise olan bir ağacın altında toplanır ve zikr ederler, sonra menzillerine dönmezler. Ancak ilimden ziyâdesiyle olanlar döner. Bu dönmemek kesb makâmıdır. Dönmek ve aradaki açıklığı doldurmak sülûkle ve dünyâda yok olmaktır. Uyanık ehle müjdeler olsun, gaflet ehline ise yazıklar olsun. Ey ihvân koşun. Sabah vakti sır ehli hamd eder.] [51.a]

NAZM

Edelim cân ü gönülden tevhîd

Bulalım feyz-i Hüdâdan te'yîd

Amel-i şer'-i şerîf olsa kavî,

İlm ve irfâna gâyetle mezîd

Dile tohm-i hulûs-efşân ol

Bite sünbül ola bisyâr hasîd

Şol ki ten-perver ola âlemde

Etmesin şol gıdâ'-i cânı ümîd

Dedi hazret “men istevâ” yevmâh

Oldu magbûn küll-i yevm-i cedîd

Hakkı'ya rûz-bih ol dünyâda

Edesin her nefeste tâ iki îd

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra], bu beyt-i Türkî vârid ve sem'-i câna vâsıl oldu ki;

Beyt:

On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl

Bu hayâl içinde koma kendin, ıyâna bul mecâl

Bu beyt-i hakikat-i sübhan vakt-i bîdârîde vâkı' olduğu menâm âlem-i hayâlden olmakladır. Ya'nî menâm nîce hayâl âlem-i yakaza dahî öyle hayâldir. Nitekim hadîste

الناس نام فاذا ماتو تيقظون

[İnsânlar uykudadır, ölünce uyanırlar.]⁴⁰ gelir. Ya'nî, nâs-ı gafletten [51.b] halâs olmazlar, meğer ki mevt-i tabî'-i ile berzaha intikâl ederler. Veyâ mevt-i irâde-i fenâ ile Hakk'ta fenâ bulurlar. Ve âlem-i taayyünden lâ-taayyüne gideler. İşte bu iki sûretin biriyle âgâh olurlar. Bu makâmdandır ki hazret-i Murtezâ'dan

لو كشفنا الغطاء ازود تيقينا

[Şâyet perde açılrsa bile yakînîm artmazdı] menkûldür. Maksûd-fi'l-hakîka meksûfi'l-gîtâ olduğuna remzdir. Zîrâ gîtâ'-i sûrînin adem-i inkişâfından ya'nî mevt-i tabîînin henüz adem-i vukû'undan gîtâ'-i ma'nevînin adem-i inkişâfı lâzım gelmez. Belki mevt-i

⁴⁰ Ankaravî, İsmâîl, Minhâcü'l-Fukara, trc., Sadettin Ekinci, İst., 1996, s, 216; İbn Arabî, *el-Futûhât el-Mekkiyye*, I, 491, thk., Osman Yahyâ, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985, c: I-XIV, *Fusûsu'l-Hikem*, Mektebetü darı's-sekafe, el-Irak, 1989, s, 99, 2. bsk., neşr: Ebu'l-Alâ Afîfî

irâdî ehli olanlar gayrilerin mevt-i tabî ile muâyene kıldıkların bi'l-fi'l dünyâda muâyene kılarlar. Zîrâ onların bâtınları bî-perdedir. Mahcûblar ise böyle değildir. (Kaf, (50\22) [İşte فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ Nitekim Kur'ân'da gelir: senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görüşün keskindir.] Ve keşf-i gıtâdan murâd husûl-i yakîn ve itmi'nândır. Bu ise nefs-i mutmainne ehline mevtın-i dünyâda hâsıldır. Ve ona rü'yet-i kalbiyyedirler. Nitekim kıssa-i İbrâhîm (a.s.) gelir. **[52.a]**

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تَأْمِنَ قَالِ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي (Bakara,2\260) [“Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster” dediğinde, İnanmıyor musun?” deyince de, “Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice kansın” demişti.]

Ya'nî Hakk Teâlâ, tuyûr-i erbaayı Hazret-i İbrâhîm'in gözüne karşı ihyâ kıldığı İbrâhîmi müşâhede-i basariyyeden rü'yet-i kalbiyyeye nakl ve terki için idi. Onun için irâe ile ta'bîr olundu. Zîrâ her müşâhede-i eamm ve rü'yet bir nesneyi her ne makûle sûrette görürse kemâ-yenbagî idrâktir. Mükâşifler hâli gibi ki Hakk Teâlâ'yı her yüzünden müşâhede ederler. Ve müşâhedelerinde şüphe etmezler. Zîrâ rü'yet-i yakîniyye ehli olmuşlardır. Ve bundan fehm olundu ki; rü'yet-i basardan murâd rü'yet-i kalbe intikâldır. Ve bu âlemin sûreti ve sûretini müşâhede etmek tahsîl-i maânî-i esmâ' ve sıfât içindir. Yoksa mücerred-i mütâlaasıyla iltizâz için değildir. Nitekim erbâb-ı gurûr hâlidir ki bağ ve bahçe sükûfe ve ezhâr ve hıyâz ve riyâzla eğlenirler ve ömürlerini sûrete sarf ederler. Ve görmezler ki Kur'ân'da mestûrdur: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30\7) [Onlar, dünyâ hayâtının görülen kısmını bilirler. Onlar âhiretten habersizdirler.] Ya'nî, **[52.b]** imâret-i dünyâ ve iştigâl-i kâleb-i küfre ve fecre sıfatıdır. Ve imâret-i âhîret bir yerde müctemi' olmaz. Zîrâ biri birine zıddır. Bu sebepten ehl-i âhîret dünyâyı terk etmek zarûrî vâki' olmuştur. Ehlullâha mecmû'-i dâreynden ve ecr ve müâveze mülâhazasından ferâg ve i'râz lâzım olduğu gibi. İşte bundan fehm olundu ki mübâh dedikleri nesne havâsı imtihân içindir. Onun için dünyâyı fitne denildi. Ve dahî, خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا (Bakara, 2\29) [Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur.] âyetinde lâm imtihâna haml olundu, خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا [Sizi imtihân için yarattı.] ma'nâsına. Pes şol metâ'-i dünyâ ki mübâh

olduğu sûrette imtihân içindir ki ondan ihtirâz lâzımdır. Yâ mekrûh ve harâm ve müfsid olsa hâl nice olur. Gel imdî şehvet-i tabîi ve hevâ-i nefsin üzerine cereyânı ko. Sende Sâlih olmayan nesnelerle müddeâ-yı bâtılın üzerine istiddâli bırak. Ve ekvândan göz yum. Ve âlem-i vücûba doğru açıl git ki âlem-i tekaddes ve tenezzühdür. Yoksa âlem-i tedennüs ve taalluk değildir. Tabîi ki nesne [53.a] ve nevm ve hem hayâl.

(Rûm, وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ [Allah Teâlâ buyurdu: قال الله تعالى 30\23) [Geceleyin uyumanız, gündüz lütfûndan rızık aramanız O'nun varlığının belgelerindendir.] Ya'nî gece menâmla gaflette oldukları gibi gündüz yakazada dahî gaflette kalmışlardır. Zîrâ basîret ki çeşm-i dildir. Güşâde olmadıkça dîde-i zâhir bînâ olduğu fâide etmez. Bu sebepten Allah Teâlâ onlara a'mâ demiştir. Nitekim buyurur: اَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ اَعْمَىٰ وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ اَعْمَىٰ لَّا تَعْمَى النَّبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ (İsrâ, 17\72) [Bu dünyâda kalbi kör olan, âhrette de kör ve daha şaşkındır.] Ve yine gelir: لا تَعْمَى النَّبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ (Hacc, 22\46) [Ama, yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalbler de körleşir.] Ve kulûbun amâsı taalluk-i mâsivâ ile ihticâbîdir ki huceb-i zulmânîyyenin ziyâde kesâfeti cihetinden huceb-ğî nûrânîyyeden azardır. Zengâr-i âyîne-i kalb dedikleri bu makûle nesnelerdir. Zîrâ kalbin bir yüzü Hakk'a, bir yüzü halkadır. Pes Hakk'a nâzır olan yüz halka muhtecib olacak ol hâle amâ denilir. Meselâ, insân bir zûlmânî câh içinde otursa rûy-i şems kande görür, gerekse gözü olsun. Bu sebepten a'mâ hükmünde olur.

Ve on sekiz bin âlemin vücûduna hayâl ya'nî karaltı denildi. Zîrâ vücûd-i muhakkikî yoktur,[53.b] belki vücûd-i muhakkikullâh-ı Teâlî'nindir ki vücûd-i mâsivâ muhayyel ve mevhumdur. Şöyle ki zerreyi izhâr eden pertev-i şems olduğu gibi âleme sûret veren dahî nûr-i Hakk'tır ki nûr-i merşûşu şâmil hasebiyle ifâza-i vücûd edip onun feyzi ile sûretleri zuhûr bulmuş ve niseb ve izâfât-ı vücûd bulmuştur.

Pes, eğer Hakk âleme ifâze-i feyz-i vücûd etmedi. Râyihe-i vücûdu nereden şemm ederlerdi. Belki âlem-i ademde kalırlar giderlerdi. Bu cihettendir ki hâlet-i asliyeleri üzerine hâlâ ketm-i ademedir denilir. Ve bu karaltıdır ki ayn-ı halkta ayn-ı Hakk'a hicâb olmuştur. Zîrâ sîret-i ma'nâyâ hicâbdır. Şecere nevâta hicâb olduğu gibi. Eğerçi inde'l-mükâşif hicâb yoktur. Zîrâ arûsa kendi burka'-i hicâb olmaz, belki gayriye göre hicâb olur. Burada ise gayri yoktur, belki gayri olduğu i'tibârîdir. Ve insân ridâ'î'l-

kibriyâ ve âlem bu ridânın cüz'îyyâtıdır. Bu cihetten insân-ı mükâşife perde yoktur. Belki icmâl yüzünden tafsîli her yüzden görür. Zîrâ icmâl odur ki, tafsîlden ibâret ola.

Pes, âdem ve âlem bir ma'nâdır ki, sûret-i Hakk'tır. [54.a] Ya'nî, Hakk âlem ve âdem yüzünden esmâ ve sıfâtıyla tecellî eylemiştir. Ve şol ki mükâşifler karaltıya nazar eylemez. Belki eşyâda hakâyık-ı esmâ ve sıfatı müşâhede eder ve esîr-i sûret olmaktan kurtulur. Ve suvere talluku bu müşâhededen ötürü olur, gayrı mülâhaza değil. Bu sebepten âlem ona hicâb olmaz, belki âyîne olur. Âyîne ise sûret-i mer'îyyeye perde değildir. Ve illâ ona âyîne demezler.

Gel ey ârif nazar eyle ki, herkeste göz bir iken biri bir ve biri iki görmek nedendir. Ve biri yâr ve biri agyâr seyreylemek ne ma'nâdandır, hiç değildir. İllâ, ahveliyetten ve perdedendir. İşte bu ma'nâdan derler ki: Bu hayâl ve karaltı içre koma kendini ve perdeyi keşf eyle ve ayn-i basîret müşâhadesiyle ayâna er. Ve âyîne bir gör. Bu ma'nâyâ mecâl ve kudret bul. Ve illâ, zulmette kalırsan ve a'mâlıktan ne bulursan. İşte subh-i kıyâmet geldi. Ne zamân uyanırsan ve karaltıya nice bir dayanırsan beyt-i Ankebût gibi zaîfdir. **والله القوي لمتين, ومنه اعطاء القوة والتمكين** [Allah güçlüdür, metîndir. Kuvveti veren O'dur.] [54.b]

NAZM

On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl

Bu hayâl içre koma kendin iyâna bul mecâl

Gel serâbı ko, şârâba eriş tâ kanasın

Kim serâb içre su bulmak tâlibe oldu muhâl

Sûret-i âyînedir âlem velâkin göz gerek

Tâ muhakkak göre ol yüzden yüzü bî-ihimâl

Sûret-i âlem sana sa'y et ki perde olmasın

Bakma dîvâr ve perdeye gel dîde ki deyyâra sâl

Gülşene havli çekilmiştir, eğerçi hârdan

Kıl güzer hârı ve gülşende gül-i ra'nâyı al

Ders okurlar işbu hikmethânede tahkîkten

Kıl ü kâle bakmaz ey Hakkı bugün erbâb-ı hâl

عند الصباح ورد بهذا المصراع العربي [Sabah vakti bu Arabî mısra vürûd oldu:]

عظمك الله بتعظيمه [Allah Teâlâ, seni kendi ta'zîmi ile ta'zîm eyledi.]

Ya'nî, Allah Teâlâ seni kendi ta'zîmi ile ta'zîm eyledi. Ve seni ta'zîm eden Hakk'ı ta'zîm etmiş oldu. Zîrâ sen sûret-i Hakk ve sırr-ı [55.a] mutlaksın. Buradandır ki na't-i nebevîde gelir: **كان فخما مفخما** [Fehmen ve mefhûmen idi.] İşte bu ma'nâ, şân-ı nübüvvet-i celîledendir ki adâbla teheyüb ederlerdi. Meğer ki nâdir ola. Ebû Cehil ve emsâli gibi. Ve şân-ı velâyet bu rütbe ma'nâdan pestdir. Belki ehli velâyetin tesettürü vardır. Bu cihetten onlar akall-i nâs indinde mu'zamdır ki onlar zâikler ve âriflerdir. Ve şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin (k.s.) Hakk'tan heybet-i taleb ettiği halka ifâde ve ifâzaya vesîle olmak içindir. Zîrâ halk-ı havâr ve heyyîn gördükleri yerden müntefi' olmazlar. Onun için şedîdü's-şekîme olan küffâr-ı Kureyş Kur'ân'la müntefi' olmadılar. Zîrâ

cenâb-ı nübüvvet tarafına ikbâlleri yoktur. Ve gözleri var iken kör idiler. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَتَرَاهُمْ يَنْتَظِرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ** (A'râf, 7\198) [Sana baktıklarını görürsün, oysa görmezler.] Ve yine gelir: **إِفَانْت تَهْدِي الْعَمَى** (Zuhruf, 43\40) [Ey Muhammed! Sağırlara sen mi duyuracaksın.] Ya'nî kalbi a'mâ olan kimseyi hidâyet ve irşâd mümkün değildir. Meğer ki gözü açılmaya müstaid ola. Ekmah olanın gayri gibi. Ya'nî ekmeh ki kör-i mâderzâddır, ilâc-pezîr olmaz. Gayrısı ise [55.b] kâbil-i ilâcdır. Eğerçi mu'cize tarîkle ekmeh olanlar dahî basîr olmuşlardır. Nitekim hazret-i îsâ'dan (a.s.) vâki' olmuştur. Ve buradandır ki derler: “Evliyâda şol dar kuvvat vardır ki atılmış oku geri döndürürler. Ve mermeri cevher ederler.” Velâkin bu ma'nâ dahî isti'dâda dâirdir.

Pes zeng-beste olan âyîne saykla kabûl eder. Fe-emmâ, seng kabûl etmez. Fe'fhem cidden. Ba'de-zâ, fakîr ikidir ki; biri sûrî ve biri ma'nevîdir. Ve şol ki fakîr sûrî ve ammîdir. Hâtır-ı münkesiri atâ ve ta'zîm ve emsâli ile mecbûr olur. Ve şol ki fakîr ma'nevî ve hakîkîdir. Onun cebr-i hâtırı Hakladır, yoksa halkla ve muamelât-ı nâsla değildir. Ya'nî halk ona i'tibâr ve ta'zîm ettikleri ve etmedikleri beraberdir. Zîrâ makâm-ı indiyete olanın hâtırı mâsivâ ile müncebir olmaz. Nitekim gelir: **أَنَا عِنْدَ** **أَيِّ لَا لَغَيْرِي** [Ben, benim için gönlü kırık olanın yanındayım]⁴¹ [Ya'nî, gayrısı için olanın değil.]

Pes, fi'l-hakîka fakîr-i hakîkiye ta'zîm muâmelât-ı ilâhiyye iledir, yoksa halkıyye ile değil. Fe-emmâ, kulûb-i nâsa dahî muhabbet ve ta'zîm-i ilkâ olunup [56.a] i'zâz ve ihtirâm ve ta'zîmden hâlî değildir.

NAZM

Feyz-i Hakk'tan pür olup bahr-i firâvân ol yürü

Tâlib-i kıymet-şinâsa cevher-efşân ol yürü

⁴¹ Aclûnî, *a.g.e.*, 227 (4. 5); İmâm Münâvî, *a.g.e.*, c. I, (2,15)

Mansibü câh-ı cihân-ı fânîyi netsen gerek

Sûretâ dervîş olup ma'nâda sultân ol yürü

Secdeden kaldırma ser, hâk ile yeksân ol bugün

Bâğ-ı aden içre yâren, serv-i hırâmân ol yürü

Menzil-i vasla sülûk eyle tarîk-i râstdan

Gel cüvâna peyrev-i pîrâna râhdan ol yürü

Ta'n-i câhilden ne gam-i teşnî'-i münkîrden çi-bâk

Hamdulillah-i Hakk elinde Hakkı, şâdân ol yürü

فوق (Üst)

- يسار (Sol)

يمين (Sağ)

نقطء وحد (Birlik noktası)

حلف (Arka)

تحت (Alt)

Ma'lûm ola ki, şeş cihet dedikleri arş-ı muhîtin taayyününden hâdis olmuştur. Onun için makâm-ı ervâhda tahayyüz olmaz. Ve arş-ı muhîtin taayyünü dahî taayyün-i zamâna [56.b] dahî bâis olmuştur. Ya'nî taayyün-i arş, taayyün-i mekâna sebep olduğu

gibi taayyün-i zamâna dahî sebeptir. Zîrâ kendi taayyününden hayyîz ve hareketinden zaman-i hadîs olmuştur. Ve cihât ahyâz makûlesidir. Ya'nî mahlûka göre zîrâ hâlîka göre hayîz olmaz. Ve şolki fevkıyyete delâlet eder. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ** (En'âm, 6\18, 61) [O, kullarının üstünde yegâne tasarruf sâhibidir.] Bundan fevkıyyeti hissiyye lâzım gelmez. Belki lafz-i kâhirden fehm olunduğu üzere galebe ve istîlâ ma'nâsına mahmûl olur.

Ba'de-zâ, arşla müteayyin olan mekân-i hissî akl-ı evvelin taayyün-i rûhâniyyesinin sûretidir ki ona ân-i gayr-i münkasımdırlar ki vücûd-i hakîkî dedikleridir. Ve bu makâmda sıfat mevsûfun aynı i'tibâr olunur. Ve ondan gayrısı ma'dûmdur, gerek mâzî ve gerek müstakbel. Zîrâ bunlar ol zaman ferd-i gayr-i münkasımın nisbet ve izâfetleridir. Niseb ve izâfât ise umûr-i ademiyyedir. Pes bundan âhir ve bâhir oldu ki vücûd-i hakîkî nokta-i merkez gibidir ki ki çevresinde olan edvâr-i taayyünât ona nâzıra ve onunla kâimdir. [57.a] Gerek zamân ve gerek mekân. Ve bu ikisi birbirine müstelzimdir. Zîrâ arşın taayyün ve hareketiyledir. Ve mertebe-i arşıyyeye dek olan sülûk ve seyr ve taht-i zamân ve mekândadır. Devr-i sûfiyye dahî buradadır. Ve bunun fevkinde olan seyr gerçi akl-i evvele dek ekvândan addolunur. Velâkin orada zamân ve mekân ve devr-i i'tibâr olunmaz. Âlem-i vücûbda hûd-i leyl ve nehâr i'tibârîdir. Pes şol sâlike ki sırrı âlem-i vücûbda seyr eyleye lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemine dâhil olmuş olur. Zîrâ oranın leyli zât-ı ahadiyyedir ki muktezâsı nûr-i siyâh olmaktır. Ve nehârı zât-ı vâhidiyyedir ki hükmü nûr-i beyâz olmaktır. Ve sülûk u seyr zât-ı ahadiyyeye müntehî olmadıkça etvâr-ı temâm olmaz. Ve bu mertebenin erbâbı deryâya müntehî olan seyl gibidir ki hâmûşdur. Ve eğer hareket iktizâ ederse hareket-i deryâ ile olur. Ve ona hükm-i bekâ derler. Fe'fhem cidden.

Ve Hakk Teâlâ için şeş cihet onunla doludur dedikleri onun feyz-i nûru ve sırrıyla kâimdir demektir. Zîrâ Alah Teâlâ kayyûmdur. Ve bundan ayniyyet lâzım gelmez. Ve bunun tafsîlî bâlâdır. **فَتَفْتَنُ لَذَلِكَ فَانَهُ عَمِيقِ الْبَاحِثِ عَنْ ذَلِكَ فِي بَحْرِ الْحَيَرَةِ** **غَرِيقِ وَاللَّهُ اعْلَمُ بِمَا حَقِيقِ** [Bunu anlamaya çalış. Çünkü o derindir.] [57.b] Bunu araştıran hayret deryâsına dalmıştır. Allah Teâlâ, bunun hakîkatini en iyi bilendir.]

NAZM

Ey ki zâtı ganî ve ismi aliyy

Izam-i şânı dehr içinde celî

Bilmedi küh-i zâtını herkiz

Âlem içre ne nebî ne velî

Var mı vasf-i cemîlin mislî

Yoktur zât-ı pâkin bedeli

Görünürsün eğerçi her yüzden

Oldu bilmek seni muhâl velî

Söyledir Kibriyâ’-i zâtın kîm

Kimsenin ol makāma eremez eli

Tutulur âlem içre fermânın

Derçü Hakkı fakîr cümle belî

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra]

Nefsini mutmainneye ere

Ba'de cemâl-i Hakkı göre

Ya'nî, ârifin cemâl-i Hakkı mütâlaası nefis-i mutmainneye vüsûlden sonradır. Zîrâ nefsin itmi'nân ve sükûnu cilâ'-i âyînedendir. Ve âyîne mücellâ ve musaykal olmadıkça sûret-nümâ olmaz. Ve bundan murâd hakikat-i tecellîdir ki dâimdir, yoksa gârib değildir. Zîrâ mertebe-i akılda olan tecellî-i kevkebî ve mertebe-i kalbde [58.a] olan tecellî-i kamerî ve mertebe-i rûhda olan tecellî-i şemsî, bunların cümlesi âfil ve gâribdir. Pes, sâlik bu mertebelerde olan levâih ve levâmi' ve tavâli'a magrûr olmaya, belki tecellî'-i sırîye mazhar olmaya sa'y eyleye ki tecelîyât-ı mezkûrenin bâtnıdır. Nitekim hazret-i İbrâhîm'den (a.s.) bi-tarîki'l-hikâye gelir: **إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ** (En'âm, 6\79) [Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben puta tapanlardan değilim.]

Ya'nî, vech ki, bir nesnenin hakîkati ve aynıdır, mertebe-i sırrdır. Onun için arz ve fâtırına tevcîh olundu. Zîrâ şems ve kamer ve nücûm-i semavâtın müştemil olduğu ecrâmdır ki hadîsdir; rûh, kalb ve akıl gibi.

Pes onlara tevcîh-i vech etmek vâcibden mümkün ve kadîmden hâdis udûldür. Binâen-alâ-hazâ, şirkden hâlî değildir. Zîrâ ibâdetde hâlık ve mahlûku tesviye lâzım gelir. Bu sûrette vâcib olan budur ki vech-i mü'min mahlûkât-ı enfüsiyye ve âfâkiyyeden fâtır ve halka müvecceh olup ibâdet ve teveccüh ona tahsîs kılın. İşte buradan küffârın ibâdet-i [58.b] esnâm ve nücûm etmekte hatâları ve sâliklerin vücûdlarında olan merâtib-i gıtâları ma'lûm oldu. Ya'nî, her kimde ki zâhir ve bâtında hanîfiyyet-i sırrı olmaya, ol kimse müşrikdir. Ya'nî, eğer zâhirde hanîf değil ise şirk-i celî ile müşrikdir.

el-Hâsıl, eğerçi cemî'-i eşyâdan nûr-i Hakkı müşâhede mümkündür. Zîrâ meşâhid ve merâ'-i Hakk'tır. Velâkin nûr-i mukayyedi müşâhededir. Maa-hazâ, onu müşâhedeyle kasla me'mûr ve ona secde ile me'zûn değildir.

Pes, lâzım geldi ki âlem-i itlâka yüz tuta ve Hakk’a vech-i mutlakdan teveccüh eyleye ki tevhîd-i mahzûr. Nazar eyle ki rûza, erişdikte nazarın nûr-i şemsedir mutlak, yoksa bi-aynihi bir hânede bir pencereden aks eden nûra değil. Zîrâ, bu nûr-i mün’akis şemsin nûr-i mutlakından hisse-i mahsûsadır. Ve şebde olan nûr-i kamer dahî böyledir. Teemmül eyle ki, şems ve kamer gurûb ettik te cemî’-i envâr onlarla gurûb eder. Ve buradandır ki derler: **كل شيء يرجع الى الاصل** [Her şey aslına döner] Ve Kur’ân’da gelir: **وَالْيَهُ تَرْجَعُونَ** (Yûnus, 10\56) [O’na döneceksiniz.]

Ve bu bir asıldır ki, [59.a] cemî’-i fûrû’ ona mübtenîdir. Ve hakikat-i tecellî ve ahvâl-i hakâik ve a’yân buradan mefhûmdur. Zîrâ hakâik-i mümkinde zulmet-i leylde mestûr olan eşyâ gibidir ki onları ibrâz eden nûr-i şems olduğu gibi. Zulmet-i ademde olan mâhiyyât ve hakâiki izhâr eden dahî nûr-i tecellîdir. Ve bu ibrâz ve izhârdan kat’-i nazar-i eşyâ ve hakâik hâlâ mestûrlardır. Nitekim Kur’ân’da gelir: **وَايَةً لَهُمُ اللَّيْلُ تَسْلُخُ** مِنْهُ النَّهَارُ فَإِذَا هُم مُّظْلَمُونَ (Yâ-sin, 36\37) [Onlara bir delil de gecedir: Gündüzü ondan sıyrırız da karanlıkta kalıverirler.] Ya’nî, nehârın yeri hâlâ leyldir. Çünkü nehâr onun üzerinden meslûh ola. Asl olan leyl, bî-perde zuhûr eder. Lahm-i ganem selhi’l-cild zâhir olduğu gibi. Bu sûrette nûr-i nehâr aslına rücû’ eder ki kurs-i şemsdir. Pes, nûr-i nehâr eşyâyı zulmetten ve ihtifâdan tahlîs ettiği halde yine fi’l-hakîka mestûredir. Nitekim zihninde tasavvur ettiği nesneyi izhâr eden lisânın veyâhûd kalmaktır. Böyle iken yine ol mutasavvar olan nesne zihninde mestûrdur. Gel imdî hakâik-i mümkinde ile tecellî’-i ilâhîyi dahî bundan idrâk eyle. [59.b] Ve sen sana aslâ vücûd verme. Zîrâ senin zuhûrun Hakk’ladır ve illâ sen yine evvel ki ma’dûmsun. Ve aslına ihtiyârınla rücû’ eyle ve fânî-yi bâkîde ifnâ eyle ve illâ bi’l-ıztırâr rücû’ edersen ve zahmet çekersen.

el-Hâsıl, insân bu nûrla münevver olmak gerektir ki bir dahî zulmeti olmaya. Ve ona nûri’l-envâr derler. Zîrâ şâir-i envâr onun şâyesidir. Ve Hakk’ta gurûb ve tulû’-i mutasavvar değildir. Ve kenz-i mahfî olduğu esmâ ve sıfâtı i’tibâriyledir ki merâtib iktizâ etmiştir. Ve illâ, kendi zâtında zâtına zâhir ve bâhirdir.

Ve şunlar ki esmâda kaldılar, kuyûdan halâs olmadılar. Ve çeşm-i hayâlde bakanlar mütâlaa-i cemâl-i Hakk’ı bulmadılar. Kanî bir âl-i himmet ki keşf kerâmâta nazar etmeye ve teveccüh-i vechi koyup ceyb-i verâsete gitme. Ve kanî bir merd-i

mejdân ki heykelini bir top gibi oynaya, ve akl ve kalb ve rûhu kazgân-i fenâ'-i küllîde kaynaya ve onda hâdisden eser kalmaya ve Hakk'tan gayrı nedir, zerre kadar bilmeye ve Hakk'la Hakk ola ve ilhâddan halâs bula اللهم بحرمتك اسمك الرفيع وبجاه حبيبك الشفيع ارفعنا من حضيضالدين والبين واوصلنا الي اوج العيان والعين [Allahım! Refî' isminin hürmetine ve şefî' sâhibinin şerefine, [60.a] Bizi arada kalmaktan yükselt ve bizi ayâna, öze ulaştır.

NAZM

Vech-i mutlaktan teveccüh edelim, dergâha gel

Sırrla bî-perde vâsıl olalım Allah'a gel

Cân ve dil olsa tecellîsinden onun gark-ı nûr

Olalım revnaknümâ çarh üzere mihr ü mâha gel

Her ne denli hâne-i dil cilvegâh-ı Hakk ola

İntisâb bendelikle edelim ol şâha gel

Cenâb-ı Hakk'tan haberdâr olmaya müştâk isek

Gafleti ko, bir gün evvel bir dil-i âgâha gel

Menzil-i maksûda Hakkı-veş dilersen ger-i vüsûl

Sende bir mürşid yüzünden durma doğru râha gel

رقم- رتم- ريم [Rakam, Retem, Rabbım]

Bu üç kelime kalem-i ilâhî ile mersûm olmuş zâhir oldu. Zâhir olan budur ki bu âlem esmâ ve sıfât rakam makûlesidir ki nakş-i ilâhîdir. Ve retime ki tezkîr için ısbı'a akd ettikleri hayttır. Âlem-i mezkûr dahî tezkîr bâbındandır. Onun için, [60.b] يَا أَيُّهَا النَّاسُ (Nisâ, 4\1) [Ey insanlar!] diye hitab-i ilâhî vârid oldu. Zîrâ âlem-i kesrete nüzü'l ve meyânda berâzih-i kesîre olmak sebebiyle vahdet-i mensiyye olup abde göre Hakk'tan bu'd-i zuhûr etti. Bu cihetten derler ki "Gözden ırak olan gönülden ırak olur". Zîrâ beyne'l-habîbeyn vâkı' olan mesâfât-ı hicâbdan hâlî değildir. Ve hicâb-ı mûris nisyândır. İşte bu ma'nâ, mahcûblar hâlidir. Fe-emmâ ekmel-i mükâşifîn makâm-ı indiyyette karâr-dâdedir. Ve kelâm-ı cerh ve ta'dîl onların mâ-adâsına göredir. Ve kelimât-ı mezkûrede Hakk'la halkın irtibâtına remz vardır. Zîrâ رقم (Rakam) ki kitâbettir. Ketb ise bir harfî bir harfe zamm etmektir, tâ ki kelime vücûd bulur. Pes bundan zamm ve cem' ma'nâsı zâhir oldu ki beyne's-şeyîn melhûzdur.

Ve رتم (retem)'de dahî ma'nâ-yı zamm vardır ki ma'kûd ve ma'kûd bih ile hâsıldır. Bu cihetten gâyet-i işâret ريم (rabbim) oldu. Ya'nî ondan Rable merbûb arasında olan irtibât zuhûr buldu. Maa-hazâ, retem ile rabbim kelimeleri tecnîs-i hatt üzerine vârid olduğundan letâfetten hâlî değildir.

el-Hâsıl, âlem-i esmâ ve sıfât niseb ve izâfât kabîlindendir ki, [61.a] رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtîha, 1\2) [Âlemlerin Rabbi] mertebesine dâldir. Ve ol mertebenin tafsîli âlem ve ihtisârî âdemdir. Ve âlem âyîne-i esmâ ve âdem mir'ât-ı müsemmâdır. Bu cihetten vârid oldu ki ان الله خلق آدم على صورته [Muhakkak Allah Âdemi kendi suretinde yarattı]⁴² ايعلي صورته الحقيقية فلا صورة له في العالم الجمع بل في عالم الفرق المجاز و حقيقة [Ya'nî, hakikat sûreti üzerine. Cem' âleminde onun için bir sûret yoktur. Bilâkis, sûret fark, mecâz ve hakikat âleminde olur.] Fe'fhem cidden.

⁴² Buhârî, *Sahîh*, İsti'zân, 1, VII, 125; Müslim, *Sahîh*, Birr, 32, no: 115 (III, 2017), Cennet, 11, no:28 (III, 2184); Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 244, 251, 315, 323

Ve sırr-ı rubûbiyyet dedikleri izâfet-i mezkûredir. Pes bu âdemde rabbum denilir, bâ-i muvahhadenin zammıyla. Ya'nî, Allah Teâlâ rabbimdir ve ben onun merbûbuyam ve meyânımızda nisbet-i esmâ ve izâfet-i sıfât vardır. Sultân-ı a'zamın vükelâsı ile aralarında bî-hasebî'l-merâtib nisbet ve izâfet olduğu gibi.

Ve âlem-i hakîkatte رِبِّم (rabbem) denilir. Bâ-i muvahhadenin fethiyle mansûr اناالحق [Ben Hakkım] dediği gibi. Velâkin bu sırru's-sırr inde'l-kümmel mestûr ve mahfûz olmakla tekmîl neş'e edenler o makûle da'vâyı lisâna getirmezler. Ve da'vâ edenlerin hâlini terk-i edebe nisbet ederler. Zîrâ kâmil odur ki cem' ve farkın ikisini dahî mürâât ve muhâfaza eyleye. Tâ ki, bâtını tevhîd-i hakîki ve zâhiri ubüdiyyet-i mahza [61.b] üzerine olmakla nizâm-ı enfüs ve âfâk halel-pezîr olmaya ve cem' ve fark yerini bula. Ve deryâ ve sahrâ sırrı zuhûra gele. Bu cihetten “Rabbim Allahdır” demek esahh oldu. Nitekim ekmeli'l-mevcûdât (s.a.) ene demedi. Ya'nî câmi'i'l-hazretayn iken zâhirde hazret-i kevnîyyeye nâzır oldu. Ve hazret-i ilâhiyyeyi setr eyledi. Ve onun انا سيد الناس يوم القيامة [Ben kıyamet günün efendisiyim]⁴³ buyurduğu da'vâ-yı mezkûrdan hâriçtir. Zîrâ bu siyâdât ki kendi nefsi için isbât etti, siyâdât-ı kevnîyyedir. Maa-hazâ, onunla dahî iftihâr etmedi. Belki ihbârı mücerred-i ümmetine tenbîh için idi. Tâki yevm-i kıyâmette berây-i şefâat devr-i ebvâb etmeyeler ve doğru dergâh-ı Muhammedîye geleler. Maa-hazâ, enbiyâdan da'vâ sâdır olsa uhdesinden gelmeye kâdirlerdir. Evliyâ ise onlar gibi değildirler, eğerçi ashâb-ı kerâmâtıdır. Ve kerâmât mu'cizâtta ma'dûddur. Zîrâ, mu'cize ile kerâmetin meyânında fark vardır. Ve efrâd-ı ümmetten her kime ki da'vâ sadedinde oldu. Âher mahcûc ve mülzem olup uhde-i da'vâdan hurûc-i müyesser olmadı. Fe-emmâ, [62.a] terk-i da'vâ edenler âsûde hâl oldular. Nitekim hatemü'l-evliyânın (k.s.) katli husûsunda erbâb-ı inkâr nice kere tecemmu' ettiler. Ve âher kendileri maktûl oldular.

Suâl olunursa ki; çünkü da'vâ yoktu, yâ tecammu'-i mezkûr ne için idi.

Cevâb budur ki; da'vâ rubûbiyyete göredir. Hatem-i mezkûrede ise bu makûle da'vâ yok idi. Belki hakikat üzere zâik-i ubüdiyyet olanlardan idi. Fe-emmâ,

⁴³ Buhârî Sahîh, *Kitâbü'l-Enbiyâ*, c:II, 64; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 616

rubûbiyyetin rahmet-i vâsiasından ve sırr-ı kazâ ve kaderinden ve vahdetinden tasnîfâtında çok bahsetti. Ve ukûl-i kâsıra onu idrâkten âciz olduğundan ehl-i rûsûm; küffâr-ı Kureyş gibi mahcûc olduklarından mühâzzeyie kıyâm ettiler. Ve nûr-i ilâhîyi itfâya çalıştılar. وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ (Saff, 61\8) [Allah nûrunu, dinini tamamlayacaktır.]

Suâl olunursa ki; bir söz ki ihtilâl-i âleme bâis ola. Onu lisâna veyâ kaleme getirmek memnû' ve menhîdir. Enbiyâ ve evliyâ ise nizâm-ı âlem için mürsel ve meb'ûslardır.

Cevâb budur ki; hatem-i mezkûr hatemiyyeti cihetiyle cemî'-i makâlâtında me'mûr ve me'zûn [62.b] idi. Şöyle ki, mukaddem ve muahher olanların hiç birine bu makûle bâb-ı izn-i meftûh olmadı. Onun için selâmet buldu. Ve gayrîler kimi mesmûm ve kimi gayrî ve cehle maktûl ve muazzeb oldular.

Suâl olunursa ki; rasûlullah (s.a.) câmi'i'l-hakâik, hâmilî'd-dekâik iken niçin onlardan o makûle elfâz sâdır olmadı.

Cevâb budur ki; lisân-ı nübüvvet ukûl-i âmme üzerine vârid olmuştur. Ve illâ ihtilâl lâzım gelir. Lisân-ı velâyet ise böyle değildir. Pes her ne ma'nâ ki lisân-ı velâyetten sâdır olur. Hakâik-i Kur'ân'dandır ki lisân-ı nübüvvet onun cümlesine remz etmiştir. Velâkin fehmi havâs-ı nâsa müfevvezdir. Ve her sırrı kemâl-i zuhûru vaktine merhûn olmakla hakâik-i dakîkanın zuhûru dahî vakt-i hateme merhûn idi. Nitekim ba'zı şerâi'-i hazret-i Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden sonra zuhûr etse gerektir. Maa-hazâ, şerâi'-i nebeviyyedendir. Pes bunu teslîm eder. Ve illâ merdûd olur. Zîrâ [63.a] evvelâ, hakâiki inkâr etmek ilhâd-ı mahzûr. Zîrâ Kur'ân, zevâhir ve bevâtının mecmû'unu müştemildir ki zü'l-cenâheyndir. Pes bir tarafıyla iktifâ etmek hakîkatten udûldür.

Ve sâniyen, her hakikat her asırda zuhûr iktizâ etmez. Belki zuhûru için vakt-i muayyen vardır. Nitekim enbiyâ (a.s.) cemî'-i merâtibde kâmiller iken her biri ümmetini bir mertebeye da'vet etti. Ya'nî kimi tevhid-i ef'âle ve kimi tevhid-i sıfâta ve kimi tevhid-i zâta delâlet eyledi. Ve her biri cümle-i merâtibe da'vet eylemedi. Ve ettikleri sûrette dahî bi'l-fi'l eseri zuhûr etmedi. Belki mertebe-i fi'l cenâb-ı nübüvveti mahsûs oldu. Onun için hatmiyyet ile hitâm buldu. Ve bundan ümmet-i merhûmenin ümmet-i vasat olduğu sırrı zuhûra geldi. Zîrâ ümmet-i vasat odur ki câmi'i'l-cemâl ve'l-

celâl ola ki bu cem'iyet kemâl-i zâideden ibârettir. Ve bu ma'nâdandır ki, her asırda olan insân-ı kâmil peygamber makâmına kâim olmuştur. Ve hatem-i velâyetin nefh ve nefesidir. Gerek halk onu kabûl etsin ve gerek kabûl etmesin.[63.b]

Zîrâ nebî-i cümle yanında müsellemler olmayacak velî nice müsellemler olur. Maa-hazâ evliyânın ekseri mestûrdur. Ve zâhir olan dahî fi'l-cümle hafîdir. Zîrâ halkın nazarı kerâmât-ı kevniyyedir, kerâmât-ı ilmiyyeye değil. Şol cihetten ki hissle ülfetleri gâlibidir. **أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ** (A'râf, 7\179) [İşte onlar hayvanlar gibidirler.]

NAZM

Her kande zuhûr eyler ise sırr-ı hakâik

Gûyâ ki çimende açılır tâze şakâik

Bir dem gelir elbette o dem miske döner dem

Âdem dem-i feyzle olur cümleye fâik

Aklın var ise ravza-i irfâna dahûl et

Kîm ehl-i dil ve dîdeye her vechle râik

Zâhidlere yol vermedi Hakk menzil-i vasla

Âşıkları hoş lütufla sevk eyledi sâik

Hakkı içe gör Kevseri, var havz-ı nebîden

Şol günde ki dil-teşne ola cümle halâik

Burada gün **مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ** (Fâtiha, 1\3) [Din gününün sâhibi] gibi yevm-i dünyâ ve yevm-i âhiretle şâmildir. Ve bu mevtinde Kevser-i feyz nûş etmeyen mevtin-i âhirette dahî etmez. Gerekse sûret-i havzdan nûş eylesin. Zîrâ bu ma'nâ hükm-i **[64.a]** şerîatı kabûl edenedir. Bizim sözüümüz ise feyz-i hakâikdedir ki **إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ** (Kevser, 108, 1) [Muhakkak ki biz sana kevseri verdik] remzi onadır.

NAZM

Ey akıllı olan, menzil-i irfâna şitâb et

Ko serdî-i pindârı bu yolda ise tâb et

Mağfûr olur zenb, şefâat edegör aşk

Sen ister isen âşık bir kerre itâb et

Bak kangımıza açıla fâılın yüzü âher

Al mushaf-ı mevlâyı ele feth-i kitâb et

Dil-i feyz-i pezîr olmayacak mürde bil onu

Gerdir kulağı ger ona sad-ı bâr-ı hitâb et

Zincir-i ecel çekmeden evvel seni kabre

Düş aşkla Hakkı yola var Hakka metâb et

قيل لي بهذه العبارة التركية [Bana bu Türkçe ibâre söylendi] :

“Herkes ezelde isti’dâdı olduğun bilmez”.

Ya’nî eğer müstaid-i feyz ve kâbil-i kemâl olduğunu bileydi esbâbına teşebbüs eder ve dilediği yola döner giderdi. Velâkin cehlinden kendini mühmil bırakmış ve muktezâ-yı tab’ ve nefis üzerine akmışdır. Matlûb-i azîm ise sebep-i azîme mevkûfdur. Nitekim, [64.b] bâlâda şerh olmutur.

Suâl olunursa ki; nefis-i isti’dâdı bilmek kifâyet eylemez. Zîrâ kuvvet dedikleri ma’nâ, fi’le gelmek dahî mukadder gerektir.

Cevâb budur ki; nefis-i kâbiliyyet sebep-i harekettir. Gerek orada bi’l-fi’l eser bulunsun ve gerek bulunmasın. Çünkü gâyet meçhûldur. **اعملوا فكل ميسر لما خلق له** [Amel ediniz, herkese yaratıldığı şey kolay olur.]⁴⁴ mûcibince esbâb ve vesâile temessük gerektir, kazâ’-i ezelî, eseri zuhûra gelince. Ya’nî, gerçi Hakk’a göre acz yoktur velâkin herkesin bi’l-fi’l kemâline kudret taalluk etmez. Zîrâ mahallinde mâni’ vardır. Pes evvel mâni’-in zevâlî mümteni’ kabîlinden olacak gâh olur ki esbâba adem-i teşebbüs ile matlûb vücûd-pezîr olmadığı gibi ba’det-teşebbüs dahî netîce zuhûr etmez. Velâkin teşebbüs mukadder olmakla hâriçte husûla gelir, küffârî îmâna da’vet etmek gibi. Maa-hazâ, ihbâr-ı ilâhî ile hâriçte adem-i îmânı maktû’dur, Ebû Cehil gibi. Bir nesnenin netîcesi meçhûl olacak, mukadder ne ise olur demek hayr etmez. Belki merîze tabîb gerektir. Gerekse gâyeti intikâl ve vefâta muncerr olsun. [65.a] Ve gâh olur ki bu ma’nâ ta’rîf-i ilâhî ile ma’lûm olur. Hızır’ın (a.s.) katl eylediği gulâm gibi ki ba’det’l-bülûğ küfrü mukadder idi. Onun için ilâcı görölüp kable’l-bülûğ katl olundu.

Suâl olunursa ki; gulâm-ı mezkûrun hakkında küfr üzerine matbû’ idi diye haber vârid olmuştur. Pes herkeste isti’dâd-ı ezelî olmak memnû’dur.

⁴⁴ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü’t-Tefsîr, 68

Cevâb budur ki; matbû' olduğu ihbâr-ı şâri'le ma'lûm oldu. Ve kiminin dahî bi'l-fi'l küfrü ve onun üzerine hatemiyle ma'lûm olur. Fe-emmâ, mutlak-ı tab' kâbiliyyeti münâfî değildir. Meselâ, bir nesne seng-i siyâh âdetle âyîne olmaz. Velâkin kudrete göre acz yoktur. Nitekim anâsırın sûret-i âdemiyye ile münâsebeti yokken nefh-i rûhla sûret-i unsûriyyeden hurûc etti ve zıl'-i eyser-i âdemin dahî sûret-i havâiye ile adem-i münâsebeti var iken yed-i kudret onu fâhûrî tıynı tasvîr eylediği gibi ki tasvîr etti. Ve Havvâ sûretine kodu. Ve buradan fehm olunur ki şol ayet ki gelir: **وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون** (Zâriyât, 51\56) [Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım] Ya'nî ins ve cinn [65.b] kâbiliyet-i ibâdet ve ma'rifet üzerine halk olunmuştur. Zîrâ eğer bu kâbiliyyet olmasa me'mûr ve mükellef olmazlardı. Velâkin her kâbiliyyet-i kuvvetten fi'le hurûc etmek muktezâ-yı şuûn-i ezeliyye ve taayyünât-ı gaybiyye olmadığından ekser ins ve cinn dalâl üzerine kaldılar. Ve fi'l-cümle ibâdet ve ma'rifet husûle gelmek **ليعبدون** (Zâriyât, 51\56) [İbâdet etmek için] mazmûnuna musahhîh oldu. Zîrâ îcâd-ı âlemden maksûd-i aslî insân-ı kâmilin vücûdudur ki, **واحد كا** **لف**[Bir bin gibidir.] hükmündedir.

Pes, sûrette mazâhir “ism-i mudill” ziyâde ve ma'nâda mazâhir “ism-i hâdî” efvûndur. Nitekim gelir: **سبقت رحمتي الي غضبي** [Rahmetim gazabımı geçti]⁴⁵. Ya'nî, rahmet-i sâbika-i vâsia merhûmun magdûbdan kesretini iktizâ eder. Velâkin her raiyyet dergâh-ı sultâna dâhil meclis-i hâsa müste'hil olmakla ekser ins ve cinn hâriç bâbda kaldılar.

Maa-hazâ, **وَالِيهِ تُرْجَعُونَ** (Yûnus, 10\56) [O'na döneceksiniz] mûcibince âher mebd'-i evvele ve asl olup keşf-i nikâb hâsıl olsa gerektir. Zîrâ bi'l-âher şems zav'ını ve kamer nûrunu kendilerine zamm etseler gerektir. **قال تعالى حكاية عن هود عليه السلام** [Allah Teâlâ Hûd'un (a.s.) hikâyesinde dedi:] **إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ** (Hûd, 11\56) [Rabbim, elbette doğru yoldadır.] **فَظَن خيرا ولا تسال عن الخبر والله عليم لخبير** [Hayra yor, haberden sorma. Allah alîmdir, habîrdir.] [66.a]

⁴⁵ Buhârî, *a.g.e.*, Tevhîd, 15, 22, 28; Müslim, *a.g.e.*, Tevbe, 14-16

NAZM

Kemâle ermeğe insâna isti'dâd lâzımdır

Tarîka girmek evvel kişide zâd lâzımdır

Bu nakş-i ma'rifet her levhde sûret-pezîr olmaz

O nakşe ma'nâda bir hâme-i bihzâd lâzımdır

Halîfe olmaya bu mekteb-i âlemde tıfl-i dil

Ona ilm-i hakâik öğretir üstâd lâzımdır

Siyâsetgâh-ı dehr içre kesilmez ırk-ı emmâre

Serinde darb-ı tevhîd ile bir cellâd lâzımdır

Eğer büstân-ı âlemde ser-i servîn ere arşa

Ubûdiyyet makâmında deme azâd lâzımdır

Bugün ehl-i fenâya âlem-i fânîde ey Hakkı

Ne şân ve şöhret ve ne halk içinde âd lâzımdır

جدا - خدا [Hüdâ, cüdâ.]

Kalem-i ilâhî bu vechle mersûm olmuş zâhir oldu ki evvelkisi hâ-i mu'ceme ile zebân, yarısı da esmâ-i ilâhiyyeden vâcibü'l-vücûd ma'nâsına ve ikincisi cemîle firâk ve dûrî demektir ki Türkî ayırdır.

Ve bu iki kelimenin meyânında tecnîs-i hattı olduğu zâhirdir. [66.b] Ve iki nokta, Halvetî ve Celvetî noktaları gibidir. Pes asl-ı halvet ve fûrû'-i celvet olduğu gibi ki evvelkisi hâ-i mu'ceme ile makâm-ı halvet ve cüdâ makâm-ı celvettir. Ve bunun şerh ve beyânı budur ki, **فوقتا يكون العبد ربا** [Öyle bir vakit vardır ki, kul Rab olur.] muktezâsınca fenâ'-i küllî ve istihlâk-ı mahzda ki abdin Hakk'la Hakk olduğu makâmdır. Halvet-i maa'llah ve makâm-ı Hüdâyî zuhûr eder.

Ve bu mertebeye kenz-i mahfî derler ki, onda abd için zuhûr yoktur. Ve burada maiyyet-i tefhîm içindir. Yoksa halvet-i maa'llahın zâhirinden isneyniyyet görünür. O makâm ise makâm-ı vahdettir ki abdin taayyünü mahv olup ke'l-evvel vücûd-i Hakk kalmaktır. Zîrâ vücûd-i mümkün, vücûd-i vâcibe müzâheme edemez. Pes fî nefsi'l-emr ma'dûm iken sülûk hasebiyle dahî ma'dûmiyyeti meşhûd olur. Ve i'tibâr zâil olup ancak sûret kalır ki mu'tedûn-bih değildir.

Ve Hüdâyî dediğimiz dahî bu ma'nâyadır ki fenâ'-i abd ve bekâ'-i Hakk'tır. Ve illâ sayrûret ve istihâle muhâldir. Bu cihetten **يكون العبد رب** [Kul, Rab olur.] cümlesinde olan kâne mahzâ tahakkuku ve fenâ'-i abdiyyeti ifâdedir. [67.a]

İşte bu makâm-ı fenâ' ki zikrolundu, Halvet ve Hudâyî makâmıdır. Bundan sonra makâm-ı bekâ zuhûr eder ki evsâf-ı Hakk'la celvet ve bürûzdur. Ve bu makâma cümle celvet ve Hudâyî derler ki makâm-ı müşâhede ve makâm-ı kâb-i kavseyn ev ednâdır. Zîrâ cüdâdan murâd bu'd-i müfrit değildir ki mâni'-i rü'yettir, belki bu'd-i mu'tedildir. Zîrâ bu'd-i müfrit mâni'-i rü'yet olduğu gibi ki mahcûblar hâlîdir. Kurb-i müfrit dahî mâni'-i rü'yettir ki ehl-i halvet olanlar hâlîdir. Zîrâ makâm-ı halvet ve fenâda zâhir olan bi-zâtîhi, li-zâtîhi Hakk'tır ki orada abdin halkıyyetinden eser yoktur.

Pes, râî'-i mer'îde müstehlek olacak şuhûd müyesser olmaz. Bu cihetten cüdâlık cîmle ya'nî kurb-i mutavassıt ve bu'd-i mu'tedil lâzım geldi. Tâ ki müşâhede

müyesser ola. Ve bu cihetten celvetî cîmle halvetî olup dâiresin tekâmilden sonra celvetî olur ki makâm-i ekmeliyettir. Pes her halvetîye lâzımdır ki makâm-ı bekâya rücû'la celvetî sûretine dühûl eyleye.

İşte Hudâ ve halvette noktaların fevkânî ve cüdâ ve celvette tahtânî olduğu [67.b] takrîr-i mezkûrdan mefhûm oldu. Ya'nî halvetî makâm-ı a'lâya urûc eder ki mebd-i evveldir. Ve bu mertebe ism-i âhire nâzırdır ki seyr-i urûcunun hatmidir. Nitekim ism-i evvel seyr-i nüzûlunun bed'-i i'tibâriyle ve zâhir-i vücûd-i Hakk'a nazarla ve bâtın-i vücûd-i halk hasebiyle ıtlâk olunur. Ve celvetî cîmle esefle nüzûl eder ki makâm-ı kâbe kavseyndir. Ve bu makâmda gelir: **فَاتِّي قَرِيبٌ** (Bakara, 2\186) [Muhakkak ben yakınım.] Ya'nî bu makâma makâm-ı kurb ve münâcât ve müşâhede derler ki lezzet bu makâmdadır. Yoksa makâm-ı fenâda değildir. Nitekim bu kitâbda bâlâda⁴⁶ **واسالك لذة النظر الي وجهك الكريم ابدًا راعما سرمدًا** [Dâimâ kerim yüzüne bakmanın lezzetini istiyorum.] hadîsinde mürûr etmiştir.

Sûâl budur ki; celvet ve cüdâyî makâm-ı ehl-i da'vet ve irşâddır ki makâm-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâdır. Eğerçi ba'zıları halvet ve hudâyî makâmını ihtiyâr etmişlerdir, Ebû Yezîd-i Bestâmî gibi k.s. Zîrâ makâm-ı da'vet makâm-ı belâ ve muhannet ve makâm-ı halvet makâm-ı sükûn ve râhattır. Nazar eyle ki halka ihtilât ve sohbet edenler ne eziyyetler çekerler ve ne şiddetler görürler. [68.a]

Ve bu makâmdan cenâb-ı nübüvvet (s.a.) buyurur ki: **ماذني نبي مثل ما اوديت** [Hiçbir nebî, benim çektiğim gibi eziyet çekmedi.]⁴⁷ Fe-emmâ, maksûd-i nebevî netâic-i eziyet ve cefâ olan tecellîyât-ı ilâhiyyeyi beyândır. Zîrâ ibtilâ âyîne-i kalbe sebebi mezîd-i incilâdır. Nitekim bu zevkden zâik olanlar bilirler ve ona göre kazâyâ râzı ve belâyâ sâbir olurlar. Ve belki cemî'-i nisebden fenâ bulup her halde Hakka iclâlen ve i'zâman taabbüd ederler. Ve bu ubûdiyyette lezzet-i hakîkiyye bulurlar. Ve bu makâmın fevâidindendir ki ba'zı küberâ' buyurmuşlardır ki felek-i maârif devr ettikte hurûf-i

⁴⁶ Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 33.b

⁴⁷ Kaynağı bulunamamıştır.

menkûta-i fevkâniyye hâdis olur. Zîrâ ulûm ve maârif derecât-ı kurb ve visâle sebebidir ki derecât-ı cenândan a'lâdır.

Pes felek-i maârif, ahlâk ve ahvâl ve kerâmat makâmıdır. Ve kaçan felek-i a'mâl devr etse harf-i menkûta-i tahtâniyye zuhûr eder ki hakâik ve makâmât ve menâzilât mertebesidir. Zîrâ a'mâl-i sâliha gerçi ecsâd-i süfliyye âsârıdır. Velâkin vesîle-i hakâiktir. Ve kaçan felek-i müşâhede devr eylese hurûf yapsa, ya'nî gayr-i menkûta-i hâdis olur. Ve felek-i müşâhede zikr olunan ahvâl ve hakâik ve emsâli nesneler mefkûddur.

[68.b]

Ve bu felek i'tibârâtan müberrâdır. Zîrâ cümleden a'lâdır, felek-i arş-ı mecîd gibi. Eğerçi erbâb-ı müşâhede dahî ehl-i hakâiktir. Zîrâ müşâhede ve tecellînin hükmü îrâs-ı ulûm-i ilâhiyedir. Husûsâ ki, tecellî'-i berki cümleye gâlibidir.

Sûâl olunursa ki; besmele tahtında olan bâ-i muvahhide nedir.

Cevâb budur ki; remz-i nokta-i ahadiyyettir ki bi-hasebi't-tecellî mazâhire nüzûl etmiştir. Ve bu nüzûl i'tibâriyle tahtânîdir. Zîrâ, ب (be) elifden sonradır ki taayyün-i zâtî'-i evveldir. Onun için noktası muvahhadedir.

Ve tâc-i müsennât taayyün-i sâni sîfâtıdır. Onun için iki nokta ile mu'lemidir. Ve sâ-i müsellese taayyün-i ef'âlîdir. Onun için üç nokta ile mersûmdur.

el-Hâsıl, elif ki yedi adet noktadan ibârettir ki taayyünât-ı esmâ-ı seb'adır. Nokta-i ahadiyyeti müştemildir ki ن (Nun) dedikleri budur. Ve onun hakîkatte taayyünü yoktur. Fi'l-hakîka taayyün akl-ı evveldendir ki evvel-i âlem-i ebdâ'dır. Ve bu taayyün bi-hasebi'l-etvâr mertebe-i insâna gelince tenezzül etmişve mertebe-i insânda taayyünât-ı zât ve sîfât ve ef'âl gâyet ve nihâyete yetmiştir. [69.a]

Ve hurûf-i teheccî müştemil olduğu yirmi sekiz harf mertebesi gelince yirmi sekiz menzilden ibâret ve onun esrârına işârettir. Ve cümlesi eğer harf ve eğer taayyün-i

فصحان الله كevni nokta-i vâhideye râci'dir ki suver-i muhtelifede teşekkül etmiştir.

الظاهر الباطن في الظاعن والقاطن [Zâhir ve bâtin olan Allah'ı tenzîh ederim.]

NAZM

Noktadan fehm olunur cümle esrâr-ı hurûf

Bilinir sûret-i esmâsı ile Rabb-i raûf

Mâ arefnâke dedi hazret-i sultân-ı rüsûl

Nîce mümkün ki o künhü ile Hakk ma'rûf

Zâtını ister isen perde-i gabya nazar et

Bu şehâdetle odur türlü sıfatla mevsûf

İlmi bir nokta dedi ârif olanlar emmâ

Kıldı câhiller onu bunca fûnûnuyla sunûf

Keşfe er tâki tecellî ile onu bilesin

Akl-i kâsırla nîce mümkün ola ona vukûf

Habbetü'l-kalb ile bil nokta-i zâtı, Hakkı

Teng olur ilmîne zîrâ ki onun gayrı zurûf [69.b]

[Tenem, benem] بنم - تنم

Kalem-i ilâhî bu vechle mersûm olmuş zâhir oldu. Fe-emmâ, ma'nâsı ziyâde hafî nesnedir ki deyme mükâşife bile müştebihdir. Tafsîl-i kelâm budur ki insânın müsemâmâsı örf-i âmmda üç nesneden ibârettir ki; heykel-i cismânî ve biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i müdebbir-i insânîdir. Pes bir kimse “ben” dese fi'l-hakîka bu üç nesne murâd olur ki nefis-i nâtıkaya nâzır olan ona ki mahal-i hitâb-i ilâhî ve teklîf-i rahmânîdir. Cesed ve rûh-i hayvânînin mahdûmudur.

el-Hâsıl; bu üç nesne müsâadesiyle teklîf-i tâm olur. Zîrâ rûh-i insânîde tedbîr ve rûh-i hayvânî mebdî'-i hiss ve hareket ve cesedde arzû ile a'mâle âlet olmasa maksûd-i şer' hâsıl olmaz. Bu ma'nâdan انا [Ben] diyen bi'l-isâle rûh-i müdebbire nisbetle ve bi'l-tabiiyyeye rûh-i hayvânî ve cesede izâfetle انا [Ben]'dir. Ya'nî, yalnız rûh-i hayvânî ve yalnız cesede göre انا [Ben] demek gerçi tâm değildir. Fe-emmâ fi'l-cümle ıtlâkı sahîhdir. Zîrâ bu ikisinin rûh-i revâna ziyâde ittisâli vardır. [70.a]

Şol cihetten ki, rûh-i hayvânî rûh-i müdebbirin semeresi ve cesed dahî rûh-i hayvânînin netîcesidir. Bu ma'nâyâ ten cihetiyle بنم [Benim] demek câiz oldu. Ve تنم - بنم [tenem-benem] ıtlâkı bir sûret üzerine geldi. Buradandır ki âlem-i cem'a göre Hakka sûret-i ıtlâk olunmaz. Zîrâ zât-i ahadiyye sûretten müberrâdır. Fe-emmâ âlem-i fark suver-i esmâ ve sıfâttır ki eşyâ ve kâinat ve mevcûdatla ta'bîr olunur. Ve bunlar suverdir, sûretleri dahî hakîkattir, mecâz değildir. Ve her ıtlâk kendi âlemine münâsib olan vech üzerine olacak hatâ lâzım gelmez. Teemmül eyle ki, Allah Teâlâ lisân-ı imâmıdan سمع الله لمن حمده [Allah hamd edenin hamdini işitti.] der. Maa-hazâ, imâmın kelâmı lafzî makûlesindendir.

Pes kelâm-ı lafzîye bu mesâg olacak kelâm-ı rûhânî hakkında söz kalmaz. Nitekim, وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ (Bakara, 2\30) [Rabbîn meleklere dediği zamân] âyeti müştemil olduğu mukâvele rûhla olmaya kavlı vardır.

Pes-bi-hasebi'l-merâtib bu izâfât fi'l-hakîka Hakk'ın terezzühünü münâfî değildir. [70.b] Ve ıtlâkâtta nass-ı Kur'ân üzerine cârî olmayanları redd eylemişlerdir. Zîrâ şer'-i kıyâsât-i akliyyeyi veyâ te'vîlâtı sahîfeyi redd içindir. Ve bu makâmdandır ki halk mâsivâyı isbât ve nefyde dört kısım olmuşlardır.

Evvelkisi, ulemâ'-i mahcûbûndur ki mâsivâyı vücûd-i Hakk'a mugâyir, başka vücûdla mevcûddur demişlerdir. Pes bunlar i'tibârân ve hakîkaten isbât-ı mâsivâ ederler.

İkincisi, ârifûn- mükâşifûndur ki mâsivâ aslâ mevcûd değildir, lâ-hakîkaten ve lâ-i'tibâren demişlerdir.

Üçüncüsü, müşâhidûn-i muâyenûndur ki; mâsivâ zıll-i Haktır derler. Ya'nî hakîkaten nefy ve i'tibâren isbât ederler.

Ve dördüncüsü, muhakkıkûn-i vâcidûn der ki, müşâhidûn gibi gerçi hakîkata nefy ve i'tibâren isbât ederler. Fe-emmâ, ayn-ı Hakk olmak üzerine zâhib olurlar, yoksa zıll-i Hakk olmak üzerine değil. Fe-emmâ, bu makâm-ı mezâlik-i akdâmdandır ki Hakk Teâlâ, eşyânın sûret cihetinden aynı olmak lâzım gelir. Bunun ise mahzûrât-ı kesîresi vardır. Pes ne yüzden zıllî değildir ve aynîdir. Keşf-i tâmm ve idrâk mâ-lâ-kelâma muhtâcdır. [71.a] Tâ ki ilhâd lâzım gelmeye.

Nazar eyle şol nevâta ki, tahte'l-arzda medfûn iken hurûc edip tadrîcle şecere olur. Pes şecere olan nedir ve nevât nîce oldu. Ve ne sûrete girdi ve ismini tebdîl eyledi. Zîrâ nevât denilirken şecere denildi. Maa-hazâ şecere olan ayn-ı nevâttır. Ve bundan intikâl ile ki Hakk Teâlâ kendine “kenz-i mahfî” dedi. Binâen-alâ-hazâ bu âlem halkla zâhir oldu ve esmâ ve sıfâtı zuhûr buldu. Pes bu zuhûrâtla Hakk demek lâzım geldi. Zîrâ halk desek galat ve hatadır. Şol ma'nâdan ki, mahfî olan halk değil, belki Hakk idi. Bu cihetten ona halk demek şecereye sûret-i nevât değildir, belki gayrı nesnedir demek gibi olur. Bu ise habttır. İşte buradan vücûd-i mugâyir isbât edenlerin sû'-i hâlleri zâhir oldu. Ve bu kavle zâhib olanların tevhdîlerinin za'fı bilindi. Ve belki müşrik oldukları fehm olundu. **وما يؤمن أكثرهم بالله الا وهم مشركون** [Allah Teâlâ buyurdu:] **قال تعالى** (Yûsuf, 12\106) [Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.] Zîrâ, [71.b] vücûd-i mümkün isbât etmek fi'l-hakîka şirktir. Ve mülk-i vücûd vâhid-i kakhârın

tasarrufundadır. Ve vücûd-i mecâzî fi'l-asl mekhûrdur ve kelâm onu i'tibârdan iskâtadır ki sülûk-i sahîha menûttur. Ve ona mecâz demek bi'l-i'tibârdır, yoksa bâlâda takrîr olunduğu üzere her ne varsa sûret-i Hakk'tır ve ism-i zâhir tahtında dâhildir. Ve ona bâtın ya'nî Hakk'a bâtın itlâk olunmak bi'l-i'tibâr vücûd-i halk sebebiyledir. Böyle iken ism-i bâtın i'tibârî değil belki hakîkîdir. Zîrâ kenz-i mahfî olduğu cihetten dahî bâtındır. وامشي الى المراتب [Fe'fhem cidden , mertebeler üzerine yürü.]

NAZM

Mâsivâ kaydını ko, âlem-i itlâka eriş

Dârı deyyâre değış, halkı ko hallâka eriş

Seyr-i seyyâre-i heft eyleme ey dil-i berden

Eyle mi'râc-ı felek, seb'a-i etbâka eriş

Âlem ü âdemi birbirine kıl dâim

Pây-i serle harm-i enfûs ve âfâka eriş

Güzer et bu tabakât-ı melekûtu durma [72.a]

Var gide gide zirve-i nüh-tâka eriş

Hakkı yâ âlem-i vahdette görüş Hakk'la var

Matlub-i âlî'-i cân ü dil-i müştâka eriş

ليلة الثلاثاء قيل لي [Salı gecesi bana denildi:]

اياك وان تنفر [Nefret etmekten sakın]

Ya'nî, beyne'n-nâs menfûr olmaktan hazr eyle. Şol cihetten ki tahrîr ettiğin ba'zı meânî'-i dakîkayı adem-i fehmden nâşî inkâra düşerler. Ve ol ma'nâda sana ta'n ve teşnî' ederler. Zîrâ dünyâdan intikâl edenler bile dakk-i cehleden halâs olmadılar, fe-keyfe ahyâ' olanlar. Zîrâ hayatta olanlar müâhezeye kerebdır.

Husûsâ ki, bu a'sârın erbâb-ı inkârı ifrât ehlidir ki tevâtür ile velâyeti sâbit olanları sebb ederler. Bu cihetten revâfiz ve şîa hükmünde olurlar. Zîrâ delâil-i kat'îyye ve nüfûs-i zâhire ile amel etmezler. Maa-hazâ selef-i sâlihîni etmeyenler sâkıtlardır. Şol ma'nâdan ki, onlar evlâda ecdâd gibidir. Ve ecdâdın hukûku muzâafadır. Pes erbâb-ı hakâikı inkâr etmek Kur'ân'ı inkâr etmek hükmündedir. Zîrâ hakâik-ı [72.b] Kur'âniyye onların elvâh-ı sâfiye-i kalbiyyelerinde müsbet ve mektûbdur. Ve levh ikidir ki; biri levh-i mahfûzdur ki levh-i sûrîdir. Ve biri levh-i dildir ki levh-i ma'nevîdir. Ve sûret ma'nâdan müstenbittir. Ya'nî bir nesne kuvvette ve ma'nâda olmasa fi'le ve sûrete gelmez. Buradandır ki akl-ı evvele kalem-i a'lâ denildi. Zîrâ nefsi külliyyeye müntekîşe olan ulûm-i kevnîyye ve ilâhiyye onun sukâta-i minkârıdır. Ve ona feyz-i mukaddes derler ki feyz-i akdasın netîcesidir. Ve bu feyzden bî-behre olanlar evrâk ve karâtîse nazar ederler. Ve ulûm ancak bu yazılandır sanırlar. Hakîkat ise kalem ve lisâna gelmez.

Pes bu makûle hakâikı onlara ibrâz etmek a'nâk-ı hanâzîre ta'lîk-i cevâhir gibi olur. Ve belki fi'l-mesel uyur yılanın kuyruğuna basmaya benzer ki; esâre-i fitneye ve les'-i lisân-ı mâr misâle bâis olur.

Bu cihetten لايباع الا بل في سوق الدجاج [Tavuk pazarında deve satılmaz] vefkince [73.a] her nesne kendi pazarında satılır. Ve nâ-ehle ifşâ-yı hakâik olunmaz.

Hususâ ki, tahrîr lisânla takrîrden ehvendir. Zîrâ tahrîr olunan meânî evrâkta mahfûzdur ki herkes ona muttali' olmaz. Husûsâ ki kırâat ve kitâbetten bî-behre ola. Fe-

emmâ lisâna gelmekte süyû' ve umûm vardır. Nitekim demişlerdir: **كل سر جاوز الاثنين** [İkiliği aşan her sır suyu bulur.] Zîrâ isneynden murâd leblerdir. Ve câizdir ki iki şahs ola. Pes demek olur ki insân kendine bir müsâhib ve hemrâz edinmek kâfîdir. Şöyle ki eğer hem meclisi aded kısmından ednâ'l-emr iki olacak olursa zabt ve hıfz edemez ve âher şuyû'una bâis olur. Bu sebeptendir ki gerçi erbâb-ı enfâsın hulefâsı bisyâr olur. Fe-emmâ aralarında sâhib nefis birdir ki şeyhin fi'l-hakîka mahall-i hitâbı ve mazhar-ı nefesi ve mehbit-i ruh ve masabb-ı feyzi odur. Fe'fhem cidden. [73.b]

فانه لا يهتدي اليه الا ال خواص و اهل اختصاص [Ancak, havâs kullar ve ihtisâs sâhipleri hidâyeti bulur.] Ve meşhûrdur ki esrâr galeyân halde tekellüm olunmak lâzım gelse sahrâlara ve kıyılara söylerler. Ve ol nefsin te'sîrinden ba'zı nebâtât hâsıl olur. Nitekim cenâb-ı nübüvvet (s.a.) hazret-i Alî'ye (k.v.) ba'zı esrâr-ı ilâhiyye ifâza edip ketmle tavsiye buyurduk ta hazret-i Alî bir vakitte ziyâde galeyânından bî-ârâm olup ve erip bir câha ser-fürû kıldı ve âh eyledi. Ve ol nefesden bir kamış bitip bir şubân onu oradan kat' eyleyip nefh kıldı. Ve ol kasabdan esrâr zuhûr eyledi. Ve bu ma'nâ İskender'le bir nedîme dahî bu vechle vâki' oldu. İşte buradan **قُلْ كُلِّ يَعْمَلْ عَلَى شَاكِلَتِهِ** (İsrâ, 17\84) [Deki: Herkes yaratılışına göre davranır.] sırrı zuhûr buldu. Ya'nî ol âhın esrârıyla ney-i mezkûr tekeyyüf etmek câiz olacak.

Nefes-i Rahmânîden tevellüd eden eşyânın ahvâli dahî ona kıyâs oluna. Fe-emmâ gâyet dakîk nesnedir ki kuvvet-i derrâk ile intikâl olunmaz. Belki keşf-i sarîh ve ilhâm-ı sahîha mevkûftur.[74.a]

Ve ona sırr-ı sârî derler. Tefekkür eyle ki, nutfe-i insân cümle eczâ'-i bedeniyreden mün'asıra olup ulûk-i vâki' oldukta cenîn dahî sırr-ı seryân üzerine tekevvün eder. Onun için yâ peder veyâ mâder ki hey'etleri üzerine tevellüd eder.

Pes cihet-i müşâbehet cemî' a'zâdan tereşşuh oldu. Bu ma'nâdandır ki âlem ve âdem sûret-i Hakk üzerinedir. Ve bu cihetten ma'rifet-i Hakk ma'rifet-i nefis üzerine mevkûf oldu. Zîrâ nefis-i insânla Hakkın münâsebeti olmasa zıdd olurlardı. Ve zıddla gerçi zıdd-ı mütebeyyin olur. Zıll-i vazih gibi. Velâkin ahedehümâ âhere vesîle olmaz. Ve buradandır ki seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) buyurur: **لا يعرف الله الا الله** [

Allah'ı ancak Allah bilir]. Ya'nî Hakkı ancak Hakk bilir, halk bilmez. Ve Hakk Teâlâ dahî insânla bilinir. Zîrâ kendi sıfât-ı kemâliyyesinin sûretidir. Ve bu mertebedendir ki hadîste gelir: **من رآني فقد راي الحق** [Kim beni görürse muhakkak Hakk'ı görür.]⁴⁸ Ya'nî cenâb-ı nübüvveti çeşm-i basîretle idrâk eden ve müşâhede kılan ve onu bilen Hakkı bilmiş ve görmüş olur. Şöyle ki, [74.b] idrâk-ı basar zâhiri bile mertebesine göre idrâk-ı Hakk'tan ma'dûddur. Ve Kur'ân'da gelir: **سنريهم آياتنا في الافاق و في انفسهم** (Fussilet, 41\53) [Varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyâda hem de kendi içlerinde göstereceğiz.] Ya'nî, ne kadar âfâk ve enfûs varsa cümlesi delâil-i kudrettir. Ve âyât-ı tenzîliyye nîce ise âyât-ı tekvîniyyeye dahî burhân-i ilâhîdir. İşte ba'zı maglûblar bu makâmın şuhûdundan mütelâşî olurlar. Fe-emmâ, kemâl-i insân da'vâdan mahfûz olmaktır ki cihet-i ubûdiyyet-i râciha gerektir.

Pes şecere, zâhirde **أنا الله** (Tâ-hâ, 20\14) [Ben Allah'ım] der. Âdem neylesin ki mazhar-i kâmilidir. Fe-emmâ, lisân mertebesi ol ma'nâya dâll olmak kâfîdir. Ve meşhûrdur ki derler: **لسان الحال نطق من لسان المقال** [Hâl lisânı, konuşma lisânından daha etkilidir.]

el-Hâsıl, nutk-i lisân mertebe-i hâlde selâmet ve intizâm ve nutk-i lisân-i zâhir ve kâlde ibtilâ ve izlâl vardır. Ve hadîsde gelir: **وهل يكب الناس في النار على مناخرهم إلا حصائد ألسنتهم** [İnsanları burunları üzerine süründüren ancak dillerinin kazancıdır.]⁴⁹ Ya'nî âdemi havâr ve bî-mikdâr eden ve hufre-i ibtilâyâ ilkâ ve tarha bâis olan kendi lisânıdır. Bu cihetten hıfz-i lisânda selâmet-i vücûd vardır.

Husûsâ demişlerdir ki: **هذا زمان السكون** [Bu zamân sükût zamânıdır.] [75.a]

NAZM

⁴⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ta'bîr, 10 (VII, 72); Müslim, *Sahih*, 42, Rü'yâ, 11 (IV, 1776); el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadir*, Beyrut, 1988, s, 8688

⁴⁹ Münâvî, *a.g.e.*, Harf-i hemze, c. II, (1, 502)

Aç gözün mir'ât-ı Hakk insândır

Görünen insândan, Rahmândır

Hil'at-i esmâ ile melbûs olup

Sûret-i dervîş de sultândır

Çünkü nefh-i rûh-i feyz oldu ona

Ma'nâda cism-i cihâna cândır

Münkire sorma bu seyrin lezzetin

Yediği içtiği onun kândır

Da'vîyi ko çün sade-f-hâmûş ol

Gerçi batnın pürdür ve mercândır

Bâtına eyle bu zâhirden sefer

Hakkı yâ Hakk'a rücû'a ândır

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra] vârid olan beyt-i Türkîdir:

BEYT

Erişti nâme-i lütf-i azîmi Rahmân'ın

Okundu hutbe-i adli bugün o sultânın

Mısrâ'-i evvel fazlını beyân ve sânî adlini ayândır. Ve nâme iki vechledir. Biri nâme-i Kur'ândandır ki derûnû lafz-i azîm-i ilâhiyi müştemildir. Ve biri nâme-i büşra ve mesendedir ki vech-i hâsdan ba'zı ibâda resîdedir. [75.b] Nitekim cennette vech-i âmmdan **من الملك الحي الباقي الي الملك الحي الباقي** [Hay ve diri olan melikten, hay ve diri olan melike] deyû nâme-i ilâhî vârid olsa gerektir. Ve nâme-i mutlakâ ya'nî eğer zâhir ve eğer bâtın fazl-ı bâbındandır ki taltîf-i rûh içindir. Onun için derler ki: **المكاتبة نصف المواصله** [Mektuplaşmak, kavuşmanın yarısıdır.] Ve adl gâliba nefse taalluk eder ki ibtilâdır. Nitekim ibâret-i sultân onu müş'ardır. Ve adl ve fazl dâreynde cârîdir. Velâkin dünyâda mü'mine ve kâfire göre ikisi dahî cem' olunur. Zîrâ dünyâ dârü'l-îmtizâcdır. Fe-emmâ, âhirette mü'min ehl-i fazl ve kâfir ehl-i adldir. Fakat şol ma'nâdan ki cennet ukûbet ve cennet mesûbet iktizâ etmez. Ve dünyâda mü'mine adl-i keffâret ve mağfîret bâbındandır. Zîrâ dünyâda her vechle ehl-i fazl olsa ukûbât-ı zünûb ahirette kalır. Bu cihetten Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ** (Şuarâ, 26\82) [Âhîret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum, O'dur.] Ya'nî, mağfîret yevm-i dinle takyîd olunduğu yevm-i dünyâda mü'min-i müsellemler [76.a] olmadığındandır. Güyâ demektir ki yâ rabb gerçi dünyâda müsellemler olmadık belki her vechle mübtelî olduk. Velâkin âhirette bizi ehl-i afv ve muâfât eyle. Zîrâ müâheze-i uhreviyye müâheze-i dünyeviyyeden eşedir. Şol cihetten ki cehennem nâr-ı kübrâdır ki nâr-ı dünyânın altmış dokuz mertebe muzââfîdir. Ve dünyâda oldukça muâfât ve muâkabe-i teâkub üzerinedir ki muktezâ-yı neş'e-i unsuriyyedir. Zîrâ itâat ve isyân şân-ı isyândır. Velâkin, çünkü âhîret dâr-i teklîf değildir.

Pes orada bir kerre mağfûr olan idi, ibtilâ yüzün görmez. Onun için mâl-i hâlden ziyâde havf olunur. Egerçi ârifler yanında yevm-i zamân mukayyed değildir. **مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ** (Fatihâ, 1\4) [Dîn gününün sahibi] gibi. Zîrâ dîn mücâzât demektir, dünyâ ise fî'l-cümle dâr-ı mücâzâtıdır.

Ve illâ, fi'l-mesel kimsenin burnu kanamaz ve ayağı sürçmez. Ve bunların emsâli umûr-i gayr-i mülâyime vâkı' olmazdı. Ve zamânı takyîd eden ya'nî mâzî ve müstakbel kılan sensin. Ve illâ, [76.b] bu niseb ve izâfât ism-i dehrin mazmûnunda dâhil değildir. İşte senin kaydındır çekilen. Yoksa Hakk zâhir ve nûru bâhirdir. Ve bu tılsım-ı âlem ve âdem ne kadar müşkildir ki onun feth ve feshine ukûl-i nâs ermedi. Ve hayretten bu kadar tasarrufât-ı akliyye vakı' oldu ki kîl ü kâl ile dünyâyı doldurdular. Ve hayâllerleriyle kitaplar te'lîf edip zu'mlarınca neler bildirdiler. İşte Hakk bu âlemin sûretine hayâlî musallat ve ma'nâsına kalbî havâle kıldı. Çünkü hayâl şuûr mertebesidir ki verâ'-i perdeden idrâktir. Onda hatâ ve galat çok vakı' oldu. Ve çünkü kalb makâm-ı ilm-i kat'î ve şühûd-i gaybîdir, müteallakında isâbet buldu.

Ve ulemâ'-i rûsûmun a'kal ve a'lem ve ezhedî mülhimeyi tecâvûz etmedi. Zîrâ ilhâm müşâhede iktizâ etmez. Ulemâ'-i hakikat ise mertebe-i mutmainneye terakki kıldılar. İtmi'nân ve sükûn ise böyle değildir.

el-Hâsıl, [77.b] tecellî'-i ilmî mertebesi ne kadar kuvvetli olsa yine mertebe-i irşâd değildir. Pes sûfiyyeden bu mertebede irşâdsız olmayacak avâmm ulemânın hâli nâcedir, kıyâs oluna. Bu cihetten fi'l-cümle ilm ve fi'l-cümle keşf kifâyet edip mertebe-i aynâ vusûl lâzımdır. Ve mertebe-i ilm mertebe-i adl ve mertebe-i ayn mertebe-i fazldır. Onun için herkese müyesser olmaz. **ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ** [Allah Teâlâ buyurdu:] **قَالَ تَعَالَى** (Cum'a, 62\4) [Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur.] Eğerçi feyz-i Hakk'ta buhl yoktur. Velâkin illet ile muallel değildir. Hakîkati esrâr-ı kadre râci'dir ki ilmi havâs-ı nâsa müfevvezdir. Ve bu makâmdandır ki asfiyâ her ni'meti ayn-ı minnetten bilirler. Ve kesbe izâfet kılmazlar. Nîce izâfet ederler ki hâlık-ı muktedir Allâhü Teâlâdır ve ikdâr ondandır. Ve esbâb ve edevâtın menşe' ve mebd'e'i dahî odur. Zîrâ tecellî'-i âmmına menûttur. Pes fâil-i mutlak Hak ve abd mahall-i cereyân-ı fiildir. Ve bu keşf üzerine yürümek tevhîd-i hakîkîdir. **وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ** [Allah Teâlâ, büyük bir fazilet sâhibi ve ihsân sâhibidir.] [77.b]

NAZM

İlâhî feyz-i lütfûn cânıma müjderesân eyle

Nesîm-i fazlını bâğ-ı dile dâim vezân eyle

Eriştir kâsıd-ı ihsânın ile nâme-i vâslın

Gider hicri yüzüm güldür, derûnum şadumân eyle

Fakîrem, müflisem nakd-i hakâikta elim yoktur

Bana zât ve sıfatından zer ve sîmîn-revân eyle

Okundu hutbe-i adlin, bilindi rütbe-i fazlın

Bu yolda peyrev-i çâbuk inân-i fazlıyân eyle

Derûn-i Hakkıya lerze düşürme bîm-i kasrından

Dili dârü'l-emân lütfûn içre mihmân eyle

في كل ظل راحة [Her gölgede rahatlık vardır]

في كل ضح منحة [Her gündüzde ihsân vardır]

في كل بلو رحمة [Her belâda bir rahmet vardır]

في كل حمي صحة [Her himada sıhhat vardır]

Evvelkisi demektir ki, her sâyede bir râhat olduğu gibi her istitârda dahî bir sükûn vardır. Ya'nî şems-i tecellî dâimâ berk-i zâtî makûlesinden olsa güneş sûreti yaktığı gibi olduğu kalbi ihrâk eder. Ve insân ona tâkat getiremez. Ve cümle âlem sâyeye-i Hakk'tır ki esmâ [78.a] ve sıfâtın hakâyık mâhiyâtı sûrî olmakla esmâ ve sıfat dahî onunla müsterîh olmuştur. Buradandır ki ekâmil-i nâs âlemde zuhûr taleb ederler ve kendilerine âyîne olmaya bir sâlih-i müstaid isterler. Zîrâ hilâfet-i ilâhiyye ile muttasıflardır. Zîrâ Hakk Teâlâ, kenz-i mahfî iken esmâ ve sıfâtıyla tecellî olmuştur ve kemâlini ihfâ etmiştir.

Pes her kâmil dahî kenz-i mahfî gibidir ki, kendinin kendine zuhûruyla iktifâ etmeyip âyîne de dahî zuhûr-i istid'â etmiştir. Ve şol üstâzlar ki, dünyâda hünerlerini gayriden ihfâ ve kem ederler. Sırr-ı mezkûrdan bî-haberlerdir. Velâkin söz, müstaidde göredir. Ve illâ nâ-kâbile ta'lîm etmek şûrezâra tuhm-efşân olmak gibidir. Fe'mel zâlik.

Ve kelâm-ı mezkûrdan fehm olunur ki leyl zıll olmak hasebiyle mahal-i râhat olduğu gibi. Nitekim Allâh Teâlâ leylî libâs ve nevmi sübât kılmıştır. Leyl-i zâtta karâr dahî böyledir. Ya'nî onda râhat vardır. Bu cihetten Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) âlem-i [78.b.] bekâya ya'nî sıfâta redd olundukta kabûl etmeyip âlem-i âlem-i fenâda ya'nî zâtta karârı taleb ederler. Zîrâ âlem-i zâtta râhat ve âlem-i sıfâta mihnet vardır. Şol cihetten ki âlem-i zât, âlem-i tecerrüd ve inkıtâ'dır, leyl gibi. Ve âlem-i sıfât, âlem-i telebbüs ve taakkuldür, nehâr gibi.

Ve ikincisi demektir ki, her nehârda atâ' ve lutf ve rızk vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ nehârı ibtigâ' fazl için kılmıştır. Eğerçi harekette meşakkat vardır. Velâkin **في الحركات** [Harekette bereket vardır] mûcibince berekât mülâhazasıyla olan harekâtın meşakkati maglûb ve suhûlet hiffet hükmündedir. Ve âlem-i sıfâtın hükmü dahî böyledir. Zîrâ asfiyâ ve havâs-ı nâs irşâd ve da'vet ve teblîğ ile me'mûrlardır. Hâmân dehrle muâlece-i dîn ve muâmele-i şer' etmekte ise ne kadar külfet vardır, ma'lûmdur. Velâkin bu külfetler netâic-i hamîdeyi müstelzim ve kerâmât-ı zâideye müeddîdir. Bu cihetten fi'l-hakîka külfet değildir. [79.a.]

Husûsâ ki, enbiyâ ve evliyâ emre nazar ederler. Me'mûr-be olan nesneyi edâ ve icrâda külfet ve adem-i külfete bakmazlar. Belki hitâb-ı ilâhî lezzetiyle müstagrakü'l-

evkât ve müştevabu'l-ahvâl olurlar. Zîrâ bunlar hürr-i bi'l-tab' meşrebinde olan ibâdullahdır. Ya'nî ücretle hâdim değillerdir. Bu cihetten zahmet ve adem-i zahmetten bî-şuûrlardır. Ve hadîsde gelir: **سيد القوم خادهم** [Kavminin efendisi onlara hizmet edendir.]⁵⁰ Ya'nî insânda sırr-ı siyâdet zuhûr etmedikçe hidmet-i dîne ta'yîn olunmaz. Ve siyâdet ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur. Hakk ise ibâddan ivaz talebinde değildir. Ve her ne makûle ihsânı olursa ayn-ı minnettendir. Ve onlardan karz ve ivaz ahz etse yine ibâdın menfaatına râci'dir. Ve bâlâda⁵¹ hadîs-i kudsî mürûr etti ki; **قال الله إنما خلقت الخلق ليربحوا علي ولم أخلقهم لأربح عليهم** [Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil.] İşte bu makâmdan fehm olundu ki her kâr için aslah-i mevcûdu istihdâm etmek gerektir. Yoksa buraya bâfî kârgâh-ı harîre ta'yîn eylemek [79.b] aks-i ma'kûldur. Bu cihetten mülûk-i selef herkesi dîvâna yazmazlar. Ve tımâr ve zeâmet ve dirlik dedikleri nesnelerden bir nesne vermezler. Ve her insân sûretinde olanı hayvâna süvâr edip eşyâ göndermezler. Meğer ki mahall-i imtihânda zer-i hâlisü'l-ıyâr gibi hulûs-i hâli ve hüsn-i sîreti zâhir ola. Onun için demişlerdir ki: **استعمل خيار الناس** [İnsanların en hayırlısını çalıştır.] Ya'nî, bir kâra halkın aslahını isti'mâl ve istihdâm eyle, ve illâ ehl-i hiyânet olursan. Ve bu bir kelâm-ı küllî ve kavî-i cümelîdir ki, tahtında ifrâd-ı kesîre ve emsile-i vefîresi vardır. Nitekim ulu'l-ebşâra rûşendir. Ve kezâlik sanâyi' ve hiref üstâzları vakti gelmedikçe şâkirdleri me'zûn eylemezlerdi. Zîrâ dîn-i mektebe varan bugün üstâz olmaz. Ve mülâzemeti medîd olduğu sûrette dahî ahmaka ta'lîm-kâr etmeyecek tûl müddet kasır zamânın farkı nedir. Ve zâg ve zagan ta'lîm ile tutî olmaz. Ve beyzâsını taht-ı tâvusa koşan zuhûr eden yine zâgdır. Ve her seng, la'l gibi [80.a] terbiye kabûl eylemez. Ve bir velî kırk yıl bir katıra rukûbla ol katır insân olmaz.

Pes bin şu kadar sâl filân dâirede cârûb-keş oldum demek bâtıldır, meğer ki da'vâsına beyyinesi ola. Bu sûrette da'vâ tahdîs-i ni'mete mahmûldür. Fe'rif. Kezâlik, bir mürîde eser-i hilâfet zuhûr etmedikçe ne vechle istihlâf olunur. Ve illâ izlâl-i nâş lâzım gelir. Ve halîfenin dahî merkez-i Hakk'ta karârı olmaz. Zîrâ fi'l-asl, ehl-i temkîn

⁵⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, Harf-i sîn, I, 391 (4, 5)

⁵¹ Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 17.a

değildir. Onun için yedi esmâ'la dokuz feleke çıktıktan sonra mertebe-i tabîata sâkıt ve âher mürted olur. İşte fi'l-cümle ulemâdan ma'dûd olanlar ki hâlleri budur. Var kıyâs eyle ki ümmîlerin hâli nice ola. Nitekim bu a'sârda teksîr sevâd için âlim ve ümmî mübtelâ olmuşlardır. Fe-emmâ, birisinin dahî hakîkatü'l-hâlden haberi yoktur.

Ve bu makâmın mezîd-i tafsîle ihtiyâcı yoktur. Velâkin başka kitâb olmaya mevkûftur. Kitâb dahî bir himal-i baîr olmak gerektir ki bâis-i inşirâh olacak kadar tafsîl oluna. Ve âdemiyyetten ve esmâ ve müsemmâdan söz [80.b] tahrîr kılına.

Nazar eyle ki, bir Allah ve bir mazhardır. Ve ferd-i vâhid olan Allah'ın (c.c.) binbir ismi vardır ki hakâikına nihâyet yoktur ve üç yüz altmış bin âlem-i seyrânı vardır. Pes bir mazharına hakâiktan bî-haber ve seyr-i ekvân ve vücûbdan bî-behre ola, ne vechle halîfe-i Hakk olur. Ve zulmet nîce nûr mertebesin bulur. Ve âyîne-i kamer mücellâ olmasa hilâfet-i şems neden gelir. رحم الله امرأ عرف قدره يتعد طوره

Ve üçüncüsü; demektir ki her belâ bir rahmet-i hâssaya müstemildir. Ya'nî; çünkü Allah Teâlâ zâtını rahmân ve rahîm ile vasf eylemiştir. [سبق رحمتي الي غضبي] Benim rahmetim gazabımı geçmiştir]⁵² deyû işâret kılmıştır. Bu sebepten belâ onun cânibinden bilâ-sebep değildir. Belki mübtelânın isti'dâdı hasebiyle iblâ eder. Ve belâ her çend tab'an emr-i mekrûh ise de fî-nefsi'l-emr mahbûbdur ki sâbir olanlara eser-i celfilesi ve âkibet-i hamîdesi vardır. Bu cihettendir ki, ibtilâ-yı havâss sâirlerden ziyâdedir. Zîrâ kemâl-i rahmete isti'dâdları ziyâdedir. Ve rahmetten murâd herkesin hâline göre tecellî ve hüsn muâmeledir.

Pes rahmetten kaçmak olmayacak sebepten firâr etmek dahî olmaz. Eğerçi, [81.a] âfiyet matlûbdur. Ya'nî Allah Teâlâ'dan matlûb olan âfiyettir, belâ değil. Zîrâ belâ tahmîl-i Hakk'la olacak âsân olur. Ve illâ tâlib-i belâ olan bâr-ı girân altında kalır. Nitekim Sümnûn-i Mecnûn makâm-ı nâzda talebkâr-ı belâ olacak usr-i bevle mübtelâ olup adem-i tâkattan nâşî âh ve feryâd etti ve haddini bildi. Ve Hakk'tan irtifâ'ını talep eyledi ve mücâb oldu. اللهم انا نسالك العفو والعافية والمعافاة في الدين والدنيا والآخرة

⁵² Aynı eser, vr. 65.b

[Allahım! Senden din, dünyâ ve âhiret işlerinde âfiyet, affolunma diliyoruz.] Nazar eyle kıssa-i Sümnûna ki taleb-i ibtilâ menhî olduğu cihetten irtikâb-ı menhî ibtilâyâ sebep oldu. Tâ ki bir dahî o makûle nesneye avdet vâkı’ olmaya. Pes kusûr Sümnûn tarafından vâkı’ oldu. Ve Hakk-ı müblînin iblâsında râyiha-i zulüm olmadı. Zîrâ Hakk-ı hallâktır. Ve ibtilâ ref’-i derecât için olduğu sûrette inde’llâh vakt-i muayyeni vardır. Ol vakt ise abde göre meçhûldür. Pes hükm-i vakt olan emri koyup o makûle me’mûr olmadığı nesnelere istigâl etmek isrâf-ı vakt ve nefsi’l-emre cehâlettir. Bu cihetten abde lâzım olan Mevlâyâ [81.b] ubûdiyyet-i mahzada olmaktır. Tâ ki, Hakk murâdı olduğu vakitte rahmetini tenzîl eyleye. Şöyle ki eğer rahmeti sûret-i mahbûbada ise şükr eyleye. Ve eğer sûret-i mekrûhede ise hamd eyleye. Zîrâ ni’met ve belânın her biri müteallık-i hamd olur. Fe-emmâ, şükrün müteallık ancak ni’mettir. Bu ma’nâdan ötürü belâ ve musîbet hâlinde “şükr senden gelene” demek hatâdır. Nitekim avâmm-ı nâs mübtelâdır. Zîrâ şükr-i belâ mezîd-i belâyâ müsted’îdir. **كما قال تعالى** [Allahü Teala’nın buyurduğu gibi] **لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ** (İbrâhim, 14\7) [Şükrederseniz, and olsun ki, size karşılığını artıracam.]

Hamd ise böyle değildir. Belki hamd izhâr-i kemâle dâirdir. Ve her nesne ki âlem-i aynda vâkı’ olur. Kemâl-i ilâhîdendir noksân ise de. Zîrâ noksân ol nesnenin aynına râcî’dir. Ve onu ol vechle halk etmek dahî Hakk’ın kemâlindendir. Fefhem cidden.

Dördüncüsü demektir ki; her perhîzde sıhhat-i vücûd vardır. Nitekim gelir: **البطنة راس كل داء والحمية راس كل دواء** [Tokluk, derdin başıdır, her devânın başıdır.] Bu cihetten mertebe-i tabîatı gıdâ’-i mu’tedil ile ta’dîl etmektir. Zîrâ iksâr ve iklâlin her biri muzırdır. [82.a] Onun için ten-perver olanlar müşâhede-i guyûbdan mahcûblardır. Ve rehbanîyyet tarîkinde bulunanlar dahî hayâlât ve hezeyânâtta hâlî değillerdir. Zîrâ yübûset-i dimâg o makûle nesnelere müeddîdir. Ve bir nesnede havâss muzırta olsa helâl ise dahî mazarratından firâr etmelidir. Zîrâ ihtimâldir ki tagyîr-i tabîat eder.

Husûsâ ki, idmânla tabîat-ı sâniye tekevvün edip yol karîb iken baîd olmaya sebep olur. Tabîat ise evvelü’l-bâbdır ki şer’la oradan duhûlden sonra tarîkatla dahî

nefse ve ahlakla kalbe ve ma'rifetle rûha ve kat'-ı alâka-i mâsivâ kılmakla sırra duhûl müyesser olur.

Pes, ictinâb-ı zâhir ictinâb-ı bâtına müeddî olup maksûd husûle gelir. Bu vechden ictinâb iktisâb üzerine takdîm olundu.

el-Hâsıl, takvâ, amel ve sülûkdan mukaddemdir. Zîrâ tahliye bâbındandır. Hâ-i mu'ceme ile insânın kalbi ise evvel-i emrden taalluka zarfdır. Eğer zarfını bu talluktan tefrîğ ederse feyz-i Hakk'la meşhûn olur. Zîrâ [82.b] Hakk ve halk bir yere sığamaz. Bu sebepten gelir ki: **ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه** (Ahzâb, 33\4) [Allah, insânın içine iki kalp koymamıştır.] Ya'nî cevî-i insânda kalb birdir ki, taalluk-i Hakk'a sâlihdir. Zîrâ mesken-i sırr-i ilâhî olmak üzere halk olunmuştur. Eğerçi ekser-i nâs tagyîr ve san' edip taalluk-i halka zarf kılmışlardır. Ve onların kalpleri halka taalluk etmekten fî-nefsi'l-emr kalb taalluk-i halk için olmamak iktizâ etmez. Nitekim ins ve cinn ibâdet için mahlûktur. Fe-emmâ, ekseri âbid değildir. Bu sûrette zâlim olmuş olurlar. Zîrâ ibâdet-i Hakk mevzi'ine ibâdet-i gayr vaz' etmişlerdir.

Ba'de-zâ, helâl-i muzırdan perhîz lâzım gelecek mübâh ve mekrûhdan bi-tarîki'l-evlâdır. Ve ekser-i nâsın hicâbı hicâb-ı tabîattır. Ve sadr-ı evvelde hicâb-ı tabîat rakîk idi. Zîrâ ekseriyâ gıdâları leben ve hurmâ ve nebâtât idi ki lühûm ve düsûm ekl etmek nâdir olundu. Ve mecî'-i şer'le bu hicâb erakk oldu. Zîrâ sahâbe (r.a.) gıdâ'-yi latîf-i tayyîb ile taltîf-i tabîat ve terbiye-i mizâc eylerlerdi. [83.a] Agdiye-i muhtelif ve elvân-ı ni'met sonra hadîs oldu. Ve bir hadde bâliğ oldu ki muharremât bile halâlâta ilhâk olundu. Ve ihtilâl-i tebâi' ve fıkdan-i esbâbdan sülûk dahî kemyâb oldu. Ve halk-ı âlem taklîde kaldılar. Ve i'tikâdât ve a'mâl müşevveş olup şems magribinden tulû' eyledi. Ve hayvâniyyet galebe kıldı. Ve hâl-i hayâl ile hâl-i kalb bilinmedi kaldı. Va da'vâlar tavîle-i har gibi dırâz ve esbân ve hazân birbirinden mümtâz oldu. İşte hükm-i âhir-zamân budur.

NAZM

Hâr-ı ten içre gönül bir güldür

Nem-i feyz ile ehresin gldr

Bir nefes al, bir ehl-i dilden km

Gülşen-i feyz içinde blbldr

Olma ten-perver işbu lemde

Gle bakmaz şu km akl-ı gldr

Gerçi tab'ın matiyyedir bu yola

Himmetin leyk-i zge dldldr

Bezm-i hss-ı Hakk'a ettikse duhl

Cm-ı feyz l ele km hoşmldr

ehre-i ma'rifete her noktan

Hakkı'yı hem-u habb-i flfldr [83.b]

Baktım onun n ryına

şfte-hl oldum yine

Oldum bana ben yine

Bildim günü ve ayı ne

Bu dört mısra' leyle-i erbaada ba'de'l-ışâ' lâih oldu. Ma'nâsı demektir ki; çünkü meşhed-i hüsninde cemâl-i Hakk'a nazar eyledim. Hüsn-i bâri' ve cemâl fâikinden âşüfte-hâl ve sûrîde ve şeydâ oldum. Ve ol hengâm-ı mütâlaada ben bana âyîne idim. Ya'nî cihet-i imkânım sûret-i vücûba âyîne var oldu. Ve ben Hakk'ı gördüm dediğim ben beni görmektir. Nitekim demişlerdir ki **من راي الحق فقد راي نفسه** [Kim Hakk'ı görürse muhakkak nefsinı görür]. Ya'nî çünkü nefsinı bilmek Hakk'ı bilmektir. Pes nefsinı görmek dahî Hakk'ı görmektir. Zîrâ nefis sûret-i Hakk'tır. Ve kenz-i mahfî bu mazharda zâhir olmuştur. Ve orada gayr olmayacak rü'yette murâd kendi kendini rü'yet [84.a] olur. Velâkin kendi kendini rü'yetin ma'nâsı olmayacak zâhir ve mazhar i'tibâr olundu ki zâhir güyâ gün ya'nî güneş ve mazhar aydır. Pes kamerin taayyün-i mahsûsu olmaktan onun nûru nûr-i şems olmak lâzım gelmez. Velâkin nûr-i şems onun dâire-i taayyunu kadar müteayyin olmuştur. Zîrâ cirm-i şems fî'l-hakîka cirm-i kamerden evsâ' ve ezîddir. Ve aslında cirm-i kamerde olan nûr cirm-i şemsde olan nûr kadar idi. Velâkin cenâh Cibrîl ile (a.s.) mesh olundu. Zîrâ, Cibrîl ki ilden ibârettir. Âlim ve ma'lûm arasında hicâbdır. Ve hicâb isneyniyyet iktizâ eder ki rü'yet ve müşâhede ona dâirdir. Bu cihetten bu âlem Hakk'a perde gibi oldu ki cemâlî verâ'-i perdeden müşâhede olunur. Zîrâ eğer bî-perde zuhûr etse âlem-i muhterik ve âdem adam-i aslıya mültehlık olup [84.b] hilkatten maksûd hâsıl olmazdı. Pes Hakk, min-vech zâhir ve min-vech muhtecibdir. Ve zuhûru i'tibâriyle kemâl-i zuhûru kendi zuhûruna perde olmuştur, hûta bahr perde olduğu gibi. Zîrâ ayn-i âbda zuhûr etmekle âb ona perde olur. Eğerçi taayyün-i âherle müteayyindir. Ya'nî hûtun taayyunu başka ve âbın başkadır. Velâkin âb hûtun gözüne girmekle kurb-i müfretten nâşî' matlûbu olan nesne gözüne görünmedi. Eğerçi matlûb dahî kendidir. Zîrâ aslında sudan mahlûk ve suda hâsıldır. Fefhem cidden.

و ليس وراء عبادان قرية وهذا كلام صدق بلا فرية وليس لا حد فيه مرية

[Abadan'dan öteye bir köy yoktur. Bu, hiç kimsenin onda şüphesi olmayan doğru bir sözdür.] Ya'nî mü'min emr-i rü'yetin ziyâde suûbetten nâşî mahcûb olanlar umûr

i'tikâdiyyeden değildir deyû gözden ve gönülden çıkarmışlar ve bâtin ve başdan savmışlardır.

Fe-emmâ, erbâb-ı keşf indinde, “gözlüye gizli yok” [85.a] mislidir. Ve bu mebhasın bir miktâr tafsîli “Kitabü'n-Necât” nâm-ı eserimizdedir. Ve ba'zı kibâr bu bâbda kendi mezhebi ne idiğün tasrîh etmeyip te'lîfâtında kelimâtından mefhûm olan ma'nâya havâle eylemiştir. Ve kütüb-i kelâmiyyede bahs-i mi'râcda sahîh olan ayn-ı kalble görmektir, demişlerdir. Ve şeyh ve senedim, seyyid-ül-aktâb Fazlî ilâhî ks. talebe-i ulûma şerh-i akâid ta'lîm ederken esahh olan ayn-i re's ile görmektir deyû buyurdıkları ila'l-ân yâdında ve köşemdedir. Velâkin kelâmlarının başka mahmili vardır ki erbâb-ı tecellî ve ashâb-ı zevke ma'lûmdur. Ve bu fakîrin kelimâtında nîce kerre remz olunmuştur.

el-Hâsıl, Allah Teâlâ zât-ı baht olduğu cihetten mer'î olmaktan müberrâdır. Ve mertebe-i vâhidiyyet ve rubûbiyyette mer'î olduğu sûrette dahî dünyâda hissle mer'î ve mahsûs olmaktan münezzehtir. Ve cenâb-ı nübüvvetin onu rü'yeti makâm-ı melekûtta vâki' [85.b] olmakla rü'yet-i hissiyyeden hâriçtir. Eğerçi basr-i ser ileidir. Zîrâ orada murâd ser-i sırdır ki ser-i sûretle temessül etmiştir. فاعف فاته مقام الحيرة وال حيرة أن كنت من اهل الغيرة [Anla, muhakkak, bu hayret makâmıdır. Eğer sen ehl-i gayret isen hayret yoktur.]

NAZM

Îlâhî dîde-i cânım şuhûdunla münevver kıl

Dilim âyînesini âşinâ rûy-i enver kıl

Beni bî-kadr ü kıymet eyleyen hâk-i siyâhımdır

Beni lütf eyle iksîr-i nazarla sûret-i zer kıl

Edip habs-i kafes mürğ-i dile çekirme hicrânı

Hevâ-yı vaslına pervâza aşk ve şevki şehpâr kıl

Hevâdari-i mühr-i rûyin ile zerre var oldum

Vücûdum zerresin işrâk-ı nûrun ile ezher kıl

Ne berr-i farkla sâkin ne bahr-i cem'de gark-ı âb

Beni cem'i'l-cem'de mecma'-i bahreyne mazhar kıl

Îlâhî pâye-i arş celâl-i zât hakkı için

Ser-i Hakkı'ya kulluk resmini tâc-ı mücevher kıl[86.a]

Ey sâlik-i âgâh ve et Hakka nazargâh! Çünkü makâm-ı keşfde rü'yetullah gâyetü'l-gâyât ve nihâyetü's-saâdâtır ki onun fevkinde bir matlab-ı a'lâ olmaz ve âşıkın nazarında ona hiç bedel bulunmaz. Zîrâ keşf-i cemâlde rızâ'-i tâm ve hoşnûdî-i mâ-lâ-keîâm vardır. Pes aceb değildir ki, bu Kenz-i Mahfî nâm eser celîlin zuhûrât ve rumûzu bahs-i tecellîde tamâm ola. Ve makâm-ı nazar ve müşâhedede gâyet bula. Aceb Kenz-i Mahfî bâgıdır ki bu âna gelince ânda böyle kalem örölmüş ve şahsâr-ı hakâyıkında bu mertebede meyve-i şîrîn görölmemiştir. Gerçi, her zâik bi-kaderi'z-zevk bu çâşniden hisse-mend olmuş ve kâm-ı dilinde halâvet ma'nî ve zevk-i vicdân bulmuştur.

Fe-emmâ, kasabü's-sükker gibi kalemden tekâtür-i feyz etmek dahî ne ihtisâs-ı Hakk ve sırr-ı pâk-ı mutlaktır. [86.b]

Binâen-alâ-hazâ, mezîd-i ni'mete mezîd-i şükr lâzım ve i'tirâf ve senâ ona mülâzım oldu. Velâkin kangı zebânla uhde-i şükrdan bîrûn olmak mütasavver ve kangı edâ ile hakkını edâ etmek müyesser olur ki zâhir ve bâtın acz ve kusûrla mâlâmâl ve sûret ve ma'nâ za'f ve inkisârdan nâşî bulûg-i gâyetten münkatı' illâ mâldır.

NAZM

كيف احصي ثناء سلطان [O, sultâna nasıl senâ edebilirim]

و انا الباقي وهو الباقي [Ben fânî, o bâkî]

وانا العبد مقيم العتبة [Ben eşikte duran bir kulum]

و هو المولاي وهو الخالقي [O efendim ve yaratanım]

وان تعدوا نعمة الله لا [Sübhân olan Allah Teâlâ, şöyle buyurdu:] قال الله سبحانه
[Allah'ın ni'metini sayacak olsanız bitiremezsiniz.] Ve yine
تحصو (İbrâhim, 14\34) وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً (Lokmân, 31\20) [Ni'metlerini açık ve gizli
olarak size bolca ihsân etti.]

NAZM

Minnet, Allah-ü azîmüş-şâna

Hamd-i bisyâr o Rabb-i mennâna

Mün'im bî-nihâyedir tahkîk

Hem odur midhat ve senâya hakîk

Çıkarıp kenz'den izhâr etti

Zulmet-i leylimiz nehâr etti [87.b]

Elimiz aldı o kâdir-i Mevlâ

Sundu kudretle kalem-i a'lâ

Nûndan zâhir olup bunca şuûn

Kıldı bir noktadan hezâr şuûn

Aktı levh üstüne bunca deryâ

Ona deryâ demez mi dil deryâ

Katresi içre bihâr oldu nihân

Doldu ol feyzle cemî' cihân

Feyzdir âlemin kıvâmı bugün

Hem odur, bâis-i devâmı bugün

Hakkı'ya Hakk'a hezârân senâ

Verdi feyzle bu fakîre gınâ

Rûh-i pâk-i rasûle sad salavât

Ola ender halevât ve celevât

Âl ve ashâbına hezâr selâm

Eyleriz kaddimizi onlara lââm

Ba'de-zâ, bu kitâb-ı celîl Medîne-i Üsküdârda şehr-i Rebû'l-âhirin yirmi dördüncü âhir yevm-i erbaâda şîrâze-bend tekmîl olup [87.b] târih-i Sâlı kıt'aya havâle kılındı.

KIT'A:MÜSTEF'İLÂTÜN

İşbu kitâbın esrârı câna

Oldu maârif ehline mükeffâ

Târîh sâlin dedi, bu Hakk

Doldu gevherle bu "Kenz-i Mahfî"

1134

Ve târihin yâ ile inhisâmı ki yâ hurûf-i teheccînin âhiridir. Hüsn-i hitâma dâll olduğu ledi-ülü'l-ebsâr rûşendir.

Ve's-selâm.

SONUÇ

İsmâil Hakkı Bursevî'nin çok önemli bir boyutunu oluşturan varlık anlayışını ve varlığın zuhûrunu ortaya koyan “Kenz-i Mahfî”, Abdulkadir Akçiçek tarafından sâdeleştirilmiş ve “Gizli Hazîne” adıyla neşredilmiştir. Bunun dışında eserle alakalı bir iki paragraflık tanıtım dışında çalışma yoktur. Biz de tezimizde eseri, günümüz Türkçe harflerine aktararak eserde yer alan konuları tahlil etmeye gayret gösterdik.

Müellif, varlığın zuhûrunu ortaya koyan meşhûr kenz hadîsini şerh ettiği ve ba'zı vâridât, âyet, hadîsleri açıkladığı eserini, Rebû'l-âhir'in yirmi dördü, Perşembe günü hicri 1134'de tamamlamıştır.

Eserde öncelikle muhaddisler ile mutasavvıfların hadîse bakışını değerlendiren müellif bu anlamda mutasavvıfların bakış açısıyla hadisin sahihliği konusunu halletmiştir. Eserin geri kalan kısımlarında ise kendisine gelen vâridâtları, çeşitli şiirleri, âyetleri ve hadîsleri açıklamıştır.

Kenz-i Mahfî kavramını bütün yönleriyle ele alan Bursevî, düşüncelerini vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bağlamda “kenz-i mahfî” kavramını “Lâ-taayyün” mertebesine tekabül ettirmiştir. Ayrıca müellif bu mertebeden başlayan taayyün sürecini “kenz-i mahfî” kavramını içinde barındıran kenz hadîsi doğrultusunda değerlendirmiştir. Buna bağlı olarak ta zuhûr sürecinin ortaya çıkışını Hakk'ın muhabbetiyle ve rahmetiyle açıklamıştır.

İslâm kültürünün önemli bir taşıyıcısı olan Tasavvuf, tarih boyunca insanlığı birleştiren bir kültürün oluşturucusu olmuştur. Osmanlı, bu anlamda Tasavvuf kültürünün etkilediği bir toplum olup bu alanda bir çok müellif yetiştirmiştir. Bursevî'de Osmanlı'nın yetiştirdiği velüd müelliflerden olup yüz otuzun üzerinde eser yazmıştır.

Bu anlamda, tarihimizde zirve bir kültür modeli olan Osmanlı kültürünün günümüze taşınması büyük bir önem arz etmektedir. Bizim bu çalışma ile yapmak istediğimizde bu görevde bir parça olabilmektir. Tarihin sayfalarında kalmış

büyüklerin, eserlerin gelecek nesillere taşınmasında bir nebze olsun katkımız olması
duasıyla.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, (164-241 h.); *el-Müsned*, I-VI, 2.Bsk
Çağrı, İstanbul: (1413/1992).

Ankaravî, İsmâil, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz. Sâdettin Ekici, İstanbul: İnsan, 2000.

Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1992.

-----, *Cüneyd-i Bağdâdî*, DİA, c. VIII

Aydın, İbrâhim Hakkı, *Molla Fenârî*, DİA, c. XXX

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâil (v. 256 h.); *el-Câmiu's-Sahîh*, 2.Bsk,
İstanbul: Çağrı, I-VIII, (1413-1992).

Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kitâbu'n-Neîce*, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul:
İnsan, 1997, c. I-II.

-----, *Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku,
İstanbul: Uludağ, 2000,

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber,
1997,

Çetin, Nihad M., *Sibeveyhi*, MEBDİA, c. X

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 18. Bsk., Ankara, Aydın
2001.

el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, Haz. Süleyman Uludağ, Kuşeyrî
Risâlesi, 1. Bsk., İstanbul: Dergâh, 1978.

el-Aclûnî, İsmâil bin Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut:
1988, c.I-II.

el-Cîlî, Abdülkerim, *İnsan-ı Kâmil*,

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); *İhyâü ulûmi'd-dîn*, I-IV, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, tsz.

el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en Neysâbü'rî, (v. 405 h.); *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1990.

el-Hindî, Muttakî, *Kenzü'l-Amâl*

el-Münâvî, Muhammed el-Med'uvv bi Abdîrraûf; *Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmiü's-sağîr*, I-VI, Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356 h.

en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); *es-Sünen*, I-VIII, 2.Bsk İstanbul: Çağrı, 1413/1992.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 4. Bsk. İstanbul: Müifv, 1994.

et-Tusi, Ebu Nasr Serrac, 378/988, *el-Lüma'-İslam tasavvufu-*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk, 1996.

Hâfız Irâkî, *Tahrîci Ehâdîsi'l-İhyâ*,

Hucvîrî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1982.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (207-275 h.); *es-Sünen*, I-II, İstanbul: 2.Bsk, Çağrı, 1413/1992.

İmâm Münâvî, *Feyzi'l-Kadîr, Şerhü Câmiü's-Sağîr*

Izutsu, Toshihiko, *İbni A'rabî'nin Fusus'undaki Anahtar-Kavramlar*

İmam Rabbânî, Ahmed Serhendî, *Mektûbât*, I-II, İst. Tsz.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1995

Karahan, Abdulkadir, *Suyûtî*, MEBİA, İst., 1979, c. XI

Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü'l-Ganâim Muhammed, 730/1329,

Istilahatü's-Sûfiyye ; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1981.

Konuk Ahmet Avni, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 3. Bsk., İstanbul: Müüfv, 1999, c. I.-IV.

_____, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Terc. ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz, 1992.

Kübrâ, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, Dergâh, 1980.

Mâhir İz, *Tasavvuf*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, 5. Bsk., İstanbul: Kitabevi, 1995,

Mâlik b.Enes, Ebû Abdillâh el-Esbahî, (v.179 h.); *el-Muvattâ*, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, 1413-1992).

Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*,

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık, 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbü'rî, (v. 261 h.); *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, , 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, (1413-1992).

Nablûsî, Abdulganî, *Âriflerin Tevhîdi*, çev., Ekrem Demirli, İst., 2003

Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan, 2001.

Nevevî, Muhyiddîn b., *Sahîhü Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*,

Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan, 1996.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, 13.Bsk., İstanbul: Çağrı, 2004.

Sehavî, Muhammed b. Abdîrrahmân, *Mekâsidi'l-Hasene*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987

- Sunar, Cavit, “*Aşk’ın Terbiyede Rolü*” AÜİFD, XXV, Ankara, 1981
- Sühreverdî, *Avârifü’l-Ma’ârif*, Mtrcm. Yahyâ Pakış-Dilâver Selvi, İstanbul: Umran, 1988.
- Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniv., 1981.
- Tektaş, Akif, *İsmâil Ankaravî’nin Minhâcü’l-Fukarâ Adlı Eserinin Özü*, Haz. Mustafa Çiçekler, İstanbul: Eren, 2004.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b.İsâ Sevre (209-279 h.); *el-Câmiu’s-Sahîh*, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, I-V, (1413-1992)
- Turan, Şerafettin, *Kemalpaşazâde*, DİA, C. XXV
- Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târîhi*, İstanbul: Sehâ, 1995.
- Uludağ, Süleyman, *DİA*,
_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2004.
-----, *Abdulkâdir Geylânî*, DİA, c. I
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, Ankara: Diyânet Vakfı, 2000.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul: Ensar, 1994.
-----, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî’nin Kırk Hadîs Şerhi*, İst., 1990
-----, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İst., 1984

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN
“ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI
ESERİ
(Metin ve İnceleme)

ARZU POLATOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

İZMİR
2008

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN “ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI ESERİ (Metin ve İnceleme)’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Arzu POLATOĞLU

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Arzu POLATOĞLU
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Yüksek Lisans
Tez Konusu : İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN “ŞERH-İ
EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI ESERİ
(Metin ve İnceleme)

Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği’nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	Evet O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	

ÖZET
Tezli Yüksek Lisans Tezi
İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN
“ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI ESERİ
(Metin ve İnceleme)

Arzu POLATOĞLU
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tezimizin amacı, İsmail Hakkı Bursevî’nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî adlı yazma eserini yeni harflere aktarmak ve burada yer alan başlıca tasavvuf kavramlarını açıklamaktır.

XIV. yüzyılda yaşayan ve Bayrâmîlik’in kurucusu kabul edilen Hacı Bayram Velî ile XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan ve Celvetiyye’nin meşhur şeyhlerinden biri olarak kabul edilen, İsmail Hakkı Bursevî, çok yönlü iki mutasavvıfımızdır. Hem zahiri hem de bâtni ilimlerde söz sâhibi olmuşlardır. Hacı Bayram Velî’nin şu an elimizde dört şiiri, Bursevî’nin ise oldukça fazla eseri mevcuttur.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî adlı eserinde Hacı Bayram Velî’nin ilgili şiirinde, üzerinde durduğu konuları daha geniş bir şekilde örnekler vererek açıklamaktadır.

Tezimizin I. Bölümünde, Bursevî’nin özellikler üzerinde durduğu bu kavramlar, kendisinin ve diğer mutasavvıfların bakış açılarıyla birlikte verilmiştir. Çalışmamızın II. bölümünde ise, İsmail Hakkı Bursevî’nin söz konusu eseri, günümüz Türk yazısına çevrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1) Hacı Bayram Velî

2) İsmail Hakkı Bursevî

3) Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî

4) Tasavvuf

ABSTRACT

Master of Degree With Thesis

Ismail Hakkı Bursevî's Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî

(Review and Text)

Arzu POLATOĞLU

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

The purpose of my thesis is to transfer the writing work, called Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî of Bursevî and to determine the all sufi concepts, on this work.

Hacı Bayram, lived in XIV. Century had been known as the founder of Bayramiyye and İsmail Hakkı Bursevî who had lived in the second part of XVI and the first quarter of XVII. was one of famous sheikhs of Celvetiyye. Being a high qualified sufi Hacı Bayram and Ismail Hakkı Bursevî had carried out their duties both as an external and esoteric. Now, we have four poems of Hacı Bayram Velî and also lots of studies of Bursevî.

İsmâil Hakkı Bursevî, in this work of Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî- is explaining the subjects too long and also giving more examples than the poem of Hacı Bayram Velî.

At the first part of our thesis, these concepts that are Bursevî especially interested in – is studied together with his own and others' sufi's opinions.

At the second part of our work, Ismail Hakkı Bursevî's work of art was translated into today's Turkish text.

Keywords: 1) Hacı Bayram Velî

2) Ismail Hakkı Bursevî

3) Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî

4) Islamic Mysticism

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

A-HACI BAYRAM VELÎ'NİN HAYATI	1
B- İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH-İ EBYAT-I HACI BAYRAM VELÎ ADLI ESERİNDEKİ TAVAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A- YARATILIŞ VE ÂLEMLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- ÂLEM	7
2- A'YÂN-I SÂBİTE	8
3- HAKÎKAT-I MUHAMMEDİYYE	9
4- TECELLÎ	11

B- SEYR Ü SÜLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

GAFLET-HİCÂB	12
1- SEYR Ü SÜLÛK	14
2- TARÎKAT (TARÎK, SEBİL, SIRAT)	16
3- SİLSİLE	18
5- MÜRİD - SÂLİK	22
6- ZİKİR - VİRD	24
7- SOHBET	28

C- MARİFET VE BİLGİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- AŞK ve MUHABBET - ÂBİD, ZÂHİD ve ÂŞİK	30
2- ÂLİM – ÂRİF - MARİFETULLAH	37
3- KALP	41
4- AVAM, HAVAS, EHASS	44
5- EBRAR - MUKARREBÛN	45
6- KUTUB - KUTBİYYET	47
7- MÜKÂŞEFE - MÜŞÂHEDE - RÛ'YET	48

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ (İsmail Hakkı Bursevî) _____	53
SONUÇ _____	85
BİBLİYOGRAFYA _____	87
EK: ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ'DEN FOTOKOPİLER ____	90

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Ag.mad.	: Adı geçen makale / madde
A.s.	: Aleyhi`s-selâm
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
k.s.	: Kuddise sirruhu
md.	: Maddesi
nr.	: Numara
SAV.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
TTS.	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
TD.	: Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi
vr.	: Varak

GİRİŞ

A-HACI BAYRAM VELÎ'NİN HAYATI

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin pîri Hacı Bayram Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğdu.¹ Ahîlik Örgütü, o yüzyıl Ankara'sının ictimâî yapısını etkisi altında tutmaktadır. Ayrıca Ankara, hareketli bir ticârî merkez durumundadır. Mutasavvıfımız, bu şehrin beş kilometre Kuzey'inde meyilli bir arazi üzerinde bulunan Solfasıl Köyü'nde dünyaya gelmiştir.²

Hacı Bayram Veli'nin babasının ismi Koyunluca Ahmet'tir. Hacı Bayram Veli'nin doğum tarihi ihtilafıdır. 1348-1350 seneleri dolaylarında olduğu düşünülebilir. Asıl adı "Numan" olan Hacı Bayram'ın ailesine ait elimizde fazla mâlumat yoktur.³

XVI. yüzyıl müelliflerinden Lamii Çelebi, Hacı Bayram Veli'nin Ankara'da Çubuk suyu diye tanınan nehrin kenarındaki Solfasol (Zülfazl) köyünde doğduğunu, aklî ve şer'î ilimleri tahsil ettiğini, Ankara'da müderrislik yaptığını, daha sonra Somuncu Baba'ya intisap ederek kemâlâtın en yüksek derecesine ulaştığını, çok etkili olan sohbetinin bereketi sayesinde birçok kimsenin yüce mertebelere vâsıl olduğunu ifâde eder.⁴

Devrinin ilimlerinde derinleşmiş olan Hacı Bayram Velî, o dönemin ilim hayatında mühim bir yer işgal eden Ankara Kara Medresesi'ne müderris olarak tayin edilir.⁵ Hacı Bayram Velî tasavvufa intisabına kadar müderrislik yaptığı bilinmektedir. Tasavvufî hayata yönelişi ise 1392'den sonraki zaman dilimine rastlamaktadır.⁶ Bu tarihten sonra Kayseri'de bulunan Şeyh Ebu Hamîdüddin Aksarâyî'ye intisab etmiştir. Bu durumda intisab tarihi 1393 veya 1394 yılları civârındadır.⁷

Hacı Bayram Velî'nin adı Numan iken, "Hamîdüddin hazretlerinin şeref-i himayetine mahzar olup, zaman-ı tesadüf, kurban bayramında vâki olmakla

¹ Azamat, Nihat, "Hacı Bayram-ı Velî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1996, c.XIV, s.442.

² Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram Veli, Ankara 1991, s.25.

³ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.27-28.

⁴ Azamat, Nihat, Ag.mad , DİA, c.XIV, s.443.

⁵ Gölpinarlı, Abdülkâfi, Melamilik ve Melamiler, İstanbul 1931, s.34.

⁶ Cebecioğlu Ethem, Age, s.32.

⁷ Cebecioğlu Ethem, Age, s.36.

mürşidleri, Bayram tesmiye” ederek, adı ondan sonra “Bayram” kalır. Şiirlerinde de bu ismi mahlâs olarak kullanır”.⁸

“Hacı Bayram Velî ve şeyhi Ebu Hamîd’in şehrin önemli sûfîlerinden Emir Sultan’ı tanıdıklarını görüyoruz. Bu tanışıklık Bursa Ulu Cami’nin açılış töreninde Emir Sultan’ın ilk cuma namazını kıldırma görevini Ebu Hamîd’e vermesine sebep olmuştur. Yine bu tanışıklık sebebiyle; Hacı Bayram sonraki yıllarda Emir Sultan’ı sık sık ziyaret etmiş hatta vasiyeti üzerine cenazesini yıkayıp, namazını o kıldırmasıdır.”⁹

Bursa’dan ayrılan Hamîdüddin, Aksaray’a yerleşip sadık ve olgun müridi Hacı Bayram’ı Aksaray’a çağırır. Hacı Bayram Velî, Aksaray’a gider ve orada şeyhinin hizmetinde kalır. Dört-beş yıl Aksaray’da halkın irşâdı için ikâmet eden Samuncu Baba (Hamîdüddîn Aksarâyî) hac mevsiminde Hacı Bayram’ı da yanına alarak önce Şam’a varırlar. Bir süre burada kalarak devrin ulularıyla tanışıp sohbet ettikten sonra Mekke’ye varırlar.”¹⁰ Bu arada Ankara Savaşı (1402) olmuş Hacı Bayram ve Somuncu Baba’nın Anadolu’da olmayışları onları muhtemel bir esirlikten kurtarmıştır. Zîra Timur savaştan sonra fethettiği topraklardaki âlim ve sanatkarları toplayıp, Semarkant’a göndermişti.

Ankara Savaşı’nın ilk sarsıntıları geçtikten az sonra, 1403 senesinde, Anadolu topraklarına dönen Ebu Hamîdüddîn Aksarâyî ve müridi Hacı Bayram Velî, Aksaray’a yerleşirler. Hacı Bayram Veli, Ebu Hamîd vefat edinceye kadar onun yanından ayrılmadı. Bu süre içinde pîri Ebu Hamîd, taşıdığı “emanet-i kübra”yı ve sır’ı velayeti ona teslim etti. Bir başka ifade ile ölümünden sonra yerine geçecek kişi, Hacı Bayram Velî olarak belli oldu.¹¹

Hacı Bayram Velî Ankara’ya şeyh olarak döndüğünde, Anadolu’da siyâsi karışıklıklar hat safhadadır. Sosyal çözülmenin arttığı bu dönemde, Hacı Bayram Velî’nin müderrisliği bırakıp halkın arasına girmesi, tasavvuf kanalıyla yozlaşmaya dur demesi ve ahlâka dayalı bir taban oluşturma çabasına yönelmesi, asil bir hareket tarzı olarak takdir edilmelidir.¹²

Hacı Bayram Velî, sağlığında tarîkatını yaymak üzere çeşitli bölgelere halifeler yollamıştır. Onun yetiştirdi kimseler, hem tasavvuf eğitiminin hem de tekke

⁸ Cebecioğlu Ethem, Age, s.38.

⁹ Cebecioğlu Ethem, Age, s.44.

¹⁰ Sezgit, Bayram, Hacı Bayram-ı Veli, Ankara, Nur Yayınları, ts, s.9-10.

¹¹ Cebecioğlu Ethem, Age, s.46.

¹² Cebecioğlu Ethem, Age, s.50.

ve halk edebiyatının önde gelenlerindendir. Yazıcızâde Mehmet ve Ahmet Bican, Eşrefoğlu Rûmi, Bursalı Ömer Dede, Fatih'in hocası Akşemseddin bunlardandır.¹³

Hacı Bayram'ın Edirne'ye niçin çağrıldığı konusunda kaynaklarda bilgi yoktur. Şeyh Bedreddin'in asılmasıyla sonuçlanan olayların (1420) etkisiyle Hacı Bayram'ın da saltanat davasına kapılmasından kaygı duyulması Edirne'ye çağrılış sebepleri arasında gösterilir.¹⁴

II. Murad Edirne'ye getirilen Hacı Bayram Velî ile görüşünce hakkındaki söylentilerin doğru olmadığını anlamış, büyüklüğünü kabul etmiş ve ondan özür dileyerek Ankara'ya dönmesine izin vermiş, ayrıca Bayramiye mensuplarından vergi alınmamasını emretmiştir. Edirne'de Hacı Bayram adına bir mahalle ve zâviye ile çeşitli vakıflar da kurulmuştur. Hacı Bayram'ın Ankara'ya dönüşünden ölümüne kadar geçen yaklaşık 10 yıllık süre Bayrâmîyyenin devlet nezdinde meşrûiyet ve itibar kazandığı ve gelişmesini tamamladığı dönem olmuştur. Bayrâmîlerin vergiden muaf tutulmaları yüzünden Ankara ve çevresinde vergi toplanamaz hale geldiğinin II. Murad'a haber verilmesi, padişahın da Hacı Bayram'dan kaç müridi olduğunu kendisine bildirmesini istemesiyle ilgili meşhur menkıbe Bayrâmîyye'nin bu yıllardaki yaygınlık derecesi hakkında fikir verecek niteliktedir.¹⁵

Belirtilen menkıbe şu şekildedir:

“Hacı Bayram Velî, sahte ve gerçek müridleri ayırt etmek için dellalara “bizden bey’at eyleyen fukaraya ziyafetimiz vardır” diye ilanlar yaptırır. Kendisi Kanlıgöl mevkiinde yüksek bir yerde çadır kurdurur. Bağlı dervişler gelir, çadırın etrafında toplanırlar. Hacı Bayram Veli, elinde büyük bir bıçakla çadırın önüne çıkıp “dervişler! Bana iradet getürenleri, bugün, fi sebilillah kurban eylesem gerekdir.” Şeklinde bir konuşma yapar. Dervişleri şaşkınlık içinde kalır. Mutasavvıfımızın bu davetini daha açık bir ifadeyle, imtihanını biri kadın diğeri erkek iki mürid kabul eder. Bu iki derviş çadıra girdikten sonra, Hacı Bayram Velî, daha önceden hazırladığı bir koçu kurban eder. Kesilen hayvanın kanı çadırdan dışarı akınca, dışarıda bulunan müridler korkudan hemen orayı terk eder. Çadırın etrafında kimse kalmaz. İşte bu olaydan sonra Hacı Bayram Velî, Sultan II. Murad'a mektup yazarak “hâlâ bir buçuk dervişim vardır, gayri yoktur” diye durumu arz eder.”¹⁶

Hacı Bayram, müridlerinin eğitimiyle meşgul olduğu gibi mübarek günlerde çarşı pazar esnafından yardım toplayıp fakirlere bağışlardı. O, tekkesindeki

¹³Demirci, Mehmet, Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler, İzmir 2001, s.60.

¹⁴ Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, “Bayramiye”, DİA, İstanbul 1992, c.V, 270.

¹⁵ Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, Ag.mad, DİA, c.V, s.270.

¹⁶ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.62.

dervişlerin ve kendi aile fertlerinin geçimi için tarımla da uğraşıyor, bağ bahçe yetiştiriyor, hasad zamanında orak ve harman işlerini müridleriyle birlikte yapıyordu.¹⁷

Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Beyazid, Çelebi Mehmet ve II. Murad devirlerini idrak ederek beş Osmanlı padişahı dönemini görmüş ve kurduğu Bayrâmîlik tarîkatıyla Anadolu'nun manevi yapısının şekillenmesine büyük katkıları olan Hacı Bayram Velî, 1430 yılında Ankara'da vefât etti. Vefâtından birkaç yıl önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedildi. Kabrinin üzerine daha sonra inşâ edilen türbe, Ankara'nın en önemli ziyaret yerlerinden biridir.¹⁸

ESERLERİ:

Hacı Bayram'ın Yunus tarzında yazılmış dört adet şiiriyle, ona ait olma ihtimâli çok zayıf bir risale ve mektup dışında tarîkatla ilgili görüşlerini, tarîkatın âdab ve erkânını anlatan herhangi bir eserinin varlığı bilinmemektedir.¹⁹ Onun şiirlerinden bir tanesi şöyledir:

alabım bir şar yaratmış İki cihan aresinde

Bakıcak didar görünüş Ol şarın kenaresinde

Nagihan ol şara vardım Anı ben yapıldır gördüm

Ben dahi bile yapıldım Taş u toprak aresinde

şakirtleri taş yonarlar Yonub üstada sunarlar

Tanrının adın anarlar Her bir taşın paresinde

Ol şardan oklar atulur Gelür sineme dokunur

Aşıklar canı satılır Ol şarın bazaresinde

¹⁷ Demirci, Mehmet, Age, s.60.

¹⁸ Azamat,Nihat, Ag.mad, DİA, c.XIV, s.445.

¹⁹ Bayramoğlu Fuat, Azamat Nihat, Ag.mad, DİA, c.V, s.271.

Şar dedikeri gönüldür Ne âlimdir ne cahildür

Aşıklar kanı sebildür Ol şarın kenaresinde

Bu sözümü ârif anlar Cahiller bilmeyüp tanlar

Hacı Bayram kendi banlar Ol şarın minaresinde

Bu şiirin bir takım şerhleri de yapılmıştır. Tezimizin asıl konusu bu şiire İsmail Hakkı Bursevî tarafından yapılan şerhidir.

B- İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI

İsmail Hakkı Bursevî çok sayıda eser yazmış âlim bir gönül adamı, bir mutasavvıf, bir müfessir, bir şâirdir. Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalmış olan eski Edirne vilayetimizin Aydos kasabasında doğdu. 1653-1725 seneleri arasında yaşadı. Otuz yıldan fazla Bursa'da bulunduğu için "Bursevî" diye meşhur oldu. İlk gençlik yıllarında Edirne'de devrinin medrese bilgilerini öğrendi. Tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a geldi. Osman Fazlı adındaki Celveti şeyhinin öğrencileri arasında yer aldı. Bu arada İslam hukuku demek olan Fıkıh ve edebiyat bilgilerini ilerletti.

23 yaşında iken, bugün Makedonya'nın başkenti olan Üsküb'e gönderildi. Çocukluğu Üsküb doğumlu bir şairimiz olan Yahya Kemal: "Üsküb bir evliya şehridir" der. Bu güzel şehir bugün de pek çok Türk-İslam hatırasını bağrında taşımakta, camileri ve tekkeleri ile eski havasını kısmen yansıtmaktadır.

İsmail Hakkı Üsküb'ten sonra, o zamanki Balkan şehirlerimizden olan Köprülü ve Usturumca'da eğitim ve irşad hizmetlerinde bulundu. Daha sonra Bursa'ya geldi. Bir süre maddi sıkıntılar yaşadı. Celvetiye tekkesine şeyh oldu. Ulu Cami'de dersler verdi. Bu arada iki dafa Osmanlı ordusu içinde savaşa iştirak etti, yaralandı. Bunlar 1696 ve 1698'deki Nemçe ve Erdel seferleridir. Osmanlı'da askerın moral gücünü artırmak için, büyük şeyhler, gönül adamları, zaman zaman savaş ve seferlere çağırılmış, onlar da katılmışlardır.

Bursalı İsmail Hakkı hareketli bir hayat yaşamıştır. Balkanların Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki hizmetleri yanında, hac yolculukları sırasında Mekke, Medine ve Mısır'da kalmıştır. Ayrıca üç yıl Şam'da bulunmuştur.

Bursevî çok eser vermiş bir müelliftir. Ruhü'l-Beyan adlı tefsiri meşhurdur. Çoğu tasavvuf alanında olmak üzere, yüzden fazla kitap, on binden fazla manzume yazdığını kendisi söyler. Eserlerinin dili Arapça, Farsça ve Türkçe'dir. Yaşadığı devirde Arapça ve Farsça cennet dili sayılıp Türkçe pek rağbette olmamasına rağmen o, Türkçe'nin de değer bakımından o dillerden asla geri olmadığını söyler.

Bursalı İsmail Hakkı 1725 yılında 73 yaşında vefat etti. Bursa Tuzpazarı'nda yaptırdığı Cami-i Muhammedi adını verdiği caminin kible tarafına defnedildi. Aynı avlu içinde İsmail Hakkı Tekkesi'nin yapıları da bulunmaktadır. Günümüzde de çokça ziyaret edilen maneviyatlı bir yerdir.

İsmail Hakkı Bursevî, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta zayıflamaya başladığı bir devirde yaşadı. Eserlerinde hem devlet adamlarına, hem de zamanının medrese âlimlerine ve taklitçi dervişlere öğütler verir, onların hatalarını gösterir. Dilini ve milletini çok seven Bursevî, bütün hayatını çalışmakla geçirmiş, doğru bildiklerini cesaretle söylemiştir. Binlerce sayfalık kitapları ve şiirleri ile insanları iyilik ve sevgiye çağırmıştır.²⁰

*

Onun eserlerinden biri de tez konumuz olan şerhtir. Hacı Bayram Veli'nin meşhur şiiri hakkında yaptığı açıklamalardan oluşan bu şerhin bir kaç yazma nüshası vardır.²¹ Biz çalışmamıza esas olarak, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1521/1 numarada kayıtlı olan nüshayı aldık.

²⁰ Bursevi için bkz. Namlı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı, İnsan yayınları, İstanbul, 2001, "İsmail Hakkı Bursevî" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C. XXIII; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, Uludağ Yayınları 1993; Demirci, Mehmet, Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, Mavi yayıncılık, İstanbul 2005.

²¹ Bkz. Ceyhan, Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, s.44, Kitabevi yayını, İstanbul, 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH-İ EBYAT-I HACI BAYRAM VELÎ ADLI ESERİNDEKİ TAVAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Bursevî'nin şerhini dikkatlice tarayarak, orada geçen tasavvuf terim ve kavramlarından bir kısmını çıkardık ve aşağıdaki sistematikte vermeye çalıştık.

A- YARATILIŞ VE ÂLEMLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- ÂLEM

Lügat olarak; kendisiyle bir şeyin bilindiği şeyden ibârettir. Istılah olarak; varlıklardan, Allah'tan başka her şeydir. Çünkü onunla Allah, isimleri ve sıfatları bakımından bilinir.²²

Kâşânî, âlemi hakkın dışındaki her şey, yaratıcısına delâlet eden alâmet olarak tanımlar. Gerçekte âlem mümkünlerin nitelikleriyle sınırlanmış varlıktır ve bu nedenle Hakk'ın dışındaki her şeyin ismidir. Âlem Hakka göre gölge gibidir.²³

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen manevi âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzâh âlemi. İbnü'l-Arabî'den itibaren insana küçük âlem, kâinata da büyük âlem denilmiştir. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellîlerinden ibarettir.

Gazâlî İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, manevi varlıklar sahasına melekût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ceberût âlemi adını verir.

Sühreverdi el-Maktûl, âlemi nur tabakaları şeklinde tasavvur etmiştir. Ona göre Allah nurların nurudur. Âlemler ise ona yakın olduğu nisbette nurlu, ondan uzak bulunduğu nisbette de karanlık olur. Yokluk ve madde karanlık âlemi meydana getirir, ruhanî âlem ise nurludur.²⁴

²² el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Kitabu't Ta'rîfât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, Çeviren: Arif Erkân, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s.149.

²³ Kâşânî, Abdürrezzâk, Tasavvuf Sözlüğü, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.361.

²⁴ Uludağ Süleyman, "Âlem", DİA, c.II, İstanbul 1989, s.360.

Sühreverdî'ye göre ise; âlem-i mülk, kâinatın dış yüzü ve görünüşü, âlemi melekût ise, kâinatın iç yüzü ve sırrıdır.²⁵

İsmail Hakkı Bursevî ise; âlemi, süflî cisimler âlemi ve ulvî ruhlar âlemi olarak iki şekilde ele alır. Kalp âlemi ise, bu ikisinin arasında yer almıştır. Et ile kemik arasında kıkırdak gibi. Bu bakımdandır ki, kalbin ruhanî ve cismanî kuvveti vardır. Cihan, dünyadır, cisimler âlemine bakar. Cihanın sınırı yedinci feleğin dibinden toprağın altına kadardır ki bunun tümüne olma-bozulma âlemi denir. Ruhlar âlemi ise arşın yukarısına denir. Dolayısıyla arş-ı muhîtin arkası, keşf sâhibi sûfilere göre, boş ve dolu olmaya âlem değildir.²⁶

Sûfiler âlemi; kendisiyle yaratıcının bilinebileceği, O'nun sıfatlarının nazargâhı olan bir yer olarak görürler. Ve âlemi derecelendirerek veya çeşitli isimlerle nitelendirerek kendi tasavvuf yolundaki anlayışlarını göstermeye çalışırlar.

2- A'YÂN-I SÂBİTE

Eşyanın Allah'ın ilmindeki sûretleri, varlıkların Allah katındaki ilmî sûretleri, ma'dum, bir şeyin Hazret-i ilmiyedeki hakikatıdır.²⁷

A'yân-ı sâbitenin dış âleme nazaran varlığı yoktur. Onun için “yok” olarak kabul edilir. Bu manada ona “mümkün” de denir.²⁸

Başka bir tarifte ise Allah Teâlâ'nın ilminde, mümkünâtın hakikatlerinin bilinmesidir. Bunlar, Hazreti ilmiyedeki ilâhi isimlerini hakikatlerinin sûretleridir.²⁹

A'yân-ı sâbite terimi tasavvuf tarihine İbnü'l-Arabî ile girmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre yaratıkların ve eşyanın üç safhası vardır. İlk safhada eşya birbirinden ayırt edilmeksizin ve aralarında bir farklılaşma söz konusu olmaksızın Allah'ın ilminde küllî bir bilgi olarak vardır. Buna “şüûn-ı sâbite” veya “taayyün-i evvel” denir. Eşya ikinci safhada cihan-ı sâbite halindedir; birbirinden ayrılmaz ve farklılaşmış bir vaziyette Allah'ın ilminde vardır. Bu safhada varlıklar müşahhas şeyler halindedir. Buna da “taayyün-i sâni” adı verilir. Üçüncü safhada eşya “a'yân-ı hâriciye” halinde vardır. Eşyanın bu şekilde dış âlemde zuhur ve tecellî etmesine “taayyün-i hâricî” adı verilir; yaratma (halk) bundan ibârettir.

²⁵ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Âvârifü'l-Meârif, Çev: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 1999, s.106.

²⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî, vr.2b

²⁷ Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s.68.

²⁸ Uludağ, Süleyman, “A'yân-ı Sâbite”, DİA, c.IV, İstanbul 1991, s.198.

²⁹ Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.25.

Vahdet-i vücud nazariyesine göre varlık bir tanedir; o da Allah'ın varlığıdır. A'yân-ı sâbitenin âlemdeki tecellisî olan dış varlıklar, hakikatte Hakk'ın oluş vasfıyla zuhur etmesinden, yani varlığının dışa taşmasından ibâret olduğundan aslında “yok” hükmündedir. Kendilerine aitmiş gibi görünen varlıkları aslında Hakk'ın zuhur etmiş varlığıdır; gerçek değil gölge varlıktır.

Bunların görünen varlıkları gerçekte Allah'ın varlığının değişik sûretlerde tecellîlerinden ibarettir.

Belli bir şeyin şekli, çeşitli ve değişik aynalara aynı anda farklı biçimlerde yansiyarak bir çokluk meydana getirdiği gibi, bir ayna durumundaki a'yân-ı sâbiteye akseden Hakk'ın varlığı da böyle bir çokluk meydana getirir. Çokluk vehim ve hayal olarak vardır, birlik gerçek olarak mevcuttur.³⁰

Bursevî ise; konu ile ilgili bir örnek verir ve der ki: bazı kişiler yaratılışlarını değiştirmeden hem başlangıçta hem de sonunda rızıklanmış kimselerdir. Örneğin: Şeyh Abdülkadir el-Geylânî, Şeyh Muhyiddin el-Arabî ve Üveysü'l Karenî gibi. Bazıları ise ilk halde fitrat değiştirip, sonra mürşid-i kâmile yaklaşırlar bunlar öncesinde mahrum fakat sonrasında rızıklanmışlardır, Fudayl lyâz, Mâlik Dinâr ve İbrahim Ethem gibi. Bazıları ise hem başlangıçta hem de sonunda mahrum kalırlar. Mürşidin terbiyesinin bunlarda eseri yoktur.

Sonuçta kabiliyeti, ortaya çıkacak bazı engeller bu durumun oluşmasına mani değildir, der ve herkesin ve her şeyin hakikatının aslında a'yân-ı sâbitede var olduğunu, her aynın olması gerekliliği ne ise onun üzerine devam ettiğini ifade eder. Ve şu sözü örnek olarak verir: “ Saîd olan annesinin karnında saîddir ve bunun hakikatı Ümmü'l Kitab'ın bâtınındadır.”³¹

3- HAKÎKAT-I MUHAMMEDİYYE

Bütün güzel isimleri kendinde barındıran ve bulunduran ilk taayyunla birlikte olan zât. Her şey bu hakikatten ve bu hakikat için yaratılmıştır.³²

Hakîkat-i Muhammediyye fikrine ilk olarak Sehl b.Abdullah et-Tüsterî'de (ö.283/896) rastlanır. Tüsterî, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüş ancak hakîkat-i Muhammediyye kavramından açıkça söz etmemiş ve bunun bir yaratma sebebi olduğunu söylememiştir.

³⁰ Uludağ, Süleyman, Agmad, DİA, s.198, 199.

³¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

³² Uludağ, Süleyman, TTS, s.202.

Hakikat-i Muhammediyye görüşü en güzel biçimde Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî tarafından açıklanmış, Fusûsü'l-Hikem'e şerh yazanlar da bu konu üzerinde önemle durmuşlardır.

“Vücûd-ı mutlak”ın taayyün ettiği ilk mertebeye hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma (halk) fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.

Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsi hadis olarak da rivâyet edilen “Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım.” (Aclûnî, II, 164; Hâkim, el-Müstedrek, 11615) ifadesiyle bu husus anlatılır.

İlk ilâhi tecellî olması sebebiyle “taayyün-i evvel”, sevgi tarzında tecellî olması dolayısıyla “taayyün-i hubbî” adı da verilen nûr-ı Muhammedî zuhur ettikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan peygamber insanlığın manevi babasıdır. Hz. Âdem insanların maddeten babası, Hz. Peygamber ruhların babasıdır.

İbnü'l-Arabî, hakikat-i Muhammediyye'yi vücûd-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı olarak görür. İbnü'l Arabî'ye göre hakikat-i Muhammediyye nur olması bakımından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslıdır. Varlık şeklinde zâhir olan ilâhi tecellînin ilk mertebesidir.³³

Bursevî ise bu konuda şuna değinir: Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (S.A.V.) - peygamberlik evlâdının sonuncusu ve risalet zincirinin sonu iken- aslın aslı olan Hz. Adem ve benzeri, dalı durumundaki Hz. İbrahim ve babaları mükerrer peygamberlerden daha ziyade onun yücelik ve şeref zirvesine ayak basması, nihâyet terkip âlemi olan felekler feleği mübarek ayaklarını öpmekle şereflemeleri bu hususta en güçlü delildir.

Bu bakımdan, arş-ı âzam, hürmet edilmesi vâcib nebevî ruhun amacgâhıdır. Sair ulü'l-azm Resullerin karâgâhı ise, kerim olan kürsîdir.³⁴

³³ Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, DİA, İstanbul 1997, c.XV, s.179- 180.

³⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.1b.

4- TECELLÎ

Tecellî, ortaya çıkmak ve görünmektir. Kudret-i ilâhiyye eserlerinin eşyada görünmesidir.³⁵ Gaybların nurlarından kalplere açılan şeylerdir. Tecellîlerin geliş yerleri birden çok olması bakımından “gayblar” diye çoğul söylendi. Çünkü her ilâhi ismin, kavramı ve vecihleri bakımından çeşitli tecellîleri vardır.³⁶ Tecellînin nasıl meydana geldiğini Allah’tan başka kimse bilemez. Âlem, tecellînin vukuu ânında hâdis ve mevcûd, ondan sonra aslına dönerek fânîdir. Fakat bu tecellîler o kadar sür’atli ve dâimîdir ki iki tecellî arasında hiçbir fâsıla hissedilmez durum böyle devam ettiğinden biz mevcûdâtı dâimî sanırız.

Tecellîde gaybdan şehâdet âlemine, karanlıktan aydınlığa çıkış söz konusudur.³⁷

Tecellî, tecellî-i ef’al, tecellî-i esmâ ve tecellî-i sıfat gibi gruplara ayrılır. Tecellî-i ef’al denilen fi’il tecellîsi, Hakk Teâlâ’nın fiillerinden birinin kulun kalbinde açılmasıdır. Bu mertebeye eren sâlik “Lâ fâile illallah” sırrına erip bütün fiilleri Hak’tan bilir. Tecellî-i esmâ, Hakk Teâlâ’nın esma-i hüsnâsından bir ismin sâlikin gönlünde yer etmesidir. Böyle bir tecelliye mazhar olan kimse, o ismin nurları altında hayrete düşer. Sıfat tecellîsi ise Hakk’ın sıfatlarından birinin kulun kalbine açılmasıdır. O sıfatın bazı eserleri Cenab-ı Hak’ın fazlıyla kulda zâhir olur. Meselâ Hakk’ın “Semî” sıfatıyla tecellî ettiği bir kul, cansız varlıkların bile söz ve tesbihini duyar hâle gelir. Bir de bunların ötesinde “zâtî tecellî” vardır ki “ilâhî zâtın zâtı için tecellîsi”dir. Bu tecellî kulların idrâkinin üstündedir.³⁸

Sehl şöyle der: “Tecellînin üç hâli vardır: Zâtın tecellîsi: mükâşefe, zâtın sıfatının tecellîsi: nur mahalli, zâtın hükmünün tecellîsi: ahiret ve oradaki haller.”³⁹

Tecellî rahmânî bile olsa müride gereken, buna rağbet etmemektir. Zîra tecellîler nûrânî perdeler olup bunlara takılı kalındığında, esas maksada ulaşmada birer engel hâline gelirler. Tecellîler, cezbeyi ve sekrî beraberinde getirmekte, dolayısıyla kişi en yakınındakini bile tanımaz hâle gelmektedir. Bu haldeyken

³⁵Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, Çev: H.Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996, s.524.

³⁶el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.56.

³⁷Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.524.

³⁸Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, Ensâr Yayıncılık, İstanbul 2000, s.225.

³⁹Daha geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, Ta’arruf, Haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s.180- 181.

tecellilere dikkatî yoğunlaştırmak, bunlara takılı kalmak, yaşadığı hâli en yüce hâl zannedip daha üst mertebelere ulaşamamaktadır.⁴⁰

Bursevî ise kalpten bahsederken; tecellîye de değinir ve şöyle der: Bütün isimlerin yeri birdir; dârü'l-mülk, melikü'l-mülûk gibi. Her ne kadar ilâhî sırrın, tecellîlerin çeşitlenmesi bakımından, birkaç yer belirlemesi varsa da bu, ulaşılacak istenen yer için bir çıkış noktasıdır ve hükümdarın evi olmak üzere belirlenen yer ancak kalptir.⁴¹

Ve yine zâtî tecellînin idrâkinin zor olduğu hususunda da şunları söyler: İlâhî tecellî ile ortaya çıkanlar arasında irtibâtı bilmek güçtür. Tam bir keşif gerçekleşemez, çünkü o mana gizlidir, bütün ve o bütünün parçaları gibi değildir ama gereklidir. Ve vâcibu'l-vücûdu “küllî” diye temsil ettikleri büyüklük içindir ve illâ külliyyet ve cüz'iyet ve benzeri şeylerden uzaktır.⁴²

B- SEYR Ü SÜLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

GAFLET-HİCÂB

Gaflet, nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, kalbin Hak'tan gâfil olması, onun zikrinden mahrum kalmasıdır. Gaflette olan kişilere gâfil ve ehl-i gaflet de denir.⁴³

Bursevî ise gafleti şu şekilde anlatır: Yetmiş bin perdedir ki, kimisi karanlık, kimisi de aydınlıktır. Yani vuslat halinde, vuslatın ne olduğunu bilmez. Yoksa keşf ehline ve Hakk'a göre değildir. Zîra Hak perdeli değildir. Eğer öyle olsaydı sınırlanmış (mahsûr) olması gerekirdi. Hak, kendi sıfatlarıyla perdelidir. Bu gelinin, duvakla örtülü olmasına benzer. Duvak, geline perde değil, bilakis, başkasına perdedir. Bu toplantıda başkası bulunmaz.

Öyle ise Hakk'ın sıfatı kime perde olur? Aynı şekilde, ayna görülen veya görene perde olmaz. Öyle ise perde dedikleri şey, gözde bulunan perdedir. Araplar, göze “ayn” derler. Ayn'den kastedilen şey zâtdır. Zât'dan murad, insanî hakikattir ki bu, imkânî ve vücûbî hakikatın berzahıdır. Öyle ise bu hakikatı, bahsedilen kevnî ve

⁴⁰ Haksever, Ahmet Cahid, “Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvîfi Kavramlara Yaklaşımı”, Tasavvufî İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Temmuz-Aralık 2004, Sayı:13, Ankara 2004, s.378-379.

⁴¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.2b

⁴² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15b.

⁴³ Uludağ, Süleyman, TTS, s.185.

gayr-ı kevnî yaratılan ve yaratılmayan âlemle ilgili olan perdelerden soyulan, Hazret'in cemalini görür. Aksi halde görmez.⁴⁴

İnsanın eksilme ve noksan içinde olması, içinde bulunduğu gaflet halinden dolayıdır. Gaflet, nefsin türlü âfetlerinden doğar.

İmânın artması manasına gelen sükûnet indiği zaman, nefis sükûnet bulur ve kendisine nefes veren Allah'ın lütfuyla hevâdan uzaklaşır. Nefis sükûnet bulduğu zaman, Allah'a muhtaçlığın ve yakarışın alâmeti olan kalpteki gaflet perdesi kalkar.⁴⁵

Allah'tan gâfil olmak, kâfir ve âsilerde olduğu gibi, Müslüman ve âbidlerde de olur. Herhangi bir şeyle aldanan, Allah'ın emrini yerine getirmemiş, O'ndan sakınma ve korkusu az olmuş olur.

Allah'ta gâfil olmak; Allah'ın kendisine verdiği güzel şeyleri ve recâyı düşünerek, biraz ibâdet ve ilmiyle, insanın kendisini aldatmasıdır. İnsanların çoğu bunların bazıları yüzünden aldanır da Allah'a âsi olur; ama hâlâ, iyilerden olduğunu zanneder işte bu aldanmadır.

Aldanma iki çeşittir: Birincisi, dünya yüzünden ahiretten gâfil olmak ve ikincisi, hem Allah, hem de ahiretten gâfil olmak.

Dünya yüzünden ahiretten gâfil olmak, dünyayı ahirete tercih edip, onunla meşgul olmaktır.

Kâfirlerin aldanması; nefsin, verilen dünya nimetlerinden dolayı kâfirin kendisini Allah katında değerli sanması ve dalâlette olduğu halde kendisini hidâyette sanması şeklinde bir aldanmadan ibârettir.

Müslüman avam ve günahkârların aldanması ise, nefis ve düşmanın (şeytan) bir aldatmasıdır. Allah'ın recâsını, cömertlik ve keremini hatırlar, böylece nefsin hoş tutar (günahları için canını sıkmaz), böylece günah işlemeye, Allah'a isyana devam eder de bunu “recâ: ümit” sanır. Vehb b. Mürebbih'in oğluna: “Allah'tan sakın gâfil olma. Zîra bu, Allah'ın emrinden çıktığın halde, mağfiretini ummaktan başka bir şey değildir.” demesi buna misaldir.⁴⁶

Tasavvufta “hicab” adıyla anılan ve kulun Allah ile yakınlığına engel olan perdeler genellikle zulmânî ve nûrânî hicâb olmak üzere iki adla anılır. Zulmânî hicâb, beden kaynaklı; tenle ilgili maddî perdelere denir. Nûrânî hicâb ise ruh

⁴⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.7a.

⁴⁵ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Kûtü'l-Kulûb, Çev: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c. I, s.292.

⁴⁶ el-Muhâsibî, er-Riâye (Nefis Muhasebesinin Temelleri), Haz. Süleyman Uludağ, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.509-514.

kaynaklı hicâbtır. İnsan ruhu ten kafesine girdikten sonra maddî ve zulmânî bir hicâb ile perdelenmiştir.⁴⁷

Hicâb ise âlemdeki suretlerin kalbe yansıyor, derinleşmesi ve her yanı kaplamalarıdır. Böylelikle perdelerin karanlıklarının birikmesiyle nûrânîliği kaybettiği için kalpte hakikatlerin tecellisine dair arzu kalmaz. Bu nedenle varlıkların yaygın bir şekilde kalpte bulunması ve onda derinleşmeleri kalp için perde ve pas diye isimlendirilmiştir.

Bazen hicab, hangi özellikle olursa olsun, 'Haktan başkaları' anlamındaki ağyâr'ı görmek anlamında kullanılır.⁴⁸

Bursevî'ye göre kişi Allah'ı zikrettiği zaman bir hicâbı yok olur. Bunda kalbin evvel halinde ziyade katılık ve kalınlığına işaret vardır ve hicab yetmiş bindir ki toplamı bunlardır: Nefs ve kalem, levh ve hebâ, cisim ve arş, kürsî ve cinan-ı seb'; nîrân-ı seb' ve eflâk-i seb'a ve erkân-ı seb'adır.⁴⁹

Dolayısıyla, kişinin bahsedilen perdeleri yok edebilmek ve gafletten kurtulabilmesi için manevî bir eğitimden geçmesi gerekir ki tasavvufda buna Seyr ü Sülûk adı verilir.

Bu bölümde kişiyi gafletten, hicabtan kurtarmanın manevî bir yolu olan seyr ü sülûktan ve onunla ilgili kavramlardan bahsedeceğiz.

1- SEYR Ü SÜLÛK

Sülûk; yola girme, yol tutma, yol alma anlamına gelen Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehlinde, bir mürşide intisab eden kişinin, tarîkat usûlüne riâyet ederek manevî yolculuğuna ve yol almasına denir.⁵⁰

Kâşânî'ye göre ise; davranış ve hal olarak Rabb'e yakınlık mertebelerine yükselmektir. Bu ise insanın içinin ve dışının ilgilendiği mücâhedeler ve karşılaştığı yorucu sıkıntılarda birleşmesiyle gerçekleşir; artık nefsinde mücâhede karşısında bir güçlük ve sıkıntı duymaz.⁵¹

⁴⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.462.

⁴⁸ Kâşânî, Abdürrezzak, Tasavvuf Sözlüğü, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.2001.

⁴⁹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15a.

⁵⁰ el-Cürcânî Seyyid Şerif, Age, s.126.

⁵¹ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.304.

Sülûk, “kulun, Allah’a kavuşmaya hazırlık mahiyetinde olmak üzere, ahlâkını süslemesi” tarzında da tarif edilir. Bu durumda sülûk, tahsil, mücâhede, nefy ve isbât yani sâlikin kendini ve masivayı nefy ve vücûd-ı Hakk’ı ispat etmesi şeklinde anlaşılır.

Hacı bayram Velî’nin sülûk adı verilen manevi eğitimi, kimi zaman uzun yıllar içerisinde olurken, kimi zaman da kısa sürede gerçekleşir. Yani manevi olgunlaşmanın sınırı yoktur.⁵²

Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir. Yani, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin manevî makamlarını tamamlayıncaya kadar geçeceği sahaların adıdır. Seyrin başı sülûk; yani yola girmek, sonu da vusûl; yani Hakk’a vuslattır. Hakk’a vuslat Allah’ı görüyormuşçasına kulluk (ihsan) şuûruna ermek; dâima Hakk ile beraber bulunduğu bilincini yakalamak, O’na teslim olup, O’ndan râzı olmaktır. Tasavvufta seyr ü sülûkta süreklilik ve devamlılık esastır.⁵³

Şârihimiz Bursevî, bu konuda şöyle der: Sülûk, manevî bir hareket ve kalben olan bir muhâcerettir. Bu mesleğin sahiplerinin en eski yoludur. Çırak bir ustaya herhangi bir sanat için başvurduğu gibi mürid de şeyhe bâtını marifeti elde etmek için gidip gelmesi gerekir.⁵⁴

Sülûk, özel bir gidiş ve seyrdir ki cehâletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka, bir hükümden bir hükme ve bir halden bir hâle ve kendi vücûdundan Hakk’ın vücûduna doğru manevi ve kalbî bir harekettir.

Sahih bir sülûkün neticesi vuslat menziline ulaşmaktır. Bunun için sâlikin nefis ve şeytana yoldaş olmaması gerekir. İlâhî vuslat iki adımdır: Biri masivadan yüz çevirmek, diğeri Hakk’a mutlaka yönelmektir.

Sülûk her ne kadar bâtını bir hareket olsa da esbâbı, ona yardımcı olan şer’î-zâhiri emirlerdir. Amel-i sâlih ve takvâ üzerine bina edilmeyen sülûk, şeytanîdir.

Seyr ü sülûk esnasında amelden başka zahirde bulunması gereken şartlardan birisi de mürşid-i kâmile beraber olmak ve sülûku onun rehberliğinde yürütmektir. Bâtında bulunması gereken şartlar ise iman, ihlâs ve ihsândır.

⁵² Cebecioğlu Ethem, “Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi”,TD, Ocak-Haziran 2002, Sayı:8, s.217.

⁵³ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.456.

⁵⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12a.

İsmail Hakkı'ya göre sülûk, biri müriden hizmet ve diğeri şeyhden nefes olmak üzere iki şeyden ibârettir. O nefese “nefes-i rahmânî” denir ki, onun eseri manevî hayattır.

İsmail Hakkı cihâd-ı ekber olarak nitelendirdiği seyr ü sülûkun muhtelif mertebelerindeki insanların durumunu, cihâd-ı asgâr olarak nitelendirdiği savaşa giden insanların durumuna benzetir.

İsmail Hakkı'ya göre ehl-i sülûkten kemâle ermeden vefât edenler için isti'dadlarına göre vefatlarından sonra da terakkî vardır.

O, sülûk sırasında yolda kalanları henüz müddeti tamam olmayan cenine veya süt çocuğuna benzetir ki bunlar genç olana kadar nice günler geçmesi gerekir.

İsmail Hakkı, değişik açılardan sülûkun sonu ile ilgili değerlendirmelerde bulunur. Sâlikin seyri tamam olunca nihâyette nihâyeti olmayanı bulur. Sülûkun sonu beşerî vasıflardan sıyrılmak, meleklerin ahlâkıyla hatta ilâhi sıfatlarla vasıflanmaktır.

Sülûkun tamam olması seyr yoluyla değil, makâmata ulaşmaktır. Çünkü hem dünyada hem de ahirette seyr fillâha nihâyet yoktur. Sâlik nereye ulaşırsa ulaşsın, sanki henüz mübtedî gibidir. Çünkü Hakk'ın zât, sıfât ve ef'âline nihâyet yoktur.

Sülûkun teennî ile, yavaş yavaş olması bir defada olmasından daha faydalıdır. Bir defada olduğunda kendine hâkim olamayarak meczûb ve mağlûb olur. Sülûk, adım adım, menzil menzil yürüyerek menzillerin menziline ulaşmaktır.⁵⁵

2- TARÎKAT (TARÎK, SEBİL, SIRAT)

Hakk'a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve âyinleri bulunan yol demektir. Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefesler sayısınca Allah'a yol gider.⁵⁶

Tarîkat, sâlik-i ilallah olanlara mahsus olan sîrettir ki menziller kat' etmeğe ve makamlarda terakkîye dâirdir. Şeriat ehli tarîkat-i Muhammediyye üzerine olmakla beraber onlara göre vakfe ehli olduğundan onlara ehl-i tarîkat denilmiştir.

İsmail Hakkı tarîkatı, “Her nesneyi kendi yolundan arayıp esbâbına teşebbüs etmek” olarak da tarif eder.⁵⁷

⁵⁵ Namlı, Ali, Age, s.256-259.

⁵⁶ Uludağ, Süleyman, TTS, s.468.

⁵⁷ Namlı, Ali, Age, s.249.

Fıkhî, itikâdi konularda meydana gelen fırkalara mezhep denildiği gibi tasavvufî eğitimde farklı metodlar uygulayan mekteplere de tarîkat denir. Tarîkatlar insanlardaki meşreb farklılığından kaynaklanır. Tasavvufta tarîkat kavramının kullanılması h. III ve IV. asırlarda başlar. Ancak bugünkü anlamıyla bir şeyhin etrafında toplanan müridânın tekke ortamında muhtelif usullerle eğitilmesi anlamında tarîkat, Abdülladir Geylânî ve Ahmed Rifâî'nin yaşadığı h. VI.- m. XII. asırlarda ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Tarîkatın başı, şeriat hükümlerine riâyet ile birlikte âdab ve onu tâkip eden hususlar, sonu ise inniyyet mertebesidir. Tarîkat-ı Muhammediyye'ye sâlik olana farz olan, masivayı kalbinden çıkarmaktır ki buna “infisâl” denir.

Tarîkatın faydası, mecâzi vücûddan çıkmak ve hakiki vücûda ulaşmaktır. Hakîki tevhid, insanı hakîki vücûd sahibine ulaştırdığı gibi mutlak rahmete de ulaştırır. İsmail Hakkı da, hakikat hânesinin kapısı olarak şeriat ve tarîkatı gösterir.

Allah’a giden yolların, yani tarîkatların çokluğu sâlikler için bir rahmettir. Nitekim “Allah’a giden yollar mahlûkâtın nefisleri adedinceidir.” denilmiştir. Aslında Halvetî, Celvetî vesâir ne kadar nisbet varsa hepsi hâdistir. Maksud olan hangi tarîkatla olursa olsun Hakk’a vuslattır. Bu olmadıktan sonra sadece o tarîkata mensûbiyetle iftihâr etmek fayda etmez.⁵⁹

Bursevî, şerhimizde tarîk, sebil ve sırat arasındaki farklara değinir ve şöyle açıklar: Tarîk, mu’tûdi’s-sülûk olsun gerekse olmasın gidilen yoldur. Sebil ise ondan daha özeldir ki mu’tâdi’s sülûk olan yoldur. Sırat da sebilden daha özeldir ki mu’tadi’s-sülûk olduktan sonra özellikle kastedilen yoldur. Mu’tad olarak tutulan yolda asla eğilip, bükülüp, sapma olmazsa ona da sırat denir. “Bizi doğru yola ilet” (Fatiha/5)’de olan vasıf ya keşfeden manasına veya sırat, tarîk ve sebil manasına alınmıştır.

Hacı Bayram Vefî’nin sözünde “sebil” ile murad, fî sebilillâhdır ki bol manasına gelmektedir. Bunda maksûdu maksada benzetme vardır. Zîra maksûd rızâullahdır ki onun yolu bezl-i ruhtur.⁶⁰

Bursevî’nin izâh ettiği gibi bazı kavram farklılığı olmasına rağmen tarîkat genel manada insanların manevi kâbiliyetlerini geliştirmek için kurulan manevî yoldur. Seyr-ü sülûkuna devam eden kişi o yolun yöntemleri ve usûlleriyle manevî eğitimine devam eder.

⁵⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.464.

⁵⁹ Namlı, Ali, Age, s.249-253.

⁶⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.22a.

3- SİLSİLE

Silsilenin sözlük anlamı “zincir” demektir. Terim manası ise, tarîkat şeyhlerinin Hz. Peygambere kadar uzanan üstadlar zinciri demektir. Silsile sülâle demek değildir, yani bir iş için aynı soydan gelmek şartı yoktur. Silsilenin kesintisiz olması idealdir. Ne kadar bilgili ve yetenekli olursa olsun, her aklına esen, ben şeyhim diye ortaya çıkamaz. Usul şudur:

Bir tarîkat şeyhi eğitimini tamamlamış müridleri arasından irşad görevine ehil ve yetenekli olanlardan bir veya bir kaçını, başka bir bölgede veya kendisinden sonra şeyhliği yürütmek üzere belirler ve görevlendirir. O şeyhin kendisi de bu yolla belirlenmiş olmalıdır. Ondan öncekiler de aynı şekilde seçilmişlerdir. İşte bu zincirin kopuksuz bir şekilde Hz. Peygamber’e kadar uzandığı kabul edilir. Bu yöntem kusursuz işlediği sürece, tarîkatın dejenere olması veya yetersiz ellere geçmesi önlenmiş olur.⁶¹

Silsilede yer alan şeyhlere “silsile ricâli” denir. Allah’tan sâlike iki yoldan feyz gelir: a) doğrudan yani aracısız olarak Allah’tan b) silsile ricâli vasıtası ile Allah’tan. Buna feyz-i isnâdi ve fuyuzât-ı silsile-i celîle gibi isimler verilir. Silsile son derece önemlidir. Silsilesini bilmeyen sâlik, nesebini bilmeyen kişi gibidir. Silsileden bahseden eserlere de silsilenâme denir.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den günümüze kadar devam eden iki silsile vardır. Bunlardan biri Hz. Ebû Bekir (r.a.), diğeri de Hz. Ali (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ulaşır. Diğer sahâbîlere aid silsileler, zaman içinde munkarız olmuştur.⁶³

İsmail Hakkı, silsileye önem verir hattâ Celvetiyye tarîkatı silsilesinde bulunan meşâyih’in kısa biyografilerine dâir Kitabü’s -Silsileti’l- Celvetiyye adlı müstakil bir eseri de vardır.

Evliyanın manevi silsilesi var, fakat surî silsilesi yoktur. Manevi silsile, nefes-i rahmânînin birinden diğere taalluk etmesi, ulaşmasıdır. Kıyamete kadar bu nefes kesilmez. Çünkü insan-ı kâmil âlemin rûhudur. Ruh bedenden ayrılınca beden nasıl fenâ bulursa insan-ı kâmil olmayınca da âlemin sûreti fenâ bulur. Evliyânın surî silsilesi olmaması, velâyet ve kutbiyyetin evlâda değil, isti’dadı olana intikal etmesi sebebiyledir. Çünkü bu mertebe sûretle kâim olmaz, mânâ ile kâim olur. Silsilede

⁶¹ Demirci, Mehmet, Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler, s.66.

⁶² Uludağ, Süleyman, TTS, s.434.

⁶³ Yılmaz, H.Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, s.318.

nazar nesebe değil, hâl ve kemâledir. Eğer sulbünden gelen evlâdında o mânânın verâsetine isti'dad varsa o da vâris olabilir.⁶⁴

Bursevî, sohbet-i ruhâniyye ve sohbet-i cismâniyyeden bahsettikten sonra sohbet-i cismâniyyenin daha kolay olduğunu ve galib olanın da, silsile ile irtibat ve vasıtalar ile almak olduğunu ifâde eder. Mirâc gecesinde bir kaç âyet-i şerife'nin vasıtasız nâzil olduğunu ama onda başkasının cebrail ile hâsıl olduğunu ve vahyinde bu iki alım ile mükerrerrem olduğunu ikisinin cesed ve ruhun esrârı olduğunu söyler.⁶⁵

Dolayısıyla tarîkatlerde silsile önemli bir kavramdır.

4- ŞEYH-MÜRŞİD

Üç ilimde -ki bunlar, şeriat, tarîkat ve hakikat ilimleridir- yüksek dereceye ulaşmış kimsedir.

Bu dereceye ulaşan kişi rabbanî âlim, rehber bir eğitimci ve doğruluk yoluna irşâd eden ve efendilerin yoluna ulaşmak için kendisinden yardım isteyeneye yardım edebilen bir mürşid sayılır; irşadı ise Hakk'ın ihsan ettiği rabbanî-ledünnî ilim, manevî-ruhanî tıp sayesinde gerçekleşir.

Şeyh ruh doktoru, sâlikleri iyileştiren, ilaçlarla onlara şifa verendir. Ruh doktoru sâliklerin kalplerine ilişen ve onları Hakk'a yakınlık nimetinden alıkoyan hastalıkları görebilme makamına ulaşmış kimse olduğu gibi, ayrıca bu hastalıkları ve sıkıntıları iyi edecek gerekli riyâzet ve mücâhede yöntemlerini de bilir. Binaenaleyh, ledünnî ilimde zikrettiğimiz makama ulaşan kimse, ruhların doktoru ve şeyhtir; kime tesir ederse o kurtulanlardan birisi hâline gelir.⁶⁶

Mürşidlik rütbesi; sûfîlerin yolunda rütbelerin en yükseği ve Allah'a davette peygamber vekilliğidir.

Mürşid-i kâmil, Allah Teâlâ'nın bir askeridir onunla isteyenleri irşâd edip, arayanları hidâyete ulaştırır. Mürşid-i kâmil, daha önceden kendi nefsini idâre edip yönettiği gibi, müridlerin nefislerini de aynı usûl ve edeple terbiye eder. O zaman mürşid-i kâmilde Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanma durumu hasıl olur.

Allah Teâlâ'nın, sohbet edenle sohbet edilen (yani mürşidle mürid arasında) güzel bir kaynaşma meydana getirmesi sebebiyle, bir çocuğun tabii doğumla

⁶⁴ Namlı, Ali, Age, s.290.

⁶⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12b.

⁶⁶ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.319.

babasının bir parçası olduğu gibi, mürid de mürşidinin bir parçası durumuna gelir. Bu doğuş manevî bir doğuştur.

Mürşidler, Hz. Peygamber’le (S.A.V.) manen sohbet ve beraberlik sayesinde, kendilerine ulaşan manevi hal ve ilimleri aynı yolla müridlerine intikal ettirirler.⁶⁷

Şeyh, Hakk’a ulaşan yola girip o yolun tehlikeli ve korkulacak yerlerini bilen, müridi fayda ve zarar durumuna göre yönlendiren, uyaran; din ve şeriatı müridin kalbine yerleştiren, kullara Allah’ı, Allah’a kulları sevdiren kişidir.⁶⁸

Şeyh, kitap ve sünneti iyi bilen bir âlim olmalıdır. Fakat her âlim şeyh olamaz. Şeyh olacak kimsenin kemâl sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, az yeme, az uyuma, az konuşma ve halvet gibi, riyazat ve mücâhede, namaz, oruç ve zikir gibi nâfile ibâdetlerle nefsini arıtmış, Allah ve Resûlî’nün ahlâkıyla ahlâklanmış bir kimse olması gerekir. Ayrıca da Hz. Peygamber (s.a.v.)’e uzanan kesintisiz bir silsileye sahip bulunmalıdır.⁶⁹

Gerçek şeyh Allah’ı kullarına, kullarını hem Allah’a hem de birbirine sevdiren kâmil insandır.⁷⁰

İsmail Hakkı ise şeyh kelimesinden başka “meşâyih”, “mürşid”, “erbâb-ı irşâd”, “ehl-i irşâd”, “mürebbi” gibi kelimeleri de kullanır.

Bursevî, mürşidi gerekli görmesinin bazı sebeplerini şöyle açıklar: Önce şeriat ile tabîatı ıslâh, sonra da tarîkat ile nefsi tezkiye lâzımdır. Bunun için mürşid-i kâmil şarttır. Çünkü Allah’ın izni ile nâkısıları noksandan kurtarmaya kâdir olan kemâl ehlidir.

İnsanın manevi tekâmülünde (urûc) vâsıta, insân-ı kâmilidir. Aşağıların aşağısından yücelerin yücesine irşâd eden ve vuslat mertebesine yükselten odur.

Müridin murâdı zâttır. Zât ise vesîlesiz hâsıl olmaz. Burada vesîle ise şeyhtir. Tabiatın salâhı ve nefsin temizliği ancak Allah’ın inâyeti ve hidâyeti ile hâsıl olur. Bu inâyet ve hidâyetin alâmetlerinden biri de mürşid-i kâmilin mevcûdiyetidir. Mürşid olmadan Hakk’ın yolunu bulup menzil-i maksûda ermek güçtür.

Şeyh, ilâhi sırrın mazharı olduğundan hilâfetine binâen onun kapısı Hak kapısıdır. Mürid olan kimsenin o kapıya yanaşması, doğrudan Hak kapısına yapışmaktır.

⁶⁷ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.102-107.

⁶⁸ Cebecioğlu Ethem, “Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Felsefesi”, TD, s.218.

⁶⁹ Yılmaz, H.Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, s.184.

⁷⁰ Uludağ, Süleyman, TTS, s.456.

Zahiri ilimlerde, san'at ve mesleklerde üstâz-ı zahir olduğu gibi hakikat ilim ve marifetlerinde de mutlak âkıbet olan kurb-i Hak ve sırr-ı mutlaka ulaşmak için üstâz-ı bâtin zarûridir.

Sülûkun pek çok berzahları, kaydları ve nefsin mânileri vardır. Bunlardan kurtulmak için mürşid-i kâmilin sohbet ve irşâdı zarûridir. Şeyh olan kimse sülûkun bütün safhalarında müridin müşküllerini halletmeye kâdir olmalıdır. Bunun için sülûkun safhalarını iyi bilmelidir.

Zahiri hastalıkların tedâvisi için akıllı ve uzman bir doktora ihtiyaç olduğu gibi bâtin hastalıkların zevâli için de sâdık bir mürşid ve hâzık bir müeddibin terbiyesine gerek vardır.

Şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat mertebelerinin kemâlî ile husûlû mürşid-i kâmilin irşâdına bağlıdır. Kitap ve risâle okuyarak, kendi başına elden geldiği kadar amel işleyerek tecerrüd mertebesine ulaşmak mümkün değildir. Kalpten alâkaları kesmek için sülûke ve dört mertebede (şeriat, tarîkat, marifet, hakikat) mürşid ile beraberliğe ihtiyaç vardır.⁷¹

Bursevî, Hacı Bayram Velî'nin; "Şâkirdleri taş yonarlar yonub üstâza sunarlar." dizesinde; "üstâz"dan kastedilenin şeyh-i müsellik ve şâkirdten kastedilenin ise mürid-i sâlik olduğunu ifade eder. Onun tasavvufî anlayışında mürşid-i kâmil çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü mürşid-i kâmil taş parçası misâl olan kalbi tercih ile cevher sûretine kor. Mürşid-i kâmil kendine ait usul ve yöntemlerle müridine manevî yolculuğunda rehberlik eder.

Bursevî şeyhin bir mürid için ne kadar önemli olduğunu, bazı mutasavvıflardan aldığı sözlerle de destekler. Örneğin: Cüneyd el-Bağdâdî'ye nisbet ettiği "Kimin üstâzı yoksa onun üstâzı şeytandır." Yine Ebû Yezidü'l-Bestâmi'ye nisbet ettiği: "Kimin şeyhi yoksa onun şeyhi şeytandır." Sözleriyle de mürşidin ne denli önemli olduğunu ifade eder.⁷²

Bursevî, kâmil bir mürşide intisap etmek ve onu canından çok sevmekle vuslatın mümkün olacağını belirtir. Mürşid-i kâmilin gönlü, Allah'ın cemâl ve celâl sıfatlarının ma'kesidir. Müridin gönlü de mürşidin sohbetinde akseden irfan şulesiyle aydınlanmaktadır.

⁷¹ Namlı, Ali, Age, s.268-273.

⁷² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b, 12a.

Vâsıl-ı dergâh-ı Rabbül-âlemîn olmak durur

*Mürşid-i kâmil ile âlemde sohbetden murâd.*⁷³

5- MÜRİD - SÂLİK

Mürid, irâdeden soyulmuş olan kimsedir. Şeyh Muhyiddin el-Arabî, demiştir ki: Mürid, nazar ve istibsârdan kesilip Allah’a yönelen, varlık âleminde başkasının dilediği değil de, ancak Allah Teâla’nın dilediğinin vâkî olduğunu bildiği zaman irâdesinden soyunan, irâdesini yok edip, ancak Allah’ın dilediğini dileyen kimsedir.⁷⁴

“Başlangıç hâli sağlam, Allah’a yönelenlerin arasına katılan, müridliğinin sıhhatine sâdıkların gönülden şahitlik ettiği, henüz hâl ve makamlara ulaşmamış kimsedir. Mürid, irâdesiyle seyr yoluna girendir.”⁷⁵

Mürid, nefsinin dünyanın nimetlerinden alı koyan, ibâdetlerle ilgilendiği için lezzetlerden yüz çeviren kimsedir.

Ebû İsmail el-Ensârî, şöyle demiştir: “Mürid, korku ve ümid arasında amel eden; utanma duygusuyla birlikte muhabbete odaklaşan kimse demektir.”

Ebû Osman el-Mekkî ise, şöyle demiştir: “Mürid, kalbi Allah’tan başka her şeyden ölmüş kimse demektir. Böylece, sadece Allah’ı ve O’na yaklaşmayı ister, O’na kavuşmayı arzular. Rabbine karşı duyduğu aşırı arzu nedeniyle dünya arzuları kalbinden gider.”⁷⁶

Sûfîlere göre mürid, irâdesi bulunmayan kimse demektir. Irâdesinden sıyrılıp çıkamayan kimse mürid olamaz. Burada bir çelişki yoktur. Çünkü irâdeden sıyrılıştaki müridin kendi isteği ile olacaktır. Bu aynı zamanda mürşide teslimiyetin bir ifâdesidir. Tasavvuf kültüründe şu söz meşhurdur: “Mürşid önünde mürid gassal elinde meyyit gibidir.” Yani mürid, yıkayıcının önündeki ölü gibi olmalıdır. Zîra tam teslim olmadan yol almak mümkün değildir.⁷⁷

Yani, şeyh ile mürid arasında ilişki çok yüksek düzeyde sevgi ve teslimiyet ilişkisidir. Müridin manevi hayatını ilgilendiren her konuyu mürşidiyle istişâre etmesi uygun olur. Bunun ölçüsü tarîkatlara ve mürşidlerin özel tavırlarına göre değişebilir.⁷⁸

⁷³ Kara, Mustafa, Age, c.I, s.65.

⁷⁴ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.207.

⁷⁵ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, el-Lüma’, Çev:Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996, s.334.

⁷⁶ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.499.

⁷⁷ Demirci, Mehmet, Age, s.29.

⁷⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.491.

Hacı Bayram Velî'ye göre mürid, şeyhine son derece saygılı olmalı ve yanında boş söz konuşmamalıdır. Mürid, şeyhe tam anlamıyla teslim olmalıdır. Hacı Bayram Velî, müridi Akşemseddin'in kısa zamanda yetişmesini, teslimiyetle açıklamaktadır. Zîra müridin manevi olgunlaşma yolunda şeyhinden aldığı talimatları, harfiyen uygulaması onu kısa zamanda hedefine ulaştırır.⁷⁹

İsmail Hakkî'ya göre; mürid, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğunu bilmeli ve kendi iradesini Allah'ın irâdesine teslim etmelidir. Kanını heder ve malını da mübah kabul ederek varlığını ilâhi aşk uğruna fedâ etmelidir.

Allah'ın müridin kalbinden bir an bile ayrılmayan nazarı hem o kalbi bir ayna gibi parlattır, hem de onun Allah'ın cemaline olan arzusunu arttırır.⁸⁰

Kulun Allah'ı irâde etmesinin sebebi, daha evvel Allah'ın kulunu irâde etmiş olmasıdır. Allah Teâla irâde ettiği müridin kalbini halktan çevirerek kendine yöneltir. Yarattığı bir lütuf sebebiyle müride Allah için mücâhede etme, O'na yönelme ve O'nu irâde etme arzusu doğar. Sonra keşif açılır ve böylece içindeki halleri müşâhede eder.⁸¹

Bursevî'ye göre; müridin iradesini şeyhinin irâdesinde ifnâ etmesi gerekir. Nitekim şeyh de irâdesini Hakk'ın irâdesinde ifnâ etmiş olduğundan bu vâsıta dolayısıyla müridin irâdesi de Hakk'ın irâdesinde fâni olmuş olur.

Şakirdin üstâda ve müridin şeyhe muhabbeti cân u gönülden ve hakiki muhabbet olmalıdır. Çünkü kemâli ve hâlinin güzelliği buna bağlıdır. Muhabbetin eseri ise hizmettir.

Bir sâlik mürşidin kapısına mürâcaat ettiğinde ilk olarak kalbinden bütün vasıfları (rüsûm) çıkarıp ondan sonra o kapıya girmelidir.

Mürid ilk olarak nefsinin şeyhin nefsinde ifnâ etmeli ondan sonra fenâ fillâha ulaşmalıdır.

Müridin sebepsiz yere bir şeyhi bırakıp diğerine intisâb etmesi doğru değildir. Ancak önceki şeyh tarîkat ahvâline vâkıf, marifet ve hakikat terbiyesine kâdir olmazsa nâkıştan kâmile intikal mümkün olabilir. Mürid, mertebeleri azar azar talep etmeli, sebepleri hâsıl olmadan kendisine ait olmayan şeyi talepte acele etmemelidir.⁸²

⁷⁹ Cebecioğlu Ethem, A.g.mad, TD, s.218.

⁸⁰ Kara, Mustafa, Age, c.I s.65.

⁸¹ Kelâbâzî, Age, s.200.

⁸² Namlı, Ali, Age, s.282-285.

“Şâkirdleri taş yonarlar yonub üstâza sunarlar” dizesinde İsmail Hakkı Bursevî, üstâzdan murâdı şeyh-î müsellik ve şakirdten kastettiğinin ise mürid-i sâlik olduğunu daha önce söylemiştir. Taşdan kasdettiği ise hacet-i kalptir. Taşın yonulması onun terbiye edilmesi idi ki eğer bu taş yani “kalp” cilâ kabul eden cinsten olursa mermer haline gelir. Fakat aksi durum olursa ilaç kabul etmeyip hâli üzerine kalır.⁸³ Yani müridin, şeyhin manevi terbiyesi altına girebilmesi için öncelikle istekli olması ve isti’dadı olması gerekir.

Bursevî konu ile ilgili devam eder: Mürşid-i kâmil taş parçası olan kalbi tercih ile cevher sûretine kor, bunda istenilen şey cevher olmaya kâbiliyetli olan sahra ve mermerdir gayri değil.⁸⁴

Ona göre; şakird üstâza zahir olan san’atı tahsil etmek için mürâcaat ettiği gibi mürid de şeyhe bâtın olan marifeti tahsil etmek için gidip gelmesi lâzımdır. Ve nasıl şakird üstâza eksikliklerini düzeltmek için san’atını arz ettiği gibi mürid de sabah ve akşam, alçak gönüllü olup, ilerleyebilmek için gerek rüya gerek havâtır ve gerekse vâridat yoluyla halini şeyhe arz etmelidir.

Kişi, üstâzı gibi kalbi parlak olabilmek için uzun zaman dilimine ihtiyaç vardır ki bu da kalp taşına cilâ vurup şeyhin huzuruna varmakla olur.

Mürid, şeyhinin yaşadığı zaman diliminde şeyh rütbesine vasil olmamış, hiç bir kimse de üstâzın olduğun zamanda üstâz mertebesini bulmamıştır. Çünkü meşhur bir söz vardır ki “İki sıddığın bir yerde bulunması hikmete muhâliftir.”⁸⁵

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak bir kişinin kâmil bir mürşid bulduktan sonra ona tam manasıyla teslim olmadan ve ona karşı muhabbet duymadan seyr ü sülûkunda yol kat edebilmesinin zor olduğunu söyleyebiliriz.

6- ZİKİR - VİRD

Zikir, sözlükte, “bir şeyi ezberleyip korumak, hatırlamak, şan, şeref, öğüt, namaz, dua, ilâhi kitaplar ve övme” anlamına geldiği gibi, “unutulana hatırlamak, unutmamak için sürekli anmak” anlamına da gelmektedir.⁸⁶

Zikr kelimesi mastardır. Çoğulu: zükûr ve ezkâr şekillerinde gelir. Âlimler, Kur’an’da zikrin on yedi manada kullanıldığını tesbit etmişlerdir. Bu on yedi mana

⁸³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

⁸⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

⁸⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12a.

⁸⁶ Tenik Ali, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir”, TD, Sayı:8, Ocak-Haziran 2002, s.97.

şunlardır: Bir şeyi telaffuz etmek, unutmamak için bir şeyi zihinde hazır bulundurmak, sâdırda hâsıl olan şey, amele devam, lisânın zikri, hıfz, taat ve cezâ, namaz, beyân, hâdis, Kur’ân, şeriatleri bilmek, şeref, ayb, şükür, cuma namazı ve kalbin zikri.⁸⁷

Tasavvuf terminolojisinde ise zikir, “Allah’ı anmak, hatırdan çıkarmamak ve unutmamak” şeklinde ifade edilir. Zikir, tasavvuf ve tarîkat ehli kimselerin belli kelime ve ibâreleri çeşitli mikdar ve yerlerde usûlüne uygun bir şekilde ferdî ya da toplu olarak yerine getirdikleri bir riyâzettir. Tasavvufta gerçek anlamda zikir, zikreden kendinden geçip, sadece Allah’ı anması, her şeyi unutmasıdır. Zikirde ulaşmak istenen hedef, unutilan şeyi hatırlamak ve unutmamak için hatırdan tutma çabasıdır. Bunun neticesi de kişinin iç benliğindeki ilâhî bağın ve tecrübenin olgunlaşmasıdır. İnsan zikirle iç dünyasını zenginleştirirse, içindekiler ile birlikte evrenin yaratıcısını sürekli hatırında tutar.⁸⁸

Zikir, riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdettir. Allah şöyle buyurmuştur: “Allah’ın zikri en büyüktür.” (Ankebût/45)⁸⁹

Kuşeyrî der ki: Zikr Hakk Sübhânehu ve Teâlâ’ya giden yolda (riâyeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart zikirdir. Devamlı zikir müstesna, başka bir şekilde hiçbir kimse Allah’a ulaşamaz.

Zikir iki nevîdir: dilin zikri, kalbin zikri; kalbin dâîmi zikir mertebesine kul, lisân zikri ile vâsıl olur. Tesirli olan kalp zikridir.

İmdi kul, hem dille hem de kalple zikir halinde olursa sülûk hâlindeki vasfı itibarîyle kemâla ulaşmış olur.

Allah’ı kalp ile zikretmek müridlerin kılıcıdır. Onlar, düşmanlarına karşı bu kılıç ile savaşır, kendilerine gelen âfet ve mûsibetleri bununla def ederler. Belâ ve musîbet yaklaştığı zaman, kul kalbi ile Allah Teâlâ’ya sığınır, hoşlanmadığı her şeyi derhâl kendinden savmış olur, kendisine yönelen afet yolunu değiştirir.

Zikrin özelliklerinden biri de belli bir vaktinin olmayışıdır. Bütün vakitlerde kul zikretmekle memurdur. Ya farz veya nâfile olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Namaz bütün ibâdetlerin en şerefli iken bazı vakitlerde kılınması câiz değildir. Hâlbuki kalp ile zikre her hâlükârda devam edilir. Allah Teâlâ “Onlar ki

⁸⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.109.

⁸⁸ Tenik, Ali, Ag.mad. TD, s.97

⁸⁹ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.248.

ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler.” (Âl-i İmrân/191) buyurmuştur.

Zikrin özelliklerinden biri de Zikre, zikirle mukabele edilmiş olmasıdır. Allah Teâlâ: “Beni zikrediniz ki, ben de sizi zikredeyim.” (Bakara/152) buyurmuştur.⁹⁰

Allah kelâmını (Kur'an'ı) okumadan sonra, dil (ve kalp) ile yapılacak ibâdetlerde Allah'ı zikir etmekten daha efdali ve ihtiyaçların ona arz edilmesi için hâlis duâlardan daha üstünü yoktur.⁹¹

Âlimlerden biri de şöyle haber veriyor: “Allahü Teâlâ buyuruyor ki, kullarımın kalbine bakarım, kalbinde beni zikir tarafı gâlib olan kulumun sevk ve idâresini elime alır, onun arkadaşı ve dostu olurum.”⁹²

Hakiki zikir, zikir esnâsında mezkûr (yani zikredilen Allah) tan başkasını unutmaktır. Nitekim: “Unuttuğunda Rabb'ını zikret” (Kehf/24) buyrulmuştur. Bu, “Allah'tan başkasını unuttuğun zaman O'nu zikretmiş olursun”, manasına gelir.

Büyük sûfîlerden biri; “Zikir, gafleti tard etmektir, gafleti ortadan kaldırdığın zaman sükût da etsen zikir halindesin.” demiştir.

Zikrin nevîleri şöyle tasnif edilmiştir: Birincisi kâl (söz) zikridir. Bu, unutmadığın için zikredileni hatırlamandır. İkincisi zikredilenin vasıflarını hatırlamaktır. Üçüncüsü zikredilen temâşa edildiği için zikirden fânî ve gâib olmaktır. Zikredilenin vasıfları, insanın vasıflarını yok ettiği için insan yaptığı zikirden fânî olur.⁹³

Kendisine “zikrin ne olduğu” sorulan İbn Sâlim şöyle anlatmıştır: “Zikir üç türlüdür: Birincisi dille zikirdir, bunun on sevabı vardır. İkincisi kalple zikirdir, bunun yediyüz sevâbı vardır. Üçüncüsü sevâbı ölçülüp tartılamayan bir zikir türüdür o da, Hakk'a yakınlık sebebiyle muhabbet ve hâyâ ile dolmaktır.”⁹⁴

Sûfîler zikri “elest bezmi”ni ve orada verdiğimiz sözü hatırlamak olarak anlamaktadırlar. Mutasavvıflara göre gerçek zikir, Allah'ı şiddetle sevmek, O'ndan nasıl korkulması gerekiyorsa öyle korkmak ve gaflet meydanından müşâhede semâsına yükselmektir. Ya da Allah'ta başkasını unutmaktır. Çünkü Allah “Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret” (Kehf/24) buyuruyor.

⁹⁰ Kuşeyrî, Abdülkerim, Kuşeyrî Risâlesi, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s.301-303.

⁹¹ İmam Gazâlî, İhyâu'Ulûmî'd-Dîn, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, 3.Baskı, s.843.

⁹² İmâm Gazâlî, Age, s.850.

⁹³ Kelâbâzî, Age, s.154-157.

⁹⁴ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, Age, s.222.

Zikirden maksat Allah'ı hiç unutmamak olduğuna göre, zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır. Ancak cehrî olarak yapılan zikirlerin her birinin sâlikin durumuna göre ayrı özellikleri vardır. Tevhid zikrinin kalbi mâsivâdan temizlemede, lafza-i celâl zikrinin kalbî zikre ermede ayrı bir yeri vardır. Bunlardan hangisinin kime ne kadar yararlı olacağını müşşidler ta'yin eder.⁹⁵

İsmail Hakkı Bursevî ise, masiva muhabbetiyle gelecek gaflet ve isyan afetine karşı, zikri bir tedbir olarak görmektedir.

Hakkıyâ müştâk isen nûr-ı cemâle ermeye

Var hicâb-ı gafleti ref'eyle zikr et dâimâ

Zikir, vuslatın en güzel vesilesi, ilâhi huzurun tarifsiz lezzeti ve cennet nurunun numûnesidir. Zikir halkasını gümüş bir gerdanlığa benzeten Hakkı, bunu Allah'ın veli kullarına bir armağanı olduğunu belirtmekte; inat ve inkârla zikirden yüz çevirenlerin bu ilâhî lütufdan mahrum kalacaklarını hatırlatmaktadır.

Bütün nebatat ve cemadat ile birlikte yerkürenin deverânı, evliyânın zikrine katıldığını göstermekte; dünyada ve ukbâda makbul bir insan olmanın, ancak zikir dâiresine girmekle mümkün olabileceğine işâret etmektedir.⁹⁶

Bursevî, "Allahın adın anarlar o taşın her pâresinde" dizesini de; daha önce bahsettiği şâkirdlerin her an, Allah deyip zikrettikleri ve bu makama uygun olan mertebelerine göre esmâ-i hüsnâdan matlûba âit olan ismi vird ettiklerini söyleyerek açıklar.

Ona göre zikir, unutmayı uzaklaştırmak içindir onun içinde gafleti ortadan kaldırmak manasında cennette zikir yoktur, belki orada devamlı bir huzur vardır. Nitekim dünyada lisan zikri ile meşgul olmakla kalbî zikir ve kalbî zikirden de daimî zikir meydana gelip böylece zikir, zâkir ve mezkûrun birleşme sırrı açığa çıkmış olur.

Bursevî'ye göre, Hacı Bayram Veli'nin "o taşın her pâresinde" dediği; her yeni bir uğraşta demektir, çünkü kişi çalışma zamanında her bir kere zikretse kalp taşının bir parçası ayrılır; yani bir hicab kalkar. Burada kalbin ilk hâlinden ziyade katılığına ve gaflete işâret vardır.⁹⁷

⁹⁵ Yılmaz,H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.510.

⁹⁶ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.166.

⁹⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.14a, 15a.

Dolayısıyla Bursevî de diğer bahsi geçen mutasavvıflar gibi zikrin gaflet perdesini ortadan kaldırılabileceğine işaret etmektedir.

Bursevî hafî ve cehrî zikre de temas eder ve bu durumu kalple bağlantılı olarak şöyle açıklar: Kalbin imârı, nefsi yıkmakla meydana gelir. Nefis ise demir kaledir, öyle ki, topuz vurmakla yıkılmaz, gece gündüz olabilecek bir kuvvet lâzımdır.

Dolayısıyla işin başında cehrî zikir tercih edilir. Bundan kastedilen Hakk'ı işittirmek değildir. Çünkü Hakk'a nisbetle cehr ve ihfâ birdir. Belki nefisteki kabalık ve nefis kirini gidermek ve hicâbı ortadan kaldırmak içindir.

Bursevî “Zikirlerin hayırlısı hafî zikridir.” sözünü de şerhine koyar ve burada kastedilenlerin, nihâyet erbâbının hafî mertebesinde olan zikridir der. Çünkü bu zikir, hesapsız karşılığını bulur ki elûf un muzaafı mertebesidir, çünkü erbâb-ı aşerât ve miâd zikrinden ashâb-ı elûf zikri hayırlıdır. Zîra zikr-i hafî lisan-ı hakladır ki dil anı söylese yanar.⁹⁸

Dolayısıyla İsmail Hakkı, ilk olarak nefsin kirini giderebilmek için cehrî zikre ihtiyaç olduğunu, daha sonra ki aşamada hafî zikre ihtiyaç olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre hafî zikir lisanı hakla beraber olur.

7- SOHBET

Sohbet, beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Peygamber, müşid, muallim ve üstadla fizikî beraberlik sohbet kelimesiyle ifade edilmiştir. “İmanla Hz. Peygamber'i gören, onunla beraber bulunan ve bu imanla ölen” kimselere verilen “sahâbî” adı, sohbet kökündendir. Hz. Peygamber, ashâbını sohbetle yetiştirmiştir. Sohbet hem sözlü eğitim, irşâd ve tebliğ vardır, hem de hâl eğitimi ve manevi yansıma vardır. Şeyh veya görevlendireceği bir vekili vasıtasıyla ihvânın belli zaman ve mekânlarda bir araya gelmesi söz, fiil ve hâl ile etkileşimdir.

Sohbetin bir eğitim aracı olarak kullanılması özellikle tarikatların ortaya çıkışından sonraki döneme rastlar.⁹⁹

İlk sûfîler sohbe büyük önem verir, tasavvufî bilgileri ehil ve hevesli gördükleri muhiblerine özel sohbetlerle aktarır, eğitim ve öğretimde sohbeti esas

⁹⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.17a.

⁹⁹ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.505- 506.

alırdı. Sohbetinde istifade edilen sūfiye, şeyh-i sohbet, istifade edene sâhib denirdi. Sohbetin zıddı uzlet ve halvettir.¹⁰⁰

“Sohbet” kelimesi çeşitli kalıplarda Kur’an’ı Kerim’de doksan üç yerde geçer. Ondört yerde arkadaş, beş yerde eş, hanım, yetmiş dört yerde de yanında bulunmak, mensûbiyet, bir yere veya şeye bağlı halk, cemaat gibi manalar ifâde etmektedir.¹⁰¹

Sohbetinde, şeyhin sözü müridin kalbine yerleşir. Şeyh manevi emânetin bulunduğu yer durumundadır. Bu manevi emanet, müride sohbet vasıtasıyla intikal etmektedir.

Hacı Bayram Veli’nin sohbet anlayışına gelince bu mutasavvıf sohbe büyük bir önem verir, zîra manevi terbiyelerini üstlendiği kişileri yetiştirmenin yolu, doğrudan iletişim özelliğine sahip bulunan sohbetten geçmektedir.

Sohbeti öğretim aracı olarak kullanan Hacı Bayram Veli’nin konuşmalarının çok etkili olduğu ve tasavvuf öğretisini sohbet yoluyla müridlerine aktardığı zikredilmektedir.¹⁰²

Sûfîlerin sohbetinden şart olan husus şudur: Onlar herkesi kendi derecesinde tutarlar. Meselâ; ihtiyara hürmet gösterirler, akranlarına ve emsallerine karşı resmiyetsiz ve gayet samimi bir şekilde davranırlar. Küçüklere şefkatle muamele ederler. Şöyle ki yaşlıları baba derecesinde, denkleri olan şahısları kardeşleri seviyesinde ve küçükleri de evlatları mesabesinde tutarlar. Kinden uzaklaşır, hasedden sakınır, nefret ve düşmanlık duygularından kaçınır ve hiçbir kimseden nasihat etmeyi esirgemezler.¹⁰³

Sohbet üç kısımdır: üst (mâfevk) olanlarla arkadaşlık, aslında bu sohbet değil hizmettir. Ast (mâdûn) olanlarla arkadaşlık, bunda metbû olanın tâbi olana şefkat ve merhametle; tâbi alanın da metbû olana hürmet ve itaatle muâmele etmesi icap eder. (Büyükten sevgi, küçükten saygı). Emsal ve akran olanların yekdiğeri ile arkadaşlık etmeleri, bu nevî arkadaşlık îsâr ve fütüvvet (diğergamlık) esası üzerine kurulur. (Yaş bakımından değil) rütbe bakımından kendinden üstün olanla sohbet eden kimsenin edebi şudur: Üst olan zata itiraz etmeyi terk etmek, ondan zuhur eden şeyleri güzel bir şekilde değerlendirmek, hallerini inanç ve tasdik ile karşılamaktır.¹⁰⁴

Sühreverdi’ye göre sohbetin ve insanlara karışmanın şu faydaları vardır:

¹⁰⁰ Uludağ, Süleyman, TTS, s.436.

¹⁰¹ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.135.

¹⁰² Cebecioğlu Ethem, Ag.mad, TD, s.215.

¹⁰³ Hucvîrî, Keşfu’l-Mahcûb, Haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.485.

¹⁰⁴ Kuşeyrî, Abdulkerim, Age, s.382.

1. İlim ve tecrübe artar. Salihlerle bir arada bulunma ve onların sohbetlerine girmek, insandaki batınî gözleri açar ve basîreti kuvvetlendirir.

2. İnsanı bâtınen ve zahiren kuvvetlendirir. İnsanlara karışarak sohbet yoluyla elde edilen ilmin ağırlığı ile bâtın kuvvetlenir.¹⁰⁵

Busevî, mürşidin öneminden bahsederken; mürşidi olmayan kişilerin hedefe ulaşamayıp, şeytan elinde güçsüz düştüklerini ifade eder. Fakat Üveysü'l Karenî ve emsâli vâsıtasız feyz almışlardır der ve bu durumun nâdir olduğunu söyler.

Bursevî, müride sohbetin lâzım olduğunu ifade ettikten sonra sohbeti de ya sohbet-i ruhâniyye veya sohbet-i cismâniyye olarak iki şekilde ele alır.

Sohbet-i cismâniyyeye Musâ ve Hızır (a.s.)'ın berâberliğini örnek verirken; sohbet-i ruhâniyye ise Feridüddin-i Attâr'ın Hallâc-ı Mansûr'un ruhâniyetinden istifade etmesini örnek olarak verir. Ama vasıta ile olan sohbetin yani sohbet-i cismâniyye'nin daha kolay olduğunu ve gâlib olanın da silsile ile irtibat ve vâsıtalar ile alım olduğunu söyler.¹⁰⁶

Sohbet ve beraberlikten fayda hâsıl olması için kâmil kimse seçilmelidir. Böyle birisi bulunduğunda ise kalp ona rapt edilmelidir.

Hakk'a tâlib olan, sohbet taleb etmekle me'mûrdur. Herkes sohbe lâyık olmadığından lâyık olanı bulana kadar gayret etmek gerekir. Sohbe lâyık bir kimse bulup ona tâbi olduktan sonra bir daha onun yolundan dönmek olmaz.

Sonuç olarak sohbet, daha önce bahsedildiği gibi insandaki gaflet perdelerinin açılmasına fayda sağlayıcı bir yoldur. Zikirde olduğu gibi bu yol da insanın gönlünü arıtır ve seyr ü sülûkunu tamamlamasına yardımcı olur.¹⁰⁷

C- MARİFET VE BİLGİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- AŞK ve MUHABBET - ÂBİD, ZÂHİD ve ÂŞİK

Kur'an'ı Kerim'de "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide/54) şeklinde ifâde edilen muhabbet, Allah'a vuslat yolunda sâlikin elde etmesi gereken makamlardan en önemlisidir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.549.

¹⁰⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12b.

¹⁰⁷ Namlı, Ali, Age, s.292.

¹⁰⁸ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.141.

Muhabbet; sevgi, sevmek, aşk, dost edinmek manalarına gelir. Mutasavvıflara göre ise; kulun Allah’a muhabbeti, kulun kalbinde duyduğu bir şey olup, lafızla ifade edilemeyecek kadar latif bir histir. Bu hal ve his, insanı Hz. Allah’ı ta’zim etmeye, O’nun rızasını her şeye tercih etmeye, ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O’nu zikrederek bulmaya ve O’na karşı içinde bir heyecan duymaya sevk eder. Mutasavvıflar tarafından muhabbet, gerek gıyabında gerekse huzurunda sevgiliye muvafakat etmektir.¹⁰⁹

Muhabbet, kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah’a ve O’na ait olan şeye meyl etmesi ve yönelmesidir. Muhabbet, Allah’ın emrine itaat etmek, men ettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır.¹¹⁰

Allah Teâlâ’nın kuluna özel bir yakınlık ve yüce haller bahsetmeyi irâde etmesine muhabbet ismi verilir. Allah’ü Teâlâ’nın irâdesi, O’nun tek bir sıfatıdır. Bu sıfat taalluk ettiği şeylerin farklı oluşuna göre değişik isimler alır. İlâhi irâde cezalandırmaya taalluk ederse buna gadap, umumî bir şekilde nimetlere taalluk ederse buna rahmet, özel surette nimetlere taalluk ederse buna muhabbet adı verilir.¹¹¹

Ebû Tâlib el-Mekkî de, muhabbeti, âriflerin makamlarının en yükseği olarak ifâde eder. Muhabbet Allah’ü Teâlâ’nın ihlaslı kullarını tercih edişidir. İlâhi lütfun son noktası da budur.

Allah Teâlâ’yı seven muhibbân, muhabbetin farklı mertebelerine sahiptir. Bu mertebelerden bazıları diğerlerinden üsttedir. Onlar arasında Allah’ı en çok sevenler, O’nun ahlâkına en çok sarılanlardır. O’nun ahlâkının esasları ise; ilim, hilim, af, güzel davranış ve halkın kusurlarını örtmek ve benzerleridir.

Eğer, Allah Teâlâ bütün hevâ ve arzulara tercih ediliyor, Allah sevgisi kulun hevâsına gâlip geliyorsa muhabbetullah olur. Bu, kulun her şeyden dolayı Allah Teâlâ’yı sevmesidir.¹¹²

Gazâlî de Allah için muhabbeti, makamların sonu ve derecelerinin en üstünü sayar.

Allah sevgisini (Muhabbeti) takviye etmenin iki sebebi vardır:

¹⁰⁹ Kılıç Cevdet, “Hacı Bayram Veli’de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci”, TD, Sayı:16, Ocak-Haziran 2006, s.52.

¹¹⁰ Kelâbâzî, Age, s.161.

¹¹¹ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.405.

¹¹² el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.III, s.167- 170- 174.

1. Dünya iyiliklerini kesmek ve Allah'tan başkasının sevgisini gönülden çıkarmaktır.

2. Allah'ı bilmenin, her yönü ve kuvveti ile tamamen kalbi kaplamasıdır.¹¹³

Ulemânın dilinde muhabbet, muhtelif şekillerde kullanılmıştır. Bunlardan biri şudur: Muhabbet meyil, hevâ, arzu, kalbin temennîsi, ünsiyeti ve nefsin sükûnu olmaksızın, mahbûbu ve sevgiliyi irade etmek manasına gelmektedir.

Muhabbetin diğer manası, ihsanda bulunmak, seçilen kula hususiyet bahşetmek, onu velâyetin kemâl derecesine ulaştırmak, ona çeşit çeşit kerâmetler ve lütuflar tahsil etmektir.

Muhabbetin üçüncü manası, kulu güzel bir şekilde meth ü sena etmektir. (Yani Allah'ın kulunu sevmesi ya ona karşı bir meyil ve arzu duyması veya özel sûrette ona ihsanda bulunması veyâhut da iyi amelinden dolayı kulunu güzel bir şekilde övmesi demektir. Birinci manadaki muhabbet halık için değil sadece mahlûk için söz konusu olur, ikinci manadaki muhabbet, Allah'ın kuluna özel surette ihsanda bulunmasını istemesi demek olup, irâde sıfatına râci olur. Üçüncü manadaki muhabbet de Allah'ın kelâm sıfatı ile alâkalı olur.)¹¹⁴

Mutasavvıflar, muhabbetin mahallinin kalp olduğunu ifade etmişlerdir.

Hacı bayram Velî'nin halifelerinden Eşrefoğlu Rûmi ve Yazıcıoğlu muhabbeti aşkı, âşığı sevdiğine ulaştıran, sevdiğini tanıtan bir araç olarak görmektedir.

Hacı Bayram Veli'ye göre ise muhabbet sonucu can teslim etmek, nefsinin kötü yanlarını düzeltmek ve fenâ fillâh denilen Allah'ta fâni olmak gibi bir takım olaylar ortaya çıkar.¹¹⁵

Muhabbet, kulun bütün varlığı ile Allahu Teâlâ'yı sevmesidir. Gerçek muhabbet, ruhun kurbiyyet makamlarında devamlı kalışı ve diğer şeylerden sıyrılarak huzur-ı ilâhiyeye ulaşması sebebiyle, manevi müşahededen meydana gelen zât-ı ilâhiyenin muhabbetidir.

Muhabbet, birisi umumî diğeri hususî olmak üzere iki çeşittir. Umumî Muhabbet; Allah Teâlâ'nın emirlerine uymaktır, şeklinde ifâde edilebilir. Çoğu

¹¹³ İmam Gazâlî, Age, c.IV, s.533- 568-570.

¹¹⁴ Hucvirî, Age, s.445.

¹¹⁵ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.142- 144.

zaman, zahirdeki ve bâtındaki nimetlerin bilinmesiyle kalpde bir muhabbet oluşmaktadır.

Özel muhabbete gelince; o, ruhun Cenâb-ı Hakk’a nazar etmesinden kaynaklanan zât-ı ilâhiyenin muhabbetidir. Onda manevi sarhoşluk vardır. O, kerim olan Allah’dan kuluna bir lütuf ve onu bunun için seçmesidir.¹¹⁶

Gerçek sevgiye ulaşmak için kul şunları yapabilir:

1. Nefsin başka şeylere meylini azaltarak gönülden masiva sevgisini çıkarmak. Bu da genellikle mücâhede ve riyâzatla gerçekleşir.

2. İbadet ve taatla marifeti artırmak. Marifet insan kalbini bütünüyle kaplayınca muhabbetin doğmasını sağlar. Bunun yolu nafîle ibâdet ve tâatlarla rûhu güçlendirmektir.¹¹⁷

Aşk kelimesinin aslı ise “ışk” tır. Işk sarmaşık demektir. Sarmaşık nasıl sarıldığı yeri istilâ ederse, aşk da girdiği kalbi ve vücudu öylece istilâ ettiğinden, şiddetli sevgiye “aşk” denmiştir. Aşk lafzı Kur’an’da zikredilmemiş; fakat ibn Arabî’nin beyânına göre kinâye yoluyla irad buyurulmuştur. Kur’an’daki “eşedd-i hubb” (Bakara/165) ayeti buna delil sayılmıştır.¹¹⁸

Muhâsibi, aşk ve muhabbet kavramlarından “muhabbet” kavramını kullanır. Muhabbete konu olan varlık, tabi ki başta Allah’tır. Kulun Allah’ı sevmesinin belirtisi, O’ndan râzı olması ve Resûlünün sîretine uymasıdır. Allah’ın kulunu sevmesi de “Şayet siz Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin” (Al-i İmran/31) ayetindeki Allah da sizi sevsin cümlesiyle ifâdesini bulur. Bununla birlikte mutasavvıfımız, “aşk” kavramını sadece bir yerde kullanır. Bunu da kulun cennete girdikten sonra kendisine zevce olarak verilecek hûriler ile alâkalı olması dolayısıyla zikreder. Mutasavvıf, “Muhabbet” kavramını çok sık kullandığı halde “aşk” kavramını sadece bir yerde kullanır.

Muhâsibi, “Muhabbet”i eş ve zevce dışındaki bütün objelere izâfe etmekte, “aşk”ı ise sadece eş veya zevce için kullanmaktadır.¹¹⁹

İsmail Hakkî’nin ifade ettiği aşk, menşei ve mâhiyeti itibarıyla tasavvur ve tahayyül değil, bizzat yaşanan ve tavsiye edilen ilâhî aşktır. Yalnız fûrkat ve yalnız elemenden ibaret kalan tek taraflı bir aşk değil, sevgiliden sürekli karşılık gören mutlu bir aşktır. Elemin sebebi sevgilinin zulmü değil, bu dünyanın gerçek vuslata mani

¹¹⁶ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.649-650.

¹¹⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.523.

¹¹⁸ Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s.207.

¹¹⁹ el-Muhâsibî, Age, s.133.

oluşudur. Bu aşkın yolu mihnetle dolu olsa bile, sadakate karşılık bu âlemde her an tecellî, öbür âlemde ise ebedî vuslat vardır.

Hakkıya aşkın yolu âsândır sanma bu gün

Âşık-ı sadıklar iş bu yolda mihnetler çeker.

Aşk öyle ilâhi bir nurdur ki, âşığın gönlünde tecellî eder; onun kalp aynasının cilâsı olur. İlâhi aşkın kadehindeki feyz, dost ve düşmanı birbiriyle kaynaştırır.

İsmail Hakkı'ya göre muhabbet ise, sevgilinin âşığa gösterdiği iltifattır. Kul, zikir ve ibâdet vâsıtasıyla Allah ile ünsiyet kurmaya çalışır, Allah da kulun kalbine tecellî eder. Böylece gönülde bir muhabbet nuru parlamış olur.

Allah'ın kuluna muhabbeti vuslat kadar değerlidir. Kaldı ki, henüz dünyada iken vuslat ancak bu kadar mümkün olabilir. Gönülde yanan muhabbet ateşi kulun, Allah'ı ta'zim etmesine ve onun rızasını her şeye tercih etmesine vesiledir.¹²⁰

Bursevî'ye göre; “Âşık” ile “Muhibb” arasında fark vardır ki muhibbin sıfatı hubbi mu'tedil, âşıkın ise ifrâd üzerinedir.

“İşk” kesr-i ayn ile ifrât-ı muhabbettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'ya âşık denilmez, çünkü sıfat-ı celîlesi, i'tidal sınırındadır belki muhibb denilir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de şöyle gelir: “Allah onları, onlar da Allah'ı severler”(Mâide/54) buyurulmaktadır.

Muhabbet ise zât ve sıfatın izdivâcından hâsıl olan manevi bir eğilimdir.¹²¹

Bursevî'ye göre: İnsan kalbinin Hakk'ın ef'al nurunu mutalaa etmesine “Aşk”, insan ruhunun Hakk'ın sıfat nurunu mükâşefe etmesine “muhabbet”, sükun ve huzur ve insan sırrının, Hakk'ın zât nurunu müşâhede etmesine ise “üns” derler. Bu mutalaaların hepsi doğrudur. Onun için erbâbı, rahmanîdir. Bunlardan hariç olanlar ise doğru değildir. Bundan dolayı da şeytanîdir.¹²²

Zühhd de dünyada ahiret yolcularının şerefli makamlarından bir makamdır. Bu makamda diğerleri gibi ilim, hal ve amelden meydana gelir. Zühhd demek, herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Yüz çevirdiğin şeyinde heves edilecek bir yönünün olması şarttır.

¹²⁰ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.164.

¹²¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.21a.

¹²² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.22a.

Zâhid, altın, gümüş gibi, rağbet ve heves edilen şeyleri terk edene denir. Zâhidlikte diğer bir şart da rağbet edilen şeyin, yüz çevirilen şeyden kendine göre daha hayırlı olmasıdır ki, bu sayede ona daha çok rağbet etmiş olsun.

Zühd, Dünya'dan rağbetini kesip, ahirete yönelmek veya ikisinden de rağbeti kesip Hz. Allah'a yönelmektir ki, en üstün derece budur.

Zühdün alâmetleri şunlardır:

1. Varlığa sevinmemek, yokluğa üzülmemektir.
2. Zem ile medhi müsavi görmektir. Birincisi malda zühdün, ikincisi de câh ve mevkideki zühdün alâmetidir.
3. Çoğunlukla tâatın zevkine varmak ve Allah ile ünsiyet etmektir.¹²³

Zühd, yüce bir makamdır. Hoş hallerin, güzel mertebelerin temelidir. Allah'a yönelenlerin, her şeyden kesilip O'nun rızâsına tâlip olanların ve tevekkül erbâbının ilk basamağıdır.¹²⁴

Kuşeyrî, zâhidi, elinde mevcût olan dünyâlığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimse olarak tanımlar.¹²⁵

İbn Sinâ, el-İşârât isimli eserinde zâhidi şöyle tanımlamaktadır: Dünya metaından ve güzelliklerinden yüz çeviren kimseye denir.¹²⁶

Gazâlî "âbid"i şu şekilde anlatır: Vazifesi ancak ibâdettir, bundan başka meşgalesi yoktur. Eğer ibâdeti terk ederse boş ve tembel oturmuş olur. İbâdetlerini ayarlar ve evrâdını sıraya koyar.¹²⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî, Kur'an okuyucuları, âbidler, mücâhede, zühd ve vird ehli hakkında şöyle söyler: Allah'ü Teâlâ, onlara muhtelif velâyetler bahşetmiştir. Onları ameller ve seyahatlarda farklı farklı yerlere koymuş, kalplerinin teskin olup huzur bulabilmesi için ayetlerinden bazılarını kendilerine izhâr etmiştir. O, kalplerinin şüphelerle dolarak helâk olmamaları, şehvetlerinin câzibelerine kapılarak hak yoldan geri dönmemeleri için böyle yapmıştır. Bunlar zahirin izharı ile meşgul olup, bâtına karşı muhtelif zahirlerle perdelenmiş kimselerdir. Önlerine gerilen perdelerle neşelenen bu kimseler, sebeplere sarılır ve makamların üzerinde titizlikle

¹²³ İmam Gazâlî, Age, c.IV, s.398-399, 440-441.

¹²⁴ es-Serrâc, Ebû Nasr, Tûsî, Age, s.45.

¹²⁵ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.209.

¹²⁶ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.282.

¹²⁷ İmam Gazâlî, Age, c.I, s.1007.

durarak, melekût âlemi ve ayetlerle örtünürler. Bunların yakınlığı, “mukarrebûn” nezdinde uzaklıktır. Müşâhede ehli nezdinde de bunların mükâşefeleri perdelerden öte gitmez.¹²⁸

İsmail Hakkı Divanı’nda sık sık nazma gelen zühd ve irfan konusu genellikle zâhit ve ârifin şahsında ele alınmaktadır. Bu iki zıt karakter arasındaki rekâbetin ârif kanadında yer alan Hakkı, irfanla bağdaşmayan riyâkâr mizacı sebebiyle zâhidi kınamaktadır.

Zâhidin ehl-i riya olarak nitelenmesinin sebebi, imanı taklitten kurtaramamış olmasıdır. Çünkü onun ibâdet ve riyâzâtında cennet ümidi ve cehennem korkusu vardır. Cennetle müjdelenen nimetlerine sahip olma arzusundadır. Bu tutum, onun ibadetlerinde samimiyet yerine menfaatin hâkim olduğunu gösterir.

Hâlbuki iman, ilâhi aşk mertebesinde iken tahkik sıfatını kazanır. Tahkiki bir iman da cennetin değil cemâlin talebini gerektirir. Cennet talebi ise ârifin itikadına göre küfürdür.¹²⁹

Bursevî, “Ârifler canı satılır, o şârın bâzâresinde” sözünü açıklarken, Hak’dan bedeliyyet yoluyla canlarını satanların korkusuz ve cesur olan, ârifler ve âşıklar olduğunu ifade eder. Yoksa bunlar can korkusuna düşmüş, âbid ve zâhid kişiler değildir. Bu yüzden onlar gönül ehli dâiresinden hâriçlerdir. Onların haşri makâm-ı tabiat ve nefstendir. Yoksa makâm-ı kalp ve ruhdan değildir.¹³⁰

Bursevî, “Ubbad”, “Zühhâd” ve “Uşşak”ı ise şöyle tanımlar: Ubbâd o kimselerdir ki; şer’i ibâdetlere önem verirler ve tarîk-i dünya değillerdir.

Zühhâd ise, kanâad ehli olmuşlardır ve dünyanın gösterişinden yüz çevirmişlerdir, fakat henüz nefisleri bâkidir.

Uşşak ise, zahirleri şer’i âdâbı muhafazada, bâtınları ise dünyevî ilişkiden ve masivallahtan uzak kalmakla huzur-ı maallâhda olmuşlardır. Onların dünyaları ve ukbâları Hakk’a feda olduğundan cism ü canları dahi mebzûldür. Hak’dan bedel bir nesneye el uzatmazlar. Çünkü Hakk’a bedel yoktur. Hakk’ı bulan bütün maksatları da bulur.¹³¹

Bursevî’nin izahına göre; muhabbetullah kalbe ait bir olaydır, manevi bir eğitim sonucu ortaya çıkar ve Hakk’ı tanıma ve O’na vuslat adına insanda bir takım değişiklikler yapar.

¹²⁸ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.I, s.328.

¹²⁹ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.163.

¹³⁰ Bursevî, İsmail, Hakkı, Age, vr.18b.

¹³¹ Bursevî, İsmail, Hakkı, Age, vr.22b, 23a.

Bursevî, âşık olan ve ârif olan kimseleri tasavvuf yolunda daha cesur bulur ve bunların durumunu zâhid ve âbidlere tercih eder.

2- ÂLİM – ÂRİF - MARİFETULLAH

Ârif bilen, vâkıf, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfan ve marifet sâhibi anlamlarına gelir. Allah'ü Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimselere ârif denir. Ârifin çoğulu, ârifûn ve urefâ, müennesi ise ârifedir. Ârif, tanıyan ve farkında olan demektir. Ârif daha çok tasavvufta kullanılan bir terimdir.

Marifet ise, lügatta sezgi, iç tecrübe hissetme ve yaşama yoluyla idrak etme; anlama, kavrama, bilme, sağlam görüş, hakikata vâkıf olma, görüp yaşayıp tadarak elde edilen bilgi olarak tarif edilir.

Marifet, sûfîlerin ruhanî halleri yaşayarak, manevi ve ilâhi hakikatleri tadarak iç tecrübe ile vasıtasız olarak elde ettikleri bilgiye verilen isimdir. Âriflere göre marifet, her şeydeki zenginliği bir tarafa koyup, Allah'ü Teâlâ ile beraber olmanın zenginliğine ermektir. Marifet ârifin kalbinde zahir olan bir nurdur.¹³²

Bursevî'ye göre ise ârif, şühud, ef'âl ve sıfat ve esmâ yoluyla zât-ı Hakka vâkıf olan kimsedir.¹³³

Kuşeyrî konu ile ilgili olarak şu ayeti verir: “Allah'ı hakkıyla takdir edemediler.” (En'âm, 91) Bu ayetin tefsirinde, “Allah'ı hakkıyla tanıyamadılar.” ifâdesini kullanır ve şöyle devam eder: “Ulemâ lisanında marifet, ilim manasına gelir. Onlara göre her ilim bir marifettir, her marifet de bir ilimdir. Allah hakkında âlim olan herkes ârifdir. Her ârif de âlimdir. Sûfîlere göre marifet şu vasıflara haiz olan kişinin sıfatıdır: Bu kişi Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'yı önce sıfat ve isimleri ile tanır, sonra Hakk ile olan muâmelesinde sıdk ve ihlâs üzerine bulunur. Sonra kötü huylardan ve bu huylara ait afetlerden temizlenerek arı hâle gelir. Daha sonra Hakk'ın kapısında uzun uzadıya bekler ve daimî sûrette kalbi ile itikâf halinde bulunur. Bütün bunların semeresi ve sonucu olarak Allah'ü Teâlâ'dan güzel bir teveccühe nâil olur. Allah onun bütün hâllerinde sıdk üzere olmasını sağlar, o kimseden nefsin havâcis ve havâtırı kesilir, (nefis ona arzu izhar etmez hâle gelir) o kimse kendisini Allah'tan başkasına davet eden hiçbir şeye kulak vermez duruma gelir. Böylece kul; halka yabancı, nefsinin afetlerinden beri ve uzak olur. Allah'tan

¹³² Çelik İsa, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, TD, Sayı:12, Ocak-Haziran 2004, s.26.

¹³³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.18a.

başkası ile sükûnet ve huzur bulma ve Hakk'tan gayrisini mûlâhaza etme durumundan temizlenir. Sırren ve ruhen Allah'ü Teâlâ ile münâcaatı devam eder, her lahza Allah'a dönüşü tahakkuk ettirir. İlâhi kudretin tasarruflarının ne şekilde cereyan ettiğine dair olan sırları Hakk Sûbhanehu ve Taâlâ'nın tarifi ve talimi ile alır. İşte o zaman böyle kimseye ârif denir. Onun bu hâli ise marifet ismini alır. Kısaca, kul kendisine yabancılaştığı nisbette Rabbi hakkında marifet tahsil eder.”¹³⁴

Sûfilere göre ulu ve yüce Allah hakkında tam anlamıyla marifet sahibi olmak imkânsızdır. Bir insan onu tanımak için olanca gücünü harcadıktan sonra onu tanımasının imkânsız olduğunu anladı mı, hakiki ve en mükemmel marifete ermiş olur. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekir “Marifet, sâlikin onun hakkında marifet sahibi olmaktan aciz olduğunu idrâk etmesidir” demiştir.¹³⁵

Bursevî'ye göre ise; kalbin olgunluğu Allah'ı bilmekle olur. (Marifetullah) Bu sebeple, Allah'ı bilmeyi elde etmeyen bir kişinin, hiç bir olgunlukla öğrenmesi doğru değildir. Eğer; kalp olgunluğu meydana gelse, ve bundan başka bir olgunluğu olmasa bu ona yeter. Eğer olursa daha güzeldir ve öğrenmiştir.¹³⁶

Muhâsibi, zararlarını telâfi etmek için, nefis ve onun fiili durumlarının bilinmesi üzerinde dururken, “Benliğini (nefs) tanı” tavsiyesinde bulunur. Bu tanıma ya da bilme cisim veya cismin bir parçası durumunda bulunan herhangi bir nesnenin kavramsal bilgisiyle değil, “kalpte bulunan akıl nuru” yardımı ve tecrübî verilerin ışıgı altında elde edilen marifet yoluyla olan bir bilmedir. Dolayısıyla nefsin bilinmesi akıl, marifet ve tecrübe yoluyla mümkün olduğuna göre elde edilen bu bilgiler kulun nefsi üzerindeki muhâsebe, mücâhede ve murâkâbesi oranında Allah tarafından doğrudan verilir. İşte bu, nefsin nazarî bir disipline tâbi tutulmasına yarayan bir usuldür.

Nefsin en yetkin mutluluğa ulaşmasını sağlayacak bütünlük ve olgunluğunun devamı, yâni ölünceye kadar bu formunu koruyabilmesi, kişinin gafletten kurtulmasına yarayacak tefekkürle dipdiri kalabilmesine, nefsin, ahireti istemesi için zorlayıp onu bilgiye tâbi kılmasına bağlıdır. Tabiidir ki bu bilgi, marifetullahtır.¹³⁷

Gazâlî ise, marîfetten maksadın dört şeyi bilmek olduğunu söyler ve bunların da nefis, Rabb, dünya ve ahiret olduğunu ifâde eder.¹³⁸

¹³⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.398.

¹³⁵ Uludağ, Süleyman, TTS, s.317.

¹³⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.4a.

¹³⁷ el-Muhâsibî, Age, s.120,121.

¹³⁸ İmam Gazâlî, Age, c.III, s.873.

Cüneyd-i Bağdâdi der ki: Mârifet iki nevidir: a) tanınma (ta'arruf) yolu ile hâsıl olan marifet, b) tanıtmaya (ta'rif) yolu ile hâsıl olan marifet. Ta'arrufun manası şudur: Ulu ve yüce olan Allah kullarına kendisini bizzat tanıtır. Ta'arruf, Allah'ı doğrudan, ta'rif ise delil ile tanımadır.

Büyüklerden biri şöyle demiştir: “Allah Teâlâ bize kendisini yine kendisi ta'rif etti. Kendisi ile ilgili bilgileri öğrenmemize kendisi delil oldu.

Marifetin husule gelmesinin hiç bir sebebi yoktur. Sebep sadece Allah'ın kendisini ârife ta'rif etmiş olması, ârifin de O'nu bu ta'rif ile bilmiş ve tanımış olmasıdır.

Allah bir kuluna kendini tanıtır, kul da Hakk Teâlâ'yı kendisine tanıtıldığı şekliyle tanıyınca, bundan sonra Allah o kulda bir ilim meydana getirir. Böylece o kul, ilmi marifet sâyesinde idrak etmiş olur.¹³⁹

Bursevî, Âlim ve Ârif farkı üzerine ise şunları söyler: Sûfî ıstılâhında ârif ve âlim arasında fark vardır. İlim, Hakk'ın sıfatı olup külliyatda kullanılmış olması sebebiyle marifetten daha üstündür. Çünkü marifet, cüz'iyatda kullanılır. Onun için marifet, Hakk'a kullanılmaz.

Ârif, şühûd, ef'al, sıfat ve esmâ yoluyla zâtı Hakka vâkıf olandır.

“Bu sözü ârifler anlar câhillere bilmeyip tanılar” sözünü ise Bursevî şu şekilde açıklar: Kelimât-ı irfâniyyenin işâretini ârif olanlar bilirler ve sırrını onlar idrak ederler. Çünkü onlar, lafızdan manaya geçmişler, dahası hakikata ulaşmışlardır. Mülk içinde melekût bulanlar, melekût içinde ceberût ile âşinâ olanlar ve ceberûtta lâhûta (ûlûhiyyet âlemi) varanlar bunlardır. Bu kişilere bu gizli manalar gizli kalmaz, çünkü onlar, noktada harfî ve harfte dahi noktayı vâsıtasız görürler.¹⁴⁰

Âlim olmak, okuyup bellekle mümkündür. Fakat irfan, Allah vergisidir. Bu yüzden tasavvufta irfan, ilimden çok üstün sayılmıştır.¹⁴¹

Ârif, âbid ve zâhid aralarında ki farklara gelince: Bâyezid-i Bistami (234/848)'ye göre âbid, Allah Teâlâ'ya namaz, oruç, zekât, hac gibi farzları yerine getirmek, sünnet ve nafilelerle de O'na yaklaşmak için ibadet eder. Ârif ise, her haliyle ibadettir. Ârifin marifeti kâmil, zâhidin marifeti kâmil değildir. Zâhid âriflerin fakiridir. Ârif ise Allah'a karşı fakir, halka karşı zengindir. Ârif Mevlâ'sının mutlak kölesi olup, masivaya karşı hürdür.

¹³⁹ Kelâbâzî, Age, s.96, 98.

¹⁴⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.23a.

¹⁴¹ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.160.

Zâhid ise ekseri nefsin âdetlerinden ve kötü hallerinden kurtulmak için mücâhededen bahseder. Bu ise nefse sıkıntı verir. Bu sebeple ârif bast, zâhid ise kabz makamındadır denmiştir. Zâhidde korku ve hüzn; ârifte sevgi ve neşe hâkimdir. Ârif sadece Allah’a âşıktır. Bu sebeple ârif sadece zâhid gibi bu dünyada değil öteki dünyada da gariptir. Çünkü zâhid dünyayı, ârif ise iki cihanı terk etmiştir.

Hicri ilk iki asırda bilgiden çok aksiyona değer verildiği için, dünyayı önemsememeyi gerçek dindarlık sayan zâhid ile çokca ibadet ederek cenneti kazanmayı çalışan âbid en mükemmel dini şahsiyet olarak kabul ediliyordu. Tasavvufun gelişmesiyle birlikte gittikçe marifete daha çok önem verilerek zühd ve ibâdet marifete ulaşmanın vasıtaları olarak kabul edilmeye başlandı. Bu yüzden ilk sûfîler, en yüksek iman ve ahlâk timsali olarak gördükleri ârif ve sûfîyi, âbid ve zâhiden üstün tuttular. Buna göre ârif ötekilerin aksine olarak dünya ile birlikte âhiretten de yüz çevirmişti. Yâni o zâhid ve âbidin umduğu cennete ve içindeki maddi nimet ve lezzetlere, cehennem ve oradaki maddi işkenceye önem vermez.¹⁴²

İbn Arabî’ye göre ise, ârifin kalbi Allah Teâlâ’nın rahmet-i ilahiyesindedir. Zâhidleri ve sıradan sûfîlerle birlikte âbidleri de “hakikat ehli” dediği âriflerden ayıran İbn Arabî, yalnız ârifleri kalp, müşâhade ve mükâşefe ehlinde sayar.¹⁴³

İster ulema olsun, ister fukaha olsun, insanlar Allah hakkındaki sıhhatli ilme “marifet” adını vermişlerdir. Tasavvuf yolunun şeyhleri ise Allah hakkındaki sıhhatli hâl “marifet” ismini vermişlerdir. Bundan ötürü de “marifet, ilimden daha üstündür” demişlerdir. Çünkü sıhhatli ilim olmadan sıhhatli hâl bulunmaz. Sıhhatli ilim sıhhatli hâl değildir. Yani Allah hakkında âlim olmayan, onun hakkında ârif olmaz. Fakat ârif olmayan bir kimse âlim olabilir.¹⁴⁴

Âlim ilmi, bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfâna, ilham ve hâl ile ulaşır. Âlim zihnî faaliyetleri mutlak sûrette bilen, ârif ise ahlâkî ve manevî arınma sayesinde sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen, anlayandır. İlim marifetten daha şumullüdür. İlim ilâhî bir sıfattır, marifet ise tabiatla, var oluşla ilgili Rabbânî bir sıfattır. Buna göre Allah’ü Teâlâ’ya ârif denmez, âlim denir. Çünkü âlim küllî ve cüz’îyi veya mürekkebi bilen, ârif ise ancak cüz’îyi veya basiti bilen zâttır. Âlim bir şeyin hakikatini, ilm-i bârî gibi huzurî ve kulların ilimleri gibi husulî olan şeyleri bilir. Ârif, bir şeyi hadd-i zatında olduğu gibi bilir ise de evvelce onu bilmez.¹⁴⁵

¹⁴² Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.30-33.

¹⁴³ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.42.

¹⁴⁴ Hucvirî, Age, s.398.

¹⁴⁵ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.30.

Tasavvuf tarihinde, s  f  ler marifeti, s  l  k  n en büyük hedefi olarak izah etmişler ve tasavvuftaki diğer bütün hedefleri, bu hedef için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Onlara göre Allah, marifet yoluyla tanınabilen bir hakikattir ve ki  şinin bu hakikate ulaşması gerekir.

3- KALP

Sözlükte   evirme, döndürme, değiştirme, gönül, vicdan manalarına gelir. Tasavvufta ise; il  hi hit  bın mahalli ve muh  tabıdır, marifet ve irfan denilen tasavvuf   bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahallidir, il  hi genişlik mahalli; Allah'ın evi, yere ve g   ge sığmayan Allah'ın i  ine sı  dı  ı yerdur, tecell   aynası, il  hi isim ve sıfatların en m  kemm  l şekilde tecell   ettiğı yerdur.¹⁴⁶

Kuran'ı Kerim'de çeşitli ayetlerde 132 kere geçen kalp, insanın yüksek değerlere yönelen yanıdır. Allah'ın insanda kendisine muhatap aldığı y  n, yine kalptir.

Kuran-ı Kerim'de kalbe verilen manaları şöyle h  l  sa etmek mümkündür: Kalp insanın düşünen, kavrayan, anlayan, inanan, şüphe eden y  n  ; kin ve öfkenin saklandığı yerdur; akıl manasına da gelmektedir.

Mutasavvıflar kalbi iki şekilde izah ederler: Birincisi maddi kalptir, ikincisi ise ruh ile nefis-i n  t  ka arasında bulunan n  r  ni bir cevherdur.

Kalp, insanın madde ve mana yönünün birle  ti  ı yer hüviyetinde olup, varlığın b  t  n hareketlerinin fışkırdığı merkez olarak tem  y  z eder.

Her duyu organı kendi yaratılışına uygun şeylerden zevk aldığı gibi, kalp de Allah'ın cemal eserlerini tem    a etmekten zevk duyar. Kalp, insanın hakikatı, melek  t   leminin hazinesidir.¹⁴⁷

Serr  c'a göre kalb, bir şeyin merkezi ve   z   demektir. Bir şeyi tersyüz etmek, değiştirmek veya değişkenlik anlamına da gelir. Kalp iman yeridir. Fıkıh ve kelim   limleri kavramak ve idrak anlamında “akıl” kelimesini tercih ederlerken, s  f  ler “kalp” kelimesini tercih etmişlerdir.

S  f  lerin başlangıçta anlama ve idrak manasında kullandığı bu kavram, sonraları daha bir derinlik kazanarak “gönül” anlamında kullanılır olmuştur.

¹⁴⁶ Uludağ, Süleyman, TTS, s.274.

¹⁴⁷ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.175- 176.

Sûfîlere göre kalp, aynı zamanda keşf ve ilham merkezidir. Çünkü kalp, Hakk'ın tecellîgâhıdır. Kalp, sevgi ve ilgi merkezi olduğundan sevgide birlik esastır.¹⁴⁸

Gazâlî kalp hakkında şunları söyler: “Toprak, çalı çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit, yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü huylardan temizlenen kalbin de iyi huylarla dolacağından şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir toprakta mahsul olamayacağından, emeğinin boşa gideceği gibi; kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifâyelerle uğraşma. Farz-ı kifâyelerle meşgul olmak için, önce kalbi temizlemek, günahların gizli ve aşikâresini terk etmek lâzımdır. Sokak tabiblerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiyeleri gibi, mukallid âlimler de kalbi temizlemeyi bırakıp, zahir amelleri tavsiye ederler.”¹⁴⁹

Sühreverdî, kalbi temizlemenin bir yönüne şu şekilde temâs eder: “Kalp, göğün ortasında yıldızların parlaması gibi zikirle aydınlanıp parlar ve kalp, zikir yıldızlarıyla süslenerek, ışıkla parıldayan bir semâ durumunda olur. İşte kalp böyle olunca şeytan ondan uzaklaşır. Böylece kulda, şeytanın vesvese ve iğvaları az olur.”¹⁵⁰

Gazâlî şöyle der: “Allah'ü Teâlâ'ya yakınlık için çalışan beden değil, kalptir. Kalp derken, yürek dediğimiz, et parçasını kastetmiyorum. Belki benim konum olan kalp, hâsselerin, (beş duygumuz) onu anlayamayacağı, Allah'ü Teâlâ'nın sırlarından bir sır ve ilâhî bir letâfettir. Hissin idrak edemediği bu şey, sırrın ilk binitidir. Bunun vasıtasıyla beden o lâtifeye binit ve âlet oldu. O sırrın perdesini kaldırmak mükâşefe ilmine aittir.”¹⁵¹

Hacı Bayram Velî'ye göre kalp, mâmur hale getirilmesi gereken bir şehristana benzer. Bu şehrin îmar edilmesi de kendi yapısına uygun malzeme ile gerçekleşir. Bu durumda kalbin muhabbet, müşâhede, marifet gibi fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için sülûk adı verilen manevi bir eğitimden geçmesi gerekir. Yani masivadan sıyrılmak suretiyle tasfiye edilmesi icab eder. Bu işlemin sonunda kalpte marifetullah'ın meydana gelişi görülür. Marifet ve ona ait sırlara herkes akıl erdiremez. Ancak ârif olan ve manevi eğitimini tamamlamış kişiler, bu sırları kavrayabilir.¹⁵²

¹⁴⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.556-557.

¹⁴⁹ İmam Gazâlî, Age, c.I, s.103.

¹⁵⁰ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.596.

¹⁵¹ İmâm Gazâlî, Age, c.I, s.138.

¹⁵² Cebecioğlu Ethem, Ag.mad., TD, s.219.

Bursevî, Hacı Bayram Velî'nin “Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde” dizesindeki şâr kelimesini “kalp” olarak yorumlamaktadır. Nitekim Hacı Bayram Velî, bunu şiirinde muamma üslûbunda açıklamıştır. Bu beş beytin hakikatleri anlatan muhtevası, hep kalp üzerinedir.

Ve kalbi şehir olarak tabir etmiştir. Çünkü o, kuvvetlerin toplandığı yer ve isimlerin toplamıdır ki yüksek harfler ve alçak satırlar dâiresinin merkezidir. Özellikle kemâle erdikten sonra, ruhdan daha mükemmeldir. Çünkü ruhun bedene bağlılığı kalbi, tecellîler arasında döndürüp çevirmek içindir. Onun için “kabiliyetli talebe, hocasından üstün olur (yani hocasını geçer)” ve “kabiliyetli evlad, babasının derecesini geçer” derler.

Bütün isimlerin yeri birdir. Dârü'l-mülk, melikü'l mülûk gibi. Her ne kadar ilâhi sırrın, tecellîlerin çeşitlenmesi bakımından, bir kaç yer belirlemesi varsada bu, menziller bakımından olan teayyünlerin mahallidir ve hükümdarın evi olmak üzere belirlenen yer, ancak kalptir. Fakat bu sebeptendir ki Ümmü'l-Kurâ (Mekke yani köylerin, şehirlerin anası) da birdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), âlemlerin kalbidir. O'nun ortaya çıktığı gibi kimse ortaya çıkmamıştır. Onlara mirasçı olan velinin vücûdu da bu şekildedir.

Dize de geçen iki cihandan murad, süflî cisimler âlemi ve ulvî ruhlar âlemidir. Kalp âlemi bu ikisinin arasında berzahın hakikatı olarak yer almıştır. Et ile kemik arasında kıkırdak gibi. Bu bakımdandır ki, kalbin ruhanî ve cismanî kuvveti vardır. Ruhanî olan aklî, hayalî ve benzeri gibi güçlerdir. Cismanî olan işitme gücü ve görme gücü v.b. dir.¹⁵³

Kalp, vücud şehrinin dış (zahir) ve içi (bâtın)'ne hâkim; âfâki (dışa ait) ve enfûsî (içe ait) güçlerin tümüne yöneticilik yapan krallar kralıdır.¹⁵⁴

Bursevî; Hacı Bayram Velî'nin “Ben dahi bile yapıldım tâş u toprak arasında” dizesindeki “taş”dan kastedilerin ise yine “kalp” olduğunu ifade eder.¹⁵⁵

Bursevî'ye göre hacet-i kalbin her parçası kalbin bir yüzüne işâretidir ki kalbin sekiz adet yüzü vardır. Her yüzü hazerâttan bir hazrete nâzırdır.

Birinci yüzü hazret-i ahkâma nâzırdır bu makamın zikrî “Lâ ilâhe illallah”dır, ikinci yüzü hazret-i tedbire nazırdır, bu mertebenin zikri “Allah Allah”dır. Üçüncü yüzü hazreti ibdâa nâzırdır bu tabakanın zikrî “hû hû” dur. Dördüncü yüzü hazreti hıtâba nâzırdır, bu derecenin zikrî “hak hak”dır ve beşinci yüzü hazret-i hayâta

¹⁵³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.2b.

¹⁵⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.3b.

¹⁵⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.9b.

nâzırdır, bu pâyenin zikrî “hay hay” dır. Altıncı yüzü hazret-i esrâra nâzırdır bu kademenin zikrî “kayyum kayyum” dur ve yedinci yüzü hazret-i müşâhedeye nâzırdır bu paygâhın zikrî “kahhar kahhar”dır. Sekizinci yüzü hazret-i semâa nâzırdır, bu rütbenin zikri âyât-ı Kur’âniyyedir.

Onun için nihâyet erbâbı olanların ömürlerinin sonlarında virdleri hazret-i Kur’andır. Çünkü nüsha-i âfâkı okumuşlar ve kitab-ı enfüsü dahi görmüşler ve rahmânî olan gerçek mushafa nazar salmışlardır. Onların, yeryüzünde Allah’ın halifesi olan kalplerine, vücud mektebinde Kur’an’dan başka ders kalmadı. Çünkü Kur’an nüshası, zikir olunan nüshaların hepsine delildir. Seyr-i ilallah sırrına son olmadığı gibi Kur’an’ın sırlarına dahi son yoktur.¹⁵⁶

Görüldüğü üzere; Bursevî, Hacı Bayram Veli’nin bu şiirini şerh ederken üzerinde en fazla durduğu kavramlardan birisi “Kalp”tir.

Mutasavvıflar, kalbe sözlük manası dışında çok farklı manalar yüklemişler ve onu ilâhi hitâbın mahalli olarak kabul etmişlerdir.

Kalbin ilâhi hitâba muhatab olabilmesi için tasfiye olması gerekir ki bunun usûlleri ve yöntemleri ayrıca tasavvufun ana konularını oluşturmaktadır.

4- AVAM, HAVAS, EHASS

Avam - lügat anlamı - aşağı tabakadan kişiler, halkın çoğunluk kısmı demek olan bu söz, Mevlevîlerce tasavvuf yoluna girmemiş, bilhassa mevlevî olmamış kişilere verilen lâkabdır; isterse o kişi kendi zümresi içinde soylu, zengin hatta bilgin olsun.¹⁵⁷

Avam dikkatleri sadece şeriat ilmine yönelmiş kimselerdir. Bunlar, şekilci âlimler ve henüz muhabbet makamına ulaşmamış âbidler anlamında kullanılır. el-Hassa; tarîkat âlimleri, hassatu’l hassa ise hakikat âlimleridir.¹⁵⁸

Mutasavvıflar insanları önce ikiye ayırırlar: a) avam yani halk, b) havas yani nitelikli kişiler. Umûmiyetle sûfî olmayanlar, âlim bile olsalar avam sayılır. Havas ise kendi içinde iki kısma ayrılır: a) havas, nitelikli ve özelliği bulunan kişiler, aydınlar, b) Hassu’l-havas, üstün niteliklere sahip bulunan kişiler, ârifler, seçkinler.

Havasa, hass ve ehl-i husûs gibi isimler de verilir. Havas, avamın yaşadığı dini hayatla yetinmez, bunun üstünde bir dini hayat yaşamak için çabalar. Hassu’l-

¹⁵⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15b- 16a.

¹⁵⁷ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.165.

¹⁵⁸ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.364- 229.

havas ise en mükemmel bir dini ve manevi hayat yaşar. Tasavvuf avamın değil, havassın yoludur.¹⁵⁹

Marifet konusunda ise marifetin “avam, has ve hassın hası” na olmak üzere üç şekilde tasnifi yapılmıştır. Bu tasnif şu şekildedir:

a) Avamın marifeti: Allah’ü Teâlâ’nın ef’âlini, madde planında meydana gelen yaratılış tecellîlerini bilmektir.

b) Has insanların (Havâs) marifeti: O’nun sıfatını ve sıfat tecellîlerini bilmektir.

c) Hassın hası olan insanların marifeti: Allahü Teâlâ’nın zâtı ile ilgili tecellîleri bilmektir.¹⁶⁰

Bursevî, avam, havass ve ehass’ı şu şekilde anlatır: Avam, ilâhiyyet mertebesindedir ki bu da zât-ı vâhidiyye-i ef’aliyyeye işârettir ve bu mertebenin karşılığında ibâdet mertebesi vardır ki avam tevhid ehlinin mertebesidir. Çünkü onların marifeti, ilâhiyyet mertebesidir.

İkinci mertebe, ulûhiyyet mertebesidir ki, zât-ı vâhidiyye-i sıfâtiyye işârettir ve bu mertebenin karşılığında ubûdiyyet mertebesi vardır ki havass, tevhid ehlinin mertebesidir. Çünkü onların ilmi mertebeleri ulûhiyyettir.

Üçüncüsü ise ulûhet mertebesidir ki, zât-ı ahadiyye-i mutlakaya işârettir ve bu mertebenin karşılığına da “ubûdet” mertebesi denilir. Çünkü onların idraki, ulûhet mertebesidir.¹⁶¹

5- EBRAR - MUKARREBÛN

Ebrâr, iyiler demektir. Kur’an’da birr fazilet, ebrâr ise fazilet ehli anlamında kullanılmıştır. (bkz. Bakara/92, İnsan/5). Ebrâr mutlu insanlardır. Tasavvufta ise, mutavassıt, yani orta halli mutasavvıflardır.

Allah’a yakın olanlara ebrâr, bunlardan daha yakın olanlara da mukarreb denir. Bu yüzden Ebû Said, ebrârın hasenâtı, mukarreblerin seyyiatıdır, der.¹⁶²

Allah’ü Teâlâ şöyle buyurur: “Önde olanlar (sâbikûn), öncülerdir ve işte onlar Allah’a yakın olan (mukarreb) lardır. (el-Vakîâ/10-11). Allah’ü Teâlâ bu ayetin

¹⁵⁹ Uludağ, Süleyman, TTS, s.213.

¹⁶⁰ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.37.

¹⁶¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.13b,14a.

¹⁶² Uludağ, Süleyman, TTS, s.151.

ardından mukarreblerin derecesinin ebrâr ve sâbikûndan daha üstün olduğunu açıkladıktan sonra bir başka ayette şöyle buyurur: “Hayır, and olsun iyilerin (ebrâr) kitabı illiyyundadır. İlliyyunun ne olduğunu sana söyleyen oldu mu? (el-Mutaffifîn/18-19), iyiler (ebrâr), kesinkes cennettendir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar.” (el-Mutaffifîn/22-23).

Allah, bu ayetlerle cennette abrâra has olarak lutfedeceği nimetleri ve onların illiyyundaki derecelerini anlatmaktadır. Ayetin devamında ise “Onların yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün.” (el-Mutaffifîn/24) Yani ehl-i cennet, cennet nimetleri sebebiyle yüzlerinde meydana gelen sevinç hâlesinden tanınır. Bu, ehl-i cennet arasında kendilerine has kılınan nimetlerden dolayı ebrârın yüzündeki sevinçtir. Ayetin devamı şöyledir: “Kendilerine damgalı hâlis bir içki sunulur. Onun sonu misk i anberdir. İşte onda yarışanlar (sâbikûn) yarışsınlar. Onun karışımı tesnim pınarındandır. O tesnim, Allah’a yakın olanların (mukarreb) içeceği bir kaynaktır.” (el-Mutaffifîn/25-28)

Bu ayetlerden “rahîk-ı mahtûm” yani damgalı içkinin ehl-i cennet arasında sadece ebrâra has bir nimet olduğu anlaşılır. Ayrıca “râhik-i mahtûm”, ehl-i cennetin genel içeceğine üstün kılınmıştır. Çünkü onun içinde tesnimden bir karışım vardır.

Tesnim ise sadece mukarreblerin içtiği bir kaynaktır. Ebrârın içkisi olan rahîk-ı mahtûm, tesnimden bir karışım taşır, bu yüzden ehli cennetin diğer içeceklerine üstün sayılır. Mukarreblerin içkisi olan tensimde ise karışım yoktur.

Ebrârın içtiği içkiye mukarreblerin içtiği içecek karıştırılır. Mukarrebler ise devamlı saf tesnim içeceklerdir. Buradan iki anlam çıkar:

1. Ebrârın şarabı karışık, mukarreblerinki saf ve sadedir.

2. Mukarreblerin içkisinin kaynağı olan pınar ile ebrârın içkisinin kaynağı birbirine karışmakta ve ancak mukarreblerin içtiği tesnim şarabından diğerine karışmış olması onun da değerini artırmakta ve ebrârın içkisini, mukarreblerinkine tâbi kılmaktadır. Ebrâr ile mukarrebler arasındaki fark budur.¹⁶³

Ebû Tâlib el-Mekkî, mukarrebûnlardan şöyle bahseder: Güzel amelleriyle Allah’a yaklaştıran ve onların zıddı olan kötülüklerle Allah’tan uzaklaştıran kulların makamlarıdır.

Kul, hakiki manada takva üzere bir makamda bulunursa, Allah’ü Teâlâ’dan medh ü senâyı hak eder ve nefsin hazlarından uzak durduğu için karib olan Allah’a yakınlık kazanır.

¹⁶³ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, Age, s.81-83.

Bu kimseler pak ve temiz kalplere, titreyen ve zikreden uzuvlara, üstün ve seçkin akıllara sahip olanlardır. Ashab-ı Yemin arasında yer alan bu zevat üç makamda bulunur: Allah'ı bilen ilim ehli, Allah'ı seven muhabbet ehli ve Allah'tan korkan korku ehli. Bunlar, Allah Teâlâ'nın yakın kılınan has velileridir.¹⁶⁴

Bursevî'ye göre de ebrâr (iyiler) ve mukarrebûn (Allah'a yakın olanlar) arasında fark vardır: İyilerin (Ebrâr) lezzeti noksandır. Çünkü onlar, henüz sıfat ve fiillerin tecellîsindedirler. Çünkü sırları fenâya ve zâta yükseliş üzerinedir. Mukarrebûnun lezzeti ise kâmil bir lezzettir. Çünkü onlar, ef'âl ve sıfat tecellîsinden, zât tecellîsine ulaşmışlardır. Ve sırları, bekâya ve sıfata tenezzül üzerinedir.

Bundan dolayı her ehl-i sıfat, ehl-i zât olmaz ve her ehl-i zât da sıfata tenezzül bulmaz.¹⁶⁵

6- KUTUB - KUTBİYYET

Sözlükte kutb kelimesi (çoğulu aktâb) “değirmenin mili, eksen demiri, eksen, gökyüzünün Kuzey yarım küresinde bulunan yıldız, bir topluluğun yöneticisi” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise “veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevi yöneticisi olduğuna inanılan en büyük veli” manasında kullanılmış, onun işgal ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir.

Tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük veli, insan-ı kâmil ve hakikat-i Muhammediyye anlaşılır.

Kutub derecesine eren en büyük veliye kendisinden manevi yardım istendiği için gavs da denir.

Hucvîrî'ye göre kutub, zahir ve bâtın, maddi ve manevi bütün varlıkların eksenidir, yani her şey onun üzerinde ve çevresinde döner, ona dayanır. Onun her şeye feyiz veren bir özelliği vardır. Allah âlemi ve âlemdeki düzeni onun aracılığı ile devam ettirir.¹⁶⁶

Serrâc'a göre ise bazen ibâdet ve ahlâk konularında en üstün kişi anlamındadır. Tevekkül ve teslimiyet kutbu gibi. Bazen en büyük veli ve ricâlin başı, Allah'ın izniyle kâinatta tasarruf sâhibi kişi demektir. Bu anlamda her devirde kutub bir tanedir. Bir de Hz. Peygamber için kutub denildiği vâridir.

¹⁶⁴ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.I, s.381- 382.

¹⁶⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.5b.

¹⁶⁶ Kara, Mustafa, “Kutub”, DİA, c.XXVI, Ankara 2002, s.498.

Kutbu'l-aktâb kutuplar kutbu, başkutub demektir. Genellikle tarîkat pirleri hakkında kullanılan bir tâbirdir. İbn Arabî, bu kavramı “hakikat-i Muhammediyye” anlamında kullanmıştır.

Gavs ise; darda kalındığında kendisine ilticâ ve istimdâd edilen kutup demektir. Gavs-i a'zam ise Abdülkadir Geylânî hazretlerinin sıfatıdır.¹⁶⁷

Kutup âlemin ruhu, âlemde bedeni gibidir. Her şey kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket eder. Yani her şeyi o idare eder.¹⁶⁸

Allah katından kendisine en büyük tılsım verilmiş olup, her zaman Allah'ın nazargahı olan tek kişiden ibârettir. O evrene, onun zahir ve bâtın olan a'yânı içine, ruhun bedene girdiği gibi girer.¹⁶⁹

Hız. Peygamber, bütün insanlara peygamber ve âlemleri kuşatan risâletin sahibi olduğu gibi vârisleri de büyük kutupluğun sahipleridir. Çünkü velâyet mertebelerinden her mertebenin bir kutbu vardır ki, o mertebenin zirvesine ulaşmıştır. Gavs ise, her zamanda Allah'ın bakışının yöneldiği tek kişidir.¹⁷⁰

Görüldüğü üzere buraya kadar bazı mutasavvıfların kutup ve onların makamı olan kutbiyyet makamının özellikleri üzerinde durduk.

Bursevî ise kutbiyyet makamı üzerinde şunları söyler:

İrşad ehli kimdir? Cevabı budur ki; ilim tecellîsi mertebesinden, “ayn”i tecellîsi pâyesine geçmiş ve ilimden sonra özüyle (ayn) doğruluğu meydana çıkarandır, gerekse “ayn”dan sonra Hak tecellîsi tabakasından “takattub” eylesin veya eylemesin. Çünkü kutbiyyet irşâd üzerine zâid bir emirdir ki mâkâmatdandır, saltanat gibi.¹⁷¹

7- MÜKÂŞEFE - MÜŞÂHEDE - RÛ'YET

Mükâşefe keşif hali, kalp gözünün açılması, gayb âleminin görülmesini sağlayan haldir. Mükâşefe sûfînin akıl ve duyu organlarıyla elde edemediği gayba ve ulûhiyete ait mahrem ve sırrî bilgiler verir.¹⁷² Mükâşefe, beyân ile nitelenmeyen huzurdur.¹⁷³

¹⁶⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.542.

¹⁶⁸ Uludağ, Süleyman, TTS, s.299.

¹⁶⁹ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.181.

¹⁷⁰ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.456.

¹⁷¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.24b.

¹⁷² Uludağ, Süleyman, Age, s.349.

¹⁷³ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.221.

Mükâşefe, duyular tarafından idrak edilemeyen gizli şeyleri nefsin -adeta görülür şeyler gibi- hiç bir kuşkuya mahal vermeyecek şekilde açığa çıkartmasıdır. Bu açığa çıkma düşünce gücüyle olabileceği gibi, sezgi ile veya genel feyizle gerçekleşen somut bir kanaat sayesinde de olabilir.

Sûfilere göre mükâşefe, sâlikin “sır” rına şeffaf bir örtü veya ince bir perdenin ardından ilâhi isim ve sıfat veya kevnî hakikatlerden açılan bir şeydir; söz konusu şey, belirli bir hüküm ve özel nitelikle sınırlanmış kevnî veyâ ilâhi hakikattir. Bu açılma mükâşefe diye isimlendirilmiştir. Çünkü sıfat ve hakikatler ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁴

Müşâhede ise görme, perdenin açılması, temâşâ ve seyretme manalarına gelir. Tasavvufta ise: a) Hakk’ın gönüllerde hazır olması, b) zâtî tecellî, c) eşyayı tevhid deliliyle görmek, d) ayn-i cem makamı, e) Hakka’l-yakîn hali gibi manalarda kullanılır.¹⁷⁵

Müşâhede, eşyayı tevhidin delilleri ile görmeye denir. Buna karşılık eşyada, Hakk’ı görmeye de müşâhede denir. Bu, her şeyde zahir olması bakımından, Allah’ü Teâlâ’ya ait olan vechtir.¹⁷⁶

Sûfilerin bazı ifadelerinden yakîne, müşâhede dedikleri anlaşılır. Bazı ifadelerine göre yakîn, bazen kuşkuya açık bazen açık olmayan şey demektir. “Yakîn”den kuşku kalkarsa, müşâhede adını alır.¹⁷⁷

Muhâdara, başlangıçtır. Sonra mükâşefe, daha sonra da müşâhede hâli gelir. Muhâdara, kalbin huzurudur. Muhâdaradan sonra mükâşefe hâli gelir. Mükâşefe açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin (Hakk’ın) huzurunda oluşu manasına gelir. Mükâşefe halinde delil üzerinde düşünmeye, yol aramaya ihtiyaç yoktur. Bu durumda insanı şek ve şüpheyi davet eden hususlardan sakınmaya lüzum yoktur. (Çünkü şüphe yoktur). Kul ile gabya ait hususlar arasında perde bulunmaz. Mükâşefeden sonra müşâhede hali gelir. Müşâhede herhangi bir şüphe bahis konusu olmadan Hakk’ın (kulun kalbinde) huzurudur, (Müşâhede Hakk’ı eşyada görme, eşyayı tevhid delili ile görme halidir.)

Sır ve ruh semâsından setr bulutları açılınca şühud (temâşâ) güneşi, şeref burcundan parlamaya başlar. Müşâhedeyi hakkıyla tarif eden Cüneyd (r.a.) olmuştur.

¹⁷⁴ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.538.

¹⁷⁵ Uludağ, Süleyman, TTS, s.356.

¹⁷⁶ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.212.

¹⁷⁷ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.515.

Cüneyd der ki: “Müşâhede kendini kaybederek Hakk’ı bulmandır.” (Kendinden fânî olman Hakk ile bekâ bulmandır.)

Muhâdara sahibini aklı, hidâyete erdirir. Mükâşefe sahibini ilmi, (Allah’a) yaklaştırır. Müşâhede sahibini marifeti mahveder (fenâ makâmına ulaştırır.)¹⁷⁸

Sûfîler tâifesinin “müşâhede” sözünden muradı (Allah’ı ve O’nun tecellîlerini) kalp ile görmektir (didâr-ı dil). Çünkü müşâhede halinde bulunan zat, halâda da melâda da, تنها yerde de topluluk içinde de Hakk Teâlâ’yı kalp (gözü, çeşm-i dil) ile görür.¹⁷⁹

Muhâdara; telvin sahiplerine hastır. Müşâhede, temkin sahipleri, mükâşefe ise hâlînde karar kılınca kadar arada olanlar içindir.

Muhâdara (mükâşefenin başlangıç hâli), ilim ehli için, mükâşefe (manevi keşifler); ayne’l-yakîn sâhibi için, müşâhede de Hakk ehli yani Hakka’l-yakîn sâhibi içindir.¹⁸⁰

Bursevî, Hacı Bayram Velî’nin “Nâgehân o şâra vardım o şârı yapılır gördüm” dizesinde Hacı Bayram’ın da kendisini işin için kattığını, bizzat bu anlatılanları Hacı Bayram Velî’nin de yaşadığını şu şekilde ifade eder: Hacı Bayram Velî, kalp şehrinin hâlini açıkladıktan sonra kendisinin de ehl-i mükâşefe ve müşâhededden olduğunu açıkladı. Çünkü şâra varmak karyeden intikal ve yavaş yavaş ondan göç etmek ile olur. Karyeden kastedilen şey ise evvela ceseddur ki tabiat dedikleri onun içindedir. İkinci olarak nefsdur. İnsan ruhu tabiat âlemi ve nefste iken gizlidir (mahcubdur).

Şehvât-ı hissiyyeden uzaklaştıkça gönül şehrinin iki menzilinden biri kat edilmiş olur, ondan sonraki yokuş nefsdur ki onun da bertaraf ettikten sonra, zulumâtta kurtulursun.

Kalp şehrine girdikçe nefsin hissi perdesi yırtılır ve melekût-ı ef’al kapısı açılır bu kapıdan üzerine tevhid saçılır, ondan sonra ruh, seyr-i vatan arzusuyla yola düşer ta ki; nefsin hayalî perdesi yırtılır ve melekût-ı sıfat kapısı açılır, daha sonra ise melekût-ı zât kapısı açılır ve nefsin nikâb-ı vehmi yok olunur. Bu makâmata feth-i mübin ve feth-i mutlak da denir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.169.

¹⁷⁹ Hucvîrî, Age, s.474.

¹⁸⁰ Sühreverdî, Age, s.685.

¹⁸¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.8a.

Bursevî, Hacı Bayram Veli'nin mükâşefe ve müşâhede ehli olduğunu söyledikten sonra; feth-i mübin veya feth-i mutlak olarak izah ettiği makâmâtın da müşâhede ve mükâşefe ehlinin ulaşabileceği bir makam olduğunu söyleyebiliriz.

Rü'yet ise görmek, görülmek manalarına gelir. Tasavvufta a) ahirette cennette Allah'ı görmek, b) ilâhi tecellîleri bu dünyada temâşa etmek, c) ilâhî tecellîleri ruh âleminde kalp gözüyle temâşa etmek manalarına gelir.¹⁸²

Rü'yet, dünya ve ahirette, yani her nerede olursa olsun, gözle görmektir.¹⁸³

Sûfîler “O gün gözler vardır ki onlar bakarlar” (Kıyamet 22) ayetini ve Hz. Peygamber'in “Kıyamet günü Rabb'ini dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz” hadisini, Allah'ı kalp gözüyle değil, baş gözüyle görmek anlamında yorumlarlar. Çünkü tasavvuf ehli, sadece kalp ile değil, baş gözüyle görmeyi de kabul etmektedirler. Bu tarz görmenin ahiret hayatında gerçekleşeceğinden Hak ehli arasında görüş ayrılığı yoktur. Hakk'ın dünya hayatında baş gözüyle görülmesi konusunda ise görüş ayrılığı vardır; ahirette görüleceğinden görüş ayrılığı yoktur.¹⁸⁴

Kelâbâziye göre ise sûfîler icmâ ve ittifak etmişlerdir ki; Allah'ü Teâlâ ahirette görülecektir. O'nu orada kâfirler değil, sadece müminler göreceklerdir. Allah, dünyada ne gözle ne de kalple görülmez. O'nu îkân ve yakîn cihetiyle kalple görmek yukarıdaki hüsnün istisnasını teşkil eder. Allah dünyada görülemez. Çünkü rü'yet lütufkârlığın son haddi ve nimetlerin en üstünüdür. Mekanların en üstünü olan cennetten başka bir yerde böyle bir ihsânâ nâil olmak mümkün değildir. Eğer nimetlerin en üstünü dünyada verilse o zaman fânî dünya ile bâkî cennet arasında bir fark kalmazdı.

Dünyada rü'yetin imkânsız oluşunun diğer bir delili de şudur: Dünya fânidir. Bâkî olan bir varlığın fânî bir âlemde görülmesi mümkün değildir.¹⁸⁵

Gazâlî'ye göre ise görmek bir nevi keşif ve ilimdir. Şu kadar ki bilgidен daha açıktır. Cihette olmadığı halde bilinmesi câiz olduğuna göre, yine cihette olmayarak görülmesi de câizdir. Yine bunun gibi kendisi cihetten münezzeh olduğu gibi, yaratıkları gördüğü gibi, aynı şekilde mahlûkatın da onu görmesi câizdir. Yine bunun gibi şekil ve suretsiz bilindiği gibi, şekil ve suretsiz de görülebilir.¹⁸⁶

Bursevî, Hacı Bayram Veli'nin “Bakıcak didâr görünür ol şârin kenâresinde” dizesini şu şekilde şerh etmiştir: Bu beyit makamların en yüksek olanı “rü'yet”

¹⁸² Uludağ, Süleyman, TTS, s.405.

¹⁸³ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.110.

¹⁸⁴ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.272.

¹⁸⁵ Kelâbâzî, Age, s.71.

¹⁸⁶ İmâm Gazâlî, Age, c.I, s.276.

(görme) e işâret etmiştir. Onun için cîm ile başladı. Zîra, cim, cemâle işarettir (remzdir). Görme feleği işitme feleğinden sonra gelir. Duyma feleği, işitmeğe ait muhataptır. Hz. Musâ'ya olduğu gibi. İkinci olarak, görmeğe ait müşâhedeler ki, rü'yet makâmı, marifet makamından daha üstündür. Zîra, duyma makamında nice ârifler vardır ki, kalbî müşâhedeler ve sırrî muâyeneler ile şereflenmemiştir. Görmenin iki rütbesi vardır: Biri, Nebîye has olanıdır ki, dünyada gözle görmektir. Diğeri de herkes üzerinedir ki basîretle görmektedir. Zîra bu görme, dünyada bütün peygamberlere ve kâmil velîlere, insilâh halinde vuku bulmuştur. Hatta Hz. Musa'ya da bu vakti harurda göze ait görmedir. Zîra a vakitte, yasaklanan göze ait görmedir. Hacı Bayram Velî'nin "bakıcak" demesindeki sır, "Ey basiret sahipleri ibret alınız" (Haşır/2) mucîbince mazhardan zahire (zuhur yerinden zuhur edene) geçmek lâzımdır.

Tâki Allah'ın cemâli açıkça ortaya çıka. Ancak maddi perdelerle örtülü olanların bakışları, zuhur yerine münhasır olmakla, o cemâli görürler veya göremezler. Zîra gördükleri zuhur yeri, kibriyanın (Allah'ın) örtüsüdür. Örtülü olan kişi, örtüsünün altında görünmez. Ancak görünen, dışta oluşu münâsebetiyle örtüdür. Onları da hissî olan hüsn sıfatı, sıfatın hüsnünden (güzelliğinden) meşgul edip, gaflette bırakmıştır. Zîra hüsn, melekût sıfatıdır. His gözü ise, melekûtu mutalaa etmekten nasipsizdir. Belki zikredilen mutalaa, gönül ile elde edilir. Nitekim Kur'ân'da gelmiştir. "Böylece, İbrahim'e, yerin ve göklerin hükümrânlığını gösteriyoruz." (En'âm /75).¹⁸⁷

¹⁸⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.4b-5a.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ (İsmail Hakkı Bursevî)

“Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde.”

/1b/ “Çalab”, cîm-i Fârisî ile, lisân-ı Türkî’de dâir olan esmâ-i ilâhiyyedendir, Tanrı ma’nâsına. Pes kâfir ve fâsıka “çelebi” ıtlâkı küfr ve fıkı kabîlindendir. Zîrâ şeytânî ve nefsânî olan kimseye “ilâhî” nisbeti dürüst değildir. Mecâz ise her yerde câiz olmaz. Âhirinde mîm, mütekellim-i vahde delâlet ider ki herkesin Hak’la kendi meyânında ilâhiyyet ve me’lûhiyyet irtibâtı vardır. Zîrâ bu haysiyyet-i irtibât olmasa me’lûhden ilâha ilim ta’alluk itmezdi. Anınçün Tenzîl’de gelür: فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.] (Muhammed, 47/19). Pes bu mertebenin mâverâsına bi’n-nisbe silsile-i irtibât münkâtı’dır. Zîrâ âlem-i veleh ve hayretidir. Ve nisbet-i mezkûre her şahsın isti’dâdına göredir. Zîrâ kiminde vesâit az ve kiminde çokdur. Ve niceler mazhar-ı esmâ-i külliyye ve niceler dahi mazhar-ı esmâ-i cüz’iyyedir. Sultân, sadr-ı a’zam ve sâir ümerâ ve havâşî gibi.

“Şâr” lafzı Türkçe’dir, şehir ma’nâsına. Velâkin Arabî ve Fârisî’den terkîb-i kelime itdikleri gibi nitekim talebîden ve tırâzîden dirler./2a/ Türkî ve Fârisiden dahi terkib iderler, şâristan gibi ki lisân-ı acemde şehristân ma’nâsına isti’mâl olunur. Nitekim ehl-i tetebbu’a mezânında rûşendir. Burada şâr ile murâd kalbdır. Nitekim nâzım (ks) bu nazmı muammâ uslûbda tasrîh itmiştir. Pes gayri mehâmil bi’l-cümle mehcûrdur. Nitekim dirler: صاحب البيت ادري بما فيه [Ev sâhibi, evin içindekini daha iyi bilir.] Maahâzâ bu şeş beytin mezmûn-ı hakâyık-şîârı kalb üzerine devr ider. Sâir mehâmilde ise adem-i tatbîk ehl-i kalbe gayr-i hafîdir.

Ve kalbden şâr ile ta’bîr eyledi. Zîrâ mecmau’l-kuvâ ve mecmûatü’l-esmâdır ki hurûf-ı âliyyât ve sûtûr-ı sâfilât dâiresinin merkezidir. Husûsâ ki ba’d-e’l-kemâl ruhdan ekmeldir. Zîrâ rûhun bedene ta’alluku, kalbi, beyne’t-tecelliyât taklîb içündür. Anınçün dirler ki: Şâkird-i kâbil üstâzdan üstâz olur ve ferzend-i mukbil derece-i pederden terakkî bulur. İcmâl ve tafsîle göre bu ma’nâdır ki Hâtemü’n-Nebiyîn (sav), âhir-i evlâd-ı nübüvvet ve hâtime-i niseb-nâme-i risâlet iken asl-ı asıl olan Âdem ve fer’-i mesîl olan İbrâhîm-i mükerrerden ve sâir âbâ-i kirâmdan aleyhimü’s-selâm zirve-i merkâ-yı fazl ve şerefe pâ-nihâde oldu ki nihâyet âlem-i terkîb olan felekü’l-eflâk takbîl-i kademi ile şeref-yâb olduğu âna şâhid-i kavîdir. Bu cihetden dimişlerdir ki arş-ı azîm ârâmgâh-ı rûh-ı nebevî vâcibü’t-ta’zîmdir. Sâir ulu’l-azmin karârgâhı ise kürsiyy-i kerîmdir. Ve bunun sûreti meyvedir ki asl olan

nüvât ve fer' olan lezzeti istikmâl ve iştîmâl ile ercahdır. Ve “bir şâr” didiğinde îhâm-ı latîf vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de gelir: مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ حَوْفِهِ [Allah bir adamın içinde iki kalb yaratmadı.] (Ahzâb, 33/4). Zîrâ külliyyet-i esmâya mahal bir olur./2b/ Dârü'l-mülk ve meliki'l-mülûk gibi. Ve sırr-ı ilâhînin tenevvu'ât-ı teceliyyât hasebiyle gerçi birkaç mahal ta'yîni vardır, fe-emmâ bi-hasebi'l-menâzil olan mahall-i ta'ayyünâtdır. Ve illâ dârü'l-mülk olmak üzere mahall-i ta'ayyün kalbdır. Fakat bu sebebdendir ki ümmü'l-kurâ dahi birdir ve Fahr-i Âlem (as) kalbü'l-avâlimdir. Anınçün onun zuhûruyla kimse zâhir olmamıştır. Kalbleri üzerine vâris olan velînin dahi vücûdu böyledir. Bu ma'nânın nezâiri çokdur. Teemmül oluna. Nâzım'ın (ks) iki cihânı bir şâr mukâbelesinde zikr itdiği letâfetden hâlî değildir. Nitekim ka'beteynin yek ciheti sitt-i cihâta mukâbil gelmiştir ve her vahdet ya lafzen veya hükmen veya hakîkaten kesrete mukâbildir. Meğer vahdet-i hakîkiyye ola ki onun kefesi bir nesne ile mütevâzî değildir. Anınçün tevhîd-i hakîkî mîzân-ı a'mâle vaz' olunmaz ve iki cihândan murâd âlem-i ecsâm-ı süflî ve âlem-i ervâh-ı ulvîdir ki âlem-i kalb bu ikinin meyânında hakîkat-i berzâhiyye vâki' olmuştur. Lahm u azm arasında ğudrûf gibi. Bu cihetdendir ki kalbin kuvve-i rûhâniyye ve cismâniyyesi vardır. Evvelkisi kuvvet-i akliyye ve hayâliyye ve emsâli gibi. Ve ikincisi kuvvet-i sem'iyye ve basariyye ve nezâiri gibi. Ve cihân ki dünyâdır, âlem-i ecsâme nâzırdır. Pes âlem-i ervâha cihân ıtlâk olunmak bi-tarîki't-tağlîbdir ki bi-hükmi'l-civârdır ve illâ hadd-i cihân inde'l-muhakkıkîn muka'ar-ı felek-i sâbiadan tahte's-serâya dekdir ki mecmûuna âlem-i kevn ü fesâd ıtlâk olunır. Âlem-i ervâh ise mâ-fevka'l-arşa ıtlâk olunır. Ve bundan fehm olunır ki arş-ı muhîtin mâverâsı inde's-sûfiyyeti'l-mükâşifîn âlem-i lâ halâ ve lâ melâ değildir. Nitekim hukemâ ğalat itmişlerdir. Elhâsıl âlem-i ervâh bâkî ve âlem-i ecsâm fânîdir./3a/ Şu kadar vardır ki ecsâm-ı kümmel dahi sereyân-ı berekât-ı ervâh ile âlem-i fesâddan hâricdir. Anınçün tefessüh kabul itmez. Zîrâ sereyân-ı mezkûr hasebiyle, cevher-i rûh ile müttahiddir. Beyt-i şerîf ki sûret-i kalbdır, iki cihân âresinde dir ki maşrık ve mağribdir. Zîrâ vasat-ı arz-ı ma'mûrede vâki' olmuştur. Maşrık ve mağrib ise ervâh ve ecsâma işâretidir. Nitekim Tenzîl'de gelir: وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ [Doğu ve batı Allah'ındır.] (Bakara, 2/115). Pes kalb-i insân meyân-ı dü âlemde vâki' olmakla nehâr-ı tecellî ve leyl-i istitârî câmi'dir. Anınçün gelir: مشاهدة الابرار بين التجلى والاستتار [Ebrârın müşâhede-i tecellî ve istitâr arasındadır.] Eğerçi bi-hasebi'l-hakîka mukarrebîne göre hükmi-i leyl mürtefi'dir. Anınçün gelir: صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم [Bir sınıf cennetlikler vardır ki Rab, onlardan gizlenmez.] Zîrâ âlem-i fenâ ve makâm-ı “ev ednâ”da müşâhede-i zât ile muğtenim oldukları gibi âlem-i bekâ ve makâm-ı “kâbe kavseyn”de dahi tecelliyyât-ı sıfât ile mütedâriklerdir. Bir vech ile ki vech-i zât ve zıfâtda olan dü renk anlara yek renk olmuştur. Pes âyîne-i sıfât da müşâhede-i zâtdan cüdâ değillerdir. Ve

ol âlem-i misâl ki ervâh ve ecsâm arasında berzahdır. Kalb-i insân anın nümûdârıdır. Bundandır ki âlem-i ecsâmın suverî mir'ât-ı kalbe mün'akis olmaktadır. Anınçün ehl-i dil gayr-i vukû'î nesne ile ihbâr olınsalar tasdîk itmezler. Zîrâ sûret, vücûd-ı dile mün'akis olmamıştır. Ve ahkâm-ı gayb dahi dâimâ mütenezzil olmaktadır ki ol dahi âlem-i takdîre göre emr-i vukû'îdir. Meselâ hilâlin halka tulû'undan, evvel dile tulû'u ve bârânın vech-i arza nüzûlünden mukaddem, dile nüzûlü vardır. Bu sebebdendir ol ma'nâ ki inde'n-nâs henüz mefkûddur, ehl-i mükâşefe kalbinde mevcûddur. Pes kalb iki vech sâhibidir ki biriyle âlem-i gayba müteveccih ve biriyle dahi âlem-i şehâdete nâzırdır. Yalnız ehl-i gayb ve ehl-i şehâdet olanlar/3b/ ise böyle değillerdir. Belki cihet-i vahdet ehilleridir. Bundan zâhir olur ki âlem-i ecsâm, kalbin kafası gibidir. Ve kafâ-yı âyîne bir emr-i keşif ile mutallâ olmasa rûnümâ olmadığı gibi mir'ât-ı kalbde dahi rûtbe-i mazhar didikleri perde olmasa kat'â mir'ât olmazdı. Rûtbe-i mazhar ise ki ridâü'l-kibriyâ dahi dirler, âlem-i ecsâma ve celâle nâzırdır. Fefhem cidden. Ve bundan kezâlik bâhir oldu ki kalb, şehir-i vücûdun zâhir ve bâtınına hâkim ve cemî'-i kuvâ-yı âfâkıyye ve enfüsiyyesine melikü'l-mülûkdür. Kuvâ-yı âfâkıyyenin ibtidâsı ta'ayyün-i rûhdur. Ve kuvâ-yı enfüsiyyenin evveli ta'ayyün-i nutfedir. Zîrâ âlem-i misâl-i mutlak rûha tâbî'dir ki hilkatde anın levâhıkındandır. Ve âlem-i insân ta'ayyün-i nutfeye mevkûfdur. Eğerçi ki rûh dahi nutfeye ile devreder, fehmi su'ûbetli nesnedir. Bundan gâfil olan ve وَتَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوْحِي [Ona kendi rûhumdan üfledim.] (Hicr, 15/29). Makâle-i münîfesinin zâhirine mağrûr olup rûh-ı insân hâricden menfûh oldu sanur. Rûh-ı izâfînin mahall-i ta'ayyüni kalbdır ki mudğâ-i sanevberiiyyedir. Eğerçi ki kalb fi'l-hakîka latîfe-i Rabbâniyyedir ve rûh-ı mezkûre mahall-i ta'ayyün olmakdan, rûh mütehayyiz olmak lâzım gelmez. Belki ber vech-i ekmeliyyet mahall-i ta'allukını beyândır. Zîrâ rûhun bedene hulûlî yokdur; belki ta'allukı vardır. Zât-ı mutlakanın cemî'-i ta'ayyünâta ta'allukı gibi. Ve rûh-ı nebâtînin mahall-i ta'ayyüni ciğerdir. Ve rûh-ı hayvânînin mahall-i ta'ayyüni dimâğdır. Anınçün mahall-i idrâkdir. Ve cemî'-i hayvânât dahi fi'l-cümle idrâkle muttasıfdır. Ve kalb, rûh ve cismin izdivâcından tevellüd itmiş veled-i şerîfdır ki akl-ı kudsî ana hâdimdir. Ve bundan fehm olındı ki kalb, bu tevellüd hasebiyle mahlûkdır. Anınçün Nâzım (ks) “yaratmış” deyü ta'bîr eyledi. Ve mahlûkıyyetinden sırr-ı kadîm olmaması lâzım gelmez. Belki kendi sırr-ı kadîm ve zuhûrî hâdisdir. Ve anın şâr /4a/olmasından fahm olındı ki âlem-i ecsâm ve ervâh ana nisbetle karye gibidir. Ve karye dahi eğerçi cem'iiyeti müstemildir ve emmâ şehre nisbetle basîtdir. Bu sebebdendir Kur'an kalbe nüzûl itdi. Nitekim Kur'an'da gelir: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ [Onu kalbine rûhu'l-emîn indirdi.] (Şuarâ, 26/193-194). Ya'ni ma'nâ-yı cem'iiyeti müş'ir olan Kur'an'ın mehbîtı ma'nâ-yı mezkûrdan mufasssah olan kalb oldu. Bundan fehm olındı ki

kalbden eşref nesne yokdur. Pes kuravî olan, şehre muhâceret etmek lâzımdır. Tâ ki ehl-i cem'iyet ola.

Ve kalbin kemâli ilm-i billâhdır. Pes sâir kemâlât-ı kuvâ ve a'zâ anın kemâline tâbi'dir. Ya'ni anın kemâli maksûdün bi'z-zât ve gayrin kemâli maksûdün bi'l-arazdır. Meselâ bir kimse her ne kadar tecvîd ehli olsa anın kemâline kemâl-i lisânî dirler. Ve bir kimse Zerkâ-yı Yemâme gibi üç günlük mesâfeden görse, anın kemâline, kemâl-i basarî dirler. Ve bir kimse Karâd-ı tarîk gibi üç günlük mesâfeden istimâ'-ı savt itse anın kemaline kemâl-i sem'î dirler. Ve bir kimse rehberân-ı kavâfil gibi semt-i kasdı istişâm-ı türâb tarîki ile ma'lûm idinse anın kemâline kemâl-i şemmî dirler. Ve bir kimse ba'zı ricâl gibi üç günlük mesâfeyi bi-tarîki't-tayy bir hatve eylese anın kemâline kemâl-i riclî dirler. Ve bir kimse İbn Mukle ve Yâkût Musta'samî ve İmâd ve Şeyh Amasyavî kadar cevdet-i kitâbet ve hüsn-i hatta mâlik olsa, anın kemâline kemâl-i yedî dirler. Pes kanı kalbin kemâli ki ilm-i billâhdır. Anınçün bu ilm-i billâh hâsıl olmasa bir kemâl ile iftihâr itmek dürüst değildir. Ve eğer kemâl-i kalbî hâsıl gayri kemâlat olmasa dahi bestir. Ve eğer olursa muhassinâtdır ki memdûhdur. Bu sebebdendir ki Hacı Bayrâm-ı Velî ve Yûnus Emre ve emsâli ulûm-ı resmiyye ve kavânîn-i akliyyeden behresi kalîl olanlara hakîm-i ilâhî dirler, gayrilere dimezler. Zîrâ hikmet ki ma'rifetü'l-eşyâi alâ mâ hiye aleyhdır. Ehl-i kalbin sıfatıdır. /4b/Ba'dezâ şehirde mukîm olan kimse her murâd olan nesne ile merzûk olduğu gibi ehl-i kalb dahi böyledir. Bu sebebdendir ki evvel-i bâbü'l-melekût olan felek-i evvel makâm-ı kalbdır. Zîrâ makarr-ı rûhâniyyet Âdem (as)'dir. Pes felek-i evvel bâbü'l evvel-i melekût olmakla cânib-i ulvîsi kantara-i âlem-i ervâh ve cânib-i süflîsi manzara-i âlem-i ecsâmıdır. Bundan fehm olunır ki bu şehir-i kalbde fi'l-cümle tavîle-zen-i ikâmet olmayan kimsenin esb-i rûhu zeyn-i beşeriyyetden insilâhdan sonra felek-i evvele doğru tekâpû idemez. Meğer ki îmân-ı gaybîde îkânı ola. Pes bu sûretde câizdir ki tarîk-ı inâyetden şehir-i makâm-ı ervâha vâsıl ve a'mâl-i sâliha-i şer'iyye ile istishâbı hasebiyle makâmât-ı ulviyyeden birine nâzil ola. Ve illâ şehirden ziyâde dûr olan kimseye idrâk-i cum'a yokdur. Elhâsıl sebep-i perîşânî olan kurâ-yı nefis ve tabiatdan şehir-i kalbe muhâceret veyâhût ana karîb bir menzilde ikâmet lâzımdır ki nidâ-yı "irci'î", sem'-i câna resîde oldıkda menzîlgâh-ı dile hırâmân ola. Fefhem!

“Bakıcak dîdâr görinür ol şârın kenâresinde.”

“Dîdâr” aslında ârende-i dîd'dir, görme, görücü ma'nâsına, yüzün görinen yerinde isti'mâl olındı. “Kenâre” kâf-ı Arabî'nin fethi ile ve âhirinde hâ-yı gayr-i melfûze ile kenâr, taraf ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki Şeyh-i Nâzım (ks) bu beytde aksa'l-makâmât olan rû'yete işâret eyledi. Anınçün cîm ile bed' eyledi. Zîrâ cîm

cemâle remz ider. Ve felek-i basarî, felek-i sem'îden sonradır. Ya'ni evvel-i muhâtabât-ı sem'îyyedir. Hazret-i Kelîm'e (as) vâki' olduğu gibi.

Ve sâniyen, müşâhedât-ı basariyyedir ki rütbe-i Habîb'dir (as). Bundan fehm olunur ki makâm-ı rü'yet, makâm-ı ma'rifetden efdaldır. Zîrâ makâm-ı sem'de nice ârif vardır ki henüz müşâhedât-ı kalbiye/**5a**/ ve mu'âyenât-ı sırrıyye ile şerefyâb olmamıştır. Ve rü'yetin iki rütbesi vardır, biri ihtisâs-ı nebevîdir ki dünyâda rü'yeti basariyyedir. Zîrâ bu rü'yet dünyâda cümel-i enbiyâ ve cemî'-i kümmel-i evliyâyâ âlem-i insilâhda hâsıl olmuştur. Hattâ Hazret-i Kelîm'e dahi vakt-i harûrda hâsıldır. Zîrâ ol vakitte memnû' olan rü'yet-i basariyyedir. Nâzım (ks) "bakıcak" didiğinin sırrı budur ki فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْبَصَارِ [Ey basîret sâhibleri ibret alınız.] (Haşr, 59/2) mûcibince mazhardan zâhire ubûr lâzımdır. Tâ ki cemâl-i Hazret bâhir ola. Ve illâ huceb-i kevnîyye ile mahcûb olanların nazarları mazhara münhasır olmakla ol cemâli görürler ve görmezler. Zîrâ gördükleri mazhar ridâü'l-kibriyâdır. Ve mürtedî olan kimse taht-ı ridâda görünmeyüb görünen bi-hasebi'z-zâhir ridâ olduğu gibi, anları dahi sıfât-ı hüsn ki hissîdir, hüsn-i sıfâtdan işgâl ve iğfâl eylemiştir. Zîrâ hüsn sıfât-ı melekûtdandır. Dîde-i his ise mütâla'a-i melekûtdan bî behredir. Belki mütâla'a-i mezkûre, dîde-i dil ile hâsıldır. Nitekim Kur'an'da gelür: وَكَذَلِكَ نُرِي إِِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [Böylece İbrâhîm'e yerin ve göklerin hükümrânlığını gösteriyoruz.] (En'âm, 6/76).

Ve "kenâr"dan murâd, şehr-i kalbin her kenârıdır. Yoksa bir kenârı değildir fakat ve illâ rü'yeti tahdîd lâzım gelir. Zîrâ vücûd-ı Hak bi'l-cümle vechdir. Pes tecellî taraf-ı mahsûsdan değildir. İnkâr-ı rü'yet idenler, gâibi şâhîde kıyâs idüb galata düşdiler. Bilmediler ki vech-i mutlaka nazar itmek basar-ı mutlak iledir, mukayyed ile değil. Fefhem cidden! Ve "kenâre" ibâretinde sırrı edak budur ki tahsîl-i rü'yet için isbât-ı bu'd ve tasvîr-i devrî ile temsîl rü'yetidir. Zîrâ dîdâr görünmek, râî ve mer'înin bekâsıyla olur, fenâsıyla değil. Ya'ni râî, mer'îde fânî olsa, ol hâlete rü'yet dinilmez. Zîrâ âlem-i vahdetde şîrk olmaz. **5b**/ Ve hadîsde gelür: واسألك لذة النظر الى وجهك الكريم ابدًا دائما سرمدًا [Senden ebedî ve dâimî olarak, kerîm vechine bakma lezzetini istiyorum.]¹⁸⁸ Ya'ni ekmelü ehli'r-rivâyeye olan Fahr-i Âlem (sav) cenâbları lezzet-i nazar taleb eylediler. Bu hod ma'lûmdur ki lezzet-i mezkûre bekâyâ nâzırdır. Anınçün ebed ve devâm ile takyîd eylediler. Pes bu ma'nâyâ devâm müşâhede ve her müşâhedede vicdân-ı lezzet, umûr-ı mümkinendedir. Ebrâr ve mukarrebîn meyânında şu kadar fark vardır ki ebrârın lezzeti lezzet-i nâkısadır. Zîrâ henüz tecelliyât-ı ef'âl ve sıfâtdadır. Zîrâ sırları fenâyâ ve zâta terakkî üzerinedir ve

¹⁸⁸ (Değişik lafızla bkz.) en- Nesâî, es- Sünen, Sehv, 62, c. III, s.55; Ahmed b. Hanbel, el- Müsned, c.V, s.191.

mukarrebînin lezzeti, lezzet-i kâmiledir. Zîrâ tecelliyât-ı ef'âl ve sıfâtıdan tecellî-i zâta terakkî itmişlerdir. Ve sırları bekâya ve sıfâta tenezzül üzerinedir. Pes her ehl-i sıfat ehl-i zât olamaz. Ve her ehl-i zât dahi sıfâta tenezzül bulmaz. Belki nice ârif vâkıf olur ve nicesi dahi ârif-i vâris rütbesin ihrâz ider. Elhâsıl lezzet-i kâmile odur ki mahzar-ı sıfâtıda zâhir-i zât ile âşinâ olasın ki hem nûr-ı sıfât ile münevver ve hem cemâl-i zât ile müteşerref olasın. Bundan fehm olundu ki nice sûretde dûr olanlar fi'l-hakîka nezdiklerdir. Anınçün bu âlem-i dünyâ kimine cennet ve kimine cehennem olmuşdur. Zîrâ esfel-i sâfilînden olmak a'lâ-yı illiyyînde olmağı münâfî değildir. Ateşde olmak gülşende olmağı münâfî olmadığı gibi. Nitekim İbrâhîm (as) hâlidir ve bu cihetdendir ki Kur'an'da gelür: *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* [Biz ona şah damarından daha yakınız.] (Kaf, 50/16) ve yine gelür: *وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ* [Siz her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.] (Hadîd, 57/4). Pes yâr ile hem-nişîn olan semmü'l-hıyât da olsa dahi yine sahrâ-yı pehnâverdedir. Ve illâ sahrâ-yı fesîha-i cihânda, belki cennet-i sûriyyede olsa dahi yine semmü'l-hıyâtdadır. Binâen alâ hâzâ makâm-ı kalbi tahsîl itmek gerekdir. Zîrâ ziyâde vüs'atinden sırr-ı Hakk'a cilvegâh oldu ve belki kalb libâs-ı Hak oldu. Nitekim /6a/ *ما وسعني ارضي ولا سماءي ولكن وسعني قلب عبدي* [Yere göğe sığmadım, lâkin bir mü'min kulumun kalbine sığdım.]¹⁸⁹ ana remz ider. Bundandır ki ehl-i irâdet olanlar ba'de tahsîl-i hırkatü'l-bâtın zâhirde dahi hırka-pûş olurlar. Kemâl-i ahlâkın sırrını bilmeyenler ise hırka-i dervîşe dahl iderler. Eğerçi kâr-ı hırka bu âsârda müşkil oldu. Zîrâ bî-mağz olan kışra döndi ve Şeyh Nâzım (ks) şehrin kenâresini rü'yete zarf eyledi. Zîrâ rü'yetin takayyüdünden mer'înin takayyüdü lâzım gelmez. Anınçün Kur'an'da gelür: *وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ* [Orada gözlerin sürûru ve nefislerin arzuladığı şeyler vardır.] (Zuhruf, 43/71). Ya'ni bu âyetde a'yûn-i ehl-i cennete lezzet-bahş olan rü'yet-i Hak'dır. Maahâzâ cennet ana zarf olmuşdur. Nitekim harf zarfdan me'hûzdür ve yine Tenzîl'de gelür: *وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* [O gün bir takım yüzler, Rablerine bakıp parlayacaktır.] (Kıyâme, 75/22-23). Ya'ni bu kevl-i münîfde zaman nazara zarf olmuşdur ve yine sûre-i Necm'de gelür: *عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى* [Sidre-i müntehânın yanında.] (Necm, 53/14). Ya'ni indiyet rü'yet-i Hakk'a zarf olmuşdur. Alâ ahadi'l-akvâl ve Vâkıât-ı Hüdâiyye'de gelür: *من احب رؤية احب محلها وهو الجنة* [Kim rü'yeti ya'ni Allah'ı görmeyi severse, görülen yeri de sever ki bu cennettir.] *ولو قال ارى الله في الجنة يكفر ولو قال من الجنة لا يكفر* [Kim Allah'ı cennette görürüm derse, o kâfirdir. Kim Allah'ı cennetten görürüm derse, kâfir değildir.] dediklerinde cedvâ yokdur. Zîrâ cennetin râî ve rü'yete zarfıyyetinden mer'îye dahi zarfıyyeti fehm eylemişlerdir. Hak Teâlâ ise zamân ve mekâna hulûlden münezzehtir. Bu ise sû-i fehmdir. Zîrâ bir kimse *رايت الهلال عند الشجرة*

¹⁸⁹ el-Aclûnî, Keşfü'l Hafâ, c.II, s.100.

الغلائية [Falan ağacın yanında hilâli gördüm.] dise şecere nefis-i hilâle zarf olmaz. Belki râîye ve rü'yetine zarf olur. Mü'min karındaş Fahr-i Âlem (sav) dünyâda baş gözi ile Hakk'ı gördi dirler. Bu ne makûle sözdür teemmül eyle. Egerçi ki anın rü'yeti makâm-ı terkîbin nihâyetinde cesed-i Enver ve 'ayn-ı ezher ve sırr-ı azharın ahadiyyeti ile idi. Pes kayd cânib-i abde göredir, cânib-i Hakk'a göre değil. Ve abd kuyûd-ı zî-mutlak /6b/ olsa vücûd-ı vücûd-ı Mevlâ gibi bi'l-cümle 'ayn olur. Pes kayd kande kalur ve halât-ı salâtda bu ma'nâ gâlib olmağla ya'ni anda muhâzât-ı hazret-i ilâhiye bulunmağla Cenâb-ı Risâletpenâh (as) ol halde kazâdan dahi görürler. Maksûd-ı nebevî cihet-i kazâyı tahsîs değildir. Zîrâ ol halde cemî'-i cihât-ı basar olurdu. Belki bi-hasebi'l-imâme sufûf-ı sahâbeyi takaddümleri hasebiyledir. وجعلت قرة العين في الصلوة [Gözümün nûru namazdır.]¹⁹⁰ sırrı budur. Fehmden âciz olanlar ise vaz'ına zâhib olurlar. Zîrâ evveli dünyâ ve âhiri ukbâ ve belki Mevlâ olmak nice mümkündür dirler. Bilmezler ki salâtın zâhiri dünyâdan olmak bâtını ukbâdan olmağı münâfî değildir. Ve belki kemâl odur ki kayd içinde kayddan mutlak olasın. Ya'ni cesed ve dünyâ mahsûr ve mukayyed iken Rabb-i Vâhid-i Kakhâr'ı bu mahsûr ve mukayyed içinde rü'yet ile, mahsûru ve mukayyedi dahi hasr ve kaydan tahlîs idüb الان على ما كان عليه [Şimdi geçmişte olduğu şey üzeredir.] sırr-ı amîki ile devr idesin. Ba'dezâ mahsûl-i ma'nâ-yı beyt budur ki bir kimse ki sâlik-i mükâşif ve ârif-i muâyin ve vâsıl-ı vâcid ola. Ve şehir-i kalbe tarîk-i fenâdan duhûl bula ve bakâ-yı sıfât-ı Hak'la Hakk'a nazar sala. Ol şehrin çevresinde ve her tarafında ve derûn ve bîrûnunda cemâl-i Hakk'ı mutâla'a ider. Zîrâ dimişlerdir ki ليس في الدار غيره الديار [Evde sâhibinden başkası yoktur.] ve bunda وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا [Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlandı.] (Zümer, 39/69). sırrına remz ve telvîh vardır. Zîrâ gerçi rü'yet-i hakîkiyye cisimden münselih olub ayna terakkî ve 'ayndan dahi tecerrüd idüb sırr-ı mücerrede vusûl ile olur. Velâkin âlem-i ulvî ve süflî eğer enfüsî ve eğer âfâkî cemâl-i Hakk'ın tenezzülât ve istirsâlâtındandır. Pes cesed dahi matıyye-i rûh olmak sebebiyle behre-ver-i tecellîdir ve mahall-i tecellîden bî-tecellî geçilmez ve kanğı mîzâb-ı vücûd vardır ki andan bir gûne feyz içilmez. Ve bundan zâhir oldu ki âlem-i şehirde /7a/ hezâr-ı merâtib-i tecelliyâtdır. Zîrâ tecelliyât-ı şühûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyyeye menûtdur. Bu ma'nâdan bî-behre olan şühûd-u libâs-ı vücûddan tecrîd itmek ister. Bu ise mahbûbu uryân eylemekdir. Sırr-ı mahbûb ise uryân oldukda ne sen kalursın ve ne meyâne ve kenârın kalur. Pes kelâm-ı gafletden istikâzdadur. Yoksa hetk-i perdede değildir. Suâl olunursa ki gaflet nedir? Cevâb budur ki yetmiş bin hicâbdır ki kimi zulmânî ve kimi dahi nûrânîdir. Nitekim hadîsde gelür: حجاب النور [O'nun perdesi nûrdur.] ve bir rivâyetde gelür: حجاب النار [O'nun perdesi ateştir.]¹⁹¹ Ve

¹⁹⁰ Neseî, İşratü'n Nisa, 10.

¹⁹¹ Müslim, el-Camiu's Sahih, İman, c.I, s.162; İbn Mâce, es Sünen, Mukaddime, 13, c.I, s.70.

bu hicâb gâfile göredir ki mahcûbdur. Ya'ni hâlet-i visâlde vuslatı nidüğün bilmez. Yoksa mükâşife ve Hakk'a göre değildir. Zîrâ Hak Teâlâ mahcûb değildir ve illâ mahsûr olmak lâzım gelür. Belki kendi sıfatı ile muhtecibdir. Nev-arûs tutuk ile muhtecib olduğu gibi. Tutuk, ya'ni kınâ' ise ana hicâb değildir. Belki gayra hicâbdır. Bu meclisde ise gayr yokdur. Pes sıfât-ı Hak kime hicâb olur ve kezâlik âyîne mer'î ve râîye hicâb olmaz. Pes hicâb didikleri gözde olan perdedir ve gözde şûrb-i 'ayn ile ta'bîr ider ve 'ayndan maksûd zâtdır. Ve zâtdan murâd hakikat-i insâniyyedir ki hakikat-i vücûdiyye ve imkânîyenin berzahıdır. Pes bu hakikat-i hucûb-i kevnîyye ve gayr-i kevnîyyeden tecrîd iden cemâl-i Hazret'i görür ve illâ felâ. Suâl olunursa ki hucûb-i kevnîyye nedir? Cevâb budur ki âlem-i ecsâm ve ervâhdır. Zîrâ ikisi dahi makâm-ı halkdandır. Nitekim Kur'an'da gelür: **أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ** [Biliniz ki halk ve emr O'nundur.] (A'râf, 7/54). Ve rûhun âlem-i emrden ya'ni bî-madde ve bî-müddet olduğu mahlûkıyyetini münâfî değildir. Nitekim hadîsde gelür: **أول ما خلق الله روحى** [Allah'ın yarattığı ilk şey rûhumdur.]¹⁹² ya'ni suâl olunursa ki hucûb-i gayr-i kevnîyye nedir? Cevâb budur ki mes'ele-i meskût-ı anhâdandır. Hüviyyet-i mutlaka ve zât-ı ahadiyyeye vâsıl olanlar bilürler. /7b/ Ve bunda tenbîh vardır ki gözi olanlar şehr-i kalbi mutâla'aya gelürler ve ehl-i dili ziyâret idüb anların rü'yetini nümûdâr-ı rü'yet-i Hak bilürler. Zîrâ anların kalbi nazargâh-ı ilâhî ve musabb-ı feyz-i nâmütenâhîdir. Bu sebebdendir ki ehl-i dilin kavlen ve fi'len kavânîni mer'îyye ve cümle-i evzâ' ve etvâr-ı şer'îyyedir. Zîrâ sûret-i Hak'dır ve Hak'da zulüm olmadığı gibi sûret-i Hak'da dahi yokdur. Ve hadîs'de gelür: **من رأى فقد رأى الحق** [Beni gören muhakkak Hakk'ı görmüştür.]¹⁹³ Ve Seyyidü't-Tâife Cüneyd-i Bağdâdî buyurur: **ليس في جيتى سوى الله** [Cübbemin içinde Allah'tan başka kimse yoktur.] Ve kelâm-ı Mansûr'da gelür: **انا الحق** [Ben Hakk'ım.] Ve Şeyh Şiblî buyurur: **انا اسمع و انا اقول** [Ben işitirim, ben konuşurum.] Ve reîsü'l-ârifîn Şeyh Muhyiddîn buyurur: **لو عرفتمونى لسجدتمونى** [Eğer beni tanısaydınız bana secde ederdingiz.] Ve Ebu'l-Hasani'l-Harakânî buyurur: **الصوفى ليس بمخلوق** [Sûfî mahlûk değildir.] Ve alâ hâzâ erbâb-ı hakikatden niceler kaddesallâhü esrârahüm zübde-i hakikatden dimâğ-ı ehl-i dile çâşni-bahş olmuşlar ve kelimât-ı irfânîyye söylemişlerdir. Cümlesinin maksûdu ve kemâl-i Hakk'ın zuhûru beyân ve cemâl ve celâlinin hakâikını ayândır. Vay ol karvî meşreb olan mahcûba ki yetmiş bin perde ile pîçîde ola ve dîdelerine mîl-i amâ çekilüb şehr-i dile hareketden kala ve şehir ve şehîr nedir bilmeye.

“Nâgehân o şâra vardum, o şârı yapıldır gördüm.”

¹⁹² Hucviri, Keşfu'l Mahcûb, s.391.

¹⁹³ el- Buhârî, el-Camiu's- Sahih, Ta'bîr, 10, c.VIII, s.72; Müslim, Age, Rüya, 1, c.II, s.1776.

“Nâgehân”, nâ-gâh dımeıdır, ansuzın ma’nâsına ki Arab “füc’eten” der. “Nâ” nefy içındır, “leyse” ma’nâsına ki lisân-ı Türkı’de andan “değil” ile ta’bır olunur. Meselâ “nâmerd”, er değil dımeıdır. “Geh” gâh’dan tahfîf olunmuştur. Âhirine lâhık olan elif ve nun nisbet ve te’kîd ifâde ıder. Burada “nâgehân” ibâreti ziyâre mahallinde vâkı’ olmuştur. Zîrâ zuhûr-ı nûr-i keşf fücâ’ıdır ve ibtidâ-yı meb’asde gelür. فجائه الوحي [Ona vahiy geldi.] Ya’ni nâgâh ana vahiy geldi. evliyâyâ ilhâm ve keşf ve tecellî geldüğü gibi. Zîrâ sünnet-i ilâhiyye vakt-i kerâmeti ihfâdır. Eğerçi ki müste’hil /8a/ kerâmet olan kable’l-vukû’ kerâmete müteheyyîdir. Anınçün sâlik-i meczûb dirler ve ol ki meczûb-i sâlikdir. Kâide-i ilâhiyye üzerine olmaduğundan mâ-adâ vukû’u nâdir ve sülûkü kem-yâbdır. Anınçün ekser mecânîn bu kabıldendir. Pes Şeyh Nâzım (ks) şehri kalbin fî nefsi’l-emr hâlini beyândan sonra kendinin hâlini dahi ayân eyledi ve ehl-i mükâşefe ve müşâhededen olduğunu tasrîh kıldı. Zîrâ şâra varmak karyeden intikâl ve kadem-be-kadem andan irtihâl ıledir. Karyeden murâd ise evvelâ ceseddir ki tabiat dedikleri anı müstemildir. Ve sâniyen nefsidir ki cünd-i hevâ ile kurb-i şâr-ı dilde bir sevâd-ı a’zam gibidür ve rûh-i insânî âlem-i tabiat ve nefsde iken mahcûbdur. Zîrâ ikisi de elvâs makûlesidir. Anınçün Kur’an’da gelür: اى جدد روحك عن تعلق الطبيعة و النفس حتى [Hemen pabuçlarını çıkar.] (Tâhâ, 20/12). Rûhunu, nefse ve doğaya bağlayıp uzak tutarsan kavuşma ve yakınlaşma makâmına ulaşırısın.] Ve yine Tenzîl’de gelür: لَا يَسْئَلُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ [Ona ancak temizlenenler dokunabilir.] (Vâkıa, 56/79). الا المطهرون عن اللوث الطلعات مطلقا. [Kirden ve pislikten kesinlikle uzak kalanlar Kur’an-ı Kerîm’e dokunabilirler.] Pes shevât-ı hissiyedden munkatı’ oldukda gûyâ şehri dilin iki menzilinden birine kat’ itmiş olur. Andan sonra âzim-i akabe-i nefis olub anın dahi neşîb ü firâz-ı hevâssini bertaraf itdikde gûyâ şedâid-i zulumâtdan necât bulur ve tebâşîr-i envâr-ı kalb ile çehre-fürûz olmağa başlar ve şehri kalbe duhûl ile nefsin hicâb-ı hissi münharik olub bâb-ı melekût-ı ef’âl açılır ve bu bâbda üzerine nisâr-ı tevhîd saçılır. Andan sonra rûh-ı garîb seyr-i vatan arzusıyla yola düşer. Tâ ki makarr-ı evveline vusûlde telvîn-i kalb temkîne mübeddel olur ve orada nefsin perde-i hayâlî derîde olub bâb-ı melekût-ı sıfât açılır ve bu bâbda üzerine nisâr-ı tecrîd saçılır. Andan sonra/8b/ seyr-i makâm sırrı için himmet-bülend idüb sahrâ-nevred ve bâdiye-peymâ olarak dâhil-i dervâze-i sırr-ı pâk oldukda melekût-ı zât münkeşif olur ve nefsin nikâb-ı vehmi izâle kılınur ve üzerine nisâr-ı tefrîd saçılır ve bu makâmâta ale’t-tertîb feth-i karîb ve feth-i mübîn ve feth-i mutlak dinilür. Kur’an’da şevâhidi vardır. Ve bu merâtibe vusûlden sonra tahtgâh-ı dile avdet hâsıl olub ahkâm-ı emr ü nehy zuhûr itmeğe başlar. Ve tıfl-ı veledi’l-kalb halîfetullâhi fî arzi’l-vücûd olub her ne murâd-ı ilâhî olursa anı işler. Zîrâ ba’dezîn ne kadar ümerâ-i kavî ve reâyâ-yı cevârih var ise cümlesi yanında fermân-revâ olur ve şehri vücûdun

bâzârında mîzân-ı adl vaz' olunub serâpâ ahâlî zulm-i tabîat-ı vücûd-ı nefsdan halâs olurlar. Zîrâ *اذا صلح صلح الجسد كله* [Kalb düzgün olursa, tüm beden düzgün olur.]¹⁹⁴ sırrı nümâyân olur ve bu sırr-ı azîm de hazret-i Kur'an'da gelür: *إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا* [Melike, hükümdârlar bir memlekete girdilermi, orayı perîşân ederler, dedi.] (Neml, 27/34). Zîrâ karye-i vücûdî hâlet-i ûlâsından ihrâc ve bu vechile anı ifsâd itmek 'ayn-ı ıslâhdır ki sûret-i zulümde mahz-ı addır. Anınçün bi-tarîki'l-işâre medh-i insânda gelür: *إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا* [Doğrusu o insân çok zâlim ve çok câhildir.] (Ahzâb, 33/72). Ve yine Tenzîl'de gelür *وَتَحْسِبُهُمْ أَنْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ* [Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın.] (Kehf, 18/18). *اي رقود عن النفس و صفاتها لاشعور لهم بها ابدا بل كل ما بدا في مراتبهم وهو صورة الحق* [Ya'ni nefis ve özelliklerini bilmemektir. İnsanların bunları hissetmesi mümkün değildir. Aksine görüntülerinde ortaya çıkan herşey Hakk'ın sûretidir.] Ve hadîsde gelür ki: *ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى* [Gözlerim uyur ama kalbim uyumaz.]¹⁹⁵ bu cihetdendir ki menâmla âlem-i hisden me'hûz oldukdan sonra bi-tarîki'l-hâssa tecdîd-i vüdû itmezlerdi. Zîrâ menâm anların yakaza-i kâmilelerine göre müfsid-i vüdû değil idi. velâkin sâirler bu derecede değildir. Ya'ni bir vâris-i Muhammedî her ne kadar kalb-i Muhammed (as) üzerine olsa yine perdeden hâlî değildir. Pes bi'l-küllîyye bî-perde olmak ve yek bâre bakıyye-i nefsdan necât bulmak hasâis-ı Muhammediyye'dendir./9a/ Fa'rif cidden. [İyi anla!] Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) "ol şârı yapılırd gördüm" didüğünün sırrı budur ki şehir-i dil cennet-i ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye aslında mücerred dîvâr ve sâhadan ibâret olub ile'l-ân ve ilâ kıyâmi's-sâ'a a'mâl-i mükellifîn ve ahvâl-i mü'minînin suveriyle imâret-pezîr olduğu gibi cennet-i ma'neviyye dahi kıyâmet-i suğrâ ve kıyâmet-i kübrâ gâyetine dek ma'mûr olmakdadır. Zîrâ kıyâmetde olan helâk-i küllî ve fenâ-i tâm def'-i mazarrat makûlesidir. Bu ise celb-i menfaati münâfî değildir. Ya'ni inde'l-ârifîn kıyâmet ıtlâk olunan fenâ-i azîm ki satvet-i tecellî-i celâldır, anınla cümle-i ta'ayyünât ve inniyât fenâ bulur. Perde-i ta'ayyünât ise cemâl-i Hakk'a hicâbdır. Zîrâ ef'âl sıfâtın ve sıfât dahi zâtın nikâbıdır. Ve bu nikâbın irtifâ'ı ise satvet-i mezkûre yediyle olur. Pes kable'l-kıyâme derdest olan kesb ve ba'de'l-kıyâme husûle gelen fazl, bu ikisi hilye-i cennet-i sûriyye ve ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye müstemil olduğu adne bilâvâsıta yed-i kudret ile tesviye olunduğu gibi anın nümûdârı olan cennet-i ma'neviyye dahi böyledir. Zîrâ ikisi dahi makâm-ı dîdârdır. Ve ma'nâ sûretten efdaldır. Anınçün beyt-i dil ki arşullahdır, Kâ'be'den ve sâir mevâtın-ı şerîfe ve bukâ'-ı münîfeden ercahdır. İmdi Şeyh Nâzım'ın (ks) şehir-i kalbi yapılırd gördüğü mahall-i kudrete ıtlâ' kabîlindendir. Zîrâ kudretin makdûra ta'alluku keyfiyyeti herkese ma'lûm değildir. Pes temâşâ-yı acîbdür ki dîde-i dil anın mutâla'asıyla rûşenâ ve cân-ı azîz anın

¹⁹⁴ el-Buharî, Age, İman, 39, c.I, s.19; Müslim, Age, Musakât, 20, c.II, s.1219-1220.

¹⁹⁵ el-Buharî, Age, Teheccüd, 16, c.II, S.48; Müslim, Age, Müsafirîn, 17, c.I, s.509.

esrârıyla âşinâ ola. Vay ol harâb-âbâd olan dile ki imârete sâlih olmaya veyâhût imâreti için bir mi'mâr-ı hezârfen bulmaya. Ve veyl ol kese ki harîm-i kurba duhûlden mamnû' ve mezcûr ve mükâşefe-i esrâr-ı lâhûtdan her vechile mahrûm ve mahcûr ola./9b/

“Ben dahi bile yapıldım tâş u toprak arasında.”

“Taş”dan murâd asılda kalbdır. Nitekim Kur'an'da gelür: **ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ** [Ne var ki bunlardan sonra yine kalbleriniz katılaştı. Artık kalbleriniz taş gibi yâhût daha da katıdır.] (Bakara, 2/74). Velâkin ba'de't-tezkiye cevher-i girân-mâye ve âyîne-i cihân-nümâ makûlesidir. Pes bu sûretde ana taş ıtlâk olunmak mâ kâne aleyh i'tibâriyledir. Yetîme ba'de'l-bülûğ yetîm dinildügi gibi. Suâl olunursa ki ahcâr-ı nefîseye dahi taş dirler. Pes haml-i mecâza hâcet kalmaz. Cevâbı budur ki toprak zikri anı hacet-i hasîse tahsîs ider. Zîrâ topraktan murâd tabîatdır ki cesed anın âsârındandır. Nitekim Kur'an'da gelür: **خَلَقَكُمْ مِّن تُرَابٍ** [Sizi topraktan yaratan.] (Ğâfir, 40/67). Ey bilâ i'tibâri'l-mezc ve yine Kur'an'da gelür: **خَلَقَكُمْ مِّن طِينٍ** [O sizi çamurdan yarattı.] (En'âm, 6/2). Ey bi-i'tibâri'l-mezc ve câizdir ki taş ile murâd cesedin müstemil olduğı 'azm ve toprak ile maksûd lahm ola. Zîrâ 'ızâmı cibâle teşbîh iderler. Cibâl ise taşdan ibâretedir. Pes biri zâhire ve biri dahi bâtına remz olur. Zîrâ bâtın-ı halk vücûd-ı Hak olduğı gibi zâhir-i halk dahi vücûd-ı Hak'dır. Nitekim dimişlerdir ki: **إنما الكون خيال وهو الحق في الحقيقة** [Şüphesiz varlık hayâldir, gerçekten o hakîkatte Hak'tır.] Ya'ni kevnin hayâl ve sûret makûlesi olduğı hayâl-i mücerred ve sûret-i mahza olmasını müstelzim değildir. Zîrâ Hakk'ın merâtibi vardır. Pes her mertebe Hak'dır. Şu kadar vardır ki ba'zı merâtibe butlân-ı izâfî dirler. Meselâ menâmde görinen sûret-i hayâliyye hakdır. Zîrâ 'ayn-ı hâricîde sûret-i hakîkiyyesi vardır. Ve sûret-i hakîkiyyeye mukâbil olan sûret-i zılliyye dahi sûret-i hakîkiyyeden ma'dûddur. Nitekim Kur'an'da gelür: **قَدْ جَعَلْنَا رَبِّيَ حَقًّا** [Muhakkak ki Rabbim onu gerçekleştirdi.] (Yûsuf, 12/100). **إِى جَعَلَ الرُّؤْيَا حَقًّا لَهُ خَارِج تَطَابَقُهُ** [Allah, Yusuf'un rüyasını, benzerinin dışında gerçekleştirdi.] Suâl olunursa ki dünyâ dahi ekvândan olmağla hayâldir. Pes nice hakdır? Cevâbı budur ki âhirete mukâbil olduğı cihetden/10a/ hakdır. Suâl olunursa ki âhîret dahi hayâldir. Zîrâ ekvândandır. Anınçün Hakk'a firârla vârid olmuşdur. Cevâbı budur ki âhîretde olan tâ-i te'nîs ta'yîn-i mertebe için ârız olmuşdur. Maksûd evveli ve âhiri olmayan Allahu Teâlâ'dır. Vücûd-ı Hak ise vücûd-ı hakîkîdir. Pes vücûd-ı hakîkînin zıllı dahi böyledir. Belki zıll, zü'z-zılda fenâ bulub zılliyyet i'tibâren ve hükmen kalmışdır. Nazar ile ilmullâha bak, gör. Eğer zıll ma'lûmât-ı ilâhiyyeden ise nice selb idebilürsün. Ve bundan fehm olundu ki Şeyh Nâzım'ın (ks) kelâmından olan “ben” lafzı hakîkat-ı insâniyyeden ibâretidir ki hakîkat-ı vücûdiyye ve hakîkat-ı imkâniyyeyi

câmi'dir. Pes zıll-i vücûd ki cânib-i beşeriyyetdir, hakikat-ı imkâniyyenin âsârındandır ve zü'z-zıll ki cânib-i hakikatdır, hakikat-ı vücûbiyyenin envârındandır egerçeki hakikatı imkâniyye dahi hakikat-ı vücûbiyyenin etvârındandır ve ana muhâziyedir. Fefhem cidden! Ve bu ma'nâdan bi-hasebi'z-zevk haberdâr olan ârif-i billâh bilir ol sırr-ı hadîsi ki gelür: السلطان ظل الله [Hükümdâr, Allah'ın gölgesidir.]¹⁹⁶ اى ظل الحقيقة الالهية وهى عبارة عن الصفات السبع المرتبة من الحياة والعلم والارادة والقدرة والسمع والبصر والكلام وهى التى اشار اليها الصورة [Ya'ni ilâhî hakikatın gölgesidir. Ve bunlar hayât, ilim, irâde, kudret, sem', basar, kelâmdan oluşan yedi sıfâtadan ibâretedir. Ve bunlar sûretin kendisine işâret ettiği şeylerdir.]¹⁹⁷ ان الله خلق آدم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.]¹⁹⁷ Fî kavlihî aleyhisselâm. Ve bundan rûnümâ oldu ol sırr-ı kelâm ki Muhammediyye'de gelür:

Ârifin bir yüzü vardır, Hak cemâline yana

*Ger gözükse oladı ma'bûd-ı halk ey şehri-yâr.*¹⁹⁸

Ya'ni insân-ı hakîkînin perdesi hakikat-i imkâniyyedir. Eğer bu perde anı setr itmese, mescûd-ı halk olurdu. Ya'ni hakikat-ı vücûbiyye yüzünden ve melâikenin Âdem (as)'a secdeleri emr-i Hakk'a imtisâlidir. Yoksa hakikate ârif olduklarından /10b/ değil. Şâhidi budur ki melâike ehl-i tenzîhdır. Anınçün نسبح بحمدك وتقديس لك [Allah'ım senin hamdini tesbîh eder ve seni yüceltiriz.] dirler. Âdem ise hakikat-ı cemâli ve celâli hâvî ve sırr-ı teşbîh ve tenzîhi müştemildir. Anınçün zâtı nüsha-i rahmine ya'ni kitâb-ı hakâik-ı ilâhiyye ve vücûdu mushaf-ı fi'linin âyat-ı müteşâbihâtındandır. Pes tenzîh ehlinin secdesi dahi tenzîhi mahmûldür. Fa'rif cidden! [İyi anla!] Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) zâhir-i cesed ve bâtın-ı vücûd içinde yapılması hakikat-ı insâniyye cümle a'zâ ve kuvâya sereyânına işâretidir. Anınçün Kur'an'da gelür: إِيَّاكَ نَعْبُدُ [Ancak sana ibâdet ederiz.] (Fâtîha, 1/5). Ya'ni na'bûdü, nûn-ı cem'î ile eczâ-i vücûda nâzırdır. Zîrâ her birinden hakikat-ı insâniyye yüzünden bir ibâdet ve bir teveccüh matlûbdur. Pes hakikat-ı insâniyye bu cümleden ya'ni bi-hükmi'l-asl heykel-i ma'nevîden ve bi-hükmi't-teb' heykel-i sûrîden ibâretedir. Ve icmâl-i insân tafsîl-i eşyâya nâzır olıcak, insân didikleri cemî'-i eşyâdan ibâret oldu. Ya'ni eşyâdan her bir cüz'-i lâ-yetecezzâ hakikat-ı insâniyyeden bir hisseyi hâmil oldu. Şöyle ki eşyânın Hakk'a irtibâtı ol hisse iledür. Zîrâ insân câmi'-i cemî'-i esmâ ve vesîle-i Hak'dır. Ve bu sırr-ı azîme nâzırdır. Ol bâzâr ki cennetde kurulur ve anda

¹⁹⁶ Aclûnî, Age, c.I, s.552; el- Muttekî Ali, Kenzü'l Ummal, c.VI, s.4; el- Heysemî Nureddin, Mecmeu'z- Zevâid, c.V, s.196.

¹⁹⁷ el- Buharî, Age, İsti'zân, 1, c.V, S.125.

¹⁹⁸ Âmil Çelebioğlu, Muhammediye II, (Araştırma- İnceleme Dizisi) M.E.B, İstanbul 1996, s.324.

alan ve satan ve satılan kendi olur. zîrâ vech-i küllî olmağla cümleyi câmi'dir. Pes eğer orada ve eğer burada kendinden gayrı yokdur ve bu sırr-ı acîb üzerine dimişlerdir ki ليس في الدار غيره ديار [Evde ondan başka ev sâhibi yoktur.] Sâlik karındaş bir hoş fehm eyle ki sen şehir-i kalbden ibâretsin. Ve şehir-i kalbin fevkânî ve tahtânî tevâbii yine sensin. Sen hem der ü dîvâr ve hem sarây-ı vücûd ve tahtgâh-ı tecellîde oturan hünkârsın. Kesret-i suverden hezâr göründünse yine birsin ve tecelliyât-ı mütenevvi'adan mahsûs oldun. Feemmâ yine sırsın. Pes sen seni ifnâ eyle. Tâ ki meçhûl olasın. Ve yine sen seni ızhâr eyle. Tâ ki ma'lûm olasın. Velâkin bu ma'nâda/11a/ ilhâd ve zendaka ve hulûl ve ittihâd belâlarından sakınasın. Zîrâ Rabbü'l-âlemîn sana mîzân gönderdi. Nitekim buyurur Rabbü'l-âlemîn. Ve yine buyurur: فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ [Muhakkak ki Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.] (Âl-i İmrân, 3/97). Pes senin ceyb-i vücûdundan üçyüz altmış bin âlem ser-zede olursa sûret-i Hak senden zâhir olmuş olur. Velâkin abd, Rabb olmaz. Var imdi sen dahi abd-i Rabb ol ki Rabb-i abd olmak sevдâsını ko. Zîrâ sende vücûb-i vücûd yokdur ve eserinden satve buldunsa vîrân oldun ve vîrân olan yerlerin her cânibine şems tulû' eyleyüb pertev-endâz olmakdan şems ol vîrâneye nüzûl itmek veyâhût anınla müttehid olmak lâzım gelmez. Pes şeş ciheti gözle, eğerçi ki bî-cihet ol, nazar eyle Şeyh Nâzım'ın (ks) kemâline ki tarîk-i remze sülûk eyledi ve hetk-i perde itmek lâzım gelmesün için cemâl-i ma'sûkî âyîne-i temsîlden gösterdi ve hayme-i kelâmı sahrâ-yı hakîkatin aksâsına kurdu. Tâ ki sırr-ı vahdet ilm-i cibâl-i vücûd olmaya ve her bir ser ü pâ olan kimse ol cânibe yol bulmaya. Zîrâ Allahu Teâlâ gayûrdur ve abdde dahi gayret-i ilâhiyye gerekdir. Nitekim eserde gelür:

الغيرة من الايمان اى ظاهر الغيرة لظاهر الايمان فباطنها لباطنه فافهم وكن من اهل اللب لامن ارباب القشر فان كنت جمعت بينهما فذاك وهو المراد بالاسم الظاهر و الباطن و ليس الجمع بينهما من قبيل جميع الاضرار فانهما بحسب المقامين. نعم الكمال هنا هو الجمع بين الضدين وليس من يطير بجناح واحد كمن يطير بالجناحين. فالظاهر كمال و الباطن اكمل منه و القشر نفع و اللبس انفع منه ومن مشى على المراتب امنا من العثور ومن كان وسطا صين عن مخالفة الجمهور و الحق مع السواد الاعظم. والسواد الاعظم هو الحق و الحق واحد لا شريك له قطعاً.

/11b/[Gayret, îmândandır. Gayretin zâhiri, îmânın zâhiri için, bâtını da bâtını içindir. Öyleyse bunları anla ve dış görünüş (kışır) erbâbından değil de akıl ehlinden ol. Eğer o ikisinin (zâhir ve bâtın) arasını birleştirebilirsen, zâhir ve bâtın isimle kastedilen O'dur. O ikisinin arasını birleştirmek, zıddı birleştirmek kabîlinden değildir. Şüphesiz ki o ikisi, iki makâma göredir. Burada kemâl ne güzeldir. Ki o iki zıddın arasını birleştirmekdir. Tek kanatla uçan kimse, iki kanatla uçan gibi değildir. Zâhir iyi ise bâtın ondan daha iyidir. Kabuk faydalı ise (öze inmek) ondan daha faydalıdır. Kim mertebeler üzerinde yürürse, sıkıntılardan emîn olur. kim vasat

olursa, çoğunluğun tepkisinden korunur. Hak, çoğunlukla beraberdir. Çoğunluk da Hak'tır. Hak ise birdir, aslâ ortağı yoktur.]

“Şâkirdleri taş yonarlar, yonub üstâza sunarlar.”

“Üstâz” zâl-i mu'ceme ile mu'arrebdir. Velâkin şî'r-i câhilîde gelmemiştir. San'atında mâhir olana üstâz dirler. Ve müeddib-i nâs ve muallimü'l-hayr olanlara dahi ıtlâk olunur. Zîrâ san'at ki icâdetü'l-fi'ldir anlarda dahi mevcûddur. Burada üstâzdan murâd şeyh-i müsellik ve şâkirden muksûd mürîd-i sâlikdir. Taş ise hacere-i kalbdür, yonulduğu terbiyesidir. Zîrâ eğer hacere-i kalb fi'l-hakîka hacere-i nefis makûlesinden ise terbiye ile saykal-pezîr olub şekl-i âyîne rûnümâ olur. ve eğer hacere-i hasîs cinsinden ise ilâc kabul itmeyüb hâli üzerine kalur. Nitekim Şeyh Sa'dî nazmında gelür:

توان پاک کردن ز رنگ آئینه ولیکن نیاید ز سنگ آئینه

[Aynanın rengini temizleyebilirsin, ancak aynanın cevherinden gideremezsin.]

Suâl olunursa ki Hz. Mevlânâ'nın (ks) bu nazmindan nedür ki Mesnevî'de îrâd ider:

گر تو سنگ صحرا و مرمر شوی نه چون بصاحب دل رسی جوهر شوی

[Sen sahrânın taşı ve mermer olabilirsen de, gönül sâhibine ulaşıp cevher olamazsın.]

Zîrâ bundan fehm olunur ki mürşid-i kâmil taş-pâre misâl olan kalbi tercîh ile cevher sûretine kor. Cevâb budur ki bundan maksûd cevher olmağa müsta'idd olan sahrâ ve mermerdir, gayri değil. Zîrâ ba'zı süllâk meftûr oldukları ma'nâ üzerine cârî olular ve fitrat-ı asliyyeden tağayyür bulmazlar. Bundan merzûku'l-bidâye ve'n-nihâyedir. Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî ve Şeyh Muhyiddîn el-Arabî ve Üveysü'l-Karenî gibi kaddesallâhü esrârahüm ve ba'zıları dahi evâil-i hâlde tağyîr-i fitrat idüb sonra mürşid-i kâmile mukârenet ile cilâ-bahş âyîne-i dil olurlar. Bunlar mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâyedir. Fudayl İyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhîm Edhem gibi ravvahallâhü ervâhahüm. Ve ba'zıları dahi bidâyeten ve nihâyeten mahrûm kalurlar. Zîrâ mürşidin terbiyesinin bunlarda/12a/ eseri yoktur. Zîrâ kalb-i hakikat lâzım gelür ve fi'l-cümle isti'dâd ve ba'zı mevânî ile zuhûrî mâni' değildir. Nitekim madde-i cevher ba'zı avâriz-ı tahallülî ile müteğayyir olub haceriyyet mertebesin bulur ve âb-ı cârî dahi mizâc-ı türâbla bir dürli dahi olur ve ol ki Mesnevî'de gelür:

اولیاءا هست قوت ازاله تیر جسته باز گرداند ز راه

[Evliyânın atılmış oku, yolundan döndürme kuvveti vardır.]

Bu dahi gerdânîden olmağa müsta'idd olan tîre göredir. Ve illâ emr-i mübreme çare yokdur ve bunun hakîkati a'yân-ı sâbitede olan ahvâle dâirdir. Pes her 'aynın muktezâsı ne ise anın üzerine cârî olur hayran ve şerran. Ve ol ki haberde gelür: السعيد قد يشقى و الشقى قد يسعد [Saîd bazen şakî olabilir, saîd de bazen şakî olabilir.] Levh-i mahfûza nâzırdır. Levh-i mahfûz ise mahall-i mahv u isbâtıdır. Batn-ı ümm ise ilmullâh gibidir. Anınçün gelür: السعيد سعيد في بطن امه و حقيقته في بطن ام الكتاب [Saîd olan annesinin karnında saîddir ve bunun hakîkati Ümmü'l-Kitâb'ın bânındadır.] ve bundan kâide-i teslîk zâhir oldu. Ya'ni sülûk didikleri ma'nâ ki hareket-i ma'neviyye ve muhâceret-i kalbiyyedir. Tarîka-i meslûke-i kadîmedir. Zîrâ şâkird üstâza tahsîl-i san'at-ı zâhire için mürâcaat itdüğü gibi mürîd dahi şeyhe tahsîl-i ma'rifet-i bâtına için tereddüd itmek lâzımdır. Nitekim Seyyidü't-Tâife Cüneydü'l-Bağdâdî (ks) buyururlar: من لم يكن له استاذ فاستاذ الشيطان [Üstâzı olmayanın üstâzı şeytândır.] Ve Ebu Yezîdü'l-Bestâmî nevverallâhü meşhedeşü buyururlar: من لم يكن له شيخ فشيوخه الشيطان [Şeyhi olmayanın şeyhi şeytândır.] Ve şâkird üstâza san'atını arz itdüğü gibi tâ ki kusûrunu cebr ide. Mürîd dahi hâlini sabâhan ve mesâen şeyhe arz itmelüdür tâ ki tenezzül ve terakkî zâhir ola. Gerek rü'yâ ve gerek havâtır ve gerek vâridât tarîkiyle. Zîrâ kişi üstâzı gibi mücellâ-dil olmağa müddet-i medîde hacet-i kalbe saykal virüb huzûr-ı şeyhe arz itmekle vâsıl olur. Eğerçi zamân-ı hayât-ı şeyhde bir mürîd şeyh pâyesine vâsıl olmamış ve kimse üstâzı gününde üstâzı mertebesin bulmamışdır. Zîrâ meşhûrdur ki iki siddîk bir yerde müctemi' olmak hikmete muhâlifdir./12b/ Anınçün zamân-ı nübüvvet-i Mustafâ'da (sav) siddîk bir geldi ve sırr-ı hilâfet intikâl-i nebevîden sonra zâhir oldu. Eğerçi ki zamân-ı saâdetlerinde dahi ta'lîm-i dîn için ba'zı ashâbı ba'zı nevâhîde istihlâf itmişlerdir. Feemmâ bu anın gayridir. Fefhem cidden! Ve şâkirdlerin kesretinden hulefânın ta'addüdü dahi lâzım geldi. Zîrâ bu ümmetin ana meyli enbiyâ-i Benî İsrâîl gibidir. Ya'ni bâtın-ı nübüvvetden bilâ-vâsıta ahz itmekde ve belki ba'zı vücûhla meziyyetleri dahi vardır. Zîrâ ba'zı enbiyâ da'vetlerinde mücâb olmadılar ve mücâb olanların ittibâ' itdikleri dahi nefer-i kâlîl idi. feemmâ efâzıl-ı ümmet-i merhûme kesîrû's-sivâddır. Zîrâ isti'dâdâtta kuvvet vardır. Bu cihetden devr-i kamerînin her günü yüz yigirmi dört bin evliyâyı hâvîdir. Suâl olunursa ki takrîr-i sâbıkdan fehm olunur ki bî-mürşid olan mürîd ser-i menzil-i murâda vâsıl olmayub nefis ve şeytan elinde zebûn ola. Maahâzâ Üveysü'l-Karenî ve emsâli bilâ-vâsıta ahz-ı feyz itmişlerdir. Cevâb budur ki bilâ-vâsıta ahz itmek nâdirdir. Pes ana i'tibâr yokdur. Binâen alâ zâlik sâlike bi-hasebi'l-gâlib ya sohbet-i rûhâniyye veya sohbet-i cismâniyye lâzımdır. Evvelkisi Attâr ve Hallâc ve ikincisi Mûsâ ve Hızır gibi aleyhimesselâm ve sâlik ki Hak'dan bilâ-vâsıta ahza kâdir ola,

bi'l-vâsıta dahi ahz ider. Zîrâ bu andan esheldir. Velâkin gâlib olan silsile ile irtibât ve vesâit ile ahzdir. Nitekim leyle-i mi'râcda birkaç âyet-i şerîfe bilâ-vâsıta nâzil olub mâ-adâsı vesâtet-i Cibrîl ile hâsıl oldu. Ve ehl-i vahy ve ilhâm bu iki ahz ile mükerremdir. Zîrâ ikisi cesed ve rûhun esrârındandır. Felâsife ise vâsıta isbât itdiler. Fakat bilmediler ki “el'âne alâ mâ kâne aleyh” müşâhede-i ve ma'nânın netîcesidir. Ya'ni gâlib olan budur ki evveli eserden müessire istidlâl olunub eser vâsıtasıyla müessire/**13a**/ irtibât hâsıl olur. feemmâ nihâyetde esere ihtiyâç kalmaz ve bu makâma makâm-ı tefrîd dirler. Nitekim demişlerdir:

ساكنان حرم از قبله نما آزدند

[Harem-i Şerîf sâkinlerinin kible-nümâyâ ihtiyaçları yoktur.]

Ya'ni kible-nümânın vesâteti hâric-i haremde lâzımdır. Pes müşâhede-i harem ki hâsıl ola gözlüye gizli kalmaz. Ba'dezâ şâkirdlerin kesreti kesret-i üstâzı müstelzim değildir. Belki üstâz bir olur. şu kadar vardır kim bir üstâzın imâret-i kalbe bi-tamâmihâ gücü yetmese gücü yetdüğü mertebeyi tahsîlden sonra tefrîğ-i dil idüb üstâz-ı âhere dahi mürâcaat itmek lâ-beisdir. Nitekim ba'zıları beş on mürşide hizmet itmişlerdir. Ve kâh olur ki kusûr mürşid tarafında olmaz, belki mürîdin cânibinde olur. Zîrâ demişlerdir ki: الطرق الى الله بعدد انفاس الخلائق [Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri sayısındadır.] Tarîkat-ı Edhemîyye'den meselâ sülûke müsta'idd olan tarîkat-ı Bayrâmîyye erenlerine mürâcaat itmekle olmaz. Zîrâ her sâlikde vech-i hâs vardır. Pes ana muvâfık vech-i hâs gerekdir ki anın âyînesine muhâzî oldukda sûret-i murâd görüne. Bu sebebdendir ki eserde gelür: اختلاف الائمة رحمة [İmamların ihtilâfı rahmetdir.]¹⁹⁹ Ve yine gelür: انزل القرآن على سبع لغات [Kur'an yedi lügât üzerine indirilmiştir.]²⁰⁰ Ve bu sır üzerine hâlâ bu ümmet arasında turuk-ı Hakk'a müteaddidedir. Zîrâ maksûd Kâ'be-i vasla vusûl ve makâm-ı vahdete duhûldür. Bu ise gerçi bidâyetde taraf-ı berr ü bahrden sülûk ile muhtelifdir. Feemmâ nihâyetde müttefikdir. Şu kadar vardır ki herkesin vusûlü isti'dâdı kadardır. Nitekim her Kâ'be'yi müşâhede iden bir değildir. Zîrâ kiminin dîdeleri hîre ve kiminin pür-cilâdır. Pes anlar ki hîre-dîdedir, Kâ'be hacir midir güher midir görmezler. Egerçi ki bir şebah ya'ni karaltı görürler ve sülûkde menâzil-i bisyâr ve vusûlde tefâvüt mukarrer olmağın beyne's-süllâk hilâf bulunur. Meğerki her biri muntehî-i ekmel ola. Bu ise azîz ve nâdirdir./**13b**/

“Allah'un adın anarlar o taşun her pâresinde.”

¹⁹⁹ (Değişik lafızla bkz.) El-Müttteki Ali, Age, c.X, s.136; el-Albânî Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü'l-Ehâdîsi'd- Daîfe ve'l- Mevdûa, c.I, s.141.

²⁰⁰ (Değişik lafızla bkz.) Müslim, Age, Müsafirîn, 48, c.I, s.562; Ahmed b. Hanbel, Age, c.I, s.299.

İsm-i celâl ki Allah'dır, me'haz-ı iştikâkı "eleh"dir, abd ma'nâsına. Pes ilâh kesr-i hemze ve medd-i lâm ile me'lûh ma'nâsınadır ki ma'bûd dımeğdir. İmâm-me'mûm ve kitâb-mektûb ma'nâsına geldüğü gibi. Velâkin ıstılâh-ı sûfiyyede me'lûh abd-i ilâhdır ki anın taht-ı ulûhiyyetinde dâhil ve hîta-i rubûbiyetde merbûbdur. Anınçün Hakk'ın ulûhiyyeti ve abdin me'lûhiyyeti dirler. Ya'ni Hakk'a ta'alluk iden ilim bu haysiyet iledir ve illâ gayb-i hüviyyet hasebiyle kümmel-i insân bile varta-i hayrete düşmüşlerdir. Pes ism-i celâlde esahh olan iştikâk-ı mezkûr ve i'tibâr-ı mezbûrdur. Elhâsıl burada merâtib vardır. Evvelkisi mertebe-i ilâhiyyetdir ki zât-ı vâhidiyye-i ef'âliyyeye işâretidir ve bu mertebenin mukâbelesinde mertebe-i ibâdet i'tibâr olunur ki avâmm-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı ma'rifeti mertebe-i ilâhiyyetdir ve ikincisi mertebe-i ulûhiyyetdir ki zât-ı vâhidiyye-i sıfâtiyyeye işâretidir. Ve bu mertebenin muhâzâtında mertebe-i ubûdiyyet ıtlâk olunur ki havâss-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı ilmi mertebe-i ulûhiyyetdir. Ve üçüncüsü mertebe-i ulûhet ki zât-ı ahadiyye-i mutlakaya işâretidir ve bu mertebenin muvâcehesinde mertebe-i ubûdet dinilür ki ehass-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı idrâki mertebe-i ulûhetdir. Pes bundan fehm olundu ki mertebe-i sâlisede olan ıtlâk ile murâd-ı ıtlâk esnâfıdır. Yoksa ıtlâk-ı zâtî değildir. Zîrâ ıtlâk-ı zâtî mertebesi zât-ı bahtdır ki lâ-ta'ayyün âlemidir. Bu âlemde ise Hakk'a ilim ta'alluk itmez. Nitekim işâret olundu. Anınçün Kur'an'da gelür: فَاعْلَمُ [Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur.] (Muhammed, 47/19). Ya'ni bu nazımda/14a/ müta'allak ilm-i mertebe-i ilâhiyyet ve ulûhiyyet ve ulûhet kılındı. Zîrâ mâverâsı âlem-i hayretdir. Nitekim وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ [Allah'ı gereği gibi tanımadılar.] (En'âm, 6/91), وَمَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ [Biz seni hakkıyla tanıyamadık.]²⁰¹ ana işâretidir. اى [Yani her ne kadar biz seni kendimize göre bilsek de seni sana göre bilemedik. (Çünkü) O bizzât bilinmez. Ya'ni O kendine mahsûs ulûhiyyet mertebesindedir ki o da ta'ayyün mertebesidir.] Ve bu mazmûn-ı âlînin mukâbelesinde gelür olur. Âyet-i münîfe ki يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ [Ey insalar, Rabbinize kulluk ediniz.] (Bakara, 2/21) nazımıdır. Zîrâ âyet-i tevhîdde merâtibi selâs-i mezkûreye işâret olduğu gibi bu âyetde dahi aksâm-ı selâse-i ibâdete işâret vardır. Pes nazar eyle Şeyh Nâzım'ın (ks) kemâline ki unvân-ı kelâmda ism-i celâli zikirle zikirlerin merâtib-i ma'rifetine işâret eyledi. Gûyâ böyle deyu söyledi: Ey zâkirân-ı Hak siz her ne kadar zikre tevağğul ve makâm-ı ma'rifete teğalğul itsenüz yine sizin ma'rifetinüz ism-i celâlin mefhûmı ifâde eyledüğü merâtibi tecâvüz itmez. Anınçün Kur'an'da gelür: وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا [Size ancak az bir bilgi verilmiştir.] (İsrâ, 17/85). اى علمكم منحصر فيما وقع به التجلى من الاسماء و ورائه اسماء ممتنعات لا يعلمها الا الله

²⁰¹ Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, Fevzu'l- Kadir Şerhu'l Camii's Sağır, , c.II, s.520.

202 [Sizin bilginiz size verilen kadardır. Gerisi sadece Allah'ın bildiği muhteşem isimlerdir.] Bu cihetden dimişlerdir ki ulûm-ı evvelîn ve âhirîn ilm-i Hakk'a nisbetle yedi deryâdan bir katre gibidir. Ve bu takrîrden müteşâbihât ve mukatta'âtta mezheb-i sûfiyye-i muhakkıkîn nedir ma'lûm oldu. Zîrâ Hak Teâlâ'nın tecelliyâtında mübhemât yoktur. Mübhem demek urefânın avâmına göredir. Eğer ki tecelliyâtın verâsına göre herkese nisbetle mübhem dinilir. فاعرف [Bil ki kâmil bir ma'rifet yoluna ancak Allah ulaştırır, şümûllü bir cem'iyete ulaşmak da O'ndandır.] Bundan sonra ma'lûm ola ki Şeyh Nâzım'ın (ks) murâdı mezkûr olan şâkirdler hîn-i iştigâlde Allah deyu zikr iderler dimekdir. Velâkin bu makâma münâsib olan bi-hasebi'l-mertebe esmâ-i hüsnâdan matlûba ta'allukı olan ismi vird iderler dimekdir. /14b/ Zîrâ ismullâh cemî' sıfâtı câmi' olan zât-ı ahadiyye üzerine ıtlâk olunur. Pes cümle-i esmâ ve sıfâtta ism-i a'zam sırrı mûndericidir. Anınçün kâh olur ki "yâ Allah" demek "yâ Şâfi" demek olur. Eğer kâilîn hâlinde taleb-i şifâya delâlet ider karîne var ise. Pes Allah adını anmak matlûba ta'allukı olan ism-i mahsûsı anmak oldu. Anınçün Şeyh Nâzım (ks) "Allah adın anarlar" dedi. Ya'ni bi-hasebi'l-makâmât kâh ism-i celâli ve kâh gayri esmâyı zikr iderler. Nitekim tahkîki gelür inşâallâhü Teâlâ. Ve bu mezkûr olan esmâya esmâ-i mecâziyye dirler. Zîrâ inde's-sûfiyye melfûz ve mesmû' ve mektûb olan elfâz mutlaka mecâz kabîlindendir. Hakikat-ı sırf odur ki lisân ve kaleme gelmeye ve kulağa girmeye. Pes Hızır'ın Hazret-i Mûsâ'ya (as) ta'lîm eylediği işârât-ı hakikat ve rumûz-ı ma'rifetdir, hakâik-ı sırf değildir. Zîrâ bu ma'nâ ta'lîm ve ta'allûm götürmez. Suâl olunursa ki ism-i mecâzîye iştigâlden ne fâide olur? cevâb budur ki ism-i mecâzîye iştigâl ile medlûlüne intikâl olunur ve medlûlünden dahi tadrîcle ism-i hakîkî tecellî etmeğe başlar. Ya'ni ta'ayyün sûretinde olan sırr-ı cüz'î ma'lûm olur ve ol sırr-ı cüz'înin ism-i cüz'îsi yüzünden ism-i küllîye ve anın medlûl-i hakîkîsi olan müsemma-yı Hakk'a irtibât hâsıl olur. Bundandır ki dirler: الحجاز قنطرة الحقيقة [Mecâz, hakîkatin kantarıdır.] İmdi bu âlemin cümle-i ta'ayyünâtı mecâzdır. Ya'ni müsemma-yı Hakk'a cevâz ve ubûra âlet ve âyinedir. Anınçün eğer mecâz ve eğer hakikatdır cümlesi kemâlâtdandır. Bu sebebdendir ki ehl-i mükâşefe nazarında nâkıs nesne yoktur. Zîrâ ba'zı ta'ayyün ki sıfat-ı noksanla zâhir olmuşdur adem-i isti'dâd ve fikdân kabiliyyetindendir. Meselâ hımârın hımâr olmakdan gayriye isti'dâdı yoktur. Bu cihetden ol dahi Hakk'ın sun'-ı kâmilidir ve nâkısul-a'zâ ve zâyidü'l-cevârih ve emsâli dahi ana kıyâs oluna. Ve bundan fehm olundu ki /15a/ sâlik olan kimse kable'l-vusûl ehl-i mecâzdır. Zîrâ zikirden hâlî değildir. Zikir ise nisyânı tard içündür. Anınçün cennetde zikir yoktur.

202 (Değişik lafızla bkz.) el- Muttekî Ali, A.g.e, c.II, s.122.

Ya'ni tard-ı gaflet ma'nâsına belki devâm-ı huzûr vardır. Nitekim dünyâda zikr-i lisânîye iştigâl ile zikr-i kalbî ve zikr-i kalbîden dahi zikr-i dâim hâsıl olub zikir ve zâkir ve mezkûrun ittihâdı sırr-ı bâhir olur. Bu sırra mebnîdir ki dünyâda ehl-i vahy ve ilhâm olana vârid olan vahy ve ilhâm evvel emirde cihet-i vahdet üzerine vârid olur. ya'ni vârid olan ma'nâda fehm ve ifhâm ve mefhûm birbirinin aynıdır ki def'î vârid olur, sonra münbasıt olub tekessür kabûl ider ve lisân ve kalem mertebesine gelüb keyfiyyetden bir nesne ile tekeyyüf ider. Ya'ni ya Arabî veya Türkî veya gayri kisve ile kisvelenür. Nazar eyle cenîne ki nutfede olan icmâl-i sırr-ı erbaînât ile nice tafassül ider. Fesubhâne'l-Kadîr. Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) "o taşın her pâresine" didüğü her nevbet-i iştigâlde dimekdir. Zîrâ hîn-i şuğlde her bir kerre zikirle hacet-i kalbin bir pâresi yonılır. Ya'ni bir hicâbı izâle olunur. Pes bunda kalbin evvel hâlinde ziyâde kasâvet ve kesâfetine işâret var. Ve hicâb yetmiş bindir ki icmâlî bunlardır. Nefs ve kalem ve levh ve hebâ ve cisim ve arş ve kürsî ve cinân-ı seb' ve nîrân-ı seb' ve eflâk-i seb'a ve erkân-ı seb'a. zîrâ bu mecmû'u otuz beş aded ta'ayyündür ki her birinin zâhir ve bâtını i'tibâriyle yetmiş aded olur. Sonra bin aded esmâ-i hüsnânın tafsîli hasebiyle her bir bin adede mutafassal olub mecmû'u yetmiş bine bâliğ olur. İşte bunların kimi hicâb-ı latîf ve kimi hicâb-ı kesîfdir. Velâkin bunların mâverâsında dahi hicâb-ı eltâf vardır ki ahd-i me'hûzâtı zikirden men' ider. Nitekim İbn Abbâs'dan (ra) mervîdir ki buyurur: اِجْمَعُوا مَا اِهْمَ اللَّهُ وَ فَضْلُوا مَا فَضَلَ اللَّهُ [Allah'ın mübhem bıraktığı mübhem bırakın, açıkladığını da açıklayın.] Ve câizdir ki hacet-i kalbin her pâresi/**15b**/ efrâd ve kalb i'tibâriyle ola. Nitekim şâkirdlerin cem'iiyeti ana dâlldir. Ya'ni her şâkird kendüye mahsûs olan taş pâresi olan kalbini yonub Allahu Teâlâ'ya zikr ider. Bundan fehm olunur ki cemî' cüz'iiyâtın külliyyâtı vardır ki mürekkebât müfredâtıdan terekkeb idüb ol müfredâtta kâh ta'lîl ve kâh ta'kîd i'tibâr olunduğı gibi ol cüz'iiyâtda dahi kâh külliyyâtda indirâc ve kâh andan tafassül ve tecezzî i'tibâr olunur. Ve anın kıvâmı küllînin vücûdı iledir. Pes kulûb-ı cüz'iiye kalb-i küllîye ve nüfûs-ı cüz'iiye nefis-i külliyyeye ve ukûl-ı cüz'iiye akl-ı küllîye ve ervâh-ı cüz'iiye rûh-ı küllîye ve ecsâm-ı cüz'iiye cism-i küllîye râci' ve muntelhîdir. Velâkin tecellî-i ilâhî ile ta'ayyünâtın irtibâtını bilmek güçdür, keşf-i tâmm mevkûfdur. Zîrâ ol ma'nâ zarf ve mazrûf ve küll ve eczâ ve küllî ve cüz'iiyât nisbetleri gibi değildir. Belki lâzım ve melzûm nisbeti gibidir ve vâcibü'l-vücûdu küllî deyu temsîl itdikleri tefhîm içündür. Ve illâ külliyyet ve cüz'iiyet ve sâir nisebden muarrâdır. Ve taş pâre de bundan edakk olan sırrı budur ki hacet-i kalbin her pâresi kalbin bir yüzüne işâretidir. Ve kalbin sekiz aded yüzü vardır ki her yüzü hazarâtdan bir hazrete nâzırdır. Evvelki yüzü hazret-i ahkâma nâzırdır. Bu makâmın zikri "lâilâha illallah"dır. Ve ikinci yüzü hazret-i tedbîre nâzırdır, bu mertebenin zikri "Allah Allah"dır. Ve üçüncü yüzü hazret-i ibdâ'a nâzırdır. Bu tabakanın zikri "Hû

Hû''dur. Ve dördüncü yüzi hazret-i hitâba nâzırdır. Bu derecenin zikri "Hak Hak" dır. Ve beşinci yüzi hazret-i hayâta nâzırdır. Bu pâyenin zikri "Hay Hay" dır. Ve altıncı yüzi hazret-i esrâra nâzırdır. Bu kademenin zikri "Kayyûm Kayyûm" dur. Ve yedinci yüzi hazret-i müşâhedeye nâzırdır. Bu pâygâhın zikri "Kahhâr Kahhâr" dır. Ve sekizinci yüzi hazret-i semâa nâzırdır. Bu rütbenin zikri âyât-ı Kur'aniyye' dir. Anınçün erbâb-ı nihâyet olanların evâhir-i ömürlerinde virdleri hazret-i Kur'an' dır. /16a/ Zîrâ nüsha-i âfâkı okumuşlar ve kitâb-ı enfüsü dahi görmüşler ve Mushaf-ı hakâik-i rahmâniyyeye nazar salmışlardır. Pes anların halîfetullah fi'l-arz olan tıfl-ı kalblerine mekteb-i vücûdda Kur'an'dan gayri ders kalmadı. Zîrâ Kur'an nüshası zikr olunan nüshaların cümlesine delîldir ve acâibi dahi munkaziye değildir. Pes seyr ilallah sırrına nihâyet olmaduğı gibi esrâr-ı Kur'an'a dahi nihâyet yoktur. Zîrâ gayr-i müntehîden deryâ-yı muhîte nâzil olmuştur. Ve bundan mev'ûd sâbıkı incâz hâsıl oldu. Zîrâ bu takrîrle ma'lûm oldu ki sâlik-i Hak olan mürîd-i sâdık imâret-i şehir-i dil iderken mi'mâr-ı zâhir binâ-yı sarây-ı sultânda âlât-ı mütenevvî'a isti'mâl itdüğü gibi ol dahi ıslâh-ı tahtgâh-ı sultânü's-selâtînde ezkâr-ı muhtelif ve evrâd-ı müteaddideyi derdest idüb maksûd-ı cilve-ger hayyiz-i husûl olunca der-kâr olur ve bu sırr-ı azîme işâretdür ki gelür: من استوى يوماء فهو مغبون [İki günü birbirine eşit olan ziyâdadır.]²⁰³ Ya'ni ehl-i tahsîl olanın iki zamân-ı ferdi müstevî olmamak gerekdir. Belki kalb-i insân dâimâ teveccüh-i vahdânîde olub lahzaten fe-lahzaten terakkîde olmak lâzımdır. Zîrâ tecelliyât-ı ilâhiye müteâkib olduğı gibi teveccühât-ı kalbiye dahi mütevâlî gerekdir. Pes bundan me'hûz oldu ki sâlikin zikri tenevvu' üzerinedir. Ve cemî' eşyânın ezkârında dahi tefâvüt vardır. Anınçün vasat-ı tarîkda olan mevâlîd ve erkân keşfinde bir yüzden istimâ'-ı zikr itmek galatdır. Ya'ni gerekdür ki eşyâdan işitdüğü tesbîhât kendi tesbîhine muğâyir ola ve bu esmâdan müsemâyâ intihâda tarîk-i vahdete sülûk idüb i'tibârât-ı sâbıkaya hâcet kalmaz. Anınçün müntehî olan sametle meşguldür ve bir kere zikri cemî'-i esmâ ile bilâ-hisâb zikr itmek pâyesindedir. Zîrâ hâl-i kesîr-i a'zam olmuş üç yüz altmış bin avâlimin esmâsını kendi isminde bulmuştur. /16b/ Bundandır ki ba'zı efâzıl-ı nâs içün her gün ehl-i arzın a'mâli kadar a'mâl mürtefi' olur dinilmişir. Ba'dezâ ezkârın envâ'ı müteaddid olduğı gibi efrâdı dahi müteaddiddir. Zîrâ kalbi imâret nefsi tahrîb itmekle hâsıl olur. Nefs ise hisâr-ı âhenîndir. Pes bir kere darb-ı gürzle yıkılmaz. Belki şebân-rûz rüstem-vâr kuvvet-i bâzuyla amel lâzımdır. Buradandır ki evâil-i hâlde zikr-i cehri ihtiyâr iderler. Maksûd ismâ'-i Hak değildir. Zîrâ Hakk'a nisbet ile cehr ve ihfâ birdir. Belki gılzat ve kesâfet-i nefsi izâle ve hicâbı taltîf içündür. Ve ol ki gelür خير الذكر الخفي [Zikrin hayırlısı, gizli olanıdır.] bundan murâd erbâb-ı nihâyetin hafî

²⁰³ Aclûnî, Age, c.II, s.323.

mertebesinde olan zikridir. Zîrâ bilâ-hisâb ile mukâbele olunur ki elûfun muzâ'afı mertebesidir. Pes erbâb-ı aşerât ve mât zikrinden ashâb-ı elûf zikri hayırlıdır. Zîrâ zikr-i hafî lisân-ı Hak'ladır ki dil anı söylese yanar. Ve erbâb-ı nihâyet zikr-i celî itseler erbâb-ı bidâyete ke-hükmi't-teba'dır. zîrâ mertebe-i lisân mertebe-i şerî'atdır. Ve mertebe-i şerî'at inde'l-havâss ve'l-avâm muhâfaza ve mürâ'atda beraberdir. Belki havâssın hâli eşeddir. Nitekim Kur'an'da şevâhidi çokdur. فاستبصر ولا تمش على العمياء [Sana aydınlık gösterildi, gör ve kör olarak gezme.] فقد بان لك المنار

“Şehirden oklar atılır gelür canlara batılır.”

“Şehr” Fârisî'dir, Türkî'de şâr didikleridir, merâtibi vardır, a'lâsı dâru'l-mülk-i sultânîdir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Oklardan murâd teveccühât-ı ehl-i dildir. Zîrâ nüfûz ve muzî de oka müşâbihdir. Husûsâ ki menzili dûr ve dırâzdır. Ve okdan gayri eğerçi nüfûz sâhibi nesneler vardır, feemmâ ok kadîmdir. Zîrâ Hz. İsmâîl (as) san'atı ve Hazret-i Seyyidü'l-kâinât aleyhi ekmelü't-tahiyyât sünnetidir. Vâkıât-ı Hüdâiyye'de ve keşîde-i silk-i tahrîr olan cevâhir-i kelimâtdandır ki sipihri-i safâda mihr-i celî ya'ni Şeyh Nâzım Hacı Bayrâm-ı /17a/ Velî (ks) Burusa'da âsûde olan Seyyid Buhârî ravvahallâhü rûhahû ile muâsır olmağın birkaç kere Engûrî'den şedd-i rahl idüb Burusa'da Emîr-i mezkûre kadem itmişlerdir. Feemmâ bir def'a meyânede şeker-âblık vâki' olmadığın Hazret-i Buhârî Hacı Bayrâm'ın zer-ibrîz vücûdın pûte-i celâlde eritmek için bir gejm-i nefes çeker ve belki gümân-ı keyânı var olan kalbinden tîr-i teveccüh tevcih ider. Hacı Bayrâm dahi mutâla'a-i ravza-i melekût iderken muttali' oldukda bi-hükmi't-tasarruf üzerinden def' ider ve tîr-i teveccüh bir şecere-i sidre-misâle müsâdeme idüb fi'l-hâl kal'-i bün eyler ve serin zemîn-i helâke indirir. Emîr-i mezbûr def'a-i sâniyede yine imâle-i hadeng-i kahr itdikde Hacı Bayrâm yine tîr-i pertâb gibi mekânından dûr olub hadeng-i mezbûr menzilgâhından bî-behre bir dîvâra rast gelüb ol saat dîvârın esâsı münkali' ve yüzi secdegâh-ı zemîne düşer. Def'a-i sâlisde kâr-benevbet mîsdâkınca iş Hacı Bayrâm'a düşüb ol dahi kavs-i kuzâdan bir tîr-i zehr-âlûd atub Hazret-i Emîr'e dokundukda ol an muhtazır olur. Bundan fehmi olunur ki gerçi Hazret-i Emîr'den bu kadar havâırık-ı âdât nakl olunur ki hakkında sâni-i Geylânî demek câizdir. Feemmâ Hacı Bayrâm tasarrufda ana gâlib idi. Ve Bu ikisi dahi tarîkat-i ricâl üzere yürümüşlerdir. Halîfe-i Bayrâmiyye olan sâhib-i Muhammediyye dahi böyledir. Eğerçi anın irfânı şeyhine gâlibdir. Nitekim kitâbı şâhiddir. Pes bu hikâye-i bü'l-acebden mefhûm oldu ki şehr-i dil bir özge şehirdir ki dâimâ andan teveccühât okları atılır. Ve ol teveccühâtın âsârı canlarda zuhûr ider, adem ve ifnâ tarîkiyle olsun ve îcâd ve ibkâ sûretiyle olsun. Nitekim hükm-i kabzateyn ve muktezâ-yı sırr-ı yedeyn bu ma'nâdır. /17b/ Eğer bu oklar atılmasa bir sâlik menzil-i murâda irmezdi. Zîrâ eğerçi cümleden asıl olan

inâyet-i Bârî ve Hazret-i Bârî'den yârîdir. Feemmâ enbiyânın şefâ'ati ve evliyânın hüsn-i himmeti inâyet-i mezkûrenin delâilindendir. Pes bu tarîkat-ı aliyenin evveli hidmet ve âhiri nefis ve tevccühdür. Ve okun atılması kalbe izâfet olundu. Zîrâ kalb hakikat ve lisân şerî'at mertebesidir. Bir nesne husûsunda hakikat müsâade itmese lisânın mutâva'at kifâyet itmez. Pes aslu'l-usûl teveccüh-i dil-i ehl-i kabûldür ve hâtimetü'l-müteahhirîn Şeyh Yûnus Emre kelimâtında gelür:

Evliyânın gönlünden şey'-i ilâhî kesme kim

Sana himmet iden ol gözle kaş değil.

Ya'ni himmet itmek dil-i ehl-i dilin hâlidir. Dil ise nazargâh-ı Hak'dır. pes dilden isteyen Hak'dan ister ve lisânından isteyen halkdan ister. Ve bundan ahz olunur ki atılan ok eğer irâdet-i Hak elinden atılursa anda sırr-ı *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ سِرًّا* [Attığın zaman sen atmadın.] (Enfâl, 8/17) zâhir ve nükte-i *فَأَنذَرْتُكَ وَكَيْلًا* [Öyleyse yalnız O'nun himâyesine sığın.] (Müzzemmil, 73/9) bâhir olur. Zîrâ fenâdan nâşî ve hakikatden fâşîdir. Ve eğer meşîyyet-i nefisle atılursa anın âhibi Hak'dan ırağa atılır. Pes hall ü akd ü ihyâ vü imâte vü imsâ içün esmâ-i kahriyye ve lutfiyye iştigâl gösterenler *قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ* [De ki, mülkün gerçek sâhibi olan Allah'ım] (Âl-i İmrân, 3/26) sırrından gâfiller ve hilye-i fenâ-i külliyyeden âtullardır. Anınçün ızhâr-ı kerâmete bile mesâğ virmemişlerdir. Meğer zarûret-i kaviyye ola. Zîrâ bu ümmetin kemâli bâtın ismindedir. Ve bunların devri kamerîdir ve kamerin zâhiri memsuhdur. Ve bu butunda Hakk'ın sırr-ı hafî lutf-i cemîli olmak hasebiyle safha-i kamere ism-i cemîl resm olunmuş ve hâme-i kudretle ol ma'nâ anın çehresine nigârîde kılınmışdır. Böyle iken halk arasında zuhûrdan ehabb nesne yokdur. Bu sebebdendir ki Şeyh Ebû Meyden el-Mağribî (ks) kelâmında gelür: **/18a/** *آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه* [İnananların en son düşünceleri makâm sevgisidir.] Ya'ni bu mahalde “yahrucü”, “yazharu” ma'nâsınadır. Ve bu zuhûrun sırrı ism-i zâhir ile tahakkuka ta'aşşukdur. Feemmâ zuhûrı vücûdunu müstelzim değildir. Anınçün imâmet-i zâhire ve hilâfet-i bâtına bir yerde müctemi' olmak nâdirdir. Belki erbâb-ı fenâ kûşe-gîr-i hamûl olub râyiha-i vücûdî işmâm itmezler ve ferâğ-ı maallaâhı koyub mevâzı-ı akdâr seyrine gitmezler. Bilürler ki cemâl ve celâli vücûd-ı insân müştemil ve merâtibi ale't-tafsîl hâvîdir. Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) safha-i kelâmından terâşîde olunur kim mu'teber olan tîrin menzile vusûlûdür. Velâkin ahyânen ba'zı avâızın tavassutı hasebiyle yolda kalsa dahi olur ve ol avâız ya râmî veya mermiyi ileyh tarafından olmak câizdir. Pes ol tîr hakkında makzî olan o kad-i hareketdir. Anınçün abes lâzım gelmez. Nitekim ba'zı nüfûsa âlem-i mevâlîde geldikde ba'zı avâ'ik ârız olub merkezden bâzgeşte kılur ve çok zaman anı menâzilde gezdirir. Tâ ki kendi ta'ayyını sûretine gelür. Feemmâ bunlar erbâb-ı berâzih makûleleridir ki neşâelerinde ahkâm-ı

imkân gâlibdir. Ba'zıları hakkında ki yeler onmaz dirler, bu kabîldendir. Zîrâ onacak zamandan fâsid olub bî-mâye kalur. Fefhem cidden!

“Ârifler cânı satılır o şârun bâzâresinde.”

İstılâh-ı sûfiyyede ârif ve âlim meyânında fark vardır. İlim gerçi sıfat-ı Hak olub külliyyâtda müsta'mel olmak hasebiyle ma'rifetden eşrefdir. Zîrâ ma'rifet cüz'ıyyâtda isti'mâl olunur. Anınçün Hakk'a izâfet olunmaz. Velâkin âlimin ulûm-ı resmiyye ehli üzerine ıtlâkı müştehir ve şâyi' olmağın anlardan temeyyüz için ulemâ-i bâtın-ı ârifûn didiler. Pes ârif bi-tarîki'ş-şühûd ef'âl ve sıfât ve esmâ ve zât-ı Hakk'a vâkıf olandır. /18b/ Ve âlem-i lâ an şühûdin belki mücerred îkânla muttali' olandır. Velâkin bu a'sârda esmâ-i mücerrede çokdur. Can rûh-ı hayvânîdir, revân rûh-ı insânî olduğu gibi. Velâkin burada murâd rûh-ı insânîdir. Ve rûh-ı hayvânî ve rûh-ı nebâtî rûh-ı insânîye tâbi'dir. Pes rûh-ı insânînin bey' olunmasından anların dahi bey' olunması lâzım gelür. Cenînin bey'de mebî'a tâbi' olması gibi. “Bâzâre” âhirinde hâ-i alâmet zarûret-i vezîn içündür. “Ey şâh-ı sitemkâre”, “Vey dilber-i ayyâre” gibi. Ve nisbet ve mübâlağa için dahi olur. Ve câizdir ki “he” nakl ola. Zîrâ bâzâr, alım verim itmekdir. Bâzâre anın yeridir ki çarşu dirler ve bâzâr bilâ-hâ zikr olunsa bâzârgâh takdîrinde olur. Ya'ni alı satı yeri. Ve bâzârgân bâzâra mensûb tâcirdir. Zîrâ aslı bâzâriyândır. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ba'dezâ bu mısra'da [Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır.] (Tevbe, 9/111) sırrına işâret vardır. Ya'ni mü'min-i kâmilin şânı budur ki nefsi ki nefsi-i nâtıkası ve malı ki meyl eyledüğü hâlidir, ikisini dahi Hakk'a fedâ eyleye. Ve mal ve baş ve can kalmaya. Zîrâ hak bâkî ve zikr olunan fânîler mukâbelesinde ni'me'l-bedeldür. Anınçün ehlullâh vasfında gelür: اخذ الله منهم و اخذوا منه [Allah onlardan ve onlar da Allah'dan aldılar.] Ya'ni Allahu Teâlâ anlardan vücûd-ı mecâzî ve anlar dahi Allahu Teâlâ'dan vücûd-ı hakîkî ahz idüb bu mübâdele ile bey' u şîrâ-yı hakîkî eylediler. Pes demek oldu ki ol şehir-i kalbin bâzârgâhında ârif-i billâh olanların canları satılır ve ol canları alanlar dahi kendileridir. Ya'ni Hak'dan bedeliyyet tarîkıyla ve ol yerde ki can satılır oraya ser-bâz olanlar varırlar ki ârifler ve âşıklardır. Yoksa can havfine düşen nâmerdler varmazlar ki anlar âbid ve zâhidlerdir. Anınçün anlar dil ehli dâiresinden hâriçlerdir. Pes anların haşri makâm-ı tabî'at /19a/ ve nefsdendir. Yoksa makâm-ı kalb ve rûhdan değüldür. Anınçün hayvânâta müşâreketden halâs olmazlar. Ve câizdir ki cândan murâd âsâr-ı cân ola. Zîrâ feyz-i ilâhî âlem-i sırdan âlem-i rûha ve andan meşra'-ı kalbe feyezân idüb oradan mahalline taksîm olunur. Pes bir sâlik makâm-ı kalbe dâhil olmadıkca feyz-i ilâhî nedir bilmez. Zîrâ bu feyz gayri yerde satılmaz ve ele girmez. Nitekim dimişlerdir ki لا يباع الابل في السوق الدجاج [Tavuk pazarında deve satılmaz.]

ve ana duhûl itmege kadem-i himmet ve cünbüş-i ışk lâzımdır. Ve bundan ahz olundu ki her tâife için başka makâm ta'ayyün olunmuştur. Meselâ erbâb-ı şehvete karye-i tabî'at mezra'-ı melâzz-ı hissiyye vaz' olunmuştur. Ve ehl-i hevâya hargâh-ı nefis ve ehviye kurulmuştur. Anınçün وفي الارض قطع متجاورات [Yeryüzünde birbirine yakın yerler vardır.] hasebiyle ol şûre-zârda mukîm olub ravza-i cânfezâ-yı dil cânibine gelmezler. وايت عند ربى يطعمنى و يسقيني [Allah'ıma sığınırım, O beni doyurur ve susuzluğumu giderir.] mûcebince elezzü'n-nüzûl olan feyz-i ilâhî nedir bilmezler. Ve bakkal ve hat-mühre-fürûş, kıymetdâr olan gevherin bahâsından gâfil ve havâssından bî-haber olub o makûleye râğbetleri münkâtı' ve ser-rişte-i alâkaları güzeşte olduğu gibi ehl-i nefis ve tabî'at olanların meşreb-i türâb-ı âlûdeleri dahi rahîk-i feyz ve tensîm-i ilhâmı kabûl itmez ve hâristan firâkından gülşen-i sarây-ı sâl semtine bir adım gitmez. الجنس الى الجنس يميل [Cins cinse meyillidir.] vefkınca herkes bir semte düşmüştür. Kimi varlığı tekmîlde ve kimi de dahi yokluğu tahsîlde tekâpû ider. Vay ol derdmende ki dermân nedir bilmeye ve hâlini tabîbe arz idüb söylemeye. Ve veyl ol şahs-ı heyûlâ-sıfata ki sûretini değiştirmeye. موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz.]²⁰⁴ fehvâsınca irkenden alub satub olub dirilmeye. /19b/

“Şâr didükleri gönüldür ne âlimdir ne câhildir.”

Şâr gönülden ibâret olduğunu ıtlâkı gayra nisbet eyledi. Zîrâ asr-ı evvelden beri ıtlâkı şâyi'dir. Nitekim hadîsde gelür: انا مدينة العلم و على باها [Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.]²⁰⁵ Bu hod ma'lûmdur ki kişi medîne-i ilm olmak kalbi i'tibâriyledir. Zîrâ ilm-i ma'rifet kalbin sıfatıdır. Pes “şehr” fi'l-hakîka kalbdır. Zîrâ şehirde olan cem'iyet karyede olmadığı gibi kalbde olan hâlet dahi gayri a'zâ ve kuvâda yoktur. Zîrâ cemî' esmâ ve sıfâtın kıblegâhıdır. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve gönül didikleri muzğa-i sanevberiyenin müstemil olduğu latîfe-i rabbâniyyedir. Ve akl ve kalb ve nefis ve ruh asılda bir cevherdir. Feemmâ merâib i'tibâriyle aralarında teğâyur isbât olunmuştur. Meselâ insân ğavâşî-i tabî'at ve melâbis-i beşeriyet ile ihticâbı katında nefis ve ğavâşî-i mezkûreden tecerrüd idüb nûru zuhûr itdikde akl u hakka ikbâl ve rücû'unda rûh-ı ma'rifet ve ıtlîlâ'ına göre kalb dinilür. Nitekim Fahr-i alem aleyhisselâm esmâ-i muhtelifa ile müsemmâdır. Ya'ni dürretü sadefi'l-mevcûdât olmağla düre ve cevhere ve nûrâniyeti i'tibâriyle nûr ve vüfûr-ı akı hasebiyle akıl ve galebe-i sıfât-ı melekiyye ile melek ve sâhibü'l-kalem olmağla veyâhût vakt-i tecellîde münşakk olmağla kalem ıtlâk olunurdu. Pes kalbin bir ismi şehirdir. Ve dahi nice esmâsı vardır. Sadr ve fuâd ve şeğaf gibi. Ve kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya

²⁰⁴ Aclûnî, Age, c.II, s.402.

²⁰⁵ el-Hakim en-Nîsâbûrî, el- Müstedrek ala's-Sahihayn, c.III, s.126; (Değişik lafızla) et- Tirmizî, es-Sünen, Menâkıb, 20, c.V, s.637.

dâldir. Ve dimişlerdir ki الاسماء و الكنى تتزل من صوب السماء [İsimler ve künyeler gök cihetindendir.] Ya'ni esmâ ile müsemma arasında bi-vechin mâ münâsebet vardır, gerek hafî ve gerek celî. Nitekim cemî'-i eşyâ meyânında dahi irtibât vardır. Velâkin ol münâsebetden bahs itmeğe herkese nûr-ı keşf in'âm olunmamıştır. Hurûfîler münâsebeti hurûfda ve a'dâdda tetebbu' iderler. Feemmâ yektâ i'tibârîdir. Zîrâ iki nesnenin harfî üç olmak veya bir harfde müşterek olmak kadar /20a/ münâsebetde kifâyet itmez. Zîrâ cemî'-i lügât-ı muhtelif hurûf-ı teheccîyi müştemil olmağa lügât-ı Arabiyye ile müşterekdir. Maahâzâ fî nefsi'l-emr münâsebetden addolunmaz. Ve anın ki gönli şehir olmadı ana gönül dinilmez gerekse ism-i mücerrede müşterek olsun. Ve kezâlik insân-ı hayvânîye insân dirler. Sûretâ insân-ı hakîkî ile iştirâkinden ötürü. Feemmâ fî nefsi'l-emr insân değildir. Zîrâ sıfat-ı hayvânîyyesi mestûrdur. يَوْمَ [O gün sırlar ortaya atılır.] (Târık, 86/9) de zâhir olub sûret-i insânîyye müzmahil olur. Dünyâda memsûh olanların hâlini teemmül eyle ki nice sûret-i hınzıra ve kırede istihâle eylediler. Ba'dezâ Şeyh Nâzım (ks) bâlâda ibhâm eylediği şârı burada tefsîr eyledi. Tâ ki uhde-i havâtır münhal olub şâr hakkında her bir nâzır bir karye semtine gitmeye ve makâma muhâlif olan vechile te'vîl itmeye. Zîrâ bu şeş beytin mecmû'ı gönül medârı üzerine devr eyler. Velâkin ol gönli sıfât-ı sübûtiyye ile tavsîfden sonra sıfât-ı selbiyye il dahi vasf idüb ilmi ve cehli andan nefy itdi. Ve ilm ve cehl birbirinin nakzıdır. Pes insânın evvel mertebesi câhildir. Nitekim Kur'an'da gelir: وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا [Siz hiçbir şey bilemezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı.] (Nahl, 16/78). Ya'ni insân velîd olub hadd-i idrâke gelince bir nesne bilmezdi. Sonra mûmârese ve tecârib ile zevi'l-ilm oldu. Ve yine erzel-i ömre vusûlde safha-i hâtır cemî' nukûşdan tirâşîde olub aslına rücû' eyledi. Nitekim Kur'an'da gelir: لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا [Hiçbir şey bilmez hâle gelsin diye.] (Nahl, 16/70). Pes bir vakitte nisbet-i ilim ve vakt-i âhirde nisbet-i cehl ile muttasıf oldu. Ve nihâyetinde ümmî-i mahz olub cemî'-i nisbeden fenâ ve izâfâtın inkitâ' buldı. Bu nisbetden ne âlim oldu ve ne câhil oldu. Nitekim Allahu Teâlâ'yı zât-ı baht ve hüviyet-i sırfa /20b/ mertebesinde cemî' nisbeden tecrîdi derler. Eğerçi ki bu i'tibârın gayri vechile izâfât gösterirler. Zîrâ dimişlerdir ki لو لا الاعتبار لبطلت الحقائق [İ'tibâr olmasaydı gerçekler bâtıl olurdu.] Pes bundan ahz olundu ki bir kimse sıfât-ı Hakk'ı mutlaka nefyitse kâfir olur. Mu'tezile ve Cehmiyye gibi ki Allahu Teâlâ âlim bi-zâtihî ve kâdir bi-zâtihîdir dirler. Başka sıfat-ı ilm ve sıfat-ı kudret isbât itmezler. Bu ise nassa muhâlifdir. Zîrâ Kur'an iki mertebeyi nâtıktır. Nitekim buyurur: فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ [Muhakkak ki Allah tüm âlemlerden müstağnîdir.] (Âl-i İmrân, 3/97). Ve yine buyurur: رَبُّ الْعَالَمِينَ [Âlemlerin Rabbi.] (Câsiye, 45/36). Elhâsıl Şeyh Nâzım (ks) selb-i sıfat-ı ilm ve cehl ile fenâ-i tâm hâlinde olan inkitâ' ve tecerrüde işâret eyledi. Pes çünkü kalb fî nefsi'l-emr ilm ü cehlden berî oldu. Sâir sıfâtın dahi tecerrüd

buldı. Ve âlim ve câhil olmaduğı gibi ma'lûm ve meçhûl dahi olmadı. Eğerçi ma'lûm ve meçhûldür. Ya'ni ma'lûmiyyeti ma'lûmiyyet-i Hak gibidir. Zîrâ âsâr, sıfâtdan istidlâl olunur ve meçhûliyyeti gayb-ı zâtı müstakar olub cemî'-i uyûn-ı esmâdan muhtefî olduğıdır. Anınçün cemî' eşyâ insân-ı kâmil taleb idüb bulamazlar. Zîrâ fi'l-hakîka yerde ve gökde değildir ki ma'lûm meâike ve sakaleyn ola. Ve bu cihetdendir ki erbâb-ı berzah arasında ihtilâfât-ı fâhişe vardır. Ve insân-ı kâmil hakkında tatvîl-i kelâm iderler. Ya'ni kimi redde ve kimi kabûle müte'allık söz söylerler. Bilmezler ki inde'l-bâb olanlar sadrda olanları bilmezler. Ve dünyâ gözüyle bakanlar ehl-i âhireti görmezler. Nitekim âhiret gözüyle nazar idenler dahi ehlullah kimlerdir ne bilürler ve Kur'an'da gelür: وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ [Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.] (A'râf, 7/198). Sâlik-i karındaş bu makâmda dahi kelâm vardır. Velâkin lâl olmak gerek ve mütekellimîn yüzün görmeğe a'mâ olub 'ayn-ı sâbiteden başka bir 'ayn bulmak gerek. Bu kadar sana besdir. /21a/

“Âşıkların cânı sebîldür erenlerün arasında.”

Âşık ile muhibb meyânında fark budur ki muhibbin sıfat-ı hubbi mu'tedil ve âşıkın ifrât üzerinedir. Zîrâ ışk kesr-i 'ayn ile ifrât-ı muhabbetdir. Anınçün Allahu Teâlâ'ya âşık dinilmez. Zîrâ sıfat-ı celîlesi hadd-i i'tidâldedir. Belki muhibbe denilür. Nitekim Kur'an'da gelür: يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ [Allah onları onlar da Allah'ı severler.] (Mâide, 5/54). Ve mahabbet zât ve sıfâtın izdivâcından hâsıl olan meyl-i ma'nevîdir. Pes zât-ı vâhidiyyenin şânıdır. Zîrâ zât-ı ahadiyye istiğnâ-i tâm üzerinedir. Ve ba'zı mevâzı'da ki Hakk'a âşık ıtlâk iderler mahabbet-i müteekkideye mahmûldür. Veyâhût âşıkın hâli i'tibâriyle mukâbeleden nâşî bi-hasebi'l-müşâkele ıtlâkdir. Nitekim Süleyman Çelebi *Mevlid*'inde gelür:

“*Gel habîbim sana âşık olmuşam.*” Ya'ni “kâbe kavseyn” i'tibâriyle bana âşık ve sana ma'sûk dirler. Ve bilakis feemmâ “kurb-i ev ednâ” hasebiyle bana muhibb ve sana mahbûb dirler, anınçün habîbullah dinildi, âşıkullah dinilmedi. Zîrâ insâna göre mahabbet evvel-i derecât-ı ışkıdır. Mahabbet bir nûrdur ki nâr-ı ıška müeddîdir. Ve nâr-ı ışkın harâret-i zâidesi muntafî ve zâil oldukda lübbü olan mahabbet-i müekkide kalur. Bu cihetdendir ki fenâ-i küllî erbâbının hâline mahabbet dirler, ışk dimezler. Zîrâ âşıkın inniyât ve ta'ayyünâtı yanub kül olunca ışk ateşi pâymerdlik itmiş idi. Sonra ihtirâka sâlih nesne kalmadıkda nâr-ı ışk i'tidâle avdet eyledi. Anın i'tidâli ise nûrdur. Eđerçi ki hâlet-i bekâda dahi fi'l-cümle harâret bâkîdir. Anınçün Gülşenî kelâmında gelür:

“Bî-vücûdum ışk odı bilsem benim nem yandırır.”

Feemmâ bu harâret-i bâkiye mestûrdur. Henüz fenâ-i tâm bulmayan uşşâkın harâret-i zâhiresi gibi değildir. Pes bundan mefhûm oldu ki /21b/ ışk berâzihdendir ki ubûr ve fenâsı lâzımdır. Tâ ki habîbullah sırrı ki zirvetü'l-makâmâtır zâhir ola ve ol ki Eşrefzâde nazmında gelür:

“Ben bu ışkdan bir nefes ayrılmam.”

Ve Yazıcızâde kelâmında gelür:

“Işk elinden gerekmez aslâ necât.”

Bu kelâm ber-muktezâ-yı hüsn-i zan makâm-ı ışkda ifrât-ı galeyânda sâdır olmuştur. Pes bu mertebeden sonra gâyet-i fenâ-i ıška vâsıl olmamak lâzım gelmez. Zîrâ emr-i sülûk tadrîcîdir. Nazar eyle ki yeke şâh-ı cihân-ı hakikat olan Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî (ks) hazretleri makâm-ı idlâlden intikâline karîb olan evkâtda rüçû' ve andan evvel evanda terakki etti. Niteki İmâm-ı Şa'rânî (ks) kelâmında mazbutdur. Ve câizdir ki ol dü cenâh şâhbâz-ı tarîkatın makâleleri ifrât-ı mahabbete ya'ni mahabbet-i müteekkideye mahmûl ola. Ve ışk didikleri hâlet marîza göre mâhûlya didikleri sevdâ gibidür, gâlib olsa cünûna müeddâ olur. Velâkin cünûn-ı ışk cünûn-ı aklın gayridir. Ve ışk ki “aşaka”dan ahz olunmuştur. “Aşaka” ise harekât ile leblâb ve erâk didikleridir. Anlarla cihet-i münâsebet budur ki leblâb ve erâk kat' olundukda zübûl ya'ni pejmürdegi kabûl itdüğü gibi âşık dahi ma'sûkdan münkâtı' olsa şiddet-i hevâdan zübûl kabûl ider. Ve reng-i rûyu döner ve dimişlerdir ki ışk-ı affîf taltîf-i sırr itmekte sebep-i akvâdır. Zîrâ âşıkda mutlaka tevezzu'-ı hâtır yokdur. Belki hümmûm-ı hemm-i vâhid eylemekdir ve hizmet-i mahbûb ana şeker çiğnemek ve bal yalamak gibidir. Meğerkim sultân-ı şehvetden nâşî ola. Bu sûretde zehr-i kâtil ve semm-i helâhildir. Zîrâ vesvâsîn makûlesidir. Dirîğ ki insân nûr-ı ışkı koyub nâr-ı şehvetde sûzân ola. Şu kadar vardır ki /22a/ eğer şehvetden murâd şehvet-i hakikiyye olursa ki sıfat-ı mukarrebîndir, bu sûretde nâr-ı şehvet nûr-ı mahabbet ve ışkı ta'kîb itmekle ziyâde memdûhdur. Bu sebebdendir ki kümmel-i nâsda kesret-i nikâh vardır. Nitekim حبب الى من دنياكم ثلاث [Dünyânızdan bana üç şey sevdirdildi.]²⁰⁶ hadîsinde remz olunmuştur. Elhâsıl kalb-i insân nûr-ı ef'âl-i Hakk'ı mutâla'a itmeğe ışk ve rûh-ı insân nûr-ı sıfât-ı Hakk'ı mükâşefe itmeğe mahabbet ve sükûn ve huzûr ve sırr-ı insân nûr-ı zât-ı Hakk'ı müşâhede itmeğe üns dirler. Bu mutâla'aların cümlesi râst ve dürüstdür. Anınçün erbâbı rahmânîdir ve bunlardan hâriç olan çep ü nâ-dürüstür.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel , el- Müsned, c.III, s.128-199-285.

Anınçün ashâbı şeytânîdir. Var imdi kendi hâlini bu mîzâna kavîme koyub vezn eyle tâ ki harekât ve sekenâtında kanğı nisbetde bulundun ma'lûmun ola. Sebîl ve sırât ve tarîk meyânında fark budur ki tarîk-i matrûk olan yoldur mutlaka, gerek mu'tâdi's-sülûk olsun ve gerek olmasun. Sebîl andan ehasdır ki mu'tâdi's-sülûk olan yoldur. Ve sırât sebîlden ehasdır ki mu'tâdi's-sülûk oladukdan sonra alâ sebîli'l-kasd olan yoldur. Ya'ni ol yol ki mu'tâdi's-sülûk ola ve anda asla iltivâ 'ivicâc olmaya ana sırât dirler. Binâen alâ hâzâ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ [Bize doğru yolu göster.] (Fâtiha, 1/6)'de olan vasf ya sıfat-ı kâşifeye mahmûl veya sırât, tarîk ve sebîl ma'nâsına me'hûzdur. Kelâm-ı Şeyh Nâzım'da (ks) "sebîl" ile murâd, fî sebîlillâhdır ki mebzûl m'nâsında örf olmuşdur. Bunda maksûdu maksada teşbîh vardır. Zîrâ maksûd rızâullahdır ki anın tarîk-i bezl-i rûhdur. Ve cân ile murâd rûh-ı insânî olduğu bâlâda mürûr eyledi. "Erenler", "irenler" dimekdir. Ya'ni cemî'-i berzahdan âbir ve kuyûddan mutlak ve ta'allukdan mutahhar olub ef'âl ve sıfât /22b/ ve zât-ı Hakk'a vâsıl olanlar ve "haysü lâ haysü"de hatt-ı rahl-ı vücûd idenler. Pes Hakk'airmek gafletden intibâh ve sırr-ı vahdetden âgâh olmağladır. Ve câizdir ki erenler erkekler demek ola, merdân gibi. Zîrâ bunlardır ki hakikatde bâliğ olmuşlar ve zenân gibi sıfât-ı noksanda kalmayub kemâl bulmuşlardır. Pes bunlar hakikatde erler ve sâirler sûretde erlerdir. Şeyh Nâzım'ın (ks) murâdı budur ki ışk-ı hakîkî ile âşık olanların başı ve cânı ve mâl ü menalleri Hakk'a irenler arasında mebzûl ve Hakk'a bâliğ olanlar yolunda fedâdır. Zîrâ gerçek âşık olan cândan el siler ve hayât-ı bâkîyi ifnâ-yı vücûd itmekde diler. Bundan zâhir olur ki irenler ve irenleri yine âşıklar bulurlar. Ve anların kadr ü kıymetlerini yine anlar bilürler. Anınçün anlardan eazz eşyâyı saklamazlar. Zîrâ bu tarîkat ser-bâzı îsâr yoludur, iddihâr yolu değildir. Pes iddihâr ehli olan ubbâd ve zühhâd ışk ve ma'sûkdan ve ışk ve ma'sûka irenlerden bî-haberler ve meydân-ı hünerde kûtûy-ı vücûd oynayan erler ihlâsdan bî-basarlardır. Eğer bâ-haber ve bâ-basar olsalar yolarına cân u ser fedâ iderler ve anlar gibi aza ve çoğa bakmayub râh-ı fenâda bî-ser ü pâ giderlerdi. Elhâsıl anlar Hak'dan mahcûblardır. Zîrâ naîm-i uhrevî ile kâni'lerdir. Ve Kur'an'da gelür: لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ [Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz.] (Âl-i İmrân, 3/92). Ya'ni eğer mâl-i mahbûbı infâk iderseniz birr ü cennete vâsıl olursunuz. Ve eğer cân-ı azîzi bezl kılarsanız berr ü kurbet ve vuslatı bulursunuz. Pes herkesin kadr-i lokması mikdâr-ı havsalasıdır. Zîrâ havsala-i sa'veye gıdâ-yı ukâb güncâyış bulmaz ve hutâf, hümâyyla hem-bâl ve hem-pevâz olmaz. Ve bundan ubbâd ve zühhâd ve uşşâk meyânında fark mefhûm oldı. Ya'ni ubbâd anlardır ki ibâdât-ı şer'iiyyede ihtimâm iderler velâkin tarîk-i /23a/ dünyâ değillerdir. Ve zühhâd anlardır ki ahkâm ve evâmir ile kıyâmlarından mâadâ kanâat ehli olmuşlar ve zehârif-i dünyâdan i'râz kılmışlardır. Velâkin henüz nefsleri bâkîdir. Ve uşşâk anlardır ki zâhirleri âdâb-ı şer'i muhafazada

ve bâtınları ta'allukât-ı dünyeviyyeden ve belki iltifât-ı mâsivallahdan münkatı' olmağla huzûr-ı maallahda olmuşlardır. Pes anların dünyâları ve ukbâları Hakk'a fedâ olduğundan mâadâ cism ü cânları dahi mebzûldür. Şöyle ki Hak'dan bedel bir nesneye dest-dırâzlık itmemişlerdir. Zîrâ Hakk'a bedel yoktur. Hakk'ı bulan cemî' makâsıdı bulur ve cemî' makâsıdı bulan kâh olur ki Hakk'ı bulmaz. Pes Hak'sız mâsivâyı bulmak da nedir? Fâide ve haksız cennete duhûlde nedir lezzet? Var imdi bir hoş fikr eyle ve talebin için bir matlab-ı a'lâ ta'ayyün kıl ki cümle metâlib anda münderic ola. Nitekim dirler: كل الصيد في الجوف الغراء والله يقول الحق منه مسخل الفقير [Tüm hazîne cennetin içindedir. Allah buyurur ki hak O'ndandır. Fakîr İsmâîl Hakkı Allah için hakkı söyler. Allah tasdîk ve terakkî yoluna ulaştırır. Allah'ın verdiğini engelleyen, O'nun engellediğini de veren kimse olamaz.]

“Bu sözi ârifler anlar câhillere bilmeyüb tanlar.”

Bu sözden murâd ebyât-ı hamse-i sâbıkadır. Mazmûnı i'tibâriyle وقد سبق بيان معنى [Ârif, âlim, âbid, zâhid ve âşîğın anlamlarının açıklaması daha önceden geçti. Bu nedenle onları tekrar etmiyoruz.] mahsûl-i mısra' budur ki zikr olunan kelimât-ı irfâniyyenin remzini ârif olanlar bilürler ve sırrını anlar idrâk kılurlar. Zîrâ anlar elfâzdan ma'ânîye intikâl ve ma'ânîden dahi hakâika irtihâl eylemişlerdir. Pes mülk içinde melekût bulanlar ve melekût içinde ceberût ile âşinâ olanlar mutâla'a-i ceberûtde lâhûta gamze salanlardan bu makûle ma'ânî-i hafiye hafî değildir. Zîrâ noktada harfî ve harfde dahi noktayı bilâ-vâsıta görürler. /23b/ Yoksa câhil ve mahcûb olanlar ne bilürler. Anınçün böyle rumûz işitdikde tanlarlar ve ta'accüb iderler. Zîrâ anlara sırr-ı hafîdir. Elhâsıl hasâid-i insân-ı kâmiliden olanı yine ebnâ-i cinsi bilürler ve ol husûsda ta'accüb eylemezler ve bunda remz vardır ki melâike dahi insân-ı mahcûb gibidir. Nitekim demişlerdir ki رضوان ز [Rıdvân, ta'accübden ellerini birbirine kavuşturdu.] Ya'ni melâike ba'zı esrâra vâkıf olduklarında ta'accüblerinden âdet-i mu'tâde üzre ellerini biri biri üzerine ururlar ve ol ma'nâ anlara aceb gelür. Zîrâ me'lûf olmamışlardır. Nice me'lûf olalar ki tecelliyât-ı zâtiye ve anın îrâs itdüğü hakâik ve hükm-i maârifin insân-ı kâmile ihtisâsı vardır. Zîrâ melâikenin dahi gerçi makâm-ı semî'den hazz-ı vâfirleri vardır. Anınçün ba'zı havâssı sefâret ile şerefyâb olmuşlardır. Velâkin makâm-ı basardan bî-behrelerdir. Ya'ni insân-ı kâmilde olan basar u basîret anlarda mefkûddur. Bu cihetdendir ki rû'yet-i dîdârı insâna tahsîs iderler ve cennetde melâike için müşâhede yoktur dirler. Zâhir hâl dahi buna karînedir. Zîrâ melâike cenâh-ı vâhid ehli olmağla makâm-ı rû'yetde zü'l-cenâheyn olan insân-ı kâmil kadar pervâz idemezler. Egerçi anlar dahi huzûr ve müşâhededeki hâlî değildirler. Ve şol

yerde ki melâike ta'accüb-künân dest-ber-dehân olalar sâirlerin hâli nice ola. Anınçün dimişlerdir ki: ابدال ز بیم جنگ در مصحف زده [Abdâl, savaş korkusundan Kur'an'a el koydu.] Ya'ni esrâr-ı ilâhiyye meclisinde tebeddül tağayyür kabûl iden avâm-ı mü'minîn istimâ'ına tâkat getürmeyüb zâhir mushafa el ururlar. Ve bunun ahkâm ve rûsûmı bize kifâyet ider dirler. Ve fehmi itmedikleri nesneye küfre haml iderler ve kâilini ikfâr iderler. Nitekim "Şeyh-i Ekfer" dirler kâile. Maahâzâ bizim yanımızda ekferin dahi mahal-i sahîhi vardır. Zîrâ maksûd küfr-i bi't-tâğûtdur. Bu küfür ise tamâm olmayub kemâl bulmadıkca imân-ı billâh sahîh olmaz. Pes zemm iden münkirler min haysü lâ yahtesib /24a/ medhe tasaddî itmiş olurlar. وجنة الفردوس للكافر [Firdevs cenneti kâfir içindir.] İmdi mü'min karındaş sakın inkârdan, zîrâ sû-i hâtimeye bâisdir ve mukırr olduktan sonra sakın hicâbdan. Zîrâ rü'yetden mahrûm olursun ve mükâşif olduktan sonra sakın yalnız âşık olmakdan. Zîrâ maksûd-ı aslı ma'rifetullahdır, yalnız ışk değıldir. Zîrâ nice ışk-ı zaîf vardır ki anda olan ma'rifet dahi zaîfdır. Fıkr eyle ki bu lezzetden çâşnî-dâr olanlar tabakât-ı ma'rifetde mütekâvitlerdir. Ey nicelerin âvâzeleri şark u garba irişmiştir. Feemmâ nâmı zâtına gâlib olanlardandır. Vay niceleri kûşe-gîr buk'a-i hamûl olmuşlardır. Feemmâ zâtı nâmına rüchân bulanlardandır. ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ [Bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lûtuftur.] (Mâide, 5/54). Ve يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ [Rahmetini dilediğine verir.] (Âl-i İmrân, 3/74).

"Hacı Bayrâm kendi banlar o şârın menâresinde."

Hacı aslında haccdır, teşdîd ile tahfîfen cîm-i sânî yâya ibdâl olunmuştur. Hacı, kâsıd-ı beyt dimekdir, eğer hacc-ı sûrî ehlinden ise. Ve kâsıd-ı Rabbi'l-beyt dimekdir, eğer hacc-ı ma'nevî erbâbından ise. Menâre aslında menveredir, mevzii'n-nûr ma'nâsına, menâr gibi. Burada murâd me'zenedir. Ya'ni ezan virecek mevzî'. Bunda şehir-i kalb için bi-tarîki't-temsîl câmi' ve minâre isbât-ı ümmeti murâdı kendinin ehl-i kalb olduğunu beyândır. Ya'ni Hacı Bayrâm-ı Engürî makâm-ı kalbe kadem basub halkı Hakk'a da'vet eyler ve perîşân-ı hâtır olanları cem'iyet-i dile nidâ kılur ve teveccüh-i ahadîden hissemend olmağa delâlet ve irşâd ider. Bunda ezan ve imâmet sırrını cem' vardır. Ya'ni ehl-i irşâd olanlar Hakk'a da'vetleri cihetinden müezzîn gibidir ve metbû' ve muktedî oldukları vechile imâm gibidir. Pes ezân-ı sûrî ezân-ı ma'nevîye ve imâmet-i sûriyye imâmet-i ma'neviyyeye remz eyler. Suâl olunursa ki /24b/ ehl-i irşâd kimdir? Cevâb budur ki tecellî-i ilmî mertebesinden tecellî-i 'aynî pâyesine güzer ve ba'de'l-ilm 'aynî ile mütahakkık olandır. Gerekse ba'de'l-'ayn tecellî-i Hakk'a tabakasında takattub eylesün ve gerekse eylemesün. Zîrâ kutbiyyet irşâd üzerine zâid bir emirdir ki makâmâtındandır, saltanat gibi. Pes bundan zâhir oldu ki tecellî-i ilmî ehli her ne kadar makâm-ı ilmde vâsiu'l-meydân

ise yine mükâşefesi nâkıs ve havsala-i müşâhedesi tengdir. Anınçün anın sadâsı çıkmaz. Zîrâ sadâsı çıkmak nef' üzerine dâirdir. Fikr eyle ki müezzîn olan asılda sayyit ve cevherî olandır. Tâ ki nidâsı ba'ide bâliğ ola ve maksûd-ı da'vet husûle gele. İşte bu müezzîn mürşid-i kâmil sûretidir. Zîrâ mürşid-i kâmilin nidâ-yı da'veti me'mûr olduğu mahalle dek vâsıl olur ve belki قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ [De ki ey kâfirler.] (Kâfirûn, 109/1) ile'l-âhir sadâsıyla meyân-ı maşrık ve mağribi doldurur ve tilâveti قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ [De ki Allah birdir.] (İhlâs, 112/1) ile'l-âhir ile zemîn ü âsumân arasını pür kılur. Şöyle ki enfüs ü âfâkda olan şîrk -i mutlakdan teberrâ idüb sırr-ı tevhd ile derûnı ve bîrûnı mâl-â-mâl ider. Ve ol kimse ki sayıt ve cevherî olmaya fi'l-hakîka mansıb-ı ezândan ma'zûl ve derece-i i'lâmdan sâkıtdır. İşte bu müezzîn mürşid-i nâkıs sûretidir. Zîrâ keyfiyet-i ezânı bilmez. وَالْقَمَرَ قَدَرْتَاهُ مَنَازِلَ [Ay için de bir takım menziller tayin ettik.] (Yâsîn, 36/39) sırrı üzerine makâmât fehm eylemez. Darb-ı hadîd-i bârid eyler ve kulûb-ı nâsı fi'l-hakîka Hak'dan tenfîr idüb irşâd didüğü makâlâtında hezeyân söyler. Pes nice uhdesinden hurûca iktidârı olmayanlara taklîd-i mansıb-ı ezân idenler mes'ûl olurlarsa yemîn ü yesârı farka kâdir olmayanlara dahi taklîd-i rûtbe-i hilâfet idenler muhâsebe olunurlar. Zîrâ umûr-ı dîniyyenin zâhir ve bâtınını ikâmete müste'hil gerekdir. A'mâ kâid-i halk olsa nedir fâidesi? Ve bânî /25a/ hâdim olsa nedir îadesi? Suâl olunursa ki sırr-ı da'vet olan minâre kaçdır? Cevâb budur ki usûl-i esmâ üzerine on ikidir. Yedisi fenâya nâzırdır, minârât-ı haremullah gibi ve beşi dahi bekâya dâirdir minârât-ı harem-i nebevî gibi. Bundan fehm olundı ki Şeyh Hacı bayrâm-ı Velî hazretleri minârât-ı mezkûre üzerinde erbâb-ı isti'dâdı da'vet eyleyüb mücâb oldılar. Akşemseddîn ve sâhibü'l-Muhammediyye Yazıcızâde ve Eşrefzâde ve sâirlerin icâbetleri gibi. Husûsâ ki nefis-i nefîsleri âb-ı hayât-âsâ fayz-bahş zindegânî-i câvid olub Burusa'da âsûde olan Hızır Dede el-muk'ade resîde oldı ve andan sırr-ı velâyet dest-gîr-i Şeyh Üftâde olub andan nâmzed Şeyh Hüdâyî olmak üzre şöhret buldı. Ba'dehû şâhin-vâr Şeyh Lokma Efendi şâh-sâr-ı himmetine kondı. Ba'dehû ol ni'met-i lezîze ma'rifet-i matbah-ı isti'dâdı Zâkirzâde Abdullah Efendi'de peveriş-yâfte şeyhim senedim hâtimetü ehli't-tevfîk hulâsatü sırrı'l-hallîfi ale't-tahkîk sümmiye İbn Affân eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi'nin çâşnî-bahş-i dimâğ-ı cânı oldı. Nitekim âsârında sırrına intikâl ve envârından âfitâbına irtihâl olunur ve zikr olunan ehl-i velânın cümlesi zamân-ı hayâtlarında âsûde sarây-ı belâ ile olub cevri-ile geldiler gitdiler. Zîrâ Kur'an'da gelür: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ [Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.] (En'âm, 6/112). Ya'ni erbâb-ı nübüvvet-i tahkîkiyye ki ilâ yevmi'l-kıyâm müteselsil ve ıkdü'd-dürer âsârı ilâ âhiri'z-zamân gerden-i bend-i ehl-i vücûddur. Ashâb-ı nübüvvet-i örfiyyeden mesâib ü rezâyâyı tevârüs eylemişler ve herkes derdi kadar söz söylemişlerdir. جَازَ اللَّهُ عَنَّا خَيْرَ الْجَزَاءِ [Allah insanı en iyi şekilde

ödüllendirir.] Ve bu nezîl-i mahrûse-i Burusa suyyinet ani'l-be'sâ eş-Şeyh İsmâîl Hakkı شرف الله بريق التجلى و مزيد الترقى [Allah'ın şereflendirdiği parlar ve refâhı artar.] /25b/ Mezkûr اولئك آبائى فجننى يمثلهم [Onlar babalarımızdır, bu nedenle de onların benzerlerini] Mâ-sadakı olan küberâ-i hakîkatin tufeyl-i mâide-i ma'rifetleri olmağla berâ-yı ihyâ-i nâm-ı selef bin yüz on sekiz târîhi evâhîrinde bu cevâhir-i kelimâtı keşîde-i silk-i tahrîr kılub nübhûr-ı ihvân-ı tarîkata ta'lîk eyledi. Maksûd, isticlâb-ı duâ-yı hayr olduğu âyîne-i havâtıra rûşendir. Vallâhü hüve'l-veliyyü ve minhü't-tecellî bi-küllî sırrın hafıyyın ve celiyy. Ve resûlühü hüve'l-mazharu'ul el-evvel el-aliyy. Ve âlihî hüve'l-musallâ aleyhi fi'd-dehri'l-meliyy.

SONUÇ

Bayrâmîlik'in kurucusu kabul edilen Hacı Bayram Velî'nin "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde", dizesiyle başlayan meşhur şiirini, Celvetiyye'nin şeyhlerinden İsmail Hakkı Bursevî şerh etmiştir.

Bu şerhte özellikle şu konular üzerinde durulur: Şiirde ana tema "Kalp"tir. Hacı Bayram Velî, "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde" dizesinde, şehir manâsına gelen "şâr kelimesini, rumuz olarak kullanmıştır. Bundan asıl kastedilen ise gönül yani kalptir. Bursevî de özellikle kalp üzerinde durmuş ve kalbi, insanın dışa ait (âfâkî) ve içe ait (enfüsî) güçlerinin tümüne yöneticilik yapan krallar kralıdır, diye tarif etmiştir.

Kalp, Allah'ı sevmenin ve tanımanın mahallidir. Aynı zamanda kalp, sevgilinin görüleceği, müşâhede edileceği bir yerdir. Nasıl ki şehrin imar edilebilmesi için taş, toprak gibi malzemelere ihtiyaç varsa kalbin de asıl görevini yani müşâhede ve mükâşefeyî gerçekleştirebilmesi için bir imârete yani tasfiyeye ihtiyacı vardır. Onun tasfiyesi ise Hacı Bayram Velî'nin şiirinde ifade ettiği, aynı zamanda Bursevî'nin de şerh ettiği gibi manevi bir yolculukla mümkündür ki bu seyr ü sülûk olarak ifade edilir.

Kişinin seyr ü sülûkta yol alabilmesi için bir rehber ihtiyacı vardır. Tasavvufta mürşid olarak ifâde edilen bu rehber, aynı yolu kat ettiği için müridine bu yolda rehberlik eder; zorluklarla mücâdeleyi ona öğretir.

Kişinin kalbini ma'mur hale getirebilmesi, marifetullahı kesb edebilmesi zikrullahla mümkündür. Kişi her zikrettiğinde kalpten hicâplar kalkar ve kalp, Allah'ı tanımanın, marifetin mahalli haline gelir, seven aynı zamanda sevilen bir kul olur.

Seven ve sevilen bir kul olmak aynı zamanda rızayı da gerekli kılar ve kul Allah'tan gelen celâl veya cemâl her türlü fiiliyâta râzı olur. Bu celâl veya cemâl olarak görülen işlerin nereden geldiğini bilir ve bunu tefekkür eder, itiraz etmez. Bu hale gelebilmek ise âriflerin ve âşıkların işidir. Çünkü onlar, kendilerini bu yola fedâ eden, cesaretli ve korkusuz kimselerdir.

Şiirde ve Bursevî'nin şerhinde özellikle “ârif” kimseler üzerinde durulur. Bu söylenenleri âriflerin anlayabileceği, marifet bilgisine onların sahip olabileceği ifade edilir.

Hacı Bayram Velî'nin ve ârif kimselerin, kalp şehrinin minâresinden insanları bu marifet bilgisine çağırdıkları, davet ettikleri söylenir.

Bu eserde üzerinde durulan ana konular -kalp, mürşid, mürid, zikir, ârif, marifetullah vs. gibi- aynı zamanda tasavvufun ve diğer mutasavvıfların da ana konularıdır ve bu alanda pek çok eser mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA

el-Acluni, *Keşfü'l Hâfâ*, Kâhire, ts.

Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, İstanbul, 1992.

el-Albânî Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, Riyad 1412/1992.

Azamat, Nihat, “Hacı Bayram-ı Velî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi *DİA*, İstanbul 1996, c.XIV.

Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, “Bayramiyye” *DİA*, İstanbul 1992, c.V.

el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî*, Süleymâniye Kütüphanesi, Esat Ef., No:1521.

Cebecioğlu, Ethem, “Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi”, *Tasavvuf Dergisi*, Ocak-Haziran 2002, Sayı:8.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rîfât*, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, (Tercüme ve Şerh eden: Arif Erkân), Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye II*, M.E.B., İstanbul 1996.

Çelik İsa, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı:12, Ocak-Haziran 2004.

Demirci, Mehmet, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar*, Mavi yayıncılık, İstanbul, 2005.

Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *D.İ.A*, İstanbul 1997, c.XV.

Demirci, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, İzmir 2001.

Gölpınarlı, Abdalbâki, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931.

el-Hakim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Beyrut, Halep, ts.

Haksever, Ahmet Cahid, “Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvîfi Kavramlara Yaklaşımı”, *Tasavvuf Dergisi*, Temmuz-Aralık 2004, Sayı:13, Ankara 2004.

el-Heysemî Nureddin, *Mecmeu'z- Zevâid*, Beyrut, ts.

el-Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1992.

İbn-Mâce, *es Sünen*, İstanbul, 1992.

İmam Gazâlî, *İhyâu'Ulûmî'd-Dîn*, (Tercüme eden: Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, 3.Baskı.

Kara Mustafa, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, c. I- II, Uludağ Yayınları, 1993.

Kara, Mustafa, “Kutub”, *DİA*, Ankara 2002, c.XXVI.

Kâşânî, **Abdürrezzak**, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çeviren: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.

Kılıç, Cevdet, “Hacı Bayram Velî'de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı:16, Ocak-Haziran 2006.

Kuşeyrî, **Abdulkerim**, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Mekkî, **Ebû Tâlib**, *Kûtü'l-Kulûb*, (Çeviren: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağır*, Beyrut 2001.

Muhâsibî, *er-Riâye* (Nefis Muhasebesinin Temelleri), (Çeviren: Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

el-Mutteki Ali, *Kenzü'l-Ummal*, Halep 1391/ 1971.

Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

Namlı, Ali, “İsmail Hakkı Bursevî”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII.

en-Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

Ceyhan,Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2000.

Serrâc, **Ebû Nasr Tûsî**, *el-Lüma'*, (Mütercim: H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996.

Sühreverdî, Şihâbuddîn, Âvârifü'l-Meârif, (Tercüme ve Tahric: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 1999.

Tenik, Ali, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı: 8, Ocak-Haziran 2002.

et-Tirmizî, es-Sünen, İstanbul 1992.

Uludağ, Süleyman, “Âlem”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II.

Uludağ, Süleyman, “A’yân-ı Sâbite”, *DİA*, İstanbul 1991, c.IV.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Ensâr Yayıncılık, İstanbul 2000.

EK: ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ'DEN FOTOKOPİLER

اهل است و کبر و جاد بود که سخن علم بر سر مندم سخن عینی باید که گفته اند
 و بعد از علم عینی باید متحقق اولد که کسر کسر عدل است سخن حق طایفه سنده
 قطعا ایستون و کسر طایفه را واقعیت را و او ازین راه نامدار در راه
 مقامات در سلطنت کس بر نموند ظاهر اولد که سخن عینی را بر حق بر حق
 علمه و واسطه نمیدانند ایستون کما شفعه کما شفعه کما شفعه کما شفعه کما شفعه
 ایستون اولد که سخن حق بر واقعیت حق قطع اولد و ازین راه نامدار در راه
 اولان باشد هست و وجودی اولد که در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 و در حق حصول کمال است و بودون در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 ندای حق که مانور اولد که حق کمال و اصل اولد که کمال کمال کمال کمال کمال
 صد کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 زمین و آسمان را بر سر برقیو بر سر کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 تبری ایستون بر سر کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 و در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 بودون در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 او ازین راه نامدار بر سر کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 ایستون است و در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 انکار اولد که کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 در کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 ظاهر و باطنی کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال

[illegible]

مَدْرُورًا وَكَأَنَّهُ يَخْفَى عَلَيْهِ مَصْرُ دَوَانِ كَبْرٍ حَقِيقَةٍ طَلْعُهَا مُدَّةُ
وَسَفَرُهَا مُدَّةُ بِلَادِهَا نَامُفٌ يَكُونُ زَائِدًا مِنْهَا وَنَحْوُهَا وَافِرٌ مِنْهَا
وَجَوَاهِرُهَا كَسِيْدَةٌ سَمَكٌ خَرَقِيْلِبٌ نَحْوُهَا وَنَافِقَةٌ ذَنْبِيْنٌ أَيْ كَيْسٌ
مَقْصُودٌ وَاسْتِخْلَابٌ دَعَا وَخَرَأَ وَدَعَا سَمِعَ وَخَوَّاهُ وَرَكْسَدَ وَهَسَا وَهَسَاكَ
وَسَمِعَ الْعَمَلِيَّ كَبْرَ شَيْءٍ وَجَعِي وَرَسُولَهُ الْخَطْفَةَ
الْأَوَّلَةَ الْعَمَلِيَّةَ وَكَأَنَّهُ الْمُسْتَعْنَى عَلَيْهِ
فِي الدَّهْرِ الْمَلِيَّةِ

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ HASEKİYYE'SİNİN
İKİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ HASEKİYYE'SİNİN
İKİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMET TABAKOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Mahmud Erol KILIÇ

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MEHMET TABAKOĞLU nın İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN TUHFE-İ HASEKİYYE'SİNİN
İKİNCİ BÖLÜMÜ (METİN VE TAHLİL) adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
19.06.2008 tarih ve 2008/10-25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

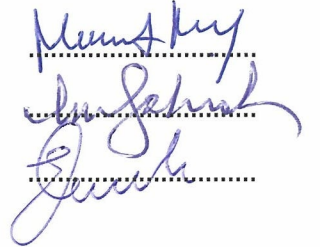
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 09.07.2008

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MAHMUD EROL KILIÇ

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. EKREM DEMİRLİ

ÖZ (ABSTRACT)

Tuhfe-i Hasekiye, İsmâil Hakkı Bursevî tarafından kaleme alınmış ve 15 Cemâziyelâhir 1134/ 1722’de tamamlanmıştır. Bursevî’nin en hacimli eserlerindendir. Bursevî eserini III.Ahmed’in sarayında serhasekiyân olan Tûbâzâde Mehmed Ağa’ya ithâfen yazmıştır. Eserin son üçte birlik kısmı ile ilgili İhsan Kara, birinci kısmıyla ilgili Muammer Cengiz tarafından yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır. Osmanlı müesseseleri ile ilgili bölüm Ziyâ Kazıcı tarafından bir makalede ele alınarak ilgili bölüm bâzı kısaltmalarla ve kısmî bir sadeleştirme ile neşredilmiştir. Bu çalışmada Tuhfe-i Hasekiye metninin ikinci bölümünün transkripsiyonu gerçekleştirilmiş, Arapça ve Farsça kısımlar tercüme edilmiş ve eserde yer alan tasavvufî konu ve kavramlar incelenmeye çalışılmıştır. Bizim tahlil alanımızı kapsayan bölümde peygamberimizin soyu (İbn Abd-i Menâf’tan Âdem’e kadar) ve sultan ve vezir kavramları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursevî; Tuhfe-i Hasekiye; Tasavvuf, Osmanlı.

ABSTRACT

Tuhfe-i Hasekiye was written during the Cemâziyelâhir 1134/ 1722, by İsmâil Hakkı Bursevî. The study, is one of the most popular and large volumed of Bursevi’s. The study was written according to Tûbâzâde Mehmed Ağa who worked in palace of III.Ahmed. The trinity part of the study has been prepared by Ihsan Kara and first part of the study has been prepared by Muammer Cengiz as a master thetities. The part about “Ottoman Institutions” was published as an article by Ziya Kazıcı. This study covers, just second part of Tuhfe-i Hasekiye translation to Arabic and Persian and tried to research the topics and concepts of mysticism. On the part of my study’s analysis, it is stated about our prophet’s descent (from İbn Abd-i Menâf to Adam); and the concepts of sultan and vizier.

Keywords: Bursevî; Tuhfe-i Hasekiye; Sufism, Ottoman.

ÖNSÖZ

Tasavvufî hayatın merkezinde peygamberimize duyulan sevgi, ona benzeme ve onun gibi yaşama isteği her zaman var olmuştur. Bu coşkun sevgi, peygamberimizin neslinden gelen ehl-i beyte karşı da hissedilmiş ve edepte kusur edilmemiştir. Tasavvufta ehl-i beyt sevgisi çokça işlendiği halde, peygamberimizin, soyundan geldiği Araplar ve peygamberler, peygamberimizin nesebi açısından pek fazla incelenmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yaşayan âlim, mutasavvıf ve tarikat şeyhlerinden İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri (1653-1725), burada tez konusu olan Tuhfe-i Hasekiyye adlı eserinde, kendi deyimiyle “Teşrîf-i neseb-i nebevî” için Hz. Peygamber'in soyunu kendi bakış açısından incelemiştir. Ehl-i beyte karşı duyulan saygı, Hz. Peygamber'in dedeleri için de muhafaza edilmiştir.

Yaşadığı dönemin aksaklıkları, Bursevî'yi devlet müesseselerini de düşünmeye yöneltmiş olacak ki, Hz. Peygamber'in soyundan sonra, sultandan başlanarak, Osmanlı devlet kurumları nâkibü'l-eşraflık'a kadar incelenmiştir. Hacimli bir eser olan Tuhfe-i Hasekiyye'nin ikinci kısmı günümüz Türkçe'sine aktarılacak suretiyle burada tanıtılmaya çalışılmıştır.

Müellifinin adı “İsmail” ve eseri de “Tuhfe” olan başka bir kitabı tez konusu olarak ararken, Bursevî'nin Tuhfe'sini çalışmak büyük bir kıvanç vesilesi olmuştur. Bu anlamda, yol gösteren ve yardımcı olan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç Beyefendi'ye, kıymetli zamanlarını ayırarak okuyamadığım kelimeleri okuyuveren Dr. Safi Arpaguş Bey'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca metnin temininde ve diğer konularda yardımcı olan Muammer Cengiz Bey'e de teşekkürlerimi buradan da ifade etmem gerekir.

Mehmet TABAKOĞLU

Tosya, 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I. İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
A. HAYATI.....	1
B. ESERLERİ.....	3
II. TUHFE-İ HASEKİYYE HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ESERİN NÜSHALARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYYE’DE ELE ALINAN KONULAR.....	10
I. PEYGAMBERİMİZ’İN SOYU.....	11
A. GİRİŞ.....	11
B. SİLSİLE-İ SÜMBÜLE: ABD-İ MENÂF’TAN ADNÂN’A KADAR.....	12
1. Abd-i Menâf b. Kusay.....	13
2. Kusay b. Kilâb.....	15
3. Ka’b b. Lüey.....	17
4. İlyâs... ..	19
5. Mudar.....	21
6. Nizâr b. Mead.....	23

7. Mead b. Adnân	23
8. Adnân.....	24
C. SİLSİLETÜ'Z-ZEHEB (ALTIN SİLSİLE): HZ. İSMÂİL'DEN HZ. ÂDEM'E KADAR.....	25
1. Hz. İsmâil (a.s.)	25
2. Hz. İbrâhim (a.s.).....	26
3. Nûh (a.s.).....	29
4. İdrîs (a.s.):.....	30
5. Şîs (a.s.)	33
6. Âdem (a.s.):.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

ESERDE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	40
I. İNSÂN-I KÂMİL	41
A. TASAVVUFTA İNSÂN-I KÂMİL:	41
B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE İNSÂN-I KÂMİL:	42
II. ARŞ	44
A. TASAVVUFTA ARŞ:	44
B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE ARŞ:	45
III. ŞEMS	47
A. TASAVVUFTA ŞEMS	47
B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE ŞEMS	47

IV. SIRR-I İNSAN.....	49
A. TASAVVUFTA SIRR-İ İNSAN	49
B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE SIRR-I İNSÂN.....	50
V. KUTBÜ'L-AKTÂB.....	51
A. TASAVVUFTA KUTUB VE KUTBÜ'L-AKTÂB	51
B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE KUTBÜ'L-AKTÂB	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYYE'DE OSMANLI İDÂRÎ TEŞKİLÂTININ TASAVVUFÎ YORUMU	56
---	-----------

I. SULTÂN-I A'ZAM.....	57
A. GİRİŞ	58
B. OSMANLI DEVLETİNDE SULTAN.....	59
C. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE SULTÂN-I A'ZAM	61
II. VEZÎR-İ A'ZAM.....	67
A.GİRİŞ	67
B.OSMANLI DEVLETİ'NDE VEZÎR-İ A'ZAMLIK	68
C.TUHFE-İ HASEKİYYE'DE VEZÎR-İ A'ZAM.....	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYYE'NİN İKİNCİ BÖLÜMÜ (112 a-222 b Arası)

I- İBN-İ ABD-İ MENÂF	74
II. İBN-İ KUSAYY	81
III. İBN-İ KİLÂB	92

IV. İBN MÜRRE	94
V. İBN KA'BİN	94
VI. İBN LÜEYYİN	97
VII. İBN GÂLİBİN	97
VIII. İBN-İ FİHR	98
IX. İBN-İ MÂLİK	99
X. İBN-İ en-NADR	102
XI. İBN-İ KİNÂNE	103
XII. İBN-İ HUZEYME	106
XIII. MÜDRİKE	106
XV. MUDAR	110
XVI. İBN-İ NİZÂR	115
XVII. İBN-İ MEADDİN	117
XVIII. İBN-İ ADNÂN	119
XIX. İSMÂÎL	125
XX. İBRÂHÎM	129
XXI. NÛH	142
XXII. İDRÎS	145
XXIII. ŞÎS	148
XXIV. EBU'L-BEŞER ÂDEM	150
<i>İNSÂN-I KÂMİL</i>	155

MEDÂRÜ'L-ÂLEM ES-SULTÂNÜ'L-A'ZAM	163
<i>ARŞ-İ A'ZAM</i>	163
<i>ŞEMS</i>	167
<i>SIRR-İ İNSÂN</i>	171
<i>KUTBÜ'L-AKTÂB'</i>	174
<i>SULTÂN-I A'ZAM</i>	181
ES-SADRU'L-MÜKERREM EL-VEZÎRÜ'L-A'ZAM	195
SONUÇ	205
LÜGATÇE.....	207
KAYNAKÇA	211

KISALTMALAR

age	:Adı geçen eser
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
bsk.	:Baskı
c.	:Cilt
ev.	:eviren
DİA	:Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	:Hazırlayan
hz.	:Hazreti
İst.	:İstanbul
ktp.	:Kütüphâne
m.	:Mîlâdî
MÜİFV	:Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
MÜSBE	:Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
neş.	:Neşriyat
nr.	:Numara
ö.	:Ölümü
r.a.	:Radıyallâhu anh
s.	:Sayfa

s.a.v :Sallallâhu aleyhi vesellem

thk. :Tahkik eden

vd. :Ve diğerleri

vr. :Varak

vs. :Vesâire

yay. :Yayınları

GİRİŞ

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

İsmâîl Hakkı Bursevî, 1063'te Zülkâde ayı başlarında (Eylül 1653) bir pazar günü şimdi Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos'ta doğdu. Mahlası olan “*Hakkî*”, zamanla ismiyle bütünleşmiştir. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için “*Burûsevî*”, bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için “*Üsküddârî*”, Celvetiyye tarikatına mensûb olduğu için “*Celvetî*” nisbelerini kullanmış, özellikle “*Burûsevî*” nisbesiyle meşhûr olmuştur. Zamanla “*Burûse*”den “*û*” sesinin düşmesiyle Bursevî şeklinde kullanılır olmuştur.

O, baba tarafından şeceresini “Şâh Hüdabende oğlu Bayram Çavuş oğlu Mustafa oğlu Şeyh İsmâîl Hakkı” şeklinde, anne tarafından şeceresini ise “Şeyh Dâvud Efendi oğlu Mehmed Efendi oğlu Abdurrahman Efendi oğlu Kadı Ahmed Efendi kızı Kerîme oğlu Şeyh İsmâîl Hakkı” olarak verir. Babası Mustafa Efendi, İstanbul'un Aksaray mahallesinde doğup büyümüştür. İsmâîl Hakkı'nın doğumundan bir yıl önce, bu mahallede meydana gelen büyük yangında evi ve bütün eşyâsı yanarak Aydos'a göçmüştür (1062/1652). Mustafa Efendi, seyyidlerden olduğu halde adı geçen yangında şecereleri de yandığından daha sonra kendisi ve çocukları yeşil sarık yerine beyaz sarık sarmışlardır. Daha önce İstanbul'da tasavvufî çevrelerle irtibâtı olduğu anlaşılan Mustafa Efendi orada da bu ilgisini sürdürerek Zâkirzâde Abdullah Efendi (ö.1068/1657)'nin halîfesi sıfatıyla o zaman Aydos'ta bulunan Celvetî şeyhi Osman Fazlî Efendi (ö.1102/1691) ile sıkı bir yakınlık ve ülfet kurmuştu. İsmâîl Hakkı daha üç yaşındayken babası onu Osman Fazlî Efendi'nin huzûruna götürür, şeyh de onunla latîfeleşirdi. Bu sebebledir ki ileride kendisinin şeyhi de olacak olan bu zât zaman zaman kendisine: “*Sen bizim üç yaşından beri mürîdimizsin*” diye iltifatlarda bulunacaktır.

İsmâîl Hakkı, yedi yaşında annesini kaybetti ve ona büyükannesi bakmaya başladı. Annesinden mîrâs kalan 12.000 dirhem ile daha sonraki tahsil hayatında geçimini sağlamış, bir kısmıyla da kitap almıştır.

İsmâîl Hakkı, zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini tamamladıktan sonra şeyhinin işâretiyle Zeyrek Câmii'nde doksan günlük bir halvete girmiştir. Halveti tamamladıktan sonra dervişlerin yemeklerini pişirmek, zâviyeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra ise Osman Fazlî Efendi ona kendi yerine va'z etmesini emretmiştir. Küçük yaşlardan îtibâren kendisini ilme vermiş olan İsmâîl Hakkı'nın özellikle Edirne'deki tahsîlinde zâhirî ilimler ağırlıktadır. İstanbul'da ise önceleri zâhirî ve bâtınî terbiyenin birlikte gittiği son zamanlarında ise mânevî eğitiminin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Onun istîdâd ve kabiliyetini keşfeden Osman Fazlî Efendi, ilmini ve mâneviyâtını kemâle erdirmek için İstanbul'da üç yıl eğitimiyle meşgûl olmuş ve henüz yirmi üç yaşındayken Üsküp'e halîfe olarak göndermiştir.

İsmâîl Hakkı, Üsküp'te kusurlu davranışlarını gördüğü müftü, bâzı kadı, imam ve hatib, hattâ şeyh görünümündeki pek çok kimseyi karşısına almış, onlarla mücâdele etmiş ve va'zlarında sert bir üslûbla eleştirmiştir. Kendisinin belirttiğine göre altı yıl süren bu çekişmede mücâdelesinin sebebi karşındakilerin Kitâb ve sünnete muhâlefetleriydi. Onlar ise yapmayı îtiyâd edindikleri bâzı davranışlarına İsmâîl Hakkı'nın muhâlefetinden rahatsızdılar. O, mahlasının da gereği olarak hak bildiğini söylemekten çekinmemiştir.

İsmâîl Hakkı, II. Mustafa'nın saltanatının ilk zamanlarında 1107/1695 ve 1108/1696 yıllarında düzenlenen I. ve II. Avusturya seferlerine iştirâk etmiştir. O, "ıffetlû ve diyânetlû" diye nitelediği Sadrazam Elmas Mehmed Paşa tarafından askere va'z ve nasîhat etmek üzere sefere dâvet edilmiştir. Sefer sırasında umûmî ve husûsî va'zlar vermiş, hattâ Sultan Mustafa da onu dinlemiştir. O ilk iki Avusturya seferine katıldığı için bu yıllarda öncesine göre büyük fütûhât ve zaferler gerçekleştiğini söyler. İsmâîl Hakkı, Nemçe seferinden birkaç yerinden yaralı olduğu halde Bursa'ya dönmüştür.

İsmâîl Hakkı bâzı mânevî işâretlerle Şâban 1132/Haziran 1720'de Üskûdar'a gelmiştir. Lâle Devri'nin meşhûr sadrazamı Dâmad İbrâhîm Paşa, ona yedi aded hil'at göndermiş, Gizlice Evliyâ Mahallesi'nde bir ev satın alarak hediye etmiş ve ihsânlarda bulunmuştur.

İsmâîl Hakkı'nın etrafında geniş bir ilgi halkasının oluştuğu tuhfe türü eserlerinin çoğunu bu dönemde yazmasından anlaşılır. Ancak o hiçbir zaman şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin veya Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin devlet ricâli üzerinde sâhib olduğu nüfûza erişememiştir. O bunu daha ziyâde zamânındaki devlet ricâlinin kabiliyet ve isti'dâdlarındaki noksanlığa bağlar.

İsmâîl Hakkı'nın Üsküdar'daki te'lîf hayatı oldukça verimli geçmiştir. Üç senede otuz kadar kitap te'lîf ettiğini, etrafa uzun mektuplar yazdığını ve nice yazılarını da beyâza çektiğini söyler.

O yaşının ilerlemesine rağmen Bursa'daki son ömrünü irşâd ve eser te'lîfiyle birlikte muhtelif câmilerde va'zlar vererek geçirmiştir. 9 Zülkade 1137/20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefât etmiştir. Kabri inşâ ettirdiği câminin kible tarafındadır.¹

B. ESERLERİ

Velûd bir müellif olan Bursevî'nin yüzden fazla eseri vardır. Eserlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça'yı mahâretle kullanmıştır. Aşağıya, ait oldukları ilimlere göre örnek olması açısından eserlerinden bazılarının adları yazılmıştır.

Tefsîr: Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân Ta'lîkatün alâ evâili Tefsîri'l-Beydâvî, Şerhun alâ tefsîr-i cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beydâvî, Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü, Tefsîru Âmene'r-Rasûlü

¹ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 33-116; “İsmâîl Hakkı Bursevî” mad. “*Sahâbe'den Günümüze Allah Dostları*”, İstanbul, 1995, c. 8, s. 308-318, “İsmâîl Hakkı Bursevî” mad. DİA, İstanbul, 2001, c. 23, s. 102-104; Ömer Faruk Hilmi, “*Mukaddime, İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretleri*”, “Rûhu'l-Beyân Tefsiri” Osmanlı Yayınevi, c. I; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, “*Sefîne-i Evliyâ*”, (Haz. Prof Dr. Mehmet Akkuş, Prof Dr. Ali Yılmaz), İstanbul, 2006, c. III, s. 63-89; Celâl Emrem, “İsmâîl Hakkı Bursevî”, “*Kenz-i Mahfî*”, Sad. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul, 1967, s. 7-11; Ali Bardakoğlu, “İsmâîl Hakkı Bursevî” mad. “*Tercüman Evliyâlar Ansiklopedisi*”, İstanbul, 1990, c. I, s.279-282.

Hadis: Şerhu Nuhbeti'l-fiker, Şerhu'l-Hadîsi'l-erba'în, Şerhu'l-Erba'îne hadîsen li'l-Îmâmi'n-Nevevî, Risâle fî istilâhi ehli'l-hadîs li-İbn Hacer.

Fıkıh: Şerhu Fıkıh'l-Keydânî, Mesâilü'l-fıkhiyye, Risâletü'l-câmia li-mesâ-ili'n-nâfia.

Kelâm: Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl, İhtiyârât, Şerhu Şuabi'l-îmân, Evcibâtü'l-Hakkiyye an es'ilâti's-Şeyh Abdurrahmân, Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz).

Tasavvuf: Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Şerhu'l-Muhammediyye (Ferâhu'r-rûh), Kitâbu'n-Netîce, Kitâbu'l-Hitâb, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerhu'l-Usûli'l-aşere, Sülûku'l- mülûk (Tuhfe-i Aliyye), Kitâbu Hucceti'l-Bâliğa, Tuhfe-i İsmâiliyye, Tuhfe-i Halîliyye, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Âtâiyye, Tuhfe-i Umeriyye, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Huseyniyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i Vesîmiyye

Şiir:Risâletü'l-Mi'râciyye, Dîvân-ı İsmâil Hakkî, Mecmûa-i âsâr.

Hutbe-nasihah: Mecâlîsü'l-Va'z ve't-Tezkîr, Kitâbu'l-Hutabâ (Hatîbu'l-Hutabâ).

Tecvîd: Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-Tecvîd.

Gramer: Kitâbu'l-Furûk.

Târih: Muhtasar li- Târîhi İbn Hallikân.

İlm-i âdâb: Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara Li-Taşköprüzâde.²

II. TUHFE-İ HASEKİYYE HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ESERİN NÜSHALARI

“Tuhfe” kelimesi hediye, armağan mânâsına gelmekle berâber incelediğimiz alan îtibâriyle ahlâka ve nasihata dâir konuları ihtivâ eden bir yazım türü olarak bilinmektedir. Tuhfe; muhâtabın bir soru veyâ ricâsı üzerine, ya da müellifin bizâtihi

² Bkz. Hayatı ve eserleri için Ali Namli, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 119-261.

şahsından kaynaklanan bir sebeple muhatab olduğu kimselere hediye olarak kaleme aldığı eserlerdir. Osmanlı döneminde farklı konularda binlerce tuhfe yazılmıştır. Yapılan internet taramasında beş binin üzerinde tuhfe tesbit edilmiştir.³

Buradaki çalışmanın konusu İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyye adlı eserinin ikinci bölümünün metin ve tahlilidir. Tuhfe-i Hasekiyye 1132 tarihinde telif edilmiştir. Bursevî bu eserini Osmanlı Devleti Saray-ı Humâyûnunda ser-haseki (haseki başı) olarak görev yapan Tûbâzâde Muhammed Ağa'ya ithâfen yazmıştır.

Eser hakkında ilk olarak Ziya Kazıcı "İsmail Hakkı Bursevî'ye Göre Osmanlı Müesseseleri" adıyla bir makale yayımlamıştır.⁴ Kısa bir girişten ve sultan konusundan itibaren yapılan bu çalışma, makalenin konusu ve sınırları çerçevesinde, metnin kısaltılması ve günümüz Türkçesine çevrilmesi suretiyle okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Fakat bazı tasavvufî açıklamalar ve yorumlar, belirtildiği üzere makaleye alınmamıştır.

Eserin son üçte birlik kısmıyla ilgili çalışma İhsan Kara tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır.⁵ Tezde şeyhülislam, kazasker, beylerbeyi, yeniçeri ağası, Enderun ağaları, daru's-saade ağası ve nakibü'l-eşraflık müesseselerinin tasavvufî yorumları, önce bu kurumların Osmanlı Devletindeki şekilleri kısaca tanıtıldıktan sonra verilmiştir. Yine eserde geçen bazı tasavvuf kavramları da konu edilmiştir.

Eserin birinci kısmıyla ilgili yüksek lisans tezi Muammer Cengiz tarafından hazırlanmıştır.⁶ Tezde tevhid, hilâfet, zâhir-bâtın ilmi, esmâ-i Hüsnâ, mübâyaa, nübüvvet ve velâyet, seyr u sülûk, riyâzet-mücâhede, zikir, sohbet konuları tasavvuftaki ve Bursevî'deki anlamlarıyla incelenmiştir. Bursevî'nin bu bölümdeki başlıkları Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah, İbn Abdillâh, İbn Abdülmuttalib ve İbn Hâşim'dir.

³ Muammer Cengiz, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi Birinci Bölümü (Metin ve Tahlil) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, MÜSBE, İstanbul, 2007, s. 6.

⁴ Bkz. Kazıcı Ziyâ, *Müîf Dergisi, İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre Osmanlı Müesseseleri.*, s.7-8-9-10, İstanbul, 1989.

⁵ İhsan Kara, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi (3. Bölüm)*, MÜSBE, İstanbul, 1997.

⁶ Muammer Cengiz, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi'nin Birinci Bölümü (Metin ve Tahlil) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, MÜSBE, İstanbul, 2007.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, eserin temel konuları:

1- Kelime-i tevhîdin (Lâ ilâhe illallah) (2b-30a) tasavvufî şerhi; Muhammedü'r-rasûlüllâh'ın tasavvufî şerhi (vr.30b-66a);

2- Peygamberimizin soyu Abdullah, Abdülmuttalib, Hâşim Abd-i Menaf (Muğîre), Kusayy, Kilâb, Mürre, Ka'b, Lüeyy, Gâlib, Fihri, Mâlik, Nadr (Kays), Kinâne, Huzeyme, Müdrike (Amr, Ebû Huzeyl), İlyâs, Mudar, Nizâr, Maad, Adnân, İsmâil (a. s), İbrâhim (a. s), İdrîs (a. s), Şîş (a. s), Âdem (a. s) (vr. 66b- 185a);

3- Bâzı Osmanlı müesseselerinin tasavvufî yorumu Sultan, Vezîr-i Âzam, Müftî'l-Enâm (Şeyhülislam), Rumeli Kadîaskeri, Anadolu Kadîaskeri, Rumeli Emîr'u-Ümerâsı (Beylerbeyi), Anadolu Emîr'ul-Ümerâsı (Beylerbeyi), Yeniçeri Ağası, Enderûn Ağaları, Dârü's-Saâde Ağası, Nakîbü'l-esrâf (vr. 185a-272a); ilmihâl ve tasavvufla ilgili bâzı meselelerden oluşmaktadır. Üç eşit parçaya bölünerek çalışıldığı için tezlerde bu konu sıralaması değil, 110 varaklık bölümlerdeki konular bulunmaktadır.

Konular arası geçişlerde şiirlere bolca yer verilmiştir. Bunlar “Li-muharirihî” diye başlamakta olup, eserin tamamındaki şiirler bir araya getirilse neredeyse bir divan oluşturacak kadar yekûn tutmaktadır. Bu açıdan ayrı bir inceleme konusu olan Bursevî'nin şiir sanatıyla ilgili Murat Yutsever'in tespitlerini burada kaydetmek gerekir:

“Dinî ve tasavvufî kültürünü ortaya koyan eserlerine istisnasız denecek derecede katmış olduğu çok sayıdaki manzumesinden başka mürettep bir divan sahibi oluşu, İsmâil Hakkı'nın esas şöhretini sağlayan âlim ve mutasavvıf şahsiyetine, edebî bir kimlik de ilâve etmiştir. Bursevî, doğrudan doğruya dinî bir bakışla şiirin Allah'a itaate, zühde ve âhiret hayatına teşvik etmesi gerektiğini belirterek yalnız başına bir amaç haline gelmedikçe ve Allah'ı zikretmekten alıkoymadıkça şiirle ilgilenmenin faydalı olacağını söylemektedir. Bu vasıftaki şiirin cehâlet ve sefâhete engel olacağını, dolayısıyla tavsiye edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mümin şairlerin şiirleri Allah'ın birliği ve övgüsüne yöneliktir, manevî huzur sağlayıcıdır. Mümin olmayan şairler ise kulaklarını şeytana verir, ondan aldıkları evhâm ve ilhamlara kendilerinin gerçek dışı tahayyüllerini yüklerler. Bu türden olan şiir Kur'an ahkâmınca

menedilmiştir. İsmâîl Hakkı, mutasavvıf şairin kaleminden şiirin bir fütuhât veya bir vâridât olarak çıktığını söyleyerek mânânın şekilden daha önemli olduğunu belirtmektedir.

Nazmı nesrinden daha sade olan İsmâîl Hakkı'nın dili ne halk şiirindeki kadar sade, ne de klasik şiirdeki kadar yabancı terkiplerle yüklü ve külfetlidir. İsmâîl Hakkı'nın şiirlerinde vahdet-kesret alâkası, vahdet denilen şeyin kesretin zevâli olduğu, Allah'ın bütün âlemin O'nun vahdet aynasındaki gölgesinden ibaret bulunduğu, kâinattaki bütün mevcudât Allah'ın varlığı ve birliğinin delili olduğuna göre ilâhi kudreti ve vahdeti hissetmeden sadece varlığı temaşa etmenin putperestlik demek olacağı gibi tasavvufun temel görüşleri etrafında döner.”⁷

Eser hakkındaki çalışmalara ve genel olarak içeriğine bu şekilde temas ettikten sonra kitabın nüshalarına geçilebilir.

Tuhfe-i Hasekiyye'nin birçok yazma nüshası mevcuttur. Bunlar arasında müellif hattıyla olan nüshasının Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde, İ. Saib Sencer nr. 2029'da 179 varak olduğu söylenmektedir⁸; fakat bu kütüphanede başka Tuhfe'ler olmakla birlikte Tuhfe-i Hasekiyye nüshası yoktur. Diğer nüshaları şunlardır:

-Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultan, no. 164 (331 vr. Nesih): Tez hazırlanırken bu nüsha esas alınmıştır. Eserin ilk ve son bölümleri hakkında yapılan çalışmalarda bu nüshadan yararlanılmış olduğundan, hem birlik sağlanmış hem de hattın okunaklı olmasından istifade edilmiştir. Her ne kadar okunaklı olsa da bazı noktaların ve harflerin tam yerinde olmamasıyla tereddüde sebep olduğu da bir gerçektir.

- Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi, no. 211 (194 vr. Ta'lik)

-İstanbul Üniversitesi Ktp. no. T-2132/1 (209 vr. Nesih)

-Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi, no. 212 (233 vr. Ta'lik)

⁷ Murat Yurtsever, “İsmail Hakkı Bursevî” mad. DİA, İstanbul, 2001, c. 23, s. 107-108.

⁸ Bkz. Namlı, *age*, s. 200.

-Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyi Efendi, no. 456 (Rik‘a kırmısı)

-Bursa Genel Ktp. no. 77 (175 vr. Nesih)

-Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmut, no. 2327 (197 vr. nesih) Müstensihî Dervîş İdris’tir.

-Süleymâniye Ktp. Hasan Hüsni Paşa, no. 809 (555 vr. Nesih) İstinsah tarihi 1139/1726’dır. 13 satırdan oluşan 555 varaklı bu nüsha çok açık ve okunaklılığıyla göze çarpmaktadır. Şiirler, “li-musannifihî, li-müellifihî” diye başlamaktadır. Başlıklar satırlardan bağımsız olarak ve kırmızı büyük harflerle yazılmıştır. Yaprakların sağ ve sol üst köşelerine sayfa numaraları eklenmiştir. Bazı yerlerde kelimelerin harekeli olduğu da görülmektedir. Bu açılardan bakıldığında en okunaklı hatlardan bir tanesi olduğu söylenebilir.

- Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 2199. Baş tarafı eksik olan nüsha ciltsizdir. 17 satırlı 50 varaktan oluşan bu yazma nesih hatlıdır. Sözbaşları kırmızı, yaprakları rutubetlidir.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, numara 509’da bulunan nüsha talik hatla, 23 satır ve 190 varak olarak yazılmıştır.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, numara 19’daki nüshanın hattı nesih olup, 25 satırlık 190 varaktan oluşmaktadır.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, numara 45’te bulunan eser “Mültekatat-ı Tuhfe-i Hasekîye” adını taşımakta olup, Ramazân-zâde İffet Abd en-Nâfi (öl. 1308/1891) tarafından İ. Hakkı Burse’vînin eserinden iltikat edilmiştir. Rika hatla, 21 satır ve 38 varak şeklinde kaleme alınmıştır.

Tuhfe-i Hasekiyye’nin yurt dışındaki kütüphanelerde de iki nüshası tespit edilmiştir:

- Newyork-Amerika Birleşik Devletleri Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde, MS Turk. e. 88 numarasıyla olan nüsha, 21 satırlık 272 varaktan oluşmakta ve talik hatla yazılmıştır.

- Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde, Mxt. 156 numaradaki nüsha 389 varaktan oluşmaktadır. 15 satırlı nesih hatla yazılmıştır.⁹

Son olarak metnin okunup yazılmasıyla ilgili olarak şunları ifade etmek gerekir: Müellif tarafından anlamları verilmeyen âyetler, hadisler ve diğer Arapça-Farça ifâdelerin orijinal metinleri yazılarak tercümeleri köşeli parantez [] içerisinde verilmiştir. Sûre adı, sûre ve âyet numaraları geçtikleri yere göre parantez () içerisinde verilmiştir. Ayrıca metin içinde geçen ve kaynağı bulunan hadislerin kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir. Varak numaraları da siyah köşeli parantez içinde belirtilmiştir, [113 a] gibi. Bunların dışında metne herhangi bir ilave ve eksiltme yapılmamıştır. Okunamayan bazı kelimeler için nüshalar karşılaştırıldığında farklılık tespit edilmemiştir. Bununla birlikte dikkatten kaçan veya yanlış okunan yerler bulunabilir.

⁹ Bkz. www.yazmalar.gov.tr

BİRİNCİ BÖLÜM
TUHFE-İ HASEKİYYE’DE ELE ALINAN KONULAR

I. PEYGAMBERİMİZ'İN SOYU

A. GİRİŞ

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in babası, Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah; annesi ise Vehb'in kızı Âmine'dir. Babası Abdullah, Kureyş Kabîlesinin Hâşimoğulları kolundan, annesi Âmine ise Zühreoğulları kolundandır. Her ikisinin soyu, bir kaç batın yukarıda, "Kilâb" da birleşmektedir. Her ikisi de Mekkeli'dir.

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz, Hz.İbrâhim'in büyük oğlu Hz. İsmâil'in neslindendir. Soy Adnân'a kadar kesintisiz bellidir. Adnân ile Hz. İsmâil arasındaki batınların sayısında neseb bilginleri ihtilâf etmişlerdir. Bursevî de, Hz. Âişe'nin "Biz Adnân ve Kahtân'dan başkasını bilmiyoruz; bildiğini söyleyenler ise ancak yalan söylemektedirler."¹⁰ sözüne dayanarak, Adnân'dan sonra sırasıyla İsmâil (a.s.), İbrâhim (a.s.), İdrîs (a.s.), Şîs (a.s.) ve Âdem (a.s.) başlıklarında Hz. Peygamber'in, soyundan geldiği peygamberleri incelemiştir.

Peygamber (s.a.s.) Efendimizin soyu, çok temiz ve çok şerefli bir neseb zinciridir. Bir hadis-i şerifte Rasûl-i Ekrem Efendimiz: "Ben devirden devire, (nesilden nesile, âileden âileye) seçilerek intikal eden Âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum, sonunda içinde bulunduğum 'Hâşimoğulları' âilesinden neş'et ettim", buyurmuştur.¹¹

Diğer bir hadis-i şerifte bu seçilme işi şöyle anlatılmıştır.

"Allah, Hz. İbrâhim'in oğullarından Hz. İsmâil'i, İsmâiloğullarından Kinâneoğullarını, Kinâneoğullarından Kureyş'i, Kureyş'ten Hâşimoğullarını, Hâşimoğullarından da beni seçmiştir."¹²

Bir başka hadis-i şerifinde de Rasûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurmuştur:

¹⁰ Bursevî, Tuhfe-i Hasekiyye, vr. 152b

¹¹ Buhârî, 4/166; *Tecrid Tercemesi*, 9/316 (Hadis No: 1454) ve 10/44

¹² Müslim, 4/1782 (Hadis No: 2276); Tirmizi, 5/583 (Hadis No: 3605); *Tecrid Tercemesi* 10/44

"Allah beni, dâima helâl babaların sulbünden, temiz anaların rahmine naklederek, sonunda babamla annemden ızhâr etti. Âdem'den, anne-babama gelinceye kadarki nesebim içinde nikâhsız birleşen olmamıştır".¹³

Bursevî de, Peygamberimizin temiz soylarını babası Abdullah'tan itibaren Adnân'a kadar şöyle sıralamıştır:

1. Abdullah
2. Abdülmuttalib (Şeybe)
3. Hâşim (Amr)
4. Abd-i Menâf (Mugîre)
5. Kusayy
6. Kilâb
7. Mürre
8. Ka'b
9. Lüeyy
10. Gâlib
11. Fihr
12. Mâlik
13. Nadr (Kays)
14. Kinâne
15. Huzeyme
16. Müdrike
17. İlyas
18. Mudar
19. Nizâr
20. Maad
21. Adnân

B. SİLSİLE-İ SÜMBÜLE: ABD-İ MENÂF'TAN ADNÂN'A KADAR¹⁴

Abdullah, Abdülmuttalib ve Hâşim Tuhfe-i Hasekiyye'nin birinci bölümünde yer almaktadır. Onun için burada Abd-i Menaf'tan Âdnân'a kadar olan kısım incelenecektir. Bursevî, yukarıda sayılan isimlerin hayatlarını bazen uzun uzadıya tarihsel bilgiler vererek bazen de kısaca ismin kökü ve anlamıyla ilgili bilgi vermek suretiyle ele almıştır. Burada ise Bursevî'nin tasavvufî açıdan yaptığı yorumlara dikkat

¹³ Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/255-256, Tecrid Tercemesi, 10/44; Târih-i Din-i İslâm, 2/5.

¹⁴ Bursevî, peygamberimizin, peygamber olmayan dedeleri için "Silsile-i Sümbüle" tâbirini kullandığı için buraya da bu şekilde alınmıştır. Peygamber olanlar için ise "Silsiletü'z-Zeheb" yani "Altın Silsile" demektir. Bkz. Bursevî, Tuhfe-i Hasekiyye, vr. 153a.

çekilecek, daha çok İslam tarihinin alanına girebilecek ve bu tezin sınırlarını çok genişletecek konulara temas edilmemeye çalışılacaktır. Fakat yeri geldikçe, önemine binâen Arap kabileleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

1. Abd-i Menâf b. Kusay

Abd-i Menâf'ın babası Kusay b. Kilâb, annesi Hubba bint Huleyl'dir. Kusay'ın dört oğlundan biri olan ve mîlâdî 430 yılı civârında doğduğu tahmîn edilen Abd-i Menâf'ın asıl adı Mugîre idi. Güzelliğinden dolayı kendisine “Kamer” de denirdi. Annesi Hubbâ, oğlunu Mekke'deki büyük putlardan Menâf'a adanmış olduğu için Abd-i Menâf adını aldı.¹⁵ Çok cömert olduğu için Kureyşliler ona “Feyyâz” lakabını da takmışlardı. Daha babasının sağlığında büyük bir üne kavuştu. Ölüm tarihi bilinmeyen Abd-i Menâf'ın Ka'be'deki Hicr'de bulunan bir yazıdan, Kureyş kabilesine Allah'tan sakınmayı ve akrabalar arasında iyi ilişkilerin devam ettirilmesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Hazreti Peygamber Kureyşliler'i İslâm'a davet ettiği sırada, diğer dedelerinin adlarıyla birlikte onun adını da anmış “Ey Abd-i Menâf oğulları! Allah'a inanmak sûretiyle kendinizi kurtarınız!” demiştir.¹⁶

Bursevî'ye göre Abd-i Menâf, Abdü's-Sanem demektir ve buradaki “abd” kelimesinin anlamı hizmetçi manasına gelen “hâdim”dir. Annesi Mugîre'yi dünyaya getirdikten sonra Kureyş'in en büyük putu Menâf'a adanmış olduğu için, o bu isimle anılmıştır. Bu “adama işi” önceki zamanlarda imân ehli arasında var olan bir durumdur ki, bunun en büyük örneği Mescid-i Aksâ hizmeti için adanan Hz. Meryem'dir.

Herkes akli erdiği kadar bir ma'bûda hizmet etmektedir. Fakat imân ehlinin ma'bûdu hakîkîdir. Şeriat da onu kemâl sıfatlarıyla ta'yîn ve ispat etmiştir. Kâmil manada akıl sahibi olanlar da nazar ve istidlâl yoluyla gerçek ma'bûdu kabul etmiştir. İşte burada söz konu olan akıl şeriata tâbî'dir ve makbuldür. Küfür ehlinin ma'bûdu ise hayal ürünü ve yapmacıktır ve şeriat tarafından reddedilmiştir. Akli tam olmayanlar dikkatlerini sadece hissiyâta çevirip, hakîkatten gâfil olmuşlar ve kafalarını

¹⁵ Muhammed bin Sâlih ed-Dimeşkî, Peygamber Külliyyâtı- I, Edtr. Yusuf Özbek, İstanbul, 2006, s. 212-213.

¹⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, 112a-117a; Mustafa Fayda, Abdümenâf b. Kusay, *DİA*, C. I, s. 287-288; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, C. I, s. 115.

çalıştıramayıp şeriatın dışında kalmışlardır. Bu açıdan bakıldığında hevâlarına uyanlar putlara kul olmuşlardır. Bu putlar bazen müşriklerin putları gibi taşlardan ve benzeri maddelerden olsun, bazen de hevâlarına ilişkin yaptıkları işlerden olsun aynıdır. Nitekim Kur'an'da “(İbrâhim, Rabbim!) Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.” (İbrâhim, 14/35) buyurulmaktadır ve bazı müfessirler ayette geçen putları “sîm ü zer” yani gümüş ve altın olarak yorumlamışlardır ki, altın ve gümüş olmasa, hevâyâ ilişkin gerçekleştirilen işler yapılamazdı. Hattâ müşriklerin putları bile parayla yaptırılmıştır. Sonuçta hevâ ehline göre baş put maldır ki, onunla nefsin bütün kötü arzuları gerçekleştirilebilir.¹⁷

Görüldüğü gibi Bursevî peygamberimizin üçüncü batında dedesi olan Abd-i Menâf'ı anlatırken hayatıyla ilgili bazı bilgiler verdikten sonra konuyu mutasavvıfların öteden beri çokça üzerinde durdukları *zühhd* anlayışına getirmiştir. “Zühhd dünyaya karşı bir tavır koymaktır. Mâsivâdan yüz çevirip Allah’a yönelmektir.”¹⁸ Bu tavır koyulmayıp devamlı heva ve hevesi için çalışan insan paraya kul olur. Çünkü nefsin istekleri ancak parayla yerine getirilebilir ve sonuçta para putlaştırılmış olur.

Diğer taraftan ehl-i Hüda'ya göre ise baş mal, yani en değerli iş dünyadan soyutlanmak ve fenâ bulmaktır. Hakk'a vuslatın yolu dünyayla olan ilişkileri kesmektir. Böyle olursa malın kulu olana mal hizmetçi olur. Bütün eşya gözden kaybolur ve arada hicâb kalmaz. Bursevî burada şunları öğütlemektedir: “Gel sen şimdi bu konuda akla uyma! Sadece kudsî olan akıl ve şeriat ile amel edip okutularak öğrenilen ilimlerden, “ilm-i verâset”e nâil ol ve tabakât erenleri arasında bir yüksek yer bul. Dünyâ sana perde olmasın, onu yak ve ilim de sana perde olmasın; nûrânî ve zûlmânî perdeleri birbirinden ayır. Ve seni sende koyup Hakk’a Hakk’la er; çünkü gerçek varlık birdir bir.”¹⁹

Yukarıda Abd-i Menâf'ın Kureys'e takvâ ve sıla-i rahim ile emrettiği geçmişti. Bursevî buradan hareketle, Araplar'da bu ahlakî davranışların varlığını imana

¹⁷ Bursevî, *age*, 113b-114a.

¹⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2004, s. 29; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 2003, s.79.

¹⁹ Bursevî, *age*, 114a-114b.

bağlamaktadır. Bu şer'î iman, kitabın yokluğuna bağlı olmadığı zamanda bari, geçmiş ümmetlerin şariat usullerine muhalefet etmemek gerektiğidir ki, bunlardan biri de tevhitir. Ehl-i fetretin bu manaya tevhiî muteberdir ve bununla ebedî olarak cehennemde kalmaktan kurtulmuşlardır. Fakat isminin de ortaya koyduğu üzere Abd-i Menâf'ın usûle uygun olmadığı ortadadır. Çünkü takvâ şirkin dışındadır. Kureyş de putlara taptıklarından dolayı müşriktir. Peygamberimizin ecdâdının imanı konusunda Bursevî'nin görüşü bu konunun itikâdî bir mesele olmadığı yönündedir. Konuşurken ve yazarken efendimizin ırzlarına leke sürebilecek tutumlardan uzak durulmalıdır. Bazı ârifler; vâizin, müderrisin, muallimin veya bunların benzeri iş yapanların sözleri edepli olmazsa, rahmet meleklerinin orayı terk edeceklerini söylemişlerdir.²⁰

2. Kusay b. Kilâb

Asıl adı Zeyd'dir. Kureyş kabilesi içinde seçkin bir yer edinmiştir. Kinâne ve Kudâa'nın da yardımıyla Mekke'nin idaresini ve Kabe ile ilgili işleri üstlenmiştir. Böylece Mekke'de hâkimiyet Kusayy'ın şahsında Kureyş kabilesine geçmiştir. Kusay Mekke dışında yaşayan Kureyş kabilesinin kollarını birleştirerek Mekke'ye yerleştirdiği için "Mücemmi" yani toplayıcı adıyla anılmıştır. 440 yılında önemli işlerin görüşüldüğü Daru'n-Nedve'yi yaptırmıştır. Şehrin imâr işleri, su ihtiyacının karşılanması Kusay ile olmuştur. 480 civârında ölmüştür.²¹

Bursevî, Kusay ile ilgili bilgileri sıralarken, Cürhüm ve Huzâa kabîlelerinden bahsetmiş ve Cüzâa kabîlesinden Ömer ibnü'l-Hay denen kişinin Mekke'ye Hübel adındaki putu getirmesini ve putperestliği yaymasını anlatmıştır. Bursevî'ye göre putlara tapmanın aslı, tenzîhte aşırıya gitmekten ortaya çıkmıştır. "Ulemâ-i akdemîn" dediği kişilerin Hak Teâlâ'yı aşırı derecede tenzih etmeleri ve insanların geneline bu şekilde emretmelerini ve sonuçta bu tenzîhin bazılarınca ta'tîle sebep olduğunu ifade etmiştir. Zîrâ **"Allah Teâlâ, şöyle değildir, böyle değildir." demek vücûd-i vâcibini nefy gibidir.**" Akıllarından ve gözlerinden gâyip olan Hakk'ı tefekkür ettirmek ve

²⁰ Bursevî, *age*, 115a-117b.

²¹ Bkz. Bursevî, *age*, 117a-126b; Ali Osman Ateş, *Kusay b. Kilâb*, DİA, C. XXVI, s. 460-461; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, Mütc. Ömer Rıza Doğrul, C. I, s.121-122; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, C. I, s. 32; Hüseyin Algül, *age*, s. 115.; Dimaşkî, *age*, s. 213-218.

unutturmamak ve ta'tilden uzaklaştırmak için insanlara putlar verip, onları süslediler ve o putlara secde ile emrettiler. Fakat bu âlimler ta'tilden uzaklaştıralım derken halkı teşbîh ve tecsîm tarafına sürüklemişlerdir.²²

Bursevî'nin bu görüşleri İbn Arabî ile olan benzerliğini ortaya koymaktadır. Nitekim İbn Arabî'ye göre "Allah'ı hep tenzîh etmek, arıtmak, münezzehte tutmak ârif kişinin işi değildir. Çünkü Allah, özel bir tanım içine kapatılamayacak kadar ulu ve yücedir. 'Tenzîh edenin tenzîhi, tenzîh edilen için bir sınırlandırmadır. Çünkü onu tenzîh kabul etmeyen şeyden temyîz etmiş olabilir.'²³ Allah'ı yalnızca tenzîh eden, yani her şeyden ârî ve yaratılmışlara özgü niteliklerden uzak tutan bir kimse ya câhilin biridir ya da Allah'a karşı edeple nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmeyen kimsenin tekidir." Yalnızca tenzîh edip kör kalmak, O'nu yaratılmışlarda görememek kulun en büyük eksikliğidir. Tenzîh tek taraflı ve eksiktir. Bu ancak teşbîh ile birleştirildiğinde isâbetli olur. Şunu da çok iyi bilmek gerekir ki, tenzîh ile teşbîhin birleştirilmesi yalnızca genel ve belirsiz bir şekilde olmalıdır. Asla belirgin ve somut bir şekilde olmamalıdır.²⁴

Kusay başlığı altında Tuhfe-i Hasekiyye'de şu konulara da yer verilmiştir: Ka'be'nin Kusay, Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Abdullah bin Abdülmelik, Eşref Kayıtbay, I. Selim ve Kanûnî zamanlarında geçirdiği değişiklikler kısaca anlatılmıştır. Kusay'ın Daru'n-Nedve'yi oluşturmasından bahsedilmiştir. Sikâyet, Rifâdet, Hicâbet, Nedve, Livâ ve Kıyâdet gibi Kabe ve Mekke ile ilgili olan işler hakkında bilgi verilmiştir.²⁵

Kusay'dan sonra **İbn Kilâb** ele alınmıştır. Asıl adı Hakîm veya Urve'dir. İlk oğlu Zühre'den teşa'ub eden kabîleye Benû Zühre derler ki, Peygamberimizin anneleri de bu kabîleden olmakla, Âmine ve Abdullah'ın nesepleri birleşmektedir. Bundan sonra ehlî ve Salûkî (taız) köpeklerden bahsedilmiştir. Hazreti Nûh'un gündüz yaptığı gemiyi müşriklerin geceleyin parçalaması üzerine bir köpek edinmesi anlatılarak böyle bir

²² Bursevî, *age*, 120a.

²³ Muhyiddin Arabî, *İbn Arabî'nin Risâleleri*, Terc. Vahdeddin İnce, C. I, İstanbul, trs.; A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz: Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın), İstanbul 1999, C. I, s. 258-260.

²⁴ Hamza Kılıç, *Zikir ve Tevhîd Eğitimi*, İstanbul, 2004, s. 211-212. Ayrıca üç tenzîh türü için bkz. Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, Terc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004, s. 71-72.

²⁵ Bursevî, *age*, 121a-126a.

maslahat için köpek beslemenin meşru olduğu ortaya koyulmuştur. Kılâb'ın ardından **Mürre** kısa bir paragrafla tanıtılmıştır. Mürre bir ağaç veya bitki çeşididir. Araplarda bitkiler, ağaçlar taşlar vb. isim olarak verilmektedir. Mürre, Hazreti Ebû Bekir'in üçüncü batında dedesidir. Dolayısıyla Hazreti Ebû Bekir Peygamberimiz'in soyundandır.²⁶

3. Ka'b b. Lüey

Ka'b Hazreti Ömer'in sekizinci batında dedesidir. Ka'b topuk anlamına gelmektedir. Uzun boylu olmaktan kinâye olarak kullanılır. Beytullah'a Ka'be denmesinin sebebi, diğer evlerden yüce ve şanının yüksek olmasındandır. Araplar dört köşeli evler için de ka'be demektedirler.²⁷

Ka'be'nin merkezinden dört köşesine (rükn) çekilecek hatlar yaklaşık olarak dört ana coğrafi yönü gösterir. Bunlardan doğu yönünü gösteren köşeye Rüknuhacerülesved, güneyi gösteren köşeye Rüknuylemânî, batıyı gösteren köşeye Rüknuşşâmî, kuzeyi gösteren köşeye Rüknuirâkî diye adlandırılmaktadır.²⁸

Ka'be'nin köşelerine ilişkin Bursevî'nin yorumunda şunlar göze çarpmaktadır: Hazreti İbrâhim zamanında Ka'be üçgen şeklindedir. Bu üç köşe seçkin kullar için hâtır-ı ilâhî, hâtır-ı melekî ve hâtır-ı nefsanîye işârettir. Sonradan dört köşe yapılmıştır ki, bu da insanların geneline göre hâtır-ı şeytânîye işârettir. Rükni Hacer hâtır-ı ilâhîye, Rükni Yemânî hâtır-ı melekîye, Rükni Şâmî hâtır-ı nefsanîye ve Rükni Irâkî hâtır-ı şeytânîye remiz olmuştur. Ve abdâl-ı erbaa, erkân-ı erbaaya nâzırdır.²⁹

Hâtır (Havâtır), hatırlama, anma, fikir, insanın içinde duyduğu ses, can kulağıyla işitilen sadâ' gibi anlamlara gelmektedir. Havâtır bazen meleğin, bazen de şeytanın kalbe bir mana getirmeleriyle olur. Bazen nefsin sözleri şeklinde görünür. Bazen Hak Teâlâ cihetinden gelir. Melekten olan havâtıra *ilhâm*, nefis cihetinden olana *hevâcis*, şeytan tarafından gelene ise *visvâv* (vesvese) adı verilir. Havâtır kalbe ilkâ

²⁶ Bursevî, *age*, 126a-128a.

²⁷ Bursevî, *age*, 128a-128b.

²⁸ Sadettin Ünal, Kâbe, *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 14-21; Hüseyin Algül, *age*, s. 78.; Dimaşkî, *age*, s. 220-222.

²⁹ Bursevî, *age*, 128b. Doğuda olana Abdü'l-Hayy, batıdakine Abdü'l-Alîm, kuzeydekine Abdü'l-Mürîd, güneydekine Abdü'l-Kâdir denilmiştir. Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1981, s. 48.

olunmak suretiyle Hak Teâlâ cihetinden gelirse buna hâtır-ı Hakk (İlâhî) denir. Bunların hepsi söz nevindendir. Havâtır melek tarafından gelirse bunun doğruluğu şer'î ilme uygun olmasıyla bilinir. Bundan dolayı bir hâtırın doğruluğuna şeriatın zâhiri şahitlik etmezse o hâtır bâtıldır, denmiştir. Melekten gelen bir hâtıra insan bazen uyar, bazen ona aykırı hareket eder. Fakat Hak Teâlâ'dan gelen hâtıra kulun muhalefet etmesi kâbil değildir, denmiştir.

Hâtır şeytan cihetinden gelirse yani hâtır-ı şeytan; bunun çoğu insanı günah işlemeye sevk eder. Hâtır nefis cihetinden gelirse yani hâtır-ı nefis, bunların çoğu insanı hevâ ve hevese tabi olmaya, kendini büyük görmeye veya nefsin özelliği olan diğer vasıflara çağırır. Şeyhler ittifak etmişlerdir ki, yediği haram olan bir kimse ilham ile vesvese arasındaki farkı göremez. Ve şeyhler nefsin doğru, kalbin ise yalan söylemeyeceği konusunda da ittifak etmişlerdir.³⁰

Kalbe gelen düşüncelerle ilgili daha başka tespit ve isimlendirmeler de yapılmıştır. Kalbte, korkulan şeylerle ilgili oluşan duruma “*hassâs*” denir. Kalbte, hayrın düşünülüp kararlaştırılmasına “*niyet*” denir. Mübah işlerin ayarlanıp tercih ve onlara tama edilmesine “*ümmiye*” ve “*emel*” denir. Ahiret, ilâhî vaad ve tehditlerle ilgili hatırlamalara “*tezekkür*” ve “*tefekküir*” denir. Ayne'l-yakîn gaybı muâyene etme şeklinde kalbte oluşan hâle “*müşâhede*” denir. Geçim ve dünya işleriyle ilgili nefsin düşüncelerine “*hemm*”; âdet ve şehvetlerle ilgili kalbte oluşan düşüncelere “*lemem*”; bütün bu sayılanların hepsine birden ise “*havâtır*” denir.³¹

Ka'b'dan sonra **Lüeyy** başlığı altında kelimenin etimolojisi yapılmıştır. Bir işi geç bırakmak, gittiği yerden geç gelmek ve hasta olmak gibi anlamlar üzerinde durulmuştur. **Gâlib** maddesinde “galebe”nin kahr manasına olduğu Kur'an'dan verilen örneklerle desteklenerek açıklanmıştır.³²

³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2003, s. 177-178.; Kelâbâzî, “*Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*”, Haz. S. Uludağ, İstanbul, 1992, s. 135.

³¹ Konuyla alakalı olarak geniş bilgi için bkz. Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulûb, Kalblerin Azığı*, Terc. Yakup Çiçek, Umran Yay., İstanbul, 1999, C. I. s. 67.

³² Bursevî, *age*, 130a-130b.

Bundan sonra **Fih**r gelmektedir. Fih, ceviz kırabilecek veya avuç içine sığabilecek büyüklükteki taş anlamına gelmektedir. Çoğunluğa göre Kureyş'i toplayan Fih'r'dir. Bazı Râfizîler'in Kureyş'i toplayan olarak Kusayy'ı göstermeleri, Ebû Bekir ve Ömer'i hilâfet silsilesinden çıkarmak içindir. Burada bahsedilen diğer bir konu da Fih'r'in, Kâbe'yi Mekke'den Yemen'e nakletmek suretiyle insanların hac için kendi topraklarını ziyâret etmesini isteyen Hassân b. Abdükülâl'ı yenmesidir.³³

Bursevî, Fih'r'in, oğlu Gâlib'e yaptığı şu nasihatı da aktarmıştır: “Senin için elinde bulunan az bir mal, halkın elindeki çok maldan hayırlıdır. Çünkü sen onun için alın teri dökmüşsündür. Öyleyse, kanaat eyle aza. Bil ki nefs-i emmâre çokla aza. Özellikle o çok mal hürmetsizlikle ve ırz ve namusun yerlerde olmasıyla meydana gelmektedir.”

Mâlik anlatılırken dikkat çeken nokta, evlenmeden önce ilim sahibi olmak gerektiği hakkındaki görüştür. Evliliğin çeşitli yönlerden ilim için bir engel olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Malik'in babası **Nadr**'dır. Asıl adı Kays'tır. Sonra güzelliğinden dolayı kendisine bu isim verilmiştir. Nadr'ın da mücemmi' yani Kureyş'i toplayan kimse olduğu yönündeki görüş dile getirilmiştir.

Hazreti Peygamber'in on dördüncü nesilden dedesi **Kinâne**'dir. İsmin anlamı, içine ok koyulan kaptır. Kavmini koruyan manasına da kullanılmıştır. Kinâne peygamberimizin geleceğini haber vermiştir. Bursevî bundan başka Kinâne'ye ait olan şu sözleri almıştır: “Her görünüşü güzel olana mağrur olma; çünkü imtihan zamanında kötü tarafı ortaya çıkabilir.”³⁴ Kinane'nin babası **Huzeyme** ile ilgili olarak sadece “hazeme”nin çöl ağaçlarından bir tanesi olduğu ifade edilmiştir. **Müdrîke**'de de yine aynı şekilde ismin anlamı üzerinde durulmuştur.³⁵

4. **İlyâs** İlyâs kelimesindeki ümitsizlik, elem, keder ve sill yani verem hastalığı anlamlarından birincisinin daha kuvvetli olduğunu ifade eden Bursevî, İlyâs'ın

³³ Bkz. Casim Avcı, Kureyş mad., *DİA*, C. XVI, Ankara 2002, s. 442; Mevlânâ Şiblî, *age*, s. 121; Dimaşkî, *age*, s. 223-226.

³⁴ Kinâne aynı zamanda Adnânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesidir. Ayrıntı bilgi için bkz. Casim Avcı, Kinâne mad., *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 31-32.

³⁵ Bursevî, *age*, 136b-138a.

Araplar arasındaki saygın konumundan söz etmiştir. Bazılarına göre Kureyş kabilesini bir araya getiren odur. İlyâs, sulbünden telbiye-i nebevîyi işitebilecek derecede bir büyük hal sahibidir. Araplar içinde Lokman Hekim gibidir; fakat kendinden önce kimsenin mübtelâ olmadığı veremden ölmüştür. Onun ölümünden sonra hanımı Hindif, ayrılık acısından eriyip akmıştır. Bu ayrılık acısına bir çare bulamayıp sonunda o da ölmüştür.

Bursevî, buradan itibâren **hüzün** konusunu ele almaktadır. Şöyle ki, hüznün denilen hal makâmât-ı ilâhiyyedendir ve herkesin hüznüne göre makam verilir. Nitekim Rasûlüllâh'ın her an düşünceli ve devamlı sûrette hüznü olduğu rivâyet edilir. Ve Hazreti Ya'kub'un "hüzün evinde" uzun süre ateşli gözyaşları dökmesi meşhurdur. Bu hüznün ve gözyaşı aslında dünyaya ait bir istek değil, sevgiliden ayrılmaktadır. Çünkü Hazreti Ya'kûb, Yusuf'un yüzünün aynasında, Hak Teâlâ'nın parlayan nurunu müşâhede etmektedir. Bu güzelliği kendisine temâşâ yeri yapıp, gözlerine nur ve fer verip tecellî mumuna pervâne olmaktadır. Fakat bunlardan yoksun kalınca da gam makamına düşmüştür. Bu şekildeki bir hüznün ise çokça övülmeye lâyıktır.

Allah Teâlâ bir kimseye hayır murâd ettiğinde kalbinde bir üzüntü yaratır ki, o kimse bir daha gülemez. Şer murad ettiğinde ise ferahlık yaratır ve o kimse bir daha ağlamak nedir bilmez. Birincisi mutlu kimselerin hâli, ikincisi eşkıyânın halidir. Bundan dolayı insanların çoğu gülüp oynamaktadır. Ve eğlence meclislerinde durmadan kaynarlar ve kahkahalar atarlar. Fakat kafalarında dolaşan ecel şahininin pençesiyle olduklarını bilmezler.³⁶

Hüzün, Arapça'da üzüntü anlamına gelmektedir. Tasavvufta hüznün ise, ayrılığa düşen kalbin bulunduğu kabz (tutukluk) hâlidir. Hüznün kalbi incelterek sevinç ve neşeyi istemekten men eder. Böylece kalbi sıkarak, onun gaflet vadilerine dalmasına engel olur. Hüznün ile korku arasında fark vardır. Hüznün geçmişle ilgili, korku gelecekle ilgilidir. Sufî boş geçen günlerine hüznülenir.³⁷

³⁶ Bursevî, *age*, 139a-139b.

³⁷ Kuşeyrî, *age*, s. 228-229; Mustafa Kara, *age*, s. 85; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 375.

Hüzün neticesinde ruh, tadrîcî olarak kendi içine doğru hareket eder. Bu durum ya bir mekruh sonucunda meydana gelen daralma ya da mahbûbluğun yok olmasıyla ortaya çıkar. Hüznün üç derecesi vardır: Birincisi avâmın hüznü olup, ibâdetle kusur bulunduğu için duyulan üzüntüdür. İkincisi irâde ehlinin hüznü olup dünyaya bağlanma ve mahlukâta gönül verme ihtimâlinde kaynaklanır. Böyle bir kimse sürekli olarak “Acaba dünyaya ve içindekilere bir meylim var mı?” diye üzülür. Henüz cem makamına ulaşmadığı ve tefrika makamında olduğu için hüznülenir. Hüznün üçüncü derecesi, seyr u sülûkte hata yapıp yapmadığı düşüncesinden dolayı üzülenlerin hüznüdür. Bunlar devamlı olarak kendi iradelerinin Allah’ın irâdesine aykırı olma ihtimâlinde dolayı korku ve hüzn içindedirler.³⁸

Tasavvuf tarihi açısından bakıldığında, hicrî ikinci asrın sonuna kadar Zühhd Dönemi kabul edilmekte ve bunlardan Basra Mektebi, Korku-Hüzün ve Sevgiye Dayalı Zühhd ekollerinden oluşmaktadır. Hasan Basrî (ö. 110/728) ile başlayan hüznü ekolünün temel özelliği, insanı imana kavuşturan tefekkür, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye yoluyla insanı Allah’ın rızasına kavuşturan korku ve hüznüdür. Hüznün temelinde tefekkür vardır. Çünkü tefekkür insanı hem iyiliğe hem de iyiliği yapmaya çağırır. Kötülüğü yapmaktan pişman olmak onu yapmamayı sağlar.³⁹

5. Mudar

Asıl adı Ömer, lakabı Mudar ve Künyesi de Ebû İlyâs’tır. Bazılarına göre mücemmi’-i Kureyş odur. Şimdiye kadar mücemmi’ diye isimlendirilen beş kişi olmuştur ki bunlar, Kusay, Fihri, Nadr, İlyâs ve Mudar’dır. Doğrusunu Allah bilir.⁴⁰ Mudar, Hamrâ (kırmızı) lakabıyla da bilinir. Nitekim Mudaroğullarının bayrak rengi kırmızıdır.

İslâmiyetten önceki Araplar, Adnân ve Kahtân’dan sonra dört ana kola nispet edilirdi. Bunlar Mudar, Rebîa, Kudâa ve Yemen’dir. Mudar, Hındif ve Kays Aylan adında iki kola ayrılmıştır. Sayı ve güç itibarıyla çok defa bütün Mudar kabilelerini

³⁸ Seyyid Câfer Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfân Terimleri Sözlüğü*, Çeviri: Hakkı Uygur, İstanbul, 2007, s. 210.

³⁹ H. Kâmil Yılmaz, *age*, s. 107-108. Ayrıca sûfilerin hüznü hakkındaki sözleri için bkz. Kuşeyrî, *age*, s. 228-229; Zafer Erginli (Edt.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 399-401.

⁴⁰ Bursevî, *age*, 140a.

temsil eden Kays Aylan'ın en meşhur kolları Süleym, Hevâzin, Mâzin, Gatafan, Muhârib, Avdân, Fehm ve Emmâr; Hındif'in kolları ise Kureyş, Eşrâf, Kinâne, Hüzeyl, Temîm, Huzâa ve Müzeyne'dir. Mudar'ın en önemli kolu olan Kureyş Mekke'de kalmış, diğerleri Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine dağılmıştır.⁴¹

Bursevî Hazretleri, Mudar'ı anlatırken onun sesinin güzelliğinden de bahsetmiştir. Hatta bir gün deveden düşerek elini kıran Mudar “Eyvah, elim!” diye yüksek sesle bağırınca, onun sesinden etkilenen develer yanında toplanmışlar. Bu olayın Mudar'ın kölesinin başına geldiğine dair rivayetini de kaydeden Bursevî, “Hudi” denen işin, yani tegannî ile develeri bir yerden bir yere sevketmenin, bu olaylardan birinin sonucunda olduğunu ifade etmiştir. İmam Dineverî'nin başından geçen olayda ise yine bir kölenin bağırmasıyla, üç günlük yolu bir günde süratle giderek telef olan develer anlatılmakta ve bu örneklerden yola çıkarak, semâ'ın böyle garip etkileri olduğunu ve ondan etkilenmeyen bir kalbin normal olmadığına dikkat çekilmiştir.

Peygamberimiz de Araplar'ın huda'ını duymuş ve buna ruhsat vermiştir. Hatta bazı teganniyâta dahi cevaz vermiştir. Hiçbir âşık bu ana gelinceye kadar semâ'dan imtinâ etmemiştir. **Zira bu âlem kelâm ve semâ'dan ibârettir.**⁴²

Mahir İz, İsmail Hakkı Bursevî'nin tegannî hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: Tegannîden murâd tesirdir. Bu sebeple de sesin güzel olması şattır. Güzel sesle kıraat kabûle şâyândır. Bütün peygamberlerin isimleri, yüzleri ve sesleri güzeldi. Güzel sesle tegannî etmekte cehr lâzım gelir; zîrâ cehr olmadıkça tegannînin bir tesiri olmaz. Hadislerde de Kur'an'ın güzel seslerle süslenmesinden bahsedilmektedir. Gerçi Kur'an'ın nazmen ve mânânen zîneti yerindedir; fakat güzel ses elbisesiyle daha fazla renk ve kuvvet bulur. Kâinat yaratılalıdan beri bu âlem devir, semâ', hareket ve cehr üzerindedir. İsmâil Hakkı tegannînin câiz olmadığını iddia eden kimselere itiraz ettikten sonra sözü şöyle bitiriyor: Kur'an'la tegannî etmek câiz olduğu halde sâir ezkâr ile tegannî eylemek niçin câiz olmasın? Ehl-i tegannî meclisine varmak niçin inkâr edilsin?

⁴¹ Bursevî, *age*, 140a-141a; Mustafa Sabri Küçükaşçı, Mudâr mad., *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, s. 358-359; Bursevî, *Ferâhu'r-Râh Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku, Uludağ Yay., İstanbul, 2000, C. I, s. 448; Dimaşkî, *age*, 232-235.

⁴² Bursevî, *age*, 142b-144b.

İnkâr senin sıfatındır ki, bu sebeple maruf olan sana münker, müstahsen olan da müstakbeh gelir.⁴³

6. Nizâr b. Mead

Hazreti Peygamberin on dokuzuncu göbekten atasıdır. Kelime anlamı küçük, önemsiz ve azdır. Nizâr'ın iki gözünün arasında, dikkatle bakanlar için nûr-i nebevî açıkça görünürdü, denmiştir. Her kemâl ehli kimsenin dahi yüzü, iki gözü ve kaşları arasında böyle bir nûr vardır.⁴⁴

Babasının sağlığında Kâ'be'nin perdedârlık görevini üzerine alan Nizâr, Kuzey Arapları'nın ilk yurdu olan Mekke'de yaşamış ve Ka'be ve Mekke hizmetlerini üstlenmiştir. Nizâr'ın ardından Hazreti İsmâîl evlâdının hâkimiyet dönemlerinde Mekke'nin idâresi ve Kâ'be hizmetleri onun soyundan gelenler tarafından yürütülmüştür.

Bazı tarihçiler Araplar'ı Nizârîler ve Yemenîler diye ikiye ayırmaktadır. Karasal iklime sahip bölgelerde yaşayan ve denizcilik konusunda bilgi sahibi olmayan kesimi Nizârîler'in oluşturduğunu söylemektedirler. Adnânî kabîlelerin çoğunun birleştiği Nizâr adı, Güney Araplar'ını temsil eden Kahtân'ın karşılığı Kuzey Arapları'nın atası olarak tanınmıştır.⁴⁵

7. Mead b. Adnân

Bursevî'ye göre Mead, süslü ve güzel giyinmeyi sevmeyen, dervişâne giyinen birisidir. Zira övünme amacıyla yapılan bir süslenme ve lezzetli yemekler birer kibir ve gurur vesîlesidir. Takvadan kaynaklanan bir mehâbetin, gösterişle meydan gelmesi mümkün değildir. Çünkü asıl olan kalbin durumudur. Bursevî, bunları söyledikten sonra zamanının ulemâsını kadınlara benzetmektedir. Belki kurumsal anlamda bir özeleştiriyi yaparak da, meşâyih ve sûfîlerin devlet adamlarını taklit ettiğini, gerçek manada taklide

⁴³ Mahir İz, *Tasavvuf*, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Türdav, 3. Baskı, trs.; s. 181-182.

⁴⁴ Bursevî, *age*, 144a-144b. Semâ' konusu tasavvufun ilk zamanlarından bu yana çokça üzerinde durulan konulardan olmuştur. Kur'an-ı Kerîm'in okunmasıyla ilgili hadisler de konuyu daha ehemmiyetli kılmıştır. Bunlarla ilgili olarak bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, Haz. S. Uludağ, İstanbul, 1996, s. 543-574; Serrâc, *Lümâ'*, Haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 261-190.

⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, Nizâr b. Mead mad., *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 198-199.

layık olanların ise ashâb-ı kirâm olup, onların sûtreden başka bir şeye iltifat etmediklerini ortaya koymuştur.⁴⁶

8. Adnân

Adnân kelimesi, ikâmet anlamına gelen “adn”dendir. Abdullah’tan Adnân gelinceye kadarki silsile üzerinde ittifak varken, Adnân’dan sonrası için bu durum yoktur. Çünkü yazıyla kayıt alınma adeti yerine kulaktan kulağa nakletme vardı. Nesep âlimleri, Araplar’ı Adnânîler ve Kahtânîler olmak üzere iki kola ayırırlar. Fesâhat ve belâgatla meşgul olanlar bu ikisine mensuplardır. Adnânîler’e Arab-ı Mûteâribe veya Arab-ı Müsta’ribe denir.

Bütün İslam kaynakları Adnân’ın Hazreti İbrâhim’in oğlu İsmâil’in soyundan geldiği hususunda birleşmekte, ancak hayatı hakkında fazla bilgi vermemektedirler. Onun Hazreti İbrâhim’e, oradan da Hazreti Âdem’e kadar uzanan nesebine dâir çok farklı rivâyetler vardır. Adnân’ın Hazreti İsmâil’e kadar uzanan cedlerinin kırk, yirmi, on beş, dokuz veya yedi olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁷

Bursevî, burada Kureys’in ve Arapça’nın üstülüğüne dâir hadisleri zikretmiştir. Arapça dışındaki diller için ise “Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması Allah’ın âyetlerindendir.” (Rûm, 30/22) meâlindeki ayeti ele almıştır. Fakat hurma nasıl diğer meyvelere üstünse, Arapça’nın da öyle olduğunu, fazîlet açısından dillerin derecelerinin farklı olduğunu öne sürmüştür. İhlâs sûresinin Allah’ın zât ve sıfatından bahsettiği için Tebbet sûresi üzerine daha faziletli oluşunu örnek göstermiştir. Buradan yaptığı çıkarım ise sonuç olarak şudur: Allah Teâlâ, bütün diller ile konuşur. Zira dil âlimleri, O’nun sıfatlarının çıkıp görüldüğü yerdir. İlâhî kelâm sıfatının keyfiyeti Âdem (a.s.)’e öğretilmiştir ve ondan da evlâdına geçmiştir.

Türkçe ile ilgili olarak “garâib-i ahbardandır” yani pek güvenilmeyen, acayip haberlerden biri olduğunu söylediği şu olayı anlatmıştır: Âdem, cennette yediği yasak meyveden sonra yeryüzüne inmekle emrolununca, melekler hangi dil ile söyledilerse

⁴⁶ Bursevî, *age*, 145a-147a.

⁴⁷ Bursevî, *age*, 147b-153a; Mustafa Fayda, *Adnân mad.*, DİA, C. I, İstanbul, 1988, s. 391-392.

Âdem kulak asmamıştır. Sonunda bir melek Türkçe “Kalk!” demiş ve Âdem bunun üzerine yeryüzüne inmek için hazırlanmıştır. Bundan dolayı Türkçe de fazîletli bir dildir. Onun için Türkler’den kâmil evliyâ gelmiştir.⁴⁸ Bu olay, Bursevî’nin, olayı anlatmaya başlarken dediği gibi garip bir rivayet. Fakat bu olaydan çıkarılan sonuç dikkate şayandır. Çünkü Türkler’den evliya gelmesinin sebebi, Türkçe’nin fazîletine bağlanmıştır.

Bursevî’nin Adnân’dan sonra ele aldığı isim Hz. İsmâîl’dir. Yukarıda da geçtiği gibi Adnân’dan Hz. İsmâîl’e varıncaya kadarki zincir üzerinde bir ittifak mevcut değildir. Peygamberimizin peygamber dedeleri işlenirken önce Bursevî’nin neler söylediğine dikkat çekilecek, gerekli yerlerde bazı açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

C. SİLSİLETÜ’Z-ZEHEB (ALTIN SİLSİLE): HZ. İSMÂİL’DEN HZ. ÂDEM’E KADAR

Bursevî, peygamberimizin soyundan gelen peygamberleri, Silsiletü’z-Zeheb yani Altın Silsile olarak adlandırmaktadır. Onların hayatlarını anlatmasının sebebi olarak “teşrîf-i neseb-i nebevî” yani Hz. Peygamber’in soyunun şerefendirilmesini göstermektedir. Bunlar sırasıyla Hz. İsmâîl, Hz. İbrâhim, Hz. Nûh, Hz. İdrîs, Hz. Şîs ve Hz. Âdem’dir.

1. Hz. İsmâîl (a.s.)

İsmâîl, Allah’a itaat eden anlamındaki “mutîullah” manasına gelmektedir. Başka bir anlamı ise Hz. İbrâhim’in اسمع يا الله ya’ni “Ey Allah’ım! Duâmı kabûl eyle!” diye yaptığı duasının kısaltılmış hâlidir. Bursevî’ye göre Hz. İsmâîl, Hz. Âdem’in dünyaya indirilişinden 3401 yıl sonra doğmuştur. İsmâîl doğduğunda İbrâhim (a.s.) 86 yaşındadır. İsmâîl (a.s.) 13 yaşına vardığında sünnet emri gelir ve sünnet edilir. Bundan dolayı Araplar bu şekilde amel ettiler. İshâk ise doğduğunda sünnet edildiği için

⁴⁸ Bursevî, *age*, 151a-152a.

Yahudiler de bu şekilde amel ettiler. Hz. İsmâil 137 yıl yaşamış, Hicr'e, annesi Hâcer'in yanına gömülmüştür.⁴⁹

Hz. İsmâil, Cürhümîler'den Arapça'yı öğrenmiştir. Arapçayı öğrendiği zaman 13 yaşında olup İbrâhîm (a.s.)'in oğullarından Hicâz'da Arapça konuşan, dili açık ve düzgün Arapça'ya döndürülen ilk kimse idi. Peygamberimiz'e "Yâ Rasûlallâh! Sen bizim dilce en fesâhatlimiz ve ifadece en açık ifâdelimiz nasıl oldun?" diye sorulmuş, Peygamberimiz: "Arapça bozulmaya yüz tutunca, Cebrâil, babam İsmâil'in lugatını, kendisinin konuştuğu gibi yepyeni ve taze olarak getirip bana telkin etti." buyurmuştur.⁵⁰ Bursevî buradan hareketle zamanın geçmesiyle ve asırların gereği olarak bazı dillerin unutulduğunu ve bazılarının da yok olduğunu söylemektedir. Dilleri ihya ve ıslah edenler ise dilbilimcilerdir. Kureyşliler, fasih Arapça ve edebiyattaki hünerleriyle ün yapmışken, Peygamberimiz'in fesahatine yetişememişler ve Kur'an'a itiraz edememişlerdir.

Bursevî, İsmâil (a.s.)'in ok atıcılığıyla da ilgili bilgi vermiştir ve konuyu bir şiirle bitirmiştir. Burada ve diğer peygamberler anlatılırken bazı İsrâîlî rivâyetlere yer verildiği görülmektedir. Bunların içinde en çok göze çarpan ise peygamberlerin doğum yıllarıdır. İsmâil (a.s.) anlatılırken herhangi bir tasavvufî meselenin ele alınmadığı görülmektedir.⁵¹

2. Hz. İbrâhîm (a.s.)

Hz. İbrâhîm, Bâbil'deki Irak köylerinden Kûsâ denen yerde, Hz. Âdem'den 3323 sene sonra dünyaya gelmiştir. 80 yaşına geldiğinde kendisini sünnet etmiştir ki, buna "Hitân" adı verilir. Hitan, kendisinden sonraki islam ehline, kıyâmete kadar yapılması gerekli bir emir olmuştur. Bundan dolayı sünnet olmuş bir şekilde dünyaya gelmemiştir. Fakat diğer peygamberler sünnet olmuş bir şekilde dünyaya gelmişlerdir. Hiçbir peygamberin edeb mahalli başkası tarafından görülmemiştir. 175 yaşında vefat

⁴⁹ Bursevî, *age*, 152b-154b; Ömer Faruk Harman, "İsmâil" mad., *DİA*, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 76-80.

⁵⁰ Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Târihi*, T.D.V. Yay., Ankara, 1995, C. I, s. 194.

⁵¹ Bursevî, *age*, 155a-156b.

eden Hz. İbrâhim, Sâre ve Ya'kûb (a.s.) ile birlikte Halîlü'r-Rahmân'da, İbrâhim Mağarası denen yerde âsûdedirler.⁵²

Şimdi Bursevî'nin İbrâhim (a.s.)'i anlatırken yaptığı bazı tasavvufî yorumlara değinelim. Ka'be'nin Hz. İbrâhim'e mahsus olmasının sırrı, zât-ı ehadiyyeye işaret olmasındandır. İbrâhim (a.s.) kavmini tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zâtın hepsine davet etmiştir.⁵³ Fakat kavminin bu küllî merâtibin hepsine sahip olmaya istidâdları olmadığı için bu fazîleti kazanmak ümmet-i merhûmeye yani Muhammed ümmetine te'hîr olunmuştur. Çünkü fahr-i âlemde, bütün kemâlat mûnderic ve bütün makamlar mündemidir. Ümmetinin de davet olundukları merâtibe istidâdları vardır. Nitekim öyle de olmuştur. İbrahim'in (a.s.) de bu kemâl sahibine yani Hz. Muhammed (s.a.s.)'e yüksek bir ced olması mukadderdir. Bu manaya olmak üzere Rasûlullah (s.a.s.) İbrâhim'in (a.s.) sûretinin sırrı ve hali dahi Ka'be'nin sûretinin sırrıdır ki bu da vahdet-i zâttır. Bundan dolayı Halîlullah, hullet makamının zâhiri ve Habîbullah bâtınıdır.

İsti'dâd konusundan hareketle Bursevî şu yorumları yapmıştır: Sırât-ı müstakîm üzere yürümek için ya vasıtasız olarak veya mürşid-i kâmil ile birlikte, ta'rîf ve tefhîm-i ilâhî gereklidir. Fakat bu asır ahâlisinin i'tikadlerinden istiâze lâzımdır. Çünkü işin ehline yakın olmamışlardır. Böylelerinin bâtınları dahi kapalıdır. Vâsıtasız bir şekilde almaya kâdir değillerdir. Örneğin bir sâlik devamlı riyâzet yapsa ve az yeme konusunda ifrât etse hezeyana uğrar. Tam bir i'tidâl olmazsa o zaman da uygun olmayan yiyeceklerden yeme durumu meydana gelir. Bundan dolayı derler ki: "Sâlik, yeme-içmede ve diğer hareketlerinde, mürşid-i kâmil elinde sanki, gassâl elindeki meyyit gibi olmak gerektir."⁵⁴

Tasavvufta müridin mürşidsiz sülûkü mümkün görülmemiştir. Çünkü insan nefsi, ibadetlerini görerek kendini gösterme meyline tutkundur. İnsanın bu zaafı da ancak rehber bir mürşid vâsıtasıyla giderilebilir. Mürşid, hekime benzer. Hekim nasıl kendisine başvuran hastayı hastalığına ve bünyesinin mukâvemet ve direncine göre

⁵² Bursevî, *age*, 156a-157b.

⁵³ Bursevî'nin Tevhid anlayışı için bkz. Muammer Cengiz, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyye'sinin Birinci Bölümü (Metin ve Tahlil)*, Danışman: Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.20-24.

⁵⁴ Bursevî, *age*, 157b-159b.

tedâvi ederse, mürşid de kendisine başvuran kimseleri, aynı şekilde teşhis ve tedavi eder.⁵⁵

Kuşeyrî, Risâle'nin son kısmını müritlere tavsiyelere ayırmış ve konuyla alakalı olarak şunları kaydetmiştir: Bir şeyhten edeb ve tasavvuf öğrenmek mürid üzerine vâciptir. Üstâdı olmayan mürid ebediyyen iflâh olmaz. Bayezid-i Bistâmî'nin "Üstâdı olmayanın imamı şeytandır." demesi bundandır. Kalben bile olsa şeyhine itiraz etmemek mürit için şarttır.⁵⁶

Bursevî'nin Hz. İbrâhim'i (a.s.) anlatırken Araplar'ı ve Yahudiler'i nasıl yorumladığına bakacak olursak önemli bilgiler göze çarpmaktadır. Ona göre Araplar ve Yahudiler arasında yakın bir akrabalık vardır. Çünkü Araplar Hz. İsmâil'den (a.s.), Yahudiler de İshâk'tandır. Hz. İsmâil ve Hz. Yakub, Hz. İbrâhim'in oğulları olduğuna göre, Araplar ve Yahudiler aslında kardeş çocuklarıdır.

İshâkoğulları, sıfâtîlerdir. Bundan dolayı, nasıl ki sıfatlar çoksa, İsrâiloğulları arasında da ihtilaf çok olmuştur. İsmâiloğulları ise zâtîlerdir. Vahdet-i zât gibi Araplar arasındaki ihtilaflar da azdır. Yine Hz. İshâk'ın Şam'da yaşaması birinciye delildir. Zira Şam, oluş ve çokluk mahallidir. Hz. İsmâil'in (a.s.), Mekke'de ikâmeti ise ikinciye delildir. Çünkü kendisinde ekin olmayan bir vadidir. Ehl-i zâtta istikâmet vardır. Zira sırr-ı temkindedir. Ehl-i sıfatta ise değişim vardır. Zira sırr-ı telvindedir.⁵⁷

Bursevî, Yahudiler'i sıfâtîler, Araplar'ı da zâtîler olarak görmektedir. Sıfatların çok olmasıyla, Yahudiler'in aralarındaki ihtilafın çok olması arasında bağlantı kurmaktadır. Diğer taraftan zâtın bir oluşundan hareketle, Araplar'daki ihtilâfın azlığına dikkat çekmiştir.

Dikkat çeken ve değişik bir yorum da cemaatle namaz hakkındadır. Cemaat halinde kılınan namazların makbul cüzleri bir araya gelerek tam bir namaz suretini alır ve diğer makbul olmayan kısımlara şeffî olur. Bütün meşru' işler de bu kıyas üzerinedir.

⁵⁵ H. Kamil Yılmaz, *age*, s. 187. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 273.

⁵⁶ Bkz. Kuşeyrî, *age*, s. 481-495. Bursevî'nin mürid-mürşid hakkındaki görüşleri için bkz. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 267-289.

⁵⁷ Bursevî, *age*, 160b.

Bundan çıkarılan sonuç şu olmuştur: Sırât-ı müstekîm üzerine olmak sûret ve mana iledir; yoksa yalnız sûret ile değildir. Nitekim insan, sûret ve manadan ibarettir. Suret-i heykel ve ona tabi olan hayvânî nefis ve manası rûh-i müdebbir ve tâbî' olan kalb ve akıldır.⁵⁸

Tasavvufla alakalı olmayan bazı konulara da temas edilmiştir. Örneğin Hz. İbrâhim'in (a.s.) babası Âzer (Târeh), Hûd (a.s.) ve Sâm b. Nûh (a.s.) kısaca anlatılmıştır. Bu isimler için ayrı bir başlık açılmamıştır.⁵⁹

3. Nûh (a.s.)

Bursevî, Nûh'un (a.s.) hayatı hakkında şu bilgileri vermiştir: Nuh (a.s.) Hz. Âdem'in dünyaya inmesinden 1642 sene sonra doğmuştur. Ona Âdem-i Sâî yani İkinci Âdem denir. Çünkü 2242 tarihinde dünyada tufan ile birlikte insanoğlunun soyu tükenmiş; Nûh'un (a.s.) oğulları dünyayı tekrar imar etmiştir. Nûh (a.s.) 1000 yıl yaşamış, 950 yıl nübüvveti devam etmiş ve Kûfe'de veya Cebel-i Lübnân denen yerde Kerkük'te veyahut da Kudüs'te Mağara-i İbrâhim denen yerde medfûndur.⁶⁰ Bir rivayete göre kabri Mekke'de Mescid-i Haram'da, Mültezem ile Makam-ı İbrâhim arasında, diğer rivayetlere göre ise Kerek, Cizre veya Necef'tedir. Yaşı hakkında da farklı bilgiler vardır. Buna göre ömrünü 950 ve 1300 sene diyenler olmuştur.

Rivayete göre insanlar Hz. Nûh'a kadar tevîd inancıyla yaşamışlar, putperestlik ilk defa Nûh'un (a.s.) kavmiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Nûh da, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevîd inancına döndürmek için gönderilmiştir. Nûh'un (a.s.) güçlülere karşı gösterdiği sabır insanlara örnek olarak gösterilmiştir. (Hûd, 11/49)⁶¹

Bursevî, Nûh'tan (a.s.) bahsederken şu uyarıları yapmıştır: “Bu kadar yaşamış olan Nûh (a.s.) hiç gülmedi ve risâlet tebliğinde fütur gelmedi. Acaba sana bu kadar uzun bir ömür verilseydi ne zevkler ederdin ve dünyaya doymayıp nefisinin hevası için

⁵⁸ Bursevî, *age*, 164a-164b.

⁵⁹ Bursevî, *age*, vr. 161b-166b.

⁶⁰ Bursevî, *age*, vr. 166a-167a.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, *Nûh mad.*, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 224-227.

ne yollara giderdin! Sana yüz yılda bir kere baş ağrısı isâbet edip bir gün hasta olsaydın, bu halinden ne şikayetler eder ve doktorlardan ne ilaçlar alırdın! Gel şimdi seninle aşka düşelim ve hayatımız bin yıl olsun. Yoksa hayvan olup bin yılımız bir an gibi gelip geçer. “Dünya bir saat kadardır.” hükmünce belki sadece kendi sınırlı ömrümüz değil; şu yaşlı dünyanın bütün ömrü bitti de iş sona geldi.”

Bursevî bu konulardan başka, Nûh (a.s.)’un oğullarından ve Kıbtîler’den de kısaca bahsetmiştir. Kıbtîler’in fasîh Arapça’yı bozarak konuştuklarına değinmiştir. Aşkla ilgili güzel bir şiirle konuyu bitirmiştir.⁶²

4. İdrîs (a.s.):

İdrîs (a.s.), Hz. Âdem’in inişinden 1122 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Ka’bü’l-Ahbâr’ın bildirdiğine göre 360 yıl yaşamıştır. Kur’an’da: “Onu (İdrîs’i) yüce bir makama yükselttik.” (Meryem, 19/57) buyurulmaktadır. Felek-i şemse ref’inin sebebi, nasıl ki felek-i şems kutbü’l-eflâk ise İdrîs’in (a.s.) dahi her asrın kutb-i vücûdu ve gavs-i a’zamı olmasıdır. Mehdi-i Muntazar’a kadar ne kadar kutub gelirse, hepsi de İdrîs’in (a.s.) vekilleri ve temsilcileridir.⁶³

Konuyla alakalı olarak Muhyiddin-i Arabî’nin yorumu şöyledir: Yücelik iki türlüdür. Birincisi mekan yüksekliği, ikincisi Mekânet yani mertebe ve makam yüksekliğidir. Mekân yüksekliği “Onu (İdrîs’i) yüce bir makama yükselttik.” (Meryem, 19/57) ayetinin medlûlü gibidir. Mekanların en yücresi, Felekler aleminin üzerinde döndüğü değirmendir. O da Felek-i Şems’tir (Güneş Feleği). İdrîs aleyhisselamın makamı oradadır. Altında ve üstünde yedi felek vardır. Felek-i Şems on beşinci felektir. Bunun üstünde Felek-i Ahmer (Kırmızı Felek) yani Mirrîh, Felek-i Müşteri, Felek-i Zühâl, Felek-i Menâzil, Felek-i Atlas, Felek-i Bürûc, Felek-i Kürsî, Felek-i Arş bulunur. Altında da Felek-i Zühre, Felek-i Utarid, Felek-i Kamer, Küre-i Esîr, Küre-i Hava,

⁶² Bursevî, *age*, vr. 167a-168b.

⁶³ Bursevî, *age*, vr. 168b-169b.

Küre-i Mâ (Su yuvarlağı) ve Küre-i Tûrâb (Toprak küresi) bulunur. Şu hale göre Güneş Feleği, feleklerin kutbu olması bakımından en yüksek bir mekandadır.⁶⁴

Bursevî, İdrîs'in (a.s.) on altı sene yiyip içmeden ve uyumadan yaşadığını, bundan dolayı kutb-i eflâka çıkarıldığını belirtmiştir. Ardından şu soruyu sorarak konuyu riyâzetin mahiyetine taşımaktadır: “Vücûdu ayakta tutan ve Kayyûm ismine mazhar olan gıda, on altı sene mideden uzak olacak, acaba nasıl olur da kan bu şekilde kuruluştan donmaz ve bedenini oluşturan parçalar çözülüp dağılmaz?” Cevap olarak, önemli ve bir o kadar da ilginç açıklamalar yapmıştır. Buna göre, bazı hastalıklar vardır ki onun sahibi, beş-on gün yemek yemez. Bununla birlikte her gün birkaç defa yemek adetidir. Zira o zaman beden, ruhun incizabiyle mağlûbdur. Mağlûb olan ise şeriaten bî-şuurdur. Aynen bunun gibi ilâhî cezbe ile mağlûb olan da böyledir. Ve bazı riyazet ehli kimseler vardır ki, perhîz ettikçe vücutları tazelenip parlaklık kazanmaktadır. Zira hayat kuvveti yani kan, kuruluşu gidermektedir. Bundan dolayı şehitlerin şehâdetlerinin üzerinden uzun süre geçse bile, yine yaralandıkları yerlerden kan akmaktadır. Onlar hakkında Kur'an'da “*Bilakis diridirler.*” (Bakara, 02/154) buyurulmaktadır. Bu da göstermektedir ki, onların hayatları hakîkî hayattır. Maddî alemde böyle çürümeyince, hakîkî hayatta nasıl çürür ki?

Diğer taraftan, lezzetli yemek yiyenlerin beden ve şehvet kuvvetleri, kuvvet-i kudsiye erbâbı yanında nâkıstır. Çünkü onların gıdaları kana karışırken, bunlarıki nur oluverir. Nur ise kuvvette kana gâlibdir ve yemek yemedikleri sürede de hayat kuvvetleri vardır. Bu hayat Hayy isminin ve diğer sıfat-ı kâmilinin yansımından meydana gelir. Perdeli olanlarda ise bu kuvvet ve yansıma yoktur. Sonuç olarak Hakk'ın sıfatlarıyla kuvvet bulan, gıda ile ayakta durandan daha sağlamdır. Çünkü bâkî olanın hâli, fanîden yüce ve tesiri de çok fazladır.

Bir diğer soru-cevap, peygamberimiz ve İdrîs'in (a.s.) karşılaştırılmasıyla ilgilidir. “Rasûlüllâh'ın hali İdrîs'ten (a.s.) ve diğerlerinden daha yüce olduğuna göre neden iftar etmiştir?” sorusuna, Bursevî'nin verdiği cevap, onun tarikat anlayışına da iyi bir örnektir. Bursevî, peygamberimizin ifrat ve tefritten uzak, itidâl bir halde olduğunu,

⁶⁴ Muhyiddin-i Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, Çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1981, s. 35-36.

bunu da ümmetini irşâd için yaptığını, isteseydi hiç yemeden yaşayabileceğini, eğer böyle yapsaydı cennete naklolunacağını söylemiştir. Peygamberimizin yemek konusundaki itidâli bir gün aç ve bir gün de tok olmak üzerineydi. Bu mana havassa göre alınmıştır. Avama göre ise günde iki öğün yemek vardır. Üç olursa, bu ifrat olur ve hayvan sıfatlı olanlar içindir.⁶⁵

Bursevî'nin diğer eserlerinde de riyâzatla ilgili görüşleri vardır. Bazılarını burada aktarmak uygun olabilir. Bursevî'ye göre riyâzat nefsi kötü vasıflardan ve tabîî şehvetlerden ıslah etmeye ve kurtarmaya denir. İnsan riyâzatla cesedin hükmünü izâle ve çok alınan gıdaları eritmedikçe kötü vasıfların aşırılıklarından kurtulamaz.

Riyâzat konusunda insanlar üç kısımdır. Birincisi tefrit ehlidir ki, asla riyâzatları yoktur. Bunlar mahcûblardır. Sülûkleri sünnet-i ilâhiyye üzerine değildir. İkincisi riyâzatta ifrât ehlidir ki, bunların dimağlarında kuruluk gâlib olduğundan hezeyanları ve hayalleri çoktur. Bu yüzden kalblerinden havâtır ve vâridât kesilir. Râhipler gibi fazalasıyla riyâzatla meşgûl olmak nehyedilmiştir. Allah insanın kemâlini tadrîcde kılmıştır. Acelede hayır yoktur. Üçüncü tabaka, riyâzatta mu'tedil olanlardır. İ'tidal ruha zaaf, bedene kuvvet vermemektedir. İ'tidal ehlinin halinin neticesi, gaybî keşifler ve ilâhî marifetlerdir. İfrat ve tefrît yemeği azaltmada zararlıdır. **Çünkü insanın cesedi aynanın arkasındaki kurşun gibidir. O hicâb olmasa kalbe akseden ilâhî nur zaptedilemez.**

Beş-on günde bir iftâr edip savm-i visâl eden fakat yine de ilahî marifetlere nâil olamayan nice riyâzat ehli vardır. Belki onların riyâzatları râhiplerin riyâzatlarına dönmüştür. Gerçi uykusuzluk, susma ve uzletin dışa vuran bazı tesirleri sebebiyle bazı sözler söylerler; fakat manasından habersizdirler. Bazı mugayyebattan haber vermek, havada uçmak, suda yürümek, tayy-i mekân ve emsali gibi harikulade şeylerle mübtelâ olurlar. Riyâzatın makbulü ise insana rikkat, safâ ve üns-billâh veren, sâlikten kevnî gideren, beşerî vasıflardan temizleyen, ilâhî izzet, rabbânî saltanat ve samedânî makamı husûle getirendir.

⁶⁵ Bursevî, *age*, vr. 169b-170b.

Şerh-i sadr, hayvânî kanın azalmasıyla meydana gelir. Hayvânî kan zulmettir. Onun için “zulmet-i tabîat” derler ki o kandan hâsıl olmuştur. Hayvânî kanı azaltıp daraltmadıkça, yerine ilâhî nur gelmez. Bu kanın azaltılması, cesedle ilgili olan riyâzat ve mücâhede ile ruh tarafına ait olan zikre bağlıdır. Riyâzat ve mücâhede ile cesed latîfleştiğinde ve çok zikir ile ruhtan cehl zulmeti zâil olunca kalb aynası parlayıp tecellî nurlarının aksine lââyık hale gelir. Tâati istiskâl etmek de hayvânî kan ve tabiatın kuvvetinden gelir. Tabîatı ıslâh eden, riyâzatla kanı azaltan ve bedeni zayıflatan seçkin kullar, ilâhî hükümleri yüklenmek hususunda hafif olurlar. Şer’î emirler onlara nefîs ve lezîz yiyecekler gibi gelir. Fermanı yine ferman sahibinin kuvvetiyle karşılarlar. Avâm ise nefisle karşıladıklarından amel için hareket etmek onlara ağır gelir.

Avâm sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç öğün, belki daha fazla yemek yerler ki, şerîat ve tarikatte meşrû değildir. Şeraitte yemek gündüzün iki ucundadır. “Orada onlara sabah-akşam rızıkları vardır.” (Meryem, 19/62) ayeti buna işarettir. Onun da itidâl üzere olması gerekir. Tarîkatte yemek gurûbdan sonra bir öğün yemekten ibarettir, başka değil.⁶⁶

Tasavvufun ve tarikatların temel esaslarından olan riyazatla ilgili olarak Bursevî’nin görüşleri, Tuhfe-i Hasekiyye ve diğer eserleri yardımıyla bu şekilde özetlenmeye çalışılmıştır.

5. Şîs (a.s.)

“Hîbetullah” yani Allah’ın hediyesi manasına gelen Şîs’in (a.s.) Şît şeklinde kullanımı galat-ı meşhurdur. Şîs aleyhisselâmın babası Âdem aleyhisselâm, annesi de Havvâ’dır. Âdem aleyhisselâmın oğlu Kâbil, kardeşi Hâbil’i kıskanarak öldürdükten beş yıl sonra, Şîs (a.s.) doğmuştur. Bursevî’ye göre ise bu katl hadisesinin meydana geldiği yılda doğmuştur. 912 yıl yaşamış ve rivayete göre ebeveyni gibi Ebû Kubeys dağındaki mağaraya gömülmüştür.

Hız. Havvâ, Şîs’e hâmile olunca, alnında parıldamaya başlayan nûr, Şîs’i doğurduğu zaman onun alnına geçmişti. Âdem (a.s.) bundan Şîs’in kendisinden sonra

⁶⁶ Ali Namlı, *age*, s. 313-327.

yerini tutacağını anlamıştı. Şîs aleyhisselâmın alnında parlayan bu peygamberlik nûru zevcesine, oğlu Enûş doğduğu zaman da Enûş'un alnına, ondan da oğlu Kayna'nın alnına geçmiş, asırlar boyunca alından alna geçmiş durmuş ve nihayet Abdülmuttalib'den Abdullah'a, ondan da Muhammed aleyhisselama geçip son temelli sahibinde karar kılmıştır.⁶⁷

Bursevî bundan hareketle vahdet-i vücûdla alakalı yorumlar yapmaktadır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Bursevî vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir sûfîdir. Hatta Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin temessül ederek, elinde bir mushaf tutup ondan okuyarak, dünyanın çeşitli beldelerini dolaştığını ve onun marifet yemeği olmadan marifetin tatsız, lezzetsiz olacağını, kendisinin onun nefesinden istifade ettiğini belirtmiştir.⁶⁸ İbn Arabî'nin İsmâil Hakkî'ya etkisi ma'rifet (bilgi) ve vücûd (varlık) anlayışı üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁹ Emr-i vücûd, zâhir ve batını ile peşpeşe ve zincir halkaları gibi bitişiktir. İlâhî tecellî gerçekte tek olmakla birlikte, zuhûru değişik zamanlara taksîm olunmuş ve her iş belli bir zamana bağlanmıştır. “Cemî'-i eşyâ'-i ayniyye' dahi a'yân-i sâbite-i ilmiyye iken, Allah Teâlâ'nın meşhûdu idi. Gerçi derler ki, ilim kadîm ve tealluku hâdistir. O'na “Âlimü'l-gayb ve's-şehâde” demek etvâr-i vücûd hasebiyle ve bize nisbetledir ve O'na göre gayb yoktur. Zîrâ gayb ve şehâdetin mecmû'u ile mütecellîdir ki, hisse hâzır ve müşâhededen gâyib olan eşyânın cümlesi, O'nun mazhar-ı envârı ve hâmil-i esrârıdır.”⁷⁰

Buradaki ayân-ı sâbite tâbiri “ayn-ı sâbite”nin çokluk şeklidir. “Ayn” kelimesiyle İbnü'l-Arabî hakikat, zat ve mahiyet manalarını, “sâbit” kelimesiyle ise insan veya üçgenin mahiyetinin zihindeki vücûdu gibi aklî ve zihnî bir varlığı kastetmektedir. Bu aklî ve zihnî varlık, zihnin hâricinde zaman ve mekan içinde tahakkuk manasına gelen “vücûd” (var olma) kelimesinin mukabili olarak kullanılmıştır. (...) İsmâil Hakkî Bursevî ise ayân-ı sâbite hakkında şöyle demektedir: İlâhî isimlerin ve ayân-ı sâbitenin Allah'ın ilminde makul, yani akledilebilir sûretleri vardır ki, bunlara “ilmî sûretler” denilmektedir. Dış âlemde gördüğümüz mahluklar bu

⁶⁷ M. Âsım Köksal, *age*, C. I, s. 67-75; Bursevî, *age*, vr. 172a-172b.

⁶⁸ Bursevî, *age*, vr. 160a.

⁶⁹ Ali Namlı, *age*, s. 371.

⁷⁰ Bursevî, *age*, vr. 172b.

ilmî sûretlerin akis ve eserleridir; “ayn”ı, yani bizzat kendisi değildir. Aynada görülen sûret bakanın “ayn”ı değil, onun eseridir (...) Hakîkatte vücûd, Zât’a ve vücûdî sıfatlara, yani mazharlarda zuhûr eden ilâhî sıfatlara mahsûstur. Onun için birer ilâhî şe’n olan ayân-ı sâbite akılla idrâk edilen şeyler olup “vücûd kokusunu koklamamışlardır.” demişlerdir.

Mutlak vücûd şehâdet âlemindeki her varlığın ayn-ı sâbitesinde her anda hem zâhir ve hem de bâtın olur. Zâhir oluşunda o şey zuhûra gelir; bâtın oluşunda o şey yok olur. Bu hal kesiksiz olarak peşpeşe devam eder. O şeyin “ayn-ı sâbitesi” yani sâbit olan “hakîkat” ı ise onun subût bulmuş hakîkatı olduğu için bakâ halinde devam eder. Zira Hakk’ın vücûdunda “ilmî sûretlerden” ibaret olduğu için, bütün ayan-ı sâbite kendi mertebelerinden asla ayrılmazlar. Onlar “vücûd kokusu koklamamışlar” yani hâriçte vücûd bulmamışlardır; sadece Hakk’ın ilminde “sâbit” olmuşlardır. Mutlak vücûdun tecellî ettiği mahal bu ayân-ı sâbitedir.⁷¹

Şîs (a.s.) hakkında 1000 adet şehir kurup, hepsinde de minâre yaptırdığı ve kelime-i tevhîdi yaydığını kaydeden Bursevî, böylece daha baştan sonun haberinin vermiş ve bu arada kendi risâletini de tasdîk etmiş olmaktadır. Çünkü kendisi de babası Âdem gibi, Hz. Peygamber’e benzemekteydi. Bundan dolayı Hz. Muhammed’i ikrâr eden, bütün peygamberleri tasdîk etmiş, inkar eden de aynı şekilde bütün peygamberleri inkar etmiş olmaktadır. Peygamberlerden birini inkar eden de buna kıyas olunmaktadır. Bu anlamda Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer milletler cehâletleri sebebiyle bu irfan makamına yükselememişlerdir. Bursevî, Şîs aleyhisselam maddesini güzel bir şiirle tamamlayarak Âdem aleyhisselâma geçmiştir.⁷²

6. Âdem (a.s.):

Bursevî, Âdem aleyhisselâmı⁷³ anlatırken sırasıyla, tînetlerinin tahmir edilmesi yani yuğurulması, Hz. Havvâ’nın yaratılışı, cuma gününün önemi, Âdem aleyhisselâmla

⁷¹ Mustafa Tahralı, “Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık,” A. Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. III, İstanbul, 2000, s. 26-29.

⁷² Bursevî, *age*, 172-174a.

⁷³ Hz. Âdem kıssasının Bursevî’ye göre buradakilere benzer yorumları için bkz. Zülfiye Eser, *Es’iletü’s-Sahafîyye ve Ecvibetü’l-Hakkîyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İstanbul, 2003, s. 77-81.

ilgili soru-cevap şeklinde açıklamalar ve “Evlâd-ı Âdem’den İnsan-ı Kâmil” konularını işlemiştir. Burada bunlarla ilgili bilgilere dikkat çekilecek, insân-ı kâmil konusu tasavvuftaki ve Tuhfe-i Hasekiyye’deki anlamlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Bursevî’ye göre Ebu’l-Beşer Âdem (a.s.) Arafat dağının arkasında, Nu’mânü’l-İdrâk denen yerde, hamurun mayalanıp yoğurulmasında olduğu gibi, kırk gün zarfında tahmîr olunmuştur. Her bir gün Allah katında 1000 yıldır. O zaman toplam 40000 sene olmuş olur. Bu uzun müddet insanın yavaş yavaş, derece derece olgunlaştığını göstermektedir. Cesedin oluşumu böyle uzun sürede meydana gelirse ruh da ona kıyas edilebilir. Geçmiş ümmetlerin isti’dâdları az olduğundan tekmîl-i vücûd için ömürleri uzun olmuş, mahsulleri ise az olmuştur. Fakat kendisine merhamet olunan bu ümmetin yani Muhammed ümmetinin işleri az ve eserleri çok olup, diğerlerinden üstün olmuştur.⁷⁴

Gerek İslamî kaynaklarda gerekse diğer dinlerin kutsal metinlerinde Âdem’in (a.s.) yaratıldığı madde, yaratıldığı yer ve yaratılma şekli ile ilgili hususlar farklı farklı anlatılmıştır. Genellikle sahih kabul edilen bir hadise göre, Allah Âdem’i yeryüzünün her tarafından alınan toprak örneklerinin birleşiminden yaratmıştır. Bu toprağın çeşitliliğinden dolayı da Âdem’in nesli değişik karakterler taşımaktadır.⁷⁵ “İnsanın yaratılışından öyle uzun zaman geçti ki -o vakit- o, anılmaya değer bir şey bile değildi.” (İnsân, 76/1) meâlindeki ayetten de, Hz. Âdem’in yaratılışından, bedenî ve rûhî yönleriyle tam bir insan haline gelmesine kadar uzun bir zaman geçtiği manası çıkarılabilir. Nitekim Abdullah b. Abbâs’tan nakledilen bir rivayette, Âdem’in çamur halinden başlayarak her yaratılış safhasında kırk yıl kaldığı belirtilmektedir. Fakat bu rakamları kesin kabul etmeyip çokluktan kinâye saymak gerekmektedir.⁷⁶

Kur’an’da Hz. Âdem’in hangi günde yaratıldığı belirtilmemekte, ancak hadislerde onun Cuma günü yaratıldığı, o günde cennete konulduğu, yine Cuma günü cennetten çıkarıldığı, aynı günde tevbesinin kabul edildiği ve yine bir Cuma günü vefat ettiği belirtilmektedir. Ömrünün 1000 olduğunu söylemekle birlikte, daha uzun süre de

⁷⁴ Bursevî, *age*, vr. 174b-175a.

⁷⁵ Bkz. Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16; Tirmizî, “Tefsir”, 2/1.

⁷⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem” mad., *DİA*, C. I, İstanbul, 1988, s. 358; M. Âsım Köksal, *age*, C. I, s. 30.

yaşamış olabileceğini belirten Bursevî, medfeninde ihitilaf olduğunu, Ka'be'de, Hindistan'da Nevz dağında, Cebel-i Ebî Kubeys'te veya Minâ'da olabileceği konusunda görüşler olduğunu aktarmaktadır. Yine, onun cennetin doğusunda bir yerde olduğu veya başka bir rivayete göre Tufan'da Hz. Nûh'un, Âdem'in tabutunu gemiye aldığı, Tûfan'dan sonra da Beytûlmakdis'e defnettiği, şeklinde sözler de vardır. Bursevî, Havvâ'nın cennette, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade etmiştir ve 997 sene yaşamıştır.⁷⁷

Âdem (a.s.) ile ilgili soru-cevap şeklindeki açıklamalara bakacak olursak, ilk soru şudur: Âdem'den önce çeşitli mahlukattan⁷⁸ altı taife daha yaratılmış olduğu halde ve bunlardan başka gökyüzü ve yeryüzü varken Âdem'in vücûduna ne gerek vardı? Bursevî'nin buna cevabı vahdet-i vücûd anlayışını göstermektedir. Âdem'in vücûdu, kemâlât-ı ilâhiyyeye âyine olmak içindir. Zira melek, tek bir yön üzerinedir ki mahza cemâldir. Cin de böyle tek yönlü mahza celâldir. Allah'ın bir mevcûd daha yaratmasının sebebi cemâl ve celâli kendisinde toplayan bir kemâl ehli olmasındandır.⁷⁹ İbn Arâbî de Fusûs'unun başında bu konuyu ele alarak Âdem'in, âlem denilen aynanın cilâsı ve bu suretin ruhudur demektedir. Meleklerde Âdem'deki topluluklar yoktur, diyerek farkı ortaya koymaktadır.⁸⁰

Âdem'in tevbesinin ne zaman ve nerede kabul olunduğuyla ilgili olarak Bursevî, henüz cennetten inmeden makbul oldu demektedir. Zira Kur'an'da: *[Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.]* (Bakara, 02/37) ayetinden sonra *اهبطوا* [*İnin!*] (Bakara, 02/38) vârid oldu. Bu bakımdan Âdem'in yeryüzüne inişi *مغضوباً* [*Gazâba uğrayanlar*] (Fâtiha, 01/07) şeklinde değil idi. Zîrâ tâib olan *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ*

⁷⁷ Bursevî, *age*, vr. 175a-176a; Bolay, *agy*, 358-363.

⁷⁸ Bursevî, Hz. Âdem'den önceki yaratıklarla ilgili olarak başka bir eserinde Caberka, Câbersa ve Hûrekliyâ adında yaratıklardan bahsetmektedir. Bazılarına göre bunlar, Mi'râc gecesinde iman getirmişlerdir. Yine devamla şunları eklemektedir: İmâm Muhammed Bâkır, insanlığın babası olan Âdem'den önce bin çeşit veya daha fazla Âdem geldi, demiştir. İbn Arâbî de Ka'be'yi tavaf ederken ruhları temessül eden birkaç kişiye kim olduklarını sormuş, aldığı cevap "Âdem'den bin yıl önce gelmiş dedeleriniz." şeklinde olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku, İstanbul, 2000, C. I, s. 165-166.

⁷⁹ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 177a.

⁸⁰ İbn Arâbî, *age*, s.1-5.

[Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever.] (Bakara, 02/222) gereği Allah tarafından sevilir. Mahbûba ise gazap yoktur.

Diğer bir konu da cennetle ilgili meseledir. Âdem'in içinde bulunduğu cennet yeryüzü cennetlerinden idiyse, inişle emretmek ona uygun düşmez ve eğer semâvî cennetlerden idiyse bizzat ebedîliği gerektirir. Oraya girip “*Sen ve eşin beraberce oraya yerleşin*” (Bakara, 02/35) ayeti gereği orada kalması gerekirdi. Öyleyse Âdem'in cennetten çıkması ne demektir? Âdem'in dahil olduğu cennetin adı “Cennetü'l-Me'vâ”dır ki arş-i a'lânın sağ tarafında bir yüksek makamdır ki oraya girenin ebedî kalması gerekmemektedir. Bu meseleyi anlamak mesâil-i meşkledir. Zâhir uleması buna cevap verememişlerdir.⁸¹ Bursevî'nin görüşlerini bu şekilde açıkladıktan sonra bir de genel olarak İslam düşüncesinde cennetle ilgili ortaya konanlara bakmakta fayda vardır.

İslâm âlimleri cennetin yeryüzündeki bir bahçe mi yoksa gökyüzündeki bir yer mi olduğunu tartışmışlardır. Sözlük anlamından ve yukarıda geçen ayetten hareketle “bahçe” anlamına geldiğini ve yeryüzünde bulunduğunu, birçok Mutezile âlimi ve bazı ehl-i sünnet âlimleri savunmuştur. Bunu savunurken ortaya koydukları bazı deliller şunlardır: a) Eğer Âdem ve Havvâ'nın konduğu cennet ahirette iyilerin mükâfatlandırılacağı cennet olsaydı, onlara yasak konmaması gerekirdi; çünkü esas olarak cennette yasak yoktur. b) Cennette isyan ve günah olamaz; fakat Âdem ve Havvâ günah işlemişlerdir. c) Eğer burası asıl cennet olsaydı, orada kâfir bulunmaması gerekirdi; fakat şeytan orada kâfir olup bu yüzden kovulmuştur. d) Kur'an'da bildirildiğine göre cennet ebedîlik yurdudur; oraya giren bir daha çıkarılmaz (Hicr,15/48); halbuki Âdem ve Havvâ oradan çıkarılmıştır. İmâm Mâtürîdî, bu görüşlere katılıyor gibiyse de tam olarak cennetin yerini tesbît etmenin imkansız olduğunu, selefîn de bu kanaati taşıdığını belirtmektedir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu, Hz. Peygamberin mi'râc sırasındaki müşahedelerinden ve Kur'an'da geçen “İniniz” kelimesinin kullanılmış olmasından da

⁸¹ Bursevî, *age*, vr. 178a-180b.

hareketle, cennetin gökyüzünde olduğunu savunmuşlardır. Bazı âlimler de bu konuda kesin bir bilgiye ulaşılamayacağını, tartışmaya girmemek gerektiğini söylemişlerdir.⁸²

Bir diğer soru da, Âdem aleyhisselâmın ulvî tabakalardan bir tabakaya indirilmeyip de, hala rûhâniyetleri felekü'l-kamerde olduğu halde, yeryüzüne indirilmesinin gerekçesinin ne olduğudur. Buna göre yer, en aşağıda olmakla iniş, tam manasıyla âlemin merkezine olmuş olur. Yine, Âdem'in unsurları içinde en çok toprak olduğundan yeryüzüne iniş, asla rücû'dur. Bir başka sebep de şudur: Arzın hakâiki, sülûk-i Âdem'in netâicidir. Zira arzda sükûn ve sükût sıfatları vardır. Âdem'in dini de Allah katında teslim ve bağlılık demek olan islâmdır. Öyleyse **Âdem'in yere inişi nüzûl sûretinde urûcdur.**⁸³

Demek ki Âdem'in inişi, gerçek manada bir iniş değil, çıkıştır. Nüzûl, vücûd-i mutlakdan ayrılan nûr-i ilâhînin âlem-i süflî olan dünyaya, başka bir deyişle toprağa intikâline denir. Urûc, ilâhî nurun sırasıyla topraktan madene, ondan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan mahlukatın en şerefli ve özü olarak yaratılan insana intikâl ederek onun suretinde ortaya çıkmasına ve insanın da insan-ı kâmil mertebesine yükselerek ilk zuhûr ettiği asıl kaynağa, yaratıcısına dönmesine denir.⁸⁴

Urûc ve alçalma en kâmil tarzda bizim peygamberimizde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber nebîlerin sonuncusu olmuştur. Bu yükseliş ve alçalma en kâmil tarzda hangi velînin mertebesinde gerçekleşirse, o da velîlerin sonuncusu olur.⁸⁵

Vahdet ehline göre hiçbir makam insanın varlığından daha değerli değildir. Zira bütün varlıkların hedefi insanlığa ulaşmaktır. Varlıklar insanlığa ulaşabilmek için sürekli olarak yolculuk halindedir. İnsan da kendi hakikatine ulaşabilmek ve güzel ahlakla donanarak kemâline varabilmek için dâima seyr u sülûktadır.⁸⁶

Âdem (a.s.) ile birlikte Hz. Peygamber'in soyu burada bitmiştir. Bundan sonraki bölümde bazı tasavvufî kavramlar ele alınacaktır.

⁸² S. Hayri Bolay, *age*, s. 360-361.

⁸³ Bursevî, *age*, vr. 179b-180a.

⁸⁴ Mustafa Uzun, "Devriyye" mad., *DİA*, İstanbul, 1994, C. IX, s. 251-252.

⁸⁵ Nablûsî, *Âriflerin Tevhîdi*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2003, s. 42.

⁸⁶ Seccâdî, *age*, s. 498.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERDE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

I. İNSÂN-I KÂMİL

A. TASAVVUFTA İNSÂN-I KÂMİL:

Arapça olgun insan,⁸⁷ yetkin insan, kâmil insan⁸⁸ kavramının tasavvufta, lügat anlamından farklı ve kapsamlı bir anlamı vardır.⁸⁹ Tasavvufta a) Allah'ın zât, sıfat, isim ve fiilleriyle en mükemmel biçimde kendisinde tecellî ettiği insan. b) Âlemin var oluşunun ve varlığını sürdürmesinin sebebi. c) Hz. Muhammed'in nûru, Hakikat-ı Muhammediyye⁹⁰ gibi anlamlara gelebilmektedir.

Kâmil insana Şeyh, Önder, Hâdî ve Mehdî derler. Bilgin, Ergin, Kâmil ve Mükemmel derler. İmâm, Halife, Kutub ve Sâhib-i Zaman derler. Cihânı gösteren kadeh (Câm-ı cihân-nümâ), dünyayı gösteren ayna, büyük tiryak ve en büyük iksîr (iksîr-i a'zâm) derler. Ölüyü diriltten İsâ, âb-ı hayat içmiş Hızır, kuşların dilini bilen Süleymân,⁹¹ hidayet yolunun göstericisi olduğu için Âdem, belâ tufanından kurtardığı için Nûh, varlık ateşinden geçtiği ve insanların dostu olduğu için İbrâhim, varlık Firâvunu yokluk Nil'inde boğduğu için Musa, varlık Câlût'unu öldürdüğü ve Allah'ın halifesi olduğu için İlyâs, hakikatler aleminden haber verdiği için Cebrâil, isteyenlere maarif ve güzellik verdiği için Mikâil, müridlere mead ve kıyametten haber verdiği için İsrâfil, müridlerin nefs-i emmârelerini öldürdüğü için Azrâil, kalblerin Kaf dağının arkasında gizli olmasından dolayı Simorg, herkese şefkat bakışıyla baktığı için Büyük Karanlık ve Muhit Denizi, taliblerin susuzluğunu giderdiği için Bulut, nurlarıyla dünyayı aydınlattığı için Güneş gibi adlar verilmiştir. Ayrıca Fâruk, Âdil, Yektâ, Kızıl Kibriyâ, Korkunç, Çalgıcı, Derviş, Sûfî, Mürşid, Mü'min, Mümtehen, Ârif, Mâşuk, Azîz, Şâfî ve Kâfi isimlerinin de verildiği olmuştur.⁹²

Cîlî'ye göre insan-ı kâmil, ittifakla Rasûlüllâh (s.a.v) Efendimiz'dir. Hatta insan-ı kâmil isminin peygamberimizin isminden başka bir isme isnâd edilip bağlanması doğru değildir. İnsan-ı kâmil zâtı ile vücûd hakikatlerinin tümünü karşılar, letâfeti ile

⁸⁷ Cebecioğlu, *age*, s. 398.

⁸⁸ Uludağ, *age*, s. 250.

⁸⁹ Yılmaz, *age*, s. 312.

⁹⁰ Uludağ, *age*, s. 250.

⁹¹ Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil*, Türkçesi: Mehmet Kanar, İstanbul, 1990, s. 14.

⁹² Seccâdî, *age*, s. 240.

ulvî hakikatleri karşılar, kesâfeti ile de süflî hakikatleri karşılar. Devamlı olarak varlık hakikatlerinden her birini, kendine has inceliklerin biri ile karşılar.⁹³ İnsân-ı kâmil, külliyyât ve cüz'ıyyât, ulviyyât ve süfliyyât, hayvânât ve nebâtât, olmuş ve olacakların hepsini kapsar. Âlemde Hz. Muhammed'den başka kâmil insan yoktur. Onu tanıyan ve bilen Hakk'ı bilir.⁹⁴

İnsân-ı kâmil, Hakk'ın aynasıdır; ilâhî varlığı, kâinâtı gösteren bir aynadır. Nitekim İbn Arabî'ye göre, kainat ilk önce ruhsuzdu; tıpkı cilâsı vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem bu cilâsız aynanın cilâsı ve ruhu olmuştur. Ona göre insan, ilâhî isim ve sıfatların, bütün kemâllerini aksettiren cismi, büyük âlemin cisminden küçük olsa bile, insan büyük âlemin bütün hakikatlerini kendisinde toplamaktadır. İnsân-ı kâmil Allah'ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. İnsân-ı kâmil, bütün maddî ve manevî kemâl mertebelerini kapsamaktadır. İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed'dir. Ancak onun tarihî şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık hâlinde iken peygamber olan Muhammed'dir. yani hakikat-ı Muhammediyye'dir. İnsân-ı kâmil, varlığın ve hilkatin gayesidir. Zira ilâhî irade ancak onunla tahakkuk edebilir. Eğer insân-ı kâmil olmasa Allah bilinemezdi.⁹⁵

Hakikat-ı Muhammediyye, her devirde zamana göre değişen isim ve sûretlerde peygamber ve velî olarak zâhir olur. Sûfilerin anlayışına göre her insan, insan-ı kâmil olabilmek için bazı kabiliyetler taşır. Bu kabiliyetlerini tasavvufî terbiye ve usûllere göre geliştirenler, o makama adaydır.⁹⁶

B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE İNSÂN-İ KÂMİL:

Bursevî, insân-ı kâmil konusunda İbn Arabî ile aynı fikirdedir. Buna göre insân-ı kâmil, bilfiil mazhar-ı Hak'tır, halîfetullahtır. Çünkü insân-ı kâmilin kabûlü

⁹³ Abdülkerîm b. İbrâhim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, Terc. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Nşr. Remzi Gökner, Kısın, İstanbul, 1996, s. 255-274.

⁹⁴ Zafer Erginli (Edt.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 478.

⁹⁵ İbn Arabî, *Özün Özü*, Türkçesi: İsmâil Hakkı Bursevî, Edtr. Recep Kibar, İstanbul, 2005, s. 43-53; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Ankara, 1972, s. 134-137; Cîlî, *age*, s. 270-271; Yılmaz, *age*, s. 313.

⁹⁶ Cîlî, *age*, s. 262-265; Yılmaz, *age*, s. 314.

Hakk'ın kabûlü, reddi ise Hakk'ın reddidir. Sûreti, beşer sûretinde; hakîkatı ise ilâhî surettedir. Bursevî'ye göre, Hak Teâlâ, insân-ı kâmil ile ortaya çıkar.⁹⁷

İnsanlar dünyada yöneticileri seyretmek için nasıl toplanıyorlarsa, melekler de insân-ı kâmilî mütâlaa için öyle izdiham ederler. Fakat halk bunu anlayamaz. Çünkü zâhir beyinler, sûrete bakarlar. Melekler ise, insân-ı kâmilin salih amellerinden çıkan ve yayılan nurları görüp, yüzüne ışık vuran zatın tecellîsine bakıp, Hakk'ı ta'zîmle ta'zîm ederler ve dergâhına yüzler sürerler. Hatta kutbü'l-aktâb, hilâfet tahtına ve velâyet kürsîsine çıkınca, avâm ve havâs insanlar sultanın elini tutarak mubâyaa⁹⁸ ettikleri gibi melekler dahi kutba secde ederler. Zira kutub, zamanının Âdem'idir. Kıyamete kadar da her vaktin bir Âdem'i vardır ki, ona “Âdem-i Hakîkî” derler. Zira o, Hak Teâlâ tarafından âlemin korunması için gönderilmiştir. Zira âlem sûret ve Âdem rûhtur ve bekâ-i vücûddur. Çünkü Âdem-i Hakîkî'nin âdemiyyeti, hilâfet⁹⁹ iledir ve hilâfet de marifetteki kemâle bağlıdır.

Kuşkusuz enbiyâ vahiy ile ve evliyâ ilhâmıla müşerref oldular. Ebu'l-Beşer Âdem'e on sâhife indirildi ki alfabenin harfleri on sayfalık ilimden biriydi. Âdem, insan türünün başlangıcı olmakla alfabe de onun basit yapısına uygun olarak basitti. Zira Âdem, cisimler âleminde ve Rûh-i Muhammedî, ruhlar âleminde nokta gibidir ki, harfler, kelimeler, ayetler ve meydana gelişin sûreti onlardan ayrılmıştır. Yani Âdem zâhir ve Rûh-i Muhammedî bâtın ismine mazhardır. Âdem'e üflenene rûh, gerçekte Rûh-i Muhammedî'nin eseri ve Rûh-i Muhammedî dahi Rûh-i Ehadî'nin nûrudur. Ve bu eser ve bu nûr Rûh-i Ehâdi-i Zâtî'ye muttasıldır.¹⁰⁰

Başka bir eserinde Bursevî, insân-ı kâmilin iki kıdemi olduğundan söz etmiştir. Biri Kıdem-i Celâl ki, cehennem onunla per olur. Diğerisi ise Kıdem-i Cemâl ki, cennet de onunla imtilâ bulur. Cehennem ehl-i tabiat ve nefsin makamıdır yani Kıdem-i Celâl'e

⁹⁷ Zülfiye Eser, *Es'iletü's-Sahafîyye ve Ecvibetü'l-Hakîyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İstanbul, 2003, s. 40.

⁹⁸ Mubâyaa ve Bursevî'de mubâyaa konusu için bkz. Muammer Cengiz, *age*, s. 44-49.

⁹⁹ Hilâfet ve Bursevî'de hilâfet konusu için bkz. Muammer Cengiz, *age*, s. 24-29.

¹⁰⁰ Bursevî, *age*, vr. 177b-178a.

mazhardır. Cennet, ruh ve sır makamıdır yani Kıdem-i Cemâl'e mazhardır.¹⁰¹ İnsân-ı kâmil dünyada nefis ve tabiatı tezkiye etmekle cehennem kapılarını kapatmış, cennet kapılarını açmış olmaktadır.

Bursevî'ye göre insân-ı kâmilin cennete girişi, cennetin havsalarına göredir. Bilindiği üzere cennet sınırlıdır. İnsân-ı kâmilin ise sonu yoktur. Çünkü insân-ı kâmilin sonu olsa, Hakk'ın da sonunun olması gerekirdi.¹⁰²

II. ARŞ

A. TASAVVUFTA ARŞ:

Arş'ın kelime anlamı yükseklik, taht, çardak, tavan, kubbe, mülk, hakimiyet, ayağın yüksek yeri ve en büyük felek gibi anlamlara gelmektedir. İslâmî anlayışta üç anlamı göze çarpmaktadır: a) Arş ile en büyük cisim kastedilmiştir. b) İslâm bilginlerinin çoğuna göre arş ile kastedilen, gökleri kaplayan o en büyük cisimdir. c) Arştan maksat mülktür.¹⁰³

Tasavvufta arş ise a) Azamet mazharı, tecellî mahalli, zâtın hususiyeti, küllî cisim b) Allah'ın mukayyed isimlerinin istikrâr mahalli c) Küllî cisim, mutlak varlığın bedeni¹⁰⁴ d) Gönül¹⁰⁵ demektir.

Cîlî'ye göre, tahkîk sonucu verilecek mana uyarınca arş, azametın zuhur yeri ve de en önemlisi ilâhî tecellînin de namı yeridir. O en yüce nazargahtır, en parlak mahaldir, varlıkların bütün çeşitlerinin kapsamına alandır. Cismânî âlemin, rûhânî, hayâlî, aklî ve diğer âlemleri de içine alması itibarıyla arş Mutlak Vücûd'da, insânî vücudun cismi gibidir. Bundan dolayı sûfilerden bazıları ona "Arş küllî cisimdir." demişlerdir. Cîlî, konuyu cism-i küllî üzerinden ele almıştır.¹⁰⁶

¹⁰¹ M. Zeki Başyemenici, "İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbü'z-Zikr ve's-Şeref Adlı Eseri", Danışman: Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz, MÜSBE, İstanbul, 1997, s. 45.

¹⁰² Zülfiye Eser, *age*, s. 41.

¹⁰³ İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, (Redaksiyon) Kurul, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ankara, 2006, s. 31; Cebecioğlu, *age*, s. 118; Uludağ, *age*, s. 52.

¹⁰⁴ Uludağ, *age*, s. 52.

¹⁰⁵ Cebecioğlu, *age*, s. 118.

¹⁰⁶ Bkz. Cîlî, *age*, C. II, s. 21-25.

Bazıları arşla alakalı olarak “*hak ve hakîkatin aynası*” tabirini kullanmıştır. Arşa bu manayı verenler, onu hakîkatlerin, ilâhî ilimlerin ve rabbânî hikmetlerin tecellî mahalli olarak görmüşlerdir.

Arş, tüm mümkün varlıkları çevreleyen küllî ruh; tüm hakîkatleri içine alan insân-ı kâmilin kalbi; cisimler âlemini kuşatan cisim ya da Hz. Peygamber’in en kapsayıcı olmasından dolayı -ki bütün hidâyet isimleri onunla kâimdir- ahadiyyet-i cem’i kuşatan büyük âlemin tamamından ibârettir. Zira o tüm cemâlî ve celâli isimlerin zuhûr yeridir. Bundan dolayı onun şeriatı en mükemmel, en kuşatıcı, en geniş şeriattır. Zira o şeriat, teşbîh, tenzîh, tasrîh ve tenbîhi bir araya toplamıştır.¹⁰⁷

Arş’ın tasavvuftaki anlamlarına kısaca bu şekilde temâs ettikten sonra Bursevî’nin arş hakkındaki görüşlerini Tuhfe’den takip edelim.

B. TUHFE-İ HASEKİYYE’DE ARŞ:

Bursevî, Âdem aleyhisselâmı anlattıktan sonra *Medârü’l-Âlem es-Sultânü’l-A’zam* şeklinde bir başlık koymuş ve burada külliyet ve ihâtada diğerlerinden üstün olan ve benzeri bulunmayan beş nesnenin olduğunu söylemiştir. Bunlar sırasıyla arş, şems, sırr-i insân, kutbü’l-aktâb ve sultan-ı a’zamdır. İlk dördünü tasavvuf kavramları içerisinde; sultan ve vezir konularını da *Osmanlı İdârî Teşkilâtının Tasavvufî Yorumu* başlığı altında incelemek uygun olacaktır. Çünkü Tuhfe-i Hasekiyye’nin üçüncü bölümü¹⁰⁸ bu başlıkla başladığı için arada birliktelik sağlanacaktır. Yine İsmâil Hakkı Bursevî ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Ali Namı da Tuhfe-i Hasekiyye’nin konularını bu şekilde ayırmıştır.¹⁰⁹

Bursevî, külliyet ve ihâtada diğerlerinden üstün ve benzersiz dediği beş nesneden ilki olan arş konusunda şöyle demektedir: Arş-i a’zam, bütün yaratılmışları ihâta eylemiş ve onların hepsine mevkî ve mekân olmuştur. “*Rahmân, arşa istivâ etmiştir.*” (Tâhâ, 20/05) ayetiyle kastedilen, ilâhî rahmetin genişliğinin arş-i mecîd

¹⁰⁷ Erginli (Edtr.) *age*, s. 124-125.

¹⁰⁸ Bkz. İhsan Kara, *İsmâil Hakkı Bursevî’nin Tuhfe-i Hasekiyyesi, (III. Bölüm)*, Danışman: Prof. Dr. Muıstafa Tahralı, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

¹⁰⁹ Bkz. Namı, *age*, s. 1199-200.

üzerine istilâsıdır ki bunun anlamı arşın ilâhî rahmete alet ve sebep olduğunu haber vermektir. Çünkü yeryüzünde gerçekleşen ne kadar olay varsa hepsi gökyüzünün tesiriyle meydana gelmektedir ki bunların başlangıcı da arştır. Hatta arşın altında bir deniz vardır ki, yağmurlar oradan gökyüzüne inerler; sonra da elekten dâne geçirir gibi yeryüzüne düşmektedirler. Bu da ulvî tesirlere bağlı bir durumdur. Arşın genişliğinin ne kadar olduğunu ise Allah bilir.¹¹⁰

Zunnûn’a “Rahman arşa istivâ etti.” (Tâhâ, 20/05) ayetinden sorulunca “Allah bu ayetle zâtını ispat etti, mekânını reddetti. O zâtı ile mevcuttur. Eşya, Hak Teâlâ’nın dilediği biçimde O’nun hükmü ile mevcuttur.” şeklinde cevap vermiştir. Şiblî de aynı ayetle ilgili olarak “Allah’ın ilmine göre her şey eşit mesâfededir. O’na bir şey diğer bir şeyden daha yakın değildir” demiştir.¹¹¹

Arşın zirvesi, âlemin bittiği yerdir. Oraya hiçbir nebî ve melek ulaşamamışken Hz. Peygamber’în ulaşması, onun bütün meleklerden üstün olduğuna yeterli bir delildir. “Arşın yukarısında ve ferşin altında ne vardır ve bu âlem nerede ve neye müntehî olur?” sorusuna Bursevî şöyle cevap vermektedir: Sûfilere göre arşın üzeri “Âlem-i Melâ”dır. burası nihaysizdir ve makâm-ı ervâhtır. Akl-ı evvel bu makamdan seyredip mertebe-i insana gelmiş ve esmâ-i ilâhiyyeye zuhûr olmuştur. Bu akıl, evveliyet, âhiriyyet, zâhiriyyet ve bâtınıyet sırlarını toplamıştır. “Zîrâ Hakk’ın evveliyeti nüzûlen mebd-i seyr ve âhiriyyeti urûcen müntehâ-yı seyr olmaktadır. Ve zâhiriyyeti vücûd-i Hak ve bâtınıyyeti vücûd-i halk i’tibâriyledir.”

Arşın yukarısı hukemâya göre, “lâ-halâ ve lâ-melâdır.” Fakat bu görüş doğru değildir. Zîrâ bunda sadece dış görünüşe göre hüküm verme vardır. Bu da anlayış darlığındandır. Ferşin altı ise mutlak havadır. Bu hava ile arşın arası cennet ve cehennem dedikleridir. Ve A’râf, cennetin duvarıdır ki hârici cehennemdir ve ucu dahi emr-i vâsi’dir ki genişliğinin sınırını hâlıkı bilir. Ancak sûr-i İsrâfîl dahi böyledir ki, âlem-i kevni ihâta eylemiştir. Bir vech ile ki, bütün canlılar onun içindedir.¹¹²

¹¹⁰ Bursevî, *age*, vr. 185a-185b.

¹¹¹ Kuşeyrî, *age*, s. 88.

¹¹² Bursevî, *age*, vr. 187b-188b.

III. ŞEMS

A. TASAVVUFTA ŞEMS

Şems Arapça güneş demektir. Tasavvufta, ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlılardan münezzeh mukaddes özelliklerin çeşitlenmesinin tecellî yeri olan nûrdur. Güneş diğer unsurî varlıkların aslıdır. Allah varlığın tümünü, güneşte remz halinde yaratmıştır. Tabîî güçler, onu, Allah'ın emriyle yavaş yavaş varlığa çıkarır. Güneş sırların noktası ve nurların dairesidir.¹¹³

Allah Teâlâ, şemsi kendi zâtını ta'rîf için ve kameri mazhara remz için yaratmıştır. Kamer de şems gibi tecellî ve zuhûrda vüs'at üzerinedir. Fakat güneşin nûru, parlaklığı daha fazladır. İslam beldelerine ve küfür beldelerine beraber doğan güneş, “rahmet-i vâsia-i vücûdiyye”ye işâret olmuştur. Zât-ı ilâhînin tecellîsi dahi böyledir. Şems-i hakîkî, Allah Teâlâ'dır, şems-i hakîkat ve şems-i bâtın ise rûh-i izâfîdir.¹¹⁴

B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE ŞEMS

Bursevî'ye göre nasıl ki ay nûrunu güneşten alıyorsa, güneş de nûrunu nûr-i zâtıtan almaktadır. Şems, hilâl, kamer, bedr, yıldız, şimşek, ateş ve sirâc olmak üzere sekiz türlü nûr vardır. Hilâl, kamer, bedr ve yıldızlar nûrlarını güneşten almakla birlikte hepsinin de farklı taayyünleri ve çeşitli isimleri ve değerleri vardır. “*Ben Allah'tanım ve mü'minler de benim feyzimdendir.*”¹¹⁵ gereğince ehl-i imânın bütün nurları Nûr-i Muhammedî'dendir. Özel durumları Hakk'a karşı başka irtibatlarını ve sonuçta başka rütbelerde değerlendirilmelerini doğurmuştur.

Şimşek ışığı, buluttan ve güneş dışındaki diğer gök cisimlerinden hâsıl olur. Ateş, cehennemin yetmiş gücünden bir güç olarak alınmıştır. Cebrâil onu insanoğlunun faydalanması için yeryüzüne götürmeden önce, cennetteki nehlere daldırıp çıkarmış ve şiddeti geçtikten sonra dünyaya getirmiştir. Sirâc ise yağdan, yeşil ağaç vb. değişik

¹¹³ Cebecioğlu, age, s. 669.

¹¹⁴ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü “İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil”*, Haz. İhsan Kara, İstanbul, 2008, s. 673-674.

¹¹⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 619.

maddelerden vücûd bulmuştur. Nûr olması sebebiyle güneş ışığı altında değerlendirilmiştir.

Güneş doğudan doğduğu müddetçe, insan-ı kâmil mevcut olacaktır. Çünkü o âlemin rûhu ve insanoğlunun bekâsının sebebidir. Ne zaman ki güneş batıdan doğar; hayat, hayât-ı insâniyyeden hayât-ı hayvâniyete dönerse, rûhun bedenden ayrılması gibi insan-ı kâmil de âlemden ayrılır ve o zaman kıyamet kopar.

Güneşin kusûfu, ayın husûfu ve âhir zamanda batıdan doğması Hakk'ın tasarrufuna; kafirlerin ise gök cisimlerine tapmalarında yalancı olduklarına delildir. Çünkü doğru sözlü olsalardı gök cisimleri değişmezdi. Zira gerçek ma'bûd bir sünen üzerine bâkîdir.

Güneşin vücûdu hakîkate nâzır ve kamerin zâtı şeriate dâirdir. Ehl-i keşfin iki nûru vardır: Biri nûr-i hakîkat ve diğeri nûr-i şeriattır. İki halleri dahi vardır ki biri tecellî ve biri de istitârdır. Tecellî hâlinde iki nûrla, istitâr hâlinde bir nurla münevver olurlar ki bu da şariat nurudur ve her halde bu nurdan uzak olmazlar. Allah'a itaat eden, fakat hicâb ehli olanlar yalnızca şariat nuruyla münevver olurlar. Âsî olanlar ise tamamen nursuzdur. Çünkü iman nuru isyan karanlığıyla kaplanmıştır. İşte kafir ile âsî (mü'min)nin farkı buradadır. Mü'minin aslında, mestûr da olsa nûr vardır; fakat kafirde bu aslî nur yoktur. Onun yerine küfür karanlığı vardır. Ama kâfirde bile fitrî bir nûr vardır. Çünkü, âlem-i mîsâkta mü'min ile kâfir arasında bir fark yoktu. Fakat sonra küfrüyle o nur mestûr olmuş; ne var ki tamamen ortadan kalkmamıştır.¹¹⁶

Bursevî bu konuyu vahdet-i vücûda ilişkin şu sözleriyle tamamlamıştır: Ey mü'min! Vücûd-i Hakk'ı ikrâr edenlerin niceleri ta'tîl ehli gibi merdûd olmuşlardır. Sen gayret göstererek şirk-i hafîden kurtulup, hakîkî bir muvahhid ol! Doğrusu, şirk-i hafîye, *zenb-i vücûd* derler. Zenb-i vücûd, vücûdda taaddüt olduğunu düşünmektir. Bu günahın bağışlanması ancak "*Lâ mevcûde illâllâh*" sırrının zuhûr etmesiyle mümkündür. Onun için bu kelimeleri diliyle söyleyen bir kimse, hakîkatini tadamazsa

¹¹⁶ Bursevî, *age*, vr. 188a-191b.

yine şirkten kurtulamaz. Zira kemâl dedikleri lütufla değil, belki ma'nâ ve hakikat ileler.¹¹⁷

Yeri geldikçe ifade edildiği gibi Bursevî, vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir sâffidir. Hatta “vücûd”u bu şekilde zevk edememeyi gizli şirk olarak ele alıp, çalışarak bu mertebeye varılmasını öğütlemektedir. Nablûsî'ye göre de vücûd ve mevcûd arasındaki farkın bilinmesi gereklidir. Çünkü mevcûdlar çok ve farklıdır; vücûd ise birdir ve kendinde farklılaşmaz. Vücûd asıldır, mevcûdlar ise ona tabidir. Mevcûdun anlamı vücûdu olan demektir; yoksa mevcûd “vücûd” demek değildir. “Vücûd Allah'tır” denildiğinde, “Bütün mevcûtlar Allah'tır.” manası kastedilmemektedir. Bütün mevcûtların kendisiyle ayakta durduğu Vücûd, Allah'tır, denilmektedir.¹¹⁸ Hakikat açısından ise her şey Hak Teâlâ'dır. Kâmil ârif, aklî ve hissî vehimlerin ortadan kalkmasının ardından işin gerçeğini ve özünü idrâk ettiğinde, mahsûs ve mâkul her şeyin bir olan Vücûd-i Hak olduğunu anlar. (...) Vahdet-i vücûd, sâlihlerin vecdlerinde, kemâl ehlinin işâretlerinde en önemli araştırma konusudur. Çünkü vahdet-i vücûd, bütün ihlâs sahiplerinin amellerinin dayandığı şer'î tevhittir. Vahdet-i vücûdun dışında kalan ise, gâfillerin amellerinin dayanağı olan gizli şirkir.¹¹⁹ Bursevî'nin kastettiği de bu olsa gerektir.

IV. SIRR-I İNSAN

A. TASAVVUFTA SIRR-İ İNSAN

Sır, ruh gibi beden kalıbına tevdi edilmiş bir latîfedir. Sûfîlerin esasları ve prensipleri sırrın müşâhede (ulûhiyeti seyr ve temâşâ) mahalli olduğunu îcâp ve ifâde etmektedir. Nitekim ruhlar aşk ve mahabbet; kalbler ise irfân ve ma'rifet mahallidir.¹²⁰ Bu anlamda sır, rûhun rûhudur.¹²¹ Sır, tecerrüd ve safâ yoluyla ruh makamına yükselmiş kalbtir. Hâlin, makâmın ismine ıtlak edilmesi cihetinden kalb mecâzî olarak sırrın

¹¹⁷ Bursevî, *age*, vr. 191a-191b

¹¹⁸ Abdülganî en-Nablûsî, “*Gerçek Varlık*”, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2003, s. 20-21.

¹¹⁹ Nablûsî, “*Âriflerin Tevhîdi*” Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2003, s. 95 ve s. 143.

¹²⁰ İsmâil Ankaravî, *Nisâbü'l-Mevlevî Tercümesi*, Farsça'dan İzahlarla Tercüme Eden: Tâhirü'l-Mevlevî, Haz. Yakup Şafak-İbrâhim Kunt, Konya, 2005, s. 234; Kuşeyrî, *age*, s. 182.

¹²¹ Uludağ, *age*, s. 430.

mahallidir.¹²² İnsanın sırrı, rûhtan daha latîf olan bir emânettir; ruh da kalbten daha latîftir.¹²³

Tasavvufta sırr-ı insandan başka sırlardan da bahsedilmiştir. Kısa kısa bunlara da bakmakta fayda vardır. **Sırr-ı hâl**, içinde Hakk'ın murâdının bilindiği durumdur.¹²⁴ **Sırr-ı ilim**, ilmin hakîkatıdır. Zira ilim hakîkatte Hakk'ın aynıdır.¹²⁵ **Sırr-ı hakîka**, her şeyde Hakk'ın hakîkatini ifşâ etmemek demektir.¹²⁶ **Sırr-ı kader**, kaderden başka bir şeydir. Sır, mahlukata tahakkümün ta kendisidir.¹²⁷ Neyin neyi gerektirdiğini sadece Allah bilir.¹²⁸ **Sırr-ı rubûbiyyet**, bir rabbe muhtaç olana bağlı bir sırdır. İki müntesibi olan bir nisbettir. **Sırr-ı sırr-ı rubûbiyyet**, ayan sûretlerde zuhurdan ibarettir. **Sırr-ı tecelliyât**, her şeyin her şeyde temâşâ edilmesidir.¹²⁹ **Sırru's-sır**, sırda gizli kalan sırdır.¹³⁰

B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE SIRR-I İNSÂN

Sırr-ı insan gerçekte sırr-ı ilâhîdir. Zira insanda ne kadar kemâlât varsa hepsi Hak'tan kazanılmıştır. Bundan dolayı insan kemâlâtta Hak'la beraber değildir. İnsan fer', Hak asıldır.¹³¹ Bursevî başka bir eserinde sırr-ı insânı, hakîkat-ı Muhammediyye'den ibârettir ki hakîkat-ı ilâhî sureti üzerine zâhir olmuştur, şeklinde açıklamaktadır. Nitekim hadiste “Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yaratmıştır.” buyurulmuştur. Sûret-i ilâhiyyeden murâd, hayat, ilim, semî', basar, irâdet, kudret ve kelâmdır. Âdem'in sûreti bu ilâhî sûret üzeredir. Zira fiilî olarak mazhardır. Yine insanın sırrı, Hakk'ın sırrının zâhiri ve sûretidir. Hakk'ın sırrı ise insanın sırrının bâtını ve hakîkatıdır. Kudsî bir hadiste, “İnsan benim sırrım, ben insanın sırrıyım”

¹²² Seccâdî, *age*, s. 420.

¹²³ Erginli (Edtr.) *age*, s. 910.

¹²⁴ Uludağ, *age*, s. 430; Cebecioğlu, *age*, s. 642.

¹²⁵ Cebecioğlu, *age*, s. 642.; Seccâdî, *age*, s. 420.

¹²⁶ Seccâdî, *age*, s. 420.

¹²⁷ Erginli, *age*, s. 910.

¹²⁸ Uludağ, *age*, s. 430.

¹²⁹ Erginli, *age*, s. 910; Uludağ, *age*, s. 431; Cebecioğlu, *age*, s. 642.

¹³⁰ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *Lümâ'*, Haz. Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 346.

¹³¹ Bursevî, *age*, vr. 191b-192a

gelmektedir. Bu sırr-i insan, hakikat-i insâniyyeden ibârettir ki hakikat-ı ilâhiyye sûreti üzerine zâhir olmuştur.¹³²

Bursevî diğer taraftan vücûd-i insandan sır mertebesini, felekler ve cansızlar yaratılmadan önceki “gece ve gündüz yok” mertebesinin adlandırmasına benzetmektedir. Çünkü insan bu mertebede aslî hâli üzeredir ve tagayyür kabul etmez mazhar-i zâttır. Fakat gece ve gündüz nasıl değişirse, insan ruhu da öylece değişmektedir. Nitekim Hz. İbrâhim (a.s.) kamerin, yıldızın ve şemsin tagayyürâtını görüp, bunlar doğup batıyor ve değişime uğruyor deyip, bu şekilde ma’bûd olmayacağını ortaya koyarak kafirler üzerine delil getirip dinlerini iptal etmiştir. Yıldızdan murad aklın nûrudur; kamer ile kastedilen kalbin nurudur ve güneş ile kastedilen de rûhun nurudur. Yani akıl, kalb ve ruhtan hâsıl olan envar ve tecelliyâtın devâmı yoktur. İşte sâlik buna mağrur olmayıp tehlikeden uzaklaşmalı ve tecelliyât-ı sıriyyeye terakkî etmelidir. Zira öncekiler nûr-i sıfat olup tagayyür kabul ederken, tecelli-i sır ise nûr-i zâttır ve zevâl kabul etmez. Onun sahibi tecellî ve istitâr perdelerinden geçmek suretiyle tecelli-i dâimde karar kılar ki kâmil manada istikrar bu tecellîdedir. Bu tecellîde berk vardır. Bu mertebede olanlar “Kâbe Kavseyn” derecesine inmekle yanmazlar. Belki tarafeyni cem’ edip hoş bir halde olurlar. Sonuç olarak bundan anlaşılmaktadır ki, sırr-ı insân, bütün mertebeleri câmi’dir.¹³³

V. KUTBÜ’L-AKTÂB

A. TASAVVUFTA KUTUB VE KUTBÜ’L-AKTÂB

Kutub Arapça’da değirmen taşının miline denir. Büyük değirmen taşı milin (kutbun) etrâfında döndüğü gibi kâinat da idare bakımından kutbun etrafında döner. Tasavvufta en büyük velî, Allah’ın her zaman nazar kıldığı yer olan tek kişi, âlemin ruhu gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Âlemde kutbun varlığı, bedende ruhun varlığı gibidir; âlem de onun bedeni gibidir. Her şey kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket eder. Yani her şeyi o idare eder. Kutub bunu yaparken Allah’ın irâdesiyle hareket eder. Mutlak bağımsız yetki ve güç sadece Allah’ındır. Emir âleminden halk

¹³² Râsim Efendi, *age*, s. 618.

¹³³ Bursevî, *age*, vr. 191b-193b.

âlemine doğru meydana gelen tenezzül olayları kutub üzerinden cereyan ederek vuku bulur.¹³⁴

Kutbun sağ ve solunda iki imam bulunur. Sağdaki melekût âlemini, soldaki mülk âlemini yönetir. Kutub vefât edince yerine soldaki geçer. Sonraki dört velî evtâd yani direkler diye isimlendirilir. Bunlar dört yönün yöneticisidirler. Abdâl, ahyâr adını alan yediler, yedi iklimin yöneticisidirler. Kırklar yani nücebâ, halka yardım eden kişilerdir. Üçyüzler yani nükebâ, insanları denetleyen ve gözetleyen velîlerdir.¹³⁵

En büyük kutubluk, Kubû'l-Aktâb yani kutublar kutbu mertebesidir. Kutbü'l-Aktâb, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bâtınıdır. Buna göre en kâmil olmak ona mahsus olduğundan, kutubluk da onun vârislerine yaraşır. Velâyet ve kutbü'l-aktâblık mührü ancak peygamberlik mührünün bâtını üzerine olur.¹³⁶ Gavs-i A'zam da denilen Hz. Muhammed'in ruhu olan kutubların kutbudur. Bütün velîlerin en üst makamıdır.¹³⁷

İbn Arabî'nin şu açıklamaları, kutub kelimesinin cömertçe kullanılmasındaki nedeni açıklaması bakımından önemlidir: "Sûfîlerin dilinde 'Filanca kişi kutubdur' demelerinden murâd nedir? diye sorarsan, buna şöyle cevap verebiliriz: Onların dilinde kutub bütün hal ve makamları bünyesinde toplayan kimsedir. Ancak bunun anlamını genişleterek kendi beldelerinde ve her belde her hangi bir makamda bulunan ve o makamda tek olan kimseye kutub diyorlar. Bu tanımlamaya göre bir şehrin (en üstün gayb) adamı o şehrin kutbudur. Bir cemaatin kutbu o cemaatin kutbudur. Hakîkî manada kutub ise bir zaman dilimi içerisinde ancak bir kişidir. O da kutbü'l-gavs'tır."¹³⁸ Tek kutub işte o Hz. Muhammed'in ruhudur. En mükemmel şekilde zamanın kutbunda tecellî etmiştir.¹³⁹

¹³⁴ Cebecioğlu, *age*, s. 460-461; Uludağ, *age*, 299; Seccâdi, *age*, s. 288.

¹³⁵ M. Kara, *age*, s. 197.

¹³⁶ Erginli, *age*, s. 571-572.

¹³⁷ Seccâdi, *age*, s. 289.

¹³⁸ Erginli, *age*, s. 573-574.

¹³⁹ M. Kara, *age*, s. 198.

B. TUHFE-İ HASEKİYYE'DE KUTBÜ'L-AKTÂB

Bursevî'nin, diğerleri üzerine üstün ve benzersiz dediği varlıkların dördüncüsü kutbü'l-aktâb'dır. Buna göre kutubların kutbu her asırda tek olur, iki olmaz. Onun için “*Medâr-i Âlem*” (âlemin merkezi) ve “*Gavs-i A'zam*” derler. Değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşla geçen demir eksene aktâb demelerinin sebebi, bütün ulviyyât ve süfliyyâtın bekâsının dahi kutbü'l-aktâb üzerine dönmesindendir. İsm-i a'zamın mazharı ve sırr-ı muazzamanın masdarıdır ki bu da ulûhiyet rütbesidir. İlâhî yardımın herkese onunla erişmesiyle gavsdir. Hakk'ın vekîlidir ve mutlak tasarruf sahibidir. Eğer onun kalbi nazargâh-i ilâhî olmasaydı hiçbir gönül nur ve parlaklık bulamazdı. Onun vücûdu olmasaydı kimse göz açıp kapayıncaya kadarki sürede bile hayatta olamazdı. İsmi Allah katında “*Abdullah*”tır. Ubûdiyetin halâvetini gerektiği gibi tatmıştır. “*İnsan zayıf yaratılmıştır.*” (Nisâ, 04/28) sırrıyla kâim olup ondan âcizi yoktur. “*Allah her şey üzerinde iktidar sâhibidir.*” (Kehf, 18/45) gereğince ondan daha kâdiri yoktur. Birincisi zâtî sıfatı, ikincisi ârızî sıfatıdır.

Bir kimse kutbiyyet makamına erdiği zaman misâl aleminde onun için yüksek bir taht kurulur ve bütün ervâh, melekût ve nâsût ehli ona mubâyaa ederler. Onun kutbiyyete geçmesiyle süflî olan kutbun âhirete irtihâli aynı zaman diliminde gerçekleşir. Eğer böyle olmayıp da arada boşluk olursa âlem harâb olur.

Başka bir konu da kutbiyyetin mîrâs olmadığıdır.¹⁴⁰ Bir kutub, kutbiyyetini oğluna arz edince kutubluğun miras olmadığı; fakat ulûmundan bazı ulûmun in'âm olunabileceği şeklinde bir ilâhî uyarı kendisine yapılmıştır. Bundan anlaşılan kutbun sahip olduğu ilimler diğer ilimlere kıyas olunmaz. Zira ilâhî ilimlerden başkası itmi'nân mahalli değildir. Ama saltanat böyle değildir; belki mîrâs olur. Onun için *bir kimse çalışarak sultân ve nebî olamaz; fakat vezîr ve velî olur.* Kutub, önceki kutbun çocuğu gibidir. Kutub vefât edince solundaki imam olan *Abdülmelik*, onun yerine geçer.

¹⁴⁰ Ayrıca bkz. Namlı, *age*, s. 280-281.

Kutbü'l-aktâb, âlemin merkezini korur. Sağındaki imam, ruhlar âlemini, solundaki ise cisimler âlemini, dört evtâd doğu, batı, kuzey ve güneyi, yedi ebdâl da yer kürenin iklimlerini alttan ve üstten zaptederler.¹⁴¹

Bursevî, kutbü'l-aktâbdan başka bir de “*Kutb-i İrşâd*”dan bahsetmektedir. Kutbü'l-aktâb her asırda bir tane olurken, kutb-i irşâd her asırda birkaç tane olabilmektedir. Bir bedende nasıl ki iki ruh olmazsa, bir şehirde de iki siddîk olmaz. Siddîk'ın bir şehirde iki halîfesi de olmaz. Zira şehirler halkın bedenleri gibidir. Bedensiz ruh olmadığı gibi ruhsuz beden de olmaz. Bundan dolayı şehirlerde şariat hükümlerini öğreten ulemâ gerektiği gibi irşâd ve teslîk için de ârifler ve kutublar gereklidir.¹⁴² Evliyâ içinde “efrâd” dedikleri tâifeden niceleri kutb-i irşâd olmakta karar etmişler ve kutbiyyet-i vücûdu kabul etmemişlerdir. Kutb-i irşâd ve kutb-i vücûd kutbiyyette müşterektirler.¹⁴³

Kutb-i irşâd, ilme'l-yakîn mertebesinde, diyerek kutub konusundaki sözlerini bitiren Bursevî, buradan itibaren “*ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn*” konularını ele almıştır. Buna göre ilme'l-yakîn, ma'lûmun nazar ve istidlâl yoluyla bilinmesidir. Ayne'l-yakîn, ma'lûma müşâhede ile ulaşmadır. Hakka'l-yakîn'de ise gerçeklerin esrârı bilinir ve tam anlamıyla bir itmi'nân hâsıl olur. Hakka'l-yakîn mertebesinde olanlar kutb-i vücûd olurlar.¹⁴⁴ Tevhîd açısından bakıldığında hakikat ehlinin tevhîdi aynî (görerek), diğerlerinininki resmîdir. Diğerleri ya taklit ehli, ya nazar veya istidlâl ehlidir. Taklît ehlinin hâline ise i'tibâr yoktur. Nazar ehli ilme'l-yakîn'de olup, ayne'l-yakîn'den mahcûbdur. Ayne'l-yakîn ehli olanlar tevhîd-i ef'âl, sıfat ve zâta mazhar olanlardır. Ve bunlar öncelikle enbiyâ ve rasûllerdir; sonra onlara tâbi' olanlardır.¹⁴⁵ Hakka'l-yakîn mertebesinde müşâhede ettiği nesnenin hakîkatine muttali' olmak vardır.¹⁴⁶

¹⁴¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, Haz. Mustafa Utku, Uludağ Yay., İstanbul, 2002, C. III, s. 192; Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*, Çev. Nâim Avan, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 110.

¹⁴² Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 194b-199a.

¹⁴³ Bursevî, “*Kitâbü'n-Neîce*”, Haz. Ali Namlı ve İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, C. I, s. 299.

¹⁴⁴ Bursevî, “*Tuhfe-i Hasekiyye*”, vr. 199a-200b. Ayrıca bkz. Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*, Çev. Nâim Avan, İstanbul, 2002, s. 92.; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz. S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1996, s. 532-533.

¹⁴⁵ Bursevî, *Kitâbü'n-Neîce*, Haz. Ali Namlı ve İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, C. I, s. 332.

¹⁴⁶ Bursevî, *age*, s. 273.

Tuhfe-i Hasekiyye’de Kutbü’l-Aktâb’dan sonra Sultân-ı A’zam ve Vezîr-i A’zam konuları gelmektedir. Bunlar, kendi içinde bir bölüm olarak incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUHFE-İ HASEKİYYE'DE OSMANLI İDÂRÎ TEŞKİLÂTININ TASAVVUFÎ YORUMU

I. SULTÂN-I A'ZAM

A. GİRİŞ

Osmanlı devletinde sultan, vezir ve Tuhfe-i Hasekiyye'deki yorumlarına geçmeden önce, Bursevî'nin "Osmanlı" ile alakalı bazı fikirlerini ortaya koymanın faydalı olabileceği görülmektedir. Çünkü bu fikirler müellifin konuya bakışı hakkında ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı sultanlarını Huddâmü'l-Haremeyni'-ş-Şerîfîn¹⁴⁷ diye isimlendirerek onların güzel amel ve niyet bakımından, insanın a'zâ ve kuvvetlerinden kalb gibi olduklarını söyleyen Bursevî, insanın kalbi nasıl ki bedeni yöneten bir merkezse, onlar da yani Osmanlı sultanları da bu şekilde âlemin yöneticisidirler.¹⁴⁸ Zira kutb-i zâhirdir ki Haremeyn'e ve diğer İslâm beldelerine yardım ve feyiz onlardan ulaşır. Din ve dünya işleri onlarla muntazam olur. Bundan dolayı saltanatın merkezi olan İstanbul, Mekke'ye göre Medîne gibidir. Çünkü İstanbul, topluluk ve kuvvetin merkezidir.¹⁴⁹

"Hilâfetin Kureyş'e ait olup olmadığı hakkında meşhur tartışma varken eğer yöneticilerin Kureyş'ten kabilesinden olma zorunluluğu varsa, o zaman diğer İslâm meliklerinin durumu ne olur?" sorusuna Bursevî'nin verdiği cevap şöyledir: "Onlar halifenin halifeleri konumundadırlar. Fakat Osmanlı Melikleri, diğer melikler üzerine her açıdan üstündürler. Belki Osmanlı Melikleri, kuvvet-i kâhireleri sebebiyle asıl hükmündedirler. Zira Ensâr, Muhâcirûn üzerine ne mertebede ise, Osmanlı melikleri dahi Mekke Şerifleri'ne göre böyledir. Eğer Ensâr olmasaydı, Muhâcirûn ile harp işleri yapılamazdı." Görüldüğü gibi Bursevî, Osmanlı yöneticilerinin Kureyş'ten olmasa bile üstün güçleriyle asıl hükmünde olduklarını ve Mekke Şerifleri'ne göre Ensâr mertebesinde olduklarını ortaya koymaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ "Osmanlılarca, "Mukaddes Belde" diye adlandırılan Haremeyn bölgesi sâkinlerine yardım ve hizmet, büyük bir önem taşıyordu. Bu yüzden daha Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'den başlamak üzere Osmanlı sultanları kendilerini oranın hâkimi değil, hâdimi olarak kabul ediyor ve kendilerine "Hâdimü'l-Haremeyn" ünvânıyla hitâb edilmesinden son derece memnûn oluyorlardı." Bkz. Ziya Kazıcı, *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, Timaş, İstanbul, 1996, s. 182.

¹⁴⁸ Farabî de "Erdemli Şehir" konusunda idareciyi insanın kalbine benzeterek açıklamaktadır. Bkz. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul, 2005, 3. Baskı, s. 141-142.

¹⁴⁹ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, vr. 149a-149b.

¹⁵⁰ Bursevî, *age*, vr. 148a-148b.

Bursevî, Osmanlı'nın kuruluşundaki manevî güce şu ifadelerle dikkat çekmektedir: “Bu devlet erkânı ve saltanat ahvâli, hükemâ-i ilâhiyenin tedbîri ile kurulmuş ve bütün işler “ülû'l-elbâb” ile müşâvere yapılarak görülmüştür. Bundan dolayı önceki melikler büyük oranda mansûr olmuşlardır. Zira ervâh-i âliye, onlara zâhiren ve bâtinen yardımcı, onlar da nasihat almaya istekliydiler. Onun için mülûkün memleketine hıyânet edilmemelidir.”¹⁵¹ Başka bir yerde geçen şu sözler de konumuzla ilgilidir: “Saltanatın başlangıcında ‘Nizâm-ı Mülûk-i Osmâniyye’ evliyânın nazarıyla olmuştur.”¹⁵²

Osmanlı'nın kurulduğu dönemlerde tasavvufî gelenek fikrî ve felsefî boyutuyla, ahlâkî düsturlarıyla, şiiri ve sanatıyla, sosyal yapılanma ve teşkilat yönüyle, tebliğ ve cihad misyonuyla Anadolu toplumunun inşâsında fevkalade önemli bir görev ifâ etmiştir. Osmanlı Devleti'ni kuran irâde de büyük çapta bu kaynaktan beslenmiştir. Osmanlı'nın kuruluş sürecinde, bir Osman Gâzi kadar, kayınpederi Şeyh Edebâli'yı da nazar-ı dikkate almazsak; Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr)'ın aynı zamanda Âhîler'in pîri olduğuna bakmazsak; Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan ile, onu damat edinecek kadar yakın ilişki içinde olduğunu görmezden gelirsek; nihâyet bir Fâtih Sultan Mehmed Hân'ı, hocası ve şeyhi Akşemseddin'i hesâba katmadan anlamaya kalkarsak, Osmanlı'yı Osmanlı yapan sırrı keşfetmekte zorlanırız. Osmanlı yönetiminin tasavvufî çevrelerle olan bu yakın münâsebeti son dönemlere kadar devâm etmiştir. Bu yakın alâka ve karşılıklı iyi ilişki sebebiyle, Osmanlı Devleti tasavvûfî akımları genelde hep desteklemiş, tekke ve zâviyelerin kuruluşunu teşvik etmiş ve onlara vakıflar tahsîs etmiştir. Bunun sonucu olarak tekke ve zâviyeler eğitim, sosyal dayanışma, kamu hizmeti gibi bazı görevleri hakkıyla ifâ etmiştir. Osmanlı'yı kuranlar, işte böyle bir sosyal ve kültürel ortamda yetişmiş olan derviş ruhlu insanlardır. Onun için Osmanlı'nın kurulup güçlenmesinde tasavvufî kültür birikiminin çok büyük rolü olmuştur. Osmanlı'yı asırlarca ayakta tutan en önemli ruh ve mânâ kaynağı da tasavvufî kültürden başka bir şey değildir. Başlangıçta derviş ruhlu insanların kurduğu Osmanlı

¹⁵¹ Bursevî, *age*, vr. 182a-182b.

¹⁵² Bursevî, *age*, vr. 198b; Namlı, *age*, s. 179.

Devleti, zamanla âdetâ bir “Derviş Devlet” hüviyeti kazanmış, onun eğitip şekillendirdiği toplum da bir “Derviş Toplum” haline gelmiştir.¹⁵³

Bu kısa girişin ardından Osmanlı’da ve Tuhfe’-i Hasekiyye’de sultanın anlamına bakmaya çalışalım.

B. OSMANLI DEVLETİNDE SULTAN

Sultan, Arapça bir kelime olup huccet, delil, güç, kudret, vâli, pâdişah ve zor gibi anlamlara gelmektedir. Tarihte ilk defa Abbâsî vezirleri için kullanılan bu ünvân, zamanın akışı içerisinde hükümdarlar için de geçerli olmuştur.¹⁵⁴

Osmanlı’da padişahların kullandıkları unvanlar, bunların kullanıldıkları yerler Osmanlı hakimiyet anlayışı açısından önemlidir. Halil İnalcık bunları şer’î ve örfî unvanlar olarak iki kısımda değerlendirmekte ve resmî belgelerde bunların dikkatli ve itinâ ile kullanıldığını belirtmektedir. Bunlar bey, han, hakan, hüdâvendigâr, gâzi, kayzer, sultan, emir, halîfe ve pâdişah gibi unvânlardır. Bunların içinde sultan unvânı Kur’an ve hadislerde sık geçen, Osmanlı hükümdarları tarafından en çok kullanılan islâmî nitelikli bir unvân olmuştur.

Osmanlı hakîmiyet anlayışı şüphesiz esas itibariyle İslâmî anlayışa dayanmakla birlikte eski Türk-Oğuz töresinden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Hâkimiyet anlayışının “elest bezmi” nazariyesiyle açıklanması yani insanların Allah’a mutlak, O’nun dışındakilere şartlı olarak itaat etmeleri gerektiği telakkîsi ve böylece iktidârın kaynağı konusu islâmiyette önemle üzerinde durulan hususlar olmuştur. Ayrıca hükümdarlar iktidârın Allah tarafından kendilerine verildiğini kabul ederken, hukukçular ise iktidârın Allah’ın yeryüzündeki halîfesi olan halka ait olduğunu, halkın başta adâlet olmak üzere belirli şartlara uymak kaydıyla bir hükümdara biat ile havale ettiğini, şartların ihlâlî durumunda hal’ ederek iktidârı o kimseden alıp bir başkasına verdiklerini ifâde etmişlerdir. Biat ümmet irâdesinin pâdişâha havâlesi olup, adâlete riâyet etmeyen pâdişahı bu tevliyet geri alınmıştır. Osmanlı pâdişahları bu konuda

¹⁵³ Osman Türer, “*Osmanlı’nın Temelindeki Manevî Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu’da Tasavvuf*”, Osmanlı Ansiklopedisi, Edtr. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, C. IV, s. 375-383.

¹⁵⁴ Cebecioğlu, *age*, s. 651.

çok daha mûtedil bir yol benimsemişler ve bunu da cülûs münâsebetiyle çıkardıkları fermânda “Allah’ın lütfuyla kendilerine saltanat müyesser olduğunu” ifade ile orta yolu bulmuşlardır.

Yetki ve sorumluluklarına kısaca değinecek olursak, bütün dünyevî ve dînî idârenin pâdişah adına yapıldığı söylenebilir. Pâdişah dünyevî yetkilerinin idâresinde sadrâzamları, dînî yetkilerinin idâresinde ise önceleri kadiaskerleri, daha sonra şeyhülislamı vekil tayin etmiştir.¹⁵⁵ Bu iki makama yapılacak tayin ve azillerde padişahın mutlak salâhiyeti olduğu bilinmektedir. Alınan her türlü karar divan toplantıları sonunda arz yoluyla onun tasdîkine sunulması da padişahın nihâî karar mercii olduğunu teyit etmektedir. Ancak mutlak yetkilere sahip olduğu sanılan Osmanlı padişahlarını kısıtlayan çeşitli unsurların mevcûdiyetini de belirtmek gerekir. Yavûz, Kânûnî gibi en güçlü Osmanlı padişahları bile iktidârlarının sınırlı oluşunu çeşitli hâdiselerde görmüşlerdir. Bu kısıtlamaların başında şer’î hukuk kâideleri gelmektedir. Ebussuûd Efendi, devlet idâresiyle ilgili olarak verdiği bazı fetvâlarında “Nâ-meşrû nesneye emr-i sultânî olmaz.” cümlesi ile bunu ifâde etmiştir. Yerleşmiş örfî kâidelerin kânûn-i kâdîmin de hükümdarların icraatında kısıtlayıcı bir unsur olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yerleşmiş saray âdâbı ve toplum baskısı da özellikle günlük hayatta pâdişahların birçok isteklerinin yerine getirilmesine engel teşkil etmiştir.¹⁵⁶

Osmanlı’da sultan konusuna kısaca baktıktan sonra, tasavvufta bu kelimeye yüklenen özel anlamı da burada hatırlamakta fayda vardır. Çünkü Bursevî, sultanın tasavvuftaki bu özel anlamını değil, yönetim alanındaki anlamını kendi bakış açısından yorumlamıştır. Tasavvufta, velîlere öteden beri sultan ve şah unvanlarını vermek adet olmuştur. Sultan Halil (Nakşî), Sultan Veled (Mevlevî), Emir Sultan gibi. Son dönemlerde Alevî-Bektâşî büyüklerine de sultan denilmiştir. Pir Sultan Abdâl, Balım

¹⁵⁵ Şeyhülislam ve Kadiaskerlik konuları Tuhfe-i Hasekiyye’nin 223a-245a varakları arasında ele alınmış olup, eserin son üçte birlik kısmı konularla ilgili tahlillerle birlikte yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. İhsan Kara, “İsmâil Hakkı Bursevî’nin Tuhfe-i Hasekiyyesi (III. Bölüm)”, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Tahrallı, MÜSBE, İstanbul, 1997, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁵⁶ Mehmet İspirli, “*Saray Teşkilâtı*”, *Osmanlı Devleti Târîhi*, Edtr. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, C. I, s. 139-143; A.g.m. , “*II. Medeniyet Tarihi, Siyâsî ve İdârî Teşkilât, 1. Klasik Dönem*”, *DİA*, “Osmanlılar” maddesi içinde, İstanbul, 2007, C. XXXIII, s. 502-503.

Sultan gibi. Sultan unvânı daha çok Türk velîleri için kullanılmıştır. Evliyâ, gönül âleminin sultanları, hakîkî sultanlar olarak kabul edilir.¹⁵⁷

Şimdi Tuhfe-i Hasekiyye’de sultan-ı a’zam ile ilgili yorumlara geçebiliriz.

C. TUHFE-İ HASEKİYYE’DE SULTÂN-I A’ZAM

Bursevî, diğerleri üzerine üstün ve onlardan benzersiz olarak vasıflandırdığı beş varlıktan beşincisi olan sultân-ı a’zam konusunda tasavvufî yorumlar yapmış ve sultâna itaatin vâcib olduğunu ısrarla belirtmiş, sultânın da adaletli olması gerektiğinin altını çizmiştir. Bursevî’nin sultân-ı a’zam ve vezîr-i a’zam konusuyla ilgili görüşlerini sunarken Ziya Kazıcı’nın yapmış olduğu çalışmadan genişçe istifade edildiğini burada belirtmek gerekir.¹⁵⁸

Bursevî’ye göre sultân-ı a’zam, her devirde insanların işlerini gören, işleri bir düzene sokan ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözen bir kimse olmuştur. Sultân ile kutbü’l-aktâbın farkı “Sultan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir; haksızlığa uğrayan herkes ona sığınır ve ondan yardım diler.”¹⁵⁹ hadisinden anlaşılmaktadır. Zıllullah (sultan, hükümdar) olan celâleden maksad sırr-ı kutb’dur ki mazhar-ı hakikat-ı ilâhiyedir. Nitekim hadiste “Allah, Âdem’i kendi sûreti üzere yaratmıştır.”¹⁶⁰ gelmiştir. Yani Allah Teâlâ Âdem’i ilâhî sûret olan kemâl sıfatları üzere yaratmıştır ki ondan önce kimseye bu şeref nasîp olmamıştır. Kutub, hakîkî Âdem ve sultan da onun gölgesidir. Gölge, nasıl ki gölgenin sahibiyle hareket ederse sultan da kutubla hareket eder. Nitekim ümmet peygamberle ve raiyye sultanla hareket eder. Bu, sultânın halîfe olmadığı zamana göredir. Zira eğer kendi “on iki imâm” gibi halîfe ve kutub olsa gölge olmaz, belki mazlûlün kendisi olur ve bütün âlem halkı ona gölge ve kendisi de gölge gibi olur.¹⁶¹

¹⁵⁷ Uludağ, *age*, s. 439.

¹⁵⁸ Bkz. Ziya Kazıcı, *İsmâil Hakkı Bursevî’ye Göre Osmanlı Müesseseleri*, MÜİFD, Sayı: VII-IX, İstanbul, 1989, s. 207-214.

¹⁵⁹ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, IV, 4815.

¹⁶⁰ Müttakî, *Kenzü’l-Ummal*, VI, 14580.

¹⁶¹ Bursevî, *age*, vr. 201b-202b.

Bursevî başka bir yerde sultân-ı a'zamın zâhirî âleme, kutb-i vücûd olan halîfenin bâtinî âleme mutasarrıf olduklarını ifade etmiştir. Çünkü biri ism-i Zâhir biri de ism-i Bâtına mazhardır.¹⁶² Yine Sultân-ı a'zam, âlemin kalbidir ve âlemin sûretini ıslâha bakar. Kutbü'l-aktâb da âlemin kalbidir; fakat onun işi âlemin bâtınını ıslâh etmektir.¹⁶³ Sultân-ı a'zam, kutbun sûretidir ki onun vahdeti kutbun vahdetine bağlıdır.¹⁶⁴ Kutub, sultân-ı a'zamdan a'zamdır. Sultânın hazinelerine kutbun hazînelerinden imdâd olunmuştur.¹⁶⁵

Mazlumlar, padişahın adaleti sayesinde rahat ve huzurlu bir hayat sürerler. Çünkü sultanın dergâhı öyle bir divandır ki “şecere-i a'la”daki sultanlar sultanının (Allah) divanının bir örneğidir. Sultanı's-selâtinin kapısında da “*Rabbin, kullarına asla zulmedici değildir.*” (Fussilet, 41/46) buyrulduğu için zerre kadar bir zulüm söz konusu değildir. Bunun için zulüm olmaması gerekir. Zira, Kur'an'da “*Adaletle hüküm edin ki o, takvaya daha yakındır.*” (Mâide, 05/08) buyurulmaktadır. Gerçekten padişahların mahza adaletli olmaları vâciptir. Zira onlar, gölge olduklarına göre neyin gölgeleri ise onun aslına benzemeliler. Gerçekten gölge, gölgesi olduğu şeyin benzeridir.

Bundan sonra malum ola ki, mü'minin, dinin emirlerini yerine getirmesi gerekir. Ancak emân bulunmadıkça ikamet-i din mümkün olmadığından her zaman bir imam (sultan, hükümdar, başkan vs.) ın bulunması gerekir. Çünkü büyük bir ordu ile düşmana karşı gelecek ve adalet sancağını kaldırabilecek olan odur. Ancak bundan sonra halk kendi evlerinde huzurlu bir şekilde ve dünya işleri ile meşgul olabilir. Sultâna itaat vaciptir. Zira hükümdarlık, Allah'ın meşru kıldığı bir şeydir. Bunun için “Ona itaat eden kurtulmuş, ona karşı gelen de helak olmuştur.” denilmiştir. Keza Allah da Kur'an'da “*Ey iman edenler! Allah'a itaat ediniz...*” (Nisâ, 04/59) demektedir. Yani Allah'a itaat etmek gerekir. Bu da, O'nun emirlerine uymak ve nehiyelerinden kaçmakla

¹⁶² Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, Haz. Ali Namlı ve İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, C. I, s. 367.

¹⁶³ Bursevî, *age*, II, s. 1.

¹⁶⁴ Bursevî, *age*, II, s. 159.

¹⁶⁵ Bursevî, *age*, II, s. 67.

olur. Bu emir, bütün insanlardır. Zira insan her ne kadar yüce mertebelere erişse ve yakınlık menzillerine erişse yine de ondan şer’î teklifler düşmez.¹⁶⁶

“...*Ve rasûle de itaat edin*” (Nisâ, 04/59) Yani Allah’ın elçisine de itaat etmek vâciptir. Çünkü Rasûlüllâh halîfedir. Halîfenin görevi Hakk’ın emir ve nehyini halka bildirmek ve kendisi de bizzat emir ve nehyi koymaktır. “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.” (Fetih, 48/10) sırrına mazhardır ki, onun eli Allah’ın elidir ve her tasarrufu Hakk’ın tasarrufudur. Zira kendinden fânî ve Hak ile bâkîdir.

Rasûle itaata onun vârisleri de dâhildir. Zira bunlar da fenâ ve bekâ manalarında pir ve rasûl olmuşlar ve hilâfet mertebesini bulmuşlardır. Zâhir halde onların hâline vahy demezler; belki ilhâm derler. İlhâm ise inananına delil olur; başkasına olmaz.

“*Ve sizden olan yöneticilere de itaat edin.*” (Nisâ, 04/59) Ülü’l-emr’e gelince bunlar sultanlar ile âlimlerdir. Yukarıdaki emir gereği bunlara da itaat gerekir. Zira sultan, Allah’ın halifesidir. Yâni adaleti yerine getirmede Allah’ın nâibidir. Onun için sultanlara “Allah’ın âlemdeki halîfesidir” de denmiştir. Bunun için bir kimse “Kur’anla bitmeyen iş hükümdarla biter.” derse caizdir. Zira, sultanın hükmedici gücü olmazsa şer’î ahkâm tatbik edilemez. Bunun içindir ki ammenin menfaatini görmek gayesiyle hükümdarlar tarafından vekiller tayin edilmiştir. Bunlar, (onun adına) halkı muâheze ederler. Bununla beraber şunu da belirtelim ki, insanların muâheze olduğu hususlar, Kur’an’ın emirleridir. İnsanlığın büyük bir kısmı, kendi rıza ve ihtiyarları ile Kur’an’ın emirlerini yerine getirip hizmet etmez. Bunlara karşı zor kullanmak gerekir. Nitekim namaz kılmayanlar ve meyhane meyhane dolaşan kimselere karşı zecrî tedbirlere baş vurmak gerekir. Böylece bunlar, doğru yola gelmiş olurlar. Fısk ve fücürda devam etmezler. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “Ben kılıçla gönderildim.”¹⁶⁷ Bu kılıç, Hz. Peygamber’den Hz. Ömer’e, ondan da diğer halifelere intikal etmiştir. Bu anlamda

¹⁶⁶ Teklifin düşüp düşmemesi ile ilgili Necmüddin Kübrâ’nın yorumu dikkat çekici olduğu için buraya alınmıştır. Ona göre teklifin, meşakkat manasına gelen külfetten alınmış olması manasına teklif düşer. Zira velîler külfet ve meşakkat olmaksızın ibadet ederler, tersine ibâdetten zevk alır, bundan hoşlanırlar. (Bu anlamda teklif düşer.) Sonuçta Allah’ın has kullarının ibâdetinde külfet yoktur. Bkz. Necmüddin Kübrâ, *Usûl-u Aşere*, Haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s. 104-105. Ayrıca teklifin düşmeyeceğiyle ilgili olarak bkz. Bursevî, *Kitâbü’l-Envâr*, Çev. Nâim Avan, İstanbul, 2002, s. 103.

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/50, 5114.

“Hükümdarlar (melikler) verese-i Rasûldur.” denilmektedir. Kılıçlardan biri de fitne ve fesad kılıcıdır ki Hz. Osman olayından kalmazdır. Onun içindir ki yeryüzünde insanlar, kıyamete kadar birbirleriyle uğraşır, didişir ve harp ederler. Kemiklerini kırmak ve diri diri etini kesmek olmadıkça, siyaset (idam cezası) meşrudur. Günümüzde pek tatbik edilmediğinden, câhiller, bunun manasını bilmezler. Herkes müsâmahalı davranır. Meşhur darb-ı meseldir “Beni sokmayan yılan bin yaşasın.” Halbuki bunlardan birinin yolda önü kesilse ve elinden malı alınsa, o kişi bunu alanı derhal öldürmekle kalmaz, elinden gelse onun kemiklerini de kırar. Ey mü’min! Madem ki durum böyledir o halde başkasına yapılan zarar ve zulme karşı sen nasıl ses çıkarmazsın? Bu ne biçim adalet anlayışıdır. Kâfire bile âdil denildi. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber “Ben, âdil bir melik zamanında doğdum.”¹⁶⁸ Gerçekten de adalet mü’minin sıfatıdır. Öyleyse suçlulara ceza vermekten çekinmeyelim. Çünkü ahir zaman halkı, bütünüyle kılıca muhtaçtır (Suç işleyenlere karşı ceza vermek). Bu öyle bir asırdır ki ulemâ ve meşâyih muâmeleci, başkaları da harâmî (eşkıyâ, yol kesen vs.) oldular. Şu halde biz, Allah ve Rasûlünden daha mı merhametliyiz ki onlar birtakım sınırlar koydular da bunları tecavüz edenleri terbiye için cezalandırdılar? Gerçek dünya nizâmının teessüsü, buna bağlıdır. Gâfil ve hilye-i marifetten âtıl olan ve kendi nefesine zulmettiği gibi başkasına da haksızlık yapmaktan çekinmeyen kimseyi cezalandırmamak da, aynı şekilde zulümdür.

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz ve her biriniz emri altında bulunanlardan sorumludur.”¹⁶⁹ hadis-i şerifi mûcibince herkes idaresi altında bulunanlardan sorumludur. Halkın tamamı da padişahın idaresi altındadır. “Memlekette bu kadar insana karşı yalnız başına padişah nasıl sorumlu tutulur?” diye sorulabilir. Bunun cevabı açıktır. Hz. Peygamber, Muaz b.Cebel ile Ebû Mûsa el-Eş’arî’yi, dini öğretmek üzere Yemen’e halife (vali) tayin etmişti. Hz. Ömer (RA)’i Medine çarşısı için “Muhtesib” tayin etti. Bundan başka bizzat kendileri de insanların durumunu devamlı olarak araştırmaktan geri kalmıyorlardı. Padişahlara gelince, onlar da her yere vekiller tayin ederler. O, bu tayinde, insanların en iyilerini bulup

¹⁶⁸ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 2927.

¹⁶⁹ Buhari, Cuma, 11, Müslim, İmâre, 5. Bab, 20/1729; Ebû Davut, İmer, 1; Tirmizî, Cihat, 27.

göndermekle mükelleftir. Zira “Kurdu koyuna çoban tutan mutlaka zulmetmiştir.” denilmektedir. Böylece o koyuna zulmeder. Nitekim hadiste; “Tebaasından daha iyileri varken, başkasını vekil eden kimse, Allah’a, Peygamber’ine ve mü’minler cemaatına hıyanet etmiştir.” denilmektedir. Çünkü bütün emir ve vazifeler birer emanettir. İdareci sınıfın da en emin kimseler olması gerekir. Onların din ve dünya ile ilgili yolsuzlukları kendilerinin sultan tarafından te’dib edilmelerini gerektirir. Osmanlı tarihlerinde belirtildiğine göre, Bursa’yı pâyitaht olarak kullanan Birinci Murad zamanında, burada içki ve rüşvetin adı bile anılmazdı. Bütün bunlar, ondan sonra ortaya çıktı. Onun güzel âdetlerinden biri de bir yere vali tayin ettiği zaman, bölge halkından, onun hüsn-i idaresi hakkında bilgi gelirse onu yerinde bırakır, aksi takdirde valiyi vazifeden alırdı. Durumuna göre gereken ceza verilirdi. Bu da başkalarının ona bakıp aynı şeyi yapmamalarına sebep olur. Çünkü insan, tuzakta buğday tanesini gördüğü için onu almak hırsından tuzağa düşen bir kuştan daha akıllıdır. Bu kuşlardan biri tuzakta bir başka kuşu görünce, artık ona yaklaşmaz. Kendisi hakkında iyilik ve kötülüğü bir kuştan daha iyi bilen insanın, başkasının düştüğü hataya düşmemesi gerekir.

Sultanın emrine itaat eden vacibin karşılığı olan sevabı kazanır, demişlerdir. Çünkü, Allah-u Teâlâ “Taatta onu kendi menzilesine tenzil etti.” Bununla beraber Rasûlda tekrar olunduğu gibi “Ülû’l-emre itaat edin” diye itaat lafzı tekrar edilmedi. Çünkü Rasûl hilâfet-i hakîkiyye makamındadır. Bu sebepten onun için müstakil bir hüküm vardır. Bu yüzden onun emir ve nehiyleri de Allah’ın emir ve nehiyleri gibidir. Amma sultanın hükmü, peygamberin hükmüne bağlıdır. Ülû’l-emre itaat vacib olduğundan onun emirlerini yerine getirmek de vaciptir. Ama günah ve kötülükte durum böyle değildir. Nitekim hadiste “Allah’a isyan olacağı yerde kula itaat yoktur.”¹⁷⁰ denilmektedir. Keza Kur’an’da “*Biz insana ebeveynine iyi muamele etmesini tavsiye ettik. Eğer onlar bilmediğin bir şeyi, bana şirk koşman için uğraşırlarsa onlara itaat etme.*” (Lokmân, 31/15) Demek oluyor ki şirk koşma gibi konularda ebeveyn veya onların durumunda olanlara itaat yasaklanmıştır. Ancak ölüm veya el, kol kesme gibi bir tehditle karşılaşmak müstesnadır ki bu durum ve konu ile ilgili olay bilinmektedir. Şayet kalbinde tam bir iman varsa bu durumda o mecbur

¹⁷⁰ Tirmizî, *Sünen*, Rasûlüllâh’ın Cihâdı, 29. Bab, 1759.

olmuştur. Bununla beraber sabredip öldürülürse şehit olur. Nitekim Haccac-ı Zâlim zamanında birçok kimse kurtulmak için onun fikir ve görüşlerini tasdik etti; bir kısmı da kendi görüşlerinde direnerek ona muhalefet etti.

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, Fatih Sultan Mehmet Han zamanında, ulemanın ittifakı ile kabul edilen mübarek gecelerdeki nafile namazlara devam etmek gerektir. Zira bu, sultanın hükmüdür ve onun emrine uygundur. Bu konuda dedikodu yapmak cehaletten başka bir şey değildir. Çünkü hadiste “Ümmetim dalalet (sapıklık) üzerinde birleşmez.”¹⁷¹ buyurulmaktadır. Gerçekten Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin meclisinde Akşemseddin, Molla Hüsrev ve diğer ulema ile meşayih bulunuyordu. Adı geçen namaz, hâlen bazı yerlerde edâ olunmaktadır.

Sultanın az bir ameli (ibadeti ve çalışması), zâhidin çok olan amelinden daha efdaldır. Çünkü zâhid, sadece kendi menfaati için, sultan ise bütün insanların menfaati için çalışır. Bu bakımdan ikincisi (sultan) birincisinden daha hayırlıdır. Sultanın varlığına bağlı olarak ortaya çıkan maslahat daha çoktur. Demek oluyor ki, onun yokluğunun meydana getireceği fenalık (mefsedet) daha fazladır. Bazı kimseler bu konuda ağızlarına geleni söylerler. Böylelerini red için hadiste “Sultana sövmeyiz, zira o, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.”¹⁷² denilmektedir. Sultana sövmek, onun hakkında dedikodu yapmak nankörlüktür. Nitekim ulu bir ağacın gölgesinde istirahat edip dinlenen bir kimsenin kalktıktan sonra o ağacın dal ve budaklarını kesmesi nasıl büyük bir nankörlük ise, sultana küfür etmek de öyledir. Bütün bunlara rağmen kendisi hakkında konuşuluyor diye sultanın küsmemesi gerekir. Çünkü hiç kimse, düşmanlarının dilinden ve onların dedikodusundan kurtulamamıştır. Öyle ki peygamberler bile bu şekildeki konuşma ve hakaretlere maruz kalmışlardır. Hatta, Allah için bile pek çok şey söylenmektedir. O’na şirk koşuldu, evlad isnad edildi, ölümden sonra diriltme gücünün olmadığından bahsedildi. Bu şekildeki iftiraları daha da çoğaltabiliriz.¹⁷³

¹⁷¹ İbn Mâce, Fiten, 8.

¹⁷² Münâvî, *age*, VI, 9788.

¹⁷³ Sultan için bkz. Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 201b-215a.

Osmanlı'da ve Tuhfe-i Hasekiyye'de sultan konusundan sonra vezir-i a'zam konusuna yine aynı şekilde değinilecektir.

II. VEZÎR-İ A'ZAM

A. GİRİŞ

Sözlükte “vizr, vezer ya da ezr” kökünden geldiği kabul edilen vezir kelimesi “vizr” halinde ağırlık anlamına gelir ki, sultanın, memleketin ve önemli işlerin ağırlığını taşıyan demektir. “Vezer” kökünden kabul edilirse “melce” anlamına gelir ve sultan memleket işlerinde vezirin görüşlerine ve yardımlarına sığındığı veya bütün eşyanın kendisine sığındığı kimse demek olur. “Ezr” kökünden arka, sırt gibi anlamlara gelir. Bu anlamda sultan, vezirle kuvvet bulur, arkalanır.¹⁷⁴

İbn Arabî, Kur'an'dan aldığı hikmetle “vezîr”i “akıl” diye isimlendirmektedir. Vezîr, Allah Teâlâ'nın kendisine ilkâ ettiği her şeyi düşünmektedir. Diğer taraftan o, memleket üzerinde, hayvan üzerindeki bağ gibidir ki onu kaçma korkusundan korumaktadır. Bundan dolayı “akıl” diye tesmiye olunmaktadır.¹⁷⁵

Vezirlik, Kur'an'da Hz. Musâ'nın Allah Teâlâ'ya hitâben “*Ve bana ehlimden bir vezîr ver. Kardeşim Harun'u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.*” (Tâhâ, 20/29-32) meâlindeki ayete dayandırılmaktadır. Buradan hareketle vezirliğin peygamberlik için câiz olduğuna göre halife için de caiz olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Yine Hz. Peygamber'in bazı hadislerini de bu şekilde anlamak mümkündür. “Allah Teâlâ bir pâdişâha hayır murâd etse, ona hayırlı vezîr verir ki, dâimâ pâdişâhı taraf-ı Hakk'a sevk eder.”¹⁷⁶ “Benim yeryüzündeki iki halifem Ebûbekir ve Ömer; gökyüzünde de Cebrâil ve Mîkâil'dir.”¹⁷⁷

Şimdi vezîr-i a'zaman Osmanlı Devletindeki konumuna kısaca göz gezdirdikten sonra, Bursevî'nin konuyla ilgili görüşlerine dikkat çekmeye çalışalım.

¹⁷⁴ Şeyda Öztürk, “İsmail Hakkı Bursevî'nin İki Tuhfesi: Tuhfe-i Vesîmiyye-Tuhfe-i Aliyye”, Danışman: Doç. Dr. Mahmut Erol KILIÇ, MÜSBE, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999, s. 74; İbn Arabî, “A. Avni Konuk Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi,” Haz. Mustafa Tahralı, İz Yay., İstanbul, 1992, s. 197.

¹⁷⁵ İbn Arabî, *age*, s. 197-198.

¹⁷⁶ Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, İmâret, VI, 14939

¹⁷⁷ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, II, 2438.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE VEZİR-İ A'ZAMLIK

Osmanlılar'da daha önceki İslâm ve Türk devletlerinde olduğu gibi, tek olduğu zaman vezir, çok olduğu zaman ise vezir-i a'zam, pâdişahın mutlak vekilidir. Vezîr-i a'zam, vezirlerle diğer devlet ileri gelenlerinin başı ve hepsinin ulusudur. Bu vekâlete işaret olunmak üzere kendisine beyzî ve yüzük şeklinde altından, padişahın ismini taşıyan bir mühür (Mühr-i Hümâyun) verilirdi. Vezir-i a'zamlar bunu koyunlarında taşırlar, makamlarından azillerinde bu mühür kendilerinden alınarak yeni vezir-i a'zama verilirdi.

Vezaret müessesesi Orhan Gazi'nin, divanın başına vezir unvanıyla bir görevli atamasıyla başlamıştır. İlk vezir ulemâdan Alâeddin Paşa'dır. Kuruluş yıllarında, Memlükler'de ve İlhanlılar'da olduğu gibi vezir, ilmiye sınıfından yetişenlerden tayin edilmiştir. Ahmed Paşa b. Mahmud, Hacı Paşa ve Sinâneddîn Yusuf Paşa buna örnektir.

Devlet işlerindeki genişleme ve artışın bir netîcesi olarak vezirlerin sayısı da artırılmıştır. Bu artışın I. Murad zamanında olduğu hakkındaki bilginin yanında, Çelebi Sultan Mehmed zamanında ve Sultan II. Murâd zamanında olduğu yönünde de bilgiler vardır. Birinci vezire vezir-i a'zam denmiştir. İlk vezir-i a'zam, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dır. XV. Asır sonlarına kadar vezir adedi üçü geçmemiştir. Vezirler, Divân-ı Humâyun'da Kubbealtı'nda toplandıkları için Kubbe Veziri veya Kubenişin adıyla da anılmışlardır. XVI. Asrın ikinci yarısından itibaren vezir adedinin yediye kadar çıktığı bilinmektedir. Vezirliğe sonraları gelişigüzel kişiler tayin edildiği için bu makam eski önemini kaybetmiş, nitekim Köprülü Mehmed Paşa zamanında sayıları azaltılmıştır. XVIII. Asrın başlarında iki ile üç arasında bir sayıda olan Kubbe vezirleri, 1731'den sonra tamamen kaldırılmıştır.¹⁷⁸

Vezir-i a'zam hükümdarın vekili sıfatıyla devletin bütün işlerini yürüten en yüksek memurdur. O, icraatından dolayı yalnızca hükümdara karşı sorumludur. Bu şekilde yönetime ait bütün konuları bağımsız olarak yerine getirmektedir. Osmanlı Devleti'nde vezir-i a'zaman görev ve yetkileri Fatih Kanunnâmesi'nde açık olarak

¹⁷⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 11-12; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 155-156.

belirtilmiştir. “Vezir-i a’zam, vüzerâ ve ümerânın başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umûrun vekîl-i mutlakıdır.” Görüldüğü üzere vezir-i a’zam, gerek sivil, gerekse askeri kadrolar üzerinde tam bir yetkiye sahiptir.¹⁷⁹

Bu geniş yetkiler ile birlikte vezirlerin ahlak ve adâbından da bahsedilmiştir. Kanûnî’nin vezîri Lütî Paşa (1539-1541) vezîr-i a’zamların hükümdara ve halka nasıl davranmaları gerektiğini şöyle açıklamıştır: Vezîr-i a’zamlarda aşırı derecede dünya arzu ve hevesi bulunmamalıdır. İşleri kendi menfaati için değil, Allah rızası için yapmalıdır. Zira bu makamdan daha yüksek bir makam yoktur ki, vezîr-i a’zam ona ulaşmak için çalışsın. Padişaha her şeyi doğru olarak söylemelidir. Padişahla aralarında geçen konuşmalardan kimsenin haberi olmamalıdır. Vazifeler için ehil kimseleri araştırmalıdır. Rüşvet ile görev vermekten son derece sakınmalıdır. Halka karşı çok iyi davranmalıdır. Bazen hastalık bazen de fakirlikten dolayı sıkıntı içinde bulunanları araştırmalı ve onlara yardımda bulunmalıdır. İnsanların herhangi bir sebepten dolayı devlet aleyhinde konuşmalarına mani olmalıdır. Gerek sadr-ı a’zamlar ve gerekse diğer vezirler, beş vakit namazı kendi evlerinde cemaatle kılmalıdır.¹⁸⁰

Sonuç olarak, Osmanlı vezîr-i a’zama (daha sonra sadr-ı a’zam¹⁸¹) devlet, din, hukuk, eğitim, sosyala hayat, ekonomik yaşantı, askerî, vs. bütün işlerden sorumlu olan bir kimsedir.¹⁸² Bu genel bilgilerin ardından Tuhfe-i Hasekiyye’de Bursevî’nin vezîr-i a’zama alakalı görüşlerine geçebiliriz.

C. TUHFE-İ HASEKİYYE’DE VEZİR-İ A’ZAM

Allah Teala, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın duası hakkında: “*Ve bana ehlimden bir vezir ver. Kardeşim Harun’u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.*” (Tâhâ, 20/29-32) diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi Hz. Musa,

¹⁷⁹ Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A’zamlık*, AÜ Basımevi, Ankara, 1974, s. 39-40.

¹⁸⁰ Kazıcı, *age*, s. 158-159.

¹⁸¹ Kânûnî devrine kadar kullanılan vezîr-i a’zam tabiri yerine bu dönemden itibaren “sadr-ı a’zam” deyimini kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabir son Osmanlı sadr-ı a’zama Tefik Paşa’nın istifası ile sona ererek tarihe mal olmuştur.

¹⁸² Kazıcı, *age*, 157, 162.

Allah'tan, büyük kardeşi Harun'u kendisine vezir kılmasını istemektedir. Çünkü onunla kuvvet bulacaktır.

Vezir kelimesi “vizr” kökündendir. Fısk vezni üzeredir. Bu mâna ile ağırlık anlamını taşır. Çünkü vezir, padişahın yükünü taşır. Yük ise büyük ve ağır bir emanettir. Vezir kelimesi “vezr” den de olabilir. Bu durumda melce ve sığınak manasınadır. Çünkü padişah, memleket işlerinde bir yerde vezire sığınır, vezir de görüşleri ile ona yardımda bulunur. Devlet ve memleket işlerinde padişaha yardımcı olacağı için vezirin akıllı ve zeki olması gerekir. Nitekim bir hadis-i şerifte “Allah bir padişaha hayır dilediği zaman ona vezîr verir ki, dâimâ pâdişâhı taraf-ı Hakk'a sevk eder.”¹⁸³ denilmiştir.

Müslümanlar, yaptıkları iyi işler karılığında sevab kazanırlar. Ancak Allah rızası için padişaha doğru olan şeylerde yardım eden ve ona itaat eden vezirin sevabı daha büyüktür. Çünkü o, bazen insanlığın kurtuluşuna sebep olur. Nitekim şöyle bir olay anlatılır: Çelebi Sultan Mehmet, bazı kimseleri öldürtmek üzere bir gece bir odada hapsedirmişti. Akıllı ve zeki veziri hapsedilenlere şöyle bir tenbihte bulunur: “Yarın ölüm için meydana çıkarıldığınızda hep bir ağızdan koyun gibi meleyiniz.” O sabah darağacı yerine gelince vezirin telkin ettiği gibi koyun gibi meleşirler. Padişah, “Bu nedir?” diye vezire sorunca vezir “Padişahım bunlar kurban olmaya gelmişlerdir. Onun için meleşiyorlar.” der. Bu söz padişaha tesir ettiği için tamamının günahlarını bağışlayıp onları ölümden kurtarır. İşte salih ve iyi bir vezirin telkiniyle bu kadar tutuklu kurtulmuştur. Bu durumdan, hapsedilmiş olan bu kimselerin katlolunacak kadar suç işlemedikleri anlaşılmaktadır. Aksi takdirde vezir bunları kurtarmaya çalışmazdı. Her günahkâr ve her suçlu ölüm cezasına çarptırılacak kadar mücrim değildir. Şayet herkese böyle bir ceza verilecek olursa o zaman şefaet kapısının kapanması gerekir. Bir hadiste “Şefaetim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir.”¹⁸⁴ denilmektedir. Kebire ise hakkında büyük bir cezanın öngörüldüğü suçtur. Adam öldürmek, anaya babaya karşı gelmek gibi şeylerdir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, peygamberin şefaet ettiği şeye başkalarının da şefaet etmesi mekârim-i ahlaktır.

¹⁸³ Müttekî, *age*, İmâret, VI, 14939.

¹⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, Kitâbü Sıfâtî'l-Kıyâme, 11. Bab, 2552.

Mehdi-i muntazar (beklenen Mehdi) geldiği zaman kendisine yedi vezir yardımcı olacaktır. Bunlar ashab-ı kehfdir. Bu yedi vezirden her biri vezirlik bilgisinin bir şubesinde mahirdir. Osmanlı Devletinin “kubbe vezirleri” dedikleri yedi vezir vardır ki bunlardan örnek alınmadır. Bundan da anlaşılacağı üzere devlete yardımcı olacak kimselerin akıllı ve zeki alimlerden seçilmesi gerekir. Bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır: “Benim, yeryüzünde Ebubekir ve Ömer adında iki vezirim, gökyüzünde de Cebrail ve Mikâil adında iki vezirim vardır.”¹⁸⁵

Burada Bursevî'nin tasavvufî açıdan yaptığı yorumlar vardır. Şöyle ki, enfüste kalbin iki vezîri kudî akıl ve izâfî ruhtur. Bunlar kalb sultânına iyi ve güzel şeyler ilham ederler. Bu şekilde vücûd memleketinin işlerinin düzenlenmesine sebep olurlar. Ebû Bekir'în vezirliği ruh tarafına, Ömer'inki akıl tarafına dönüktür. Cebrâil'in vezâreti Alîm ismine nâzır olup, ilim ve marifet ruhun gıdasıdır. Mikâil'in vezirliği Kayyûm ismine nâzır olup, yeme ve içme bedeninin devamını sağlamaktadır.

İnsanın vücudu öyle bir evdir ki nefis, akıl, ruh ve kalbi ihtiva etmektedir. Bunlar dört temeldirler. Ka'be'nin dört erkânı Ka'be'ye göre ne iseler bunlar da kutba göre öyledirler. İki vezir daha vardır ki bunlara “İmâmân” denir. Bunlardan biri kutbun sağında biri de solundadır. Kutbun intikalinde, soldaki kaymakam-ı kutb olur. Hz. Ebubekir gibi ki Mekke'de iken Peygamberin yemini (sağı) idi, hicretten sonra solu oldu, onun için herkesten evvel hilafete geçmiştir.

Saray halkı, vezir-i a'zâmın mutlak vekil olduğunu bilir. Bu vekâlete her şey dahildir. Ancak padişahın haremî bu hükmün dışındadır. Vezir-i a'zam, padişahın sağ tarafıdır. Onun için padişahın sağında durur. Merasimlerde sağda yürür. Bu sırâ vâkıf olmayan kimse şeyhülislâmı sağda görür.¹⁸⁶

Bursevî başka eserlerinde de bu konulara temas etmiştir. Örneğin Tuhfe-i Aliyye'de vezirde bulunması gereken özellikler anlatılmıştır. Buna göre iyi bir vezir, Allah rızası için padişaha doğru olan şeylerde yardım eden kimsedir. Bu sebepten dolayı vezirde olması gereken özelliklerin başında ilim ve marifet gelmektedir. İkinci husus,

¹⁸⁵ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, II, 2438.

¹⁸⁶ Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiyye*, vr. 215a-223b.

vezir firâsetli olmalıdır. Vezir bu sayede haklı ve haksızı ayırabilecektir. Üçüncü olarak vezir ihsan sahibi olmalıdır. Dördüncüsü, vezirin bid'atçılarla ve kötü itikad ehli ile birlikte olmaması gerekir. Hatta mümkünse bunları ortadan kaldırmalıdır.

Sultan vezir münasebetiyle ilgili olarak Bursevî sultanı zât'a, veziri de sıfat'a benzetmektedir. Zira zata kuvvet sıfattan gelmektedir. Dolayısıyla ehliyetli bir vezir, huzurlu bir memleket demektir. O halde vezire itaat, sultana itaat demektir. Diğer taraftan merâtib-i ilâhiyyede sultan, mertebe-i ulûhiyyette olup, ism-i Celâl ve kendi Celîl'dir. Vezir ise mertebe-i rubûbiyyete mazhar olup ismi Rab, kendi mürebbidir. Merâtib-i kevnîyyede sultan arş, vezir kürsidir. Bütün diğer makamlar yıldız mertebesindedir. Merâtib-i enfûsiyyede sultan ruh, vezir kalbtir. Ruh kalbe tesir ettiği gibi sultan da vezire, vezir de diğer makam sahiplerine tesir ve onları idare eder.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Öztürk, *age*, s. 77-78.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**TUHFE-İ HASEKİYYE’NİN İKİNCİ BÖLÜMÜ (112 a-222 b
Arası)**

I- İBN-İ ABD-İ MENÂF

[112 a] Abd-i Menâf'ın ismi Muğîre'dir. Menâf aslında "Menât"tır ki Kureyş'in a'zâm esnâmıdır. Nitekim Kur'an'da gelir: وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى [Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menât'a ne dersiniz?] (Necm, 80/20) . Zîrâ ehl-i şirkin zamân-ı câhiliyyette "Feth-i Mekke"ye gelince üç adet muazzam sanemleri vardı ki birine "Lât" derlerdi ki Tâîf'te Sakîf kabilesi ona ibadet ederlerdi. Murâdları ol putu Allah ismiyle tesmiye etmek idi. Velâkin Allah Teâlâ dillerini çevirip "Allah" diyecek yerde "Lât" dediler. Zîrâ gayret-i ilâhiyyeye mâni' idi. Nitekim Kur'an'da gelir. ¹⁸⁸ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا [Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?] (Meryem, 19/65) Ya'ni Allah Teâlâ'nın hem-nâmı yoktur ki, Türk ona adaş derler, adda müşterek ma'nasına.

El-hâsıl, gerçi ilâh-ı münekker ıtlâk oldu. Nitekim Kur'an'da gelir: مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَيْرِي [(Firavun:) Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum.] (Kasas, 28/38) Velâkin ilâh-ı muarrefe ki Allah'tır. Hiçbir dilden ıtlâk olunmayıp, iştirâktan masûn oldu ve "Rahmân" ismi dahi böyledir. Yemâme'de Müseyleme-i Kezzâb'a "Rahmânü'l-Yemâme" dedikleri taannüt tarîkiyle idi; yoksa bi-tarîki'l-hakîka değil.

Ve birine dahi "Uzzâ" derlerdi. Atafân kabilesi ona taparlardı ve ol bir mugaylân [112 b] ağacı idi ki üzerine bir beyt bina etmişlerdi ve ol ağacın derûnundan ba'zı esvât u kelimât aksedip, müşrikler onu iştirâk ederlerdi. Mekke-i Mükerreme'nin fethi müyesser olduktan, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Hâlid ibnü'l-Velîd'i bir miktar Fâris ile ba's edip, Hâlid dahi gelip ol beyti hedm ve ol ağacı ihrâk eyledi. Ve onun derûnundan tekellüm edip müşrikleri idlâl eyleyen cinnîh ya'ni cinnî kârîsinin savtı oradan münkatı' oldu. Ve onların murâdları ol beyti "Azîz" ismiyle tesmiye etmek idi. Velâkin lisanlarına Uzzâ diye cârî olup ism-i Azîz, Allah'tan gayrıya ıtlaktan mahfûz oldu. Onun için ricâle "Azîz Efendi", "Azîz Çelebi" demek hatâdır. Belki "Abdü'l-Azîz" diye ıtlâk etmek gerektir. Ve nisâya "Azîze" dedikleri efhâstir. Zîrâ Azîz, muzâf ile, Abdü'l-Azîz takdîrinde olmak câizdir. Nitekim "Ramazân" derler, "Şehr-i Ramazân" manasına. Fe-emmâ Azîze te'vîl götürmez.

¹⁸⁸ Müstensih "lehû" lafzını yazmayı unutmuş, buraya eklenmiştir.

Ve meşâyih-i kirâma “azîz” dedikleri izzet ve nedretlerindendir. Zîrâ onlar avâm nâs gibi değillerdir. Belki bil-fiil mezâhir-i esmâdır. Ya’ni her isimden hazz ve hassaları vardır. Nitekim İmâm [113 a] Gazâlî “Esmâ-i Hüsnâ Şerhi”nde meblağ-i ilmi, olduğu kadar tahrîr eylemiştir. Fe-emmâ kümmel-i evliyâdan olmayana veyâhut esmâdan çokluk râyiha bulmayana evlâ olan “şeyh” demektir. Zîrâ o misillûnün vücûdu azîz değildir. Meğer ki mecâzen bi-tarîki’t-tefe’ül ola. El-hâsıl bir kimse, zamanında, ba’zı ulûm ve havâssla müteferrid ve mümtâz olmadıkça azîz denilmek sezâ değildir. Zîrâ sehî-nâm settâre-i hafîye âf-tâb demek gibi olur.

Ve birine dahi “Menât” derlerdi ki “Hüzeyl” ve “Cüzâa” kabîleleri onu ma’bûd edinmişlerdi ve ol bir sahre idi ki onun dahi üzerine binâ kurmuşlardı. Sonra ol dahi hedm olundukta içinde saçları perîşân bir cinnî vâveylâh diyerek bîrûn oldukta kılıç ile vurup iki pâre ettiler ve oradan dahi şerr ü şûr ve fitne kesildi. Ve onların murâdları Menât’a “Mennân” demek idi. Velâkin hıfzü’l-ilâhî vâki’ olup lisânları Menât’la cârî oldu. Ve eydî-i ashabdan vâki’ olan bu kerâmetlerin cümlesi mu’cizât-ı nebeviyyeden idi. Zîrâ Allah Teâlâ onları irâka-i humûr ve kesr-i a’nâm ve katl-i hanâzîr için ba’s etmiş idi. Onun için risâletleriyle câhiliyyet, İslâm’a ve bid’at sünnete ve dalâl hidâyete mebâdî oldu.

Li-muharririhî

“Yâ Rasûlallâh! Sensin reh-nümâ-yı [113 b] ehl-i dîn,
Kim seninle gördüler sırr-ı menzîli ayne’l-yakîn

Âsiyân olur idi nâr-i gazabda çün kebâb,
Olmasaydı ger vücûdun “Rahmeten lil-âlemîn”.¹⁸⁹

Sâhasından âlemin sürdün çıkardın zulmeti;
Vech-i pâkinden tecellî idicek nûr-i mübîn.

Ehl-i dâniş ser-fürû etti senin fermânına,
Sen ki dîvan-hâne-i hikmette oldun câ-nişîn.

Yâ Rasûlallâh! Nice zîver zâtın ola,
Ger dîze na’tında Hakkî bunca lü’lü-i semîn.”

¹⁸⁹ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ [(Resûlüm) Biz, seni alemlere ancak rahmet olarak gönderdik.] (Enbiyâ, 21/107)

Ba'de-zâ çünkü Menâf, ol sanem-i ma'hûdün ismi oldu. Pes Abd-i Menâf, “Abdü's-Sanem” demek oldu ki “abd” burada hâdim ma'nâsınadır. Zîrâ Mugîre'yi vâlidesi vilâdet eyledikte, ol saneme hâdim olmak üzere tahsîs etti. Nitekim zamân-ı evvelde ba'zı ehl-i îmân evlâdını Kuds-i Şerîf'te Mescid-i Aksâ hizmeti için tahrîr ederlerdi ki, vâlide-i Îsâ olan Meryem dahi onlardandır.

Pes herkes aklı erdiği kadar bir ma'bûda hizmet eder. Velâkin ehl-i îmânın ma'bûdu hakîkîdir ki şer' onu sıfât-ı kemâliyyesiyle ta'yîn ve isbât eylemiş ve akl-ı kâmilî olanlar dahi nazar ve istidlâl edip ol vech ile kabûl kılmış ve mu'tekid olmuştur. İşte bu akıl şer'a tâbî'dir ki makbûldür ve akıl, insanda âlet-i idrâk olmaya sezâdır. Zîrâ idrâki, [114 a] idrâk-i hakîkîdir ki vâkıa mutâbıktır.

Ve ehl-i küfrün ma'bûdu muhayyel ve mec'ûldür ki şer' onu reddetmiştir. Velâkin aklı nâkıs olanlar nazarlarını hissiyâta kasredip hakâiktan gâfil olmuştur ve akıllarını i'mâl edemeyip şer'dan hâriç kalmıştır. Bu cihetten ehl-i hevâ, âbid-i esnâm oldular. Gerek ol esnâm, müşriklerin esnâmı gibi ahcârdan ve gayrıdan ma'mûl olsun ve gerek müteallikât-ı hevâ olan umûrdan mec'ûl olsun. Nitekim Kur'an'da gelir: **وَاجْتَنِبِي** [وَإِنِّي أَنُعْبِدَ الْأَصْنَامَ] (İbrahim, Rabbim) Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.] (İbrahim, 14/35) Zîrâ ba'zı ehl-i tefsîr burada esnâmı “sîm ü zer” ile tefsîr etmişlerdir. Zîrâ sîm ü zer olmasa, müteallikât-ı hevâ olan umûr hâsıl olmaz. **Hatta müşriklerin esnâmı bile akçe ile vücûda gelir. Pes ehl-i hevâyâ göre baş put maldır ki, onunla her hevâ hâsıl olur.**

Nitekim ehl-i Hüdâ'ya göre re's-i mal tecerrüt ve fenâdır, ya'ni taallükâttan inkıta'dır. Zîrâ bu taallükât mutlaka vusûl-i Hakk'a bir azıktır çünkü vusûl müyesser ola. Mal mahdûm iken hâdim olur ve cemî'-i eşya dahi nazardan sukût bulur. Şu kadar vardır ki “halkıyye” müşâhede olunur ve halkıyyet zâil olup hakikat vücûd buldukta ki “Makâm-ı Sıddikiyyet ve Muhlesiyyet”tir -fetha-i lâmla- [114 b] hicâb kalmaz ve illâ bir nesne kendine hicâb olmak lâzım gelir, **فافهم جدًّا** fefhem cidden! (İyice anla!)

Gel imdi bu babda akla uyma! Meğer ki akıl kudsî ola ve şer' ile amel edip ilm-i dirâsetten, ilm-i verâsete nâil ol. Ve tabakât erenleri arasında bir âlî pâye bul.

Dünyâ sana hicâb olmasın. Onu hark eyle ve ilim sana perde olmasın. Hicâb-ı nûrâniyye ve zülmâniyyeyi fark eyle. Ve seni sende koyup, Hakk’a Hakk’la er! Zîrâ mevcûd-i hakîkî birdir bir!

Li-muharririhî:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ،¹⁹⁰ ‘Şhidellâhu ennehû’ dedi Hak,
Verdi vahdetten ehl-i Hakk’a sebak.

Şefîki kıldı nişân-i nûru,
Zulmet-i kevni açtı Rabb-i felak.

Bir O’dur gayri dahi yoktur hiç,
Dâre deyyâr olubdur mutlak.

Vahdet-i zât dürür ‘Ev ednâ’
Kâbe kavseyn’de olur iki şak.¹⁹¹

İki gözün bir eyle ey nâzir,
İki sûrette dahi şol bire bak!

Bir kapıdır sana bugün esmâ,
Al müsemmâ haberden kıl diri dak.

‘Kul hüvallâhu ahad’¹⁹²der Hakkî,
Hakk’dan özge dahi ne var el-hakk”

Ve Abd-i Menâf’a cemâl-i bâri’-i âlî ve hüsn-i fâikinden ötürü “Kamerü’l-Bathâ” derlerdi. Ve meşhed-i hüsn, meşhed günüdür ki “Makâm-ı Kâbe Kavseyn”dir. Zîrâ “Ahadiyyet-i Zâtiyye”de cemî’-i kesrât müstehlekedir. Nitekim erbâbına ma’lûmdur.

Ve Abd-i Menâf Rasûlullâh’ın cedd-i sâlisi ve Hazreti Osmân’ın cedd-i râbi’i ve İmâm [115 a] Şâfiî’nin cedd-i tâsi’idir. Ya’ni İmâm Şâfiî’nin dokuzuncu atâda nesebi Abd-i Menâf’a muntehî ve muttasıl olur. Onun için ona ba’zı havvâs ahhâbı “Ecbâ-yı Âlim-i Kureyş” demiştir. Zîrâ karn-ı sânîde İmâm A’zâm’dan sonra a’lem nâs

¹⁹⁰ Ayetin tamamının meâli şöyledir: “Allah, melekler ve ilim sahipleri, O’ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler.” (Âl-i İmrân, 3/18)

¹⁹¹ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (Peygambere’e olan mesafesi) İki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” (Necm, 53/9)

¹⁹² قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ “De ki : ‘O Allah, bir tektir.” (İhlâs, 112/1)

idi. Ve ondan menkûldür ki demiştir: النَّاسُ عِيَالُ أَبِي حَنْفَةَ فِي الْفَقْهِ [İnsanlar fıkıhta, Ebû Hanîfe'nin aile fertleri (gibi)dir.] Lâkin İmâm A'zâm mevâdde re'y ve kıyâs ile amel etmekle ona ve etbâna "Ehl-i Re'y" dediler; Şâfiyye'ye "Ehl-i Hadîs" dedikleri gibi.

Li-muarrihî:

"İlimdir meş'ale-i râh-i yakîn,
İlimdir bu tarîkda habl-i metîn.

İlimdir reh-nümâ-yı ehl-i sülûk,
İlimdir vâsıta-i Rabb-i muîn.

İlimdir hazar-ı dile âb-ı hayât,
İlimdir Kevser-i firdevs-i berîn.

İlimdir kim menâr-ı reh-revdir,
İlim olubdur alime hüsr ü dîn.'

"Utlübül ilme velev kâne lehû"
"Mazharun yectelî bihî bi's-sîn"

"Utlübül ilme mine'l-mehdi ilâ"
Vakt-i lahdin bi-âyetin eradayn

Hakkıyâ zâhir ü bâtın ilmi
Hamdüllâh Hak eyledi telkîn."

Ve dahi demişlerdir ki bir zaman "Hacer-i İsmail"de ki "Hatîm" dahi derler bir kitap bulundu ki içinde yazılmış: أَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ قَصَى أَوْصَى فَرِيثًا بِتَقْوَى اللَّهِ جَلَّ وَ عَلَا وَ صِلَةَ الرَّحْمِ ya'ni "Ben Kusayy oğlu Muğîre ve Abd-i Menâf'ım ki, tâife-i Kureys'e takvâ ile ve sıla-i rahim ile vasiyyet ederim." Bu makamda bu fakire lâıyih olan [115 b] budur ki, sıla-i rahimle vasiyyet ettiği kadîmden tevârüt olunmakladır. Zîrâ tâife-i Arab kat'-ı rahimden hazer ederler ve fekk-i esîr eylerler ve et'âm-ı taâm kılarlar ve sâir mekârim-i ahlakla muttasıf olurlardı. Bu umûrun kabûlü ise imâna menût olduğu ma'lumdur. Ve imân-ı şer'î, adem-i kitaptan nâşî bulunmadığı sûrette bari, usûl-i şerâyi'-i mütekaddimîne muhâlefet etmemek gerektir ki, cümleden biri tevhîttir. Zîrâ **ehl-i fetretin bu ma'nâya tevhîdi mu'teberdir.** Onunla خُلُودٌ فِي النَّارِ [Ebedî olarak cehennemde kalmaktan] dan muhallestir.

Abd-i Menâf'ın ise usûle muvâfakatında şüphe vardır. Nitekim ismi dahi ona dâldir. Pes takvâ, şirkten mâ-adâsından gayrıya mahmûldür. Ve Kureyş'in مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا [Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.] (Zümer, 39/3) dedikleri tevhîtlarını müstelzim değildir. Ya'ni gerçi erbâb-ı şirkin وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ [Andolsun ki eğer onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan mutlaka "Allah" derler.] (Lokmân, 31/25) vefkince خالق السموات والارض [Göklerin ve yerin yaratıcısı] Allah Teâlâ'dır derler ve mebde-i evvel olan Mübdî ve Muîd'i inkâr etmezler. Fe-emmâ mâzûn olmadıkları esnâma ibâdet etmekle müşrik olurlar. Gerekse ol ibâdeti takrîb-i Hakk'a vesîle tutsunlar ve müstakil tanrı addetmesinler. Zîrâ Seneviyye'den mâ-adâ olan kefare ve müşrikûn ibâdet ettikleri vesâile vâcibü'l- [116 a] vücûd demişlerdir. Seneviyye ise za'mlarınca خالقُ الخير [Hayrı yaratan] olan Yezdân'a ve خالقُ الشر [Şerri yaratan] olan "Ehrişim"e vâcibü'l-vücûd diye i'tikâd eylemişlerdir. Ve Kur'an'da: وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ [İbrahim bunu belki dönerler diye ardından gelecekler arasında kalıcı bir söz yaptı] (Zuhrûf, 43/25) haberinde اَعْقَابُ "a'kâb" İbrahim'in, aleyhis selâm, cümlesi silsile-bend-i İslâm olması lâzım gelmez. Zîrâ, Kureyş'in ibâdet-i esnâm ettikleri meşhûrdur. Hatta Feth-i Mekke'de Hazreti Ka'be'nin, şerrafehallâhu, dâhil ve hâricinde üç yüz altmış sanem kesrolundu. Ve Hübel dedikleri sanem meşhûrdur ki hâlâ "Bâbü's-Selâm-ı Kâdîm" in eşiği altında medfûndur. Huccâc ve züvvârın mûtî-i akdâmı olmakla ihânet olunmuştur. Pes a'kâb-ı İbrahim'de fi'l-cümle ehl-i tevhîd bulunmak kâfidir. Ve ba'zıları dediler ki وَاجْتَنِبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ [(İbrahim, Rabbim) Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.] (İbrahim, 14/35) da "Benîn" ile murâd evlâd-ı sulbiyyesidir ki ibâdet-i esnâmdan mahfûzlardır ve bundan cemi'-i ahfâd mahfûz olmak lazım gelmez.

Ve Kur'an'da وَتَقْلُبُكَ فِي السَّاجِدِينَ [Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)] (Şuarâ, 26/219) ayetinde Râfiziyye, zâhiri ile amel edip cümle-i âbâ-i nebeviyyenin imânına zâhib olmuşlardır. Zîrâ "sâcid" mü'min demektir ki secde-i şer'iyye mü'minden gayrıda olmaz. Ve şol hadîs kim cenâb-ı nebevînin aslâb-ı tâhirînden ehrâm-i tâhirâta intikâline delâlet [116 b] eder. Enkiha-i ehl-i şirkin sıhhatine

dâirdir. Nitekim gelir: وَلَدْتُ مِنْ نِكَاحٍ لَامِنٍ سَفَاحٍ [Ben nikâh neticesi doğdum, zina neticesi doğmadım.]¹⁹³ Ve bu ahhâra bâis, zamân-ı câhiliyyette zinâ çok idi ve ba'zı evlâdda iştibâh bulunurdu. Cenâb-ı nebevî dahi sâha-i ırzını tebrîe edip âbâ u ecdâdının sıhhat-i nikâhlarını ve evlâdın aslâb-ı tâhireden mütevellid olduğunu sem'-i enâma îsâl eyledi. Ve bu makamın tafsîli “Rûhu'l-Beyân” nâm tefsîrimizde mecâlis-i muhtelifedir.

Suâl olunursa ki; “Âbâ-i nebeviyye hakkında ne vech ile i'tikâd etmek gerektir?” Cevâb budur ki: “Bu mes'ele i'tikâdiyyattan değildir. Ve lisân ve kalem ile dahi ırz-i nebevîye şeyn verecek vech ile takrîr ve tahrîr etmemek lâzımdır. Umûmda idhâl olundukları kâfîdir. Meğer ki husûs üzerine zikri mûcib nesne ola.”

Ve ba'zı urefâ' demişlerdir ki “Vâizde veya müderriste veya muallimde veya bunların emsâlinde edeb-i ibâret olmasa, melâike-i rahmet oradan firâr ederler ve ol meclisi koyup giderler.” Bu fakîr, tarîk-i Şam'da ba'zı ebnâ-i sebîlden mesmûum olmuştur ki: “Rasûl aleyhis salâtu vesselâm, Ebû Tâlib'in besmelesi idi.” demiştir. Örf-i Türk'te ise besmele lafzı muhalledir. Belki tahkîr tarîkiyle derse, kâfir [117 a] olup tevhîdi yitirir ve bî-dîn olup şöyle oturur. Biz hemen orada bîm-i hışm-i ilâhîden, licâm-ı dâbbeyi gayrı tarafa imâle eyledim ve ne dedimse dedim. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى Allah Teâlâ buyurdu ki: وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ [... Cahillerden yüz çevir.] (A'râf, 7/199).

Li-muharririhî:

“Cihânın cismine cân oldu tevhîd,
Damarda kan yerine doldu tevhîd.

Nesîm-i feyz esüb gül-zâr-ı câne,
Kamu dilden açıldı geldi tevhîd.

Yeter bu sağ u sola nefy ü isbât,
Bi-hamdillâh karârın buldu tevhîd.

Fenâ ender fenâya erdi âlim,
Aceb ya n'oldu şîrk ve n'oldu tevhîd.

Bekâ ender bekâ buldunsa ey dil,

¹⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 244/2; Fahrettin Râzî, *Tefsiri Kebir Mefâtihu'lGayb*, Bakara 221.

Bu mecliste deme savuldi tevhîd.

Koma Hakkî bu miftâhı elinden,
Açar ebvâb-ı dâri'l-huldu tevhîd.”

II. İBN-İ KUSAYY

Kusayy (ق) “Kâf”ın zammesi ve (ص) “Sâd-ı mühmele”nin fethasıyla (ي) ve “Yâ”nın teşdîdiyle ism-i tasgîrdir, aslı “Kasıy”dır, Kâf’ın fethası ve sâd’ın kesresi ve yâ’ın tahfîfi ile “feîl” vezni üzere ki “baîd” ma’nâsınadır. Zîrâ aşîretinden baîd olup ahvâli olan Benî Kelb kabîle ve nâdîsine muttasıl olmuştur. Ve ba’zıları dediler ki, vâlidesi Kuzâa kabîlesinden olmakla onların dâiresine duhûl edip, ba’dehû Mekke-i Mükerrerme’ye intikâl ve muhâceret eyledi. Sonra Huzâa kabîlesini Mekke’den ihrâc ve riyâset-i [117 b] Harem’i ihrâz edip kadr-i âlî ve şeref-i mütezâyid ile müstakil oldu.

Ve Kusayy mezkûrun ismi “Zeyd” veyâhut “Yezîd” idi ve ona Mücemmi’ dahi derlerdi, “müferrih” vezni üzerine ki “Tef’îl”den ism-i fâildir. Zîrâ Kureyş’in etrâf-ı bilâde müteferrik olanları cem’ eyleyip on iki kabîleye taksîm etti ya’ni on iki kabîle kıldı. Nitekim şuarâ-i Arab’dan Huzâa bin Ganem, Abdülmuttalib’i methettiği bir kasîdesinde demiştir: قَصِيٍّ لَعْمَرُوي كَانَ يُدْعَى مُجَمَّعًا بِهِ جَمَعَ اللَّهُ الْقَائِلَ مِنْ فَهْرٍ [Ömrüme yemin ederim ki, Kusayy, Mücemmi’ diye çağrıldıktan sonra o, Fihri’den gelen bütün kabîleleri bir araya getirmiştir.] Ma’lûm ola ki Huzâa’dan mukaddem, riyâset-i Mekke, Cürhüm elinde idi. Ve Cürhüm, “Kunfüz” vezni üzerine Yemen’den bir kavmdir ki, Hazreti İsmail aleyhis selâm onlardan tezevvüc etmiş idi. Onun için aralarında huûlet karâbeti vardı. Velâkin Kureyş onlardan İsmail’e akreb idi ki, **Kusayy Kureyş’tendir.**

Ve Cürhüm Mekke’de ilhâd ve zulm edip Hazreti Ka’be’ye ihdâ olunan hedâyâyı ekl ettiklerinden mâ-adâ; hürmet-i beyti hetk edip, içinde zinâ ederlerdi. Sonra Allah Teâlâ onların üzerine bir türlü dûde veyâhut ruâf taslît etti ki ekserini ifnâ eyledi. Huzâa dahi bakıyye-i Cürhüm’ü Mekke’den ihrâc ettikte, onlar dahi [118 a] mukaddemâ reisleri olan Ömer ibnü’l-Hâris ile Yemen tarafına revâne oldular. Velâkin müfârakat-i Mekke üzerine gâyetle gam-nâk ve mahzûn olmalarıyla Ömer mezkûr bu ebyât-ı meşhûreyi inşâ eylediler: كَانَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجَّونِ إِلَيَّ الصَّفَا انيس ولم يسمر بمكة

سامر وكنا ولاية البيت من بعد ثابت نطوف بذاك البيت والخبر ظاهر بلي نحن كنا اهلها فابادنا
صروف الليالي والدهور الدوائر [Sanki Safa'ya doğru Hucun arasında hiçbir dost yoktu ve
Mekke'de gece uykusuz kalan (veya bizimle söyleşen) kimse olmadı. Biz Sabit'ten sonra
Kabe'nin sahipleriydik ve bu Kabe'yi tavaf ediyorduk. Haber açık ve nettir. Biz oranın
halkıydık da gecelerin ve eskiyen zamanın geçişi bizi yok etti.] “Hucûn”, Hâ-i
mühmelenin takdîmi ile Mekke'nin üstünde bir cebeldir ki, ona muttasıl olan
makbereye dahi “Hucûn” derler ve hâlâ elsinede “Muallâ” ta'bîr olunur ki huccâc-ı
Mısır ve Şâm o taraftan dâhil-i Mekke olurlar.

**Sâbit, Hazreti İsmail'in oğludur ki Cürhümî olanlara riyâset-i Harem ondan
intikâl etmiştir.** Ve bu ebyât, Bermekiyân'dan vezîr-i Hârûnu'r-Reşîd olan Yahyâ bin
Hâlid'e rüyâda inşâd olundukta, zevâl-i devletine intikâl etti ve üç günden sonra hâl-i
mutegayyir olup nasb, azle ve izzet, zillete ve gınâ, fakra mübeddele oldu. Ve sahâ-i
Bermekiyân ma'rûftur. Hatta Zemahşerî, Nevâbi' nam mahallde der ki : كونا برامكة فما
دولتكم برامكة Ya'ni devlet ki pâydâr ve bir hal üzerine bir karar değildir, elden
gitmeden elinden geldiği kadar hayr ile ve Bermekîler meşrebi üzerine ol ve Hâtem-i
Tâi [118 b] ve İbn-i Cüd'ân'a taklîd kıl.

Li-muharrihi:

“Ka'be bünyâd eylemek hatır gönül yapmaktır,
Cânib-i hayra ne denlû dûr ise çapmaktır.
Bâis-i tâc-ı sâadet âhirette Âdem'e,
Hayr edip himmet eliyle bir külle kapmaktır.”

Ve bunda işâret vardır ki tâife-i Cürhüm, hürmet-i makamı riâyat etmedikleri
için âkıbet “Pîçîde şod-be-pây herkes ameleş” [Âkıbet herkesin ameli kendi ayağına
dolaşır.] mücibince cezâ-i vifâk olan ba'de'd-dârı buldular ve sadr-ı meclis-i ekâbir
iken saff-ı niâl buldular. Ve herkes sû-i ameli ile kendi için hafr-i bi'r etmektedir
velâkin bilmez ve sû-i hâli için giryân olmak, aynına gelmez. Tehiyye-i esbâb ikbâl
edecek iken bevâis-i idbârla rac'-i kahkarî olur ve kesb-i yedinden gâfil olup, “Acaba bu
tenglig bana nereden ve ne ma'nâdan gelir?” der. Ve bu zamâne halkını küfrân-ı niam-ı

ilâhiyye olmak saatü'l-yedden dîyka döndürdü ve sermâyelerini tahsîl-i hasârat için diyâr-ı ademe gönderdi ve zâlimlerin, âh-ı fukarâ ile ocaklarını söndürdü.

Li-muharrihî:

“Cünbişinden halk-ı âlem zinde zanneyle seni,
Zindesin çün kim hayâtından eser göster hani?
Ey aceb sırrı ne ola kim hüda-vend-i kerîm,
Kimini eyler fakîr ve kimini eyler ganî.”

Ve sahâif-i sîrede nigâşe-i kalem ve ehl-i tevârih indinde müsellemdir ki Huzâa, Cürhüm'ü Mekke'den [119 a] ihrâc ettikten sonra kendileri vülât-i Mekke ve hükâm-ı beyt olup, serîr-i riyâsette çâr-bâliş-nişîn ve makam-ı izzet ve azamette pür-temkîn oldular. Ve o vakitte kebîr-i Cüzâa, Ömer ibnü'l-Hay derler bir kimse idi ki, bâlâda zikrolunan Ömer ibnü'l-Hâris el-Cürhümî'nin kızı oğlu idi. Velâkin müsâade-i kevkeb ile nûr-i fer buldu ve şeref ü kadrle beyne'n-nâs bir mertebe-i müştahir oldu ki, ondan mukaddem ve muahhar zamân-ı câhiliyyette bir fert o şevketi hergiz görmemiş ve onun derecesine ermemiş idi. Zîrâ mevsim-i hacda on bin deve nahr eder ve on bin hulle giydirir ve fevka'l-hadd herkese in'âm ve ikrâm eylerdi. Bu sebepten cemî'-i kabâil ona münkâd ve *الْإِنْسَانُ عَيْدُ الْإِحْسَانِ* [*İnsan, kendisine yapılan iyiliğin, cömertliğin kuludur.*] vefkince merdümle ona mânend-i ibâd oldular ve her ne bid'at ki getirdi, onu sünnete kattılar, âhir secde-i esnâma yattılar.

Zîrâ Hazreti İbrahim'den, aleyhis selâm, o demler gelinceye dek “*Dîn-i Halîl*”, müttebe' ve ma'mûl ve ahâli-i kurûn onu ihyâyâ meşgûl idi. Ta ki Ömer-i mezkûr Şam'da arz-ı Balkâ'ya ve arz-ı Cezîre'ye varıp oranın halkını putperest buldukta, şeytan onu dahi kemend-i dalâle bend edip tarîk-i hidâyetten çıkardı. Zîrâ nefsinin [119 b] gözü bir şu'le-i nâr olup, özü dahi ateş-i dûzaha yanmağa, hemen bir çakmağa bakardı. Onlar dahi iltimâs-ı Ömer üzere, ona, akîkten masnu' peyker-i insanda Hübel ile müsemma bir sanem-i pür-endâm ihdâ ettikte, Ömer onu alıp götürüp derûn-i Ka'be'ye vaz' eyledi ve ona ibâdetle halka fermân kıldı. Onlar dahi *عَلَى الرَّأْسِ وَالْعَيْنِ* [*Baş göz üstüne!*] deyip, Hübel'i başları üzerinde tuttular ve bûseler verdiler ve yüzlerini ve gözlerini sürdüler. Ve bundan gayrı dahi nice makâbihi, mehâsin yerine koyup, dîn-i İbrahim'i tağyîr etti ve bi'l-küllîye halkı sadeden çıkardı.

Gitti ve üç yüz kırk sene muammer olup evlâd ve evlâdından bin kadar mukâtile erişti. Ve kendi evlâdı beş yüz sene hükkâm-ı beyt ve süvvâs-ı Harem oldular. Ve beş yüz sene kadar dahi Kureyş zabtında olup, Ka'be-i Mükerreme tamam bin yıl puthâne oldu. Ta ki Hatmü'l-Enbiyâ'nın, sallâllâhu aleyhi ve selllem, çevgân-ı işâretleriyle iğtinâm-ı kûy-veş meydân-ı Harem'de galtân oldular ve seng-i kahirleriyle meksûr olup akîkler mühre kıymetini buldular.

Li-muharririhî:

“Ey gönül! Sen Ka'be'sin, n'eyler derûnunde sanem?
Hiç demez misin tavâf-ı hazreti zâta dönem?

Sendedir sırrı [120 a] sûre-i feth-i mübîn,
Ger bulursan bu ganîmetle ola gör muğtenim.

Sîne meydân-ı Harem, dest-i yemînindir Hacer,
Kevserin feyz-i ilâhî, zemzemin gözlerde nem.

Muhbit-i Cibrîl, ilhâm olduğunda şüphe yok,
Hizmetin eyler dem-â-dem hiç dimez usanam.

Ka'be-i hüsn ü cemâl-i hazreti kıldım tavâf,
Hâce-i dergâh-ı Rabbü'l-Beyt olan Hakkî benim.”
زَادَ اللَّهُ عِلْمًا وَ شُهُودًا [Allah, ilmini ve şuhûdunu artırsın.]

Ve demişlerdir ki, *vaz'-ı esnâmın aslı, kuvvet-i tenzîhten olmuştur*. Zîrâ ulemâ-i akdemîn, Hak Teâlâ'yı ziyâde tenzîh eylediler ve âmme-i nâsa ol vecihle emreylediler. Çün gördüler ki bu tenzîh, ba'zı âmme katında ta'tîle müeddî oldu. Zîrâ **“Allah Teâlâ şöyle değildir, böyle değildir!” demek, vücûd-i vâcibini nefy gibidir**. Lâ-cerem, âmme için esnâm vaz' eylediler. Ve envâ'-ı dibâc ve hullî ve cevâhir giydirdiler ve ona secde ile emreylediler. Ta ki akıllarından gâyb olan Hakk'ı tefekkür edeler ve nisyân etmeye ve ta'tîlden hazer üzere olalar.

Velâkin o ulemâ bilmediler ki bu makûle emr-i hâil, izn-i ilâhîye mevkûftur. Pes ta'tîlden firâr ederken, halkı teşbîh ve tecsîm semtine düşürdüler. Husûsâ ki insan mahsûsât ile ilf eylediği ecelden hüküm-i imkân gâlib onu tarîk-i [120 b] sedâdden ihrâc eyler. Zîrâ hüküm-i vücûb-i gâlibi yoktur ki hissiyyât ve akliyyâtta me'hûz olup, rûh-i ma'rifet ve sırr-i mücerrediyile, âlem-i kudse döne ve ervâh ve esrârıyla müste'nis ola.

Bu cihettendir ki ba'zı makâmât-ı mûsikiyye ile tegannîyi tecvîz eylediler. Meğer ki onda lahn-i fâhiş ola; bu sûrette inkâr olunur. Zîrâ maksûd-i bi'z-zât olan, kıraat olunan Kur'an ve ilâhiyyât ve kasâidin nazmından meânîsine intikâl ve kalbi, âlem-i ma'nâyâ îsâldir. Ve hüsn-i savt u tegannî makbûl, bevâtîni âlem-i kudse tahrîke vesîle-i tâmmе ve vâsıta-i kâmilemdir. Ve bir nesne ki hayra vesîle ola, hayırdır ve bu ma'nâyı inkâr eden emr-i bedîhîyi de mükâbere eder ki lâ-ya'kildir. Ve bu tarîk-i bâtinî ve iz'âc-ı derûnî, mübtedî ve mütevessıta göre gâlibdir. Ve şu ki müntehîdir; esbâb-ı zâhire ile tahrîke muhtâç değildir. Ve şu ki fenâ-fillâh ehlidir; gûşu cümleden asamdır. Onun için her beldedeki Şâfiî olanların müezzinlerinde ve imamlarında makâmât ve tegannî yoktur. Nitekim Ka'be'de mihrapları olan Makâm-ı İbrahim, derûn-i Metâfta vâki' olmuş ve bâb-ı Ka'be'ye muhâzîdir. **Zîrâ Şâfiî'nin sırrı fenâdadır. Hanefî ise böyle değildir.** [121 a] Zîrâ onların sırrı bekâdadır. Onun için mahfel-i Hanefî, hâric-i Metâftadır. Ve müezzinleri tegannî ile ve savt-ı cehrî ile kalkale-endâz ve hengâme-sâzdır.

Ve bu fakîr zamanında ba'zı aktâba eriştim ki, şurûtuna mukârin olan ve tegannîden men' etmez ve kendi dahi istima' eyler ve ba'zı evkâtta bi-nefsihî okurdu. Husûsâ ki eshârda galebe içinde, ebeden sabâha dek nagamât-ı rahîmeden hâlî olmazdı. Velâkin kelâm-ı kibâr okurdu. Yoksa mahbûbların sahtelerini okumaz ve okutmazdı.

Li-muharririhî:

“Şîve-i hüsnü o yârin dîde-i cânı alır.
Derdine dert artırır, kalbinde dermânı alır.

Sun şerâb-ı vaslı tâ kim dîdeler mey-gûn ola,
Ver bir aşkın sâgarın kim akl-ı insânı alır.

Tâb-i dilden katre kim gözden yüze olur revân,
Vüs'atinden koynuna deryâ-yı ummânı alır.

Derd-i aşka düşmesûn dünyâda bir bî-çâre dil,
Yoksa vallâhi'l-azîm ol derd-i dil onu alır.

Hakkıyâ kazdın çıkardın kân-i dilden çok güher,
Yoktur ammâ müşterî la'l-i bedehşânı alır.”

Ve dahi demişlerdir ki, Kusayy mezkûrden mukaddem, tavâf çevresinde olan hânelerin ebvâbı, hâric-i Harem'e doğru idi. Sonra Kusayy çevirip metâfa [121 b]

mukâbil kıldı. Onun için her cihete mukâbil olan kabîlelerin ebvâbı kendilerine izâfetle mukayyedir. Bâb-ı Benî Şeybe ve Bâb-ı Benî Sehm ve Bâb-ı Benî Mahzûm ve Bâb-ı Benî Hıcm ve emsâli gibi.

Ve hilâfet-i Fârûk'a dek havâli-i Metâf'ta duvar yoktu. Sonra Hazreti Ömer-i Fârûk Radiyallâhu Teâlâ Anh, çevrede olan hâneleri iştirâ edip, bir tevsî'-i dâire-i Harem kıldı. Ondan sonra Osmân Zi'n-Nureyn Radiyallâhu Teâlâ Anh, semen-i gâlî ile ba'zı hâneleri dahi iştirâ edip vüs'at-i Harem'i ziyâde kıldı. Sonra Abdullah bin Abdülmelik dahi ziyâde tevsî' edip, cidâr-ı merfû' ve sakf-i sâcîsini ruhâm-ı imâdlar üzerine koydu. Sonra vâlid-i Reşîd olan Mehdî, bir iki defa dahi ziyâde kılıp, bu karar üzerine kaldı. Velâkin mülûk-i Çerâkese-i Mısriyye'den Eşref Kayıtbay ki Harem-i Nebevî'de, Sâniü'l- Kafesü's-Şerîf'tir ki imâret-i latîf binâ eyledi.

Ve mülûk-i Osmâniyye'den رَفَعَ اللَّهُ أَدْنَاهُمْ [Allah onların mertebelerini yüceltsin!] Sultan Selîm-i Evvel ve ferzend-i ferzânesi sâhibü'l-kavânîn Sultân Süleymân, pîrâmen-i Harem'de olan kıbâb-i feleki irtifâa ziyâde sûret ve mezîd-i temkîn verip; eğer imâdlarında ve eğer ferşinde ve eğer sâir levâkîhında ihtimâmlar eylediler ki إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامِ [Kıyâmet gününe kadar] bâkîdir. İnşâallâhu Teâlâ.

Ve hâlâ vüs'at-i [122 a] Haremullâh o kadar ki birkaç kere yüz bin âdem genc-âyiş bulur. Ve mazanne-i kesret olan hacc-ı ekber senelerinde dahi boş yer kalır. Bu bir Harem-i Âlî'dir ki, vüs'ati kalb-i ârif gibi katı pehnâdır. Ve basît ve bu bir dâiredir ki devri, arş-i mecîd gibi ziyâde muhîttir. Ve onda yedi adet minâre vardır ki kendileri seb'a-i esmâ ve kanâdil-i seb'a-i seyyâreden nişâne verir. Ve onda kırka karîb ebvâb vardır ki, dakkâkı der-hâ-yi cennet vurur. Ve derûn-i Ka'be'de imâd-i şâmih vardır ki Hannân u Mennân u Deyyân'ın meâni-i rafîası üzere müessestir. Ve ol Ka'be-i Bünyâd-i Halîl, sûret-i arûs-i vahdet olmakla atlas-ı siyâh ile san'at-ı galebesi üzerine temessül eder. Zîrâ müteravvihindir ki, sûr-i muhtelifede teşekkül eder. Melâike ve tâife-i cin gibi. Zîrâ letâfet-i cism ü cân musahhah-i takallübdür. Ve bu makâmın tafsîli bazı âsârımızda kitâbet olunmuştur.

Li-muharririhî:

“Ka’bedir bir arûs-i atlas-pûş

Ki eylemiş nuru siyâhı ber-dûş

Ka’bedir bir Harem sultânı ki,
Girer ona hayâyîle sürûş.

Ka’be bir şehn-şâh-ı âlî,
Meclisinde oturur hâcî hamûş.

Ka’bedir bir azîm deryâ kim,
Pây-i huccâc verir ona hurûş.

Ka’bedir kim kemâl-i heybetten,
Onu [122 b] ta’zîm eder tuyûr u vühûş.

Zemzem feyz-i Ka’bedir Hakkî,
Seni bu mertebe eden pür-hûş.”

Ve demişlerdir ki Harem-i Ka’be’de “Dâru’n-Nedve”yi Kusayy mezkûr binâ etmiştir ki, hâlâ mahallinde Mahfel-i Hanefî binâ olunmuş ve tahtında mihrâb-ı mîzâbı kılınmıştır. Zîrâ Mîzâb-i Zeheb’e muhâzîdir ki müteveccih-i mihrâb-ı vahdet Cenâb-ı Risâlet sallallâhu aleyhi ve sellem, Medîne-i Münevvere’de o tarafa istikbâl ederdi. Ve evâhirde ma’mûlün-bih olan ma’nâ-yı sâirden etemm olduğu zâhir ve peydâdır.

Dâru’n-Nedve, dâru’l-müşâvere demektir. Eşrâf-ı Arab orada müctemi’ olup müşâvere kırlardı. Tefekkür eyle ki, dâru’l-inkâr ve mukırrü’l-eşrâr, nice dâru’l-ezkâr ve müstekarru’l-ahyâr olmuştur. İşte bu delâlet eder ki, nuhûset-i mekân, saâdet-i sükkân ile zâil olur. Fe-emmâ aksi böyle değildir. Zîrâ Ka’be puthâne olduğu halde yine zamân-ı İbrahim’de olan şerefi üzere bâkî idi. Birkaç gün emr-i ârizî ile mütelevvis olduğu, tahâret-i asliyyesine mâni’ olmadı. Nitekim ilmullahta “saîd” olan kimseye şekâvet ârızası zarar vermez. Zîrâ bilâhere aslına rücû’ eder. Ve demişlerdir ki, **الْصِّلُ لَا يُخْتَى** ya’ni [Asıldan hata gelmez, asıl bozulmaz.] [123 a] Zîrâ asıl savâb üzerinedir. Pes ba’zı hatâ sûretinde olan umûra i’tibâr yoktur. Zîrâ demişlerdir ki, **لَئِنْ صَارَ كِبُو** Ya’ni her keskin kılıcın kedilmesi ve her küheylân atın sürçmesi olur. Ve her ne şey ki merfû’dur; elbette bir vaz’ olunması dahi vardır. Rasûlüllâh’ın, sallallâhu aleyhi ve

sellem, nâkası müsâbakada sâir nâkaları sâbik olurken, bir def’a mesbûk olduğu gibi ve Uhut Gazvesinde ba’zı kesr vâki’ olmak gibi ki min-ba’di-gayri gazavâtta olmadı.

Ve bir kimse bir def’a mürde olsa, bir dahi ona mevt yoktur. Nitekim sûfiyye-i muhakkikîn derler ki: “Sâlike dünyâda mevt-i fenâiden gayri, mevt-i sûrî sûretinde bir mevt dahi lazımdır.” Elhamdülillâhi Teâlâ bu fakîr o mevt-i hâili, tarîk-i hacda “Ulye” nâm kariye kurbunda ma’reke-i Arab olup *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* [Her canlı ölümü tadacaktır.] (Âl-i İmrân, 3/185) mûcibince zevk ettim. Bir vech ile ki vasfolunmaz.

Ve o sene ki elfât-ı erbaa senesi idi. Üç mertebe ki *Tevhîd-i Ef’âl ve Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Zât*’tır. Ve bunların mukâbelesinde üç türlü ibtilâ’ ile mübtelâ oldum ki biri: Gâret-i emvâl, hatta emvâl içinde kütüb-i nefîse-i nâdir dahi bile nehb olundu. Ve biri: Mevt-i evlâd ki, on iki gün içinde âyinem [123 b] olan İshâk ve sûret-i sırrım olan Ubeydullâh, şerbet-i merrü’l-mezâk mergi nûş eylediler.

Li-muharririhî:

“Âh, kim mir’âtım oldu pare pare âkıbet,
İnkisâr ile eriştim bezm-i yâre âkıbet.
Çünkü ben pervâne gelmiştim ezelden tâ ebede,
Şem’-i hüsnünü seyredip düştüm âvâre âkıbet”

Ve biri dahi: Bezl-i vücûd idi ki, o vakitte rigestân-ı kahırdan müşâr oduğum bir semttir. Ve muhâlifte serimi bâlîn-i mevte vaz’ edip cîsr-i hayattan mürûr ve taraf-ı berzaha ubûre müteheyî’ iken sivâ gaybden sem’ime bu beyt-i Arabî îsâl olundu:

بِيرِقِ جَرْفِ هَآرِوْ نَوَكِي هِيَفْ تِيْسِمَا يَذَلَا عَسَى الْكَرْبِ [Umulur ki akşam çektiğim derdin ardında yakında gelecek bir kurtuluş vardır.] Ya’ni orada bana müjde-i hayât ve halâs erişip vakt-i duhâdan mağrîbe dek vahîd ve garîb teysîr-i elemde mütekallib iken perde-i şebb *وَٱلَّيْلُ إِذَا يَغْشَىٰ* [(Ortalığı) бүрүдүгү zaman geceye andolsun!] (Leyl, 92/01) mûcibince âvihte-i cemâl-i nehâr olıcak, feryâd-res her müstegîs ve sırr-i mahyî ve mugîs olan Hazreti Hızır aleyhis selâm zâhir olup beni ol beriyyeden fi’l-hâl mahall-i huccâca îsâl edip “Ben sana yine mülâkî olurum...” deyip va’d edip gâyib oldu. Ve ondan sonra dahi nice lûtfu zuhûr eyledi. *وَٱلْحَالُ لَا تَوْصَفُ* [Bu

vasfedilemeyen bir haldir.] Ve bundan Hızır'ın إلى هذا الآن [*Şimdiye kadar*] hayatı ve bî-çârelere çâre-sâz olup bi-hasebi'l-hâl hıdemâtı [124 a] zâhir oldu. Ve bu ma'na “Hızır, insanın sıfat-ı gâlibesi sûretidir.” dedikleri onu münâfî değildir. Ya'ni hayattadır ki herkesin sıfat-ı gâlibesi üzerine temessül eder. Zîrâ müteravvihindir ki sûr-i muhtelifede teşekkül eder. Melâike ve tâife-i cin gibi. Zîrâ letâfet-i cism ü cân, musahhah-i takallübdür. Ve bu makâmın tafsîli âsârımızdan Kitâbü'l-Mir'ât'ta ve gayrıdadır.

Ey Tûbâ-zâde ve kumri-i hüve hüzn-i servâ-zâde! Mutâlaa eyle ki, insan bu dâru'l-ımtizâc ve serâ-yı siyah pür-ihtilâfatta tahsîl-i kemâl edip fi'l-mesel ekmeğini alınca ne zahmetler çeker ve ne zehrîn kâseler içer ve ne belâlar çemberinden geçer. Nitekim bu makâmın âriflerinden biri beyt-i Arabî ile demiştir ki: النَّاسُ دُهْنًا فِي الْقَوَارِيرِ [İnsan o yağın çıkarıldığı susamın başına ne geldiğinden habersiz şişede duran saf yağ gibidir.] Ya'ni bu halkın kâmillerini şişeler içinde revgan-i sâfî gibi görürsün, fe-emmâ susamın başına neler gelmiştir bilmez misin? Ya'ni susam evvelâ rîz-i âsiyâb senginde ezilip ba'dehû süzülür. İşte bu cihetten sâye-perverlere i'tibâr etmediler. Zîrâ onlar kerem ve serd-i rüzgârındır bilmezler ve îyş ü nûş içinde olduklarından zehr-âb-ı derd içenlerin hâlini anlamazlar.

Li-muharririhî:

“İnsân odur kim sırrını onun melek bilmez ola,
Derd içre olan devrini [124 b] devr-i felek bilmez ola.

Bu devr içinde derd ile şol nokta-veş olup vahîd,
Âlemde hergiz kendine bir müşterek bilmez ola.

Nakd-i vücûdu vahdet-i zâtiyyeye bezleyleyip,
Bir iki bir olup ona hiç çift ü tek bilmez ola.

Hayy ise kalbi ilimle, Kayyûm ise sırrı ile
Kâmilden özge kubbe-i çarha direk bilmez ola.

Hakkî gibi pîr ve olup keşf-i sahîha tâ ebed,
Aklî ile hiçbir işi tarh eylemek bilmez ola.”

Ve bâis-i şeref-i Mekke ve bâdi-i übhıyyet-i beyt olan Kusayy mezkûr yedinden umûr-u muazzamadan altı adet nesne vardı ki : *Sikâyet ve Rifâdet ve Hicâbet ve Nedve ve Livâ ve Kıyâdet*'tir.

Sikâyet odur ki, mevsim-i hacda edîmden havz gibi nesneler düzüp ibâr-ı etraftan kırbalar ile havuzları doldururlar ve içine hurma ve zenzem tarh ederlerdi. Ve huccâc Mekke'den gaym oldukça ol sulardan içerler ve müntefi' olurlardı. Zîrâ o zamanlar Mekke'de su kıllat üzerine bulunurdu. Ol Sikâye'nin dâire-i Harem'de mahall-i müteayyini vardı ki orada vaz' olunurdu. Sonra Sikâye Abdülmuttalib'e müntekıl olıcak, hafr-i zenzem müyesser olup ol hıyâzı zenzem ile pür ederlerdi. Sonra oğlu Abbâs'a intikâl eyledi. Ya'ni Ebû Tâlib yerinde idi ki uhde-i sikâyetten [125a] gelemeyip birâderi Abbâs'a fâriğ olmuş idi. Hâlâ Sikâye-i Abbâs demekle ma'rûftur ki üzeri mukabbe ve mehcûrdur. Zîrâ ibtidâ-yı hulefâ-i Abbâsiyye olan "Seffâh" zamanına dek müstemirr olup sonra metrûk oldu.

Ve dahi Rifâdet, eyyâm-ı mevsimde et'âm-ı huccâctır. Zîrâ o vakitte zî-kudret olanlar mallarından bir miktar nesne ihrâc eyleyip Kusayy mezbûre def' ederler ve Kusayy dahi o emvâlle tehiyye-i taâm edip zâd-i vüs'ati olmayanlar, vakt-i avdete dek ondan eklederlerdi. Ve Hicâbet, Hazreti Ka'be'nin kapıcılığıdır ki, miftâhı Kusayy elinde olmağın o fethetmedikçe hiçbir kimse dâhil-i Ka'be olamazdı.

Ve Nedve, Mahfel-i Hanefî mahallinde Kusayy'ın binâ ettiği bir dâr idi ki, nedve ve müşâvereyi orada ederlerdi ve umûr-u muazzama orada tedbîr olunurdu. Ve ona bi-hasebi's-sinn erbaîne dâhil olmayan dâhil olmazdı ve müşâverede bile bulunmazdı. Zîrâ hadîsü's-sindir ki tecrübe-i umûr etmemiş ve kürük-i bârân-dîde değildir diye dâireye komazlardı. Bu sebepten sanâdîd-i Kureyş, Rasûl aleyhis selâm husûsunda müşâvere sadedinde olıcak, şeytân aleyhi mâ-yestehıkkı, Şeyh Necdî sûretinde temessül edip "Pîrim ve umûr-u dîdeyim ve husûsâ [125 b] ki Necd ehlindeyim ki, kemâl-i akılla mevsûfum ve tamâm-ı rüşdle ma'rûflardanım." diye içeri girdi ve dâhil-i dâire-i müşâvere olup, âhir ne olduysa oldu ve a'dânın her biri cezâsını buldu.

Li-muharririhî:

“Aklı olsaydı eğer şeytânın
Olmazdı aleyhi insânın.
Secde eylerdi Rasûlullâh’a
Ki odur Âdem’i bu dünyânın.”

Ve Livâ o dur ki, tâife-i Kureyş a’dâ ile muhârebe murâd eylese livâlarını Kusayy kendi eliyle akdeyleydi. Ve hiç kimse onun izni olmadan sancak kaldırmazdı. Ve Kıyâdet, emâret-i vükübdür. Ya’ni askerin önüne düşüp pîş-revlik etmek ve yetip götürmektir. Ve bu ma’nâ zamân-ı nebevîde Ebû-Süfyân’a intikâl etmeğin zamân-ı câhiliyyette Cünd-i Mahzûm, Kureyş’i Gazve-i Uhud’a götürdü ve çok zaman onunla iftihâr edip oturdu. Ve Kusayy mezkûrden me’sûrdur ki demiştir: “Leîm olan âdeme ikrâm etme ve illâ sen dahi leîm olursun. Ve kabîhi istihsân etme! Zîrâ kabihinle kalırsın. Ve şol kimseyi ki kerâmet ve izzet ıslâh etmeye; onu hevân ve zillet ıslâh eder. Ve bir kimse miktarından fazla nesne talep eylese hırmâna müstehakk olur. Ve hasûd adüvv-i hafîdir.” انتهى بالترجمة [Tercüme bitti.]

Velâkin ârifler demişlerdir ki, cemî’-i [126 a] mekârimi, takvâya değışmek gerektir. Fefhem cidden.

Li-muharririhî:

Gevher-i îmân bulunmazdı dil ü cân olmasa,
Bahri neylerdi onda dürr ü mercân olmasa.

Menzil-i kudse vüsûle kimse bulmazdı tarîk.
Sâliki irşâd eder bir kâmil insân olmasa.

Nefha-i Âdemdir işbu âleme rûhü’l-hayât,
Rûh olmazdı serây içinde sultân olmasa.

Beslenirdi şîr-i feyz ile dem-â-dem tıfl-i dil,
Ger damarda mebde-i şehvet olur kân olmasa.

Andelîb-i dil cihân bâğında eğlenmez idi,
Ger ona eğlence her dem âh u efgân olmasa.

Olmazdı bu kalem cârî midâd-i feyz ile,
Tâ ezelde Hakkıyâ imdâd-ı Rahmân olmasa.”

Ve tefâsirde bir kıssa-i tavîlede evâhir-i a'râfta gelir: "Yâ li-Kusayy" bunda لَام (Lâm) taaccüb içindir. يَا لِّلْمَاءِ (Yâ lil-mâi) ve يَا لِلدَّوَاهِي (Yâ liddevâhî)de olduğu gibi. Ve Kusayy'dan murâd kabîledir. Ya'ni Kusayy mezkûrun âl ü evlâdından zamân-ı risâlette mevcûd olan ehl-i şîrktir. Ya'ni " Geliniz î Kusayy evlâdından olan müşrikler ki, sizden taaccüb olunsun. Zîrâ, Rasûlullâh'ı tekzîb edip Mekke'den hurûca ilcâ' etmekle hazz ve nasîbiniz tezyî' ettiniz. Maa-hâzâ karâbetiniz hasebiyle intifâa siz evlâ idiniz."

III. İBN-İ KİLÂB

Kilâb'ın ismi Hakîm veyâhut Urve'dir. Ve Kilâb kesr-i kâf ile [126 b] ve tahfîf-i lâm ile كَلْب kelbin cemûdudur. Hakîm mezbûre Kilâb dedikleri sayd ve şikârı ekser-i saydı kelble olmakladır. Pes ednâ-yı melâbise ona lakab olmuştur. Ve onun künyesine "Ebû Zühre" derler ki, Zühre onun ibtidâ oğlu, ve Kusayy ikincisidir. Onun için Zühre'den teşa'ub eden kabîleye "Benû Zühre" derler ki, Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin vâlideleri "Âmine" bu kabîleye mensûptur ki Kilâb-ı mezkûr onun üçüncü ceddidir. Pes Rasûlullâh'ın peder ü ma'derlerinin nesebi Kilâb'da ya'ni Hakîm'de müctemi' olur.

Ve Kâmus'ta gelir ki: "Kelb, her sebû-i akûra derler." Velâkin nâih-i ma'hûdede gâlibtir. Nitekim Ebû Leheb oğlu Utbe, eziyette ifrât edecek, Rasûlullâh ona bedduâ edip buyurdu ki: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى كَلْبٍ مِنْ كِلَابِكَ [Allah'im! Ona köpeklerinden bir köpeği musallat eyle!]¹⁹⁴ buyurdu. Bu sebepten mezbûr Utbe dedikleri belîdir. Arz-ı Şam'dan nüzûl ettiğinde o gece onu bir esed iftirâs eyledi ve duâ-i nebevî yerini buldu. Ve esede kelb ıtlak olunmak iftirâsından ve inde'l-bevl ref'-i racûl ettiğindendir.

Ve kelb iki nev'dir ki, biri ehlî ve biri salûkîdir ki Salûki, fetha ile, Yemen'de bir karyedir ki kilâb-i salûkiyye ona mensûptur ki lisân-ı Türk'te ona tazı derler [127 a] ki onunla sayd ederler. Nitekim "Nevâbi'-i Zemahşerî"de gelir: es-Salûkiyye ve'l-kilâb. Salûkiyye ya'ni ehl-i sûk ile kilâb-i salûkiyye harekette ve tekâpûde ve bazı umûr-i deyyinede berâberdir. Ve İbn Abbâs radiyallâhu anhümâ buyurmuştur ki: كَلْبٌ آمِنٌ خَيْرٌ

¹⁹⁴ Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, XII, 35506.

من صاحب خُون [Güvenilir bir köpek, hâin bir dosttan daha hayırlıdır.] Ya'ni sek-i emânet-kâr, âdem-i hıyânet-kârdan hayırlıdır. Zîrâ emânet fi'l-asl sıfat-ı insâniyye ve melekiyyedir. Nitekim “Cibrîl-i Emîn” denilir. Pes kelbdeki sıfat-ı mezkûre buluna hükm-i ademde olur ve dahi âdem-i hâin ondan aşağı kalır.

Ve Kelb-i Ashâb-ı Kehf hakkında ihtilâf vâki' olup, ba'zıları cins-i kilâbdan, ba'zıları cins-i esedden olmaya zâhib olmuşlardır. Ve ibtidâ kelb ittihâz eden Hazreti Nûh'tur, aleyhis selâm ki vahy-i ilâhî ile hıfz-ı seffîne için ta'yîn olunmuştur. Zîrâ müşrikler Hazreti Nûh'un nehârda amel ettiği nesneyi leylde gelip ifsât ederlerdi. Bu sebepten bir maslahat için kelb ittihâz etmek meşrû'dur ve kelbe et'âm lâ-be'sdir. Eğerçi münâsip olan muhterik ve küflî ve mütegayyir nesne vermektir. Ve şol hadîs ki gelir: اكرموا الخبز [Ekmek ikram ediniz.]¹⁹⁵ Fil-hakîka kelbe nân doğramayı münâfi değildir. Zîrâ nân kelbin ağzında lûâb ile mürdâr olduğu gibi insanın dahi batnında [127 b] mürdâr olur. Ve takvâda intihâ ibtidâdan ehven değildir. Zîrâ kelbi dahi evvelen mürâat lâzımdır. Nân ağzına vüsûlde mürdâr olduğu mâni' değildir.

Li-muharririhî

“Gel berî evsâf-ı nefsi nâr-ı aşk u şevke yak,
Âlem-i rûha terakkî ile sen de bir ayâk.

Âşika Bağdâd ırâk olmaz dediler fi'l-misâl,
Gâlib olsa dilde ma'şûka kaçan kim iştiyâk.

Gâh dünya gâh ukbâ fikrini ko ey gönül,
Gir tarîk-i aşka bul Mevlâ'ya doğru insiyâk.

Kimi seyr ve kimi tayr itmekdedir gâh-i Hakk'a,
Gel süvâr ol sen de himmet atına kalma yayâk.

Hak budur Hakkî kelâmın içre var sırr-ı ehakk,
Gösterir erbâb-ı fehm ü dânişe onu siyâk.”

Vallâhu zü'l-imdâdi ve'l-irşâd.
[Allah, yardımcı ve yol göstericidir.]

¹⁹⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 508.

IV. İBN MÜRRE

Mürre مُرَّ “mîm’in zammı”, ve “râ-i mühmelenin teşdîdiyle” aslında bir şecerenin veya bir baklanın ismidir. Sonra âdet-i Arab üzerine a’lâm-i ricâlden olmuştur. Zîrâ onlar nebâtâtın ve eşcâr ve ahcârın ve gayrının esmâsıyla tesmiye ederler. “Semeratün ve sahrun ve harbün” ve gayrıları gibi. Mürre’nin künyesi “Ebû Yakaza”dır. Mürre, Hazreti Ebu Bekir’in, radiyallâhu anh, cedd-i sâlisidir. Pes Ebû Bekir radiyallâhu anh Rasûlullâh aleyhis salâtu ves selâm ile nesebde, Mürre’de müctemi’ olurlar. Ve İmâm Mâlik dahi Rasûlullâh ile bu ceddede ictimâ’ ederler. Nitekim [128 a] “Sîret-i Halebiye”de musarrahtır.

V. İBN KA’BİN

Ka’b, Hazreti Ömer’in, radiyallâhu anh, cedd-i sâminidir. Ya’ni sekizinci atâda Ka’b’a müntehî olup, Hazreti Rasûlullâh ile Ka’b’da müctemi’ olur. Ka’b aslında “topuk” dedikleridir. Ve o bir aşıktır ki sâk ile kadem onunla bir yere gelir ve orası mefâsıldandır ki, a’zâda olan üç yüz altmış mafsılın biridir.

Ve ulüvv-i Ka’b, ulüvv-i kadr ve menziletten kinâyedir. Tûl-i bâ’, ihâta ve ittisâ’dan kinâye olduğu gibi. Zîrâ ka’b ve kadem-i esfel a’zâdandır. Pes ne kadar âlî olursa racûl dahi o kadar âlî olur. Bu cihetten Ka’b tesmiye olunmak kavmi üzerine ulüvv ve irtifâ’ına binâendir. Nitekim Beytullâh’a Ka’be denildiği sâir büyût üzerine ulüvvünden ve irtifâ’-ı şânından ve irtifâ’-ı zikrinden ötürüdür. Zîrâ evveliyyeti cihetinden cemî’-i mesâcide re’stir. Nitekim Kur’an’da gelir: *إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي* [Şüphesiz ki, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Ka’be’dir.] (Âl-i İmran, 3/96) Ve binâsı cihetinden dahi mürtefi’dir ki, hâlâ yirmi yedi zirâ’dır. Zamân-ı İbrâhim’de, aleyhis selâm, irtifâ’ı on zirâ’dan ziyâdece idi. Sonra birkaç def’a ki binâsı tecdîd olundu. Bu cihetten ref’ ettiler. Ve Kur’an’da gelir: *فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ* [Allah’ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde, insanlar sabah-akşam O’nu tesbih ederler.] (Nûr, 24/36) Ya’ni gerektir ki mesâcidin [128 b] binâları merfû’ ve kadrleri muazzam ola.

Zîrâ mevâzi'-i zıkr ve mecâlis haktır. Zîrâ mescitte oturan celîs haktır; ehl-i tasavvuf ile mücâlese eden celîs hak olduğu gibi. Zîrâ onların muhakkiklerinin kalbi nazar-gâh-i ilâhî ve mecma'-i esmâdır. Ve demişlerdir ki, Ka'be'de olan ma'nâ-yı irtifâ' vech-i arzda zuhûrdur. Zîrâ *وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ* [Arşı su üzerinde iken...] (Hûd, 11/07) vefkince, bütün dünyâ su iken, mahall-i Ka'be zübde gibi bir nesne idi ki, ân-i ilâhî ile tekessüf edip, vech-i arzda zâhir oldu. Ve ibtidâ nütüv ve irtifâ' onda zâhir olmakla ismi Ka'be tahsîs olundu. Ve demişlerdir ki, tâife-i Arab murabba' olan beyte ka'be der; ayakta olan ka'be teşbîh tarîkiyle.

Velâkin *zaman-ı İbrâhim'de, Ka'be “müsellesü's-şekl” idi ki, erkân-ı selâsesi hâtır-ı ilâhî ve hâtır-ı melekî ve hâtır-ı nefsanîye işârettir* ki hâssa-i nâsa göredir. Sonra terbi' olunup, hâtır-ı şeytânîye işâret dahi derc olundu ki, âmme-i nâsa göredir. Pes Rûkn-i Hacer, hâtır-ı ilâhîye ve Rûkn-i Yemânî hâtır-ı melekîye ve Rûkn-i Şâmî hâtır-ı nefsanîye ve Rûkn-i Irâkî hâtır-ı şeytânîye remz olur. Ve abdâl-ı Erbaa erkân-ı erbaaya nâzırdır.

Ve Ka'b-i mezkûr haftada bir gün Kureyş'i cem' edip onlara va'z u tezkîr eyler ve meb'as-i nebevîye müteallik söz dahi söylediler. [129 a] Ya'ni “Harem-i İlâhî'de benim evlâdımdan bir nebiyy-i kerîm zuhûr etse gerektir ki, onun zamân-ı saâdetlerinde kim bulunursa ona tâbi' olup ona imân getirsin!” derdi. Ve ba'zı ebyât inşâd ederdi ki, âhiri budur: *بَيْتِ عَلِيٍّ غَفْلَةً يَأْتِي النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ فَيُخْبِرُ أَخْبَارًا صَدُوقَ خَيْرِهَا* [Nebî Muhammed gafletin olduğu yere geldiğinde onu tanıyan ve samimi olan birisi onu hemen tanır ve fark eder.]

Ve bundan Ka'b'ın mü'min olduğu zâhir olur. Nitekim Mürre'den yukarısının imanları üzerine ittifak etmişlerdir. Ve o va'z olunan güne o zamanda “Yevm-i Arûbe” derlerdi; “ayn-ı mühmelenin fethîyle” zuhûr ma'nâsına. Zîrâ “A'râb-ı Ebâ Mukaddimâ” ol güne ilhâmla mühtedî oldular. Sonra islamda “Yevm-i Cum'a” denildi; halkın o günde salât-i cum'aya ictimâından ötürü. Pes yevm-i cum'aya âbâ-i nebeviyye mühtedî idiler. Egerçi ismine mühtedî değillerdi. Ve bu hidâyet bu ümmete mahsûs oldu. Zîrâ tâife-i Yehûd yevm-i cum'aya mühtedî olmayıp, yevm-i sebt ihtiyâr eylediler. Ve tâife-i Nasârâ dahi yevm-i ehadi tahsîs ettiler. Sırrı budur ki, ihtiyâr-ı yevm onların

kendilerine tefvîz olunmakla nefisleriyle edip hatâ eylediler ve yevm-i cum'aya mühtedî olmadılar. Fe-emmâ bu ümmet-i merhûme, Hak'ta fânî oldukları için, Hak bizzât onlar için ihtiyâr ve ta'yîn eyledi ve evâyili dahi bi-tarîki'l-ilhâm o güne mühtedî kaldı.

Li-muharririhî

Vücûd [129 b] evsâfını aşk oduna yak,
Beni ehl-i fenâdan eyle yâ Rab.
Hayât-ı nev nasîb et ba'de'l-ihrâk,
Beni ehl-i bekâdan eyle yâ Rab.

Dilim irfânın ile âşinâ kıl,
Gözüm dîdârın ile rûşnâ kıl.
Küdûrât-ı sivâdan âyinem sil,
Beni ehl-i safâdan eyle yâ Rab.

Beni Lokmân'a kıl şâkird-i hikmet,
İçir bu hasta câna özge şerbet.
Vücûdum her marazdan bula sıhhat,
Beni ehl-i şifâdan eyle yâ Rab.

Bu ilmim ayn kıl ir gör şühûde,
Bu Hakkî'ye "hû" ver ism-i hû'de
Muvaffak eyle îfâ-i uhûde,
Beni ehl-i vefâdan eyle yâ Rab."

Demişlerdir ki Ka'b ile meb'as-i nebevî arasında beş yüz yirmi sene mürûr etmiş ve Ka'b'ın mevtini mebde-i tarih etmişlerdi. Sonra âm-i fîl oldukta ki âm-i vilâdet-i nebeviyedir, tarihi oradan tuttular. Ba'dehû mevt-i Abdülmuttalib ile tarih ettiler. Ba'dehû Hicret-i Nebeviyye'yi ta'yîn eyleyip, ilâ-hâze'l-an ve ilâ-kıyâmi's-sâati o hesâb üzerine kaldı. Ve şehir-i muharrem ibtidâ-i sene i'tibâr olundu. Zîrâ evâil-i muhâcirîn bu şehrin ibtidâsından muhâcerete bed' etmişlerdi ve bir dahi şehir-i muharrem ibtidâ-i sene olıcak, "eşhur-u hurum" ki, muharrem ve receb ve zü'l-ka'de ve zü'l-hicce'dir, bir senede müctemi' olmuş olur. Ve evvelü'l-usbû' ya'ni hafta başı gerçi, [130 a] lugatta yevmü'l-ehaddir ki, Allah Teâlâ'nın tekvîn-i eşyâya bed' ettiği gündür velâkin örf-i fukahâda yevm-i sebt olup onun üzerine karar verdiler.

Yevm-i cum'a ki, yevm-i ibâdetdir ki, muktezâsı şügl-i dünyadan ferâğdır. Ertesi evvel-i eyyâm-ı şügl olmak münâsibdir. Ve ba'zı ulemâ demişlerdir ki, ibtidâ-i

lisân Arabî üzerine. Emmâ ba'd-i dîn Ka'b-i mezkûrdur. Zîrâ lisân-ı Yûnânî üzere ibtidâ-i Hazreti Dâvud'da, aleyhis selâm, sâdır olmuştur, diye menkûldur.

VI. İBN LÜEYYİN

Lâm'ın zammı ve hemzenin fethi ve yâ'nın teşdîdi ile “Lâî” lafzının musağğarıdır; re'y vezni üzerine “ibtâ” ve ihtibâs ve rencûr olmak” ma'nâsınadır. Kureyş gibi ki, Kureyş'in musağğarıdır ve Kureyş bir lahmı müctemi' balıktır. Evlâd-ı muzır dahi ictimâ'da ona teşbîh olunur. Kureyş denildi ve bu makûle yerlerde âdet-i Arab'dır ki kelimeyi tasgîr ederler. Velâkin bi-hasebi'l-makâm, ta'zîme dâl ise ona amel olunur; Kureyş gibi. Ve Lüey muhtemeldir. Zîrâ eğer ibtâ' manasına olursa, ta'zîme delâlet etmez. Nitekim lisân-ı Türk'te “Şu işi geççe tuttu.” veyâhut “Vardığı yerden geççe geldi.” derler ki taklîl-i ibtâyâ delâlet eder.

Ve ma'nâ-yı rencûre mahmûl olmak dahi böyledir. Nitekim Türk ondan hastaca [130 b] oldu demekle ta'bîr eder ki hastalıkta fi'l-cümle hafîyyetini beyândır. Ve “Lüeyy lafzı, musağğar değildir; belki musağğar sûretinde isimdir.” denmekse, Sâhibü'l-Kāmûs'a muhâlefet etmiş olur. Zîrâ Kāmûs'ta gelir ki, ve “lâî” ism-i tasgîre “lüeyy” ve minhü İbn Gâlibin bin Fihri. İntehâ. Ve burada “lâe” lehâ vezni üzerine olmak câizdir. Zîrâ hemze sâkin ve mâ-kabli meftûh olmakla elife kalbolunur.

VII. İBN GÂLİBİN

غلب-يغلب Galebe-yağlûbü'den ilm-i menkûldür. Galebe “kahr” ma'nâsınadır. Nitekim Kur'an'da gelir: *الم غَلَبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ* [Elif, Lâ, Mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra gâlip geleceklerdir.] (Rum, 30/1-3) Maksûd, Rûm'un makhûriyyetidir. Ve “alâ” kelimesiyle isti'mâl olunsa, istilâ' ma'nâsınadır. Nitekim Kur'an'da gelir: *قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ* [Onlar da şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapık bir toplum olduk.”] (Mü'minûn, 23/106) Ve ağleb-i galîz rukbiyye derler. Ve teşbîh tarîkiyle Kur'an'da gelir: *وَحَدَائِقَ غُلْبًا* [Sık ağaçlı bahçeler.] (Abese, 80/30) Eşcâr-ı müteşâbeke bağçeler ma'nâsına.

VIII. İBN-İ FİHR

فهر Fihr, kesr-i fâ' ve sükûn-i hâ ile asılda ceviz dakk edecek veyâhut keffe sığacak kadar hacere derler. Sonra âdet-i Arab üzerine onunla tesmiye olundu, Sahr ve emsâli gibi. Hattâ Benû Temîm'den birkaç batna "Ahcâr" dediler zîrâ aralarında Hacer ve Sahr ve Cendel isimleriyle müsemma çok idi.

Ve Fihr inde'l-ekser, mücemmi'-i Kureyş'tir. Ya'ni kabâil-i Kureyş, [131 a] Fihr'den teferruk ve teşa'ub etmiştir. Fihr ve ondan aşağı olan kabâil ve butûnun cümlesine Kureyş denilir. Ve ba'zı Ravâfız ve mecme'-i Kureyş, Kusay mezkûrdür demişlerdir velâkin kavîl bâtıldır. Zîrâ murâdları Ebû Bekir ve Ömer'i, radiyallâhu anhumâ, silsile-i hilâfetten ihrâçtır. Zîrâ hakk-ı hilâfet Kureyş'indir. Nitekim hadiste gelir: *الأمّة من كريش* [Halîfe Kureyş'tendir.]¹⁹⁶ Ve yine Kureyş'e hitâben gelir: *انتم اولي* [Siz hak üzere olduğunuz bu iş sebebiyle insanların en üstünüsünüz. O iş ise ancak adaletli, davranmanızdır.] Zîrâ, Ebû Bekir'in Cenâb-ı Nebevî ile ictimâi Mürre'dedir ki, Teym bin Mürre ile Ebû Bekir arasında âbâ-i hamse vardır. Ve Ömer'in ictimâi Ka'b'dedir ki, Ka'b ile Ömer arasında âbâ-i seb'a vardır. Mürre ve Ka'b ise Kusayy mezkûrun fevkindedir. Ba'de-zâ Fihr, Âşere-i Müübeşşere'den Ubeydetü'bnül-Cerrâh'ın cedd-i sâdisidir. Pes Ubeyde dahi Kureyş'ten olur. Ve kalem-i ehl-i siyer isbât ettiği ahabâr-ı isbâtandır ki, zamân-ı Fihr'de mülûk-i Yemen'den Hassan bin Abd-i Külâl derler, bir cebbâr vardı ki, Hazreti Ka'be'nin kahran tek kalan ahcârını kal' edip huccâcı oradan sarf ve Yemen'e nakl için bir beyt binâ etmek kasdıyla Mekke'ye müteveccih olup, Nahle nâm mevzie rasîde olduktâ, Fihr, kabâil-i Arab ile karşı varıp muhârebe edecek asker-i [131 b] hassân münhezim ve kendi dahi esîr düşüp, kemend-i zillette üç sene kadar Fihr yanında durdu ve kast-ı Ka'be ile küstahlık ettiğini bilip edebiyle oturdu. Zîrâ Ka'be'nin hassasın(dan)dır ki kâsıd-ı bi's-sû' olan cebbârları bekk ve ilhâk eyler. Âhir Fihr'e mâl-i kesîre verip âzâd olduktan sonra Yemen'e doğru müteveccih olup giderken, Mekke ve Yemen meyânında, zehr-âb-ı fenâ içti ve dâr-ı ibtilâdan dârü'l-cezâyâ göçtü. Gûya,

¹⁹⁶ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerh-ü Câmii's-Sagîr*, III, 3108.

¹⁹⁷ Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, XII, 33826.

kasd-ı Mekke ve Beyt ettiğine üç sene esir ve hapisle mükâfât az geldi ve Ashâb-ı Fîl'in cezâsı gibi cezâ-i merg buldu. Ve Arab Fihri'nin bu dest-bürdünü göricek, tahiyyet edip makâm-ı ta'zîmde misûl ve dest-bürdest-i âdâb ve usûl ettiler.

Li-muharririhî

“Ka’bedir dil, sînedir eğer Harem,
Dest-i kâmindir hacir-veş muhterem.

Hacıdır ilhâm kim eyler tavâf,
Ka’be-i kalbin harîmin lâ-cerem.

Zemzem ona olmuştur ilm-i ledün
Bulmaz ol feyzi ebed bâg-ı İrem.

Ola ki nûr-i siyehden perde bûş,
Râz-ı dil kaldı çü kenc pür direm.

Azm-i râh-ı Ka’be-i dil eyliyen
Buldu vasl-ı Hakk’la lûtf u kerem.

Ger olursa Hakkıyâ avn-i Hüdâ,
Zîr-i pâyimde mesâfâtı dürem.”

Ve Fihri'den me'sûrdur ki, oğlu Gâlib'e pend edip demiştir kim [132 a]
“Yedinde bulunan mâl-i kalîl hayırlıdır sana halkın şol mâl-i kesîrinden ki, sen onu âb-i rû-yi rîzân etmekle tahsîl edesin. Pes kanâat eyle aza. Bil ki, nefsi emmâre çokla aza. Husûsâ ki ol çok bî-hürmetlik ile vücûd bula ve yerdedir ırz u nâmûs ola.”

Li-muharririhî

“Hâzır iken râzıkın gayra el açmak yol mudur?
Bâb-ı Hak'tan bâb-ı halka doğru kaçmak yol mudur?
Yâh-ı hevâ-yı nefse uyub hem-çû mürgân-ı hevâ
Bâl içüb kibr ü riyâdan sûfî uçmak yol mudur?”

IX. İBN-İ MÂLİK

ملك-يملاك “meleke-yemlikü”den ism-ü fâildir ki ve dahi vasfiyyetten ismiyyete menkûldür ve vech-i tesmiye ve Arab'a ve memâlikine mâlik olduğudur. Ya'ni ibtidâda

bi-tarîki't-tefûl vaz' olunup sonra hakîkatı zuhûr etmiştir. Ve bunun hilâfı meselâ, “arslân” demektir ki müsemâmâsı “tavşân” kadar çıkmaz. Belki ziyâde cebân olur.

Ve مَلِكٌ “mülîke” zammile emir ve nehiyle siyâsettir ki insana mahsûstur. Onun için “melikü'n-nâs” denildi; “el-eşyâ” denilmedi. Ve melik, mâlikten eblağ olduğunun vücûhu tefâsirde mübeyyenedir. Ve “Melik-i Enfüsî” budur ki, zamân-ı kuvâ-yı nefsâniyye yedinde ola ve zabt-ı nefiste ziyâde temkîn bula. İşte fi'l-hakîka tevelli-i emr ve tasarruf budur ve Kur'an'da gelir: [132 b] قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ [De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım!] (Âl-i İmran, 03/26)

Ve mülkün bir nev'i dahi mülk-i ilimdir ki, Hak Teâlâ onu herkese müyesser etmez. Ve belki niceler onun kadrini bilmediklerinden Hak Teâlâ kalblerinden nez' etmiştir. Ve bi'l-farz mütenezzû' olmasa dahi amel yüzünden bî-nûr ve fer olıcak, menzû' hükmünde olur. Ve bu iki nev' dahi beyne'n-nâs çok vâkî'dir. Nitekim demişlerdir ki, Ümeyyetü'bnü Ebi's-Salt ki, şuarâ-i Arab'dan ziyâde belîğ kimse idi ve kendine hüsn-ü zannı olup peygamber-i âhir zaman olmak recâsında idi. Sonra zuhûr-i hilâfî idicek, da'vâsından istihârı sebebiyle kemer-bend-i İslam olmaktan âr edip tarîk-i hilâfa sülûk ettikte, yağma-ger kahr-i ilâhî, Habîb dilinden nakd-i ilmini târâc ve sünen-i meslûk-i inâdını girye-i iflâsa ihrâc eyleyip, حَبْلِكَ عَلَيَّ غَارِبُك [Canının istediği yere git!] mazmûnu üzere ipini boynuna doladı, hem-râh-ı derd ü belâ ile işitmediği semte yolladı.

Mahkîdir ki, bir gün hâba varıp bî-dâr oldukça gördü ki, çeşm-i dili sûr-i melekânı idrâkten kalmış ve harâmiyân gibi cehl ü nâdânı her tarafını almıştır ki, ganiyy-i ilm iken fakîr olmuş ve mekteb-i ma'rifette üstâz-ı küll iken tıfl-i ebced-hân mertebesini bulmuştur. İşte şükr-i [133 a] niam-ı ilâhiyyeyi nisyân ve miknet-i hâli sebab-i isyân edenlerin halleri budur. Husûsâ ki, bir nesneyi inkâr etmek, onun hakîkatine vukûftan sonra ola ki, ona “İnâd-i Yehûd ve cühûd-i cühûd” derler. Nitekim Kur'an'da gelir: وَجَدُوا بِهَا وَأَسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ [Kendileri de bunları hak olduklarını kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler...] (Neml, 27/14) Ve her asırda münâfık çok olduğu gibi, cühûd dahi çoktur ki cümlesi fi'l-hakîka mağzûb-i ilâhîdir. فَيَا خَسْرَةً مِنْ غَضَبِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَيَا شَقَاوَةً مِنْ أَرْسَلِ

بريد قهره اليه [Allah'ın gazap ettiği kimsenin vay haline! Ve Allah'ın, kahrının habercisini üzerine yolladığı kimse ne kadar talihsizdir!]

Li-muharririhî

“Amel kılmazsan ilm ile,
Yazıklar sana yazıklar.
Hemân döndün Azâzîle,
Yazıklar sana yazıklar.

Dilin dûr oldu ibretten,
Gözün boş kaldı gayretten,
Yüzün eğildi hurrimetten,
Yazıklar sana yazıklar!

Eğer oldunsa âgahdan,
Elem çek kahr-i nâgahdan,
Hayâ etmezsen Allah'dan,
Yazıklar sana, yazıklar!

Sözün tut Hakkî-i sâfın,
Eğer vâir ise insâfın,
Hatâlar aldı etrâfın,
Yazıklar sana, yazıklar!”

Ve misalde meşhurdur ki gelir, كاد العروس يكون ملکا. [Damat olan kimse neredeyse melik gibi olmuştur.] Ya'ni mütezevvic olan kimse melik olmaya karîb oldu. Zîrâ الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ [Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır.] (Nisâ, 04/34) vefkince siyâset-i zen de mülke benzer, siyâset-i raiyyet de. Onun için hadiste gelir: تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوِّدُوا.¹⁹⁸ Ya'ni tezevvüc [133 b] etmekle umûr-i siyâdet ve siyâsete iştigâlinizden evvel fakîh ve âlim olunuz. Zîrâ tehhülünüzden sonra şugl-i ıyâle düşüp ilm-i hâlden câhil kalırsınız. Fi'l-hakîka tezevvüc etmek gülenleri ağlatır ve ukalâyı dîvâneler yerine bağlatır. Ne okumak kapısı [?] ki fikr-i nâdândan mezraa-i dilinde dâne-i idrâk kalmadı ve zikr-i levâzım-ı zenânde hiç kimse olmadı ki ağzı ölçüsünü almadı. Ne belâ-yı siyâhtır ki insana karalar giydirir. Ve harâmi-i efkâr eline verip âdemi soydurur. Bir reyhânetü'l-ünf kokmak için şimden sonra râhat kokmağa yok

¹⁹⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 1002.

demek yeri olur. Ve bir hammâma girmek için ta'b-i kesble kubbe-i hammâm gibi terleyip ıssı halvet mertebesini bulur. Ve mesel-i mezkûrede böyle demek dahi olur ki, arûs olan kimse ziver ve zerrîn-i libâs ve a'zâz ve ikrâm-ı nâsla pâdişâh-ı muazzam mertebesine rasîde oldu. Zîrâ eşhâ-yı shehevât-ı merdân-ı ni'met izdivâc-ı zenân olmakla, gûyâ ona nâil olan kimse matbah-i âmire-i sultandan ekl-i lezâiz ve nefâis eder ki ol lezzet ve nefâset gayrıda mefkûd ve kânûn-i müflisân-i bî-mezede nâ-mevcûttur.

[Allah, kullarından hayırlı ve şerli olanı bilir.] والله يعلم الخير والشر من البشر

X. İBN-İ en-NADR

Nadr'ın ism-i evveli "Kays"tır. Sonra [134 a] nedâret ve hüsn-i cemâlinden ötürü Nadr ile tekallüb olundu. Pes nadr, dâr-i mu'ceme iledir. Kâlellâhu Teâlâ: نَضْرَةٌ [Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün.] (Mutaffîfîn, 83/24) ya'ni ehl-i cennetin yüzlerinde revnak-ı ni'met ve eser-i sürûr-i behcet müşâhede olunur. Ve kâlellâhu Teâlâ: وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ [O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.] (Kıyâme, 75/22-23)¹⁹⁹ Ve ikincisi ma'nâ-yı vücûhun nedâreti sûret-i naîme göredir. Ya'ni bi-hasebi'l-a'mâli'l-bedeniyye naîm cennetinden yüzleri pür-revnâk ve bahâ olduğu gibi bi-hasebi'l-ma'rifeti'l-ilâhiyye müşâhede-i hazretten dahi gözleri dahi rûşenâ olur. Zîrâ her ma'nâ bir sûretin eseridir.

Li-muarrihi

"Hep bilürler anı kim sırr-ı tecelli-i Hüdâ,
Dilde sûret bulsa dil eyler O'na cânı fedâ.

İstemezler şâh-meşrebler Hüdâ'dan gayrısın,
Kâil olur mâ-sivâya gerçi her âdını gedâ.

Şerbet-i aşk içtin ise tenkiye buldu dilin,
Oldu te'sîri onun efkâr u derd-i gam-i züdâ.

Şîve-i hüsnü gözün vâir ise seyret âşkâr,
Kad bedet envâruhû fî külli şey'in kad bedâ.²⁰⁰

¹⁹⁹ 23. Ayetteki "Zı" harfî bu nüshada yanlışlıkla "Dad" olarak yazılmıştır.

²⁰⁰ قد بدت أنواره في كل شيء قديداً [Muhakkak ki O'nun ışıkları her bir nesnede ince ince göründü.]

Hassa-mend ol leyle-i mi'râcdan ko sağ u sol,
Râh-ı Hak'da olmasun reh-zen sana sît ü sadâ.

Hakkıyâ gel noktayy-i mihrâbı ebrûden gözet,
Ger imâm olmak dilersen Ahmed'e kıl iktidâ.”

Ve ehl-i siyer nigâşte-i yerâa-i takrîr kılmışlardır ki Nadr mezkûr, inde'l-fukahâ', mücemmi'-i [134 b] Kureyş'tir. Onun oğlu “Mâlike” ve evlâdına “Kureşî” derler ve Nadr'ın fevkinde olanlara demezler. Nitekim ba'zı ahabârda vârid olduğu üzere, Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem, Kureyş'ten suâl olundukta buyurdular ki: “Veled-i Nadr'dandır.”. Bu sûrette Ömer'in, hazretlerinin, adâd-i Kureyş'ten oldukları ziyâde rûşen olur. Ve “Mücemmi'-i Kureyş, Fihrist'dir.” diyenlere göre Mâlik ve evlâdı Kureşî olmaz. Fe-emmâ zâhir olan budur ki, kuvvet-i kâhire her kimden zuhûr ve cem'iyet ve intizâm-ı cumhûr nereden zuhûr ettiyse mebdeiyyeti hasebiyle zimâm-ı Kureşiyet halkaya merbût ve emr-i i'tibâr ve iftihâr ona menûn olur.

XI. İBN-İ KİNÂNE

كِنَان Kinâne “kâf”ın kesri, ve “nûneyn” ile asılda ok kodukları kubûre derler. Duâi's-sehm ve ca'be gayr-i menkûbe ma'nâsına ki كِن “kinne”den me'hûzdur. “kinne” kesr-i kâf ve teşdîd-i nûnla ما يحفظ فيه الشيء [İçine konulan şeyi korumaya yarayan] demektir ki bir nesne onda mahfûz ve mestûr olur. Nitekim Kur'an'da gelir: وَجَعَلْ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَآ [Ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti.] (Nahl, 16/81) Ya'ni istiknân ve istinâr edecek mevâzi' ve emâkin kıldı; kehfler ve mağaralar ve serdâbler gibi.

Sonra Kinâne ilmiyyete naklolundu. Zîrâ Kinâne kavmini setreyler ve esrârını hıfz ederdi. Ve inde'l-Arab şeyh-i azîmü'l-kadr idi. [135 a] Şöyle ki, ilim ve fazldan ötürü aktâr-ı arzdan ziyâretine gelirler ve ondan nasîhat alırlardı. Rasûlüllâh'ın, sallallâhu aleyhi ve sellem, sâye-endâz-i iclâl almalarına tebşîr edip derdi ki: “Eyyâm-ı karîbede Mekke-i Mükerrema'de ismi Ahmed ile müsemma bir nebiyy-i kerîm zuhûr edip Allah Teâlâ'ya ve birr ü ihsâna ve mekârimi ahlâka halkı da'vet etse gerektir. Eğer siz onun zamânına erişerseniz, ona ve dînine ittibâ' ediniz. Tâ ki izz ü şerefiniz ziyâde

ola. Ve ona muhâlefet ve onu tekzîb etmeyiniz. Zîrâ Hak'tan getirdiği ahkâm ve şerâyi' haktır.”

Ey mü'min! Teemmül eyle ahvâl-i ehl-i şirki ki, âbâ u ecdâddan nübüvvet-i Ahmediyye ve risâlet-i Muhammediyye'nin sıhhati me'sûrdur ve ahabârı mesmû'-i cumhûr iken, kulaklarına asmayıp tekzîb üzerine asıldılar kaldılar ve inatta tâife-i Yehûd'a benzediler. Zîrâ Yehûd dahi Tevrat'ta evsâf-ı nübüvveti okuyup ve eslâftan kurb-i hurûcunu istimâ' edip tamâm mertebe dahi istîkân ve idrâkte istikâmdan sonra postu çevirdiler, kabâ-yi izzeti abâ-yı zillate verdiler ve mükrim iken mühân ve mağzûb olup âhir sürbî devletleri sûk-i Medîne'de hafrolunan hendek-i amîka [135 b] yuvalandı ve intikâm-ı ilâhî kemâ yenbeği her yerinden alındı. Ya'ni dünya muâhezesi yerini buldu ve mâ bakıye âhirete kaldı ki azâb-i şedîdi'l-ikâb ve kakhâr ve hulûd fi'n-nârdır.

Li-muharrihi:

Felek cellâddır kim sırrı galatân ider bir gün,
Türâbı lâle-zâra benzetir çok kan ider bir gün.

Meded Allah meded bu bî-îmânın dest-i cevrenden,
Yerim câh-ı fenâda korkarım zindân eder bir gün.

Bu ateşler ki halkın başına yakmaktadır her gün,
Kebâb olub ciğerler canlar biryân olur bir gün.

Ne suçluya bakar ne suçsuza bî-rahm-i mâder zâd,
Urur çûb-i cefâyı cümleye meydân ider bir gün.

Görürsün döne döne bu sipihr bî-vefâ âhir,
Bu mücrim-i Hakkî'yı da zâr u ser-gerdân eder bir gün.”

Ve İbn Dîhye'den menkûldur ki Kinâne, münferiden taâm yemekten âr eylerdi. Ve hem-zânû olur, refîk-i sefere bulamadığı zaman, yanına bir taş koyup bir lokma kendi ekleder ve bir lokma dahi Hakk-ı refîk diye ol taş üzerine vaz' eylerdi. Ve bu ma'nâyı cedleri Hazreti İbrâhim'den, aleyhis selâm, tevârüs etmişlerdi. Zîrâ âdet-i Halîlullâh bu idi ki, bî-mihmân-ı mâide-nişîn olmazlardı.

Li-muharririhî:

“Ye, yedir ni’meti, millet bu dürür,
İtme imsâk ki zillet bu dürür.
Koynuna koyma ki bahâ-i kûyunu,
Hayra [136 a] ko, rütbe-i hillet bu dürür.”

Ve Kinâne’den me’sûrdur ki demiştir: “Her sûret-i cemîleye mağrûr olma. Zîrâ belki inde’l-ımtihân kabîhi zuhûr eyleye.” Nitekim demişlerdir: *عند الامتحان يكر الرجل* أو يهان [Kişi sınavda ya gayret eder ya da önemsemez.] Pes ibtidâ imtihân ve ihtiyâr, ba’dehû kabûl ve i’tibâr gerektir. Nitekim hadiste gelir ki: *الجمال صواب المقال بالصدق* ²⁰¹ Ya’ni her-bâr sûret-i cemîleye i’tibâr yoktur, belki cemâl dedikleri savâb ve sıdk-i makâldir. Pes bu ma’nâ olsa sûret-i cemâle dahi i’tibâr vardır ve illâ yoktur. Sual olunursa ki, “Bu takrîr muhâlifdir şol hadîse ki gelir: *اطلبوا الخير عند حسان* ²⁰² Zîrâ bu hadîs delâlet eder ki hasânü’l-vücûhtan hayır gelir. Binâen-alâ-hâzâ, dâimâ her halde mu’teddün-bih olurlar.” Cevâb budur ki bu ma’nâ-yı gâlibidir; yoksa küllî değildir. Zîrâ nice kabîhü’l-vech merdler vardır ki kazâi’l-hâcâtı. Velâkin hüsnü’l-vech olanların ırk-i cemâl-i nebevîden eserleri olmakla bi-hasebi’l-gâlib, nîgû-huy olagelmişlerdir. Ve hadiste gelir: *إذا بعثتم اليّ رجلا فابعثوا حسن الوجه حسن الاسم* ²⁰³ Ya’ni Rasûlüllâh, aleyis salâtü vesselâm, bir iş için alıcı ve vâsıta irsâl etmeli olsa hüsnü’l-vech ve hüsnü’l-ism olan berîd ve rasûlden müstebşir [136 b] olurlar ve onunla hüsn-i hâle tefevvül kırlardı.

Ey Tûbâ-zâde ve ey mahbûb-i hakîkîye dil-dâde! Sen dahi mübeşşir ol bu ma’nâdan ki, her nihâl-i sidre-i hâlinde bin meyve-i kerem âvîhte ve her bûz bûze-i puta malından hezâr katre-zer rîhtedir. Miftâh-ı cennet elinde iken feth-i bâb-ı firdevs-i berîn ile ve nakd-i sahâ kîse-i imkanda iken, Ka’be bünyâd kıl bir bahâne ile ser ü zikrin ahlâk-ı kerîme ile âlî olsun ve ömrün uzasın ve yüzün dâreynde gülsün.

²⁰¹ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, III, 3626.

²⁰² Münâvî, *age*, I, 1107.

²⁰³ Münâvî, *age*, I, 511.

Li-muharririhî:

“Bâğ-ı Adn içre alûr Muhammed’den çün feyzi,
Meyve-dâr olmasa aceb kala mı nihâl-i tûbâ?
Hüsn-i evsâf dürür zînet-i âdem meselâ,
Renk ile böyle hoşdur gül-i ra’nâ cûyâ.”

XII. İBN-İ HUZEYME

خَزَمَ Huzeyme, hâ-i mu’cemenin zammı ve zâ-yi hevvezenin fethi ile
“hazeme”nin tasgîridir. Hareket ile “arebe” vezni üzerine hazeme, eşcâr-ı bâdiyeden bir ağacın veyâhut yaprağının ismidir ki, âdet-i Arab üzere ilm-i menkûldür. Nitekim bâlâda nezâiri mürûr etti.

Li-muharririhî:

“Bu âlem bir dıraht-i müntehâdır, halk ona yaprak,
Ona hoş meyvedir Âdem, aslıdır toprak.

Ne topraktır ki, kendi misk ve sengi gıpta-i yâkût,
Ziyâ göstertir ol denlü ki, gün gibi ider işrâk.

Vücûdü ism-i nûriyle tecellî buldu evvelden,
Ezelden böyle [137 a] olan nûru itmez nâr-i ebed ihrâ.

Nice mansûr geldi kan bahâsın aldı vaslından,
İdüb şemşîr-i tûz-i aşk u şevkiyle demin mihrâk.

Acebdür Hakkıyâ elfâz içinde bunca ma’nîler,
Görünür gûyiyâ âyineden bir çehre-i berrâk.”

XIII. MÜDRİKE

مدرك Müdrike, mîm’im zammı ve dâl-i mühmelenin sükûnü ve râ-i muğfelenin kesriyledir. Müdrike’nin ismi Ömer ve künyesi Ebû Huzeyl’dir. Müdrike tesmiyesine iki vecih vardır ki, biri sûrî ve biri ma’nevîdir. Sûrî budur ki: Bir gün develeri çer-gâhta otlarken bir tavşan görüp eyâdî-i siyah her biri bir tarafa firâr ettikte, Ömer onlara idrâk etmesiyle ve döndürüp bir yere götürmesiyle Müdrike diye takallüb eylediler. Pes âhîrinde olan tâ-i te’nîs mübâlağaya mahmûldür; “allâme” lafzındaki gibi. Ve ma’nevîsi budur ki: Âbâ’ ve ecdâdında olan izz ü fahri ve süflî hâmil olduğu şeref ve kemâli idrâk

eyledi. Ya'ni ol dahi onların gibi hil'at-i riyâsetle takammus ve câme-i hamîl-i hâl ile telebbüs eyleyip الولد سرّ ابيه [Çocuk, babasının sırrıdır, özüdür.]²⁰⁴ sûretini gösterdi. Ve halefû's-sıdk hâne-dâr peder olmaya lâıyk oldu ve Fahr-i Âlemin, sallallâhu aleyhi ve sellem, nûr-i pür tevâfür ve zî-cehîmesinde lâmi' idi ki herkese, [137 b] meşhûd idi.

Li-muharririhî:

“Cihâna berk urur nûr-i habîbinün yâ Rasûlallâh,
Fürûg-i zâtısın Rabb-i Muînün yâ Rasûlallâh.

Senin sanduka-i kalbin olupdur mahzenü'l-esrâr,
Dolupdür vahyi Cibrîl-i Emîn'in yâ Rasûlallâh.

Dilinde pertev-i nûr-i tecelliyât zâhirdir,
Olup mir'âtı Rabbü'l-Âlemîn'in yâ Rasûlallâh.

N'ola ceddin Halîlullâh olursa iş bu âlemde,
Olubdür millet teslîm-i dînün yâ Rasûlallâh.

Görüb bu Meşhed-i Hasen içre Hakkî rûyunu
Oldu kati meftûnu hâl-i anberînün yâ Rasûlallâh.”

XIV. İLYÂS

إليّاس İlyâs kesr-i hemze ile ve fethile ve yâ-i müsennât-ı tahtâniyye ile ism-i A'cemîdir ki, enbiyâdan biri onunla müsemmâdır ki “Zi'n-nûn” dahi derler. Bu sûrette hemze-i asliyye ve maktûa olmuş olur. Zîrâ esmâ-i A'cemiyye Arabiyye gibi vasl için olmaz ve ba'zıları onu ye'sdir dediler, zıddü'r-recâ'i ma'nâsına. Bu sûrette hemze meftûha olur fakat ve elif-lâm ta'rîf içindir ve bunun vechinde dediler ki İlyâs'ın pederi Mudarr kebîrû's-sinn olup evlâdı dahi olmadığından me'yûs-i nâ-ümîd olıcak, İlyâs doğdukta ol vech ile tesmiye eyledi. Fe-emmâ sâhibü'l-Kāmûs demiştir ki: “Ye's, hareket ile sil dedikleri marazdır.” İbtidâ Mudarr oğluna [138 a] isâbet edip mübtelî olmakla lakabına “Ye's” dediler. İntehâ bi'-tercümetü. Pes bu sûrette elif-lâm sükûn-i hemze ile ye's'te olan gibidir ve bu üç i'tibardan hangisi savâb olduğu zâhir değildir. Zîrâ ehl-i siyer iki evvelkiye ve sâhibü'l-Kāmûs üçüncüye zâhib olmuştur. Fe-emmâ sâhib-i Kāmûsun zâhib olduğu savâba akrebdir. Zîrâ sâirlerden azbat ve ahfazdır.

²⁰⁴ Aclûnî, *age*, I, 2911.

Demişlerdir ki İlyâs, inde'l-Arab muvakkar kimse idi. Hattâ ona “Kebîrû'l-Kavm ve Seyyidü'l-Aşîre”derlerdi. Ve İlyâs bulunmadığı yerde bir nesne kat' olunmaz ve bir maddeye sûret verilmezdi. Ve beyt-i şerîf(e) ibtidâ deve kurban ba's eden ve Makâm-ı İbrâhîm'e zefer bulan İlyasdır. Ya'ni Hazreti Nûh aleyhis selâm zamânında kem-i Ka'be gark-i tûfân olup bu sebepten Makâm-ı İbrâhîm dedikleri hacir bir eser ki cânib-i bâbda cidâr-i Ka'be'ye muttasıl vaz' olunmuş idi. Gâyib ve nâ-bedîd olmakla İlyâs ona zefer bulup zâviye-i beyte vaz' eyledi. Kezâ fî-Kitâb-i Hayâtî'l-Hayvân. Velâkin bunda nazar vardır. Zîrâ Hazreti İbrâhîm, Nûh'ta muahhar olıcak, bu kıssa sahîh olmaz. Pes bu madde Hazreti İbrâhîm'den sonra vâki' olan bir seyl-i azîme gark ve ziyâa mahmûl veyâ bir gayrı hâdiseye [138 b] dâirdir. Ve hadiste gelmiştir ki: لَا مُؤْمِنًا تَسْبُوا الْيَاسَ فَانْهَ كَان Ya'ni İlyâs'ı müşrikleri sebt ettiğiniz gibi sebt etmeyiniz. Zîrâ şerîat-i İbrâhîm'e mü'min ve bana ve benim nübüvvetime mukırr idi.

Ve ba'zıları dediler ki, mücemmi'-i Kureyş İlyâs'tır. Pes onun fevkinde olanlara Kureşî denilmez. Ve İlyâs'ın kuvvet-i hâli şöyle idi ki, sulbünden telbiye-i nebeviyyeyi iştirdi. Telbiyyeden murâd hacda ma'rûf olan telbiyyedir. Ve İlyâs, kavmi arasında Lokmân Hekîm gibi idi. Kavmi içinde ya'ni Arab'ın her vech ile hukemâsından idi. Sonra illet-i sil ile vefât eyledi ki ondan mukaddem bu illetten vefât etmiş yok idi. Onun için ona ye's dediler; eres vezni üzere. Nitekim Kâmûs'tan mürûr etti. Ve bundan zâhir olur ki, âdem ne kadar hâzik olsa yine derd-i ecele dermân bulmaz. Onun için hukemânın her biri bir illet-i ma'rûfe ile mübtelâ olup, âhir o yüzden yüzünü toprağa koydu. Câlînûs hekîm, ishâlden vefât ettiği gibi. Zîrâ taşı su gibi eritip suyu dahi taş gibi muncemid kılmaya kâdir iken, batnını zabta ve seyelânını def'a kâdir olmadı.

Li-muharririhî:

İbn-i Sînâ olsa âkıbet sîm-âb olur.
Âteş-i kahr-i ilâhîden akıp çün âb olur.
Gel şerâb-ı [139 a] aşktan iç, şerbet-i Sokrat'ı ko,
Kîm içerse bu şerâbı şeyh iken ol şâbb olur.”

Ve İlyâs'ın zevcesine خندف “Hindif” derlerdi; hâ-i mu’cemenin kesri ile. İlyâs kantara-i dünyâdan ubûr ettikten sonra ol fecîa ile Hindif dahi su gibi karâr olup derd-i firâktan eriyip aktı ve bağrına dâğ-ı lâle-gûn-i hirkat yaktı. Ve zîr-i sâye-bânda gölgelenip müsterîha olmadı. Ve pîr-i Ken’ân gibi beytü’l-hüzünde kalıp maraz-ı hicrândan şifâ bulmadı. Ve ol vech ile vech-i gül-gûnunu berg-i hazân gibi türâba saldı ve hâke düşüp vedfa gibi sanduka-i kabirde kaldı.

Li-muharririhî:

Gûş-i câna irişür subh ü mesâ hâzır-bâş,
Yolcusun çünkü bu hân içre oturma yoldâş.

Kâfile çıktı diyâr-ı ademe oldu revân,
Pâyidâr olmaz ayâk çünkü ayâğın ala bâş.

Hani Âdem hani Havvâ’ hani Şît ü İdrîs?
Küştekîr-i ecel ile tuta mı kimse savâş?

Zülfi pâ-mâl ve perîşân ide kisveleri âh!
Zîr-i hâk içre bulur belürmez ola yûz ü göz ü kâş.

Hakkıyâ çünkü kalem böyle çalındı serine,
Levh-i dilden idegör nakş-i gam gayrı tıraş.”

والله هو الحي الباقي [Hayy (Diri) ve Bâkî (Sonsuz) olan yalnız Allah’tır] Ve misalde gelir ki, Ahzen min Hindif ve hukemâ-i ilâhiyye buyurmuşlardır ki: **Hüzün** [139 b] **dedikleri hâl, makâmât-ı âliyyedendir ki, herkesin hüznüne göre makâm verilir.** Nitekim Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem hakkında gelir: كان متصاول الاحزان دائم الفكر [Devamlı hüznülü ve düşünceli idi.]²⁰⁵ Ve Hazreti Ya’kûb’un, aleyhis selâm, beytü’l-hüzünde müddet-i tavîle sûz ü giryesi meşhûrdur. Ve bu hüznü ve girye fi’l-hakîka arz-ı dünyâ için değil firâk-i habîb içindir ki Hazreti Ya’kûb, Yûsuf’un âyine-i rûyinde pertev-nûr sıfat-ı Hakk’ı müşâhede edip, bu meşhed-i hüsnü kendine temâşâ-gâh edip dîdelerine nûr u fer verir ve şem’-i tecellîye pervâne olmak ile eğlenirdi. Sonra ki fikdân etti, câh-ı gama düştü. Ve her hüzne ki, ma’nâ-yı mezkûre müteallık ola. Nihâyetle memdûh ve gâyetle mahmûddur. Ve âsârda gelir ki, *Allah*

²⁰⁵ Buhârî, Cenâiz; Müslim, Cenâiz.

Teâlâ bir kimseye hayır murâd eylese, onun kalbinde nâiha halk eder ki, bir dahi ona gülmek gelmez. Ve şer murâd etse bir mizmâr halk eder ki, bir dahi ağlamak nedir bilmez. Pes evvelki hâl şân-i sü'dâ' ve ikinci ibtilâ hâl-i eşkıyâdır. Onun için ekser nâs gülüp oynarlar. Ve iş ü nûş meclislerinde mey-hâm gibi durmayıp kaynarlar ve keb-keder gibi kahkadan hâlî değillerdir. Bilmezler ki kafalarında şâhîn-i gülû-gir-i ecel vardır.

Ey hâb-i rübûde, bîdâr ol ki harâmi-i ecel Tatar gibi [140 a] Türk-i tâzededir. Vey püster-i râhatta günûde ve sâye-i nâz ü naîmde âsûde, gözünü aç ki ejderhâ-yı mürğ-i merrü'l-mezâk hem-çû ayak gibi sana sarılıp inhiyazdadır [?]

Li-muharririhî:

“Gâfil olma ki bu sayyâd-ı ecel,
Seni sayd eylemeye gelse gerek.
Zebh edip güzelin kahriyle tenk,
Cânı ki bu bedenden alsa gerek.”

يا ميسر كل عسير كل شيء عليك يسير
[Ey her zoru kolaylaştıran! Her şey sana kolaydır.]

XV. MUDAR

مضر Mudar, “mîm”in zammı ve “dâd-ı mu’ceme”nin fethiyle adl ve ilmiyyetten ötürü gayr-i munsariftir ki, زفر “zefer, zâfer”den ma’dûl olduğu gibi, ol dahi “mâder”den ma’dûldür. Mâder, “leben-i hâmiz” veya “ebyezü'l-levn”dir. Mudar bu makûlesi de harîs olmakla Mudar denildi. Künyesi “Ebû İlyâs” ve lakabı “Mudar” ve ismi “Ömer”dir. Ba’zıları indinde mücemmi’-i Kureyş, Mudar’dır ki onun fevkinde olanlara Kureşî demezler. Pes mücemmi’-i Kureyş’te beş kavl oldu ki, biri Kusayy ve biri Fihri ve biri Nadr ve biri İlyâs ve biri Mudar olmaktadır. Ve’l-ilmü indellâh.

Ve Mudar mezkûre “Mudaru’l-Hamrâ” derlerdi. Zîrâ birâderi Rabîa ile pederleri Nizâr’ın mîrâsını iktisâm ettikleri vakitte Mudar zeheb ve Rabîa hayl ahzettî. Onun için birine Mudaru’l-Hamrâ’ ve birine Rabîatü’l-Hayl ve’l-Fürs dediler. Ve

hadiste gelir: *كانا مؤمنين [140 b] لا تسبوا ربيعة ولا مضر فائهما*. [*Rabîa ve Mudar'a sövmeyiniz çünkü ikisi de mü'min idiler.*]²⁰⁶ Ve bir rivâyette dahi gelir ki, *لا تسبوا مضر*, [*Mudar'a sövmeyiniz çünkü o İbrâhîm'in dini üzere idi.*]²⁰⁷ ve bir hadîs-i garîbde: *فائهما كان علي دين اسماعيل* [*O (Mudar) İsmail'in dini üzerinde idi.*] dahi vârid olmuştur. Ve burada Mudar ile murâd Mudar'ın ism-i alemi ve bi-husûsa kendi nefsidir. Ve gâh olur ki kabîle dahi murâd olur. Nitekim hadiste gelir: *اللهم اشد* *وطأتك علي مضر واجعلها سنين كسني يوسف* [*Ey Allahım! Mudar kabîlesini daha beter çığne (mahvet). Bu yılları Yusuf'un o şiddetli yıllarına benzet.*]²⁰⁸ Zîrâ burada Mudar ile murâd, ehl-i Mekke ve müşriklerdir ki, Mudar mezkûrdan teşa'ub etmişlerdir. Ve bunlar Rasûlüllâh'a eziyet ve cefâda ifrât ettiklerinde, Rasûlüllâh onlara kable'l-hicre ve ba'de'l-hicre [Hicretten önce hicretten sonra] iki kere vech-i mezkûr üzere bedduâ eyledi. Ve *و طَاءه* “ve tâehû” fetha ve “vav” sükûn ve “tâ-i mühmele” ile bir nesneyi ayak altına almak ve çığnemektir. Ve bu ma'nâyâ ilhâk lâzım gelmekle “vetâehû” ilhâkta isti'mâl olundu. Ve *جعلها* “cealeha” zamiri “vetâehû”ya râci'dir. Ve bu duâ “Allâhümme” ile ma'nûn oldu. Zîrâ ulûhiyyetin muktezâsı kahrıdır. Bu sebepten, *قَالَ* *عيسى ابن مريم اللهم ربنا* [*Meryem Oğlu İsa, 'Ey Allâh'ım!... dedi.*] (Mâide,05/114) duâsında “Rabbenâ” ona zammolundu. Zîrâ inzâl-i mâide, hüsn-i terbiye bâbındandır. Ma'nâ-yı duâ demek olur ki: “Yâ Allah! Mudar-i muvahhiden teşa'ub edip, iltizâm-i eziyet eden müşrikleri ahz-i şedîd ile ahz eyle ve Hazreti Yûsuf'un seb'-i şidâdı gibi yedi sene kahtla [141 a] onları mübtelâ eyle. Tâ ki *وَلَنَذِقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* [*Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız.*] (Secde, 32/21) mûcibince küfr ve maâsîden rücû' edeler ve tarîk-i imân ve tâata gireler, gideler. Zîrâ bir bende ki, dest-i yemînden ne kadar zer ahziyle salâh-pezîr olmaya dest-i yesârdan çub-i te'dîbe hazır olsun. Şol sebepten ki, mûcib-i hikmet-i ilâhiyyeden ol ibtilâ serrâ' ve sâni darrâdır. Zîrâ rahmet gazabını sâbıktır. Ve eğer bu iki vech ile muâmeleden müteessir olmazsa sâlis-i hâl ilhâk ve istîsâl ve onu dârü'l-izzetten dârü'l-hûnete idhâldir.

²⁰⁶ Müttekî, *age*, XII, 34119.

²⁰⁷ Münâvî, *age*, VI, 9793. *فائهما كان قد أسلم* Şeklinde var.

²⁰⁸ Müslim, 5. Kitâbü'l-Mesâcid ve Mevâziü's-Salât, 54. Bab, C. I, Hadis: 295.

Mervîdir ki tâife-i Kureyş, eser-i duâ-i mezkûrla mübtelâ olup, cezb ve kahttan hanâzîr ve kilâb gibi cîfe-hâr oldular ve cülûd-i hayevân ve izâm ekleyediler ve demi ve berâbil ile halt edip kebâb gibi pişirip yerlerdi. Ve havaya nazar etseler kemâl-i cû'dan, cevî-i havâ' onlara duhân gibi görünürdü. İşte bu, dünyâda gördükleri duhândır. Dahi dûzahta ne kötü duhânlar görseler gerektir ki ateş pür-lehebden çıkar ve onların cân u ciğerlerini yakar.

Li-muharririhî:

“Nice bir bâb-ı Hak’dan eyle firâr,
Vaktidir bâb-ı hâlika gel gel.
Eyle dergâh-ı kibriyâda karâr,
Vaktidir bâb-ı Hâlika gel gel.

Gurbete doğru [141 b] yonladın gittin,
Nazar et kendine neler ettin?
Vatanı neden böyle unuttun?
Vaktidir bâb-ı Hâlika gel gel.

Bende n’eyler efendisini koyup?
Gide yabâna cism ü cânı koyup,
Mürşid-i kâmilin izine uyup,
Vaktidir bâb-ı Hâlika gel gel.

Nefs ü şeytâna uyan azdı yolu,
Bilmedi derd-i mendi sâğ u solu.
Gûş-i cânîyle dinle Hakkî kulu,
Vaktidir bâb-ı Hazrete gel gel.”

Ve Mudar’dan me’sûrdur ki demiştir: *من يزرع شرًا يحصد ندامة* “Ya’ni tohum-i şer eken, mahsûl-i nedâmet biçer.” Ya’ni ehl-i şürûr ve füsûk âkibet nâdim olur. Nitekim tohum-i hayr eken gıpta biçer. Ya’ni ehl-i hayr ve hasene olan âhir mağbût olur. Zîrâ çok fâide bulur. Nitekim İskender, zulümâta dühûl ettikte, askeri râkib oldukları ramekehû ya’ni kısırakların ayakları altında çakıl taşları sadâsı geldikte, akli olanlar ol taşlardan hurclarını ve ceyblerini ve koyunlarını meşhûn ettiler ve âkil olanlar bir miktâr aldılar. Ve ahmaklar onu: “Taştır, pes üzerimimize yük edip n’eyleriz?” diye i’tibâr etmediler. Çünkü zulümâttan bîrûn oldular. Gördüler ki taş değil, belki cevher-i kıymettir. Orada a’kal olup bâr-i girân-i cevher altına girenler ziyâde [142 a] hiffet ve neşât buldular ve âkil olup fi’l-cümle ahzedenler nâdim oldular ve ahmaklar ziyâde

tahassürde kaldılar. Velâkin ba'de fevâtî'l-vakt tedârik mümkün olmayacak ol nâr-i nedâmet ve tahassür onları ebedî sûzân u giryân eyler ve o ümîdi bu dünyâda bî-kâr olanlarla der-kâr olanların hallerini dahi onlara kıyâs eyle. Nitekim Kur'an'da gelir: *يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ* [Allah'ın yanında işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlîme!] (Zümer/39/56). *نَسْأَلُ اللَّهَ الْمَلِكَ الْمُتَعَالِ تَدَارِكَ الْحَالِ* [Ey her şeyin sahibi ve her şeyden yüce olan Allah'ımız! Bizi hâle ulaştır.]

Li-muharririhî:

“Solmadan ömrün bahârı, irmeden vakt-i hazân,
Gel tedârik kıl seni, bu hâb-ı gafletten uyan.

Bağçe-i ikbâline bir gün eser bâd-ı fenâ,
Berg-i hâlin lâ-cerem olur perîşân ol zamân.

Reng ü bûy-i gonceye mağrûr olma bülbülâ,
Çün bilürsin kim değildir bâğ-ı âlem câvidân.

Berg-i îş âhiret günüdür mukaddem kabrine,
Mûri gör zîr-i zemîne olmada dâne-keşân.

Bezm-i gamda kalanlar nûş etmeden yârın bu dil,
Gel bugün câm-ı mahabbetten murâdın üzere kan.

Nefh-i rûhü'l-kudsdan Hakkî nefes âl nev-be-nev,
Gel söndürme ocâğın nâr-ı aşkın her ân.”

Ve Ebû Ubeytü'l-Bekrî'den menkûldür ki, kabr-i Mudar “Ravhâ” dedikleri mevzi'dedir ki hâlâ ziyâret-gâhtır. Ve Ravhâ, beyne'l-Haremeyn bir mahaldir ki Medîne-i Münevvere'den otuz veya kırk mil yerededir. [142 b] Ve ba'zıları ondan iki merhale ile ta'bîr etmiştir. Ve iki mil bir saat olmak hesâbı üzere on beş veya yirmi saat olur ki her on saat veya nâkıs bir merhale olur. Eğerçi merâhil-i Arab'da dahi derâz kaynaklar vardır.

Ve demişlerdir ki, Mudar gâyetle hüsnü's-savt idi. Hattâ bir gün deveden sâkıt olup, yedi, münkesire oldukta, “Yâ yedâhu, yâ yedâhu!” diye sayha edip tefeccü' edecek, mer'âda olan develer onun savtını gûş edip yanına müctemi' oldular ve sonra yedi, sıhhat bulup deveye râkib oldu ve hudâ' eyledi. Pes hudâ' ibtidâ Mudar'dan kaldı. Hudâ' hâ-i mühmelenin zammıyla ve hudî hâ'nın zammı ve dâl'in kesriyle tegannî edip

deveyi sevk etmeye derler. Ve ba'zıları dediler ki, Mudar'ın bir abdi var idi ki, Mudar ol abdin yedine darb ve cî'le darb edip münkesire oldukta “Yâ yedâhu, yâ yedâhu!” diye çağırmaya başlıcak, develer işitip çevresine geldiler. Bu sûrette ibtidâ hudâ', abd-i mezkûrdan kaldı.

Ve mahkîdir ki, “İmâm Dîneverî, bir kabîleye mihmân olup gördü ki, fie-i beyte bir gulâmı kayda vurmuşlar. Ol oğlân Dineverî'den [143 a] şefâat-cû olup, halâsını talep eyledi. Zîrâ adet-i Arab üzerine şefâat-i mihmân mesmû' idi. Ba'dehû Dineverî önüne taâm götürdükte, Dineverî eklden imtinâ' edicek, sebepten suâl olundu. Dineverî dahi: “Şu oğlanın bendini hal etmedikçe müşkiliniz münhal olmaz.” dedi. Sâhib-i menzil dahi “Onun kabahat-i azîmesi vardır ki benim malımın telefine sebep olmuştur. Zîrâ develerim onun hudâ'sıyla üç günlük mesâfeyi bir günde kat' ettiler. Ve menzile gelip ahmâl-i sakîle üzerlerinden haddolunduğu gibi canları bâdiye-i fenâyâ yürüdü üstühânları burada kaldı.” deyip, i'tizâr idicek, tekrâr imâle-i licâm-ı kelâm edip, “Biz, dayfımızın şefâatini kabûl ederiz.” diye emredip hallettirdi. İmâm-ı mezkûrdan menkûldür ki, “Ba'de't-taâm istimâ'-ı savt-ı gulâm eyleyip, ol dahi hançeresinden hançer-i tîz gibi kâtı' ve müessir nagamâta âgâze idicek, orada bir deve mehâri-i kat' edip hemânla bâdiyeye çözüldü. Ve benim dahi rabt-i kalbim üzölüp yüzüm üzerine düştüm ve ba'dehû ifâkat bulup sadâ-yı dil-âşûbun te'sirini buldum ve insâfa geldim.” Pes semâ'da böyle [143 b] te'sîr-i garîb olıcak, ondan müteessir olmayan dil hadd-i i'tidâlinden bîrûndur.

Mervîdir ki Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem, hudâ'-i Arab'ı istimâ' etmiş ve dahi ruhsat vermiştir. Ve ba'zı teganniyâta dahi cevâz göstermiştir. Nitekim mahallinde mübeyyindir. Hattâ ba'zı ulemâ' isticâb-i hudâ' ve emsâli hakkında risâleler ve kitaplar düzmüşlerdir. Ve akade dillerinin bendlerini çözmüşlerdir. Ve hiçbir âşık bu âna gelince semâ'dan imtinâ' etmemiş ve tarîk-i inkâra düşmemiş kerîh-i çebe gitmemiştir. **Zîrâ bu âlem kelâm ve semâ'dan ibârettir.** Husûsâ ki tecelliyât-ı sıfâtıyye zuhûr ve cehr iktizâ eylemiş ve Cibrîl, “Vahy-i Hafî”yi cehr ile söylemiştir. Velâkin hangi idrâk ki tasavvurât ve tasdîkât söyleyem ve hangi ikrâr ki hakâyık makâmı beyân ve bast eyleyem? Yûf şol mürde diller ki âb-ı hayât nedir bilmezler. Ve hayf şol pejmürdelere ki feyz-i rûhla zindegî tâze bulmazlar. Ve dahi horluktan halâs

olup insân-ı kâmil olmazlar. Be-hey bâ-behre, hayât-ı nefis ağzından sûr-i İsrâfîl gibi nefha-yâb olup dirilsen olmaz mı? Veyâ bir sâki-i Rabbânî elinden bir sâgir bâde-i rümmânî alsan; yoksa mizâcın almaz mı? Bâri edne'l-emr cenânında tasdîk ve zebânında ikrâr ve destinde [144 a] amel gerektir. Uşşâk kimlerdir ki, zühhâd onları ma'rifete yol bulalar? Ya ta'n ve teşnâ kâdir olalar. Belki onların mat'ûnları evliyâ'-i muhayyele-i mec'ûledir; yoksa evliyâ'-i hakîkiyye-i zâtiyye değil.

Li-muharririhî:

Âşıkın hâlin bilenler dillerin kûtâh ider,
Ta'n iden ehl-i sülûka kendini güm-râh ider.

Dil bilen tanbûr-veş itmez hemîşe kıl u kâl,
Ney gibi feryâd eyler bübül-asâ âh ider.

Mutrib-i meclis ne diller döktü bezm-i îşde,
Sundu sâkî bir kadeh içeni cemm-i câh ider.

Dinlesen olmaz mı kânûn üzere mürşid sözün,
Kim semâ'-ı sâlikân-ı vâsıl-ı dergâh ider.

Hakkıyâ Hak'dan semâ' eyler kûlağım dâimâ,
Kim benî her nefeste kendîden âgâh ider."

XVI. İBN-İ NİZÂR

نزار Nizâr kesr-i nûn, ve zâ-i mu'cemenin râ-i mühmele üzerine takdîmi ile kitâb vezni üzere nez'dendir; kalîl ma'nâsına. Ve böyle yerlerde câizdir ki, killet-i nedret ve izzet ma'nâsına ola ki tefe'ülât-ı Arab'a muvâfıktır.

Demişlerdir ki, Nizâr'ın iki aynı arasında nûr-i nebevî, gözü olanlara müşâhede idi. Ya'ni insân, ona dikkatle nazar etse ol nûr-i mübîn gözüne görünürdü. Nitekim her ehl-i kemâlin dahi yüzü ve iki gözü ve kaşı arası dahi [144 b] îmânla nazar edene böyledir. Ve îmansızın ve münkirin hâli âyândır. Zîrâ Ebû Cehil Rasûlüllâh'ın kendi cemâlini gördü, delâlet-i nübüvveten gayrı yine görmedi. Zîrâ nazar-ı inkarla nazar ederdi. Nitekim Kur'an'da gekir: وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ [...*Sen onların sana baktıklarını görürsün; halbuki onlar görmezler.*] (A'râf, 07/198)

Li-muharririhî:

“Yüzün gördüm, seni bildim ki haksın yâ Rasûlallâh.
Tamam âyine-i Rabbi'l-felaksın yâ Rasûlallâh.

Sülûk ehline oldu nûr-i vechin şem'-i kâfûrî,
Şeb-i gamda dil ü câna şefîksin yâ Rasûlallâh.

Hüviyyet-i nûn u feyz ilm-i Hakk-ı ayn-ı midâd olmuş,
Nûn sînde hudâdır, sen varaksın yâ Rasûlallâh.

Tecelli-i ilâhîye bilür Allâh-u Azîmü'ş-Şân,
Nebîlerden velîlerden ehaksın yâ Rasûlallâh.

Okur levh-i cebîninden bilür Hakkî bu ma'nâyı,
Ki Kur'ân-ı Azîm'e mâ-sadaksın yâ Rasûlallâh.”

Ve demişlerdir ki, ibtidâ kalem-i Arabî, Nizâr'dan zuhûr etmiştir. Zîrâ aklâm on ikidir ki: “Arabî ve Fârisî ve Süryânî ve İbrânî ve Hamîrî ve Yunânî ve Rûmî ve Kıbtî ve Beriberî ve Endülüî ve Hindî ve Sînî”dir. Eğerçi asl-ı aklâm vâsıl-ı lugat-ı ibtidâ Hazreti Ebi'l-Beşer Adem'den, aleyhis selâm, sâdır olmuştur. Hattâ demişlerdir ki, Âdem yedi kere yüz bin lugat ve lisân söyledi. Velâkin ağleb-i tekellümü lisân-ı [145 a] Süryânî idi. Sonra meşrik ve mağrib meyânında olan ümem-i muhtelifiyye münteşir olup her biri bir türlü lugat söyledi. Ve cemî'-i lugât ve sâir kemâlât tevkîfiyyedir ki ta'rîf-i ilâhîye mevkûftur. Nitekim وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ [(Allah) Âdem'e isimleri öğretti.] (Bakara, 02/31) dahi ona delâlet eder. Zîrâ Âdem Ebu'l-Beşer olduğu cihetten mazhar-ı isim küllîdir. Nitekim buyurdu: خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ [Sizi tek bir nefisten yarattı...] (Nisâ, 04/01) Ve ism-i küllînin hükmü sâir cüz'îyyâtın ondan tevellüd ve teşa'ubudur. Eğerçi tefâsîl cihetinden beyne'-nâs tefâvüt vardır. Onun için derler: كَمْ تَرَكَ الْأَوَّلَ لِلْآخِرِ [Öncekiler sonrakilere nice şeyler bıraktılar.] Ve bu tefâsîl üzerine mebnîdir ki Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem, “Câmiu'l-kelim ve'l-mekârim ve mütemmimü'l-kemâlâtî'l-ilmiyye ve'l-ameliyye” olup hatemiyyet ile müşerreftir.

Ve demişlerdir ki, İmâm Ahmed ibn-i Hanbel'in, rahımehullâhu Teâlâ, nesebi Nizâr'a muntelhî olur. Onun için imâm-ı mezkûre Kureşî denilmez. Zîrâ Kureys Mudar'a dek i'tibâr olunur. O dahi ihtilâf üzerinedir. Nitekim mürûr eyledi.

XVII. İBN-İ MEADDİN

معدّ Meadd, mîm'in ve ayn'ın fethı ve dâl'in teşdîdi ile مردّ meradde vezni üzerine; lâkin meradde lafzında mîm zâidedir. Ya'ni meradde masdar-ı mîmîdir; "redd" ma'nâsına. Fe-emmâ, meadd, adde ma'nâsına değildir. Belki mîm asliyyedir. Onun için [145 b] تمعدو واخلشونوا gelir: *[Dünya nimetlerinden uzak durunuz, sevmeyiniz, korkunuz.]*²⁰⁹ Bu hadîste zâhir olan budur ki, واخلشونوا "vahşevşenû" atf-i tefsîrî kabîlindendir. Zîrâ teme'ud etmek ihşîşân-i libâsta Mead ki Ebû'l-Arab'dır, ona teşbîhtir. Pes demek olur ki, huşûnet-i libâsta ve tevâzu'da Mead ibn-i Adnân gibi olur. Zîrâ Mead, libâsta tekellûf ve tecemmül sevmez, belki dervîşâne gezerdi ve tefeşşüf ehli idi. Ve bunun meâli zeyy-i Acem'den ve tene'ümünden tenfîrdir. **Zîrâ libâs-ı fâhir ile tezeyyi' ve na'm-i lezîz ile tene'ümde ve tereffühte kibir ve gurûr vardır.** Onun için hadîste gelir: اياكم والتنعّم فانّ عباد الله ليسوا بالمتنعّمين *[Nimet içerisinde, müreffeh yaşamaktan sakının. Zira Allah'ın kulları müreffeh yaşayanlar değildirler.]*²¹⁰ Ya'ni "Taâmda ve libâsta nuûmet ve leyyinî olan nesneler tekellûf etmeyiniz. Zîrâ ittikâ-i ümmet tekellüften berîdirler. Ve sorh renkli libâs telebbüs etmek mekrûhtur." dedikleri ma'nâ-yı mezkûre râci'dir. Pes kibirden berî olacak, lâ-be'stir. Eğerçi beyaz ve yeşil ve zümürüdî ve neftî ve kibritî ve za'ferânî ve siyah ve emsâli efdaldır. İşte bu ma'nâ cemî'-i halka göredir. Meğer ki ricâl-i devlet ihtîşâm ve teheyvüt için kırmızı ve emsâlini telebbüs edeler. Eğerçi **takvâdan hâsıl olan mehâbet, zâhirde olan tekellüfâtta [146 a] yoktur. Zîrâ hâl-i kalb asıldır. Bu zaman ise bir zamandır ki, ulemâ' zenâna müteşebbihlerdir. Ve meşâyih ve sûfiyye dahi ricâl-i devlete mukallidlerdir.** Gel imdi taklîd edersen ashâb-ı kirâma taklîd eyle. Zîrâ onlar sütreden gayrıya ilitifât etmediler.

Ve Mead ile tesmiyenin vechinde demişlerdir ki, "Mead, sâhib-i hurûb ve gârât idi ki, dâimâ Benî İsrâîl ile muhârebe eder ve durmayıp a'dâ' üzerine giderdi ve her ne tarafa müteveccih olursa nûr-i nebevî hürmetine mansûr ve muzaffer avdet eylerdi." Velâkin bu takrîrde Mead عدّ adde'den olmak râyihâsı vardır, bu ise memnû'dur.

²⁰⁹ Münâvî, *age*, III, 3364.

²¹⁰ Müttekî, *age*, Zühed, III/6111.

Nitekim sebk etti. Ve Kāmûs sâhibi Mead'ı mîm-i asliyye ile cenb ve batn ve lahm-i tahte'l-keff ma'nâsına ahz etmiştir. Pes câizdir ki vech-i tesmiye batnî ve lahmî olduğuna binâen ola ve onun nisbeti Meaddî gelir ve onun nisbet-i tasgîri Meayyedî gelir ki ihde'd-dâllîn def'-i sıklet için mahzûftur. Ve meselde gelir ki, *و تسمع بالمعيدي خير من ان تراه* [Meayyedî'yi işitmek, görmekten iyidir.] demişlerdir ki Meayyedî derler, bir racül-i şücâ' ve fasîh var idi velâkin sagîrû'l-cism ve hafîfü'l-manzara idi. Ve onun beyne'n-nâs iştihârına binâen asrının pâdişâhı onu da'vet eyledi. Meayyedî dahi icâbet-i da'vet [146 b] edip gelicek gördü ki, hey'ette ve hâr ve zâhirde bî-miktârdır. Orada *و تسمع بالمعيدي خير من ان تراه* [Meayyedî'yi işitmek, görmekten iyidir.] dedi. Ya'ni Meayyedî dedikleri kimseyi ırâktan işitmek, görmekten yeğdir. Zîrâ gördükte semâ'la olan mahabbeti mütegayyir ve zâil olur. Meayyedî dahi kelâm-ı mezbûru melekten işiticek ale'l-fevr cevap verip dedi ki : *يا'ني واثما المرء باصغرتي انّ الرجال ليسوا بجزر* : ricâl-i nahv için tehiyye olunan cezûrlar ve develer degîllerdir ki, deve gibi dahm ve galîz ve semîn olalar. Belki erâyik-i asgarıylardır ki, biri lisân ve kalbdır. **Ya'ni insânın cemâli, fesâhat-i lisânıdır.** Nitekim hadiste gelir: *جمال الرجل فصاحته لسانه* [İnsanın yüzünün güzelliği güzel konuşmasıyla'dır.]²¹¹ Ve şecaatı kuvvet-i kalb ve zehre iledir. Çünkü fesahat ve şecaat ola bu kemâl ona bestir. Zîrâ ehl-i nazar olan sûrete bakmaz. Ve müzehhib cilde rağbet eylemez. Belki mücelled olan nesnenin meânî ve dahi hakâikına nazar eyler. Ve mahbûb-i dîbâbûş olmasa dahi kendi hüsn ü cemâli ona kâfîdir. Çünkü bu ma'nâ mefkûd ola. “Arîzü'l-cism, tavîlü'l-kadd olmaktan ne hâsıl olur ki?” demişlerdir. *انشاء نظيفة والفيل جيفة* [Koyun kısıdır ama temizdir; fil ise uzundur ama pistir.] Suâl olunursa ki Allah Teâlâ Kur'an'da Tâlût'û medhedip *وَزَادَهُ* [147 a] *بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ* [Allah onun ilmini ve gücünü artırdı...] (Bakara, 02/247) buyurdu. Pes dahâmet ve cesâmet ne vech ile mezmûm olur? Cevâp budur ki: Burada Tâlût'un basîtü'l-cism olduğu makbûldür. Basîtü'l-ilm olmak karînesiyle ya'ni ilm-i vâfirî olan kimseye tûl-i cism ve heybet-i sûret-i cemâl üzerine ve kemâl üzerine kemâldir. Pes bu sûret gayrıdan müstesnâdır. Nitekim İskender'e demişledir ki: “Dârânın bin kere bin mukâtîli vardır. Bu cihetten sen o makûle ile nice muhârebe

²¹¹ Münâvî, *age*, III, 3599.

edersin?” İskender dahi cevâp verip demiştir ki: “Kassâb, koyunun kesretinden elem ve el çekmez.” Ya’ni insan bahadır olıcak, leşker-i a’dânın bisyâr olduğuna nazar olunmaz. Zîrâ bu ma’nâ sûret ile değil, belki kalbte olan şecâat ve salâbet ve ayakta olan sebât ve metânet ile. Nitekim Kur’an’da gelir: إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا [Bir toplulukla karşılaşırsanız dayanın.] (Enfâl, 08/45) Ya’ni cemâat-i a’dâyâ mülâkî olduğunuz zaman sebât-i kadem üzere olunuz ki, melâike tesbît ile sizin duâ gûylarınız. Nitekim Kur’an’da gelir. فَتَّبَتُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا [İnananları destekleyin.] (Enfâl, 08/12) İşte bu bir ilhâm ve takviyedir ki, onu fi’l-cümle ehl-i dil olan teşhîs eder.

Li-muharrihî:

“Eyleriz ahvâlimiz her yüzden arz-i bârigâh,
Hüsni hâle hâlimiz tahvîl kıl yâ Rabbenâ!
Hadden aşdı bahr-i pür-emvâc-veş [147 b] cürm ü günâh,
Hüsni hâle hâlimiz tahvîl kıl yâ Rabbenâ!

Nâr derdiyle alevlendi dil içre âhımız,
Câna su sepmez mi feyz-i lütfla Allahımız.
Tâ harîm-i vaslîna vâsıl ola bu râhımız,
Hüsni hâle hâlimiz tahvîl kıl yâ Rabbenâ!

Zerremiz Hurşîd’e îr gör, katremiz deryâ kılıb,
Kalb-i zer ile nuhâs-i hâlimiz a’lâ kılıb,
Sûreti sırreyleyib her lütfumuz ma’nâ kılıb,
Hüsni hâle hâlimiz tahvîl kıl yâ Rabbenâ!

Hürmet-i Kur’ân ve hakk-ı ehl-i irfânın içün,
Şân-ı âli-i cemi’-i ehl-i îmânın içün,
Dir bu Hakkî Mustafâ’ya lütf u ihsânın içün,
Hüsni hâle hâlimiz tahvîl kıl yâ Rabbenâ!”

XVIII. İBN-İ ADNÂN

عَدْنَان Adnân, عَيْن مَهْمَلَة (Ayn-ı mühmele) ile رَحْمَان (Rahmân) vezni üzerine ki عدن (Adn)dendir. Âhirine اَلْف و نُون (Elif ve nûn) ziyâde kılınıp, Adnân denildi. Adn, ikâmet ma’nâsınadır. Nitekim جَنَّات عدن [Adn cennetleri] (Tevbe, 09/72) denildi, havâs mü’minîn orada ikâmet-i ebediyye ettikleri için. Ve münbit cevâhire ma’den denildi, (د) kesr-i dâl ile مَجْلِس vezni üzerine. Zîrâ cevâhir orada durur veya ehli onda mukîmlerdir.

Pes Adnân ismi تَقُولُ tarîkiyle olmuş olur ki, dünyada tûl-i bekâsı murâddır. Nitekim Sâbit ve Hâlid ve Sahr ve emsâli dahi böyledir. Ve lisân-ı Türkî’de dahi şâyi’dir ki, Durmuş ve Kaya derler. İşte [148 a] Abdullah’tan Adnân’a erince yirmi atâdır ki neseb-i mecma’-i aleyhtir. Ve Adnân’ın mâ-fevki muhtelifün-fîhtir. Zîrâ o zamanlarda hatla zabt etmek yoktu. Belki ağızdan ahzederlerdi. Onun için ihtilâf vâki’ oldu. Maa-hâzâ Allah Teâlâ ba’zı kurûnu tasrîh ve ba’zının zikrini tayy eyledi. Nitekim buyurur: مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ [Onlardan (Peygamberlerden) sana anlattıklarımız da var anlatmadıklarımız da var.] (Mü’min, 40/78) Bu cihetten demişlerdir ki كَذَبَ النَّسَابُونَ Ya’ni, neseb ve nisbet beyân edenler kizb ettiler. Zîrâ bu makûle beyân-ı mazbût olan neseblere göredir zikrolunan neseb et’âfı gibi. Pes mazbût olmayıp veyâhut zikri matvî olanlar umûr-u gaybiyyedendir ki ona عِلَامُ الْغُيُوبِ Allâmü’l-Guyûb muttali’dir. Binâen alâ-hâzâ, zanna binâen veyâhut cüzâfen söz söylemek tahlîd-i kizb makûlesindendir. Ve bir kere kizb eden ile bin kere kizb eden beraber değildir. فَاعْرِفْ جِدًا [İyice anla!]

Ve bâlâda mürrûr etmiştir ki, eimme ve hulefâ’, silsile-i Kureyş’ten gerektir. Eğer Kureyş’ten bulunmazsa mutlakâ veled-i İsmâîl’den gerektir yoksa Adnân’ın âbâ u ecdâdından değil. Zîrâ buraları [148 b] ihtilâfîdir ki zikrolundu. Pes Acem, müdâhele etmek ihtimâliyle memnû’dur. Suâl olunursa ki: “Eimme-i Kureyş’ten olmak lazım gelicek, sâir mülûk-i İslâmiyye nedir?” Cevâb budur ki: “Onlar, hulefâ-i halîfedir. Velâkin Mülûk-i Osmâniyye’nin sâir mülûk üzerine كَلَّ الْوَجْوهَ نَم [Her yönden] min külli’l-vücûh rüçhânı vardır. Belki bunlar kuvvet-i kâhireleri sebebiyle asıl hükmündedir. Zîrâ tâife-i Ensâr, zümre-i Muhâcirîn’den ne mertebede ise, Mülûk-i Osmâniyye dahi şürefâ-i Mekke’ye göre böyledir. Ve eğer tâife-i Ensâr olmasa, Muhâcirîn ile umûr-i harb-i kâime olmazdı. Onun için Kur’an’da gelir: هُوَ الَّذِي أُيِّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ [O, seni yardımıyla ve mü’minlerle destekleyendir.] (Enfâl,08/62).

Zîrâ burada mü’minler ile murâd tâife-i Ensâr’dır. Ve bunun sırrı budur ki, Muhâcirîn, Ehl-i Harem-i İlâhî olmakla “Zât” mertebesindedir. Zîrâ Ka’be “Zât-ı Ehadiyye”ye işârettir. Ve Ensâr, Ehl-i Harem-i Nebvî olmakla, “Sıfât” mertebesindedir. Zîrâ Medîne “Zât-ı Ehadiyye”ye işârettir. Ve zâta kuvvet sıfattan

gelir. Ya'ni kuvvet-i sıfat olmasa, zât, في نفس الامر [İşin aslı] fi-nefsi'l-emr, istimsâk etmez.

Nazar eyle ki tâûn, بحسب الغالب [Büyük oranda] bi-hasebi'l-gâlib sıbyânda vâki' olup ihlâk eder. Zîrâ âlem-i zâta karîb olmakla zayıf düşmüşlerdir ki, onlarda kuvvet-i sıfât [149 a] yoktur. Ve bundandır ki, ehlullâhdan bir kimse fi'l-mesel berg-i gül ile dokunsalar âh eder. Fe-emmâ bâdiyede nice A'râb'ın derilerini yüzerler ve derilerini eşedd-i azâb ve ta'zîb ederler ve onlar aslâ sadâ vermezler. Ve nice emsâl-i kefare ve harâmiyân ve sârikâtun ba'zıları dahi mahall-i azabda böyledir. Nitekim müşâhede edenlere ma'lûmdur. Ve bu fakîr, Sultân Mustafâ-yı Sânî ile Nemçe seferinde hâzır olup a'nâkı darbolunan keferenin celâdet ve salâbetlerinden taaccüb eyledim. Ve bu makâmdan mefhûmdur ki enbiyâdan, aleyhimü's-selâm, ülü'l-azm olanlar cemî'-i asker ile me'mûr oldular. Zîrâ kemâl-i müşâhedelerinden za'f-ı hakîkîleri gâliptir ve hayretleri sâirlerin hayretlerinden ziyâdedir. **Zîrâ esrâr-ı kazâ ve kadere vâfıklardır.** Onun için âlim ile câhil bir değildir. Belki herkesin muâmelesi kendi istitârı ve tecellîsi mertebesidir. **İşte bu tahrîr-i izzе, o takrîr-i zîbâdan fehмolundu ki, Huddâmü'l-Haremeyni'sh-Şerîfîn olan selâfîn-i Osmâniyye شرفهم الله تعالى [Allah onların şereflerini artırsın] bi-hüsni'l-amel ve'n-niyye a'zâ ve kuvâdan kalb gibidir. Ya'ni kalb-i insân nice medâr-ı vücûd ise onlar dahi medâr-ı âlemdirler. Zîrâ kutb-i zâhirdir ki [149 b] Haremeyn'e ve sâir bilâd-ı İslâmiyyeye imdâd ve feyz onlardan vüsûl bulur. Ve umûr-u dünyâ ve dîn onlarla muntazam olur. ONUN İÇİN DÂRU'S-SALTANA OLAN İSTANBUL, MEKKE'DEN MEDÎNE GİBİDİR Kİ MAHALL-İ CEM'İYYET VE KUVVETTİR.** Ve bu sırr-i azîme nedir ki, menâsıb-i âliyyeden olan kazaskerlik ve fetvâ, Kazâ'-i İstanbul'dan sonradır, Kazâ'-i Mekke'den sonra değil? Eğerçi Mekke, Ümmü'l-Kurâ ve Hâvi-i Ka'be olduğu cihetten cemî'-i bilâdden efdâldir. Fe-emmâ nazar-ı hakâikin zuhûruna ve âsâr-ı sıfâtın südûrunadır ki, tefâvüt-ü merâtib onunla hâsıldır. Ve illâ sırr-i zât sârîdir. Ve onda tefâvüt yoktur. Zîrâ meritebe-i ulûhiyyet masdar-ı merâtiptir. Ve masdarda tefâvüt olmaz. Belki masdar-ı verâdette olur. Ve "Letâif-i İşârât"tan bu mahal tahrîr olunduğu Leyle-i İsneyn'de ba'de'l-intibâh vârid olan kelimât-ı gaybiyye-i garîbedendir ki, Rasûlüllâh Muhammed'e nâzırdır, denildi. Ve bu kelâm-ı hakikat-i şîâr ve ma'rifet-i eş'âr üç ma'nâyı mutazammındır:

Evvelkisi budur ki: Rasûlüllâh lugavîdir; örfî değil. Ve Muhammed ilm-i nâmi-i nebevîdir; ya'ni Allah Teâlâ cânibinden mürsel ve meb'ûs olan vâridât-ı gaybiyye, Muhammed sallâllahu aleyhi ve sellem meşrebinden olanlara nâzırdır. Pes sâlik onun [150 a] safâ ve tecerrüdde meşrebi üzerine olmadıkça vâridât-ı ilâhiyyeden pür-behre olmaz.

Li-muharririhî:

“Jeng-i gamdan yürü mir'âtını sil,
Koma üstünde kâlden bir kıl.
Mezra'-i câna tuhm-i ma'rifet ek,
Budur ömr-i azîzden hâsıl.”

İkincisi budur ki: *Câmi'-i Tuhfe-i Hasekiyye Hakkî-i Âşık, Muhammed Rasûlüllâh'a nâzırdır. Ve çeşm-i basîretine rûşenâlığı onun nûrundan iktibâs eder. Zîrâ vech-i hâsdan ona irtibât-ı tâmmı vardır. Pes ona bu kadar ma'rifet çok değildir.*

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ [İşte o Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir.]

(Mâide,05/54)

Li-muharririhî:

“İmâret-i keremi kıldı harâbım ma'mûr,
Dîn-i Hak'da bana bağlandı bugün cümle umûr.
Kıldı teshîr-i meânî, eyle şânım âlî,
Yedine mühr-i Süleymân aldıysan bir mûr.”

Ve üçüncü ma'nâ budur ki: *Muhammed-i bâis-i tahrîr-i Tuhfe olan Tûbâ-zâde Muhammed Ağadır. Ya'ni Rasûlüllâh'ın, sallâllahu aleyhi ve selam, Şeyh İsmâîl Hakkî yüzünden Tûbâ-zâde Muhammed Ağa'ya nazarı vardır. Ve illâ nazarı Hakkî ile manzûr olmaz. Ve bu eser-i lâmi' yüzünden ilâ yevmi'l-kıyâm nâmı bekâ bulmaz mı? Zihî saâdetine ömr-i sâni ile memdûd ve Hazreti Hızır aleyhis selâm adâdinden ma'dûd ola.*

Li-muharririhî:

“İki günde gelür gider Âdem,
Nâmı bin yıl kalur emmâ bâkî.
Nice bulmaz kim hayât-ı bâkîye kim,

[150 b] Hazreti Hızır'dır ona sâkî."

Ba'de-zâ veled-i Adnân'a "Kays" ve veled-i Kahtân'a "Yemen" derler. Ve Kahtân bin Âmir ibni Şâleh, başka bir kabîle-i kebîredir ki, Hazreti Nuh aleyhis selâm oğlu Sâm'a muntahî olur. Ve Arab ikidir ki: Biri Adnâniyye ve biri Kahtâniyye'dir ki, fesâhat ve belâgat ile meşgûl olanlar bu ikisine mensûplardır. Adnâniyye, Hazreti İsmâîl'in, aleyhis selâm, kızı Benet'ten ve Kahtâniyye diğer kızı Kayzer'den tevâlüd ve tenâsül etmişlerdir. Şol zamanda ki, Buhtunnasar, Arab üzerine musallat ve müstevlî olmuş idi. Allah Teâlâ ol vaktin peygamberi olan "İrmiyâ"ya emreyledi ki, zikrolunan Mead bin Adnân'ı kendiyile bile burâka bindire ve götürüp gide, tâ ki a'dâdan mahfûz ola. Ve buyurdu ki: "Ben onun sulbünden bir nebiyy-i kerîm ihrâc eylesem gerek ki, Hatmü'l-Enbiyâ'dır." İrmiyâ dahi "Sem'an ve tâah" deyip, Mead'ı arz-ı Şâm'a nakleyledi. Muadd orada Benî İrâîl ile neşv ü nemâ bulup Buhtunnasar helâk ve fitne mündefia olduktan sonra yine arz-ı Arab'a avdet eyledi. Ve demişlerdir ki, Adnân zamân-ı İsâ'da idi. Velâkin esahh olan zamân-ı Mûsâ'da olmaktır. Zîrâ âsârda gelir ki: evlâd-ı Mead ibn-i Adnân kırk adede bâliğ oldukta, [151 a] Hazreti Mûsâ'nın kavmiyle muhârebe eyleyip onları intihâb etmeye başladıkta, Hazreti Mûsâ onlara bedduâ eyledi. Velâkin Allah Teâlâ bedduâyâ rızâ vermeyip: "Yâ Mûsâ! Onlara bedduâ etme! Zîrâ Ben onların silsilesinden Nebiyy-i Kerîm-i Beşîr-i Nezîr ihrâc etsem gerektir. Pes ol sahn-ı gülîstâna hâr-bâş olma ve zebân-ı dâstân, hangi edvârdan bîrûn edip evrâdını yanılma!"

Ve Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile Hazreti İsâ arasında, ne nebiyy-i mütâbi' ve ne hûd rasûl-i müşerri' gelmiştir. Ve ikisinin meyânında olan fetret dört yüz veyâ altı yüz veyâhut altı yüz²¹² senedir. Ve İsmâîl aleyhis selâm ile Adnân arasında âbâ'-i seb'a veyâ tis'a vardır. Ve ba'zıları on beştir demişler ve kırka varınca dahi rivâyet vardır. Ve Kureyş'in fazâilinde gelir: *من اهان قريشاً اهان الله* [Kim Kureyş'e ihânet ederse, Allah'a ihânet etmiş olur.]²¹³ Ve mutlakan Arab hakkında gelir: *احبوا العرب لثلاث لا تى عربي والقرآن عربي وكلام اهل الجنة عربي* [Arab'ı şu üç şey için seviniz: Ben Arabım ve Kur'an Arapça'dır ve cennet ehlinin kelâmı Arapça'dır.]²¹⁴ Ve ba'zı

²¹² Müstensih burada iki defa aynı sayıyı yazmıştır.

²¹³ Ahmed bin Hanbel, Müsned, I/183, Hadis: 1586.

²¹⁴ Münâvî, age, I, 225.

rivâyâtta gelir ki: لسان اهل الجنة العربية والفارسية الدرية Sual olunursa ki: “Lisân-ı Acem, lisân-ı ehl-i cehennemdir. Pes nice lugat ehl-i cennet olur?” Cevâb budur ki: Acem, Arab’ın mukâ [151 b] bilidir ki, lisân-ı Arab’dan gayrıya lisân-ı Acem derler. Velâkin lugat-ı Fârisiyye, lisân-ı Acem’den mahsûs lugattır ki, lugat-ı ehl-i cennete mülhıktır. Zîrâ ba’zı kabâil-i Arab, بَاء و جيم و زاي و كاف [Bâ’ ve Cîm ve Zây ve Kâf]’ı Fârisiyye ile tekellüm etmişlerdir. Bu yüzden hurûf-i teheccî otuz iki olmuştur ki aded-i isnândır. Ve lisân-ı Fârisî bi-husûsa lisân-ı ehl-i cennet olmaya Acem erenlerinin takrîr ve tahrîri dahi delâlet eder. Zîrâ ehlullâh, lisân-ı medhûl ile tekellüm eylemezler. Ve bundan mefhûm olur ki, وَاخْتَلَفُ السِّنَتُكُمْ [Dillerinizin farklı olması] (Rûm, 30/22) mûcibince, elsine-i nâsın ihtilâfı âyât-ı ilâhiyyedendir. Velâkin birbirine nisbetle fazlde tefâvütleri vardır ki, Lisân-ı Arabî, cemî’-i elsineden a’lâdır. Nitekim hurma cümle fevâkihten efdaldır. Ve bir nesnenin mercûhiyyeti Hak Teâlâ’nın onunla adem-i tekellümünü muktezî değildir. Nitekim sûre-i Tebbet ve İhlâs, ikisi dahi kelâm-ı ilâhîdir. Fe-emmâ İhlâs’ın Tebbet üzere fazl-i râcihi vardır. Zîrâ zât ve sıfat Hakk’a dâirdir. Ve bundan zâhir olur ki, **Allah Teâlâ cemî’-i lugât ile tekellüm eder. Zîrâ ehl-i lugât O’nun mezâhir-i sıfatıdır ve kelâm-ı sıfat-ı ilâhiyyedir kim keyfiyyetini Âdem aleyhis selâm ta’lîm olunmuştur ve ondan evlâdına intikâl [152 a] etmiştir.**

Ve garâib-i ahbardandır ki, Âdem, ekl-i dânededen sonra arza hubût ile me’mûr olacak, melâike lisânından her ne türlü lisân ki tekellüm vâki’ olduysa, Âdem, asgâ etmedi. Tâ ki bir melek gelip lisân-ı Türkî üzere ona “Kalk”! dedi. Âdem dahi kalkıp arza hebûte müteheyî’ oldu. Pes lisân-ı Türkî’nin dahi fazîleti zâhir oldu. Onun için Türk’ten dahi kümmel-i evliyâ gelmiştir. Ve denilmiştir ki: الرُّومُ مَا دَخَلَ الْمَعْصُومُ Ya’ni diyâr-ı Rûm’a, enbiyâ ayak basmamıştır, belki diyâr-ı Arab’a ve Fûrs’e vaz’-ı kadem etmiştir. Velâkin bundan Rûm’a tenezzül gelmez. Zîrâ ibtidâ bütün dünyâyâ Âdem ayak basmıştır. Ve her mevzi’ki şehristân olmuştur; Âdem’in vaz’-ı kademi eseridir ve her ne yer ki menhûstur, oraya şeytân basmıştır. Onun için bıkâ’ın dahi birbiri üzerine rûchâmı vardır. Meselâ Mekke ile sâir bilâd berâber değildir. Zîrâ Mekke cevâhir ve sâirler hacir ve meder gibidir. Lâkin fazl-ı Medîne ve Kuds, fazl-ı Mekke’ye tâbî’dir. Ve kezâlik, mesâcid ve cevâmi’, sâir büyü-tü sükkândan efdaldır. Fe-emmâ mescid ile kenîse ve tekye ile meyhânenin meyhânında müfâdala yoktur. Zîrâ mescid ve

tekye arâzi-i tayyibeden; kenîse ve meyhâne, arâzi-i habîsedendir. Nitekim [152 b] “Gınâ ve fakrın hangisi efdaldır?” denilmez. *Zîrâ gınâ, sıfat-ı zâtîyye-i ilâhiyye; ve fakr sıfat-ı zâtîyye-i abdiyyedir. Mevâli’ ile abd arasında münâsebet olmadığı gibi sıfatları arasında münâsebet yoktur.*

Li-muharririhî:

“Bendelik bir pâdişahlıktır onu tahsîle gel,
Sen de câh-ı uhrevîde pâyeni tekmîle gel.

Menzile irmek dilersen zimâm-i hâli tut,
Râh-ı Hak’da olma mağrûr iş bu kâl ü kîle gel.

Çün bilürsin kim zer-i hâlis olur âhir nühâs,
Durma iksîr-i fenâdan sen seni tekmîle gel.

Doğru git râh-ı Hakk’a sapma sakın sağ u sola,
Uyma nefse, itme çün rûbâh-i mekr ü hîle gel.

Hakk’a kurbân olmaya sen de boyun vir canla,
Ka’be Hakkî pey-rev ol bu şeyh İsmâîl’e gel.”

XIX. İSMÂÎL

Ma’lûm ola ki, Hazreti Âişe radiyallâhu anhâ buyurmuştur ki: ما وجدنا احداً [Biz Adnan ve Kahtan’dan gerisini bilen birini tanımıyoruz. Bildiğini söyleyenler ise ancak uydurmaktadırlar.] Ya’ni Adnân ve Kahtân’ın mâ-verâsında olan silsile-i nebeviyyeyi bilir kimse bulmadık, meğer ki kizb tarîkiyle ola. Ya’ni tertîb-i silsile budur diye Âdem’e varınca ta’dâd edenler kizb ederler. Zîrâ Allah Teâlâ buyurmuştur ki: وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا [Ve bunların arasında pek çok nesilleri de helâk ettik.] (Furkân, 25/38) Ya’ni kurûn-i kesîre gelmiştir ki Allah Teâlâ ol kurûn ahâlîsini [153 a] ta’yîn etmemiştir. Bu cihetten kimsenin onlara vukûu yoktur. Pes beşerin onu ta’yîn etmesi حكم على الغيب [Gayb üzerine hüküm vermek] tir ki, küfürdür. Nitekim cebel-i Serendib ile Arab ve Acem arasında bu kadar bâdiyeler ve hayvânât-ı muzır ve mühlekeyi müstemil sahrâlar ve dağlar vardır ki bu taraftan o tarafa mürûr mâni’dir. Zîrâ fi’l-mesel, kuş uçmadığı yere insân nice varır ve bî-zâd u âb birkaç senelik yolu nice yürür? Binâen alâ-hâzâ, o makûle mevâzi’-i mechûleden ve

muhît olduğu ahvâl-i berr ü bahrden ahhâr etmek, kizb-i sarîhidir. Meğer ki muhbir olan nebiyy-i sâdık ve masdûk ola veyâ veliyy-i vâsık ve mevsûk ola ki emât-i kevnîyyede temkîn-i tâm bula. Bu sebepten mâ-verâ-i Adnân’a taarruz olunmadı. Zîrâ yeri bulunmadı. Eğerçi ba’zıları tarîk-i sedâdden çıkıp hâtûb-i leyl gibi bulduklarını cem’ edip yazmışlar ve silsile-i sünbülede gelenler için aklâmdan tîşeler düzmüşler ve devâtı kuyu gibi kazmışlardır. Velâkin bu Silsiletü’z-Zeheb (Altın Silsile)’de Enbiyâ-i A’zâmdan müteayyin kimseler gelmiştir ki, memerr-i kavâfil-i neseb oldukları müttefekun aleyhdir. Ve ol tâife-i celîlenin Adnân’a muttasıl olanlarının evveli Hazreti İsmâîl’dir, aleyhis selâm. **[153 b]** Lâ-cerem teşrîf-i neseb-i nebevî için İsmâîl ve gayrılarının birer miktar tercemeleri kaleme geldi. Demişlerdir ki: “Hazreti İsmâîl, hubût-i Âdem’den üç bin dört yüz bir senesinde vilâdet etmiştir ki, mülûk-i Acem’den Âfrîdûn nâm pâdişâh-ı pür-ihtişâmın eyyâm-ı saltanatında idi. Ve birâderi İshâk aleyhis selâm yirmi iki sene ondan muahhar kudûm dâru’l-melik nâsûtu eyledi ki, ol sene Ka’be-i mükerremenin kavâidi ref’ olundu ve emr-i ilâhî ile binâ kılındı. Ve üç bin dört yüz otuz beş senesinde kıssa-i zebh ve nüzûl-i kurbân vâki’ oldu ki, İshâk ol vakitte on üç yaşında ve İsmâîl otuz dört yaşında idi. Ve bundan fehmlunur ki binâ-i Ka’be’de muîn-i peder olan İsmâîl idi ki, ol vakitte sünbül-i ömrü yirmi iki dânededen ibâret idi. Velâkin kıssa-i zebh İshâk hakkında vâki’ oldu ki ol vakitte kasbû’l-ceyb vücûdu on üç ünbûbeden mürekkep idi. Ve bundan gayrı akvâl dahi vardır. *والعلم عند الله [Doğru bilgi Allah katındadır.]*

Ve İsmâîl mutîullâh demektir. Ve ba’zıları lafzından tirâş eyleyip demişlerdir ki: Hazreti İbrâhîm aleyhis selâm bahşâyîş-i ilâhîden bir veled-i necîb talebiyle duâ **[154 a]** edip, *اسمع يا الله* ya’ni “Yâ Allah! Duâmı kabûl eyle!” diye niyâz eylerdi. Onun için İsmâîl denildi. Velâkin evvelkisi esastır. Zîrâ lafz-ı İsmâîl, İbrânî’dir; İshâk gibi ki “Dahhâk” demektir ve İbrâhîm gibi ki, “Âb-ı Rahîm” demektir.

Ve İsmâîl’e hitân, on üç yaşında vâki’ olmakla, inde’l-Arab onunla amel olundu. Ve hitân-i İshâk, sâbi’-i vilâdetinde olmakla inde-Benî İsrâîl, ona teşebbüs kılındı. Ve İsmâîl’in ömrü yüz otuz yedi senedir ki Mekke-i Mükerrreme’de vedâ’-ı âlem-i fenâ kılıp Hacer-i İsmâîl, ya’ni Hatîm’de hâlâ binâ-i huccâc olan cidâra karîb mahalde defîn-i hâk oldu ki, binâ-i İbrâhîm’de orası dâhil-i Ka’be’den idi. Ve Hacer ki

vâlidesidir, ol dahi o mahalde âsûdedir. Velâkin üzerlerinde fevka'l-arz alâmet yoktur. Zîrâ bi-husûsa ki mahalli müteayyin değildir. Hatîce-i Kübrâ'nın ve Hazreti Osmân'ın müteayyin olmadığı gibi. Onun için memerr olmuştur ki, iki medhalin birinden birine oradan ubûre ederler ve bir taraftan bir tarafa geçip giderler.

Li-muharririhî:

“Ruh-i güle basma sakın bülbülâ!
Gel oradan geçme ayağını kes!
Rû-yi yâri kılur âhir âzerde,
Konmasun üstüne sakınsun mekes.”

Ve kütüb-i sîrede mestûr ve minkâr bir yerâ'a ile menkûldur ki evlâd-ı [154 b] Âdem, zürriyyet-i ebi'l-beşerden ibtidâ, lisân-ı Arabî ile tekellüm eden Ya'rûb bin Kahtân'dır. Velâkin Arabiyye-i beyyine ve fasîha Hazreti İsmâîl'e muzâftır. Onun için Hazreti Ömer radiyallâhu Teâlâ anh suâl edip: ²¹⁵ يا نبي الله ما لك افصحنا [Ey Allah'ın nebîsi! Senin en fasîh konuşanımız olmandaki sebep nedir?] dedikte “İsmâîl” buyurdular. Ya'ni Hazreti Ömer fesâhat-i nebeviyyeden taaccüb edecek; onlar dahi lisân-ı Cibrîl'den cedleri Hazreti İsmâîl'in tekellüm ettikleri lugat-i fasîha-i Arabiyye kendilerine telkîn olunduğunu ifâde buyurdular. Bundan zâhir olur ki, ***mürûr-i eyyâm ve iktizâ-yı dühûrla ba'zı lugât nisyâna ve ba'zısı dahi asıl vaz'ından tağyîr etmek her lisânda bulunur. Pes onu ihyâ ve ıslâh etmek ehline mukârenetledir.*** Nazar eyle ki, Kureyş tâifesi bu kadar fesâhat ile müştehir ve şuarâ-i Arab'ın Seb'a-i Muallaka ile zikirleri münteşir iken, fesâhat-i nebeviyye ile hem-seng olamadılar ve muâraza-i Kur'ân yol bulamadılar.

Ey niceleri ilm-i huzûrîye nâil olup levh-i mahfûz-i dilden söylediler ve kalem-i a'lânın nefsi külliyyeye neshettiği ülûmdan ifâde eylediler. İlm-i husûlîye muhtâç olmadılar ki akla mürâcaat ve kütüb ve resâile [155 a] istinâtla zahmet istihsâr ve mutâlâa çekeler. Ve lisânları habttan tahlîs için üstâz önüne diz çökeler. Fe-emmâ hani ehl-i idrâk ki, gassi semînden ve mühreyi dürr-i semînden fark eyleye ve Hakkî gibi hak söyleye!

²¹⁵ Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, XII, 35462.

Li-muharririhî:

“Âlemi dûr eyledim mihr-i cihân-ârâ gibi,
Mihver-âsâ kavisden çıktım çekildim yâ gibi.

Çok dilîr-i ma’rifetle küstekîri eyleyip,
Hayli cenk ettim şehâ İskender ü Dârâ gibi.

Bulmadım bu remz-gâh içre salâh ü salâh-veş,
Tuttum kâr-i kat’-ı rişte-i gavgâ gibi.

Hardebîn ü hardedân u hak-şinâs isen eğer,
Kalbini jengâr-i gamdan pâk kıl Mînâ gibi.

Hakkıyâ şimden geri Üsküdâr’ı dâr-i mülk,
Pâdişâh-i âlem Ahmed Hân cân-asâ gibi.”

Ve mezraa-i sîre tohm-pâş-ı ahbâr olan sikât-ı kelâmındandır ki Ebu’l-Beşer Âdem aleyhis selâm arza hebûttan sonra ekli ile mübtelâ olduğu dâne-i kündüm harâset ile me’mûr ve tohm-efşân-ı geşt-zâr oldukça zâğ ve zağn-asâ ba’zı tuyûr nâhun ve minkârla dâne-i pûşîdeyi bîrûn ve bel’ ettiklerinden Âdem dahi dehân-ı şikâyeti bâz u hâlini arz-ı dergâh-sâz idicek, ale’l-fevr Cibrîl nüzûl edip bir kavs-i Arabî ve iki [155 b] sehm getirip ta’lîm-i remy etti ve onunla kuşları ürküttü. Sonra ol tîr ü kemân Hazreti İbrâhîm’e ve ondan oğlu Hazreti İsmâîl’e intikâl edip, İsmâîl dahi onunla amel kıldı. Ve dahi sihâm-ı tirâşîde kılıp gâh ü bî-gâh onunla sayd u şikâr için hâric-i Mekke’ye çıkardı. Ve ondan zürriyyeti olan Arab’a mîrâs kaldı. Hattâ Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem kâr-ı dil-pesend-i ceddidir bu ilm-i remiyyi aynühû getirdi ve hakkında buyurdu ki: *من تعلم الرمي ثم ترك فليس منا* [Her kim atıcılığı öğrenir de sonra terkederse bizden değildir. (Yahut muhakkak isyan etmiştir).]²¹⁶ Ve Kur’an’da gelir. *وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ* [Onlara karşı gücünüz yettiği kadar hazırlık yapın.] (Enfâl, 08/60) Zîrâ burada kuvvet, remy ile müfesserdir. Sonra kavs-i Acemî îcâd olunup kavs-i Arabî mehcûr oldu. Ve evâilde muhârebe tîr ü teber ve ramh ve seyf ve emsâli ile idi. Sonra hukemâ barutu peydâ ve top ve tüfenkle dahi muhârebe-i a’dâ kıldılar. Ve Arabî atlar

²¹⁶ Müslim, 33. Kitâbü’l-İmâre, 169.

Hazreti İsmâîl'e musahhar olup dağlarda gezer ve vahşî iken müste'nis oldular ve onun mu'cizesi olup ilâ-hâze'l-ân halk onlara rükûbla istirâhat buldular.

Li-muharririhî:

“Nîdeler onu dünyâda kim ehl-i izz ü nâz oldu,
Kul oldur yüz sürüp dergâh-ı pâdişâha pür-niyâz oldu.

Süvâr-i düldül-i himmet olanlar menzile irdi,
Piyâde kande gidersin ki yol [156 a] dûr u dirâz oldu.

Nice irsün bu yolda menzil-i maksûda her sâlik,
Medâr-kâr-ı Tevfîk-i Hudâ-yı kâr-sâz oldu.

Kimi tâlib kimi matlûb ve kimi Yûsuf u Ya'kûb,
Düşüp aşka bu halkın kimi Mahmûd u İyâz oldu.

Bu Hakkî düştü takdîr-i ilâhî ile bir nâra,
Ki tenhâ ten değil te'sîri ile cân-güdâz oldu.”

XX. İBRÂHÎM

Hazreti İbrâhîm aleyhis selâm târîh-i hubût-i Âdem'den üç bin üç yüz yirmi üç senesinde şehri Bâbil'de teşrîf-i âlem-i şuhûd eyleyip, kırk yaşına bâliğ oldukta kurâ-yi Bâbil'den Kûsâ nâm karyede zammile ve feth-i sâ-i müsellese ile tûbâ vezni üzere. Ateş-i Nemrûd'a ilkâ' olunduğu kavli cumhûr-i ehl-i tevârihtir. Ve Bâbil bilâd-i Irâk'tandır. Pes kıssa-i ilkâ'-i nâr Maraş'ta vâki' olmuştur ki hâlâ orada âsâr-ı mancınık vardır, denilir. İsâbet etmediler, zîrâ Maraş hudûd-u Arab'dandır ki Dimeşk-i Şâm'dan aşağı Anadolu tarafındadır.

Ve Hazreti İbrâhîm seksen yaşına bâliğ oldukta kendini sünnet etmiştir ki “Hitân” derler. Tâ ki kendinden sonra ehl-i islâma ilâ-yevmi'l-kıyâm tarîka-i meslûke ola. Bu cihetten, mahtûnen dünyâyâ gelmedi. Eğerçi ondan mâ-adâ cemî'-i enbiyâ mahtûnen dünyâyâ gelmişlerdir. [156 b] Tâ ki onların mahall-i edeblerine kimse muttali' olmaya. Bu sebeptendir ki hitân-i İbrâhîm bi-nefsihî vâki' oldu ve gayra ihâle kılınmadı. Ve Hazreti Halîl'in ömrü yüz yetmiş beş seneye bâliğ oldukta, mürğ-i rûh-i revânları âşiyân-ı nâsûtta âlem-i lâhûta pervâz eyledi. Eğerçi bi-hasebi't-taayyün hâlâ müstenid-i mihrâb-ı Beyt-i Ma'mûr olup oturur ve cemî'-i evlâd-ı sığâr-i müslimîn ki

kable'l-bülûğ câm-ı eşâm-ı merg olmuşlardır. İbrâhîm'in ve hâtunu Sâre'nin hazânesindedir. İlâ-yevmi'l-kıyâm orada elsine-i melâikeden taallüm-ü Kur'an ederler ki sinn-i şuurda olmasınlar. Zîrâ emr-i berzâh ve âhiret ahvâl-i dünyâyâ kıyâs olunmaz.

Li-muharririhî:

“Yavrî bülbül gibi şâhîn-i ecel,
Girdi evlâd kanına âhir.
Uçurdular bâğ-ı fenâdan çün kim,
Gittiler Sâre yanına âhir.”

Ve İbrâhîm ve Sâre ve Ya'küb, Halîlü'r-Rahman'da Mağara-i İbrâhîm dedikleri mevzi'de âsûdelerdir. Zîrâ İshâk arz-ı Şâm'da sâkin idi. Ve Ya'küb dahi tavsiye etmekle arz-ı Mısır'dan na'sı Arz-ı Mukaddes'e naklolunup mağara-i mezkûrede defnolundu. *وسلام الله علي مراقدهم وفيض مزن الرحمة علي مضاجعهم ومشاهدهم*
[Allah'ın selamı onların yattıkları yerin üzerine olsun ve rahmet bulutlarının feyzi, onlarla uyuyan arkadaşlarının ve onları görenlerin üzerine olsun.]

Ve Hazreti İbrâhîm intikâlinden on sekiz sene mukaddem Mekke-i [157a] Mükerre'me'de bâni-i sedd-i sedîd olan İskender-i Zi'l-Karneyn'e mülâkî olmuş ve onunla muânaka kılmıştır. Ol zamandan beri muânaka mesnûk kalmıştır. Zîrâ onda sûret-i ittisâl vardır ki, Allah Teâlâ onu ondan ictimâ' ihtiyâr etmiştir, iftirâkı değil. Onun için *talâk, ebgazü'l-mübâhâttır. Ve her kim ki derd-i firâka sebep olursa âkibet nâr-i firkate yansa gerektir.* Nitekim hadîste gelir. *من فرق بين والدته وولدها فرق الله بينه وبين أحبته يوم القيامة* [Kim anne ve çocuğunu birbirlerinden ayırırsa Allah da kıyâmet gününde onunla sevdiklerini birbirinden uzak kılar.]²¹⁷ Ve bundan mefhûm olur ki, bir kimse bir câriyeyi bey' etmek murâd eylese eğer yanında veled-i sağîri varsa onunla bile bey' etmek ede, birbirinden ayırmaya ve illâ taht-i vaîdde dâhil olur. *نعوذ بالله من ذلك* [Bundan Allah'a sığınırız.] Fe-emmâ zamânenin hâli ma'lûmdur ki, fetvâ ve takvâdan bî-haber oldukları cihetten dünyâ ve âhirette belâ ve kazâdan başları hâlî olmaz. Ve hadîste gelir: *من لا يرحم لا يُرحم* [Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.]²¹⁸

²¹⁷ Suyutî, *age*, VI, 8887.

²¹⁸ Buhârî, 78. Kitâbü'l-Edeb, 18. Bab, 5997.

Mervîdir ki, Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem bir kabîle-i âsiyye üzerine bir miktar asker gönderip onlar dahi varıp nehb ü gâretten sonra bir kimseye dahi hancer-i hûn-rîz çektiler ki, ol kabîlede bir mâ'sûkasına mülâkât için mihmân olmuş ve misâfir gelmiş idi. Her çend ki kendinin icâbından olup râbîta-i mahabbet ile kudûmünü [157 b] ifâde etti. Fâide vermeyip meydân-ı fenâda serini verdi. Ve aşk u mahabbet ucundan gözü neler gördü. Ba'de'l-avd bu kazıyye' cenâb-ı nebevîye hikaye olundukta, gül-berk-i ruhsârları üzere katarât-ı nem-i eşk-i rîzân edip, bi-tarîki'l-ıtâb "Aranızda bir rahm ehli kimse bulunmadı mı ki çûb-i cefâyla dokunmaya ve yed-i batşı ile şemşîr-i berrâne sunmaya."

Li-muharririhî:

"Dilimde aşk u şevkin bâis-i emn ü emânımdır,
N'ola hıfz eyler isem canda hırz-i yemânımdır.

Benim Yahyâ ki meydân-ı mahabbet içre ser-bâzım,
Hayâtım kuvvetinden kaynayan her demde kanımdır.

Benim mansûr kîm dillerde dâim söylenir nâmım,
Hatt-ı mihnet serimde okunur hoş dâstânımdır.

Verir hûn-âbe-i çeşm-i akîk ve la'le reng-i hûn,
Kızıl yâkût ahvâl-i ciğerden bir nişânımdır.

Benim Hakkî yazılmaz şerh-i hâlim hadden artık,
Eğerçi hâme destimde katî mu'ciz-i beyânımdır."

Ve binâ-i Ka'be Hazreti İbrâhîm'e mahsûs olduğunun sırrı budur ki, Ka'be zât-ı ehadiyyeye işârettir. Ve İbrâhîm kavmini tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve zâtın mecmu'una da'vet etmiştir. Velâkin kavminin bu merâtib-i külliyyenin cümlesine bi'l-fi'l sâhib olmaya isti'dâdları olmadığı cihetten bu fazîlet-i [158 a] bâhireyi ihrâz etmek ümmet-i merhûmeye te'hîr olundu. Zîrâ fahr-i âlemde cemî'-i kemâlât münderic ve makâmât mündemicdir. Ve ümmetin dahi da'vet olundukları merâtibe isti'dâdları vardır. Pes her ne ki cenâb-ı nübüvvet tarafından teblîğ olundu ve her ne mertebeye ki libâs-i ibârette işâret kılındı, cümlesi gencâyış-i havsala-i kabûl buldu. Ve kalâide gerden-i isti'dâd-i kâbiliyyet oldu. Çünkü İbrâhîm bu makûle sâhib-i kemâle cedd-i âlî olmak mukadder idi. Lâ-cerem onun sırrının sûreti cedd-i oldu ki الولد سرّ ابيه

Ya'ni ما فيه Ya'ni veledin sırrı pederin sırrıdır ki ikisi bir sırdır, eğer cemâlde ve eğer celâlde. فافهم جدا [İyice anla!]

Ve bu fakîre esnâ-i tahrîrde lâyh oldu ki سر "sırr" lafzı ابه "ebe" muzâaf olmakla اب "eb" sûret olmak iktizâ eder. Zîrâ bir nesneye سر "sırr" demek bir sûrette müstetir olduğu vechiledir; yoksa mütecellî olduğu vech ile değil. Zîrâ mütecellî oldukta, sûret bulur; sûrete ise sırr denilmez. Pes buradan fehmolundu ki, **Rasûlullâh sallâllâhu aleyhi ve sellem sûret-i İbrâhîm'in sırrı ve hâli dahi sûret-i Ka'be sırrı idi ki vahdet-i zâttır. Onun için Halîlullâh makâm-ı hulletin zâhiri ve Habîbullâh bâtımdır.** Bu cihettendir ki, [158 b] ne kadar enbiyâ geldiyse cümlesi sûr-i nebeviyyedir ki hâmil-i sırr-i nebîdir. Ya'ni sırr-i nebînin külliyyetini kendi sûretleri hâmildir. Velâkin her nebîde vech-i hâstan bir irtibât vardır ki, her nebî dahi ol sırr-i mahsûsu hâmildir ki, onun o cem'iyet-i külliyyeden hassa-i muayyenesidir. Eğerçi fi'l-hakîka taharrî yoktur. Zîrâ tecelli-i cemîi, ehaddî ve tecezzî götürmez; belki tahassus kabûl eder. Hâ-i mühmele ile ki, bir nesnenin hassa hassa olmasıdır. Nitekim insan, Zeyd ve Ömer ve Bekir ve sâir efrâd yüzünden hassa hassa olmuştur ki, her hassa ol nev'in hakîkatı ile kâimdir. Eğer böyle olmayıp tecezzî etse ol hakîkat cüz' cüz' olmak lâzım gelir. Burada mefrûz olan ise hakîkat-i ilâhiyyedir ki, terkîbden muarrâdır ki basît-i hakîkîdir. Ve bunun âfâkta misâli şemsdir ki, her belde her hânenin revzenelerinden şuâyı içeri aks eder. Maa-hâzâ felekte şems muntekis olmaz. Ve eğer aks, cüz'-i şems olaydı cürmü noksân kabûl ederdi. Nitekim bir kursa-i nân-i müdevverin bir tarafından kesrolunsa cürmü muntekis olur. Ve bu bir sırr-i vahdettir ki, onu zevkle idrâke kırk senede vâsıl olurlar. Bu dahi isti'dâd ehline göredir.

Fe-emmâ [159 a] nâ-kâbil kerkes var bin sene muammer olsa dahi yine idrâkten mahcûbdur. Zîrâ hakîkat-i külliyye ile kendi arasında berâzih ve kuyûd ve hucub-i zülmâniyye vardır ki, mâni'-i idrâktir. Ve fi'l-cümle idrâk bulunduğu sûrette dahi ceyb-i verâset ilhâda nâzırdır. Bu cihetten bu vartadan halâs olmaz ve fehmettim sanır. Maa-hâzâ fehmi, hatâdan ve tarîkat-i ilhâddan hâlî değildir. Ve sırât-ı müstakîm üzerine meşyetmeye ta'rîf ve tefhîm-i ilâhî lâzımdır, ya bilâ-vâsita veyâhut mürşid-i kâmil yüzünden. Ve **bu asır ahâlîsinin i'tikâtlarından istiâze lâzımdır.** Zîrâ ehle mukârenet etmemişlerdir. Ve bâtınları dahi mesdûddur ki bilâ-vâsita ahzetmeye kâdir

değillerdır. Nice ahzederler ki onun dahi şurûtu vardır. Meselâ bir sâlik hod-be-hod riyâzât eylese, taklîl-i gıdâda ifrât edecek, hezeyâna müeddî olur. Ve taklîl-i i'tidâl üzerine olsa, muhâlif olan gıdâdan yine tenezzül hâsıl olur. Onun için derler ki: ***Sâlik, mürşid-i kâmil elinde, gassâl elinde meyyit gibi olmak gerektir***; gıdâda ve eğer sâir harekât ü sekenâtta. Ve ba'zıları dahi vardır ki; riyâzata iştigâlsiz dahi ednâ bahâneyle, dâhil-i bâb-ı melekût olurlar.

Li-muharririhî: [159 b]

“Bugün a'mâ olan yârın dahi a'mâ olur dirler,
Gözü açıklara Hakk'ın yüzü eclî olur dirler.

Gönül mir'âtı pür-jenk-i keder ola ise dünyâda
Açılmaz pastan yârın dahi rüsvâ olur dirler.

Murakka'-i bûş tecrîd olsa bir dervîş-i ednâ gör,
Giyer bir gün libâs-ı saltanat-ı a'lâ olur dirler.

Tecellî-i ilâhîye nihâyet yoktur âlemde,
Gider bin bin biri gün başına peydâ olur dirler.

Şu kim insân-ı kâmilidir ki zât-ı Hakk'a vâsıldır,
Nazar ehli yanında sûreti ma'nâ olur dirler.

Nefes al çün Mesîhâ, Hakkı'ya Rûhü'l-Kuds'den gelir,
Ki insan ol nefesden kâdir-i ihyâ olur dirler.”

Ve mervîdir ki Hazreti İbrâhîm aleyhis selâm ümmet-i Muhammed'e ziyâfet etmek husûsunda, be-dergâh-i Kibriyâ olıcak Cibrîl, ekâbir-i keff-i kâfûr-i cennet getirip emreyledi ki: “Cebel-i Ebû Kubeys üzerine çıkıp kâfûr-u mezkûru nesreyleye!” İbrâhîm dahi ol vech ile amel edecek ol kâfûrun zerrâtı aktâr-ı arzdan her ne mevzi'e düştüyse Allah Teâllâ orada ma'den-i milh halk edip, cemî'-i nâsa ziyâfet-i İbrâhimîyye oldu. Onun için bî-nemek olan taâm bî-mezedir. Meğer ki pâlûde veyâhut halvâ veyâ kand ola. Bu cihetten [160 a] nahv ilmini, kelâmı, taâmı tuz gibi kıldılar ki bî-nahv-i kelâm, bî-nemek taâmıdır. Fe-emmâ bu ma'nâ Arabîyye'ye göredir, Fârisîyye'ye göre ulûm-i âliyye lâzım değildir.

Ve bu fakîre ba'zı evkât-ı sâfiyyede zâhir oldu ki Hazreti Hatmü'l-Evliyâ kaddesellâhu sırrahû, bilâd-i dünyâdan her beldede temessül edip ve elinde bir mushaf

tutup ondan okur ve bu ma'nâ hâlet-i vâhidededir. Nitekim letâfet-i melekûtiyyenin hükmüdür ki ya remz eder ki her matbah-i dildeki taâm-i ma'rifet-i ilâhiyye matbûhtur. Ol ma'rifet şeyh-i mezbûrun âsâr-i hakâikinden ve netâic-i umûrundandır. Ve belki ol ma'rifette onun ilminin mâye ve mezci olmasa, ol ilim bî-mezedir. Zîrâ velâyet-i örfiyye onun nefh-i nefesine mevkûttur. Pes ol nefes mefkûd olduğu yerde rûh-i ma'rifet bulunmaz. Bi-hamdillâhi Teâlâ, bu fakîr, zikrolunan nefesten birkaç def'â nefha-yâb olup, bu sebepten rûh-i ma'rifetim cenîn-i kulûbe hayât bahşetmiş ve eser-i feyz sû-be-sû hâlîme gitmiştir.

Li-muharririhî:

“Gönül ki ilm-i ledün bulsa gör hayât bulur,
Hayât bulmayan Âdem nice sebât bulur?

Cenîn ki ol sıfât-ı rahmde müstekmil,
Kemâl-i vasfa göre onda feyz-i zât bulur.

Hesâb-ı nefsi bugün kim ki mû be mû etti,
Elinde emr-i hakkıyla yârân-ı berât bulur.

Bu kâl [160 b] ü kîl hemân âb-u çâha benzer kim,
Onunla meşreb-i Âdem nice fûrât bulur.

Vücûd-i fânîi Hakkî vücûd-i bâkîye vir,
Viren nuhâsı zer ü sîme kat kat bulur.”

Ve demişlerdir ki, Arab ile Yehûd arasında karâbet-i karîbe vardır. Zîrâ Arab evlâd-ı İsmâîl ve Yehûd evlâd-ı İshâk'tır ki ikisi dahi Hazreti İbrâhîm oğullarıdır. Pes Arab ve Yehûd iki birâder ferzendleridir ki birbirine amm-i zâdelerdir. Ve hadîste gelir ki: ²¹⁹يَا أَبَا عَمِّ الرَّجُلِ صَنُو Ya'ni kişinin ammi babasının bıdağıdır. Babası ve ammi ikisi bir asıldan mütevelliddir. İki bıdak bir ağaç kökünden hâsıl olduğu gibi.

Ve evlâd-i İshâk, sıfâtîlerdir. Onun için Benî İsrâîl arasında ihtilâfât-ı kesîre vâki' oldu. Kesret-i sıfât gibi. ***Ve evlâd-i İsmâîl zâtîlerdir.*** Onun için Arab arasında ihtilâf az vâki' olmuştur. Vahdet-i zât gibi. Nitekim Hazreti İshâk'ın Şam'da sâkin olduğu evvelkiye delildir. Zîrâ Şam, mahall-i kevn ü kesret ve matla'-i süreyyâdır. Ve

²¹⁹ Müslim, 12. Kitâbü'z-Zekât, 3. Bab, 11/983.

Hazreti İsmâîl'in Mekke'de sükûnu ikinciye alâmettir. Zîrâ Mekke vâdi-i gayr-i zî-zer'dir ve *ehl-i zâtta istikâmet vardır. Zîrâ sırr-i temkîndedir. Nitekim ehl-i sıfâtta ahrâf vardır. Zîrâ sırr-i telvîndedir.* Onun için hadîste gelir: ان استقامت امتي فلها يوم [Ümmetim istikâmetle gitse ona bir gün var; eğer istikametle gitmezse ona yarım gün var.]²²⁰ [161 a] Yevm-i istikâmetleri hod mukarrerdir ve illâ nisf-i yevm ki beş yüz senedir ondan elfe tecâvüz etmezlerdi. Ve bu esrâra kalbin mutmaîn olduysa musannıfına ve bâis-i tasnîf Tûbâ-zâde'ye duâ eyle ve küfrân-ı ni'met olma. *Zîrâ vâsıtaya şükretmek, Hakk'a şükürdür.*

Ba'de-zâ, Yehûd'un inatlarına nazar eyle ki ammileri evlâdından meb'us olan nebiyy-i kerîme mütâbaat etmeyip, âsî oldular. Ve ammi sınıvü'l-ebb olıcak, ona isyân hemân babaya isyândır. Ve peder-i isyân ukûktur ki gazab-ı Rahmân'dır. Onun için Allah Teâlâ tâife-i Yehûd'u Kur'an'da gazap ve la'net ile zikreder. *Ve kâr-i Yehûd'da kat'-ı rahm dahi vardır. Ya'ni din yüzünden kat'-ı rahm ettikleri gibi dünyâ cihetinden dahi kâtı' oldular. Ya'ni hem sûrî ve hem ma'nevî kâtı'lardır.* Ve rahm ki "Rahmân" isminden me'hûzdur. Kâtiî Hakk'dan maktu'dur. Pes Yehûd neseb-i celâl-i Âdemîdendir, cemâlden değil.

Li-muharririhî:

"Cemâlin arzu eyler gönüller,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!
Cemâlinden açılır tâze güller,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!

Gazabından rahmetedir istinâdım,
Kahrdan lütfunadır i'timâdım,
Yönüm azr-i cemâlidir murâdım,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!

Tecellî eylesen diller olur şâd,
Harâb [161 b] olan gönüller olur âbâd.
Beter olduk celâlin ile yâ Rab,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!

²²⁰ Ebû Dâvûd, Melâhim, 18.

Yüzün gül gibi arz etmezse yâram,
Sular akar gider bâğ u bahârım,
Cemâlinle geçe leyl ü nehârım,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!

İlâhî! Sensin a'lâlardan a'lâ,
Bu Hakkî oldu ednâlardan ednâ,
Yüzün göster kula ey Rabb-i Mevlâ,
Celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab!"

Ve Târeh, tâ-i müsennât ve hâ-i mühmele ile Âdem vezni üzerine Hazreti İbrâhîm'in pederinin ismidir ki târîh-i hubût-i Âdem'den üç bin iki yüz elli üç senesinde dünyaya gelmiştir ki, ol sene Semûd kavmine meb'ûs olan Hazreti Sâlih aleyhis selâm diyâr-i Yemen'den Hazar Mevt dedikleri şehirde وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ [Ve beni iyilere kat!] (Yûsuf, 12/101; Şuarâ, 26/83) mûcibince, dîde-i nergis-vârı yumup gülşen-i serây-i firdevste âbâ-i sâlihîn ile ıyş ü nûş etmeye gitmiş ve bezm-i dünyâyı ehline terk etmiştir. Ve Târeh altmış yaşına erdikte, oğlu Hazreti İbrâhîm çâme-bûş-i vücûd olmuş ve bezm-i dünyâya ayak basıp gelmiştir. Ve Âzer dedikleri zây-i hevvez ile Âdem vezni üzerine Hazreti İbrâhîm'in ammidir, kemâ fi'-Kâmûs ve Kur'an'da gelir: وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لَأَبِيهِ أَأَنْتَ رَبِّ الْعَالَمِينَ [İbrâhîm, babası Âzer'e ... demişti.] (En'âm, 06/74) nassında ondan eb ile ta'bîr olduğu عم الرجل صنو الله [Amca, baba hükmündedir.]²²¹ [162 a] muktezâsınca amm, peder hükmünde olmaklardır. Velâkin ekser ulemâ' indinde Âzer, İbrâhîm'in pederi Târeh'in lakâbıdır ve meşhûrdur ki Âzer, bir pusperesti ve da'vet-i İbrâhîm'i kabûl etmeyip âhir câhiliyyet üzerine gitti. Ve ba'zı ehâdîste gelir ki, Hazreti İbrâhîm, yevm-i kıyâmette pederi Âzer'e mülâkî olsa gerek, bir vech ile ki Âzer'in vechi sû-i hâlden pür-gubârdır. İbrâhîm dahi ona dese gerektir ki: "Ben sana dünyada demedim mi ki, Rabbü'l-âlemîne âsî olma?" Ol dahi "el-Yevm âsî olmam, bana bir çâre-sâz ol!" diyecek. İbrâhîm dahi dest-i niyâzı merg-i dergâh-ı bâri-i bî-enbâz edip "Yâ Rabbi! Dünyâda Senden mev'ûd idim ki, beni âhirette ahz ü rüsvây etmeyesin." Nitekim gelir: وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ [(İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme.] (Şuarâ', 26/87) Pes bu fezâhat fevkinde fezâhat olur mu ki, pederim nâre-i me'mûr ola?" Orada, Kakhâr ve Cebbar buyura ki: "Yâ İbrâhîm! Ben cenneti küffâra haram kılmışımıdır." Ba'de izn-i

²²¹ Müslim, 12. Kitâbü'z-Zekât, 3. Bab, 11/983. Burada "babası" anlamına gelen أبیه kelimesinin yerine yanlışlıkla Allah lafzı yazılmıştır.

İbrâhîm denile ki: “Yâ İbrâhîm! Ayağın altına bak, nedir?” İbrâhîm dahi nazar ettikte görse ki bir zab’ yani bir erkek sırtlandı. Orada ol zab’ın kâiminde ahzolanup dûzaha ilkâ oluna. Ya’ni Âzer sûret-i zab’a mesholunup nâra tarh olunmakla İbrâhîm dahi ol gâile [162 b] den halâs ola ve pederi hâlini unuta. Ve Âzer, zab’ sûretine mesholunmaktan ma’nâ budur ki, zab’ bir ahmak hayvandır ki, karargâhı olan deliğe bir taş tarh etseler şikârdır diye taşra çıkar ve kendi şikâr olur. Âzer dahi mahlûka ma’bûd olmak üzere sanem yonardı ve İbrâhîm’den bu kadar mu’cize gördükten sonra hamâkat edip icâbet-i da’vet etmedi. Nitekim Kur’an’da gelir: مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ [Allah’ı bırakıp taptığınız, sizin ve babalarınızın adlandırdığı putlardan başka bir şey değildir.] (Yûsuf, 12/40) Ya’ni esnâmın âlihe olduğu tesmiye-i mücerrede iledir ki “Siz ona âlihe dersiniz, yoksa fî-nefsi’l-emr onların âlihe oldukları yoktur. Zîrâ mahlûk ve masnû’ ilâh olmaz; belki mahlûkun ilâhı hâlık ve sâni’dir.”

Li-muharririhî:

“Halt eder mahlûka hâlık diyen,
Kizb olan küffâra sâdıktır diyen.
Secde-yi Mevlâ-yı Hallâk’ı koyup,
Gayrıya ta’zîme lâyıktır diyen.”

Ve hadîs-i mezkûrdan fehmlunur ki Rasûlüllâh’ın, sallâllâhu aleyhi ve sellem, ebeveynini ihyâ’ hakkında olan hadîs sahihtir. Zîrâ Rasûlüllâh, her vech ile muazzam ve mübeccel ve dâreynde cemâl-i arzına şeyn verir nesnelerden muarrâdır. Pes vâlideyninin câhiliyyet üzerine meşhûr olmalarında nazar vardır. Zîrâ mûcib-i elem ve mûris-i gamdır. [163 a] Husûsâ ki âbâ u ecdâd ve ceddâtından tâhirûn ve tâhirât ile ta’bîr eyledi. Zîrâ nikâh-i sahîha masrûf olduğu sûrette dahi ba’zı işâratât hâlî değildir.

Li-muharririhî:

“Ey gül! Gül-zâr-ı vahdet hiç hâr olmaz sana,
Bûlbûl-i bâğ-i Âdem’sin hâd zâr olmaz sana.

Ol kadar bulmuştur âyinen tecellîden cilâ,
Gerd-i bâd-i gussadan hergiz gubâr olmaz sana.

Bir şefâat-gâhsın sen kim her sözün makbûldür,

Cümle âlem hâlini arz etse bâr olmaz sana.

Kâfirin küfrün recâ etsen müselmân etsen,
Sahn-ı meydân-ı şefâat hiç târ olmaz sana.

Şöyledir te'sîr-i iksîr-i nigâhın kim:
Misi eylesen zer, bu ayar içre o yâr olmaz sana.

Şeyh İsmâîl Hakkî'nın murâdı bellidir,
Sen bilirsın ben kılursan gizlû kâr olmaz sana."

اللهم صبّ علي روضته الاتيقة مزن الرحمة وسجاك الحزمة [Allah'ım! İlâhi huzur
ve rahmet bulutu (olan) (Peygamber'in) özlenen ravzasına ulaştır!]

Ba'de-zâ bu silsile-i âliyye esnâsında Âbir ibni Şâleh derc olunmuştur ki ikisi dahi Âdem vezni üzeredir. Âzer, Târeh, Fâleğ ve emsâli, elfâz-i Süryâniyye gibi. Pes onu "Nâsır" vezni üzerine ahz eden vezni nezâirden fazl etmiş olur. Ve ba'zı tevârihte Âbir, "Hûd"dur demiştir, aleyhis selâm, ki Hazreti Sâlih'ten mukaddem gelip dört yüz altmış dört sene muammer [163 b] olup, hubût-i Âdem'den üç bin yüz on iki târîhinde, bezm-i fânîden ayak almış işret-gâh-ı bâkîye âzim olmuştur. Yemen'de Âd kavmine meb'ûs olmuş idi. Mezkûr Âd, pür-inâd u isyân üzerine musır olıcak, Ahkâf dedikleri mevzi'de tûfân-ı rîhle vücûdları savrulmuş ve tenevvür-i semûmda can ve ciğerleri biryân olup kavrulmuştur. Ve hadîste gelir: نُصِرْتُ بِالصَّبَادِ أَهْلَكَتُ عَادَ بِالذَّبُورِ [Ben bâd-ı sabâ ile Mansûr oldum. Âd kavmi ise batı rüzgarıyla ihlâk olundular.]²²² Sabâbâd, şarkî ve debûrânın mukâbilidir. Pes bunda bu ümmetin işrâk-i nûruna işâret ve ikbâl ve zuhûruna delâlet vardır. Ve Kur'an'da gelir: مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ [Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim, dosdoğru bir yol üzerindedir.] [hûd, 11/56] Ya'ni bu kelâm-i şerîf-i ilâhî, Hazreti Hûd'un kavmine olan makâlesini hikâyedir ki, esrâr-i azîmeyi müştemildir:

Evvelâ, tecellî-i cemî'-i ilâhînin cemî' mevcûdâta sirâyetini beyân ve sâniyen cümlesinin sırât-i müstekîm üzere zâtîdir. أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ [Şimdi yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider,

²²² Buhârî, 15. Kitâbü'l-İstiskâ, 25. Bab; Münâvî, age, VI, 9260

yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?] (Mülk, 67/22) Âyetinde olan sırât-i izâfîdir ki ona “Hidâyet-i Makbûle” derler. Sırât-ı Zâtî’de olan hidâyet ise merdûdedir. Zîrâ vasf-i kâmilî olan, îmân ve amel üzerine değildir. Pes bir nesnenin şart u kaydı mefkûd olsa, ol nesne makbûl olmaz; [164 a] bilâ-savt u salât gibi.

Zîrâ eğerçi salâtтан murâd, münâcât-i ilâhiyyedir ki, bilâ-vüdu’ dahi hâsıdır. Fe-emmâ dühûl-i dergâha tahâret şarttır. Nitekim Hazreti Mûsâ’ya, aleyhis selâm, فَالْخَلْعُ نَعْلَيْكَ [Hemen, ayakkabılarını çıkar!] (Tâhâ, 20/12) denildi. Zîrâ, Mûsâ’nın Tûr’da münâcâtı, salât hükmünde idi. Ve salât-i tahâret-i sevb dahi şarttır. Onun için salât-i cenâzede musallî, ayağını na’linden bîrûn edip na’l üzerine vaz’ eder. Zîrâ, belki na’lde necâset ola.

Ve na’linden murâd fi’l-hakîka, tabiat ve nefstir ki, biri şehvete ve biri hevâya dâir olmakla kalb ve rûh-i insân, onlarla mütelevvis olmuştur. Ve bunlardan tahârete, tahâret-i ma’neviyye derler. Pes zâhire mağrûr olma! Zîrâ her şart-ı zâhire binâen sûreti makbûl olan nesne şart-ı bâtının fikdânı hasebiyle ma’nen makbûl olmak lâzım gelmez. Onun için كَمْ مِنْ وَاعِظٍ يَلْعَبُ بِهِ الشَّيْطَانُ [Nice vâizler vardır ki şeytan onlarla oyun oynamaktadır.] denildi. Maa-hâzâ, zâhirde şerâyî’ ve ahkâm söyler. Ve nice sâimler vardır ki, onlar için cû’ ve atştan gayri nesne kalmaz. Zîrâ savmın sevâbını mübtıl ve müzîl olan kizb ve müsâvî ve ef’âl-i seyyie sâdır olur. Ve nice musallîler vardır ki, onlar için قُمْ صَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تَصَلِّ [Namazını tekrar kıl; çünkü senin namazın olmadı.] denilir ve edâsı sahîh olduğu sûrette dahi kiminin sülûsü ve kiminin nısfı [164 b] kabûl olur. Bu cihettendir ki, **cemâat meşrûa oldu. Zîrâ, cümlesinin salâtının eczâ-i makbûlesi müctemîa olup, bir salât-ı tâmmе sûretini bulup, sâir eczâ-i gayr-i makbûleye şefî’ olur. Ve alâ-hâzâ, cemî’-i a’mâl-i meşrûa bu kıyâs üzerinedir. Ve bundan ahzolundu ki, sırât-ı müstekîm üzerine olmak sûret ve ma’nâ iledir, yoksa yalnız sûret ile değildir. Nitekim insân, sûret ve ma’nâdan ibarettir ki, sûret-i heykel ve ona tâbî’ olan nefs-i hayvâniyye ve ma’nâsı rûh-i müdebbir ve tâbî’ olan kalb ve akıldır.** Ve demişlerdir ki: الطَّرِيقُ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ انْفَاسِ الْخَلَائِقِ [Allah’a giden giden yollar, yarattıklarının nefisleri adedince.] Bu tarîkten murâd, vücûh-i hassadır ki, Hakk’a irtibât onunla hâsıdır ve ona “Sırât-i Zâtî” derler. Âlemin tanrısı bir olduğu cihetten cemî’-i ibâdın rücû’u, ol kapıyadır. Nitekim, Kur’an’da gelir: وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [O’na

döneceksiniz.] (Bakara, 02/45) Velâkin herkesin rücû'u bir başka tarîkledir. Meselâ, îmân ehlinin rücû'u lütuf ve cemâlle olduğu gibi, küffârın dahi rücû'u kahr ve celâllendir. Ve her bir mü'minin ve her bir kafirin dahi kendi vech-i hâsları cihetinden bir türlü rücû'u dahi vardır ki, ol rücû'la dâirenin evvel ve âhiri birbirine mültekî olur. Ve onun nikâtından hiçbir nokta [165 a] hâriçte kalmaz. Velâkin şol abd ki, âbıktır, onu mâliki kapısına kahrıla reddedip, ta'zîb ederler. Âstâne bekleyen ile berâber olmaz. Ve bu makâmın esrâr-i hafîyyesi vardır ki, ehline ma'lûmdur.

Li-muharririhî:

“Gel berî ey âşık-ı bî-çâre gel!
Her ne vârin vâr ise vîr yâre.

Âstân-i yardan olma cüdâ,
Yârdan dönmedir ağyâra gel.

Sendedir esrâr-i vech-i hâsdan,
Anla esrâr-i Hakk'ı ikrâra gel.

Feyz-i Hak sükkerdir her dem sana,
Tûti-i gûyâ olup güftâra gel.

Cevher-i irfân dile sarrâfdan,
Durma, bir kâr etmeye bâzâra gel.

Hakkıyâ, hâr-i sivâdan kıl hazer,
Bülbül isen gül-i bahâra gel.”

Ba'de-zâ, silsiletü'z-zeheb-i nebeviyyenin bir ucu Sâ'm bin Nûh aleyhis selâm, halkasına mürtebit olur. Ve Sâ'm, Âdem'in arza hebûtundan iki bin yüz ırk iki târîhinde âlem-i şuhûda kadem basmıştır. Altı yüz sene muammer olup, pederi Nûh'un vefâtından müddet-i tavîle sonra, bâde-nûş-i ecel olmuş ve mevtle vasl-i Hakk'a yol bulmuştur. Merkadi arz-i Şam'dan Cebel-i Lübnân'dadır ki hâlâ ziyâret-gâhtır.

Kavm-i Îsâ, mu'cize-cû olup ihyâ-yı Sâ'm'ı teayyîn ettiklerinde Îsâ'nın onu ihyâ ettiği meşhûrdur. ***İşte sûreti meyyit olan, hayat bulur.*** [165 b] Kalbi meyyit olan feyz-i nefis-i kâr etmeyip şöyle kalır. Maa-hâzâ, ***enbiyâ ve evliyâ İsrâfil meşreblerdir*** ki her biri zamanında nefh-i sûrla me'mûr ve makamlarına göre kârlarında mecbûrlardır. Mahkîdir ki, Hazreti Mûsâ, Yûşa' ile, aleyhimes selâm, taleb-i sohbet-i Hızır'la

giderlerken kenâr-i deryâda bir miktâr müsterîh olduklarında yanlarında berây-i gıdâ istishâb ettikleri hût-i mâlih, reşâş-i âb-i hayât idicek tâze cân bulup fi'l-hâl sıçrayıp kendini deryâyâ saldı. Ya mâlih bâlık zinde olacak. İnsan müstaidin milh-i tab'le tuzlanmış kalbi feyz-i ilimle na'ceb hayat bulmaya.

Li-muharririhî:

“Kande vâir ise bugün âb-i hayat,
Su gibi ol tarafa doğru sür ât,
Nice bir mâ-i mâlihi nûş et,
Tatlı kıl ağzı ona sükker kat.”

Ve hadîs-i şerîfte gelir: سام ابو العرب وحام ابو الحبیس و یافث ابو الروم [Sâm Arapların babasıdır ve Hâm Habeşilerin babasıdır ve Yâfes de Rumların babsıdır.]²²³ Rûm'dan murâd Hazreti İshâk'ın oğlu Iys oğlu Rûm'un evlâdıdır ki, nesepleri Sâm'a müntehî olur. Rûm, Türk'ten gayrıdır. Zîrâ Türk, tâife-i Tatar'dır. Bilâd-i Rûm'da sâkin olanlara Türk dedikleri, lisânları hasebiyledir ki, aslı lisân-i Tatar'dır. Eğerçi hâlâ bilâd-i Rûm'da lisân-i Türk ile tekellüm edenlerin nesepleri mazbût olmayıp sâdâttan mâ-adâsı [166 a] Türk ve Rûm ve Arab ve Acem ve Özbek ve gayrı tâifle mahlûttur. Meğer ki zaman-ı fûtûh-i bilâdda bi-husûsa nesepleri nereye müntehî olduğu mazbût ola.

Ey mü'min! Rasûlüllâh'ın, sallâllâhu aleyhi ve sellem, Adnân fevkinde olan nesebi mahfûz olmicak, kendi nesebinden ne için tefât edersin? Senin nesebin fi'l-hakîka, takvâdır ki, neseb-i nebevîye onunla mürtebît olursun. Şu kadar vardır ki, zâhir-i takvâ kifâyet etmez. Belki nikâh-i sahihtan tevellüd etmek şart-i velâyettir. Onun için beyne'n-nâs veliyy-i örfî olan ekaldır.

Li-muharririhî:

“Nice olmuştur velâyet devri târ,
Dâr içinde azdır yeke dindâr.
Eyleyip aktâbı Hakk-ı halka misâl,
Kıldı gavs-i a'zamı dûra medâr.”

²²³ Tirmizî, *Sünen*, VI, 3284; Münâvî, *age*, IV, 4631.

XXI. NÛH

Hazreti Nûh aleyhis selâm, hubût-i Âdem'den bin altı yüz kırk iki senesinde hil'at-pûş ayn ve bostân-ı âlem vücûdu ser-veş zeyn oldu. Ve ona Âdem-i Sâni ıtlak olundu. Zîrâ iki bin iki yüz kırk iki târifinde tûfân-ı bârân vâki' olup cemî'-i selâsil-i Âdemiyye munkatî' olduktan sonra, tekrâr evlâd-i Nûh'tan dünyâ imâret buldu. Ve zürriyyet teselsül edip etrâf ve eknâf-i efrâd insanla doldu, Âdem zamanında olduğu gibi. Zîrâ Âdem arza hubût [166 b] ettikte gerçi mahlûkât tertîb üzerine vücûd bulmuş idi velâkin onlarla müntefî' oluru yoktu. Sonra şecere-i Âdemiyye'den evlâd teşa'ub eyleyip, her cânibe dal bîdâk saldı ve hâne-i dünyâ sükkân ile pür oldu. Ve Nûh kavli-cumhûr üzere dokuz yüz elli sâl-i muammer olup Kûfe'de veyâ Kerkük dedikleri yerde ki aslı Cebel-i Lübnân'dır veyâhut Kudüs'te Mağara-i İbrâhîm'de medfûndur. Velâkin esahh olan, dokuz yüz elli sâl, onun müddet-i nübüvvetidir. Nitekim gelir: **قَالِبَتْ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا** [Aralarında bin seneden elli yıl eksik kaldı.] (Ankebut, 29/14)²²⁴ Ve ömürleri bindir. Zîrâ enbiyânın her biri sinn-i gâlib olan erbeinde meb'ûs olmamıştır. Belki kable'l-erbeîn olanlar vardır. İsâ ve Yahyâ ve Yûsuf gibi ve ba'de'l-erbeîn olanlar dahi vardır. Nûh gibi ki, elli yaşında iken meb'ûs oldu. Pes müddet-i ömrü bin olur ve ona “Kebîrû'l-Enbiyâ” ve Şeyhü'l-Mürselîn” dediler. Ve Hak Teâlâ ona lütufla muâmele ederdi. Zîrâ müddet-i tavîlede mükâsât-i şedâid-i bisyâr eyledi. Ve İmâm Süheylî, “Kitabu't-Ta'rîf ve'l-A'lâm” da der ki Nûh'un ismi Abdü'l-Gaffâr idi. Nûh tesmiye olundu ki, kesret-i Nûh'a sinden ötürü idi.

Zîrâ enbiyâ ve kümmel-i evliyâ makâm-ı azamet ve heybet ve celâlde [167 a] kâim ve müşâhede-i cenâb-i Cebbâr ve Kahhâr ve Celîl'de dîam olmalarıyla âh ve enînden hâlî değillerdi. Zîrâ herkesin takvâ ve haşyeti, ma'rifeti miktârıdır. Onlar ise ma'rifetullâhta pâye-i a'lâyâ nazar ile Hazreti İbrâhîm'in hâline ki sînesinin savt-i heyecânı bir fersâh yerden mesmû' olurdu. Ve Habîbullâh'ın hâl-i salâtta sudûru galeyân-ı kazan gibi kaynar ve hâzır olanlar ondan bir hâlet bulurdu.

²²⁴ Bu ayetin metni yanlışlıkla şöyle yazılmıştır: **فَمَكَثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا**

Ve Nûh'un risâleti âmmedir. Velâkin risâlet-i Ahmediyye gibi dâime değildir. Belki gayrı, şerâyi'de mensûhadır. Ve kıssa-i sefîne Kûfe'de vâki' olmuştur. Ve hâlâ Kûfe'(de) olan mescid-i câmi' ona muzâftır. Ve oğlu Sâm, onun vefâtından sonra arz-ı Hicâz'da ve Yemen'de ve Hind'de ve Yâfes Acem'de ve Türk'te ve Hâm mağrip'te sâkin olmuşlardır. Onun için ne kadar sevdân ve zenciyân varsa Hâm'a muzâftır. Ve diğer oğlu Ken'ân, isyân etmekle tûfânda gark-âb-i kahr olmuştur. Ken'ân ile dedikleri bu Ken'ân değildir. Belki Nemrûd oğlu Ken'ân'dır ki orada sâkin olmakla ona izâfet olunmuştur. Nitekim Dimişk derler ki, aslında Hazreti İbrâhîm'in memlûkü Dimşâk'tır. Orada Hazreti İbrâhîm için mescid binâ etmekle Dimişk denildi. Ve Mısır, Mısır bin Beysar ibn Hâm ile tesmiye olundu. Ve ba'de't-tûfân [167 b] âhir Mülûk-i Kıbt-i Mukavkıs'tır ki Rasûlüllâh'a, sallâllâhu aleyhi ve sellem, vâlide-i İbrâhîm olan Mâriye'yi ve Düldül'ü ve Zülfikâr'ı ihdâ etmiştir. Ve evvel Mülûk-i Kıbt-i Mısır'ın vâlidî olan Beysâr mezkûrdur ki ona Ebu'l-Kıbt derler. Ve Firavn kavmi bunların zürriyyetindendir. Ve hâlâ bilâdda ne kadar müteferrik Kıbt varsa onlardan teşa'ub etmişlerdir. Ve Şâm fellâhlarının ekseri Kıbtiyy-i asıldır. Onun için lisân-ı Arabiyye'yi tağyîr etmişlerdir. Hattâ suya “muya” derler ki “mû” lugat-i Kıbt'ta sudur. Ve Mûsâ ondandır. Zîrâ siyy-i şeceredir. Ve tâbût-i Mûsâ vâlidesi yediyle Nîl'e ilkâ olundu. Orada Firavn'ın câriyeleri siyâb-i gasl ederken görüp ve onu ref' edip Firavn'a ve ehli nâmına olan Asiye'ye arz idicek, su ile ağaç arasında bulunmakla Mûsâ diye tesmiye ettiler. Ve Fellâhân Şâm'ın Kıbtiyyü'l-asl olduklarının bir nişânı dahi budur ki, yevm-i cum'aya “yevmi'z-zîne” derler. Bu ise ıtlâkât-i Kıbtî'dendir. Nitekim Kur'an'da gelir: قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ [Buluşma zamanımız sizin bayram gününüzde, dedi.] (Tâhâ, 20/59) Ve yevm-i cum'a o vakitte yevm-i îd idi. Ve kezâlik Bağdâd derler ki, bir râhibin ismiyle tesmiyedir. Ve bilâdın ekserînin esmâsı bu vechiledir. Ba'zı ehl-i Şâm ise bezm-i lugatimiz lugat-i Kureyş'tir diye iddia ederler. Heyhât bu galat ki, [168 a] vardır. Onda istikamet olmaz. Ve bu hatâ'-i fâhiş ehli kavlinde fûrû' bulmaz.

Ve Nûh'un sâir ahvâli ve nevha ve aşk ve şevki bâlî tefâsîrde mübeyyendir. Burada sana pend budur ki, şu kadar müddet-i tavîlede Nûh gülmedi ve teblîğ-i risâlette ona futûr gelmedi. Acabâ sana bu kadar ömür ihsân olunsa ne zevkler edeydin ve dünyâya doymayıp hevâ-yı nefsin için çeb ü râst ne yollara gideydin. Ve sana yüz yılda bir kere sadâ'-i ser isâbet edip bir gün mübtelâ olaydın, lisân-ı şikâyetten neler

söyleydin ve etibbâ' elinden kendine ne ilaçlar eyleyeydin? Bu hod sana kalmayacağını bilirsin ve anlarsın ve belki her zaman bir vâaz sözü dinlersin. İşte Nûh, bu kadar ömr-i dırâzdan sonra şu kadar bin yıl dahi mürûr eyledi. Gel imdi seninle derd-i aşka düşelim ki, bir demimiz hezâr-i sâl ola; yoksa hayvân olup hezâr-i sâlimiz bir dem gibi gelip geçmeye. Âh ki الدنيا ساعة [Dünya, bir saat kadardır.] hükmünce yalnız bezm-i ömr-i mukayyedimiz değil; belki dünyâ-yı acûzun bütün ömrü gitti ve iş gâyete yetti. Böyleyken dertle bir âh çeker işitilmez ve hâlim nice olur? Yanıp yakılır bir âşık görünmez ve hâk-i fenâda kimse sürünmez.

Li-muharririhî:

“Âh kim ışk odûna yandım yakıldım [168 b] yâ meded!
Kimseden olmaz mı bu derd-i dile ayâ meded?

Kâmetim oldu kemân-i vâh ve efgânım çû-ney,
Hadden aşdı ateş-i derd-i dilim â meded.

Âh kim girdâb-i gamda gark olup kaldı bu dil,
Sen çıkar bu varta-i gamdan beni Mevlâ meded.

Âh kim bülbül-i dilden kesilmez âh u vâh,
Nice bir sûr u sâz ve derd-i vâveylâ meded.

Hakkıyâ âh eylesem bin yıl sönmez âteşim,
Ya meğer feyzinden ide Rabbi'l-A'lâ meded.”
Ve lehû

“Aşkla gelmiş idim dünyâya bir sevdâ ile,
Âlem-i sûrette kaldım ben de bir ma'nâ ile.

Âh ateş-bârım ucundan alevlendi felek,
Necm-i gîsû-dâra gel bak bînâ ile.

Cûş-i aşkım dest urub çâk etti ceyb-i hâlimi,
Söyleşilmez fi'l-hakîka lücce-i deryâ ile.

Âlem-i mülk ve mülk-i gulgul-i kemân-i aşk olup,
Mihr ü mâh-ı âsumân dönmekte kevn ile.

Berr ü bahri neylesin âşık hevâ-yı aşkda,
Ne işi var rûz ü şebde ağla kâr ile.

Hakkıyâ gördünse Hakk'ı dîdeler rûşen ola,
Her nefes nûr-i tecelî cism ü câna yayıla.”

XXII. İDRİS

Hazreti İdrîs aleyhis selâm, hubût-i Âdem'den bin yüz yirmi ikide râkib-i Burâk şuhûd olup, âlem-i vücûda yürüdü. Ve şa'saa'-i aynı, âlem-i ilmin ma'lûmâtını bürüdü. Ve Ka'bu'l-Ahbâr'dan menkûl [169 a] olduğu üzere ömürleri üç yüz altmışa bâliğ oldukta bi-izz ve nâz-i felek çârem ya'ni burûc-i aftâba merfû' oldular. Nitekim Kur'an'da gelir: **وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا** [Onu (İdrîs'i) yüce bir makâma yükselttik.] (Meryem, 19/57) Ve felek-i şemse ref'inin aslı budur ki, felek-i şems kutbü'l-eflâk olduğu gibi İdrîs dahi her asrın kutb-i vücûdu, gavs-i a'zamıdır ki zamân-ı Mehdi-i Muntazara dek ne kadar aktâb gelirse cümlesi İdrîs'in vükelâsı nüvvâbıdır. Zîrâ İdrîs on altı sene ekl ve şürb etmeyip ve hâba varmayıp riyâzette tetkîk ve makâm-ı tecrîdi tahkîk idicek, Allah Teâlâ onu halîfe-i vücûd eyledi. Onun için kutb-i eflâka ref' eyledi. Ve İdrîs dahi fi'l-hakîka Rasûlüllâh'ın, sallâllâhu aleyhi ve sellem, nâibidir. Velâkin İdrîs hâlâ hayât-ı dünyeviyye ile hayatta olup, Rasûlüllâh ise zuhûrdan butûna intikâl etmekle zimâm-i emr-i yed ederse teslîm olundu. Bu dahi bir sırr-i ilâhi-i garîbedir. Ve dört kimse hâlâ hayattadır ki, biri İdrîs mezkûr ve biri dahi İsâ ve biri dahi Hızır ve biri dahi İlyâstır. Ve bundan fehmlunur ki, Leyle-i Mi'râc'da Mescid-i Aksâ'da Rasûlüllâh iki rek'ât nâfilede imâmet ettikte, ervâh-i enbiyâ temessül edip iktidâ ettikleri gibi, zikrolunan enbiyâ'-i [169 b] erbaa orada hayât-ı dünyâdaki gibi iktidâ eylediler. Ve bundan salât-i mukarrebeye nâfilenin cemâatle edâsında kerâhiyyet olmadığı zâhir oldu. Zîrâ fi'l-i enbiyâ ile sâbittir. Suâl olunursa ki, Kayyûm ismine nâzır olan gıdâ ki esâs-i kavvâm-i vücûddur, on altı sene havsaladan dûr olıcak ne vech ile yübûsetten dem muncemid olmaz ve terkîb-i bedene inhilâl lâzım gelmez? Bu hod emr-i bedîhîdir ki bedel-i mâ-yetehallel lâ-büddür. Cevâb budur ki, bu mebhasın hakîkatını mübtelâ olan bilir; tefekkür ile ki ba'zı emârız vardır ki, onun sâhibi beş on gün taâm tenâvül etmez. Maa-hâzâ beher yevm birkaç def'â ekl âdetidir. Zîrâ ol vakitte beden rûhun incizâbiyle mağlûbdur. Mağlûb olan ahvâl-i şer'iyyeden bî-şuurdur. Kezâlik incizâb-i ilâhî ile mağlûb olan dahi böyledir. **Ve bil ki, ba'zı ehl-i riyâzet vardır ki, perhîz ettikçe vücûdu tazelenip nedâret kabûl etmektedir.** Zîrâ kuvvet-i hayât dâfi'-i yübûsettir. Onun için şühedânın şehâdetinden zamân-ı medîd mürûr ettikten sonra yine mahall-i cerâhattan dem tekâtur eder ve rutûbetten hâlî olmaz. Sebebi budur ki, onların hakkında Kur'an'da

بَلْ أَحْيَاءُ [Bilakis diridirler.] (Bakara, 02/154)²²⁵ vârid olduğu [170 a] şehâdet eder ki, onların hayatları hayât-ı hakîkadır. Pes hayât-ı sûriyyede beden zebûl etmeyecek, hayât-ı hakîkada ne vech ile zebûl eder? Bedel-i mâ-yetehallel ise va'f-i hayâta göredir. Teemmül eyle ki, lezâiz-i tabîyye mukavviyyât-i ekl edenlerin kuvvet-i bedeniyye ve şehevîyyeleri erbâb-ı kuvvet-i kudsiyye indinde nâkıstır. **Zîrâ onların gıdâları deme ve bunların nûra mübeddel olur. Nûr ise kuvvette deme gâlibdir. Ve ekl-i taâm etmediği sûrette dahi kuvvet-i hayât vardır.** Ve ol hayât Hayy isminin tecellîsinden ve sâir sıfât-ı kâmilenin in'ikâsından hâsıl olur. Mahcûblarda ise bu kuvvet ve in'ikâs yoktur. El-hâsıl, sıfât-ı Hakk'la kuvvet bulan, gıdâ ile müttekî olandan akvâdır. Zîrâ bâkînin hâli fânîden a'lâ ve te'sîri ezyedir.

Ebû Ukkâl-i Mağribî, Mekke-i Mükerrreme'de dört sene kadar mücâvir oldu ve kat'an iftâr etmedi. Ve ol hâl üzerine velîme-i firdevse med'ûv oldu. Zîrâ ziyâde meczûb idi. Meczûb ise Hakk'ladır. Hakk ise Samet'tir. Fefhem cidden. Suâl olunursa ki, Rasûlüllâh'ın hâli İdrîs'ten ve dahi gayrıdan akvâdır. Pes neden iftâr eyledi? Cevâb budur ki, Rasûlüllâh'ın [170 b] mizâcları i'tidâl üzerine idi. Onun için ifrât ve tefrîttan masûn oldular. Maa-hâzâ, i'tidâlde irşâd-i ümmet vardır. Ve hadîste gelir ki: اَيْكَمَ مَثَلِي [Ben, sizden biriniz gibi değilim; Rabbimin yanında gecelerim, Rabbim beni yedirir içirir.]²²⁶ Ya'ni bu haber-i sahîh delâlet eder ki, Rasûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem, taâma zarûreti yoktur. Onun için savm-i visâl eder. Ve murâd etse ilâ-âhiri'l-ömr vasl edip iftâr etmez. Velâkin nizâm-i ümmet için ahvâl-i bekâ billâh muktezâtı üzere ifrât etmeden bir nesne ile teferrüd etmez. Eğer teferrüd etse hayât-ı dünyeviyye ile zirve-i arşa merfû olurdu. Leyle-i Mi'râc'ta vâki olduğu gibi. Veyâhut hîn-i intikâlde cesed-i latîfleri cennete naklolurdu. Ve alâ-hâzâ, pes mîzân-i halde i'tidâl ve keffeteyn-i ifrât ve tefrîti tesviye, Rasûlüllâh'a mahsûstur. Zîrâ mazhar-i tâmm-i ilâhîdir. Sıfât-i ilâhiyye ise mu'tediledir. Nazar eyle gıdâda olan i'tidâllerine ki, اجوع يوماً واشبع يوماً [Bir gün aç olayım bir gün de tok olayım.]²²⁷ buyurur. Zîrâ, iki gün aç olsalar tefrît olur ve iki gün tok olsalar ifrât olur. Pes bir gün aç ve bir gün tok olmak

²²⁵ Müstensih "bel" ve "ahyâ" kelimeleri arasına "hüm" zamiri getirmiştir ki, Kur'an'da bu şekilde bir kullanım yoktur.

²²⁶ Buhârî, 95. Kitâbü'-Temennî, 9. Bab, 16.

²²⁷ Tirmizî, Sünen, 2347; Ahmed bin Hanbel, Müsned, V/254.

i'tidâldir. İşte bu ma'nâ havâssa göredir. Fe-emmâ avâma göre nertebe-i şerîatte وَلَهُمْ رَزَقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا [Orada rızıklarını sabah akşam hazır bulurlar.] (Meryem, 19/62) vefkince [171 a] her gün ikişer taâm vardır. Eğer üç olursa ifrâtür ve menhîdir. Eğerçi hayvân sıfât olanlar mübtelâdır.

Li-muharririhî:

“İlâhî! Sen beni Sen’den yana cezbe eyle her demde,
Koma bende beni sen ger bana ben meyleyler isem de.

Senin aşkın bana cezbe yeter bu âlem-i dilde,
Budur hâlet ki yoktur zerresi ifrâd-i âlemde.

Yemek içmek nedir feyz-i ilâhî olmasa câna,
Şu feyz-i pâk kim yoktur mezâkı sâgar-i cemde.

Seni çün Ahsen-i Takvîmde halk eyledi Mevlâ,
Bu sûretten iriş sırâ hüner lâzımdır Âdem’de.

İlâhî! Eyle Hakkî bende-gî kendi zâtınçün,
Koma zât u sıfâtın Hakkî için kalbini gamda.”

Ve demişlerdir ki, İdrîs’in ismi “Hanûh”tur. İki hâ-i mu’ceme ile Semûd vezni üzerine, zâbit ma’nâsına. Ve Uhnûh da demişlerdir, hemze’nin zammı ve hâ’nın sükûnuyla. Ve ibtidâ hatt-ı reml yazan İdrîs’tir. Zîrâ hatt-i Arabî Nizâr’dan kaldı. Nitekim bâlâda mürûr etti. Ve İdrîs’in her yüzden garâib-i ahvâli çoktur, kaleme gelmez. Mısır’da bâdiyede yedi adet binâ-i rasîn ve mîl-i metîn onun fermânı ile te’sîs olunmuştur. Zîrâ ilm-i sahîh ve keşf-i sarîh yüzünden Tûfân-ı Nûh’a muttali’ olup berây-i hıfz-i ulûm-i evvelehrâmları yaptırdı. [171 b] Ve sûrette cedd-i râbii olan Hazreti Şîs’e müşâbih idi. İmâm Hasan radiyallâhu anh, Rasûlüllâh’a müşâbih olduğu gibi.

Ve Nîl-i Mübârek ki enhâr-i cennettendir. Felek, kamerin etrâfından arza munassab olup, bahr-i zulmeti şakk edip bâdiyeye döküldükte, orada re’s-i bâdiyede İdrîs amel edip, mukassim binâ eyledi. Ve lâzım olan mertebesini Mısır’a doğru icrâ’ edip, mâ-adâsını beriyye ve beyâbâna saldı. ***Ve eğer bu taksîmi etmeyeydi nice arz-i ma’mûre suya gark olurdu.*** Ve buradan demişlerdir ki, eğer Nîl, Bahr-i Mâlih-i Zulmet’e murûr etmeyeydi, lezzet-i zâidesinden içilmezdi. Nitekim sâir lezâiz-i niam-i

cinâniyye dahi böyle ve Fûrât dahi Nîl gibi enhâr-i cennettir ki, Nîl Mısır’a ve Fûrât Kûfe’ye murûr eder. Ve buna Zab’ derler ki, mahallin levn ve keyfiyyeti ile televvün ve tekeyyüftür. Nitekim şua’-i şems zücâc-i mülevvene aks eylese zücâc her ne makûle renkte ise sûrdan ve kızıldan ve mâîden ve emsâlinden, şua’ dahi ol levn ile mülevven olur. Maa-hâzâ, kendi nefsinde onun öyle levn-i mahsûsu yoktur. Ve ârif dahi tecelli-i ilâhî ile böyledir. Meselâ cemre fahme veyâ hadîde sârî olsa kızıl ateş görünür ve nazar etsen [172 a] hû hû dersin. Fe-emmâ, fi’l-hakîka هو كانه keennehû-hû [Gûyâ, sanki] makûlesidir. انت وهو فاعرف الاشارة جدًا فانّ الرب لا يكون عبدًا وكذا العبد لا يكون ربًّا فانت هو فما معنى انا هو [Bu işâreti iyice anla ki, şüphesiz ki Rab, kul değildir ve aynı şekilde kul da Rab değildir. Sen sensin, O da O’dur. Öyleyse ben, O değilim ma’nâsnadır.]

Li-muharririhî:

“Vücûd iklîmine dâhil olup seyr eyle atvârı,
Yapan kimdir, düzen kimdir, kim eyler bu aceb-kârı?

Nedir bu türlü arayış bugün dükkân-i sun’ içre,
El-ân kimdir satan, kimdir kuran, kimdir bu bâzârı?

Dil ânındır, söz ânındır, aceb Mansûr-veş böyle,
Ene’l-Hak söyleyen niçün olur şol dâr-i serdârı?

Aceb sırr-i ilâhîdir görünür vech-i mutlaktan,
Temâşâ eyleyip kendin şuhûd eyler bu âsârı.

Yürü Hakkî bu esrârı çıkarma cür’adan giden,
Ne bilsün bî-mezâk Âdem bugün lezzetli güftârı.”

XXIII. ŞÎS (شيث)

Evveli, şîn-i mu’ceme ve âhiri sâ-i müsellese iledir. Tâ-i müsennât ile galattır. Eğerçi beyne’n-nâs ol vech ile isti’mâl ederler. Ma’nâsı “Hibetullâh” demektir. Hazreti Şît aleyhis selâm, Âdem’in sulbü oğludur ki, hubût-i Âdem’in iki yüz otuz senesinde şeh-bâl-i küşây-i sahrâ-yı vücûd olmuş ve dahi Kâbil, birâderi Hâbil’e katl ettiği senede dünyâya gelmiştir. Dokuz yüz on iki sene ravza-i hayâtta istişâm-i nefes-i Rahmânî kıldıktan sonra [172 b] andelîb-i hoş nevây-i revânî, cânib-i Kuds’e pervâz eylemiştir ki, vefâtı mâh-i âbdan rûz-i şenbede idi. Hazreti Şîs müştemil-i şemle-i hilâfet ve

mütelebbis-i câme-i nübüvvet olup kâim-makâm-i peder oldu ve suhuf-i ilâhiyye nüzûlü ile istiklâl-i azîm buldu. Ve bundan fehmlunur ki, *emr-i vücûd, zâhiri ve bâtını ile müteselsil ve halka-i zencîr gibi birbirine muttasıldır. Ve tecellî-i ilâhî gerçi fî-nefsi'l-emr yek-pâredir; velâkin zuhûru evkât-i müteaddede taksîm olunmuş ve her kâr, zamân-ı muayyene merhûn kılınmıştır. Cemî'-i eşyâ'-i ayniyye' dahi a'yân-i sâbite-i ilmiyye iken, Allah Teâlâ'nın meşhûdu idi. Eğerçi derler ki, ilim kadîm ve tealluku hâdistir. Pes O'na "Âlimü'l-gayb ve's-şehâde" demek etvâr-i vücûd hasebiyle ve bize nisbetledir ve illâ O'na göre gayb yoktur. Zîrâ gayb ve şehâdetin mecmû'u ile mütecellîdir ki, hisse hâzır ve müşâhededen gâyb olan eşyânın cümlesi, O'nun mazhar-ı envârı ve hâmil-i esrârıdır.*

Ve demişlerdir ki, Hazreti Şîs, bin adet şehristân binâ eyleyip her birinde bir minâre kıldı ve dahi üzerine çıkıp *لا اله الا الله محمد رسول الله* [Allah'tan başka ilâh yoktur, Hazreti Muhammed Allah'ın Rasûlüdür.] dedi ve ibtidâdan [173 a] intihâ haberini verdi. Zîrâ ta'rîf-i ilâhî ile hâl ne olacağını bilirdi ve bu ikrâr dahi kendi nefsinin risâletini tasdîk idi. Zîrâ pederi Âdem gibi sûret-i Muhammediyye'de gelmiş idi. Pes Muhammed'i ikrâr eden cemî'-i enbiâyı ikrâr etmiş olur ve inkâr eden dahi böyledir. Ve enbiyâdan birini ikrâr ve inkâr dahi ona kıyâs oluna. Meselâ, bir kimse âhirin oğlunu inkâr etmek onu inkâr gibidir. Zîrâ fi'l-hakîka meyânlarında cüz'iyet ve külliyyet ile irtibât vardır. Ve kendini inkâr dahi, oğlunu inkâr etmek gibidir.

Nazar eyle ki, sultân-ı a'zama mubâyaa eden kimse cümle-i erkânına dahi mubâyaa etmiş olur ve illâ mubâyaaşı sahîh olmaz. Zîrâ cüz'ü ve küllü birbirinden fasl etmiş olur. Ve bu makâm-ı irfâna kadem basmayan Yehûd ve Nasârâ ve sâir milel-i muhtelif ve mubâyaaadan hâriç olan fırka-i dâlle, cehilleri sebebiyle teşa'ub ettiler ve tefrîka yolunda gidip her biri bir tarafı tuttular ve karâbet-i nesebiyye ve sebebiyye nedir bilmediler. Pes ehl-i İslâm ve erbâb-i mubâyaaanın onları inkarları onların cehl ve dalâllerine râci' ve sû'-i i'tikâd ve amellerine âittir. Nazar eyle ki, miyâhın mecmû'u sahratullah altında [173 b] feyezân ederken, murûr ettiği mevâzi'in keyfiyyâtı ile tekeyyüf etmekle ta'mında tefâvüt bulundu. Pes ilm-i halk dahi böyledir ki, sâfî ve zülâl iken kesîfeye murûrla mütegayyir olur. Ve evhâm ve hayâlâta dahi istihsâbla hükm-i civâr bulur.

İşte mürşid-i kâmile mukârenet edip riyâzât ve mücâhedât çenberinden geçenler halka-i üli'l-elbâba dühûl ve merkez-i hakîkata vüsûl içindir ki, bu makâm-ı âlîde hüsn ü hayâl ve aklın ahkâmı zâil ve tab' ve nefis ü hevânın ahvâli müzmahil olup, hicâb-i ebrden halâs olan âf-tâb gibi rûy-i hakîkat dahi zuhûr ve çeşm-i câna bürûz edip gözlüye gözlü kalmaz. Ve cevheri bulan dahi mühreyi almaz. Ve şâha kul olan, kula kul olmaz. Ve vicdân-i sahîh ehli bir dahi fikdân bilmez. Ve levh-i mahfûzdan ıyân okuyan ezber gibi yanılmaz. Ve Yûsuf'u gören gayra nazar salmaz. Ve sâhib-i iksîr olan elbet kesesini boş bulmaz. Ve mehtâba eren yıldıza iltifât kılmaz. Ve deryâyı bulan katre için fikre dalmaz. Ey mü'min! Bu sözleri dinle ve dahi vücûdunu anla. Bî-irfân nereye gidersin? Ve bî-ma'nâ sûreti neydersin? [174 a]

Li-muharririhî:

“Şehâ! Bezl-i vücûd ile cihânda olmadan fânî,
Şunun kim akli var tahsîl ider elbette irfânı.

Şuhûdun hazrete ir gör der ü dîvâr seyrin ko,
Yârân-ı a'mâ olursun ger bugün görmez isen Â'nı.

Ülü'l-ebsâr olanlar görmediler mâsivâllâhı,
Gözün aç hâb-i gafletten yürü sen de uyar cânı.

Bugün bâzâr-i irfânın revâcı oluğun bildin,
Vücûdun ma'rifetle zeyn idüb boş koma dükkânı.

Hayâlâta sakın aldanma râh-ı râsttan çıkma,
Dilersen idesin sırrın ile mi'râc-ı rûhânî.

Sözü âteş-feşândır kalbini onun ile yandır,
Bugün Hakkî gibi yanmış yakılmış ehl-i dil kani?”

XXIV. EBU'L-BEŞER ÂDEM

صلوات الله على نبينا وعليه وعلى سائر الانبياء والمرسلين اجمعين [Allah'ın salâtı peygamberimizin üzerine ve diğer bütün gönderilen peygamberlerin üzerine olsun.]

Li-muharririhî:

“Mahabbet târinin umâcgâhı, [?]”

Saâdet-i ülkesinin pâdişâhı.

Kerâmet pîşe-zârında gazanfer,
Înâyet çarhı üzere nûrla fer.

Cihâna mebde'-i evvel vücûdu,
Ferşte üstüne lâzım sücûdu.

Nazar-gâh-i celiyy-i ayn-i esmâ,
Temâşâ-gâh-i sultân-ı müsemmâ.

Dedi erbâb-ı irfânın gurûhu:
Hüve'l-mir'âtü min külli'l-vücûh.

Odur Innî Ene'llâh sırr-i mutlak.
Muhammed'dir ki zâhir oldu nûru.

Münevver eyledi [174 b] nezdîk ü dûrû.
Muhammed'dir ki Âdem'den göründü.
Hicâb-i ademiyetle büründü.

Muhammed'dir ki doğdu âf-tâbı.
Ruh-i Âdem'den etti feth-i bâbı.

Gelür sadra geçer bir gün Muhammed,
Görünür kendi mir'âtında Ahmed.

Ne Ahmed'dir ki sultân-i cihândır.
Şehinşâh-i azîm-i mülk-i cândır,

Ne Ahmed'dir ki ferdâniyyetinde,
Ne sâni var ne sâlis niyyetinde.

Bugün hoş gör Âdem vechine bak,
Ne yüzler gösterir bak ba'de ezîn-i Hak.

Budur Âdem sayfullâh budur,
Dili âteş-feşân ve çeşmi sudur.

Visâl içre döker firkatle yaşı,
Olupdur câme'-i mihnet rayâşı.

Vücûdu derdle tahmîr olunmuş,
Derûnu aşkla tedbîr olunmuş.

Bu âlemden bu derdle gider bu,
Bunu evlâdına mîrâs ider bu.

Yanar Hakkî bu derdile şeb ü rûz,
Sabâh-ı haşr olunca âlem-efrûz.”

Ma'lûm ola ki, *Ebu'l-Beşer Âdem aleyhis selâm hazretlerinin tînetleri Verâ'-i Arafât'ta Nu'mânü'l-İdrâk dedikleri mevzî'de tahmîr olundu. Ve müddet-i tahmîr kırk gündür* ki, her günü yevm-i ilâhî i'tibârıyla elf-i senedir. Pes mecmû'-i müddet kırk bin sene olur. Ve tatvîl-i müddet insanın kemâl-i tadrîci olmaya delâlet eder. Zîrâ tedbîr-i cesed dehr-i tavîle mevkûf [175 a] olıcak, tedbîr-i rûh dahi ona kıyâs oluna. *Velâkin ümem-i sâlifenin isti'dâdları noksân üzerine olduğundan, tekâmül-i vücûd için ömürleri dırâz kılındı* ve ekserinin ömrü dırâz ve mahsûlü az oldu. Fe-emmâ bu ümmet-i merhûmenin a'mârı kalîle ve âsârı kesîre olup, sâirler üzerine fâik oldular. **فله** الحمد على ذلك [Bunun için Allah'a hamd olsun!] Ve “Ahz-i Mîsâk” dahi mezkûr vâdi-i Nu'mân'da olduğuna, ba'zı ulemâdan tasrîh vardır.

Ve Havvâ'nın tekvîni cennette vâkî' olmuştur ki, Âdem'in dıl'-i eyserindendir. Ya'ni Allah Teâlâ bir dıl'-i muavveci, fâhûru tîni tasvîr eder gibi tasvîr edip sûret-i bedîaya komuştur. **والله على كل شئ قدير** [Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.] (Bakara, 02/284) Ve Âdem'in Havvâ'ya cennette kurbân ettiği ma'lûm değildir. Eğerçi ba'zı ulemâ, Kâbil'in kendini Hâbil üzerine tercîhte **انا من ولاد الجنة** [Ben cennette doğdum.] demesiyle vücûd-i kurbâna zâhib olmuştur. Fe-emmâ kavî mecrûhtur. Belki Âdem arza hebûtundan yüz sene sonra Arafât'ta Havvâ'ya mülâkî olup, ba'de'l-hac, izn-i ilâhî ile kurbân etmiştir ki, altmış batından tev'em olmak üzere yüz yirmi evlâdî vücûda gelmiştir. Ve Âdem, bin sene muammer olduktan sonra kadîm-i cilve-gâhî olan cenâna pervâz ü bâl [175 b] ve pür-azmi bâz etmiştir. Velâkin medfeninde ihtilâf edip, Hind'de veyâ Ka'be'de veyâ Cebel-i Ebî Kubeys'te veyâ Mina'da Mescid-i Hayfe'de medfûn olmak üzere akvâl vardır. Ve Havvâ, Âdem'den sonra yedi sene ve yedi ay hayatta olup, ömrü dokuz yüz doksan yediye bâliğ olduktan, âlem-i zer-mencûk gibi nazla salına salına menzil-i behîşte revân ve cây-gâh-i asla gurbetten devân olmuştur. Ve bunların ömürleri arza hebûtten sonra i'tibâr olunan müddettir. Zîrâ âlem-i melekûtta müddet olmaz. Belki müddet dedikleri etvâr-i felekten hâsıl olan zamandır ki, fusûl-i erbaa ve civânî ve pîrî ona menûttur. Ve illâ, Âdem'in ömrü binden ziyâde olmak lâzım gelir. Zîrâ cennete duhûlü hil'atı günü gibi yevm-i cum'ada vâkî' olup

müddet-i mekesi, yevm-i ilâhî ile vakt-i asırdan akşâma dek idi ki, salhâ'-i dünyâ ile dört yüz sâle karîbdır. Bu sebepten Hazreti İlsâ ve İdrîs için ömr-i dünyâ takdîr olunmaz. Ya'ni İlsâ, asmâna merfû' olduğu vakitteki ömrü otuz üç idi. Âhir zamanda vech-i arza nüzûlünde dahi ol sinn üzerine nüzûl eder. Pes beşer âsumânî olsa letâfette [176 a] ehl-i melekûta tâbi' olur. Fe-emmâ melek arzî olsa, tûl-i mekesle ona herem gelmez. Ehl-i melege geldiği gibi. Zîrâ nurdan matbû' olmakla rûhâniyyatları gâlibdir. Rûha ise fenâ ve belâ âriz olmaz. Ve Âdem, cum'a günü vefât dip evlâdı defnine mütehayyir olıcak, melâike temessül edip Âdem'i gasl ve dahi techîz ve tekfîn edip namazını kıldılar. Ba'de-hû defneylediler. *وهذه سنة موتاكم [Bu, ölümlerinizi için yapmanız gereken bir iştir.]* diye evlâdına ol tarîki gösterdiler ve ol vech ile tavsiye kıldılar ki, ilâ-hâze'l-ân mevtâ-yı müsliminde icrâ olunur. Şu kadar vardır ki, bu ümmet-i merhûme şeriatında telkîn-i mevtâ dahi zammolundu. Ya'ni meyyit muhtazar iken telkîn-i şehâdet lâzım olduğu gibi. Nitekim, hadîste gelir: *لَقِنُوا أَمْوَاتَكُمْ شَهَادَةً أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [Ölenlerinize "Allah'tan başka ilâh yoktur." demelerini telkîn ediniz.]*²²⁸ Ba'de'd-defn dahi telkîn gerektir. Zîrâ Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem fitne-i mahyâ ve memâtta Allah Teâlâ'ya istiâze etmiştir. Fitne-i mahyâ oldur ki, meyyite ihtizârı kurbunda şeyâtîn ebeveyn ve akrabâ sûretinde temessül edip irtidâdına ve gayrı dîne duhûlüne sa'y ederler. Ve "Biz bu hüsn-i hâli gayrı dinde bulduk." diye vesvese eyler. Pes eğer ol meyyit dünyâda dîninde kavî ve kelime-i tevhîd kalbinde râsih [176 b] ise fitne-i mezkûreden bi-inâyetillâh sâlim olur ve illâ iğvâlarına asgâ ile mürted olup küfürle intikâl eder. Bu sebepten melâike bir kimsenin rûhu imânla makbûz olduğunu göricek, *[Bu kulu şeytandan kurtaran Allah bütün noksan sıfatlardan uzaktır.]* diye tesbîh ederler ve şeytân elinden halâs olduğunu isti'zâm eylerler. Zîrâ gâyetinde mahall-i fitne ve nihâyetinde vakt-i ibtilâ ve imtihândır. Ve fitne-i memât, kabirde Münker ve Nekîr'in sualleriyle ibtilâdır ki, ziyâde makâm hâildir. Ve bu husûsta Kur'an'da gelir: *يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ [Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar.]* (İbrâhîm, 14/27) Ey mü'min! Dünyâda tevhîdi tekrâr ve iksâr-i ikrâr eyle ki, tarîk-i âhirete sülûkunda rehzen olan şeyâtînden halâs olasın ve

²²⁸ Müslim, 11. Kitâbü'l-Cenâiz, 1. Bab, I/916.

menzil-i necâta mahlas bulasın ve illâ ikâbât katî bisyâr ve şedâid ve mihn-i bi-şümârdır.

Ve kıyâmet dahi cum'a günü kâim olsa gerektir. Bu sebeptendir ki, cevâmi'de salât-i asrdan sonra sûre-i Nebe' tilâvet eylemek âdet-i eimmedir. Sûre-i mezkûre, ahvâl-i kıyâmeti müstemildir. Ve sâir eyyâmı yevm-i cum'aya tatbîk için onlarda dahi ba'de'l-asr sûre-i mezkûre tilâvet olunur. **Husûsâ ki, asrın gurûba [177 a] kurbü olmakla her günün asrı kıyâmetten nişândır.**

Li-muharririhî:

“Sa'y kıl mâdem iş bu mevtın-i dünyâdasın,
Kim idüb bir gün sefer menzil-i ukbâdasın.

Kûş-i cân her kaçan irse hitâb-i “ircî”²²⁹
Çekme gam çün kim bu yolda hazır ve âmâdesin.

Bezm-i dünyâya niçün geldin mezâk yok mudur?
Gel berî ey mürde dil nûş eyle aşkın bâdesin.

Şer' evnverdir sana mi'râc içün bir şecer-i âğ,
Gel bırakma ümmet isen Mustafâ'nın caddesin.

Hamd-ü lillâh Hakkıyâ bostân-i âlemde bugün,
Ser-veş gibi kayd-i hazân-ı dehrden âzâdesin.”

Suâl olunursa ki, **Âdem'den mukaddem envâ'-i mahlûkâtta altı tâife dahi halk olunduğundan** mâ-adâ, bu kadar ammâr-i semâvât ve arz vâir iken vücûd-i Âdem'e hâcet ne idi? Cevâp budur ki, **Âdem'in vücûdu kemâlât-i ilâhiyyeye âyine olmak içindir.** Zîrâ melek, cenâh-ı vâhide üzerinedir ki, cemâl-i mahzûr. Ve cinn dahi yektâdır ki, celâl-i sırf üzerine mecbûldür. Pes hükmünde bir mevcûd dahi iktizâ ettiği cemâl ve celâli cem' edip ehl-i kemâl ola. Ve bu ma'nâyâ binâen Âdem halk olup hakkında **خَلَقْتُ بَيْدَيَّ** [Ellerimle yarattım!] (Sâd, 38/75) vârid oldu. Maksûd-i Âdem'in cemâl ve celâl ve lutf ve kahr ve tenzîh [177 b] ve teşbîh üzerine mahlûk olduğunu beyândır. Ve bu üç tâifeden mâ-adâsı esmâ'-i cüz'îye mezâhiridir. Nitekim Kur'an'da gelir: **أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا** [Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin

²²⁹ ارجعى [Dön !] (Fecr, 89/28) Burada bu ayete telmih yapılmıştır.

eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık.] (Yâsîn, 36/71) Zîrâ burada ايدى [Ellerim] cem' îrâd olunduğu, esmâ-i cüz'ıyyeye işârettir. Pes pâdişâh ile bir ednâ kul berâber değildir. Zîrâ sultânın hükmü küllî ve kulun cüz'îdir. Belki kulda aslâ hüküm yoktur.

Ve evlâd-i Âdem'den **İNSÂN-I KÂMİL** şöyledir ki, dünyâda seyr-i mülûk için nâs müctemi' olduğu gibi, melâike dahi mutâlâa-i insân-ı kamil için izdihâm ederler. Velâkin halk bu ma'nâdan gâfillerdir. Zîrâ zâhir beyinlerdir ki, sûrete nazar ederler. Melâike ise insân-ı kâmilin a'mâl-i salihâsından sutû' ve suûd eden envârı görüp ve yüzüne berk vuran tecellî-i zâta bakıp Hakk'ı ta'zîmle ta'zîm ederler ve dergâhına yüzler sürerler. Hattâ kutbü'l-aktâb serîr-i hilâfet ve kürsiyy-i velâyete cülûs ettikte avâm ve havâs nâs takbîl-i yed-i sultânla mubâyaa ettikleri gibi, melâike dahi kutba secde ederler. Zîrâ kutub Âdem-i vakittir. Pes kıyâmet oluncaya dek her vaktin Âdem'i vardır ki, ona Âdem-i Hakîkî derler. Zîrâ Hak Teâlâ tarafından hıfz-i âlem [178 a] için meb'ûstur. **Zîrâ âlem sûret ve Âdem rûhtur ve bekâ-i vücûddur. Çünkü Âdem-i Hakîkî'nin âdemiyyeti, hilâfet iledir. Ve hilâfet kemâl-i ma'rifete menûttur.**

Lâ-cerem enbiyâ vahy ile ve evliyâ ilhâmıla müşerref oldular. Ebu'l-Beşer Âdem'e on sahîfe inzâl olundu ki, hurûf-i teheccî ol sahâif-i ilmin biri idi. Ve Âdem mebdî-i nev-i insân olmakla besâtıyyeti cihetinden hurûf-i teheccî-i basîta onlara muhtass oldu. Zîrâ Âdem, âlem-i ecsâmı ve Ruh-i Muhammedî, âlem-i ervâhda nokta gibidir ki, hurûf ve kelimât ve âyât ve sûr-i tekvîniyye onlardan tefassül etmiştir. Ya'ni **Âdem zâhir ve Rûh-i Muhammedî bâtın ismine mazhardır. Ve her kande ki Âdem vardır, lâ-cerem, rûhu müştemildir. Ve Âdem'e nefholunan rûh fi'l-hakîka Rûh-i Muhammedî'nin eseri ve Rûh-i Muhammedî dahi Rûh-i Ehadî'nin pertevidir. Ve bu eser ve pertev Rûh-i Ehadî-i Zâtî'ye muttasıldır. فاعلم ذلك [Bunu böylece bil!]**

Suâl olunursa ki, Âdem'in tevbesi ne vakitte ve nerede kabûl-i karîn oldu? Cevâp budur ki, henüz cennetten arza hubût etmeden makbûl oldu. Zîrâ Kur'an'da gelir: **فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ** [Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.] (Bakara, 02/37) Ayetinden sonra **اهبطوا [İnin!]**

(Bakara, 02/38) vârid oldu. [178 b] Bu cihetten Âdem'in vech-i arza hebûtu مغضوباً [Gazâba uğrayanlar] (Fâtîha, 01/07) değil idi. Zîrâ tâib olan إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ [Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever.] (Bakara, 02/222) mûcibince mahbûb-i ilâhîdir. Mahbûba ise gazap yoktur. Belki hilâfet ile teşrîf bâbında idi ve cennette iken bi'l-fi'l nebî değil idi. Belki arza hebûtundan sonra evlâdı zuhûr ettikte, câme-i hilâfet ve nübüvvet ilbâs olundu. Suhufun vech-i arzda nüzûlü ona dâldir. Ve Âdem bu teşrîften sonra yüz sene kadar giryân ve sûzân olduğu istidâ-i kabûlden ötürü değil idi, belki makâm-ı celâl ve heybetin muktezâsı idi ki, şân-ı asfiyâdandır. El-hâsıl, tevbe-i Âdem kabûl-i dergâh olduktan sonra yüz yıl ağladı. Yüz yıldan sonra Arafât'ta Havvâ'ya mülâkî olup ba'de edâi'n-nüsûk Havvâ'ya kurbân edip evlâdı zuhûrundan sonra istinbâ' olundu. Bu ma'nâdan Âdem'in nübüvveti arza hebûtundan yüz sene sonra ve belki dahi ziyâdedir. Nitekim zikrettiğimiz ma'nâya delâlet-i karâin vardır ve buna "İstikmâl-i Şerâit" derler. Onun için Hazreti Nûh elli yaşında nübüvvet buldu.

Suâl olunursa ki, melâikeye ta'lîm-i esmâ ettiği, nübüvvetine delâlet etmez mi? [179 a] Cevâb budur ki, kemâl-i ma'rifetten ve mutlak hilâfetten imâmet-i mahsûsa ki nübüvvetir; lâzım gelmez. Gel imdi bir hoş teemmül kıl ki, Rasûlüllâh'ın, sallâllâhu aleyhi ve sellem, zenbi nice mağfûr oldu ve erbeînden evvel bu kadar irhâsât zuhûra geldi? Ve kable'n-nübüvve üç sene kadar İsrâfîl²³⁰, aleyhis selâm, ona istishâb edip kelâm-ı İsrâfîl'i işitir velâkin kendini görmezdi. Ve hîn-i vilâdetinde esnâm-i Ka'be menkûse olmak evvel ömründen âhirine dek ba'siyyeti iş'âr eylerdi. Eğerçi örflerle nefsü'l-emrin meyânında fi'l-cümle fark vardır. Ve آدم بين الماء والطين [Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim.]²³¹ müddeâ-yı mezkûre delîl-i rûşendir. والحمد لله تعالى [Hamd, yalnızca Allah Teâlâ'yadır.]

Li-muuharririhî:

“Vücûdun mahz-i rahmettir cihâna yâ Rasûlallâh!
Şuhûdun nûr ü ferdîr çeşm-i câna yâ Rasûlallâh!

Şu denlü kerem olupdür aşk u şevkin ateşi dilde,

²³⁰ Cebrâil denecekken yanlışlıkla İsrâfîl yazılmıştır.

²³¹ Münâvî, *age*, V, 6424.

Fenâ buldu vücûdum yana yana yâ Rasûlallâh!

Yetîmim âstânende gözüm yâşına rahm eyle,
Ki miskîne, garîbe, sensin ana yâ Rasûlallâh!

Açılmıştı ezelden nergisin şol vech-i bâkîye,
Onun-çün bakmadın kevn ü mekâne yâ Rasûlallâh!

Ve dahi bezm-i şuhûde gelmeden bu âlem ve Âdem,
Elinden içti câmı kana kana [179 b] yâ Rasûlallâh!

Yeter meydân-i mihnette olubdür kûy bu Hakkî,
Onu al zeyl-i pür emn ü emâna yâ Rasûlallâh!”

Suâl olunursa ki, Âdem’in dâhil olduğuna makûle, cennettir. Zîrâ eğer cenân-i arziyyeden ise hebûtle emretmek ona mülâyim gelmez ve eğer cenân-i semâviyyeden ise bizzât hulûd iktizâ eder pes ona dâhil olup اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجَكَ الْجَنَّةَ [Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin.] (Bakara, 02/35) vefkince sükûnu ittihâz eder. Âdem ne vech ile hâric olur? Cevâb budur ki, Âdem’in dâhil olduğu cennete “Cennetü’l-Me’vâ” derler ki, arş-i a’lânın sağ cânibinde bir makâm-ı âlîdir ki, ona dâhil olan hulûd iktizâ etmez. Burası mesâil-i meşkledir. Ulemâ-i zâhir ona cevâb vermemişlerdir. Hak olan bezm-i işâret ettiğimizdir ki, Hatmü’l-Evliyâ kaddesellâhu sırrahû, ba’zı tesânifinde onu tasrîh etmiştir. والعلم عند الله الخبير [İlim, her şeyden haberdar olan Allah katındadır.]

Suâl olunursa ki, tabakât-ı ulviyyeden bir tabakaya hebûtu kifâyet eylemez miydi? Nitekim hâlâ rûhâniyyetleri felekü’l-kamerdedir. **Pes arza hebûta hâcet nedir?** Cevâb budur ki, arz hazîzdır ve mâ-fevki üçtür. Pes hebûtta kemâl-i merkez-i âlem hebûttur. Ve bir dahi budur ki türâb, [180 a] anâsır-ı Âdem’in ağleb ve a’zamıdır. Bu cihetten arza hubût asla rücû’dur. Ve bir dahi budur ki, **arzın hakâiki sülûk-i Âdem’in netâicidir.** Zîrâ arzda sükûn ve sükût sıfatları vardır. Pes Âdem’in dîni ise indellâh İslâm, ya’ni teslîm ve inkıyâddır. Pes **Âdem’in arza hebûtu nüżûl sûretinde urûcdur.** **Husûsâ ki kemâl-i insânînin husûlü aşka mevkûftur. Aşk dahi derde menûttur.** **Cennette ise derd ü mihnet olmaz. Belki zevk ü sefâ olur. Bu cihettendir ki, dünyâda sâye ten-perverler dertten bî-haber ve aşktan bî-behrelerdir.** Hani uşşâk ki zürûk-i vücûdları belâlar girdâbında kalmıştır. Ve hani diller ki, mihnetler çenberinden

kâmetleri kemân olmuştur? Bu cihetten demişlerdir ki, *riyâzât ve mücâhedât ile sülûk edenlerden hâl ve makâm yüzünden a'lâdır. Zîrâ riyâzât ve mücâhedât fenâ îrâs eder. Bu ise dünyâda zehr-i kâtil ve ahirette halvâ-yı sükker eder. Esmâ ile sülûk ise zevk îrâs eder. Zîrâ iştigâlden ba'zı âsâr ve ezvâk-i rûhâniyye zuhûr eder ki, fi'l-hakîka ta'm-i nefsdır.* Onun için âhirette derecât-i esmâiyye nâzla ve derecât-i fenâiyye [180 b] sâidedir. El-hâsıl bir sâlik ki, her gece lezâiz tenâvül eder ve kırk bin celâle geçer. Her cünd ki ol yerden âsârından feyz-yâb olur yine sırrı berzahtadır. Zîrâ dert nedir bilmez. Nitekim erbâbı bilir ve bu makâm dahi tafsîli mütehammildir; velâkin bu Tuhfe'de bu kadarla iktifâ olundu ve bu mecellede dahi tafsîle, icmâlle işâret kılındı.

Li-muharririhî:

“Gelsün ey dil kandedir merdân-ı aşk,
Kîm kuruldu bir aceb meydân-ı aşk.

Başını kûy eylesün meydânda
Hangi dil elde tuta çevgân-i aşk.

Merhabâ ey mihrimân-ı derd ü gam,
Âşinâ-yı bahr-i bî-pâyân-ı aşk.

Merhabâ ey cân virüb cân almada,
Sırr-i masûrîde ser-bâzân-ı aşk.

Kan döker cân u ciğerden âh âh,
Hançer-i hûn-rîz-i cellâdân aşk.

Varı yoğ et Hakkıyâ şimden geri,
Böyledir âşıklara fermân-ı aşk.”

Li-muharririhî:

“Ey dîde-bekâ, demler olur dem görünürsün,
Ey sîne koma mihnete mahrem görünürsün.

Çehrenden açılmaz ebedî ebrî celâlin.
Ey dil na'ceb dîdeye pür-gam görünürsün.

Zehr-âb gibi eyledi te'sîr-i beyânın,
Ey hâme elimde hele arkam görünürsün.

Ey ten sıkılub cânın evi derd ü elem den,

Çün raşha-i hamîyy-i katı bezm görünürsün.

[181 a] Ey Hakkî-i mihnet-zede bu güfteleriyle,
Çok hatâ dilin zahmına merhem görünürsün”

Ve hadîste gelir ki: اهل الجنة جرد مرد [Cennet ehli tüysüz ve kılsızdır.]²³²

Ya’ni ehl-i cennetin bedeninde ve yüzünde kıl ve sakal olmaz. Belki onlar Âdem sûreti üzerine olurlar. Zîrâ Âdem’de sakal yoktu. Belki sonra evlâdında zuhûr eyledi. Zîrâ Âdem mertebe-i basîtanın sûretidir ki, onda terkîb yoktur ve hadîs, zâtın nümûnesidir ki, onda fi’l-hakîka perde olmaz. Belki perde sıfât yüzünden hâsıl olur.

Pes tecelli-i evvelini vâsıta ve bilâ-hicâb olmakla Âdem’in zâhir ve bâtını tecerrüd üzerine olmak münâsib geldi. Evlâd-ı zâmânî ise zamân-i ihticâb olmakla vech-i hakîkat ba’zı evsâfla muhtecib olmak dahi bi-hasebi’l-hükm iktizâ eyledi. Ve mehâsin ki sakaldır yüzde olmak vech-i insân hakîkatına nâzır olmaklardır. Bu sebepten vech-i hakîkat dâimâ mestûr gerekdir. **Onun için sakal tırâş etmek menhûdîr.** Zîrâ ona melâike hüddâmıdır. Ya’ni ecsâm, hüccâb-i ervâh olduğu gibi melâike dahi perde-dârân-i âlem-i hakîkat olup mehâsine hizmet ederler ve onunla âlem-i hakîkatı mahfûz tutarlar. Bu cihetten setr-i râz etmek lâzım geldi. [181 b] Onun için mülûk ve selâtînin esrârı keşfolunmaz. Zîrâ mülûk ve hadîs vücûda delâlet eylerler ve onların esrârı hûr-i maksûrât gibi fi’l-hıyâm mâ-sadaktır. Pes mahlûkun sırrı ecnebîye keşfolunmayacak, hâlikın sırrı nâ-ehle nice mekşûf olur?

Li-muharririhî:

“Cevher-i sırrı Hakkî arz eyleme nâdâna gel,
Cevherün kadrin bilen sarrâfdır irfâna gel.

Bülbülü sal gülşene, şâhîni dest-i şâha vir,
Sunma câmı bî-mezâka sâkiyâ rindâna gel.

Kim ki a’mâdır bilsün hüsn-i Yûsuf yendüğün,
Açmağa can gözlerin arz eyle üstâd-i âne gel.

Kâmet-i mevzûn-i yâri görmek istersen eğer,
Ser ü âzâde nazar kıl bir ayak bustâna gel.

²³² Münâvî, *age*, III, 2763; Tirmizî, *Sünen*, Cilt IV, 8. Bab, 2662.

Şeyh Hakkî'nin sözü hakdır hakîkattan gelür,
Tâlib-i gevher isen yâbâna gitme kâne gel.”

Ve mülûkun bir hâli dahi vardır ki, haremlerine taarruz olunmamak gerektir. ve haremlerinden murâd sarayları müştemil olduğu ricâl ve nisâ ve onlara tâbî' olan ahvâl-i Enderûn'dur. Zîrâ *pâdişâh medâr-i âlemdir ki, kutb-i zâhir ve vücûddur*. Nitekim kutbü'l-aktâb medâr-i bâtın ve vücûddur. Ve evliyâdan ba'zı efrâd vardır ki, onların tahte'l-livâ' kutba duhûlleri yoktur. Belki onlar Harem-i Kuds'de huddâm-i Hak'dır. Pes kutbun [182 a] hâli böyle olıcak, huddâm pâdişâha dahi hâriçten vezîr veyâ gayrı vekîl müdâhele etmek ve onların umûruna karışmak memnû'dur. Zîrâ hikmete muhâliftir.

Ve bu fakîrin gününde, *iki Vezîr-i Harem-i Pâdişâhî*, ahvâline ziyâde i'tinâ etti ve müdâhele-i azîme edip aklınca hüsn-i tedbîrdir diye bir yolu tutup gitti ve hâric ve dâhili birbirine kattı. Âhir bir iş tutmadı ve başa çıkamayıp ikisi dahi baştan çıktı. İşte hakîkat-şinâs olmayanların halleri budur. Ve bilmediklerine göre bâri bir bilire sorsalar ve hakîkat hâl ne yüzdendir baksalar, görseler. Fe-emmâ gazabiyyet ve inatları inkıyâd-i ehl-i Hakk'a mâni'dir. Zîrâ za'mılarınca a'lemler ve aslahlardır. Heyhât belki onlarda olan bu zamâna göre yalnız akl-i maâş ve galebe-i vehm ve hayâldir. Meğer ki, tevfk-i hâssa mazhar ve hüsn-i tedbîre masdar ola. **VE BU ERKÂN-İ DEVLET VE AHVÂL-İ SALTANAT, TEDBÎR-İ HUKEMÂ-İ İLÂHİYYE İLE KURULMUŞ VE CÜMLE UMÛR MÜŞÂVERE-İ ÜLÛ'L-ELBÂB İLE GÖRÜLMÜŞTÜR.** *Onun için kudemâ-i mülûk bi-hasebi'l-gâlib mansûr oldular. Zîrâ ervâh-i âliye onlara zâhiren ve bâtınan müsteshâblar ve onlar dahi kabûl-i pende râgıblar idi. [182 b]* Ve bir dahi mülûkun memleketine hıyânet olunmamak gerektir. Ya'ni ne ki Beytullâh veyâ onların hazâinine vaz' olunacaktır, o babda hıyânet etmemek ve tama' yoluna gitmemek gerektir. Nitekim edenler buldular. Ve hadîste gelir ki kîm: اللهم اقض عني ديني [Ey Allah'ım, varsa borcumu ödemeyi nasip eyle.]²³³ Ya'ni zâhir ve bâtın emânât-i ilâhiyyeye hıyânet etmeyip cümlesini makâmına göre murâât etmeye Hak'tan inâyet gerektir. Onun için ba'zı kümmel-i evliyâ buyurmuştur ki, “Yevm-i kıyâmette ne Hak

²³³ Müttekî, *age*, VI, 15465

ve ne halk yakama yapışmaz. Zîrâ hakk-ı Hakk'ı ve hakk-ı halkı edâ etmişimdir ki, hiç kimsenin benim üzerimde emâneti kalmamıştır.” اللهم اعط لنا منه نصيباً [Allah'ım, bize de bundan bir nasîp ver!]

Li-muharririhî:

“Niçün nefs-i emmârene dâimâ,
Uyarsın, uyarsın, uyarsın, uyar?
O şâhın emrini sırça-veş ey gedâ,
Sayarsın, sayarsın, sayarın, sayar.

Hamîr eyleyen hırsla ûz uzun,
Yârın doldurur toprâk onun gözün.
İrse ömr-i âhire ansızın,
Duyarsın, duyarsın, duyarsın, duyar.

Kaçan yapışa halk-i dâmân ki,
Bu ettiklerin kalmaya yanına.
Niçün tîg-i udvânla cân ki,
Kıyarsın, kıyarsın, kıyarsın, kıyar.

Bugün etmez isen günâha nedem,
Dimezsen yolum gösterin ben nîdem,
Yârın çün sırâta [183 a] basarsın kadem,
Kayarsın, kayarsın, kayarsın, kayar.

Bu Hakkî-veş oku Hakk'ın nâmesin,
Başından dağıt halk hengâmesin,
Kefen boş olunca teng câmesin,
Soyarsın, soyarsın, soyarsın, soyar.”

Ve sened-i zaîfle ba'zı ehâdîste vârid olmuştur ki, “Beş kimse cennete mültehâ ya'ni sakallı dâhil olur ki, biri Ebu'l-Beşer Âdem ve biri İbrâhîm ve biri Mûsâ ve biri Hârûn ve biri Ebû Bekir Sıddîk'dır ki, dördü uzma-i enbiyâdan, aleyhimüs selâm ve biri rüesâ-i ashâbdandır radiyallâhu anhüm.” Fe-emmâ bu ma'nâyı müş'ir olan ehâdis ve ehli hakkında Hâtümetü'l-Huffâz İmâm Sahâvî, tevakkuf edip لا اعلم شيئاً من ذلك [Ben böyle bir şey bilmiyorum.] demiştir. وإلیم، هر şeyden haberdar olan Allah katındadır.] Ve sıhhati takdîri üzerine ol beş kimseyi tahsîsin vechi mechûldür. Eğerçi ba'zıları ta'lîl edip demişlerdir ki, Hazreti Âdem vâlid-i hakîkî ve sâirleri vâlid menzilesine tenzîl olunmuştur. Husûsâ ki, Hazreti Sıddîk kudemâ-i ehl-i

islâmdan olup, sâirlerin dahi dâhil-i dâire-i İslâm olmalarına sebep olmuştur. Vâlid ise muvakkar olagelmıştır. Mehâsin ise esbâb-i vakârdandır. Onun için ba'zı ulemâ' ziyâde kûsec ve belki emred menzilesinde olduklarından **[183 b]** halka-i derslerine murtebit olanlar eğer akçe ile sakal bey' olunsa üstâdımıza mâl-i vâfir ile sakal iştirâ' ederdik, derlermiş. Ve dahi sâdât-i Tales meşhurlardır ki kâzi-i şerh dahi onlardandır. Fe-emmâ kavî-i mezkûra nazar vardır. Zîrâ eğer mültehî olmak lâzım gelse Hazreti Nûh, mültehî olurdu ki, ona vâlid-i sâni demişlerdir ki, ba'de't-tûfân, nesl-i Âdem ondan teselsül eylemiştir. Ve böyle demek dahi olur ki, من حيث الجسماني أبو الآباء *[Cismânî açıdan bütün babaların babasıdır.]* Ve Halîlullâh cedd-i nebevîdir. Ve Sıddîk, Hazreti Halîl meşrebi üzerinedir ki, raûf ve rahîmdir. Hazreti Ömer meşreb-i Nûh üzerine olduğu gibi ki, hiddet ve salâbettir. Ve Mûsâ, Sâhibü't-Tevrât'tır ki, Tevrât, ibtidâ-i kütüb-i ilâhiyyedir. Zîrâ Tevrât ve Kur'an'dan mâ-adâsı fi'l-hakîka suhuf makûlesidir. Ve Zebûr ve İncîl kitâb denildiği sâir suhufa göredir. Husûsan, İncîl'de ba'zı ahkâm dahi vardır. Ve Hârûn birâderi Mûsâ'ya tâbi'dir. Ve Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem, netîce-i evlâd-i kirâm olmakla mültehî olmak iktizâ etmedi. Eğerçi bi-hasebi'r-rûhâniyye cümleden mukaddem ve bi-hasebi'l-kemâlât cümleden efdal ve ekremdir.

Ve bâlâda **[184 a]** murûr etmiş idi ki, ehl-i cennet Arabiyye ve Fârisiyye-i Dürriyye ile tekellüm ederler. Ve Hazreti Âdem yedi yüz bin lugat söyledi. Fe-emmâ kendi için lugat-i Suryânîyye'yi ihtiyâr eyledi. Ve Süryânî, İmâm Suyûtî tahrîr ettiği üzere Sûriye'ye mensûbdur. Tahfîfle ki arz-ı Cezîre'dir. Hazreti Nûh ve kavmi kable't-tûfân orada sâkin olurlardı ve onların lisânları Süryânî idi. Bir kimseden mâ-adâ ki, ona Cürhüm derlerdi. Zîrâ Cürhüm'ün lisânı Arabî idi. -İntehâ- Velâkin bunda nazar vardır. Zîrâ lisân-i Arabî ibtidâ Ya'rub bin Kahtân'dan Arabiyye-i Beyyine Hazreti İsmâîl'den sâdır oldu. Ve onlar Nûh'tan müddet-i tavîle sonradır. Ve Kâmûs'ta gelir ki: Sûriyâ, Tûbâ vezni üzere Irâk'ta bir mevziin ismidir ki, Süryânîlerin beledidir. Ve bundan gayrı dahi akvâl-i muhtelifa vardır. Ve dahi Süfyân'dan menkûldür ki, ehl-i mahşer cennete duhûlden evvel Süryânî tekellüm ederler ve ba'zı ehâdîste vârid olmuştur ki, Münker ve Nekîr'in cemî'i ümeme suâli Süryânî iledir. Zîrâ Süryânî asl-i elsinedir. Hattâ bir sabîye hiçbir lisân tekellüm eylemeseler ve hod-be-hod şöyle kalsa, Süryânî ile **[184 b]** tekellüm eyleye.

Ve ba'zıları demişlerdir ki, herkese eğer kabirde ve eğer mahşerde suâl kendi lisânıyladır; eğer Arabî ve eğer Fârisî ve Türkî ve eğer gayrı. Ve ba'zı aktârda ba'zı akvâm bulundu ki tekellüm ettikleri lisânı kendilerinden gayrı kimse fehmetmedi. Gûyâ ki ehl-i lisân arasında hâsıl olmadıklarından kendi kendileriyle bir lugat söylediler ki, sâir lugâtına muhâliftir.

Ey mü'min! Seyr eyle esmâ-i ilâhiyyenin kesretini ve tecelliyâtın vefretini ki, ukalâ onda hayrân ve ulemâ' ser-gerdândır. **Allah** ve bunun cümlesi Vâsi' isminde dâhildir. Zîrâ, Hakk'ın kudret-i vüs'atı, vüs'at-i tecelliyât iktizâ eyleyip, eşyânın cüz'ıyyât ve havâss ve dahi ahvâline nihâyet olmadı. Velâkin basîret ile nazara mevkûftur. Tâ ki nazara delîl ola ve oradan vücûd-i Hakk'a ve sıfât-i kemâliyyesine yol bula. Eğer burhân-i limmî tarîki üzerine meşy ederse ki ağleb hâl budur. Ve illâ Hakk'ı ve halkı Hakk'la müşâhede edenlere gözlü olduklarından gizli yok ve kuvvet-i yakînleri fevka'l-hadd ve ulûm-i keşfiyyeleri hadden artıktır.

Li-muharririhî:

“Gel ey dil, mantıku't-tayrı bilüb, sen de Süleymân [185 a] ol,
Bu dil bir özge dildir anla onu, ehl-i irfân ol.

Bu bezme çünkü geldin bir kadeh nûş et mey-i aşkı,
Eğer vâir ise aklın gayrı tedbîri ko, mestân ol.

Bu hikmet-hânede üstâz-i kâmil bulmaya sa'y et,
Ledünnî ilmini öğren hüner ehli ol, insân ol.

Ve eğer Âdem isen sen de otur taht-i hilâfette,
Medâr-i âlem ol aktâb-veş muîninde sultân ol.

Bu Hakkî sözlerin kûş eyle kim hakdır sözü vallâhi,
Ko halkın güft ü kûsün Hakk'ı Hak bil ehl-i iz'ân ol.”

MEDÂRÜ'L-ÂLEM ES-SULTÂNÜ'L-A'ZAM

Ma'lûm ola ki, beş nesne vardır ki, külliyyet ve ihâtada sâirler üzerine fâikdir ki, onlar için nazîr olmaz. **EVVELKİSİ ARŞ-İ A'ZAM'DIR** ki, cemî'-i mahlûkatı ihâta eylemiş ve cümlesine hayyiz ve mekân olmuştur ve onun için başka hayyiz yoktur. Ve Kur'an'da: **وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ** [Henüz arşı su üstünde iken...] (Hûd, 11/07) nass-i

kerîminde ما “mâ”nın arşa hayyiz olması lâzım gelmez. Zîrâ في الماء [Suyun üzerinde] denilmedi. Pes الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى kelimesinden istîlâ’ ma’nâsı ahzolanur. [Rahmân, arşa istivâ etmiştir.] (Tâhâ, 20/05) dahi böyledir. Zîrâ bu ayetten maksûd ilâhî rahmet-i vâsianın [185 b] arş-i mecîd üzerine istîlâsıdır ki, meâlî arşın rahmet-i ilâhiyyeye âlet ve sebep olduğunu ihbârdır. Zîrâ ne kadar âsâr-i arziyye vâir ise te’sîrât-i semâviyyeden hâsıl olur ki, cümlesinin mebdî arştır. Hattâ tahte’l-arş bir deryâ vardır ki, bârân oradan semâyâ nüzûl edip bir sehâb onu gırbala ya’ni gırbaldan dâne geçirir gibi geçirip dâne dâne yeryüzüne sabbeder, dedikleri dahi te’sîr-i ulviyyeye râci’ bir ma’nâdır. Zîrâ bârân fi’l-hakîka buhardan ve emsâlinden tasa’ud eden buhardır ki, cevvi havâda kurre zemherîrin te’sîrâtı ile münce mid olup, sehâbdan vech-i arza nüzûl eder. Velâkin takdîrden tasfiye ve uzûbet hâsıl olduğundan sâir miyâhdan elezzdir ki feyz-i ilâhî sûretidir. Nitekim yerlerde âbârdan istihrâc olunan sular ilm-i kesbî sûretidir. Onun için ekserinde lezzet yoktur. Ve arşın vüs’ati ne kadar olduğunu Allah Teâlâ bilir.

Zîrâ kürsî ki, sath-i cennettir. Bu kadar vüs’atiyle arşa nisbetle bu sahrâda bir halka veyâ bir hayme gibidir. Ve kürsînin vüs’ati nedir, dersin, insân-ı kâmile vâsî’ olduğudur. Eğerçi insân-ı kâmil, bir yere [186 a] sığmaz. Ve cennete sığıldığı mevzîni cennet hasebiyledir, kendi hasebiyle değil. Fe-emmâ, zâhir-i hâlde ednâ bir gâzîye yüz derece ihsân olunup, her iki derecenin arası yüz yıllık mesâfe olıcak, sâir sıddîklara ve enbiyâyâ i’tâ olunan derecât-i âliyyenin tûl ve arzı akılla ne vech ile ihâta olunur? Ey mü’min sana şu kadar bir remz edelim ki, her icmâlde bir tafsîl mündericidir ve her teng-i nâda bir sahrâ vardır. Meselâ, cesed-i insânî ki, bir-iki zirâ’ nesnedir ki, muhâttır. Ona taalluk eden rûhun vüs’ati ne kadardır ki, muhâttır. Pes cennet dahi gerçi ecsâmî olmakla mütenâhîdir. Velâkin seyri hasebiyle gayr-i mütenâhîdir. Nitekim, insânın medd-i basîri karîb görünür. Fe-emmâ meble’-i rû’yetine iki-üç günde ancak vusûl hâsıl olur.

Ve bunun hilâfı olan tayy-i arz dahi, ona kıyâs oluna. Onun için ba’zı evliyâ Yevm-i Arefe ve vakt-i asrda altı aylık yoldan Arafât’a varıp, vakfe ederler ve ba’zıları dahi kuş gibi uçarlar ve ba’zıları dahi insilâhta iken melâike yediyle kendilerini طرفة العين [Göz açıp kapayıncaya kadar] orada bulurlar. Zîrâ melâike ecsâm-ı latîfe oldukları [186 b] cihetten onlar için mesâfe yoktur. Nitekim Cibrîl aleyhis selâm طرفة العين [Göz

açıp kapayınca kadar] Sidre'den, menzil-i nüzûl eylerdi ki, mâ-beyni bu kadar bin yıllık mesâfedir.

Li-muharirihî:

“Ey Rasûl-i muhterem vey ser ü bostân-i Harem,
Rihlenden renk alur gül-i gonca-i bâğ-i irem.

Bir kemend-i cezbe salsan Sidre'de Cebrâîl'e,
Bir nefeste vâsıl-i dergâhın olur lâ-cerem.

İzdihâm eyler cemâlin seyrine eflâkiyân,
Tâir-i Kuds'e koma dir öte dur ben de görem.

Kul hatâ etse şefâat eylemek kânûndur,
Bir nazar kıl mücrime ey menba'-i lutf ü kerem.

Seyredildin dîde-i Hakkî cemâl-i bâri'
N'ola ger eylerse râh-ı aşkına bezl direm?”

Ve zirve-i arş ki, müntehâ-yı âlem terkididir. Bir nebiyy-i mürsel ve bir melek-i mukarreb oraya vusûle mecâl bulmamış ve ol mesâfât bî-nihâyet kat' edip nâil-i merâm olmamış iken ol tezer ve hoş harâm-i bostân-i melekût ve hezâr-âvâz-i bâğ-i lâ-mekân ve lâhût a'nî mütefekkil-i saâdet-i dâreyn nebiyyü's-sakaleyn imâmü'l-haremeyn sultânü'l-kevineyn Rasûl-i Ekrem sallâllâu aleyhi ve sellem leyle-i mi'râcda ol müstevâyâ vaz'-i kadem etti ve belki seyr-i basît ile [187 a] dahi mâverâyâ gitti. İşte cemî'-i melâikeden efdal olduğuna bu delîl sana kâfîdir ve bu burhân her vech ile vâfidir. Zîrâ Hazreti Îsâ bu kadar tecerrüdiyle felek-i sânîde tavîle-zen ikâmet oldu ve İdrîs bu kadar riyâzetle felek-i râbia suûd edip orada kaldı. Ve dahi Mîkâîl ki, ehass-i melâikedir, bazen ilâhî nice bin yıl bu kadar bâl ü per ile pervâz edip serâdigât-ı arşı boğça-i seyrinde tayyetti. Gördü ki, henüz pâye-gâh-i zîrde dolaşır. Orada cebîn-i aczi dergâh-i cenâb-ı pür-iktidâra vaz' edip üç kere Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ diye tesbîh eyledi. Ve bu tesbîh ibtidâ ondan kaldı. Ve mervîdir ki, سُبْحَ اسم رَبِّكَ الاعلى [Yüce Rabbinin adını tesbih et.] (A'lâ, 87/01) nüzûl ettikte fermân-i nebevî ile tesbîh-i mezkûr mesnûn-i secde musallî oldu.

Li-muharririhî:

“N’ola arz-i niyâz etsem sana sen nâzenînimsin,
Tesellî bahş-i cân pür-gam ü kalb-i hazînimsin.

Şefâat-gâhım olmaktan sana yüz sürmedir maksûd,
Tarîk-i aşk içinde mezheb ü îmân ü dînimsin.

Cemâlin şeb-çerâğ-i reh-revân hak dürür dâim,
Şeb-i târîk-i gamda lâ-cerem nûr-i mübînimsin.

Seninle erdiler Hakk’a [187 b] seninle gördüler Hakk’ı
Benim de nûr-i pertev-bâş çeşm-i nûr-i nebîmsin.

Eğer sen olmasan Hakkî bu bâr- i aşkı çekemezdi,
Benim her halde sen yâ Rasûlallâh muînimsin.”

Suâl olunursa ki, arşın mâ-fevki ve ferşin mâ-tahtı nedir ve bu âlem nerede ve neye müntehî olur? Cevâb budur ki, **arş-i a’lânın mâ-fevki inde’s-sûfiyye, “Âlem-i Melâ”dır. Zîrâ makâm-ı ervâhdır ki, mâ-lâ-nihâyedir.** Ve akl-i evvel bu makâmdan seyredip mertebe-i insâna gelmiş ve esmâ-i ilâhiyyeye zuhûr olmuştur. Ve bu akıl ki evveliyyet ve âhiriyyet ve zâhiriyyet ve bâtınıyyet esrârını cem’ eylemiştir. Zîrâ Hakk’ın evveliyyeti nüzûlen mebd-i seyr ve âhiriyyeti urûcen müntehâ-yı seyr olmakladır. Ve zâhiriyyeti vücûd-i Hak ve bâtınıyyeti vücûd-i halk i’tibâriyledir. Fefhem cidden.

Ve mâ-fevk-i arş inde’l-hukemâ’, lâ-halâ ve lâ-melâdır. Fe-emmâ sahîh değildir. Zîrâ bunda nazar-i mertebe-i hüsn ve zâhire kasr etmek vardır. Bu ise dîyk-i idrâktendir. Ve mâ-taht-i ferş havâ-i mutlaktır ve bu havâ ile arşın mâ-beyni cennet ve cehennem dedikleridir. Ve A’râf, divâr-ı cennettir ki hârici cehennemdir ve ucu dahi emr-i vâsi’dir ki hadd-i sa’tını hâlîkı [188 a] bilir. Ancak sûr-i İsrâfîl dahi böyledir ki, âlem-i kevni ihâta eylemiştir. Bir vech ile ki, cemî’-i zî-rûh onun içindedir. Fa’ref.

Li-muharririhî:

“Tezkiye kılsa nefsini bu rûh,
Gider ondan kamu curûh ü gürûh.
İde gör yârene bugün tîmâr,
Bir meydîr tendürüstle mecrûh.”

Ve dahi **İKİNCİSİ, ŞEMS'dir** ki, onun nûru nûr-i zâttan müstefâddır; kamerin nûru şemsten müstefâd olduğu gibi. Ve envâr sekizdir ki, şems ve hilâl ve kamer ve bedr ve kevkeb ve berk ve nâr ve sirâcdır. Zîrâ hilâl ve kamer ve bedr ve kevkeb gerçi şemsin pertevi tabakâtındandır. Fe-mmâ taayyünât-i muhtelifes esâmi-i mütenevviasi hasebiyle her biri başka i'tibâr olunur. انا من الله والمؤمنون من فيض نوري [Ben Allah'tanım ve müminler de benim feyzimdendir.]²³⁴ mûcibince gerçi cemî'-i envâr ehl-i îmân nûr-i Muhammedî'dir . Fe-emmâ vech-i hâsları yüzünden her birinin Hakk'a başka irtibâtları olmakla başka rûtbe i'tibâr olundular. Ve bunun eseri budur ki, Rasûlüllâh'ın vesîle cennetine vusûlü duâ-i ümmete merhûn oldu. Maa-hâzâ, cümle-i kemâlât-i ümmet onun şefâatiyle hâsıldır. Ve bunun misâli imâm ve cemâttir ki, imâmın imâmeti cemâatladır. Eğerçi, [188 b] cümlesinin namâzı birdir. Zîrâ imâm saff-i evvel-i icmâlî ve cemâat saff-i sâni-i tafsîlîdir. Ve icmâl ve tafsîlin meyânında fark kuvvet ve fi'l gibidir.

Ba'de-zâ nûr-i berk sehâbdan vâsıta-i [?] ecrâmdan hâsıl olur. Pes nûr-i şemsden hâriçtir. Ve nâr dahi dûzahtan ahzolumuştur ki, nâr-i cehennemın yetmiş hassasından bir hassasıdır. Zîrâ Cibrîl onu intifâ'-i Âdem ve benî-âdem için fermân-i Bârî ile götürmek murâd ettikte, birkaç kere enhâr-i cennete daldırıp sûret ve şiddeti gittikten sonra alıp dünyâya gelmiştir. Ve anâsır-ı Âdem'den olan nâr ondan beterdir. Zîrâ her âsî kendi nârı içinde muhterik olsa gerektir. Fefhem.

Ve sirâc dahi, başka nûrdur ki, mevâdd-i muhtelifesi vardır. Meselâ yağdan ve şecer-i ahdardan ve emsâlinden vücûd bulur. Velâkin nûr olduğu cihetten yine nûr-i şems tahtında dâhildir. Nitekim her âlem kendi reisleri taht-ı livâsındadır; gerek a'lâ ve erek ednâ. Zîrâ cihet-i ilm câmi'dir. Ve şems âyât-i kübrâ-yı vahdettendir. Hattâ abede-i esnâma demişlerdir ki هذه شمس ربنا فاين شمس اربابكم [Bu bizim rabbimizin yarattığı güneştir; öyleyse sizin rablerinizin güneşi nerededir?] Ya'ni mü'min olan ilâh-i vâhidü ve ehadü ve ehad ve ferd ve samede ibâdet eder ki, güneş [189 a] onun ayet-i vücûd ve vahdetidir. Pes putperest olanların kani şemsleri ve ibâdetde muhikk olduklarının nişânı; çünkü nişân ve burhân yoktur. Da'vâ dahi bâtıldır. Nitekim Hazreti İbrâhîm'in, aleyhis

²³⁴ Aclûnî, age, I, 619.

selâm, Nemrûd'la muhâccesinde gelir: فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ
[İbrahim, «Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene» dedi.]
(Bakara, 02/258) Ya'ni kefare ibâdet-i esnâmda mubtil olmakla ilâh-i vâhidin vücûduna delîl olan şemste tasarruf göstermeğe kâdir olmayıp bilâhere mahcûb oldular. Ve şemsin maşrıktan tulûu envâ-i rûhun feyezânına ve ömr-i dünyânın imtidâdına alâmettir. Zîrâ maşrıktan tulû' ettikçe vech-i arzda insân-i kâmil dahi mevcûd ve bâkîdir. Rûh-i âlem ve sebep-i bekâ-i benî-âdemdir. Kaçan ki âhir zamanda mağribden tulû' eyleye, ol vakitte galebe-i nefsâniyyet ve hayvâniyyet ile dovha-i kübrâ-yı îmânın şu'be-i azîmesi olan hayâ mürtefi' olup hayât dahi hayât-i insâniyyeden hayât-i hayvâniyyeye mütebeddil olmakla insân-i kâmile bi'l-küllîye inkırâz gelip rûhun bedenden muîfârakatı harâb-i bedene bâis olduğu gibi insân-i kâmilin dahi âlemden muîfârakatı fenâ-i âleme müeddîdir ki, ondan kıyâmet [189 b] ile ta'bîr olunur. Ve bundan zâhir olur ki, her şehrin dahi rûkn-i a'zamıdır ve esâs-i bekâsı insân-i kâmilidir. Gerek avâmm nâs ol ma'nâyı idrâk etsinler ve gerek etmesinler ve gâlip olan adem-i idrâktır. Onun için bilâd-i ehl-i dîn takvâdan hâlî ve libâs-i ma'rifetten âtıldır. Ve ondan mâ-adâ fî-nefsi'l-emr rûkn-i dîn olanlara ihânetleri hedm-i nizâma vesîle olduğu rûşendir.

Li-muharririhî:

“İ'tikâd-i bed ile olma amelden mehcûr,
Gâh olur amel-i derûn ile olur fîsk ü fücûr.
Hiç kimse dimez âlemde kabâhat ettim,
Belki kâr-büde za'mınca ümîd eyler ucûr.”

Ve şemsin kusûf ve kamerin husûfu ve âhir zamanda şemsin mağribden tulûu tasarruf-i Hakk'a nişân ve ibtâl-i da'vâ-yı küfre sanem-i nişândır. Zîrâ eğer bu ecrâmı ma'bûd ittihâz ettiklerinde sâdık olalardı, alâmet-i kizbleri zuhûr etmezdi ki tegayyür-i ecrâmdır. Zîrâ ma'bûd-i hakîkî bir sünen üzerine bâkîdir. Onun için ba'zı ecrâmı sâbit kıldı; semâvât gibi. Ve ahvâl-i muhtelif gösterdi; tâ ki sebât-i zâtına delâlet ve şuûn-i mütenevvîyasıdır alâmet ola. Nitekim rûh-i insân bir karâr ve kalb-i efkâr ve havâtır ile der-kârdır ve bu bahâneyle a'zâ ve cevârih dahi [190 a] harekâttadır. Nitekim zâhir-i arş harekâtta ve bâtînî sebâttadır. Ya'ni insanın kalbi felek-i kamer gibidir ki, serfû'l-harekedir. Onun için ona Beyt-i Ma'mûr gibi beher yevm, yetmiş bin havâtır dâhil ve

hâricdir. Eğerçi insân onun ekserinden gâfildir. Zîrâ hücûb-i beşerîyyet ile bâtını müstetir ve gavâşi-i tabîat iledir ve bî-muhtecibdir.

Li-muharririhî:

“Ey nişân kadar tekdir-i çarhta şems ü kamer,
Âsmân olmuş murûr-i akl ü idrâki kemer.
Akl-i evveldir esâs künbed-i âlî bana,
Bir şecerdir iş bu âlem Âdem olmuştur semer.

Eyledin Ümmü’l-Kitâb mâder-i feyz-i vücûd,
Tıfl-i dil bostân-i hikmetten dem-â-dem sedd-i emr,
Âb-i zezem ger hicrden hâcîya cârî ola,
Cân u dilde vardır feyzinden ammâ hoş tımar.

Bu vücûdu eyledin rûh-i revâna kantara,
Âlemi kıldın nitekim cümle-i halka memerr.
Eyleme Hakkî kulun âhir nefesde huşk leb.
Yâ ilâhî, feyz-i lütfundan senin ol nim ömür”

Ba’de-zâ şemsin vücûdu hakîkata nâzır ve kamerin zâtı şeriata dâirdir ve ehl-i keşfîn iki nûru vardır ki, biri nûr-i hakîkat ve biri nûr-i şeriattır ve dahi iki hâlî vardır ki, biri tecellî ve biri istitârdır. Pes hâl-i tecellîde iki nûrla ve hâl-i [190 b] istitârda bir nûrla münevver olurlar ki, nûr-i şeriattır ve alâ-küllî hâl bu nûrdan hâlî olmazlar. Ve şol ki ehl-i hicâbdır, fe-emmâ mutîdir; yalnız nûr-i şeriatle münevverdir. Ve şol ki âsîdir, bil-küllîye bî-nûrdur zîrâ nûr-i îmân zulmet-i isyânla mestûr olmuştur. Ve kâfir ile onun farkı bekâ-i asl-i nûrdur. Ya’ni mü’minde asılda nûr vardır; mestûr ise de. Fe-emmâ kâfirde bu nûr-i aslî yoktur, belki onun yerine zulmet-i küfr vardır. Şu kadar vardır ki, kâfirde dahi nûr-i fitrat vardır. Zîrâ âlem-i mîsâkta ikrârda mü’min ile berâberdir. Fe-emmâ sonra küfrüyle ol nûr-i fitrat mestûr olmuştur velâkin bil-küllîye zâil olmamıştır ve illâ müsteadd-i îmân olan kimse ebedî mü’min olmak lâzım gelirdi. Meğer ki küfrü üzerine ilm-i ilâhîde tescîl olunmuş ola ve böyle demek dahi olur, cehennemde azâpları hâlinde fî-nefsi’l-emr, hakîkata vukûfları nûr-i fitratın âsârındandır. Eğerçi bu vukûfla müntefî’ olmazlar, onun için muhalledlerdir. Nitekim bir mücrimi ta’zîz edip zindânda hapsederler ve ol mücrim gerçi mescûn olduğu halde cürmü ne idüğün [191 a] kemâ-yenbegî bilir fe-emmâ faydası olmaz. Pes zîr-i çûb-i ta’zîre yatmazdan evvel tedârik-i hâl lâzımdır.

Li-muharririhî:

“Cesûd ez meded hâhî der-zîr-i çûb
Çü şod zecr ü ta’zîb emr-i vücûb,
Be-nî ki be gûş ve bedî râ-güzâr,
Ki hergiz berâber ne şod ziştü hûb. ”

[Ne fayda olur o yardımdan, çalılığın altından istenir
Öyle ki kaçınılmaz eziyet ve işkence olur
İyiliğe kulak ver (iyiliğe çalış) ve kötülükten vazgeç
Ki asla beraber olmaz çirkin(kötü) ve güzel (iyi)]

Ve erbâb-ı maârif demişlerdir ki, kıyâmet gününde neyyirenin envârı arşa muttasıla olup ve ecrâm-i muzlimenin kendileri nâra metrûh olalar. Velâkin onların cehennem(e) ilkâ olundukları bi-tarîki’t-ta’zîb değildir. Belki onlarla küffâra azâb içindir ki, biri hasmânî ve biri rûhânîdir. Cismânî budur ki, şems ve kamer nârda tulû’ ve gurûb edip nâra başka vukûd olalar. Ve harâretini ziyâde kılalar. Ve rûhânî budur ki, onlara ibâdet eden kefare ma’bûdlarını cehennemde göricek, hasret ve nedâmetleri ziyâde ola. Ve ehl-i şirk olanlar gerçi onlar ibâdet ile Hakk’a takarrüb murâd ederlerdi. Nitekim Ku’an’da gelir: مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى [Onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.] (Zümer, 39/03) Velâkin tuttukları kâra izn-i ilâhî olmamakla tevessül kâr etmedi. Ve şirklerine hükmolunup cehennemde muhalled oldular. Ey mü’min! Vücûd-i Hakk’ı [191 b] ikrâr edenlerin niceleri dahi ta’tîl ehli gibi merdûd oldular. Pes sa’y eyle ki, şirk-i hafîden dahi halâs olup muvahhid-i hakîkî olasın. Ve şirk-i hafîye **zenb-i vücûd** derler ki, vücûdda taaddüt tevehhüm etmektir. **Ve bu zenb mağfûr olmak لا موجود الا الله [Allah’tan başka varlık yoktur.] sırrının zuhûruyladır. Onun için bu kelimâtı lisânla tekellüm eylese velâkin hakâikinden bîmezâk olsa şirkten halâs olmaz. Zîrâ kemâl dedikleri lutfı değil; belki ma’nâ ve hakikat iledir.**

Li-muharririhî:

“Gelün tevhîd sırrından haberdâr olalım bugün,
Geçüb sûretten ve ma’nâ ile yâr olalım bugün.

Deyüb cân u gönülden biz de Lâ Mevcûde İllâ Hû,
Koyub bu varlığı yoklukda hoş-vâr olalım bugün.

Girüb bu halka-i zikre ağzı bir eyleyüb cümle,
Bu tevhîdi gelün sürmekde hem-vâr olalım bugün.

Nedir cehr ü nedir ahfâ bu iki birdir kat'an,
Bu vasf içre şuhûd-i zâta ferrâr olalım bugün.

Yârın erbâb-i zikriyle Hudâ'yı göreyim dîrsen,
Gel İsmâîl Hakkî gibi bî-dâr olalım bugün."

جعلنا الله وإياكم من الحاضرين الناظرين الي الوجه الباقي في يوم التلاقي [Allah (c.c)]

bizi ve sizi karşılaşma (Ahiret) gününde Bakî olan (Allah) ın yüzünü gören ve orada hazır bulunanlardan eylesin.]

ÜÇÜNCÜSÜ, SIRR-İ İNSÂNDIR ki, fi'l-hakîka, sırr-i ilâhîdir. [192 a] Zîrâ, her ne kadar kemâlât ki insâna muzâftır; cümlesi Hak'dan müstefâddır. Onun için insân kemâlâtta Hak'la berâber değildir. Zîrâ, insân fer' ve Hak asıldır. Meselâ gerçi kamerin nûru fî-nefsi'l-emr nûr-i şemstir. Fe-emmâ şemsin ona in'ikâs-i nûru kendi hasebiyledir. Yoksa şemsin hasebiyle olsa kamer dahi şems gibi olmak lâzım gelip tecellîde tekerrür bulunmak iktizâ eder ve maksûd olan ma'nâ husûle gelmez. Zîrâ kamer halk etmekten murâd âyet-i leyl olmaktır; şems âyet-i nehâr olduğu gibi. Ve bu iki âyet bir olsa gece ve gündüz birbirinden mümtâz olmaz ve gecede kamer dahi iktizâ etmez belki yirmi dört saate bir şems kifâyet eder. Nitekim şems ve kamerinden evvel âlem zulmet-i asliyyesi üzerine idi. Pes şems halk olunup yirmi dört saate yevm-i vâhid denildi. Ba'de-hû kamerin halkiyle tansîf olunup on iki saat gündüze ve on iki saat geceye ta'yîn olundu. Egerçi fusûl-i erbaa hasebiyle îlâc-i leyl ü nehâr vâki' olup her biri artar ve eksilir. İşte şemsin gurûbu hasebiyle leyl zuhûr eder ki, zulmeti sebebiyle nûr-i kamere [192 b] muhtâç olur. Ve tansîf-i mezkûr aslında vasatü'd-dünyâ olan kubbetü'l-arz nâm mahalle göredir. Orada gün ve gece ziyâde ve noksân kabûl etmeyip kemâl-i i'tidâlden musâvât hâsıl olur. El-hâsıl eflâk ve ecrâm halk olunmadan mukaddem لا ليل و لا نهار [Ne gece ne de gündüz var.] denilirdi. Zîrâ zulmetin zulmet olduğu nûr mukâbelesinde olmaktadır. Bu sebepten zulmet-i asliyye fi'l-hakîka zulmetten addolunmaz. Belki ona nûr-i siyâh derler. Ve vücûd-i insândan sırr mertebesi لا ليل و لا نهار [Ne gece ne de gündüz var.] mertebesidir ki, ol dahi hâl-i asliyyesi üzerinedir ki, tagayyür kabûl etmez mazhar-i zâttır. Fe-emmâ leyl ü nehâr tagayyür kabûl ettiği gibi rûh-i insân dahi kabûl eder. Onun için *Hazreti İbrâhîm aleyhis selâm kevkebi ve kameri ve şemsi ve*

tagayyürâtını görüp, bunlar âfildir ya'ni gurûb edici ve mütegayyir olucudur; bu sıfatlarıyla muttasıf olan nesne ise ma'bûd olmağa sezâ değildir, diye küffâr üzerine ihticâc edip dinlerini iptâl eyledi. Ve kevkebdan murâd nûr-i akl ve kamerden maksûd nûr-i kalb ve şemsten matlûb nûr-i rûhtur. Ya'ni akıl ve kalb ve rûhtan hâsıl olan envâr ve tecelliyâtın devâmı yoktur. [193 a] Pes sâlik ona mağrûr olmayıp ol vartadan güzâr eyleye ve dahi tecelliyât-i sırriyyeye terakkî kıla. Zîrâ evvelkiler nûr-i sıfattır ki tagayyür kabûl eder. Ve tecelli-i sırrı nûr-i zâttır ki, zevâl kabûl etmez. Ve onun sâhibi tecellî ve istitâr perdelerinden murûr edip tecelli-i dâimde karâr eder ki müstekirrû'l-kümmel bu tecellîdir ve bu tecellîde berk vardır zîrâ şa'saânîdir. Velâkin bu mertebede olanlar "Kâbe Kavseyn" derecesine nuzûl etmeleriyle muhterik olmazlar, belki tarafeyni cem' edip hoş hâl olurlar. Ve bundan fehmlunur ki, sırr-i insân cemî'-i merâtibi câmi'dir; Kutb-i Vücûd cümle-i âsmânı câmi' olduğu gibi. Ve Sultân-i A'zam'a azl olmadığı gibi; sırr-i insâna dahi tagyîr yoktur. Ya'ni sultân ehl-i merâtibi her ne vech ile murâd ederse tagyîr ve tebdîl eder velâkin ehl-i merâtib sultânı tagyîr edemezler. Meğer ki cülûs iktizâ ettiği vakitte sultânı tahta iclâs edeler ki bu ma'nâ raiyyet elindedir ve onlara müfevvizdir. Ba'de-hû sultân ne vech ile dilerse emir ve nehy eder. Ve bundan fehmlunur ki, sultân zulm ile azlolunmaz. Zîrâ ism-i a'zamdır ki, cümle esmâ üzerine hüküm vardır. Fe-emmâ esmânın [193 b] onun üzerine hükmü yoktur. Ve burası bu emr-i garîbdır ki, herkesin aklına sığmaz. Ve bu cihettendir ki, sultân hakkında ihtilâf vâki' olsa def' ve ıslâh edip kendine taarruz olunmamak gerektir. Zîrâ Âdem'den bu âna gelince hiçbirini ve bir kutub kendi mertebesinden azlolunmamıştır. Ve Hazreti Uzeyr'e, aleyhis selâm, "Eğer bir dahi esrâr-i kaderden suâl edersen, senin ismini dîvân-i nübüvvetten mahv ederim!" buyrulduğu bi-tarîki'l-farzdır. Nitekim nübüvvet hakkında "Eğer ben gelemeyeydim, yâ Ömer sen peygamber olurdun veyâ eğer oğlum İbrâhîm hayatta olaydı, nebiyy olurdu." buyrulduğu dahi böyledir. Zîrâ şartiyye vukû' iktizâ etmez. Zîrâ farzıdır. Nitekim Kur'an'da gelir: وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ [Bunlar içinde kim «Ben, Allah'tan başka bir tanrıyım» derse, işte onu cehennemle cezalandırırız.](Enbiyâ, 21/29) Maa-hâzâ melâikeden hiçbirini da'vâ-yı ulûhiyyet etmemiş ve cehenneme duhûle müstehak olmamıştır. Zîrâ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ [Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen (melekler)] (Tahrîm, 66/06) ahhârı ona mâni'dir. Nitekim biri olanı îlâm câizdir, derler. Maa-hâzâ her câiz vukû' değildir.

Ve bu makûle şartıyyeler Kur'ân ve hadîste, bisyârdır ve bu makâmdandır ki eğer benden küfr sâdır olduysa [194 a] tâib oldum, derler. Meçhûl üzerine ise tövbe sahîhtir. Pes eğer vâki' ise bu tövbe etmek küfr ve ma'siyet-i mütehakkıktan rucûa dâirdir ve illâ mütehayyile nâzırdır ki, meâli rucû-i Âdem'edir ki, ehlüllâhın tövbeleri bu ma'nâya mahmûldür. Onun için derler ki tövbe ve istiğfâr umûm ve husûs ehline vird-i dâimdir. Hattâ Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin beher yevm yüzer kere istiğfâr etmek virdleri idi. Ve havâssın istiğfârı zenbden dahi olsa ol zenbin ne ettiğini kendileri bilirler. Onun için ol zenbden "Gayn" ile ta'bîr olundu ki, hicâb-i rakîktir.

Suâl olunursa ki, Rasûlüllâh'ta zenb yoktur ve olduğu sûrette dahi mağfûrdur. Nitekim Kur'an'da gelir: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.] (Fetih, 49/02) Ve yine gelir: عَفَا اللَّهُ عَنْكَ [Allah seni affetti.] (Tevbe, 09/43) Cevâb budur ki, tevbe-i havâs, âsâr-i mağfûriyettendir ve bir dahi makâm-i edebdir. Onun için târikü'l-edebdir. Feyz-i ilâhî munkatı' olmamak istidrâcdandır ve bu makûlelere "Memkûr" derler. Neûzü billâhi min zâlike. Ve bir zenb dahi vardır ki, ona reyn derler ki, sıfat-ı küffârdır. Nitekim Kur'an'da elir: كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ [Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalblerini kirletmiştir.] (Mutaffifîn, 83/14) Ve ba'zı mü'minîn vardır ki, kasvet-i kalbte bu mertebeye karîb olmuştur. Ve bu makûlenin ekseri bilâhere küffâra mulhik olur ve sû-i hâtime bulur. Zîrâ makâm-ı kalbden ziyâde dürür ve mertebe-i rûhtan mehcûr düşmüştür ve sırr-i ilâhî ile alâkası kalmayıp cem'î-i menâftan mesdûde ve ebvâb ve muğlakadır. Ey sırr-i ilâhî! Gel kim girde-i râh olanlara delîl ol. Zîrâ idlâlleri baîd olmuştur ve kasvet-i dil bulanlara cilâ ve sakâlet ver. Zîrâ âyineleri paslanmış kalmıştır.

Li-muharririhî:

"İlâhî! Âyine-i kalbimi mücellâ kıl,
Cilâ-i âyineden belki onu eclâ kıl.

Meded ki esfel-i sâfilede kalmaya dilimiz,
Makâm-ı sırra iriştir katı muallâ kıl.

Şuhûd-i zâtın ile secdemi midâd eyle,
Bana bakâ'-i zemîni kamu musallâ kıl.

Benim bu cümle evsâfımı alıp benden,
Senin sıfât-ı kemâlin ile mahallî kıl.

Kapında gerçi ki ednâ kuldur Hakkî,
Hemîşe merkez-i hizmette bundan a'lâ kıl.”

DÖRDÜNCÜSÜ, KUTBÜ’L-AKTÂB’dır ki, her asırda vâhid olur, isneyn olmaz. Onun için ona medâr-i âlem ve gavs-i a’zam derler. Zîrâ aktâb ki, lugatta değirmen [195 a] işi dedikleri demirdir ki, âsyâb onun üzerine devr eder. Ulviyyât ve süfliyyâtın bekâsı dahi kutbü’l-aktâb üzerine döner. Zîrâ mazhar-ı ism-i a’zam ve masdar-ı sırr-i muazzamadır ki, rütbe-i ulûhiyettir. Ve gavsdır ki, herkese meded-i ilâhî onun yüzünden erişir. Zîrâ vekîl-i Hak’dır, mutasarrıf-i mutlaktır. Eğer onun kalbi nazar-gâh-i ilâhî olmayaydı hiçbir dil, nûr ü fer bulamazdı ve eğer onun vücûdu bulunmayaydı bir kimse tarfetü’l-ayn zinde olmazdı. Ve onun ismi indellâh Abdullâh’tır. Zîrâ halâvet-i ubûdiyyeti kemâ-yenbegî zâiktir. Pes ondan âciz yoktur ki, *وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا* [Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.] (Nisâ’, 04/28) sırrıyla kâimdir. Ve kezâlik ondan kâdir dahi yoktur ki, *وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا* [Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir.] (Kehf, 18/45) vasfı üzere dâimdir. Evvelkisi sıfat-ı zâtîyyesi ve ikincisi sıfat-ı âriziyyesidir. Zîrâ evsâf-ı ilâhiyye ile mevsûf olmak sâni-i halde zuhûr eder ve fî-nefsi’l-emr müsteârdır. Zîrâ sıfât-ı kemâliyye bizzât Allah Teâlâ’nındır. Gınâ dahi böyledir. Onun sıfat-ı zâtîyyesidir. Nitekim fakr, abdin sıfat-ı zâtîyyesidir. Pes “Hangisi efdaldır?” diye suâlin [195 b] ma’nâsı yoktur. Ve leyl ü nehâr ve arz u semâ ve emsâli mütezâddından suâl dahi böyledir. Zîrâ her biri cihet-i mahsûsaya nâzırdır, er ve avrat gibi. Eğer ba’zı husûsiyyâtla tefâzül bulunur. Meselâ ricâlde kuvvet-i akl ve isâbet-i re’y ve kavvâmiyyete nezâiri gibi ve leylde râhat ve münâcât-ı Bârî ve emsali gibi ve semâda fâiliyyet ve te’sîr ve ehavâtı gibi. Suâl olunursa ki, arz medfen-i enbiyâ ve evliyâ olmakla semâdan efdal olmak lâzım gelir. Cevâb budur ki, bu suâl zâhirîdir ve hakâikten zuhûldür. Zîrâ ecsâd-i latîfe tahte’l-arz emânettir. Eğer bi-tarîki’l-emâne olmayaydı, ervâh-i tayyibesi semâyâ urûc etmezdi. Pes bilâhere rûh ne makâmda ise beden dahi ona tâbi’ olur. Arzda medfûn oldukları unsur-i gâlip türâb olmaqladır. Nâkislara göre ise inhilâl-i ecsâd terakkî bâbındandır. Zîrâ beden-i insân çürümek terbiye-i ilâhiyye kabîlindendir. Nitekim ba’zı hadravat mâ-i necis ile sakî olunsa türâb evvel âbın mürdârlığını cezb edip ol biten bukûl âb-i pâk ile suvarılmış gibi olur. [196

a] Lâkin gerçi fetvâda bu makûleye mesâğ vermişlerdir. Onun için bâğbânlar ve bostâncılar, mübtelâlardır velâkin takvâ yüzünden perhîz etmek evlâdır. Nitekim demişlerdir ki, التقوى فوق امر الفتوى [Takvâ, fetvâ ile emredilenden daha üstündür.]

Velâkin ahâli-i zamâna habîs ve tayyib ve mekr ve heyî teşhîs etmezler ve etseler dahi mübâlâtı yoktur. Bu cihetten bâtın-i insân gılgıt ve kasvet kabûl edip halka münâcât arasında seddolur. Belki ba'zı helâl olan nesnelerin havâs reddiyesi olmakla, ehlüllâh onları tenâvül etmezler; ma'z ve bakar ve câmûs ve emsâli gibi. Hattâ ba'zıları tavşân etini yemediler. Zîrâ İmâm Ca'fer Sâdık radiyallâhu anh lahm-i har-gûş tenâvül etmedi. Ve Ebû Yezîd Bistâmî kuddise sırruhû, tetkîk-i vera' edip kavun ve karpuz dahi ekletmedi. Zîrâ Rasûlüllâh hazretleri onları ne taraftan kesmiştir ma'lûm değildir, der idi. Zîrâ o makûle-yi katı'da dahi mutâbaat-i nebeviyye ederlerdi, tâ ki tenâvül ettikleri nesnede bereket ve hiffet olup sulûke seddolmaya. İşte bu ma'nâ ehl-i riyâzete göredir. Fe-emmâ sülûkları ma'rifetüllâh ile olanlar bu tetkîki etmezler. Rasûlüllâh'ın bir nesneyi [196 b] eklettiği onların ruhsat-i tenâvülüne delîldir; gerek mahall-i kat' ma'lûm olsun ve gerek olmasın.

Ve aktâbın böyle yerlerde bi-hasebi'l-meşârib tefâvütleri vardır. Bir hoş nazar olunmak gerektir. Meselâ, bir kimse savm-i visâl edip üç günde veyâ yedi günde bir kere iftâr eder ve bir kimse dahi i'tidâl-i mizâcî her gece birer miktâr iftârda bulur. Pes ikisi dahi i'tidâlde birdir; eğer muktezâ-yı hâl bilirler ise. Ve illâ her gece iftâr eden iksâr-i taâm etse ve üçte bir iftâr eyleyen dahi taklîl etse biri ifrât ve biri tafrît eyleyip, ikisi dahi hadd-i i'tidâlden hâriç olurlar ve mealda ikisi dahi bî-fayda tenezzül üzerine kalırlar. Ve bir kimse makâm-ı kutbiyyete erdiği vakitte âlem-i misâlde onun için bir serîr-i âlî vaz' olunup cümle ervâh ve ehl-i melekût ve dahi sâir ehl-i nâsût ona mübâyaa ederler ve onun meclis-i kutbiyyete culûsu ile süflî olan kutbun âhirete intikâl ve irtihâlî zamân-i vâhidde olur. Zîrâ eğer orada faslî bulunursa âlem harâba yüz tutar. Meselâ Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem teslîm-i nefsi kudsîyyeleriyle Hazreti [197 a] Sıddîk'in radiyallâhu anh yerlerine hilâfeti tarfetü'l-aynda birbirine muttasıl olmuştur. Egerçi sûret-i hilâfet ve mübâyaa birkaç saat sonra vaki' olmuştur. Fe-emmâ i'tibâr ibtidâ, âlem-i ma'nâyadır ki, orada mübâyaa mütehakkıka olduktan sonra hâriçten tebeddülü muhâldir. Ve bu fakîrin evâhirinde yüz on beşte culûs eyleyen Sultân Ahmed-

i Sâlis, hafazahullâhu min-en-nevâibi vel-hevâdisi, havâss ve avâm henüz ona mubâyaa etmemişlerdi ki, bu fakîre ibtidâ âlem-i ma'nâda mübâyaa vâki' oldu. Ve mahlasına "Zahîr" diye işâret olunmuş idi ki yüz otuz üçtür, sem'ine îsâl olunup şöyle kaldı:

Li-muharririhî:

"Ey kutb-i zamân bendine de bir nazar eyle
Kim ol nazar ile müsennâ ayn-i zer ile.

Her çend eğer lââyık-ı sohbet değilim ben,
Cürmüm künhüm vâr ise ondan güzer eyle.

Çeşmim nikrân-i ruh-i gül-gûnun olupdur,
Arz et yüzünü dîdemi pür-nûr ü fer eyle.

Uşşâk senin kapına yüzler süregeldi,
Bas ayağını çehremize bir eser eyle.

Hakkî kula bir hil'at-i şâhâne giyür kim,
Halkın kulağın şöret ile pür-haber eyle."

[197 b] ve demişlerdir ki kutbiyyet, mîrâs değildir. Hattâ aktâbdan biri hengâm-i irtihâlde kutbiyyetini oğluna arz eyledikte, hitâb-i aybını resîde oldu ki, kutbiyyet mîrâs değildir. Velâkin ulûmunuzdan ba'zı ulûm in'âm oluna, diye va'd-i ilâhî oldu. Bundan ma'lûm olur ki, ulûm-i kutb sâir ulûma kıyâs olunmaz. Zîrâ ulûm-i ilâhiyyeden mâ-adâsı mahall-i itminân değildir. Ve saltanat böyle değildir. Belki mîrâs olur. Onun için bir kimse sa'y ile sultân ve nebiyy olmaz, fe-emmâ vezîr ve velî olur. Velâkin kutub dahi sâbıkının veledi gibidir. Zîrâ kutbun yesârında olan imâm ki onun ismi indellâh **Abdülmelik**'tir. Kutbun intikâlinde makâmına halîfe olur. Bu cihetten onun bir isminin hâdimidir. Hâdim ise veled gibidir ki, mahdûmuna hizmet eder ve veled vâlidine hizmet ettiği gibi. Husûsan hâdim ve şâkird üstâzın âyinesidir. Bu cihetten herkes bu dünyâda İskender var, âyineye vaz'ma çalışır. Ve şol ki ma'rifet ve hüznünde bahlîdir; dünyâdan akîm gider. Ve hiçbirini ve bir velî bahîl gelmemiştir. Zîrâ Hak ma'sûktur ve râh-i ma'sûka varını [198 a] bezl etmek âdât-i hasene-i uşşâktandır. Gel imdi malınızdan mâ-adâ vücûd-i fânîi dahi bezl edip, yerine vücûd-i bâkî sırrını ahz eyle ki, mühreyi cevâhire tebdîl etmiş olursun ve ticâretin râcih olup, sûd-i kesîr bulursun.

Ve demişlerdir ki, kutbun ömrü dirâz olur velâkin ekseri der-küllî değildir. Zîrâ niceleri iki saat dahi takattub etmişlerdir. Ve bundan fehmlunur ki, culûsta ihtilâl-i âlem olmakla zarûret-i kaviyye olmadıkça bâis-i ihtilâl olup îkâz-i fitne etmemek gerektir ve illâ mel'ûn olur ve bir kimse kutba mubâyaa etmese mezhebi ve belki dîni sahîh olmaz. Nitekim hadîste gelir: *من لم يعرف امام زمانه مات ميّة جاهليّة* [Her kim ölür de zamanının imamını tanımazsa cahiliyye ölümü üzere ölmüş olur.]²³⁵ Zîrâ burada İmâm, Sultân-ı A'zam'a ve Kutba şâmildir. Ve bir kimse ben bir pâdişâha mubâyaa ettim dese velâkin vükelâsına mutâbaaat etmeyip âsî olsa, pâdişâha mubâyaa etmemiş olur. Zîrâ hüküm ve emir birdir. Ve ülü'l-emre umûr-i şer'iyyede itâat vâcibdir. Gel bak bu zamân halkına ki, kutbu inkâr edip küfrân-i niam olurlar. Zîrâ cemî'-i neîmleri kutbun vesâteti ve ism-i [198 b] Rahmân'ın tecellîsi ile olduğunu bilmezler. Ve-kezâlik, kutbun tahte'l-livâsında olanlar dahi kutbun vükelâsıdır. Pes onlardan birini inkâr etmek kutbu inkâr etmek hükmündedir. Zîrâ da'vetleri birdir. Ve **her asırda yüz yirmi dört bin evliyâ vardır**. Velâkin münkir dahi taassuplara şol gâyete erişmiştir ki, onların esmâ-i şerîfesi yâd olunduğundan haz etmez ve mütebe'is olur. Zâhir budur ki, rahmet-i ilâhiyyeden dûr ve dahi mehcûr olduklarındandır. Zîrâ ehlüllâh vech-i arzda Allah Teâlâ'nın rahmeti ve emânıdır. Şöyle kim, eğer onlar münkariz olsalar gazab-i ilâhî hulûl edip emân ve emn havfa mübeddel olur. Ve **EVÂİL-İ SALTANATTA NİZÂM-İ MULÛK-İ OSMÂNİYYE EVLİYÂNIN NAZARIYLA OLMUŞTUR**. Onun için mulûkta münkir olmaz ve eğer vükelâsında ve ulemâsında münkir olsa, şeâmeti cümleye sârîdir. Aceb hâldir ki, bu ma'nâlar bulunmuş iken şimdi bilinmekten kalmış ve dâire-i devlete erbâb-i inkâr dolmuştur.

Li-muahhrihi:

“İdüb evliyâ hizmet canla,
O şehirlerden ey dil nefes al nefes.
Ki tâ gidesin bundan îmânla
Ki bir gün kırılır hâkî kafes.”

Ve kutub iki [199 a] türlüdür. Biri, Kutbü'l-Aktâb'dır ki, bâlâda murûr etti. Ve biri dahi **Kutb-i İrsâd**'dır kim, her asırda birkaç olur. Velâkin iki sıddîk bir şehirde

²³⁵ Benzer bir hadis için bkz. Müslim, 33. Kitâbü'l-İmâre, 1849.

olmaz. Zîrâ iki rûh bir bedende olmak gibidir. Ve bir Sıddîk'in bir şehirde iki halîfesi olmaz. Zîrâ şehirler ebdân-i halka benzerler. Ve bî-beden rûh olmadığı gibi, bî-rûh dahi beden olmaz. Onun için şehirlerde ta'lîm-i ahkâm ve şerâyi' için ulemâ lâzım olduğu gibi irşâd ve teslîk için dahi urefâ ve aktâb gerektir. Eğerçi hâlâ vücûdları kemâ-yâb ve halk-i âlemin cühelâ ve mukallid ve müddeî elinden hâlleri harâbdır. Ve ba'zı irşâd vardır ki, kutb-i vücûddan a'lem ve a'lâdır. Zîrâ kutbiyyet mertebedir ve kutub gerçi sâhib-i mertebe olduğu vech ile cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhardır. Velâkin feyz ve küşûfta tefâvüt-i azîm vardır ki, isti'dâda râci'dir. Nitekim ba'zı mer'ûsler vardır ki, rüesâdan a'kal ve a'lemdir eğerçi sâhib-i mertebe değillerdir ve bu makâm zevkle fehme muhtâçtır.

Ve kutb-i irşâd vardır ki, ayne'l-yakîn mertebesine vâsıl ola. Zîrâ ilim üç mertebedir. *Evvelkisi ilme'l-yakîndir* ki, ma'lûmu nazar ve [199 b] istidlâlle bilip onun üzerine sâbit olmaktır. Zîrâ yakîn, ilmin kalbte rusûhuna derler. Pes ilme'l-yakînde olan izâfet-i âmmenin hâssına izâfeti kabîlindendir Beled-i Bağdâd gibi. Meselâ bir kimse elsine-i halktan Ka'be'nin vücûdunu işitir, ve mütâlaa-i kütüb ile dahi ma'lûm edinir. Şöyle ki, onun hakkında şüphesi kalmaz ve i'tikâdı müşekkik teşkîki ile zâil olmaz. Fe-emmâ ol yola sulûk etmeyip göz ile görmediği cihetten ona bil-fiil delîl olmaz. İşte tecellî-i ilmî ehli dahi böyledir. Ba'zı esmâya ve ahvâle ve fevki ile bil-küllîye maksûd hâsıl olmaz ki, müsemmâya ayne'l-yakîn vusûldur. Ve bu mertebe erbâbının ekseri da'vâ-yı arîza ehli olup hadlerini tecâvüz ederler ve şathiyyât söylerler. Ve bu fakîrin zamânında bu nev'den bir memkûr var idi ki, *بعد التتيدالتي مسموماً* katlolundu.

Ve dahi *ikincisi, ayne'l-yakîn* mertebesidir ki, ma'lûma müşâhede ile vâsıl ola. Meselâ Ka'be'ye ermek ve gözüyle onu görmek gibi. Pes bunun vukûfu evvelkiden ziyâdedir ki, delîl-i râh olmaya kâdirdir. Ve müsemmâya [200 a] vâsıl olan sâlik dahi esmâ yüzünden halkı irşâd ve her tûrda delâlet-i ibâd etmeye kâdirdir. Zîrâ tarîk-i müsemmâda ona müştebih olur nesne yoktur. Bu sebepten demişlerdir ki, şeyh odur ki mürîdi her makâmda irşâda kâdir ola. Zîrâ anâsır ve mevâlid ve tabîiyyâtın cüz'îyyâtı çok ve âlem-i ervâh ve ilmin berâzihi hadden artıktır ve bu mertebeye ayne'l-yakîn dediler. Zîrâ ayniyyet onda râsih olmuştur. Bir vech ile ki, müşâhede ettiği nesnede şüpheye düşmez. Nitekim ba'zı eşhâs Sofistâyî meşrebdir.

Ve *üçüncüsü hakka'l-yakîndir* ki, mütâlaa ettiği ma'lûmun hakkında râsihtir. Zîrâ hakâyık ve esrârına vâsıl olmuş ve itmi'nân-i küllî bulmuştur. Meselâ Ka'be'ye vâsıl olup onun metâf-i ervâh ve mehbet-i envâr ve mûti-i akdâm-i asfiyâ ve mazhar-i sırr-i ehadiyyet-i zâtiyye ve sûret-i kalb-i insân-i kâmil olduğunu ve emsâlini bilmek gibi. Onun için ülü'l-elbâbın ilmi rasîn ve hâli metîndir. Zîrâ müşâhedelerinden mâ-adâ rü'yetleri dahi inde'l-kavm odur ki, müşâhede ettiği nesneyi hakîkatıyla müşâhede eyleye ve ne [200 b] idüğünü bile ve gavrına ere. Meselâ bir pâdişâh tebdîl-i câh edip memleketini temâşâ eylese çok kimse onu görür velâkin tagyîr-i hey'et etmesiyle pâdişâh olduğunu bilmez. Pes ol kimse fi'l-hakîka pâdişâhı bi-hasebi'r-rütbe görmez. Belki gördüğü efrâd-i nâstan bir fert sûretidir. Onun için ol rü'yetten müntefî' olmaz. Ve eşyâyı ve Hakk'ı mütâlaa dahi böyledir. Meselâ bir Âdem bir yerde su görse eğer mahyî ismiyle görürse ol suyu künhü üzere görmüş olur ve illâ gördüğü mücerred sudur. İşte ârifler gayrılardan bu makûle-i rü'yet ile mümtâz ve ittilâ'-i hakâyık ile ser-efrâz olmuşlardır. Ve hakka'l-yakîn mertebesine erenler kutb-i vücûd olurlar. Bu kelimât-i âliyyeyi ser-vele fert olan Şeyh Hakkî'nin şeyhi Seyyid Osmân Fazlî İlâhî kaddesellâhu sırrahû yirmi üç sene kutub olmuştur. Nitekim bi-tarîki'r-remz ba'zı tahrîrâtında gelir ki, ان ذاتاً تدلّ عليها حروف اعتمن صارت طبقاً بقدر حساب حروف كج [Kuşkusuz bir zâtı, varlığı اعتمن harfleri göstermektedir. Bu da كج harfleri hesabı ölçüsüne uygun olmuştur.] Zîrâ sinn-i nebevî üzerine cârî olan evliyânın kırk sene fenâsı ve yirmi üç sene dahi bekâsı olup müddet-i vahyi istikmâlinden sonra hayât-i tayyibe-i bâkiye ile fenâdan [201 a] göçerler. Ve gülşen-i serây-i âlem-i kudse uçarlar eğerçi bu kadar kemâlât-i câmia ve makâmât-i âliye sâhipleridir. Böyle iken اشدّ البلاء [İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler Peygamberlerdir. Sonra sırasıyla (rütbeleri) onları takib edenler, sonra onları takip edenlerdir.] vefkince ehl-i mekâid yüzünden çektikleri şedâide nihâyet yok ve dahi ما اوديت [Hiçbir nebîye bana yapılan eziyet kadar bir eziyet yapılmamıştır.]²³⁶ Hükmünce gördükleri eziyet ve cefâ hadden artıktır. Nitekim hatmü'l-evliyâ kaddesellâhu sırrahû buyurmuştur ki: العارف يأكل العسل والمحقق يأكل

²³⁶ Münâvî, age, V, 7852 ve 7853.

الحنظل [Ârif kimse bal; muhakkik ise acı elma (acı hıyar, Ebû Cehil karpuzu) yiyen kimse gibidir.] Bundan fehmolunur ki, muhakkikîn mertebesi ârif-i mücerredin mertebesinden a'lâdır ve muhakkike vâcid dahi derler ki, cemî'-i menâzili murûr eylemişler ve dahi makâmâtı kat' etmişler ve "Lâ mevcûde illâ hû" sırrına ayn ile ermişlerdir. وعليك بفهم باقيه فان اجتهدت فانت ملاقيه [Sana düşen gerisini anlamaktır. Eğer çalışırsan ona ulaşırsın.]

Li-muharririhî:

"İlâhî! Hâlimiz dergâha ma'lûm,
Meded ey pâdişahlar pâdişâhı.
Olupdur kahr odunda cânımız mûm,
Meded ey pâdişahlar pâdişâhı.

Ne kim senden gelir el-hükmü lillâh,
Ki vâcibdir gedâya tâat-i şâh.
Nazar kıl bende-i muhtâca her gâh,
Meded ey pâdişahlar pâdişâhı.

Derûnum ney gibi inler belâdan,
Kemâne döndü kaddim ibtilâdan.
Bu derde yok mudur hiçbir devâdan,
Meded ey pâdişahlar [201 b] pâdişâhı.

Gözüm Ceyhûn olup cân u ciğer hûn,
Dilim zindân-ı gamda kaldı mescûn.
Belâ bahrine garkım hem-çû Zü'n-Nûn,
Meded ey pâdişahlar pâdişâhı.

Hayâl oldu bu Hakkî kahr elinde,
Gezer giryân olup gurbet ilinde.
İlâhî çoktur eksiklik yolunda,
Meded ey pâdişahlar pâdişâhı."

Ba'de-zâ, kutbun ve sâir aktâbın makâmât ve ahvâli ***Kitâbü'l-Hitâm*** nâm eserimizdedir, tâlib-i tefâsîl olanlar oraya mürâcaat edeler. Eğerçi her eserimiz sun'-i ilâhîden başka bir şukûfe-zâr ve her gevherimiz reşk-i ûr-i sarrâfân-i bâzârdır. Zîrâ aklımız mevc-engîz feyz-i bî-kenâr ve rahmet-i vâsia-i ilâhiyye her minhâc ilminde kenârdır.

Li-muharririhî:

“Hakkıyâ aktâb-i âlemden nefes aldın hezâr,
Çok mudur yâ mürğ-zâr kalbine bu merg-zâr.
Ağlayan sen, inleyen sen, söyleyen sen dâstân,
Bir-iki gün öte dursan gülistân içre hezâr.”

BEŞİNCİSİ, HER ASIRDA MEDÂR-I ÂLEM VE BÂİS-İ NİZÂM UMÛRUNU EDM OLAN SULTÂN-I A'ZAMDIR. Bununla kutbü'l-aktâbın farkı bu hadîste fehmlonur ki, السلطان ظل الله في ارضه يأوي اليه كل مظلوم [Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ki, Allah'ın kullarından her mazlum ona iltica eder.]²³⁷ Ya'ni zıll ile mazlûlün farkı ve pertev ile [202 a] şemsin mâ-beyni nice ise sultân ile kutbun arası dahi böyledir. Zîrâ zıllullâhta olan celâledan maksûd sırr-i kutubdur ki, mazhar-i hakikat-ı ilâhiyyedir. Nitekim hadiste gelir: ان الله خلق ادم علي صورته [Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yaratmıştır.]²³⁸ Ya'ni Allah Teâlâ Âdem'i sûret-i ilâhiyye olan sıfât-i kemâliyye üzerine halk etti ve ona libâs-i kemâl ilbâs eyledi ki, ondan mukaddem bu teşrîf kimseye olmadı. Pes kutub Âdem-i hakîkî ve sultân onun sâyesi oldu ki, sâye sâhib-i sâye ile dûr ettiği gibi sultân dahi kutubla dûr eder. Nitekim ümmet peygamberle ve raiyyet sultânla dûr eder. İşte bu ma'nâ sultân halîfe olmadığı sûrettedir. Zîrâ eğer kendi halîfe ve kutub olsa hulefâ-i isnâ aşere gibi bu sûrette zıll olmaz. Belki mazlûlün kendi olur ki bütün âlem halkı ona sâye ve kendi dahi من وجه خلقه [Yaratılışı yönünden] sâye gibi olur. Zîrâ, emr-i vücûd onunla dûr eyleyip cemî'-i mevcûdât nemâ ve bekâda ona ilticâ ettikleri gibi vâki' olan umûrda dahi ol dergâha mürâcaat ederler. Zîrâ mazlûm olanlar eser-i zulûmden harârete düşüp şemste muhterik olanlar gibi muhterik [202 b] olurlar. Ve muhterikler diraht-i müntehâ sâyelerine erip müsterîh oldukları gibi mazlûmlar dahi sâye-i adl-i pâdişâhîde âsûde olurlar. Zîrâ dergâh-i sultân bir dîvândır ki şecer-i a'lâda sultânü's-selâtîn nümûnesidir. Ve sultânü's-selâtîn bâr-gâhında وَمَا رَبُّكَ [Rabbin, kullara karşı zalim değildir.] (Fussilet, 41/46) vefkince zerre kadar zulûm olmadığı gibi sultân dîvânında dahi اعدلوا هو اقرب للتقوي [Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)dır.] (Mâide, 05/08) mûcibince adl-i

²³⁷ Münâvî, *age*, IV, 4815

²³⁸ Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 14580.

mahz olmak vâcibdir. Zîrâ zıll elbette mazlûlün hey'ette aynı olmalıdır. Ve dünyâ eğerçi dâr-i ibtilâ ve mahall-i belâ olduğu cihetten cây-i rahat değildir. Fe-emmâ gâh ü bî-gâh nesîm-i hoş bu hübübiyle meşâmlardan ukdeler münhal olduğu gibi bâd-i sabâ adlle dahi kerre dil-küşâde ve müşkiller hallolup giriftâr-i gam olanlar fil-cümle açılırlar ve âdiller dahi *ان الله يحب المفسطين* [Allah adil olanları sever.] (Hucurât, 49/09) muktezâsı üzere mahbûb-i ilâhî olurlar. Tevbe sebep-i mahbbet-i ilâhiyye olduğu gibi. Nitekim Kur'an'da gelir: *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ* [Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever.] (Bakara, 02/222) Adl ve insâf ve aksâd dahi böyledir ve mahbûb-i ilâhî olmaklığın fevkinde derece yoktur. Onun için efdal-i kâinâta Habîbullâh denildi. Bu cihettendir ki, yevm-i kıyâmette [203 a] âdiller nûrdan minberler üzerinde culûs ederler. **Ve bir saat adl etmek altmış sene ibâdete bedeldir.** Ve altmış seneyi tahsîse vech budur ki, sinn-i nebevîde kavî-i evvel budur. Pes bunun meâli budur ki, âdil olan kimse adliyle ihyâ-i nebevî etmiş olur. Zîrâ cenâb-i nebevî her kârda adl ve istikâmet ile me'mûldür. Nitekim Kur'an'da gelir: *فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ* [Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.] (Hûd, 11/112) Ve arz ve semânın kavvâm ve istimsâki sıfat-i adlledir; eğer cevherlerden ve eğer gayrı hallerinde. Pes şol kimse dâire-i devleti zulme çevirir ve döndürürse kâfir olur. Zîrâ dâire adlle kâimdir ve zulm bir nesneyi mevziinden gayrıya vaz' etmektir. Bu sûret ise ifrât ve tefrîttten hâlî değildir ki ona inhirâf derler ki, istivâyâ mukâbildir. Ve demişlerdir ki, *خير الامور اوساطها* [İşlerin en hayırlısı orta seviyede olanıdır.]²³⁹ Ya'ni adl ki vasattır, tarafeyni olan ifrât ve tefrîttten hayırlıdır. Onun için mukarrebîn vech-i insân gibidir ki, kıbleye müteveccihtir. Ve yemîn ebrâra ve şimâl eşrâra işârettir ki, birinde yüze nisbetle inhirâf vardır. Ya'ni vech-i Hakk'a nâzırdır ki, muksıt aksâdır. Ve yemîn taraf-i cennete ve yesâr taraf-i nâra [203 b] münhariftir. Ve Kur'an'da gelir ki: *فَعَدَلَك* [Seni itidal üzere kıldı.] (İnfitâr, 82/07) Ya'ni Allah Teâlâ heykel-i insânı ta'dîl etti. Bir vech ile ki, zâhir-i vücûd onunla kıvâm buldu ve kalbini ve kuvâsını dahi tesviye etti bir vech ile ki, bâtın-i vücûd onunla kâim oldu. Çünkü insan bu kıvâm üzerine mahlûktur. Ona dahi gerektir ki, fi'l-i Bâî üzerine cârî olup kendi dahi ef'âlinde adli mufârakat etmeye ve zulm ve teaddî yoluna gitmeye. Tâ ki halk onun yüzünden dünyâda müsterîh oldukları gibi, ol dahi ukbâda minber-i nûrânîde âsûde ola. Zîrâ tâb-i

²³⁹ Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 273/3.

maşher herkesi arak-rîz ettiği vakitte sâyenin ne kadar safâsı vardır ma'lûmdur. Ve Kur'an'da gelir: *وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا* [Onları en koyu gölgeliklere yerleştireceğiz.] (04/57) Ya'ni tâife-i Arab ki bâdiyelerde harâret-i âftâbdan halleri harâb ve ciğerleri kebâb idi. Zîrâ enhâr yok ki ondan yüreklerine su sepeler ve eşcâr yok ki tahtında makîl düzeler yayalar. Lâ-cerem mü'minleri zıll-i zalîl ile mev'ûd ve âdilleri esbâb-i râhatla mübeşşir oldular. Zîrâ cennette âftâb olmaz ki, ihtirâktan nâşî sâyeye muhtâc olalar. Ve bâdiyeden hânelerine gelir gibi musakkafâta [204 a] zarûret bulalar. Belki onların nûrları tecellî-i aynî ve hevâları nesîm-i gaybî ve hâneleri zerrîn ve haymeleri cevherîn ve taâmları meşkîn ve anberîn ve libâsları abkarîndir. Hoşâ safâlar ki makîlin zıll-i zalîl ve karînin hûr-i îyn-i cemîl ve câmin pür-rahîk ve tensîm ve sel-sebîl ola.

Li-muharririhî:

“İçenler câm-i aşkı mest ü hayrân olmasın n'itsün?
Çekenlar bu gönül derdin ciğer kân olmasın n'itsün?

Bulanlar vech-i Yûsuf'dan cilâ-i dîde ey âşık,
Zelîhâ-veş bu halvetlerde giryân olmasın n'itsün?

Bir içim feyz-i aşkîyle uyandır âlemi Âdem,
Ya kendi başına dervîş-i sultân olmasın n'itsün?

Gül-i handânı gördükçe döner reng-i ruh-i bülbül,
Çü yoktur ihtiyârı elde nâlân olmasın n'itsün?

Ayaktan düştü bu Hakkî elinden nesne gelmez hiç,
Fenâ-fillâhta hâk ile yeksân olmasın n'itsün?”

Ey pâdişah-i dîn-i câh ve ey şehinşâh-i âlem-i penâh! Ne vech ile nâmını yâd edeyim ki, zâtî ve küllîdir ve ne sûretle vâsf-i cemâlin edeyim ki âyine-i zâtın mahall-i tecellîdir. Kani senin gibi bir serîr-i esrâra ve çâr-bâliş-i envâra [204 b] oturmuş ve kati sana benzer bir Âdem-i kâmil ki, sahîfe-i esmâyı tâ-pâ okumuş bitirmiştir. Çeşm-i cihân-i benîn bir kerre ahabâba nazar etse her biri derecede ayyûka yeter ve a'dâya bir şemşîr-i gamzen ucu dokunsa cümlesinin işi biter. Bir âyine-i pür-cilâsın ki cemî'-i kemâlâtın sûrîsinde cilve-ger olur ve bir câm-i cihân-nümâsın ki, her âşık feyzini senden alır. Bir halîfesin ki kudsiyân-i melekût halka-i mubâyaaana bende olur ve sufûf-i âlem-i ervâh nûr-i cebînine secde kılar.

Li-muharririhî:

“Senin vasfın olunmaz ey şey-i âlî-i cem miktâr,
Kalem günâhdır elde sahîfe ise gâyet târ.

Sen ol deyyânsın kim bulunmaz şibh ü mislin hiç,
Gül ü şehri asâ mahsurdur zâtına bu dâr.

Sen ol sultânsın kim yüzün bozdun bu altûnun,
Çevirdin sikkessin islâma Efrenc’i kılıp dindâr.

Nesîm-i lütfun eylesen olur gül-zâr-i cân u dil,
Şemîm-i adlün ile dâğ olur her zulümden bî-mâr.

N’ola menzil-i resen-i maksûd olursun iki âlemde
Ki minhâcın olupdur şer’-i pâk-i Ahmed-i Muhtâr.

Dem-â-dem üstüne dûr eyler ism-i a’zamı Hakk’ın,
Ne hâlettir [205 a] bu hâlet Allah Allah anla gel esrâr.

Vücûdun ser ü bâğ-i vahdet-i zâtıyyedir el-hak,
Yüzün halk ve özüñ Hak’dır dinür gerçi eden Hünkâr.

Bu Hakkî levh-i mahfûza nazar idüb yazar vasfın,
Aceb mi yâdigâr olub kalursa halka bu âsâr.”

Ve-lehû

“Hayâlinden bana her rûz u şeb sultânım eğlence,
Hadîs aşk u şevkindir kamu dillerde güft ü gû.
Kırlarlar her gice evsâfını yârânım eğlence.

Akar ser ü revân kaddine her dem gözüm yâşı yolunda.
Bana besdir dîde-i giryânım eğlence.

Gelür dil tekyesine zikr ü fikrin dâimâ uğrar,
Bu ben dervîş gam-hâre olur mihmânım eğlence.

Gönülde Hakkıyâ fikr-i sivâyı eyledim bîrûn,
Yeter şimdi zebâna zikr-i Ahmed Hânım eğlence.”

Ba’de-zâ ma’lûm ola ki, mü’mine ikâmet-i dîn her hâlde matlûbdur. Velâkin emân bulunmadıkça ikâmet-i dîn mümkün olmadığından her zamanda ittihâz-i imâm vâcibdir. Zîrâ **asker-i vâfir ile def’-i düşmene kâdir ve ref’-i livâ-i adlle istîlâ-i zulümde emri bâhirdir. Pes bu yüzden halk hânelerinde âsûde olup kâr-i dîn ve**

dünyâ ile mukayyed olur. Ve tâat-i sultân vâcibdir. Zîrâ sultân Allah Teâlâ'nın [205 b] emr-i meşrûu menzilesindedir. *من اطاعه نجا ومن عصاه هلك* [Kim ona (Sultana) itaat ederse kurtulur ve de kim ona isyân ederse helâk olur.](demişlerdir) قال الله سبحانه *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* [Her türlü eksiklikten münezzeh ve yüce olan Allah buyurdu ki:] *وَتَعَالَى* [Ey iman edenler! Allah'a itaat edin.] (Nisâ', 04/59) Ya'ni itâat-i Hak vâcibdir; emrine imtisâl ve nehyinden ictinâbiyle. Şöyle ki, eğer inkâr ederse kâfir ve illâ âsî olup azâb-i nâra müstehak olur. Ve bunda îmân bi-tarîki'l-ibâre îmân-i resmî ve bi-tarîki'l-işâre îmân-i hakîkiye şâmil olmakla delâlet eder ki, avâm ve havâs nâs Hakk'a itâatte berâberdir. **Zîrâ insân her ne kadar merâtib-i âliyyeye vâsil ve menâzil-i kurba dâhil olsa yine ondan tekâlif-i şer'iyye sâkıt olmaz.** Nitekim ba'zı ışıklar ki "Melâhide" denilir sâkıt olur, diye za'm ederler. Pes bu za'm bâtıldır. Şol cihetten ki, Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem, cümlelerin fevkinde makâm-ı mahbûbiyyete ayak basmış iken yine abd-i şekûr olmadan ötürü kadem-i şerîfeleri salâtta tûl-i kıyâmdan teverrüm ederdi. Ve bir ma'nâ ki, metbû'dan sâkıt olmaya; tâbi'den dahi sâkıt olmaz. Zîrâ tâbiin taabbüde zarûreti, metbû'dan ziyâdedir ki, metbû' tâbi'den ekmeldir. Ve Leyle-i Mi'râc'da cenâb-i nübüvvet dâhil-i dergâh-i hazret oldukta [206 a] ibtidâ kelâm *انا العبد لا اله الا الله* [Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur.] demek oldu. Ya'ni ubûdiyyetine ikrârını takdîm etti. Maa-hâzâ, ol makâm-i âlîye vusûl-i da'vâya mütehammil idi. Nitekim bir kimse pâdişâh meclisine dâhil olsa kemâl-i hiffetinden bî-şuûr olup kimesneyi gözüne mekes kadar sâlındırmaz ve âşinâlara bî-gâne muâmelesini etmeye başlar. Fe-emmâ fi'l-mesel şol ki, deryâdır, bulunmaz ve her makâmın hükmünü riâyet kılar.

Mahkîdir ki, mülûktan biri dîvân gününde baş ucuna bir Âdem ta'yîn eyleyip "Esnâ-i dîvânda sen bana *انت عبد* [Sen bir kulsun!] diye tezkîr eyle. Zîrâ ulüvv-i makâm ve ziyâde-i ihtişâmdan belki ben kendim ve ubûdiyetimi nisyân etmek câiz ola" dermiş. İşte bu ma'nâ ıslâh-i nefis etmeyenlere göredir ki, onların halleri mütelevvindir. Fe-emmâ tezkiye-i nefis eden tezkîre muhtâc olmaz. Zîrâ huzûr-i maallâh ehlidir. Onun için ehl-i temkîn, ehl-i telvînden makbûldür. Meğer ki telvînde temkîn ola. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. *فاعلم ذلك* [Bunu böylece bil!]

وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ [Ve Rasûle de itâat edin!] (Nisâ', 04/59) Ya'ni Rasûlüllâh'a, sallâllâhu teâlâ aleyhi ve sellem, dahi itâat vâcibdir. Zîrâ, Rasûlüllâh, Halîfedir. [206 b] Ve halîfenin iki hâli vardır. Biri budur ki: **Hakk'ın emir ve nehyini halka tebliğ eder. Ve bir dahi kendi bizzât emir ve nehyeder.** Zîrâ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ [Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir.] (Fetih, 48/10) sırtına mazhardır ki, onun yedi Hakk'ın yedidir ve her tasarrufu Hakk'ın tasarrufudur. Zîrâ kendinden fânî ve Hakk'la bâkîdir. Onun için Kur'an'da gelir: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ [O, kendiliğinden konuşmamaktadır. Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahy ile dir.] (Necm, 53/03-04) Zîrâ hevâdan söylemek nefsin bekâsıyladır. Rasûlüllâh'ta ise bakıyye-i nefis yoktur. Onun için kıyâmette halk “nefsî, nefsi” dedikleri vakitte, onlar “ümmeî, ümmetî” deseler gerektir. Zîrâ, “nefsî” demeye nev'an bakıyye-i hicâb lâzımdır. Onlar ise nev'-i beşerin ekmeli olmakla mertebe-i isti'dâdın gâyetine ermişler ve Hakk'ı Hakk'la görmüşlerdir ve bu mertebe-i âliyyenin sâhibine “Mazhar-i Tâmm” derler velâkin bu makâmı kemâ-yenbeğî fehmetmeye sulûk-i sahîh lâzımdır.

Ve itâat-i Rasûlde, itâat-i verese-i rasûl dahi dâhildir. Zîrâ bunlar dahi fenâ ve bekâ ma'nâlarında, pîr ve rasûl olmuşlar ve hilâfet mertebesini bulmuşlardır. Eğerçi zâhir-i hâlde onların hâline vahy demezler; belki ilhâm derler. **İlhâm ise mu'tekide huccet olur; gayra [207 a] olmaz.** Bunda ise kelâm, havâssa göredir ki, şeyh-i kâmil ve mürşid-i vâsıla i'tikâd-i tâmla mürîd olanlardır, onun için bu makûle şeyhe i'tirâz etmemek, şerâit-i tarîktandır. Ve bu ma'nâdan derler ki, مَنْ قَالَ لَاسْتَاذَهُ لَمْ يَفْلَحْ أَبَدًا [Kim hocasına 'Bu niçin böyledir?' diye sorup durursa, o kimse ebediyyen iflâh olmaz.] Pes zâhirde i'tirâz etmek adem-i felâhı müstelzim olıcak, bâtında i'tirâz nice olmak gerektir, kıyâs oluna. **Zîrâ ehl-i zâhir üstâz ise de, hatâsı gâliptir. Ve ehl-i bâtın mükâşif olmakla savâba râcihtir. Ve bu makâmın mü'mini kalîldir.** Zîrâ tasdîke sıdk-i irâdet gerektir.

وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ [Ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de itaat edin.] (Nisâ', 04/59) Ülü'l-Emr, selâtîn ve ulemâdır ki, onlara dahi itâat vâcibdir. Zîrâ, sultân halîfe-i Hak'dır. Ya'ni adlde nâib-i Hak'dır. Onun için خُطَبَا مَنَا [Bizim sözcümüz] bir de خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي الْعَالَمِ [Allah'ın âlemdeki hâlifesidir.] diye vasfederler. Ve bir kimse kırânla

bitmeyen iş sultânla biter demek câizdir. Zîrâ kahr-i sultân olmadıkça ahkâm-i şer' icrâ olunmaz. Bu sebeptendir ki, umûr-i âmme için taraf-ı sultândan müvekkiller ta'yîn olunmuştur ki, halkı unufla muâheze ederler. Maa-hâzâ, ol umûr Kur'an'ın tekâlifidir. Fe-emmâ insânın ekseri merdüm bi't-tab' olmadıklarından ihtiyârlarıyla [207 b] hizmet etmezler. Belki darb ve zecre muhtâçlardır. Bu cihetten bî-namazları ve ehl-i meyhâneyi ve gayrıları muâheze lâzımdır tâ ki mütenebbih olalar ve bir dahi fısk ü fucûra avdet etmeyeler. Ve hadîste gelir: *بعثت بالسيف [Ben kılıçla gönderildim.]*²⁴⁰ Ve bu seyf Rasûlüllâh'tan Hazreti Ömer'e ve sâir hulefâyâ ve onlardan mülûka intikâl eylemiştir. Ve bu ma'nâda mülûk-i verese Rasûl'dür. Ve bir kılıç dahi vardır ki, herc ü merc ve fitne kılıcıdır ki Hazreti Osmân'ın vaka'sında kalmıştır. Onun için ilâ-yevmi'l-kıyâm halk-ı âlem birbiriyle muhârebeden hâlî değillerdir.

Ve siyâset meşrûadır; lahmini kat' ve azmini kesretmedikçe. Fe-emmâ zamânede icrâ olunmadığından emr-i dînin işi bitti. Ve ba'zı cühelâ-i insan binâ-i Hak'dır diye müsâmahadan gelir. Zîrâ meşhûrdur ki, "Beni sokmayan yılan bin yaşasın!" derler. Fe-emmâ yolda giderken harâmî veyâ gayrı vech ile bir şakî ona dest-i dirâzlık etse ve malını nehb ü gâret eylese ol zaman onu katille iktifâ etmez; belki bulsa bedenini ihrâk-i bi'n-nâr eder. Ya gayrın dahi canı senin gibi acımamıştır. Ve mü'minler, birbirlerinin karındaşlarıdır. [208 a] Pes niçin karındaşın üzerinden zulmü def' etmezsin? Bilmez misin ki, herkesin ameli ayağına dolaşsa gerektir. Ya kâfire bile âdil denildi. Nitekim hadîste gelir: *ولدت في زمن الملك العادل [Ben âdil bir hükümdar zamanında doğdum.]*²⁴¹ fil-hakîka adl ise sıfat-i mü'mindir. Gel imdi ey hâkim ve ey zâbit! Sıfat-i adlle muttasıf olalım ve siyâseti elden koyalım. Zîrâ âhir zaman halkı umûmen ve husûsan kılıca muhtâclardır. Bu bir asırdır ki, ulemâ ve meşâyih bunda muâmeleci ve gayrılar harâmî oldular. Bizim merhametimiz Hakk'ın, Rasûl-i Ekrem'in merhametinden ziyâde midir ki, onlar hudut koydular ve âsîyi tevbeye okudular ve musırr olana bi-lâ-merhamet, tertîb-i cezâ kıldılar. Zîrâ nizâm-i âleme bâis olan budur. Fe-emmâ âhirette hakk-i abd olmadığı sûrette meşîyyet-i ilâhiyyededir. Nitekim gelir: *وَيَعْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ [Bundan başkasını (şirk), (günahları) dilediği kimse için*

²⁴⁰ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/50, 5114.

²⁴¹ Aclûnî, *age*, II, 2927.

bağışlar.] (Nisâ', 04/48 ve 116) Cenâb-ı Kibriyâ'nın ibâdını te'dîbi ne mertbededir ki, şirkten mâ-adâsının mağfiretini meşîyyet ile kayıt eyledi tâ ki, bu kelâmın zâhirine mağrûr olmayalar. Eğerçi kendi hukûkuna müteallik olan maddelerde hezâr-i isyânı affeyleye ve belki nicelerinin dahi [208 b] seyyiâtını hasenâta tebdîl kıla. Nitekim Kur'an'da gelir: فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ [Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.] (Furkân, 25/70)

Ey mü'min! Tûrâbdan süflî nesne yoktur ki, ağleb-i anâsır Âdem'dir ve anâsırın ahkâm-i mütezâddesi vardır ki, ıslâhı katî müşkildir. Meselâ hükm-i tûrâb yübûset ve hükm-i nâr kabz ve hükm-i mâ' bast ve hükm-i havâ ulüvvüdür. Ve bunların muhâmil-i sahîhası olduğu gibi muhâmil-i fâsidesi dahi vardır. Meselâ atâ mahallinde bast memdûhtur fe-emmâ hevâ-yı nefse sarfta mezmûmdur. Nitekim hayra müteallik olan umûrda لا سرف في الخير [Hayır için yapılan harcamalarda israf söz konusu olmaz.] Ve şerre müteallik olan yerlerde لا خير في السرف [İsrafta hayır yoktur.] denildi. Pes insân bir bâğ-bân gibidir. Dâimâ vücûdunu muhâfaza edip muhâlif olan nesneleri izâle ve muvâfık olanları isbât ve takviyyet lâzımdır. Fe-emmâ bu ma'nâ vücûdudur. Ve ahkâmı nedir ve hükm-i şâri' nedir ve netâyici nedir? Bilenlere göredir. Onun için ehl-i takvâdan muâhezeye müteallik nesne sâdır olmaz. Fe-emmâ ma'nâ-yı mezkûrdan gâfil ve hilye-i ma'rifetten âtıl olan ahkâm-i anâsır ve tabâia tâbi' olup kendi nefsine zulmettiği gibi gayra dahi teaddî eder. Pes onu hâli üzerine ibkâ [209 a] edip zecr ü siyâset etmemek dahi başka bir zulümdür. Ve dahi gelir: كلكم راع وكلكم مسؤولون عن رعيتيه [Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz ve her biriniz emri altında bulunanlardan sorumludur.]²⁴² Mûcibince herkes kendi zîr-i destinde olanların ahvâliyle mukayyed olmalıdır. Pâdişâh-i a'zamın zîr-i destinde olanlar cümle reâyâdır ki, avâm ve havâs bunda dâhildir. Suâl olunursa ki, bu kadar memâlikte olan bî-hisâb halkın umûriyle pâdişâh yalnız nice kâim olur? Cevâb budur ki, Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem, Muâz bin Cemel'i ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, radiyallâhu teâlâ anhümâ, ta'lîm-i dîn için Yemen'e halîfe kıldı. Ve Hazreti Ömer'i, radiyallâhu anh, sûk-i Medîne'ye muhtesib nasbeyledi. Ve kendileri dahi cemî'-i memâlike vükelâ'

²⁴² Buhari, Cuma, 11; Müslim, 33. İmare, 5. Bab, 20/1729; Ebû Davut, İmer, 1; Tirmizî, Cihat, 27.

nasbeder. Fe-emmâ استعمل خيار الناس [Seçkin insanları çalıştır!] mûcibince halkın aslah ve dahi a'dilini intihâb ve isti'mâl eder. Zîrâ demişlerdir ki, من استرعي الذئب فقد [Kim koruması için sürüyü kurda teslim ederse, zulüm yapmış olur.] Ya'ni kurt koyuna çoban olmaz ve illâ koyuna zulüm olur. Ve hadîste gelir ki, من قلد انساناً عملاً [Tebeasidan daha iyileri varken, başkasını vekil eden kimse, Allah'a, Peygamber'ine ve mü'minler cemaatına hıyanet etmiştir.] Ya'ni cemî'-i [209 b] velâyet emânettir ve hükkâm-i ümenâ' gerektir; havvân değil. Çünkü onların bâb-i dîn ve dünyâda hıyânetleri zuhûr eyleye. Sultân-ı a'zama lâzımdır ki onları dahi zecr ü te'dîb eyleye. Nitekim tevârih-i Osmâniyye'de gelir ki, Bursa'da âsûde olan Sultân Murâd-ı Evvel ki, Gâzî Hüdâvendigâr demekle ma'rûftur onun zamânına gelince irtîşâ ve şürrb-i hamr ve emsâlinin adı anılmazdı ve vücûdu yoktu. Belki bu ma'nâlar onun devletinden sonra şuyû' bulmaya başladı. Ve merhûm mağfûrun âdet-i haseneleri bu idi ki, bir kâdı veyâ bir vâliye birbiri taklîd ettikte eğer ahâlî-i kazâdan hüsn-i hâline mahzar gelirse, orada onu ibkâ eylerdi ve illâ ihzâr edip ayağından salb eder ve helâkine dek ol keyfiyyet üzerine ibkâ eylerdi. Gayrılar dahi bu hâle bakıp ibret alırlardı ve ol makûle kârda bulunmazlardı. Zîrâ insan bir mûrg-i dâne-çîn kadar dahi olmaz mı ki mûrg kendi cinsinden birini dâmda görse orada dâne mulâhaza ederse dahi dâm yanına uğramaz ve bîm-i kayda düşer. İşte buna idrâk-i mücerred derler ki, [210 a] hayvân onunla nef' ve zararı temyîz eder. Ya insan ki, erbâb-i ukûldendir, ne aceb hayrı ve şerri bilmez ve muktezâsıyla amel kılmaz ve dâm-i muâhezeye giriftâr olacağını mülâhaza eylemez. Bu cihettendir ki, kurb-i kıyâmette ba'zı defâin açıldıkta, halk hırslarından onun üzerine şol kadar izdiâm edeler ki belki binde biri ancak halâs ola. Böyle iken yine tama'-i galebelerinden ben halâs olurum diye ikbâl ve müzâhemedan hâlî olmayalar. Ve âhir onun üzerinde helâk olalar.

Suâl olunursa ki, hırs-i mâl hayr-i atâ sarf için olıcak, mezmûm olur mu? Cevâb budur ki, niyetine râcî'dir. Velâkin tahsîl ve iktisâbda ittiâb-i vücûd etmemek ve vakti onu müstev'ib kalmamak gerektir. Zîrâ taleb-i ilim ondan hayırlıdır. Ve sıdkla bir kere tesbîh ve ihlâsla bir def'a zikr ü tevhit hezâr sadakadan efdaldır. Nitekim hadiste gelir: "يا علي" واللّه لأن يهدي الله بهداك رجلاً واحداً خيرٌ لك من حمر النعم" [Ey Ali! Vallahi Allah'ın seninle bir adamı hidayet'e erdirmesi senin için kırmızı tüylü deve sürülerinden

*daha iyidir!]*²⁴³ İşte bu ulemâya ve erbâb-i irşâda göredir ki, evvelkisi ahkâm ve şerâyia hidâyet ve ikincisi meârif ve hakâika delâlet eder. Velâkin mealleri bir değildir. Zîrâ ahkâmla amelin gâyeti **[210 b]** rızâ ve hakâika ve vusûlün nihâyeti vusûl-i hudâdır. Pes netîcelerinin tefâvütünden kendilerinin tefâvütleri fehmoluna. Ve hamru'n-neam develerin sefid renk olanlarıdır ki, inde'l-Arab ziyâde makbûldür. Ve Arab ebyazdan ahmer ile ta'bîr eder. Hazreti Âişe'ye radiyallâhu anhümâ, "Humeyrâ" ıtlâkı ondandır. Ve Rûm ehline dahi Ahmer derler, Arab'a Esved dedikleri gibi. Zîrâ Rûm beyâz ve Arab siyah çerde olur. Nitekim hadîs-i şerîfte gelir: *بعثت الي الاسود والاحمر [Ben kırmızıya da siyaha da peygamber olarak gönderildim.]*²⁴⁴ Ya'ni Rasûlüllâh'ın bi'seti Arab'a mahsûs değildir. Nitekim firak-ı kefare öyle za'm ederler. Belki cümle esnâfa şâmilidir. Nitekim Kur'an'da gelir: *وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ [Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik.]* (Sebe', 34/28) Ve yine gelir: *وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ [Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.]* (Enbiyâ, 21/107) Ya'ni umûm âleminde yüz yirmi beş sınıf insân dâhildir. Ve bu takrîrden fehmolundu ki, ulemânın ta'lîm-i nâs ve meşâyihin irşâd-i ehl-i irâdet ettikleri, erbâb-ı emvâlin hayrâtından hayırlıdır. Zîrâ ıslâh-i zâhir ve bâtın ya'ni enfûste ıslâh-i âlem gibi değildir ya'ni âfâkta. Ve hadîste gelir ki: Gıpta iki nesnede cârîdir ki biri ilim ve biri maldır.²⁴⁵ Ya'ni **[211 a]** âlimin ilmine gıpta etmelidir. Zîrâ ıslâh-i dîn için bezl-i ilim eder. Ve ganînin malına gıpta câizdir. Zîrâ ıslâh-i dünyâ için infâk-i sîm ü zer eyler. Eğerçi infâkın fâidesi zâhirden halka, hakîkatta kendi nefsidir. Zîrâ infâkla rezîle-i neclden halâs olur ve malda bahîl nice mezmûm ise, ilimde bahl dahi öyledir. Hattâ bir kimse bildiği ilmi halktan ketmeylese, âhirette ağzına ateşten licâm vurula. Zîrâ bedel-i ilim için tahrîk-i leb etmedi. Lâ-cerem ona mücânis cezâ buldu. Meğer ki tâlib olan nâ-ehl ola. Meselâ ilm-i hakâyık nâ-müsteidde söylemek gibi. El-hâsıl eğer zâhirdir ve eğer bâtındır; harâmî eline seyf-i kâtî' vermek memnû'dur. Mal dahi böyledir. Zîrâ ekser nâs onu hevâsına sarf eder. Ve hadîste gelir ki: *لا يأكل طعامك إلا التقي*²⁴⁶ *[Yemeğini ancak takvalı kişi]*

²⁴³ Buhârî, Kitâbü'l-Cihat ve's-Siyer, 101. Bab; Müttekî, age, X, 28713.

²⁴⁴ Müslim, Kitâbü'l-Mesâcid, 6; Ahmed bin Hanbel, Müsned, 2/264.

²⁴⁵ Buhârî, İlim, 15.

²⁴⁶ Tirmizî, Sünen, Zühed, 44. Bab: Mü'minin Arkadaşlığı Hakkında, 2506.

yesin!/] Bu sebeptendir ki, bir garîbî isyânla Hak'tan baîd olsa eğer fukarâdan ise def-i zarûret edecek kadar vermelidir ve cârî ve emsâli dahi böyledir.

Li-muharririhî:

“Gel berü tapma ey gönül mala,
Malı ko meylini eyle hâle.

Bir gün olur harîs-i cevher olan,
Göz yumup [211 b] bahr-i fenâyâ dala.

İleri gide koma ilm ü ameli,
Mâl u rızkın senin geri kala.

Çıkarıp atlası eyninden ,
Ecel kefeni boynuna sala.

Âl ile al giydirirdi felek,
Şimdi n’oldu aceb kızıl ve ala?

Kanî ol kadr-i kâmet-i mevzûn,
Benzedi son demi nûn ü dâla.

Sığmayan kasr-i zer-nigâr bugün,
Döne kabir içre incelüb nâle.

Fâide eylemez yârın efgân,
İdelim bugün âh u nâle.

Hakkıyâ hâline mukayyed ol,
Çeşm-i ibretle bak bu ahvâle.”

Ve demişlerdir ki, sultân-ı a’zâmın emrine itâat eden vâcib sevâbiyle mesâb olur. Zîrâ Allah Teâlâ’ya itâatte onu kendi menzilesine tenzîl etti. Velâkin واطيعوا اولي الامر [Sizden olan yöneticilere de itaat edin!/] diye lafz-i itâat tekrâr olunmadı; Rasûlde tekrâr olunduğu gibi. Zîrâ Rasûl, makâm-ı hilâfet-i hakîkiyyede olmakla onun için hükm-i müstakil vardır ki, kendinin emir ve nehyi dahi Hak Teâlâ’nın emir ve nehyi gibidir. Fe-emmâ **sultânın hükmü, hükm-i Rasûl’e tâbi’dir, eğer hükmettiği sünnet ise.** Ve hüküm Hakk’a tâbi’dir, eğer hükmettiği farz ise. Ve nâfile eğerçi fil-hakîka mendûb ve müstehab ve tatavvu’ [212 a] dedikleridir ki, ferâiz ve vâcibât üzerine ziyâde kılınan umûrdur. Velâkin sultânın emrine mukârin olıcak, itâat-i üli’l-emr vâcib

olmak ile onunla amel dahi vâcib olur. Ammâ ma'siyet ile emr böyle değildir. Nitekim gelir: لا طاعة لمخلوق في معصيته الخالق [Allah'a isyan hususunda hiçbir mahlukata itaat edilmez.]²⁴⁷ Ve Kur'an'da gelir: وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا [Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme.] (Lokmân, 31/15) Ya'ni şirk ve ma'siyet husûsunda ebeveyne ve onların hükmünde olanlara itâat etmek menhîdir. Belki hilâfını etmek gerektir. Meğer ki “Seni katlederim veyâhut elin ve ayağını kat' eylerim.” diye tehdîd-i ekîd vâki' ola. Bu sûrette ona “mekre ve mecbûr” derler, mes'elesi ma'lûmdur. Ya'ni eğer “mutmaîn bi'l-îmân” ise mecbûr olduğu nesneyi söylemek veyâ işlemek şer'an murahhastır. Eğerçi sabredip katlolunsa şehîd olur. Nitekim Hacâc-ı Zâlim zamanında niceler halâs için muvâfakat ettiler ve niceler dahi dinlerinde sâbit ve râsih olup muhâlefet kıldılar. Ve bundan fehmlolunur ki, hâl-i ihtiyârda kelime-i küfr veyâ fi'l-i küfürle kâfir olur. Ve imâret-i tekzîb olan umûr dahi böyledir, zünnâr kuşanmak ve kefare takyesi giymek ve teshîr için mushafı fahzine [212 b] bend etmek ve emsâli gibi. Ve burada ba'zı ahvâl dahi vardır ki, akıldan hâriç nesnedir. Şeyh San'â'nın Kaysâriyye'de kable'l-feth, dühter-i Kayser'in aşkıyla bend-zünnâr ve raiyy-i hanâzîr etmesi gibi. Zîrâ onun netîcesi ol kızın islâmı idi. Çünkü kız müslime oldu ve orada âhirete intikâl eyledi. Şeyh-i mezbûr yine Mekke-i Mükerreme'ye avdet kıldı.

Li-muharririhî:

“İrmiş iken eli kerâmâta,
Sırrına geldi şeyhin iş bu kazâ.
Leyk-i meşhûrdur bu mes'ele kîm,
Yoktur âlemde her kazâyâ rızâ.”

Ve bâlâda olan takrîrden mefhûm oldu ki, Fatih Sultân Muhammed gününde, ittifâk-i ulemâ' ile leyâli-i mübârekede ta'yîn olunan nevâfil-i salâvât edâ olunmak gerektir. Zîrâ hükmi-i sultâna mukârandır. Ve bu hususta kîl ü kâl etmek mahz-i cehildir. Zîrâ hadîste gelir: لا تجمع امتي على الضلالة [Ümmetim dalalet üzerinde bileşmez.]²⁴⁸ Meclis-i Fâtih'te ise Akşemseddîn ve Molla Hüsrev ve sâir ulemâ ve meşâyih hâzır

²⁴⁷ Tirmizî, Sünen, Rasûlüllâh'ın Cihâdı, 29. Bab, 1759.

²⁴⁸ İbn Mâce, Fiten, 8.

idiler. Ve hâlâ salâvât-i mezkûre ekall-i mevâzi'de ihyâ olunur. Ve onun delâili başka eserimizdedir. *Ve bizim zamânımızda esnâ-i terâvihte kırâat olunan tesbîhi İstanbul'da [213 a] cevâmi'-i selâtinde "tegannîdir" diye ref' ettiler. Ve bu dahi cehl-i mahzûr.* Evvelâ tesbîh Kur'an'dandır ki, mü'minler onunla me'mûrlardır. Nitekim gelir: وَسَبِّحُوهُ [Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah-akşam tesbih edin.] (Ahzâb, 33/41-42) Ve leyâlî-i Ramazân'a ziyâde ihtisâsı nüzûl-i melâike içindir ki, onlar ehl-i tesbîhtir. Pes onlara muvâfık bulunmuş olur ki, sebeb-i saâdetdir. Ve sâniyen, tegannînin merâtibi vardır. Nitekim bâlâda ba'zı münâsebet ile zikrolundu. Binâen-alâ-hâzâ, her tegannî mekr ve heder ve harâmıdır demek habâsettir.

Li-muharrihî:

“Sen oynarsın aşktan ben inlerim ney gibi,
Sen akarsın âb-veş ben kaynarım mey gibi.”

Ve lehû

“Ko zâhid ta'nını kim bîmârdan sen sağı bilmezsin,
Gidersin bir yola ammâ sol u sağı bilmezsin.

Bu hâristân-i inkâr içre kaldın gittin âhir-kâr,
Yazıklar sana kim zâğ u zâğan-veş bâğı bilmezsin.

Tegannî dinlesen bülbulden olmaz mı çıkıp bâğa,
Ayağın bağlanıp kaldı velâkin bâğı bilmezsin.

Kimi Şîrin'e Ferhâd oldu, kimi Leylâ'ya Mecnûn,
Ne sahrâyı ne hod şol dâstân-i dâğı bilmezsin.

Bu Hakkî ağzını ter kılmak için halk olunmuşken [213 b]
Katıp birbirine zevk-i bâl u yâğı bilmezsin.”

Ve demişlerdir ki, *sultânın amel-i kalîlî, zâhidin amel-i kesîrinden efdaldır.* Zîrâ zâhid kendi nefs-i musallatı için ve sultân mesâlih-i nâsa sa'y eder. Sâni ise evvelden hayırlıdır. Onun için Hızır aleyhis selâm, âb-ı hayâta nâil oldu. Zîrâ Mukaddimetü'l-Ceyş-i İskender olup, asker için su talebinde idi. Ve burası dekâik-i ahvâl-i sûfiyyedendir ki, kendileri bilirler.

Li-muharririhî:

“İster isen cihânda âb-ı hayât,
Kadeh-i eşk-i çeşme kanlar kat.
Hizmet içre bulunur sırr-i nefis,
Nefes al geçmeden bu hoş evkât.”

Ve sultân yüzünden olan maslahat, müfsideye gâlibdir. Eğerçi avâm-ı nâs bu makûle esrâra dest-res bulmamış ve harman-i ma’rifetten garâre-i idrâkine bir dâne almamıştır. Bu sebepten zebân-dirâzlık eylerler ve ağızlarına geleni söylerler. Ve bu makûleleri red için hadîste gelir: لا تسبوا السلطان فانه في الله في ارضه [Sultana sövmeyin; çünkü onlar yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.]²⁴⁹ “Fey’”, sâye ma’nâsıdır. Nitekim murûr etti. Gûyâ sultânı sebbetmek küfrân-i ni’met olmaktır. Zîrâ bir kimse bir dirah-t-i mün-tehânın tahtında müsterîh olduktan sonra, [214 a] ol dirah-tın dâlinı ve budâğın kat’ etmek câiz olmaz. Onun için ***etrâf-i tarîkta ebnâ-i sebîl için mün-tefeün-bih olan olan eşcârı kat’ etmek menhûdir.*** Ve sâir mün-tefeün-bih olan nesnelerin muhterem olduğu dahi ona kıyâs oluna. Husûsâ ki, ehl-i hüner olup halk onun hünerinden intifâ’ edeler. Pes ne vech ile ol makûlenin memâtı talep olunur? Ve sultân ki, vücûdu avâm ve havâssa lâzım, belki cemî’-i mevcûdât onun ismiyle kâimdir; nice sebbolunup vücûdun zevâli talep olunur? Fe-emmâ bu makûle ma’nâdan âyine-i kalbine gubâr gelmeye. Zîrâ Allah ve Rasûlüllâh dahi zebân-i a’dâdan sâlim olmadılar. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir ki, “İbn Âdem beni tekzîb etti ki imâteden sonra, ihyâya kudretimi inkâr eyledi. Ve ibn âdem beni şetmetti ki Allah Teâlâ kendi için veled ittihâz etmiştir, dedi.” Bu ikisi dahi ona lâîk ve bu sözleri söylemek ona münâsip değildi. Fe-emmâ cehl-i azîminden tekzîb ve şetmeyle ve ittihâz-i veled ile kavle “şetm” dedi. Zîrâ “şetm” odur ki, gayrı naks ve hor olan nesne ile vasfıdır. Allah Teâlâ’nın [214 b] şân-i âlîsi ise ittihâz-i veledten müberrâdır. Pes bu ma’nâ Hakk’a nisbetle bir kimsenin ayıbını söylemek gibidir. Neûzübillâhi min-zâlike. Ve bunda abdin bedeli ibn-i âdem ile ta’bîr olunmakta tehdîd-i azîm vardır. Gûyâ ki, ol sözleri kâil olan kimse bil-küllîyye ubûdiyet-i Hak’dan hâriçtir. Ya’ni tanrının kavli değildir, belki nefis ve hevâ kavlidir. [Hevâ ve hevesini أفرأيت من اتخذ إلهه هواه] [Allah Teâlâ buyurmuştur ki:] قال الله تعالى

²⁴⁹ Münâvî, *age*, VI, 9788.

tanrı edineni gördün mü?] (Câsiye,45/23) Binâen alâ-hâzâ, sebb-i sultân eden kimse dahi mubâyaa-i sultândan hâriçtir. Ve âhir meyyite câhiliyye ile makbûz olur.

Li-muharririhî:

“Âh kim bu zamân-i âhirde,
Cümleden evvel olmak evlâdır.

Düşmez ağzından âlemin Âdem,
Bu da başka kazâ-i Mevlâ’dır.

Katî yüksekte uçar şimdi gedâ,
Sanki şâhîn şehten a’lâdır.

Bu zebân ü dil ü elin yoksa,
Bu namâzın sonu musallâdır.

Hakkıyâ hak olursa da sühanın,
Hasm işitirse sözü kellâdır.”

“Ey Tûbâ-zâde ahsenellâhu ileyke bi’z-ziyâde,
Sahîfe-i dilin pür-nakş-i ma’nâ ola,
Ve havz-i cânın kevseri ma’rifetle dola.”

İlimdir ki, insana şâh ve gedânın merâtibini bildirir. Ve keşiftir ki, hakâyık ve hüküm ile Hakk’a ser-furû kıldırır. Özge saltanattır ki, [215 a] murakka’dır. Ve neşîde mestûrdur. Ve garîb sırdır ki, nümû-dâr وَالطُّور * وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ [Andolsun o Tur’a, Yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba] (Tûr, 52/01-029)

ES-SADRU’L-MÜKERREM EL-VEZÎRÜ’L-A’ZAM

Ey Tûbâ-zâde, افاض الله تعالى عليك علم حقائق وافاده [Allah seni ilm-i hakâik ile feyizlendirsın ve sana ondan faydalanmayı nasip eylesin!] İşte çarh-i âftâbla devr ederek ve bu menâzil-i ma’nâda giderek bürc-i mâha nâzil olup, nûr-i bedirden müstefîd olduk ve bu menzilde dahi mizbân-i feyizden fâide-i ma’rifet bulduk. Nice ma’rifet ki, râhat ü rûh ve râh-i meclis-i ehli’l-fütûhtur. Kani sîne-çâk ki, şerh-i kitâb-i derd için minkâr-i hâme-i müyi kursa-i mâh gibi iki şakk eyleyem! Ve kani dert-nâk ki, hikmet-i Lokmân dü eş’âr ve dâr ve eş’ârdan kelimât-i tayyibe-i hakîmâne söyleyem! Ne kamerdir bu kamer ki, dâimâ bostân-ı şemsten süt emer. Ve ne nûrdur bu nûr ki, halîfe-i

pür-fürûğ sultân-ı yûh ve hâdim-i serfû'l-harekât-i dâire-i cenâb-i hûrdur. Bu bir kalbdır ki, temâşâ-gâh-i rûh-i revân ve nazar-gâh-i sırr-i âlf-şândır. الشهود اللهم اجعلنا من اهل [Allah'ım bizi, nûr-i meşhûd hürmetine şuhûd ehlerinden eyle!]

Li-muharririhî:

“Ey vezîr-i dil-pezîr sırr-i şâh-i lâ-nazîr,
Böyle olsa olıcak âlemde sultâna vezîr.

Revnağ-i rûyun bahâristân eyler âlemi, [215 b]
Âdem'e cân bahşolur etse temâşâ-yı yesîr.

Mâhsın kim ahz-i feyz edip dem-â-dem mihirden,
Mihir-i zâtından olur şu'leler aktâr-gîr.

İki kaşın “Kâbe Kavseyn”e çeker esrârı ki,
Hâl-i “ev-ednâ” meyânında onun oldu çû-mîr.

Âsaf-i şâh-i cihân olmak Süleymânlıktır,
Mihrine zîrâ olur teshîrden herkes esîr.

Hâtemin bir halkadır eyler ihâtâ âlemi,
Sûret-i şekl-i felektir kim olupdur müstedîr.

Âstân-i devlet izzet-i medârında bugün,
Kim dürür diye sorarsın Hakkî bir abd-i fakîr.”

وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي [Allah Teâlâ buyurmuştur ki:] قَالَ اللَّهُ تَعَالَى
[Ve bana ehlimden bir vezir ver. Kardeşim Harun'u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.] (Tâhâ, 20/29-32) Ya'ni
Hazreti Mûsâ aleyhis selâm Hak Teâlâ'dan birâder-i kebîri Hârûn'un, aleyhis selâm,
kendine vezâretini talep eyledi. Tâ ki, âzerini ya'ni zahrını takviyyet eyleye. Ya'ni emri
nübüvvette ona kuvvet ola. Velâkin nübüvvet vezârete mâni' olmamakla nübüvvet ve
risâlette şerîk olduğunu dahi istedi. Zîrâ enbiyâ, rezâil-i nefsâniyyeden pâklardır; buhl
ve haset ve emsâli gibi. Ve şeyhler müridleriyle ve üstâzlar şâkirdleriyle ve ebeveyn
evlâdiyle dahi böyledir. Fe-emmâ Hazreti Süleymân, [216 a] aleyhis selâm, وَهَبْ لِي مُلْكًا
[Bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver.] (Sâd, 38/35) diye duâ ettiği asl-ı mülke göre değildir. Zîrâ Rasûlüllâh sallâllâhu

aleyhi ve sellem, namaz kılarken bir İfrît-i Şihâb-i Nâr'la gelip, teşvîş vermek sadedinde olacak, Rasûlüllâh onu ahzedip, sâriye-i mescide rapt etmek murâd eyledi. Tâ ki, sabah oldukta sıbyân-i Medîne ol İfrît'le laib ederler, sonra Hazreti Süleymân'ın da'vet-i mezkûresi hatırlarına gelip, hâli üzerine terk ettiler. Pes bundan fehmlundu ki, Süleymân'a i'tâ olunan teshîr, Rasûlüllâh'a dahi i'tâ olunan teshîr, Rasûlüllâh'a dahi i'tâ olunmuş idi velâkin bil-fiil onunla zuhûr etmedi. El-hâsıl Süleymân'ın duâ-i mezkûrdan murâdı, bil-fiil zuhûr ede.

Suâl olunursa, ol mülk ve devlet ve teshîrin bilfiil zuhûru kendinden gayrıda olmadığını talep etmek sûret-i buhl değil midir? Cevâb budur ki, enbiyâ ve kümmel-i evliyâ dâiyye-i kaviyye-i kalble amel ederler ve ol dâiyye' isti'dâd-i ezeliye râci'dir. Bu cihetten *بَعْضُ الرُّسُلِ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ* [O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.] (Bakara, 02/253) vukûfu üzere ol teshîr Süleymân'a muhtass [216 b] olması mukadder idi. Lâ-cerem dâire-i kaderden bîrûn olmayıp lisân-i Hakk'la tekellüm eyledi. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. Ba'de-zâ vezîr, وز (Viz) dendir, fisk vezni üzerine ki, ثَقْل (Ağır) ma'nâsınadır. Zîrâ vezîr, pâdişâhın bârını götürür ki, bâr-i emânet sakîldir. Veyâhut وزر (vezere) dendir ki, zarûreti üzerine ki, melce' ma'nâsınadır. Zîrâ pâdişâh, umûr-i memlekette vezîre ilticâ eder, vezîr dahi re'yi ile ona iânet eyler. Onun için vezîr ziyâde âkil ve zekî gerektir. Onun için hadîste gelir ki: "Allah Teâlâ bir pâdişâha hayır murâd etse, ona hayırlı vezîr verir ki, dâimâ pâdişâhı taraf-ı Hakk'a sevk eder."²⁵⁰ Nitekim hadîste gelir: *ما من رجل من المسلمين اعظم اجراً من وزير صالح مع امام يطيعه* ²⁵¹ *ويأمره بذات الله تعالى* Ya'ni gerçi ehl-i islâmın her birinin amel-i sâlihi mukâbelesinde ecir vardır ki, indellâh onunla mükâfât olunur, fe-emmâ şol vezîr-i sâlih ki, pâdişâha mutî' ola ve ona rızâ-i Allâh'a müteallik olan umûrla emrede, onun ecir cümleden a'zam ve ekserdir. Zîrâ hayât-ı âleme sebebedir.

Ve letâif-i ahbârdandır ki, Bursâ'da [217 a] âsûde olan Çelebi Sultân Mehmed, birkaç kimselere gazab edip katletmek kaskına ol gece hapsolunduklarında, bir vezîr-i âkil ve müşîr-i sâlihi vardı ki, ol mahpuslara tenbîh edip yârın meydân-ı siyâsete

²⁵⁰ Müttekî, *age*, İmâret, VI, 14939.

²⁵¹ Müttekî, *age*, İmâret, VI, 14933, 14946.

geldikte cümleiniz bir ağızdan koyun gibi meleyiniz dedi. Ve ol sabah ki, mahall-i siyâsete ihzâr olundular. Vezîrin telkîn ettiği üzere koyun gibi çığırışmaya başladılar. Pâdişâh dahi, “Ne haldir bu?” diye vezîre hitâb edecek, vezîr dahi: “Pâdişâhım, bunlar kurbân olmaya gelmişlerdir, onun için meleşirler.” dedi. Ve bu söz pâdişâha te’sîr eyleyip cümlesinin sahîfe-i hatâları üzerine, kalem-i afv çekip, âzâd eyledi. İşte vezîr-i sâlih’in ilkâsıyla bu kadar mahpûs necât buldu. Ve bundan fehmlunur ki, ol mahpûsların fil-hakîka katle müstehak olacak kadar hıyânetleri yoktu ve illâ vezîr-i sâlih ol makûle fâsıklara sâhip çıkmazdı. Ve müstehak oldukları sûrette dahi her müstehak maktûl olmak lâzım gelmez ve illâ bâb-ı şefâat mesdûd olmak lâzım gelir. Ve hadîste vârid olmuştur ki, *شفاعتي لاهل الكبائر من امتي* [*Şefaatiim ümmetimin büyük günah sâhiplerinedir.*]²⁵² [217 b] Kebire odur ki, hakkında vaîd-i şedîd ola; katl-i nüfûs ve ukûk-i vâlidîn ve emsâli gibi. Pes peygâmbere şefâat ettiği nesneye sâirler dahi şefâat etmek mekârim-i ahlâktandır.

Li-muharririhî:

“Ey şâhdan ulüvv-i şân,
Lutf eyle sen kerem eyle.
Muhtâcdır bu dervîşân,
Lutf eyle sen kerem eyle.

Günâhımız sen bakma,
Kahrın âteşine yakma,
Nazardan bizi bırakma,
Lutf eyle sen kerem eyle.

Garîb kalmışsınız bu ilde,
Nesnemiz yokdur elde,
Bize iş bu uzak yolda,
Lutf eyle sen kerem eyle.

Şaşırdı nefsimiz bizi,
Yavı kıldık doğru izi,
Sana tutmuşuzdur yüzü,
Lutf eyle sen kerem eyle.

Halîl’e hulletin hakkı,

²⁵² Tirmizî, *Sünen*, Kitâbü Sıfâtî’l-Kıyâme, 11. Bab, 2552.

Habîbe sohbetin hakkı
Ağlayıp dir iş bu Hakkî,
Lutf eyle sen kerem eyle.”

Ve Hazreti Mûsâ'nın birâderi Hârûn, ziyâde halîm ve halûk idi. Onun için Nevâbî'-i Zemahşerî'de gelir: Gel vezîr-i Mûsâ illâ vezîr-i Mûsâ evvelki Mûsâ lisân-i Arabî'de “üstüre” ma'nâsınadır ki onunla bâş tırâş eylerler. Ve hiddet ya'ni keskinlik üstüreye lâzımdır olmakla Mûsâ ile tîz ma'nâsı maksûd olur. Ya'ni her bir vezîr üstüre gibi [218 a] keskin ve illâ Mûsâ'nın vezîri olan Hârûn yavaş ve kerîmü'l-hulkdur. Onun için Benî İsrâîl onu Mûsâ'dan ziyâde severlerdi. Zîrâ Hazreti Mûsâ tîz ve gazûb idi. Hattâ gazab ettiği zaman kalansövesinden buharlar çıkar ve belki ulular bilirlerdi. Ve belki bu ma'na idi ki, Allah Teâlâ Mûsâ'nın kalbine Hârûn'un vezâretini taleb etmeyi ilkâ etti. Zîrâ ikisi dahi hadîd veyâ halîm olsa ta'dîl bulunmazdı. Binâen-alâ-hâzâ, Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ'nın hiddetini hilâfet-i Hârûn ile ta'dîl etti. Ve Hârûn'un hüsn-i halkındandır ki, Hazreti Mûsâ berây-i Tevrât Tûr'a gittikte, Benî İsrâîl, tezyîn-i Sâmirî ile ibâdet-i gûsâle edip Mûsâ oradan avdet edip gelip onları ol halde göricek, gazaptan Tevrât'a müteallik olan elvâh-i zebercedi elinden ilkâ eyleyip Hârûn'un sakalına yapıştı ve cer eyledi. Maa-hâzâ, sinde ondan büyük idi ve birâder-i kebîr peder hükmünde olduğunu bilirdi. Böyle iken Hârûn yine mücâhele edip şemâtet-i a'dâdan hazeren ۞ تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي [Saçımı sakalımı, yolma!] (Tâhâ, 20/94) dedi ve “Senin bana böyle muâmele edecek [218 b] ne hâlin var?” demedi.

Ve bizim şeraitimizde dahi “Vâli ve kâdı, hîn-i gazabda, meclis-i hükûmete oturmaya” diye yazılır. Ya'ni gerektir ki, hasmânın da'vâsını, sûret-i gazabı zâil olduktan sonra istimâ' eyleye. Zîrâ belki gazab ve galeyân ucundan şer'a muhâlif söz söyleye veyâ yanlış iş tuta. Fe-emmâ şöyle bilesin ki, enbiyâ ve kümmel-i evliyânın gazabları efrâd-ı ümmetin gazabları gibi değildir. Pes hatâ edip kıyâs-ı nefis etmeyesin. Ve bizim peygamberimiz sallâllâhu aleyhi ve sellem gerçi gazab ederlerdi. Fe-emmâ gâliben söylemezlerdi. Belki hemân eser-i gazab yüzlerinde belirirdi. Suâl olunursa ki, enbiyâya gazab münâsib değilken, ne ma'nâdan gazûb olurlar? Cevâb budur ki, gazab sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyyedendir ki, kabza-i şimâlin hükmüdür. Allah Teâlâ dûzahı ve

behişti kabzateyn ile mâ-lâ-mâl etmek için halk etmiştir. Nitekim gelir: لَكَلِّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمْ [İkinizden (cennet ve cehennem) her birinizin dolmak hakkı vardır.]²⁵³ Suâl olunursa ki, gazab ârızdır, nitekim سَبَقَتْ رَحْمَتِي قَضَائِي [Rahmetim, gazâbımı geçmiştir.]²⁵⁴ onu iş'âr eder. Cevâb budur ki, taalluku ârız olmaktan kendi dahi ârız olmak lâzım gelmez. Zîrâ ibtidâ zâhir olan âsâr-i cûd ve rahmeti [219 a] ve sâniyen bi-hasebi cerâimi'l-ibâd, âsâr-i kahr ve gazabıdır. Bu cihettendir ki, hayr bizzât muktezîdir; Hakk'a muzâf ve şer bil-arazdır ki halka mensûptur. Ve bu makâmın gayr-ı vech ile dahi tahkîki vardır; fe-emmâ, ukûl-i nâs onu bir hoş idrâk edemez. Binâen alâ-hâzâ, ondan safh olundu ve ehline havâle kılındı.

Li-muharririhî:

“Ey ki feyz-i rahmetinle bâğ-ı dil şâd-âb olur,
Her neminden her nefeste bin gül sîr-âb olur.

Ey ki nûr-i mihr, mihrinden bulur sad tâb-i cân,
Zerresinden âlem-i dilde nice mehtâb olur.

Ey ki nâr-i kudretinden şu'le-yâb olub derûn,
Dîdeler çün çeşme ol te'sîrle pür-âb olur.

Ey ki sırr-i zâtına sûret verir rûy-i cihân,
Seyr iden ammâ ki bu yüzden seni kemâ-yâb olur.

Ey ki birrinden, berr ü bahr-i cihân pür-fâide,
Rahmetin deryâsına Hakkî gibi gark-âb olur.”

Ma'lûm ola ki, Allah Sübhânehû ve Teâlâ, şol sultânü's-selâtîn ve râfiü'l-esâtîn ve hâfizu'l-mâ' ve't-tîndir ki, مَا أَشْهَدُهُمْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ [Oysa Ben onları, göklerin ve yerin yaratılmasında şâhit tutmadım!] (Kehf, 18/51) mûcibince kâinâtı halk edip cevâhir-i nufûs ve ukûlü nazm-i sülûk-i vücûd ettiği demde benân-i kadriyetle secde-i âferînişi ne vech ile çevirdi, [219 b] kimse görmedi. Ve bu kadar ecrâm-i ulviyye ve süfliyye vaz' ve tertîbinde بِوَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُو [Bize hiçbir yorgunluk çökmedi.] (Kâf, 50/38) hükmünce zât-i şerîfine futûr ve kelâl gelmedi ve dahi ahrâf ve

²⁵³ Buhârî, 98. Kitâbü't-Tevhît, 25. Bab; Müslim, 51. Kitâbü'l-Cennet, 13. Bab, 34/2846.

²⁵⁴ Müslim, 49. Kitâbü't-Tevbe, 4. Bab, 15/275.

inkibâz el vermedi. Pes şol zât-i bî-şebîh ve bî-nazîr ki, hâlik-i sultân-ı vezîrdir, vezîre ihtiyâcî nedir? Zîrâ efred ve vâhid ve ahaddir ve O'na vâhid ve ahad demek adedin mukâbelesinde olduğundan değil, belki kemâl-i istiğnâsını takrîr içindir ki, âlemi birbiriyle zevc eyledi. Tâ ki, Muîn isminin hükmü zâhir ve mahlûkun fî-nefsi'l-emr acz ve za'fını bâhir ola. Fe-emmâ bu bir vâhiddir ki, âlâf O'nun akdârına muhtâç ve Ol her vech ile bî-niyâz ve zât ve sıfât ve ef'âlinde bî-enbâzdir. Hazreti Süleymân'ı, aleyhis selâm, bu kadar pür-temkîn ve pür-iktidâr ve pür-teshîr kılmış iken Âsaf'ı hâtemi gibi medâr-i mülkü kıldı ve umûrunda muayyen kılıp arş-i Belkîs'ı ona ihzâr ettirdi. Ve Hazreti Mûsâ aleyhis selâm, Tûr'da münâcâta tahsîs ve i'tâ-i Tevrât'la bu kadar teşrîfinden sonra yine birâderi Hârûn'u, aleyhis selâm, hâl-i gaybetinde makâmında halîfe ve hâl-i huzûrunda muîn ve vezîr ve emîn ve vekîl [220 a] eyledi.

Ve *Hazreti Mehdî Muntazar* radiyallâhu anh ve âhir zamanda memâlik-i dîne zînet-ârâ ve dâfî'-i a'dâ ve râfî'-i efkâr ve ârâ oldukları vakitte *yedi aded vezîrle mütezâhir olsalar gerektir ki, onlar Ashâb-i Kehf'tir*. Ve bu vüzerâ-i seb'adan her biri ulûm-i vezâretten bir ilm-i acîb ile mümtâz ve bir ma'rifet-i garîbe ile ser-efrâz olup îânet-i Mehdî kılalar. *Ve Âl-i Osmân'ın yedi aded Kubbe Vezîri dedikleri vüzerâ-i seb'a-i mezkûrdan me'hûzdur. Ve bundan fehm olundu ki, muîn-i devlet ve yâver-i saltanat olan kimse ukalâ ve ulemâdan olsa gerektir*. Zîrâ Hazreti Mehdî bir mahsûs melek ile mülhem ve belki bilâ-vâsita ahz-i feyz-i ilâhî ile mükerrem iken yine vüzerâ-i seb'a ile muâvenete zarûret messetti. Ve bunlardan gayrı dahi cedd-i büzürg-vârları Hazreti Murtazâ'nın, kerremallâhu vechehû, rûhâniyyetleri onlara munzam ve bir rûh-i küllî dahi tev'em olduğu müsbettir. Zîrâ Hazreti Mehdi, Hazreti Fâtümetü'z-Zehrâ' radiyallâhu anhâ zürriyetindendir. Eğerçi Âl-i Abbâs'tan olmak üzerine dahi kavlı vardır. Fe-emmâ evvelkisi esahhtır. Ve Mehdi'nin vilâdeti seksenden sonra ve zuhûru re's-i [220 b] miededir.

Li-muharririhî:

“Ey Mehdî! Kîm âhir zamân oldu,
Kani evvelki demler şimdi hep yahşî yamân oldu.

Kenâra çık biricik kandesin gel ey dür-i nâ-yâb.
Sözün zîrâ ki nazm-i âleme ıkdü'l-cümân oldu.

Girîbânım yeter ser-pençe-i mihnette kalmıştır,
Bu köhne hâne-i dilde yeter gam mihmân oldu.

Acebdır devr-i mihr ü mâhda bir mihribânım yok,
Bu behrâm-i felek cellâd-i bî-emn ü emân oldu.

Hamîde kadleri tîr-i belâdan seyr iden Âdem,
Siper tuttu kazâyı dîde bunda kemân oldu.

Yakînım böyledir kim Hakkıyâ dâr-i melâmette,
Selâmet bulmak Âdem dönme hâliyle kemân oldu.”

ان لي وزرين في الارض ابابكر وعمر و وزرين في السماء
[Benim yeryüzündeki iki vezîrim Ebu Bekir ve Ömer; gökyüzündeki iki vezîrim ise Cebrâîl ve Mîkâîl'dir.]²⁵⁵ Ey nükte-şinâs ve hakîkat istînâs, Rasûlüllâh sallâllâhu aleyhi ve sellem, âfâkta kalb-i insân gibidir, âlem-i enfüste ya'ni kalb medâr-i a'zâ ve kuvâ olduğu gibi, onlar dahi kurb-i kâinât oldukları cihetten medâr-i ulviyyât ve süfliyyâtıdır. Ve enfüste kalbin iki vezîri akl-i kudî ve rûh-i izâfîdir ki, sultân-ı kalbe dâimâ tedbîr-i [221 a] hasen ve ilhâm-ı müstahsen ile iânet ederler. Ve memleket-i vücûdun nizâm-i umûruna sebep olur. Pes Ebû Bekr'in vezâreti, cânib-i rûha ve Ömer'in vezâreti, cânib-i akla râci'dir. Ve Cebrâîl'in vezâreti ism-i Alîm'e nâzırdır ki, ilim ve ma'rifet gıdâ-yı rûhtur. Ve Mîkâîl'in vezâreti ism-i Kayyûm'a dâirdir ki, me'kûlât ve meşrûbât sebep-i bekâ-i cesettir. Ve akıl rûhun arzı olduğu anâsıra taalluku hasebiyle ve gıdâ ve ilmin semâvî olduğu te'sîrât-i ulviyye sebebiyledir. Zîrâ ahkâm ve şerâyi' semâdan nüzûl ve esbâb-i rızık dahi oradan hubût eder. Nitekim Kur'an'da gelir: *وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* [Semada da rızığınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır.] (Zâriyât, 51/22) Çünkü vücûd-i insânî bir dârdır ki, erkân-i erbaa-i anâsırı müştamil ve nefis ve akıl ve rûh ve kalbi hâvîdir. Onun için “Evtâd-i Erbaa” derler ki, dünyânın dört tarafını hıfzederler. Ve bunlar kutbun husûs üzerine vezîrlidir. Ka'be-i Mükerrrem onun erkân-i erbaası, Ka'be'ye nisbetle nice ise bunlar dahi kutba nisbetle öyledir. Ve iki vezîr dahi vardır ki, onlara “İmâmân” derler ki, kutbun biri sağında ve biri solundadır ki, kutbun intikâlinde solunda olan İmâm, [221 b] kâim-makâm-ı kutb olur.

²⁵⁵ Münâvî, *age*, II, 2438.

Ebû Bekir gibi ki Mekke’de iken Rasûlüllâh’ın yemîni idi ba’de’l-hicre, yesârları oldu. Onun için cümleden mukaddem makâm-ı hilâfet buldu. Sırrı erbâbına mufavvazdır.

Ve vezîr-i a’zam olan kimse *Vekîl* ismine mazhardır ki, sultânın vekîl-i mutlakıdır ve bu vekâletin tahtında cemî’-i esmâ dâhildir. Harem-i sultânîde olan esmâdan mâ-adâ ki vekîl dâhil-i serâyâ müdâhele etmez ve etse dahi hikmete muhâliftir. Nitekim sırrı bâlâda ifâde olundu. Ve bu vekâlet-i kübrâ ve vezâret-i uzmâdan ötürü vezîr, pâdişâhın yemînidir. Bu sebepten tertîb-i mecliste sağ tarafında oturur ve alayda sağ cânibinde yürür. Ve bu sırâ vâkîf olmayan âdem şeyhü’l-islâmı yemîn eder. Nitekim zamânında Sultân Mustafâ eyyâmında vâkî’ oldu. Ve ehlüllâhın tertîb-i keşfîleri üzerine cârî olmayıp ve bu makûle esrârdan gâfil olup tağyîr-i etvâr edenlerin kelleleri gûy-veş meydân-ı fenâda yuvalandı. Ve gerdenleri şemşîr-i tîz-âb-i hurde-i kahra kat’ olundu. İşte cehl ile haddini tecâvüz edenin diraht-i vücûdu böyle bâr-ver olur ve herkes ettiğine göre cezâ-i [222 a] vifâk bulur.

Li-muharririhî:

“Ey gönül ahvâl-i âlem oldu nakş-i dest-mâl,
Ger gözün var ise bak hâl-i cihâna örnek al.

Rûy-i ikbâlin sardır bâdâd-i bâr âkıbet,
Berg-i gül-veş turalım kim olası rengiyle al.

Şem-i ömr-i nâzenîn irişdi âhir dâmene,
Hâl-i dilden bî-haber dönmekte fânûs-ı hayâl.

Ser-veş eflâk irse ger serin bu bağda,
Bir olup bây ü serin bir gün ola mânend-i dâl.

Düşmanın bağı delinsin ok gibi sen doğru ol,
Görelim Hakkî yine mecz ola n’ola mâl?”

Ve hadîste gelir ki, namazı terk etmek ve şehevâta ittibâ’ eylemek ve meyl-i hevâ kılmak ve ümerâ-i hâin ve vüzerâ-i fâsık olmak eşrât-i sâattendir. Ve bu demlerde kalb-i mü’min suda tuz erir gibi eriyip tağyîr-i münker etmeye kâdir olmasa gerektir. Ve ol günde ezell-i nâs şol mü’mindir ki, halk arasında havfle yürür. Zîrâ eğer söylerse onu ekledeler ve sükût ederse gayz ve gazab ile helâk olur. Ey mü’min, turalım ki sen şemse kamer oldun, velâkin husûfû bilir misin? Ve farz edelim ki, bedriyyet buldun,

sehâb-i kesîr yüzüne perde-âviz olacağını fehmeyley misin? Nûr-i şems bile yanına kalmaz ki hâlâ koynuna almıştır ve dürr-i yâb-i [222 b] kulzüm bir âverde-i kenâr olur. Eğerçi şimdilik sadeft e karâr-ı kâhin bulmuştur. Yazık insâna ki, göğsün gerdef gibi seyliden haberi yoktur ve hayf ibn âdeme ki, pederi ve selefi ahvâlin nisyân etmekle cehâlete müteallik olan umûru pek çoktur.

Li-muharririhî:

“Ey kamer yüzlü, şeker sözlü semenden ver haber,
Nev-bahârın vaktidir, tâze çemenden ver haber.

Hâr-zâr olur dediler bu gülistân âkıbet,
Böyle kalmaz çünkü bu gülden dikenden ver haber.

Bir melek-meşreb Süleymân’ın çün oldun âsîfi,
Nice oldu hâtem-i Cem-Ehrimen’den ver haber.

Eyledim gark-âb deryâ-yı fenâ çün ben beni,
Söyle sen bâri bu sâhil içre senden ver haber.

Hakkıyâ der-bestedir şimdi serây-i ma’rifet
Feth-i bâb et halka sen Hak’dan gelenden ver haber.”

SONUÇ

Tuhfe-i Hasekiyye, İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri'nin en önemli ve hacimli eserlerindendir. Bu, hem işlediği konular açısından hem de işleyiş şekli açısından böyledir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Bursevî Hazretleri'nin çıkış noktası, dayanağı genellikle Kur'an ayetleri ve hadîs-i şerîflerdir. Meşhûr Kur'an tefsîri Rûhü'l-Beyân da kendi alanında buna en güzel örnektir.

Diğer taraftan Bursevî Hazretleri bir mutasavvıftır. Hayata bakışını belirleyen en önemli unsur, yaşadığı ve feyzini aldığı derûnî bir mistik tecrübedir. Bu eserinde de kendisini en güzel şekilde gösteren tecrübesiyle, peygamberimizin Hz. Âdem'e kadar olan nesebini anlatmış, yeri geldikçe hayatlarını anlattığı kişilerden hareketle hemen bir tasavvufî mevzûyu açmıştır. Eseri klasik İslam tarihi kaynaklarından ayırıp ruh, heyecan ve his katan da bu olsa gerektir.

Peygamberimizin soyunu anlatmasının sebebi olarak "Teşrîf-i neseb-i nebevî" derken, aslında başta kendisi ve eseri okuyanların, Hz. Peygamber ile yakınlığı amaçlanmış görünmektedir. Çünkü gerçek manada şeref ve yücelik, Hz. Peygamber ve soyundan geldiği peygamberlerle yayılma imkanı bulmuştur.

Bursevî, Peygamberimizin soyunu anlattıktan hemen sonra Osmanlı Devleti ile ilgili orijinal yorumlarına geçmiştir. Aslında eserde işlenen konular birbiri içine geçmiş vaziyettedir. Yani günümüz sistematik bilim anlayışıyla bakıldığında konu bütünlüğünden ziyâde, birçok konu iç içe ve karmaşık bir şekilde örülerek ortaya koyulmuştur. Bu durum, herhalde eski eserlerin çoğunda böyledir dersek, çok da yanılmış olmayız.

Nitekim eser boyunca Osmanlı Devleti'nden yer yer bahsedilmiştir. Halîfe'nin Kureyş'ten olma şartı gibi tartışmalar varken, Osmanlı yöneticilerinin Kureyş'ten olmasa bile üstün güçleriyle, asıl hükmünde oldukları ve Mekke Şerifleri'ne göre Ensâr mertebesinde oldukları ortaya konulmuştur. Tasavvufî temellere dayalı olarak kurulan Osmanlı Devleti'nin bu şekilde mansûr ve muzaffer oldukları da vurgulanmıştır.

Aynı şekilde Osmanlı sultanlarını Huddâmü'l-Haremeyni'sh-Şerîfîn diye isimlendirerek onların güzel amel ve niyet bakımından, insanın a'zâ ve kuvvetlerinden kalb gibi olduklarını söyleyen Bursevî, insanın kalbi nasıl ki bedeni yöneten bir merkezse, onlar da yani Osmanlı sultanları da bu şekilde âlemin yöneticisidirler. Zira kutb-i zâhirdir ki Haremeyn'e ve diğer İslâm beldelerine yardım ve feyiz onlardan ulaşır. Din ve dünya işleri onlarla muntazam olur. Bundan dolayı saltanatın merkezi olan İstanbul, Mekke'ye göre Medîne gibidir. Çünkü İstanbul, topluluk ve kuvvetin merkezidir.

Bu görüşleriyle Bursevî, Osmanlı Devletini çok seven ve onu manevî açıdan da yücelten bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yani sadece âhiretle ilgili işlere bakan bir mutasavvıf değil, bizzat savaflara da katılarak gösterdiği gibi devletin bekâsını düşünen, onun yükselmesi için çalışan ve onu manevî açıdan da yorumlayarak madde ve ruh, görünen ve görünmeyen, dünya ve âhiret gibi keskin ayrımlar yerine, vahdet-i vücûd anlayışının da bir netîcesi olarak, insanı âlemle, alemleri de insanla beraber tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışan bir yüksek mevkîdedir. Görüşlerinin bugünlere kadar yaşaması da bunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak şunu ifade etmek gerekir ki eser çok renkli ve heyecan vericidir. İçerdiği tasavvufî ve ahlâkî feyizler ile manevî hayata dair açılımlar sağlayan, güncelliğini koruyan değerli ve faydalı bir eserdir.

LÜGATÇE

A

Âfil: Batan, görünmeyen

Ârâ: Süsleyen, bezeyen

Âvihte: Asılı

B

Bâlî: Eski, koca, köhnemiş

Bâr-âver: Meyve veren, iyi netîce veren

Be-dergâh: Kapıya çıkma

Behrâm: Merih yıldızı

Besâtet: Dilde özgünlük, serbest söyleyiş

Beyâbân: Çöl, kır

Bıkâ': Ülkeler, topraklar

Bî-enbâz. Ortaksız

Bîm: Korku

Büz: Keçi

Bûş: Bir çeşit yapıştırıcı

C-Ç

Câmûs: Su sığırtı, manda

Câ-nişîn: Birbirinin yerine geçen, oturan

Cây-gâh: Yer, makam, mevki, rütbe

Çâr-bâliş: Padişahın oturduğu dört katlı şilte

D

Dahâmet: İrilik, kocamanlık, şişkinlik, kalınlık, kabalık

Dâm: Tuzak

Debûr: Batıdan esen rüzgar

Dest-mâl: El bezi, el havlusu

Devân: Koşan, yürüyen

Deyyâr: Râhip

Dîbâ: Bir çeşit zarif çiçekli ipek kumaş

Dühter: Kız, nedîme

Dûde: Küçük solucan, kurtcağız

Dûr u dırâz: Uzun uzadıya

E-F-G

Edm: İki nokta arasını birleştirme

Fahm: Kömür

Fahz: Uyluk ile kalça arasındaki kısım

Fekk: Esîri kurtarma, geri alma

Fezâhat: Ayıp örtmek

Gâlî: Değerinden fazla

Garâre: Büyük kıl çuval

Gass ü semin: Zayıf ve semiz

Gayn: Kalın perde

Gırbâl: İri delikli kalbur

Girîbân: Elbise yakası

Gubâr: Toz

Gülû-gir: Boğaz tutan

Gûş: Kulak

H

Hamîde: Eğilmiş, kambur

Hark: Yarıp, yırtma

Hayme: Çadır

Hem-seng: Bir tartıda, aynı ölçüde

Herem: Kocama

Her-giz: Asla

Her-gûş: Tavşan

Hetk: Yırtma, perdeyi yıتما

Hod-be-hod: Kendi kendine

Hübûb: Rüzgâr

Hûn-âbe: Kanlı göz yaşı

Huûlet: Akrabalık

I-İ-J-K-L

Ikdi'l-cümân: İnci gerdanlık

Îrâka: Dökme

İnhirâf: Doğru yoldan sapma, bozulma

İstinâs: Alışma

Jeng. Pas, küf, kir

Kaht: Muhtaçlık, kıtlık

Kand: Şeker usaresi

Kelâl: Yorgunluk

Kerkes. Akbaba

Kulzüm: Deniz

Kurre: Soğuk

Kürük: Deve yavrusu

Künde: İri ve kalın ağaç

Licâm: Hayvanın ağzına vurulan gem

M-N-P-R-S-Ş

Ma'z: Keçi	Pâlûde: Saf, taze, süzölmüş, pelte
Merg: Çayır, sebze	Pey-rev. Arkası sıra giden
Merrü'l-mezâk: Tadı acı	Ramh: Süngü
Meşâmm: Burun	Rasen: Yular
Mevc-engiz: Dalgalar koparan, çıkaran	Reşâş: İnce yağmur
Muânaka: Boyuna sarılma, kucaklaşma	Reşk: Kıskanma
Mugaylân: Deve dikenı	Revgân: Yağ
Murakka': Yamanmış	Reyn: Kir, pas
Mutî: Ayak basılan yer	Rigestân: Kumluk
Münekker: Bilinmeyen	Ruâf: Burun kanaması
Minkâr: Yırtıcı kuş gagası	Rûbâh: Tilki (gerç.) Hile (mec.)
Mis: Bakır	Sahr: Kaya
Mûr: Karınca	Saluki: Arap av köpeğı, tazısı
Necm-i gîsû-dâr: Kuyruklu yıldız	Sanâdîd: Başkanlar
Nehb ü gâret: Yağma, çapulculuk	Sehm: Ok
Nigâh: Bakış	Semûm: 1. Sam yeli 2. Zehirli madde
Nuhûset: Uğursuzluk	Ser-bâz: Cesur, yiğit (asker)
Nühâs: Bakır	Sorh: Kırmızı
Nütüvv: Kemik çıkıntısı	Sınv: Dal, budak
	Sil: Verem

Sûrbî: Kurşunî renkli

Sû-be-sû: Her tarafa

Şeâmet: Uğursuzluk

Şemâtet: Başkasına gelen belaya
sevinmek

T-U-V-Y-Z

Tasa'ud: Yukarı çıkma

Teheccî: Heceleme

Tekâtur: Damla damla dökülme

Tendürüst: Afiyet

Tev'em: İkiz

Tîr ü kemân: Ok ile yay

Ukûk: Ana-babaya âsî olma

Unuf: Sertlik

Vâfir: Çok, bol

Vesâtet: Araya girme

Yerâ'. Yontulmamış kalem

Yübûset: Kuruluk

Zâd: Azık

Zefer: Payanda

Zehre: Cesaret

Zer-nigâr: Altınla işlenmiş

Zimâm-ı hâl: Şu an, hâlin yuları

Zühre: Bakır

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. **Keşfü'l-Hafâ**, I-II, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire, 1351.
- Ahmed bin Hanbel. **Müsned**, I-X, Beyrut, 1993.
- Algül, Hüseyin. **İslâm Tarihi**, I-IV, İstanbul, 1986.
- Ankaravî, İsmâil. **Nisâbü'l-Mevlevî Tercümesi**, Farsça'dan İzahlarla Tercüme Eden: Tâhirü'l-Mevlevî, Haz. Yakup Şafak-İbrâhim Kunt, Konya, 2005.
- Ateş, Ali Osman. **Kusay b. Kilâb mad.**, **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002.
- Ateş, Süleyman. **İslam Tasavvufu**, Ankara, 1972.
- Avcı, Casim. **Kureyş mad.**, **DİA**, C. XXVI, Ankara 2002.
- **Kinâne mad.**, **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002.
- Başyemenici, M. Zeki. **İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbü'z-Zikr ve's-Şeref Adlı Eseri**, (Yüksek Lisans Tezi) Danışman: Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz, MÜSBE, İstanbul, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. **Âdem mad.**, **DİA**, C. I, İstanbul, 1988.
- Buhârî. **Câmiü's-Sahih**, Terc. Mehmet Sofuoğlu, I-XVI, Ötüken Yay., İstanbul, 1989.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. **Tuhfe-i Hasekiyye**, Süleymâniye Küt. Mihrişah Sultan, 164.
- **Kitâbü'l-Envâr**, Çev. Nâim Avan, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- **Kitâbü'n-Ne'ice**, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, C. I-I.
- **Ferâhu'r-Rûh Muhammediye Şerhi**, Haz. Mustafa Utku, Uludağ Yay., C. I, İstanbul, 2000, C. III. İstanbul, 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, 1997.
- Cengiz, Muammer. **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyye'sinin Birinci Bölümü** (Metin ve Tahlil), Danışman: Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Cîlî, Abdülkerîm b. İbrâhim. **İnsân-ı Kâmil**, Terc. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Nşr. Remzi Gökner, Kitsan, İstanbul, 1996.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 23. Baskı, Ankara, 2006.

Dimaşkî, Muhammed bin Sâlih. **Peygamber Külliyyâtı-I**, Edtr. Yusuf Özbek, İstanbul, 2006.

Drahşan, Cemşit ve Olgun, İbrahim. **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara, 1967.

Ebû Tâlib Mekkî. **Kûtü'l-Kulûb, Kalblerin Azığı**, Terc. Yakup Çiçek, Umran Yay., İstanbul, 1999.

Eraydın, Selçuk. **Tasavvuf ve Tarikatler**, İstanbul, 1981.

Erginli, Zafer (Edt.). **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay., İstanbul, 2006.

Eser, Zülfiye. **Es'iletü's-Sahafîyye ve Ecvibetü'l-Hakkîyye**, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İstanbul, 2003.

Fayda, Mustafa. **Abdümenâf b. Kusay mad., DİA**, C. I, İstanbul, 1988.

----- **Adnân mad., DİA**, C. I, İstanbul, 1988.

Halaçoğlu, Yusuf. **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

Hamîdullah, Muhammed. **İslâm Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, I-II, Ankara, 2003.

Harman, Ömer Faruk. **İsmâil mad., DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001.

----- **Nûh mad., DİA**, C. XXXIII, İstanbul, 2007.

Hucvirî, **Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi**, Haz. S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1996.

İbn Arabî. **Fusûsü'l-Hikem**, Çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1981.

----- **İbn Arabî'nin Risâleleri**, Terc. Vahdeddin İnce, C. I, İstanbul, trs.

----- **Özün Özü**, Türkçesi: İsmâil Hakkı Bursevî, Edtr. Recep Kibar, İstanbul, 2005.

----- **A. Avni Konuk Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi**, Haz. Mustafa Tahralı, İz Yay., İstanbul, 1992.

İşpirli, Mehmet. **Saray Teşkilâtı, Osmanlı Devleti Târîhi**, Edtr. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, I-II.

İz, Mahir. **Tasavvuf**, Neşre Hazırlayan: Ertuğrul Düздаğ, Türedav, 3. Baskı, trs.

Kara, İhsan. **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi, (III. Bölüm)**, Danışman: Prof. Dr. Muıstafa Tahralı, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Kara, Mustafa. **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul, 2003.

Karagöz, İsmail; Paçacı, İbrahim, (Redaksiyon) Kurul. **Dînî Kavramlar Sözlüğü**, D.İ.B. Yay., Ankara, 2006.

Kaya, Mahmut. **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, İstanbul, 2005.

Kazıcı, Ziya. **İslâm Kültür ve Medeniyeti**, Timaş Yay., İstanbul, 1996.

----- **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 2003.

----- **İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Osmanlı Müesseseleri**, MÜİFD, Sayı: VII-IX, İstanbul, 1989.

Kelâbâzî. **Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf**, Haz. S. Uludağ, İstanbul, 1992

Kılıç, Hamza. **Zikir ve Tevhîd Eğitimi**, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Konevî, Sadreddîn. **Vahdet-i Vücûd ve Esasları**, Terc. Ekrem Demirli, İz. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Konuk, A. Avni. **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, (haz: Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın), İstanbul 1999, C. I.

Köksal, Mustafa Âsım. **Peygamberler Târîhi**, T.D.V. Yay., Ankara, 1995, I-II.

Kuşeyrî. **Kuşeyrî Risâlesi**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2003.

Kübrâ, Necmüddin. **Usûl-u Aşere**, Haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. **Mudâr mad., DİA**, C. XXX, İstanbul, 2005.

----- **Nizâr b. Mead mad., DİA**, C. XXXIII, İstanbul, 2007.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995.

- Münâvî. **Feyzü'l-Kadir Şerhi'l-Câmii's-Sagir**, I-VI, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, 1938.
- Müslim. **Sahih-i Müslim**, Dâr-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire, 1955.
- Mettekî. **Kenzü'l-Ummâl**, I-XVI, Beyrut, 1985.
- Nablûsî, Abdülganî. **Gerçek Varlık**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2003.
- **Âriflerin Tevhîdi**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2003.
- Namlı, Ali. **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı**, İnsan Yay., İstanbul, 2001.
- Nesefî, Azîzüddin. **Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil**, Türkçesi: Mehmet Kanar, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- Öztürk, Şeyda. **İsmail Hakkı Bursevî'nin İki Tuhfesi: Tuhfe-i Vesîmiyye-Tuhfe-i Aliyye**, Danışman: Doç. Dr. Mahmut Erol KILIÇ, MÜSBE, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999.
- Seccâdî, Seyyid Câfer. **Tasavvuf ve İrfân Terimleri Sözlüğü**, Çeviri: Hakkı Uygur, İstanbul, 2007.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi. **Tasavvuf Sözlüğü "İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil**, Haz. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2008.
- Şiblî, Mevlânâ. **Asr-ı Saadet**, Mütercim: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1973.
- Tahrâlî, Mustafa. **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C. III, İstanbul, 2000.
- Taner, Aydın. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık**, AÜ Basımevi, Ankara, 1974.
- Tirmizî. **Sünen**, Mütercim: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay., İstanbul, trs.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. **Lümâ' İslâm Tasavvufu**, Haz. Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996.
- Türer, Osman. **Osmanlı'nın Temelindeki Manevî Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf**, Osmanlı Ansiklopedisi, Edtr. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, C. IV.
- Uzun, Mustafa. **Devriye mad., DİA**, C. IX, İstanbul, 1994.

Ünal, Sadettin. **Kâbe Mad., DİA**, C. XXIV, İstanbul, 2001.

Yılmaz, Hasan Kamil. **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, 10. Baskı, İstanbul, 2004.

Yurtsever, Murat. **İsmail Hakkı Bursevî mad. DİA**, İstanbul, 2001.

İnternet: www.yazmalar.gov.tr

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN
TUHFE-İ RECEBİYYE ESERİNİN TAHKİK VE
DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELİM ÇAKIROĞLU

İSTANBUL, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN
TUHFE-İ RECEBİYYE ESERİNİN TAHKİK VE
DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELİM ÇAKIROĞLU

Danışman: PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ

İSTANBUL, 2006

ÖNSÖZ

Kâinat içinde yegâne şuurlu varlık olan insan, kendi varlığı ile birlikte aşkın bir yaratıcının varlığını da benliğinin derinliklerinde hisseder. Fizikî ve psikolojik yapısı itibariyle iç içe birçok sistemden oluştuğunu, içinde yaşadığı tabiatın da olağanüstü bir ahenk ve düzen taşıdığını farkedenden insan aşkın yaratıcının bu eseri karşısında hayranlığını gizleyemez. Akl-ı selîm ile baktığında enfüste ve âfakta Allah'ın varlığına delâlet eden âyetleri görür. Aşkın varlığın tezâhürleri olarak her bir varlıkta isim ve sıfatların tecellîlerini idrak eder.

Esmâ-i hüsnâ Allah Teâlâ'yı bilmede nirengi noktasını oluşturmaktadır. Cenâb-ı Hakk kendisini isim ve sıfatlarıyla tanıtmaktadır. İsim-müsemma bakımından Allah'ın isimleri idrak seviyemize, kavrayış alanımıza bağlı olarak O'nu bize tanıtmaktadır. Peygamber Efendimiz "Allah'ın doksan dokuz isminin bulunduğunu, onları sayanların cennete gireceğini" buyurmuş, ayrıca bir münacâtında Allah'a ait isimlerin bilinme derecelerini sayarken sonuncu derece olarak "Yahud gayb ilminde bırakıp, Kendin için tercih ettiğin isimlerinle Sana yalvarıyorum" demek suretiyle İlâhî isimlerin çokluğunun yanı sıra bilmediği isimlerin de bulunduğuna işaret etmiştir.

Kur'an'da Allah'ın esmâ-i hüsnâsının bulunduğunu ifade eden âyetlerin yanı sıra hadiste zikredilen Allah'ın doksan dokuz isminin bulunduğunu belirten rivâyeti esas alarak İslâm âlimleri esmâ-i hüsnâ konusunda çalışmalar yapmışlar, bu isimlerin neler olduğunu Kur'an ve sünnetten çıkarmışlar, çeşitli tasnifler yaparak belirledikleri sayıdaki isimleri şerh etme gayreti içinde olmuşlardır. Bunun netîcesi olarak esmâ-i hüsnâ telif türü ortaya çıkmış, gerek nesir ve gerek nazım olarak pek çok eser kaleme alınmıştır.

Esmâ-i hüsnâ konusunda sûfî âlimlerin telif ettiği eserler oldukça fazladır. Yüzden fazla eser telif eden ve eserleri günümüzde de büyük ilgi gören, *Rûhu'l-Beyân* müellifi olarak bilinen ve Celvetiyye tarikatının en meşhur simâlarından biri olan İsmâil Hakkı Bursevî (1137/1725) de esmâ-i hüsnâ konusunda müstakil bir eser

yazan mutasavvıflardandır. Onun tezimizin konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Recebiyye*'si esmâ-i hüsnâdan on iki ismin şerh edildiği bir eserdir.

Bugüne kadar İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri üzerinde yüksek lisans ve doktora çalışması yapılarak, ilim ve irfan dünyasına kazandırılmıştır. Bu çalışmamızda, eserleriyle etkisi günümüze kadar süren Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye* isimli eserinin tanınmasına, böylece fikirlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçladık.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; tezin bütünlüğü açısından ilk önce esmâ-i hüsnâ terkinin anlamı Arap dili bakımından tahlil edilmiş, Kur'an'da geçtiği yerlerde Bursevî'nin bu âyetlere yaptığı yorumlara değinilmiştir. İsimler konusunda sûfilerin yaklaşımı genel bir şekilde ele alınmış, esmâ-i hüsnânın sayısı sûfilerin bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca esmâ-i hüsnâ çerçevesinde tartışılmış olan “ism-i a'zam” konusu da genel bir değerlendirmeye birlikte ele alınarak mutasavvıfların görüşleri zikredilmiştir. Tasavvufî esmâ-i hüsnâ şerhlerinden bir kısmı tanıtıldıktan sonra *Tuhfe-i Recebiyye* hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye*'de ele aldığı on iki esmâ tahlil edilmiş, diğer mutasavvıfların bu isimler hakkındaki görüşleri serdedilmiş, akabinde de Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye*'de bu isimleri nasıl değerlendirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, *Tuhfe-i Recebiyye*'nin transkripsiyonu âyet ve hadislerin tahriri ile birlikte yapılmıştır.

Tezin hazırlanması sırasında engin hoşgörüsüyle destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz Bey'e ve ilimlerinden istifade ettiğim tüm değerli hocalarıma en derin şükranlarımı sunarım.

Selim ÇAKIROĞLU

İSTANBUL, 2006

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölümü
bsk.	: Baskı, basım
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ef.	: Efendi
haz.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Madde
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
yk.	: Yaprak
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR.....	V
İÇİNDEKİLER	VI

GİRİŞ

I. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN ANLAMI	1
II. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN KUR'AN'DA GEÇTİĞİ YERLER	2
III. SÛFÎLERE GÖRE ALLAH'IN İSİMLERİ.....	4
IV. ESMÂ-İ HÜSNÂNIN SAYISI.....	7
V. İSM-İ A'ZAM KONUSU VE MUTASAVVIFLARIN GÖRÜŞLERİ	9
VI. TASAVVUFÎ ESMÂ-İ HÜSNÂ ŞERHLERİ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ RECEBİYYE ADLI ESERİ	26
II. TUHFE-İ RECEBİYYE'DEKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TAHLİLİ	27
A. el-HAYY	27
1. Sözlük Anlamı.....	27
2. Kur'an ve Hadiste el-Hayy İsmi	27
3. el-Hayy İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	28
4. Bursevî'ye Göre el-Hayy İsminin Anlamı	30
B. el-ALÎM.....	33
1. Sözlük Anlamı.....	33
2. Kur'an ve Hadiste el-Alîm İsmi	33
3. el-Alîm İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri.....	35
4. Bursevî'ye Göre el-Alîm İsminin Anlamı.....	39

C. el-MÜRÎD	40
1. Sözlük Anlamı.....	40
2. Kur'an ve Hadiste el-Mürîd İsmi	41
3. el-Mürîd İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	41
4. Bursevî'ye Göre el-Mürîd İsminin Anlamı.....	43
D. el-KADÎR	45
1. Sözlük Anlamı.....	45
2. Kur'an ve Hadiste el-Kadîr İsmi	45
3. el-Kadîr İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	46
4. Bursevî'ye Göre el-Kadîr İsminin Anlamı	49
E. el-EVVEL, el-ÂHİR	51
1. Sözlük Anlamı.....	51
2. Kur'an ve Hadiste el-Evvel ve el-Âhir İsimleri	51
3. el-Evvel ve el-Âhir İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	52
4. Bursevî'ye Göre el-Evvel ve el-Âhir İsimlerinin Anlamı.....	54
F. ez-ZÂHİR, el-BÂTİN	56
1. Sözlük Anlamı.....	56
2. Kur'an ve Hadiste ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleri.....	57
3. ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri.....	57
4. Bursevî'ye Göre ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimlerinin Anlamı	59
G. er-RAHMÂN, er-RAHÎM.....	62
1. Sözlük Anlamı.....	62
2. Kur'an ve Hadiste er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleri	63
3. er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	65
4. Bursevî'ye Göre er-Rahmân ve er-Rahîm İsimlerinin Anlamı.....	69
Ğ. el-MÜDEBBİR, el-MUFASSİL	71
1. Sözlük Anlamı.....	71
2. Kur'an ve Hadiste el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleri	72
3. el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri ...	72
4. Bursevî'ye Göre el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimlerinin Anlamı	74

İKİNCİ BÖLÜM

TUHFE-İ RECEBİYYE METNİ	77
SONUÇ	250
kaynakça	254

GİRİŞ

I. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN ANLAMI

İsim kelimesinin çoğulu olan esmâ lafzı ile “güzel” ya da “en güzel” anlamına gelen ve ism-i tafdil sîgası olan “hüsnâ” kelimelerinden oluşan esmâ-i hüsnâ¹ (el-esmâü'l-hüsnâ) terkîbi, naslarda Allah’a ait olduğu belirtilen ve O’na mahsus olan bütün isimleri ifade eden dinî bir tabirdir.² Bu terkinin, geniş anlamda Kur’an’ın muhtelif âyetlerinde ve hadislerde geçen bütün ilâhî isimleri kapsadığı, terim olarak da hadislerde ifade edilen doksan dokuz ismi³ içerdiği kabul edilir. Bu terkinin ikinci kelimesini teşkil eden “hüsnâ” lafzı, dil bilginleri tarafından “güzel” anlamında bir sıfat veya “en güzel” mânasında bir ism-i tafdîl olarak değerlendirilmiştir.⁴

Esmâ-i Hüsnâ terkihi en güzel isimler anlamında bir tamlama olarak ele alındığında “esmâ” kelimesi mevsuf, “hüsnâ” kelimesi sıfat olmaktadır. “İsim” kelimesinin aslı “sümûv” olup “yükselmek ve isim koymak” anlamlarına gelir. İsim lafzı “kendisini tanımlamak için kullanıldığı şeyin alameti, nişanı⁵, bir şeyin kendisiyle bilindiği adı⁶ anlamlarını taşımaktadır. Hüsnâ kelimesinin aslı ise “güzellik, iyi haslet ve amel” manalarını ifade eden “hüsn” kelimesidir.⁷

Sıfat, Allah’ın zatına nisbet edilen bir mana, yani bir kavramdır. Naslarda yer alan bu kavramlar kelime türü açısından isim, fiil, masdar veya zarf şeklinde olduğu gibi Arapça’daki sıfat kalıplarından biri şeklinde de kullanılmıştır.

Kur’an-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde yer alan ve Allah’a isnad edilen isimlerin belli bir sayıya hasredilmesi hususunda İslâm âlimleri arasında bir ittifak

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hsn” md., Beyrut 1375/1656

² Metin Yurdagür, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 18

³ Bkz. Buhârî, Şurût 18; Tevhîd 13; Müslim, Zikir 5-6

⁴ Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., “hsn” md.

⁵ İbn Manzûr, a.g.e., “smv” md.

⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “ism” md.

⁷ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “hsn” md.

yoktur. Bundan dolayı esmâ-i hüsnâ terkinin geniş anlamıyla naslarda geçen bütün isimleri içine aldığı, terim olarak ise hadislerde yer alan doksan dokuz ile sınırlandırılmış isimleri kapsadığı ittifakla kabul edilmektedir.⁸

II. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN KUR'AN'DA GEÇTİĞİ YERLER

Allah'ın isimleriyle ilgili Kur'an'da herhangi bir sınırlama ya da sıralama yer almamaktadır. Ancak hadisler incelendiğinde esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuz sayısıyla tahdit edildiği görülmektedir. Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kitaplarında yer alan ve Ebû Hüreyre'den nakledilen "Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik isminin olduğu, bunları ezberleyip ihsâ edenlerin cennete gireceği" ifade edilir.⁹ Bunlardan sadece Tirmizî ve İbn Mâce'nin zikrettiği hadîsin sonunda doksan dokuz ismin yer aldığı bir liste vardır.¹⁰

İsim kelimesi Kur'ân'da Allah lafzı veya onu niteleyen zamir ile izafet halinde yer aldığı gibi, çoğulu olan esmâ kelimesi de dört yerde "el-hüsnâ" lafzı ile sıfat tamlaması şeklinde Allah'a nisbet edilmiştir.¹¹

Esmâ-i hüsnâ terkihi Kur'an'da dört âyette yer almaktadır. Bu dört âyetin ilki A'raf sûresi 180. âyettir: **"En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezâsını göreceklerdir."** (A'raf, 7/180) Bursevî bu âyeti tefsir ederken en güzel ve yüce isimlerin Allah'a ait olduğunu, O'nu o isimlerle isimlendirip anmak gerektiğine işaret eder. Bu isimlerden murâdın çeşitli mânâlara işaret eden lafızlar olduğunu söyler. Burada ismin, isimlendirilenden ayrı olduğuna işaret vardır. Eğer isim, isimlendirilenin kendisi olsaydı, isimler sayısınca isimlendirilen kimse olurdu ki, bu imkansız bir şeydir, diyor Bursevî isim ile müsemmânın birbirinden ayrı olduğu görüşündedir. Buna Gazâlî'nin şu sözünü de delil getirir: "Şüphesiz isim,

⁸ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 410

⁹ Buhârî, Şurût 18; Tevhîd 13; Müslim, Zikir 5-6

¹⁰ Tirmizî, Da'avât 82; İbn Mâce, Duâ 10

¹¹ Bkz. M. Fuat Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, "ism" md., Kahire 1988

isimlendirilenden başkadır. Çünkü bu isimler müterâdif olmayan birbirinden ayrı isimlerdir.”¹²

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin geçtiği ikinci âyet olan İsrâ sûresi 110. âyette Allah Teâlâ: **“De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O’na hastır.”** buyurmaktadır. Bursevî, âyette geçen Allah’ın Zât ismi, Rahman’ın ise sıfat ismi olduğunu, bu iki kelimeden maksadın isim değil müsemmâ olduğunu, her ikisinin müsemmâsının bir olduğunu ifade ettikten sonra zât ve sıfat isminden hangisiyle dua edilirse edilsin bunun ihlasla yapılması gerektiğini belirtmektedir.¹³ Bursevî bu âyeti *Tuhfe-i Recebiyye*’de şöyle yorumluyor: Bütün isimler esmâ-i hüsnâdan olmakla birlikte isimlerin birbirine nisbetle birlikteliği, kuşaticılık bakımından ise birbirine üstünlüğü vardır. Allah, Rahman, Rab, Hay ve Kayyum isimleri esmâ-i câmiadandır. Ancak seyr ü sülûkunu tamamlamış olan sâlikin nazarında bütün isimler ism-i a’zamdır. Çünkü kuvvede olan mânâ fiile gelmiş ve sâlik bütün isimlerin sırrını bilmiştir.¹⁴

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin yer aldığı üçüncü âyet Tâhâ sûresi 8. âyettir: **“Allah O’dur ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. En güzel isimler O’nundur.”** Bu âyette Allah’ın kâinatın yaratıcısı, yöneticisi ve mâliki olarak niteleyen ve en gizli şeyleri bildiğini ifade eden bir grup âyetten sonra gelmekte ve tevhid akidesini vurgulamaktadır. Bursevî bu âyetin, Yüce Allah’ın zâtında herhangi bir çokluk olmaksızın zikredilen isim ve sıfatlarını beyan ettiğini söyler.¹⁵

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin yer aldığı dördüncü ve son âyet Haşr sûresinde geçmektedir: **“O, takdir eden, yaratan, yarattıklarını şekillendiren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde olanlar O’nu tesbih ederler. O, emrinde galib, yaptıklarında hüküm ve hikmet sahibidir.”** (Haşr, 59/24) Bursevî bu âyeti yorumlarken şöyle der: “Cenâb-ı Hakk’ın isimlerini, üstünlük ifade eden ism-i tafdil sıgasıyla vasıflandırmak, mutlak ziyadeliği ifade eder. Çünkü Allah’ın isimlerini, başka varlıkların isimlerine nisbet etmenin hiçbir manası yoktur. Nitekim

¹² Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, Eser Kitabevi, İstanbul 1970, c. III, s. 282-283

¹³ Bursevî, *a.g.e.*, c. V, s. 213

¹⁴ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Ktp., Es’ad Ef. Bl., nr. 1374, vr. 25a-25b

¹⁵ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, c. V, s. 367-368

Allah'ın yüce zâtını başka zâtlara nisbet etmek de mânâsızdır. Cenâb-ı Hakk'ın 99 ism-i şerîfi vardır. İsimlerinin çokluğu müsemmanın çokluğuna delâlet etmez. Allah'ın isimleri tevkîfidir. Yani, Kur'an'da ve sahih hadislerde gelmeyen isimlerle Allah isimlenemez.”¹⁶

III. SÛFÎLERE GÖRE ALLAH'IN İSİMLERİ

Sûfîler Allah'ın isim ve sıfatlarını “celâl” ve “cemâl” şeklinde iki gruba ayırmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın kahr ve gazabına delâlet eden esmâ ve sıfâtı için “celâl”; O'nun lütuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarıyla mutlak güzelliğini ifade etmek için de “cemâl” terimini kullanırlar.¹⁷ Allah'ın esmâsı cemâl ve celâl şeklinde tecellî etmektedir. Celâl, Hakk'ın mahiyetinin bilinemeyecek bir şekilde izzet perdesiyle gizli kalması, zâtını kendinden başkasının bilmemesidir. Cemâl ise Hakk'ın, zâtı ile zâtına tecellî etmesidir.¹⁸ Celâl Allah'ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade eder. Bu anlamdaki celâlin Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından bilinmesi mümkün olmadığından celâl ile ilgili açıklamalardan sadece cemâl (ilahî güzellik) ve bu cemâlin celâli (celâlü'l-cemâl) yani güzelliğin aşkınlığı anlaşılmalıdır.¹⁹ İbn Arabî'ye göre celâl'i müşâhede Hakk'a özgüdür. Çünkü celâl Hakk'ın kendisini bulunduğu halde gördüğü mertebedir. Cemâl ise Hakk'tan bize dönen bir şeydir. Cemâl Hakk'ın bize kendisini açmasıdır; celâl ise bizden münezzeh kalmasıdır.²⁰

Cemâli mânevî ve sûrî olmak üzere iki şekilde ele alan mutasavvıflara göre Allah'ın esmâ-i hüsnâ ve sıfatlarının anlamları mânevî cemâli meydana getirir; bu cemâli sadece Hakk temâşâ eder. Sûrî cemâl bu âlemdeki güzelliştir. Âlemdeki güzellik ilâhî güzelliğin yansımasından ibarettir.²¹

¹⁶ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 468-469

¹⁷ Süleyman Uludağ, “Celâl”, *DİA*, VII, 240

¹⁸ Kâşânî, *İstılâhâtü's-Sûfîyye*, İntişârâtü Bîdâr, Kum 1370/1950, s. 40

¹⁹ Uludağ, *a.g.md.*, *DİA*, VII, 240

²⁰ İbn Arabî'den naklen Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004, s. 186

²¹ Süleyman Uludağ, “Cemâl”, *DİA*, VII, 296

İlâhî isimler âlemde, zâtları itibariyle değil eser ve hükümleriyle, hakikatleriyle değil misilleriyle bulunurlar. Binâenaleyh bizim bildiğimiz ilâhî isimler de aslında isimlerin isimleri olmaktadır (esmâ-i hüsnâ). Vahiy yoluyla gelen Kitap'ta bildirilen esmâ-i hüsnâ da işte bu isimlerin isimleridir. “Allah Teâlâ; ‘İster Allah diye çağırın ister Rahmân diye çağırın, O’nu çağıracağın bütün güzel isimler O’nundur’ (İsrâ, 17/110) âyetinde, ‘güzel isimleri’ (esmâ-i hüsnâ) hem Allah için ve hem de Rahmân için yaptı. Yalnız burada ince bir nokta vardır: Her ismin bir mânâsı bir de sûreti vardır. ‘Allah’ denildiği zaman bu ismin mânâsı, ‘Rahmân’ denildiği zaman ise o ismin sûreti söylenmiş olur. Çünkü ‘Rahmân’ nefes ile muttasıftır. Nefes ile İlâhî kelimeler, âlemin zuhûr ettiği Halâ’ mertebelerinde zuhûra gelir. Demek ki biz ancak ismin sûretiyle O’nu çağırabiliriz.”²²

İbn Arabî’ye göre zâtın bir olmasının yanında isimlerinin çokluğu kesretin oluşum sebebidir. İsimlerin çok olmasının sebebi onların mânâlarının çok olmasındandır. Eğer onlar böylece birbirlerinden tefrik olmasalardı biz onları ayırt edemezdik. Allah indinde onların hepsi birdir, fakat bizim gözümüzde çoktur. İşte bu kesret-i esmâ içerisinde bazıları vardır ki hepsine tekaddüm ederler. Bunlar imam isimlerdir ve diğerleri üzerinde kuvvetleri ve sultaları vardır. Zîrâ sâir isimlerin adedleri onlardadır ve onlar bu isimlerin hakikatlerini camidirler. Hakk’ın ismini câmi’ olan ilk imam isim ‘Allah’tır. Bu isim bütün esmâ-i ilâhiyyenin mânâlarını câmi’dir. Zâta delildir ve biz zâtı tenzih ettiğimiz gibi delîli de tenzih ettik. Bütün isimlerin imâmı yedi’dir. Diğer isimler bu isimlere tâbiîdirler. Bu imam isimler: “Hayy”, “Alîm”, “Mürîd”, “Kâil”, “Cevâd”, “Muksit”tır. Bunlar içerisinde “Hayy” bu imamların mukaddemi ve “Muksit” ise bu imamların âhiridir. Âlemde bu imamlardan başkası yoktur.”²³

Sonsuz olan Hakk’ın mutlak vücûdunun mertebeleri vardır. O’nun taayyünsüzlük mertebesi olan ahadiyyet mertebesi hiçbir sıfat ile muttasıf ve hiçbir isim ile isimlenmiş değildir. Bu mertebeye akıl, zeka ve idrak erişemez. Bu mertebede bütün sıfat ve nisbetler bi’l-kuvve Zât’da mündemic olup O’nun

²² İbnu’l-Arabî, *el-Fütûhât*, Beyrut ts., II/396-397; M. Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnu’l-Arabî’de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 238

²³ M. Erol Kılıç, *a.g.t.*, s. 239

lâzımıdır, asla O'ndan ayrılmaz. Mutlak vücud sıfat ve isimler mertebesine tenezzül edince ilim, semî, basar ve kudret gibi nisbetler ve izafetlerle muttasıf olur. Bu sıfat ile sıfatlanmasından itibarî taaddüt meydana gelir. İsimler sonsuz olmakla beraber hepsinin delâlet olunanı tek bir Zât'tan ibâret bulunduğundan bu çokluk tek bir ayn, tek bir hakîkattir. Âlemin zâtı Zât-ı Kâdir'den temeyyüz etmiştir ki bu da isimdir. İsim ise zâtın gayrı değildir. Bütün esmâ-i ilâhiye her ne kadar ahadiyyet mertebesinde birleşmiş iseler de sıfat mertebesinde her birisinin i'tibârı başka başka olduğundan yekdiğerinden ayrılır. Dolayısıyla Alîm ismi ma'lûmun, Kâdir ismi maktûrun, Hâdî ismi mühtedînin vb. esmâ-i ilâhiyenin hâricî vücûdda zâhir olmasını isterler.²⁴

Bursevî ilâhî isimleri tarîk-i esmâ-i celâlîyye ve tarîk-i esmâ-i cemâliyye olmak üzere iki kısma ayırır. Ona göre insan bu âleme cemâlden celâle gelmiştir. Bundan dolayı celâlden cemâle dönmek için celâl yoluna sülûka muhtaçtır. Onun ahkam ve menzilleri tamamlandıktan sonra cemâl yoluna ve ondan hazretü'l-kemâle dühûl ve vusûl hâsıl olur. Kemâlden murad, cemâl ve celâlin cem'îyyetidir. Cemâl ve celâli kendi nefsinde bulamayan kimse başkalarına mürşid olamaz. Çünkü, her ismin husûsî bir menzili vardır. Sâlikî o menzile dek ulaştırır ve ötesine geçemez. Bu bakımdan bütün menzilleri geçmek ve menzillerin menziline ulaşmak için celâlî ve cemâli isimlerin hepsine hizmet lazımdır. Esmâ ile meşgul olmanın mânâsı budur. Küllî isimlerle küllî menziller hâsıl olunca cüz'îyyâta hâcet kalmaz.²⁵

İlâhî Zât'ın ahadiyyetle başlayan kendini açma, belirleme ve sınırlama anlamındaki tecellî süreci, diğer bir deyişle kendinde bulunan isim ve sıfatların ortaya çıkış serüveni, insanla son bulur. Çünkü insan, ilâhî isim ve sıfatların tamamının en mükemmel zuhûr ettiği tek varlık alanıdır. Taayyün ve tecellînin amacı olan isim ve sıfatların zuhûr etmesi, insanda gerçekleştiği için insan, Hakk'ın kemâlâtını yansıtan en mükemmel aynadır.²⁶

²⁴ A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İfav Yay., İstanbul 1997, c. II, s. 346

²⁵ Bursevî, *Kitâbü'n-Neîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, I, 110-111

²⁶ Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 76

IV. ESMÂ-İ HÜSNÂNIN SAYISI

Esma-i hüsnanın sayısı konusunda başvurulacak kaynaklar hiç şüphesiz Kur'ân ve hadistir. Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli kelime kalıplarıyla zat-ı İlâhiyyeye nisbet edilmiş olarak yer alan kavramların sayısını 313'e ulaştıranlar vardır.²⁷ Allah'ın doksan dokuz isminin bulunduğunu ve bunları benimseyenlerin cennete gireceğini ifade eden hadisi Buharî ve Müslim gibi otoriteler rivayet etmiştir. Tirmizî'nin rivayetinde ise bu isimler tek tek zikredilmiştir. Bu isimlerden doksan üçü Kur'an-ı Kerim'de yer almış, diğer altı ismin ifade ettiği manalar ise başka kelimelerle yine O'na izafe edilmiştir. Bu liste İslam dünyasında meşhur olmuş, dua ve niyaz amacıyla okunmuş, esma-i hüsnâ telif türünün planını oluşturmuştur. Bununla beraber esma-i hüsnâ ile ilgilenen alimlerin çoğunluğuna göre ilahi isimler bu doksan dokuzdan ibaret değildir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, her nesne ve olayın fiilen meydana gelişini sağlayan ilâhî isimlerin sayısının çok olduğunu söyler. Varlık âleminde meydana gelen her bir isim ve olay bu isimlerin mazharıdır. Meselâ cevher-i ferdin îcâdı Kâdir, düzenli oluşu Âlim, alternatiflerinden ayrılarak hususî bir mâhiyet kazanması Mürîd ve zuhûr şekli Basîr isimlerinin tesirine bağlıdır.²⁸

İsmâil Hakkı Bursevî de *Ruhu'l-Beyan*'da Allah Teâlâ'nın 3000 isminin var olduğunu²⁹ söylemekle birlikte ona göre İlâhî isimler bin bir adettir. Bunların kimi kitab ve sünnette sarîh, kimi de ilâhî fiil ve sıfatlardan alınmıştır. Çünkü Hakk'ın kendine izâfe ettiği şey fiil ise kendi fiilidir, sıfat ise kendi sıfatıdır. Gerçi hadis âlimleri ve diğer rûsûm ehli burada tevakkuf ederek ilâhî isimlerin tevkîfî olduğunu söylerler. Fakat bu zâhire göre ve kâsırlara nazaraştır. Yoksa hakîkat âlimi, yukarıda belirtilen türden isimlerin hepsiyle Hakkın isimlendirilmesine ruhsat verir. İlâhî isimlerin bin bir olduğu, âlem ve insanın zâhir ve bâtınına teveccüh bakımındandır. Yoksa başka ilâhî isimler vardır ki Allah onları ilminde kendine ayırmış ve seçmiştir.

²⁷ Yurdagör, *a.g.e.*, s. 20

²⁸ İbn Arabî, *el-Fütûhât-ı Mekkiyye*, Beyrut, ts., II, 124-125

²⁹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. 1, s. 9

Seyre dâir âlemler üçyüz altmış bindir ki bunlar bin bir isimle doludur. Kâmiller bu âlemleri seyr, isimlerini mükâşefe ve mânânen temâşâ ederler.³⁰

İsmâîl Hakkı Bursevî, kelâmcılardan Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027)'nin doksan dokuz ismi yirmi beşe, muhakkik sûfîlerin de on ikiye tenzîl ettiklerini söyler.³¹ Usûl-i esmâ denilen bu on iki isim, Celvetiyye sâliklerine göre “Lâilâhe illallah, Allah, hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhhâr, Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed” isimleridir. Bu on iki ismin Kakhhâr ismine kadar olan ve “esmâ-i seb’a” da denilen ilk yedisi, fenâyâ dâirdir ki Halvetiyye'nin halveti oradan tamam olur. “Esmâ-i hamse” de denilen son beş isim ise bakâyâ dâirdir ki Celvetiyye'nin sülûklerinin nihâyetidir. Halveti ve Celvetî tarîkatına mensup olanlar bu isimleri ihsâ ederler. Bu on iki isim üzerinde yediye kadar ittifak vardır, ancak kalan beş isim ise ihtilaflıdır.³² İsimler arasındaki bu üstünlük mübtedî olan sâlike göredir. Zîrâ seyr ü sülûkunu tamamlayıp müntehâ olmuş sâlik yanında her isme ism-i a‘zam denilir. Şu açıdan ki kuvvette olan mânâlar fiile gelmiş ve her birinde bütün esmâların sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin kendine ait husûsî bir ismi vardır ve ona göre o isim ism-i a‘zam olur.³³

Zât-ı ilâhiyyenin bilinmesi isimleri ve sıfatları vasıtasıyla olacağından Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğu, O'na bu isimlerle dua, niyaz ve ibadette bulunması gerektiği, bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi lazım geldiği (A'raf 7/180), ayrıca esmâ-i hüsnânın hangisiyle olursa olsun dua edilebileceği (İsrâ 17/110) belirtilmiş ve son nazıl olan sûrelerden biri olan Haşr sûresinde de on altı kadar isim bir arada zikredilmiştir (Haşr 59/22-24). Esmâ-i Hüsnâ tertibi konusunda örnek teşkil eden bu son âyetler Allah'a nisbet edilen bazı tenzîhî ve sübûtî sıfatları içerdiği gibi isim, fiil ve terkip şeklindeki esmâyâ da yer vermektedir. Bu âyetlerden ilham alan birçok âlim eski dönemlerden beri Kur'an'da

³⁰ Bursevî, *Kitâbu's-Silsile*, vr. 87b-88a; Ali Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 301

³¹ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25b

³² Bursevî, bu yedi ismi *Şerh-i esmâ-i seb'a* isimli eserinde şerh etmiştir. Bkz. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 60b-71b

³³ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25b

bulunan isimleri doksan dokuz sayısına bağı kalmadan araştırıp listeler düzenlemeyi denemişlerdir.³⁴

Sayıları ne olursa olsun çeşitli kelime kalıpları ile Allah’a nisbet edilen isimler, şüphe yok ki aşkın yaratıcıyı nitelendiren ve O’nu insan anlayışına yaklaştıran kavramlardır. Naslarda yer alan bu kavramları tereddütsüz benimsedikten sonra kelim âlimleri nasla sabit olmayan bir kavramı Allah’a izafe etmenin meşruiyetini tartışmışlardır.³⁵ Nasların nitelendirdiği genel uluhiyyet anlayışına ters düşmemek şartıyla bunu meşru görenler olduğu gibi doğru bulmayanlar da vardır. İmam Gazâlî ile Fahreddin Râzî tarafından benimsenen tercihe göre bu noktada “isim” ile “vasıf” birbirinden ayrı düşünölmelidir. Nasla sabit olmayan bir ismi Allah’a nisbet etmek meşru değildir; bununla birlikte uluhiyyete ters düşmeyen bir kavramla O’nu nitelendirmek mümkündür.³⁶

V. İSM-İ A’ZAM KONUSU VE MUTASAVVIFLARIN GÖRÜŞLERİ

Esmâ-i hüsnâ ile ilgili eserlerde ele alınan konulardan biri de ism-i a’zamdır. Allah’a izâfe edilen isimler arasından birini “en büyük isim” diye tercih etme girişimlerine erken dönemlerden itibaren başlanmıştır. Taberî, Eş’arî ve Bâkılânî başta olmak üzere birçok âlim, belirli bir isme “en büyük” özelliğini nisbet etmek için naklî veya aklî bir delil bulunmadığı görüşündedirler.³⁷ Bununla birlikte Allah’ın isimleri arasında bir ism-i a’zam’ın bulunduğunu, bunun insanlar tarafından bilenebileceğini savunanlar bir takım aklî ve naklî deliller ileri sürmektedirler.

İsm-i a’zamın zikredildiği hadislerin birinde bir zat Resûlullah’ın yanında şöyle duada bulunmuştur: “Allah’ım, şehadet ettiğim şu hususlar sebebiyle senden talep ediyorum: Sen kendisinden başka ilah olmayan Allah’sın, Birsin, Samed’sin,

³⁴ Topaloğlu, *a.g.md.*, *DİA*, XI, 410

³⁵ Topaloğlu, *a.g.md.*, *DİA*, XI, 410

³⁶ Gazâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, tahkik: Fazluh Şehâde, Dâru’l-Maşrık, Beyrut 1971, s. 192; Fahreddin er-Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât*, Beyrut 1984, s. 40

³⁷ Bkz. Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, XI, 410

doğurmadın, doğmadın, bir eşin, bir benzerin yoktur.” Bu duâyı işiten Resulullah şöyle buyurmuştur: “Nefsimi kudret elinde tutan Zâta yemin olsun, bu kimse Allah'tan İsm-i Azam'ı adına talepte bulundu. Şunu bilin ki kim ism-i a'zamla dua ederse Allah ona icabet eder. Kim onunla talepte bulunursa Allah ona dilediğini mutlaka verir.”³⁸

İslâm Ansiklopedisi'nde “İsm-i A'zam” maddesini yazan Bekir Topaloğlu âlimlerin ism-i a'zamla ilgili görüşlerini üç noktada toplamaktadır:

1. Başta Ca'fer es-Sâdık, Cüneyd-i Bağdâdî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, İbn Hibbân ve Bakillânî olmak üzere bazı âlimler ism-i a'zam diye bir şeyin bulunmadığını söylemişlerdir. Buna göre rivâyetlerde yer alan “a'zam” kelimesi “büyük, yüce” anlamındaki azîm yerine kullanılmış olup buradaki yücelik harflerden oluşan isme değil onun delâlet ettiği zâta aittir. Kul samimiyetle dua ettiği takdirde dileği kabul edilir.

2. İsm-i a'zam aslında var olmakla birlikte Kadir gecesi, dua ve ibadetlerin makbul olduğu Cuma gününde gizlenmiş özel vakit gibi sadece Allah tarafından bilinmektedir. Ayrıca bu ismin esmâ-i hüsnâ içinde bulunduğunu söylemek veya kulun uygulandığı her ilâhî ismin ism-i a'zam olabileceğini kabul etmek de mümkündür.

3. İsm-i a'zam mevcut olup insanlar tarafından bilinmektedir. Bu telakkiye göre sözü edilen isme “en büyük” denilmesinin sebepleri sadece kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığa nisbet edilmesi, içeriğinin zengin ve sevabının çok olması ve duaların kabulüne vesile teşkil etmesi gibi hususlardır.³⁹

Necmüddin-i Kübrâ ism-i â'zâmın kalblerden fışkırarak, âyetlerin bütünü'nün bir araya gelmesiyle hasıl olacağını söyler. Çünkü âlem-i gayb ve âlem-i şehâdetteki bütün âyetler ism-i â'zâmın harflerinden biridir. Bu alâmet, âyet ve delillerin ortaya çıkış nisbetine göre ism-i â'zam da artar ve çoğalır. Mârifetin ve

³⁸ Tirmizî, Daavat 65; Ebu Dâvud, Salat 358. İsm-i Azam konusundaki diğer rivayetler için bkz. Tirmizî, Daavât 109; Nesaî, Sahv 57

³⁹ Bekir Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, *DİA*, XXIII, 75

ism-i â'zâmın azalması müsavidir. İşin sonu marifet ve mahabbettir.⁴⁰ Necmüddin-i Kübrâ aynı zamanda veliliğin alametlerinden biri olarak ism-i â'zâmın verilmesini sayar. Velîlerden her birine Allah'ın isimlerinden bir ism-i azîm verilir. Veli de onunla O'na duâ eder. O da kulunun duâsına icabet eder. Bir şahıs Beyazıd-ı Bistâmî'ye gelerek ona ism-i âzâmın ne olduğunu sordu. Bistâmî: “Bana bir ism-i aşğâr göster ben de sana ism-i â'zamı göstereyim.” dedi. Adam bu söz karşısında şaşırıp kaldı. Ve “Evet, O'nun bütün isimleri büyüktür.”, dedi.⁴¹ Her şeyin ism-i a'zamı onun yakîni, celâl sıfatlarının menzillerini ve cemâl sıfatlarının mazharını tanınması miktarınca olur.⁴²

Abdülkadir Geylânî, ism-i a'zamın “Allah” sözü olduğunu ifade ettikten sonra Allah denildiğinde eğer kalbde O'ndan başkası yoksa, bu ismi zikredene icâbet edileceğini belirtmektedir.⁴³

İsmail Ankaravî, İsm-i Celâl'in ism-i a'zam olmasını şöyle izah eder: “Allah'ı çok zikredin ki felaha kavuşasınız” (Cuma, 62/10) âyeti ism-i celâl'e işaret etmektedir. Diğer isimlerden her hangi bir harf eksiltildiği takdirde mânâ bozulur. Fakat ismi-i celâl'den hangi harf alınırsa alınsın yine mânâ bozulmaz. Şöyle ki: (الله) lafzından elif harfi kaldırılırsa (الله) kelimesi kalır ve “Emir, eninde sonunda Allah'a aittir.” (Rum, 30/4) âyetinde de kullanıldığı veçhile Allah için, Allah'a ait gibi manalar ifade eder. Keza (الله) lafzında birinci lam kaldırılırsa (له) kalır ve yine bir manaya delalet eder. Hatta (له) lafzından lâm alınsa (ه) kalır ki bu dahi Zât-ı Hakk'a delalet eder.⁴⁴ Ankaravî, aynı zamanda Hû lafzının da ism-i âzâmdan olduğunu söyler.⁴⁵ Tasavvuf tarihinde “Hüve” zamirinin isim yerine, zikir olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışılmış ve zikir olduğu mutasavvıflar tarafından ele alınıp, ispat

⁴⁰ Necmeddün Kübra, *Fevâihu'l-Cemâl*, (Tasavvufî Hayat içinde) haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 118

⁴¹ Kübrâ, a.g.e., s. 154

⁴² Kübrâ, a.g.e., s. 156

⁴³ Abdülkadir Geylani *Divanı: Sufî Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler*; araştırma ve tahkik Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005, s. 269

⁴⁴ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Saadettin Ekinci, İnsan Yay., İstanbul 1996 s. 89 vd.

⁴⁵ Ankaravî, a.g.e., s. 93 vd.; Erhan Yetik, *İsmail Ankaravî, Hayatı Eserleri*, İşaret Yay., s. 158-159

edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca “Hüve” zamiri, ism-i a’zam kabul edilmiş, “Hû” zikrine devam etmenin müridi en yüksek makamlara ulaştıracağı kabul edilmiştir.⁴⁶

Esmâ-i hüsnânın hepsinin asıl olduğunu söyleyen Bursevî, Hakk’a nisbetle onlarda külliyyet ve cüz’iyyet yoktur, belki hepsi ism-i â’zamdır, demektedir.⁴⁷ Hayy ve Kayyûm isimlerinin ism-i a’zam olduklarını ifade ettikten sonra isimler arasındaki bu üstünlüğün mübtedî olan sâlike göre olduğunu belirtmektedir. Münte’hî ve seyr ü sülûkunu tamamlamış sâlik nazarında bütün isimler ism-i a’zamdır. Çünkü bu mertebede sâlikte kuvve halinde olan manalar fiile gelmiş ve sâlik her birinde bütün esmâların sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin kendi kabiliyetine göre has bir ismi vardır ki ona göre o, ism-i a’zamdır.⁴⁸ Fakat bil fiil cem’iyyet ve ihâta bakımından zikredilen on iki isim (esmâ-i isnâ aşer) ayrılarak esmânın reisleri kılınmıştır. Çünkü seyr u sülûkta bunları zikrederek neticeye daha çabuk ulaşılır.⁴⁹ Sultânı bilmekle halkı bilmek bir olmadığı gibi küllî-zâtî isimleri ma’rifet ile cüzî-sıfâtî isimleri ma’rifet bir değildir.⁵⁰

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu anlamaktayız ki bütün İslâm alimleri Allah’ın ism-i a’zâmının var olduğunu kabul etmektedirler. Her ne kadar bir ism-i a’zam belirleme çabası olsa da onun gizlenmiş olduğu yaygın kanaattir. Bursevî’nin burada farklı bir açılım sağlayarak meşreblerine uygun olarak ism-i a’zâmın sâlikin makâmına göre değiştiğini, seyr ü sülûkünü tamamlamış bir mürid için bütün isimlerin ism-i a’zam olduğunu söylemesi konuya çok farklı bir boyut kattığı kanaatindeyiz.

VI. TASAVVUFÎ ESMÂ-İ HÜSNÂ ŞERHLERİ

Esmâ-i hüsnâ şerhlerini incelediği ilim açısından kelâmî ve tasavvufî esmâ-i hüsnâ şerhleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Edebî açıdan da mensur ve manzûm olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Esmânın taallukuna göre de tasnifler

⁴⁶ Bkz. İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 93; Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, s. 94-95

⁴⁷ Bursevî, *Kitabu’n-Netîce*, I, 307

⁴⁸ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25a-25b

⁴⁹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, I, s. 307

⁵⁰ Bursevî, *a.g.e.*, I, s. 65

yapılmıştır. İslâm âlimleri esmâ-i hüsnâ ile alakalı gerek nesir ve gerek manzum olsun pek çok eser meydana getirmişler, bu vesileyle Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve tanıtmaya gayreti içerisinde olmuşlardır. Bunun netîcesinde de çok geniş miktarda esmâ-i hüsnâ literatürü ortaya çıkmıştır. Bu meyanda tasavvufî esmâ-i hüsnâ şerhleri de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bu itibarla tasavvufî esmâ-i hüsnâ şerhleri ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Burada tezimizin hacmi gereği sadece mutasavvıfların kaleme aldığı esmâ-i hüsnâ ile ilgili eserlerden bazıları tanıtılacaktır.

1- *et-Tahbîr fî't-Tezkîr*; Ebu'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (465/1072) tarafından telif edilmiştir. Eserin yazma nüshaları, Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa Bl.: 743, 134 yk.⁵¹; Carullah Bl.: 1022, 110-207 yk.; Ayasofya, 1703, 137 yk.; Laleli Bl.: 1553; Murad Buhârî Bl.: 235, Reisü'l-Küttap Bl.: 1158; Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi Bl.: 485'te bulunmaktadır. Eserin tahkikli bir neşrini, İbrâhim Besyûnî, 1968 yılında Kahire'de eserin güzel bir değerlendirmesini yaptığı önsöz ile birlikte yapmıştır.⁵² Abdülvâris Muhammed Alî tarafından da âyet ve hadislerin tahriri yapılarak 1999 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.⁵³

Tasavvufî esmâ-i hüsnâ şerhleri içinde Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr ve fî't-tezkîr* isimli eseri ilk sırada yer almaktadır. Kuşeyrî, esmâ-i hüsnâ ile ilgili incelemesine Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen ve bu konudaki bütün teliflerin mukaddimesini teşkil eden hadis-i şerif ile başlamıştır. Müellif, eserinde önce söz konusu isim veya sıfatın dil bilgisi açısından bir tahlilini yapmakta, ardından da bu isim ve sıfat için kabul ettiği asıl anlam üzerinde durmakta ve kelimenin uğradığı anlam değişikliklerine temas etmektedir. Her isimle ilgili olarak bu ismi tanımanın asıl amacının ne olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü müellife göre bir ismi sadece anlamak yeterli olmayıp, kişinin bu konuda edep sahibi olması gerekmektedir. Bu yüzden cümlelerinde; “Bu mânâlara muttalî olanların göstermesi gereken edeplerden

⁵¹ İncelememizde bu nüshayı esas aldık.

⁵² Kuşeyrî, *et-Tahbîr fî't-Tezkîr*, tahkik: İbrahim Besyûnî, Dâru'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1968

⁵³ Kuşeyrî, *et-Tahbîr fî't-Tezkîr*, tahkik: Abdülvâris Muhammed Ali, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999

biri de” ibâresi yer almaktadır.⁵⁴ Böylece kişinin bildikleriyle amel etmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu durum Kuşeyrî’nin, irfânî metotta aslolan prensibin, ferdin bildikleriyle amel etmesinin gerekliliği olduğu hususundaki sûfî yaklaşımından kaynaklanmaktadır.⁵⁵

Bu eser, Besyûnî’nin değerlendirmesine göre, Kuşeyrî’nin bir yandan sûfî, diğer yandan Es’arî kelâmcısı olma yönünü ortaya koymaktadır. Dil tahlilleriyle, fıkıh, kelâm ve tasavvuf imamlarının görüşlerinden derlenmiş zengin bir hazîne ortaya koyan müellif çeşitli âyetleri işârî tefsîre tabi tutmuş, bir çok yerde de muhtelif hadislerden deliller getirmiştir. Kuşeyrî’nin bu kitapta dayandığı prensiblerin en önemlisi, İlâhî isim ve sıfatları Zât ismi, zât sıfatı ve fiil sıfatı gibi bir veya birden fazla ıstılaha ircâ etmede gösterdiği ciddî gayrettir.⁵⁶

Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer kütüphânelerde Kuşeyrî’ye atfedilen *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ* adlı bir eser daha zikredilmekte ve *et-Tahbîr fi’t-tezkîr*’in farklı bir nüshasıymış gibi değerlendirilmektedir. Kuşeyrî’nin bu kitabı, kanaatimize göre *et-Tahbîr fi’t-tezkîr*’in bir şerhidir. Meçhûl bir müellif tarafından şerhedilen bu eserin yanlışlıkla ona nisbet edilmesi muhtemeldir. Müellifin bu eserdeki üslûbu *et-Tahbîr fi’t-tezkîr*’deki üslûbundan farklıdır.⁵⁷ Şerhi tahkik eden Ahmed Abdülmün’im Abdüsselam el-Halevânî bu eseri kendisinden aldığı şahsın bu nüshânın dünyada sâdece Irak’ta mevcut olan nüshadan istinsah edilen nüsha olduğunu söylediğini ifade ediyor. Kendisi de şark ve garb kütüphânelerinde yaptığı araştırmada onun bir benzerini bulamadığını söylüyor.⁵⁸ Elindeki nüshanın İbrâhim Besyûnî tarafından tahkîk edilen *et-Tahbîr fi’t-tezkîr* kitabından daha sağlam olduğunu iddia ediyor.⁵⁹

2- *el-Maksadü’l-esnâ fî şerhi esmâillahi’l-hüsnâ*; Ebû Hâmid Hücetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazâlî (505/1111) tarafından telif edilmiştir.

⁵⁴ Bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 29, 40, 90 (Besyûnî neşri)

⁵⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, (Besyûnî’nin önsözü), s. 10-11

⁵⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, (Besyûnî’nin önsözü), s.12-13

⁵⁷ Bu değerlendirme için bkz.: Muhammed Aruçi, *Abdülkâhir el-Bağdâdî ve el-Esmâ ve’s-Sıfat Adlı Eseri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 95

⁵⁸ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, (el-Halevânî’nin önsözü), Beyrut 1986, s. 5

⁵⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, (el-Halevânî’nin önsözü), s. 6

Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Amcazâde Hüseyin Bl.: 283, 284, 87 yk.; Bağdatlı Vehbi Bl.: 980, 70 yk.; Cârullah Bl.: 1025; Beyâzıt Ktp. Beyâzıt Bl.: 1349, 1379, 7935'te bulunmaktadır. Eser, Fazluh Şehâde tarafından tahkik edilerek eserle ilgili değerlendirmelerin yer aldığı İngilizce önsözle neşredilmiştir.⁶⁰ Eser, biri Yaman Arıkan tarafından, *Esmâ-i Hüsnâ, İlâhî Ahlâk* ismiyle diğeri M. Ferîşat tarafından *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* ismiyle iki defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁶¹

Eser, bir mukaddime ile üç bölümden meydana gelmektedir. Müellif mukaddime de kitabının muhtevâsını kısaca tanıtmaktadır. *el-Maksadü'l-esnâ*'nın birinci bölümü ön bilgiler niteliğinde olup dört fasıldan oluşmaktadır. Birinci Fasl: İsim, müsemma, tesmiyenin hakikatının açıklanması (s. 17). İkinci Fasl: Mânâca birbirine yakın esmâlar ve bunların muradifinin olması câiz midir, sadece bir mânâyâ mı delalet ederler yoksa muhtelif manalara sahip olması mı gerekir (s. 36). Üçüncü Fasl: Muhtelif mânâları bulunan isimler (s. 39). Dördüncü Fasl: Kulun kemâlinin Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmasında olması (s. 42).

İkinci bölüm ise "Makâsıd" başlığını taşımaktadır ve üç fasıl halinde düzenlenmiştir: Birinci Fasl: Esmâ-i hüsnâ hadisi zikredilerek 99 isminin mânâlarının sırasına göre açıklanması (s. 63). İkinci Fasl: Ehl-i sünnete göre bu isimlerin Zât ile yedi sıfata ircâ edilmesi (s. 172). Üçüncü Fasl: Mu'tezile ve filozoflara göre bu isimlerin bir tek Zât'a nasıl ircâ edildiği (s. 175).

Üçüncü bölüm eklerden teşekkül etmiş olup üç fasıldan ibarettir (s. 181). Burada Kur'an'da ve Sünnet'te Allah'a izafe edilen isimlerin doksan dokuzla sınırlı olmadığı, bu sayının öne çıkarılmasının hikmeti, ilâhî isim ve sıfatların nasların bildirmesiyle sabit olmasının yanı sıra akıl yoluyla başka isimleri O'na nisbet etmenin mümkün olup olmadığı gibi hususlar işlenmektedir.⁶²

İmam Gazâlî isimleri izah ederken, insanların alması gereken hissenin ne olacağını ifade ederek, ismin kul açısından önemine de işaret etmektedir.

⁶⁰ Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ fi Şerhi maânî esmâillahi'l-hüsnâ*, tahkik: Fazluh Şehâde, Dâru'l-Maşrık, Beyrut 1971; İncelemede bu baskı esas alınmıştır.

⁶¹ Yaman Arıkan, *Esmâ-i Hüsnâ, İlâhî Ahlak*, İstanbul 1983; M. Ferîşat, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İstanbul 1987

⁶² Bkz. Gazâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, Dâru'l-maşrık, Beyrut 1971

3- *Şerhu'l-esmâi'l-Hüsnâ*; İbn Berrecân, Ebu'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman b. el-Endelûsî (ö.536/1142)⁶³: Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 426, 221 yk. (İstinsah Tarihi: 598/1201); Fatih Bl.: Nr. 766, 283 yk. (İstinsah Tarihi: 879/1474); Laleli, nr. 1551, 198 yk. (İstinsah Tarihi: 933/1526); Taksim Müzesi Arapça Yazma Kataloğu, III, nr. 5393/A.1591'de kayıtlıdır. Eser tahkikli olarak, Purificación De La Torre tarafından 2000'de Madrid'de neşredilmiştir.⁶⁴

Allah'ın Kur'an ve hadiste geçen 130 ismini içeren eserde her ismin sözlük ve terim anlamı verilmiş, bağlı bulunduğu sıfat grubu, taalluku, özellikleri açıklanmış; isimlerin nasıl tecellî ettiği, gereği ile nasıl kulluk edileceği belirtilmiştir.

İbn Berrecân, eserine esmâ-i hüsnâ hadisini şerh etmesinin kendisinden istendiğini belirterek başlamaktadır. Esmâ-i hüsnâ hadiste belirtildiği gibi 99'a münhasır mıdır, değildir midir? Kur'an ve sünnetten biz onları çıkarabilir miyiz? Selef ulemasının görüşlerini belirterek konuyu izah etmektedir. Kur'an ve sünnetten çıkarılan isimlerin esmâ hadisinde belirtilen 99 sayısından fazla olduğunu dolayısıyla 99 sayısına ilave olarak meşhur olanlarından 130 ismi eserinde bir araya getirdiğini ifade etmektedir.⁶⁵

Müellif, isimlerin birbiriyle olan alakalarını, fiil-isim münâsebetini, hadiste geçen “kim onu ihsâ ederse” ifadesinin delalet ettiği manaları belirterek vermektedir (s. 4-6). Esmâ-i hüsnâ'nın müştak olup olmadığını (s. 10), insanın esmâ ve sıfatın mânâları üzere ve onları anlayabilecek kabiliyette yaratılmış olmasını (s. 11) izah ettikten sonra Allah isminden başlamak sûretiyle esmâ-i hüsnâ'nın ayrı ayrı kelime mânâlarının vermekte; isimlerin iştikakına, âyet ve hadisteki yerlerine ve bu esmâ ile insanın ibadet edişine değinerek şerh etmektedir. Aynı zamanda esmânın havâssını da zikretmektedir. Kimi isimler hakkında vâki olabilecek şüphelere de “Şüphe” başlığı altında cevaplar vermektedir.

⁶³ Endülüslü âlim ve mutasavvıftır. Matematiğe ve astronomiye ilgi duymakla beraber daha çok tasavvufla meşgul olmuş, özellikle harflerin sırları konusundaki bilgisiyle tanınmıştır. Gazzâlî'nin etkisinde kalmış, onun tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Bkz. Osman Karadeniz, “İbn Berrecân”, *DİA*, XIX

⁶⁴ İbn Berrecân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ=Şarh Asmâ' Allāh al-Husnâ*, Edición crítica y estudio realizados por: Purificación De La Torre, Madrid 2000

⁶⁵ İbn Berrecân, *a.g.e.*, s. 3

İbn Berrecân, zaman zaman tenbîh başlığı altında şerh ettiği isimlerle ilgili ince noktalara temas etmektedir (s. 15). Şehîd ismini şerh ettikten sonra fasıl başlığı altında muhtelif konularla ilgili ayetleri ve ifadeleri izah etmektedir (s. 285). Mesala; “Kim Allah’tan başkasına dua ederse o batıldır” (s. 301), “Allah her şeye kâdirdir ve her şeyi bilendir ve her şeye şâhiddir” (s. 302), “Ruhlar hakkında”(s. 308). Diğer başlıklardan bazıları da şöyledir: “Suretlere üfürmek haktır”, “Hz. Peygamber’in ölümünden sonraki gaybden verdiği haberlerini hepsi haktır”, “Bütün peygamberler haktır”, “Bütün melekler haktır”, “Hesab haktır”, “Sual haktır” vb. başlıklar altında açıklamalarda bulunmaktadır.

4- *Esmâü’l-hüsnâ*, Abdülkâdir Geylânî (561/1166): Esmâ-i hüsnânın şiirlerle kısa kısa açıklamasıdır. Yazma nüshalarına kütüphanelerimizde değişik isimler altında rastlanmaktadır. *el-Manzûmetü’l-Kâdiriyye* (İ.Ü. Merkez Ktp., Arapça, 5675, 6 varak); *Manzûmetü’l-Esmâ’l-hüsnâ* (İ.Ü. Merkez Ktp., Arapça, nr.: 6868, 4 varak; Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr.: 496/1, 6 varak; *Risâle fî Esmâ’l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr.: 272/5, 3 varak). Bu manzûme İstanbul’da h. 1304 yılında ve *el-Maksadü’l-esnâ fî nazmı esmâillahi’l-hüsnâ* adıyla da Beyrut’ta (el-Matbaatü’l-Edebiyye) h. 1308’de ve Dimâşk’ta h. 1352’de basılmıştır. Nâim Erdoğan metin ile beraber Dürri Efendi tercümesini *Kalâidü’l-cevâhir*’in tercümesine ilave etmiştir.⁶⁶ Eser, Muhammed Abdurrahim tarafından da tahkikli olarak *Manzûmetu Esmâillahi’l-Hüsnâ* adıyla 1997 yılında basılmıştır. Eser üzerine Niyâzi Beki tarafından “Abdülkâdir Geylânî ve Esmâü’l-Hüsnâ Kasîdesi” konulu çalışma yapılmıştır. Çalışma Muhammed Abdurrahîm neşrî ile Gümüşhâneli Ahmed Ziyaeddin’in *Mecmûâtü’l-Ahzâb* eserinde *Kasîdetü Esmâü’l-Hüsnâ li Abdilkâdir el-Geylânî* ismiyle yer alan eserlerden istifadeyle hazırlanmıştır.⁶⁷ Aynı zamanda eserle ilgili Yusuf Zeydan tarafından tahkikli olarak, Abdülkâdir Geylânî’nin diğer divanlarının da yer aldığı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Dâru’l-Kütübî’l-Mısıryye yazması (numara 655 Tasavvuf/Tal’at) esas alınmıştır.⁶⁸

⁶⁶ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 119

⁶⁷ Niyâzi Beki, *Abdülkâdir Geylânî ve Esmâ-i Hüsnâ Kasîdesi*, Sultan Yay., İstanbul 2001

⁶⁸ *Abdülkâdir Geylânî Divanı: Sufî Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler*; tahkik: Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005

Manzûmedeki beyit sayısı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşı olan 63'tür. Son iki beytin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, O'nun âl ve ashabına ayrılması ve onlara salavât getirilmiş olması 63 sayısının özellikle seçildiğini göstermektedir.

5- *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*; Sadreddin Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Konevî (673/1274)'nin eseridir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp.; Âşir Ef. Bl.: 431/2, 21b-113a yk. (İstinsah Trh: 865/1460); Laleli Bl.: 1585, 57 yk. (İstinsah Trh: 1004/1595); Şehid Ali Paşa Bl.: 424, 97 yk.⁶⁹ ve 1-26 yk. 1366'daBeyâzıt Ktp. Beyâzıt Bl.: 5432, 199b-5-251a yk. 1818; bulunmaktadır. Eser, Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁷⁰

Konevî eserine esmâ-i ilâhiyyenin kâinatın (mevâdde) ve a'yândaki aynların ancak kendisiyle zûhûra geldiği mümkünâtın asılları olduğunu ifade ederek başlıyor. Âlemin rûkûnlerinin kâideleri ancak esmâ ile sabit olur. Esmânın hükümlerinin saltanatı olmasaydı kevnin vücûdu isim, vücûdun kevnî de resim olarak ortaya çıkmazdı (vr. 2a). Allah'ın azameti gözlerden ve akıllardan muhteceb olduğunu, O'nun zâtının sırlarına ve sıfatlarının hakîkatine aklî nazar yoluyla ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Allah'ın varlığını akıl nazarıyla bilmeye bir delil isteyen balın tadını bilmek isteyen gibi olduğunu söyleyerek Cenâb-ı Hakkın müteal zâtını nazar bakımından akılla bilmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bunu da Allah'ın ancak seçtiği kullarına bildireceğini söylemektedir. İlmî nazar yoluyla Allah'ı bilmeye çalışan bununla ancak hayretini artırmış olur. Bu ilim ise ona perde olmuştur. Ehlullah ise Hakk'ı Allah'ın bildirmesiyle bilirler. Tefekkür ile Hakk'ın sıfatlarını anlayan kimse ehl-i zevktir (vr. 3a-3b).

Müellif, kitabın mukaddimesi başlığı altında esmâ-i hüsnâ ile ilgili âyeti tahlil ediyor. Aslolanın Allah'ın sıfatlardan ve âlemden münezzeh ve müstağni olmasıdır, dedikten sonra her isim için kendisiyle zûhûra geldiği varlıkta bir varoluşun olması gerektiğini ifade ediyor. Varlığın vücûda gelmesi â'yân-ı sâbitenin hazret mertebelerinde meydana gelmesiyle olur (vr. 3b).

⁶⁹ İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

⁷⁰ Sadreddin Konevî, *Şerhu Esmâillâhi'l-hüsnâ*, (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi), trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004

Îlâhî isimlerin kısımları vardır: Muzmarât; onlar “Hüve”, “Nahnu” ve “Ene”dir. Kinâyât vardır: “el-Falik”, “el-Câ’il”. Niyâbet isimleri; “Serâbile takîkumu’l-harre”; o Cenâb-ı Hakk’ın şânında vaki olur.; Kur’an’da geçse bile edeben O’na itlak olunamayanlar (sehharallah) (Mekerallah) (ve yestehziu bihim). Allah bu fiillerdeki isimlerle edeben isimlenemez. Bu fiiller; şirk, zulüm ve fesad gibi yapanın zemmedildiği fiillerdir.

Müellif; ihsan, sabır ve şükür gibi yapanın övüldüğü fiillerden türeyen isimlerle Allah isimlendirilebilir dedikten sonra Allah’ın hangi isimlerle isimlendirilebileceğini tartışmaktadır (vr. 4a-b). Allah’ın doksan dokuz ismi vardır hadisini isimlerle vasıflanmak, arınmak ve mertebeleri geçmek olarak açıklamaktadır (vr. 5a). Sonra da (Hüve) isminden başlamak sûretiyle isimleri şerh etmektedir (vr. 5b).

Müellifin Allah lafzını açıklarken bu ismin beş harften meydana geldiğini belirterek her bir harfin hareketleriyle birlikte ihtiva ettiği sırları izah etmesi dikkat çekicidir (vr. 8a). Aynı zamanda müellif bu harfleri varlık mertebelerini dikkate alarak açıklamakta, yer yer harflerin gramer tahlillerini de yapmaktadır.

Bir başka açıdan da isimleri “Hay”, “Âlim”, “Mürîd”, “Kâdir” gibi zâtî subûtî sıfatların aynları; “Hâlik”, “Rezzâk” gibi fiili sıfatlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır (vr. 15a).

6- *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*; Afîfüddîn Süleyman b. Ali b. Abdullah et-Tilimsânî (690/1291)’nin eseridir. Yazma nüshaları; Beyâzıt Ktp. Beyazıt Bl.: 8011, 192b-279b; Süleymaniye Ktp. Fatih Bl.: 3150, 52 yk., Lâleli Bl.: 1556, 1-67 yk.’da bulunmaktadır. Eser, Şahin Alpay tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.⁷¹

Tilmsânî, eserin giriş kısmında Fâtihâ’dan Nâs’a kadar olan âyetlerde yer alan Îlâhî isimlerin mânâları ve delâletleri hakkında bir şeyler anlatmak istediğini belirttikten sonra, bu isimleri Beyhâkî (458/1065), Gazâlî (505/1111) ve İbn Berrecân (536/1141)’nın görüş, anlayış ve düşünceleri doğrultusunda anlatacağını

⁷¹ Afîfüddîn Süleyman Tilmsânî, *Esmâü’l-hüsnâ*, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay., İstanbul 2002

ifade etmektedir. Müellif isimleri şerh ederken bu üç imamın isimlerde birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları da belirtmektedir.

Tilmsânî eserinde Fâtihâ'dan başlayıp Nâs'a kadar hangi sûrede Allah'ın isimleri geçmişse önce o isimleri saymış, bu isimlerin mânâ ve diğer delâletleri bakımından birbiriyle olan alakasına temas etmiştir. Sonra da her bir isimle ilgili âyeti izah etmiştir. Eserde ilk olarak Fatihâ'da geçen Allah, Rab, Rahman, Rahîm ve Mâlik isimleri bir arada değerlendirilerek esmâ hakkında bilgi verildikten sonra, diğer esmâ bu isimlerin altında ele alınarak mânâları itibariyle bir tasnif yapılmaktadır. Allah Teâlâ'nın yok edici adları zikredilirken bu isimlerin "Allah" adının özelliklerinden olduğu ifade edilmektedir. Diğer isimlerin rütbede vücud buldukları için Rahmân adı altında yer aldıkları belirtilmektedir. Daha sonra, Lafza-i Celâl üzerinde durularak esmâ-i hüsnânın 140 kadar olduğu ifade edilmektedir. Bu girişten sonra müellif, "Muhîr" isminden başlamak sûretiyle isimleri şerh etmektedir.⁷²

7- *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillahi'l-hüsnâ*; Abdülaziz b. Ahmed b. Saîd ed-Demîrî ed-Dîrî (694/1295)'nin eseridir. Eserin yazma nüshaları; Beyâzıt Ktp. Beyazıt Bl.: 1350, 75 yk.; Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa Bl.: 663, 41-99 yk⁷³. 'te bulunmaktadır.

Arapça olan eserin baş tarafında esmâ-i hüsnânın zikredildiği duâ mahiyetinde bir giriş yer alıyor. Müellif eserine Ebû Hüreyre'den gelen esmâ hadîsini zikrederek başlamaktadır. Ulemânın esmâ hadisinde yer alan isimlere ilave olarak Kur'an'dan isimler çıkardıklarını ve esmanın sayısını 200'e artırdıklarını söyleyerek kendisinin bu eserinde ehl-i tahkîk ve sünnet görüşüne göre isimleri bir araya topladığını, eserin girişini ve tertibini de on esas üzerine yaptığını ifade etmektedir (vr. 41b). Bu esaslar şöyle sıralanmaktadır: 1) Hakk'ın varlığına delâlet eden isimler, 2) Kıdem ve bekâ, 3) Mîsal, teşbih, doğum ve evlattan tenzîh, 4) Hakkın vahdâniyyeti, ebedî samediyyeti, 5) Hayat, ilim, semî, basar, 6) Ezelî kudred, 7) İrade, 8) Kelam, 9) Zevâlsiz dâimî olan sermedî meliklik, 10) Celâl ve kemal.

⁷² Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 8-18

⁷³ İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

Eserde şerh edilen bu on asıldan her biri esmâ-i hüsnâ'dan bir isme delâlet etmektedir (vr. 41b). Bununla birlikte müellif esmâyı; zâta, sıfata ve fiile delalet eden isimler olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Diğer bir açıdan da isimlerin gazab-kahr ve celâl olmak üzere ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir. Esmâ-i hüsnâ hadîsindeki isimlerden başka isimlerin olup olmadığını tartıştıktan sonra yukarıdaki on esas çerçevesinde isimleri şerh etmektedir (vr. 42a). Her esas içerisinde bab başlığı altında isimleri ele almakta, ismin ifade ettiği manayı verdikten sonra, konu ile ilgili âyet ve hadisleri zikretmektedir. İsimlerle ilgili evliyâullahın büyüklerine ait hikayelere de yer vermektedir (vr. 45b). “Bu ismi bilen kulun yapması gerekenler” şeklinde başlayan cümleyle birlikte her bir isimle ilgili kulun yapması gerekenleri açıklamaktadır.

Müellif, eserin son kısmında esmâ-i hüsnânın baş harflerini dikkate alarak bir tasnif daha yapmaktadır (vr. 98a-b).

8- *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ*; Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî (743/1342)'ye ait eserdir. Eser Süleymaniye Ktp. Aşir Ef., nr. 424/1, 1b-44a'da kayıtlıdır.

Arapça olan eserin girişinde Beyzâvî (685/1286)'den naklen ve Kuşeyrî (465/1072)'ye izâfetle isimlerin şerh edildiği ifade edilerek (vr. 1b) Ebû Hüreyre'den esmâ-i hüsnâ ile ilgili hadis nakledilmektedir (vr. 1b). Müellif İsim ve tesmiye hakkında Mu'tezilenin görüşünü zikreddikten sonra İmam-ı Gazâlî'nin konuyla ilgili değerlendirmesine yer vermektedir. Sonra da Kadı Beyzâvî ile Kuşeyrî'nin isim ve tesmiye konusundaki görüşlerini zikretmektedir (vr. 1b). Sıfat mevsuf ilişkisine değinen müellif Allah isminin ism-i a'zam olduğunu ifade etmektedir. İsimlerin tevkîfî olduğunu, aklî olarak Allah'a isim izâfe edilemeyeceğini belirtmektedir (vr. 2a). Allah'ın hangi isimlerle isimlendirileceğini, Zeccâcî, Fahreddin Râzî ve Kuşeyrî'nin görüşlerini zikrederek ele almaktadır (vr. 2b). Ayrıca, esmâ hadîsinin “Onu hıfzeden cennete girer” kısmını izah etmektedir (vr. 3b).

Müellif eserin giriş kısmında isim konusunu kelâmî açıdan değerlendirmeye tabi tutmaktadır. “En güzel isimler Allah'ındır, onlarla O'na dua

edin” âyetini de izah ettikten sonra (vr. 4a) Haşr sûresinin son âyetini ayrıntılı bir şekilde hem gramer açısından tahlil etmekte, hem de hangi mânâyâ geldiğini açıklamaktadır (vr. 4b). Eserinde diğer sûfîlerin de görüşlerine yer veren müellif, ârifin bu isimden payı yada ârifin vâzifesi başlığı ile söz konusu isimden elde edilmesi gerekenleri anlatmaktadır. İsimleri şerh ederken şiirler kullandığı gibi hikayeler de anlatmaktadır. İsimlerin önce manalarını vermekte, sonrada onları Kuşeyrî, Gazâlî ve diğer sûfîlerin sözlerinden nakille şerh etmektedir.

Müellif, Allah’ın isimlerini zât, sıfat, hakikat, izâfiyet ve fiil itibariyle beşe ayırmakta ve buna göre esmâyı izah etmektedir. Esmâ hadîsinin Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hıbbân’ın Ebû Hüreyre’den gelen rivâyetini zikrederek eserini bitirmektedir (vr. 44b).

9- *Şerhu esmâî’l-hüsnâ*; Abdullah İlahî es-Simâvî (893/1487)’nin eseridir. Eser, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef., 4001, 71 vr.⁷⁴’de kayıtlıdır.

Müellif eserine şerh edeceği isimleri toplu bir şekilde zikrederek başlamaktadır. Ebû Hüreyre’den rivayet edilen “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır, kim onu sayarsa cennete girer.” hadisini açıkladıktan (vr. 4a) sonra da esmâ-i hüsnâdan 102 tane ismi Türkçe şerh etmektedir. Müellif, her bir ismin mânâsını verdikten sonra kulun bu isimden nasibinin ne olması gerektiğini maddeler halinde sıralamaktadır. Zaman zaman Arapça kelâm-ı kibarları da açıklamaktadır. Eserin sonunda Peygamber Efendimiz’in esmâ-i hüsnâyı cennete girmenin dört şartı kıldığını belirtmektedir. Bu şartlardan birincisi, her sabah ve akşam esmâyı ezbere okumak. İkincisi, her birinin mânâsını bilmek. Üçüncüsü, isimlerin yirmi üçünün vâcib, yirmi birinin selbî, elli beşinin câiz olduğuna îman etmek. Dördüncüsü, her biriyle ahlaklanmak (vr. 68a).

Müellif ayrıca, insanların dünyaya doksan dokuz esmâyı bilmek için geldiklerini ifade etmekte (vr. 68a), esmâyı bilmenin ve ilmiyal bilgisine sahip olmanın önemini delillerle anlatarak; Allah’ı vâcib, muhal ve câiz sıfatlarla bilmek gerektiğine işaret etmektedir (vr. 68b-72a).

⁷⁴ İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

10- *Şerhu'l-esmâil'l-hüsnâ*; Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkindî (953/1546)'ye ait bir eserdir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Bl.: 174, 233yk. (*Şerhu esmâil'l-ilâhiyye ve beyanü hakâiki'l-evsâfi'r-Rubûbiyye*); Dârü'l-Mesnevî Bl.: 178, 38 yk.⁷⁵; Hafid Ef.: 7/2 57b-95b'de bulunmaktadır.

Eser Arapça'dır. Müellif eserinin girişinde her akıllı kişinin istidadı ölçüsünde Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmesinin gerekliliğini açıklamaktadır. O'nu bilmenin biri akıl ve nakille isim ve sıfatlarını bilmek, diğeri ise kulun ilâhî sıfatlardan hakiki mânâda kendisinde olanlara bakması şeklinde iki yolunun olduğunu, kemâl üzere Allah'ı sadece Allah'ın kendisinin bilebileceğini söylemektedir (vr. 2a). Bu girişten sonra eserde esmâ-i hüsnâ ile ilgili hadisin manası hakkında bir fasıl açılmakta, isim-müsemma konusu açısından değerlendirilmektedir (vr. 2b). Esmâ-i hüsnâ'nın tevkîfi olup olmadığı, Kur'an ve sünnette zikredilmeyen isimlerle Allah'ın isimlendirilmesi, esmâ-i hüsnâ ile ilgili âyetler zikredilerek izah edilmektedir (vr. 4a). Esmâ-i hüsnâ hadisinde geçen isimler dışında Allah'ın otuz üç ismi daha sayılmaktadır. Müellif bu isimlerin Kur'an'da olduklarına işaret ettikten sonra Allah isminden başlamak sûretiyle isimleri şerh etmektedir. İsimlerin önce kelime mânâlarını ve isticakını vermekte, o isimle ilgili âyet ve hadisleri zikrettikten sonra sâiflerin sözlerini nakletmektedir. Bazı isimlerde Mu'tezi'lenin görüşlerine de yer vermektedir (bkz. Rezzâk ismi, vr. 13a).

11- *Şerhi esmâ-i hüsnâ*; Muhammed b. Ali el-Malatî Niyâzî Mısrî (1105/1682)'nin eseridir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl.: 89, 43-48 yk, 1421, 3543; Beyâzıt Ktp. Veliyyüddin Efendi Bl.: 3621'de bulunmaktadır.

Osmanlıca bir eserdir. Halvetî tarîkatında sülûk Allah'ın isimleriyle yapılır. Halvetîliğin Mısrîyye şûbesinin pîrî olan Niyâzî Mısrî bu isimlerin sayısını on ikiye çıkarmıştır. Niyâzî-i Mısrî'nin bu eseri kendi tarîkatında sülûk esaslarında zikredilen; Allah, Aliyy, Hû, Alîm, Kahhâr, Hayy, Azîm, Hakk, Vâhid, Kayyûm, Samed, Ahad isimlerinin şerhleridir. Erbâb-ı tarîkatın meşgul oldukları on iki esmânın esrârını ve

⁷⁵ İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

rumuzunu beyandır, diyerek esmâ-i hüsnânın delalet ettikleri manalarını vererek şerh etmektedir.⁷⁶

Eser, Baha Doğramacı tarafından yayınlanmıştır.⁷⁷ Mustafa Tatçı da, *Niyâzî-i Mısrî'nin Tasavvufî Bir Risâlesi: Şerh-i Esmâ-i İsnâ Aşere*, adıyla tanıtarak aynen yayınlamış ve eserin edebiyat ve ilâhiyat araştırmaları açısından önemini vurgulamıştır.⁷⁸ Ayrıca eser, Mahmud Sadeddin Bilginer tarafından “*Esmâ-i Halvetiyye*” başlığıyla özetlenerek yayınlanmıştır.⁷⁹

12- *el-Menhecü'l-esnâ li şerhi'l-esmâillâhi'l-hüsnâ*; Muhammed b. Muhammed Muhammed b. El-Hüseynî es-Senderûsî (1177/1763)'nin telif ettiği bir eserdir. Eser Beyazıt Ktp., Beyazıt Bl.: 1378'de kayıtlı bulunmaktadır. Eser üzerinde Hasan Emin Sütü tarafından yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.⁸⁰

Eserde esmâ-i hüsnâ'yı nakleden rivâyetler incelenmiş, Tirmizî tarafından rivâyet edilen hadîsin şerhi yapılarak ravîleri hakkında bilgi verilmiştir. İlâhî isimlerin iştikakı meselesi üzerinde durulmuş, konu ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Esmâ-i hüsnâ kelâm ilmi açısından değerlendirilmiş, mânâları bakımından tasnif edilmiştir. İsm-i a'zam konusunda bir bölüm ayrılmış ve bu konudaki rivâyetler zikredilerek değerlendirilmiştir. Esmâ-i hüsnâ'nın mânâsını bilen kişinin sahip olduğu edepler açıklanırken bâzı isimlerde zâhîrî ve bâtınî edepler ayrıca zikredilmiştir. İsimlerin havâssına yer verilerek ebced hesâbına göre adetleri de kaydedilmiştir. Esmâ-i hüsnâ Arapça dilbilgisi, kelâm ve tasavvuf açısından ele alınmıştır.⁸¹

⁷⁶ Bkz. Süleymaniye Ktp., Es'ad Ef.: 89, 43-48

⁷⁷ Baha Doğramacı, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı ve Eserleri*, s. 68-75, (Kadioğlu Matbaası) Ankara, 1988; Ayrıca eserin değerlendirmesi için bkz.: Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988

⁷⁸ Mustafa Tatçı, “*Niyâzî-i Mısrî'nin Tasavvufî Bir Risâlesi: Şerh-i Esmâ-i İsnâ Aşere*”, Türk Yurdu, c. VIII, Ocak 1988, s. 12, s. 28-32

⁷⁹ Sadeddin Bilginer, *Allah ve İnsan*, İstanbul 1977, s.149-150

⁸⁰ Hasan Emin Sütü, *Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî'nin “el-Menhecü'l-esnâ li şerhi'l-esmâillâhi'l-hüsnâ” Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, MÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003

⁸¹ Sütü, *a.g.t.* s. 133

13- *Tarhu'l-ma'nâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ*; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, (1202/1776) tarafından telif edilmiştir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk⁸², Halet Efendi Bl.: 628'de bulunmaktadır.

Osmanlıca bir eserdir. Müstakimzâde, “Allah’ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır, kim onu sayarsa cennete girer.” hadisini zikrettikten sonra manasını vermektedir. İmam Buhârî rivâyetinde olan esmâ-i hüsnâyı sûret-i mertebesi üzerine beyan etmek ve tamamlamak için diğer rivâyette bulunanları eklemeye ihtimam gösterdiğini söylemektedir. Her bir ismin Türkçe mânâlarını icmâlen beyan ettiğini, esmâların tafsilatlı mânâlarının öncekilerin şerhlerinde bulunduğunu ifade etmektedir. Eserinde isimleri harf tertibine göre sıraladığını belirtmektedir. Farsça’da muteaddid ilâhî isimlerin bulunduğunu söyledikten sonra onlardan bir kısmını zikrederek, ism-i â’zâmın zikredildiği dua ile eserini bitirmektedir.⁸³

⁸² İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

⁸³ Müstakimzâde, *Tarhu'l-ma'nâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ*; Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ RECEBİYYE ADLI ESERİ

Bursevî, bu eserini ömrünün son döneminde yazmıştır. Eserin giriş kısmında belirttiği gibi 1129 (m. 1717) tarihinde Şam'a gidip burada kaldığında zamanın Şam valisi Recep Paşa'nın onun ilminden istifade etmeye ve bazı eserlerini mütâlâya rağbet göstermesi üzerine kaleme almıştır. Esmâ-i hüsnâdan on iki ismi Türkçe şerh eden Bursevî, Recep Paşa'nın ismine nisbetle esere *Tuhfe-i Recebiyye* ismini vermiş ve eseri kendisine hediye etmiştir (vr. 2b). 1131 (m. 24.11.1718) yılının Rebiülevvel ayı başlarında tamamlanan eserin (vr. 98b) müellif hattıyla yazılı olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi bölümü 1374 numarada kayıtlıdır. Eser 99 varak 19 satırdan ibaret olup ta'lik hattıyla yazılmıştır. Kütüphâne kataloglarında yaptığımız araştırmada eserin başka bir nüshasına rastlayamadık.

Bursevî eserinde esmâ-i hüsnâ'dan on iki ismi şerh etmektedir. Bunlar; Hay, Alîm, Mürîd, Kadîr, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın, Rahman ve Rahim, Müdebbir ve Mufassıl isimleridir. Bu isimlerden Mürîd, Müdebbir ve Mufassıl isimleri esmâ-i hüsnâ hadîsinde yer almamaktadır.

Eserin dili Türkçe olmakla birlikte Arapça ve Farsça ibareler de yer almaktadır. Zaman zaman bu ibarelerin Türkçe anlamları verilmiştir. Mensûr olan eserde manzûmeler de yer almaktadır. Manzûmelerin başına "Nazm" kelimesi konulmuş, mısraların sonu özel işaretle belirtilmiştir. Metin içinde istişhâd edilen beyit ve mısralardan önce "ayn" harfi konularak okuyucunun dikkati çekilmiştir.

Her bir ismi müstakil bir şekilde ele alan Bursevî, Evvel ismi ile Âhir ismini, Zâhir ismi ile Bâtın ismini, Müdebbir ismi ile de Mufassıl ismini birlikte değerlendirmiştir. İsimleri şerh ederken delâlet ettikleri manaları açıklamaya girişmiştir. Konu ile ilgili âyet ve hadisleri de zikreden Bursevî zaman zaman büyük

velilerin söz ve menkıbelerine de yer verir. Bursevî, sık sık “Hatmu’l-evliyâ” diye isimlendirdiği Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’ye de atıflar yapmaktadır. Vahdet-i vücud geleneğine sıkı sıkıya bağlılığını bu eserinde de göstermekte olan Bursevî *Tuhfe-i Recebiyye*’sinde isimleri bu düşünce çerçevesinde şerh etmiştir.

II. TUHFE-İ RECEBİYYE’DEKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TAHLİLİ

A. el-HAYY

1. Sözlük Anlamı

Hayy ismi Arapça dilbilgisi açısından “yaşamak, diri ve canlı olmak” anlamlarına gelen “hayat”, “hayevân” kökünden sıfat olup, “diri olan, yaşayan”⁸⁴ “Kendisi için ölüm geçerli olmayan varlık” anlamına gelmektedir.⁸⁵ Cenâb-ı Hakk, ezel-i âzâl’dan ebedü’l-âbâd hayâtı bekâdır, yokluğu olmaz.⁸⁶ O, ezelî ve ebedî bâkî olandır.⁸⁷ Kur’an’da Cenâb-ı Hak, kendi zâtını “Hayy” ismiyle isimlendirdiği gibi, Peygamber Efendimiz de (s.a.v.), Allah’ın “Hayy” olduğunu bildirmiştir.⁸⁸ Kur’an’da bu kavram yetmiş biri fiil, 118’i isim olmak üzere toplam 189 yerde geçmektedir. Fiillerden kırk sekizi Allah’a nisbet edilmiştir. Bunların on sekizi “imâte” (öldürme) fiili ile beraber zikredilmiştir. İsimlerden dördü “hay”, ikisi “muhyî” şekillerinde olmak üzere altısı Allah’ı nitelemektedir. Üç âyette de “kayyûm” ismi ile birlikte zikredilmiştir.⁸⁹

2. Kur’an ve Hadiste el-Hayy İsmi

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan hayat kavramını altı grupta mütalaa eden Râğîb el-İsfehânî, bunlardan beşinin hakikat veya mecaz mânâlarıyla bitkiler, hayvanlar ve

⁸⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “hyy” md.

⁸⁵ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “hyy” md.

⁸⁶ Mustakimzâde, *a.g.e.*

⁸⁷ Abdülkâdir Geylânî, *Risâle fî ma’ânî’l-esmâil-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Hkm 272/5

⁸⁸ Tirmizî, Daavât, 86

⁸⁹ M. F. Abdülbâkî, *a.g.e.*, “hyy” md.

insanlar için yani fânî olanlar için kullanıldığını, Allah için kullanılanın ise “ölümsüzlük” anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁹⁰

Kur’an’da bir âyette, “Ölümsüz, Hayy olana tevekkül et. Onu, hamd ile tesbih et.” (Furkan, 25/58) buyuran Allah Teâlâ, bir diğer âyette, “O, Hayy’dır. O’ndan başka İlâh yoktur. Dini yalnız O’na has kılarak duâ edin.” (Mü’min, 40/65) buyurmakta, bir başka âyette ise, “Yüzler, Hayy ve Kayyûm olana boyun eğmiştir. Yükü zulüm olan ise hüsrâna uğramıştır.” (Tâhâ, 44/111) buyurmaktadır. Hz. Peygamber de “hayy” ismini zikrederek bir duâsında şöyle buyurmaktadır: “Allah’ım! Beni hak yoldan saptırmadan senin izzet ve yüceliğine sığınırım. Senden başka ilâh yoktur. Sen ölmeyen dirisin. Cinler ve insanlar ise ölümlüdür.”⁹¹

3. el-Hayy İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

Hay, diğer ilâhî sıfatların kendisiyle mevcûdiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumundadır. Zât-ı İlâhiyyeye nispet edilen hayat en mükemmel konumda bulunduğundan, onun isbat edilmesiyle diğer bütün sıfatlarına sağlam bir zemin hazırlanmış olur. Hay ismi zâtı aşan bir nispet özelliği taşımadığı için, bir taalluk alanının bulunmadığı kabul edilmektedir.⁹²

Kuşeyrî, Hayy’ın Cenâb-ı Hakk’ın bekâsı üzerine zâid olan sıfatlarından bir sıfat olduğunu söyler. O yokluğu olmayan daimî bakâdır. Allah’ın ölmeyen diri olduğunu bilen kimse mahluka itimad etmez. Çünkü ihtiyacı anında mahlûka itimâd ve tevekkül edenin ona ihtiyacı olduğu anda onun yok olması ihtimali vardır. Bu durumda umudu ve emeli zayi olur. Dünya ölümlüdür. Ölüm olmasaydı orada hiçbir şey birbirine eşit olmazdı. Bununla kulun Mevlâsına vâsıl olması irâde edildi. Ölüm olmasaydı vuslat olmazdı. Bundan dolayı “Ölüm sevgiliyi sevgiliye ulaştıran bir köprüdür.” denilmiştir. Allah Teâlâ’ya olan iştiyâkın alâmetlerinden biri de afiyet anında ölümü temenni etmektir.⁹³

⁹⁰ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “hyy” md.

⁹¹ Müslim, Zikir, 67

⁹² Bekir Topaloğlu, “Hay”, *DİA*, XVI, 550

⁹³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, (Besyûnî neşri) s. 61

Gazâlî, aslen fiil ve idraki olmayanın ölü ve cansız bir varlığa sahip olacağını söyler. İdrakin en aşağı derecesi idrak sahibinin kendini idrak etmesidir. Mutlak kâmil hayat sahibi bütün idrak sahiplerini idraki altında toplar. Bütün mevcûdat onun fiili altındadır. O'nun ilminden hiçbir müdrik ve fiilinden de hiçbir meful hariç değildir. Bütün bunların hepsi Allah Teâlâ içindir. O mutlak Hayy'dir. O'nun dışındaki canlıların hayatı idraki ve ilmi ölçüsündedir. Çünkü canlılar fanidir. Onların mertebeleri fanilikleri ölçüsündedir.⁹⁴

İbn Arabî, Hakk Teâlâ ile birlikte melekler ve insanın hayy ve alîm sıfatlarına sahip olduklarını söyledikten sonra ilmin ve hayatın hakikatinin bir olduğunu belirtir. Onların hayy ve ilimdeki seviyeleri bir değildir. Hakk'ın ilmi kadîm, insanın ilmi ise hâdistir. Melekler ve insanlar isnâd edilen nisbetler ile hayy ve alîm olmuşlardır.⁹⁵

Mevcûdâtın her bir mevcûd, Hakk'ın bir isminin sûretidir. Ve o isim, o sûretin rûhudur. Her bir sûret, mutlak vücûdun tenezzülünden hâsıl olmuş birer vücûddur ve bu itibarla Hakk cümlesinin aynıdır. Bu sûrette dahi onların cümlesi hayy ve nâtıktır. Onlardaki Hakk'ın hayâtı ve nutkudur.⁹⁶

Sadreddin Konevî'ye göre Cenâb-ı Hakk, sadece hayat sahiplerinin vasıflanabileceği özelliklerin kendisine nispet edilmesinin kesinliği nedeniyle Hay'dır. Her şey canlıdır. Eşyanın hayatı mutlak "Hayy"ın hayatının onların üzerindeki bir feyzi olduğuna göre, a'yân-ı sâbite, sâbitlikleri halinde canlıdırlar. Şâyet onlar canlı olmasalardı, Hakkın celâline lâayık bir kelâm ile "Kün/Ol" sözünü duyamazlardı. Kadîm ve Hay'ın hayatı, karşısında duran herkesi aydınlatan güneşe göre ışığı gibidir; bizâtihi Hay'ı da kim görürse canlanır ve hiçbir şey ondan gizli kalmaz. Bunu da ancak ârif olanlar müşâhede eder.⁹⁷

Hayy isminde varlık alanına gelişi itibariyle üç yön olduğunu ifade eden Tilmsânî bu yönleri şöyle açıklar: "Bunlardan biri, ölümün karşılığı olan hayat.

⁹⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 102

⁹⁵ Konuk, *a.g.e.*, I, s. 146

⁹⁶ Konuk, *a.g.e.*, II, s. 293

⁹⁷ Konevî, *a.g.e.*, s. 177

İkincisi, ölümden resimlere idrâk gücü isteği; üçüncüsü ise hiçbir şey arzu etmeyen, hiçbir şeyle karşılaşmayı istemeyen hayattır. Saydığımız bu üç itibardan birincisi, Arştan döşeğe kadar mevcûdu kapsar. Mevcuttakilerle birlikte idrâke çalışan ve bunun arasında değişik açılardan hayat ve ölüm bulunur. Zira bir hayvanın ölümü bitki ölümlerine benzemez. İkincisi, değişik mânâlarda olan ve içinde rubûbiyyet ve ubûdiyyet olan adların ve sıfatların hayatıdır. Üçüncüsü, hayat nevinden sözünü ettiğimiz tüm hayattır ki ancak zâtî tecellîlerle aklın idrâk edemeyeceği ve takdir edemeyeceği özellikleri vardır. Ne var ki Yüce Allah'ın canlı anlamına gelen “Hayy” isminin anlatıldığı ve anlatılmadığı yönleriyle gerçeğe şümûlü vardır. Şâyet yaşamın nefsinin çeşitleriyle ele almış olursak, dünyanın ömrü içindekilerle birlikte çok az olurdu.”⁹⁸

4. Bursevî'ye Göre el-Hayy İsminin Anlamı

İsmâîl Hakkı Bursevî, Hakk'ın hayat sahibi olmasını ilminin sıhhati gereği olduğunu belirtir. Fiil ve idraki olan Hay'dır. Fiil ve idraki olmayan nesne ölüdür. Mutlak hayat sahibi Allah Teâlâdır ki, ilminden bir idrak olunan ve fi'linden bir mef'ul hâriç değildir. Çünkü Allah'ın hayatının eseri varlıkların hakikatlerinin hepsini kapsar ve bütün cansız ve hayvanlarda carîdir. Hakikati görmekten perdeli olanlar bu manayı anlamaktan gafil ve keşifle idrakten mahrumdurlar. Çünkü hayatları nâkıstır. Noksanlık yönü ise taayyün-i kesîf örtüsü ile perdelenmiştir. Rağbet olunan menziller ve makbul makamların hakikatine vasıl olanlar hayatın sırrına vakıf olurlar. Hakk Teâlâ da alîm ve habîr olduğundan her nesneyi ilm-i kemâl üzerine binâ eder.⁹⁹

Bursevî, mevcûdatın hepsinin Cenâb-ı Hakk'ın hayat sıfatı ile kâim olduklarını söyler. Aksi takdirde Hakk'ın kemâline noksanlık gelir. Şu kadar ki, bazı eşyânın hayatı zâhir ve bazının bâtındır. Varlıkların hakikatini görmekten perdeli

⁹⁸ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 77

⁹⁹ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 3b

olanlar sadece duyularla algılanan hayatı idrak ederler. Hakîkî hayatı idrak etmeye tam bir keşif lazımdır.¹⁰⁰

Bursevî insanda; biri rûh-i zâtî, biri rûh-i sıfâtî, biri de rûh-i hayvânî de denilen rûh-i fi'lî olmak üzere üç türlü rûh olduğunu söyler. Rûh-i hayvânî, his ve hareketin kaynağıdır. Rûh-i zâtî bir mekan işgal etmez. Çünkü Zât'ın sırrıdır. Rûh-i sıfâtî de bir yer işgal etmez. Çünkü onun kaynağı akıl gibi dimağdır. Bundan dolayı ruha akıl dahi derler. İdrak melekesi olan akıl ile ruh arasında fark vardır ki, bu ruha rûh-i sıfâtî dememizin nedeni rûh-i Zâtî'nin eseri olduğundan dolayıdır. Üçüncü ruh ise yer işgal eden ruhtur ki, vücuttaki damarlar vasıtasıyla vücuda nüfuz eder, bedenin bütün cüzlerini kapsar. Ölüm dedikleri ise insanî ruhun bedenden ayrılması ve hayvanî ruhun sönmesiyle olur. Nitekim; “Her nefis ölümü tadacaktır.” (Âl-i İmran, 3/185) âyetinde ölümü tatmanın manası hayvanî ruhun bedenden ayrılış elemi hissedip çıkmasıdır. İnsanî ruh ise eleminden habersizdir. Cehennemde azab olunacakların elemi dahi hayvanî ruhun çekeceği bir elemdir. Çünkü nefis-i nâtika Hakk'ın Zât'ına izâfe olunan kudsî bir ruhtur ki, Hakk'ın Zâtında sıfat-ı kevnîyye (varoluşa ait sıfatlar) olmaz. Ve insanî ruh öldükten sonra berzahda amellerin ilmî suretiyle temessül eder. Orada idrâki dünyadaki idraki gibi hakîkîdir. Onun için şühedâ hakkında “Rablerinin indinde yaşarlar, rızıklandırılırlar.” (Âl-i İmran, 3/169) Uyku ile uyanıklık arasındaki bazı haller gibi nimetin yarısı olan ruhânî nimetler ile nimetlenmektedirler.¹⁰¹ Berzah dedikleri dünyâ ve âhiret arasında olan ayırıcı bir çizgidir. Berzâh'ın cüzleri âhiretin cüzlerine birleşmiş olması vasıtasıyla dünya âhirete bitişmiştir. Bugünün düne ve yarına bitişik olduğu gibi dünyâ dahi ezele ve ebede muttasıldır.¹⁰²

Rasûlullah Efendimiz beşerin en mükemmeli olmakla hâyât-ı zâtiyeleri diğer insanların en olgunu ve mizâcları mûtedildir. Bundan dolayıdır ki diğer peygamberlerden daha kâmindir.¹⁰³

¹⁰⁰ Busevî, *a.g.e.*, vr. 3b

¹⁰¹ Busevî, *a.g.e.*, vr. 4b

¹⁰² Busevî, *a.g.e.*, vr. 5b

¹⁰³ Busevî, *a.g.e.*, vr. 6b

Hakk’a hakîki olarak vuslat edip bütün berzah ve kayıtlardan geçenler bir daha nefsin sıfatlarına dönmezler. Aşağı seviyede olanlar, yüce mertebelere ulaşır; yüce mertebede olanlar aşağılara düşmezler. Zira Hakk’ın sıfatlarına dönerler ve isim ve sıfatların hakikatlerine bürünürler.¹⁰⁴ Rûh-i Nebevî â’lâ-yı illiyyînden olduğu gibi herkesin vücûdu nûr-i Muhammedî üzerine mebnîdir.¹⁰⁵

Her mahlûkta yâ zâhir veya bâtın Hakk’a muttasıl bir nefis vardır. Zîrâ Hakk hâlıktır ve mahlûk Hâlık’tan munfasıl olmaz. Çünkü halk umûr-i izâfiyedendir. Ölüm ânında cesedin aslı olan toprağa rucu ettiği gibi hayatın nûru da aslına rucu eder ki o da Zât-ı mutlak’ın nûrudur.¹⁰⁶

Mü’mine vâcib olan vücûdun zâhir ve bâtınında ilâhî teveccühü engelleyen hâlini ıslah ettikten sonra zor işlerde dahi gayretli olmaktır. Fıtratını hasîs şehvetten, nefsin hevâyâya itaatten, kalbini kötü ahlâktan temizlemedikçe melekiyyet mertebesine vasıl olamaz. Bununla birlikte insan melekten yücedir. Çünkü insan âlemin küllü, melek ise âlemin cüz’idir.¹⁰⁷

Sûfiyenin muhakkiklerine göre vücûd, Hakk’ın zâtıyla kâim olan vücûdun sıfatıdır ki o Zât’a hüviyyet derler. Hayât ve ulûhiyyet hüviyyetin sıfatıdır. Zât’ın hüviyeti, ilâhî taayyünün evveli ve âhiri kelâmdır. Taayyün-i kevnînin evveli de rûh-i Muhammedî, âhiri ise neş’e-i insâniyedir. Ve âlemde hayy olmadık nesne yoktur.¹⁰⁸

Bursevî, Hayy isminin seyr u sülûkta nefis-i râziye mertebesine tekabul ettiğini söyler. Bu isim hak tarîkatlarda müşterek olan esmâ-i Zâtıyye’dendir. Sûret-i hakikat ve sırr-ı cemî’ olan deryada gemiye binenlerin virdi “Yâ Hayyu Yâ Kayyûm”dur.

Aynı zamanda Bursevî Hayy ve Kayyûm isimlerinin ism-i a’zam olduklarını ifade ettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: İsimler arasındaki bu üstünlük mübtedî olan sâlike göredir. Müntehî ve seyr ü sülûkunu tamamlamış

¹⁰⁴ Busevî, *a.g.e.*, vr. 9b

¹⁰⁵ Busevî, *a.g.e.*, vr. 12a

¹⁰⁶ Busevî, *a.g.e.*, vr. 18b

¹⁰⁷ Busevî, *a.g.e.*, Vr. 19b

¹⁰⁸ Busevî, *a.g.e.*, vr. 24b

olan sâlik nazarında bütün isimler ism-i a'zamdır. Çünkü bu mertebede sâlikte kuvve halinde olan manalar fiile gelmiş ve sâlik her birinde bütün esmâların sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin kendi kabiliyetine göre has bir ismi vardır ki ona göre o, ism-i a'zamdır.¹⁰⁹

B. el-ALÎM

1. Sözlük Anlamı

Sözlükte, “Bir şeyin mahiyetini anlamak, yakînen bilmek”¹¹⁰ mânâlarına gelen ilm kökünden sıfat olup “hakkıyla bilen” demektir. Allah’a nispet edildiğinde “küçük büyük, gizli âşikâr, uzak yakın her şeyi öz yapısı ve mahiyetiyle bilen”¹¹¹ anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk, olmuş olacak umûru mubâlağa ile bilendir.¹¹² Zâhir ve bâtın ilmi eşyâyı muhîddir.¹¹³

“İlm” kökünden mübalağa sıfatı olan “Alîm”, “her şeyi hakkıyla bilen” demektir. Allah Teala’ya nisbet edildiğinde ise: “Zaman ve mekan kaydı olmaksızın, büyük-küçük, gizli, âşikâr, her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen” manasına gelmektedir.¹¹⁴

2. Kur’an ve Hadiste el-Alîm İsmi

Kur’an’da “Alîm” ismi yüz elli üç yerde Allah’a nispet edilmiştir. Altmış bir yerde yalın halde Allah’a izafe edilirken, otuz altı yerde “hakîm”, üçer yerde “halîm” ve “habîr” ve birer yerde “şâkir”, “hafîz” ve “hallâk” isimleriyle birlikte Allah ismini nitelemektedir. Yanında başka bir isim bulunmadan kullanıldığı takdirde, bir çeşit fiil fonksiyonu icra ederek mef’ul de almıştır. Bu durumda

¹⁰⁹ Busevî, *a.g.e.*, vr. 25a

¹¹⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, “alm” md.

¹¹¹ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 61

¹¹² Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹¹³ Abdülkâdir Geylânî, *Risâle fî ma'ânî'l-esmâil-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Hkm 272/5

¹¹⁴ Suat Yıldırım, “Alîm” *DİA*, II, 461-462

genellikle “Allah her şeyi bilendir” şeklinde kullanılmıştır.¹¹⁵ Ayrıca, “Allah kalplerinizdekini en iyi bilendir” manasındaki “Alîmun bi-zâtî’s-sudûr” şekliyle de kullanımı vardır.¹¹⁶ Bu ismin Kur’an’daki yalın kullanımlarında, “Allah yaptıklarınızı, muttakileri, zâlimleri, müfsidleri hakkıyla bilendir” şeklindeki ifadelerle İlâhî ilmin ilişkili olduğu bütün alanlara atıflarda bulunmaktadır.

Yüce Allah’ın “el-Alîm” ismi, Esmâü’l-Hüsna’dan “Hakîm”, “Semî”, “Vâsi”, “Azîz”, “Habîr”, “Halîm”, “Şâkir”, “Kadîr”, “Hallâk” ve “Fettâh” gibi celâl ve cemâl ifade eden isimlerle çeşitli terkipler oluşturarak kullanılmıştır.¹¹⁷

"Gaybın (görünmez bilginin) anahtarları onun yanındadır, onları ondan başkası bilemez. (O) karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak, -ki mutlaka onu bilir, - yerin karanlıkları içine gömülen tane, yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta olmasın." (En'âm, 6/59). "Bilin ki, Allah içinizden geçeni bilir. (O halde) Ondan sakının." (Bakara, 2/235).

Bir ayette de “alîm”, “rahîm” sıfatı ile zikredilmiştir. “Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır.” (Mü’min: 40/7) “O Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, gayb hakkında da, şehâdet hakkında da Âlim olan, Rahmân ve Rahîm olandır.” (Haşr, 59/22)

Peygamber Efendimiz istihâre hadîsinde şöyle buyurur: “Ey Allahım! Senin ilmin ile Senden hayırlısını isterim. Senin kudretin ile Senden güç isterim. Senin fazlu kereminden isterim. Muhakkak ki Sen güç yetirirsin ben ise güç yetiremem. Sen bilirsin ben ise bilemem. Sen gaybı en iyi bilersin. Ey Allahım! Eğer bu işin benim için dinimde, dünya işlerimde ve işimin sonucunda benim için hayırlı olduğunu biliyor isen benim için onu takdir et ve onu benim için kolaylaştır. Sonra onda benim için bereket kıl. Eğer bu işin benim için dinimde, dünya işlerimde ve

¹¹⁵ Bkz. Bakara, 2/29; Âl-i İmrân, 3/176; Nisâ, 4/31; Mâide, 5/97; En’am, 6/101; Enfâl, 8/75; Tevbe, 9/115

¹¹⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/119; Mâide, 5/7; Enfâl, 8/43; Hûd, 11/5; Lokman, 31/23; Fâtır, 35/38; Zümer, 39/7

¹¹⁷ Suat Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 147-148

işimin akibetinde benim için şer olduğunu biliyor isen onu benden ve beni de ondan çevir. Hayr neredeyse onu benim için takdir et. Sonra beni onun ile razı et”¹¹⁸

“Lakî b. Âmir dedi ki: Ey Allah’ın Resûlü gayb hakkında ne biliyorsun? Rasûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: Rabb’in gaybın beş anahtarını gizledi onları Allah’tan başka hiç kimse bilmez buyurdu ve elini işaret etti. Bende onlar nedir diye sordum O’da (s.a.v.) şöyle dedi: Ecelin ilmi; siz bilmediğiniz halde sizden birinin ne zaman öleceğini O bilir. Siz bilmediğiniz halde O meninin rahme ne zaman düşeceğini bilir. Yarın ne olacağını bilir. Sen bilmediğin halde O senin ne yiyeceğini bilir. Siz korktuğunuz halde size merhamet edegeldiği yağmurun gününü bilir. Yüce Allah (celâline ve azâmetine yakışır bir şekilde) güler. Yakında gelecek yağmurunuzu bilir. Kıyamet gününü bilir”¹¹⁹

3. el-Alîm İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

Kuşeyrî, Âlim, Alîm, ve Allâm isimlerini bir arada zikrettikten sonra Allah’ın isimlerinin tevkiîfî olmasının muteber olduğunu ifade etmektedir. O (c.c.), ancak kitab ve sünnette vârid olan ve üzerinde ümmetin icmainın bulunduğu isimlerle isimlenebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ârif, akıllı şeklinde isimlenemez.¹²⁰

Gazâlî, Allah’ın ilminin kemâli; zâhir ve bâtını, dakîk ve celfî, evvel ve âhiri, âkibeti ve başlangıcı itibariyle her şeyi ilmi ile kuşatmasıdır, der. Bu, açıklık ve keşfin o hususta olanların en kamili olması yönündendir. Kulun da Alîm sıfatından bir payı olduğunu belirten Gazâlî, Allah’ın ilmi ile onun ilmi arasında üç hususta fark olduğunu söyler: Birincisi bilinenlerin (ma’lûmât) çokluğudur ki kulun ma’lûmâtları geniş olsa bile o azlıkla kısıtlıdır. İkincisi kulun keşfidir ki vuzuha kavuşsa bile gayesinin ötesine ulaşamaz. Bununla birlikte keşif derecelerinin üstünlüğü de inkar edilemez. Bâtın basîret zâhiri görmek gibidir. Üçüncüsü ise eşyâdan hiç istifade etmeksizin olan Allah Teâlâ’nın ilmidir ki bilakis eşya O’ndan istifade eder. Kulun

¹¹⁸ Buḥârî, Tevhid 10; Tirmizî, Vitr 480; Ebû Dâvud, Vitr 1; İbn Mâce, İkamet (1383)

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/13

¹²⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, (Besyûnî neşri), s. 43

eşyayı bilmesi eşyaya tabidir ve onunla meydana gelir. Allah Teâlâ'nın eşyayı bilmesi onun üzerine geçmektedir ve onun sebebidir. Kulun şerefi onun sebebi olan ilimdir ki Alla Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Ancak en şerefli ilim bilineni en şerefli olan ilimdir. Bilinenlerin en şerefli ise Allah Teâlâ'dır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı bilmek marifetin en faziletlisidir. Sair eşyayı bilmekte de Allah Teâlâ'nın fiilini bilmek ve kulu Allah'a yaklaştıran yolu bilmekten dolayı bir marifet söz konusudur.¹²¹

A. Avni Konuk ilim sıfatını şöyle yorumlar: Hakk'ın sıfatları, Hakk'ın zâtında mündemic bir takım nisbetlerden ibâret olup zâtıyla berâber kadîmdir. Her sıfat bir ismin menşeidir. İlim sıfatından Alîm, hayattan Hayy, sem'den Semî', basardan Basîr, irâdeden Mürîd, kelâmdan Mütakellim, kudretten Kadîr ve tekvinden Mükevvin isimleri meydana çıkar. Her bir isim Zât'ın fiillerinden bir fiildir. İlâhî isimler külliyyeti cihetinden sayılabilir, ancak cüz'iyeti cihetinden sonsuz olduğu için sayılamaz. Bütün isimlerin müsemâmî Hakk'ın Zât'ıdır ve O'nun aynıdır, O'nunla beraber kadîmdir. Hakk'ın sıfat ve esmâsına olan ilmi zâtına olan ilmidir. Böyle olunca “ilim” kadîm, “ma'lûm” da kadîm olur. Ve ilim ma'lûma tâbîdir, denilince ilk olarak ma'lûm hâdis olur, ondan sonra ilim de ona katılır, manası anlaşılmalıdır. Ma'lûmun ilme takaddümü zaman bakımından değil akıl yönündendir.¹²²

Hakk'ın ilmini “zâtî” ve “sıfâtî ve esmâî” olarak ikiye ayıran Konuk, bunu şöyle izah eder: İlm-i zâtî, vahdet mertebesinde Hakk'ın mutlak vücûdunun kendi zâtına olan ilmidir. Zâtının fiillerinden ibaret bulunan sıfat ve esmâ zâtının vahdetinde yok olmuştur. İlm-i sıfâtî ve esmâ ise Hakk'ın vücûdunun vahdet mertebesinde vahidiyyete tenezzül ederek vahdette yok olmuş ve birleşmiş olan isimlerin sûretlerinin İlâhî ilimde zâhir olup birbirinden ayrılmasıdır. Ervah, misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzül eden bu isimler her bir mertebenin îcâbına göre taayyün libâsına bürünerek görülmüş olurlar. Her bir fiil her bir mertebede ne sûretle zâhir olmuş ise o sûretle Hakk'ın ma'lûmudur.¹²³

¹²¹ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 61-62

¹²² Konuk, *a.g.e.*, c. I, s. 197-198

¹²³ Konuk, *a.g.e.*, c. I, s. 201-203

Sadreddin Konevî Cenâb-ı Hakk'ın Alîm isminin türevleri ile birlikte şu manalara geldiğini belirtir: “Alîm” malûmların çokluğunu, “Âlim” kendisinin birliğini, “Allâm” ise gaybı bilen demektir. İlim, bilenin zâtıyla gerçekleşen özel bir taalluktur. İlim, bilenin zâtından bilinene dönük bir nispettir. Buna göre ilim, malûmdan daha sonradır, çünkü ilim, tabidir; bununla birlikte yaratma sözü nispet, mevcuddan öncedir ve söz, ilimden sonradır. Bu ilim, gaybî-mücmel ilimdir. Keşif ehli, akılcıların aksine, ilmin malûma tesirinin olmadığını kabul ederler. Nitekim imkânsızı bilmek, ne bilenin zâtından ve ne de ilminden imkansızda bir tesire neden olmaz. Aksine imkansız, bilene kendisinin imkansız olduğunun bilgisini verir. Var olan şeylerin (mevcûdât) yaratılması, ilimden değil, şerîat ve keşfe göre kavî'den; şeriat ve akla göre ise, kudretten meydana gelmiştir. Binaenaleyh, ilmin bilinenin zuhûr etmesine veya etmemesine ilişmesi eşittir. Çünkü ilmin ilişmesi, zuhûru esnasında mevcûdun zuhûr edişine olduğu gibi, zuhûrundan önce de o şeyin zuhûr etmeyeişine ilişmektedir.¹²⁴

İlimleri zâtî ve mevhûb ilim olarak ikiye ayıran Konevî, birincisinin Allah'ın, ikincisinin ise Hakk'ın dilediği kullarına bahşettiği ilim olduğunu söyler. Bunda kulun bir katkısı yoktur. Bu ilmi elde etmenin yolu, onun özel yönünü bilmek ve onunla bezenmektir. Yaratılış âleminde her varlığın Yaratanı'na dönük özel bir yönü vardır. Hak ona tecellî eder ve böylelikle o mevcûd, başkasının bilemediği Hakk'a dâir bir bilgi elde eder. Velîlerin derecelerinin farklılıkları ve birbirlerine karşı üstünlükleri, bu özel yöne dâir bilgilerine göre değişir. Yukarıda belirtilenler dışında bir de uygulama ve öğrenme ile meydana gelen bir ilim vardır ki ona da müktesep ilim denir. Bu ilmi elde eden kişi, ya takva yolundan ilmi tatmıştır veya fikir kuvveti yönünden nazar sahibi olmuştur. Zevk sahibi olanlar ise, Allah'ı bilen demektir ve çeşitli makâmları vardır. Binaenaleyh, bu ilimler çoktur ve her ilmin bir ehli vardır. İlim mertebesine tefekkür ve nazar gücü ile giren kimse, aklının tavrının gerektirdiği ölçüde bu mertebeden bir şeyler öğrenir. Takva yolundan “zevk” olarak bu mertebeye giren kimse ise, her şeyi aşmış ve her şeyi elde etmiştir.¹²⁵

¹²⁴ Konevî, *a.g.e.*, s. 81

¹²⁵ Konevî, *a.g.e.*, s. 81

Afifüddin Tilmsânî, Allah Teâlâ'nın Alîm ismi ile Hayy ismi arasındaki irtibata değinerek ilim sıfatının irade ve kudret sıfatlarının üstünde olduğunu söyler. Alîm isminin üstünde Hayy isminden başka bir isim yoktur. Zira bu ismin makamı Alîm makamından daha şerefli dir. Buradaki yakınlık diğer bütün adlarda olduğu gibi itibarîdir. Bununla birlikte Yüce Allah'ın ilminin hakikati her şeyi kaplar. Her âlimin ilmi, kendi özel ilminin bir vasfıdır. Hak Teâlâ ilmini hariçde fiilî mevkiye koymak için kendini kuşatan ilimlerin tümünü kuşatmıştır. Bunun için bütün bilgileri ilim gözüyle bilir. Cüzîyyât bilgisi âlemlerin ilminin benzeri olması içindir. Bu sebeple Yüce Allah'ın ilminin bilinmesi, o ilmi hakkıyla düşünerek, doğrulayarak öğrenene ait olur. Bir ilmi hal ile öğrenen, hal ile bilgilenir. Keza bir ilmi tat alarak öğrenen bir kimse, ilmi zevk alarak öğrenir. O vakit âlemin bilgisini ilim gözüyle, hal ve tavırla öğrenir. Bu hal ve tavırla ilmi öğrenince o vakit mevcudatın ilmini de öğrenmiş olur. Zira varlıkta ilimden yoksun bir şey yoktur.¹²⁶

Alîm ismi ile Kadîr ismini de karşılaştıran Tilmsânî, ilmin kudsî zâta nisbetle hakikati Kadîr adının hakikatinden daha yakındır, der. Bu yakınlık ilim makamı ile kudret makâmı arasındaki farkın miktarı kadardır. Adet üzre bu itibarın, yani intikalin bilinmesi iktiza eder ki sonradan artar ve takdir edilir.

Niyâzî-i Mısırî de Hayat sıfatı ile muttasıf olanın âlim ve müdrik olmasının gerekliliğini ifade eder. Hayat sıfatına sahip olan Allah Teâlâ bütün eşyayı (varlıkları) ilmiyle kuşatmaktadır. Allah Teâlâ, zâtında mutlak olduğu gibi sıfatında da mutlak tır. Allah'ın künhüyle bilmediği hiçbir mevcud yoktur. Çünkü, bütün mahlukât bilinmek için halk olundu.¹²⁷

Cenâb-ı Hakk, hakâik-i umûriyeyi vücud, adem, nefî ve isbat olarak her ne üzerine iseler nihâyetsiz bir şekilde onu ihata eder.¹²⁸ Binâenaleyh Hakk'ın ilmi her şeyi ihata etmiştir. Çünkü Hak kendi nefsine Alîm'dir.¹²⁹

¹²⁶ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 22

¹²⁷ Niyâzî-i Mısırî, *Şerhu'l-esmâü'l-hüsnâ Risâlesi*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 89/4, 43b-48b yk., vr. 3

¹²⁸ İbn Arabî, *Terceme-i şerhu esmâü'l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef. 4210, vr. 14a

¹²⁹ Konuk, *a.g.e.*, II, s. 307

Allah'ın hâtırdaki vesveseler ve gizlideki adımlara kadar her şeyi bildiğini bilen kimsenin O'ndan haya etmesi onun edebindendir.¹³⁰

4. Bursevî'ye Göre el-Alîm İsminin Anlamı

Bursevî Allah Teâlâ'nın ilminin Zâtı gibi kadîm olduğunu söyler. Zâtının evveliyyeti malum olmadığı gibi ilminin evveliyyeti de malum değildir. İlminin eseri İlâhî mertebeden zuhûr etmiştir ki bu mertebe ahadiyyet-i Zâtiye ve ahadiyyet-i sıfâtiye de kuşatmakta, içine almaktadır.

İlimleri ilm-i hâdis ve ilm-i kadîm olarak ikiye ayıran Bursevî, birincisinin kevnî, ikincisinin ise vücûbî karşılığında olduğunu ifade eder. Hakk'ın ilminde hâdis olduğunu söylemek taalluku itibariyledir. Ne kadar fiil ve kuvve olan mevcûd var ise hepsi tafsilatlı bir şekilde Hakk'ın ilminde görülür ve her mevcûdun onda ayân-ı sâbitesi vardır. Allah Teâlâ'nın ilmi sonsuz olmayan eşyayı kuşatmaktadır. Sonsuz olan vücûd, sonsuz olan malumat, mukadderât ve irâdeye taalluk etmiştir. Allah Teâlâ'nın sonsuz olan eşyâyı ne şekilde muhît olduğunu sormak iyi değildir. Bu vechile bilmek kafidir. Bunu ancak evliyânın havâssı bilir.¹³¹

Allah'ın ilminin ezeli ve ebedi kuşattığını belirten Bursevî, halkın sahip olduğu ilmin Allah'ın öğrettiği kadar olduğunu söyler. Ancak Allah Teâlâ bazı seçkin kullarına gaybları bildirir. Hakk'ın ilmine nisbetle bütün âlemin ilmi denizdeki katre gibidir.¹³²

Bursevî, insanların sahip oldukları ilmi kesbî ve keşfî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kesbî ilim kusurlu ve sınırlıdır. Keşfî ilmin miktarı Zât'ın nûrunun zuhûruna göre.¹³³

Zuhûrât-ı ilâhiyye olmak bakımından bütün insanlar birdir. Ancak, ehl-i sülûk riyâzetle vücûtlarını lâtif hale getirirler ki gönüllerine gaybın nurları yansır. Bu

¹³⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 43 (Besyûnî neşri)

¹³¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 28b

¹³² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 29b

¹³³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 29b

manada enbiyâ ve evliyânın her birinin birbirlerine üstünlüğü vardır. En kâmilî Hatmu'l-enbiyâ ve Hatmu'l-evliyâ'dır.¹³⁴

Bursevî Cuma gününün “Alîm” isminden vücûd bulunduğunu söyleyerek şöyle der: Bu cihetten Âdem Cuma günü yaratılıp isimlerin öğretilmesiye müşerref oldu. Kıyâmetin de Cuma günü kâim olacağı nasla sâbittir. Çünkü kıyâmet saati ile cüz'î ilimler küllî ilimlere birleşir.¹³⁵

Alîm isminin sırrının kâinâta sârî olup bütün eşyânın îcâd edenini bulunduğunu söyleyen Bursevî, bunun da her bir eşyânın kendi zâtı hasebiyle olduğunu ifade eder. Çünkü onlar Hakk'ın zât'ı hasebiyle idraktan âcizdirler. Eşyâ kendilerinde olan ilim ve hayâtın eseri olarak konuşmuşlar, enbiyâ ve evliyâ onların tesbîhlerini ve konuşmalarını işitmiştir.¹³⁶

C. el-MÜRÎD

1. Sözlük Anlamı

İstemek, arzûlamak, emretmek, tercih etmek gibi mânâlara gelen Arapça “rvd” kökünden gelen if'al veznindeki “irâdet” mastarından türemiş ism-i fâildir.¹³⁷ Bu ismin mânâsı ve rûhu kendisinin menşei olan “irâde” sıfatıdır.¹³⁸ İrâde, kendisinde yapılması ya da yapılmaması gerekli bir hükümle birlikte emel, hâcet ve şehvetten mürekkebe bir kuvvettir. Allah'a isim olarak kullanıldığında ise başlangıcı olmaksızın sonuç murad edilir ve öyle değil de şöyle olmasına hükmetmek mânâsına gelir.¹³⁹ Allah'ın sıfatı olarak O'nun bir şeyi yapıp yapmamakta; dileyip dilememekte muhtar olduğunu teyid eden bir sıfat olarak anlaşılmalıdır.¹⁴⁰

¹³⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 30a

¹³⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 49b

¹³⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 50a

¹³⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “rvd” md., el-İsfehânî, *a.g.e.*, “rvd” md

¹³⁸ Konuk, *a.g.e.*, s. 138

¹³⁹ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “rvd” md.

¹⁴⁰ Yurdagür, *a.g.e.*, s. 155

Lügatte istek mânâsına gelen meşîet ile irâde arasında lügât mânâsı ile olmasa da ıstılah mânâsı açısından mevcûd olan farkı A. Avni Konuk şöyle izah ediyor: “Meşîet-i Hakk, ezelî ve ebedîdir ve menşei Hakk’ın zâtıdır. O, olmayan bir şeyin îcâdına veya bir mevcûdun yok olmasına taalluk eden istektir. Irâde ise, yine zâtî bir arzudur. Fakat (sadece bir) ma’dûmun hâricî âlemde îcâdına (ya da î’dâmına) taalluk eden arzudur. Şu halde meşîet, irâdeden daha umûmi olur. Her irâde meşîettir, fakat her meşîet irâde değildir.”¹⁴¹

2. Kur’an ve Hadiste el-Mürîd İsmi

Mürîd ismi Kur’an’da, on üçü mazi ve yirmi sekizi muzari sîgası ile olmak üzere muhtelif fiil sîgaları halinde toplam kırk bir yerde geçmektedir.¹⁴² Bu âyetlerin bazısında hüküm, bazısında emir mânâsında kullanılmıştır. Hüküm mânâsında kullanıldığı âyetlerden bir kaç şöyledir: “De ki: Kimin haddine ki, sizi Allah’tan saklasın, şâyet bir felâket murâd eder, yahud size bir rahmeti murad ederse? Hem Allah’tan başka kendilerine bir velî de bulamazlar, bir nasîr de!” (Ahzâb, 33/17) Şu âyette de emir mânâsında kullanılmıştır: “...Allah size kolaylık irâde buyuruyor, zorluk irâde buyurmuyor...” (Bakara, 2/185)

3. el-Mürîd İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

İbn Arabî’ye göre “Hakkı’nın meşîeti, iş ne üzerine ise o şey üzerine öylece taalluk eder. Zirâ, Hakk’ın meşîeti ehadiyyetü’t-taalluktur. O da ilme tâbi olan bir nisbettir. İlim de malûma tabi olan bir nisbettir. Mâlûm da sensin ve senin ahvâlidir.”¹⁴³ Yani Cenâb-ı Hakk’ın irâdesi ilmine göre tahakkuk eder. Bir şeyi istemek, onu bilmeye mütevakkıftır. Çünkü bilinmeyen bir şeyi dilemek mümkün olamaz.¹⁴⁴ Allah bizim a’yân-ı sâbitemizden bildiği şeyleri dilemekte, meşîeti ona

¹⁴¹ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 279

¹⁴² Bkz. M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, “rvd” md.

¹⁴³ İbn Arabî, *Füsûsu’l-Hikem*, Beyrut 1946, s. 82

¹⁴⁴ Konuk, *a.g.e.*, c. II, s. 66

taalluk etmektedir. “Emr-i meşîet hakikatte fiilin aynının îcâdına teveccüh ettiğinden meydana gelmemesi imkânsız olur.”¹⁴⁵

A. Avni Konuk, Mürîd ismi ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: Zîrâ bu bir sıfattır ki Hayat, İlim ve Kudret gibi diğer sıfâta benzemez. Onlardan ayrı bir sıfattır. Menşe'de temeyyüz olunca elbette onlardan sudûr eden isimler arasında da temâyüz sâbit olur. İşte âlemde Mürîd ismini mânâsı ve rûhu olan irâde sıfatlarının hükümrân olduğunu biz zevkan ve vicdânen buluruz. Zîrâ görürüz ki, biz insanlar âlemin sûretlerinden birer sûretiz; Her birerlerimizin sûreti, isimlerin sûretlerinin mezâhirinden başka bir şey değildir. Bizde, bize vâsıl olan Hakk'ın Mürîd isminin mânâsı ve rûhu olan "irâde" sıfatı mevcûddur. Dolayısıyla kendi nefsimizde zevkan ve vicdânen Hakk'ın Mürîd isminin mânâsı ve rûhu olan İrâde sıfatını buluruz. Diğer taraftan bizde mevcûd olan irâde ve kudret ve ilim gibi sıfatlarla toplar, tüfekler ve uçaklar yapar ve yüksek binalar inşâ eder, âlemde bir çok şeyler vücûda getiririz. Bu ise Hakk'ın âlemi, âlemin sûreti ile tedbîr buyurmasından başka bir şey değildir.¹⁴⁶

Îlâhî isimler arasında üstünlüğün olduğunu söyleyen A. Avni Konuk, bu isimlerin mezâhiri olan taayyünât arasında da bir üstünlüğün olduğunu ifade ederek isimlerin Hakk'ın gayrı olmadığını belirtir. Bu bağlamda Âlim, Mürîd ve Kâdir isimleri arasındaki ilişkiyi ve üstünlüğü şöyle değerlendirir: Hakk'ın Âlim ve Mürîd ve Kâdir isimleri arasında üstünlük vardır. Hakk'ın bir şeye ilminin taalluku, irâde ve kudretinin taallukundan daha umûmîdir. Zîrâ Hakk katında her mâ'lûm olan şeye, her zamanda Hakk'ın irâdesi ve kudretinin taalluku lâzım gelmez. Ya'nî Hak bir şeyi her zaman bilir; fakat O'nun her zamanda o şeye olan ilmi, her vakit o şeyin vukûuna irâdesinin ve kudretinin taallukunu gerektirmez. Dolayısıyla Âlim isminin, Mürîd ve Kâdir isimlerine üstünlüğü tahakkuk etmiş olur. Halbuki Âlim, Mürîd ve Kâdir olan Hak'tır. Bu isimler müsemmâ olan Hakk'ın gayrı değildir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ İbn Arabî, *a.g.e.*, s. 165

¹⁴⁶ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 138

¹⁴⁷ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 226

4. Bursevî'ye Göre el-Mürîd İsminin Anlamı

Bursevî, “Mürîd” ismini irâde etmek ve meşîyyet kelimeleriyle açıklar. Bu iki sıfat evvel emirde sadece Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Ona göre meşîyyet, zât-ı İlahiyyenin isim, sıfat ve zât olan bir nesnenin hakîkatı tarafına yönelmesidir. İrâdet iki câiz emrin birini tahsise zât-ı ilahiyyenin taallukudur. Mümkînâtın biri vücûd diğeri adem olan iki tarafı vardır. Zâtın taalluku hangi tarafa olursa İlâhî irade onu dilemekten dönmez. Bununla birlikte meşîyyet irâdetten önce olur. Bu takaddüme takaddüm-i zâtî derler, zamânî değil. Hakk’ın zâtı ve sıfâtı arasında takdim ve te’hir olmadığı gibi sıfât arasında da yoktur. Bursevî “Rahmetim gazabımı geçti.”¹⁴⁸ kudsî hadîsinde rahmetin gazabı geçmesinin taalluku itibariyle olduğunu söyler. Çünkü rahmetin gereği kadîmdir, ki o da Zâtın muhabbetidir. Gazabın gereği hâdis olmaktır ki o, kulların günahlarıdır. Ezelde zaman olmadığı için takaddüm-i zâtî denildi.¹⁴⁹

Hakk Teâlâ’nın emrini teklîfî ve irâdî olarak ikiye ayıran Bursevî, kulluğun da iki çeşit olduğunu söyler: Biri ubûdiyyet-i zâtî, diğeri ubûdiyyet-i teklîfiyye. Teklîfî emir irâdeti gerektirmemektedir. Bu ancak imtihan için olabilir. Nitekim Allah’ın ilminde hakiki küfür üzere olanlar iman ile emrolundular, Ebû Cehil, Deccâl gibi. Ancak tabiatları küfür üzere kılındığından imanlarına İlâhî irade taalluk etmedi. Belki küfürlerine taalluk etti. Zîrâ her nesne Hakk’ın iradesiyle meydana gelir, ancak küfür ve dalâl rızâ ile değildir. Bursevî bu hususa şu âyeti delil gösterir: “Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz.” (Zümer, 39/7).¹⁵⁰

Allah’ın irâdesi hakkında gelen “Allah dileseydi bunu yapamazlardı.” (En’am, 6/137) âyetini zikrederek, Allah’ın mûradı olmadığı halde neden emir buyurmaktadır, şeklinde bir soru soran Bursevî aşağıdaki âyetleri delil göstererek şu cevabı vermektedir: Bu zikrolunan imtihan içindir. Çünkü bu suretle levh-i zâtlarında istidâtlarının olmadığı mü’minlere zâhir olur. Kıyâmette “Bize, ne bir müjdeleyici, ne de bir uyarıcı gelmedi.” (Mâide, 5/19) dememeleri içindir. Çünkü “İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi.” (Maide, 5/19) hitâbıyla dünyâda muhâtab oldular.

¹⁴⁸ Buhari, Tevhid 15, 22, 28; Müslim, *Tevbe* 14,16

¹⁴⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51a

¹⁵⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51a

Bursevî bu açıklamaları yaptıktan sonra bu meselenin esrârı kaderden olduğunu ifade eder. Mü'minlere olan teklif İlâhî iradeye yakın olduğundan onlarda imân vücut bulmuştur. İnkarda olan kullar taatı murad etmediklerinden Allah'ın iradesi o yönde taalluk etmemiştir. Kulların iradesi hangi yöne taalluk etmiş ise İlâhî irade o şekilde taalluk eder.¹⁵¹

Allah Teâla'nın tevîki hidâyet ile değil de beyânî hidâyet ile hidâyet ettiğini söyleyen Bursevî, bazı insanların küfür ve dalâl üzere olmalarını, onların ayn-ı sâbitelerinin hükmü gereği kendilerini küfür ve dalâle sevketmeleri, Allah'ın da bunu yaratması şeklinde açıklar. Allah Teâlâ, insanın istidâtı hangi hükmü talep etti ise onu, yaratıcı olması cihetinden men etmez. Aksi takdirde kemâl olan sıfatlarında noksanlık söz konusu olur ki bu, O'nun için muhaldir. İlmin maluma tabi olması buradan anlaşılmaktadır.¹⁵²

Bursevî, "O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da hemen oluverir." (Yasin, 36/82) âyetinde geçen "şey"den murâdın ma'dûm olduğunu söyler. Çünkü mevcûda irâdenin taalluk etmesi husûle geleni elde etmektir. Bu ise onu bir hâlden bir hâle tahvîl için olur. Kaldı ki, ayn-ı sâbitenin ilimde vücûdu vardır, hâricîte vücûdu ve aynîsi yoktur. Bu açıdan mevcûda ma'dûm denilir. Bir vecihten mevcûd ve bir vecihten ma'dûm oldu. Vücûdu yüzünden de "kün" hitâbını işitti ve ona uyup hâricî ayn ile varlık kazandı. Bu sûrette "kün" hakîkate hamledildi. "Kün" kelimesine kelime-i hazret demişlerdir ki başlangıçta varlıkların isimleri onunla açılmıştır. Nitekim âlem-i ervâhta ruhlar, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (A'raf, 7/172) hitabına muhatab olmuşlardır. Başlangıçta rûhun lisanına gelen "belâ" sözüdür. Hakk Teâlâ mebde-i evvel olduğundan âyette hemze ile başlandı. Ruhlar taayyün-i evvel olduğundan "bâ" ile tekellüm ettiler.

Hakk Teâlâ'nın âlemi yaratmayı irâde etmesi ihtiyârîdir. Esmâ ve sıfâtın O'nun üzerine tahakkümü yoktur. Yarattığı eşyâ ilminde olan ma'lûmâtıdır. Hakk Teâlâ esmâ ve sıfât hazînesini ızhâr eyledi ki hakîkatler ve asıllar vücûdla

¹⁵¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51b

¹⁵² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 52a

faydalansınlar.¹⁵³ Allah'ın mahlûkâtı yaratmasında fayda mahlûkâta râcidir, Hâlık'a değil. Çünkü Hâlık kendi zâtında ganîdir.¹⁵⁴

Bursevî, “Mürîd, iradesi olmayandır.” ifadesini açıklayarak mürîdin iradesi ile ilgili şöyle demektedir: Hakikatte irâde etmek irade etmeyi terk değildir. Hakk'ın irâdesine tâbî olup kendini Hakk'ın zâtında fânî kıldığı gibi irâdesini de Hakk'ın iradesinde fânî kılmaktır. Çünkü irade etme gerçekte irade etmeyi terk ile olur. Irâde etme hususî bir kasttır ki isimlerin ve sıfatların hakikatlerinden birine taalluk eder.¹⁵⁵

D. el-KADÎR

1. Sözlük Anlamı

“Düzenlemek, ölçü ve miktarını belirlemek” mânasındaki “kadr” veya “güç yetirmek, hükmetmek” anlamındaki “kadâret”¹⁵⁶ kökünden türemiş olan Kâdir isminin mübalağalı şekli olan Kadîr ismi, Allah'ın istediğini istediği gibi yapma gücüne sahip olması manasına gelmektedir.¹⁵⁷ Allah Teâlâ, katında ezelî olan halk ve tekvin kuvveti ile her murâd ettiği şeye kudreti nâfizdir; acz ve elinden kaçırmadan münezzehdir.¹⁵⁸

2. Kur'an ve Hadiste el-Kadîr İsmi

Kadîr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de 45 âyette Allah'ı nitelemektedir. Genellikle tek başına kullanılarak “ve hüve ‘alâ külli şey'in kadîr” şeklinde münhasıran Allah'ı vasfederken, bazı âyetlerde “Alîm, Afüvv, Gafur ve Rahîm” isimleriyle bitişik olarak da geçmektedir.¹⁵⁹

¹⁵³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 53b

¹⁵⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 54a

¹⁵⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 55b

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “kdr” md.

¹⁵⁷ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “kdr” md.

¹⁵⁸ Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹⁵⁹ Nisâ, 4/149; Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50; Mümtehine, 60/7

“Sizi Allah yaratmıştır. Sonra sizi öldürür. Bir kısmınız ömrünün en fenâ zamanına ulaştırılır ki, bildiği halde bilmez olur. Muhakkak Allah Âlîm’dir, Kâdîr’dir.” (Nahl, 16/70) “Görmezler mi ki gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerlerini de yaratmaya Kâdir’dir.” (İsrâ, 17/99)

Hız. Peygamber (s.a.v.) önemli bir işe karar verileceği sırada hayırlı olanın gerçekleşmesi için yapılmasını tavsiye ettiği duânın başlangıcında Allah’ın kudretine işaretle şöyle niyaz etmektedir: “Allah’ım! Senden, senin ilim ve kudretinden hayır beklerim. Senin büyük lütfundan taleb ederim. Sen Kâdîrsin benim gücüm yetmez; sen bilirsin, ben bilmem; sen bütün gizlilikleri bilersin.”¹⁶⁰

3. el-Kadîr İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

Naslarda Allah’a nisbet edilen sıfat kalıbındaki kâdir, kadîr ve muktedir isimlerinin kâdirden başlamak üzere daha zengin mânalı ilâhî kudreti ifade ettiği belirtilir. Âlimler kâdir ismine genellikle “âciz olmayan, aklen imkan dahilinde bulunup muhal statüsüne girmeyen her şeye kayıtsız şartsız gücü yeten” şeklinde anlam vermiş ve onun irade sıfatıyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶¹ Kadîr isminin kâdire göre daha vurgulu bir mânaya sahip olduğu kabul edilmiştir. Kur’an’da Kâdir insanlara da izâfe edildiği halde Kadîr sadece Allah’ı niteleyerek “her şeye muktedir olan” mânasıyla çok zengin bir muhtevaya sahiptir.¹⁶²

Kuşeyrî, “Kâdir”in kudreti olan mânasına geldiğini belirttikten sonra kudretin hakikatının failin vuku bulacak olan şeydeki kastına göre muradın takdir olunmasıdır, der ve Allah’ın kudreti ile kulun kudreti arasındaki farkı şöyle açıklar: Vakıanın yönü halk ve kesb olmak üzere ayrılır. Hakk’ın kudreti halk için uygun olur. Kulun kudreti ise kesb için uygun olur. Kul, halk (yaratma) mânasındaki kudretle vasıflanmaz. Ve Hak da kesb üzerine olan mâna ile vasıflanmaz.¹⁶³

¹⁶⁰ Buhârî, Teheccüd 25, Tevhid 10; Ebû Dâvud, Vitir 31

¹⁶¹ Bekir Topaloğlu, “Kâdir”, *DİA*, XXIV, 124

¹⁶² Topaloğlu, *a.g.md.*, *DİA*, XXIV, 124

¹⁶³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 81 (Besyûnî neşri)

İbn Berrecân, aynı kökten türeyen kâdir, kadîr ve muktedir isimlerini tek başlıkta zikreder. Allah'ın isim, sıfat ve fiili arasındaki irtibata dikkati çekerek şu manaları verir: Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarından olan kadîr O'nun ismi, kudret sıfatı, iktidâr filidir. O vasıflanmış olduğu şey bakımından da muktedirdir. Allah Teâlâ takdir olunan şeyler üzerine kudretiyle zuhûr eder, onlardan yüce olur, onlara galip gelir.¹⁶⁴

Gazzâlî, Kâdir isminin dilerse yapan dilerse yapmayan manasına geldiğini ifade ettikten sonra Allah'ın, şu anda kıyameti koparmaya muktedir olmakla birlikte bunu irade etmediğini, buna dâir iradesini ilminde belirlediği bir zamana tahsis ettiğini belirtmektedir. Kulun da bir kudrete sahip olduğu şüphesizdir. Ancak onun kudreti eksiktir. Kul dilediği her şeyi dilediği zamanda ve dilediği şekilde gerçekleştiremez. Halbuki Allah'ın kudretinin bir sınırı yoktur. Bu mânâda iki kudret arasında bir mukayese yapma imkânı yoktur.¹⁶⁵

Sadreddin Konevî'ye göre Kâdir, iktidarının kâbiliyetlere nüfuz etmesiyle muktedir olan demektir. Bu kâbiliyetler ise el-Kâdir'in iktidarının zuhûrlarını irâde ettiği kâbiliyetlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, kendi ellerimizle yaptıklarımız vasıtasıyla da muktedir olmaktadır. Bu durumda iktidar O'na ait, amel ise bizim ellerimizden ortaya çıkmaktadır. Şu halde iş yapan her el, Hak ile muktedir olması cihetinden Hakk'ın elidir. Kadîr isminin bir takım eserleri vardır. Hak bunları kün/ol diye hitâb ederken mümkünlere varlık vermesinde gizlemiştir. Bu söz üzerine mümkün, ilâhî iktidardan tekvîne süratle icâbet etmiştir. Böylelikle emre bağlanmak ilk yaratılışında kendisinden olmuş ve ondan ortaya çıkmıştır. Bu itaatin ruhudur. Böylece itaat, mümkün için “zâtî” özellik olmuştur. İtaat asıldır, günah ise mümkün ârız bir şeydir. Nitekim rahmet ve gazap da ilâhî nisbetlerden iki niteliktir, fakat öncelik rahmete aittir.¹⁶⁶

Zâtî olan her fiilin tabii olarak bir fâili bulunur. Bir fiil ister tabîi olsun, ister irâdî olsun, ister ruhânî olsun, isterse zannî olsun, yahud ilmî olsun veya her hangi

¹⁶⁴ İbn Berrecân, *a.g.e.*, s. 391

¹⁶⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, s.104

¹⁶⁶ Konevi, *a.g.e.*, s.190

bir türlü olsun, bütün bunların güç ve kuvveti Hak Teâlâ'nın kudretidir. Bu sebeptendir ki nereye baksan O'nun kudretini bulursun. Bu sözler ise şeklî ilim sınırının üstünde, hakîkî ilmin altındadır. Eski örfe göre de irfânî ilim dairesinin ortasındadır. Şunu bil ki, kudret, kuvvetin vasfıdır. Kuvvet ise Kayyûmiyyenin vasfıdır. Kayyumiye ise vücud vasfıdır. Vücud ise Kayyumiyyedeki mevcudu kaldırmasıdır. Mevcud ise hakikattir, yani o da vasıf için bir hakdır.¹⁶⁷

Abdülkerim Cîlî'ye göre Allah'ın kudret sıfatı, kudrete yakışır olan ilâhî mâlûmâtı ilminin gereği olarak dış âlem-i âyânda ortaya çıkarmaktan ibârettir. Aynî âlem bu tecellînin görünme yeridir. Cenâb-ı Hakk o mâ'lûmâtın yoktan varolduğunu ilm-i ilâhîsinde bilir. Bu mânâda kudret mevcûdâtı ademden ortaya çıkaran kuvvettir. Kudret, rubûbiyetin onunla zâhir olduğu ilâhî nefsî sıfattır. İlâhî kudret bizde olan kudretin aynıdır. Şöyle ki; kudretin bize nisbetine kudret-i hâdise, Hakk'a nisbetine, kudret-i kadîme denir. Kudret bize nisbetle yoktan var etmekten âcizliktir. Ayniyle Allah'a nisbet olunduğunda ise eşyâyı yoktan var etmek ve ketm-i âdemden vücûdun şehâdetini izhâr etmektir.¹⁶⁸

Kaşânî, "Mücârâtü'l-esmâ(İsimlerin komşuluğu)"yı "Âlemin gayb anahtarları sayesinde Hakk'tan çıkışı" olarak açıkladıktan sonra; "Hay", "Alîm", "Mürîd", "Kadîr" isimlerini *Mefatih-i gayb* (gayb anahtarları), baş isimler olan yedi isim içinde zikretmektedir: Bu bağlamda Hay ismi itibariyle Hak'tan âlemin genel idâresi, temel işi ve aslî yaratılış çıkar. Alîm ismi itibariyle, bu hükmün gerçekleşeceği ve hikmetli işin tamamlanacağı şeyin bilgisiyle söz konusu külli işin tafsilleşmesi gerçekleşir. Mürîd ismi yönünden ise Alîm ve Kadîm'in ilmindeki payına göre belirlenmekle gerçekleşir. Kâil ismi itibariyle ise "kün" (ol) kelimesi vasıtasıyla Hak hükmünü dile getirir. Kadîr, Kâil isminin dile getirdiği şeyi icra eder. Cevad ise, varlığı yaymaya yönelir. Muksıt, varlığın zuhûruna layık bir mahal ve mertebeyi talep eder.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 20

¹⁶⁸ Abdülkerim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, trc. A. Mecdî Tolun, İz Yay., s. 158

¹⁶⁹ Kaşânî, *Letâifu'l-a'lâm*, "Mücârâtü'l-esmâ" md., s. 484

4. Bursevî'ye Göre el-Kadîr İsminin Anlamı

Bursevî kudretin iradenin gereklerinden olduğu için ondan sonraya bırakıldığını ifade eder. Kadîr ismiyle birlikte evvel açıklanan üç ismin, tafsilatını *Kitâbu'l-hitâb* adlı eserinde açıkladığı evtâd-ı erbaayı meydana getirdiğini söyler. Kudret kadr dendir. Çünkü kâdir olan filini irâdesinin gereği olan miktâr üzerine yapar. Filini irâdesine muvâfık olarak vücûda getirmeğe kâdir olmasa âciz olur. Allah Teâlâ aczden münezzehtir. Kuvvet zafın mukâbili olduğu gibi kudret aczin mukâbilidir. Ancak kuvvet beşere ve sâir hayvâna göre şiddet ve bünyenin sağlamlığından ibârettir ki onunla güç fiilleri bir mekana yerleştirir. Hakk Teâlâ'ya nisbet ile lâzım olan güç fiillere mekan tutmadır. Nitekim gökleri, yeri ve dağları yarattı, onları tutup korudu. Allah Teâlâ ağır maddi cisimleri yönlendirmeye tutar ki kudret ve kuvvetinin hakîkati insana zâhir olsun. Kendi kudretinî mahlûkâtında izhâr ettiği gibi bazı mahlûkâtını dahî kudretin tecellî yeri kıldı. Kutbu'l-aktâbtan daha âciz ve yine ondan daha kuvvetli yoktur. Aczi budur ki nefsânî kuvvetlerden hârîci olmasıdır. Kudreti budur ki ilahî kudret ile zuhûr eylemiştir ki halîfedir. Halife ise halife kılınanın heyeti üzerinedir. Hakîkî vücûd Allah Teâlâ'nın olunca bütün kemâlât dahi gerçekte O'nundur.¹⁷⁰

Kudret âleminde kuvvet olmaksızın hâsıl olan nesne hikmet âleminde sebeplerle vücûda gelenden hayırlıdır. Çünkü hikmet âlemi, sebepler âlemidir. Sebeplerin kaynağı insandır. İnsanın isteği olan nesne gerek geçineceği, gerek başka bir şey olsun esbâbına taalluk etmedikçe vücûd bulmaz. Ancak tevekkül ehlinin fütûhu gibi nâdir olursa kudret âleminde sebepsiz zuhûr eder. Sebeplere teşebbüs ile vücûd bulan nesnede ise güçlük vardır.

Bursevî sükûnün asıl olduğu için hareketten evlâ olduğunu, hareketin ârizî bir emirle meydana geldiğini ifade ettikten sonra ehlullahın cem makamında olduklarından dolayı kudret âlemine nazar edip sâkin olduklarını söyler. Avâmın ise fark makamında olduğu için hikmet âlemine bakıp hareketli olduklarını belirtir. Hareketin şartı Hakk'la müteharrik olmasıdır. İnsan nefsinin müdâhil ettirmemelidir ki

¹⁷⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 59b-60a

aksi takdirde kazancı bereketli olmaz, sonucunda dahi bereket bulamaz. Kazanç için dışarıda olduğu vakitte İlâhî emre yapışıp ailesinin zaruri ihtiyaçlarını gidermeyi ve kullara hizmeti niyet etmelidir. Zîrâ kulların maslahatına çalışmak kendi nefesine çalışmaktan daha faziletlidir.¹⁷¹

“Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.” (Fâtır, 35/15) âyeti gereğince ister en yüksek mertebede olsun ister en aşağı bütün insanlar mutlak gani olan Hakk’a muhtaçlardır. Zîrâ onlar esmâ-i ilahiyeye bağlı ve esmâ dahî müsemmâyâ nisbet edilendir. Ve müsemmânın isimler vâsıtasıyla eşyâyâ teveccühü vücud verme yoluyladır. Var etme rızkı gerektirir. Her mevcûdun rûhânî ve cismânî gıdâ cihetinden o gıdayı feyizlendirmesi ve vücûduna bekâ hâsıl olması için Hakk’a bağlılığı vardır. Ve insanın mevcûdâtının esmâ yüzünden en toplayıcı olmakla her vecihle Hakk’a ihtiyâcı vardır. Mü’min Hakk’a ârif olup izâfetten soyulmuş olması ve zuhur yerlerinde tecellîsî hasebiyle Hakk’a muhtâç olduğunu idrâk ederse Hakk’ın zenginliği ile zengin olur. Eğer bu manâdan gâfil olursa ne kadar zengin ve kudret sâhibi olursa olsun yine fakirdir. İnsân her nereye bâş vursa "Nereye dönerseniz dönün Allah’ın yönü ordadır." (Bakara, 2/115) âyetine uygun olarak orada bir İlâhî isim baş gösterir. Çünkü maksûd olan taayyün olunandır, taayyün değil. Onun için vasıtaya şükür dahi Hakk’a şükürdür. Zîrâ vâsıtada nimet ile zuhûr eden Hakk’tır ki hakikî nimet verendir. Bu cihetten en aşağı nesne dahi vâsıl olsa hor görmemek gerekir. Zîrâ o ihsanın en aşağı derecede olması hakîki nimet verenin değil vesîlenin darlığındandır.¹⁷²

Ölüm meleği kudretin mazharıdır. Onun için zorbalar dünyayı ve o dahî onları kabz eder. Kabzolunanların çokluğu ona zorluk vermez. O manâ onun hususiyetlerindendir.¹⁷³

¹⁷¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 61b-62a

¹⁷² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 62b

¹⁷³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 63b

E. el-EVVEL, el-ÂHİR

1. Sözlük Anlamı

Sözlükte “ilk” manasına gelen “evvel” kelimesi, “varlığının başlangıcı bulunmayan” anlamında Allah’a izafe edilen isimlerdendir.¹⁷⁴ Allah’ın sıfatı olan “evvel” kelimesi başlangıcı olmayan ezîlî kadîm manasınadır. Cümle eşyâdan Zât-ı ezîlîsi evveldir ki, evveliyetin dahi evveli ve ileri geçmesi söz konusu değildir.¹⁷⁵ O, başlangıcı olmayan ezîlî kadîmdir. Âhir ise sonu olmayan, varlığının sonu olmayan manasına gelmektedir.¹⁷⁶ Cenâb-ı Hakk’ın, bütün masivânın vücûd-u fenâsından sonra Zâtı ebedî bâkî ve bekâsına nihâyet yoktur.¹⁷⁷ O, sonu olmayan bâkîdir.¹⁷⁸

2. Kur’an ve Hadiste el-Evvel ve el-Âhir İsimleri

Allah (c.c.) öyle bir varlıktır ki Evvel ismi O’ndan önce vücûd bulanın olmadığı manasına gelmektedir. Doğrusu Hakk Teâlâ’nın evveliyetle var olduğu itibar edilmektedir ki, mevcûdâtın zuhûrunda ve sudûrunda O’nun varlığının önce mevcut olmasıdır. İçinde bulunduğumuz âlemi nazarı itibara alacak olursak O vardı ama yanında hiçbir şey yoktu ve daha sonra halkı yarattı. O’nun Âhir olması bekâsının ebedî ve sonsuzluğa dek sürmesidir.¹⁷⁹

Kur’an’da Evvel ve Âhir isimleri sadece Hadîd sûresinde geçmektedir. Cenâb-ı Hakk, âyette şöyle buyuruyor: “O, evveldir âhirdir; zâhirdir, bâtındır. Her şeyi bilendir.” (Hadîd, 57/3) Bu âyet-i kerîmenin dışında, ayrıca Hz. Peygamberin bizzat okuduğu ve kızı Fâtımâ’ya öğrettiği: “Allah’ım! Sen Evvelsin. Senden önce

¹⁷⁴ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “evvel” md.

¹⁷⁵ Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹⁷⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 83 (Besyûnî neşri)

¹⁷⁷ Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹⁷⁸ Abdülkâdir Geylânî, *a.g.e.*

¹⁷⁹ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 179

hiçbir şey yoktur. Sen Âhirsın, Sen'den sonra da hiçbir şey yoktur.”¹⁸⁰ duâsında bu iki isim geçmektedir.

3. el-Evvel ve el-Âhir İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

İslâm alimleri “Evvel” ve “Âhir” isimlerinin, Kur'an'da ve hadislerde geçtiği gibi beraberce kullanılmalarının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Çünkü bu iki kavram, yaratılmış varlıklar için kullanıldığında, bir diğer varlığa göre öncelik ve sonralık gibi belli bir zaman ifade eder. Aynı kelimeler Allah'a nisbet edildiğinde ise, her iki kelimenin muhtevasında ne izâfet ne de öncelik ve sonralık düşünülebilir. Şu halde Allah Teala'nın “Evveliyet” ve “Âhiriyyet”i, O'nun zamanın başlangıç ve sonuç sınırlarının üstünde oluşu, “zaman” mefhumundan münezze bulunuşu anlamına gelmektedir. Bu anlamın ise, ancak her iki ismin beraber kullanılmasıyla elde edilebileceği kabul edilmiştir.¹⁸¹

Gazâlî'ye göre evvel, bir şeye izâfetle ilk olur, âhir de bir şeye izâfetle son olur. Her ikisi birbirine zıt olan kelimelerdir. Bir şeyin bir yönden bir şeye izâfetle evvel ve âhir olarak hep beraber tek olması tasavvur edilemez. Bilakis varlıkların tertibine bakıldığında ve tertib olunmuş varlıklar silsilesi gözden geçirildiğinde Allah Teâlâ varlıklara izâfetle evveldir. Şöyle ki mevcûdâtın hepsinin varlığı O'ndan istifâde etmektedir. Ancak O zâtıyla mevcûddur. Varlığı kendinden başkasından istifâde etmemektedir. Sülûkun tertibine nazar ve sâliklerin menzillerinin mertebelerine dikkat edildiğinde, Allah Teâlâ, âriflerin derecelerinin kendisine yükseldiği Âhir'dir. O'nu bilmeden önce meydana gelen her marifet O'nu bilmeye bir basamaktır. En son menzil Allah Teâlâ'yı bilmektir. O (c.c.) sülûka izâfetle Âhir'dir, varlığa izâfetle Evvel'dir. İlk olarak başlangıç O'ndandır, son olarak da dönüş ve varış O'nadır.¹⁸²

Evvel odur ki vücûdunda başlangıç olmaz. Âhir odur ki vücûdunda asla nihâyet olmaz. Hakk celle ve âlâdan gayri bir vücûd yoktur ki vech-i vâhiden

¹⁸⁰ Müslim, Zikir 61; Ebû Dâvud, Edeb 109; İbn Mâce, Duâ 2, 15

¹⁸¹ Bekir Topaloğlu, “Evvel”, *DİA*; XI, 545

¹⁸² Gazâlî, *a.g.e.*, s. 146

zıddeyn ile mevsuf olmaz. Mahlûkâtta iki zıd ile muttasıf bir şey yoktur. Ancak Cenâb-ı Hakk iki zıd ile muttasıftır. “Men arefe nefsehü fekad arafe rabbeh” de abd için marifette evveliyet sahih oldu, çünkü medlûldür. Ve evveliyette Hakk Teâlâ vücûdda sahih oldu, çünkü mevcûttur. Ve âhiriyyet abd için vücûdda sahih oldu, çünkü mevcûddur. Bundan dolayı Hakk Teâlâ Evvel ve Âhir’dir.¹⁸³

İbn Arabî: Hakk evvel olmakla beraber bir başlangıca nisbet edilmez. İşte bu sebeple O’nun hakkında Âhir de denildi. Eğer O’nun evvelliği mukayyed varlıkların evveliyeti olsaydı mukayyet için Âhir olması gerçek sayılmazdı. Çünkü mümkün için Âhir yoktur. Zira mümkün varlıklar da nihayetsizdir. Onlar için âhir olmaz. Belki emrin küllîsi bize nispet olunduktan sonra ona rucû ettiği için O âhir oldu. Şu hale göre de O, Evvel oluşunun aynında Âhir ve Âhir oluşunun aynında Evvel’dir.¹⁸⁴

Sadreddin Konevî: Hakk Teâlâ, vâcipliği ve ihsan ile başlaması itibariyle el-Evvel/İlk; mağfiret ile işin kendisine döndüğü kimse olması itibariyle de el-Âhir’dir. Buna göre Hak, her şeyin yaratıcısı olması itibariyle evveldir; bütün işin kendisine dönmesi itibariyle de âhirdir. Bütün ilâhî isimler, evvelik ve âhirlik arasında zuhûr ederler. Bu durum, Vücûd hükmümün mutlaklığı cihetindendir. Hak, el-Evvel olduğunda, insan el-Âhir olur; çünkü insan, vücûd mertebelerinin sonuncusunda bulunmaktadır. Ayrıca insan, âlemlerin işinin kendisine dönmesi itibariyle de el-Âhir’dir. Hak, daima, kul ile yokluk arasında bir engeldir. Vücûd devrî olduğu için, son başlangıcın aynı olmuştur. Kevn mertebelerinin varlıkları/a’yân, varlık mertebesinde seyahat edip dururlar; seyri sülûk sahibinin yüzü müşâhede menzillerinde daima el-Evvel’e, sırtı ise, el-Âhir ismine bakar. Bu nedenle âhiret diyarında nûrdan yoksun kalan kimselere “Ardınıza dönünüz ve nûr arayınız.” (Hadîd, 57/13) denilecektir. Çünkü Hak artlarındadır ve Hak nûrdur. Binaenaleyh şâyet bu insanların artlarına –ki bu, dünyadır- dönmeleri mümkün olsaydı, bir nûr bulacaklardı, çünkü dünya hayatı, mârifet nûrlarının kazanılma yeridir. Fakat onlar

¹⁸³ İbni Arabî, *Terceme-i şerhu esmâü’l-hüsna*, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef. 4210, vr. 33b

¹⁸⁴ İbn Arabî, *Fusûs-ul-Hikem*, trc. Nûri Gençosman, MEB, s. 31

ile dünya hayatı arasında engelleyici bir sur çekilmiştir. Bu nedenle sonunda el-Evvel'e dönmeleri gerekir.”¹⁸⁵

4. Bursevî'ye Göre el-Evvel ve el-Âhir İsimlerinin Anlamı

İsmâil Hakkı Bursevî bu iki ismin zâhir ve bâtın âleme taalluk ettiğini beyan ettikten sonra izâfî işlerden olduğu için birlikte ele aldığını belirtmektedir. Evvel o ferddir ki onun öncesinde ve ona yakın bir nesne yoktur. Allah Teâlâ bütün mevcûdât üzerine zât ve sıfâtıyla geçmiştir. Zîrâ başlangıç ve benzersiz bir sûrette vücûda getirendir. Varlıklara sebkât etmesi zâtının evveliyetiyledir, zaman bakımından değildir. Çünkü zaman sonradan olanlar cümlesindendir.

Hakk Teâlâ Âhir'dir. “Nihayet dönüş de O'nadır.” (Maide, 5/18) âyeti gereğince bütün eşyânın aslî maddesi O'na râcidir. Çünkü her şey dâima O'nun kudret pençesindedir. Hakk Teâlâ'nın Âhir olması mevcûdâtın fenâsından sonra bekâsıyla ve cüz'î ruhların küllî rûha ittisâli ile. ¹⁸⁶

Bursevî'ye göre mevcûdâtın fenâ bulması; biri tâbiî, sûrî ve büyük kıyametle olan ölüm, diğeri hükmî, mânevî fenâ ve küçük kıyametle olan ölüm olmak üzere iki şekilde olur. Her nesnenin vechi Hakk tarafına râci olan zâtı ve vâsıtasız olan vücûdunun sırrıdır ki insanın helak olması söz konusu değildir, çünkü rûh ilâhîdir. Hakk Teâlâ fenâ bulmadığı gibi O'na muzaf olan ruhlar da fânî olmaz. ¹⁸⁷ Helâk olan her nesnenin yaratılış yönüdür. İnsan hükmen fânîdir. Aslı yed-i kudrettedir. Hakikatler ve ahvâl O'na râcidir. Mânevî fenâ ve küçük kıyamet âriflere dünya hayatında hâsıl olan mânâdır. “Ölmeden önce ölünüz” hadîsi de ıztrârî ölümünden önce ihtiyârî ölümle fânî olunuz, manasınadır. ¹⁸⁸

Hakk Teâlâ seyr'in başlangıcı itibariyle Evveldir ki ona nüzûl derler. Seyr'in sonu itibariyle de Âhirdir ki ona urûç derler. Yani başlangıç ahadiyyet mertebesinde vâhidiyyet mertebesine Hakk'tan tecellî vâki olup insan mertebesinde

¹⁸⁵ Konevî, *a.g.e.*, s. 196

¹⁸⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 65a

¹⁸⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 65b

¹⁸⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 66a

karar bulmuştur. İnsân dahî üç kısımdır. Birincisi insan-ı hayvânîdir ki insâniyetten bütün olarak mahrûmdur. Bu insan seyre girerek bir isimden bir isme yol bulmamıştır. İkincisi nâkıs insandır, sülûku var ancak mânevî yolda cumhura muhalefet etmiş ve kâmiller yoluna girmiştir. Ancak vukuf ehli olmakla menzile varamamıştır. Üçüncüsü hakîkî insandır ki evvelinden âhirine dek geldiği gibi âhirinden de evveline uruç etmiştir.¹⁸⁹

Rûh-i Muhammed'in diğer ruhlar üzerine önceliği ve evveliyeti vardır. Bu cihetten Peygamberimiz buyurdular ki: “Ben Allah’tanım, mü’minlerde benim nûrumdandır.” Mü’minlerden murad tabaka tabaka ruhlardır. Bu âlemde îmân-ı şer’î yok idi. Orada îmân-ı fitrî var idi. Rûh-i Muhammedî ruhlar makâmında hakîki olarak nebî idi. Diğer ruhlar ona fitrî imanı arz edip davetine icabet ettiler. Rûh-i Muhammedî bütün önemli ruhları tekaddüm edip onları istiğrak makâmında alıkoydu. Kendi vücûd âlemine kemâl üzere nizâm vermek için kadem-i rûh ve cismine bürüyüp kıldı. Ne kadar küllî ruh var ise mertebede onunla bulundu ilk saf gibi.¹⁹⁰ Ruhlarda ve cisimlerde evveliyet olduğu gibi zamanlarda dahî vardır.¹⁹¹

Şehvet sahibi ve hevâlarına tabi olanlar ile nefisleriyle perdelenmiş olanlar bu vakitleri surete hamlederler. Evveliyet ve âhiriyyet, sûret ve manâ nedir bilmezler. Muhammedî cismin âhiriyyeti gibi bir kısım âhiriyyet vardır ki onda dahî lütuf vardır. O’nun evveliyet ve âhariyyette sıhhati berâberdir. Rasûlüllah (s.a.v.)’ın bütün nebilerden cismânî sûretlerinin tehirî hatmiyyet mertebesi için idi. Tâ ki rûhâniyyetleriyle olan evveliyetlerine muvâfık olsun. Bununla birlikte âhiriyyet olması itibârîdir. Zîrâ bütün enbiyâ onun sûretidir. Bununla birlikte vücûtlarının hepsi Muhammedî cisim ile ve ilimlerinin hepsi Kur’ân’la zuhûr buldu. Onun için buyurur: “Bana evvelkilerin ve ahirlerin ilmi verildi.” Ulûm-i evvelîn enbiyâ ve önceki kitapların, ulûm-i âhirîn ümmet-i merhûma ve Kur’ân’ın ulûmudur ki ulûm-i evvelîn üzerine zâyiddir. Çünkü Muhammedî sırrın aslî sûreti üzerine zuhûr etmesine ziyâde ilim lâzımdır. Bu cihettendir ki Kur’ân nice külli hakikatleri içermektedir ki önceki kitaplar ondan uzaktır. Onun için ilâhî kitapların en kapsamlısı oldu

¹⁸⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 66b

¹⁹⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 68b

¹⁹¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 69b

Rasûlullah nebîlerin en kâmilî olduğu gibi. Velâyetin başlangıcı ve sonu da nübüvvet gibidir.¹⁹²

İlahî delâlet olmadıkça akıl ve fikir ve riyâzet fayda vermez. Zamânımızda nice riyâzete giren görmüşüzdür ki ma'rifetullahtan habersizdirler. Onun için ma'rifetullah olan yerde riyâzet çokluğu ve şiddetli mücâhede gerekmez. Riyâzet etmek ahlâkî güzelleştirmek içindir. Zikre devam etmek zamanı muhâfazadan ötürüdür. Zikir yoluna giren husûsî hazreti murâd etmemelidir. Zîrâ istidadına göre fetih her ne ise hâsıl olur. Meşguliyet vaktinde dahi ma'nâyı zikrî bile mülâhaza etmeye. Zîrâ lafız, zulmânî hicâb olduğu gibi manâ dahî nûrânî hicâbdır.¹⁹³

F. ez-ZÂHİR, el-BÂTİN

1. Sözlük Anlamı

Zâhir kelimesi açık ve âşikar olmak, yüksek ve gâlib olmak mânalarına gelen zuhur kökünden türemiştir. Bâtın ise gizli olmak, görünmemek, idrak edilememek mânasındaki butûndan türemiştir.¹⁹⁴ Zâhir ve bâtın zıt olan sıfatlardandır. Zâhir bir şeyden dolayı zâhir ve bir şeyden dolayı da bâtın olur. Tek bir yönden hem zâhir ve hem bâtın olmaz. Bilakis, bir idrâke izâfetle bir yönden zâhir, diğer bir yönden bâtın olur.¹⁹⁵ Cenâb-ı Hakk, vücûdu a'yân olmakla her şeye gâlibiyetle âşikârdır. Azamet izârı ve Kibriyâ ridâsıyla mâsivâdan mahcûbdur.¹⁹⁶ Sıfatları ve masnûatıyla zâhir, zâtının hakîkatiyle bâtındır.¹⁹⁷

¹⁹² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 69b-70a

¹⁹³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 71b

¹⁹⁴ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “zhr” ve “btn” md.

¹⁹⁵ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 147

¹⁹⁶ Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹⁹⁷ Abdülkâdir Geylânî, *a.g.e.*

2. Kur'an ve Hadiste ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleri

Zâhir ismi Kur'an'da otuz üç yerde geçmektedir. Bazı isimler zuhûr ve zahr şeklindedir. Bâtın ismi ise yirmi üç yerde tekrarlanır.¹⁹⁸ Hz. Ebû Hüreyre'nin anlattığı hadîs-i şerifte Hz. Fâtımâ (.a.) Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek bir hizmetçi taleb etmiş ve Rasûlullah (s.a.a.) da ona şöyle buyurmuştur: “Şu duâyı oku(man senin hizmetçi edinmenden daha hayırlı) dedi: “Allah'ım! Sen yedi semâının Rabbi, Arş-ı Âzam'ın Rabbisin. Sen bizim Rabbimiz ve her şeyin Rabbisin. Tevrat, İncil ve Furkân'ı indiren, tohum ve çekirdekleri açansın. Her şeyin şerrinden sana sığınıyorum. Her şeyin alnından tutmuşsun (dizginleri senin elindedir.). Evvel Sen'sin, Sen'den önce bir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra da bir şey mevcut değildir. Sen Bâtın'sın, Senin dışında bir şey yoktur. Benim borcumu öde, beni fukaralıktan kurtar, zengin kıl.”¹⁹⁹

3. ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın isimlerini bir arada ele alan Kuşeyri bu isimlerin Cenâb-ı Hakk'ın fiilî sıfatlarına bir işaret olduğunu belirterek; O'nun ihsânıyla evvel, bağışlamasıyla âhir, nimetiyle zâhir ve rahmetiyle bâtın olduğunu söyler. O (c.c.) kifâyetle Zâhir, inâyetle Bâtın'dır. Yüceliği ile Zâhir, irşâdıyla Bâtın'dır. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak Zâhir yarattığı üzerine kudretiyle gâlib olan; bâtın ise yarattığının her şeyini bilen, onların hallerini düzenleyen manasına gelir. Allah Teâlâ, tevhîdinin delilleri, âyetleri ve açık delilleriyle selîm akıl sahipleri için zâhir; kavim üzerine kuvvetli oluşuyla Bâtındır. Onlardan gizlidir tâki varlığını inkar ettiler, O'nu tanımadılar.²⁰⁰

İbn Arabî'ye göre, Hakk için her mahlûkda kendini gösterdiği bir zuhûr vardır. Şu hâle göre, bütün mefhumlarda beliren O'dur. Her bir anlayışta Bâtın olan da yine O'dur. Bu hakikat, ancak, “Âlem O'nun sûreti ve hüviyetidir. O, ismi-Zâhir'dir.” diyen kimsenin anlayışından gizlenmiş değildir. Nasıl ki Hak, mâna

¹⁹⁸ Bk. M. F. Abdülbâkî, *a.g.e.*, “zhr” ve “btn” md.leri

¹⁹⁹ Müslim, Zikir 61; Tirmizi, Da'avât 68; İbn Mâce, Duâ 2; Ebû Dâvud, Edeb 98

²⁰⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 83 (Besyûnî neşri)

yönünden zâhir olan şeyin rûhudur. Böyle olunca da Hak Bâtın'dır. Şu halde, Hakk'ın âlemin sûretlerinden zâhir olan şeye nisbeti bedeni idare eden rûhun sûrete nisbeti gibidir.²⁰¹

A. Avni Konuk, yukarıdaki metni şöyle yorumlar: Bütün kâinat Hakk'ın şuûnât-ı zâtîyyesi olan isimlerinin mezâhiri olduğundan Hak, bunların hepsinden zâhirdir. Onların vücûdu, mutlak vücûdu taayyün elbisesine bürünerek zuhûr etmesidir. Müstakil vücûd ile izâfî vücûdun hepsi Hakk'ın vücûdundan ibâret olunca, halk dediğimiz müteayyinatın ve mukayyedâtın zihni anlamlarında zâhir olan hep Hak olmuş olur. Dolayısıyla Hak, her mevcûd ve melfûzda, herkesin istidadına göre zâhir olup husûsî bir hitab ile hitâb eder.²⁰²

Hakk her mahlûkta (yaratılıştaki) bu mahlûkun istidâdına uygun olarak görünür. Bu kapsamda O, ferdî aklın istidâdı uyarınca idrâki mümkün olan her şeyde kendini gösteren Zâhir'dir. Ve bu da (yâni her aklın özel istidâdı da) O'nun sınırır. Fakat Hakk kezâ Bâtın'dır da; (ve bu kapsamda O) akıl için, kendi istidâdının koyduğu sınırın ötesinde asla erişilebilir değildir. Eğer akıl, düşünce aracılığıyla kendi doğal sınırının ötesine gitmek isterse, yâni aklın kendisinin idrâkinden nelerin silinmiş olduğunu anlamak isterse, kalp de yolunu şaşırır. Bundan gerçek ârifler müstesnâ olup onların idrâkine sınır yoktur.²⁰³ Hakk Teâlâ âsârı ve efâli ile zâhirdir, Zâtıyla bâtındır; ulûhiyetiyle zâhirdir, hakîkatıyla bâtındır.²⁰⁴

Sadreddin Konevî: ez-Zâhir, kendisi için zuhûr edendir, bu nedenle o, daima zâhirdir. el-Bâtın ise, yaratıklarından bâtın kalandır, bu nedenle de sürekli bâtındır. Binaenaleyh o, yeterli olmasıyla zâhir, inâyeti ile de bâtındır. İnâyet ehli olan bir ârif, Hak kendisine ez-Zâhir isminden tecellî ettiğinde, bu tecellîye karşı sâbit duramaz, çünkü o kendiliğiyle, haklarını yerine getirmektedir. Hâdis ise, kendisine zuhûr ederse, eserini siler. Hakk'ın zuhûru karşısında sadece Hakk'ın “görmesi ve işitmesi” olduğu kimse sâbit durabilir. Yükselmek ve inmek, iki sıfattır. Binaenaleyh O,

²⁰¹ İbn Arabî, *a.g.e.*, s. 54, trc. Nûri Gençosman. Ayrıca bu metnin tercümesi için bkz: Konuk, *a.g.e.*, c. I, s. 261; Toshiko İzitsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 86

²⁰² Konuk, *a.g.e.*, I, s. 261-262

²⁰³ Kâşânî'den naklen, Toshiko İzitsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 86

²⁰⁴ İbn Arabî, *Terceme-i şerhi esmâü'l-hüsna*, vr. 34a

kendisi için kendisiyle zâhir, başkasını ise izhâr edendir. Hakk'ın zuhûrunun kemâli ve tebarüz edişinin celâli nedeniyle, zuhûrunun şiddeti gizlenmesine sebep olmuştur.²⁰⁵

Bâtınlık, zuhûr Vücûda mahsus olduğu gibi, mümkünlere mahsûstur. Hakkın kendisini nitelediği bâtınlık, mümkün hakkındadır. Buna göre mümkünler, Hakkın bâtını, halk ise zâhiridir. Çünkü Hakkın bâtınlığından kevn zuhûr etmiş, zuhûr ettiği şey ile perdelenmiş, bâtın olduğu şeyde ise zuhûr etmiştir. Şu halde, son ilkin aynı olduğu gibi, zuhûr da bâtınlığın aynı olmuştur.²⁰⁶ Netice itibariyle; Zâhir ismi görüşünden Hak eşyânın aynıdır, Bâtın ismi nazarından eşyânın gayrıdır.²⁰⁷

4. Bursevî'ye Göre ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimlerinin Anlamı

İsmâil Hakkı Bursevî, birbirine göre anlaşılan izâfî hususlardan olduğu için Zâhir ve Bâtın isimlerini bir arada ele aldığını belirttikten sonra şöyle der: Bu iki isim de pek çok sırlara şamil olan derin manalı esmâ-i külliyyedendir. Hakk Teâlâ'nın zâhir olması vücûdu hasebiyledir. Zira açık delilleri çoktur. Bâtın olması hakîkatî itibariyledir. Zira, ister dünyâda ve ister ahirette olsun Zâtının hakîkatine akıl ve fikir eremez, keşif sığmaz. Zîrâ âhirette idrâk olunmak lâzım gelse dünyâda dahî idrâk olunur. Bununla birlikte nebiler ve evliyânın kâmilleri Hakkı sadece halk ile kendi arasında olan isimlerin ve sıfatların irtibatı ile bilmişlerdir. Zîrâ O'nun verâsına beşer tâkâtî kâfî gelmez. İlm-i ilâhî dedikleri zikrolunan irtibat yüzünden ilimdir. Ancak dünya ve âhirette hakîkatî Allah Teâlâ'yı idrâkin olmayışı Zâtının zâhiri olan ulûhiyyet ve rubûbiyyeti cihetinden dahî idrak etmemeyi gerektirmez. Çünkü hadîste, "Muhakkak siz, dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz."²⁰⁸ buyrulur. Hakkı görmek rubûbiyyet üzerine yapıldı. Rubûbiyyet mertebesi dahî Zât mertebesinin istirsâlî olup görülebilir. Zîrâ zât ve sıfâtta olan tecelliyât birbirinden farklıdır. Zâtın tecellîsini idrâk mümkün değildir. Ancak sıfatın

²⁰⁵ Konevî, *a.g.e.*, s. 198-200

²⁰⁶ Konevî, *a.g.e.*, s. 202

²⁰⁷ el-Cîlî, *a.g.e.*, s. 51

²⁰⁸ Buhârî, Mevâkît 16, Ezân 129, Tevhid 24; Ebû Dâvud, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Hanbel, 3/16

tecellîsini idrâk etmek kolaydır.²⁰⁹ Nûr bir olmakla birlikte tecellînin keyfiyeti çeşitlidir. Hz. Peygamber mazharların en kâmilidir ki onun fevkinde tecellî yoktur.²¹⁰

Bursevî, Allah Teâlâ'nın rûh ile cismi birbirine ayna yaptığını ve birleşik kıldığını, bedene nazar etmenin rûha nazar etmek olduğunu söyler. Rûh ve cismin her ikisi de emir âleminde. Bir farkla ki zâhir bakımından cisim maddeden ve zaman ile hâsıldır. Bununla birlikte asıl tecellî birdir. Rûhû beden perdesi olmaksızın görmek mümkün olmaz. Zirâ mücerredleri nazar idrâk etmez. Bütün eşyâ tevhidin şâhidleri, isim ve sıfatların vecheleridir. Hepsî itibârda insan gibidir. Ancak insan isimlerin toplamıdır.²¹¹

Kâmil bir zâta bakıp bu da bizim gibi bir beşer dememek gerekir. Bütün varlıkların beşeriyette iştirakleri vardır. Ancak nûr-i ilâhîden o zâta akseden nûra ve kalbindeki sırrına nazar etmek gerekir ki bununla diğer insanlardan ayrılır ve temâyüz eder. Ayrılan yönü olmakla birlikte yine de birlik söz konusu olur. Beşerin her ferdi ârif velîlerden olmadığı gibi her velî nebî ve her nebî de rasûl olmaz. Burada nûrun zuhûr ve gizlenmesine bakılır. Yani kuvve halinde olan, fiil halinde olan gibi değildir. Ancak "O, her şeydedir, her şey O'ndadır." demişlerdir. Hadîste gelir: "Gizli bir hazine idim."²¹² Yanî Hakk bâtın ve gizli idi. Zirâ varlıkları yaratmadan önce zuhûru kendine idi. Gayra göre zuhûr yok idi. Çünkü zât ve sıfatın birbirine eş olmasından mevcûdat zâhir oldu. Zâhir halk Hakk ve bâtın Hakk halk oldu. Yanî mevcûdâta nisbetle bâtın zâhir oldu. Ve Hakk'a nisbet ile zâhir bâtın oldu. Dolayısıyla Hakk'ın zuhûruna mevcûdâtın zuhûru mâni olmadı. Zirâ halkın zuhûru Hakk'ın zuhûruna ayna oldu. Ayna ise bakışta görülen değildir. Bu açıdan tarîkatımızın pîri: "Hakk zâhirdir, mahlûk mestûr." yani perdeli olan halktır, der. Nazar ettiğim Hakk'tır ve aynanın zuhûru ona hicâb değildir, demez, zîrâ gizlenmiştir. Bu cihettendir ki mevcûdât adem hükmündedir. Hakîki vücûda sahip olanların nazarında ise değildir, olsa bile ayna olmak üzere nazar olunandır.²¹³

²⁰⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 73a

²¹⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 73b

²¹¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 74b

²¹² Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 173 (2016)

²¹³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 74b-75a

Bâtının iki manaya geldiğini belirten Bursevî bu manaları şöyle açıklar: Biri tevil edilmiştir ki Cenâb-ı Hakk eşyânın batinından haberdardır. Bu bakımdan O'ndan başka sığınılacak yoktur demek olur. Diğer ise tevil olunmamıştır ki Cenâb-ı Hakk'ın eşyâda müessir olması demektir. Zîrâ zâhir batinın eseridir. Batından murâd ise her nesnenin melekûtu olmasıdır. Sultan zâhir ismine mazhardır, kutbu'l-aktâb ve diğer ricâlullah ise batin ismine mazharlardır. Sultanın tasarrufu onların tasarruflarına bağlıdır. Vücûdun hakîkati kutbun ve vücûdun sûreti sultânın olmuş olur. Bu sır için sultân mümkün ve kutub vâcib mertebesi olur. Zâhir budur ki makam sevgisi en çok yerilen nefsânî sıfattır ki siddîkların dimağından en son çıkıp zâil olan sevdâ odur. Batin budur ki burada ilâhî isimler ile tahakkuktan sonra zâhir ismi ile sevdâsının tahakkuku dahî zuhûr eder. İnsanların nazarında buna yüce sûrî sevgi derler. Yüce mânevî sevgiyi bulduktan sonra ki bütün esmâ ile fiilen zâhir olurlar.²¹⁴

Hakk Teâlâ, zâhir ve batinde zâhirdir, derler. Murâd budur ki zâhirde eserlerle gözlere ve batinde nûrlarıyla kalblere zâhirdir. Nitekim sultân ve kutbun her biri zâhirdir. Bununla birlikte kutub batinıdır ki insanların çoğundan gizlidir.²¹⁵

Sûrî ve mânevî feyizden de bahseden Bursevî, feyz-i sûrînin zâhir ismî tahtında, feyz-i manevînin ise batin isminde toplandığını söyler. İnsânın sadrı zâhirî ilme ve kalbi batinî ilme mahaldir. Şerîat ve tarîkat arasındaki fark budur ki şerîat fetvâ ve ruhsat, tarîkat takvâ ve azîmettir. Hakîkat tarîkatın batinı ve tarîkat dahî şerîatın batinıdır. Şerîat mutlak zâhir ve hakîkat mutlak batinıdır. Ruhlar ve cisimler âlemi arasındaki misâl âlemi gibi tarîkat izâfîdir. Gündüz ve gece zâhir ve batin, sabâh ve akşam şafak-ı berzahdır. Dünyâ ve ahiret dahî uhrevî berzah ile böyledir. Kalb ve kâlib arasında hayvânî nefis de böyledir.²¹⁶

Arş ve kürsî âlemin batinıdır ki letâfette ruhlar gibi olduğundan fenâ kabul etmezler. Yedi semâ ve arz âlemin zâhiridir. Enbiyâ ve evliyâ Hakk ve halk arasında berzahdır. Tesbîh âyetleri Kur'ân'ın rûh ve batinıdır. Zîrâ tesbîh zât-ı Hakk'a dâirdir

²¹⁴ Bursevî, *a.g.e.*, 75b-76a

²¹⁵ Bursevî, *a.g.e.*, 76b

²¹⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 81a

ki bâtıdır. Ve hamd âyetleri Kur'ân'ın sûretî ve zâhirîdir. Zîrâ sıfât Hakk'a nâzırdır ki zâhirdir. Erkekler zâhir ismine dâhildir. Onun için zâhir şerîat gibi perdesizdir. Ve kadınlar ise bâtın tahtındadır. Onun için şerîatın bâtını gibi hicaplıdır. Kâbe'de zemzem feyzin bâtına mütealliktir. Zira zemzemin dışındaki sular zâhire ve zemzem bâtına taalluk etti.²¹⁷

Dünyâ en büyük hicâbtır. Çünkü his âlemdir. Ve insanda his ile idrâk etmek diğer kuvvetler üzerine gâlibtir.²¹⁸ Hakk ile halk arasında yetmiş bîn perde vardır derler. Cümlesinin aslî gaflet ve taalluktur. İnsan, gafletten uyansa ve bütün mâsivâdan kurtulsa maksûdun sûreti görülen âyine olur. Mâsivâdan yüz çevirmek ve Hakk'a teveccüh edip yönelmek sûretiyle bu iki adım ile ulaşılacak menzile varmak mümkün olur. Ancak zâhirî yolda yürüyene bâtında azîmet ve zâhirde ayâk lâzım olduğu gibi bâtınî yolda dahî aşk ve mahabbet ve zâhirde şartlar ve kurallar lâzımdır.²¹⁹

G. er-RAHMÂN, er-RAHÎM

1. Sözlük Anlamı

Bu iki isim “Merhamet etmek, başışlamak, affetmek, nimet vermek”, mânâlarına gelen “rahmet” kökünden gelmektedir.²²⁰ Rahmân, rahmeti çok olan, pek merhametli, rahmeti ve ihsanı sınırsız olan anlamına gelmektedir. Rahîm ise “esirgeyen ve başışlayan”²²¹ demektir. Aynı kökten türemiş olmalarına rağmen “rahmân” ve “rahîm” isimleri arasında mânâ farkı bulunduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Bir çok âlim “rahmân”ın dünya ve âhirete, “rahîm”in sadece âhirete taalluk ettiği görüşünü benimsemektedir.²²²

²¹⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 81b-82a

²¹⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84a

²¹⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84b

²²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “rhm” md.

²²¹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, XI, 415

²²² el-İsfahânî, *a.g.e.*, “rhm” md.

2. Kur'an ve Hadiste er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleri

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde 57 defa geçen Rahman ismi, "Allah" ism-i celîlinden sonra Cenâb-ı Hakk'ın ikinci ism-i hâssıdır.²²³ "Allah" lafza-i celâli gibi, Rahman isminin de Allah'tan başkasına nisbet edilmesi, onlara isim olması câiz görülmemiştir. Bu sebeple: "De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır." (İsrâ, 17/110) âyetinde Rahman ismi, Allah isminden sonra ikinci sırada yer almıştır. Kur'an'da Rahman isminin geçtiği âyetlerden ikisi şöyledir: "(Ey Muhammed!) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkar ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilâh yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır." (Ra'da, 13/30) "İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O Rahman'dır, Rahîm'dir." (Bakara, 2/163)

Rahmân isminin yalnız Allah'ın sıfatı olarak kullanılmasına karşın, "Rahîm" kelimesinin Kur'an'da bir âyette Hz. Peygamber'i tavsif ettiği görülmektedir: "Şânım hakkı için, size kendinizden öyle (izzetli) bir peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona ağır elir; size düşkündür, mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir." (Tevbe, 9/128)

"Rahîm" ismi Kur'an'da Allah'ı nitelemek üzere 114 yerde geçer. Sadece üç âyet-i kerîmede yalnız başına kullanılan "er-Rahîm" ismi, genellikle diğer isimlerden biri ile terkip oluşturarak kullanılmıştır.²²⁴

1. Fâtiha ve besmelede olduğu gibi "er-Rahmân" ve "er-Rahîm" beraber kullanılmıştır.

2. "et-Tevvâb" ismi ile birlikte kullanılmıştır. (Bakara, 2/37, 54, 128, 160; Nisâ, 4/64; Tevbe, 9/104, 118; Hucurat, 44/42)

²²³ M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, "rhm" md.

²²⁴ M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, "rhm" md.

3. “el-Azîz” ismi ile de kullanılmıştır. (Şuarâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm, 30/5; Secde, 32/6; Yâsin, 36/5, Duhan, 44/42)

4. “el-Gafûr” ismi ile veya “el-Gafûru’r-Rahîm”, “er-Rahîmu’l-Gafûr” veya “Gafûru’n-Rahîm” şeklinde terkiib oluşturarak gelmiştir. (Yûnus, 10/107; Sebe’, 34/2; Bakara, 2/173)

5. “Raûfün Rahîm” şeklinde bir terkiiple geçmektedir. (Bakara, 2/143; Tevbe, 9/117)

6. Sadece birer âyette “Rahîmun Vedûd” (Hûd, 11/90), “Rabbün Rahîm” (Yâsin, 36/58) ve “el-Berrü’r-Rahîm” (Tûr, 52/28) terkiplerinde gelmektedir.

Bunların dışında Kur’ân’da, rahmet kökü ile bağlantılı olarak “zü’r-Rahme”, “zû rahmetin vâsi’a”, “hayrü’r-râhimîn”, “er-hamü’r-râhimîn” gibi terkiplerle Allah Teâlâ tavsif edilmektedir.

Rahîm ismi Kur’an’da yüz on beş yerde geçer. Bunlardan yetmiş biri “gafûr”, on üçü “azîz”, dokuzu “raûf”, dokuzu “tevvâb”, altısı da “rahmân” ismiyle birlikte zikredilmiştir. Bir kudsî hadîs-i şerîfte, sıla-i rahmin önemine işaret eden Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ben Rahman olan Allah’ım; o ise rahimdir. Onun adını kendi adımdan türettim. Kim onunla ilişki kurarsa (sıla-i rahim yaparsa), Ben de o kimse ile münasebet kurarım; onunla kim ilişkisini keserse, Ben de o kimse ile ilişkiyi keserim.”²²⁵

Şu ayette günahkâr müminlere yönelik genel rahmeti görmek mümkündür: "Onlar, Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar. Haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlardan birini yaparsa cezaya çarpar. Kıyamet günü de azabı kat kat arttırılır ve orada hor ve hakîr sürekli bırakılır. Ancak pişmanlık duyup imanını yenileyen ve iyi işler işleyenler müstesnadır. Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir. Yine kim tövbe edip, güzel amel yaparsa, tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner." (el-Furkân: 25/68-71)

²²⁵ Ebû Dâvud, Zekât 45; Tirmizî, Birr 9

Şu ayette rahîm sıfatıyla müminlere merhamet açıkça görülür: "O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için üzerinize melekleriyle birlikte rahmetini gönderir. Allah mü'minlere çok merhamet eden (rahîm) dir." (el-Ahzâb: 33/43)

Hz. Peygamber'in hadislerinde de Cenab-ı Hakk'ın rahmet sıfatı açıklanmış, O'nun kullarına ve bütün yaratıklara olan merhametine yer verilmiştir. İnsanlarda ve bütün canlılarda bulunan acıma, merhamet duygusunun Allah'ın rahmân sıfatından bir cüz olduğunu Hz. Peygamber şöyle ifade buyurmuştur: "Şüphesiz acıma, merhamet duygusu Rahmân'dan bir cüzdür."²²⁶ Başka bir hadiste rahmetin bütün yaratıkları kapsamak üzere Arş'ta asılı bulunduğu belirtilir.²²⁷ Bir hadis-i kudsîde; "Şüphesiz rahmetim gazabımdan öne geçmiştir."²²⁸ buyrulur.

Diğer yandan insanların merhametli davranışının Cenab-ı Hakk'ın da merhametine sebep olduğu şöyle ifade buyrulur: "Güçsüzlere merhamet edenlere Rahman olan Allah da merhamet eder."²²⁹ "Allah insanlardan ancak merhametli olanları bağışlar."²³⁰ "Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz"²³¹

3. er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

İbn Manzûr, Kur'ân'daki kullanımda "rahmân" isminin "rahîm"'den önce zikredilmesini daha umûmî bir rahmeti ifade etmesine ve ayrıca bu ismin sadece Allah'a mahsus olmasına bağlar.²³²

Rahmân, dünyada cümle halkın âminâ rahmet ve nimetlerin velîsidir. Rahîm, kıyamet gününde husûsî olarak mü'minlere rahmet edecektir ki affa müstehakları affedip cennet-i tûbâyâ vâsıl edecektir.²³³ er-Rahmân, mübalağa

²²⁶ Buhârî, Edeb 13; Tirmizî, Birr 16; Ahmed b. Hanbel, 1/190, 321, 2/295

²²⁷ Müslim, Birr: 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned: 2/163, 190.

²²⁸ Buhârî, Tevhîd, 15, 22, 28, 55, Bedül-Halk: 1; Müslim, Tevbe:14-16; Tirmizî, Daavât, 99.

²²⁹ Ebû Davûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16

²³⁰ Buhârî, Cenâiz 32, Eymân 9, Tevhîd 25; Müslim, Cenâiz 9, 11; Ebû Dâvud, Cenâiz 24

²³¹ Buhârî, Edeb 18, 27; Müslim, Fazâil 65; Ebû Dâvud, Edeb 145

²³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 23

²³³ Mustakimzâde, *a.g.e.*

kalıbındaki bir isim ile isimlendirilmiştir, bunun nedeni eserlerinin umûmîliği, bu eserlerin sirâyetinin yaygınlığı ve tasarruflarının alanının genişliğidir.²³⁴

Rahman sıfatı ile Rahîm isminin birbiri arasında ince bir nüans vardır. Rahman ismi Allah'ın mümin kafir ayırmadan bütün insanlara ve yaratılmışlara merhamet etmesini ifade etmektedir. Rahîm ismi ise Allah'ın dünyada İslâm inancı üzere yaşayan kişilere âhirette lütuf ve ihsanının bol olacağı anlamına gelmektedir.²³⁵

Rahmân'ın umûmî olması bütün mevcûdâtta rahmetin zuhûrundan dolayıdır. Rahîm'in de husûsî olması saâdete erenlere hâs olmasından dolayıdır. Rahmân'ın rahmetinde ezâ vererek cezâlandırma da mümtezc olabilir, tadı ve kokusu kötü olan ilacı içmek gibi. Rahîm'in delâlet ettiği rahmete hiçbir şey karışmaz. O, nimetin kendisidir. Bu nimet ancak kâmil bir saâdete erenlerde bulunur. Rahmânın her türlü merhamete mutlak şumûlü vardır. Bundan dolayı Rahîm'deki rahmet, kemâliyle ancak ahirette zâhir olur denilmiştir. Çünkü âhîret dünyâdan daha geniştir. Dünyadaki her nimete keder karışması da zarûridir. Böyle kederle karışmış olmak Rahîm isminin tecellîsinden değil, Rahmân isminin tecellîsindendir.²³⁶

Rahmân, kendisinde varlığın bol olduğu İlâhî hazrette esmâ-i ilâhiyyeyi toplaması itibariyle Hakk'ın ismidir ki bütün mümkinât üzerine kemâlâtı vardır. Rahîm ise mânevî kemâlâtının mârifet ve tevhid gibi iman edenlere taşması itibariyle Hakk'ın bir ismidir.²³⁷ Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm*'da Rahmân ismini, "İlâhî varlık sûretinin ismi. Varlık sûreti, Zât'ın birliğinden zuhûr ettiklerinde zât isimleri için gerçekleşen bütünlük." şeklinde tanımlamaktadır. Rahmân ismini de yedi kısma ayırarak Rahîm'i de bunlar içinde değerlendirmektedir.²³⁸

İbn Arabî'ye göre Rahmân ismi bütün isimleri ihtiva eden şümûllü bir isimdir. Allah'ın rahmeti vücutta ve hükümde her şeyi kaplamıştır. Gazabın

²³⁴ Konevi, *a.g.e.*, s. 39

²³⁵ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 65

²³⁶ el-Cilî, *a.g.e.*, s. 98

²³⁷ Kâşânî, *İstılâhâtü's-sûfiyye*, s. 149

²³⁸ er-Rahmetü'l-asliyye (Aslî rahmet); er-Rahmetü'l-vâsia (Geniş rahmet); er-Rahmetü's-sâbiğa (Bol rahmet); Er-Rahmetü's-sâbika (Sâbık rahmet); er-Rahmetü'l-imtinâniyye (İhsan rahmeti); er-Rahmetü'l-imtinâniyyeti'l-hâssa (Özel-ihsan rahmeti); er-Rahmetü'l-vücûbiyye (Zorunlu rahmet). Bkz. Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm*, s. 263

mevcûdiyeti bile Allah'ın gazâba olan rahmetindendir. Bu itibarla O'nun rahmeti gazabını geçmiştir, yani rahmetin Allah'a nisbeti gazâbın O'na nisbetini aşmıştır. Her ayn için bir vücut gerekli olunca o ayn vücûdu Allah'tan diledi. Bundan dolayı Allah'ın rahmeti her şeyi içine aldı. Çünkü Hak, eşyâya rahmetiyle tecellî edince her şey varlık âlemine geldi, böylece Hakk'ın rahmetini kabul etti. İlâhî isimler de eşya kavramına dahildir. Halbuki bu isimler tek bir varlığa rücû eder. Şu halde Allah'ın rahmetinin kapladığı ilk şey, zâtî rahmetiyle esmâî rahmeti icâp eden o eşsiz varlığın zuhûrudur. Zâtî rahmetin kapladığı ilk şey ise evvelâ rahmetin kendi nefsidir. Daha sonra yukarıda işaret olunan eşsiz varlığın kendisidir. Bundan sonra da gerek dünyada, gerek ahirette cevherden sonsuz bir sûrette vücut bulan her mevcûdun izâfî olan varlığıdır. Eşyânın yaratılışında ve rahmetin her şeye yayılıp genişlemesinde husûsî bir garaz ve maksat veyahut eşyânın tabiatına mülayim bir istek yoktur. Belki mülayim olsun olmasın her varlığı ilâhî rahmet vücûdu ile kaplamıştır.²³⁹

A. Avni Konuk yukarıdaki paragrafı şöyle yorumlar: Hak Teâlâ zü'l-arştır. Çünkü Hak "Rahmân" ismi ile Arş üzerine istivâ etmiştir. Binâenaleyh üzerine arşın ihtası olup da kendisine rahmet-i ilâhiyye isâbet etmemiş bulunan bir kimse kalmadı. Ve rahmet-i İlahiyyenin bu umûmiyyeti Hak Teâlâ'nın, "Rahmetim gazabımı geçmiştir." (A'raf, 7/156) kavli ile sabittir. Rahmânî arş her şeyi muhîttir. Ve arş üzerine istivâ eden Rahmân ismidir. Binâen aleyh Rahman isminin hakikati ile âlemde rahmetin yayılması vâki olur. Nitekim bu Fusûsu'l-Hikem'in Süleyman Fassı, Şuayb Fassı ve Zekeriyâ Fassı'nda ve Futûhat-ı Mekkiyye'nin 558. babında tafsîl ve izah kılınmıştır. Burada özet olarak açıklaması budur ki:

Rahmet dört asıl üzerine mebnîdir:

1. Zât'ın umûmî rahmeti: Bu rahmet, Hakk'ın kendi zatına tecellîsi indinde, zât-ı ahadiyyette gizli bulunan bütün esmâya ilmî sûretleri bahşeder. Dolayısıyla bütün esmâya umumî olur.

2. Zât'ın husûsî rahmeti: Bu rahmet de Hakk'ın kendi esmâsından bazılarına muhabbeti asârından olan ezelî inâyetidir. Nitekim, Zât'ın husûsî rahmeti ile ilm-i

²³⁹ İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, trc. Nûrî Gençosman, s. 256-257

ilâhîde zuhûr eden bazı esmânın sûretleri nübüvvet ve iman ile sübût bulmuştur. Ve onlar enbiya ve onlara tabi bulunan müminlerin derecelerine göre a'yân-ı sâbiteleridir.

3. Umûmî rahmet sıfatı: Bu rahmet, Zât'ın umûmî rahmeti hükmünün şehâdet mertebesinde zuhûrunu gerektirir.

4. Husûsî rahmet sıfatı: Bu rahmet dahi, Zât'ın husûsî rahmetinin hükmünün şehâdet mertebesinde zuhûrundan ibârettir.

Hakk'ın rahmeti her şeye vâsi'dir denildiği vakit, esmâ-i ilâhiye dahi "her şey" tabiri tahtına dahil olur. Zîrâ esmâ-i ilâhiye dahi eşyâdandır. Bununla Birlikte esmâ-i ilâhiye, Rahmân isminin hakikati olan ayn-ı vâhideye râci'dir. Ve Rahman ismi, ism-i câmi'dir. Binâenaleyh Allah'ın rahmetinin muhît olduğu en evvelki şey, zâtî rahmet ile sıfâtî rahmeti icâd eden o ayn-ı vâhidenin dilemesidir. Zîrâ ilâhî hazret bütün sıfat ve esmâ ile zât'tan ibaret olduğundan esmâ ve sıfata nazaran "külli-mecmûi" olan ayn-ı Rahmân ismi, bütün esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide, bu Rahmân isminin hakikati olur. Ve vücûdun arşı üzerine müstevî olan Rahmân'dır. Bu vücûdun arşı, Hakk'ın rahmânî nefesi ile nefes verdiği hakîkât-ı Muhammediyye'dir ki, bütün ruhânî ve maddî hakikatleri câmi'dir. Şu halde bu vücûd arşının tahtında olup da kendisinde rahmet isabet etmemiş bulunan hiçbir şey yoktur. Hatta, bu rahmete, İblîs bile dahildir. Çünkü mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan, merhûmdur. Şu kadar ki bu rahmet, Zât'ın umûmî rahmetidir.²⁴⁰

Sadreddîn Konevî'ye göre er-Rahmân, hikmetin gerektirdiği tarzda a'yânın kâbiliyetlerine göre varlığı ve kemâli her şeye yayan demektir. Er-Rahîm ise, kendisine vâcip kıldığı şekilde, özel mânevî kemâli kullarından itaat ve ibâdet edenlere verendir. Binâenaleyh er-Rahmân muhtaç olanlara, er-Rahîm ise, iftihar ehline özgüdür.

Allah'ın rahmeti, iki kısma ayrılmıştır: bunlardan birisi, vâcip rahmet ve diğeri imtinânî rahmettir. Buna göre, itminân rahmeti, er-Rahmân mertebesinde bir

²⁴⁰ Konuk, *a.g.e.*, c. IV, s. 361-362

feyzdir. Bu rahmet ile, zuhûr eden şeyler zuhûr etmiştir; yaratıkların korunması ve bulundukları hal üzere rızıkları da bu rahmete bağlıdır. Ayrıca, bu rahmet sayesinde şakîlerin varacakları yer de âhirette rahmet olacaktır.²⁴¹

Allah'ın esmâsını cüz'î ve aslî olmak üzere iki kısma ayıran Tilmsânî, cüz'î isimlerin aslî isimlerin hükümü altına girdiğini belirttikten sonra birincisi Allah olan bu isimlerin ikincisinin er-Rahmân olduğunu söyler. Aslî isimlerden her birinin diğer bütün isimler üzerinde etkisi ve şumûlü bulunmaktadır. Bu iki ismin, İlâhî isimlerin sayıca belirli adlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Rahmet mevcûdiyetin başlangıcı olup zuhûrun ta kendisidir. Rahmân rahmetle kendini göstermiştir. Hak ve hakikatler Allah ve Rahmân adı üzerinde bunların altında ve diğer bir yönünde bulunanlarla birlikte. Rahmân adı ile Rahîm adı arasındaki fark; er-Rahmân kemâl ve olgunluğuna, er-Rahîm ise daha üstün kemal ve olgunluğa delâlet etmektedir.²⁴²

4. Bursevî'ye Göre er-Rahmân ve er-Rahîm İsimlerinin Anlamı

İlâhî bir sıfat olan rahmet tek bir hakîkattir, diyen Bursevî, bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfâtının, umûmî ve husûsî olmak üzere muhtelif olduğunu söyler. Zâtının umûmî rahmeti tecellî ettiği için dolayı her nesnede geçerli olmuştur. Bütün mevcûdât rahmetten sûret bulduktan sonra dahi Allah Teâlâ sûretlerin muhafazası için rızık verici oluşundan dolayı nimet verdi.²⁴³

Bursevî Rahmeti, feyz-i akdes ile hâsıl olan rahmet-i imtinâniye ve feyz-i mukaddes ile ulaşılan rahmet-i vücûbiyye olmak üzere ikiye ayırır. Rahmet-i imtinâniye mutlak ilâhî bağıştır ki istidât karşılığında değildir. Minnetin aynından sâdır olmuştur. Rahmet-i vücûbiyye istidât karşılığında Hakk Teâlâ'nın "O, rahmet etmeyi kendi nefesine yazmıştır." (En'am, 6/12) âyeti gereğince kendi nefsi üzerine icâb ettiği rahmettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ şer'î amelleri tayîn ve her amele bir

²⁴¹ Konevi, *a.g.e.*, s. 39

²⁴² Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 9

²⁴³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84b

sevâb tahsîs etti. Ârifler asıl olana nazar ile her nesneyi ayn-ı minnetten bulurlar, kendilerine ve amellerine varlık vermezler.

Îlâhî rahmetin sayısının esmâ-i hüsnâ'nın sayısı kadar olduğunu söyleyen Bursevî, bu sayının yüz olduğunu belirtir. Bu yüz rahmetin biri dünyâyâ ve doksan dokuzu âhirete mahsûstur. Zîrâ dünyâ dar bir yer olduğundan geniş rahmete tahammülü yoktur.²⁴⁴

Rahmetin yüz adet olması dünyadaki celâlî esmâların mü'min açısından kahır elbisesinden soyulup gazab isminde bâtın olan gizli rahmetin zûhur etmesine delâlet eder. Îlâhî lütuf ile kahr sûreti gizlenmiş olup "Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir." (el-Furkan, 25/70) âyeti gereğince bağışlama sırrı zuhûr eder. Kâfire göre ise rahmet sûreti dünyeviyye tahtında mestûr olan nikmet âşikâr ve lutfu kahra mübeddel olur. Fakir olan mü'min fakrınî unuttur. Ve mihnet yüzü ona olmamış gibi olur. Nitekim zengin olan kâfir dahî devletini unuttur ve nimet yüzü görmediğine döner. Bundan dolayıdır ki âkibete nazar olunur.²⁴⁵

Hâlinin zâhirinde mihnet ve kahr olan nesnenin bâtınında rahmet ve lütuf vardır. Îlâhî imtihanların hepsi zikrolunan mânâyâ dâirdir. Allah Teâlâ Rahman Rahîm iken bu hastalıklar ve açlıklarla halkı niçin mübtelâ kıldı, dememek gerekir. Zîrâ mübtela kılması nefsi halis kılmak içindir.²⁴⁶

Bursevî, "(Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin." (el-İsrâ, 17/110) âyetini delil getirerek Lafza-i celâl ile Rahmân ismi arasında gerçekte fark yoktur, ikisi de bütün ilâhî hakikatleri câmidir, demekle birlikte Lafzatullah'da mertebeye delâlet olduğunu söyler. Rahman isminde ise bu delâlet yoktur. Mertebeden murâd ulûhiyet mertebesidir ki varlıklardaki saltanat mertebesi ona nâzırdır. Bu cihetten Kabe iki isme mazhardır. Biri ilk isimdir ki ona evveliyyet sırrı derler ki bütün zamanların evveliyyetine sârîdir. Biri İsmullah sırrıdır ki onun için Kabe ve çevresine "Haramullah" derler. Ravza-i Mutahhara dahî iki ismin sûretine aynadır. Biri âhir isimdir ki Rasûlullah (s.a.v) enbiyaların sonuncusudur. Yani

²⁴⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 85a

²⁴⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 85b

²⁴⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 86b

rûhâniyeti itibâriyle başlangıç ve evveliyyetleri olduğu gibi maddî bedeni itibâriyle hatmiyyet ve âhiriyyetleri vardır. Diğerisi ise Rahmân ismidir ki Hakk Teâlâ onu ruhlar ve cesedler âleminin rahmet anahtarı kıldı. Çünkü o Allah'ın rahmetinin tecellîsinin ilk mazharıdır. Hakikatler ikidir. Biri esmâ ve sıfâta dâir olan ilahî hakikatlerdir. Diğerisi ise kevnî hakikatlerdir ki yüce kaleme, levh-i mahfûz ve tabakaların sonuncusuna kadar olan mevcûdâta nâzırdır.²⁴⁷

Herkeste nûr-i Muhammedî'den özel bir nitelik vardır. Bu mertebeye zâtî rahmet derler. Ve sıfâtî rahmettir ki bu rahmet-i sıfâtiyyeden müminler rızıklandılar, kâfirler ise mahrûm oldular. Bütün maksadlar ve istekler rahmân isminden istifade etmişlerdir. Lafzatullah ile rahman ismi mertebeden başka hallerde müştereklerdir. Hiçbir nimet rahmân isminden hâriç değildir. Hakk Teâlâ'nın rubûbiyyeti ve rahmâniyyeti hasebiyle hiçbir kimseden bağışları men edilmiş değildir.²⁴⁸

Ve vezîr-i a'zam Vekîl ismine mazhardır ki şerefi şeref-i sultâna karîbtir. Ahvâl-i mufasssalası vardır ki bu tuhfeye sığmaz. Ve rûm ve Anadolu emîri'l-ümerâsî Kaviyy ve Metîn isimlerin mazharı olup sultâna cenâhayn olmuşlardır. Ve müftî Alîm ismine mazhardır. Ve şeyhu's-sultân dahî bu isme mazhardır.²⁴⁹

Ğ. el-MÜDEBBİR, el-MUFASSİL

1. Sözlük Anlamı

Arka, son gibi anlamlara gelen "dübür"²⁵⁰ kökünden türemiş bir isim olan Müdebbir; işleri, sonucu güzel olacak şekilde evirip çeviren, idare eden anlamına gelir.²⁵¹ Kulların takdire muvafık olan tedbirlerinde yardımcı demektir.²⁵² Aralarında bir yarıklık oluncaya kadar iki şeyden birini diğerinden ayırt etmek, temyiz etmek manasına gelen "fasl" kökünden türemiş olan "Mufassıl" ismi ise bir şeyi kısımlara

²⁴⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 87b

²⁴⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 88a

²⁴⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 92a-b

²⁵⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, "dbr" md.

²⁵¹ Beyhâkî, *Esmâ ve's-sıfât*, s. 92

²⁵² Mustakimzâde, *a.g.e.*

ayırır, ayrıntılı bir şekilde anlatır, bir şeyi net hale getiren manalarına gelmektedir.²⁵³

Allah ilminin bir gereği olarak işlerin sonuçlarına bakar ve ona göre olaylara müdahale eder. Allah, her şeyi daha olmadan önce nasıl olacağını ezelf ilmiyle bilir. Bu yüzden sonucu O'na gizli olan hiçbir şey yoktur.²⁵⁴

2. Kur'an ve Hadiste el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleri

Bursevî'nin incelemeye aldığı bu iki isim doksan dokuz esmâ hadîsinde yer almamaktadır. Kur'an'da fiil olarak yer alan "Müdebbir ve Mufassıl" isimlerinden "Mufassıl" ismi mazi, muzarî ve meçhul sigasıyla on yedi âyette yer almakta ve bir âyette "Müdebbir" ismiyle zikredilmektedir. Aynı kökten türeyen "fâsıl" ismi ise bir âyette yer almaktadır (bkz. En'am, 57). "Müdebbir" ismi ise dört âyette fiil sîgasında Allah'a nisbet edilmiştir.²⁵⁵ Bu iki ismin birlikte geçtiği âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, sonra arş üzerine istivâ etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Her biri belli bir vakte kadar akar gider. Bütün işleri o yönetiyor. Âyetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzûruna çıkarılacaksınız." (Yûnus, 10/3). "Semâdan zemîne emri tedbîr eder, sonra da o ona urûç eyler, bir günde ki miktarı sizin sayınızdan bin sene eder." (Secde, 32/5)

3. el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri

Fahreddin Râzî bu ismi ilme delâlet eden mânevî sıfat isimleri içinde değerlendirmekte, işlerin sonunu ve âkibetini bilen mânâsına geldiğini söylemektedir.²⁵⁶

²⁵³ el-İsfehânî, *a.g.e.*, "fsl" md.

²⁵⁴ Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-Sifât*, Dârucü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, s. 92

²⁵⁵ Bkz. M. Fuat Abdülbâkî, *a.g.e.*, "dbr" ve "fsl" md.leri

²⁵⁶ Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, s. 362

Tilimsânî, “İşleri düzenleyen ve delilleri açıklayan O’dur.” (Yunus, 10/3) âyetinde geçen tedbirin, işâretlerle yapan manasına geldiğini, bu işareten maksadın da Hakk’ın vahdaniyeti olduğunu söylemektedir. Vahdaniyetin alâmetleri, Cenâb-ı Hakk’ın işini tedbirle görmesi ve açıklamasıdır. Burada tedbir düşünce ile değil, zira bu bir boyama olup Allah Teâlâ’ya tensib edilir. Çünkü Hak Teâla düşünmeden âlim ve ilim sahibidir. Onun mevcudâtının zuhûru sağlamdır. Bu sağlamlığından maksad almış olduğu tedbirdir.²⁵⁷

Âlemin yaratılmasındaki bu sağlamlık Cenâb-ı Hakk’ın vücûdî tekevvünü itibariyledir. Netice itibariyle âlemdeki her iş ve buyruk bir nizam dahilinde yürütülmekte, âlemin Hakk’a bir işâret olması iktizâ etmektedir. Bunun için, “yapacağı işin tedbirlerini alır” ifadesi “delil açıklayan” sözüne uygun düşmektedir. Hak Teâlâ “İyice bilmelisin ki yaratmak ve emir O’nundur.” (A’raf, 54) buyurmaktadır. Halk âleminin zâhirî sebepleri müsebbibleri açıkça takmaktadır. Buyruk âlemi, Hakk’ın vücûdunun zâhir ve bâtın adları, sıfatları ve fiilleriyle bellidir. Çünkü zâtı O’ndan vücud bulmuş şeylerdir. Zîra mahcub kimseler halk âlemini görmektedir. Keşf ehli ise buyruk âlemini görmektedir. Zâtî olanlar, kudsî zâtı kavramak için kendilerinden geçince her ikisini görmektedir. Onlar hal âlemiyle emir âlemini görmektedirler. Emir âlemiyle halk âlemi arasında her türlü tedbir ve hazırlıklar zâhirdir. Dolayısıyla Hak Teâlâ’nın Müdebbir adı bundan taayyün eder.²⁵⁸

İbn Arabî, Fütûhât’ta Müdebbir ve Mufassıl isimlerini ümmehâtü’l-esmâ dediği Hayy, Alîm, Mürîd, Kâdir, Kâil, Cevâd ve Muksit isimlerinin kardeşleri olarak zikreder.²⁵⁹

Allah, Müdebbir’dır. Yani, mahlûkatının her işini bizzat yürüten (Ra’d, 13/2), tedbir, terbiye ve idâresini yapandır. Cenâb-ı Müdebbir-i Kadîr, mahlûkatını tehlikelere karşı korunabilecek ve kendilerini savunabilecek cihazlar ve âletlerle donatarak yaratır. Onları hayatın türlü zorluklarına karşı hazırlar veya hazırlanmış biçimde yaratır. Musîbet ve belâlara karşı kulları için tedbir alır.

²⁵⁷ Tilimsânî, *a.g.e.*, s. 145

²⁵⁸ Tilimsânî, *a.g.e.*, s. 145-146

²⁵⁹ Nihat Keklik, *İbnü’l-Arabî’nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 394

Zât'ın zuhûra meylindeki ilk mertebesinde temeyyüz yoktur. İlim, âlim ve ma'lûm birdir. Burada dört isim ve her birinin mazharları tecellî eder. Bu isimler, bütün varlıklara vücûd veren "Rahmân", her birine ayrı özellikler kazandıran "Rahîm", tedbîr kılan "Müdebbir" ve eşyâyı birbirinden ayıran "Mufassıl" isimleridir. Müdebbir akl-ı küll, Mufassıl nefis-i küll, Rahmân arş, Rahîm kürsü üzerindedir. Bu isimler ilâhî maksadın meydana geldiği mercilerdir.²⁶⁰

4. Bursevî'ye Göre el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimlerinin Anlamı

Bu iki ismin bir yerde söylenmesi birbirlerine ittisâli olduğu içindir. Tedbîr bir nesnenin âkıbetine nazar etmektir. Tedebbür de böyledir. Tedebbür tefekküre yakındır. Ancak tedebbür ile tefekkür arasındaki fark budur ki tefekkür diliyle, nazar tarîkiyle olan kalbin tasarrufudur. Bundan dolayı Müdebbir derler. Kur'ân'da gelir: "O, gökten yere, (yukarıdan aşağıya) işleri düzenler." (Secde, 32/5). Ulemâ dediler ki Hakk Teâlâ'ya göre tedbîr, takdîr ve hazırlama esbâb-ı âlemidir.²⁶¹

Üç aded mertebe-i ilahiyye vardır ki birine mertebe-i ahadiyyet ve birine mertebe-i vâhidiyyet ve birine mertebe-i cem yani mertebelerin arasını cem derler. Ahadiyyet mertebesi emr-i ilahînin vürûdu mertebesidir. Yanî o bir mertebedir ki emir ve İlâhî işler ilkin oradan belirir. Ve mertebe-i vâhidiyyet şe'n ve emrin mertebesinin taksîmidir. Mertebe-i cem tedbîr mertebesidir. Ahadiyyet zâta delâlet eder, vâhidiyyet ise sıfâta delâlet eder.

Besmelede biri Lafzatullah, biri Rahman ve biri Rahîm olmak üzere üç isim tertîb olundu ki ismullah ile ism-i Rahman birdir. Şu kadar ki İsmullah'ın mertebeye delâlet etmesiyle ism-i Rahman üzerine o kadar ziyâdeliği vardır. Bununla birlikte iki isim de ahadiyyet mertebesine nâzırdır. Rahîm ismi ise vâhidiyyet mertebesine göredir. Müdebbir ismi cem mertebesine göredir.²⁶²

²⁶⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav Yay., İstanbul 1994, s. 224

²⁶¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94a

²⁶² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94a

İlahî emrin arştan kürsîye ve kürsîden de dünyâ semâsına nüzûl ettiğini belirten Bursevî, Kur'ân'ın Kadir gecesinde tek bir seferde ay feleğinde beyti'l-izze denilen mahalle inzâl olunup oradan yirmi üç senede Rasûlüllah'ın kalbi üzerine tenzîl olunduğunu söyler. Arş Allah'ın Rahman isminin, kürsî Allah'ın Rahîm isminin ve dünyâ semâsı Allah'ın Müdebbir isminin mazharıdır.²⁶³

Bu sıralamanın mertebe-i enfûste benzeri sır, rûh ve kalbtir. Feyz-i İlahî ilk önce sır mertebesinden rûh mertebesine gelir, rûhdan da kalb mertebesine gelir. Kalb ise bu feyzin tedbîr ve tafsîl mahallidir ki oradan eserleri kuvvelere ve kuvvelerden de azalara yayılır. Zîrâ İlahî sırrın latîfe-i insâniyyeye ve onun dahî bâtına ve bâtının da zâhire ittisâli vardır. Ancak her taayyünün hakîkatini mertebesine göre itibâr ettiler. Nitekim zâhirda kethüdâ vezîr ve vezîr dahî pâdişâh olmaz. Velakin hükümde birdir. Zîrâ tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar olunca emrin âkibeti, meselâ ay feleğinde zuhûra geldi ve böylece kalbde vücûd buldu. Ve arş-ı a'lâyı Allah Teâlâ şuûn-i arziyyenin zuhûruna âlet-i halk etmiştir. Onun için felekleri ve meleklerde merkûz olan cansız nurlu varlıkları ve müvekkel olan kudsî nefisleri ve melekî ruhları halk eyledi. Bu vesileler ile belîğ hikmet hasebiyle takdir olunan gayb işlerini tedbîr mahalline nüzûl etmek için. İster hayır olsun ister şer husûsî vaktinde erbâbına taalluk gösterson.²⁶⁴

Vahyin indirildiği Hz. Peygamber'in kalbi gerçekte hakiki levh-i mahfûzdur. Levh-i mahfûz dedikleri onun sûretidir. Her ne kemâl varsa hepsi insan sırrına emanet olarak verilmiştir. Cebrâil'in vahyi levh-i mahfuzdan beyti'l-izzeye ve oradan Muhammed (s.a.v)'in kalbi üzerine indirmesi sadece Nebî'yi şereflendirmek içindir.²⁶⁵

İmanda kemâle ermiş olanların günleri yevm-i ezel, yevm-i ebed ve yevm-i hâzır şeklinde üç kısma ayırdığını ifade eden Bursevî, yevm-i ezelin kazâ ve takdîr günü olduğunu söyler. Yevm-i ebed -ki âhîret günüdür- ise yevm-i rızâ ve tebşîrdir. Dünyanın da yevm-i hâzır olduğunu ifade eden Bursevî, onun yevm-i tedbîr ve teysîr

²⁶³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94b

²⁶⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 95b

²⁶⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96a

yeri olduğunu belirtir. Bundan dolayı, hayâtta olanlar yevm-i tedbîrdedir. Zîrâ yevm-i ezelin takdîrleri ile mübtelâ olmaktadır. Âhiret günü ise meydana gelen İlahî hükümlerin neticelerini tafsîl ve erbâbına ulaştırma içindir. Bir şeyin aynı olmazsa sûreti meydana çıkmadığı gibi yevm-i hâzır yani dünya dahî vücûd bulmasaydı yevm-i ezelde takdîr olunan şeylerin ne olduğu bilinmezdi. Yevm-i ebed denilen âhiret vâki olmazsa amellerin neticeleri meydana çıkmaz.²⁶⁶

Ezelî sırrın ortaya çıkması için dünya (yevm-i hazar) yaratılıp Âdem yeryüzünde halife kılınmıştır. Ancak amelin sûreti malûm oldu. Şu açıdan ki Şâri‘-i a‘zam Kur’ân ve hadiste ifâde kıldı. İşte bu manâ amelin varlığının uzaklığıdır. “Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez.” (Lokman, 31/34) âyeti gereğince gelecekteki işlerin sûreti şahadet âlemine zûhur etmiş olmaz. Zîrâ yarın bugünden sonra hâzır olur. Âlem ve âdem, fiiller ve vukua gelecek olan haller ilm-i ilahîde olduğu üzeredir. Hiçbir nesnede ilm-i ilahîye zerre kadar muhâlefet yoktur. Çünkü eşyâ ilimde sâbite ve aynda görüldür.²⁶⁷

²⁶⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96a

²⁶⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96b

İKİNCİ BÖLÜM

TUHFE-İ RECEBİYYE METNİ

Bismillahirrahmanirrahim.

Hadîka-i takdîs u tevhîd-i zât-ı pâk-ı Hudâ nesîm-i enfâs-ı mukaddisân ile [1b]
pür-bâr u ber ve gülşen-i tahmîd u temcîd-i Cenâb-ı Zi'l-kibriyâ reşâş-ı dehân-ı
hâmidân ile her dem tâze vü ter olup tûbâ-yı bâlâ kâmet-i sâlavât-ı rûhu'l-hayât,
ravza-i kemâlât dahî serkeşide-i illiyyîn u sidre nihâd-ı dürûd-i âl-i 'âlî ve ashâb-ı
müteâlî merfû'-i firdevs-i berîn olup dil u dehân-ı âlemiyân rutûbet-i evrâd ve
nedâvet-i ezkâr-ı Rabbü'l-ibâd ile bâis-i bakâ u bâdî-i neşv ü nemâ olmaktan hâlî
olmaya.

Nazm:

Zâhir u bâtınımız ey Bârî
Neşveyâb-ı rahîk-ı feyzın kıl
Dîdemiz rûşen ola eyle nazar
Koma gayra nigâhdan berî kıl

Ba'de-zâ, bu fakîr eş-şeyh İsmâîl Hakkı -şerrefehullahu bi-mezîdi't-terakkî-
bu veçhile leâlî u derârî-i güftâr-nisâr ve nazm-ı sühan-ı nağzı miğneka-i gerden-i
kâbilân-ı rûzgâr eyler ki otuz beş seneden beri dâru'l-karârım olan medîne-i
Bursa'dan arz-ı mukaddeseye hicret ve Dîmeşkî'ş-Şam tarafına nühzete hitâb-ı ilâhî
ile me'mûr ve vârid-i gaybî ile mecbûr olup bin yüz yirmi dokuz (1129) (1717) târîh-
i hilâlinde berâ-yi imtisâl-i fermân-ı Melik-i Müteâl, belde-i mezkûreden şedd-i rahl
ve rabt-ı hizâm ve mürâfakat-ı rehrevân-ı Şam edip Dîmeşk'ta garîbâne fûrûkeş
kaldığım ve yetîmâne dem-keş olduğumdan bi-hasebi tevârüdi'l-feyzi'l-ezelî ve
teâkubi'r-raşî'l-cüz'î ve'l-küllî sahâif-i hikem ve meârifden nice mecelle tebyîz / ve [2a]
tafsîl u mücelledât-ı ulûm-i ilâhiyye şîrâzebend-i tekmîl olduğu esnâda emîrî'l-

ümerâ-i Şam, vezîru'l-vüzerâ-i pür-ihtişâm medâr-ı devr-i mihr ü mâh-ı subh u Şâm-ı câm-ı feyzâ-feyz ve fazl-âşâm cenâb-ı Receb Pâşâ²⁶⁸ -ahsenallahu ileyhi fevka ma yehvâhu ve yeşâu- taraf-ı Rûm'dan kudûm ve tavîlezen ikâmet-hayyiz-dem ettikte ki târîh-i teşrîfi bu nazmdan müstefâd ve bu gevher-i elfâzdan ma'nâyı murâddır.

Târîh:

*Sütûde-zât ü sıfât hazret-i Receb Pâşâ
Ki merdümân-i cihân içre nîk-nâm oldu
Şühûr içinde Receb ferd ü bu ferîd-i zaman
Mehâsini çü meh-i çârda tamam oldu
Simât-ı ni'metine kûh-i kâf çûn halka
Hemân müremi sîmurga lutf-i âm oldu
Hiredne-çarh gider hemçü bâd-ı âteş-'inân
Ki zîr-i rânına zîrâ o tünd-râm oldu
Açıldı çehre-i dilden sehâb-ı gussa vü gam
Zamân-ı devletinin halkı şâzgâm oldu
Sitâre revzenesinden mülk-i nezâre eder
Ki çeşm-i rûşen-i âdem çû ayn-ı câm oldu
Emîr-i hac u vezîr-i kebîr-i âlîşân
Çekip kavâfil-i Şâmiyyeyi imâm oldu
Ne Şâm belki fîrûğ-i ruh-i cihân-tâbı
Ziyâ vü nûrda her sabâh u Şâm oldu
Nigâhu râh-nümâ-yı metâf-ı beyt-i harâm
Hırâmî dest-dihi ehl-i istilâm oldu
Çû bâb-ı Hakk'da vukûfu olur kemâline dâl*

²⁶⁸ Arnavut asıllı olup Bostan Recep Paşa'nın akrabasındandır. Küçük yaşında mabeyn-i hümayuna dahil olup hazîne-i hümayun kethudası olmuştur. 1119 Cemaziyü'lâhırında (Ağustos 1707) vezirlikle Diyarbekir, 1122/ 1710'de Van, 1123/1711'de Sivas ve 1124/1712'de Trabzon valisi olup Emine Sultan'la nikahlandı. 1125/1713'te Teke sancağıyla Yeni Kale ve Azak muhafızı, 1126/1714'de Kudüs, 1128/1716'da Şam, o sene ikinci defa Diyarbekir, 1129 Şabanında (Temmuz 1717) Erdel ve Vidin muhafızı, o senede Şam, 1131 Rebiyülevvelinde (Ocak 1719) Haleb ve 1132/1720'de Mısır valisi olup 1133/1721'de azledildi. Sonra tekrar Haleb valisi olup 1136 Cemaziyü'lâhırında (Mart 1724) Tiflis ve Trabzon, 1137 Ramazanında (Mayıs 1725) Diyarbekir ve Revan, 1138 Cemaziyülevvelinde (Ocak 1726) Sivas ve Revan valisi olup 1138/1726'da vefat etmiştir. Şanlı, tedbirli, ileri görüşlü, cesur bir kimse olup reâyâyı gözetirdi. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Sebîl Yay., İstanbul 1996, c. II, s. 411.

*Hudâdan ona mükâfât çok selâm oldu
Duâsı vakf-ı dehân-ı havâsıdır onun
Senâsı rehn-i zebân-ı heme enâm oldu
Dedim hurûf-ı mücevherle²⁶⁹ Hakkı'ya târîh
O şeh vekârla kürsînişîn-i Şâm oldu
Diğer vâlî-i Şâm olıcak necmî Receb Pâşânın
Subha döndürür ruh-ı tîre nihâd-Şâm²⁷⁰
Çıkıp abdâl-ı Dimeşk içre yedîler dediler
Refeallâhu bihi kadre livâi's-Şâm /*

[2b]

Bu meyânda kemer-beste-i himmet olup وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) ["Rabbim! İlmimi artır." de.] vefkince tahsîl-i ziyâdeye tâlip ve ba'zı âsârımızı mutâlaaya ragıb olmakla bu cerîdede ba'zı âsâr u esrâr derc ve nakd-i ömr-i girânmayeden eyyâm-ı ma'dûde tahrîrine harç olunup nâm-ı nâmî ve ism-i sâmililerine nisbet ile *Tuhfe-i Recebiyye* denildi. Ve bitarîki'l-hediyye cenâblarına ref' olundu.

Nazm:

*Nakş-ı dilkeştir had u levh-i meânîdir kitab
Herkes açılmaz esrâr-ı nihânîdir kitab
Sîne-bend-i sîm ü yâ zerrîn-i heykeldir kavî
Hıfz-ı erbâb-ı dile hırz-ı yemânîdir kitab
Ânu sünbül-zâr-ı hikmetten götürdü ehl-i ilm
Turfe âhû-yı dil için armağanıdır kitab
Andelîb-i dil niçin eğlenmeye bu bağda
Bû-yi ma'nâ almağa hoş gülistânıdır kitâb
Hakkıyâ monlâ-yı asrî tıfl-ı ebced-hân eder
Mekteb-i irfâna bâb-ı imtihânîdir kitâb*

²⁶⁹ Hurûf-ı mücevher noktalı harflerdir.

²⁷⁰ Mîm-ı işba'la telaffuz olunur, tâ ki yâ-i batnî zuhûr edip vezni dört ola ve bu iki târîh bin yüz otuza (1130) mahsubtur.

Bu kitâb lâ-raybe bir şekûfe-zâr-ı hitâb-ı gaybdır ki rengârının ma'rifeti nazâr-gâne-i revzene-i dil olana hayâldır. Tasavvur ve hıred-harde dâne hayret-efzâ ve bû-yi gûnâgûn hikmet-i istişmâm-ı revâihi gaybetiyye eden dimâğ-ı âşüftegân-ı aşka abîr u anber-sârâ ve muşk-i hutun ve tübbetsâdır. Her sırr-ı sâk-ı satırında bir şekâik-i nu'mânî-i hakikat-şüküftedir ki, derûn u habbe-i süveydâ-yı dilin dağına nişân ve her süreyyâpeyker nikât-ı berg-i gül nevzuhûru keşfe bir zer-efşândır. Ruhsat-ı mutâlaa veren andelîb terânesân-ı dil-i murg-u hoş-elhân-ı seherîye sebaktaş olmaktan âr eyler. Ve dâim zemzeme-perdâz olup cân u dilden böyle söyler ki:

Nazm:

*Ey bu gülşende gül-i seyrâb-ı sûret âşıkı
Âşık-ı sûret olan almaz bu ma'nâ lâyıkı
Berg-i gülde fi'l-hakîka vardır bû-yı mecâz
Hiç dirîğ eyler mi pejmürde derûn-u sâdıkı*

Ez-cümle bu kitâb dahî vesîle-i hayr-ı duâ / ve vâsıta-i mağfiret-i Cenâb-ı [3a]
Kibriyâ ve zerîa-yı şefâat-ı Hazret-i Mustafa -sallallahu aleyhi ve sellem- olmak
tevakku' olunur.

Nazm:

*Ey gönül bostân-ı âlemde gam yeme çok fidanlar diktin
Bir gün elbet verir ola mahsul şol tohumlar ki âleme ektin*

Ve te'lîf-i kelâm ve ifâde-i merâmıda lisân-ı Türkî îsâr ve lûgat-ı ebnâ-i cins ihtiyâr olundu. Tâ ki nef'î âm ve şâmil ve fâyidesi zâyid ve kâmil ola. Ale'l-husûs ki, her kavmin lûgati kendilerine lezîz ve i'tibârlarında azîzdir. Ve bu cihettendir ki ba'zı ferzâne-i acem demişlerdir: ع فآرسي كوكرج تازي خوشترت [Arapça daha hoş olsa da Farsça söyle]. Ya'nî, Fârisî'de melâhat-i zâtîyye ve halâvet-i asliyye vardır ki serâ-ser pâlude ve kande ve helvâ gibidir. Bu ma'nadan lisân-ı Arabî gibi şûrî-i nemle muhtâç değildir. Eğerçi lûgat-ı Arabiyye lûgat-ı Kur'ân-ı zî-şân olmakla hoşterdir. Binâen-alâ-hâzâ ehl-i cennet onunla tekellüm ederler. Eğerçi ki Fârisiyye-i dürriyye dahî ona ilhâk olunduğu ba'zı ehâdîs-i sahîhada vârid olmuştur. Zîrâ, ba'zı

kabâil-i Arab, hurûf-ı erbeayı telaffuz etmişlerdir ki (Pe) ve (çe) ve (j) ve (g) acemiyledir. Ve bu makâmda ziyâde tahkîk vardır ki, ba‘zı âsârımızda muharrerdir.

Nazm:

*Gerçi Türkî-hânem efvâh-ı cihânda Hakkıya
Üçyüz altmış dil bilir her dilde bin dil bu dilim
Güiyâ oldu lûgat-ı nâsın bir nân-ı semîd
Fârisî ü gayrîden her biri oldu bir dilim*

Ve esnâ-i takrîrde çokluk tekellûf ve ahz-ı tarîk-i teassûf olunmadığının sırrı vâzıh ve illeti rûşendir. Zîrâ, tekellûf ile olan kelâm bî-meze ve belki sâhib-i bezekâr olur. Zîrâ, müteşeddıktır. Ve hadîste gelir: أنا و اتقياء أمتي براء من التكلف [Ben ve ümmetimin sakınanları külfetten uzak tutulmuştur.]²⁷¹. Lâ-siyyemâ zihni perîşan ve fehmi düşvâr eyler. Eğerçi ki fi‘l-cümle sihir helâl-i makbûldur. Nitekim gelir: إن من البيان لسحراً [Muhakkak ki anlatımın bir kısmında sihir vardır.]²⁷² / [3b]

Nazm:

*Fi‘l-mesel söz dürr-i yektâ olsa
Çün ki mensûr ola nizâmı nedir
Dağutır akl u fikrin insanın
Nazar-ı pâkda ne mihre ne dür*

Ba‘de-zâ, bu kitâb tezcîe a‘sâr için kâbilân-ı emsâra bir mecmûa-i matmûre vardır ki, esâsı ulûm-i hakîkiyye ve melekât-ı zevkiyyedir. Mukaddemâ bitarîki‘t-tasavvur tertîbinde bir şekl-i garîb ihtirâ‘ ve tasvîrinde bir tarz-ı bedî‘ ibtidâ‘ olunmuş idi. Sonra vârid-i gaybî misâfirhâne-i dilde mihmân ve cânişîn olup on iki aded esmâ-i külliyye-i ilâhiyye üzerine beyân-ı kat‘-ı kelâm edip matiyye-süvâr-i isti‘câl olup makâmına revân oldu. Bu cihetten bu kitâb esmâ-i mezkûre üzerine vaz‘ olundu. Ve eser-i tasavvur-i beşerî levh-i dilden silindi. Vallahu Alîmun Hakîm.

Nazm:

²⁷¹ Aclûnî, *Keşfu‘l-hafâ*, I, 237 (621), 232 (610)

²⁷² Buhârî, *Kitâbu‘t-Tıbb* 5

*Her ne emr eyler ise bâr-i Hudâ
Bendeye lâzım olan tutmaktır
Her tasavvur ki gelir kâm-ı dile
Onu helvâ ise de yutmaktır*

EL-İSMU'L-EVVEL: EL-HAYY

Ma'lûm ola ki, hayât-ı halk i'tidâl-i mizâca tâbi' olan kuvvettir. Ve hayât-ı Hak, şol sıfat-ı ezeliyyedir ki sıhhat-ı ilmi mûcibdir. Pes, hay odur ki fa'âl ve derrâk ola. Şöyle ki, bir nesnenin aslâ fi'l ve idrâki olmasa ol nesne meyyittir. Ve hayy-i mutlak Allah Teâlâdır ki, ilminden bir müdrek ve fi'linden bir mef'ul şâz ve hâriç değildir. Zîrâ, eser-i hayâtı hakâik-i kevnîyyenin cümlesine sârî ve hükmü cemâd ve hayvâna cârîdir. Eğerçi ki mahcûb olanlar bu ma'nâdan gâfil ve keşifle idrâkinden âtıldır. Zîrâ, hayâtı nâkıstır. Vech-i noksan budur ki hicâb-ı taayyün-i kesîf ile perdelenmiştir, vech-i âfitâb gamâm-ı galîz ile muhtecib olduğu gibi. Ve rehrevân-ı Hakikat menâzil-i mergûbe ve makâmât-ı makbûleden ibtidâ bûy-ı sırr-ı hayât olurlar. Ve ba'dehû, nice meâric-i hakîkiye / terakkî kırlarlar. Ve sırr-ı sereyân budur [4a] ki, her sâni' ki bir amelde üstâd ola, elbette ol ameli kendi kemâli üzerine binâ eder. Ve onda noksan olduğun istemez. Zîrâ, nazargâh-ı halk olsa gerekdir. Ve Hakk Teâlâ ittifâkî iş tutmaktan münezzeh ve müberrâdır. Zîrâ, Alîm, Habîr'dir ki, her nesneyi ilm-i kâmil üzerine bina eder. Onun için san'atta noksan yoktur. Ve ilmüne göre kudret-i zâyidesi dahî vardır. Bu cihetten buyurur: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَوتٍ فَأَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ (Mülk, 67/3) [Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.]

Mahkîdir ki, musavvirlerden birisi bir kağıt üzerine üstâzâne bir keklik tasvir edip Hatmu'l-evliyâ'ya²⁷³ bitarîki'l-imtihan arz ettikte Hatmu'l-evliyâ dahî bu sûretin ayağı bir şâire halkî olandan tavîldir, deyûcek ol musavvir insâf edip teslim oldu. Ve Kur'ân'da gelir: قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84) [De ki: "Herkes bulunduğu hal ve niyetine göre iş yapar."]. Ya'nî, herkes kendi münâsib ve lâyıki üzerine amel eder. Pes, Hakk Teâlâ'nın mertebe-i kemâlde lâyık ve sezâvârî ne ise

²⁷³ Bursevî eserinde "Hatmü'l-evliyâ" terkibi ile Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi kastetmektedir.

onunla amel eder ve kemâlâtından biri hayât-ı Zâtiyesidir. Binâen alâ-hâzâ, mevcûdâtta meyyit yoktur. Belki cümlesi sıfat-ı hayât ile kâimdir. Tâ ki Hakk'ın kemâline noksan gelmeye. Şu kadar vardır ki, ba'zı eşyânın hayâtı zâhir ve ba'zının bâtındır. Mahcûb olan hayât-ı hissiyeyi idrâk eder fakat. Zîrâ, hayât-ı hakîkiyeyi idrâke keşf-i tâm lâzımdır.

Mahkîdir ki, Bedr-i Habeşî²⁷⁴ -kuddise sırruh- vedâ'-ı âlem-i fânî kıldıkta berâ-yı gasl-ı serîr üzerine vaz' olundukta gâsil onun heybetinden vaz'-ı yed etmeğe kâdir olmayıp mütehayyir ve mebhût kaldıkta Bedr-i mezkûr orada feth-i ayn eyleyip اغسل dedi ve yine hâline avdet etti. İşte buna hayât-ı zâtiyye eseri derler ki bâtın-ı hayâtıdır. Bu sebepten insanda üç türlü rûh vardır ki, biri zikr olunan rûh-ı zâtî ve biri وَفَّخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [...Ona ruhumdan üflediğim zaman...] / nassından [4b] mefhûm olan rûh-ı sıfâtî ve biri dahî bu rûhun eseri olan rûh-ı fi'lîdir ki rûh-ı hayvânîdir. Ve bu rûhtur ki mebd-i hiss ve harekettir. Ve rûh-i evvel gayr-ı mütehayyizdir. Zîrâ, sırr-ı Zâtıdır. Ve rûh-i sâni dahî gerçi gayr-ı mütehayyizdir. Fe-emmâ, ma'dini dimâğdır akıl gibi. Onun için rûha akıl dahî derler. Eğerçi, âlet-i idrâk olan akıl ile rûhun mâbeyninde fark vardır ve bu rûha rûh-ı sıfâtî dediğimizizin aslı rûh-ı zâtînin eseri olduğundandır. Onun için bedene tasarruf ve tedbîrle taalluk etmiştir. Pes, مَنْ رَوْحِي de olan izâfet-i zâtiyyeden menfûh dahî menfûh-i minh gibi zât olmak lâzım gelmez pertev-i şems gibi ki şemse muzâftır. Velâkin min vech aynî değildir. Belki kavâbilde zuhûr eden eseridir. Ve rûh-i sâlis mütehayyizdir ki menbai kebiddir. Ya'nî, ciğerde olan duman buharıdır ki urûk-i münteşire hasebiyle bedene sârî ve eczâ-i bedene şâmidir.

Ve mevt dedikleri rûh-ı insânînin müfârakati ve rûh-ı hayvânînin intifâsıdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Âl-i İmran, 3/185) [Her canlı ölümü tadacaktır.] Zîrâ, bu zevkten murâd zikr olunan ma'nâdır. Zevkle ta'bir olunduğunun vechi budur ki rûh-i hayvânî elem-i müfârakatı ihsâs edemeyip çeker. Rûh-i insânî ise eleminden bî-haberdir. Ve nârda muazzeb olanların elemi dahi elem-i hayvânîdir. Zîrâ nefis-i nâtika rûh-i kudsîyedir ki zât-ı Hakk'a muzâfdır. Zât-ı Hakk'da ise sıfât-

²⁷⁴ Abdullah Bedr el-Habeşî (ö. 614/1217-617/1220): İbn Arabî'nin dört yıl kaldığı Fas'ta karşılaştığı ve kendisiyle 23 yıllık arkadaşlık ve yoldaşlık yaptığı mağribli sûfi. İbn Arabî Malatya'dayken vefat etmiştir. Bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ts., c. III, s. 39; M. Erol Kılıç, *a.g.e.*, s. 19

ı kevnîye olmaz. Ve rûh-i insânî ba'de'l-mevt berzahda ulûm-i a'mâl sûretiyle temessül eder. Ve onun orada idrâki hakîkîdir, dünyada ayn-ı hissile olan idrâk gibi. Onun için şühedâ hakkında gelir: أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (Âl-i İmran, 3/169) [...Bilakis onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadırlar.] Ya'nî, gerçi nısf-ı na'îm olan na'îm-i rûhânî ile mütena'imlerdir. Fe-emmâ na'îm-i hissîye karîbdır, beyne'n-nevm ve'l-yakaza olan ba'zı ahvâl gibi. /

[5a]

Nitekim Hazret-i Dâvûd aleyhisselâm âsûde-i bihişt-i rahmet oldukta Hakk Teâlâ buyurdu ki: “Ya Dâvûd! Sana nısf-ı cennetimi mübâh kıldım. Zîrâ bundan murâd na'îm-i rûhânîdir ki nısf-ı âharı na'îm-i cismânîdir. El-hâsıl, cennet-i mutlaka na'îm-i rûhânî ve cismânînin mecmûundan ibârettir. Binâen alâ-hâzâ, hâl-i berzah cennet-i mukayyededir. Ya'nî, rûha göre olan na'îm ve cahîmdir. Ve rûhun idrâki hakîkî olmak berzahın mütehayyel olmasını münâfi değildir. Nitekim hâl-i dünyâ gerçi ayn-ı hâricîde olan umûr-i mütehakkıkadır. Böyle iken yine zıll-ı hayâldir. Nitekim hadîste gelir: النَّاسُ نِيَامٌ وَإِذَا مَاتُوا تَقَطَّطُوا [İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar.]²⁷⁵ Ya'nî, dünyâda olan yakaza nâkıs ve ba'de'l-mevt kâmil ve ba'de'n-neşr ekmeldir.

Ve Kur'ân'da Hazret-i Yûsuf-ı siddîktan -aleyhisselam- bi-tarîki'l-hikâye gelir ki: قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا (Yûsuf, 12/100) [Gerçekten Rabbim onu hak rüya kıldı.] Ya'nî, ebeveyni ve ihvâmı hakkında gördüğü rü'yânın eseri zuhûr ettikte hakla ta'bir etti. Ma'a-hâzâ hâl-i dünyâ rü'yâ içinde rü'yâ gibidir. Zîrâ, rü'yâ hâline göre hissin fi'l-cümle hakîkati vardır. Nitekim Hatmü'l-evliyâ buyurmuştur: إِنَّمَا الْكَوْنُ حَيَالٌ وَهُوَ حَقٌّ [Kainat görünüşte hayaldir gibidir, hakikatte ise gerçektir.] Ya'nî, zıllın mazlûle nisbeti ile sûret-i mahsüsesi vardır. Eğer ki vücûd-i hakîkî mazlûlundur. Pes, vücûd-i mümkün ve vücûd-i vâcib dahî ona kıyâs oluna. Onun için vücûd-i mümkün ve vücûd-i zıllî derler.

Ve bundan mütekarrer oldu ki dünyâ inde'l-mükâşefîn min vech hayâl ise min vech dahî hakîkattır. Ve berzah dahî neş'e-i uhrâya göre böyledir. Onun için

²⁷⁵ Bursevî benzer bir hadisi *Rûhu'l-Mesnevî* adlı eserinde Hz. Ali'nin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî (Mesnevî Şerhi)*, haz. İsmâil Güleç, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 210

berzahın na'îm ve cahîmi ahiretin na'îm ve cahîmine göre zıll gibi oldu. Ve bir nesnenin zıllını görmek kendini görmek gibi olmadığından yakaza-i hakîkiyye âhirete kaldı. Ve bu ma'nâda enbiyâ ve evliyâ dahî tefâvut üzerinedir. Ya'nî, gerçi dünyâda ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ile müfazzal ve mükerremlerdir. Fe-emmâ hicâb-ı cisimden ve ahkâm-ı anâsırdan halâs oldukta ihâta ve müşâhedeleri ziyâde olur. /

[5b]

Ve berzah dedikleri dünyâ ve âhiret arasında olan hadd-ı fâsıldır. Zıll ile şems meyânında ve beyne'l-bahreyn hat gibi. Ya'nî, zıll fi'l-hakîka şemsle ve birbirine mültakî olan iki bahrden her biri âhar ile muhtalit değildir. Velâkin hiss-i beşerî onu fasl etmeden âcizdir. Nitekim sagr-ı İskenderiyye'de bahr-ı Şâm ile Nîl'in mültakâsında müşâhede olunmuştur. Pes, ol hâcizî idrâk eden akıldır. Ve ona hâciz-i ma'küle derler. Ve onda tarafeynin kuvveti vardır. Nitekim dünyâda ezel ile ebed âhiret-müctemi'dır. Ve berzaha göre dünyâ ve ahiret dahî böyledir. Onun için hadîsde gelir: *من مات فقد قامت قيامته* [Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur.]²⁷⁶ Ya'nî, eczâ-i berzah eczâ-i âhirete muttasıl olmakla bi'l-vâsıta dünyâ âhirete muttasıldır. Ve bu cihetten Kurân'da gelir: *وَلَنَنْظُرَ نَفْسًا مَّا قَدَّمَتْ لِإَدٍ* (Haşr, 59/18) [...Kişi, yarın için ne (yapıp) gönderdiğine baksın...] Ya'nî, âhiretten gad ile ta'bir eyledi. Zîrâ yevm, emse ve gada muttasıl olduğu gibi dünyâ dahî ezele ve ebede muttasıldır. Ebedden murâd yevm-i ahirettir ki lâ-yentehîdir. Ve ezelden murâd mebd-i muayyendir. Ve Hakk Teâlâ'nın ezeliyyeti sıfât-ı selbiyyedendir ki evveli yoktur, demektir. Pes, evvel olduğu mebd-i muayyen hasebiyledir. Nitekim mahallinde beyân olunur İnşâallahu Teâlâ.

Ve şühedânın berzahda hayât-ı rûhâniyeleri cihetiyle merzûk olduklarından ulemâ-i rusûm cevâz-ı nikâha dahî zâhip olmuşlardır. Zîrâ, ellez-i na'îmdir. Velâkin bunda şüphe vardır. Zîrâ nikâhla temettü' etmek zâtla intifâ'dır. Berzahın na'îmi ise na'îm-i sıfâtîdir. Ve dünyâda menâmda veya ba'zı ahvâlde nikâhla telezzüz vâki' olur. Eğer ihtilâm ile olursa hayâl-i nefsanî ve şeytânîdir. Ve eğer bilâ-ihtilâm olursa ba'zı ifâzât ve muâmelât-ı ma'neviyyenin temessülü ve sûretidir. Yoksa fi'l-hakîka nikâh değildir. Berzahda olan idrâk ise hakîkîdir. Nitekim murûr eyledi.

²⁷⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 368 (2618); Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, V, 3

Binâen alâ-hâzâ berzahda olan umûr-i hakîkiyyeyi dünyâda olan umûr-i hayâliyye üzerine / bina ve kıyâs etmek sahîh değildir. Ve bu ma'nâ cinle ins [6a] arasında olan izdivâc gibi dahî değildir. Zîrâ cinnî gerçi rûhânîdir velâkin rûhâniyyeti galebe i'tibâriyledir ki suver-i muhtelifede temessül eder. Ma'a-hâzâ cism-i latîfdir. Onun için melek gibi ism-i latîf tahtında dâhildir. Ve beşer ile izdivâc cismâniyyeti cihetindendir. Zîrâ, cismâniyyet-i mutlakada müştereklerdir. Eğerçi ki, beşer cism-i kesîftir. El-hâsıl cihet-i cismâniyyet ile teayyün-i mahsûs yüzünden tatavvur edip izdivâc etmeleri mümteni' değildir. Nitekim ehl-i îmân cinânda hûr-i 'în ile izdivâc ederler. Ma'a-hâzâ hûr fi'l-asl nûrdandır. Nûrla temettü' mümkün değildir. Zîrâ mizâc-ı mahsûs bulmuştur ki onunla kâbil-i nikâhtır. Nitekim yevm-i kıyâmette âdil olan beylere nûrdan kürsüler vaz' olunur. Zîrâ nûr mütecessettir ki üzerinde cülûs etmek mümkündür. Cevâhir ile farkı budur ki nûrun cesedâniyyeti cevherden eltaftır. Cevâhir ki birbirine nisbet ile tefâvütü olduğu gibi. Bundandır ki nefis-i külliyyeye cisme tealluktan evvel dürre-i beyzâ ve ba'de't-taalluk yâkûta-i hamrâ dediler. Zîrâ yâkûtun cevherinde nev'an küdürret vardır zulmet-i ceset gibi. Ve bu zulmet gerçi enbiyâ ve evliyâda olmaz. Zîrâ tezkiye ve tasfiye hasebiyle letâfet-i zâyide bulmuşlardır.

Fe-emmâ anâsır-ı âhîret ile ânâsır-ı dünyânın meyânında fark-ı azîm vardır. Ve Hazret-i Ali'den -kerremellahu vechehu- menkûldür ki: لو كشف الغطاء ما ازدت يقينا: [Eğer perde kaldırılrsa yakînim artmazdı.] Ya'nî, asfiyânın müşâhede ve hicâbları birdir. Zîrâ yakînlerinde tefâvut yoktur. Fe-emmâ gıtânın ya'nî perde-i cismâniyyetin keşf ve izâlesinde kuvvet-i müşâhede ve letâfet-i zâyide vardır. Nitekim Ka'be'ye ilm-i yakîni ve menâmı veya insilâhla rü'yetten sonra müşâhede-i hâriciyye ile kemâl-i idmi'nân gelir. Ve Kur'ân'da havâss-ı beşerin matlûbu olan bu makûle idmi'nândır ki rü'yete nâzırdır. رزقنا الله وإياكم ذلك [Allah bizi ve sizi bununla rızıklandırsın.] / [6b]

Ve Rasûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- ekmeli'l-beşer olmakla hayât-ı zâtiyyeleri dahî sâirden ekmeldir. Ve mizâcları dahî sâir emziceden a'deldir. Ve bu a'deliyyet ve ekmeliyyet ile leyle-i İsrâ'da rûtbe-i Îsâ ve derece-i İdrîs'i güzereylemişlerdir -aleyhimu's-selâtu ve's-sellem-. Ma'a-hâzâ Hazret-i Îsâ'da tecerrüd-i

nefsî var idi ki taalluku yalnız vâlidesi Meryem'e olmakla kalîl idi. Ve Hazret-i İdrîs on altı sene ekl ve şîrb ve menâmdan bi'l-küllîyye munkatî' olup وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) [Biz onu yüce bir yere yükselttik.] mücibince felek-i şemsî ve mücerredât-ı melekûtiyyeye mültahik oldu. Ve hadîste gelir ki: ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى [Gözlerim uyur, ancak kalb gözüm uyumaz.]²⁷⁷

Ve bu ma'nâda gerçi ma'âşir-i enbiyânın müşârekeleri vardır. Velâkin cenâb-ı Nebvî'de olan idrâk etemdir. Bu cihettendir ki nevmle hades vâki' olmaz. Ve namaz içinde mühâzât-ı ilâhiyye yüzünden pîş ü pesten berâber görürlerdi. Zîrâ vücûd-ı Hakk bi'l-küllîyye vechdir. Ve Habîbullah dahî ekmel-i mezâhirdir. Ve şol vecihde ki kafa olmaya şeş ciheti müttehiddir. Onun için Kur'ân'da gelir: فَأَيَّمَا لَوُلُوا فَنَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.]

Buradandır ki ibn-i sebîl hâl-i zarûrette her ne tarafa teveccüh ederse kible olur. Ya'nî, Ka'be'ye bi-husûsihâ müteveccih olanın namazı sahîh olduğu gibi her cânibe bi-umûmihî müteveccih ve müstakbilin dahî dürüst olur. El-hâsıl kayd abde göredir. Hakk-ı mutlakta kayd olmaz. Ve onun ıtlâkı ıtlâk-ı hakikîdir ki mukayyed hâdis mukâbelesinde değildir. Zîrâ hâdis mukâbil dahî hâdistir. Ve hâdis kadîm yanında yâd olunmaz. Bu sırr üzerinedir ki ehlullahtan birine atse vâki' oldukta elhamdülillah demek üzerine iktisâr eyledi. Rabbü'l-âlemîn kelimesini onâ ilhâk ve zamm etmedi. Ve ekmeliyyet-i nebeviyyedendir ki buyurmuştur: لى مع الله وقت لا يسعنى [Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki hiçbir mukarreb melek ve hiçbir gönderilmiş nebi ona ulaşamaz.]²⁷⁸ Bundan murâd / tecellî-i zât [7a] mertebesinde olan inkişâf-ı azîmedir ki hadd-i beşere göre ondan etemmi yoktur. Ba'zı eyyâm-ı sayfta olan tecellî-i şems gibi ki onda aslâ hicâb-ı sehâb yoktur.

Bundandır ki, âhirette rü'yet-i Hakk zahîrede şemse teşbîh olunmuştur ki şems ol vakitte eclâ ve azhardır. Ve illâ sübhât-ı vech-i ilahî mürtefi' olsa nûr-i şa'sa'ânî-i Zât cümle sıfât ve zâtı ihrâk eyler. Bu cihettendir ki bî-perde-i gamâm-ı rakîk-ı âfitâba nazar olunmaz. Zîrâ hiddet-i nûru hadîde'l-basarı bile hayrelendirir,

²⁷⁷ Buhârî, Teheccüd 16, Teravîh 1, Menâm 24; Müslim, Müsafirîn 125; Ebû Davud Tahâret 79; Tirmizî, Mevâkit 208; Nesâî, Leyl 36

²⁷⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 226 (2159)

gayrîleri bitarîki'l-ûlâ. Ve hiddet-i basariyye-i nebeviyye şöyle idi ki on iki aded süreyyâyı berâber görürlerdi. Eğerçi ki ebsâr-ı rûşenâ-yı Arap ve gayra göre altı ve yediden ziyâdesi muhtefîdir. Ve ol nûr ki eflâkde mahall-i envâr ve zemînde mevâkı'-ı azvâyı ale's-seviyye seyr ederdi. Onun basar ve basîretine eşya ve ekvân nice hicâb olur. Ve kemâ-yenbegî müşâhede ve rü'yet-i Hakk'tan onu mahcûb kılar.

Nazm:

*Kimse bilmez zâtını ey şâh-ı rusûl
Hayret-i kübrâda kâılır akl-ı küll
Çün sana etti tecellî zât-ı Hakk
Gül-i ruhin üzre araktan bitti gül
Câm-ı feyzinden içen sermest olur
Neyler ona meclis-i sahbâde mül
Şer'inî rehber eden bulur tarîk
Gerçi çoktur Hakk'a her yüzden sübûl
Gayra açmaz çeşmini âşık olan
Sendedir vâllahi billahi gönül
Gelir handen çûn-kim aldın bûy-ı Hakk
Ağlama ey Hakkı bu gülşende gül*

El-hâsıl, İdrîs müddet-i tavîle ümûr-i hissiyyeden ve ale'l-husûs menâmdan munkatı' oldıysa da Rasûllullahı an aslin aslâ hâb almadı. Ve belki evvel ve âhir dâimâ bî-dâr idi. Zîrâ hâbı mertebe-i hayâlde olup câm-ı cihân-nümâ-yı kalbine adem-i nüzûlden nâşî hâşâ ser-mest-i bâde-yi zühûl ü nisyân olmadı. Ve suver-i nisyânı bi'l-cümle tecelliyâta dâir idi. Ve umûr-i cismâniyyeyi müzâdelesini mülk ve melekûte alâ-vechi'l-kemâl nizâm / vermek için idi ki mecme'u'l-kavseyn ve [7b] mültaka'l-bayreyndir ki zât-ı Hakk nuût-i ilâhiyye ve kevniyenin mecmû'u ile ancak onda tecellî etmiştir. Sâirlerde zuhûr eden bihasebi'l-isti'dât hısas-ı müteayyinedir, vükelâ-i mülûkte olan tefâvüt gibi. Ve Hakk Teâlâ Hayy ismi ile ibtidâ ona nazar etmiş ve müsemmâsını onun hakîkati ile muttasıf kılmıştır.

Ve hadîste gelir ki: ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رشح عليهم من نوره [Şüphesiz Allah mahlukatı karanlık içinde yarattı, sonra onlar üzerine nûrunu yaydı.]²⁷⁹ Reşâş ile ta‘bir eyledi. Ma‘a hâ-zâ nûrda o ma‘nâ yoktur. Zîrâ nefes ilahîdir. Ve nefesde ba‘zı eczâ-i rîşte vardır. Nitekim eyyâm-ı zemistânda zâhirdir. Ve halktan maksûd takdîr ve zulmetten murâd zulmet-i ademdir ki ayn-ı hâricîye göre adem-i vücûddur. Ve illâ ilmullahda sâbittir. Onun için a‘yân-ı sâbite-i ilmiyye derler. Ve nûr dediği ism-i nûrla zuhûruna dâirdir. Zîrâ mülûk kâr-ı memleketi eyâdî-i vûkelâ ile tuttuğu gibi esmâ-i ilahiyye dahî huddâm gibidir. Onun için ahadiyyet nazari ile خلقت ve جعلت ve emsâlinde sîga-i mütekellim vahdeh ihtiyâr eyledi. Ve vâhidiyyete göre خلقنا ve جعلنا deyû mütekellim maa‘l-gayr îsâr eyledi. Ma‘a-hâzâ burâda gayr yoktur. Zîrâ bir nesnenin esmâ ve sıfâtı kendi zâtına hicâb olmaz. Belki onunla gayrîden muhtecib olur, kınâ‘-ı arûs gibi. Bu yüzden halk-ı âlem hayrette kâlmıştır. Zîrâ Hakk’ın zuhûru perde-i zuhûr olmuştur, kurb-ı müfrit ve hevâ gibi. Ve ol reşh-i kâmil taayyün-i nebevîde zuhûr edip sâir ervâh ve taayyünât dahî merâtib üzerine ondan tereşşuh eylediler. Ve nûrâniyetleri dahî kurb ve bu‘da göre tefâvüt üzerine oldu. Kamer ve kevâkib-i sâire ve seyyâre ve şems gibi.

Bi-hamdillahi Teâlâ bu zulmet-i kevnle muhtecib olan Hakkı fakîrin dahî bakiyye-i hicâbı Şâm-ı cennet-meşâmm kudûmde şefâat-ı Mustafâ -sallallahu aleyhi vesellem- ve himmet-i Hatmü‘l-evliyâ ile -kuddise sırruh- münkeşif olup / erkân-ı [8a] vücûdu mevkûf-u şûkr-i ilahî kıldığı da‘vâsı kavî-i rasîndir. Ve bu dünyâda olan i‘tilâf ve ihtilâf mukâbele ve inhirâf-ı ezelden nâşî olup devr-i arşîde dahî ervâh arasında hüveydâ olmuştur. Nitekim hadîste gelir: الارواح جنود مجندة فماتعارف منها إنتلف وماتتاكل منها إختلف [Ruhlar, gurup gurup toplanmış askerler gibidir. Bunlardan tanışanlar ülfet eder, kaynaşır. Tanışmayan ve birbirini tanımayanlar ihtilaf eder ve ayrılırlar.]²⁸⁰ İşte bu i‘tilâf ve ihtilâf sûrîdir. Ve nicelerinde dahî ma‘nevî vaki‘ oldu. Nitekim müfâd-ı lafz-ı nebevîdir ki: كل مولود يولد علي الفطرة. ثم ابواه يهودانه وينصرانه و يمجسانه [Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra onu anne ve babası ya Yahudi, ya Hristiyan ya da Mecûsî yapar.]²⁸¹ Ya‘nî, her mevlûd fıtrat-ı asliyye

²⁷⁹ Tirmizî, İman 18; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 176, 197

²⁸⁰ Buhârî, Enbiyâ 2; Müslim, Birr 159, 160; Ebû Davud, Edeb 16

²⁸¹ Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Davud, Sünen 17; Tirmizî, Kader 5

üzerine mevlûd olur ki ona fitrat-ı selîme derler. Sonra ba‘zı âfâtılâ bi-hasbî’l-isti‘dâd munharif olur, sahîhin mizâcî sakîm ve münharif olduğu gibi.

Ez-cümle ebeveyni veya onların hükmünde olan vükelâ ve kurenâ sebebiyle millet-i hanîfiyye ve fitrat-ı asliyyeden bî-rûn olup milel-i muhtelif akâidi ile mütelevves olur. Ve a‘mâl-i kabîha ile tedennüs bulur. Ve vâizin va‘z ve mürşidin irşâdî ona kâr etmez. Ve Kur‘ân‘da gelir: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [(Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] Ya‘nî, gerçi umûman ehl-i âleme rahmettir. Velâkin şâyeste-i gazab olan kimse ol rahmetten mahrûm ve şeytân gibi mercûmdur. Pes, kusûr kâbilde ve mahaldedir. Nitekim mümteni‘a taalluk-u îcâd olmâmak Hakk‘ın hallâkıyyette hâşâ kusûru ve noksanından değildir. Belki mümteni‘in makdûr olmadığıdır. Ya‘nî, sâir ma‘dûmler ki taalluk-u kudret ve îcâda sâlih değildir. Nitekim Hakk‘ın kendi vücûdu kendine makdûr değildir. Onun için وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (Âl-i İmran, 3/29) [Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.] umûmundan ihrâç olunmuştur.

Ve bir kimse memrûru‘l-mizâc ya‘nî mizâcına safrâ gâlib olsa şerbet-i asıldan teneffür ettiği gibi nâ-kâbilân dahî makâle-i hikmetten teneffür ederler. Ve Kurân‘da gelir: مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا (Mü‘min, 40/4) [Allah‘ın âyetleri hakkında ancak kâfirler mücadele ederler.] Ya‘nî, küffâr şeriat-ı Kurân-ı resmî ayâtında mücâdele ettikleri gibi, ki onlara küffâr-ı rusûm ve hakâik derler, küffâr-ı hakikat dahî Kur‘ân-ı hakîkî ayâtında mücâdele ederler ki onlara küffâr-ı hakâik derler. Zîrâ, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, II/104) [Ey iman edenler.] / vefkınca îmân-ı [8b] resmî ile mü‘min olmuşlar. Velâkin dâire-i îmân-ı hakîkîden hâriçte kâlmışlardır. Zîrâ, eğer müşâhede ehli olsalar ilm-i ilahî husûsunda mücâdele etmezler ve hakâik-i ilahiyyeyi inkâr kılmazlardı. Ma‘a-hâzâ, şevâhid-i tevhîd merâî gibîdir ki suver-i hakâik ondan mün‘akis ve gözlüye gizli yoktur. Fe-emmâ nâzır olanlar: وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ (A‘raf, 7/198) [Onların sana baktıklarını görürsün, bakarlar, ama görmezler.] mistâkınca görür körlerdir.

Nazm:

Yüzer deryâda mâhîler yine deryâyı görmezler

Gezer mecnûnlar sahrâda ve sahrâyı görmezler
Eğërçi gark-ı nûr olup görürler âlemi gözler
Velî ol nûr içinde akla karayı görmezler
Çü rû-yu Yûsuf'u görmez çi hâsıl-ı çeşm-i a'mâdan
Ne Yûsuf belki bu dünyâ ve mâ fihâyı görmezler
Görürler türlü türlü câmelerde seyr eder ol şâh
Raiyyet zann edip sultân-ı bî-hemtâyı görmezler
Anâsırdan bakanlar kör-i mâderzâde benzerler
Îlâcıyla açılmaz gözleri eşyâyı görmezler
Şular kîm açmadı cân gözlerini dünyâda ey Hakkı
Yârın ol bî-basîretler cihân-ârâyı görmezler

Ve dîdecân kuşâde olmağa bâis-i kalbin reşha-i hayât bulmuştur. Zîrâ hayât mefkûd olucak, havâssu kuvâsı dahî mefkûd olur. Ve Kurân'da gelir: *أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ* (En'am, 6/122) [Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?] Ya'nî, kalb-i insan meyyit gibidir. Cenîn ve cesed-i âdem gibi. Sonra, *يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ رُوحِي وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي* (Hicr, 15/29) [Ona ruhumdan üfledim] ve dahî *أَمْرُهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ* (Mü'min, 40/15) [O dereceleri yükselten Arş'ın sahibi Allah, o buluşma gününün (kıyametin) dehşetini haber vermek için kullarından dilediği kimseye emrinden ruh (melek) indiriyor.] muktezâsı üzere sûret ve kâlib-ı hayât bulduğu gibi kalb dahî hayât bulup tâbi-'i Hudâ olur. Nitekim Kurân'da gelir: *هُدَايَ فَلَا فَمَنْ تَبِعَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* (Bakara, 2/38) [Kim o hidayetçimin izinde giderse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.]

Pes, bu Hudâ fi'l-hakîka şol nûr-ı tevfkîdîr ki kalb-i insana makzûf olur. Ve kalb ol nûrla hayr ve şerri ve hakkı ve bâtılı temyîz ve telhîs eder. İbtidâ eseri îmân ve ondan îkân ve ondan müşâhede ve 'iyândır. İşte bu sıfât-ı celîle ile / ittisâf tevfkî-i [9a] hâstandır. Ve ba'zıları tevfkî-i âm ehlî olup mutlakâ mertebe-i îmânda kalırlar. Ve ba'zılar dahî mahrûm-i ebed olurlar. Ve demişlerdir ki, *قَبْلَ مَنْ قَبْلَ لَا لِعَلَّةَ وَرَدَّ مَنْ رَدَّ لَا لِعَلَّةَ* [Makbûlün kabûlü ve merdûdun reddi illet üzerine mebnî değildir.]. Ve bu mahal esrâr-ı kaderdendir ki ifşâsı memnû'dur. Herkesi kendi zevkinde bulmak gerektir.

Ve iki nesne ziyâde amîk ve müşküldür. Biri zıkr olunan esrâr-ı kazâ ve kader ve biri dahî vahdet-i vücûdu zevkle idrâk etmek. Ve zevkle dediğimiz budur ki resmden hıfzla söylemek veya mahallinden okumak veya taklîdle vahdet-i vücûd risâlesi yazmak kifâyet etmez. İlhâda düşenler ki ekserî taklîd yüzünden düşmüşlerdir. Zîrâ muhakkikda ilhâd ve dalâl olmaz. Şeytân bu kadar maârif-i ilahiyye ile zâll ve muzıll oldu. Zîrâ âlem-i zâta duhûlu ve hakâik-i vücûbiyyeye fehmî yok idi. Ve bundan fehm olundu ki eğer mübtedî ve eğer müntehîdir, ikisi dahî bâb-ı edebdedir ve illâ merdûddur. Ve merdûd-i ilahî nice merdûd-i inse makbûl-i ilahî olanların merdûdu dahî merdûddur. Zîrâ, onlar mazhar-ı tâmdır. Velâkin mahcûblar, bu sırrı bilmeyip a'mâ kaldılar. Ve enbiyâya sûile ta'riz ettikleri gibi evliyâyâ dahi eziyyetten hâlî olmadılar ve mel'ûn oldular. Nitekim Kur'ân'da gelir: *إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ* (Ahzab, 33/57). [Şüphesiz ki Allah'a ve Resulü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada, hem ahirette lânet etmiştir.]

Mahkîdir ki, Ebû Yezîd Bestâmî²⁸² -kuddise sırruh- dervişlerinin birinden bir nâ-sezâ nesne sâdır oldukça Ebû Yezîd onun hakkında *دعوا هذا السَّاقِطَ عَنْ نَظَرِ اللَّهِ* [Bırakın Allah'ın nazarından düşeni.] dedi. Zîrâ, Ebû Yezîd nazarından sâkıt olan nazar-ı Hakk'tan sâkıt gibi idi. Buradandır ki, hıfz-ı kulûb-ı meşâyih gerektir, derler. Maksûd-ı meşâyih muhakkikîndir, yoksa mukallid müteşeyyihler değildir. Sonra ol mürîd hadd-i şer'den hâriç olup nice ukûbâtla mübtelâ oldu. İşte bu ukûbet-i zâhiredir. Ukûbet-i bâtine ise âyîne-i kalbin deyni ve nûrun zulmete tebeddülüdür. Ve'l-iyâz-i bi'llahi Teâlâ. Ve bunâ fi'l-cümle hayâtta sonra / memât derler. Zîrâ [9b] eğer hayât-ı hakîkiyye olsa ebedî mevt yüzün görmez ve mukbil-i hakîkî müdbir olmaz. Nitekim demişlerdir: *لو وصلوا ما رجعوا* [Vuslata erseler geri dönmezlerdi.]²⁸³ Ya'nî, Hakk'a vuslat-ı hakîkiye bulup cemî'-i berzah ve kuyûddan güzâr edenler bir daha evsâf-ı nefse dönmezler. Zîrâ, iksîr-i a'zam ile nuhâs-ı hakîr zeheb-i ibrîz olduktan sonra bir dahî zeheb-i nuhâse istihâle etmez. Bundan fehm olunur ki

²⁸² Ebû Yezîd Tayfûr b.Îsâ b. Sürûşân (ö. 234/848 ?): Menkıbeleri ve şâtiyelerinden çokça bahsedilmesine rağmen, hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk büyük mutasavvıflardan. Bâyezîd-i Bistâmî tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şâtiyeleriyle tanınır. Bkz. Süleyman Uludağ, "Bayezid-i Bistâmî", *DİA*, V, 238

²⁸³ Bursevî, *Kitâbü'n-Ne'îce*'de bu ifadeyi Ebû Süleyman Dârânî'nin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. *Kitâbü'n-Ne'îce*, c. I, 24; II, 371

ednâlar a'lâ olurlar. Velâkin a'lâlar ednâ olmazlar. Onun için bir kimse her-çend kûşîş edip bir kâmilin kızılın çıkarayım dese onda altından gayrı nesne bulmaz ve şânını tenkîs ve derecesinden tenzîl etmeğe kâdir olmaz. Ve bir şenî misk olsa soğan sûretinde ibrâz etmekle hakîkatine şeyn gelmez. Zîrâ, râyiha-i tayyibesi sırrını ğamz eder. Bundandır ki sûrete i'tibâr yoktur.

Nazm:

*Hüsn-i zâtı olıcak dilberde
Üstüne atlas-ı fâhir neyler
Hakkıyâ olmasa cild-i zerrîn
Sözlerim tuhfemi tezyîn eyler*

Ve bâlâda evsâf nefse rucû' etmez denildi. Zîrâ, evsâf Hakk'a avdet eder ve hakâik-i esmâ ve sıfâtla telebbüs eyler. Zîrâ, fenâ ile halvetten sonra bekâ ile celvet lâzımdır. Tâ ki sâlik ekmeliyyet mertebesine râkî ola ve sırr-ı avdet yâ kendi nefesine âid olan sırr-ı nübüvvet ve yâhud gayra râci' olan sırr-ı risâlettir. Ve bu dereceye gelince sâlik çok etvârı güzâr eyler. Ve ba'zısı vakfe eder ve ekseri merdûd olur. Ve merdûda bir dahî ilâc olmaz. Nitekim murûr etti. Zîrâ, yumurta fâsid olsa her ne makûle mürgun tahtına vaz' olursa beçesi ve hayâtı olmaz. Ve kezâlik beyze-i zâgî / [10a] tâvus altına koysalar yine zâg-beçe mütevellid olur. Ve sahra-i sammâ sakâlet ile âyîne olmaz. Nitekim ba'zı meşâyih-i acem demiştir: *توانه باک کردن زنک آینه ولیکن نیاید* Ya'nî bir âyînenin çehresi jengâr-beste olsa amel ile cilâ bulur. Zîrâ aslı âyinedir ki kâbil-i cilâdır. Velâkin taş olsa taskîl olunmaz. Ve olursa dahî amel zâyî' olur. Zîrâ aslı taşır ki kâbil-i sakâlet değildir. Suâl olunursa ki bu beytten maksûd nedir ki? Sâhibu'l-mesnevî demiştir: *کرتوسنک وصخره وممرشوي جون بصاحب دل رسیک* [Eğer sen, taş, kaya ve mermer isen gönül sahibine ulaştığında cevher olursun.] Zîrâ bundan istihâle mefhûmdur ki kelâm-ı sâbika muhâlifdir. Cevab budur ki, bunda iki mülâhaza vardır. Evvelkisi budur ki: Seng ile ta'bir ettiği gılat-ı tab'ına dâldır ki terbiyesinde su'ûbet vardır. Zîrâ hicâb-ı kesîf ehlini terbiye eden mürşid taltîf-i hicâb edince çok ta'b çeker. Nitekim Hacı Bayrâm-ı Velî²⁸⁴ –kuddüse

²⁸⁴ Hacı Bayram Veli (ö. 833/1430): Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin pîridir. XIV. Yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi

sırruh-, Âkşemsettin hakkında, “Şu oğlanın ağzından mürekkebe karasını silince çok zahmet çektik” demiştir.

Pes, hicâbı kesîf ve sülûku sa‘b olmaktan nâ-kâbil olmak lâzım gelmez. Nitekim la‘l-i Bedahşânın aslı taştır. Fe-emmâ hûn ciğerde terbiye ile kıymetdâr olur. Elhâsıl sâlik hûn-ciğer yemeli ve çeşmden mercân dökmelidir. Tâ ki şîr feyze sîr ola. Ve ikincisi budur ki seng ile murâd mutlaka seng değildir. Belki kâbil-i terbiye olan tâştır, la‘l-i mezkûr gibi. Nitekim ba‘zı evliyâ tıynı elinde yuvalayıp nefh-ı nefis ettikte cevher olmuştur. Zîrâ tıyn türâbtır ve cemî‘-i ma‘âdin türâbta perverde olur. Ve bu ma‘nâya nâzardır ki şol beyt ki kâil-i mezkûr demiştir: اوليا راهست قدرت ازاله [Velilerde gönderilmiş oku geri çevirme kudreti vardır.] / Ya‘nî, [10b] gerçi evliyâ atılmış oku geri döndürür. Fe-emmâ kazâ-yi mübremin ise döndürmez ve hâli üzerine ibkâ eder. Ve Hızır’ın -aleyhisselam- katl ettiği oğlan hakkında طبع كافرًا [Kafir tabiatlı idi.] denildi ki sırr-ı mezkûra râci‘dir. Zîrâ şakiy-yi aslî saîd olmaz. Nitekim iblîs hakkında Kurân’da gelir: وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (Bakara, 2/34) [İnkârcılardan oldu.] Ya‘nî, şeytân -aleyhi mâ yestahikku- vech-i arzda dokuz bin yıl veyahut otuzbin sene ibâdet edip sûre-i saîdde rû-nümâ olduktan sonra imtihan-ı secde-i Âdem ile ilmullahta olan şakâvet-i zâtiyesi zuhûr eyledi. Ve saâdet-i âriza ve îman-ı âriyyesi fayda kılmayıp kâfir oldu.

İşte buradandır ki ba‘zılar sâbika ve ba‘zılar lâhika nazar eylediler. Velâkin evlâ olan انا مؤمن حقًا [Ben gerçek mü’minim.] deyip ibn-i vakt olmaktır. Nitekim hadîste gelir: اعملوا وكل ميسر لما خُلِقَ له [Çalışınız, herkese yaratılmış olduğu şey kolaylaştırılmıştır.]²⁸⁵ Ya‘nî zâhirde eser-i saâdet olan îmân ve a‘mâl-i sâliha üzerine olup hâtıme-yi Hakk’a tefvîz gerektir. Zîrâ hüsn-i hâtıme ehli olan kimse bi-hasbî’l-gâlip ما خُلِقَ له olan kâre müheyyâdır. Ve ba‘zı evliyâyâ saâdet-i asliyeleri münkeşif olmak لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Yûnus, 10/64) [Onlara dünya hayatında müjdeler vardır.] âyetinden me’hûzdur.

döneminde Ankara’da doğdu. I. Murad, Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerini idrak eden ve kurduğu Bayramîlik tarikatıyla Anadolu’nun mânevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayram Velî Ankara’da vefat etti. Bkz. Nihat Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *DİA*, XIV, 446

²⁸⁵ Buhârî, Kader 4; Müslim, Kader 67; Tirmizî, Kader 3; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 67

Ve belki ba‘zılarına ayn-ı sâbitesinin ahvâli bi’l-küllîye cânib-i Hakk’tan ilkâ olunur, Hatmu’l-evliyâ gibi ki deryâ-yı mağribe duhûlu vaktinde ila-âhiri’l-ömr olacak ahvâli zâhir olmuştur. Ve buradandır ki demişlerdir: اليلة حلي. [Gece gebedir.] Leyleden murâd gayb-ı zâttır ki herkesin ahvâl-i hafiyyesi oradan zuhûr etmektedir. Ve bu leyl ve nehâr ol zuhûrâtın hâmilidir. Eğerçi nefis-i insandan hâriç nesne yoktur. Fefhem cidden. Ve sahîfe-i tenzilde müsbetdir ki Hazret-i Mûsâ ve Yûşa’ –aleyhimâ es-sellem– taleb-i Hızır’la giderken deryâ kenârında / bir miktâr müsterfîh oldular. Ve [11a] orada âb-ı hayât olmakla zâd için istishâb ettikleri semek-i mâliha reşhası isâbet edecek ol semek bi-iznillahi Teâlâ zinde olup kendini deryâyâ saldı. Zîrâ ol mâi’l-hayât rûh-i ilahî ve feyz-i rahmânî sûretinde idi ki isâbet ettiği nesneyi zinde kıları. Bu sebeptendir ki Hızır dediler. Zîrâ zemîn-i huşun üzerine cûlûs ettikte ol arz-ı yâbis nebâtla ter ü tâze oldu. Ve rûz-i Hızır dedikleri bu münâsebet iledir. Zîrâ, ol eyyâmda kuvvet-i rebî‘ ile sahn-ı zemîn çemenzâr olur ve yeşil renge girer.

Nazar eyle ki Cebrâil’in –aleyhisselâm– râkib olduğu hayyiz-dem ki ona feresü’l-hayât derler. Kıssa-i Mûsâ ve kulzümde her nereye vaz-‘ı kadem ettiyse sebz-reng oldu. Ve Sâmirî ona muttali‘ olup oradan bir kabza ahz etti. Nitekim Kur’an’da gelir: فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ (Taha, 20/96) [Rasûl’ün izinden bir avuç avuçladım da...] Ve ol kabzadan cesed-i ‘icle tarh edecek onda huvâr ve eser-i hayât zuhûr eyledi. Zîrâ metrûh olan kabza feresü’l-hayâtın eseri olmakla hayâtın yine hayât hâsıl oldu. İnsân-ı kâmilin nefsi dahî böyledir ki ilkâ olunduğu mahalde hayât-ı hakkâniye zuhûr eder. Pes, kelâm-ı hayy hakîkî olana mukârenettedir. Ve bu makâmda Ebû Yezîd Bestâmî –kuddise sırruh– buyurmuştur ki: اخذتم علمكم ميّنا عن ميّت و اخذنا علمنا عن الحي الذي لا يموت [Siz ilminizi ölümlü olan ölüden aldınız. Biz ilmimizi ölmeyen diriden aldık.]²⁸⁶ Ya’nî ulemâ-i gâfilîn mevtâ gibidir. Nitekim urefâ-i mükâşefîn ahyâdır ve onlardan ahz edenler dahî onlara göredir.

Nazm:

Zılâl-ı feyz-i Hudâ bâis-i hayâtımdır

²⁸⁶ İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 380

*Çü âb-ı zemzem-i Ka'be şifâyı zâtımdır
Sipenc-hâne-i dünyâda ömr-i sâîndir
Zamân-ı âhire dek illet-i sebâtımdır
Külâb-ı manâ ve bûy-u nesîm hoş nefesim
Şemîm-i anber esrâr-ı tayyibâtımdır
Bu bahr-i hikmet içinde kalem olup gavnâs
Eserlerim durur yine sıtk-ı dâvetimdir /
Hediye olmak çün dest-i Receb Pâşâyâ
Kalem-rev-i hikemî zabta hoş berâtımdır
Dimeşk-ı Şâm-ı şerîf içre sâkinem Hakkı
Akân riyâz-ı kulûbe bugün furâtımdır*

[11b]

Ve Kur'ân'da gelir: لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ (Bakara, 2/255) [O'nu ne gaflet basar, ne de uyku.] Ya'nî Allah'ı Teâlâ'nın hayât-ı Zâtiyyesi kemâl üzerine olup evsâf-ı cismâniyye ve nuût-u kevniyyeden müberrâ olmakla onda siklet-i hâb ve menâm olmaz. Ve melâike dahî tabâi'-i latîfe ehli olmakla kesâfet-i hâbtan berîlerdir. Onun için sıyâm-ı Ramâzanda sırr-ı samedîyyet ve teşebbüh-i melâike vardır. Şol cihetten ki sıyâm-ı nehârla ekl ve şurb mürtefi' ve kıyâm-ı leyl ile menâm yakazaya mübeddel olur. Ve bu ma'nâ istimrâr üzerine olsa abdâl rütbesi zuhûr eder. Nitekim demişlerdir ki dört haslet ile insan terevhun pâyesin bulur.

Terevhun odur ki rûhâniyyeti gâlip olup murâd eylediği sûretlerde temessül eder. Hızır ve melâike ve emsâli gibi. Ve ol çehâr-ı hasletin biri samettir ki zâhir ve bâtını muhâdese-i nefsâniyyeden sâlim ola. Bu ma'nâ ise zikrullahâ müdâvemet ile hâsıl olur. Ve biri dahî uzlettir ki zâhir ve bâtın halktan ve mülâhazâttan tebâuddur. Ve uzlet sebep-i samettir. Zîrâ halktan munkatı' olan kimsenin lisânı mâlâyâ'nîden halâs olur. Ve belki mâ ya'nî olanı iksâr etmek bile kâtı'-ı tarîktir. Ve biri dahî cû'dur ki devâm-ı savma meşgûl olup iftârı dahî taklîl ve helâl-i tayyibden etmek gerektir. Ve biri dahî seher dedikleridir ki terk-i nevmidir. Ve bu ümmet-i merhûme içinde sabâha dek ihyâ-i leyl eder sâlihler gelmiştir. Hiç olmazsa bârî sülûs-i ahîrde kıyâm edip salât ve zikre ihtimâm lâzımdır.

Ve bu dört haslet vücûd-i insanda kemâl bulsa abdâldan olur. Ve abdâl kırk neferdir ki Şâm hudûdunda seyr ederler nefsi-i Dimeşk’de değil fakat. Nitekim ehl-i Şâm böyle zu‘m / ederler. Ve kırklar makâmı deyû i‘tibâr eylerler. Şimdî ol makâm [12a] fîsk makâmıdır. Nitekim ehl-i müşâhedeye rûşendir. Ve kāmûsta gelir ki “kuseyr” tasgîrle cezîre-i hengâmın kurbunda bir cezîre-i sagîradır kî makâm-ı abdâldır. Ya’nî abdâl ekseriyâ orada müctema olurlar. Ve abdâl dedikleri sıfât-ı nefsâniyeyi nu‘ût-ı Rabbâniyyeye tebdîl ettikleri hasebiyledir. Ve dediler ki, bir hâcetleri olup sefer etseler makâmlarında kendi sûretleri üzerine bedel alıkorlar kî, ol bedel onların zıllıdır. Ve zıll mazlûldan müfârat etmediği gibi ol dahî hakikat mübeddel minh ile kâim olur. Velakin hiç kimse ol sûretin bedeli olduğun bilmez. Eğerçi hakikat birdir. Ya’nî tasarrufta ikisi birbirine müvâfıktır ve arada kesret yoktur.

Ve bu makâmı fehm eden menâmda mer’î olanların hayâl ve hakikatlerini dahî fehm eder. Meselâ bir gecede Rasûlullah -sallallahu aleyhi vesellem- nîce bin hayâle görünür. Ma’a-hâzâ hilye-i asliyyesi üzerine ise görünen birdir. Zîrâ temessüldür ki hakikat-ı vâhideye râci’dır. Nitekim her hânenin revzenesinden mün’akis olan pertev şemse râci’dır. Bir kimse pertevî gördükte bin güneş gördüm dese fi’l-cümle sahîhdır. Eğerçi ki güneş felek-i eb’adedir rûh-i nebevî a’lâ-yı illiyyînden olduğu gibi. Ve herkesin vücûd-i hassai nûr-i Muhammedî üzerine mebnîdir. Pes, onu gören kendi âyînesinden görür. Eğerçi hâriçten zann eder. Buradandır ki Hızır aleyhissellem her kesin sıfat-ı gâlibesi üzerine temessül eder. Ve bu temessülden Hızır’ın hakikati i‘tibârî olmak lâzım gelmez.

Nitekim bu fakîr Hakkı elifât-ı erba‘ade huccâc-ı Şâm ile avdetle gelirken Ulâ dedikleri mevzı’a karîb yerde ma’reke-i Arab ve arbeye-i kuttâ-ı A’râb oldu. Fakîr bi’l-ihitiyâr tecerrüd edip bir kamîs ve bir serâvîl ile kâfile meyânından çıkıp cânib-i gaybdan me’mûr olduğum tarafa gittim. Ve bende kuvvet-i gıdâiyyeden eser kalmamakla âhir bir yerde yıkılıp gece içinde yalnız kaldım. / Ve hayâtımdan me’yûs [12b] olup birkaç saat mürûrundan sonra yanıma bir kimse geldi ki üzerinde libâsdan bir serâvîl vâir idi fakat. Ve benim oradan kıyâmım husûsunu iltizâm eyledi. Ben dahî harekete adem-i mecâlimî arz ettikte “Ben seni buradan kaldırıp huccâca îsâle gelmişimdir” deyû ellerimden tutup yukarı kaldırdı. Ben dahî zav-ı kamere karşı ol

mâh-tâbın yüzüne nazar kıldığımda cânib-i gaybdan Hızır'dır deyû ifâde eylediler. Fi'l-hakîka hilyesini mutâlaa ettikte kitâblarda mersûm olan vechile buldum. Ve cüzî vakitte benî huccâcın nüzûl ettiği mahalle îsâl edip “Ben sana yine buluşûrum” dedi ve kayboldu.

İşte, Hızır sıfat-ı bast ve İlyâs sıfat-ı kabzdır diyenler ma'nâ-yı mezkûrdan dediler. Zîrâ, Hızır'ın vücûdu sebep-i bast-ı vücûddur kî onunla hayât-ı tâze hâsıl olur. Ve dediler kî, karada Hızır ve deryâda İlyâs olur. Eğerçi ba'zı evkâtta birbirlerinin makâmlarında dahî olurlar. Nitekim Hatmü'l-Evliyâ râkib-i sefîne iken Hızır deryâ üzerinden yürüyüp gelip dâhil-i sefîne oldu. Velakin dâhil-i sefîne olanlar bu ma'nâdan bî-haber idiler. Ve bu makâmda dahî tafsîl vardır kî ba'zı âsârımızda derc olunmuştur. Ve Hızır'ın hayât-ı gâlibesi olduğundan ekseriyyâ duâsı budur kî zikr olunur: *يا حيّ يا قيوم يا لا اله الا انت اسئلك ان تحي قلبي بنور معرفتك*. Zîrâ her velînin makâmı zikrinden ma'lûmdur. Nitekim erkân-ı Ka'be dahî böyledir. Meselâ metâfta rûkn-i irâkî kurbunda *اللهم اني اعوذ بك من الشقاق والنفاق و سوء الاخلاق* [Allahım! Ayrılıktan, nifaktan ve kötü ahlaktan sana sığınırım.] deyû duâ olunur. Zîrâ, Irâk taraf-ı şarktır ve ne kadar fiten var ise ol taraftan zuhûr eder. Ve Şâm, mahall-i süreyyâ olmakla fitenden mahfûzdur. Hattâ üçüncü bahar ayının / on ikisinde [13a] süreyyâ sabâh vaktinde tulû' edecek âfât ve 'âhât cemî'-i memâlikten ve husûsan Şâm'dan mürtefi' olur. Kesret-i fevâkih-i Şâm ondandır.

Ve Şâm'da vakt-i mehdîde fitne-i Sifyânî olsa gerektir. Fakat ol bir kimsedir kî acemde Sifyân dedikleri mevzı'dan zuhûr edip nice bin erâzil-i nâsla Şâm üzerine geldikte kurâ-yı Şâm'dan bir karyede maktûl oldukça etbâî Medîne-i Münevvere'ye doğru zulumât gibi müteveccih olup, ol makâm-ı âlînin hürmetini hetk ve nice fesâd ve fitneden sonra Haremullah sevdâsıyla çıkıp beyne'l-haremeyn arz münşakk olup cümlesine hasf vâki' olsa gerektir. Aralarından Cüheyne kabîlesinden fakat bir kimse halâs olup onun lisânından bu hâl-i hâil ma'lûm olsa gerektir. Nitekim evâilde cesed-i Nebvî'ye kasd vâki' olup nısfu'l-leylde kırk kadar şahıs kî yedlerinde âlât-ı hafr var idi. Minber-i şerîf kurbuna geldikte yer yârılıp bi'l-küllîyye hasf vâki' olmuştur.

Nazm:

Gül-i rûhsârına dokunmaz hâr
Fâs mess eylemez garibânın
Yetmiş bin ferîşte bâl açıp
Gece gündüz olur nîgeh-bânın

فَأَنْتَ بَاعَيْنَا (Tûr, 52/48) قال تعالى: فَأَنْتَ بَاعَيْنَا [Çünkü sen gözlerimizin önündesin.] Pes, bir sultânın kî cünûd-ı arz ve semâ hâfîz ve hârisî ola ve Hakk'tan nazar-ı mahsûs bula. Onu zahm-gân etmeğe kimdir kî kâdir olur. Ve çûb-i cefâ ile kimdir kî ona dokunur. Ve bu fakîr ma'reke-i mezkûradan sonra tenhâ kaldığımda hitâb-ı gaybî vârid olup, İbrâhîm Edhem'in²⁸⁷ duâsını oku tâ ki mahfûz olasın, denildi. Ve ol duâ budur: اللهم احرُسْنا بعينك التي لا تنام واكفنا ببركك الذي لا يُرام وارحمننا بقدرتك علينا فلا تُهلك وانت تفتننا ورجاؤنا Ve fakîr ol mahalde o kadar bî-tâb idim kî / lisânımı duâ-i mezkûrla idâreye kâdir olmayıp [13b] zikr-i kalbî eyledim. Ve etrâfıma nefh ettim ve oraya ba'zı eşrâr-ı Arab mürûr eyledikte Biiznillahi Teâlâ nazarlarından gâyb ve taarruzlarından mahfûz oldum.

Nazm:

Âşıkın çektiği mihnetlerî çekmez kimse
Ona göç etti Hudâ gayriye kıldı âsân
Onu kîm yeryüzüne etti halîfe ol Şâh
Derd ü gam mülkünü ol âdeme kıldı ihsân

Ma'lûm ola kî Allah Teâlâ Hazret-i İbrâhîm'i –aleyhissellem- üç emr-i azîm ile mübtelâ kıldı. Her biri mukâbelesinde bir mertebe-i âliye hâsıl oldu. Biri mâl idi kî ibtilâ-i hasen kabîlindendir. Ve onun nice bin koyunu var idi. Ve bir melek ile imtihan olunup bir kerre tesbîh mukâbelesinde sülûs mâlını ve ikinci tesbihte iki sülûsünü ve üçüncüde üç sülûsünü dahî hep alıp ol müsebbihin ferîşte olduğu zâhir oldukta İbrâhîm bir dahî ol malı kabul etmeyip vakf eyledi. Ve Halîlurrahman'da hâlâ tabh olunan şorbâ-i ades -kî ades-i şems Peygamber bereketi ile duâ eylemiştir

²⁸⁷ İbrahim b. Edhem (ö.161/777): Aslen Belh'lidir. Belh sultanın oğlu idi. Bir gün avlanmaya çıktığında hâtiften, “Yâ İbrâhim, seni bu iş için yaratmamışlardır!” sesi geldi. Bu tenbih üzerine gönül gözü açıldı. Mekke'ye gidip orada Süfyân-ı Servî, Fudayl b. İyâz ile sohbet etti. Oradan Şam'a gidip geçimini ekin biçmek, bağ bekçiliği vs. gibi işlerde çalışarak sağlamıştır. Verâ sahibi âbid bir kimseydi. Bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., s. 112; Camî, *Nefehâtü'l-Üns Tercemesi*, trc: Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, s. 95

zeytûn-i Kudus gibi- ol vakfın âsârındandır. Ve bu makâmda tevhîd-i ef'âl dedikleri mertebe ile müşerref oldu. Zîrâ i'tâ-i mâl şuûn makûlesindendir. Ve ef'âl-i âlem sıfâta bâbtır.

Ve Fahru'l-Enbiyâ' -aleyhi ve aleyhimü's-sellem- kabûl-i saltanat etmediği fakr-ı zâtîyi mülâhaza ile idi. Zîrâ sıfat-ı abd fakr-ı zâtî ve sıfat-ı Hakk gınâ-yı zâtîdir. Ve ashâbdan dahî ba'zıları bu mesleğe sâlik olup tecerrüd ve inkitâ-ı tâm üzerine kaldılar. Ve bu ma'nâda Kur'ân'da gelir: أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ (Zümer, 39/36) [Allah, kuluna kâfi değil midir?] Ve biri veled idi kî zebh-i İsmâîl ile mübtelâ oldu. Ve bu mukâbelede tevhîd-i sıfât ihsân olundu. Zîrâ veled, sıfât-ı insâniyyeden, hayâtın âsârındandır. Onun için hukemâ nutfe-i âdemiyyeye mâi'l-hayât derler. / Pes, [14a] veledde bi-hasbi's-sûret hayât-ı hayvâniyye ebeveynden ve hayât-ı insâniyye Hakk'tan muttasıl olur. Egerçi hayât-ı ûlâ hayât-ı sâniyenin âsârındandır. Nitekim bâlâda murûr eyledi.

Ve millet-i İbrahîmiye kî teslîm ve koyûn ol teslîmin sûretüdür. Lâ-cerem koyun fedâ kıldı ve kadîmden zebh-i kurâbeyn âdeti olmakla yine takarrubi ol vechile oldu. Ve zebh-i azîm denildi. Zîrâ insan muhtasar-ı âlemdir. Ve koyun cüz-i insandır kî sıfat-ı teslîme dâirdir. Ve teslîm a'zamu's-sıfât ve esâsu'd-dîndir. Nitekim Kur'ân'da gelir: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmran, 3/19) [Doğrusu Allah katında din, İslâm'dır.] Ve insan indellâh azîm olmakla cüz-i insan dahî azîm oldu. Ve zebh-i kurbân ile sünnet-i âdemiyyeyi ihyâ eyledi. Zîrâ tesbîh cemî'-i eşyâya şâmindir. Fe-emmâ kurbân etmek âdeme mahsûsdur.

Ve buradandır kî ni'met-i vücûda şükran akîka lâzımdır. Ve bu akîka iki sırrı müştemildir. Biri kat'-ı tealluk-ı mâl ve biri dahî kat'-ı tealluk-ı nefsdur. Kat'-ı taalluk-ı evvel zâhirdir. Zîrâ mâl inde'n-nefs mahbûbtur. Ve kat'-ı tealluk-ı nefis budur kî kurbân kendi nefsi hükmündedir. Pes, onu zebihle kendi nefsinin zebh etmiş olur. Velakin ârif-i esrâr olan ile olmayan bir değildir. Ve bundan müstefâddır kî Hazret-i İbrahîm koyunlarından kat'-ı taalluk etmekle âlem-i gaybdan kebş geldi. Ve ol zebh-i sünnet ümmet-i merhûme olup ilâ-yevmi'l-kıyâm bî-hisâb kurâbeyn zebh olunmaktadır kî cümlesî rûh-ı Halîl'e imdâttır. Li-eclillâh terkin semeresi böyle olur. وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (Bakara, 2/212) [Allah dilediğine hesapsız rızık verir.]

Nitekim anbarda mahfûz olan hubûbî kıst-zâre saçıp ifnâ etmekle bî-aded-i dâne vücûd bulur. Ve fenâ bekâya mübeddel olur. Vücûd-ı mümkün ile vücûd-ı kadîm dahî böyledir. Ya'nî vücûd-ı mümkünin fenâsı vücûd-ı vâcibin zuhûruna müeddîdir kî vücûd-ı vâcibin âsârı ma lâ-nihâyedir. / Vücûd-ı mümkün ise ebterdir. [14b] Onun için vücûd-ı mümkün ile iş tutan kimsenin kârında ribh ve bereket olmaz. Ve eseri âlem-i tıynda kalır. Pes, vâcibdir kî vücûd-ı vâcib ile kâr tûtasın kî edne'l-emr ribhî birine ondur. Ve merâtib-i terakkîde birine yûz ve birine bîn ve birine bi-gayr-i hisâb olur kî kümmel hâlîdir. Zîrâ onların bir kerre zikr ve tesbîhlerinin ecrî âlem-i kevne sığmaz. Ve bu mertebeye remz edip Hatmu'l-evliyâ'nın kûme-i rukûunda gelir: رَبَّنَا الْحَمْدُ مِلَأَ السَّمَوَاتِ وَ مِلَأَ الْأَرْضِ وَ مِلَأَ مَا بَيْنَهُمَا وَ مِلَأَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ [Rabbimiz! Gökler, yer ve ikisi arasındakiler dolusu ve doldurmak istediğin şeyler dolusu hamd Sana'dır.] Ve kelime-i ahîrîde âlem-i ervâh ve âlem-i ilm dâhildir.

Ve ilmullah bî-nihâyedir. Pes, âlem-i Rabbânî'den sâdır olan dahî bî-nihâyedir kî âlem-i itlâka teveccüh-i külliyyenin eseri ve netîcesidir. İşte İbrahîm zebh-i veled ile hayât-ı sıfât buldu. Ya'nî sûret-i hayâtı sırr-ı hayâta mübeddel oldu. Ve sıfât-ı subûtiyyeyi zât-ı Hakk'a ibtidâ İbrahîm ilbâs etmekle kıyâmette ibtidâ iktisâ eden ve hulle giyen odur. Nazar eyle kî zebhde nice sûret-i ma'nâ oldu. Ve sıfâtta ma'nâ sûret buldu.

Ve İbrahîm'in üçüncü ibtilâsı "ibtîlâ-i nefis" idi kî âteş-i Nemrûd'a ilkâ olundu. Ve bu mukâbeledede tevhd-i zât buldu. Zîrâ nefis-i İbrahîm zât-ı Hakk'ın perdesî idi. Pes, perde muhterik olıcak onunla muhtecib olan zât zuhûr eder. Ve bu mertebeye hayât-ı zât derler. Çünkü ef'âl ve sıfât ve zât-ı hayvâniyye fenâ bula, ef'âl ve sıfât ve zât-ı hakîkiyye zuhûra gelir ve fânî olan kimse onunla bekâ bulur. Ve sûret-i hâr da gülistân-ı ma'nâda mukîm olur. Velakin avâm-ı nâs bu ma'nâyı idrâk edemeyip kıyâs-ı nefis ederler. Ve ahvâl-i havâssı kendi halleri gibi zann ederler. Bu zann ise fâsid ve bu i'tikâd kâsıddır. Ve bu mertebeye vusûlu / bulunanların akvâl ve [15a] ef'âli bi'l-cümle şerîat ve kânûn-i ilahîdir ki her kim kabul edip amel ederse hidâyet-i hâssa bulur. Onun için sünen-i meşâyıh ve ezkâr-ı evliyâyâ rağbet ederler. Ve şol salât-ı nâfile ki şehr-i Receb'in ibtidâ Cuma gecesi kırlarlar. Ve ona salât-ı Regâib

itlâk ederler. İmâm-ı Gazzâlî²⁸⁸ İhyâu'l-Ulûm'da ona salât-ı müstehabbe demiş ve Dîmeşki's-Şâm'da Minâre-i Beyzâ'da ona bir sene mukîm olup Câmî'-i Ümeviyye'de ol salâtî ihyâ eylemiş iken müteahhir-i muhaddisinden İbn-i Teymiyye dedikleri müttehim zuhûr edip ol salâtı ibtâl eylemiştir. Ve ilâ hâ-zâ el-ân câmi'-i mezkûrede ihyâsı imâte olunmuştur. Eğerçi etrâf-ı âlemde ikâmeti müstemirdir. تعالي لِيُظْفَرُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (Saf, 61/8) [Ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoş görmese de Allah nûrunu tamamlayacaktır.]

Ve bizim asrımızda müftülerden biri esnâ-i terâvihde âdet-i kadîme üzerine tesbîh okunmaktan men' etmiş idi. Sonra maktûl oldu, İbn-i Teymiyye mahbûs olduğu gibi. Bilmedi kî tesbîh dahî Kur'ân'dır ve lahn-ı makbûlun inzımâmı onu Kur'âniyyetten ihrâç eylemez, Huddî gibi kî bi'z-zât Rasûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem– onu istimâ' eder ve men' etmezdi. Husûsan kî tesâbihin leyâlî-i terâvîha ziyâde ihtisâsı vardır. Zîrâ ehl-i tesbîh olan melâike nüzûl eder. Ve bir müftî dahî -kî allâme-i asr denilirdi- men'-i halka-i zikre müteallik fetvâ verdikte eşell oldu. Ve ona iânet eyleyen tugât-ı ulemâ-i rusûmdan birinin dahî em'âsında olan fazalâtı ağzına aks edip hey'et-i kabîha üzerine helâk oldu. İşte sebep-i hayât-ı kulûp olan umûru ibtâl ve ta'tîl edenlerin cezâları memât-ı kalb ve helâk-i kâlıbdır. Ve inkisâr-ı kulûbdan inkîtâ-ı feyzin husûlu mukarrerdir kî mutlakâ hayâtıdır.

Nazm:

Beden-i âdem oldu çün mişkâh

Ki o zarf-ı züccâce-i dildir

Münkesir kılma gönül âyinesin

Var bir üstâda pâsınî sildir /

[15b]

Ve Sâre anamız mü'mine olmakla ol dahî âteşe tarh olunmak için İbrahîm gibi tecrîd olundukta hayâsından ellerini memeleri üzerine vaz' etmekle hâlâ salâtte

²⁸⁸ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111): Eş'arî kelamcısı, Şâfiî fakihî, mutasavvîf ve filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürüdür. İran'ın Horosan bölgesinde dünyaya gelmiştir. Evliyânın büyüklerinden ve İslâm âlimlerinin en meşhûrlarındandır. *İhyâ-u Ulûmî'd-Dîn* gibi pek çok önemli esere imza atmıştır. Bkz. Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", *DİA*, XIII

sünnet-i nisâ' oldu. Nitekim Hâcer, mahalli Ka'be'de İsmâîl ile terk olundukta Hâcer-i insten âyâ bir kimse var mıdır deyû bi-turuki't-tefahhus çıkıp beyne's-Sâfâ ve'l-Merve sa'y etmekle hâlâ beyne'l-mîleyni'l-ahzareyn sa'y etmek huccâca tarîka-i meslûka oldu. Ve Hakk Teâlâ zikr olunan Sâre -kî ümmü İshâk-ı Nebî- ve Hâcer -kî ümmü İsmâîl-i Nebîdir- amellerini ihyâ eyledi. Zîrâ tarîk-ı Hakk'ta bulundular ve garazları menzil-i rızâyâ vusûl idi. Pes, sâir erbâb-ı vusûlun halleri dahî onlara kıyâs olundu.

Nazm:

*Hüsrev-i iklîm-i ma'nâ kemmîdir sultândan
Kîm onun feyz ve atâsından cihân memnûn olur
Çün bunun mergûb ola güftâr ve girdârî kamû
Her ne işlerse ânında ettiği kânûn olur*

Ve demişlerdir kî mürgân-ı hoş-elhândan bülbül-i bî-nevâ hâl-i İbrahîm'i müşâhede edecek ol dahî onun isrince pervâne gibi kendinî ateşe ilkâ ve çâr-tekbîrzedede terk-i vücûd-ı mâsivâ kıldıkta o mukâbeledede Allah Teâlâ ânı hezâr-dâstan eyledi. Ve bin bir ism-i ilâhîyi zebâne getirüp hoş-âvâzla söyledi. Ve bu cihetten mümtâz ve sâir mürgân arasından ser-efrâz oldu.

Nazm:

*Neden oldu sana bu hâlet-i aşk
Söyle ey bülbül sihri söyle
Ne sebeptendir bu mertebe-i şevk
Söyle ey bülbül sihri söyle
Yaktı yandırdı bizi nâlelerin
Rengine döndü aşk vâlelerin
Yüzüne yok mu yoksa bir gülerin
Söyle ey bülbül sihri söyle
Renk ü bâ-yı güle mi boyandın
Âteş-i sürh-i berke mi yandın
Ne için cümleden ûn uyandın*

Söyle ey bülbül sihri söyle
Okuyup / gerçi yazmadın sende
Dinlenirsin velî bu gülşende
Kande buldun bu nağmeyi kande
Söyle ey bülbül sihri söyle
Vermiş iken sana vasl-ı gül el
Nice bir bağırını firâkla del
Saklama râzınî Hakkı'den gül
Söyle ey bülbül sihri söyle

[16a]

Ve bu nâr-ı İbrahîm kî nâr-ı celâldır, dünyâdan mürtefi‘ olmaz. Zîrâ Nemrutlar müteâkıbtır. Velakin onunla muhrik olmamak mümkündür. Zîrâ Halîller mütabî‘ddir. Pes, bu nâr-ı celâlin bâtını nûr-i cemâldir. Ya‘nî sûret-i hârda güldür. Ve Kur‘ân‘da gelir: يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا (Enbiya, 21/69) [Biz: "Ey ateş! Serin ve zararsız ol" dedik.] Bunda hitâb sûret-i nâradır kî cemerâttır. Ecrâm-ı cemerât ise nârla muhriktir. Pes, cemerât nârla kâim olmakla nâr denildi. Onun için harâreti kâbile olduğu gibi burûdeti dahî kâbileidir. El-hâsıl, sûret-i nâr berd ve selâm olur, hakîkat-ı nâr olmaz. Ve illâ a‘yân ve hakâik munkalib ve mütebeddel olmak lâzım gelir. Tarh-ı iksîrle nuhâsin zehebe inkilâbı dahî böyledir. Ya‘nî munkalib olan sıfat-ı nuhâstır, mâdde evvelkidir.

Ve kıssa-i Mûsâ‘da sahranın sihri dahî böyledir. Ya‘nî asâ-yı Mûsâ‘nın sihri ibtilâ‘ etmesi âlât-ı sihrin mevâddine göre değildir. Belki onlarla kâim olan hey‘ete göredir. Ve asâ-yı Mûsâ‘nın su‘bâniyeti dahî böyledir. Onun için asâ ke‘l-evveldir. Eğer su‘bâna mütehavvil olaydı asâ hakîkatten hâriç olurdu. Ve Mûsâ‘nın onu tenâvüliden imtinâ‘i heyet-i ârızası için idi. Onun için Kur‘ân‘da gelir: وَلَا تَخَفْ سَعِيدُهَا (Taha, 20/21) [Tut onu, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz.] Ya‘nî sîret-i ûlâya iâde olunmak cevâhir-i evvelin bekâsıyladır. Nitekim neş‘et-i uhrâda anâsır-ı ûlâ üzerine binâ olunup heykel-i insan hâsıl olur. Ve bundan fehm olunur kî âteşte serrâb vardır. Velakin yanıp yakılmak ister, tâ ki ol sırr-ı ilahî zuhûr ede. Ve yanıp yakılmadan murâd derd-i ilâhî ile fânî olmaktır. /

[16b]

Nazm:

*Benim derdim yazılmaz Yazıcıoğlundan artukdur
Onun sadrında bende baştan aştı kulzüm-i belvâ
Şevkîm tiryâka meyl eyler bu zehrin tâdını bilmez
Şevkim âşık değildir tutmadı ol lokma-i helvâ*

El-hâsıl evveli nûr-i muhabbet ve ondan nâr-ı aşktır. Ve ondan vasf-ı zâyid ile aslına avdettir. Zîrâ nâriyyet nûriyyetin vasf-ı ârizî olduğu gibi kî şiddet-i ihrâktır. Aşk dahî ifrâd-ı muhabbettir. Onun için Hakk Teâlâ'ya âşık itlâk olunmaz. Zîrâ sıfâtî i'tidâl üzerinedir kî kemâl-i Zât i'tidâl-i sıfâttadır. Ve aşk-ı mâsivâ söz olmakla insana ihtisâsı oldu. Zîrâ taalluka zâyidî vardır. Bu cihettendir kî zâhir dünyâ bâtın insan gibi nûr ve nârî câmi'dir. Nûrdan murâd nûr-ı kamer ve güneş ve nûr-ı sirâç ve emsâlîdir. Nâr ma'hûd âteşdir. Sebeb-i cem'iyet budur kî ba'zı bilâd-i bâridede nûr kifâyet etmeyip nâra ihtiyâç-ı kavî vardır. Arz-ı hârre ise böyle değildir. Onun için ba'zı kadîd olacâk nesneleri teşrîkle iktifâ ederler. Ve alâ-küllî takdîr âteş lâzımdır.

Teemmül eyle hâl-i nübüvvetî kî kable'l-bi'se cebeli Hirâ'da müteabbüd iken ba'zı evkâtta harâret derûna o kadar müşettid olurdu kî kendilerini cebelden aşağı tarh edecekleri gelirdi. Ekmeli'l-isti'dât olanın hâlî bu olacak, sâirler ne kadar şiddetli ateşe muhtâçlardır kıyâs oluna. Ve erbâb-ı ahvâlin dünyâda çektikleri meşâkk ve âlâmın cümlesi taltîf-i vücûd ve teclie-yi mir'ât içindir. Onun için hadîste gelir: اشد البلاء علي الانبياء ثم الامثل فالامثل [Belâların en şiddetlisi nebiler üzerine gelir. Sonra derecesine göre diğerlerine gelir.]²⁸⁹ Ya'nî enbiyâ ve kümmel-i evliyânın nûr-ı Zâtın kemâl-i zuhûruna isti'dâtları olmakla ol ma'nâ âyinelerine mün'akis oluncaya dek dest-i kahr ve celâlde sakâlet buldular. / [17a]

Pes, sâlik-i hakîkî neden ağlar ve ağlarsa ebedî gülmez zîrâ vâsıl olmaz. Ve bu fakîr Hakkı terk-i edep ve mazmûn-ı hadîs-i sâbika muhâlifdir. Yoksa şedâid-i enbiyâ ile mübtelâ oldum derdim. İşte bu tarîkin her hadvesinde bin bîm ve berzah vardır. Ve hadîste gelir: كنت يتيمافي الصغروغريبافي الكبر [Küçüklüğümde yetimdim, büyüklüğümde garib.]²⁹⁰ Gerçi bunda ba'zı hakâika müteallik işâret vardır. Velakin remz eder kî evveliden âhire dek demler ibtilâ ile güzereyler. Ve hiçbir makâmda

²⁸⁹ İbn Mâce, Fiten 23; Tirmizî, Zühhd 16; Dârimi, Rikak 67

²⁹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 277 (725)

insan bu neş'et-i dünyânın hükmü olan ateş celâlinden halâs olmaz. Ve gâyetî ibtilâ-i mevtidir. Eğerçi kî kümmelin intikâllerine karîb hâlleri bir miktâr hiffet üzerinedir. Nitekim sûre-i Nasr ona dâldır. Ve onda **وَاسْتَغْفِرُهُ** (Nasr, 110/3) [O'ndan bağışlanmanı dile.] buyurduğu nûr-i vahdet ile nâr-ı kesretin itfâ ve setrine işârettir. Ve seyl-i nişîb ve firâz hasebiyle aslı olan deryâyâ vusûle dek çağlayıp gürmekten hâlî olmadığı gibi insan dahî asla ve inâye girinceye dek o mesellî hâlden hâlî olmaz. Nazar eyle ihtirâk vaktinde hatabe kî hâlî nicedir. Sonra sırrını kül ile setr edip bir dahî ateş başgöstermez.

İşte nâr-ı aşktan sonra nûr-i muhabbet sûretî budur kî mahrûrun hummî ve gayrîden yângını gidip fi'l-cümle tâb kâlmaktır. Ve İbrahîm'in sûret-i nârla ibtilâsı hakikat-ı aşkla ibtilâsından sonra idi. Onun için muhterik olmadı. Zîrâ nûr-i hullet kalbinden cemî'-i eczâ-i vücûduna sârf olmuş idi. Nûrla nâr ise bir yerde müctema' olmaz. Bu sebeptendir kî mü'min sırât üzerinden murûr ederken nâr ona hitâb edip, **جُزَيْمُومَن فَاَن نُّورَكَ اطفاء ناري** [Çabuk geç ey mü'min, nûrun ateşimi söndürecek.] der.

Suâl olunursa: Cemî'-i kümmelde sereyân-ı mezkûr vardır, pes, niçin kimi şehâdet ve kimi gayrî yüzden mübtelâ oldular? Cevab budur kî: Ol ma'nânın her kâmile göre zâhir vücûdu ve zuhûru şart değildir. / Eğer zuhûr etse dünyâ cennet gibi olurdu. Ve havâss-ı nâs ibtilâdan kurtulurdu. Bu cihetten demişlerdir kî; ârifin bir yüzü vardır kî eğer ol yüzle görünse halk onu ma'bûd ittihâz ederlerdi, ba'zı nasârâ Meryem ve Îsâ'yı ittihâz ettikleri gibi. Ve bu mertebeden sonra ta'zîb ve ihrâk nerede kalır. Ve ol yüzden murâd bilâ-vâsita olan vech-i hâsstır kî nûr-ı Zât'a dâirdir. Ve bu nûr-ı Zât vech-i sıfât ile muhtecib olmakla halk-ı âlem kıyâs-ı nefis eylediler. Ve nûr-ı Zât dahî verâ-i perde bâş göstermedi. Nehâr-ı zemistânda şems gibi kî sihâb ile istitârından te'sîrî olmaz. Ve küre-i havâ ol te'sîre mâni' olur. Cesed-i insanla envâr-ı rûh gibi. Pes, şems yine ke'l-evvel olup ba'zı avârız hasebiyle nûru muhtefî olduğu gibi nûr-ı rûh dahî ke'l-evveldir. Ya'nî bâtın-ı insanda te'sîri var ve zâhirinde yoktur. Zîrâ zâhirinde olan âsâr-ı muhtelif nefis-i hayvâniyyenin âsârıdır. Fefhem cidden.

Ve hayât dedikleri nesne kî rutûbetle muttasıftır. Ateş onu nice ihrâk eder kî hîzem-i ratbî nâr ihrâk etmez. Pes, ihrâkı cihet-i câmia zuhûrundan sonradır kî yebûsettir. Ve yebûset hakikat-ı hayâta ârız olmaz. Zîrâ hakikat-ı hayât nefh-i

İlahîdir kî reşâş ile mevsûftur. Bil ki sûret-i hayâta ârız olur. Zîrâ sûret-i hayât turâba muttasıldır kî türâb yebûset ile mevsûftur. Bundan fehm olundu kî cehennemde muhterik olan sûret-i ceseddir. Yoksa hakîkat-ı vücûd ve nefs-i nâtuka değildir. Şol cihetten kî nefs-i nâtuka saâdet-i asliyye ile muttasıftır. Ve herkesin vücûdunda hayâtla Hakk’a irtibât vardır. Ve havâ Hayy ismine ve sû Muhyî ismine ve ateş Mümît ismine ve türâb Kâbiz ismine ve cemî‘-i eşyâ hallerine göre birer ikişer ve dahî ziyâde / esmâya mazhar olmuşlardır. Bu cihettendir kî ba‘zı meşâyih-ı rûm [18a] demiştir:

Yitirdim Yûsuf’u Ken‘ân ilinde

Bulundu Yûsuf ve Ken‘ân bulunmaz

Ya‘nî mahcûb iken eşyâya nazar-ı halk ile nazar ederdim. Ve bana Ken‘ân-ı kesretten gayrı nesne görünmezdi. Bu, cümle halktır, Hakk bunun neresîdir derdim. Sonra nazar-ı Hakk’la nazar müyesser olduktâ gözûme Yûsuf-ı vahdetten gayrı nesne görünmedi. Zîrâ eşyâyı mezâhir-i esmâ ve esmâyı dahî mazhar-ı müsemmâ gördüm. Bu ma‘nâdan ötürü nazarımdan ağıâr gidip yârdan gayrî kalmadı. Ya‘nî ağıâr dediğim meğer yârin sûreti imiş. Ben ise müşâhede ederdim. Ve bende hakîkat-ı rû‘yet yok idi. Nitekim pâdişâhı tebdîl-i câmede görenler bilmezler. Pes, müşâhede vardır. Velakin gayr olmak i‘tibâriyledir. Kâçan kî pâdişâh olduğı zâhir olup nazar-ı sultânî ile nazar ederler ona rû‘yet derler kî hakîkat-ı şühûddur. Ve bundan hâsıl oldu kî pâdişâh her hâlde raiyyetî bulur. Velakin raiyyet pâdişâhı sûret-i mütenekkirede gördükte bilmez. Bu sebepten denildi kî: وَلَكِنْ لَّا تُبْصِرُونَ (Vakıa, 56/85) [Fakat siz görmezsiniz.] Ya‘nî Hakk halka kendi nefislerinden akreb iken halk Hakkı görmezler, mâhîler deryâda suyu görmedikleri gibi. Hattâ mahkîdir kî bâlıklar müctema‘ olup; “Gelin varalım, falân yerde bir balık varmış kî suyu görmüştür derler. Suyu ondan soralım.” deyû ol balık katına geldiklerinde ol dahî, “Bu arada sudan gayrı nesne var idiğın bana gösteriniz. Ben dahî size suyu göstereyim” demiş.

Ve bu takrîr olunan kelâmdan Hakk’ı eşyâ ile takyîd lâzım gelmez. Zîrâ fi‘l-hakîka Hakk taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Belki merâtib hasebiyle nûrunun zuhûruna remzdir. Ve bu makâmın tafsîli vardır, zevk-i hakîkîye muhtâttır. Hakk Teâlâ izâka eyleye. / Zîrâ, zevk-i hakîkî olmadıkça ya ilhâd veya inkâr hâsıl [18b]

olur kî ikisi dahî mezmûmdur. Ve selâtine ve beğlere ve sâir avâmma ve havâssa gerekdir kî sırr-ı vahdetten haberdâr olalâr. Ve vahdet-i vücûdun zevkini kalblerinde bûlâlar ve tevehhüm-i teaddüdi izâle edeler. Vücûd-i mümkinden bahs ederlerse dahî vücûd-i vâcibe vesîle olmak üzerine bahs edeler. Zîrâ, maksûdu bi'z-Zât olana vücûd vâcibtir. Vücûd-i mümkün onun isârındandır. Rûh-i hayvânî, rûh-i insânînin isârından olduğu gibi. Eğerçi ki makâmına göre her biri Hakk'tır, zîrâ, fi'l-cümle vücûd tahtında dâhildir.

Ve nefs-i vücûda bâtil demek sahîh değildir. Meğer kî bâtil izâfî ola, muzill isminde dâhil olanlar gibi. Suâl olunursa kî; nefs-i vücûd Hakk olup isâr-ı vücûd dahî vücûd-i Hakk'a müstenid olıcak tahtı'e ve tazlîl neden lâzım gelir? Cevab budur kî: Tekâbul-i esmâdan nâşîdir ve illâ; إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56) [Benim Rabbim, hiç şüphe yok ki, doğru yoldadır.] mûcibince her nesne kendi tarîk-ı mahsûsi üzerinedir. الطرق الي الله بعدد انفس الخلائق [Allah'a giden yollar mahlûkatın nefisleri adedince.]²⁹¹ dedikleri ona nazardır. Zîrâ her mahlûkta bir nefs vardır; yâ zâhir veya bâtın. Ve her bir nefs Hakk'a muttasıldır. Zîrâ Hakk hâlıktır ve mahlûk Hâlık'tan munfasıl olmaz. Zîrâ halk umûr-i izâfiyyedendir. Fehmî sa'b nesnedir. Hakk muayyen ola.

Nazar eyle, câmi'in kayyımı yedinde olan fitîlden cemî'-i kanâdîl ve mesâbîh îkâd olunur. Ve ol fitîlden bir cüz'î nûr eksilmez, hemân evvelkî hâlî üzerine kalır. Ve kanâdîl ve mesâbîh itfâ olundukta cümlesinin nûri fi'l-hakîka nûr-i fitîlin bâtınına muttasıl olur. Zîrâ aslı envârdır. Bu cihetten aralarından cihet-i câmi'â vardır. Ve eşhâs-ı nâs suver-i kanâdîl ve mesâbîh gibidir kî pertev nûr-i zâtının ittisâliyle müşte'il olurlar. / Ve inde'l-mevt nûr-i hayât aslına rucû' eder kî nûr-ı [19a] Zâttır. Cesed aslına rucû' ettiği gibi kî tûrâbtır. Ve Kur'ân'da gelir: وَيُرْسِلُ الْآخِرَى إِلَى فِيمَسِكَ الَّتِي قُضِيَ عَلَيْهَا الْمَوْتُ أَجَلٌ مُّسَمًّى (Zümer, 39/42) [Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıyor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir.] Ya'nî imsâk-ı nefs-i nâtıkayı kendi Zâtına nisbet eyledi. Nitekim nefha dahî böyledir kî,

²⁹¹ Necmüddîn-i Kübrâ (ö.618/1221)'ya âit *Usûlü Aşere* adlı eserde yer alan bu söz ve onun şerhi için bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerh-i Usûl-i Aşere (Tasavvufî Hayat içinde)*, haz. Mustafa Kara, 2. bs., İstanbul 1996, Dergah Yay., s. 33 vd.

وَتَقَفْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ona rûhumdan üfledim.] dedi. Buradandır kî pîr-i tarîkatımız –kuddise sırruh– vakt-i ahîrde demiştir: Ol dosta gideren gitmem yabâna.

Ve hayât mevtle munkatı‘ olmak budur kî zav-i rûh zâhir ve bâtın cesetten munkatı‘ olur. Bu inkitâ‘dan ise fenâ-i sırf lâzım gelmez. Nitekim şems inde’l-gurûb zav’ını cümle metârihinden cem‘ eder. Ve vech-i arz zıll-ı mahz olur cesed gibi. Fe-emmâ fî nefsi’l-emr ol zav-i şemsle bâkîdir. Zîrâ şemse zevâl gelmez. Belki tahte’l-arz seyrle müstetir olur. Ve hayât menâmla munkatı‘ olmak budur kî zav-i rûh bâtın-ı cesedden munfasıl olur, zâhirden değil. Zîrâ zâhirî üzerine rûh-i hayvânî teneffüs eder ve eser-i hayât bâkî kalır. Velakin ona nısf-ı hayât derler. Onun için vârid olmuştur kî: النوم اخ الموت [Uyku ölümün kardeşidir.]²⁹² Ya’nî hâb mevte benzer. Şol ma’nâdan kî zav-i rûh bâtından munkatı‘ olmakta müştereklerdir. Ve bundan fehm olunur kî sâhibu’r-ru’ye olan rûh-i insandır. Velakin hayâl gözüyle görür ve illâ rûh aslında mücerredâtandır. Ve bu dahî zâhir olur kî rûh-i insânînin kemâlâtından hisse-mend olmayan kimse nâim gibidir. Ve nâim dahî hayvana benzer ki hayatı noksan üzerinedir.

Pes, insan-ı nâkîsa insan-ı hayvânîdir, insan-ı hakîkî değil. / Bu sebepten [19b] hadîste gelir kî: تمام عيناى ولاتنام عينا قلبى [Gözlerim uyur, ancak kalb gözüm uyumaz.]²⁹³ Nitekim bâlâda murûr eyledi. Ya’nî hâb dedikleri ma’nâ enbiyânın -aleyhimussellem- ve kezâlik kümmel-i evliyânın mertebe-i hayâline nüzûl eder fakat ve kalbleri ol ma’nâdan mahfûzdur. Zîrâ, kalbi Hakk’tan âgâh olan kimsenin gaflet sûreti ancak zâhirinde olur. Bâtını mahall-i vahy ve ilhâmdır. Ve eğer şöyle kî bâtınları dahî hâbla müstetir olsa avâmm-ı nâs gibi hâşâ ol halde insan-ı hayvânî olmak lâzım gelir. İnsân-ı kâmil ise her hâlde melekten berterdir. Melekte hâb olmayacak insan-ı kâmilde dahî olmaz. Ve zâhirde olan hâbî onu melek mertebesinden tenzîl etmez. Zîrâ, ona sûret-i hâb derler. Ve melek nûrdan mahlûktur. Nitekim hadîste gelir: وجعلني نوراً [Benim için nûr kıl.]²⁹⁴ Ya’nî anâsırının hükmünü izâle edip tabîat-ı latîfe mertebesinde melek gibi beni nûr kıl ve zulmet-i kesâfet-i

²⁹² Abdullah b. Mübârek, *Kitabü’z-Zühâd*, I, 79 (279); Taberânî, *Mu’cemü’l-Evsât*, I, 282 (219); Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 438 (2868)

²⁹³ Buhârî, Teheccüd 16, Teravîh 1, Menâm 24; Müslim, Müsafirîn 125; Ebû Davud Tahâret 79; Tirmizî, Mevâkit 208; Nesâî, Leyl 36

²⁹⁴ Buhârî, V, 2327 (5957); Müslim, I, 525 (763)

cesedden mahfûz eyle. Bu cihetten tıybî severler ve ‘ûd ve anber ve emsâlî ile dâim tetayyub ve tebahhur ederlerdi. Tâ ki hukm-i anâsır mestûr ola. Ve melâikenin nihâdına muhâlif nesne bulunmaya. Bundandır kî mülûk ve sâir kibâr-ı nâs ba‘de’l-vuzû’ tetayyub edip namâza kıyâm gösterirler. Tâ ki revâih-i kerîhe-i bedeniyye ve anâsır ile melâikeye eziyyet bulunmaya ve mahalli münâcâtta terk-i edep olunmaya. Ve ol vakitte isti‘mâl-i misvâkın fâyidesî dahî bundan zâhir olur. Zîrâ, dehân-ı insan güzergâh-ı Kur’ân’dır.

Ve anâsır kî cesed-i insanın erkânıdır. Onun kudûret ve râiha-i kerîhesini izâle lâzım gelecek avâriz-ı habîse ile telvîs-i dehân ve tednîsi ebdân etmenin ma’nâsî nedir? وما هذا الا الضلال [Bu dalâletten başka bir şey değildir.] Ve Kur’ân’da gelir: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (Zariyat, 51/56) [Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.] Ya’nî hikmet-i halk ibâdet-i Hakk’tır. / Ve ibâdet-i Hakk neşâtla ve tav’la olur. Yoksa münâfık gibi inkıbâz ve kerihle olmaz.

[20a]

Pes, âbide vâcibdir kî ol neşâtın esbâbını tahsîl eyleye tâ ki fermân-ı Hakk’ı istihsân edip esrârıyla kâim ola ve hilâfına olan zerâi‘î sedd eyleye. Zîrâ, hâşâ hilâf-ı istikbâh emre ve istiskâl tâate müeddîdir. Onun için bir kimse Allah Teâlâ bu tâati bize azâb etmişdir dese kâfir olur. Zîrâ tâat rahmettir, eğerçi nefse azâbtır. Zîrâ, tezkiye hâsıl olmadıkça ru‘ûneti bâkîdir. Ve tab’ın bekâsı Hakk’a hicâbtır. Ve Kur’ân’da, خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا (Bakara, 2/29) [O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.] vârid olduğu eşyâ-i nâfia‘-i tayyibeye göredir, eşyâ-i zârre-i habîseye göre değildir. Zîrâ, Hakk abdî kendinden teb‘îd eden esbâbî mübâh kılmaktan münezzehtir. Belki dâimâ takrîb eder. Ve esbâbını gösterir ve buyurur: فَفَرُّوا قُلُوبُكُمْ ثُمَّ دَرُّهُمْ فِي خَوْضِهِمْ (Zariyat, 51/50) [Öyleyse Allah’a koşun.] ve buyurur: يَلْعَبُونَ (En’am, 6/91) [(Onlara karşı sen) “Allah” de. Sonra onları bırak, boş laflara dalarak oyalansınlar.] İnsân, Hakk yolunda insanı ve belki kendi nefsinin bile terk etmek lâzım gelecek mâsivâ kande kalır.

Pes, mü’mine vâcibdir kî vücûdun zâhiri ve bâtınında münâfî-i teveccüh-i ilahî olan ahvâlini ıslâh ettikten sonra umûr-i takvîde dahî teşdîd eyleye ve tab’ şehvât-ı hasîseden ve nefis hevâ-yı mutaaden ve kalb zemâim-i ahlâktan pâk olmadıkça melekîyyet mertebesi nice hâsıl olur. Ma’a-hâzâ insan melekten âlîdir.

Zîrâ insan küll-i âlem melek ise cüz-i âlemdir. Küll ise cüzden eşrefdir. Ve melâike hakkında gelir: وَمَا مِثًا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ (Saffat, 37/164) [Bizden her birimizin belli bir makamı vardır.] Ya'nî melâikenin makâmât-ı sûriyye ve ma'neviyyesi vardır kî ona tecâvüz etmezler. Leyle-i Mi'râç'da Cebrâîl eşrâf-ı melâikeden iken Sidre'yi tecâvüz etmediği gibi. Rasûlullah ise -sallallahu aleyhi ve sellem- âlem-i terkîbin zirvesine vaz'-ı kadem / ettikten sonra seyr-i basît ile dahî nerelere erdiğini Allah bilir, elhak. [20b]

Şu kadar vardır kî ol makâm-ı vahdete duhûlde, انا العبد لاله الا الله [Ben kulum, Allah'tan başka ilah yoktur.]²⁹⁵ buyurdu. Ve ubûdiyyetini takdîm eyledi tâ ki ârifler bu remzi fehm eyleyip terk-i edep etmediler. Ve vahdet-i kesrette hıfz ideler. Ve bâtınları ne kadar nûr-i hakîkat ile memlû olursa dahî zâhirde ahkâm-ı şerî'ati ve Hakk takvâyı riâyet eyleyeler, aks etmeyeler, zîrâ ilhâd ve dalâldir. Ve bu makâmı ya'nî vusûl-i hakîkî ve ihtisâs-ı cenâbî hakkında buyurdular: لي مع الله وقت [Benim Allah'la bir vaktim vardır.]²⁹⁶ Nitekim bâlâda güzer etti.

Ve vakti tenkîr ve tahsîs ettiğinden zâhir olur kî o ma'nâ dâim değil idi. Eğerçi ki istiğrâk-ı şuhûd hâsıl idi. Ve buradandır kî buyurur: اجوع يوماً واشبع يوماً [Bir gün aç kalırım, bir gün tok.]²⁹⁷ Ya'nî ta'dîl-i sûrî kâh cû' ve kâh şib'ade olduğu gibi ta'dîl-i ma'nevî dahî kâh şuhûd-i âmda ve kâh şuhûd-i hâsdadır kî şuhûd-u evvel sâniye fi'l-cümle istitâr hâlidir. İşte cû'in fâyidesi budur kî bu cihetten batınlarına şedd-i hacir ederlerdi. Ve Hazret-i Ali'nin dahî -kerremallahu vechehu- âdetleri idi. Ve ehl-i hadîs bu ma'nâyı cerh ederler. Velakin mecruh olduklarındandır kî cû'la ilâc-ı tab' etmeyip hemezât-ı şehvâtla zahm-nâk kâlmışlardır. Belki ma'nâyı mezkûr erbâb-ı hakâik indinde sahîh ve müstekîmdir.

Ve sırrı budur kî hacerde siklet-i mâdde vardır. Rasûlullah'ın ise vücûd-i şerîfleri rûh-i latîfleri gibi âlem-i melekûte dâim hurûç kast ederdi. Pes, hacir-i sakîl ile ta'dîl bulundu tâ ki zemînde karâr-dâde olup ehl-i mülki Hakk'a da'vet ve makâm-ı vahdete irşât edeler. Pes, eğer ol şuhûd-i hâss ba'zı evkâtta olmayıp belki müstemir olsa hidmet-i teblîğ muattal kalırdı. Onun için intikâllerine / karîb فَسَبِّحْ بِحَمْدِ [21a]

رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ (Nasr, 110/3) [Rabbini öğerek tesbih et, O'ndan bağışlanmanı dile!] vârid

²⁹⁵ Kaynağına ulaşamadı.

²⁹⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 226 (2159)

²⁹⁷ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 192; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI, 292 (6089); Ali el-Kârî, *Kenzu'l-Ummâl*, VII, 344 (18616)

oldu. Zîrâ, ol vakitte emr-i teblîğ tamam olmuştu. Ve kendileri vuslat-ı Hakk’a muntazir idiler kî kesret-i vahdete rucû’i zamânî idi. Bu demde ise nûr-i vahdet ile istitâr gerektir. Ve buradan, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (İnşirah, 94/1) [Biz senin için göğsünü açmadık mı?] sırrı dahî zâhir oldu.

Nazm:

Âh kim bu âlem-i kesrette kaldım ben garîb
Âşinâdan dâr olup gurbette kâldım ben garîb
Gül cemâlinden cüdâ düştüm o yârin hayf kim
Bülbül-i şeydâ kî hasrette kaldım ben garîb
Nice demlerdir vatandan olmuşum mehcûr ben
Kandedir vuslat ile firkatte kaldım ben garîb
Derdime dermân umarken derd içinde kaldım âh
Mübtelâyı hicr olup mihnette kaldım ben garîb
Zevrak-ı dil Hakkı’yâ girdâb-ı aşka düştü çün
Böyle ser-gerdân olup hayrette kaldım ben garîb

Ey mü’min eğer hâb-ı gafletten bî-dâr oldunsa وَرَدَّ الْحَمْدُ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا [Öldürdükten sonra bizi diriltten ve ruhlarımızı bize geri veren Allah’a hamdolsun. Haşır O’nun huzurundadır.]²⁹⁸ deyû vird eyle. Zîrâ, ehl-i hâb vakt-i bîdârîde sûret-i yakaza ve hayât buldukları gibi sen dahî hakîkat-ı yakaza ve hayât buldun. Ve senin mevtin ancak intikâldır kî bir hâneden bir hâneye veyahud bir mahalleden bir mahalleye göçersen ve arz senin lahmini ekl etmeyip cesed-i evvel üzerine mahşûr olursun. Zîrâ, berekât-ı nefis-i kudsiyye-i tâhire cismine sârîdir.

Ve bu ma’nâdandır kî nüfûs-i kudsiyye erbâbı hakkında intikâl ile ta’bîr etmek gerektir. Zîrâ, onlarda hakîkat-ı mevt yoktur. Nitekim Kur’ân’da gelir: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (Bakara, 2/154) [Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz sezmezsiniz.] El-hâsıl bunlar ebedî ahyâ-i hakîkiyyedir. Zîrâ, feyz-i hayât-ı / zâtiye bulmuşlardır. [21b] Hızır aleyhissellem âb-ı hayâtla ilâ-ahiri’z-zamân zindegî bulduğu gibi. Çünkü

²⁹⁸ Buhârî, Deavât 7, 8; Müslim, Zikir 59; Ebû Davut, Edeb 98; İbn Mâce, Dua 16; Tirmizî, Edeb 28

zulmet-i sûre-i âlemde bâis-i bekâ-i cesed olan mâi'l-hayât buluna zulumât-ı vücûd-i Âdem'de dahî feyz-i hayât-ı câvîd bulunur. Velakin talebkâr olmak gerektir. Belki gerçi Hızır ol âba bilâ-taleb nâil oldu. Velakin neş'esinde ol ma'nânın husûlüne isti'dât var idi. Ve fi'l-hakîka lisân-ı isti'dâtтан matlûb olmuş oldu. Tâ ki 'ibâdallaha nefha-i rûh ve ifâza-i nefis ile hidmet-i İlâhî'de ola. İnsân dahî feyz-i ilahîye müste'id olacak gâh olur kî matlûb bi-lâ-taleb hâsıl olur kî ona cezbe-i İlâhiyye derler. Bu sûrette Hakk ona tâlib olmuş olur. Nitekim demişlerdir kî العارف صيدالحق [Ârif, Hakk avcısıdır.] Ve matlûbda sıfat-ı istiğnâ vardır. Onun için meczûblar ehl-i nâzar ve sâlikler ehl-i niyâzdır.

Ve bu fakîr Hakkı'ya nefis-i rahmânî birkâç kâminden menfûhdur. فله والمئة الحمد [Hamd ve minnet Allah'adır.] Biri pîr-i tarîkatımdır kî İstânbûl'da Mutavvel²⁹⁹ dersine meşgûl iken bin seksen bir târihinde ba'de'l-işrâk âlem-i ma'nâda sûre-i Fâtîha'yı mine'l-karn ile'l-kadem nefh etmiştir. Ve biri Hatmu'l-evliyâ'dır kî bilâd-ı Rûmiyye'den Üskûp'te mütevattın iken ağızıma nefh-i rûh etmiş ve libâs-ı dâbûlî ve ittikâ'-i asâ ve kerâ'dan -teemmül fî hazihi's-sülûs- men' etmişler ve avâm ve havâs arasında mütedâvil olan duhâne habîs ve harâmdır ve şârabı şeytânî ve nefsanîdir, demiştir. Ve biri küberâ-i tarîkimizden Bursa'da âsûde olan şeyh Üftâde'dir³⁰⁰ kî tarîk-ı fenâye irşâd eylemiştir. Ve biri uzamâ-i tarîkimizden Üskûdar'da mütevârî-i hân-ı fenâ olan şeyh Hüdâyî'dir³⁰¹ kî tarîk-i bekâye remz eylemiştir. Ve biri şeyh Abdülkâdiri'l-Geylânî'dir³⁰² kî Mekke-i Mûkerreme'de mücâvir iken Harem-i Ka'be'de zâhir olup esmâ-i ilâhiyyede terakkî vermiştir. Ve biri / şâmâtından ma'dûd [22a]

²⁹⁹ Evvelce medreselerde okutulan Arap edebiyatına dâir yazılmış meşhur bir kitap. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004

³⁰⁰ Mehmed Muhyiddin Üftâde (ö.988/1580N): 895/1490 yılında Bursa'da dünyaya geldi. 93 yaşları civarında 12 Cemaziyelahir 988 (26 Temmuz 1580) tarihinde vefat etmiştir. Aziz Mahmut Hüdâyî'nin şeyhidir. Onun zamanında Celvetî Tarîkatı en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. *Vakıat, Divan ve Hutbe Mecmuası* adlı eserleri vardır. Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 214; *Sahebiden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., 1995 İstanbul, c. 8, s.156

³⁰¹ Aziz Mahmut Hüdâyî (ö. 1038/1628): Celvetiyye Tarikatının kurucusu ve şairliği de olan, vahdet-i vücud anlayışına bağlı bir mutasavvıftır. Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş ve bu şekilde şöhreti günümüze kadar gelmiştir. Dergâhından pek çok ilim ve fikir adamı, şeyh ve mûsikîşinas yetişmiştir. Ona bağlı müelliflerin en meşhûru, İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, VI, 338

³⁰² Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 561/1165-66). Kâdiri tarikatının kurucusudur. Hazar denizinin güneybatısındaki Gılân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Geylânî nisbesiyle şöhret buldu. Daha sonra Bağdat'a geldi, burada tahsil gördü. Tarikata intisab etti. Bağdat'ta vefat etti. Bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, I, 243

olan cebele nâm-ı Kasabe’de medfûn olan meşhûr âlim İbrâhîm Edhem’dir kî zühde delâlet etmiştir. Ve biri Hızır’dır -aleyhissellem- kî hatîm-i Ka’be’de vakt-i seherde mülâkî olup hayr duâ eylemiştir. Ve duâsı ne vecihle olduğu burâda zikr olunmaz. Zîrâ, ezmânın müddeîleri kabul etmezler. Ve ol duâ Hatmu’l-evliyâ’nın *Fütûhât-ı Mekkiyye*³⁰³’si ebvâbından bir bâb-ı mahsûstur. رزقنا الله وإياكم حقائق ذلك الباب انه الفياض الوهاب

Nazm:

*Çok mu gördün bir fakîrin dânesi harman ola
Kalbinin her köşesi esrâra bir mahzen ola
Nice demlerdi kî ağlardı yetîm-i dehr olup
Fazl-ı Hakk’tan şimdi müsteb’id mi kalbi şen ola
Hâr içinde gördün ise bülbülü kılma aceb
Gide gide belki cây-ı sâha-i gülşen ola
Kiminin geç âçıla verd-i gülistân-ı dilî
Kimine neş vû nemâ sünbüül gibi erken ola
Her ne derlerse desinler Hakkıyâ ağyâr-ı Hakk
Yârdan âldın nazar çeşmin hele rûşen ola*

Ve takrîr-i mezkûrdan ma’lûm oldu kî hayât-ı sûriyye munkatı’ olur, hayât-ı hakîkiyye olmaz. Zîrâ rûh-i insânînin cemî’-i mevâtında cesede ve eczâ ve mevâdd-i cesede tealluku vardır. Ve ecel maktû’dur. Mahkîdir kî selâtîn-i mağribden birinin hâtunu gâyet dîndâr ve sâhibeti’l-hayrât ve’l-âsâr ve ehlullahdan birine mubâyê’a ve irâdet-i îsâr etmiş idi. Nâ-gâh merîza ve mevt-i müşrife oldukta irâdet getirdiği şeyh onun bâlîni üzerine gelip hâline muttali’ oldukta dedi ki “Sizin vücûdunuz mesâlih-i ibâde lâzım. Ve mâlınız hayra mevkûf ve mülâzım iken mevtiniz acebdir, size bir bedel verelim” dedikte pâdişah orada hâzır idi. “Yâ şeyh, bu ma’nâ mümkün müdür?” dedi. Ol dahî نعم deyû cevap / verdi. “Ve benim bir kerîmem vardır ki hâlâ [22b] hadd-i zenâne-reşîdedir. Ona bu hâssanı sultâna fedâ edelim” deyû oradan kıyâm gösterip gelip hânesinde duhterine bu hâli arz edecek duhter dahî pederden terbiye

³⁰³ Muhyiddin İbnü’l-Arabî (638/1240)’nin tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseri. Kitap hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Erol Kılıç, “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, *DİA*, XIII, 251

bulmuş ve ârifâtan olmuş idi. Rûy-i rızâ gösterdikte fi'l-hâl muhtazara olup kâbızı'l-ervâha revân-ı pâkinî teslîm ve âfât-ı dünyâdan cesed-i nazîfini selîm eyledi. Ve ol hâtûn sıhhat bulup nice demler dahî bu sarây-ı sipençde demler sûrdü. İşte, الصَّدَقَةُ تَرَدُّ [Sadaka belayı defeder, ömrü uzatır.]³⁰⁴ esrârından biri dahî budur. Zîrâ hayrât ve hasenâtî sadaka-i mâliyyesi olduğu gibi şeyhin kerîmesi dahî sadaka-i nefsiyesî oldu. Ve tûl bekâ buldu. Eğerçi bu ma'nâ amîk ve fehmi-i dakîk nesnedir. Fe-emmâ ecel-i külliyyâtta ise dahî bu makâmda muallakâtta idi. Ve ehlullahtan olan ricâlin böyle tasarrufât-ı acîbesi vardır. Avâmm-ı nâsa kerâmet-i evliyâ haktır demek kifâyet eder. Ma'a-hâzâ bir nefis bin nefse mebsûd olmak mümkündür.

Mervîdir kî Şeyh Mûsâ es-Sedrânî³⁰⁵ kî Hatmu'l-evliyâ'nın şeyhi olan Ebû Medyen Mağribî'nin³⁰⁶ ekâbir-i ashâbından idi. Bir gün ve bir gecede yetmiş bin hatim edirdi. Sırrı budur ki gün ve gece yirmi dört sâattir, seksân yedi sene ve âltı aya mebsûd olıcak her gün ve her gece başına âdet üzerine bir hatme düşer. Pes, bize nisbetle yirmi dört sâat ve ona nisbetle o kadar müddet tavîle olur. فسبحان الله القادر [Kâdir olan Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.].

Ve mahkîdir kî bir kimse Mısır'da hânesinden hamîrin alıp fırına tabh için götürür iken cünûp olmakla hamîrî kenâr-ı Nîl'e koyup berâ-yı iğtisâl sûya ğavs ettikte kendini bir şehirde buldu kî Mısır'a bir aylık mesâfe idi. / Orada altı yedi sene kadar meks ve teehhül ve evlâdî olduktan sonra bir gün orada berây-ı iğtisâl bir sûya ğavs edip ser gösterdikte kendini Nîl kenarında buldu kî hamîrî henüz orada dûrurdu. Hânesine geldikten sonra mütezevvic olduğu şehre haber irsâl edip hâtûnunu ve evlâdını istid'â eyledi. Onlar dahî ba'de zamân gelip birbirlerini bildiler. Ve nice müddet bir yerde muâşeret kıldılar. Ve bunun emsâlî tayy-i zamân ve mekân ve basta

[23a]

³⁰⁴ Benzer bir hadis "Sadaka vermede acele edin. Çünkü belâ sadakanın önüne geçemez." şeklinde geçmektedir. Bkz. el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 25

³⁰⁵ Şeyh Musa Sidrânî: Şeyh Ebû Meyden Mağribî'nin arkadaşlarındandır. Hakkında anlatılan menkıbe için bkz. Abdurrahman Camîî, *Nefehât'ül-üns min hazarat'il-Kudüs*, trc. Lamiî Çelebi, Sağlam Kitabevi, İstanbul, s. 1018

³⁰⁶ Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelûsî (ö.594/1198): Medyenîyye tarikatının kurucusu Kuzey Afrikalı mutasavvıftır. Ebu Meyden'in özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs mutasavvıfları üzerinde güçlü ve kalıcı etkileri olmuş, tesiri Yemen'e kadar yayılmıştır. İbnü'l Arabî, Ebû Medyen'den şeyhimiz diye söz eder. Ancak onunla görüştüğünü doğrulama imkanı yoktur. Ancak Ebû Medyen'in talebelerinden faydalanmış, ona hayran olmuş ve tesirinde kalmış, söz ve menkıbelerini çeşitli eserlerinde zikretmiştir. Bkz. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 239; Tahsin Yazıcı, "Ebû Meyden", *DİA*, X, 186

müteallik âsâr-ı kesîra vardır. Ve bundan nefesin imtidâdı ve sadaka ile nefsin tûl-i bekâ ve müddetinin ezdiyâdı fehm olundu.

Nazm:

*Ey Receb Pâşâ, bu ma'nâ müjde olmaz mı sana
Bâb-ı ömr ü devlet-i câvîd açılmaz mı sana
Bir elin hân-ı sehâ ve bir elin bahr-i atâ
Hakk senin eyliklerin ecrini kılma mı sana
On yedi yıl hâ vü dû kâf ola gûyâ kûh-i kâf
Sû-be-sû etrâf-ı âlem hep seçilmez mi sana
Nakş-ı mihr-i saltanat Allâhu vâhid okunur
Sânî isneyn atlas bir gün biçilmez mi sana
Der bu Hakkı devr-i dünyâ âhire ermezden ön
Aşkla bezm-i cihânda câm içilmez mi sana*

Suâl olunursa kî, خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ (Mülk, 67/2) [Ölümü ve hayatı yarattı.] medlûlu nedir? Cevab budur kî eser-i mevt ve hayâtı îcâd ve izhâr eyledi demektir. Bu ise sıfat-ı Hâlik'tır. Zîrâ cümle halk bir yere gelseler nefh-i rûha ve dahî 'idâm-ı eser-i hayâta kâdir değillerdir. Onun için Kur'ân'da gelir فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ (Yasin, 36/83) [O halde her şeyin mülkü ve tasarrufu (hükümleri) elinde bulunan Allah'ın şanı ne yücedir.] Ya'nî her nesnenin melekûtu ve rûhu kabza-i Hakk'tadır. Eğer kabzını halk etmese melekû'l-mevt ona kâdir olamaz. Ve mevt kıyâmette sûret-i kebş-i emlahde temessül edip beyne'l-ceneti ve'n-nâr Yahyâ aleyhissellem yediyle zebh olursa gerektir kî / bir dahî ehl-i cennet ve nâra mevt âriz olmasa gerektir. [23b] Onun için, يا اهل الدارين خلود ولا موت [Ey iki dünya halkı! Ebedi bir hayat yaşayın, ölüm olmasın.]³⁰⁷ denilse gerektir. Ve Yahyâ yediyle zebh olunduğu isminde ve müsemmasında olan sırr-ı hayâta dâirdir. Onun için istişhâd olundukta hûnî cûş eyledi. Ve ol kân üzerine yetmiş bin kân olmadıkça sâkin olmadı.

Ve kümmel-i evliyâ dahî böyledir. Ya'nî bir zâlim onlardan birini yâ katl veyahud aksâ-yı arza nefî-i aksâ eylese -kî o dahî katl hükmündedir- kendisi katl

³⁰⁷ Buhârî, IV, 1760 (4453); Müslim, IV, 1188 (2849); Tirmizi, IV, 791 (2557)

veya nefiyle mübtelâ olduktan sonra nice bin âdemin dahî hizlânına sebep olur. Zîrâ hadîste gelir: اَشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَيَّ مَنْ قَتَلَ نَبِيًّا وَقَتْلَهُ نَبِيٌّ [Allah'ın gazabı bir nebi öldüren yada bir nebî tarafından öldürülenin üzerine şiddetli olur.]³⁰⁸ Verese-i enbiyâ ise enbiyâ hükmündedir. Belki bu ümmetin ekâmili metbû'larına tab'iyet ile muâmelede muzâiflerdir. Onun için hulefâdan Hazret-i Osmân ve Haseneyn hazerâtının demleri için meydân-ı celâlde sad-hezâr serler galtân oldu. Ve her biri sicnullahta cezâsını buldu. Ve Mansûr-ı Hallâc'ı³⁰⁹ katl eden pâdişâh ve vezîrin başlarına neler geldi ve ne âteşler yandı tevârîhte mübeyyendir. Ve bizim asrımızda emr-i mezkûrun nazîri zuhûr eyledi. Ve ne ma'nâdan olduğunu kimse bilmedi.

Pes, mülûk ve vüzerâya gerektir kî heves ve şehvâta tâbi' olmayalar ve kelâm-ı Hakk'ı kabul edeler ve aġrâz-ı nefsâniyyeden hazer kılalar ve dahî لمن ويل [Şefâatçileri hasımları olan kimselerin vay haline!] remzini fehm edeler. Ve bir kimsenin hakikatinden tefât etmedikçe muâhezeye kıyâm göstermeyeler. Ve ehl-i garazı istima' etmeyeler. Zîrâ demişlerdir kî، من يسمع يخل Ve illâ eser-i zulm serî'dir. Husûsan kî erbâb-ı hâle taalluk eyleye. Bu sebepten zamânımızın ricâlinden hoşnûd değiliz. اصلحنا الله وإياهم [Allah bizi ve onları ıslah eylesin.] Ve hayât-ı feres ünsâ-yı belkâ' sûretinde temessül eder. Nitekim Cebrâîl râkib / olurdu. Ve bastığı yerleri çemenzâr kıları. Ve ünsâ sûretinde olduğu fi'l- [24a] hakîka onu sütünü iktizâ etmez. Zîrâ, âlem-i melekûtten olmakla hakikat-ı sâlisidir. Belki o sûrette zâhir olduğu netâcına delîldir kî velûdun eseri veledi olduğu, onun dahî eseri feyz-i hayâtıdır. Ve hadîste gelir: سوداء ولود خير من حسناء عقيم Ya'nî akîm olan beyâz hâtundan velûd olan siyâh efdaldır.³¹⁰ Zîrâ onda sırr-ı tenâsul vardır. Hakk Teâlâ ise avâlimin zevâhir ve bevâtınını biribirine bend etmiş ve sûrî ve ma'nevî nice netîce göstermiştir. Onun için buyurur: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahman, 55/29) [O, her gün yeni bir iştedir.] Ya'nî ân-ı gayr-ı munkasım yoktur kî onda şuûne-i İlahiyyeden bir şe'n olmaya, îcâd ve i'dâm ve i'tâ ve men' ve i'zâz ve izlâl ve isbât ve nefî ve emsâlî

³⁰⁸ Buhârî, Megâzî 24; Müslim, Cihad 1060; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 492

³⁰⁹ Ebû'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922): Hallâc-ı Mansûr adıyla tanınan, "enelhak" sözü ile tenkide uğrayarak idam edilmiş bir mutasavvıftır. Tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli büyük mutasavvıflardan olan Hallac'ın sözleri ve menkıbeleri çağlar boyunca Müslümanlar arasında derin izler bırakmıştır. Bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, XV, 377

³¹⁰ Müslim, Nikah 49

gibi ve ecsâm ve ervâhın taallukât ve nikâhâtın tekâsürundan selâsil-i memdûda ve zürriyyât-ı mevsûle olup tecellî-i ilâhî efzûn olur. Ve esmâ ve sıfâtın merâî ve mecâlîsi kesret ve külliyyet bulur.

Ve bu ma'nâdandır kî Arab katında remke ya'nî kısrâk dedikleri fers makbûldur. Bağl mehcûrdur, zîrâ akîmdir. Ve Burâk'ın ba'zı a'zâsı bagle müşâbih olmaktan fî nefsi'l-emr bağl olması lâzım gelmez. Belki Burâk bâlâda zikr olunan feresi'l-hayattır. Ve bundan fehm olunur kî erbâb-ı bakâ ehl-i fenâdan efdaldır. Zîrâ erbâb-ı bakâ gâlibâ irşâdla me'mûrlardır kî hayr-ı zâyiddir. Ve bir kimsenin bir ma'nâda kemâlî olup çerâğî olmasa onun çerâğî evkât-ı karîbede muntafî olur ve ocağı söyünür. Nazar eyle kî Rasûlullah aleyhi vesellem bir A'râbînin îmânî için ne kadar teşmîr-i sâk ederlerdi. Zîrâ onda sevâd-ı İslâmî teksîr vardır. Ve kâh, vâhid ke'l-elif olur. Nitekim meşhûrdur. /

[24b]

Nazm:

*Ocağında yânsın çerâğım diyen
Ocağı söyünmezden odun yaksın çerâğ
Ko yânsın kıyâmet olunca o nûr
Görünsün güneş var zav-i îrâğ*

Nazm:

*Bostân-ı âlem içre kıl nazar-ı serv-i sehî
Çünkü olmaz meyvesi olur bu bâğın kûtehî
Ser çeker tâ sidreye meyl-i hüner eden gedâ
Sern-i gûn eylerler âhir bî-hüner serkeş şehî*

Ve inde's-sûfiyyeti'l-muhakkikîn hayât sıfat-ı vücûdiyedir kî zât-ı Hakk'la kâimdir kî ol Zât'a hüviyyet derler. Nitekim Kur'ân'da gelir: هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (Mü'min, 40/65) [Daimî bir hayat sahibi ancak O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur.] Ya'nî hayât ve ulûhiyyet sıfat-ı hüviyyettir. Ve hüviyyet-i Zâtîyye taayyün-i ilâhînin evvelî ve âhiri kelâmıdır. Nitekim taayyün-i kevnînin evvelî rûh-i Muhammedî ve âhiri neş'e-i insâniyyedir. Ve yevm-i isneyn kî lisân-ı Türk'te Pazartesi derler, onun

hareketi sıfat-ı hayâtandır. Onun için âlemde hayy olmadık nesne yoktur. Ve mütekeffil saâdet-i dâreyn ve Sultânu'l-kevneyn sallallahu aleyhi vesellem ol gecenin seherinde teşrîf-i âlem-i şuhûd etmişlerdir. Zîrâ rahmet-i âlemiyândır ki hayât bahşendedir. Bu sebeptendir kî her leyle-i isneyn ebvâb-ı cennet açılır ve Ebû Leheb mukâbele-i müjde-i mîlâd-ı Nebevîde bir câriye âzâd ettiği için ol gece leheb-i nâr ve ateş-i dûzah ve harâret-i dilî kat' için bir miktâr sûyla müntefi' olur.

Nazm:

*Ey furûğ-i rûyi âlem-tâbî reşk-i af-tâb
Ravza-i adn olur âb-ı ârızından feyzyâb
Bu leheb-i dûzahde feyzinden olacak müsteftz
Cennet içre mü'mine kevserden olmaz mı şarâb*

Ve ism-i Hayy bi-hasbî's-sülûk dâire-i hâmisededür kî nefis-i râziye mertebesîdir. / Turuk-i Hakk erbâbı meyânında müşterek olan esmâ-i Zâtiyyedendir. [25a] Zîrâ feyz-i hayâta sebep ve tarîk-ı hüviyyet olmağa ensebtir. Ve deryâ sûret-i hakîkat ve sırr-ı cemî' olmakla râkib-i sefîne olanlara vird *يا حي يا قيوم* dur.

Nazm:

*Bu hakîkat bahrîdir bunda kenâr olmaz beğim
Gayrı deryâda bu dürrü şâhvâr olmaz beğim
Sırr-ı pâkin lâyezâlî kalb içinde gizlîdir
Genç mahfîdir ki her kez âşikâr olmaz beğim
Katrenî deryâyâ ve hurşîde ir gör zerrenî
Vârını yok et ki bundan özge kâr olmaz beğim
Âh âşık şu'le-i nâriyle zer-mencûk-i alem
Dil gibi mülk-i bedende hûnkâr olmaz beğim
Şîşe-i nâmûsi sertâbâ şikest etmek gerek
Bu melâmet meclisîdir bunda âr olmaz beğim
Pend-i Hakkı-i gedâ-yı şâh isek de kıl kabul
Hakk dilinden söyler ânda ihtiyâr olmaz beğim*

Ve demişlerdir kî “Hayy ve Kayyûm” ism-i a‘zamdır. Suâl olunursa kî, pes gayrîleri ism-i asgar olmak lâzım gelir. Ve Kur’ân’da gelir: *قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ* (İsrâ, 17/110) [De ki: İster “Allah” deyin, ister “Rahmân” deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O’nundur.] Ya’nî hangi isimle zikr edersen cümlesi esmâ-i hüsnâdır. Cevab budur kî: Esmâ-i hüsnâ olmakta iştirâklerinden sonra birbirlerine nisbet ile cem‘iyyeti ve ihâtada tefâvütleri vardır. Nitekim sûre ve âyât-ı Kur’âniyye kelâm-ı kadîm olmakta müstereklerdir. Velakin ba‘zı vücûhla aralarında müfâzala vardır. Nitekim ba‘zı bûlegâ demiştir: *عَ كَي بَوَدَّتْ* [“Tebbet yedâ”, “Yâ arzubla‘î gibi olsun diye.] Ya’nî suver ve âyâtın belâgat ve fesâhat ve iştîmâl-i fezâil ile tefâvütleri vardır. Ve bundan kelâm-ı Hakk’a noksan lâzım gelmez. Belki cümlesi kemâl-i İlahîdir. /

[25b]

Binâen alâ-hâzâ, İsmullah ve İsmu’r-rahman ve İsmu’r-rab ve İsmu’l-hayy ve İsmu’l-kayyûm esmâ-i câmiadandır. Ve mütekellimînden Ebû İshak İsferânî³¹¹ doksân dokûz esmâyı yirmî beşe tenzîl edip ol yirmî beşi sâir esmâyı câmi‘ bulmuştur. Velakin sûfiyye-i muhakkikîn on ikiye tenzîl etmişlerdir kî hâlâ erbâb-ı halvet ve ashâb-ı celvet ihsâ ederler. Eğerçi, yedîye dek müttefekun aleyh ve mâ fevki on ikiye dek muhtelefun fih ve bu tefâvüt dahî mübtedîye göredir. Zîrâ müntehî yanında her isme ism-i a‘zam denilir. Şol cihetten kî kuvvette olan maânî fi‘le gelmiş ve her birinde cemî‘-i esmâ sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin ism-i ihtisâsîsi vardır. Ona göre ol ism-i a‘zam olur. Nazar eyle kî bir kimse küttâbtan olsa meselâ, ona ism-i a‘zam bâşhalîfe olmaktır. Eğerçi bu hilâfetin mâverâsında dahî nice merâtib vardır. Velakin tarîkına göre i‘tibâr olunur. Ve velâyet-i Şâm gibi kî sâire göre uzamâ-i esmâdandır. Velakin sadâret-i uzmâ kî cemî-i vilâyâtı câmi‘dir. Ondan ve sâirlerden a‘zamdır. Pes, tarîfta olan kimse müste‘idd ise menzile erişir. Eğer matlûb-i kesbî ise ve eğer ihtisâsî ise nâil olmaz.

³¹¹ Ebû İshâk Rûknüddîn İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-İsferâyînî (ö. 418/1027): Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhidir. Nişâbur ile Cürcân arasında bulunan İsferâyîn’de doğdu. Daha sonra Bağdat’ta kelâm ve usûl-i fıkıh dersleri aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra Nişâbur’da kendisi için inşa edilen medresede ders okutup bir çok öğrenci yetiştir. Taberî, Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Beyhakî, Abdülkerim el-Kuşeyrî gibi âlimler onun öğrencisi oldu. Nişâbur’da vefat etti. Ebû İshak el-İsferâyînî, Eş‘ariyye’nin sistemli bir kelâm ekolü haline gelmesine katkıda bulunan âlimlerden biridir. Bkz. Salih Sabri Yavuz, “İsferâyînî, Ebû İshak”, *DİA*, XXV, 515

Mahkîdir kî aktâbtan biri intikâli vaktinde kutbiyyetini oğluna recâ eylemiş. Hitâb-ı İlahî vârid olmuş kî, “Kutbiyyet mertebedir kî mîrâs olmaz. Velakin ulûmundan ona dahî ifâza edelim” denilmiş. Pes, kutbiyyet saltanat gibi ihtisâsîdir kî herkese mîrâs olmaz. Vüzerât ise velâyet gibidir kî umûr-i kesbiyye sûretindedir. Ve bir kimse ol meretebe ehlinin nazarını almak dahî ol meretebeden hisse-mend addolunur. Seyr eyle kî meclis-i sultâna dâhil / olan kimsede sultân gibi nahvet ve [26a] istikbâr vardır.

Ve sultânü’l-ârifîn Ebû Yezîdî’l-Bestâmî’den –kuddise sırruh– menkûldür kî, “Kıyâmette cemî’-i enbiyâ benim sancâğım altında mahşûr olsa gerektir.” demiştir. Ya’nî tahte’l-livâ-i Rasûlillah’de –sallallahu aleyhi vesellem– mahşûr olurlar. Nitekim gelir: آدم ومن دونه تحت لوائ يوم القيامة [Âdem ve onun aşağısındakiler, kıyamet gününde benim sancağım altındadırlar.]³¹² Velakin Ebû Yezid’in sultânü’l-kevényne ziyâde ihtisâsî olmakla livâyı kendine nisbet etmiştir. Nitekim Havvâs-sı Sultân ve Havvâs-sı vezîr, livâ-i sultân ve livâ-i vezîre bizim sancağımız derler. Şöyle kî: Eğer onun tahtında ecnebî görseler bizim tahte’l-livâmızda neylersin deyû redd ederler. Garîb ma’nâdır ki sırrını ârifler bilirler. Ve evliyâ-i ümmetin ba’zı enbiyâ üzerine tefevvuk iddia ettikleri buradandır.

Ve Muhammediyye³¹³ kitâbında gelir: ع دانه كيم آدم يدي كركوهر اولسه باقميم [Âdem’in yediği tâneyi cevher olsa bile bakmam.] Ya’nî Rasûlullah bakmaz veyahud Âdem arza hubûd ve aşkla ibtilâsından sonra cennette ekl ettiği dânei kendim fi’l-mesel gevher olsa, ki hazâin-i mülûkta bulunmaz Mâriye’nin gûş-vâreleri gibi, Âdem ona bakmaz. Zîrâ cennette baktığı siyâh ve sepîd-i çeşm gibi âk ve karayla ibtilâdan mukaddem idi. Ve âk ve karâdan murâd cemâl ve celâldir ki خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd, 38/75) [Kudretimle yarattım.] âyetinde yedeyn ile murâd onlardır. Eğerçi ki gayriyi işârâtı dahî vardır. Bundan fehm olunur ki kemâl-i insânî tadrîcîdir. Ve vesîle-i kemâl aşktır. Velakin mürebbîye mevkûftur.

³¹² Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 16 (11); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 281 (2546); Tirmizî, V, 308 (3148)

³¹³ Yazıcıoğlu Mehmed’in (ö. 1451) Hz. Muhammed’in hayatını anlattığı mesnevî formunda kaleme alınmış eseridir. Bursevî bu mesnevîyi *Şerhu’l-Muhammediyye* (*Ferâhu’r-rûh*) adıyla şerh etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586

Nazm:

*Sîmurg-i kâfâ uğradım aldım haberleri
Gördüm verâ-i kâfta bisyâr eserleri
Aktâb hidmetinde güzër etti demlerim
Ednâya oldu onların a'lâ nazarları
Pâk olsa n'ola âyinem üstât elindedir
Sâfî olan derûn çeker mi kederleri
Bir kaldı gitti ikiliğim anla sırrımı /
Râh-ı Hudâ'da eyledim üç dört seferleri
Kâne erince çektiğini hiç bilir misin?
Zinhâr verme bilmeze Hakkı güherleri*

[26b]

Ve kibâr-ı ulemâ-i zâhir ve bâtından olup gubâr-ı hâkpâ-yı dîde-i evliyânın ismdi. Ya'nî Muhammed bin Alî el-Hakîm et-Tirmizî³¹⁴ -kuddise sırruh-buyurmuştur ki: “Rabbul’l-izzeyi hâbda hezâr-ı kürre sûret-i beşerde mütemessil gördüm. Ve bana buyurdu ki: Eğer zevâl-i îmândan havf edersen salât-ı fecrin farz ve sünneti arasında kırk bir kerre bu duâyı oku. Ve ol duâ budur ki zikr olunur: يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ اسْأَلُكَ أَنْ تَحْيِيَ قَلْبِي بِنُورِ مَعْرِفَتِكَ يَا اللَّهُ ارْحَمْنِي بِرَحْمَتِكَ يَا رَحِمَ الرَّاحِمِينَ Teemmül eyle, bu duâdaki hayy ve kayyûm isimleriyle bed’ edip gâyetinde rahmet matlûb ve mesûl oldu. Ve ândan murâd rahmet-i hâssadır ki nûr-i ma’rifet ile ihyâ-i kalbdır. Zîrâ, ma’rifetullah olmadıkça kalb meyyit ve hâne-i muzlim gibidir. Ve nefis ve şeytân nûr-i zikr ve nûr-i ma’rifet ile matrûd ve muhterik olur. Gayri nesne onlara kâr etmez, etse dahî te’sîri kalîl olur.

Ve ma’rifetten murâd zât ve sıfât ve efâl-i Hakkı ma’rifettir ki merâtib-i ilahiyyedir. Ve mezâhir-i esmâ olan eşyâya ittilâ’dır ki merâtib-i kevniyyedir. Ve bu merâtibde niceleri ilhâda düşüp aşk tâifesinden olurlar. Zîrâ hatırlı yerler ve mezâlik-

³¹⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Hasan et-Tirmizî (ö. 320/932): Velilik konusundaki görüşleriyle tanınan Tirmizî, Tirmiz’de (Özbekistan) doğdu. Ahmed b. Hadraveyh, Yahyâ b. Muâz gibi büyük sufîlerin sohbetinde bulundu. Hâtemü’l-evliyâ kavramını ilk ortaya atandır. Nasıl bir hâtemü’l-enbiyâ varsa bir de hâtemü’l-evliyâ vardı. Hâtemü’l-evliyâ sadece velilerin en sonuncu değil aynı zamanda makamı en yüksek olandır, ondan daha mükemmel bir veli yoktur. Özellikle Muhyiddin İbn Arabî onun bu nazariyesine çok önem vermiştir. Bkz. bdülfettâh Abdullah Bereke, “Hakîm et-Tirmizî”, *DİA*, XV, 196

i akdâm olan mahaller vardır. Onun için Kur'ân'da gelir: وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ (A'raf, 7/180) [Onun isimlerinde sapıklık eden mülhidleri (inkârcıları) terkedin.] ve yine gelir: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'am, 6/91) [Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar.] ve hadiste gelir: مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ [Ma'rifetini hakkı ile bilemedik.]³¹⁵

Pes, ma'rifet-i kemâle gerektir ki ilhâd ve dalâl ve zındık ve ittihâd ve hulûl ve emsâlî inhirâftan / necât hâsıl ola. Ve bu ma'rifet fi'l-cümle zevka muhtâttır. [27a] Tarîk-ı mahsûsî zikr ve riyâzet ve mücâhedâtıdır. Ve fi'l-hakîka dâd-ı ilahîdir. Ve bu ma'rifettendir ki hayy ismi ile insanın ve sâir eşyânın kıyâmını bile ve kayyûm ismi dahî böyledir. Mahkîdir ki mağribde kibâr-ı meşâyihdan bir kimse var idi ki ona Ebû Abdullah bin Cüneyd derlerdi. Velakin mu'teziliyyü'l-mezheb idi ki infâz-ı vaîd ve halk-ı ef'âle kâil ve ism-i Kayyûm ile abdin tahallukını inkâr ederdi. Tâ ki Endülüs'te Hatmu'l-evliyâ elinden şarâb-ı irşâd-ı müsekkîyi'l-hitâm nûş edip zikr olunan mâdde-i selâse mezhebinden rucû' eyledi. Ya'nî kibâr-ı ulemâ ve meşâyihdan ma'dûd iken henüz ma'rifetinde noksan ve kusûr var idi. Ve Hatmu'l-Evliyâ taraf-ı Hakk'tan ona rahmet-i hâssa oldu ki sû-i fehm ve kusûr-i ma'rifetinden halâs oldu. İşte bu dahî isti'dât hâlidir. Ve bizim zamânımızda ba'zı şuyûh varta-i ilhâda düşmüş idi. Akrânı olanlar ilhâdını te'yîd eylediler. Ve kendi dahî musırr oldu. Eğerçi onu irşâda kâdir kimse var idi ve âhir-i sultân elinden mesmûm oldu.

Pes, ayne'l-yakîn hâsıl olmadıkça sâlik berzâh-ı ilimden halâs olmaz. Ve bu makûleler sırr-ı hayât ve nûr-i hayâdan mahrûmlardır. Onun için vuzûda gâsl-ı vech ederken, اللَّهُمَّ اجْعَلْ وَجْهِي وَجْهَ الْحَيَاءِ وَوَجْهَ الْحَقِيقَةِ وَوَجْهَ الرِّضَاءِ [Allahım! Yüzümü haya yüzü, hakikat yüzü ve rızâ yüzü kıl.] demek gerektir. Ve bunda Hakk Teâlâ'nın menâmda ru'yeti sahîh olmağa delâlet vardır. Zîrâ Rasûlullah -sallallahu aleyhi vesellem- birkâç defa hâlet-i insilâhta ve beyne'n-nevm ve'l-yakaza Hakk Teâlâyı şâbb-ı emred sûretinde görmüş ve belki hâlet-i yakazada sokâk-ı Medîne'de ona mulâkî olduğu tefsîr-i Râgıb İsfehânî'de³¹⁶ ve emsâlinde musarrah ve müsellemdir. Zîrâ görünen niseb ve izâfâtan tecerrüdü hasebiyle hüviyyet-i zât değildir. / Ve ona [27b]

³¹⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 410

³¹⁶ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Müfaddal (ö. 503): Hanefi mezhebine mensup bir müfessirdir. Tefsîre dâir yazmaya başladığı bir eseri tamamlayamamıştır. Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin baş taraflarını ancak yazabilmiştir. *Tefsîru'l-Kur'an, Müfredât-ı Elfâzı'l-Kur'an*, vb. eserleri vardır. Bkz. Ömer Nasuhî Bilmen, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1955, s. 263

nâzırdır ki hadîste gelir: نور اني اراه [Gördüğüm bir nurdur.]³¹⁷ Ya'nî nûr-i mücerred mer'î olmak mümkün değildir. Husûsan ki nûr-i şems gibi şa'saânî ola. Ve illâ mümkündür nûr-i kamer gibi ve sehâb-ı rakîk ile muhtecib olan şems gibi. Pes, kamer ve şems-i muhtecib ikisi ru'yette berâberdir. Ve Kur'ân'da gelir: اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Nur, 24/35) [Allah göklerin ve yerin nûrudur.] Ya'nî Allah'ı Teâlâ'nın nûr sıfâtı vardır ki nûr zât üzerine medd olunmuştur. Nitekim tenzilde gelir: نُورٌ عَلَى نُورٍ (Nur, 24/35) [Nûr üstüne nûr.] Ve bu nûrle Hakkı idrâk etmek mümkün olur ki ona idrâk-i basarî derler. Yoksa nûr-i şa'saânîyi basar idrâk eylemez. Nitekim Kur'ân'da gelir: لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ (En'am, 6/103) [Gözler O'nu idrak edemez.] Zîrâ zamîr hüviyyete râci'dir.

Ve leyle-i Mi'râç'ta vâki' olan rü'yet âlem-i nûrda idi ki ahadiyyet-i eczâ ve kuvey ile ru'yettir. Zîrâ, kalb-i râî kâlib ve kâlib dahî kalb sûretine girip nûriyyet-i asliyyeleri ile görürler. Zîrâ insanın hakîkatı mir'âtü'l-hazreteyindir. Ki hazret-i ilahiyye ve hazret-i kevnîyyedir. Ve hazret-i kevnîyyede rütbe-i hicâbiyye bâkîdir ki rütbe-i mazhardır. Fe-emmâ hazret-i ilahiyyede hicâb yoktur. Zîrâ abdin Cenâb-ı Hakk'a bilâ-vâsıta olan cihetîdir. Pes, insan-ı kâmilin isti'dâdında vardır ki cemî'-i taayyünâtta mutlak olan Hakk'ı idrâk eyleye. Velakin bu idrâkin aslı makâm-ı tefrîdle tahakkuktan gelir. Ve kün zâta ve gaybu'l-gayba tecâvüz etmez. Zîrâ bu mertebede idrâk müteazzerdir.

El-hâsıl eğer ilmin ve eğer şuhûdun makâm-ı ma'lûmu vardır. Eğer âlim ve eğer müşâhid bu makâmın mâverâsında ilm ve müşâhededen âcizdir. Zîrâ, tavr-ı akl ve ilm ve şuhûddan hâriçdir. Ve fukâhanın rü'yet-i hayâliyye ve misâliyye ve sıfâtıyyeyi inkâr ettikleri bâtıldır. Zîrâ bizim şerîatımızın tenzîh ve teşbîhi / câmia [28a] olduğun cehldir. Ve ehil ve nâ-ehil adem-i teşhîsten nâşîdir. Zîrâ ru'yette hayâliyyeye nice havâss ehildir. Nitekim İmâm-ı A'zam'dan ve gayrîlerinden mervîdir. Ve bu fakîr Hakk'ı ya dahî vâki' olmuştur. Ve şâbb-ı emred sûretinde temessül etti ki sûret-i beşeriyenin ekmeli's-suver olduğuna dâirdir. Ve ba'zı a'mâl-i hasene dahî sûret-i insanda temessül ettiği dahî ona nâzırdır. Ve ahassu'l-havâssın âlem-i itlâkta müşâhedeleri müsellemdir. Zîrâ, sırrını mâsivâdan tecrîd ve alâka ve mülâhazasını

³¹⁷ Müslim, İman 291; Tirmizî, Tefsîr 53

bi'l-küllîyye taktî' eden kimse tecerrüd-i zâtla münâsebet bulup ol vechile idrâk eyler. Ve rü'yet-i hayâliyeyi inkâr eden cihet-i itlâktan olan ru'yet-i eşeddi inkârla inkâr eyler. Ve Hakk'a aslâ vücûd göstermez. Ve âhir yâ muattileden veya sûfestâyyeden olur. والعياذ بالله تعالى [Allah'a sığınırız.].

Nazm:

*Gelûn ey dostân gelûn
Yârimden haber vereyin
Eğer bilmezseniz bilin
Yârimden haber vereyin
Bellidir yârimin izi
Açıktır dostumun yüzü
Feyze kândırayın sözü
Yârimden haber vereyin
Zâhir ve bâtını soydum
Aşkın deliline uydum
Menzil nerededir duydum
Yârimden haber vereyin
Nûr-i berk odur her yöne
Açıp gözünü baksana
İ'timâd edersen bana
Yârimden haber vereyin
Sâlik-i Hakk olur isen
Nefsi toprâk kılar isen
Hakkı'ı dost bilir isen
Dostumdan haber vereyin*

Ba'dezâ, bu mahalle gelince alâ-mâ fetehallahu ism-i Hayyin ba'zı hakâiki irâd olundu. Eğerçiki esrâra nihâyet yok ve hükm-i İlahiyye gâyet çoktur. Velakin bizim irfâna bu câm kâffî. Ve sofrâ-merdâne bu mâide kâfîdir. والحمد لله علي نعمه والشكر له [Hamd Allah'ın nimetlerine, şükür keriminin bolluğunadır]. /

[28b]

EL-İSMU'S-SÂNÎ: EL-ALÎM

*Ey ilmine mağrûr olan gel bu ilimden nükte bîl
Gir zerre denlû var ise aklın onu idrâk kıl
Tahkîka berzahtır bu söz, idrâke ma'nîdir bu göz
Görmek dilerse yüz yüze çeşminde koma zerre kıl
Mûsâ onun hayrânıdır hem Hızır ser-gerdânîdir
Bu, ma'rifet meydânîdir, bunda gerektir ehl-i dîl
İlm-i ledünnî nâmîdir, sâkî-i Hakk'ın câmîdir
Âriflere in'âmîdir, zevkin sürerler muttasıl
Gel meclis-i irfâna gel âr etme Hakkı'dan el âl
Fırsat demîdir fi'l-mesel kalmaz sana bu ay ve yıl*

Ma'lûm ola ki Allah Teâlâ'nın ilmi Zâtı gibi kadîmdır. Zîrâ, Zâtı'nın evveliyeti ma'lûm olamayacak ilminin evveliyeti dahî ma'kûl değildir. Şu kadar vardır ki ilmin eseri mertebe-i İlahiyye'den zâhir olmuştur ki bu mertebe ahadiyyet-i zâtiyye ve ahadiyyet-i sıfâtiyyeyi câmia ve muhîttir. Ve ilm-i hâdis kevnî, ilm-i kadîm vucûbî mukâbelesindedir. Ve Hakk'ın ilmine hâdis demek taalluku i'tibâriyledir. Nitekim Kur'ân'da gelir: حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ (Muhammed, 47/31) [Tâ ki cihâd edenleri bileyim.]

Pes, ne kadar bi'l-fi'l ve bi'l-kuvve mevcûd var ise cümlesi Hakk'ın ilminde tafsîlen meşhûddur. Zîrâ ol mertebede her mevcûdun ayn-ı sâbitesi vardır. Velakin ilm ve ayn hallerinin birbirlerine nisbetle nev'ân tefâvütleri vardır. Ve Hakk Teâlâ'nın eşyâ-i gayrı mütenâhiyeye ilmî muhîddir. Ya'nî gayr-ı mütenâhî olan vucûd, gayr-ı mütenâhî olan ma'lûmât ve mukadderât ve murâdâta taalluk etmiştir. Ve Allah Teâlâ bilir ki eşyâ gayrı mütenâhiyedir. Pes, Allah Teâlâ'nın ilmi eşyâ-i gayrı mütenâhiyeyi muhîddir deyû bilmek kâfidir. Ne vechile bilir deyu suâl etmek iyi değildir. Zîrâ, bu makâm havâss-ı evliyânın ulûmundandır.

Ve Allah Teâlâ'da ittifâkî ve keyfemâ ittefeka iş yoktur. / Belkî cümle ef'âlî [29a]
ilm-i sahîh üzerine mebnîdir. Onun için sun'î metîn ve kârı müstahkemdir. Nitekim

Kur'ân'da gelir: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَوتٍ (Mülk, 67/3) [Rahmân'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin.] Nitekim ism-i evvelde murûr eyledî. İnsandan ise kâhîce ittifâkî nesne vâki' olur. Ve kasdî olduğu sûrette dahî noksandan hâlî değildir. Zîrâ ilminde noksan olduğu gibi âlâtla müzâvele eder. Ve âlât üstâz elinde olursa da ol kârî tekmîlden kâsırdır. Hakk ise esbâbla muâleceden münezzeh olup her fi'li kün hitâbî üzerine mebnîdir. Onun için enbiyâ ve evliyâdan tasarrufât-ı acîbe ve havârik-ı garîbe sudûr etti ki sâir halk ondan âcizdir. Zîrâ, onların ef'âlî kün emrine menûddur. Ve bu emrin rûhî izn-i İlahîdir. Pes, bir kimse bir husûsta izn-i İlahî olmadan kün dese eseri zuhûr etmez. Zîrâ meyyit gibidir ki hayy ve hareketten memnu' ve maktu'dur.

Mahkîdir ki, belde-i Bursa'da âsûde Seyyid Buhârî³¹⁸ -ki Emîr Sultan demekle şöhretyâbtır- Yıldırım Bâyezid Hân'ın kerîmesi Hundî Sultânî tezevvüc ettikte Yıldırım bu ma'nâdan âgâh olacak, ikisinin bile katline kırk nefer âdem gönderip mukâbele-i Emîr'e geldiklerinde Emîr, onların üzerlerine *إِن كَانَتْ إِلَّا صَيِّحَةً* (Yasin, 36/29) [Sadece bir gürültü oldu, onlar da hemen sönuverdiler.] okuyup nefha edecek, ol nefes tîz te'sîr-i celâlden cümlesinin vucûdları pejmürde ve kadîd olup meks ve irtâr-ı ankebût-i kahra doluştular. Yerleri hâlâ Kadîdler Türbesi deyû ma'rifidir. Ve Mevlânâ Fenârî³¹⁹ ol vakitte kâzî-i Bursa ve müftî-i sultân olup bu hâle vâkîf olıcak sultân ol vakitte Manîsâ semtinde bulunmakla ona nâme tahrîr edip teskîn-i sâire-i gazab şâhî kıldı. Ve illâ sûre-i Yâsîn'de olan ashâb-ı karye gibi ahâlî-i Bursâ'nın cümlesi helâk olurlardı. /

[29b]

Nazm:

Evliyâyâ dokunma ki âhir

Bağrına kahr-ı Hakk'dan ok dokunur

³¹⁸ Emir Sultan (ö. 833/1429-30): Asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. Seyyid olduğu için "Emîr" ünvanı verilmiştir. Buhâra doğumludur. Hac dönüşü Anadolu'ya gelmiş ve Bursa'ya yerleşmiştir. Yıldırım Beyazîd'in kızı Hundî Hatun ile evlenerek onun damadı olmuştur. Hüseyin Vassaf, onun Kübreviyye Tarikatının Nurbahşiyye koluna mensup olduğunu yazmaktadır. Hakkında çeşitli menâkıbnâmeler kaleme alınmıştır. (Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 287; Hüseyin Algül-Nihat Azamat, "Emir Sultan", *DİA*, XI, 146)

³¹⁹ Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislâmı ve büyük velî. İsmi Muhammed olup, babasının Hamza'dır. Nisbeleri Rûmî ve Fenârî, lakabı Şemsüddîn'dir. 1350 (H.751) senesinde Fener köyünde doğdu. Bu köyde doğması veya babasının fenercilik sanatıyla meşgûliyetinden dolayı "Fenârî" nisbetiyle meşhur oldu. Bkz. *Evliyalar Ansiklopedisi*, I-XII, Fazilet nşr., İstanbul 1993

Âltına hânı mezellet döşenip

Üstüne sûre-i Yâsîn okunur

(Bakara, 2/255) قال الله تعالى : يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ve arkalarında ne varsa hepsini bilir.] Ya'nî Allah Teâlâ'nın ilmi ezeliyyât ve ebediyyâtı muhîttir: وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (Bakara, 2/255) [Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiç bir şey kavrayamazlar.] Ya'nî halkın ilmi ise Hakk'ın ta'lîmi kadardır. Pes, âlimu'l-gaybi ve'ş-şehâdeti Hakk'tır اَحَدًا عَلَى غَيْبِهِ (Cin, 72/26-27) [O bütün gaybı bilir. Fakat gaybını hiç kimseye açmaz. Ancak seçtiği elçiye açar.] Ya'nî Allah Teâlâ ba'zı havâssına ba'zı guyûbu bildirir. Onun için demişlerdir ki: لا يعلم الغيب فقد اخطاء فيما اصاب من قال ان نبي الله من قال ان نبي الله لا يعلم الغيب فقد اخطاء فيما اصاب [Kim Allah'ın nebîsi gaybı bilmez derse, isâbet ettiğinde hâtâ etmiştir.] Hatâsı budur ki cemî'-i guyûbun ilmini selb etti ve isâbeti budur ki gayb-i mutlakın ilmini Allah Teâlâ'ya muzâf kıldı. Fefhem cidden.

Ve umûr-i müstakbelenin külliyyâtı Nebiyyullah'a ma'lûm idi. Bu sebepten ihbâr eyledi. Ve cümlesi vâkıa mutâbık geldi. Zîrâ sâdık ve mesdûktur. Eğerçiki ilm-i Hakk'a nisbetle cemî'-i âlemin ilmi bir usfûr-i minkârinde katre gibidir. Onun için buyurur: وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (İsrâ, 17/85) [Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.] Ve bu hitâbda nebiyyullah dâhil olduğu sûrette killet-i ilmî, ilm-i Hakk'a nisbetledir. Ve illâ ulûm-i evvelîn ve âhîrîn sûfre-i ihâtasına mâ-hazar, husûsan ki ilm-i Hakâik-i külliyye câm-ı kalbine şarâb-şekerdir. Ve hadîste gelir: لا احصي ثناء عليك [Seni gerektiği şekilde övemem. Sen kendini övdüğün gibisin.]³²⁰ Bunda ihâta müteazzer olduğuna delâlet vardır. Zîrâ, ilim eğer kesbî ise mahsûr ve muhâddır. Ve eğer keşfî ise miktâr-ı husûlî, miktâr-ı zuhûru nûr-ı Zât'a râci'dir. Rütbe-i kiyânda ise ihâta-i kâmile ve zuhûr-i tâm mümkün değildir. Bu cihettendir ki ba'zı vâridâtî nisyân ve adem-i hıfz ve zabt vâki' olur. Ve ol vârid olan mahalle kâbil bulmayacak muzâyakadan geri döner ve aslına avdet eder / ki âlem-i gaybdır. Ve ol [30a] gayb fi'l-hakîka ol sâhib-i vâridin bâtın-ı vücûdîdır. Zuhûru hasebiyle zâhir ve butûnî hasebiyle bâtın denilir. Bilmeyen onu hâriçten geldi kıyâs eder. Nazar eyle ki nûr-i çeşm usbe-i mücevvefede îdâ' olunup oradan çeşme muttasıl olur. Ve çeşm onunla

³²⁰ Müslim, Salât 222; Tirmizî, Deavât 75; Ebû Dâvud, Sâlât 148; İbn Mâce Duâ 3

eşkâl ve elvânî mutâlaa kılar. Kaçan ki ol usbede ba‘zı âriza zuhûr ede, ol nûrun çeşme ittisâline mâni‘ olur. Ma‘a-hâzâ zulmet-i âriza da nûrîne ke‘l-evveldir. Havâss-ı nâsda hıfz ve zabt böyle olıcak kıyâs eyle ki avâmm-ı nâsın hâli nicedir. Onun için değme ru‘yâyı seçmezler. Ve derece-i hayâlden hadd-i keşfe geçmezler. Ma‘a-hâzâ, zuhûrât-ı İlahiyyeye meclâ olmakta cümlesi berâberdir. Bu sebeptendir ki ehl-i sülûk riyâzetle taltîf-i vücûd ederler. Tâ ki âyînelerine envâr-ı gayb mün‘akis olup şuhûd ve ihâtaya bâdî ola. Meşhûrdur ki, şeyh Irâkî³²¹ irâdet ile bâb-ı mürşide geldikte ol gece dörtyüz vâkıa gördü. Ve cümlesin zabt eyledi. Keyfiyyetini gören bilir. Ve bu ma‘nâda meşârib-i enbiyâ ve evliyâ tefâvüt üzerinedir, ekmelî Hatmu‘l-Enbiyâ ve Hatmu‘l-Evliyâ’dır. Teemmül eyle ki sûre-i En‘âm def‘aten vâhideten nüzûl etmiştir. Pes, onu def‘î zabt ve hıfz ve ulûmunu ihâta etmek ne kadar kuvvettir idrâk oluna. Efrâd-ı ümmetten olanlar ise yalnız nazmını hıfz etmek lâzım gelse bir kaç gün idmâna muhtâçtır. Ve Hatmu‘l-Evliyâ dahî bu sîret hâli üzerinedir. Zîrâ def‘aten vahideten ayn-ı sâbitesinin cemî‘-i ahvâlî ta‘rîf olunmuş ve ne kadar kitâb te‘lîf edip her birinin zımnında ne denli ulûm derc olunacaktır, beyân kılınmıştır. Kütüb-i musannefesi alimallah bin cilde bâliğ olmak gerektir. Fa‘rif cidden. / [30b]

Nazm:

*Ne gelir ne geldi misli onun
Devr idelden beri bu çarh-ı felek
Zâhiri nûr ve bâtını ma‘mûr
Şeyh olunca cihânda böyle gerek*

Nazm:

*Cihân bir cân ve Şeyh-i Ekber onun feyz-i cân-bahşı
Bu bezme gelmeyen insan olur hayvân gibi vahşî
Yâzılmaz levh-i sîmîn-sipihre böyle bir sûret*

³²¹ Fahreddin Irâkî (688/1289)’nin asıl adı İbrâhim b. Abdilgaffar-ı Hemedânî’dir. Sühreverdîyye tarikatının pîri Şehâbeddin es-Sühreverdî’nin halifesi olan Bahâeddin Zekerîyyâ’ya mürid oldu. Yirmi beş yıl Mûltan’da ona hizmet ettiti. Ölümünden sonra onun yerine geçti. Daha sonra önce Umman’a, akabinde Hicaz’a giderek hac farızasını yaptı. Daha sonra Anadolu’ya giderek Konya’da Sadreddin Konevî’nin hizmetine girdi. Ondan İbn Arabî’nin eserlerini okudu. Tasavvuf tarihinin en önemli eserlerinden olan *Lema‘ât*’ı burada yazdı. Bkz. Orhan Bilgin, “Fahreddin Irâkî”, *DİA*, XII, s. 85

*Ne Şâvur ve ne bihzâd ve ne mânî gördü bu nakşı
Yedibin yılda erdi menzil-i maksûda bu yolda
Felek âltı yüze doğru sürerdî hayli dem rahşî
Onunla cenk eden kâfirlerin hâli yamân oldu
Onunla sulh olan mü'minler oldu âkibet yahşî
Bugün ferzend-i ekber dedi İsmâil Hakkı'yâ
Gezer pây-ı peder ile onun için arşî ve ferşî*

Ba'dezâ, insanın ibtidâ hâli taklîddir ki âhare bilâ-delîl iktidâdır. Nitekim dâr-ı İslâm'da neşvü nemâ bulanlar ki ekserî mukallidlerdir. Zîrâ ebeveyne veya ehl-i beldeye tâbi'lerdir. Ve bu makâma işâret edip hadîste gelir: كل مولود يولد علي الفطرة الخ [Her doğan çocuk İslâm fitratı üzerine doğar.]³²² Nitekim ism-i evvelde murûr eyledi. Ya'nî bir kimsenin ebeveyni veya ehl-i beldesi ne makûle dîn üzerine ise onların câzibesıyla ol dîn üzerine kâılır. Ve asl ve fer' ve sıhhat ve sakamınî aramaz. Husûsan ki tarîk-ı sedâdden inhirâfı zîyâde ola. Ya'nî mizâcına hükm-i imkân gâlip ve aklına şehvet müstevlî olup i'tidâlden meyl eyleye. Ve ba'dehu hâli bi-tevfikillahi Teâlâ ilme'l-yakîndir ki vucûd-i Hakk'ı ve vucûb ve vucûdu ve vahdeti ve sıfât-ı İlahiyye ve kemâlât-ı Rabbâniyeyi nazar ve istidlâl ile bilmektir. Velakin bu nazardan murâd eserden müessire istidlâldır. Yoksa tertîb-i mukaddemât etmek değildir. Zîrâ her kesin makdûru değildir. Pes, bir kimse seyl-i vâfir veya bir dıraht-ı / müntehâyı eczâ mütevâfiri gördükte sübhânellah dese hadd-i taklîdden çıkar. Zîrâ, [31a] böyle demekten maksûdu Allah Teâlâ'yı aczden tenzîhdir. Ve sun' ile kemâl-i kudretine istidlâldır.

Ve ilme'l-yakîn odur ki onda aslâ şek ve şüphe olmaya. Eğer âlime bir mâddede izdırâb gelse onun hâline ilim demezler. Onun için ilim yakîne muzâf oldu. Zîrâ yakîn, ilmin kalbte istikrârıdır. Yoksa nefis-i ilm değildir. Onun için ilme'l-yakînin izâfeti leys-i esed gibi ahz edenler hatâ ettiler. Pes, onun izâfeti beled-i Bağdâd gibi âmmın hâssa izâfeti kabîlinden olur. Zîrâ her belde Bağdâd olmadığı gibi her ilim dahî yakîn ya'nî râsih ve müstekir olmaz. Onun için ulemâ-i râsihîn memdûh oldular. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ (Âl-i İmran, 3/7) الآية

³²² Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 6; Tirmizî, Kader 5

[İlimde derinleşmiş olanlar] Nice ulemâ vardır ki bir nesne üzerine akd-i kalb ettikten sonra fesh edip bir gayri vecihle dahî akd-i kalb eyler. Ve evvel bulduğu kendine cehl olur ve keşf-i za'îf hayâli dahî böyledir. Onun için her keşfe ve her ilme i'tikâd ve i'timâd yoktur. Belkî o makûle libâstan ârî olanın hâli ondan ahsen olur. Bu cihetten vârid oldu ki عليكم بدین العجائز [Size lazım olan kocakarı îmanıdır.]³²³ Ya'nî dîn-i kadîm ve i'tikâd-ı umûm nâsın üzerine ise siz dahî ol akd üzerine ölünüz. Bu sebepten ba'zı ümmîleri ulemâdan efzal kıldı.

Hikâyet olunmuştur ki, tefsîr-i kebîr sâhibi Fahreddîn er-Râzî³²⁴ -ki âlim-i zamânî idi- ve onu ba'zı töhmet ile pâdişâh-ı Belh habs edip müddet-i tavîle zindânda kaldı. Ve mağrûr ve müdde'î olmakla ilim yüzünden halâsa bir çâre bulmadı. Âhir gecesinde ki sabâhı onu katl etseler gerek idi. Ol gece iğtisâl ve tâib ve müstağfir olup “Yâ Rabbe'l-âlemîn cümle kulların ve câriyelerin a'lâ ve ednâ dîn-i ilhâdtan ne i'tikâd üzerine ise ben dahî ilmimi şöyle koyup elân onların i'tikâdları üzerineyim” / deyip levh-i dili nakş-ı tasavvurâtta sâde ve ulûm-i nazariyyeden [31b] tahliye edip ertesi af olundu. Ve ekser-i mütekellimîn husûsan Muhammed Şehristânî³²⁵ evâhir-i a'mârda makârim-i aczde karâr edip insâf ettiler. Ve reîsu'l-etubbâi'l-İslâmiyye Ebû Ali Sînâ'dan³²⁶ dahî menkûldur ki, demiştir: يموت وليس له اعصام الوري بمغفرتك [Bildigi şeydeki ilminden başka bir şeyi elde etmemiş olduğu halde ölür.] Ve yine onun kelimât-ı makbûlesindendir ki gelir: عجز الواصفون عن صفتك ثب علينا فاننا بشر ما عرفناك حق معرفتك [Senin mağfiretinle verâya yapışmak, vafedenler senin sıfatını vafetmekte âciz kaldılar. Tövbemizi kabul et. Muhakkak ki biz beşeriz, ma'rifetini hakkıyla bilemedik.]

Nazm:

³²³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 92 (1774)

³²⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210): Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi. VI. (XII.) yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Fahreddîn er-Râzî kelâ, fıkıh usulü, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Dirâyet metodunu kullandığı *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsîri en önemli eseridir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, XII

³²⁵ Muhammed b. Ebî'l-Kâsım Abdulkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/): Eşârî kelamcısıdır. 40'a yakın eseri vardır. *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri en meşhurdur. Bkz. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, haz. M. Kemal İnâl-Avni Aktuğ, İstanbul 1955, c. II, s. 91

³²⁶ Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037): İslâm Meşşâi okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi, *el-Kanûn fi't-Tıb* kitabıyla meşhur olmuş İslam filozofu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, XX

*Nedendir bu inilti ok ucundan yaya sorsunlar
Cihânda ağlatan yoksulu kimdir bâye sorsunlar
Bilenler söylemezler bilmeyenler yâ neden söyler
Şehirde var ise bir âlim ve dâniya sorsunlar
Neden girdâba düştü zevrakdân sihr-i ilm içre
Onu ayne'l-yakîn ehli olan deryâya sorsunlar
Cehâlet bir marazdır kim etibbâ ondan âcizdir
İlacın belki Lokmân-ı Hakîm âsâyâ sorsunlar
Niçin hâmûş olur bülbül zemistâne erecek âhir
Neden söyler zebânî tûfî-i gûyâyâ sorsunlar
Nedir şol kimyâ ve sîmyâ dedikleri halkın
Yüzünden bellidir bir sâhib-i sîmâyâ sorsunlar
Cihân emn u emân olsa gerek derler dem-i âhir
Onun sırrını ey Hakkı Receb Pâşâyâ sorsunlar*

Ve zikr olunan ilimde çok kimseler dalâlete dûşmüş ve da'vâ ucundan başına hengâmeler uçmuştur. Ve buradandır ki tâife-i sûfiye tecellî ilmi derler. Velakin bu mertebenin sâhibi ilm-i mücerred ile sâhib-i irşâd olmaz. El-hâsıl, ilim eğer kesbî olup ahkâm ve şerâi'a taalluk ederse ondan hisse-mend olanlar cehl-i şerî'atten halâs olurlar. Ve eğer keşfî olup ma'ârif-i İlahiyyeye dâir ise ondan behremend / olanlar cehl-i tarîktan necât bulurlar. Velakin ikisinin dahî irşâdı tâm değildir. [32a] Zîrâ evvelkinin irşâdı zâhir şerî'ate ve ikincinin ki dahî zâhir tarîkatadır. Şol vecihten ki ilim mertebesidir. Ve ayn olmadıkça irşâd mümkün değildir. Zîrâ, fi'l-cümle a'mâ gibidir. Ve a'mânın sözüne uyup sâlik olan kimse âhir bir çâhire serengûn olur. Nazar eyle ki tarîk-i hacda ve gayrîde ehl-i tecrübe olanları delîl ittihâz ederler. Mutlakan, ta'rîf-i aklîye iltifât etmezler. Hattâ zamân-ı risâlette dahî vakt-i esfârda bir pîş-rev ta'yîn olunurdu. Zîrâ Kur'ân'da gelir: وَمَا أَذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ (Ahkaf, 46/9) [Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyedilene tabi oluyorum.] Ya'nî umûr ve ahvâl-i cüz'iyeyi bilmek muktezâyı nübüvvetten değildir.

Pes, vahiy ve ta'rif-i İlahî olmadığı mevâzı'da re'y ve delîl ile amel olunur. Velakin mu'cize muktezâyı nübüvvettendir. Zîrâ, te'yîd içindir ki serkeşân-ı dehr onunla ser-fürû ederler. Ve kâr-ı teblîğ tamam olur. Kerâmât-ı evliyâ ise böyle değildir. Zîrâ evliyâ ashâb-ı da'vet değildir. Belki ihtiyârla mübâyâ'a edenleri irşâd eder. Ve bunlar tebşîr-i İlahî ile hüsn-i hatmelerin bulurlar. Fe-emmâ halktan ketm ederler. Zîrâ i'lâma zarûret yoktur. Enbiyâ ise böyle değildir. Belki ba'zı umûr-i hafîyye-i nefsiyeyi liecli'z-zarûreh kavimlerine izhâr ve ifşâ ederler. Ve bu husûsta taraf-ı Hakk'tan me'zûnlardır. Ve hiçbir nesne ile iftihâr etmezler. Belki قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ (Yunus, 10/58) [De ki, "Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla sevinç duysunlar."] mûcibince fazl ve rahmeti Hakk'a nazar ederler. Ve belki fazl ve rahmet içinde mufzil ve rahîmi müşâhede kılarlar. Ve onunla evkâtı hûş olur. Ve hadîste gelir: أَنَسِيْدُ وَلَدَ آدَمَ وَلَا فَخْرَ [Ben âdemoğlunun efendisiyim, övünmek yok.]³²⁷ Veled-i âdemden murâd bi-hasbî'l-'urfî nev-i insandır. Pes, nev-i insandan ilim ve ma'rifet ve kemâlâtta efzal olacak melâikeden ve sâirden dahî eşref olur. Ve fahri ubûdiyyet ile olur. Zîrâ, / ubûdiyyet mertebe-i halk ve rubûdiyyet mertebe-i [32b] Hakk'tır. Ve Kur'ân'da gelir: وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ (Cin, 72/19) [Allah'ın kulu (Hz. Peygamber) kalkmış O'na dua ederken...] Ya'nî Rasûlullah'ın -sallallahu aleyhi vesellem- bir ismî dahî Abdullah'dır ki indellâh eşref-i esmâdır. Ve Kur'ân'da gelir: إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا (Meryem, 19/93) [Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) Rahmân'ın huzuruna kul olarak çıkmasın.] Ya'nî ehl-i semâ ve ehl-i arz ve belki cümle eşyâ ubûdiyyet ile muttasıftır. Velakin Rasûlullah'ın ubûdiyeti cümleden ekmeldir. Şol cihetten ki ariftir. Zîrâ, ubûdiyyetinde kemâli ma'rifeti miktârındır, ma'rifeti ise etemdir.

Ve Hatmu'l-evliyâ dahî böyledir. Onun için asrında ve sâir a'sârda onun zevkinde zevk-i ubûdiyyeti zâik yoktur. Zîrâ meşhed-i ekber ve vâris-i ekmeldir. Ve vârisin kemâli mevrûsün minh kemâline tâbî'dir. Pes, her kim ki ekmeli'l-isti'dât ola metbûun ilim ve ameli ona ekmeliyyet ile intikâl eder. Kâmil ve nâkısın dahî hâli ona göredir. Pes, saâdet ol kimseye ki kendi vücûdunun zulmetini nûr ve vücûd-i Hakk'la izâle eyleye ve sünen-i lâyiha-i nebeviyye ile amel edip nûrun alâ nûr ola. Ve

³²⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 234 (616); Tirmizî, V, 308 (3148); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 281 (2546)

ba‘dehû bi-iznillahi teâlâ hâsıl olan ayne‘l-yakîn‘dir ki ilme mukârin olan mükâşefe ve müşâhede ve muâyenedir. Bu sûrette gözlüye gizli kalmaz.

Ve ayne‘l-yakîn ehli bir dahî a‘mâ olmaz. Ve ilme mukârin dediğimiz budur ki aynın aslı ilimdir. Ya‘nî evveli ilimle bilinir. Ve ba‘dehû ol ilme muvâfık olan vechile aynla görünür. Pes, ilim mertebe-i î mân ve ayn mertebe-i ihsândır. Ve ihsânın aslı î mândır ki ihsân onun evsâfından bir vasf-i zâyidesidir. Ve eğer ayn ve ihsân mertebe-i ilim ve î mâna muvâfık gelmese ona ilim ve î mân demezler. Zîrâ asl ve fer‘ birbirine mutâbık gelmez. Meselâ, bir âdem Ka‘be‘ye bir vechile î mân ve ilim üzerine olmak gerektir ki vârip müşâhede ettikte hilâfı çıkmaya. Belki bilip ve î mân getirdi ki / sûret üzerine bula. Bu cihetten vâcibdir ki mü‘menun bih olan umûra [33a] kemâ yenbağî ilim ve î mân üzerine ola. Zîrâ, âhirete mahcûb giderse orada müftazıl olur. Ve bundandır ki yevm-i kıyâmette her tâifeye Hakk Teâlâ i‘tikâtları sûretinde tecellî edip suver-i muhtelifeye tahavvul etse gerektir. Nitekim hadîs-i sahîhada mübeyyendir.

Tefekkür eyle enbiyâ ve kümmel-i evliyânın ahvâlinî ki onlara bu tahavvül yoktur. Zîrâ onlar dünyâda vech-i âmm ile bilmişler ve ol vechile î mân getirmişler ve ona göre müşâhede bulmuşlardır. Pes, Hakk dahî vech-i mutlaktan tecellî eder. Ya‘nî bir vechile eder ki cemî‘-i esmânın tecelliyâtını câmi‘ ve hakâikına vâsi‘dir. Ve bu mertebe şol hulle-i cennete benzer ki gül-i sad-resi gibi kât kât ve her kâtî bir türlü renk üzerinedir ki yetmiş kât ve yetmiş levndir. Ve bir ceybden telebbüs olunur. Ya‘nî ol yetmiş renk olan kât kât hullenin yakâsî birdir. Ve elvân-ı muhtelif gösterir ve elbise sıklet olmaz. Zîrâ dünyâ libâsı gibi kesîf değildir. İşte mü‘min karındâş bu temsîlî bir hoş fehm ettin ise sa‘y eyle ki vech-i küllîden teveccüh edesin. Ve âlem-i itlâk yoluna gidesin. Ve illâ Ka‘be derken Türkistân’a çıkarsın.

Nazm:

*Her kimin kim ola virdi dâima Allah hû
Bu iki yüzden erişir ol bire vallahi o
Gir salât-ı semme vechullah istersen kıyâm
Beş vakitte vechinî hân-ı cigerle var yû*

Bedr olunca mâhî seyr eyle felek çarhunda kim
Mihr-i âlem-tâbla bak nice olur rû berû
Hazret-i kevnîyeden çık âlem-i kudse eriş
Açıla tâ kim sana Allah'tan kûtlı kapı
Çûn alem çekti serîn-i eflâke doğru Hakkıyâ
Bâb-ı Hakk'ta perdevüş her kimine etti ser furû /

[33b]

Ve bunda dahî ayn yakîne muzâf oldu. Zîrâ bu mertebenin dahî rusûhu vardır. Meselâ, bir kimse bir saat yerden bir şehri görür velakin şehir ucuna gelmedikçe müşâhede-i tamâm olmaz. Şöyle ki, eğer oradan dönüp, varıp gayra ben şehri gördüm deyû haber verse haberi nâkıs olur. Pes, müşâhede tefâvüt üzerinedir. Cehd eyle ki tabaka-i ulyâya eresin. Nazar eyle ki, bir yerden pâdişâh-ı vakt veya vükelâ-i asırdan biri âlây ile giderken herkes seyrâna çıkar. Ve her kimin ki dîdesinde illet yok ve rehğüzâre dahî karîbtir, onun müşâhede-i etemm olur.

El-hâsıl, her iki gözlü bir değildir. Ve kâh olur ki illet-i çeşmden nâşî meşhûdi vâkıa muhâlif heyet ile görür. Nitekim keşf-i hayâl ehlinin hâlidir. Pes, şol keşf ki dîde-i hayâl ile değildir. Belki ayn-ı basiret iledir. Onda hata olmaz. Ve hâbta rû'yet ile insilâhta olan rû'yetin meyânında fark vardır. Hattâ ehl-i insilâhın insilâhla vuzûsu muntakiz olmaz. Eğerçi âlem-i histen gaybûbet etmiştir. Zîrâ huzûrî tâmdır. Ehl-i hâb ise böyle değildir. Fe-emmâ Rasûlullah'ın ki -sallallahu aleyhi vesellem-menâmla vuzûsu muntakız olmamak onun hasâisinden idi. Zîrâ, ayn-ı kalbî ziyâde bîdâr idi. Binâen alâ-hâzâ, menâmı yakaza hükmünde oldu. Kümmel-i ümmette bu ma'nâ i'tibâr olunmadı. Eğerçi ki onların dahî basîretleri yakaza üzerinedir, tâ ki asl ile fer' müstevî olmaya.

Nazm:

Kevkeb-i seyyâr cüz'î ebrile bulur hicâb
Değme ebrîle velî hurşîd etmez ihticâb

Ve Kur'ân'da gelir: رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Taha, 20/114) [Rabbim ilmimi artır.] Bu ilimden murâd ilm-i hakâiktir ki vahy ve keşfle hâsıldır. Yoksa ilm-i ahkâm değildir. Zîrâ ahkâmın ziyâdeliğinde ibâdullaha harec vardır. / Onun için hadîste gelir: اتركوني [34a]

ما تركتكم [Sizi serbest bıraktığım şeylerde sizde beni bırakın.]³²⁸ Ya'nî ben size bir nesneden ihbâr etmedikçe suâl etmeyin. Zîrâ belki suâliniz emr-i cedîdin nüzûluna müeddî ola. Bu sûrette ahkâm-ı İlahiyye mütekessir olup Benî İsrâîl hâli gibi isr hâsıl olur. Çünkü رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا (Bakara, 2/286) [Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!] mûcibince duâ müstecâbtır.

Pes, gayrı vechile kırk bâb etmeniz buradandır ki evrâd-ı şuyûh ve ehl-i irâdet Kur'ân ve Hadîs'ten müstenbit gerektir ki ihtirâ'la olan evrâd merdûddur. Zîrâ hayvân-ı za'ife tahmîl-i eskâl-i kesîre gibidir. Ve ba'zı evrâd ki nusûstan cem' olunmuştur, *Hizbu'l-bahr*³²⁹ ve *Vird-i Şeyh Vefâ*³³⁰ ve *Vird-i Seyyid Yahyâ*³³¹ emsâli gibi. Bunlar muhdesât makûlesinden değildir. Belki cem'î muhdestir ve onun zararı yoktur. Ve hadîste gelir ki: مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ [İki günü eşit olan aldanmıştır.]³³² Ya'nî ârifin her günü belki her sâati ve belki her nefes terakkîsi gerektir. Zîrâ وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (Necm, 53/42) [Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir.] mûcibince makâmât tamam olsa ve derecât nihâyet bulsa dahî seyr-i fillaha gâyet yoktur. Ve illâ muntehâ olmak lâzım gelir. Zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'a ise intihâ yoktur. وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2/247) [Allah her şeyi kuşatandır, her şeyi bilendir.]. Ve Mesnevî'de gelir:

³²⁸ Buhârî, İsti'zân 2; Müslim, Hac 411; Tirmizî, İlim 17; Nesâî, Hac 1

³²⁹ Ebu'l-Hasan Şâzelî (656/1258)'nin Rasûlullah'tan gelen telkin yoluyla aldığı belirttiği hizbidir. Onun ism-i a'zamı ihtiva ettiğini, Hz. Peygamber'in kendisine, "Bunu ezberle, çünkü onda ismullahî'l-a'zam vardır" buyurduğunu ifade etmiştir. Özellikle denizde güvenle yolculuk yapmak için okunur. Bu hizbin okunması halinde en tehlikeli fırtınaların bile sakinleştiğine inanılır. Bkz. Mustafa Salim Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzîlî ve Şâzîliyye*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 188; Süleyman Uludağ, "Hizb", *DİA*, XVIII

³³⁰ Şeyh Muslihuddîn Mustafa b. Ahmed b. Sadrî Konevî (ö.896/1491): Şeyh Vefâ diye bilinir. Şeyh Abdüllatif Makdisî'nin halifelerindendir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Dersaadet'e gelmiştir. Hac yolculuğu esnasında Rodos korsanları tarafından esir alınmış, Karaman emiri İbrahim Bey tarafından kurtarılmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Zâhîrî ve Bâtınî ilimlere vukufu vardı. İstanbul'daki Vefa semti adını ondan alır. Bkz. Camî, *Nefehât*, s. 683-684, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998; Vassâf, *Sefîne*, c. I, s. 328-329, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s. 216

³³¹ Seyyid Yahya Şirvanî (ö.868/1463-64): Şirvan vilâyetinin "Şemah" nahiyesinde doğmuştur. Babasının adı Baheddin'dir. Şeyh Sadreddin Hiyavî'nin hem halifesi ve damadı olmuştur. Şeyh Sadreddin vefat edince yerine geçme konusunda şeyhin oğlu ile münakaşa etmişler, bunun üzerine Yahya Şirvanî, Şemahî'dan ayrılıp, Şirvan'a Bağlı Bakü'ye gitmiştir. Burada şöhreti duyulmuş, her ne kadar Şeyh Sadreddin'in yerine oğlu geçmişse de, müritleri Yahya Şirvanî'nin etrafında toplanmışlardır. Bakü'de 868/1463-64 yılında vefat etti. Kabri Bakü'de Hisar içindedir. Bkz. Lamiî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, İstanbul 1289, s. 575-578; Mecdi Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1986, s. 288. Bursevî'nin Yahya Şirvanî'ye ait zikrettiği eserin adı *Vird-i Settâr*'dır. Halvetîlerce pek önem verilen bir eserdir. Bkz. Kerim Kara, *Karabaş Velî, Hayatı, Fikirleri, Eserleri*; İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 165

³³² Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 305 (2405); Deylemî, Ebû Mansûr Şehrdâr el-Hemedânî, *Müsnedü'l-firdevs bime'sûri'l-hutab*, I-IV, Beyrut 1986, hadis nr. 5910

اي برادر بي نهايت دركهيست
هر كجا كي ميرسي بالله مأيست

Ve ilim ile aynın meyânında fark olduğu gibi ayn ile ayn arasında dahî vardır. Pes, terakkî ilimden ayna ve ayndan ayna ve Hakka’dır. Mervîdir ki bir kerre Rasûlullah aleyhisselâtu vessellem yirmi kere besmele kırâet ettiler. Pes, eğer her kerre bir ma’nâ-yı cedîd hâsıl olmasa tekrâr lâzım gelir. Ve tecellîde tekrâr olmaz. Ve bir gece iki rekat namâzla kıyâm edip sabâha dek *إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* (Mâide, 5/118) [“Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarıdır, eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin.”] âyetini kırâat buyûrup merreten ba’de uhrâ terdîd eylediler. Bunun / dahî evvelki gibi sırrı [34b] vardır ki her kerrede bir kavmi ve ol kavmin bir türlü günâhını istihzâr etmişlerdir. Akvâma ise nihâyet olduğu sûrette sagâir ve kebâire nihâyet olur mu?

Pes, âyet-i mezkûre nice bin kerre tekrâr olursa vechi vardır. Ve âyetin ma’nâsı budur ki: Eğer Sen onlara azâb edersen onlar Senin kullarıdır, ya’nî kullarına azâb etmiş olursun, gayrîye değil. Suçları olduğu sûrette zâhirdir. Zîrâ istihkâklardır. Olmadığı sûrette dahî inde’l-Eşariyye berî’ olan îlâm câizdir. Nitekim ba’zı havâss dünyâda mahz derecât için mübtelâ oldular. Hazret-i Yahyâ aleyhissellem gibi ki hakkında *ما هم بمعصيته* [Ona âsî oldular.] vârid oldu. Ya’nî fi’l-i ma’siyet değil kastı bile vâki’ değil iken ser-i mübâreği kat’ olunup bir zâniyeye hediye gönderildi. Ve ol vakitte melâike muttali’ olup sûzân ve giryân oldular. Ve *Muhammediyye*’de gelir ki: “Firiştahlar dedi: Ya Rabbi, ne idi suçu Yahyâ’nın? Dedi: Yahyâ Beni sevdi, sevenler böyle bulur hâl.” Velakin bu ibtilâ dünyâdadır, âhirette ta’zîb yoktur. Meğer ki tahlîs-i cevher için ba’zı avâm-ı mü’minîne ola. Pes, inde’l-akl bir kimse abdine bi-lâ-sebeb ta’zîb etmek mücevvezdir. Velakin bilâ-fâyda vâki’ olduğu yoktur. Zîrâ her mücevvez vâki’ değildir. İnfâz-ı va’îd hakkında bile kâmil-i nâs hılâfına zâhib olmuşlardır. Zîrâ, kerîmin hâli o dur ki tahvîf ettiği nesneyi tencîz etmez. Zîrâ, abde onda necât ve fâyide vardır. Fe-emmâ va’d böyle değildir. Ya’nî her va’d olunan nesne bi-hukmi’l-kerem müttecezdır. Ammâ her va’îd böyle değildir. Belki ba’zında hulf vardır. Ve Kur’ân’da gelir: *رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ* (Âl-i İmran, 3/194) [“Rabbimiz! Bize peygamberlerine vaad ettiğini ver...”] deyû duâ

ettikleri hulf-i va'd tevehhümünden değildir. Belki ol / mev'ûde ziyâde [35a] rağbetlerindendir. Nitekim enbiyâ dahî buyûrdular: مَتَى نَصْرُ اللَّهِ (Bakara, 2/214) [... Allah'ın yardımı ne zaman.]. Ya'nî mev'ûd olunan nusretin vukûunda şüpheleri yok idi. Velakin rağbetlerinden isti'câl ederlerdi. Ve şartıyye-i sâniyenin ma'nâsı budur ki ve eğer onlara mağfiret edersen ya'nî tevfiik-i tevbe ile, zîrâ şirkin adem-i mağfireti mansûsdur. Nitekim gelir: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ (Nisâ, 4/48) [Muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz.].

Pes, Sen emrinde gâlip ve hükmünde müstakill ve murâdın üzerine müstevlîsin. Ve tevfiikte dahî hikmet-i bedîan vardır. Pes, kimse sana i'tirâz veya ta'kîb-i hukm etmeğe kâdir değildir. Ve bundandır ki Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem eğer feth-i Mekke'de ve eğer gayrîde ba'zı müşrikîne müsâade etti ve haklarında şefâat kabul eyledi ve şefâate terğîb ederdi. Zîrâ, ol muaffev olanlar ki kiminin kendi ve kiminin dahî zürriyyetinden nice kimseler kemerbend-i İslâm olsalar gerek idi. Ve buranın mülhakâtındandır ki Ebû Cehlî ve Esîd dedikleri kimseyi cennette gördüler. Maksûd ise onların kendileri değil belki Ebû Cehl'in oğlu İkrime ve Esîd'in oğlu Attâb idi ki bunlar dâire-i İslâm'a dâhil oldular. Ve pederleri şirk üzerine makbûz olup sicnullah olan cehennemde mahbûs kaldılar. Ve hadîste gelir: لَا تُؤْذُوا الْأَحْيَاءَ بِسَبِّ الْأَمْوَاتِ [Ölülere sövmek sûretiyle dirilere eziyet etmeyiniz.]³³³ Ya'ni İkrime'nin pederi Ebû Cehl her çend şirk üzerine gittiyse de onu sebb etmekle oğlu İkrime'ye eziyet etmeyin. Zîrâ, işittikte karâbet hasebiyle müteezzi olur. Ve bunda sedd-i zerîa vardır. Ya'nî bir nesne şerre müeddî olsa fâyidesi var ise dahî terk etmek gerektir. Ba'zı mat'ûmât ve meşrûbât dahi böyledir. Ve Attâb, feth-i Mekke'de hadâset-i sinnî var iken cânib-i nebevîden Mekke'de istihlâf olundu. Zîrâ, kemâl-i insanî ve siddîkiyyet sinn-i visâl ile değildir. Ve belki ba'zı / hadîsü's-sinn [35b] olanlar nice kemâlât ile sâl-hûrdeler üzerine tafzîl olunmuşlardır. Eğerçi, itâle-i lisândan bir yaşında değil belki bin yaşında olan bile halâs olmaz.

Bu fakîr Hakkı yirmi üç yaşında iken pîr-i tarîkatım karînü'l-bedr, sâniye's-sadr şeyh seyyid Fazlî-i İlahî³³⁴ kuddise sirruh nefes-i nefîsî ile bilâd-ı Rûmiyye'den

³³³ Tirmizî, Birr 51; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 4

³³⁴ Atpazârî Osman Fazlı (ö. 1102/1691): İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhidir. Kutub Osman, Fazlı-i İlahî, Emîr Efendi diye de anılan Atpazârî, XVII. yüzyıl Anadolu ve Rumeli topraklarında gelişip

belde-i Üskûb'e istihlâf olunduğumda şedâid-i bisyâr çekildi. Ve nice câm-ı zehr-nâk imtihân açıldı. Husûsan ki mûceb-i mahlasım ya'nî muktezâyı lakabım Hakkı sırrı üzerine halkı teşdîd ve bî-nihâye tehdîd ederdim. Havâss-ı nâs ziyy u hey'etinde olan hasede ve sûret-i salâhta rû-nümâ olan fesede üzerime hücûm eyleyip kâh arz-ı sultân ve kâh katlimi i'lân ederlerdi. Âhir, oradan hurûçla me'mûr olup cânib-i Bursa'ya müteveccih oldum. Ve ol a'dâ' üzerine ehl-i harb müstevlî olup şehirlerini ihrâk ve kendilerini âğuşte-i dem-i mihrâk ettîler. Pes, dünyâ eğer a'dâ'la harâb ve eğer ahabâbla ma'mûr ola. Murâdı Hakk olan ibâd kenef-i hıfzda mestûr ve müjde-i necâtla mesrûrdur.

Nazm:

Her nedenlu olursa kurb-i civâr

Netmeğe kâdir olur gülleri hâr

Kimse tekdîr edemez deryâyı

Olur üstünde velî ba'zı nacâr

Ve Hazret-i Mûsâ ve Yûşâ ve Hızır aleyhissellem hakkında Kur'ân'da gelir: *فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا* (Kehf, 18/65) [Nihayet kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.] Ya'nî Hızır'a iki türlü ilim verilmiş idi. Biri, ilm-i rahmettir ki ilm-i şerî'attir. Ve biri dahî ilm-i ledünnîdir ki ilm-i hakîkattir. Zîrâ, ilm-i hakîkat ilm-i şerî'at üzerine mebnîdir. Pes, ümmî muallem olmadıkça ârif ve mükâşif olmaz. Nitekim Kur'ân'da gelir: *وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* (En'am, 6/75) [Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.] / Zîrâ bu melekûtten murâd [36a] esrâr ve hakâik-i âlemdir ki dîde-i basîret ile müşâhede olunur.

Ve bu mertebe hâsıl olmadıkça hiçbir kimse dâire-i velâyet kadem basamaz. Ve velâyeti olmayan nebi dahi olmaz. Zîrâ, âhir derecât velâyet, evvel derecât nübüvvettir ki nübüvvetten risâlete ve risâletten azmiyyete terfî olunur. Ve

yayılan tasavvufî düşüncenin önemli simalarından biridir. Sohbetlerinde vahdet-i vücûd çizgisini takip etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâkıb Yıldız, "Atpazarî Osman Fazlı, *DİA*, IV, 83

ulu'l-'azmin ekmeli bizim Rasûlümüzdür –sallallahu aleyhi ve sellem–. Zîrâ cihâtla me'mûr olduğu gibi ezâ-yı nâs ile dahi zîyâde mübtelâ idi. Onun için buyurur: ماوذى [Bana eziyet edildiği kadar hiçbir nebiye eziyet edilmemiştir.]³³⁵ Ya'nî bir nebi ben tasfiye olduğum gibi tasfiye olunmadı. Zîrâ, eziyyet sebab-i tasfiye ve bâ'is-i tecliyedir. Onun için şuhûdi ekmel ve kurbi etemdir. Ve kıyâmette ümmetî ümmetî deyip sâir enbiyâ gibi nefsî nefsî demediği ona dalldır. Zîrâ, bakiye-i nefsten halâs bulmuş ve Hakk'la Hakk olmuştur.

Ve el-hasıl ümmeti dahî ona tâbi'dir. Onun için kıyâmette bu ümmetten bir kavm-i arza kâh arza gelseler gerektir ki enbiyâ onlara gıpta ederler. Şol ma'nâdan ki onlarda bîm-i nefis ve hatır-ı cân olmadığı gibi elem-i ümmet dahî yoktur. Belki âzâdeler başlarına sultânlardır. Ve bundan fehm olundu ki Mûsâ aleyhissellem mertebe-i nübüvvette âdet-i ilahiyye üzerine tarîk velâyetinden gelmiş ve nübüvvet ve velâyetin mecmûunu ihrâz eylemiş idi. (Kehf, 18/66) [Musa ona: "Allah'ın sana öğrettiği ilim ve hikmetten bana da öğretmen için sana tabi olabilir miyim?" dedi.] buyurduğu ism-i bâtının ba'zı hasâisine göre idi ki hazret-i Hızır'a ihsân olunmuş idi. Ve ona bâtına'l-bâtın derler ki ebtandır. Ve Mûsâ bu mertebeden umûr-i hâile ile imtihân olundukta intikâli zamîr hâsıl olmayıp bâis-i i'tirâz ve bâde-i iftirâk oldu. Ve ilm-i ledünnî min haysü hüve ta'lîm olunmaz. Belki levâzımı yüzünden işâret olunur. Tılsım ile defîneye remz olduğu gibi. / [36b]

Ve insan vücûdu dahî tılsîm-ı rûh ve rûh dahî nişân-ı sırr-ı seriyydır. Ve evvelki ahvâl-i bedene muttali' olur. Râz-ı nihân ve sırda dahî vukûf bulur. Zîrâ bî-âyîne sûret rû-nümâ olmaz. Ve hazreti'l-imkân umûmân âyîne-i vech-i rahmândır. Velakin hicâb-ı taayyün rû'yete mâni'dir.

Ve bu fakîr Hakkı'ya *Tuhfe*'nin bu mahallini tahrîrde inde's-sabâh vârid-i ilahî ve hitâb-ı gaybî oldu ki hicâb ikidir. Biri hicâb-ı ben'dir ki hicâb-ı ruhânîdir ve nehâr ona işârettir. Zîrâ âlem-i ervâh âlem-i nûrdur. Ve biri dahî hicâb-ı ten'dir ki hicâb-ı cismânîdir. Ve leyl ona telvîhdır. Zîrâ âlem-i ecsâm âlem-i zulmettir. Ve nûn nokta-i ahadiyyet ve âlem-i cem'-i zâtîdir ki tayyün-i evvel rûhânîye muttasıldır. Onun için hicâb-ı evvelde nokta birdir. Ve hicâb-ı sânîde nokta ikidir. Zîrâ taayyün-i

³³⁵ Kaynağı bulunamadı.

sânî olan âlem-i ecsâma nâzırdır. Ve bu ikiden ya'nî bir ile ikiden müctemi' olan müsellese âlem-i insandır ki taayyün-i sâlisdir. Onun için zât ve sıfât ve ef'âli câmi'dir. Pes, insâniyet perdesi ve cismâniyet ve rûhâniyet perdeleri zâil olsa taayyün muzmahil olup müteayyin olan vech-i bâkî zuhûr eder.

Nazm:

Tuhfe-i bahr ve onda her bir nûn-i anber bâlîğî

Nokta anberdir mukavvîdir derûn-i bâlîğî

Hızır ve Mûsâ gibi böyle dûşmedi kutlu sefer

Keşfle kıldım bu yolda Hakkıyâ hem pâlîğî

Ve ilim hicâbdır dedikleri hicâb-ı rûhânîye dâirdir. Zîrâ ilim ve ma'rifet sıfat-ı rûhdur. Ve hicâb olmak gurûr ve pindâre göredir. Nitekim ekser ehl-i ulûm-i rusûm onunla muttasıftır. Hattâ müftî Ebu's-Suûd³³⁶ tahrîr-i tefsîrden sonra hâli müteğayyir oldu deyû / mütevâtirdir. Veyahud ilim, âlim ve ma'lûm arasında nisbet [37a] olup isneyniyyete dâir olduğu içindir. Nitekim ekser mükâşifîn bu vartaya düşmüşlerdir. Ve illâ ilim sıfat-ı şerîfe-i ilahiyyedir. Pes, hicâb olmaktan berî ve arî. Ve Hatmü'l-evliyâ buyurmuştur ki: "İlim cehlin hicâbıdır." Ya'nî âlimde hicâb-ı cehl olmaz. Zîrâ ilim cehli izâle eder. Ve insan bu dünyâyâ ilim ve ma'rifet ve müşâhede için geldi. Pes, ârif-i billah bî-perde ve câhil mahcûbdur. Ve ümmî, muallim min-indillah olsa hicâbtan halâs olur. Suâl olunursa ki: Ma'rifet ve müşâhedededen hangisi efdaldır? Cevab budur ki: Aslolan ma'rifetullahdır ve müşâhede onun merâtibindendir. Çünkü ma'rifet tâmmе ola, müşâhede dahî ona munzamm olur. Bu ma'nâdan ötürü Allah Teâlâ basarı halk eyledi. Ve a'mâ zemm olundu. Hattâ küffâr a'mâyâ teşbîh kılındı. Nazar eyle ki gece içinde hânede şem' olmasa hâl nicedir. Pes, şem' nûr-i âfâkî ve basar nûr-i enfûsîdir. Ki ol nûr-i âfâkının âsârı bu nûr-i enfûsî ile müşâhede olunur. Şöyle ki basarda nûr ve fer olmasa nûr-i şemi'den a'mâyâ fâyide olmaz. Şeb-pere ile âf-tâb hikâyesi gibi olur.

³³⁶ Ebüssuûd Efendi (982/1574): Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçusu ve müfessiridir. İlk tahsilini babasının yanında yaptı. İlmî dirâyeti ve verdiği fetvalarla meşhurdur. Yirmi sekiz yıl şeyhülislamlık yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde şeyhülislamlık ve kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkillerde bulunan bir çok âlimin hocası olmuştur. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd", *DİA*, X

Nûr-i basîret ile nûr-i hakîkatı dahî buradan bir hoş fehm eyle ve çeşminî kuhl-i tevhîdle rûşen kıl, tâ ki tecrîd-i tevhîde eresin. Ve âyine-i sırrını dahî dest-i tefrîdle muhkem sil, tâ ki cemâl-i Hakk'ı göresin. Ve kayıtdan halâs olup makâm-ı itlâkta durasın ve münkir gibi Hakk görünmez demeyesin. Zîrâ zâhir gözü mahsûsât ile mukayyet olduğu gibi çeşm-i basîret dahî ma'kûlât ile mukayyedir. Ve kaydın / [37b] zevâline ise imkân vardır. Gözün açsana ki, gözde bir illet olsa ki mahsûsâtı kemâ yenbagî idrâke mâni' olsa kehhâl ona muâlece etmekle ol kayd onun gözünden zâil olup ke'l-evvel kâbil-i idrâk olur. Ve Hakk Teâlâ kâdirdir ki bir mahcûbun zâhirinden hicâb-i hissî ve bâtınından hicâb-ı aklî keşf edip bî-perde ona arz-ı cemâl ede. Nitekim tesviye-i sufûfta kehalli'l-cevâhir dîde-i âlem ve âdem Rasûl-i Ekrem - sallallahu aleyhi vesellem- buyurdu ki: ائني اري من خلفي كما اري من قدامي [Ben önümü gördüğüm gibi arkamı da görmekteyim.]³³⁷ Ya'nî namazda kamerin leyle-i bedirde şemse mukâbele-i tâmmesi olduğu gibi ona dahî muhâzât-ı İlahiyye vâki' olup şeş cihet bir olurdu. Ve kayd bi'l-küllîye zevâl bulurdu. Zîrâ vücûd-i Hakk'ın vechi mutlaktır. Fefhem cidden. Ol muhaddis-i muhdis ki kafasında iki küçük gözleri var idi ki namâz içinde mâverâsını onunla görürdü, demiştir. Hatâsından mâadâ kelâmı istihzâ ve tahkîri müstemildir. Neûzübillahi Teâlâ.

Nazm:

*Ne bilsin bî-tahâret bahr-i ilmin neydüğün ey dil
Ki Mûsâ âciz oldu Hızır elinden iş bu deryâda
Açılmaz sîne-i gül andelîbin gayriye tahkîk
Verilmez bâde-i ma'nâ bu mecliste beğim yâde*

Nazm:

*Açıl ey sîne sende kenz olan esrârı görsünler
Sâçıl ey hâne levh-i sâdeye âsârı görsünler
Derûn-i hâne-i dilde yanâr şol şem-'i kâfûrî
Gözü açıklar onda berk-urân envârı görsünler
Açılmazsa eğer üstâz elinden iş bugün gözler*

³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 449 (9795); Nesâî, II, 91 (813)

Yârın şol arasa-i hasrette âh u zârı görsünler
Söyündürmezler ise âteş-i kahrı anâsırda
Taşıp deryâ gibi gözler azâb-ı nârı görsünler
Neden a'mâ olur gözü olan / dünyâda ey Hakkı
Hemân sa'y eyleyip rûy-i üli'l-epsârı görsünler

[38a]

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki nefis mir'ât-ı rû'yete perde değildir. Onun için âyîneye nazar eden âyîneyi görmez. Belki mün'akis olan sûreti görür. Pes, mertebe-i mazhariyyet ve ridâi'l-kibriyâ' dedikleri dahî perde olmaz. Arûse kınâî perde olmadığı gibi. Zîrâ zât-ı Hakk sıfâtı ile muhtecibdir. Ve âlem ve âdem O'nun sıfâtıdır. Pes, ortada gayr olmayacak kimden muhtecib olur. Belki kendini gören yine kendidir. Âyîne olan râî ve mer'î gibi ki ikisi birdir. Ve âyîne mertebe-i sıfâtır ki فاعرف واحفظ فإن من لباب المعرفة وحقائق الذات والصفة وأحذر عن الانحراف والاحاد. Ve tâife-i Mu'tezilenin hatâları buradan fehm olundu. Zîrâ hitâb-ı Mûsâ'da لَنْ تُرَانِي (A'raf, 7/143) [Beni katiyyen göremezsin.] beşeriyyete nâzırdır. Hicâb-i hissî ise elbette mâni-i rû'yettir. Ve şol hadîsin sırrı dahî zâhir oldu ki gelir: جَنَّاتٍ مِنْ فَضَّةٍ أُنِيتَهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِءَاءَ الْكِبْرِيَاءِ عَلِي 338 Zîrâ eğerçi bunun zâhiri ridânın mürtedî ile nâzırın arasında hicâb olduğun gösterir ki mâni-i rû'yettir.

Fe-emmâ mürtedî kendi hicâbından muhtecib olmaz. Nitekim âdet-i Arab'tır ki eyyâm-ı şitâda yüzlerine ve başlarına ridâ ile setr ederler. Ancak görür gözleri kalır ve ol ridâ kendilerine hicâb ve mâni-i rû'yet olmaz. Zîrâ kendi perdesidir. Ve bundan zâhir oldu ki Hakk'a göre hicâb olmadığı gibi halka göre dahî yoktur. Ya'nî Halkın halkı görmesi Hakk'ın Hakk'ı görmesi gibidir. Zîrâ halk zâhir-i Hakk'tır. Ve Hakk Teâlâ ism-i zâhir ile müsemmâdır bâtın / ile müsemmâ olduğu [38b] gibi. Nitekim mahallinde gelir İnşâallahu Teâlâ. Ve bu ma'nâ ziyâde amîktir ki herkes bu deryâya gavs etmiş ve her sâlik bu ma'rifet yoluna gitmemiştir. Ekserî mülhid ve mahcûb kâlmış ve akı ve fikri zâg ve zagne gibi yapanlara salmışır.

Nazm:

³³⁸ Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Tefsîr 55; Müslim, İmân 296; Tirmizî, Cennet 3; İbn Mâce, Mukaddime 13

*Dil ü cânım tarîk-i aşk ve şevke çûn revân oldu
Kalem elde yenilmez şöyle bir çâbuk ‘inân oldu
Gözüm onu görür dâim dilim vasfıyladır kâim
Elimde hüsnünün tahrîrine hâmem revân oldu
Dahî gûyâ mısın ey andelîb-i dil bu bâğ içre
Ki gitti mevsim-i nevrûz ve fasl-ı mihricân oldu
Çıkar dûd-i dilim çerha söyünmez ateşim aslâ
Gözüm deryâ özüüm hân ve ciğerdür dîle kân oldu
Ne yerim var ne yûrdum var ne Hakk’tan gayrı derdim var
Gehî Bursa bana Hakkı gehî Şâm âşiyân oldu*

Ve ba‘dehu bitevfikillahi Teâlâ hâsıl olan “mertebe-i Hakka’l-yakîndir” ki ayne’l-yakînin hakîkatına vusûldur. Meselâ, bir kimse Ka‘be’yi efvâmden işitip ve kütübten okuyup vücûduna i’tikât ve ahvâline rabt-ı fuâd etmek “ilme’l-yakîn” mertebesidir. Ve kat’-i bivâdî ve tay-yi feyâfî ederek varıp hareme dâhil ve müşâhede-i beyt-i siyeh-pûşe nâil olmak “ayne’l-yakîn” pâyesidir ki ilm-i hafînin zuhûru ve kuvvetin fi‘le burûzî ve bâtının zâhire tecellîsidir. Ve ol Beytin sebep ve vaz‘ını idrâk ve hakâikini mutâlâa ve sırrıyla mutahakkik olmak “hakka’l-yakîn” derecesidir. Ve bu ma’nâya vukûf ise amîk ve muhtâc-ı ta‘rîf ve tevfikdir. Zîrâ Haremullah itlâk olundu. Ma‘a-hâzâ Hakk Teâlâ Beyt ve Haram’dan müstağnî ve süknâ ve ikâmetten ganîdir. Velakin kalb-i insan-ı kâmile nişândır ki Hakk Teâlâ Hazret-i / Dâvud’a aleyhissellem hitâb edip buyurmuştur ki: يا داود فرِّغْ لِي بَيْتًا اسْكُنْهُ [Yâ [39a] Dâvud! Benim için oturacağım bir ev boşalt.] Ya’nî, yâ Dâvud, benim için bir beyt tefrîğ ve tahliye eyle ki orada sâkin olayım. Hazret-i Dâvud buyurdu ki: “Yâ Rabbi! Sen süknâdan münezzehsin. Sana ne makûle hâne tehyie edeyin.” Hakk Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Dâvud! Kalbini pâk ve hâzır eyle. Zîrâ, yerlere ve göklere sığmam. Velakin abd-i muttakî ve muntekî kalbine güncâyış bulurum.” Ya’nî envâr-ı Zâtım ile ona tecellî ederim. Zîrâ, benim ile o makûle-i insan-ı kâmil arasında vâsita yoktur. Pes, envârım ile kalbi arasında dahî perde olmaz. Zîrâ, ma‘şûk gerçek âşıktan kendini saklamaz ve nikâb örünmez. Ve ona rûy-i celâlden görünmez. Belki meyânda nâz ve niyâz bir olur. Ve söz ve sâz ittihâd bulur.

Pes, bunda insan-ı kâmilin ziyâde vüs'at-ı kalbine işâret vardır. Onun için hâmilu'l-emânet ve'l-esrârdır ki arz ve semâ ve cibâl onu hamlden ibâ eylediler. Zîrâ bi-lâ-vâsita feyze isti'dâtları yoktur. Ve Hakk'la aralarında huceb-i nûrâniye ve zulmâniye pek çok idi. Bu cihetten hilâfet Âdem'e müyesser oldu. Hilâfet ise halîfe müstahlif sûretinde zâhir olmaktır, vezirle sultân gibi. Ve bu cihetten hadîs'te gelir: اي علي صورته الحقيقية [Allah Âdemi sûreti üzerine yarattı.] [Allah Âdemi yarattı ve ona tecellî etti.]³³⁹ ve yine gelir: ان الله خلق آدم فتجلي فيه [Allah Âdemi yarattı ve ona tecellî etti.]³⁴⁰ Ya'nî Âdem'i halk ettikte onu zât ve sıfât ve ef'âline mir'ât ve mezâhir ve meclâ eyledi. Ve kendi sürâdikât-ı izzet ve azemet ve kibriyâ ile muhtecib ve müstetir oldu. Tâ ki Âdem'i görenler Hakk'ı görmüş olalar. Ve insan-ı kâmilî bulanlar Hakk'ı bulâlar. Zîrâ Hakk: فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Âl-i İmran, 3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir.] mertebesinde ekvâna telebbüsten ganî ve zât-ı mutlakı kuyûd-i kâinâtta müstağnîdir. Velakin kemâl-i isticlâ için tecellî eder. / [39b]

Ve Beytullah kible-i hakîkatin sûretidir. Ve ol kible-i hakîkat vücûb-i vücûd ve vahdet-i vücûdla muttasıftır. Onun için beyt ümmü'l-kurâyâ mahsûs oldu ki evveliyet ile mevsûftur. Pes, beyt vücûd-i Hakk gibi vahdet ile muttasıf oldu. Ya'nî musallîye iki kible olmaz. Zîrâ yüz birdir. Ve Ka'be cemî'-i mesâcidî câmi' olduğu gibi vechullah dahî cümle-i eyniyyâtı hâvîdir. Ve vech-i insan mazhar-ı vech-i rahmândır ki mutlakdır. Onun için Kur'an'da gelir: فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz dönün Allah'ın zâtı oradadır.] El-hâsıl cemî'-i vücûh vech-i Hakk'a nâzırdır. Zîrâ eşyâ esmâya dâir ve esmâ dahî müsemmâ ile kâimdir. Vücûh-i raiyyet vech-i sultâna nâzır olduğu gibi bu sebepten dünyâda sultân bir olur, zîrâ zıllullahdır.

Pes, mazlûl vahdet ile muttasıf olacak zıll dahî vâhiddir. Ve bir mazlûldan dalâlât görünmek zât hasebiyle değildir. Belki sıfât ve temessülât hasebiyledir. Nitekim câmdan masnû' olan hânenin vasatında yanân şem'in her cânibinde bir sûreti görünür. Ma'a-hâzâ şemin vahdeti vardır. Pes, bundan mefhûm oldu ki kalb-i insan-ı kâmil kible-i hakîkattir. Ve ondan munharif olan kiblede munharif olur ve namâzı butlân bulur. Bu cihettendir ki mübâye'a lâzımdır. Zîrâ insan-ı kâmile olan

³³⁹ Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 32; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, II/244, 251, 315, 323

³⁴⁰ Buhârî, Enbiyâ 1; Ebû Davûd, XVI, 4693

mübâyea Hakk'a mübâyeadır. Nitekim Kur'ân'da gelir: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ (Fetih, 48/10) [Herhalde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler.] Ve yine gelir: مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ (Nisa, 4/80) [Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] Ve bu bey'atin umûmî raiyyetin sultâna olan bey'atidir. Zîrâ bey'atten hâriç olsa mübtedi' olur. Ve hadîste gelir: مات ميتة جاهليّة: [Kim zamânının imamını bilmeden ölürse cahiliye ölümü ile ölür.]³⁴¹ Ve husûsî erbâb-ı isti'dâdın aktâba mübâye'atîdir. Hattâ sultâna mübâyea olunduktan sonra kendi dahî aktâbtan bir kimse bulup mübâyea etmese ehl-i bidat olur. Ve ebedî mensûr olmayıp hizlân bulur.

Ve istidrâç ve mekrile / olan ahvâlinin gâyeti her yüzden hirmâne çıkar. [40a] Velakin selâtîn-i zamân bu sırr-ı ilahîden bi-basarlar ve müşâhede-i insan-ı kâminden bî-basarlardır. Onun için kendileri müsterîh olmadıkları gibi asırlarında olan raiyyetin dahî avâmm ve havâssı râhat yüzün görmezler. Ve liecli'z-zarûret tebdîl-i makâm edip bir yerde durmazlar. Mülûk-i âdil zamânlarında ise aktâb ve ricâl etrâf-ı bilâddan şedd-i rihl ederler. Ve istizlâl için sâye-i sultâna giderlerdi. Velakin teemmül gerektir ki acûz-i dehrin fenâsı karîb oldu. Ve merîz-i dünyâ ilâc-pezîr olmayıp kurb ihtizâr buldu. Pes, ölecek hastaya ilâç olmaz. Nitekim meşhûrdur. Ve vâki' olan ahvâlin cümlesi tecelliyât-ı ilahiyye makûlesîdir. Onun için ârif olan sükût eder. Zîrâ Hakk'la muâraza olmaz. Ve Kur'ân'da gelir: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmran, 3/19) [Allah katında din İslâm'dır.] Ya'nî hakikat-ı dîn teslîm ve inkıyâttır. Eğer reîs olanlarımız emr-i Hakk'a teslîm ve inkıyâd edip dünyâlarını dînlerine tâbi' kılsalardı cemî'-i şeyâtîn-i ins ve cinn onlara ser-fürû ederler. Ve raiyyet dahî selâmet-i ser ile selîm olurlardı. Zîrâ, raiyyet ayaktır ki selâmet ve hatırı bâşa tâbi'dir. Velakin dînlerini dünyâlarına tâbi' kılıp aks ettikleri için ne kadar hâr-ı belâ var ise dâmenlerine yapışır. Ve muhâlif olanlar el ve dil üzeredirler. Ve raiyyet dahî kemâl-i ızdırâbta kalırlar. Nitekim zamânımızda müşâhede olunur.

Ve âlemde hâlâ mevcûd olan aktâb ıslâh-ı âleme mübâşerete me'zûn değillerdir. Belki kazâ ve kader ile cereyân ederler. Ve meşhûrdur ki oğlan ağlamadıkça meme vermezler. Ve gelişine varışım demişlerdir. Türkü sözüdür ammâ

³⁴¹ Benzer bir hadis için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 96

ziyâde ma'nîdârdır. Ve Kur'ân'da gelir: **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** (Bakara, 2/156) ["Biz Allah'a âitiz ve sonunda O'na döneceğiz."] Ya'nî eyyâm-ı râhat ve mihnette rucû' Allah Teâlâ'yadır. Ve âkibet-i sûret-i dünyâ fenâ bulup cevâhir-i asliyesi ile Hakk'a rucû' etse gerektir. /

[40b]

Ve Hatmu'l-evliyâ kelâmında gelir ki insan-ı kâmilin yemîni hacere-i esved ve kalbi Ka'be-i maksûd ve cesedi Harem-i Mutahhara ve sırrı Arafât ve nefsi Muhaseb'dir. İntehâ bi't-terceme. Ya'nî hadîste gelir ki, bir kimse benim mübâyeye hâzır olmasa ve gelip hacere-i esved takbîl eylese ol kimse bana mübâyeye etmiş olur. Zîrâ hacere-i esved sûret-i yemîndir ve hakikat-ı yemîn insan-ı kâmilidir. Onun için bu yemînin sâhibine mübâyeye eden hacere varıp takbîl etmese mübâyeye-i İslâm'ı sahîh olur. Ve kümmeli evliyâdan nicelerine hacc-ı sîrî müyesser olmuştur. Ve demişlerdir ki Hazret-i Hûd ve Hazret-i Sâlih aleyhisselâm dahî kavimlerine meşgûl olmakla hacc nasîp olmadı. Sâir enbiyâ geldiler ve gittiler ve yetmiş kadar peygamber beyne's-Safâ ve'l-Merve ve yetmiş dahî bi'r-i zemzem ile bâb-ı Ka'be meyânında medfûn oldular. Ve ziyâdeye dahî kavî vardır. Ve insan-ı kâmilin cesedi harem-i mutahhara olacak ne kadar muazzam olmak gerektir kıyâs oluna. Onun için onun cesedine sîrî veya kalbine elem ile taarruz eden felâh bulmadı. Zîrâ Ka'be'yi hedm etmekten eşeddir. Ve ulemâbillah olanların lahımları zehr-i nâktir. Ya'nî etleri gıybet ve haklarında sîrî makâle sebebi helâktir. Ve inkisârdan ihtirâz etmek gerektir. Zîrâ, insan-ı kâmilin kabûlü kabûl-i Hakk ve reddi dahî redd-i Hakk'dır. Ve inkisâr-ı bâis redd-i ebedîdir. Nitekim, zamânımızda ba'zı aktâb ve etbâında müşâhede olundu.

Ve insan-ı kâmilin sırrı Arafât'tır ki cemî'-i hakâik-i esmâ-i ilâhiyye orada vakf ederler. Ve ol sırrın sâhibini görmeğe melâike izdihâm ederler. Halk, âlem-i pâdişâhları ve beğleri görmeğe izdihâm ettikleri gibi. Ve cemî'-i eşyâ ona secde kılarlar. Ve mansıbını tehnie ederler. Nitekim, onun mübâyaaasından ma'zûl / olanları ta'ziye ederler. Zîrâ musîbet-i azîmedir. Ve insan-ı kâmil kendi kendine secde kılar hattâ intikâl ettikte cemâat ile kendi namazına hâzır olur. Ve kevnî cihetinden sâcid ve vücûbi yüzünden mescûd olur. Zîrâ onun hakikati hazret-i kevnîyye ve hazret-i ilahîyyenin mecmûunu hâvîdir. Nitekim Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem

[41a]

tahiyyatta *اسلام عليك ايها النبي* [Ey nebî! Selâm senin üzerine olsun.]³⁴² der. Ya‘ni kendi kendine selâm verir. Zîrâ bu selâm i‘tibârladır ki velâyetten nübüvvete ve mülkiyyetten beşeriyyete ve cemi‘den farka ve Hak’tan halkadır.

Ve insan-ı kâmilin nefs-i hayvâniyyesi Muhasseb’tir. Muhasseb, Mekke’nin üstünde Minâ yolunda bir mahaldir ki Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem hacdan avdetde oraya mürûr edip bir miktâr ızticâ‘ ve hâbe varıp müsterîh olmuşlardır. Onun için orada cüz’î ârâm etmek sünnettir. Ve Muhasseb, Mekke’nin hâricinde olmakla cesed ve nefs gibi olmuştur ki nefs-i hayvâniyyenin eseridir. Ve onun karargâhı cesedir. Ve onun cesedi dahî kalbi gibi mutahhar ve nazîftir. Zîrâ berekât-ı rûh bi-hukmi’l-mücâvere sârîdir. Ve gil ki güle mücâvir ola, ondan hoş-bû olur ve feyzinden feyz alır. Nitekim Kur’ân’da gelir: *وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا* (Zümer, 39/69) [Yer, Rabbinin nûru ile parlamıştır.] Ve şimdi halkın ekserî nefs-i hayvâniyye mertebesinde kalmıştır. Onun için nusret yoktur. Meselâ yüz bin hayvânın boynuzlarına birer kılıç ta‘lîk edip cenk ve harbe gönderseler bir insanın ameli kadar amele kâdir olmazlar. Nüfûs-i hayvâniye ehli ile insan-ı kâmil dahî böyledir.

Buradandır ki, her bir sefer-i meşrû‘da ervâh-ı asfiyânın huzûru lâzımdır. Hâzır olmasalar meşrû‘ ve mensûr olmaz. Zîrâ gayrîleri zulümât-i taayyünât ile muhteciblerdir. Ve takvâ nûr ve fîsk ve fücûr zulümâttır. Binâen alâ-hâzâ, / kâfirin [41b] küfrî zulmetini, nûr-i îmân ve takvâ ile mukâbele etmek gerektir. Zîrâ zulmet, nefsin zulmeti ile mündefî‘ olmaz. Ve Kur’ân’da gelir: *وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ* (Rum, 30/47) [Müminlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu.] Ya‘ni îmân, şu‘beleriyle mu‘teberdir. Pes, şuaab-i îmân olmayacak bi-ağsân ve fûrû‘ bedene vâsıl şecere gibi olur. Ondan ise semere gelmez. Ve kâfirin şirki gerçi zulm-i azîmdir. Nitekim Tenzîl’de gelir: *إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* (Lokman, 31/13) [Allah’a ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.]

Fe-emmâ ba‘zı kâfirden sûret-i adl bulunur adl-i Enuşîrvân gibi. Ve sûret-i adl ile nâib-i Hakk olur. Ba‘zı evkâtta ehl-i İslâm üzerine tasallutuna fi‘l-cümle sebeptir. Pes ehl-i îmânda sıfat-ı adl gerektir ki şuaab-i îmândan şu‘be-i azîmedir. Onun için eserde gelir: *بالعدل قامت السموات* [Gökleri adâletle ikame etti.] Ve Kur’ân’da

³⁴² Buhârî, Ezan 471

gelir: قَائِمًا بِالْقِسْطِ (Âl-i İmran, 3/18) [Dosdoğru olarak] Ya'ni Hakk Teâlâ'da adl ve fazl sıfatları vardır, zulm yoktur. Zîrâ, kişi kendi kuluna zulm eylemez. Belki kabâhati var ise cürmü miktârı te'dîb eder ki adildir. Veyahud afv u ihsân eder ki fazldır. Ve evâil-i ümmette fazl gâlib idi. Zîrâ, ahlakta îmân-ı kâmil var idi. Evâhiri zamânda ise adl gâlib gerektir. Zîrâ, siyâset olmadıkça halk mütenebbih olmaz. Şol cihetten ki îmânları nâkıs ve hicâbları galîzdir.

Ve kâfirin kıyâmette bir sızısı Uhud Dağı gibi ve cesedi üç günlük mesâfe galîz olsa gerektir ki dünyâda nefislerinin gılzat-ı hicâbîdir. Ve beylerin ta'zîr-i 'urfîleri bu ma'nâya dâirdir. Ve insan adl olıcak mübâşeret ettiği kârın gâyetinden havf etmez. Zîrâ adlin âkibeti mahmûddur. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (A'raf, 7/128) [Sonunda kurtuluş müttakilerindir.] ve yine وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا (Şems, 91/15) [Öyle ya, Allah bu işin sonundan korkacak değil ya.] Tefekkür eyle ki Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem وَإِنَّا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [(Ey Muhammed!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] alemler ile muallim ve rahmet-i tâmmeye ile mevsûf ve mükerrem / yine Hazreti Ömer ve Ali gibiler [42a] razıyallahu anhuma ona cellâd olmuşlardır. Şöyleki vâcibu'l-katl olanlara merhamet etmeyip يَاعْمَرُ اضْرِبْ عُنُقَهُ [Ey Ömer, boynunu vur!] وَيَا عَلِيَّ اقْتُلْهُ [Ey Ali, onu öldür!] buyururlardı. Ve Ebûcehil'in katli haberi mün'akis oldukta secde-i şükr ettiler. Ve Yehûd içinde Hayye İbn Ahtab dedikleri mel'ûna -ki ehl-i şirk içinde Ebû Cehil gibi idi- ele geldikte Rasûlullah buyurdular: أَلَمْ يَمْكُنِّي اللَّهُ مِنْكَ يَا عَدُوَّ اللَّهِ [Ey Allah'ın düşmanı! Allah bana seni öldürme fırsatı vermedi mi?] ³⁴³ ve katline emr eylediler.

Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuşlardır ki: “Zıdd-ı misil olana meveddet-i misil ile muâmele olunmaz.” Ya'ni bir kimse gerçi insâniyette seninle müşterektir velakin ahlâkta sana zıttır. Pes, ol zıttı irâdene ref' etmedikçe sana ve gayriye râhat olmaz. Zîrâ bed ahlâk her nerede ise halka zahmet verir. Buradandır ki Hakk Teâlâ cihâdla emr etti tâ ki düşmanlar katl olunup dostlar yeryüzünde müsterîh olâlar, ezdâddan halâs olâlar. Ve bir asırda nizâi memleket olsa فَاَقْتُلُوا الْآخِرَ مِنْهُمَا [Onlardan diğerini öldürün.] ³⁴⁴ mûcebince munâzaa ve ihtilâle sebep olan Halîfe-i Sâniyi katl etmek

³⁴³ Kaynağına ulaşamadı.

³⁴⁴ Müslim, III, 1480 (1853); Hakîm, *Müstedrek*, 2/169 (2665); Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, VIII, 144 (16324)

meşrû'dur. Nitekim Sultân Selîm-i Evvel gününde birâderi Korkûd nâm-ı şehzâde nizâ-ı saltanat edecek Sultân Selîm onu katl edip, "Birâderimle memleketi hisseleşip yerin üzerini banâ ve altını ona verdim." dedi.

Nazar eyle ki insanın anâsırında ta'dîl bulûnmasa mizâcî munharif ve marîz olur. Halk-ı âlem dahî anâsır gibidir ki her hangisinin cihetinden ihtilâl gelirse onu islâh etmek gerektir, yâ habs veya ta'zîr veya hadd ve kısısâla. Bu a'sârda ise bunlar ekser kuzât ve vülâttan mürtefi' oldu. Pes, hâkime siyâset gerektir. Ve Rasûlüllah aleyhisselâtu vessellem Hazreti Ömer'i razıyallahu anhu Medîne-i Münevvere sûkuna muhtesib nasb etmişlerdir. Tâ ki halk muâmelede birbirlerine teaddî etmeyeler ve yanlış yola / gitmeyeler. Zîrâ her asırda ناسٌ وَنُؤِيسٌ [İnsan var, insancık [42b] var.] sırrı vardır ki halk-ı âlem enfûsî ve âfâkî ahvâlde berâber değildir. Nitekim Allah Teâlâ ma'dende zehebi ve nebâtta şecere-i vakvâkı ve hayvanda insanı ekmel sûret üzerine halk eyledi. Velakin her iki nev' arasında mutavassıt dahî halk eyledi. Ma'den ve nebât arasında كَمَاءٌ gibi ki lisân-ı Türk'de ona mantar derler. Ve nebât ve hayvân arasında نخل gibi ki hurma ağacıdır. Ve hayvân ile insan arasında nesnâs ve kırd gibi. Nesnâs bir mahlûkdur ki şakk-ı insan üzerinedir. Ve kırd ki maymûndur, ondan insan gibi ef'âl-i acîbe sâdır olur. Ve kalb-i insan dahî nefisle rûh arasında meyândır. Ve Kur'ân'da gelir: مَنْ بَيْنَ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبِئَا خَالِصًا (Nahl, 16/66) [...Yem artıklarıyla kandan meydana gelen, halis bir süt...] Ya'ni süt ki dem ile fers arasından gelir. İki meyyit arasından tevellüd eden hayy gibidir. Ve ilm-i fitrat dahî böyledir. Zîrâ dem ki şehvet-i nefsâniyye ve fers ki ümûr-i sâfile-i cismâniyedir. İkiisi dahî esbâb-ı cehldendir.

Pes, gerektir ki vücûdunda ümûr-i nefsâniyye ve cismânîyeye vücûd vermeyip ümûr-i âliyeye uluvv-i himmet gösteresin, ki ilm-i eşrefî'l-melekâttır. Husûsan ki ilm-i billah. Zîrâ, bir nesne ki ecellî'l-ma'lûmât ola ona taalluk eden ilim dahî ecellî'l-ulûm olur. Pes, lisânda olana belâgat ve fesâhat veya kalemde olana hüsn-i kitâbet veya dest veya sâir a'zâda olan kemâlât kalbde olan ma'rifetullahtan ednâdır. Binâen alâ-hâzâ, ârif-i billah ne kadar âciz ve kâsır olsa yine gayrîden aktar ve ekmeldir. Ve bu makûleye hakîm derler, gerekse zâhirde ümmî olsun. Ve onda ki ma'rifetullah yoktur âlim ise de câhil hükmündedir. Fikreyle Bîşr-i Mürsî dedikleri

kimseyi ki İmâm-ı Ebû Yûsuf'un şakirdi olmuş iken halk-ı Kur'an da'vâsına / düşüp [43a]
Bağdât'ta Me'mûn halîfeyi ve sâirî ızlâl ve ızlâl eyledi.

Evliyâdan biri bir gece bir ribâtta misâfir olup orada, şeytânı görünce nereden gelirsin, deyû suâl edince, Bağdât'tan gelirim, dedi. Ya Bağdât'ta yerine kimi alıkoydun dedi. İblîs dahî Bişr'i alıkoydum deyû cevap verdi. Ve Bişr-i mezkûr vefât edip kabre vaz' olundukta Cehennem onun üzerine hücum edince ehl-i makberenin şâbb olanları havflarından pîr oldular. İşte ba'zı bilâdde âlim sûretinde böyle dâlle ve mudille kimseler vardır ki İblîs'e bedel olmuşlardır. Ve halkın hevâsına muvâfakatlarından halk onların ne idiğün bilmemişlerdir. Zîrâ ellerinde mîzân-ı şerîat yoktur. Ve bir kimsenin şerîatî cihetî imtihân olunmadıkça iktidâyâ sâlih değildir, gerekse onda hâl olsun ve gerekse olmasın. Zîrâ hâl dedikleri edebe mukârin olmakla makbûldür. Ve Kur'ân'da gelir: فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ (Ahkaf, 46/25) [Derken öyle oluverdiler ki meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu.] Meselâ bir kimsenin üzerine evliyâdandır deyû türbe ve kubbe binâ ederler. Ma'a-hâzâ içinde halkın i'tikâd ettiği gibi cân yoktur. Ve ona vâkıflar vâkıf olurlar.

Ve mezkûr olan Me'mûn halîfe kendi nefsinde bu kadar melekât-ı fâzılası var iken Hakk'a mühtedî olmayıp halk-ı Kur'ân kaville dâll olmakla hâlâ Tarsûs'ta bâb-ı türbesi muğlak ve cânına bir fâtihâ okur yoktur. Zîrâ reh-i sedâddan munharif olmakla avâmm-ı nâsın bile kulûbu ondan dönmüştür. Ve Şâm içinde dahî bu makûleler vardır.

Pes, ilm-i mücerred insana kifâyet etmedi. Belki ayne'l-yakînden hisse-mend olmak vâcib kıldı. Tâ ki zunûn ve şukûk bi'l-küllîye aslından munkala' ola ve Hakkıyyet mertebesi zuhûra gele. Ve esrâr-ı Ka'be'dendir ki hâlâ yedi aded minâreyi müştemildir ki tarîk-ı fenâda ihsâ ettikleri / esmâ-i seb'aya işârettir. Zîrâ Ka'be [43b]
makâm-ı fenâfillahtır. Onun için Rasûlullah -sallallahu aleyhi ve selem- yevm-i fetihde Mekke'ye tûlbend-i siyâh ile duhûl ettiler. Zîrâ nûr-i siyâh urûca göre a'le'l-envârdır. Nitekim nüzûle göre a'le'l-envâr nûr-i ahzardır ki kemâle dâirdir. Bu sebeptendir ki tâife-i sûfiyyenin mübtedî ve sâlikleri siyâh abâ ve müntehî ve vâsılları yeşil kabâ giyerler. Husûsan ki tâçlar ekser ahvâlde yeşil renktir. Fe-emmâ siyâh tûlbend hâlâ mevcûddur irsâl-i şa'r gibi. Zîrâ edânî-i nâsın şîârı olmuştur. Ve

Rasûlullah Mekke’de on üç sene meks ettiler. Bu cihetten Kur’ân’da âyet-i secde on dört oldu ki on dördüncüsü ahadiyyet-i mecmû’ledir. Ve Harem-i Medîne beş aded minâreyi müştemildir ki beş aded esmâ-i bekâya remzdir, ki mecmûu on iki olur.

Ve Mekke’de Haremullah’da Safâ cânibinde medfûn olmuş bir minâre-i sâmine-i ma’neviyye dahî vardır ki gâyetle müntehî ve azîmu’l-cüsse ve müzeyyendir. Nitekim eyyâm-ı mücâveretimde arz-ı Harem münşak olup ol minârenin vechi arza dâbbetü’l-arz gibi Bürûzî dîde-i keşfle müşâhede olundu. Ve ondan murâd sırr-ı bekâdır ki fenâda bâtın olmuştur. Ve ol vakitte zuhûr-i tarîkatımız olan Celvetiye’yi cîm ile remzdir. Ve bu ma’nâ elfât-ı erbaada vâki’ olmuş idi. Ve ol eyyâmda esrâr-ı haremî muhtevî bir kitâb-ı celîl te’lîf olunup huccâc-ı Şâm ile gelirken Ulâ dedikleri mevzia karîb mahalde arbede-i Arab vâki’ olmakla sâir kütüb-i nefisemiz ile zâyi’ oldu. Ve def’a-i sâniyede bir eser-i celîl dahî serik olundu. Zâhir olan budur ki o makûle esrârın beyne’n-nâs zuhûru murâd-ı Hakk değildir. Nitekim vâlidem Hatmu’l-evliyâ’nın ba’zı evrâkını gece içinde gâyipten hatf ettiler. Ve min ba’d ismile belirmedi. /

[44a]

Nazm:

*Her ne işlerse hakîm ve dânâ
Hikmetinden suâl olunmaz onun
Her ne yüz gösterirse takdîrî
Vechî bu akılla bilinmez onun*

Ve demişlerdir ki insan sülûkunda ayne’l-yakîn mertebesine vâsıl olmadıkça sâhib-i irşâd olmaz. Pes, ol vakitte ona kutbu’l-irşâd derler. Nitekim Hakka’l-yakîn mertebesinde kutbu’l-vücûd olur ki kutbu’l-aktâb ve gavs-ı a’zam derler. Fe-emmâ ba’zı Hakka’l-yakîn ehli vardır ki efrâd-ı evliyâdan olmayı ihtiyâr ederler ve tasarruf ve kutbiyyeti kabul etmezler. Zîrâ kutbiyyet mertebedir ve kâh olur ki efrâddan ba’zıları ma’rifetullahta kutuptan ekmel olurlar. Maksûd ise ma’rifettir mertebe değildir. Ve kutbiyyet dedikleri vüzerât kesbîdir ki vezîru’l-vüzerâ’ halîfe-i sultân olduğu gibi kutub dahî halîfe-i Hakk’tır. Ve efrâd-ı harem pâdişâhîde olan havâss-ı ağâyân gibidir ki kimi mansıb kabul eder ve kimi kabul etmeyip mütekâid olur.

Velakin fenâ ve bekâ aynel-yakîn ve hakka'l-yakîn ile hâsıl olur ki irşâd onlara menûddur. Ve da'vet ve irşâd kendi nefsiyle tekâidden efzaldır. Zîrâ ibâd-ı Hakkı Hakka hidâyettir ki enbiyâ ve mürselîn mesleğîdir. Ve bu mertebede Hakk ve halk i'tibâr olunur. Ve esmâ ve sıfât-ı Hakk'a yerli yerinde riâyet kılınır. Eğerçi ki mertebe-i ulûhiyyetin müstendî hüviyyet-i zâtiyedir ki sırrı cemî'-i eşyâya sârîdir. Nitekim ba'zı eshârda deryâdan buhâr çıkıp eczâsı etrâfa münteşir olur. Ve isâbet ettiğî yerler nedâvet bulur ki ona sırr-ı hayât derler.

Nazm:

*Yâr Hû ağyâr Hû dâr içre her deyyâr Hû
Yerde her seyyâr Hû ve gökte her tayyâr Hû
Her perî ve her melek her ferd-i ins ve her felek
Cennet ve rıdvân ve mâlik cümle nûr ve nâr Hû /
Her şecer Hû her semer Hû her hacet Hû her mükerrer
Sâbitât u mühre-i mihr ve meh-i devvâr Hû
Şehr-yâr ve şîr-gûh ve husrev ve şîrîn Hû
Leylâ ve mecnûn ve ma'sûk-ı âşık-ı dîdâr Hû
Bahr-ı mevc-engîz ve mâhî ve kamû mürğ-âb Hû
Lü'lü' ve mercân Hû ve gûher-i şehvâr Hû
Yâseminler Hû çemenler Hû dikenler Hû durur
Bülbül ve gülgonca ve gülzâr ve sümbülzâr Hû
Cûy-bâr ve gûh-sâr ve berk u bârân u berd
Hân ve âb ve bâd ve nâr ve berk-ı âteşbâr Hû
Ka'be ve puthâne ve meyhâne ve bostân-ı sarây
Sâkin ve meskûn ve nâz ve ni'met ve âsâr Hû
Kâzî ve müftî ve şeyh ve sûfî ve rind-i cihân
Âlem-i eserde hezâr içre ne var her var Hû
Hakkıyâ Hakk bu taayyundan münezzehdir velî
Arz eder âyînenen dîdârınî her yâr Hû*

[44b]

Ve hakka'l-yakîn mertebesinin bâtinî vardır ki ona hakikat-i Hakka'l-yakîn derler ki bu ma'nâ Rasûlullah'a mahsûstur, sallallahu aleyhi ve sellem. Ya'nî efrâd-ı

ümmet ne kadar kemâl bûlsalar ve makâm-ı tecellîde şems gibi ferîd-i devrân olsalar yine ol makâma ermezler ve onun rûy-i tecellîsini görmezler. Saltanat gibidir ki bir şehzâde tahta cülûs etmedikçe onun uluvvînî bilmez ve zevkinî idrâk eylemez. Zîrâ bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l meyânında fark-ı azîm vardır. Mahkîdir ki Sultânü'l-ârifîn Ebû Yezîdi'l-Bestâmî kuddise sırruh bir vakit inbisâdda makâm-ı Rasûle duhûl etmek murâd ettikte oradan bir nûr-i şa'şâînî zuhûr edip Ebû Yezîd'i ihrâk eyledi ve duhûlden memnû' oldu. Bu makâmdandır ki huzûr-i Rasûl'de ki bir minber-i âlf kurulup Hatmu'l-evliyâ ol minbere suûd ve kemâlât-ı Hakk ve tecelliyât-ı Rasûlüllahı beyân ve ta'rîf ile me'mûr oldukta ki cemî'-i ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ heyet-i cesed-i ilâhî üzerine temessül edip ol meclis-i âlî ve mahfel-i müteâlîde / [45a] hâzır idiler. Hatmu'l-evliyâ dahî minber-i mezkûra suûd edip kademe-i Rasûlüllah'dan bir derece aşağıda kıyâm eyledi. Zîrâ derece-i ulyâ Rasûlüllah'a mahsûs idi. Ve ol minberin derecâtı üzerine bisâd konulmuş idi ki hâlâ cevâmî'-i selâtîn menâbirin çûha döşedikleri oradan me'hûzdur.

Sırrı budur ki Rasûlüllah'ın bilâ-vâsita ve sun'-i kadem ettiğî mahalle gayrîler bi'l-vâsita ve perde üzerinden basarlar ve illâ terk-i edeptir. Ve bu ma'nâdandır ki insan-ı kâmilin seccâdesine basmazlar. Ve intikâl ettikten sonra dahî isti'mâl etmezler. Belki teberrük ve temessüh ederler. Şol ma'nâdan ötürü ki ol mahalle ya'nî seccâde mahall-i tecelliyâttır. Pes, gâfil ve mahcûb olana basmak mûris-i tenezzül ve mûcib-i tedellîdir. Sûâl olunursa makâm-ı Rasûl'e duhûlu müyesser olmadığı sûrette dûrdan seyrine yasak var mıdır? Cevab budur ki ona mâni' yoktur. Nitekim vech-i arzdan kevâkib-i münîre seyr olunur. Velakin ol makâma kimsenin eli ermez. Ve cennette vesîle dedikleri makâm ki Rasûlüllah'a mahsûsdur ki hâlâ ravza-i mübârekenin sûretidir, ki cennette temessül etse gerektir. Buradandır ki ravza ya'nî cism-i latîf-i Rasûli zamm eden kabr-i münîf Ka'be'den efzaldır. Zîrâ bâlâda mürûr eyledi ki cesed-i mutahhar-ı insan-ı kâmil haremullahdır. Ve Ka'be ol haremın sûretidir. Pes, vesîle ravzanın ve ravza dahî hakikat-i Hakka'l-yakînin sûretidir ki ma'nâsı âsûde-i kabr olan vücûd-i nazîftir.

Nazm:

Ey Rasûl-i müctebâ zâtın ne gûherdir senin

*Cümleden kaderin iki âlemde berterdir senin
Sırrına ermez hakikat-ı akl ve idrâk-ı cihân
Cism-i pâkin gûyiyâ rûh-i musavverdir senin
Feyz-i esmâ ve sıfâtın mazharıdır leblerin
Kalbine zâtın tecellîsî mukarrirdir senin
Ravzana dâhil olan âşık olur bûy-i hayât /
Rûh-i kudsî demlerinden cân-perverdir senin
Ebrû onun kâbe kavseyni ev ednâ nakşîdir
Aks-i nûr-i zâtla çeşmin münevverdir senin
Hidmet-i na'tin n'ola Hakkı'nın eylersen kabul
Âsitânende ezelden abd-i kemterdir senin*

[45b]

Ve ehl-i hicâb onlardır ki hucb-i zulmâniye-i galîza-i kesîfe ile mahcûb olmuşlardır avâm gibi. Veyahud hucb-i nûrâniyye-i rakîka-i latîfe ile mahcûb olmuşlardır ba'zı havâss gibi. Zîrâ havâssın niceleri cemî'-i hucûbdan halâs olup ayne'l-ayne ermişlerdir. Ve hucb-i zulmâniyyeden murâd ecsâmdır ve nûrâniyyeden murâd ervâhdır. Ve her bir tavr bir perdedir. Pes, dünyâda bu perdeleri açanlar dünyâ ve âhirette amâdan halâs olurlar. Ve çeşmin perdesi yedi olduğu semavât-ı seb'a işârettir ki bu yedi tabaka âlem-i kevn ve fesâddan olup arş ve kürsîye nisbetle kesâfetten hâlî değildir. Eğerçi ki tabakât arza göre latîftir.

Pes, çeşmin yedi tabakasından illet zâil olmadıkça rûşenâyı ve ru'yet-i tâmmе hâsıl olmaduğu gibi sefer-i ma'nevî ile semavât-ı seb'anın dahi menâzilinî ubûr etmedikçe inkişâf hâsıl olmaz. Zîrâ âlem-i kevn ve fesâddan olan muazzam hicâbtır. Ve anâsır-ı insan âhirette taltîf olunup makâm-ı arş ve kürsîde karâr eder. Zîrâ arş ve kürsî ümûr-i cismâniyenin umûr-i rûhâniyyeye akrabîdir. Cennet ise rûhânîdir. Onun için ehl-i cennete hâil yoktur, rûha hâil olmadığı gibi. Bu cihettendir ki orada kalb kâlib olur. Ya'ni bu dünyâda kalb ile idrâk olunan nesne orada kâlib ile idrâk olunur. Bu sebepten müşâhede-i ilahî hâsıl olur. Ve bu ma'nâyı idrâk etmeyen hâl-i ahireti hâl-i dünyâyâ kıyâs edip galad eder. Nitekim bir kimse yakazada ve menâmda bir saat-i nücûmiyyede maşrık ve mağrîb arasını / seyr etmeği inkâr eder. [46a]

Çünkü hâbe varır. Belki bir saatten ekalde mesâfe-i mezkûreyi kat‘ ve seyr eder. Ve bî-dâr oldukta yakazada olan hükmünün butlânına mukir olur.

Bu fakîr Hakkı’ya bir defa ekâsî-i bilâd-ı meşrıktan bir şehrin hakkında istişkâl hâsıl oldukta ol gecedir nice dîde-i hayâlim gülşen-i serây âlem-i misâle küşâde olup bir kimse beni alıp ednây-ı müddette dünyâyı ser-te-ser seyr ettirdi. Ve her şehre ki mürûr vâki‘ oldu. Onun taâmından bir miktâr tenâvül olundu. Tâ ki müşkilim olan şehre güzer edip perde-i işkâl münkeşif oldu. Ve her şehrin sâkini bir sîmâda ve taâmı bir çâşnîde idi. Ve tahta’l-arz dahi bin aded şehir varmış ki oraya istihlâf olundum. Ve Rasûlüllah’ın sallallahu aleyhi vesellem bin târîhinden sonra -ki hadd-ı fâsıldır- vücûd-i şerîfleri kimyâ olduğu zâhir oldu. Teemmül eyle tâ ki kıssa-i mezkûrede işâret basîretine rûşen ola.

El-hâsıl âlem-i ru’yâ -ki âlem-i misâl ve mazhar-ı ism-i latîftir- hakâikî istib‘âd ve inkâr edenlere delîl-i celîdir. Ya‘ni âlem-i âhiret dahî âlem-i misâl gibi latîf ve nûrânîdir. Pes, yakazada müstenkir olan hâbda müsellemler olduğu gibi dünyâda müsteb‘id olan ma‘nâ dahî âhirette müstakreb olur. Kâle Teâlâ: وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (Zümer, 39/47) [Ancak ne var ki, hiç hesaba katmadıkları şeyler, Allah tarafından karşılırlarına çıkarılır.] Pes, Mu‘tezilî derd-mendin orada gözleri açılır. وليس الخبر كالمعانية [Haber ma‘nâ gibi değildir.]

Mahkîdir ki ulemâ-i kibârdan İzzeddîn bin Abdüsselâm³⁴⁵ -ki zamânında müftî-i Kudüs idi- ahyânın emvât için olan sadakât ve duâların vusûlünü inkâr ederdi. Ve meyyitin cânına değmez deyû fetvâ verirdi. Çünkü bu dünyâdan göz yumdu ve gözleri açıldı. Ve hakikat ne idiğün idrâk eyledi. Bir kimse onu rû’yâsında görüp ettiğî inkârdan ve verdiğî fetvâdan suâl / ettikte ol dahî bu bâbta, hatâ etmişiz [46b] ve hayrât ve hasenâtın ecirî ervâh-ı emvâta değermiş, dedi. Dünyâda edeceğî insâfı orada etti. Zîrâ ilmine mağrûr idi. Ma‘a-hâzâ ayne’l-yakîn mertebesi yok idi. Demedi ki verdiğim fetvâ rûh-i pâk-i Rasûl’e arz olunur ve hilâfı meşrû‘ olursa müftazih

³⁴⁵ Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdisselâm ed-Dımaşkî (660/1262): Şafîî fakihidir. Fıkîhî konularda tavizsizliği ile tanınmaktadır. Bağdat e Şam’da ilim tahsil etmiş, Şam Emevî Camiinde hatiplik yapmıştır. Mısır Müftüsü namıyla meşhur olmuştur. Tahsil hayatına Ebû İshak Şirâzî’nin Şafîî fıkîhine dair *et-Tenbîh* adlı eserini ezberleyerek başladı. Bir çok alimden dinî ilimleri okudu. Özellikle fıkîh, fıkîh usûlü, tefsir, kelâmı derinleştirdi. Dımaşk’ta Azîziyye Medresesi’nde ve Emeviyye Camii’nde dersler okuttu. Mısırdaki vefat etti. Bkz. H. Yunus Apaydın, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *DİA*, XIX

olurum. Nitekim müftû-i Belh Şeyh Ali bir husûsta vâkıa muhâlif fetvâ verdikte ol gece temessül-i nebevî vâki‘ olup لا با علي [Hayır yâ Ali.] deyû fetvâsını redd ettikte ol dahî bîdâr olup kemâl-i yakazasından fetvâyı terk ve emr-i takvâyı berk eyledi. Ve bildi ki o makûle nesneler ma‘rûz-i dergâh-ı nebevîdir.

Nazm:

*Âlim iken câhil oldu çünkü emr-i dîni gör
Kendinî zillette kodu seyr et İzzettîni gör
Meyyite meyyit nice telkin eder eyvâh aceb
Reh-numâ lâzım ise imdî var ehl-i aynı gör*

Ve Kur’an’da gelir: وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ (İsrâ, 17/72) [Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür.] Ya’nî dünyâda bî-basîret olan âhirette basîr olmaz. Zîrâ her kemâl ki dünyâda fevt ola âhirette husûle gelmez. Şol cihetten ki âhîret mahall-i teklîf değildir. Kemâlât ise a‘mâl-i sâliha üzerine mebnîdir. Nitekim hadîste gelir: مَنْ عَمِلَ بِمَا عِلْمَ وَرَّثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ [Kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini de öğretir.]³⁴⁶ Ya’nî ilm-i dirâset ve kesbî ile âmil olan ilm-i verâset ve vehbîye nâil olur ki ilm-i ledünnî dedikleridir. Pes, onun ki sülûk ve amel-i sâlih ve takvâsı olmaya onun maârifî maârif-i şeytâniyyedir. Onun için hiçbir insan o makûle şeytânın yüzünden mühtedî olmaz. Zîrâ şeytân muzill ismine mazhardır. Ve insanın şeytân olması ism-i muzillde olduğundandır. Velakin dalâl ve ızlâl tevcihlerdir. Katî mühtedî insan ister ki onu fehm ve teşhîs eyleye. Zîrâ zamânede mekkâr ve memkûrlar çoğaldı.

Ve ekser nâs hakk / ve bâtlı fark etmekten kaldı. Suâl olunursa ki: Ba‘de’l- [47a] vefât nice kemâl hâsıl olmaz ki nice umûr-i hafîyye zuhûra gelir? Cevab budur ki: Orada muhcûba münkeşif olan umûr-i kevnîyyedir ki ahvâl ve ehvâl-i âhîret derler. Maksûd ise umûr-i ilahîyye inkişâfıdır ki zât ve sıfât ve ef‘âl-i Hakk’a dâirdir ki ona ilm-i ilahî derler. Pes, onların mâadası ilm-i kevnî olur. El-hâsıl umûr-i kevnîyyenin inkişâfından ma‘rifet-i Hakk’a terakkî hâsıl olmaz. Nitekim bir kimse ahvâl-i hâricîye ile mukayyed olsa rencberler gibi ol kimse ahvâl-i ulemâyı bilmez. Ve

³⁴⁶ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 347 (2542)

ulemâ dahî ulûm-i resmiyyeye müştakil olsalar onlar dahî ulûm-i hakîkiyyeden bî-haberlerdir. Bu cihetten ulemâ-i ayne'l-yakîn ekser zevâhirî terk ettiler. Hattâ taâm ve libâs ve emsâli kaydında olmadılar. Belki ıslâh-ı tab‘ ve nefse çalıştılar. Ve âhir aşk-ı ilahî ile şîr ü şekker gibi alıştılar. Ve aşk onların taayyünât perdelerini ateş gibi ihrâk edip âhir cemâl-i matlûbu gördüler. Ve makâm-ı huzûrda durdular. Ve bezm-i ünste câm-ı tecellî zevkin sürdüler.

Nazm:

Aşk imiş âşıklara feryâd-res
Zâhidâ gel gayrı kîl ve kâlî kes
Aşktır sâliklere hoş reh-nümâ
Aşktır her hadve içre hem nefes
Kâr-ı pürsûd isterîsen aşkı gör
Gayrî bir kâre dahî etme heves
Çağıldar çeşmi ve kalbî ağıldar
Erişecek bahredir âvâzî kes
Andelîbâ aşkla feryâda gel
Münkesir olmazdan evvel bu kafes
Hakkıyâ netsin gerek dünyâda sen
Mâsivâyı Hakkı ko Allah pes

Suâl olunursa ki: Sâlikin hâli nicedir ki yolda kalmış ve menzil almamıştır? Ya‘nî gerçi bi‘l-fi‘l sülûku vardır velakin ömrün adem-i müsâade veyahud mürşidî fikdânından cemâl-i Hakk’a gözleri bir hûş açılmamıştır. Cevab budur ki: / Bu [47b] makûleye ba‘de‘l-mevt terakkî vardır. Belki hâl-i ihtizârda matlûbu ayâğına gelir. Ve ayn-ı basîret ile şühûd ehli olur, zîrâ tarîk-i talebte bulundu. Ve Kur‘ân‘da gelir: وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ (Nisa, 4/100) [Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, kuşkusuz onun mükafatı Allah'a düşer.]. İşte bu hicret-i sûriyyeye göredir. Hacc-ı sûrî dahî böyledir. Ya‘nî bir kimse niyyet-i haccla hânesinden bir hadve hâriç olsa ve orada vefât eylese onun için ecr-i hacc yazılır. Ve ol ki kable‘ş-şürû‘ vefât eder mahrûmdur.

Ve kezâlik hicret-i ma'neviyye ki hacc-ı ma'nevîdir. Zîrâ kâsıdın nazargâhı Hakk ve matlûbu sırr-ı mutlakdır. Pes, bu dahî hâne-i tabâattan bîrûn ve sefer-i uhrevîde mihnetlere merhûn olmuştur. Hâl-i ihtizârde onun için inkişâf-ı basîret vardır. Zîrâ hicret-i ma'neviyyeden murâdî ref'-i hucub ve menzil-i inkişâfta nasbdır. Pes, niyyet ve hareketine göre murâdın bulur ve nasîbin alır. Ve bu inkişâf berzahta efzûn olur. Ve haşirde dahî mâfevkine terakkî eder ve makâm-ı kesîbe varınca ezdiyâddadır. Ve ile'l-ebed bu inkişâf terakkîdedir. Zîrâ, seyr ilallahâ nihâyet yoktur. Ve şol ma'nâ kî âlem-i keşf olan dünyâda ziyâde olmaktadır, âlem-i latîf olan âhirette nice olmak gerektir. Ve terakkî yalnız sâlik iken müteveffâ olana göre değildir. Belki cümle-i vâsılîn dâimâ sefer etmekte ve her nefes menzîl bimenzîl gitmektedir. Ancak dünyâda vâsılların hâli kuvvetlidir.

Ve kütüb-i şer'iyede gelir ki, bir kimse hatm-i Kur'ân etmeden makbûz olsa berzahda onun için bir melek ta'yîn ve Kur'ân ta'lîm olunur. Ve sıbyân-ı mü'minîn dahî böyledir. Gerek okumaya bede' ettikten sonra vefât eylesin ve gerek kable'l-bede'. Zîrâ bunlar ma'zûr olmakla bunlar / için kemâl-i uhrevî vardır. Fe- [48a] emmâ ba'de'l-bülûğ taksîr eden kimseye tedârik yoktur. Onun için derecât-ı sâfilede kalır. Zîrâ kârie denilse gerek ki اقراء وَ ارْقُ [Oku ve üfle!] Ya'nî kâriü'l-Kur'ân âhirette kırâat ile mâmûr olup okudukça her harfine bir derece i'tâ olursa gerektir. Ve buradan hâfız-ı Kur'ân olanların fazîleti zâhir oldu. Velakin maksûd amele mukârin olan hıfzdır.

Ve hadîste gelir: لو كان القرآن في إهابٍ ما مسَّته النار Ya'nî Kur'ân'ın fazîletî ol kadardır ki, bi'l-farz tasvîr olunup bir ihâb ve deri içine vaz' olursa bereket Kur'ân ile ol deri muharrik olmaz. Ve cümle-i Kur'ân ya'nî Kur'ân'ın kırâatına mülâzemet edenler dahî böyledir. Zîrâ kârilerin cild-i beşerîleri ihâb gibidir ki bâtınlarında olan Kur'ân ona vaz' olunmuştur. Pes, ol ihâb ve Kur'ân'ın birbirine temâsı ve ittisâlî var iken kâriin derîsi ve vücûdu muharrik olmaz. Ve illâ Kur'ân dahî muhterik olmak lâzım gelir. Kur'ân ise kelâm-ı ilahîdir ki ihtirâktan müberrâdır. Ve dediler ki Kur'ân sûret-i Muhammediyye ve bi'l-akstdır. Nitekim Hatmü'l-evliyâ buyurur: القرآن والسبع Ya'nî ben kitâb-ı ilahîyim ki cemî'-i hakâik-i cüzîye ve külliyyeî câmi' ve muhîddir. Zîrâ hurûf ve kelimât ve ayât ve suver-i tekvîniyye

hurûf ve kelimât ve ayât ve suver-i tenzîliyye gibidir. Nitekim Kur'ân'da gelir:

وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ (Tur, 52/1-3) [Andolsun Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.]. Ya'nî tûrdan murâd tûr-i hüviyyet-i zâtiyye ve kitâb-ı mestûrdan maksûd kitâb-ı vücûddur ki onda hurûf şuûna ve kelimât a'yâna ve ayât ervâha ve süver süver-i misâliyye kütüb olunmuştur. Ve رَقٍّ مَّنْشُورٍ (Tur, 52/3) nefsi-i rahmânîdir ki mâhiyât mümkünât üzerine menşûrdur. Nefs-i insânî elfâz ve hurûf üzerine menşûr olduğu gibi. Ve rûhu'r-rûhdan murâd bâtın ruhtur. Zîrâ / rûh-i [48b] hayvânî rûh-i insânînin zâhiri ve rûh-i insânî dahî sırr-ı bâtının zâhidir. Pes, rûhu'r-rûh sırr-ı ilahî olmuş olur ki onun bedene taalluku yoktur. Ol iki rûhun taalluku gibi.

Ve bundan zâhir olur ki Kur'ân sûret-i Muhammediye olacak sâir suver-i Muhammediye olan veresenin dahî sûreti olmuş olur. Zîrâ onlar dahî hakâik-i Kur'ân ile mütehakkak ve ahlâkiyle mütehallaklardır. Ve onların sûretleri nâr-i celâl ile muhterik olmayacak ol suver-i ilahiyyeye tâbi' olanların sûretleri dahî muhterik olmaz. Zîrâ suver-i asliyyenin Kur'ân'a civârî ve suver-i fer'iyyenin dahî suver-i asliyyeye kurbi vardır. Bu sûrette suver-i fer'iyye Kur'ân'a bi'l-vâsıta muttasıl olmuş olurlar. Velakin bunlar şol suver-i tâbiadır ki metbû'larına taklîb etmekte kusûr etmezler. Zîrâ hadîste gelir ki: المرء مع من أحب [Kişi sevdiği ile beraberdir.]³⁴⁷ Ya'nî bir kimse âhara muhabbet etse elbet ol muhabbet visâdatiyle onun tarîkına gider. Ve bi-kadri'l-imbân onu taklîd eder. Bu cihetten Kur'ân'da, وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ (Mü'min, 40/8) [Onların atalarından iyi olanları] deyû salâh ile kayd olundu. Tâ ki ıtmâ'-i fârîga munkatı' ola. Ve ben filân velînin muhibbîyim veya tarîkindeyim veya benim babam veya ceddîm falândır demekten imsâk eyleye. Zîrâ hadîste gelir: يَابْنِي هَاشِمٌ لَا يَأْتِي تُونِي النَّاسُ بِعَمَالِهِمْ وَتَأْتُونِي بِأَنْسَابِكُمْ [Ey Haşimoğulları! Kıyamet günü insanlar amelleriyle bana gelmezken siz, soyunuzu vesile edinerek bana geleceksiniz.]³⁴⁸ Ya'nî halk-ı âlem ahirette bana a'mâl-i sâliha ile geldikleri vakitte yine nesebe i'timâd edip Peygamber bizim ceddimizdir deyû karâbete i'timâden a'mâlden hâlî gelmeyesin. Zîrâ, neseb-i hakîkî takvâ ve salâhdır. Şöyle ki bir kimse tahâret-i nefse mâlik ve ricsten bi'l-küllîye sâlim ve pâk olsa Hâşimî değil ise de yine âl-i Rasûl'dür. / [49a] Nitekim Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh hakkında gelir: سَلْمَانٌ مِّنْ أَهْلِ النَّبِيِّ [Selman

³⁴⁷ Buhârî, Edeb 6; Müslim, Birr 50; Tirmizî, Zühûd 10

³⁴⁸ İbn Hacer, *el-Kâfi's-şâfî tahrîci ehâdisi'l-Keşşâf*, Beyrut'ta Keşşâf ile birlikte basılmış, I, s. 194

bizim ehl-i beytimizdendir.]³⁴⁹ Ve bu ma'nâ ile biyâr kimseler al-i Rasûl ve ehl-i beyt olmuşlardır. Eğerçi zâhirde siyâdetleri yoktur.

Ve bu takrîr olunan ma'ânî-i latîfe eğer sem'ine dâhil ve eseri zihnine vâsıl olduysa çok hikmete nâil oldun. Ve zamânında Lokmân mertebesin buldun. Zîrâ Lokmân'ın iki türlü hikmeti var idi. Biri hikmet-i tabiyye idi, hikmet-i Eflâtûn ve Câlînûs ve Sokrât ve Bukrâd ve emsâlî gibi. Ve dahî hikmet-i zevkiye idi, hikmet-i enbiyâ ve evliyâ gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Lokman, 31/12) [Andolsun ki Biz, Lokman'a hikmet verdik.]. Ve hikmet, eşyâyı alâ-mâ-hiye aleyhi ma'rifettir. Ve her nesnenin aslına vukûftan sonra yerli yerine vaz' etmektir. Nitekim nâs hakkında gelir: أَنْزَلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ [İnsanların mertebelerine inin.]³⁵⁰ Ya'nî halkın makâdîrine nazar edip a'lâ ve ednâyı hâllerine göre hoş görünüz. Ve a'lâya ednâ ve bi'l-aks muâmelesi etmeniz zîrâ hikmetten hâriçtir. Onun için seyyidi'l-Ensâr Sa'd bin Muâz radiyallahu anh meclis-i Rasûl'e kudûm ettikte: قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ³⁵¹ deyû kıyâm ile emr etti. Bu asırda ise bu hakâika nâil ve bu muâmelâta kâdir nâdir olmak gerektir. Ve bir kimse, bu zevke erenler hikmet-i Lokmânî neylerler, dese Lokmânî tahkîr etmiş olurlar. Zîrâ Lokmân'ın aslı hikmetinden ötürü saff-ı enbiyâda ikâmet eylemiş ve ulûmuna müteallik nice cevâhir söylemiştir. İşte zamâne müddeîlerinîn ahvâli böyledir. Ki cüz'î ma'rifet ile enbiyâ üzerine tefevvuk iddiâ ederler. Pes, bu iddiâlarından ma'rifetleri şeytânî olduğu ma'lûm oldu. /

[49b]

Nazm:

*Hamdülillah kâmil insana erdi bu gönül
Derdine dermân bûlûp Lokmâna erdi bu gönül
Seyl-vüş alçaklara yüseklerle çağlâr iken
Gide gide âkibet ummâna erdi bu gönül
Her cihetten çok zamân olup taleb-kârı anın
Cân içinde bî-cihet cânâna erdi bu gönül
Dest-i kudrette bugün tûtta n'olâ çevgân ve gevî*

³⁴⁹ Hakîm, *Müstedrek*, III, 598; Taberânî, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 69261; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 558 (1505)

³⁵⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 241 (229)

³⁵¹ Buharî, IV, 1511 (3895); İbn Mâce, *Sahih*, XV, 496 (7026)

*İş bu meydân içre çok merdâne erdi bu gönül
Kâim idi rûz ü şeb bâb-ı ubûdiyette ol
Sadr içinde sohbet-i sultâna erdi bu gönül
Fakr ve acz ve zillet ile çünkü bildi nefsin
Bu sebepten Hakkıâ Rahmâna erdi bu gönül*

Ba‘dezâ yevm-i Cumanın ibtidâ hareketi ism-i alîmden vücûd buldu. Bu cihetten Âdem Cuma günü halk olunup ta‘lîm-i esmâ ile müşerref oldu. Ve kıyâmet dahî Cuma günü kâim olacağı nassla sâbittir. Zîrâ kıyâm-ı sâat ile ulûm-i cüz’iyye ilm-i küllîye muttasıl ve fer‘ asla lâhik olur. Bu cihettendir ki cevâmi‘de ba‘de’l-asr sûre-i Nebe’ tilâvet olunmak âdet-i kadîme-i eimmedir. Zîrâ hükmü yevm-i kıyâmete müteallıktır. İbtidâ Cuma günü ba‘de’l-asr okunup sonra sâir eyyâmın asırlarına dahî ta‘mîm olundu. Ve cennette makâm-ı kesîbde yevm-i Cumada rü’yet-i dîdâr vâki’ olsa gerektir. Ol müşâhededen herkes bikadri’l-isti‘dât ilm-i cedîd-i ilâhî hâsıl olur. Ve ol gün ol makâma müsâraat edenler bu dünyâda tâata mübâderet edenlerdir. Ve onda olan müşâhede bunda olmaz. İlm-i ilahînin kuvvet ve za‘fına ta‘bîdir. Zîrâ basar rü’yetinde nice ise basîret dahî böyledir. Pes, bunda / rü’yet-i basar zaîf olsa [50a] idrâk-ı eşyâda kâsır olduğu gibi rü’yet-i basîret dahî zaîf olsa idrâk-i Hakk da nâkıs olur.

Ve ism-i alîmin sırrı kâinâta sârî olup cemî‘-i eşyâ mûcidini bulmuştur. Ya‘nî kendi zâtî hasebiyle. Zîrâ zât-ı Hakk hasebiyle idrâktan âcizdir. Nitekim gelir: *يعني ماعرفناك بحسبك ولكن عرفناك بحسبنا*, ³⁵² ماعرفناك حق معرفتك Ve eşyâda olan ilim ve hayâtın eserdir ki enbiyâ ve evliyâyâ tekellüm etmişler ve tesbîhleri mesmû‘ olmuştur. Nitekim tuyûr ve cibâl Hazret-i Dâvûd ile aleyhissellem tesbîh ederlerdi. Ve Mekke-i Mükerreme’de hacr-i mütekellim mütevâtirdir. Ve yevm-i kıyâmette müezzinin savti vâsıl olduğu mahalleden hicr ve şecer ve sâir eşyâ şehâdet etseler gerektir. Ve hasbî ezân verenlerin ecsâdını arz ekl etmediği kütüb-i şer‘iyyede mestûrdur.

³⁵² el-Münavî, *Feyzu’l-kadîr*, II, 410; Ali el-Kârî, *Umdetü’l-kârî*, 23, 1985; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, I, 871

Pes, eşyâda ilim ve hayât sıfatları olmasa nice şehâdete kâdir olurlardı. Fe-
emmâ bu semâ'dan esamm olanlar onu inkâr eylemişler ve tekellüm-i eşyâda nice
te'vîlât-ı akliyye söylemişlerdir. Fe-emmâ ehlullah indinde merdûddur. Zîrâ onlar
kelâm-ı eşyâyı işitmişlerdir. Ve bu fakîr Hakkı evâil hâlimde kumrûnun لاله الا الله
dediğin işitirdim. Ve hânemde bir horoz var idi ki vakt-i seherde lafz-ı fasîh-i cehrî
ile İsmâil Efendi Hû deyû beni bîdâr ederdi. Ve bu râzı keşf edip bu makâmda irâd
eylemek memnû' değildir. Zîrâ küşûf-i kevnîyyedendir. Ârifin bunun mâverâsında
dahî ahvâl-i acîbesi vardır. Ve keşf-i kevnîden olan keşf-i melek ve keşf-i cinne ve
keşf-i kubûra ve keşf-i zamîre i'tibâr yoktur. Zîrâ makûl olan ilm ve keşf-i İlâhîdir ki
âriflerin / makâm-ı kesîbte tefâvütleri onunladır. Ve ona kerâmet-i ilmiyye derler. [50b]
Nitekim hârik-i âdâte kerâmet-i kevnîyye derler.

Ve kerâmet-i kevnîyyede iki kimse meşhûrdur. Biri şarkîdir ki
Abdulkâdiri'l-Geylânî'dir -kuddise sırruh- ve biri garbîdir ki Hatmü'l-Evliyâ'nın
şeyhi Ebû Medyen Mağribî'dir -kuddise sırruh-. Ve bu ikisi dahî evâhir-i ömürde
takattub etmişlerdir. Ve sultâna mukârin olan şeyhde bu iki kerâmetin biri lâzımdır.
Zîrâ eğer sultân ve tevâbiî kâbil ve müste'id iseler kerâmet-i kevnîye ile mağlûp
olurlar. Ve bi'l-ahara serfûrû kılûrlar. Ve illâ kerâmet-i ilmiye ile şeyh kendisi
onların dünyâsına taalluktan halâs olur. Ve deryâ gibi mütegayyir olmayıp kalır. Ve
bizim a'sârımızda kerâmet-i kevnîye memnû' ve mesdûddur. Zîrâ halkın adem-i
kâbiliyyetinden nâşî istihzâya müeddî olur ki sebep-i helâktir. Pes, halkın kerâmetten
mestûr oldukları kendilerine nâfi'dir. Ve Mısır'da ve ekser bilâdda hâsıl olan
evliyânın ekserî ricâl kabîlindendir ki ehl-i tasarruftur. Cümlelerin fâiki Zunnûni'l-
Mısırî'dir -kuddise sırruh-.

Mahkîdir ki bir acûzün veledini timsâh alıp Nîl'e götürüp ibtilâ' ettikte
Zunnûn ona nidâ edicek ol veledî hayyen cevfinden kenâre ilkâ eyledi. Hûtun
Hazret-i Yûnus aleyhisselleme ilkâ eylediği gibi. Velakin bilâd-i Rûm'da feth-i
Kostantinîn'eden mukaddem ve ba'de ehl-i fenâ ve bekâdan kümmel-i evliyâ
gelmiştir ki onlar tasarrufât-ı kevnîyyeye iltifât etmemişlerdir. Eğerçi ki cemî'-i eşyâ
onlara serfûrû etmiştir. Nice münkâd olmaz ki onlar siyâdet-i uzmâ ve hilâfet-i kübrâ
ile kâim ve muttasıflardır.

Nazm:

Şeyh-i gül üstâz-ı vakt olmak ne güçtür Hakkıyâ

Yâ meğer irşâd ve ta'lim ede ol zü'l-kibriyâ

İlminî a'mâlinî hân-ı fenâda setr edip /

Hakka karşı halka göstermekten ânî kıl hayâ

[51a]

Vallahu âlimu'l-hafiyyât.

EL-İSMU'S-SÂLİS: EL-MÜRÎD

Ma'lûm ola ki irâdet ve meşîyyet evvelen ve bi'z-zât Allah Teâlâ'nın sıfâtlarından. Velakin meşîyyet zât-ı İlahiyyenin bir nesnenin hakîkatı tarafına teveccühîdir. Gerek ol nesne isim olsun ve gerek sıfat ve gerek zât olsun. Ve irâdet iki emr-i câizin birini tahsîsa zât-ı ilahiyyenin taallukudur. Ya'nî mümkünin iki tarafı vardır ki biri vücûd ve biri ademdir. Pes, taalluk-i zât kangı cânibe olursa murâd-ı ilahî irâdetten tahallûf etmez. Binâen alâ-hâzâ meşîyyet irâdetten mukaddem olur. Ve bu takaddüme takaddüm-i zâtî derler, zamânî değil. Eğerçi ki Hakk'ın zâtı ve sıfâtı arasında takdim ve te'hir olmadığı gibi sıfât arasında dahî yoktur. Ve evvelki hadîs-i kudside gelir: سبقت رحمتي غضبي [Rahmetim gazabımı geçti.]³⁵³ Bu sebkadan murâd taallukun sebkidir. Zîrâ mûcib-i rahmet kadîmdir ki hubb-i zâtîdir. Ve mûcib-i gazab hâdistir ki ibâdin cerâimidir. Ve ezelde zaman olmamak hasebiyle takaddüm-i zâtî denildi.

Ve Hakk Teâlâ'nın emri iki türlüdür. Biri emr-i teklîfî ve biri dahî emr-i irâdîdir. Nitekim ubûdiyyet dahî ikidir. Ki biri ubûdiyyet-i zâtî ve biri dahî ubûdiyyet-i teklîfiyedir. Ve emr-i teklîfî irâdeti müstelzim değildir. Belki imtihân için dahî olur. Nitekim ilmullahta küfr-i mütehakkik olanlar îmân ile me'mûr oldular. Ebû Cehil ve Deccâl ve emsâlî gibi. Velakin küfr üzerine matbû' olduklarından îmânlarına irâdet-i ilahî taalluk etmedi. Belki küfürlerine taalluk etti. Zîrâ her nesne irâdet-i Hakk'ıdır. Eğerçi ki küfr ve dalâl rızâ ile değildir. Nitekim Kur'ân'da

³⁵³ Buhârî, Tevhid 15, 22, 28; Müslim, Tevbe 14, 16

gelir: وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) [Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz.]. Ve irâdet hakkında gelir: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ (En'am, 6/137) [Allah dileseydi bunu yapamazlardı.]. Suâl olunursa ki murâdı olmadığı / sûrette niçin emretti ki abes [51b] sûretindedir. Cevâp budur ki zikr olunan imtihân içindir. Tâ ki levh-i zâtlarında olan nakş-i adem-i isti'dât mü'minlere zâhir ola. Ve biri dahî الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'am, 6/149) [De ki: "En kesin ve üstün delil, Allah'ındır."] mûcibince mülzem olalar. Ve kıyâmette مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ (Mâide, 5/19) [Bize, ne bir müjdeleyici, ne de bir uyarıcı gelmedi.] demeyeler. Zîrâ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ (Maide, 5/19) [İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi.] hitâbıyla dünyâda muhâtab oldular. Ve bir dahî enbiyâyâ tebliğde ecir vardır, gerek kavmi ol da'veti kabul etsinler ve gerek etmesinler. Nitekim Kur'ân'da onlardan bi-turuki'l-hikâye gelir: إِنِّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ (Yunus, 10/72) [Benim mükafatımı ancak Allah verir.].

Pes, bir kimse bir iyiliği edip iyiliğim bilinmedi dese câhil olmuş olur. Zîrâ iyilikte muhâtabın ve mef'ûlun bihin kâbiliyyeti ve hayırla mukâbelesi şart değildir. Ve illâ hizmet-i enbiyâ ve evliyâ zâyî' olmak lâzım gelir. Ma'a-hâzâ aslâ bir iyilik zâyî' değildir. Ve bir dahî da'vet olunmak muktezâyı isti'dâd-ı müde'av ve da'vet etmek mûceb-i kâbiliyyet-i dâîdir. Bu sebepten her dâî ve müde'av kâbiliyyeti olduğu mertebe ile muâmele olunur. Ve burası esrâr-ı kaderdendir. Allah Teâlâ fehminî âsân eyleye.

Ve gâh olur ki teklîfte irâdet dahî olur. Mü'minlere olan teklîf gibi ki irâdet-i ilahiyeye mukârin olmakla îmân vücûd bulmuştur. Ve Kur'ân'da gelir ki أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا (İsrâ, 17/16) [Şımarık varlıklarına emrederiz, onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler.]. Bu âyetin mazmûnunda su'ûbet olmakla ecille-i ehl-i tefsîrden ma'dûd olanların niceleri tarîk-ı sedâddan çıkmışlar ve akılla binâ-i te'vîlî yıkmışlardır. Ya'nî gerçi zâhirde Allah Teâlâ fîsk ve fahşâ' ile emr etmez. Nitekim buyurur: قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ (A'raf, 7/28) [De ki: "Allah kötülüğü emretmez.]. Velakin أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا (İsrâ, 17/16) makûlelerinde emirle murâd emr-i irâdîdir. Ya'nî fîsklarına irâdetinin taallukudur. Ve irâdetinden murâdî tahallûf / etmeyecek onlar [52a] dahî fâsık olurlar. Suâl olunursa ki: Niçin tâatlarını murâd etmedi? Cevab budur ki: Onlar tâatı murâd etmediler. Onun için Kur'ân'da gelir: وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (Saf,

61/5) [Allah fasıkları doğru yola iletmez.]. Ya'nî hidâyet-i beyân ile hidâyet eder. Velakin hidâyet-i tevîk ile hidâyet etmez. Zîrâ, onlar ihtiyârlarını küfr ve dalâle sarf ettiler.

Suâl olunursa ki: İmân ve tâatın hüsnünü mütâlaa edip mü'min ve mutî' olsalar olmaz mıydı? Cevab budur ki, mümteni'dir. Zîrâ ayn-ı sâbitelerinin hükmü değildir. Ve bu sebepten Hakk tarafından onları küfr üzerine cebr lâzım gelmez. Belki onlar kendilerini bihasbî'l-isti'dâd küfr ve dalâl üzerine cebr ettiler. Hakk Teâlâ dahî halk eyledi. Zîrâ, insanın isti'dâdı ne hükmü suâl ve taleb etti ise Hakk Teâlâ hallâkiyeti cihetinden men' etmedi. Ve illâ Hakk Teâlâ'ya sıfat-ı kâmileinde noksan lâzım gelir: *تعالى الله عن ذلك* [Allah bundan yücedir.]. İlim ma'lûma tâbî'dir, dedikleri buradan ma'lûmdur. Ve halkda cebr var mıdır yok mudur ve kesb dedikleri nedir bundan mefhûmdur. Zîrâ, kesb mahallin taayyununa dâirdir ki mahall-i kevnîdir. Âbla âsiyâba nazar eyle ki ondan rûşen delîl yoktur. Zîrâ âsiyâb deverânında âbın zarbiyle mecbûriyyet iddiâ eylese kendi kâbiliyeti ile mülzem olur. Pes, onun kâbiliyeti kesbdır. Ve bir üstâd bir nesneyi kağıt veya levh veya gayrî nesne üzerine resm edip şâkirdi eline verse şâkird ol resm üzerine nakş etmekte üstâdın tahdîd ettiği mahallî tecâvüz etmez. Ma'a-hâzâ kendisi nakş etmekte muhtâr.

Pes, hayır ve şer levh-i zâtta mürtesimdir. Ona tecâvüz etmek olmaz. Bir kimse kesemde altın vardır, bana onu çıkar ve yedime ver deyû âhire emr eylese ol dahî kîsede felesden ya'nî mangırın / gayrîsinî bulmasa sâhib-i kîse ne demeğe kâdir [52b] olur. Zîrâ kîsesinde bulunan odur. Bu sûrette kendini levh etsin. Nitekim hadîste gelir: *فلا يلومنّ النفسه* [Ancak kendi nefsinı kınasın.].³⁵⁴ Bu cihetten şerri Allah Teâlâ'ya isnâd eylemeği terk edeptir, ma'a-hâzâ emrîdir. Onun için lisân-ı İbrâhîm'den aleyhissellem Kur'an'da gelir: *وَإِذَا مَرَضْتُ فهُوَ يَشْفِين* (Şuarâ, 26/80) [Hastalandığım zaman bana, O şifâ verir.]. Ya'nî marazı kendi nefsin ve şifâyı Hakk'a nisbet eyledi. Eğerçi ki ba'zı evliyâdan *الطبيب امرضني* [Doktor beni hasta etti.] dahî vâki'dir. Velakin *الله امرضني* [Allah beni hasta etti.] demeyip emrâzı tabîbe isnâd ettiği dahî edeptir ve lisân-ı Hızır'dan gelir, aleyhissellem: *فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا* (Kehf, 18/79) [Onu kusurlu kılmak istedim.]. Ya'nî ayıbı kendi irâdetine havâle edip sonra hayrı da

³⁵⁴ İbn Mâce, *Sahîh*, XII, 329 (5521); Dârimî, *Sünen*, II, 142 (2063); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 263 (7559)

أَمْ فَأَرَادَ رَبُّكَ (Kehf, 18/82) [Onun için Rabbin istedi.] dedi. Ve mü'min-i cinden gelir: أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا (Cin, 72/10) [Yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?]. Bu cihetten hadîste gelir: وَالشَّرَّالَيْكَ [Şer sana ait değildir.]³⁵⁵ Mü'min karındâş bu makâm esrâr-ı kader makâmıdır. Zevki nasîb olsa aklın çûn ü çırâsı kalmaz. Ve deryâya vâsıl olan sel gibi hâmûş olur. Velakin müşkilât-ı 'ulûm ve mu'zilât-ı ahvâldendir. Hâlâ eğer kendîni îmân ve tâat ve hayr ve hasenât üzerine buldunsa şükür-güzârlıkta taksîr etme. Zîrâ ayn-ı sâbitende olan hüsn-i isti'dâd-ı ezeli mir'ât-ı ebedde zâhir olmuştur.

Mahkîdir ki Bel'âm bin Bâûr³⁵⁶ bu kadar kerâmetten sonra îmândan münselih oldu. Zîrâ bir kerre ni'met-i îmâna şükr etmedi deyû mestûrdur. Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuştur ki: Allah Teâlâ'yı gördüm ki Deccâlin şekâsı için ağlardı. Hakk Teâlâ'nın ağlaması ve gülmesi ve ferhi ve nüzûlü ve bunların emsâli nu'ût-i kevnîye ki hakkında âyât ve ehâdîs de vâki' olmuştur. Murâd-ı Hakk olduğu üzere îmân getirip te'vîl ve keyfiyyetinden bahs etmemek gerektir. Nitekim 'ukûl-i za'îfe ehli te'vîl etmişlerdir. / Fe-emmâ ehlullah onları bu hususta ta'yîb ve tahtie [53a] etmişlerdir. Ve Hakk Teâlâ'nın mertebe-i sıfâtta temessülü câiz olduğu bâlâda mürûr eyledi.

Ve Deccâlin şekâsından murâd şekâ-i zâtıdır ki küfürdür. Ve ehl-i kefare âhirette yoktur. Zîrâ ahiretten murâd cennettir. Ve âkibet mutlaka mü'min ve muttakî olanlarıdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (A'raf, 7/128) [Âkibet ise muttakilerindir.]. Ve bu sır üzerinedir ki, Deccâlin sağ gözü a'verdir ya'nî ayn-ı yûsrâsı var velakin ayn-ı yûmnâsı yoktur. Zîrâ, Deccâlin hakîkati dünyâdan ibârettir ki sol tarafta olan göz ona nâzırdır. Nitekim sağ cânibinde olan çeşm ahirete dâirdir. Bu cihettendir ki kıyâmette sü'dâyı arşın sâğına koyup oradan cennete ve eşkiyâyı soluna koyup oradan cehenneme sevk etseler gerektir.

Pes, saâdet ehli yemîne ki ikbâl onlarıdır. Ve zulumât-ı kıyâmette envâr-ı mü'minîn taraf-ı yemîn ve kuddâmde sa'y etmek buradandır. Ve kuddâm mukarrebîn

³⁵⁵ Beyhâkî, *Sünen*, II, 33 (2176)

³⁵⁶ Bel'âm b. Bâûrâ: Tevrat ve İslâmî kaynaklarda, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişi. Bkz. Ömer Faruk Harman, *DÎA*, V, 389

cihetîdir ki insanın cephesi ona nâzırdır. Bu cihetten tıraş oldukları vakitte cepheden bed' ettirirler. Zîrâ ayn-ı cânip hakîkattır. Nitekim ebrâr sağ taraftan bed' ettirirler ki mahz-ı semt-i cennettir. Vusûl tarafından bed' etmek memnû'dur, zîrâ mevâcihe-i cehennemdir. Ve Rasûlullah'ın sallallahu aleyhi ve sellem ihrâmdan ihlâlde hallâka sağ câniplerini işâret ettikleri iki vech içindir. Biri budur ki umûm-i mü'minîni irşâddır. Zîrâ ekser nâs ebrâr makûlesîdir. Ve biri dahî budur ki onların vücûdları sertâ-be-pâ vech olmakla yemîn-i vecîheleri berâberdir. Nitekim bâlâda mürûr eyledi. Ve bu ma'nâda mesel-i meşhûr-i Türkî'dir ki, erenlerin sağ ve solu birdir derler, ma'rifet-i latîfedir. Fe-emmâ zevkle idrâk etmelidir: اذقنا الله واياكم من فضله / [53b]

Nazm:

Tâ-be-key kayd-ı şeş-cihet ey dil

Kıblenî âlem-i itlâk eyle

Sâğı ve solu gözetme git yoluna

Maksadın Hazret-i Hallâk eyle

Ve Kur'ân'da gelir: إِمَّا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Yasin, 36/82) [O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da hemen oluverir.]. Bunda şey'den murâd ma'dûmdur. Zîrâ mevcûda taalluk-i irâdet etmek hâsılî tahsîldir. Meğer ki onu bir hâlden bir hâle tahvîl için ola. Ve ayn-ı sâbitenin gerçi vücûd-i ilmîsi vardır. Fe-emmâ vücûd-i hâricî ve aynîsi yoktur. Bu cihetten mevcûda ma'dûm denilir. Pes, min vech mevcûd ve min vech ma'dûm oldu. Bu cihetten ya'nî vücûdu yüzünden kün hitâbını semâ' etti. Ve imtisâl edip ayn-ı hâricî ile mütekevvin oldu. Bu sûrette kün hakîkate mahmûl oldu. Nitekim ulemâ-i ehl-i hakikat umûman ve ba'zı ulemâ-i zâhir zâhib olmuştur.

Ve kün kelimesine kelime-i hazret demişlerdir ki ibtidâ esmâ-i mükevvenât onunla açılmıştır. Nitekim âlem-i ervâhta أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'raf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] kelimesiyle münfetik olmuştur. Ve ibtidâ lisân-ı rûha gelen "belâ"dır. Nazar eyle ki hemze ile bed' olundu. Zîrâ Hakk Teâlâ mebde-i evveldir. Ve ervâh dahî "bâ" ile tekellüm ettiler. Zîrâ "bâ" taayyün-i evveldir. Onun için noktası birdir. Nitekim sâbikan tahrîr olundu. Ve Hakk Teâlâ'nın halk-ı âlemi irâdeti

ihtiyârîdir. Eğerçi ki muktezeyât-ı esmâ ve sıfât ve iktizâât-ı kâbiliyyât üzerine îcâb-ı nefsî etmiştir. Velakin bu îcâb-i nefsî ihtiyârî münâfî değildir. Zîrâ esmâ ve sıfâtın onun üzerine tahakkümü yoktur. Ve illâ Zât-ı Bârî müstakill olmuş olur. Ve halk ettiği eşyâ ilminde olan ma'lûmâtıdır. Nitekim hadîste gelir: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا إِلَى آخِرِهِ [Ben gizli bir hazine idim.]³⁵⁷. Ya'nî kenz eğer mahfî ve mutalsem olsa onunla intifâ' olunmaz.

Hakk Teâlâ dahî esmâ ve sıfât kenzinî izhâr eyledi tâ ki hakâik ve mâhiyyât vücûdla / mütemetti' olalar. Ve hadîs-i kudsîde gelir: خَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَرْبِحُوا عَلَيَّ لَا لِيَرْبِحَ عَلَيْهِمْ [54a] [Mahlûkatı benden yararlınsınlar diye yarattım. Ben onlardan yararlanayım diye değil.]³⁵⁸ Ya'nî mahlûkatı halk etmekte fâide mahlûkâta râci'dir, Hâlık'a değil. Zîrâ Hâlık kendi zâtında gânîdir. Ve hüviyyet-i zâtîyyesi mertebesinde kendine kemâl cilâsı vardır. Pes, kâinâtı halk etti ki dîdelerî Hakk'a açıla ve zulumât-ı ademden halâs olalar. Ve nice tecelliyyât ilminde kaldı. Ve râiha-i vücûd şemm etmedi ki onlara mümteniât derler. Ve hadîste gelir: اَوَّاسْتَأْثَرْتُ بِهِ فِي عِلْمِكَ [Yada onu kendi ilmine ayırdığın]³⁵⁹ Ya'nî insanın ilmi ermediğî nesneler vardır ki onları Hakk bilir. Ve ba'zı kibâr kelimâtında gelir ki ليس في الامكان ابدع مما كان [Var olandan daha mükemmel bir şeyin olması imkan dahilinde değildir.] Ya'nî Allah Teâlâ mushaf-ı tekvîne âyât-ı hüsnünü cümle yazmış ve nizâm-ı esmâ ve sıfâtı kemâ yenbegî düzmüştür. Binâen alâ-hâzâ ilminde bâkî olan farazâ bu âlemin mislidir. Yoksa fevkinde olan ma'nâ değildir. Zîrâ, eğer bu mübdaâtın fevkinde ondan ebda' ilmullahta nesne olsa yâ acz veya buhl lâzım gelirdi. Allah Teâlâ ise ikisinden dahî münezzehtir. Onun için Kur'ân'da mevâzi'-i kesîrede buhlî zem eyledi.

Ve denildi ki: İki haslet vardır ki beyne ve beynellâh onlardan efzal yoktur. Biri teslîm ve biri rızâdır. Ve iki haslet dahî vardır ki, beyne ve beyne'l-halk onlardan ehabb yoktur ki, biri hüsn-i halk ve biri sahâdır. Ve Rasûlüllâh sallallahu aleyhi ve sellem aczi zemm eyledi ve kuvvet ve kudret izhâr etmekle emir kıldı. Ve hadîste gelir: اِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَلَوْ عَلَيَّ قَتْلَ حَيَّةٍ [Bir canlıyı öldürmek üzere bile olsa

³⁵⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 173 (2016)

³⁵⁸ Irâkî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâfi'l-İhyâ, mine'l-ahbâr*, IV, 150

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 391 (3712); İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 253 (972); Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, II, 194 (3435)

Allah cesâreti sever.].³⁶⁰ Meğer ki acz ve za'f ve zillet fî nefsi'l-emr Hakk'a göre ola ki memdûhdur. Ve kesi dahî acze mülhak oldu. Ya'nî mü'min neşît gerektir. Bu cihetten evliyâ tâat-ı Hakk'a müsâraat ettiler, câi'in taâm-ı nefîse müsâraatı gibi. Zîrâ tezkiye sebebiyle vücûdları hiffet bulmuştur. /

[54b]

Suâl olunursa ki mukattaât Kur'ân'da nicedir. Ya'nî onun ilmiyle tecellî vâki' oldu mu yoksa İlmullah'da mektûm mu kaldı? Cevab budur ki Allah Teâlâ âyât-ı tekvîniye ve tenzîliyyeden her ne ki irsâl eyledi cümlesi müteallak-ı ilm-i halkdır. Eğerçi ba'zılarına muğlak ve hafîdir. Hattâ كهيعص (Meryem, 19/1) nüzûl ettikte Cebrâîl "Kâf" dedi, Rasûlüllah علمت buyurdu. Ve Cebrâîl "Hâ" ve "Yâ" ve "Ayn" ve "Sâd" dedikçe her birinde علمت buyurdular. Pes, eğer makdûr-i beşer olmasa علمت demezlerdi. Ve sâir hurûf-i mukattaa dahî böyledir. كهيعص hesâb-ı icmâlî ile yüz doksan beş eder ki mehdînin kurb-i hurûcu zamânîdır. Ve demişlerdir ki ulûm-i Kur'ân üçtür. Biri İlmullah'da mektûm olan kün, zât ve hakâik-i esmâ ve sıfâtını ma'rifettir. Onun için Zâtından bahs edenler tahtie ettiler İmâm-ı Gazzâlî gibi. Ve biri dahî Rasûlüllah ve havâss-ı ümmete mahsûs olan ilimdir, ilm-i mukattaât ve müteşâbihât gibi. Ve biri dahî şol ilimdir ki âmme-i nâsa mebzûldür. Pes, bundan zâhir oldu ki tecellî vâki' olan ümûrun cümlesi meblağ ilimdir. İlmullah'ta kalanı ise ancak Allah Teâlâ bilir.

Nazm:

Gelsin beri şol nükte-i Kur'ân'ı bilenler
Gelsin beri şol hikmet-i Lokmân'ı bilenler
Bu nefis ve âfâkın abes bilme vücûdun
Vardır ol nefsin ve Rahmânı bilenler
Bu mekteb-i irfân açılmaz nice demdir
Miftâh-ı ilâhîyi bugün fânî bilenler
Bilmezlere söz düştü bu mecliste acebtir
Dem-beste olup söylemedi ânu bilenler
Olsa taaccüb-i vâsıl ser-menzil-i tahkîk
Hakkı gibi iş bu yolu erkânı bilenler

³⁶⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, 199; Ali el-Kârî, *Kenzu'l-Ummâl*, VI, 884 (17008)

Ve Kur'ân'da gelir: وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ (İnsan, 76/30) [Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.]. Ya'nî sizin meşîyyetiniz Hakk'ın meşîyyetine tâbi'dir. Hatta Tevbe'de gelir: ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ (Tevbe, 9/117) [Sonra tevbelerini kabul buyurdu.]. Ya'nî Hakk'tan tevfkile ikbâl bulunmadıkça abdden / dahî ihtidâ bulunmaz. Nitekim ba'zı [55a] 'urefâ-i acem demiştir: ع سالكان بي كشيخ دوست بجايي نرسند [Sâlikler, mürşid terbiyesinden geçmeden bir yere ulaşamazlar.]. Ya'nî cezbe-i Hakk olmadıkça sülûk ve vusûl hâsıl olmaz. Bu dahî isti'dâda râci'dir. Ve ba'zılar demişlerdir ki: دادحق را [Hakkı vermeye kabileyet şart değildir. Belki şart olan hakkı verme kabiliyetidir.] Velakin bu söz esrâr-ı kadere muhâlifdir. Zîrâ, feyz-i akdes eşyânın hazret-i vücûdlarını ve isti'dâdlarını mûcib ve feyz-i mukaddes hazret-i ayniyyede ol isti'dâdların muktezeyâtının zuhûrunu mûcibtir. Ve bundan hazreti'l-ilmde isti'dâd ârız olmak lâzım gelmez. Belki evvelkiden maksûd taayyün ve ikinciden murâd ol müteayyinin ahkâm-ı ezeliyye ile bürûzidir, fehmî dakîk nesnedir. El-hâsıl isti'dâdât mec'ûle değildir. Belki ta'yîn ve izhârı Hakk'a muzâftır. Ve bu dakîkadan ötürüdür ki derler: قُبُلَ مِنْ قُبُلَ لَا لِعِلَّةَ وَرَدَ مِنْ رَدَ لَا لِعِلَّةَ [Makbûlün kabûlü ve merdûdun reddi illet üzerine mebnî değildir.].

Suâl olunursa ki, pes duâ etmekte fâyide kalmaz, ma'a-hâzâ Allah Teâlâ vehhâb ve feyyâzdır. Cevab budur ki duâ ayn-ı fâyidedir. Zîrâ lisân-ı cismânî lisân-ı ruhânîye ve lisân-ı rûhânî lisân-ı isti'dâda tâbi'dir. Binâen alâ-hâzâ, lisân-ı isti'dâd ezelde Hakk'tan ne taleb etmiş ise cemî-i etvârda olan elsiye dahî onu taleb etmelidir. Ve matlûb olan nesneyi Hakk Teâlâ feyyâziyyeti cihetinden ifâza eder. Ve ifâza etmediği nesne fi'l-hakîka matlûb değildir. Belki dünyâ ve âhirette ayn mes'ûl veya bedel veya emsâlinde mufâz olan matlûb olandır. Fe'fhem cidden. Feinnehu dakîk ve bi't-teemmül hakîk. Ve bundandır ki ehl-i irâdet olanlar dahî meşîyet-i Hakk'tadır. Ya'nî bir kimsenin mürîd olması Hakk'ın irâdetine mevkûftur. Bu husûstan meşâyih-i tarîkat derler ki, umûm ve husûs ehlini kendi / hâlleri üzerine terk [55b] etmek gerektir, tâ ki Hakk Teâlâ murâdını izhâr eyleye. Ve Ebû Yezîd Bestâmî kuddise sırruh buyurur ki: المرید من لا ارادة له [Mürîd, iradesi olmayandır.]. Ve fi'l-hakîka irâdet terk-i irâdet değildir. Belki Hakk'ın irâdetine tâbi' olup kendini zât-ı Hakk'ta ifnâ ettiği gibi irâdetini dahî irâdet-i Hakk'ta ifnâ etmek gerektir. Pes, irâdet fi'l-hakîka terk-i irâdet ile olur. Suâl olunursa ki: Irâdet ma'dûma taalluk edicek

Hakk Teâlâ nice murâd olur ki vücûd-i kadîm ile mevcûddur? Cevab budur ki: Murâd fi'l-hakîka abddır ki mümkündür ve Hakk mürîddir. Veyahud irâdet kast-ı hâstır ki hakâik-i esmâ ve sıfâtan birine taalluk eder. Zîrâ, zât-ı ilahiyye min haysü hiye maksûd olmaz.

Suâl olunursa ki: Şeyhe mürîd oldu derler, ma'a-hâzâ irâdet Hakka'dır? Cevab budur ki: Şeyh eğer vahdet-i vücûd sırrına vâsıl ve hüviyyet-i zâtiye nûruna nâil ise ona irâdet Hakk'a irâdetdir. Taptuk Emre dedikleri bundandır. Zîrâ, şeyh Sinân Necârî istîlâ-'i Tâtâr'da acemden Anâdolu'da Antalya dedikleri şehre karîb bir karyeye nüzûl ettikte Tabtuk dahî varıp şeyhe mübâyea ettikte, ne işledin deyû suâl oluncak, biz de vardık şeyhe tabtuk, demesiyle “Tabtuk” lakabıyla mulakkab olmuştur. Ve Yûnus Emre dedikleri Tabtuk halîfesidir ki, dünyâyâ ferîd gelenlerdendir. Zîrâ, ümmî iken lisânü'l-gaybdır ki söylediği hakâik, mertebe-i kemâle dâir olmakla kümmel-i evliyâ onu kabul etmişlerdir. Şu kadar vardır ki, fi'l-asl ümmîliğinden nâşî ba'zı ibârâtı ıstîlâhât-ı meşâyihden hâriçdir. Meselâ Hakk Teâlâ'yı, “Sen cânı gerek bana” deyû cânla ta'bîr eylemiştir, murâdî mahbûb demektir. Zîrâ, cân mahbûbtur. Onun için herkes / cânını sakınır veyahud cân demek [56a] hayy demektir. Zîrâ, cân ki, rûh ona maksûddur, nefh-ı ilahî ile hayy olduğu gibi bedenî dahî rûh-i hayvânî ile muhyîdir. Ve ba'zı elfâz vardır ki Hakk üzerine itlâkına mesâğ-ı lugavî var iken şer'an itlâk olunmamıştır.

Fe-emmâ efendi ve sübhân ve sultân gibileri itlâk etmek lisân-ı meşâyihdir. Zîrâ, onlar kemâl-i ta'zîme dâir olduğuna nazar ederler ve bir dahî itlâkına me'zûnlardır. Eğer me'zûn olmasalar ve itlâkları hatâ olsa onun üzerine takrîr olunmazlar. Zîrâ, müctehid bile değme hâlde hatâ üzerine mukrîr olmaz. Fe-keyfe ârif-i billah ve ilhâm avâmm-ı nâsa huccet değil ise de havâss-ı nâsa burhândır. Havâstan murâd mu'tekid olanlardır. Ve Kur'ân'da gelir: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ (Fetih, 48/10) [Herhalde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler.]. Ya'nî Rasûle ve vâris-i Rasûle mübâyea etmek hemân Hakk'a mübâyeadır. Ve iki el birdir. Onun için irâdetin şurûtundandır ki şeyhe i'tirâz eylemeye, zîrâ Hakk'a i'tirâzdır ve Hakk'a i'tirâz küfürdür. Ve melâikenin أَنَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ (Bakara, 2/30) [Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi

yaratacaksın?] dedikleri i'tirâzlarından değil idi. Eğerçi ki fi'l-cümle râihası vardır, zîrâ melâike-i nûrâniyeden zulûmâta müteallik nesne sâdır olmaz. Veyahud melâike-i arzıyye idi ki, bunlar me'mûr ve menhîlerdir. Melâike-i melekûtiye ise me'mûrlardır fakat. Pes, aralarında fark hâsıl oldu. Zîrâ, menhî olanın neş'esi me'mûrdan ednâdır. Şol cihetten ki makâmda ehl-i anâsıra mülhaktır. Ve ba'zı melâike vardır ki vech-i arza mülâzimlerdir cinn gibi, semâvâta 'urûç etmezler. Nitekim ba'zı melâike dahî semâvâtten arza nüzûl ve hûbût etmezler. Ve ba'zıları dahî nüzûl ve 'urûca me'zûnlardır. Nitekim mahallinde mübeyyendir. /

[56b]

Ve Hârût ve Mârût itlâk olunan melekler ki, ulemâ-i tefsîrin ekserî onların hakkında hatâ-i fâhiş eyleyip ma'siyetlerine zâhib olmuşlardır. Onlar bu ma'nâdan ma'sûmlardır. Zîrâ, Kur'ân'da gelir: لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (Tahrîm, 66/6) [Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.]. Pes, bir kimse onların adem-i ismetlerine zâhib olsa redd-i nass etmekle kâfir olur. Husûsan ki semâdan münzel oldukları mütevâtirdir. Ehl-i melekût ise tab'-ı nûraynları sebebiyle ekl ve şûrb ve menâm ve havâss-ı tabâi'-i kesîfe ve levâzım-ı anâsır-ı galîzadan müberrâlardır. Suâl olunursa ki: Câizdir ki tab'-ı beşere tahvîl olunmakla beşer gibi ma'sûm olmayalar? Cevab budur ki: Tahvîl-i mezkûrde kalb-i hakîkat vardır. Hakâiki ise istihâle etmek muhâldir. Zîrâ, hayret ve adem-i i'timâda müeddî olur.

Pes, Hârut ve Mârût'un vech-i arzda sûret-i beşerde temessül ettikleri Cebrâîl'in sûret-i Dihye'de temessülü gibidir ki, bu temessül onları hakîkat-ı melekîyyeden ihrâç etmez. Nitekim insan-ı kâmil âlem-i melekûte 'urûç edip sûret-i melekde temessül eylese, bu temessül onu hakîkat-ı beşerîyyeden çıkarmaz. Zîrâ, temessül ve tetavvur dedikleri mâdde-i asliyye üzerine ârız olan hâldir. Ve ârız ma'rûzun zâtını tağyir etmez. Nitekim Habeşî ve Zencî'nin sevâdı lâzım-ı hakîkatı değildir, belki sûretine lâzımdır. Ve illâ cemî'-i efrâd-ı beşer esved-i beşere mütehavvil olmaz. Ve insan dahî böyledir. Belki insan melek ve evsâfiyle muttasıf olur, Hazret-i İdrîs aleyhissellem on âltı sene ekl ve şûrb ve hâbtan münkatî' olduğu gibi. Ve melek gibi mürevvîhin olur Hızır aleyhissellem gibi, zîrâ rûhâniyyet / ve [57a]

nûrâniyyeti gâlibtir. Ve şeyh Bedreddîni'l-Maslûb³⁶¹ ki Hazret-i İsâ'ya rûh-i mücessem demiştir, galattır. Zîrâ, İsâ Meryem'den tevellüd etmiştir -aleyhimâ essellem- ve haklarında كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ (Maide, 5/75) [Her ikisi de yemek yerlerdi.] vârid olmuştur. Pes, nice rûh mücessem olur. Ve hakikat-ı beşeriyye ile kıyâm etmek ilm-i beşerin ilm-i melekten ziyâdeliğini münâfî değildir. Zîrâ, kalb hâlidir ki inkişâf ve tecelliden hâsıl olur. يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ (Âl-i İmran, 3/74) [Rahmetini dilediğine tahsis eder.].

Ve bundan fehm olunur ki insan-ı kâmilde ne kadar kuvey var ise yine ba'de't-tezkiye usûlu üzerine bâkîdir. Velakin keşf ve tecellî ile müstetir ve muhtefî olmuştur. Şol mâ'-i cârî ki ferşinî elvân-ı ruhâmdan ederler. Sıvanın üzerine aktığı vakitte elvân-ı ruhâm görünmez. Meğer cüz'î âsârî görüne eğer âb-ı kesîr değil ise. Ma'a-hâzâ her ruhâm levn-i mahsûsi ile kâim ve hükmî civârında olana sârî değildir, belki her biri yerli yerinde müteayyindir. Usûl ve ahvâl-i kuvve dahî böyledir. Teemmül olunmak gerektir. Ve eğer usûl bi'l-küllîye munkali' olsa müntehî olanlar hadd-i teklîften bîrûn olup hakikat-ı melekiyyeye istihâle lâzım olur. Zîrâ, ahkâmın bir nev'î nehiydir. Ve melekte nehî olmaz, eğerçi fi'l-cümle isyân kuvvetinde ise de. Nitekim adem-i isyânla medh olundukları onu iş'âr eder. Meselâ bir kimseyi medh edip şu kimse taş yemez deseler bu söz medh olmaz. Zîrâ, ekl-i hacet etmek aslında şân-ı insandan değildir. Ve insan-ı kâmil ismette melek ile müşterektir. Şu kadar vardır ki melekte olan ibâdet fi'l-asl tabî'dir, zîrâ nûrdan matbû'dur. İnsanda ise teklîfidir, zîrâ türâbtan mahlûktur. Ve cinn dahî böyledir, zîrâ nârdan / vücûda [57b] gelmiştir.

Ve insanın ismeti imtinâ'un bi'l-gayr makûlesidir, ismet-i enbiyâ gibi. Ya'nî Hakk'ın mürâatiyle ma'sûmdur. Şöyle ki nefsi ile tahliye olunsa ma'siyet şânındandır. Ve bekâ-i imkândan ötürü hadîste gelir: اللَّهُمَّ لَا تَكُنْ لِي نَفْسِي طَرَفَةَ عَيْنٍ وَلَا [Ey Allah'ım! Beni bir göz açıp kapayıncaya veya daha az bir zaman

³⁶¹ Bursevî'nin Bedreddin Maslûb diye ifade ettiği şahıs Bedreddin Simâvî olsa gerektir. İdam edilerek öldürüldüğü için "Maslûb" lakabını söylemiş olmalıdır. Tam adı Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmûd (ö. 823/1420)'dur. Osmanlı fakih ve mutasavvıfıdır. Önemli bir isyan ve ihtilal hareketinin başlatıcısı olarak kabul edilmektedir. Düşüncelerinden dolayı ciddi tenkidlere uğramıştır. Bursevî *Şerh-i Muhammediyye*'sinde ondan övgüyle bahsetmektedir. Bkz. Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, V, 331

nefsimin eline bırakma.].³⁶² Ve Kur'ân'da gelir: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) [Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.]. Ya'nî, lafz-ı mağfiret ba'zı zellâtın sudûrunu iş'âr eder. Ve mağfûr olduğu zenbin sûrî olduğuna delâlet eder. Zîrâ, ma'sûmda hakikat-ı zenb olmaz. Binaen alâ-hâza vâki' olan suver-i zenb mestûre olup isârî sâbît olur. Ve Kur'ân'da gelir: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ (Nisa, 4/48) [Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez.]. Ya'nî, şirkin mağfûr ve mestûr olmadığı adem-i vücûdundandır. Zîrâ, müşrikin tevehhüm-i taaddüd etmesinden hakikat-ı tevhîd âlemden mürtefi' olmaz. Pes, sûret-i şirk vardır, mü'minin ba'zı akvâli ve ef'âli kendine veya Zeyd ve Amr'a nisbet etmesi gibi. Velakin mü'mine göre mağfûrdur. Zîrâ, mü'min fi'l-asl muvahhiddir, kâfir böyle değildir. Pes, kâfir tevehhüm ve teaddüt ile muazzeb olur.

Ve bu takrîrden ma'lûm oldu ki, ins ve cinn ve melekten her biri hakikat-ı mahsûsadır ki hakâikta muhtelif oldukları gibi sûverde dahî mütebâyinlerdir. Ve melek ve cinn beşer sûretinde zâhir olduğu bi-tariki't-temessüldür. Hattâ melekü'l-mevt bile herkesin ameline göre temessül edip görünür, tâ ki insanın ve amelinin hüsn ve kabîhi zâhir ola. Zîrâ, hakikat-ı melekiyesi sûretiyle temessülde fâyide yoktur. Verâî dahî onun müşâhedesine tâkat getirmez. Hattâ Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem kî, Cebrâil ona yirmi üç senede dört bin kere nüzûl etmiştir. / Bu [58a] nezelâtın cümlesi temessül üzerinedir. Kimi âlem-i histe ve kimi dahî insilâhta. Ve onu sûret-i asliyesi üzerine ancak iki defa müşâhede etmişlerdir. Biri Cebel-i Hirâ'da ki hâlâ ona Cebel-i Nûr derler. Orada bî-tâkât olup mağşiyün aleyh oldular. Ve biri dahî leyle-i Mi'râç'ta Sidreti'l-müntehâdaki makâm-ı Cebrâil'dir. Ve orada müteğayyir olmadılar. Zîrâ, evvelki âlem-i mülkte vâki' oldu ki zîk ve kesiftir ve mahall-i farktır. Ve ikincisî âlem-i melekûtte hâsıl oldu ki vâsi' ve latîftir ve makâm-ı cemi'dir. Ve mülk-i kısm-ı vâhiddir ki ancak mutî' ve sa'îd ve nûrânîdir. Ve onlarda âsî ve şakî ve zulmânî olmaz. Ve Hârût ve Mârût'un muâhazeleri bituriki'l-'itâbdır. Nitekim ba'zı havâss-ı beşere vâki' olur.

Ve cin iki kısımdır ki biri mü'min ve mutî' ve biri kâfir-i âsîdir. Kısm-ı evvele cinn ve kısm-ı sâniye şeytân itlâk olunur. Pes, cinn ve şeytân hakikat-ı

³⁶² el-Münavî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 116

vâhidedir ki nârdan mahlûktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: *وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ* (Rahman, 55/15) [Cinleri de hâlis ateşten yarattı.]. Ve şeyâtînin ba'zısının îmânı nüfûs-i emmârenin mutmainne olması gibidir. Ve İblîs'in adem-i îmânından küllü şeyâtînin dahî adem-i îmânı lâzım gelmez. Nitekim Ebû Cehl ve Deccâl ve emsâli küfr üzerine makbûz oldular. Velakin onlarla hem-pâ olan nice müşrikler âme bend-i İslâm oldular. Ve ins dahî cinn gibi iki kısımdır ki bunların dahî sü'dâsî ve eşkiyâsî vardır. Ve sü'dâ ve eşkiyâ hakikat-ı vâhidedir ki türâbtan mahlûktur. Ve Rasûlüllah'ın aleyhissalâtü vessellem bi'setî ins ve cinnedir fakat. Zîrâ, bunlarda tab'-ı münâzaa vardır. Gayrîler münâzaadan sâlimlerdir. Ve cemî'-i kâinâta meb'ûsdur diyenler bu sırrı bilmediler. Velakin cemî'-i kâinâta ta'rîf olunup cümlesi ta'zîmî ile kâimlerdir.

Pes, melek ve cinnin hakikatları birdir ki sa'îd / olanlarına melek ve şakî [58b] olanlarına cinn ve şeytân denilmiştir diyen kimse hatâ-i fâhiş etmiştir. Ve makâm-ı temyîzden dûr düşmüştür. Eğerçi ecille-i ehl-i tefsîrden ma'dûddur. Zîrâ, letâfet ve terevvuhunda iştirâkleri hakikatlerinin ittihâdınî müstelzim değildir. Şol ma'nâdan ki letâfet ve terevvuhun insan-ı kâmilde dahî vardır, ma'a-hâzâ hakikat-ı muğâyiredir. Ve nûr ve nâr arasında olana tefâvüt zâhirdir. Zîrâ, nâr anâsırdandır ki kesîftir. Latîf olduğu sûrette dahî tab'-ı nûra muhâliftir, zîrâ muhriktir. Nazar ve teemmül eyle ki cinnin hiffet ve şekâvetî inse gâlibtir. Onun için bilâ-sebep inse taarruz ederler. Ve onların dahî aralarında mezâhib-i muhtelif vardır, rafz ve i'tizâl ve kaderiyyet ve emsâlî gibi. Onlarda ârif-i billah kalîldir. Ve ârif olduğu sûrette dahî hadd-i beşerden dûndur. Zîrâ, beşer âhiru'l-mahlûkâttır ki mukaddemin kemâlâtunî havî ve zîyâdeyi dahî muhtevîdir. Onun için *هُوَ* kelimesi a'zam-ı ezkâr-ı sûfiyyedendir. Zîrâ *هَا* lafzı nefes-i sadırla cemî'-i mehârice mürûr edip her birinin keyfiyyetinden ahz ettikten sonra şefede müntehî olur, vâv gibi. Ve belki havâ-i münteşir olup makta'-ı muayyende karâr etmez, zîrâ sırrı sârîdir. Ve çünkü cinn Hatmü'l-enbiyâ'ya ser-fürû ettiler ve Kur'ân onların ba'zı ahvâlînî tebyîn eyledi. Hatmu'l-evliyâ'ya ve sâir vereseye dahî münkâd oldular. Hattâ sâhibu'l-Muhammediyye'nin cinden mürîdi

olmak meşhûrdur. Nitekim ba‘zı ulemâ kuvvet-i takvâ ile müftiyyi’s-sekaleyn oldu, tefsîr-i teysîr sâhibi Ömer Nesefî³⁶³ gibi.

Ve bundan fehm olundu ki cinnin dahî neşâ’elerine göre kuvây-ı muhtelifeleri vardır. Ve irâdet-i sâdika onların dahî şânlarındanır. / Velakin ahkâm [59a] ve kemâlde inse tâbi‘ olduklarından insten üstâz ve şeyh ittihâz ederler. Ve isti‘dâtları kadar nâil-i derecât olurlar. Ve onların makâmları a‘râftır ki orada semere-i a‘mâl ile mütemetta‘ olurlar. Ve onlara ve melâikeye mertebe-i insanda tecellî-i ilahî yoktur. Zîrâ, insan mecmûa-i kebîri ve cemâl ve celâl ve kemâlî câmi‘dir. Sâirler ise onun eczâsı gibidir. Ve irâdet ki kalbte olan inbiâstır. İbtidâ zuhûr ettikte menâmdan bîdâr olmak gibidir ki evvel-i menâzildir. Eğer irâdet-i sâdika ise âhiri’l-menâzil olan yakîne erince kamer gibi yirmi sekiz menzil devr eder. Nitekim Kur’ân’da gelir: وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ (Yasin, 36/39) [Ay'a gelince, ona menziller tayin ettik.] Ve irâdet tevbeyi mûcibtir. Ve meşâyih elinde tevbe ettikleri Rasûlullah’a mübâyeya ve yed-i kerîmelerine kabz gibidir. Zîrâ, kişi kendi kendini irşâd edemez. Meğer Hakk Teâlâ onu bilâ-vâsita irşâd eyleye o Veyse’l-Karânî gibi radiyallahu anh.

Ve tevbeden sonra inâbet denilir. Nitekim Kur’ân’da gelir: تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً (Tahrim, 66/8) [Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün.]. Ve yine gelir: وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ (Zümer, 39/54) [Tevbe ile Rabbinize yönelin]. Ya’nî, inâbet tevbe üzerine mukîm olmaktır. Şu kadar var ki eğer âsî ise ma‘siyetten ve eğer mutî‘ ise mâsivâdan rucû‘ eder. Ve rucû‘ üzerine kâim ve müstemir olmaya dahî tevbe ve inâbet derler. Nitekim Rasûlullah beher yevm yüz kere istiğfâr ederlerdi. Ve ondan murâd bekâ-i inâbettir. Zîrâ onlarda heyet-i mazlume-i cismâniyye ve heyet-i nûrâniyye-i rûhâniyeden eser yoktur. Belki nûru’l-envâr ile devr ederdi. Ya’nî heyet-i rûhâniyede telvînât olmakla ol nakş dahî onlardan münmahî idi. Bu sebepten mertebe-i rûhiyi hicâb-ı nûrânî add ederler. Ve hucb-i kevnîye mutlakâ mürtefi‘ olmadıkça ayne’l-yakîn zuhûr etmez derler.

³⁶³ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 537): Mâverâünnehr’de yetişen Türk âlimleri arasında pek parlak bir payeye sahiptir. Semerkant’da vefat etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fikh, belagat ve tarih ilimlerinde ihtisas sahibidir. Hanefî fikhını Ebû’l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî’den okumuştur. Zemahşerî ile Mekke’de görüşmüştür. *et-Teyssîr fi’t-Tefsîr* meşhur eseridir. Bkz. Ömer Nasûhî Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1965, s. 285

Pes, irâdet ile mü'min ve müşâhede ile muhsin olmak gerektir. Ve bu iki mertebenin / fevkinde nübüvvet ve risâlet vardır ki hâlâ bâbı mesdûddur. Nitekim [59b] hadîste gelir: ذهبت النبوة بقيت المبشرات [Peygamberlik gitti, tebşirât kaldı.]³⁶⁴ Ve bu makâmda dahî kelâm-ı kesîr vardır. Velakin mahallin tahammülü yoktur. Zikr olunan esrârı fehm eden ârife ebvâb-ı işârât meftûhadır.

Nazm:

*Açılmaz bâb-ı ma'nâ elde miiftâh olmasa evvel
Ki ilim ve i'tikâdî dilde muhkem kılmasa evvel
Nice tahkîk-i ders-i ma'rifet eyler bu mecliste
Hakîkatta bu fenn-i aşk-ı pâki bilmese evvel
Îrâdet subh-i kâzib sûretîdir olmasa sâdık
Döner târîk olur âhir şafak açılmasa evvel
Erdi âkibet sırr-ı menzil-i maksûda her sâlik
Eğer doğru gidip semte yolu yanılmasa evvel
Nîce yüz gösterir âyîne-i dil dîde-i câna
Onu bir ehl-i dil jenkâr-ı gamdan silmese evvel
Zer-i hâlis gibi sâf olmaz yed-i cevherî onun
Bu aşkın âteşinde dil yanıp yakılmasa evvel
Belirmezdi eser-i levh-i dil üzere Hakkıyâ her kez
Kaleminden nakş-ı Hakk hakkında ger yazılmasa evvel*

Vâllahu'l-kâdiru'l-mürîd ve hüve'l-bâdî'r-reşîd

EL-İSMU'R-RÂBÎ': EL-KADÎR

Kadîr ismi te'hîr olundu. Zîrâ kudret irâdetin levâzımındandır. Ve bu dört isim evtâd-ı erbaaya dâirdir. Nitekim tafsîli *Kitâbu'l-Hitâb*'ımızdadır.³⁶⁵ Ve kudret

³⁶⁴ Tirmizî, Rüyâ 2; İbn Mâce, Rüyâ 1; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 404

³⁶⁵ Bursevî'nin itikad, ibâdet, tasavvuf ve tarîkatlerle ilgili konuları ele aldığı bir eseridir. Eser yirmi bölümden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarîkat anlayışı*, s. 190

kadrdendir. Zîrâ, kâdir fi‘linî muktezâ-yı irâdeti olan miktâr üzerine îkâ‘ eder. Şöyle ki eğer ol fi‘lî vefk-i irâdet üzerine vücûda getirmeğe kâdir olmasa âciz olur. Allah Teâlâ aczden münezzehtir. Pes, kudret aczin mukâbilidir, kuvvet za‘fın mukâbili olduğu gibi. Velakin kuvvet beşere ve sâir hayvâna göre şiddet ve salâbet-i bünyeden ibârettir ki / onunla ef‘âl-i şâkkaya mütemekkin olur. Hakk Teâlâ’ya nisbet ile ise [60a] lâzım olan ef‘âl-i şâkkaya temekkündür. Nitekim semavât ve arz ve cibâlî halk eyledi. Ve onları imsâk ve hıfz etti. Nitekim Kur’ân’da gelir: وَلَا يُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا (Bakara, 2/255) [Onların her ikisini de görüp gözetmek O’na bir ağırlık vermez.] Ve yine gelir: إِنَّ اللَّهَ يُمِيتُكُمُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَرَوْهَا (Fatır, 35/41) [Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten Allah tutuyor.]

Bu âyetlerde teemmül eyle ki Allah Teâlâ ecrâm-ı sakîleyi tevcihle imsâk eyler tâ ki kudret ve kuvvetinin hakîkatı sana zâhir ola. Ve kendi kudretinî mahlûkâtında izhâr ettiği gibi ba‘zı mahlûkâtını dahî mezâhir-i kudret eyledi. Cebrâîl gibi ki heft-aded medâin-i kavm-i Hazret-i Lût aleyhissellem ser-şeh-bâlî ile ka‘r-i serâdan evc-i süreyyâya ref‘ edip ser-engûn eyledi. Ve Buhtu’n-Nasr³⁶⁶ hakkında gelir: بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ (İsrâ, 17/5) [Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik.]. Ya’nî Buhtu’n-Nasr ve kavmî keferi iken ne mertebede ashâb-ı şiddet ve be’s idiler. Ve hazerât-ı ashâb radiyallahu anhum haklarında gelir: أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ‘ olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal‘ ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema‘ olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: اِنِّي مَا قَلَعْتُ بَابَ خَيْرٍ بِقُوَّةٍ جِسْمَانِيَّةٍ . ولا بحركة غدائية لكئي ائدت بقوة ملكوتية ونفس بنور ربها مضينة [Ben Hayber’in kapısını bedenî kuvvet ve gıdâî hareketle sökmedim. Fakat onu melekî bir kuvvetle ve Rabbinin nûriyle aydınlanmış bir nefisle desteklendim.] Ve ba‘zı muhaddisîn gerçi bu kıssanın aslını cerh ederler. Velakin mecrûh olduklarındandır. Zîrâ Hazret-i Alî’den bu makûle nevâdir mütevâtirdir.

Nazm:

³⁶⁶ Milattan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti’ni ortadan kaldırarak Kudüs’ü ve Süleyman Mâbedi’ni yakıp yıkan Bâbil kralı. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Buhtu’n-Nasr”, *DİA*, VI

*Nedir pîşe-zâr şecâattan şîr
Alî'dir Alî'dir Alî'dir Alî
Şecâat sehâvet onun şânîdır
Bununla olurlar olanlar velî*

Ve ondan tarîk-ı seferde suâl edip sizin esb-i rehvâr ve düldül-i berk-ı âsârınız niçin sûrçmez / dediklerinde cevap verip “Benim feres ve bağlım ile târlâsın [60b] çiğnemez.” dedi. Ve yine buyurdu ki, “Eğer bana bir mûrçenin ağzından yaprâğını zulmen ahz etmek mukâbelesinde yedi iklîmi verseler kabul etmem.” dedi. İşte uluvv-i himmet ricâli böyle ve adl yüzünden hâsıl olan kuvvet-i bâtine dahî şöyledir:

Nazm:

*Bugün iklim-i adle var mı vâlî ey Receb Pâşâ
Nice ola bu halkın böyle hâli ey Receb Pâşâ
Görünmez bîşe-zâr-ı adl ve fazl içinde şîr-i ner
Bakılsa arsa-i merdân hâli ey Receb Pâşâ
Neden meyl eylemez semt-i salâha merkez-i âlem
Kemâlin buldu devrin ihtilâli ey Receb Pâşâ
Eğer bu böyle kalırsa çıkar bir gün benû'l-asfar
Ya mehdîdir veya Îsâ mâlî ey Receb Pâşâ
Müsahhar olsa bârî dostuna mühr-i Süleymânî
Yeter cinnîler etti mekr vâlî ey Receb Pâşâ
Görünse kâf-ı kudrette ruh pür-nûr sîmurgî
Ûçûrsa lâne-i dilden melâli ey Receb Pâşâ
Bu arz-ı hâl-i Hakkı pek okunsun iş bû demlerde
Cihânın şöyle dûrsûn kıl u kâlî ey Receb Pâşâ*

Ve demişlerdir ki kutbu'l-aktâbtan a'cez ve yine ondan akder yoktur. Aczi budur ki kuvvet-i nefsâniyyeden bîrûn olmuştur. Ve kudreti budur ki kudret-i ilahiyye ile zuhûr eylemiştir, zîrâ halîfedir. Halîfe ise müstahlifin hey'eti üzerinedir. Müstahlifin hey'âtından bir hey'eti dahî kudrettir. Ve hadîste gelir: من عرف نفسه عرف

رَبِّهِ [Nefsini bilen Rabbini bilir.]³⁶⁷ Ya'nî bir kimse hâlini bilse ki imkân-ı ademîdir ve vücûdunu anlasa ki vücûd-i izâfîdir ol kimse vücûd-i hakîkînin Rabbine ihtisâsını bulur. Pes, vücûd-i hakîkî Allah Teâlâ'nın olıcak cemî'-i kemâlât dahî fi'l-hakîka O'nundur. / Nitekim ekâlîm pâdişâhındır, velakin zabtını her kime tevcîh ederse ol [61a] dahî pâdişâh kuvveti ile ol ekâlîm ve memâlikte zî-kudret olur.

Nazm:

*Mahv eyleyip râh-ı Hakk'ta vücûdu
Hakk dilinde tevhîd eder âşıklar
Ref' edip dillerden cümle kuyûdî
Hakk dilinden tevhîd eder âşıklar
Pâdişâh vezîri vekil eyledi
Senin elin benim elimdir dedi
Hakk söyledi her ne söz kim söyledi
Hakk dilinden tevhîd eder âşıklar
Bedenleri erir fenâyâ gider
Gönülleri uçar hevâyâ gider
Fenâ bulur varlık bekâyâ gider
Hakk dilinden tevhîd eder âşıklar
Akl u fikrî âteşlere yandırıp
Cânu u dilî feyz-i Hakk'a kândırıp
Zikr-i Hakk'ı ey Hakkı uyandırıp
Hakk dilinde tevhîd eder âşıklar*

Beğim bu Hakkı gedânın cerâetine bakıp ta'n etmeyesin ve ona buğz ve ğaraz tutmayasın. Zîrâ bâb-ı Hakk'a mülâzim bir kalb-i sâlim dervîştir ki gûş-i cânî hitâb-ı gaybî semâ' ettikte rebâb dili dahî çalmaya başlar. Ve tahta pâre üstünde zîr ü bemm gibi hâmesinin tûtârî levh üzerinde âvâz verip işler. Gayretinden cihânda gayr olmadığın söyler. Ve sırr-ı hakîkati mehmân serâ-yı sûrete tenzîl edip kullara şâhden haber eyler. Zîrâ elezz eşyâ ma'rifetullah ve halvethâne-i dilde müşâhede-i şâhdır. Kudretin var ise söyle ve kudretin miktârı bir eser eyle. Tâ ki ehl-i fehm olanlar

³⁶⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 343 (2532)

zevkyâb olalar ve eserinden müessiri bileler ve menzilinî bûlâlar ve hakka'l-yakîne erip feyz-i yârla dolalar. Ve Kur'ân'da gelir ki: وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى (Bakara, 2/57) [Üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik.]. Ya'nî Benî İsrâîl tîhde âlem-i kudretten menne ve selvâ yerlerdi ki biri / terencübîn ve biri dahî semân-ı semîn idi. [61b] Velakin bu âlem-i kudretin kadrinî bilmediler. Zîrâ, bu kadar eserini müşâhede ederken âlem-i hikmete iltifât edip, يَا مُوسَى لَنْ نُصْبرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ (Bakara, 2/61) [Ey Musa, biz tek çeşit yemeğe asla katlanamayacağız.] dediler. Allah Teâlâ buyurdu ki: أَلَمْ نَجْعَلِ لَكَ خَيْرًا مِمَّا تُشْكِرُ (Bakara, 2/61) [“O üstün olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?”]. Ya'nî âlem-i kudretten bi-lâ-ta'b hâsıl olan nesne âlem-i hikmette esbâbla vücûda gelenden hayırlıdır. Zîrâ, âlem-i hikmet âlem-i esbâbtır.

Ve esbâbın medârî insandır. Ya'nî insan matlûbu olan nesnenin gerek maâş olsun ve gerek gayrî olsun esbâbına taalluk etmedikçe vücûd bulmaz. Meğer nâdir ola ki âlem-i kudretten bi-lâ-sebeb zuhûr eyleye, ehl-i tevekkülün fütûhu gibi. Ve teşebbüs-i esbâbla vücûd bulan nesnede ise harac vardır. Pes, onlar esbâb yüzünden haracî ihtiyâr etmeleriyle a'lâyî terk edip ednâyî aldılar. Onun için Hakk buyurur: اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ (Bakara, 2/61) [Bir kasabaya konaklayın. O vakit istediğiniz elbette olacaktır.]. Ya'nî siz hâlâ tîh-i kudrettesiniz. Mısır-ı hikmete dâhil olmadıkça matlûbunuz vücûd bulmaz. Ve bunların terk-i edeblerinden ötürü ilâ haze'l-ân halk içinde rençberlik dedikleri ma'nâ kaldı. Ve halk tahsîl-i maâş için envâ-i sanâia ve kâra düştüler. Tâ ki bu zahmeti çekip, وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (Meryem, 19/62) [Orada sabah akşam rızıkları da hazırdır.] mücibince cennette olan isâr-ı kudrete şükr eyleyeler. Ve bundan fehm olundu ki fi'l-asl sükûn hareketten evlâdır, zîrâ asıldır. Ve hareket emr-i ârız ile dir.

Pes, ehlullah âlem-i kudrete nazar edip sâkin oldular, zîrâ muktezâ-yı cemi'dir. Ve avâm-ı nâs âlem-i hikmete bakıp müteharrik oldular, zîrâ müceb-i farktır. Velakin harekette şart budur ki Hakk'la müteharrik ola, nefsine müdâhil ettirmeye. Ve illâ kârî meymûn olmaz ve gâyetinde bereketinden dahî / bulamaz. [62a] Binâen alâ-hâzâ ıslâh-ı niyyât etmek lâzımdır. Ya'nî kesb için bîrûn olduğu vakitte imtisâl-i emr-i ilâhî ve def'-i zarûret-i ıyâl ve hidmet-i ibâdât niyyet eyleye. Zîrâ,

mesâlih-i ibâde sa'y eylemek kendi nefesine sa'yden efzaldır. Bundandır ki kendi şehâvet-i tabîî için bir nesne satın almaya ve eğer iştirâ ederse ehli ve iyâl veya ahhâb için niyyet eyleye ve me'kûlî ta'yîn eylemeye. Belki her ne ki tabh edip huzûruna getireler, anî tenâvül ede. Zîrâ, kalbinî o makûle havâtır ile iştiğâl etmekte zarar vardır. Ve demişlerdir ki Hızır aleyhissellem mukaddimetü'l-ceyş-i İskender olup askerî için taleb-i âb ederdi. Zulûmâtâ duhûl ettikte bi-lâ-taleb âb-ı hayâta vâsıl ve nâil oldu. Zîrâ, orada âb-ı hayât olduğun bilmezdi. Çünkü maslahat-ı asker için sa'y ederdi. Hakk Teâlâ onu âb-ı hayâta kandırdı ve ebed zinde kaldı. Ve suda feyz-i hayât olmakla sadakât-ı câriyenin efzali oldu. Ve mescid binâ eylemek dahî sâir hayrâtâ râcihtir. Zîrâ, insan-ı kâmilin kalbi sûretidir.

Pes, insan-ı kâmilin kalbini ihyâ eylemek ihyâ-i sûret etmekten evlâdır. Zîrâ ma'nâdır. Nitekim Hacer-i esvede mübâyaa ve onu takbîlden insan-ı kâmilin mübâyaaası ve dest-bûsî onun fevkindedir. Ve Mûsâ aleyhissellem Hazret-i Şuayb'ın ağnâmını sekâ ettikten sonra bir şecere sâyesine gelip: رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (Kasas, 28/24) [Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım.] dedi. Zîrâ, ol vakitte gerisne/câyi' idi. Ve yüzünü âlem-i kudrete tuttu. Çünkü maslahat-ı sakîde bulunmuş idi. Şuayb aleyhissellem tarafından müda'av olup maksûd olan taâm husûle geldikte sonra ona dâmâd olmağa müeddî oldu. Ve hidmetî sebebiyle âhir derece-i nübüvvet buldu. İşte fîsebîlillah hidmetin ecir böyledir. Ve Kur'ân'da gelir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ / (Fâtır, 35/15) [Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.]. [62b] Ya'nî eğer a'lâ ve eğer ednâdır cümlesi ğaniy-yi mutlak olan Hakk'a muhtâçlardır. Zîrâ, onlar esmâ-i ilahiyyeye muzâf ve esmâ dahî müsemmâya mensûbtur. Ve müsemmânın esmâ vâsıtasıyla eşyâya teveccühü îcâd tarîkiyledir. Ve îcâd rızkı müstelzimdir. Zîrâ, mahlûka kıvâm lâzımdır. Ve gıdâ kıvâmdır ki Kayyûm isminin sedene ya'nî hademesindendir.

Ve her mevcûdun eğer rûhânî ve eğer cismânî gıdâ cihetinden Hakk'a intisâbı vardır. Tâ ki ol gıdâyı ifâza eyleye ve vücûduna bekâ hâsıl ola. Ve insanın mevcûdâtının esmâ yüzünden ecma'î olmakla her vecihle Hakk'a ihtiyâcî vardır. Nitekim hadîste gelir: اللَّهُمَّ اغْنِنِي بِالْفَتْقَارِ الْبَيْتِ [Allahım, Sana muhtâç olmakla beni

müstağnî kıl.]³⁶⁸ Ya'nî mü'min eğer Hakk'a ârif olup eğer izâfetten tecerrüdî ve eğer mezâhirde tecellîsî hasebiyle ona muhtâç olduğun idrâk ederse Hakk'ın gınâsıyla ganî olur. Zîrâ, öyle ganînin fakîri olmak dahî gınâdandır. Ve eğer bu ma'nâdan gâfil olsa ne kadar dest-gâh ve kudret sâhibi olursa da yine fakirdir.

El-hâsıl insan her nereye bâş vursa فَإِنَّمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü oradadır.] vefkınca orada bir ism-i İlâhî sergösterir. Zîrâ, maksûd olan müteayyindir, taayyün değil. Onun için dediler ki vâsitaya şükür dahî Hakk'a şükürdür. Zîrâ, vâsitada ni'met ile zuhûr eden Hakk'tır ki mün'im-i hakîkîdir. Bu cihetten bir ednâ nesne vâsıl olsa tahkîr etmemek gerektir. Zîrâ, o atânın ednâlığı vesîlenin zîklığındandır. Yoksa mün'im-i hakîkînin değil. Bu hûd ma'lûmdur ki her vâki' olan kemâl eseri Hakk'a göre değildir, min haysü hüve belki halkadır.

Pes, halkın dârlığından Hakk'ın dârlığı lâzım gelmez. Ve za'f ve acz dahî böyledir. Zîrâ, Hakk Kavî ve Kadîr ve Metîndir. El-hâsıl ol atâyı ol vecihle kabul etmek gerektir. / Ve eğer ol mu'tî zem olunursa taayyünü cihetinden bî-isti'dât [63a] olduğu üzerine zemm olunur. Ve eğer Hakk'a tecâvüz ederse küfr olur. Ve bu ma'nâdan ötürü bir kimsenin hâcefî olsa onu mutlakâ Allah Teâlâ'dan bi-lâ-vâsita taleb eyleye. Zîrâ, Allah Teâlâ cümleden ya'nî cemî'-i esmâdan aktardır. Ve eğer mahlûktan taleb ederse kutba teveccüh eyleye. Zîrâ, ismî yüzünden ecma'dır. Ya'nî kutbun yüzünden Allah Teâlâ'dan taleb eyleye. Şol cihetten ki kutbun isminde vüs'at vardır. Veyahud sultân-ı zâhire veyahud vükelâsından birinden isteye. Zîrâ, bunların isimlerînin külliyyeti cihetinden halkı ıgnâyeye ziyâde kudretleri vardır. Pes, vasatî'l-hâl onlardan taleb etmek dahî gerçi esmâullah mülâhazasıyla Hakk'tan talebtir. Velakin esmâsî cüz'îye olmakla is'âf-ı merâma kâdir olmazlar. Ve olsalar dahî kemâl üzerine olmazlar. Mülûk ve onların hükmünde olanlar ise onlar gibi değildir. Velakin kalbini mâsivâdan ziyâde muhâfaza etmelidir. Egerçi ârifler kâtında mâsivâ yoktur. Bu sebeptendir ki ba'zı ehl-i zâhir ehlullah türbelerine ziyâretten men' ederler. Zîrâ, züvvâr olanlar keyfiyyet-i ziyâret ve teveccühü bilmezler. Ve matlûbu mahlûktan dilerler. Mahlûk ise acz ve fakrla muttasıftır. Ya'nî onun sıfat-ı zâtiyyesidir. Ey

³⁶⁸ Beysûnî, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsîn*, II, 257

mü'min eğer bu takrîr olunan ma'nâyı zevkle idrâk ettin ise hakikat-ı tevhîde vâsıl oldun ve şirkten bilkülliyye necât buldun. Ve her ne kâr tuttun ise Hakk'la tuttun.

Fe-emmâ bu makûle esrârın zevki bihasbî'l-ğâlib çihil-sâlde hâsıl olur. Ve belki şuhûr ve a'vâmın bunda müdâhalesi olmayıp tevfik-i bârî ve ifâza-i feyyâza mevkûftur. Zîrâ nice sâl-hûrdelerdir ki: وَاللّٰهُ أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا (Nahl, 16/78) [Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz.] sırrı üzerine evvel ve ahîrî yekpâre cehldir. Ve nice civânlar vardır ki rahm-i mâdirde iken kâmil / ve tıfl-ı âğûş iken esrâra vâsıl olmuşlardır. Ve bu fakîr [63b] Hakkı vakt-i şebâbetimde sinnim cihetiyle erbaîn gözlerken âlem-i ma'nâdan vârid oldu ki insanın sıddîkiyyetinde sinninin dahlî yoktur. Rasûlüllah'ın sallallahu aleyhi vesellem sinn-i şerîfleri âltmış üç olmak şer'â nâzırdır, denildi. Fe'fhem cidden.

Ve melekü'l-mevt mazhar-ı kudrettir. Onun için cebâbire dünyâyı ve ol dahî onları kabz eder. Ve kudreti ol kadardır ki yirmi dört sâatte bin insan rûhu kabz eder. Ve kesret-i makbûzîn ona müzâhme vermez. Pes, ol ma'nâ onun hasâisindendir. Nitekim İblîs -aleyhi mâ yestahikku- her sabâh vesveseye kâbil olan sudûrun cümlesine ilkâ-i vesvese eder. Bu dahî onun hasâisindendir. Ve her yüz yirmi sene -ki ömr-i tabîdir- Allah Teâlâ iki şahsın vücûdunu tecdîd eder ki biri Hızır aleyhissellem ve biri dahî İblîs'dir. Ve dünyânın tamamıyla bunların ömürleri tamam olup biri illiyyîne 'ârîç ve biri dahî siccîne nâzil olur. Ve Hızır'ın nefesî ile ne kadar hayât bulmuş var ise onunla mahşûr olur. Ve İblîs'in vesvesesiyle helâk olanlar dahî böyledir. Nitekim Kur'ân'da gelir: احْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ (Saffât, 37/22) [Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini.]. Zîrâ, ezvâctan murâd kuranâ-i sû'dür.

Ve ba'zı seleften menkûldür ki ficâeten vefât edenleri Hazret-i Hızır katl eder. Aslı budur ki Hızır ile'l-ân zinde ve sahâbe-i rasûl 'idâdındandır. Ve şerî'atın bâtını ile hükm eder. Zîrâ, velâyet-i hâssası cihetinden vech-i bâtın ile hükmü nâfizdir. Nitekim Hazret-i Mûsâ kıssasında bi-lâ-sebeb katl-ı gulâm eyledi. Zîrâ, sebep-i bâtın ile amel etti. Ve fücâî vefât edenlerin dahî ihlâkına sebep-i zâhir yok ise de emr-i hafî ile amel edip katl eder. / Bu sebepten erbâb-ı hakâika fiillerinde muâriz [64a] olunmaz. Zîrâ câizdir ki halâklar cihetinden ol hükmü Allah Teâlâ'dan ahz etmiş

ola. Eğerçi ki zâhirîn olanlara hafîdir. Ve mevt-i fücâî î mânâna zarar vermez. Belki onunla intikâline delâlet eder. Zîrâ, demişlerdir ki bir mü'mini nâgâh katl etseler meselâ kafâsından seyfle zarb etmekle ol kimse kat'ân î mânâla makbûz olur. Ve kâfir dahî bu vechile maktûl olsa ol dahî kat'an küfürle me'hûz olur. Zîrâ, maraz veya mevte şûûr tekaddüm etse küfrü î mânâna ve bi'l-aks tebeddül etmek muhtemeldir. İşte bu dahî Hızır'ın kuvvet-i rûhâniyesinden bir ma'nâdır ki melekü'l-mevt hâline mukâribdir. Zîrâ, agâh olur ki bir günde etrâf-ı âlemde nice kimseler fücâeten vefât ederler. Ve efrâd-ı ümmette tasarruf ve kudret böyle olıcak Rasûlullah da -sallallahû aleyhi vesellem- iktidârı nice olmak gerektir, kıyâs oluna.

Ve bu fakîr Hakkı'ya ilhâm olunan salavât-ı şerîfede gelir: اللهم صل على سيدنا محمد رحمة من الله نعمة من الله مئة من الله قوة من الله قدرة من الله قربة من الله حكمة عزة عظمة من الله. Bir kimse bu salavâtı sıbyân üzerine okusa mahfûz olalar. Ve bu salavatta kudret zikr olundu. Zîrâ, bir A'râbî Rasûlullah'a oğlunu götürüp, “Yâ Rasûlallah! Bu oğlumu şeytân mess etmiştir, ilâç kabul etmedi.” dedikte Rasûlullah dahî اخسأ يا عدو الله انا [Defol ey Allah'ın düşmanı, ben Allah'ın rasûlü.]³⁶⁹ buyurduklarında şeytân firâr edip bir dahî avdet etmedi. Ve İblîsi dahî bir def'a tûtûp sârîe mescide rabt etmek murâd ettiklerinde da'vet-i Süleymâniye hâtırlarına gelip mukayyet olmadılar. Nitekim Hazret-i Süleymân'dan –aleyhissellem- bitarîki'l-hikâye gelir: لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا ° (Sâd, 38/35) [“Ey Rabbim! Beni bağışla ve bana öyle bir mülk ihsan et ki, ardımdan hiç kimseye yaraşmasın.”]. Süleymân gerçi cinn ve ins ve rîha hükmetti.

Fe-emmâ / Rasûlullah aleyhisselâtü vessellem cemî'-i eczâ-i kâinâta [64b] hükmetti. Ve leyle-i Mi'râç'ta ona musahhar olmadık nesne kalmadı. Hattâ küre-i hevâ ve esîri ihtirâk etti. Ve ecrâm-ı semavâtta güzer eyledi. Ve mevzi'-i kademine muhît-i âlem-i terkîb olan arş-ı mecîdin zirvesi kıldı. Ve kevneyi zîr-i pâyine âldı ve mülk ve melekûtü bîyza var, tahte'l-cenâh himmetinde setr eyleyip çeşm-i Hakk beynine Hakk'tan gayrî görünür kalmadı.

Nazm:

³⁶⁹ Benzer bir hadis için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 172 (17599)

*Ey ruh-i pertev fîrûzun reşk-i mihr ü mâhdır
Hüsn-i zâtın Yûsuf Ken'ân'e hasret-gâhtır
Âdem ve âlemindir vallahi belki âşıkın
Onsekiz bin âlemi halk eyleyen Allah'tır
Mevlidin müjde-resân oldu cihâna ser-te-ser
Kim doğup arz-ı cemâl eden bugün ol şâhdır
Merhâbâ ey gelir handan bülbül-i şeydâ-yı dil
Her seher-gâhî ve belki her nefes pür-âhdır
Pây-bûsunle müşerreftir zemîn ü âsumân
Dergeh-i kadr-i azîmin ne ulu dergâhdır
Yâ Rasûlallah Hakkı benдеği eyle kabul
Âsitâneğe hizmetî dâim ona dil-hâhdır*

Ve hadîste gelir ki: "Şedîd ve kavî ve kâdir ol kimse değildir ki güştîgîrlik edip hasmına gâlip ola. Belki şedîd odur ki inde'l-gazab nefsine mâlik ola."³⁷⁰ Bundandır ki nefis ile cihâd etmek cihâd-ı ekberdir. Ve gazab sıfât-ı seb'-i zemîmedendir ki ebvâb-ı cehennemden bir bâbtır. Ya'nî vücûd-ı insanda yedi sıfat vardır ki لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ (Hicr, 15/44) [Onun yedi kapısı vardır.] mûcibince dûzahın heft derî mukâbelesindedir. Şöyle ki eğer ol sıfât tezkiye olunmasa cehennemden yedi kuyûsu kapanmaz. Ve ol sıfât kibr ve ucub ve riyâ ve hased ve gazab ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Câh inde'n-nâs kabuldur. Gerek mansıb tarîkiyle olsun ve gerek gayrî vecihle olsun. Ve bezl-i câh etmek ahlâk-ı sûfiyedendir. Ya'nî bir kimse sözü nâfiz / olacağın bilse şefâatin dirîğ etmeye ve mesâlih-i ibâdallahda buluna. Zîrâ, [65a] Rasûlüllah gerçi vahiyle amel ederdi. Velakin ashâb ve ümmeti şefâate terğîb eyledi. Zîrâ, esmâ-i ilahiyenin biri birine irtibâtı vardır. Pes, şefâat-i ümmet makâm-ı mahmûdun şu'belerindendir. Mahkîdir ki Hatmu'l-Evliyâ bir günde sultân-ı Haleb'e yüz on yedi mâddede şefâat eyledi. Ve sultân cümlesin kabul edip istiksâr ve istiskâl etmedi. Zîrâ fi'l-cümle hürmet-i makâm ve sırr-ı kelâm belirdi. Fe'fhem cidden ve i'mel bihi kat'an.

Nazm:

³⁷⁰ Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 108; İmam Malik, *Muvatta*, Hüsnü'l-hulk, 12

*Mümkün oldukça sözü eyle kabul
Olasın Hakk katında tâ makbûl
Dediler ehl-i dil nefes-i Hakk'tır
Hakkı bil karâr isen Hakk'ı bûl*

EL-İSMU'L-HÂMİS VE'S-SÂDİS: EL-EVVEL, EL-ÂHİR

Bu iki ism-i şerîf dahî esmâ-i ilahiyye-i külliyyedendir ki zâhir ve bâtın âleme taalluku vardır. Bir mevzu'da derc olundu. Zîrâ, umûr-i izâfiyyedendir. Evvel ol ferddir ki onun sâbiki ve ona mukârin bir nesne olmaya. Nitekim Kur'ân'da gelir: هُوَ الْأَوَّلُ (Hadid, 57/3) [O Evvel'dir.] Ya'nî Allah Teâlâ cemî'-i mevcûdât üzerine zât ve sıfâtıyla sâbiktir. Zîrâ mebdî' ve mübdi'dir.

Pes, sebkla murâd sebk-i zâtî ve evveliyet-i zâtiyedir, zamânî değildir. Zîrâ zamân dahî cümle-i havâdistendir. Ve Hakk Teâlâ Âhir'dir. Ya'nî وَالْيَهُ الْمَصِيرُ (Maide, 5/18) [Nihayet dönüş de O'nadır.] mûcibince cemî'-i eşyânın mâdde-i asliyesi ona râcî'dir. Eğerçi ki dâimâ kabza-i kudretindedir. Nitekim buyurur: فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ (Yasin, 36/83) [O halde her şeyin mülkü ve tasarrufu (hükümranlığı) elinde bulunan Allah'ın şanı ne yücedir.]. Zîrâ, melekûtten murâd her nesnenin rûhudur. Bu sırr üzerinedir ki inde'l-muhtazır sûre-i Yâsîn tilâvet olunur. Ve fâide-i azîmesi vardır. Hattâ Hatmu'l-evliyâ buyurmuşlardır ki: “Evâilimde hasta ve magşıyyun aley olmuş idim. Ba'zı suver-i hâile üzerime havâle oldu. Gördüm ki bîzu'l-vücûh ve's-siyâb harbelü kimseler zuhûr edip ol a'dâyı üzerimden def' eyledîler. Ve ifâkat bulup / gözüm açtılda gördüm ki pederim başım ucunda Yâsin okur ve âhirine ermiştir.” [65b]

Pes, ol harbelü kimseler melâike ve ervâh ve ol havâle olanlar şeyâtîndir ki sûre-i Yâsîn'in kelimât ve âyâtından halk olunan ervâhın satvetiyle şerleri mündefî' oldu. Ve bu fakir Hakkı'ya dahî Medîne-i Bursa'da vâki' oldu. Zîrâ ahâlî-i Bursa'dan biri hâneme cinn tasallut etmiştir deyû şikâyet eyledikte ben dahî bir nüsha verip bâb-ı hâne üzerine ta'lîk eyle demiştim. Ol gece gördüm ki nice harbelü hevl-nâk sûretler havâle olup yattığım hânenin revzenesinden ellerinde olan âlât ile hücum ettiler ve derûn-i hâneye dâhil olup zafer bulmadılar. Zîrâ sırr-ı Yâsin üzerine yatmış

idim. Meğer ol tâife-i cinn yüz otuz seneden berî şikâyet olunan hânede tavattun etmişler imiş. Bizi bu kadar müddetten berî mukîm olduğumuz makâmdan niçin ref‘ ve perîşân etmek istersin dediklerinde ben dahî fâriğ oldum ve şerlerinden Allah’a sığındım. El-hâsıl Hakk Teâlâ’nın Âhir olduğu mevcûdâtın fenâsından sonra bekâsıyla ve ervâh-ı cüz’iyenin rûh-i külliye ittisâli ile dir.

Velakin mevcûdâtın fenâsı iki vechiledir. Biri mevt-i tabîi ve fenâ-i suverî ve kıyâmet-i kübrâ ile ve biri dahî mevt-i hükmî ve fenâ-i ma‘nevî ve kıyâmet-i suğrâ ile dir. Mevt-i hükmî dediğimiz budur ki cem‘-i mevcûdât vücûtları hâlinde dahî illet-i mûcibelerinden kat‘-ı nazar kendi nefislerinde fânîler ve hâliklerdir. Nitekim Lebîd³⁷¹ demiştir: عِلا كُلِّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ [Dikkat edin! Allah’ın gayrında olan her şey bâtıldır.]³⁷² Ve Tenzîl’de gelir: كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [O’nun zatından başka her şey helak olacaktır.]. Ya’nî her nesnenin vechî ki taraf-ı Hakk’a râci‘ olan zâtı ve bilâ-vâsıta sırr-ı vücûdudur, hâlik olmak yoktur. / Zîrâ, rûh ilâhîdir. [66a] Ve Hakk Teâlâ fenâ bulmadığı gibi Hakk’a muzâf olan ervâh dahî fenâ bulmaz. Hattâ وَلَفَّخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ (Zümer, 39/68) [Ve sûra üflenmiştir. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah’ın dilediği müstesna.] âyetinde ehl-i sünnet demişlerdir ki müstesnâdan murâd ervâhtır.

Pes, helâk olan, her nesnenin cânib-i halkiyyetidir. Çünkü fenâ bulacaktır. Hâlâ hükmen fânîdir ve usûlu yed-i kudrettedir. Suâl olunursa ki: Çünkü her nesne hâlâ kabza-i kudrettedir, Kur’ân’da mevâzi‘-i kesîrede rucû‘la ta‘bîrin sırrı nedir? Cevab budur ki: Halk esbâb-ı zâhireye nazar ederler. Çünkü sebepten sebebe intikâl ederek sebep-i evvele bâliğ olalar. Ona rucû‘ derler. Hakk katında ise esbâba iltifât yoktur. Eğerçi ki rucû‘ dedikleri hurûc-i mütekaddim ile olur. Eşyâ ise Hakk’tan hurûc ve birûz etmiştir. Pes, hakâik ve ahvâl ona râci‘dir. Ve sûre-i Fatiha’da gelir: مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Fatiha, 1/3) [Din gününün sahibidir.]. Ya’nî ismiyyet ile irâd olunduğu

³⁷¹ Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca’fer el-Âmirî el-Câferî (ö.40/660): Câhiliye devrinde de yaşamış olan muallaka sahibi İslâm şâiri. Hz. Peygamber’in kalplerini İslâm’a ısındırmak amacıyla zekât verdiği kimseler arasındadır. Hz. Peygamber onun yukarıdaki beytini takdir ederek “Hiçbir şâirin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmadı.” demiştir. Bkz. Süleyman Tülüçü, “Lebîd”, *DİA*, XXVII, 122

³⁷² Buharî, III, 3628; Müslim, IV, 2256

hâlen neşr ve haşr-i ma'nevînin kıyâmına delâlet eder. Nitekim demişlerdir ki قِيَامَةُ العارفين دائمة [Ariflerin kıyameti daimidir.]. Ve fenâ-i ma'nevî ve kıyâmet-i suğrâ âriflere hayât-ı dünyeviyyelerinde hâsıl olan ma'nâdır. Nitekim eserde gelir: موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz.].³⁷³ Ya'nî mevt-i ızırârîden evvel bi'l-ihtiyâr fenâ bulunuz. Ve hadîste gelir: اذا تحيرتم في الامور فاستعينوا من اهل القبور [İşlerinizde tereddüde düşdüğünüzde kabirdekilerden yardım isteyiniz.].³⁷⁴ Zîrâ, ehl-i kubûrdan murâd ehl-i fenâ-i ma'nevîdir. Ve onlardan isti'ânet onların tavassutiyle Hakk'tan taleb-i 'avndır. Zîrâ, onların esmâsı külliye ve teveccühleri mutlak ve şefâatları makbûldur ki şefî'-i mücbir sûretindedir. Ki kudemâ-i mülûk erbâb-ı kulûbu eğer sefer ve eğer hizada istishâb etmekten hâlî değillerdi. Şimdî e'âlî ve edânî bu ma'nâdan gâfil olmakla hizlân bulmuşlardır. Ne'üzü billahi Teâlâ. / [66b]

Ve Hakk Teâlâ bed'-i seyr i'tibâriyle evveldir ki ona nüzûl derler. Ve hatm-i seyr i'tibâriyle âhirdir ki ona 'urûç derler. Ya'nî ibtidâ mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vâhidîyyete, Hakk'tan tecellî vâki' olup mertebe-i insanda karâr bulmuştur. İnsân dahî üç kısımdır. Biri insan-ı hayvânîdir ki insâniyyetten bi'l-külliye mahrûmdur. Ve bu şol insandır ki sâye-perver kimse gibi aslâ sefer ve seyâhat etmemiş ola. Ve bir isimden bir isme yol bulmamış ola. Ve makâm-ı tabîat-ı mütekettirede gadîrlerde ve âb-ı şûrede mürğâblar gibi kala ve enhâr-ı câriyenin zevkini almaya ve deryâ nedir bilmeye. İşte bu makûle bi'l-külliye Hakk'tan münhariftir. Ve onun Hakk'a olan yüzü 'ukûbet-i uhreviyye ile açılır ve mağfûr olduğu sûrette dahî ednâ-yı tabakâtta kalır. Nitekim Şeyh Şiblî³⁷⁵ kuddise sırruh halkı Cuma namâzından sonra câmi'den çıkarken gördükte: هؤلاء حشوا الجنة [Bunlar cennetin doldurulacağı şeylerdir.] demiştir.

Ve biri dahî şol insandır ki nâkıstır. Ya'nî gerçi fi'l-cümle sülûki var ve cumhûra hareket-i ma'neviyyede muhâlefet etmiş ve kâmiller yoluna gitmiştir. Fe-

³⁷³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 384 (2669)

³⁷⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 88 (213)

³⁷⁵ Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945): Asıl adı Dülef, babasının adı Cafer veya Cahdar'dır. Horasan diyârının Serûse kasabasının Şibliye köyünde olduğu için "Şiblî" nisbesiyle ünlüdür. Rey şehrinin Sürr nâhiyesinde doğdu. Halife Muvaffak'ın mabeyinciliğini yaptı. Cüneyd'in talebesi Hayr Nessâc'ın evinde tövbe ederek dervişlik yolunu tuttu. Cüneyd'in sevgisini kazanan bir mürid oldu. Mâlikî mezhebîndendi. İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı hadis kitabını ezbere bildiği rivayet edilir. Hallac ile yakınlığı olan, cezbesi temkinine gâlib bir sûfi idi. yılında Bağdat'ta vefat etti. *Sahabe'den Günümüze Allah Dostlar (Hilyetü'l-Evliyâ, Sıfâtü's-Safve)*, Şule Yay., İstanbul 1995, c. 3, s. 324

emmâ ehl-i vukûftur ki menzile yetmemiştir. Bunun hâlî bâlâda sebk etti ki böyleler fi'l-cümle ehl-i inâyet ve mütedâriklerdir. Ve bunların misâlleri âb-ı şûreden enhâr-ı câriyeye intikâl eden mâhîler ve mürğâblar gibidir. Ve biri dahî insan-ı hakîkîdir ki evvelinden âhirine dek geldiği gibi âhirinden evveline dek dahî 'urûç etmiştir. Ve vücûdunda sefer-i nüzûlda akd olunan ümûru hall eylemiştir ki ona tahlîl-i ba'de't-ta'kid derler. Nitekim Kur'ân'da gelir أَهْلِيَّاتٍ إِلَى أَهْلِيَّاتٍ (Nisa, 4/58) [Allah size, emanetleri ehline vermenizi emrediyor.]. Ya'nî etvâr-ı muhtelifeye mürûrunda ki her bir tavrıdan bir keyfiyet ahz edip nüzûl etmişti. Ol keyfiyyât onda emânât idi. Pes, 'urûcde mahalline teblîğ lâzım geldi. Hattâ a'zâ ve cevârih ve nefsi kaydından bile mutlak oldu. Ve vücûdun terkîbini / çözdü. Ve kendini müfred kıldı. [67a] Zîrâ, insan ibtidâ taayyün-i keşfi hâlinde bir sulb ve ğalîz ve muncemir nesneye benzer. Sonra terbiye ile merhem gibi mülâyim olur. Velakin merhemlik mertebesinde kârî tamam olmaz. Zîrâ, merhemde rutûbet vardır, sonra aşk âteşinde muhterik ve remâd olur. Ve münhall-i fenâ ile elenip mâsivâsı zâhib ve eczâ-i asliyesi olan zerrât bâkî kalır. Ve ona müfredât derler ki hurûf ona işârettir. Nitekim Hatmü'l-evliyâ kelâmında gelir: فَصِرْنَا كَالْحُرُوفِ الْعَالِيَاتِ Pes, hurûf şûûn mertebesidir ki asl-ı evvelîdir. Ve onda aslâ terkîb yoktur.

Ve insan kable'l-hareke gurbet-i kevniye ile garîb idi ki vatan-ı aslîden nice merâhil ve menâzil dûr düşmüş idi. Ve bu gurbet makbûl değildir. Ve ba'de'l-hareke asl-ı evvele rücû'dan sonra dahî gurbet-i ilahiyye ile garîbtir. Zîrâ bu makâmda Hakk'tan gayrî âşinâsı yoktur. Gurbet-i kevniye ehlinin halktan gayrî âşinâsî olmadığı gibi ve bu gurbet makbûldür. Nitekim hadîste gelir: فَطَوْبِي لِلْغُرَبَاءِ [Ne mutlu gariblere!]³⁷⁶ ve yine gelir: مَنْ مَاتَ غَرِيبًا فَقَدْ مَاتَ شَهِيدًا [Kim garib olarak ölürsa şehid olarak ölmüştür.]³⁷⁷ Ya'nî gurbet-i ilahiyyede şühûd-i Hakk vardır.

Ve gurbet-i sûriyye ehlinin dahî gurbette Hakk'tan gayrı müstendî olmamakla ol dahî şühûdî mertebesi gurabâ-i hakîkiyeye mülhak oldu. Ve eğer Hakk kaydında değil ise lâ-şey' kelb gibi kaldı. Zîrâ, sûrete i'tibâr yoktur, belki i'tibâr kalb hâlinedir. Ve kalbin ednâ mertebe hâlî bârî-i sühâ dedikleri sitâre kader gerektir, ki

³⁷⁶ Müslim, İman 208

³⁷⁷ Ali el-Kârî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 450 (29313); Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, V, 173 (9895); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, 203

ziyâde hafâsından ‘Arab onunla dîdelerini imtihân ederler. Ve çünkü Ka‘be-i maksûddan yine vatana avdet müyesser ola, yine garîb olur. Nazar eyle hâcî olan olmayanın yânında garîbtir. Zîrâ, hâcî olmayan hâcînın etvârını seyretmemiştir. Onun için ma‘lûm ve mechûldür. / Ve hacînın Ka‘be‘den akraba ve âşinâyâ [67b] götürdüğü hôş-buy hediyeler fi‘l-hakîka onları hacca terğîb olduğu gibi. Zîrâ, insan bir nesnenin ya sûreten veya ma‘nen bûyin almadıkça ve eserini bulmadıkça isrine sülûk eylemez. Kezâlik, vâsıl-ı Hakk olanların dervîşân ve ehîbbân götürdükleri hakîkî armağanlar ve türlü türlü ilimler ve irfanlar dahî onları Rabbü‘l-beytin haccına teşvîktir. Velakin mü‘min olanlar ondan bû almazlar. Ve memrûrlar şerbet-i aselden zevk bulmazlar. Ve belki münkerler ol letâif ve hakâikî hurâfâta haml ederler. Ve onunla iktifâ etmeyip ashâbını söyündürmeye çalışırlar. Nûr-i ilahî ise nice söyünür ki âf-tâbdan hezâr öyle şeb-perelerin dîdeleri kör olmak nûr-i hurşîdin zevâlinden yeğdir. يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ (Saff, 61/8) [Allah’ın nûrunu söndürmek istiyorlar.] Bu an gelince ehlullahın sikkesi sâğ ve sâlim ve cârîdir.

Fe-emmâ bir münkir yoktur ki münker olmaya ve efvâh-ı havâssta mahcûriyyet mertebesini bulmaya. Ve ona gelince mülûk ve vükelânın dâireleri iki şahsın biriyle nizâmdan çıkmış ve ömürleri rîğ-i sâat gibi müddet-i kalîlede tamam olup akmıştır. Ol iki şahsın biri ehl-i inkârdır ki sülûk ve hâlât-ı sûfîyi inkâr ederler. Ve Sultan Süleyman, Çivîzâde³⁷⁸ hakkında demiştir: “Şeyhu‘l-İslâmım, diyen bir tıfl-ı ebced-hân olur. Mekteb-i aşkında ol bâr edecek izhâr-ı fenn.” Aslı budur ki mülûk-i Osmanîyenin ceddî Osman Gâzî mülk ve devleti ta‘zîm-i Kur‘ân ve enfâs-ı ehl-i irfân ile bulmuştur ki ol kendini me‘zûn eden Alâuddîn Selçûkî erbâb-ı tarîkattan idi. Ve zimâm-ı devletin yed-i Mevlânâ Celâleddîne teslim edip, “Devlet benim değildir senindir.”, demiştir. Bu sebepten monlâ hünkâr derler. Ve Hacı Bektâş-ı Velî’ye mukârin olup duâsın almıştır. Ve meşâyih-i kibârdan / Edebâlî³⁷⁹ -ki [68a]

³⁷⁸ Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (954/1547): Mevlânâ ve İbn Arabî gibi büyük mutasavvıflar aleyhinde bulunup onları tenkid etmesiyle tanınan Osmanlı şeyhülislâmıdır. Sonradan bu görevden uzaklaştırılmasında bu katı tutumunun da rol oynadığı söylenir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet İpşirli, “Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi”, *DİA*, VIII, 348-349

³⁷⁹ Edebâlî (ö. 726/1326): İlk Osmanlı kadısı ve mutasavvıftır. Karaman’da doğdu. Hanefî fakihî Necmeddin ez-Zâhidî’nin öğrencisi oldu. Daha sonra Dîmaşk’a giderek dönemin tanınmış âlimlerinden dinî ilimleri tahsil etti. Anadolu’ya dönünce Bilecik’te bir zâviye kurdu. Osman Gazi Şeyhin kızı Mal Hâtun ile evlenmiştir. Ebül-Vefâ el-Bağdâdî’ye (ö.501/1107) nisbet edilen Vefâiyye

Bursa cânibinde medfûndur- onu (Osman Gâzî'yi) damat edinmiş ve Sultan Orhan ondan tevellüd eylemiştir. Husûsan ki şeyh-i meşâyihî'd-dünya Hatmu'l-evliyâzâde Saderettîn ol vakitte Konya'da idi. Ve bu kibârın cümlesinin devlet-i Osmaniye nazarları olup yeniçeri ve sipâhi ve topçu ve cebeci erkân-ı erbaa-i devlet olmak üzere tertîb olunmuş ve yedi aded vüzerâ-i kubbe vüzerâ-i mehdî olan ashâb-ı kehf mukâbelesinde nasb kılınmış idi. Ve alâ-hâzâ hiçbir mertebe-i Osmaniye yoktur ki esmâ-i külliye-i ilahiyyeden bir ism-i azîme müstenid olmaya ve bir kâr yoktur ki bir işâret-i aliyye-i kutbiyye üzerine sûret bulmaya. Pes, evliyâ arasında erbâb-ı inkârın kârı ve şâhînler ile zâğ ve zağnın şikârı nedir. Vallahu'l-azîm zulmet-i azîme ve bâ'is-i tenezzül azîmdir.

Tefekkür eyle ki, bir gün Şeyh Ebû Yezîd'in -kuddise sırruh- hücrelerinde bir münkirin âsâsı veya na'li kalmış idi. Ebû Yezîd ol gün ibâdetinin halâvetini bulmadı. Zîrâ hükm-i civârla zulmeti sârî oldu. Bu sebeptendir ki mülûk ve vükelâ ehl-i tarîkat gerektir. Ve şeyhu'l-İslâm olanlar ve onların tahte'l-livâlarında bulunan ulemâ dahî böyledir. Ve ol iki şahsın biri dahî ehl-i ilhâddır ki ışıktan ta'bîr olunurlar. Ve bunların bu a'sârda kesretleri vardır. Şöyle ki her dârda bir deyyâr oturduğu gibi her hânîkâhta dahî bir ayyâr oturur. Ve belki her bir ehl-i devletin yanında hevâsına muvâfık ışıktan vardır. Ve bu ışıktan ile ahvâl-i devlet muhtell ve umûr-i âlem müşevveş olup erkân-ı dünyâ ve dîn yıkılmaya yüz tuttu ve esâs ve binâ-ı takvâ münhedim olup harâb-âbâd ve dünyânın her sakfında bir türlü baykûş öttü. Ve zâhir ve bâtın işi tamam olup bitti. Binâen alâ-hâzâ / bir mu'tedil 'amed ve bir muhkem sened gerektir [68b] ki zâhirî âdâb-ı şer' ile kâim ve bâtınî huzûr-i Hakk'ta dâim ola. Tâ ki ehl-i mülk onun zâhiriyle kıvâm ve ehl-i melekût bâtınî ile istihkâm bulup sûret ve ma'nâ ihtilâlden halâs ola.

Nazm:

Kande uçtu ey gönül murğân-ı Hakk

Kandedir meydânda merdân-ı Hakk

Ma'rifet cehle mübeddel oldu âh

tarîkatına mensup olan Edebâli aynı zamanda âhi teşkilatının reîsidir. Bkz. Kâmil Şahin, "Edebâli", *DİA*, X

*Bir gönülde kalmadı irfân-ı Hakk
Nice ola hâli halk-ı âlemin
Kurula çün kim yârın dîvân-ı Hakk
Yârını ko Yâr'e yâr ol gel bugün
Neyler ağyârı olan yârân-ı Hakk'a
Külle yevmin hüve fî şe'n dedi
Kıl teemmül bil nedir ol şân-ı Hakk
Hakkıyâ âsân olur elbet her iş
Kullarına olacak ihsân-ı Hakk*

Ve hadîste vârid oldu ki: *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي* [Allah'ın ilk yarattığı benim ruhumdur.]³⁸⁰ Ya'nî rûh-i Muhammed'in sâir ervâh üzerine tekaddümü ve evveliyeti vardır. Sultânın sâir ehl-i merâtib üzerine sebki gibi. Bu cihetten buyurdular ki: *إِنَّا مِنَ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ مِنْ فَيْضِ نُورِي* [Ben Allah'tanım, mü'minler de benim nûrumun feyzindendir.]³⁸¹ Mü'minünden murâd tabakaten ba'de tabaka ervâhdır. Ve ol âlemde îmân-ı şer'î yok idi. Belki: *كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ* [Âdem su ile çamur arasında iken ben nebi idim.]³⁸² mûcibince îmân-ı fitrî var idi. Zîrâ nübüvvet ile ahbârından ma'lûm oldu ki rûh-i Muhammedî makâm-ı ervâhta bi'l-fi'l nebî idi. Pes, sâir ervâh ona îmân-ı fitrîyi arz eylediler. Ve da'vetine icâbet kıldılar.

Ve rûh-i Muhammedî cümle-i ervâh-ı mühimmeyî tekaddüm edip onları makâm-ı istiğrâkta alıkoydu. Ve kendi âlem-i vücûda kemâl üzere nizâm vermek için kadem-i rûh ve cismine bürüyüp kıldı. Ve ne kadar ervâh-ı külliye var ise mertebede onunla bile bulundu saff-ı evvel gibi. Eğerçi ki imâmın rütbesi tekaddümdür. Bu cihetten Kur'ân'da gelir: *وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ* (Fussilet, 41/6-7) [Vay O'na ortak koşanların haline! Onlar, zekatı vermezler.]. Ya'nî melâike -ki ervâhdır- saff-ı vâhid olduğu hâlde / onların ahadiyyetini müş'ir olan rûh-i küllî-i Muhammedî dahî [69a] bire'sihî bir saff oldu. Ve rûh-i Muhammedî cemî'-i etvârı seyredip gelirken şuûr-i tâmm ile geldi. Ve ayn-ı hâricîde dahî nisyân gelmedi. Zîrâ, huzûr-i kemâlî ol ma'nâyı münâfîdir. Ve kümmel-i evliyâ dahî ona pey-rev oldular ve yollarını

³⁸⁰ Benzer bir hadis şu şekildedir: *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورَ نَبِيِّكَ يَا جَابِر* bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 312 (827)

³⁸¹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 237 (619)

³⁸² Müslim, Fezâilü's-sahâbe 28; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 24; Tirmizî, Menâkıb 1

yanılmadılar. Pes, bunların ervâhı ecsâddan evvel müteayyendir. Ervâh-ı cüziye ise böyle değildir, belki tesviye-i şeyh vaktinde zuhûr eder. Bu cihetten ne âlem-i ervâhı ve ne sâir etvârı bilirler. Ve va‘âz ve meşâyihin halkı zâhir ve bâtına da‘vet ettikleri ol nisyân sebebiyledir. Bu cihetten akl kifâyet etmedi. Belki gayrî delîle dahî zarûret vâki‘ oldu.

El-hâsıl halk-ı âlem merâtib-i idrâk ve şuhûdda tefâvüt üzerinedir. Sür‘at ve butû-i seyrde tebâyünleri olduğu gibi. Zîrâ, kimi bâd-ı sabâ gibi gider ve kimi süvâr gibi ve kimi piyâde seyr eder. ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (Yasin, 36/38) [İşte bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.] لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ (Enbiyâ, 21/23) [O, yaptığından sorumlu olmaz]. Ve bunda dahî nice esrâr vardır ki takrîr ve tahrîrle tamam olmaz. Zîrâ, bahr-i muhît nihâyet bulmaz. Ve hadîste gelir ki: أوَّلُ الْوَقْتِ رِضْوَانُ اللَّهِ [Vaktin evveli Allah'ın rızasıdır.]³⁸³ Ya‘nî ervâhta ve ecsâmda evveliyet olduğu gibi ezmânda dahî vardır. Velakin sırr-ı ilâhîdir ki gelir: لَا تَسْبُوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللَّهُ [Zamâna sövmeyin. Çünkü o Allah’tır.]³⁸⁴

Pes, ne kadar ânât ve sâât ve eyyâm ve esâbî‘ ve şuhûr ve sinûn ve dehr var ise cümlesi dehr-i ilâhîden tafassul eylemiştir ki fi‘l-hakîka nefis-i ilâhîdir. Pes, mekân ve hayyız -ki arşı muhîttir- sûret-i nefis-i rahmânî ve zamân-ı ma‘nâ-yı nefis-i rahmânîdir. Onun için mekân gibi mahsûs değildir. Belki devr-i feleğin miktârından ibâret bir ma‘nâdır. Ve zamân ve mekân fi‘l-hakîka hâbtır. Onun için müzeyyen sarâyılara rağbet ederler. Ve fasl-ı rebî‘ ve mevsim-i gül ve emsâlinde hôş hâtır olup tenessüm ve teneffüs kırlarlar. Bunlar hep âlem-i aslın hâline / nişândır. Velakin [69b] erbâb-ı shevât ve hevâ-yı tab‘u ve nefis hicâblarıyla muhtecib olup evkâtı sûrete sarf ederler. Ve evveliyet ve âhiriyyet ve sûret ve ma‘nâ nedir bilmezler.

Pes, evveliyette ba‘zı safâ var ve tahâreti hem-vârdır. Onun için ebeveynin veled-i evveli selâmet-i nikâha akreb olmakla mu‘teberdir. Ve ba‘zı evliyâ onunla iftihâr edip esbâb-ı rüşd ve ihtidâdan add etmiştir. Zîrâ, inde‘l-havâs veled-i zinâ kat‘an veliy-yi hâss-ı ‘urefâ olmaz. Ve evveliyet cemî‘ evveliyâtın ahkâmı üzerine

³⁸³ Ali el-Kârî, *Kenzu‘l-Ummâl*, VII, 689 (19576); el-Münavî, *Feyzu‘l-Kadîr*, III, 83 (2808); Beyhâkî, *Sünenü‘l-Kübrâ*, I, 435 (1892); Dârekutnî, *Sünen*, I, 249 (21)

³⁸⁴ Buhârî, *Tefsîr* 45, *Edeb* 101, *Tevhîd* 35; Müslim, *Elfâz* 1, 5, 6; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II/238, 272, 395

münsehab olup bâ'is-i rıdvânullah olmakla imâm-ı Şâfiî salât-ı mağribten mâ-adâsında sırr-ı evveliyeti ihtiyâr edip salavâtı evâil evkâtta ikâmet eylemiştir. Ve İmâm-ı A'zâm mağribî ta'cîl ettiğinde mezheb-i ehl-i hakâika muvâfık içtihad etmiştir. Zîrâ mağrib vitri'n-nehârdır ki nehâra muttasıldır. Pes, hîn-i gurûbta ta'cîl lâzım geldi. Tâ ki iştibâk-ı nücûmla hadd-ı leyle dâhil olmaya. Ve buradandır ki erbâb-ı tarîkat iftârı mağribin selâmından sonra ederler. Zîrâ, eğerçi sûret-i nehâr gurûbta tamam oldu. Velakin hakîkatı selâm ile husûl buldu. Ve bu cihettendir ki vitri-i leyleyi âhir-i leyle te'hîr etmek müstehaptır. Tâ ki vitri-i evvel ile nehâr ve vitri-i âhir ile leyl tamam olup vitriyyet ve ferdâniyyet-i Hakk zâhir ola.

Ve buradan fehm olundu ki, ba'zı âhiriyyet vardır ki ânda dahî lutf vardır, âhiriyyet-i cism-i Muhammedî gibi. Zîrâ, nikâh-ı sahîhten tevellüd eyledi. Nitekim buyurur: وَلِدْتُ مِنْ نِكَاحٍ لَا مِنْ سَفَاحٍ [Ben nikahtan doğdum, zinâdan değil.]³⁸⁵ Pes, ânda ki nikâh-ı sahîh ola, onun evveliyet ve âhariyyette sıhhati berâberdir. Husûsan ki mülûkün alâylerde te'hîrî cem'iyetlerine delâlet eder. Ve demişlerdir ki مَبْتَدَاكَ عِوَالُورْ مُؤَخَّرَاوَلُورْ Ya'nî mübtedâ teahhur hâlinde dahî tekaddüm ile mevsûftur. Velakin teahhur bir emr-i vâcip üzerine mebnîdir.

Binâen alâ-hâzâ / Rasûlullah'ın sallallahu aleyhi vesellem cümle-i [70a] enbiyâdan sûret-i cismâniyeleri te'hîrî mertebe-i hatmiyyet için idi. Tâ ki rûhâniyyetleriyle olan evveliyetlerine muvâfık ola. Ma'a-hâzâ teahhur i'tibârîdir. Zîrâ, cemî' enbiyâ onun suveridir. Şu kadar vardır ki şecere-i nübüvvetinden bir fer'î, cüz'î ve ma'nâyı rûhâniyetinden bir sûret-i cüz'iyedir. Nitekim onların ulûmu dahî böyledir. Binâen alâ-hâzâ külliyyet-i vücûtları cism-i Muhammedî ile ve külliyyet-i ulûmu Kur'ân'la zuhûr buldu. Onun için buyurur: أَوْتِيتُ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ [Bana evvelkilerin ve sonrakilerin ilmi verildi.]³⁸⁶ Pes, ulûm-i evvelîn enbiyâ ve kütüb-i mütekaddimenin ve ulûm-i âhirîn ümmet-i merhûma ve Kur'ân'ın ulûmudur ki ulûm-i evvelîn üzerine zâyiddir. Zîrâ, sırr-ı Muhammedî sûret-i asliyyesî üzerine zuhûr etmeğe ilm-i zâyid lâzımdır. Bu cihettendir ki, Kur'ân nice hakâik-i külliyyeyi

³⁸⁵ Beyhâkî, *Delâilu'n-Nübüvve*, I, 174; Ali el-Kârî, *el-Mevduâtî's-suğrâ*, 204. Benzer bir hadis için bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 452 (1206)

³⁸⁶ Kaynağı bulunamadı.

hâvîdir ki kütüb-i mütekaddime ondan hâlîdir. Onun için ecme‘u‘l-kütübî‘l-ilâhiyye oldu, Rasûlullah ekmeli‘l-enbiyâ olduğu gibi.

Ve bidâyet ve nihâyet-i velâyet dahî nübüvvet gibidir. Ya‘nî nûr-i nübüvvet ibtidâ cebîn-i Âdem‘de cilve-ger ve sâniyen Muhammedî‘de sûret-pezîr olup cilâ-i kemâl tâm ve kitâb-ı hakâik inhitâm bulduğu gibi pertev-i velâyet dahî hazret-i Murtezâ‘da zuhûr edip şerh ve tafsîli Hatmü‘l-Evliyâ kitâbından okundu. Ve icmâl ve tafsîl nesic tâz u pûd-i harîr gibi minvâl-i vâhid üzerine dokundu.

Nazm:

Nüşa-i âfâktan isârî bilmektir murâd
Nefsî seyrâtta esrârı bilmektir murâd
Sâlik-i râh olmadan maksûd menzildir benim
Hakk‘a erince nice etvârı bilmektir murâd
Varlığı terk eyleyip âhir fenâ fillahtan
Şol bekâ billahda ol vâri bilmektir murâd
On sekizbin âlemî dâr etti Hakk esrârına
Dârda mihmân olan deyyârı bilmektir murâd
Hatm-i Kurân eylemektir iş bû mektepten garaz
Harften Hakkı şuûn-i yârî bilmektir murâd /

[70b]

Ma‘lûm ola ki Tuhfe-i Recebiyye‘nin bu mahallî tahrîr olunurken şehri rebû‘l-evvelin ikincisi gecesi leyletü‘l-isneyn beyne‘l-‘işâin vârid-i ilâhî müteveccih olup *إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ* (Kevser, 108/1) [Muhakkak ki Biz, sana kevseri verdik.] denildi. Ya‘nî “Biz sana ilm-i nâfi‘-i keşîr verdik” demektir. Zîrâ, kevser teskîn-i harâret-i beden edip bâ‘is-i bekâ-i vücûd olduğu gibi ilm-i ilâhî dahî ıtfâ-ı harâret-dil edip sebep-i hayât-ı ebediyye olur. Ve onunla insanın bîatını cennet sûretin bulur. Zîrâ kevser enhâr-ı cinândandır ki yevm-i haşrde ândan iki mîzâb-ı havz-ı Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem ceryân edip mü‘minlerin dil-teşneleri onunla tâb-ı dili def‘ edip hayât-ı tâze bulsalar gerektir. Ve münâfığa ondan nasîb yoktur, münkire ve mülhîde ilm-i ilâhîden nasîb olmadığı gibi.

Ve ol leyle-i saâdet-i isr ve kerâmet-i nişânda dîde-i câne cemâl-i Mustafa sallallahu aleyhi vesellem zâhir olup gördüm ki meclis-i şerîflerine karîb yerden bir nehr-i kebîr cereyân edip ciğerpâre ve merhem-i yâreleri olan Fatimatü’z-Zehrâ radiyallahu anhâ ol nehrin içine düşüp ondan kelîm-i vücûdu dışarı çıkardıklarından sonra bu fakîr Hakkı dedim ki: “Yâ Rasûlüllah! Kerimeniz Fâtîma hazretlerine şöyle bir hâl vâki’ oldu.” Onlar dahî tebessüm edip orada Fâtîmâ’yı kuzâttan Mûsâ Efendi nâm bir kimesneye akd ettiler. Ve ol makâmda hâzır olanların cümlesi Mûsâ’ya dâmâd-ı nebevî olduğuna gıpta eylediler. Ba‘dehû Ahmet Hânî gördüm ki Hasan Efendi nâmına bir hâfızın elin öptü ve ağladı. Ba‘dehû bîdârî vâki’ oldu. Ve bu müşâhedede zikr olunan kevseri te’yîd vardır ki nehr-i cârî onun sûretidir. Ve Fâtîma ki sırr-ı Rasûl’dür. Zîrâ onun hakkında بضعة مني [Benden bir parçadır.]³⁸⁷ vârid olmuştur. Ya’nî Fâtîma benim lahm-ı pârem ve eczâ-i vücûdumdan / bir kıt’adır. [71a] Çünkü Rasûlüllah bu âlemde sûret-i Kur’ân ve ma’rifet-i hakîkattır. Fâtîma onun eczâ-i ma’rifetinden bir cüz-i kâmilidir. Onun için hakkında kemâl ile şehâdet eylemiştir. Ve onun zevcî fi’l-hakîka Hazret-i Alî’dir kerremallahu vechehü. Zîrâ, Alî’de dahî nübüvvetten mâ‘adâ cemî‘ kemâlât mevcûttur. Lâcerem وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ (Nûr, 24/26) [Temiz kadınlar temiz erkeklere.] mûcibince Fâtîma’ya şevher olmaya lââyık odur. Onun için انا و انت ابواهذه الامّة [Ya Ali! Ben ve sen bu ümmetin babalarıyız.]³⁸⁸ vârid oldu. Ve Alî’nin ebuvvetinden Fâtîmâ’nın dahî ümûmeti lâzım geldi. Velakin bu ma’nâ mertebe-i hilâfette olan sûrettir. Fe-emmâ mertebe-i asâlette ebb ve ümm Rasûlüllah ve ezvâc-ı mutahharadır. Nitekim Kur’ân’da gelir: وَأَزْوَاجُهُ (Ahzâb, 33/6) [(Peygamberin) Zevceleri de analarıdır.]

Pes, Fâtîma’yı Mûsâ’ya tezvîcden murâd hakîkat ve şerî‘atın birbirine irtibâtı ve telfikidir. Zîrâ ârifte bu ma’nâyı kudred olmadıkça inhirâftan halâs olmaz. Hattâ bu fakîr Hakkı şerh-i Mesnevî ederken bir gece destime bir âltın terâzisi def’ olunup bir keffesine bir altın hâtîm ve keffe-i uhrâsına şey-i ahar vaz’ olunup berâber vezn eyle dediler. Ya’nî kelâmında şerî‘at ve hakîkati tatbîk eyle demektir. Zîrâ hâtem-i zerrîn hakîkate ve şey-i ahar şerî‘ate işârettir. İşte leyle-i mezkûrede vâki’ olan kıssa-i Fâtîma ve Mûsâ zikr olunan keffeteyn hikâyesidir. Ve Mûsâ’dan murâd

³⁸⁷ Buhârî, Fezâilü Ashâbi’n-Nebî 1537; Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe 93 (2449)

³⁸⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret 4

kâzî Mûsâ değildir. Belki enbiyâdan Hazret-i Mûsâ'dır aleyhissellem. Zîrâ Mûsâ ism-i zâhirde şerî'at ile meşhûrdur. Eğerçi ki hakâik-i ilahiye ile dahî muttasıftır. Nitekim Hazret-i Hızır ism-i bâtında velâyet ile ma'rûftur. Eğerçi ki şerâi'den dahî hisse-menddir, zîrâ enbiyâdandır. Ve bir dahî bekâsı şerâi' ile amel-i iktizâ eder. Ve hâlâ bu ümmet-i merhûmedendir ve şerî'at-ı Muhammediye ile âmildir. Eğerçi ki ahvâl-i bâtına müteallik ba'zı hakâik-i ihtisâsı vardır. /

[71b]

Ve sûltân Ahmed'ten murâd rûh ve hâfızdan maksût kalbtir. Zîrâ kuvvet-i hâfıza ona mütealliktir. Ve hıfz, zikr ile olur. Onun için zikre idmân ederler tâ ki matlûb mahfûz ola. Ve bu ümmetin tarîkatı tarîk-i zikrdir. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'ân'da zikri takdîm edip buyurur: الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ (Âl-i İmran, 3/191) [Onlar ki, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yanları üzerinde hep Allah'ı zikrederler.] Ve tefekkür müehhirdir. Ve tefekkür te'hîr olunup: وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Âl-i İmran, 3/191) [Ve göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler.] denildi. Felâsife ise ibtidâ tefekkür tarîkine sâlik olup zikrî terk etmeleriyle ser-menzil murâda vâsıl olmadılar. Ve da'vâ-yı istiklâlden ötürü merdûd oldular. Ya'nî enbiyâya itbâ' etmediler. Ve bizim riyâzatımız ondan muğnîdir dediler. Ma'a-hâzâ delâlet-i ilâhiyye olmadıkça akl ve fikr ve riyâzet fâyide etmez. Zamânımızda nice ehl-i riyâzet görmüşüzdür ki ma'rifetullahtan bî-haberlerdir. Onun için ma'rifetullah olan yerde kesret-i riyâzet ve şiddet-i mücâhede iktizâ etmez.

Ve riyâzet etmek tahsîn-i ahlâk içindir. Ve zikre mülâzemet etmek evkâtî muhâfazadan ötürüdür. Ve illâ feth-i ilâhî vâki' olmadıkça bir nesne kâr-gir olmaz. Velakin tarîk-i edep inde'l-esbâb kıyâmdır. Zîrâ Allah Teâlâ gerçi bir işi esbâbla işlemez. Velakin inde'l-esbâb işler. Ve bu ma'nâ sırr-ı azîmdir ki muhâfazası lâzımdır. Ve tarîk-i zikirde olana lâzımdır ki hazret-i mahsûsa murâd etmeye. Zîrâ bihasbî'l-isti'dâd feth her ne ise gelir hâsıl olur. Ve belki vakt-i iştiğâlde ma'nâyı zikrî bile mülâhaza etmeye. Zîrâ lafz-ı hicâb zulmânî olduğu gibi ma'nâ dahî hicâb-ı nûrânîdir. Ve kelime-i zikre iştiğâl etmek emre imtisâl ve mutâlâa-i Kur'ân tarîkiyledir. Ve bir nesne ile ki insan onunla me'mûr ola onda zulmet olmaz. Belki ol emr izâle-i zulmete vesîledir. Pes, hakîkî teveccüh ma'nevî-i ilâhî ve tevfkî-i hâss-ı bârî ve sûretî kelimât-ı ezkâr ve elfâz-ı evrâddır. /

[72a]

Nazm:

*Nûş idelden bezm-i dilde şerbet-i zikr-i Hudâ
Cân dimâğında kalıpdır lezzet-i zikr-i Hudâ
Neşveyâb hâlet-i ışk eyler âhir sâliki
Kim müessirdir ziyâde sohbet-i zikr-i Hudâ
Sırr-ı vahdetten haberdâr olmak istersen eğer
Kalbi âgâh eyler ondan kesret-i zikr-i Hudâ
Nakd-i ömrü zevk-i dünyâyâ beter sarf eyledin
Pes, değil mi şükr edersen ni‘met-i zikr-i Hudâ
Mâsivâ söz oldu bir vechile kim hergiz komaz
Gayriden bir zerre dilde gayret-i zikr-i Hudâ
Hakkıyâ âhir nefeste def‘ eder her vahşeti
Oldu ise evveli ünsiyyet-i zikr-i Hudâ*

Ba‘dezâ herkesin kendi nefes-i mahsûsû Hakk’a yoldur ve hiçbir kâr-ı şer‘î yoktur ki onunla Hakk’a vusûl mümkün olmaya. Zîrâ, şer‘in irtibâtı hakîkatadır, şîrin ittisâlî zübd ve semne olduğu gibi. Velakin herkese bî-mürşid ihtidâ müyesser olmaz. Ve Kur‘ân‘da gelir: وَمَنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (Bakara, 2/150) [Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir...] Pes, ulemâ ilmiyle ve zühhâd zühdiyle bikadri‘l-isti‘dât Hakk’a mürtebıt oldukları gibi eshiyâ dahî sahâsiyle ve fukarâ sabrıyla ve ağniyâ şükriyle ve mülûk ve ümerâ ve vükelâ adl ve insâfla Hakk’a murtebıtlardır. Şu kadar vardır ki cem‘-i esmâ-i ilâhiyye yüzünden irtibât etmek havâssa mahsûsdur. Onun için dünyâda hulefâ kalîldir. Zîrâ halîfe odur ki sîret-i nebeviyye üzerine ola. Velakin asrına göre ba‘zı mu‘zamât-ı esbâb vardır ki şu‘ab-i külliye-i îmândan add olunur. Zamân-ı cevride adl ve vakt-i cehlde ilim ve emsâlî gibi bunlarda te‘hîr-i azîm vardır ki mukarrib-i dergâhdır. Husûsan ki mübâşeret etti ki amelde mu‘în bulunmaya. Zîrâ, sultân bilâ-vezîr tedbîrden âciz olmasa dahî ziyâde zahmet çeker.

Pes, her kâr-ı kavî ehline Hazret-i Süleymân‘ın vezîrî Âsaf gibi mu‘în / [72b] lâzımdır. Nitekim Âsaf hakkında gelir: أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ (Neml, 27/40) [Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm.]. Ya‘nî arş-ı Belkîs‘ı tarafeti‘l-

aynda mahallinde i'dâm ve sûretinî meclis-i Süleymân'a ihzâr eyledi. Ve bu temessülden ötürü Belkîs كَانَتْهُ هُوَ (Neml, 27/42) [Tıpkı o!] deyip edât-ı teşbîh îrâd eyledi. Ve sâir aktâbta dahî bu iktâr-ı ilâhî ve hilâfet-i vezîriyye vardır. Zîrâ, sûret-i kemâlin elbette âyinesi olur. Meğer zamâna ziyâde tenezzül ve mîzâna felek-i tedellîde ola. Zîrâ, enbiyâ makâmılarına hulefâ komuşlar ve verese dahî onunla amel eylemişlerdir. Zîrâ, nefes-i ilâhî munkati' olsa nizâm-ı âlem halli-pezîr olur ve sırr-ı hayât zevâl bulûr. Ve evveliyyet ve âhiriyyet ma'nâları sûret bulmâz.

İşte eğer zamân-ı hayât ve eğer ba'de'l-memât kâr-ı merdân budur kî ehl-i kâr i'ânet ve istihlâfa muhtâçlardır Hakk Teâlâ'dan gayrî. Zîrâ, Hakk Teâlâ sultân bilâ-vezîrdir. Onun için kemâl-i saltanatta mu'în istemez. Şol cihetten kî kendi mu'îndir. Pes, ona mu'în olmak lâzım gelse saltanatî nâkıs olur. Ma'a-hâzâ mu'în nâmına olan kendi îcâd ettiği abd hâdistir. Ve hâdis kadîme nice i'ânet eder. Ve Kur'ân'da gelir: مَا أَشْهَدُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Kehf, 18/51) [Ben, onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında şahit tutmadım]. Ya'nî Hakk Teâlâ arz ve semâ ve sâir mahlûkâtı halk ettiği vakitte hiçbir kimse orada hâzır değil idi. Pes, evvelâ bu kadar ecrâm-ı kebîreyî îcâda kâdir olan sâniyen eşhâs-ı sağıreyî îcâda nice kâdir olmaz. Bu cihetten ona azud lâzım değildir. Ve Kur'ân'da gelir: لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ (Mü'min, 40/57) [Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyüktür.] ve yine gelir: وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ (Rûm, 30/27) [Hem yaratmayı ilkin yapan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapacak olan da O'dur ki, bu O'na çok kolaydır.]. Onun için isti'câz-i kudret etmek küfrdür. Pes, bir kimse evâilinde mahrûm olsa evâhirinde merzûk olmak mümkündür, eğer zâhirde ve eğer bâtında. وَاللَّهُ عَلِيٌّ مَا يَشَاءُ / قَدِيرٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ [73a]

EL-İSMÜ'S-SÂBÎ' VE'S-SÂMİN: EZ-ZÂHİR, EL-BÂTİN

Bu iki ism-i şerîf ki biri zâhir ve biri bâtındır bir dürcde derc olundu. Zîrâ umûr-i izâfiyyedendir ki biribirine nisbetle fehm olunur. Ve bunlar dahî esmâ-i külliye-i ğâmizadandır ki esrâr-ı kesîreyî müştemil olmuştur. Hakk Teâlâ'nın zâhir

olduğu vücûdu hasebiyledir. Zîrâ delâil-i vâzıhasî bisyârdır. Ve bâtın olduğu hakîkati i'tibâriyledir. Zîrâ, künh-ü Zâtına 'ukûl ve efkâr ermez ve keşf sığmaz eğer dünyâda ve eğer âhirette. Zîrâ, âhirette idrâk olunmak lâzım gelse dünyâda dahî idrâk olunur. Ma'a-hâzâ enbiya ve kümmel-i evliyâ Hakkı halk ile kendi arasında olan irtibât-ı esmâ ve sıfâtla bilmişlerdir fakat. Zîrâ, O'nun verâsına tâkat-ı beşeriyye vefâ etmez. Ve ilm-i ilâhî dedikleri zikr olunan irtibât yüzünden ilimdir. Velakin dâreynde künhü ile adem-i idrâkten ki bâtın-ı Zâtı'dır, ulûhiyyet ve rubûbiyyeti cihetinden dahî adem-i idrâk lâzım gelmez ki zâhir-i Zâtı'dır. Zîrâ, hadîste gelir ki: انكم سترون ربكم كما ترون القمر ليلة البدر [Muhakkak siz, dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.]³⁸⁹. Ya'nî rü'yetî, rubûbiyyet üzerine îkâ' eyledi. Onun için rü'yet-i kamer ile temsîl etti. Şol cihetten ki kamer nûr-i şa'şâânî olan şemsin halîfesî olup kâbil-i idrâk olduğu gibi mertebe-i rubûbiyyet dahî mertebe-i Zâtın istirsâlî olup kâbil-i rü'yet olur. Zîrâ, zât ve sıfâtta olan tecelliyât biribirine muğâyirdir ki tecellî-i Zâtı idrâk mümkün değildir. Belki berk gibi güzer eder. Ve eğer iki lahza müstemir olsa berk hatf-ı basar ettiği gibi nûr-i Zât dahî ihrâk-ı vücûd ederdi. Fe-emmâ tecellî-i sıfâtı idrâk etmek müteyessirdir. Meselâ, kamere ne kadar nazar etsen çeşmin hiyrenmez. Zîrâ, eğerçi kamere nazar şemse nazardır ki onun nûru nûr-i şemsten müstefattır. Velakin verâ-i hicâbtan nazardır. Onun için kör nûr ve nûru dahî basarî hatf ve vücûdu ihrâk etmez. /

[73b]

Pes, nûr birdir velakin keyfiyyet-i tecellî muhtelifdir sultân ve vezîr gibi. Ya'nî bir kimse sultâna nazar ettiği zamânda olan heybet ve hayret vezîre nazar ettiği vakitte olan mertebenin fevkindedir. Ve ehlullah nazar ile ulemâ-i zâhire nazar etmek dahî böyledir. Nitekim ehlullah vâsfında gelir: اذا رُؤوا دُكر الله [Görülüşünde Allah hatıra gelir.]³⁹⁰ Ya'nî bir kimse onlara nazar-ı hakîkî ile nazar eylese bî-ihyâr olup Allah diye düşer. Zîrâ, heyet-i sıfât-ı Hakk'la zâhirlerdir. Meğer ki râînin nazarında illet veya kalbinde inkâr ola. Bu sûrette verâ-i hicâbtan nice görür. Ve görse dahî kendine kıyâs edip beşer yüzünü görür.

³⁸⁹ Buhârî, Mevâkît 16, Ezân 129, Tevhid 24; Ebû Dâvud, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/16

³⁹⁰ Abdullah İbn Mübârek, *ez-Zühed ve yelîhi'r-rekâik*, I, 340 (958)

Mahkîdir ki, sultânü'l-ârifîn Ebû Yezîdî'l-Bistâmî'nin -kuddise sırruh-Sultân Mahmûd Gaznevî rahimehullahu bitarîki'z-ziyâreh türbesine geldi. Ve türbedâra suâl edip: “Senin şeyhin ne makûle âdem ve ne mertebenin sâhibî idi?” dedi. Türbedâr olan sûfî dahî cevap verip: “Benim şeyhim, ya'nî Ebû Yezîd, bir kimse idi ki onu gören Peygamberimizi ve Peygamberimizi gören dahî Allah'ı görmüş olurdu.” dedi. Sultân Mahmûd i'tirâz edip: “Ey sûfî bu ne makûle sözdür ki Ebû Cehl dahî Peygamberi gördü velakin fâyide etmedi.” dedi. Sûfî dedi ki: “Ebû Cehl Peygambere Ebû Tâlib'in yetimî olmak nazarıyla nazar ederdi, nübüvveti cihetinden nazar etmezdi. Onun için dîdâr-ı Hakk'tan mahrûm oldu.” deyû hatm-i kelâm eyledi. Ve Kur'ân'da gelir: وَتَرَاهُمْ يَنْتَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (A'râf, 7/198) [Onların sana baktıklarını görürsün, bakarlar, ama görmezler.]. Ya'nî gerçi müşrikler sana nazar ederler, velakin seni görmezler. Eğer seni gerçekten görseler da'vetine icâbet ederler ve senin mazharında Hakk'ı görürlerdi. Nitekim hadîste gelir: مَنْ رَأَى طُوبَى لِمَنْ رَأَى وَلَمْ يَرَأِ مَنْ رَأَى لِمَنْ رَأَى وَلَمْ يَرَأِ مَنْ رَأَى لِمَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ [Beni gören Hakk'ı görmüştür.]³⁹¹ Ve yine gelir: طُوبَى لِمَنْ رَأَى وَلَمْ يَرَأِ مَنْ رَأَى لِمَنْ رَأَى وَلَمْ يَرَأِ مَنْ رَأَى لِمَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ [Ne mutlu beni görenlere, beni görenleri görenlere, beni görenleri görenleri görene.]³⁹² Ya'nî Peygamberi gören Hakk'ı görmüş olur. Zîrâ, ekmel-i mezâhirdir ki onun fevkinde tecellî yoktur. /

[74a]

Pes, saâdet ona ki rü'yet-i ilâhiyye ile müste'id oldu. Ve kezâlik saâdet ona ki onu göreni gördü, ya'nî vârisini gördü. Zîrâ, onun dahî rü'yetî rü'yet-i Hakk'tır. Meselâ, bir kimse fenârin şem'-i mihrâbtan îkâd eylese ve ondan bir fenâr dahi ihyâ olunsâ nûrun ittihâdî cihetiyle fenâr-i sâni dahi şem'-i mihrâbtan îkâd olunur hükmen. Eğerçi zâhirlerî bi-hasebi't-taayyün muhtelifdir. Ve bu mertebe-i ednâyı idrâkle ol nursûz kişi ol fenâr gibi nûra kâbil olmaktadır. Pes, fenârin derûnû şem'dir ki nûrû bîrûna aks etmiştir. Ve onunla tarîka ihtidâ hâsıl olur. Zîrâ, her zâhir bir bâtına müsteniddir. Ya'nî ol zâhir ol bâtından mütessir nûr-i rûhtan bedene müştâ'il ve müteharrik olduğu gibi. Ve eğer ol bâtın-ı fenârde olan şem' ihrâç olunup elde ahz olunsâ fenârde olduğu gibi safâ vermez. Belki basarî ahz eder. Bu cihettendir ki Kur'ân'da tefhîm için temsîl edip buyurur: مَثَلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ (Nûr, 24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba

³⁹¹ Buhârî, Tâbir 10; Müslim, Rüyâ 10-13

³⁹² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 248, 257, 264

bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir.]. Ya'nî insanın bedeni sakbesiz olan kuvveh ve pencere gibidir. Ve kalbi bir zücâceye benzer ki bedenden asfâdır. Ve nûr-i îmân veya nûr-i keşf onda misbâh gibidir. Ve ol misbâhın nûrû zücâceden dışarı aks ettiği gibi mişkât dahî onu zabt eder. Ve nûrû meselâ şey olmaktan mahfûz olur. Nitekim bir kimse nûr-i şemsi zabt etmek istese hazeften bir çanâk içine su koyup güneşe karşı vaz' eder. Pes, ol çanâk kesâfeti sebebiyle ol sûyâ mün'akis olan nûrû zabt eder. Şöyle ki eğer bir zücâce içinde olsa münzabıt olmaz. Ve âyna dahî bu ma'nâya misâldir. Ya'nî eğer âynanın zahrında üsrüp ile tılâ olmasa ol âyna yüz göstermez. Pes, tecelliyât-ı sıfâtî bundan fehmiyle.

Ve nazar eyle ki Allah Teâlâ rûh ile cismi nice biribirine âyna eylemiş ve müttehid kılmıştır. / Şöyle ki bedene nazar etmek rûha nazardır. Nitekim Hatmü'l- [74b] evliyâ kelimâtında gelir: ع لَنَا مِنْ أَمْرِهِ رُوحٌ وَجَسْمٌ [Bizim için Allah'ın emrinden bir ruh ve bir cisim vardır.] Ya'nî rûh ve cismin ikisi dahî âlem-i emirdendir. Eğerçi bihasbî'z-zâhir cisim mâddeden ve müddet ile hâsıldır. Velakin asıl tecellî birdir. Ve eğer rûhû bî-perde-i beden görmek istese müteazzirdir. Zîrâ, mücerredâtî nazar idrâk etmez. Ve cemî'-i eşyâ ki şevâhid-i tevhîd ve vücûh-i esmâ ve sıfâtıdır. Cümlesi i'tibârda insan gibidir. Eğerçi insan mecme'u'l-esmâdır. Binâen alâ-hâzâ bir kâmilin yüzüne bakıp bu dahî bezcileyin beşer imiş ancak deme. Zîrâ, eğerçi beşeriyette iştirâk vardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussilet, 41/6) [Deki: Ben de sizin gibi bir beşerim.]. Belki yüzünde nûr-i ilâhîden mün'akis olan nûruna ve kalbinde sırrına nazar eyle ki bununla iftirâk ve temâyüz vâki' olur. Nitekim Tenzîl'de gelir: يُوحَىٰ إِلَيَّ (Fussilet, 41/6) [Bana vahyolunuyor.]. Ya'nî beşeriyette iştirâkten sonra vahy va'diyle biribirimizden mümtâz olmuşuzdur.

Pes, cihet-i iftirâk var iken nice ittihâd da'vâsî sahîh olur, dem ile misk gibi. Ya'nî misk aslında demdir. Velakin vasf-ı zâyid ki râiha-i tayyibedir. Onunla demden mümtâz olmuştur. El-hâsıl her dem misk olmadığı gibi her ferd-i beşer dahî veliy-yi 'urefâ ve her velî dahî nebî ve her nebî dahî rasûl olmaz. Ve nûrun zuhûr ve ihtîfâsına nazar olunur. Ya'nî bi'l-kuvve bi'l-fi'l gibi değildir. Ve illâ demişlerdir: فِي كُلِّ شَيْءٍ فِيهِ كُلُّ شَيْءٍ [O, her şeydedir, her şey O'ndadır.]. Bu kadar nûr-i Hakk'ın zuhûrû var iken yine huffâşlara hafîdir. Ve i'tizâle düşüp nûr-î rubûbiyyetin hakkında

a‘mâlar tarîkına giderler. Ve hadîste gelir: كُنْتَ كَنْزًا مَخْفِيًا [Gizli bir hazine idim.]³⁹³

Ya‘nî Hakk bâtın ve muhtefî idi. Zîrâ, kable halkı‘l-halk zuhûru kendine idi, gayra göre zuhûrû yok idi. / Çünkü zât ve sıfâtın izdivâcından halk zâhir oldu. Zâhir halk [75a] Hakk ve bâtın Hakk halk oldu. Ya‘nî halka nisbet ile bâtın zâhir oldu. Ve Hakk’a nisbet ile zâhir bâtın oldu. El-hâsıl Hakk’ın zuhûruna halkın zuhûru mâni‘ olmadı. Zîrâ, halkın zuhûru zuhûr-i Hakk’a âyine oldu. Âyine ise nazarda mer’î değildir. Bu cihetten pîr-i tarîkatımız buyurur: “Hakk zâhirdir, mahlûk mestûr.” Ya‘nî mahcûb olan halktır deyû nazar eder. Demez ki manzûrum Hakk’tır. Ve âyinenin zuhûru ona hicâb değildir, zîrâ mestûrdur. Bu cihettendir ki mevcûdât adem hükmündedir. Ve ehl-i vücûd-i hakîkatın nazarında değildir, olsa dahî âyîne olmak üzere manzûrdur. Ey mü‘min bu kelimâtı istimâ‘ edip tarîk-ı ilhâda gitmeyesin. Ve zâhir-i şer‘a muhâlifdir demeyesin. Zîrâ, mezheb-i hakîkatta şer‘a muhâlif olan merdûddur. Nitekim dediler: كُلُّ حَقِيقَةٍ رَدَّتْهُ الشَّرِيعَةُ فَهُورَدَ [Şeriatin reddettiği her hakikat reddedilir.].

Pes, sa‘y eyle ki zâhir ve bâtını i‘tidâl üzerine cem‘ edesin ve kemâl ehli olasın. Yalnız zâhiriyyeden olmayasın ki onlar tahâret-i zâhir ve ibâdet-i zâhir ve siyâset-i zâhir bulurlar ancak. Ve yalnız bâtınıyyeden olmayasın ki onlar ahkâm-ı şer‘iyyeyî bevâtine sarf ederler ve te‘vîl-i zâyîğ tarîkine giderler. Zîrâ, bu iki tâife mahrûmlardır. Ve zâhir ve bâtını cem‘ edenler merzûklardır. Nazar eyle ki Hakk Teâlâ sana rûh ve cisim vermiştir. Tâ ki ikisinin bile hattını tahsîl edesin ki hatt-ı rûh ulûm ve ezvâk ve hazz-ı cesed a‘mâl-i sâlihâdır. Bu cihettendir ki insan-ı kâmile mübâya lâzımdır tâ ki onun irşâdıyla bu iki nesnenin ahkâmî vücûd bulâ. Ve illâ cenâh-ı vâhiden ne hâsıldır, fe‘fhem cidden. / [75b]

Nazm:

*Cemâl-i Hakk’a âlem-i özge mir’ât-ı mücellâdır
Eğerci zât-ı Hakk zâtında sûretten muallâdır
Şu kim insan-ı kâmilidir gözünde yoktur noksan
Nazargâhı demâ-dem şol kemâlâtullahî Mevlâ’dır
Uluvv-i himmet ehli iltifât etmez bu ednâya
Ki maksûdu onun her yüzden a‘lâlardan a‘lâdır*

³⁹³ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 173 (2016)

*Şuhûd-i pertev hurşîd kılmaz şebpere aslâ
Ülû'l-ebîsâra gerçi şu'le-i envârı eclâdır
Yine kendi kemâlî vechine salmış nazarı ol Hakk
İki âlem-i hakikat bir yüziün sırrına meclâdır
Meseldir Hakkı'yâ gördüm diyen lâ-büd yanar oda
Göziün yum çek dilin hâmûş olmak sana evlâdır*

Ve hadîste gelir ki: انت الاول فليس قبلك شئ و انت الآخر فليس بعدك شئ و انت الظاهر فليس دونك شئ [Sen evvelsin, Senden evvel hiçbir şey yoktur. Sen âhirsîn, senden sonra hiçbir şey yoktur. Sen zâhirsîn, Senin fevkinde hiçbir şey yoktur. Sen bâtınsîn, Senden daha bâtın hiçbir şey yoktur.]³⁹⁴ Bu hadîste zâhir lafzı gâlip ma'nâsına ahz olunmuştur. Ya'nî mükevvenâtta murâdı üzerine mutasarrıfıdır ki O'na mâni' yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (En'am, 6/18) [O, kullarının üstünde tam hâkimdir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.].

Ve bâtın iki ma'nâyadır ki biri müevveldir ki bâtın-ı eşyâya habîrsîn bu cihetten Senden gayrı mültecâ yoktur demek ola. Ve biri dahî gayr-ı müevveldir ki eşyâda müessir demektir. Zîrâ, zâhir eser-i bâtındır, hareket-i âsiyâb eser-i âb olduğu gibi. Pes, bâtından murâd her nesnenin melekûtu olmuş olur. Ve iki takdîr üzerine dahî dîn gelmesi gayr ma'nâsındır. Ve bundan zâhir olur ki sultân zâhir ismine mazhardır ki devlet-i kâmile ve esmâ-i şâmîle ile zuhûru olduğundan mâ-adâ istîlâ-ı tâmî vardır ki sâir esmânın istîlâsı fevkindedir. Ve kutbu'l-aktâb ve sâir ricâlullah bâtın ismine mazharlardır ki tahte'l-'abe' muhtefî olmuşlardır. Egerçi tasarruf-i sultân onların tasarruflarına menûttur. Zîrâ السلطان ظل الله [Sultan Allah'ın gölgesidir.]³⁹⁵ denildi. Zıll ise mazlûlun sûreti ve zâhiridir. Pes, hakikat-ı vücûd / [76a] kutbun ve sûret-i vücûd sultânın olmuş olur. Bu sırr için sultân mümkün ve kutb vâcib mertebesi olur. Velakin zâhirde selâtîn bu sırrı bilmezler. Zîrâ bilmek ya ta'rîf ile olur ki sohbe mevkûttur, veyahud kendi hulefâdan olmakla olur. Zîrâ halîfe mazlûldur. Velakin zabt ve tasarruf-i âlem için müvekkil olanlardan hulefâ ekall kalîldir. Ve eserde gelir ki: آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه [Siddîkların başından

³⁹⁴ Müslim, *Kitâbü'z-Zikr ve'd-Duâ*, IV, 284 (2713)

³⁹⁵ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, IV, 4815

en son çıkan makam sevgisidir.]³⁹⁶ Zâhir budur ki hubbi-câh sıfât-ı zemîme-i nefsâniyyenin eşeddîdir ki sıddıkların dimâğından en ahir çıkıp zâil olan sevdâ odur. Ve bâtın budur ki burada يخرج يظهر ma'nâsınadır. Ya'nî esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuktan sonra ism-i zâhir ile tahakkuk-i sevdâsı dahî zuhûr eyler. Ve inde'n-nâs câh-ı âlî-i sûrî dilerler, câh-ı âlî-i ma'nevî bulduktan sonra tâ ki cemi'-i esmâ ile bi'l-fi'z zâhir olalar.

Suâl olunursa ki: İmâret ve riyâsetden şer' men' etmiştir, pes, ne vecihle câh ehli olurlar? Cevab budur ki: Halîfeye men' yoktur, zîrâ, deryâdır ki muteğayyir olmaz ve ondan adilden gayrı nesne sudûr bulmaz. Pes, men'i mazanne-i cevri olanlara göredir. El-hâsıl eğer saltanat ve eğer onun tahtında olan riyâsetin cümlesi şer'îdir. Velakin tarîki üzerine gitmek gerektir. Nitekim Kur'ân'da gelir: اَعْبُدُوا هُوَ أَقْرَبُ (Mâide, 5/8) [Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır.]. Ya'nî adl ve insâf takvâyı akrab tarîktir. Şöyle ki adlî bulan takvâyı bulur. Ve yine gelir: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (Maide, 5/42) [Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever.]. Ya'nî muksit-i âdil olanlar mahbûb-i ilâhîdir. Makâm-ı mahbûbiyyet ise cümle makâmâtın fevkindedir. Onun için حبيب الله denildi. Ve âdillerin kıyâmette menâbiri nûr-ı mahabbettendir ki sâir cevâhirden mürekkeb ve masnû' olanlardan evlâ ve eclâdır.

Nazm:

Gözetip adille âlem yüzünü
Hep reâyâyâ riâyet edelim
Mushaf-ı kevne adlimiz yazılıp
Fazlunuz cümleye âyet edelim /

[76b]

Ve Hakk Teâlâ zâhir ve bâtında zâhirdir, derler. Murâd budur ki zâhirde âsâriyle ebsâra ve bâtında envâriyle kulûbe zâhirdir. Nitekim sultân ve kutbun her biri zâhirdir. Ma'a-hâzâ kutb bâtındır ki ekser nâstan muhtefîdir. Ve onun ki çeşmi vardır bâtını görür, Hüdhüd-i Süleymân tahte'l-arz olan âbı gördüğü gibi. Ve ol ki a'mâ ola zâhiri dahî görmez. Ve bir kimse imâm-ı zamânı bilmeseydi meyyitesi

³⁹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, V, 30; Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*'de bu ifadeyi büyüklerin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. *Kitâbü'n-Netîce*, s. 137

meyyite-i câhiliyye olur. Bundan maksût sultân-ı zâhire zâhirde itâat ve sultân-ı bâtına bâtında ser-fürûdur. Ve illâ mücerred ilim kifâyet etmez. Velakin sultân-ı zâhir rûşendir. Fe-emmâ sultân-ı bâtın hafîdir. Ve emr-i hafîye intikal için delâil-i kesîre lâzımdır. Ve medlûle vusûldan sonra dahî terk-i irâdet etmedikçe merîd olmaz.

Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuşlardır ki: “Eğer murâd eylesem kıyâmete dek gelecek aktâbı esmâ ve ahvâli ile ta'yîn ederdim. Velakin âmmе-i nâsa merhameten setr eyledim, tâ ki gördükte inkâr etmeyeler. Zîrâ ba'de'l-ilm olan inkâr eşeddir. Onun için derler ki, ba'zı mevâzi'de cehl özr olur.” Ve yine Hatmu'l-evliyâ buyurdular ki: “Bir gece mağrib vilâyetinde iken kutbun makâmâtı ve ahvâlî münkeşif olmuş idi. Ertesi ba'zı meşâyih ki cem'iyet edip sohbet-i Hakk ederlerdi. Ben dahî aralarına dâhil olup kutbun sîretini onlara takrîr eyledim. Ve onlar ziyâde mahfûz oldular. Ve hâmûş olup istimâ' eylediler. Meclisten kıyâm ettikte onlardan biri yanıma gelip, 'Kutbun vâfir-i ahvâlini beyân ettiniz.' dedi ve tebessüm eyledi. Meğer ki kutbu'l-asr imiş. Gördüm ki eşelldir ki bir eli mecrûh ve bî-ameldir. Pes, bir kimse onu ol sıfat ile görse kutubluk buna mı kaldı der ve onu inkâr eyler. Nitekim ehl-i şirk Mekke'de Rasûlüllah'ın nübüvvetine vücûd vermezlerdi. Zîrâ zâhir hâlde aғniyâdan değil idi. Belki eğer nübüvvet câiz olsa falân veya filân nebî olurlardı, deyû / erbâb-ı devletten iki kimseye işâret ederlerdi. Hakk Teâlâ buyurur [77a] ki: أَهْمُ يَفْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ (Zuhruf, 43/32) Ya'nî perverd-ğârin olan Allah'ın rahmet-i nübüvvet ve velâyet ve emsâlinî onlar mı kısmet ederler. Ya'nî bu ma'nâ onlara mufevvez değildir ki murâd ettiklerini merzûk ve dilediklerini mahrûm edeler. Belki Hakk Teâlâ'nın tasarrufundadır ki: اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رَسَالَتَهُ (En'am, 6/124) mûcibince rahmetini müstahakka tahsîs eder. Ve onu mahzen-i hakâik ve esrâr eyler. Nitekim leyle-i Mi'râc'ta cemî'-i kulûbe nazar eyledi. Habîbullah'ın kalbini cümleden e'şak bulmakla dergâha onu da'vet eyledi.

Ey mü'min, cemî'-i velâyet-i zâhire ve bâtına böyledir. Onun için Hakk Teâlâ'nın nasb ettiğini azle kûşîş etmek makâm-ı hakîkate cehildendir. Meğer ki orada azlî mûcib nesne ola. Bu sûrette azl ve nasbin her biri izn-i Hakk'a mukârin ola ve mübâşeret edenler hevâ-yı nefsten ve muvâfakat-ı tıba'dan halâs olurlar. Katî su'b-ı nesnedir ki teshîl-i Hakk'a mevkûftur. Ve derler ki ölecek hastaya tîmâr

olmaz. Ya'nî marîz olan kimse taleb-kâr-ı tabîb olmalıdır. Çünkü olmalıdır ilâçtan fâyide olmaz. Nitekim hükm-i imkânı gâlib olan kimse nâ-müste'iddir ki hayâtında meyyit gibidir. Onun için mürde muâlece ile zinde olmadığı gibi fâsid dahî değme hâlle salâh kabul eylemez. Belki bi'l-küllîye metrûd olur beyza-i fâside gibi. Ve dediler ki kimseye bedduâ etmek yoktur. Belki sû-i hâlî hüsn-i hâle mübeddil ola. Nitekim Kur'ân'da gelir: لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ (Hucurat, 49/11) [Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler.]. Ya'nî fi'l-cümle vâki' olur ki meshûr olan kimse sâhirden hayırlı olur. Zîrâ i'tibâr mâla ve âkibetedir. Nitekim hadîste gelir: انما العبرة بالخواتيم [İtibar ancak netîceleredir.]³⁹⁷ Ve Hakk Teâlâ zâhire ve suvere nazar etmez. Belki kulûb ve niyyâte nazar eder. Çünkü enderûn fâsit ola, bîrûnun salâhından ne hâsıl olur. / [76b]

Nazm:

Hanzalî buttîh ahzardir görene
Bâtunî ammâ olûptur zehr-i mâr
Ma'nîde menhûs iken tâvûs aceb
Sûretînin zînetinden ne umâr

Nazm:

Çün kim meşâme ermeye bir bûy-ı fâiki
Bostan-ı âlem içre niderler şakâiki
Âlemde zîb u zînetedir meyli âdemin
Sûret-i esîri neyleye sırr-ı Hakâiki
Esmâya pey-rev oldu birer yoldan ins u cân
Çoktur Cenâb-ı Hakk'a bu halkın tarâiki
Hâr etmesin mi zâğ ve zağn-ı câynî zîrâ
Bilmez çimende zevk ve safâ-i hadâiki
Erbâb-ı Hakk'a nükte-i Allah bes yeter

³⁹⁷ Kaynağına ulaşılamadı.

Hakkı onun için istemez oldu halâiki

Ve serîr-nişîn ism-i zâhir olanlara vâcibtir ki umûrda ehl-i hayr isti'mâl eyleyeler. Nitekim Hulefâ-i isnâ aşereden ma'dûd olan Ömer bin Abdülaziz Dime'sh-kı'-ş-Şâm'a tevliye olundukta Tâvus-i Yemânî³⁹⁸ ona nâme yazıp استعمل اهل الخير [İyi kimseleri çalıştır.] dedi. Ömer bu ma'nâdan mahzûz olup amel eyledi. Ve kâr-ı devlet nizâm-ı tâm buldu. Ve zamânında fi'l-mesel kurd ve koyun muhtelit olup mü'mine ve kâfire emân hâsıl oldu. Ve bu fakîr Hakkı bir def'a berâ-yı hacc rukûb-i sefîne için İstânbul'a mürûrumda ol vakitte vezîr-i a'zâm olan Alî Pâşâ'ya mün'akis olacak da'vet eylemiş. Ben dahî icâbet kıldım. Zîrâ, erbâb-ı hakâik buyurmuşlardır ki bir kimse ebvâb-ı mülûke da'vet olunup icâbet kılmasa mütebeddi' olur. Ya'nî ehl-i sünnet idâdından çıkıp ehl-i bid'ate karışır. Ve bir kimse dahî bilâ-da'vetin mütereddid olsa câhil olur. Zîrâ sultân vezîri da'vet etmedikçe veya vezîr mülâkât için istîzân eylemedikçe bilâ-izn hareket etmek memnû'dur. Şol ma'nâdan ki sultân ve onun hükmünde olan vükelâ-i devlet ism-i a'zam-ı küllîye mazharlardır.

Pes, küllîden cüz'îye teveccüh bulunmadıkça / cüz'î dahî küllîye teveccühle [78a] ikbâl ede. Ve bir kimse kendi tarîkinin muhakkiki olmasa dahî bârî taklîdle olsun bu mes'ele ile amel ede. Tâ ki hareketinde meymûn ve mübârek ola. Ve cünbüşü nefesten kurtula. Suâl olunursa ki: Sultân ve vükelâ tarafından dahî da'vet olunacak hareket-i nefsâniyye onların tarafına düşer ve makbûl olmaz? Cevab budur ki: Hadîste gelir: العاماء أمناء الرسل ما لم يخالطوا السلطان [Yöneticilere karışmadıkça alimler rasullerin vekilleridir.]³⁹⁹ Ya'nî muhâlatayı, sultâna nisbet edip ما لم يخالطهم السلطان demedi. Belki ulemâya nisbet eyledi. Pes, ümerânın ulemâ-i dîn ile ihtilâtı lâzımdır. Binâen alâ-hâzâ da'vet onun cânibine düşer, tâ ki sohbetinden müstefîd ve ilminden müntefî' ola.

El-hâsıl hîn-i mecâlîste ba'zı ümûrdan suâl eyledi. Ben dahî cevap verdim. Gâyetinde bizim ahvâlimiz nice görürsün ve nice müncerr olacaktır, dedi. Fakîr

³⁹⁸ Tâvus b. Keysan Ebû Abdurrahman, Yemenli ilk sûfilerdendir. 50 kadar sahâbeye yetişti ve onlardan hadis nakletti. Rivayetlerin geneli İbn Abbas'tandır. 105 yılında Mekke'de vefat etti. Bkz. *Sahabeden Günümüze Allah Dostlar (Hilyetü'l-Evliyâ, Sıfâtü's-Safve)*, Şule Yay. İstanbul 1995, c. 3, s. 78

³⁹⁹ el-Münavî, *Feyzü'l-Kadîr*, I, (5701)

dedim ki: “Kalbinize nazar ediniz. Zîrâ, kalb kuvey arasında asker içinde sultân gibidir. Ve sultân salâh kabul etse الناس علي دين ملوكهم [İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler.]⁴⁰⁰ vefki üzerine asker dahî salâh kabul ettiği gibi kalb dahî böyledir. Nitekim hadîste gelir: ان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت الجسد كله الا وهو القلب [Vücutda bir et parçası vardır. O doğru olduğu zaman bütün vücut doğru olur, bozulduğu zaman bütün vücut ifsad olur. Dikkat edin, o kalbtir.].⁴⁰¹ Pes, dedim ki: “Kalbinizde zulme niyyetiniz var mıdır?” Ol dedi ki: “Hâşâ”. Fakîr dedim: “Kalbi sâlim olduğu sûrette dahî şart vardır ki tarafınızdan etrâf-ı âlemde tevkîl olunan vükelâ ve ta’yîn kılınân ümenâ udûl gerektir ki bir kârde isti’mâl olunan kimse ehl-i hayr olmasa şer zuhûr eder. Şerr ise leheb-i nâr gibidir. Kâh olur ki bir şerâre bütün şehri ihrâk eder. Bu sebebtendir ki hadîste gelir: من قلدانساناً عملاً وفي رعيته من هو أولي منه [Kim tebasında amel bakımından daha üstün biri bulunduğu halde bir insanı taklid ederse Allah'a, rasûlüne ve mü'minlerin cemaatine ihanet etmiştir.].⁴⁰² / Pes, eğer saltanat ve eğer imâret ve eğer sâir merâtib-i fetvâ ve [78b] kazâ ve tedrîs ve va'z ve meşîhat ve imâmet ve te'zîn ve gayrîler gibi ehline tevsîd ve tefvîz olunmak gerektir.

Mahkîdir ki, sultân Muhammedü'l-Fâtih İstânbül içinde ulemâdan bir âşinâyâ mülâkî oldu. Ona suâl edip: “Hayli zamândan beri görünmediniz, kande idiniz?” dedi. Ol âlim dahî: “Kefe semtinde idim. Velakin ol tarafa ehl-i bağ-yı müstevlî ve ba'zı zaleme mütevellî olmakla ârâm edemeyip bi'l-ahara bu cânibe hicret iktizâ eyledi.” dedi. Fâtih dahî yanında vezîri olan Mahmûd Pâşâ'ya iltifât edip: “Koş iyt bu efendi ne söyler.” dedi. Ya'nî sen ki vekîl-i mutlaksın niçin o makûle zalameye ser-kâr gösterip istihdâm edersin demek istedi. Vezîr dahî pâdişâha bâlık bâştan kokar fehvası üzerine: “Pâdişâhım bu ma'nâ size râci'dir. Ya'nî benden daha eyûsin istihdâm edip vezîr ittihâz edeydiniz kâr-ı âlem böyle olmazdı.” dedi. Pâdişâh munsif idi, kabul eyledi. Zîrâ fütüvvet odur ki eğer Hakk senden ednâda zuhûr ederse dahî 'utüvv ve istikbârı koyup kabul edesin. Nitekim ba'zı hulefâ ba'zı A'râb'tan ve emsâlinden kabul eylediler. Velakin bu a'sârda kem-yâbtır. Belki ebvâb-ı mülûke kitâbla varân efendisinin ânıldığın değildir, derler. Beğim ya ulemâ-i

⁴⁰⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 413 (2790)

⁴⁰¹ Buhârî, İman 50

⁴⁰² Zeylâî, *Nasbu'r-Râye li ahâdîsi'l-hidâye*, c. IV, s. 88

ârifîn bilmeyecek meseleyi cühelâ-i gâfilîn mi bilse gerektir. Meselâ müşâvere ederler. Nitekim Kur’ân’da gelir: وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ (Âl-i İmran, 3/159) [(Yapacağın) işlerde onlara da danış.].

Velakin müşâvere iki vecihledir. Biri budur ki evvelâ amel olunacak kâr meşrû‘ mudur bunu bilmelidir. Bunun sâhibi âlim-i Rabbânî’dir. Ve biri dahî budur ki ol amele istihdâm için ehil kimdir. Zîrâ, ulemâ tarîkinde olanlar umûr-i örfiyyeyi bilmezler. Pes, اعطِ القوس باريها [Yayı yontana ver.] mûcibince ehline tefvîz gerektir. Ve onlarla müşâvere lâzımdır. Nitekim demişlerdir ki: Buraya bak! / اكرجه بافندست [79a] نبرندش به كارگاه حرير [Dokumacı da olsa onu ipek fabrikasına götürmezler.] Ya’nî gerçi lisân-ı âmmede tezgâh derler nesne vardır. Velakin harîr tezgâhına hasîr dokuyan oturmaz. Zîrâ elinden gelmez. Ve bir kâr ziyâde muğlak olup ehl-i şer‘ ve ehl-i örf fethinden âciz olsalar eğer ol asırda bir sahîhu’l-istihâre veya bir mustakîmu’l-keşf var ise ona mürâcaat etmelidir. Nitekim sultân Ahmed-i Evvel eyâmında Anâdolu üzerine buğât müstevlî olup hîleden âciz olduklarında Sultân Ahmed ol asırda Üsküdâr’da müteayyin olan şeyh Mahmûd Hüdâyî Efendiye mürâcaat etti. Onlara dahî Küçük Murâd Beğ işâret olundu. Binâen alâ-hâzâ ma‘mûl olup Murâd Beğ buğât üzerine ser-asker nasb olundukta biiznillahi Teâlâ ehl-i bağын cem‘iyyetlerini perîşân ve nicelerinin serlerini meydân-ı fenâda gıldân eyledi. Benim bu a’sârda bu bâb mesdûddur. Suhriyyet ve istihzâdan gayrı kalmadı. Ve ulemâ ve sâirler bir hâle geldiler ki: مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ (Bakara, 2/102) [Onu alanın ahirette bir nasibi yoktur.] sırrına mistâk oldular.

Mahkîdir ki mülûktan birine, ulemâdan birinin kâzîasker olmak ziyâde istihkâkî denildi. Ol âlim nerede ise bulup getirdiler. Pâdişâh onu imtihân için mâidesine da‘vet edip bir decâce-i meşviyyenin nısfını kendi önüne ve nısf-ı âharını dahî ol âlim önüne vaz‘ eyledi. Pâdişâh gördü ki ol kimse kendi hissesini pâdişâhtan evvel ekl ve itmâm eyledi. Oradan onu yine kendi şehrine redd etti ve kâzîaskerî olmak kabul etmedi. Ve dedi ki: “Huzûr-i mülûkta bu kadar hırsı olan kimse hâriçte halkın mâlinî ahz ve ekle ahras olur.” dedi. Pes, ol pâdişâh eğer bu asrın ulemâsını göreydi makâmına nefî ile kanâat etmez ve memleketinde isbât yoluna gitmezdi.

Belki vücûdların kezlîği kahr ve muâhaza ile hakkederdi. Ve halkı havâle-i şeytâniyeden tahlîs eylerdi. / [79b]

Beğim bu fakîr Hakkı'dan bu söz sana aceb gelmesin. Zîrâ, bizim kendi mücânisimiz olan meşâyihîn kârî mahz-ı hevâ ve ayn-ı şehvât olıcak sâirler nice ola kıyâs oluna.

Nazm:

*Nefsini kâl etmedikçe kendine hâl isteme
Nâr-ı aşka yanmadıkça nûr-i ikbâl isteme
Kılmadıkça bâtını takvâ ile âr isteme
Hırka-i dervîşe girme eynine şâl isteme
Bahçe-i şâhîn olsan da derûn-i beyzâda
Vakti gelmezden mukaddem uçmağa bâl isteme
Şâh isen de bâb-ı hizmette yine bir bende ol
Hakk huzûrunda beğim zinhâr iclâl isteme
Feyzi neylersin ki senden kimse olmaz müstefîz
Hayr-ı bâkî bilmez isen kîsene mâl isteme
Var ise mesken eğer hoş bu onun gammâzıdır
Ma'rîfet pazârına ey Hakkı dellâl isteme*

Ve evâil-i ümmette gelenler ve turuk-ı adli bilenler derlermiş ki, lillahi'l-hamd bir asırdaysız ki eğer hakkımız mü'min üzerinde ise hâmil-i bâr-ı emânet olduğundan emânete hıyânet eylemez. Vücûdu mevzi'-i adle vaz' etmez. El-hâsıl bilâ-mümâtale ve lâ-mümâkese edâ eder. Ve eğer ehl-i zimmet üzerinde ise hâkimlerimiz 'udûl olmakla istihlâs-ı hukûk etmede müsâmaha kılmazlar. Ve her ne tarîk ile olursa hakkımızı alıyorlar. Ve Hatmu'l-Evliyâ buyurmuşlardır ki: "Biz kendi zamânımızda hilâfet mertebesine karîb mülûk ve hukkâm bulmuşuzdur. Ve ol eyyâmın pertevlerindendir Nûreddîn Zengî ve melik-i sâlih ve sultân-ı Haleb eşref ve emsâli." Ve kâzî-i Dîmeşk olan Şemseddîn Ahmed'e ol vakitte âlem-i ma'nâda denildi: *انّ الله قد خلع عليك ثوباً نقياً سابغاً فلا تدنّس ولا تقلص* [Allah sana temiz, mükemmel bir elbise verdi. Kirletme ve katlama.]

Ey mü'min kıyâs eyle ki, Hatmü'l-evliyâ gibi vücûdun kalem ve lisânına vârid ve cârî olan ne makûle müttakîler olmak gerektir. Ve hakîkati budur ki hatmin nûrâniyyeti zamânî aksîdir. Nitekim hadîste gelir: وَلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ [Ben adil bir melik zamânında doğdum.].⁴⁰³ / Ya'nî Enûşîrvân adl ve insâfî benim zamân-ı [80a] mîlâdımın in'ikâsı envârından bulmuştur. Ve hadîs-i mezkûr gerçi inde'l-muhaddisîn medhûldür velakin inde'l-ârifîn sahîhtir. Ve Enûşîrvân'ı adille vasf etmek adlin fî-nefsi'l-emr ümûr-i müstahseneden olduğun ifâde içindir. Şöyle ki, pertevînin eseri ve eczâ-i hakîkatinin bir sûret-i cüz'ıyyesi ona mün'akis ve mütecellâ olmakla nâib-i Hakk olup ondan bu kadar âsâr-ı cemîle sâdır oldu. Ve nâm-ı nîki dillerde destân olup kaldı. Yâ îmâna mukârin olan hakikat-ı adl nicedir oradan ma'lûm ola. Ve bunun nazîrî ehl-i şirki men'-i zekâtla zem gibidir. Nitekim Tenzîl'de gelir: وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ (Fussilet, 41/6-7) [Vay O'na ortak koşanların haline! Onlar, zekatı vermezler.]. Ya'nî ehl-i şirk inde'l-Hanefiyye îtâ-i zekat ile me'mûr değil iken zîrâ fûrû'dandır ve fûrû' usûl üzerine mebnîdir, müşrikte ise îmân ma'dûmdur. Pes, ademiyle mevsûf oldukları zekât inde's-şer' bir fer'-i celîl-i âlî ve men'î bir emr-i hakîr-i sâfil olduğunu beyândır. Şöyle ki târik-i salât nice ise, nitekim hadîste gelir: مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ [Kim namazı kasten terk ederse kâfir olur.].⁴⁰⁴ Târik-i zekât dahî böyledir.

Ve küfürle zulmün farkı budur ki küfür kâfirin kendi nefsinde olan hâlîdir. Zülüm ise gâliben müteaddîdir ve müteaddî lâzımdan elzemdir, ya'nî cezâsî serî'dir. Bu cihetten kâfir zülümünden hazer etse küfrüyle bile lâ-cerem eseri müşâhede olunur. Nitekim mü'min zâlim olsa îmânıyla yine müâhaza olunur. Pes, küfre göre olmayan muâhaza zulme göre olur. Fe'fhem cidden.

Ve menkûldür ki Çerâkese-i Mısriyye'den ba'zıları teaddî üzerine oldukça sultân-ı rûm Selîm-i Evvel'e şikâyet olunacak Hatmü'l-evliyâ'nın işâretiyle kemer-beste-i azîmet olup Dimeşk üzerinden Mısır'a teveccüh kıldı. Ve ol vakitte Mısır'da müstecâbe'd-da' ve bir kimse var idi. Ehl-i Mısır Sultân Selîm'i def' husûsunda ona mürâcaat ettiklerinde ol dahî müteveccih-i dergâh-ı bârî oldukça gördü ki / Hatmü'l- [80b]

⁴⁰³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 454 (2927)

⁴⁰⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, III, 343 (3348); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 312 (2429); Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, VII, 437 (18876)

evliyâ pîşrev-i sultân ve ketîbe-keşândır. Biz onunla mukâvemetten âciziz deyû rû-gerdân oldu ve Mısır'dan çıkıp gitti.

Ve Hatmü'l-evliyâ Sultân Selîm hakkında: اذا دخل السّين في الشّين ظهر قبرمحي [Sin şına girdiğinde Muhyiddîn'in kabri ortaya çıkar.] buyurmuş idi. Fi'l-hakîka Sultân mezbûr, müddet-i mutedâvileden beri erzâl-i Arab'ın kabr-i nadîf-i hatm üzerine ilkâ ettikleri künâsâtî izâle ve sâha-i velâyet-i kübrâyı tathîrâtı, dedikten sonra üzerine kubbe-i âliye ve kurbunda ma'bed-i münîr ihyâ edip ile'l-ân avâmm ve havâssa ziyâretgâh bir âlî dergâhtır. Bu ma'nâ dahî magbût olacak suver-i hayrât ve reşk-âver olan i'âlî-i hasenâttandır. Zîrâ insan-ı kâmile hidmet etmek bâ'is-i kemâl ve çârû-keş-i âsitânesi olmak bâdî-i rif'at ve celâldir. İşte pâdişâh olduğuna değer ki bu deryâ-yı ma'rifette kadr-i gûherî beledî ve bâzâr-ı hakîkatte atlas-ı fâhir aldı. Ve her dû-serâda tâç-ı vekâr öründü. Ve zamân-ı kalîlde vücûh-i kesîre ile göründü. Zîrâ, eğerçi dokuz sene kürsî-nişîn saltanat oldu. Fe-emmâ zıll-i asîl gibi sâyesî memdûd-i kârî mahmûd idi. Nitekim ferzendî Sultân Süleymân dahî Mekke-i Mükerrema'de ile'l-ân ceryân eden bezâbiz nâm-ı çeşmeleri icrâyâ muvaffak düştü. Zîrâ eğerçi şürefâ' ve hulefâ'-i Bağdât ve Mülûk-i Mısır ol âb-ı Kevser çâşnî emrinde çok ihtimâmlar eylediler. Fe-emmâ encâm resîde olup bir sûret bulmadı. Ve mahalline vusûl bulup bu vecihle cârî olmadı. İşte bu dahî bir feyzdir ki değme müste'iddin havsalasına gencâyıştendir ve defter-i amelinden mehcûrdur.

Nazm:

Böyle hayra muvaffak olmadı hiç

Yedî iklîm içinde bir sultân

Kanî bir şeh dest-i himmetde

Ola cû kânına bunu galtân

Fe-rahmetullahi aleyhi ve alâ emsâlihi /

[81a]

İşte bu feyz-i sûrîdir ki zâhir ismî tahtında dâhildir. Ve feyz-i ma'nevî bâtın isminde mündercdir. Ve feyz dedikleri zâhirde nehr-i mümtelî olup etrâfından taşmaktadır. Ve bâtında insibâb-ı ma'nevîdir, ba'zı süllâka evâil-i matar gibi gelir, müntehî olanların hâlleri ise taşkındır. Ve Cenâb-ı Nebevî'nin sallallahu aleyhi

vesellem leyle-i Mi'râç'ta müşâhede ettikleri enhâr-ı erba'a çâr-feyze işârettir. Zîrâ, cennetin hâricine cereyân eden iki nehir ki biri Nîl ve biri dahî Fırât'tır. Bunlar ilm-i şerâî' ve ilm-i tarâika dâirdir. Ve dâhilinde cereyân eden iki nehir ki biri Tesnîm ve biri Selsebîl'dir. Bunlar feyz-i ma'rîfet ve feyz-i hakîkat sırrıdır. Ve insanın sadrı ilm-i zâhire ve kalbi ilm-i bâtına mahaldir. Ve şerîat ve tarîkat arasında fark budur ki şerîat fetvâ ve ruhsat ve tarîkat takvâ ve azîmettir, zîrâ kat'-i alâik ve tecerrüde dâirdir, onun için şerî'attan ahaştır.

Pes, tarîkat ehli ahkâm ve şerâî' ile me'mûr olduklarından mâ-adâ ba'zı âdâb ve dekâik-i ahvâl ile dahî me'mûrlardır. Zîrâ, pîr-i tarîkattan iltizâm etmişlerdir. Ve mültezim olan nesne metrûk olmaz. Zîrâ dediler ki تارك الورد ملعون [Virdi terk eden lanetlenir.]. Bundan fehm olundu ki şerîat umûm-i halâik ve tarîkat ehl-i husûs ve hakîkat-ı ahass havâss içindir. Onun için hakîkat tarîkatın bâtını ve tarîkat dahî şerîatın bâtınıdır. Pes, şerîat zâhir-i mutlak ve hakîkat bâtın-ı mutlak ve tarîkat izâfîdir, âlem-i ervâh ve ecsâm arasında âlem-i misâl gibi. Ve nehâr ve leyl zâhir ve bâtın ve inde's-sabâh ve'l-mesâ şafak-ı berzahtır. Zîrâ tarafeynden hisse-menddir. Ve dünyâ ve ahiret dahî berzah-ı uhrevî ile böyledir. Gazrîf dahî lahm ve azmın berzahıdır. Ve kalb ve kâlib arasında nefis-i hayvâniye dahî böyledir. /

[81b]

Ve arş ve kürsî bâtın-ı âlemdir ki letâfette ervâh gibi olmakla fenâ kabul etmezler. Veyahud onların yevm-i kıyâmette fenâları lahzîdir. Dünyâda adem-i vücûd-i cevâhir ve a'râz gibi ki bekâ-i vücûdu münâfî değildir. Fe'fhem cidden. Ve semâvât-ı seb' ve arz zâhir-i âlemdir. Ve enbiyâ ve evliyâ Hakk ve halk arasında berzahtır. Bu cihetten enbiyâyâ tasliye ve teslîm ve evliyâyâ takdîs -kaddesallahu esrârehüm- ve ta'zîm lâzımdır. Zîrâ vesâita şükr gerektir. Ve tesbîh âyetleri Kur'ân'ın rûh ve bâtınıdır. Zîrâ tesbîh zât-ı Hakk'a dâirdir ki bâtındır. Ve âyât-ı tahmîd Kur'ân'ın sûretî ve zâhirîdir. Zîrâ sıfât Hakk'a nâzırdır ki zâhirdir. Ve ricâl ve ebnâ' zâhir isminde dâhillerdir. Onun için zâhir şerîat gibi bî-perdedir. Ve nisâ' ve benât bâtın tahtındadır. Onun için bâtın-ı şerîat gibi bâ-hicâbtır. Nitekim Kur'ân'da gelir: حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ (Rahman, 55/72) [Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hûriler vardır.]. Ya'nî cennette olan hûr-i 'în esrâr-ı mektûme-i erbâb-ı hakâik gibi hıyâm-ı izzet ve gayrette mestûrlardır. Pes, cennette dahî havâtîne

ecânibten tesettür etmek vardır. Velakin teklîf tarîkiyle değildir zîrâ cennet hadd-i teklîften hâriçtir. Velakin gayret-i ilâhiyye tarîkiyledir, zîrâ her mü'minin haremî kendinin sırrıdır. Pes, ecnebî ve nâ-ehilden masûndur. Bu cihettendir ki dünyâda küffâr arasında perde-i nisâ' yoktur. Zîrâ, onlar erbâb-ı esrârdan olmadıklarından mâ-adâ gayretten dahî mahrûmlardır. Zîrâ, gayret îmandandır, onlarda ise îmân yoktur. Ve her mü'mindeki gayret olmaya şu'be-i îmânı nâkıs ve esrârdan cülldür. Onun için şehristânlardan dûr olup ekâsî-i arz ve şevâhik-i cibâlde cum'a ve cemâattan bî-haber olanlarda sırr-ı ilâhî zuhûr etmemiştir.

Ve ba'zı şehrişler ki kuravî hükmündedir. Onlar dahî sâha-i kurbtan dûrdur. Ve Hakk Teâlâ muharremâtî gayr-ı tenden tahrîm etmiştir. Pes, abdî dahî gayûr gerektir ki / muharremâttan tenezzüh eyleye. Ve Hakk'ın vahdet-i vücûduna vâkıf [82a] olup gayretinden gayra müsâade vermeye. Ve zâhir ve bâtının ahkâmınâ âlem-i sıfâta göre icrâ eyleye. Ve Ka'be'de zemzem bâtın-ı feyze mütealliktir. Velakin üç mertebesi vardır. Zîrâ, bir 'ırki hacet-i esvedden berî cârî olur ki zübdedir. Zîrâ, hacet-i esved aktâbtan Abdü'l-hayyın nazargâhîdir. Onun için zübde-i feyizle memnûndur. Ve iki 'ırki dahî Safâ tarafından gelir ki nûş edenlere ayn-ı safâdır. Ve bu iki 'ırk lezzette evvelkiden ednâdır. Velakin onunla mümteziç oldukta hükmü vâhid bulur. Sırrı budur ki Beyt-i Mükerrrem aslında müsellesü's-şekldir. Onun için Ka'be denildi ki ka'b âşık ve topuk dedikleridir. Ve enbiyâ ve kümmel-i evliyâda üç türlü hâtıra vardır ki biri hâtır-ı ilâhî ve biri hâtır-ı rûhânî ve biri hâtır-ı nefsidir. Bu sebepten Ka'be binâ-i evvelde müselles idi urûk-ı zemzem gibi. Sonra avâmm-ı nâsa göre hâtır-ı şeytânî dahî i'tibâr olunup binâ-i sâniye mürabba' kılındı ki rûkn-i irâkî hâtır-ı şeytânîye işârettir. Ve hâtır-ı şeytânî ehlî feyz-i ilâhîden mahrûmdur. Zîrâ, şeytânın hâlî vesvesedir, feyz değildir.

Bu cihetten zemzemden mâ-adâ olan sûlar zâhire ve zemzem bâtına taalluk etti. Bundandır ki her kim zemzemî kendi bi'rinden taleb ederse Ka'be'ye sefer eder. Nitekim her kim feyzî bilâ-vâsita isterse Rabbü'l-Beyte seyr eder. Ve zemzemin bir makâmdan bir makâma nakl olunduğu vâsita ile feyz-i sûretîdir. Ve alâ küllü takdîr onun hakkında gelir: طَعَامُ طَعْمٍ وَشِفَاءُ سَقْمٍ⁴⁰⁵ Ya'nî zemzem sedd-i cû' ettiğinden mâ-adâ

⁴⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, I, 186 (295); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 531 (1422)

eskâm ve emrâza dahî sebeb-i şifâdır. Nitekim tecrübe olunmuştur. Nitekim İmâm Şa'râvî buyurur ki: "Bende bir karh-ı hâil zuhûr etmiş idi ki zemzemden tazalla'dan mâ-adâ vecihle ilâç kabul etmedi." Ve bu fakîr Hakkı dahî esfâr-ı ba'îdede / harekât-ı [82b] muhtelifeden nâşî vücûdumda harârât-ı zâyide ve isâr-dem-i fâsit zuhûr etmiş idi.

Bi'l-ahara Mekke-i Mükerreme'de mücâveret ile zemzem-i mübârekten tazalla' ede ede ellerim üzerinde şukûk zuhûr edip evcâ' ve eskâm oradan bîrûn olup halâs oldum. İşte feyz-i İlâhî dahî böyledir, ya'nî cû'-i bâtinî sedd eder. Hattâ Hatmü'l-Evliyâ huzûruna taâm ihzâr ettiklerinde kenâr-ı sofrada bir mahbûbe-i gaybiyye zuhûr edip "Engüşt ber-dehân, bizi sevenler taâm yer mi?" deyû latîfe ettikte şeyh dahî taâmdan imsâk ederdi. Ve çok zamân bu hâli üzerine müstemir olup ol gıdâ-i rûhânînin letâfet ve ol hâlet-i gaybiyyenin te'sîrinden semîn oldu. Ya'nî kudretten lehm ve şahm bağladı. Ehl-i beytî ol hâlden taaccüb ederlerdi. Ve bunun nazîrî Bağdâd'da şeyh Ma'rûf-i Kerhî⁴⁰⁶ hâlidir ki bir gün tebrîd için bir kûze âb komuş idi. Hûr-i 'înden biri zuhûr edip ol kûzei kaldırıp yere ûrub pâre pâre kıldı. Ve, bizî sevenler soğuk su içmez, dedi. Çok zamân onun pâreleri savmaa-i Ma'rûf'ta dağılıp kaldı.

Ve bundan zâhir oldu ki amel-i cesed sevâb-ı uhrevî için olmak kâmillerin bâtinîni Hakk'tan kat' etmez. Zîrâ, her sûretin eser ve hükmü vardır. Pes, kâmiller dahî ecir ehlidir. Eğerçi ki fi'l-hakîka ücerâ değillerdir, belki abîd-i mahzûr. Ve dahî bâhir oldu ki, gıdâda tekellûf etmeyip belki serserî ile iktifâ etmek şân-ı havâsstır. Eğerçi ki feth yüzünden dahî tayyibât hâsıdır. Velakin yâ kalbe getirip veya lisânla ta'rîz ve tasrîh etmemek lâzımdır. Tâ ki hareket-i nefsâniyeden halâs ola. Ve inde'l-ışrâk hâbtan hazer gerektir. Zîrâ, sebeb-i intikâs-ı rızıktır mutlaka. İşte bu zikr olunan cû' tabîi ve nefsânîdir ki feyz-i ilahînin külliyyeti ve mutâlaa-i gaybın kuvveti onu sedd eder. Ve evvelki cû' rûhânîdir, zâhirdir. Zîrâ, inkitâ-ı feyz cû' gibîdir. / Bundan [83a] fehm olunur ki erbâb-ı tabâi'dan olup dâimâ nefs-i hayvânîyeye hâdim olanlar tok iseler de âçlardır. Zîrâ, feyz-i İlâhî'den mahrûmlardır.

⁴⁰⁶ Ebû Mahfûz Ma'rûf ibn Fîruz el-Kerhî (ö. 200/815): Hristiyan bir aileden dünyaya geldiği rivayet edilir. Bağdat tasavvuf ekolünün önde gelenlerinden bir zâttır. Kabri Bağdat'tadır. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1986, s. 83-90; Hucvurî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 325-326; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427-428

Ve gıdâ-i sûrî fi'l-asl gıdâ-i ma'nevîye vesîle olmakla i'tidâli lâzım geldi. Hattâ imtilâ haddine dek ekl etmek harâmıdır. Mahkîdir ki Şeyh Şiblî'nin bir oğlu taâmdan tuhme öldükte pederî buyurdu ki: "Eğer bu hâlde âhirete intikâl etseydi namâzını kılmazdım. Zîrâ a'zam-ı isyânla âsî oldu." Buradandır kî kâmiller iftarı âhirete te'hîr ettiler.

Nazm:

*Nice bir hevâ ve nice bir heves
Gel seninle perhîz edelim, edelim dervîş
Kırılmadan iş bu topraktan kafes gel
Gel tecevva' terânî tecerred tasıl
Erişmek dilersen yemekten kesil
Makâm-ı ervâha olup muttasıl
Gel nefsin hevâsına gezersin böyle
Mâlımı şehvete ezersin böyle
Gide gide âhir âzarsın böyle
Gel unutup gidesin bunca günâhın
Yiyip içmek ola dâim dil-hâhın
Bu mudur fermânı sana Allah'ın
Gel Hakkı kul taş bağlar bağrına dâim
Olmaya dergâh-ı Hudâ'da kâim
Olalım âyları yılları sâim
Gel seninle perhîz edelim dervîş*

Ve feyz-i İlâhînin eskâm ve emrâz-ı ma'neviyyeye bâ'is-i şifâ olduğu dahî ilâc-ı kaleme muhtâç değildir. Zîrâ cümle-i zünûn ve şükûk ve cehâlât-ı bâtine onunla mündefî' olur. Ve hakâik-i yakîn ve ulûm ondan bulunur. Onun için ilm-i taklîdin riştesi tez üzülür. Zîrâ, tahkîkle istihkâm bulmamıştır. Ve zâhirî bâtın ile tev'em olmamıştır. Ve çok mukallidler da'vâ-yı tahkîk ile dünyâ ve âhirette erbâb-ı kemâl yanında fezâhate düşmüşlerdir. Eğerçi erbâb-ı taklîd yanında ırz ve vakâr ehli görünürler.

Nazm:

*Piyâzın bûyudur kim kendinî rüsvây eder âhir
İşin şol misk-i ezfer sohbetinde vâý eder âhir
Kasab kim onda ünbûb fe-ünbûb olmaya sükker
Deler hasretle bağrın kendini çûn nây eder âhir /*

[83b]

Ey mü'min, "Zâhirimize söz yok. Fe-emmâ bâtınımız hâlî işimiz Allah'a kaldı." dedikleri mazmûn üzerinedir. Zîrâ, bir hoş esbâba teşebbüs olunmadı ki zâhirde tarîkinde bulunmak dahî tevfiîk-i hâss-ı ilahîdir. Ve bâtında dahî tecerrüd-i tâm dahî bulunmadı ki a'zam vesîle-i maksûttur. Ve demişlerdir ki ömr-i dünyâ üç yüz bin ve altmış bin yıldır. Ve üç yüz âltmış bîn dahî avâlim-i seyrânîyye vardır ki mükâşefîn ol avâlimi dîde-i basîret ile seyr ederler. Ve ol avâlimin mâverâsî tîh-i hayrettir. Ve biz henüz âlem-i âsârda sûret-i tevhîdde kalmışızdır, yâ âlem-i esrâr ve hakîkat-ı tevhîd kandedir. Velakin Allah Teâlâ'dan hidâyet-i hâssa olan ibâde âlem-i sûret hicâb olmuştur. Pes, beğim tevfiîk-i ilahî var ise ona nazar edesiniz. Ve biz benlikte bulunduk mansıb bize perde oldu, demeyesiniz. Zîrâ, emîru'l-mü'minîn olmak dahî ism-i a'zam ile kıyâmdır. Ve her mertebede halka kâid lâzımdır. Eğer ol kâid ism-i Hâdî tarafından ise bilâ-inhirâf doğru Hakk'a gider, gerekse âleme sultân olsun. Ne sultânlar bu âleme geldiler ki, saltanat onların sıfat-ı zâhireleri idi fakat, zîrâ, bâtınları Hakk'la idi. Ve vicdân-ı Hakk için terk-i saltanat ve firâk-ı memleket ve tecerrüd-i sûret lâzım gelmedi. Ya'nî, eğer kûl ve eğer sultândır matlûbu kendi yanındadır. Binâen alâ-hâzâ parmağında olan hâtemi aramaya nereye gider. Ve âhir vâkıf oldukta çektiği zahmete bakıp taaccüp eder.

Hatmu'l-Evliyâ'dan menkûldür ki: "Eğer İbrahîm bin Ethem benim zamânımda olaydı onu tahtında oturduğu yerde irşâd eylerdim." demiştir. Ya'nî İbrahîm'i sademât-ı gayb bu şehâdetten inkitâa sebep olmakla mürşide adem-i mukârenetten tarîk-i tecerrüdü tuttu. Ve tâç ve taht-ı Belh'i terk etti. Ve etrâf-ı âlemde çok tenâyû kılıp zahmetler çekti. / Ve eğer tahtında iken mürşide musâdefe [84a] edeydi ol nesneyi ki, abâ içinde buldu kabâda dahî bulurdu. Zîrâ, eğer abâ ve kabâdır her biri bir sûrettir, maksût ise ma'nâyâ vusûldür. Pes, abâ olsa ve dervişlik sırrı bulunmasa ehl-i sûrettir. Ve eğer kabâ ehli olsa ve sırr-ı saltanat bulunmasa ehl-i

ma'nâdır. Beğim dünyâ a'zam hicâbtır, zîrâ âlem-i histir. Ve insanda hiss ya'nî meşâir ve a'zâ ile idrâk etmek sâir kuvî üzerine gâlibtir. Fe-emmâ İskender'e, Süleymân'a ve emsâline hicâb olmadı. Belki fazl-ı Hakk'a nazar eyleyip fazlda müfzılî müşâhede ettiler. Aklâm-ı zerrîn elvâh-ı sîmîne nakş ve nukkâr ettiği suver-i hasenedendir ki شَاطِطِينَ عَلَيْهِمْ مَا يَسْتَحِقُونَ [Hak ettikleri şeytanlar üzerlerine olsun!]. Hazret-i Süleymân aleyhissellem fitneye îkâ' için bir zemîn-i zümürd-i ahzar ile ferş eyleyip hasbâsını lü'lü' ve cevâhirden sâhte kıldılar. Süleyman ondan bî-haber idi. Çünkü muttali' oldu. هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي [Bu, Rabbimin fazlındandır.] deyip secde-i şükür eyledi. Ve ol sûret onu ma'nâdan dûr etti.

Ve bu fakîr Hakkı Mekke-i Mükerre'me'de mücâveretim hâlinde bir sehar-i a'lâdaki hatîmede kendi hâlîme meşgûl idim. Gördüm ki dünyâ bir acûz şamta' sûretinde temessül eyleyip yanıma gelip oturdu. Ve onun bir musavver zîb ve zînetî var idi ki metâfta gezdirip nâsa arz ederlerdi. Tâ ki onunla fitneye düşeler. Çünkü benim cânibime getirdiler, ol acûz ol tasvîre hitâb edip مُرَّ سَالِمًا هَذَا [Bunu sâlim olarak geçin.] dedi. Ve هَذَا ile bu fakîre işâret eyledi. Ya'nî buradan murûr eyle, bu kimse seninle fitneye düşmekten sâlim ve mahfûz olduğu hâlde. Ve bu fakîr bu âna dek yine mekr-i ilâhîden emin olmayıp: يَامُقَلَّبَ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ ثَبَّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ وَطَاعَتِكَ [Ey kalbleri ve gözleri çekip çeviren Rabbim! Kalbimi dinin ve taatin üzere sabit kıl.]⁴⁰⁷ deyû tazarru' ve niyâzdayım.

Nazm:

Çün değildir tarîk-ı Hakk'a âsân

Niye mağrûr olur aceb insan

Meğer Allahu Teâlâ kûluna

Kereminden ede fazl ve ihsân

Beğim her hatve bâşına / hezâr-ı berzah ve Hakk ile halk arasında yetmiş [84b] bîn perde vardır derler. Cümlesinin aslî gaflet ve taalluktur. Pes, hâb-ı gafletten bî-dârlık ve cemî'-i mâsivâdan bî-zârlık hâsıl olsa sûret-i maksûd cilve-ger-i hayyiz-i vücûd ve rû-nümâyı âyine-i şühûd olur. Onun için derler ki: خَطُوتَانِ وَقَدْ وَصَلَتْ [İki

⁴⁰⁷ Tirmizî, Deavât 85

adım ki ulaştın.] Ya'nî mâsivâdan i'râz ve idbâr ve Hakk'a teveccüh ve ikbâl bulunsa bu iki hatve ile menzil-i vasle vusûl hâsıl olur. Velakin tarîk-i zâhirde piyâdeye bâtında azîmet ve zâhirde ayâk lâzım olduğu gibi tarîk-i bâtında dahî aşk ve mahabbet ve zâhirde şurût ve kuyûd lâzımdır.

Nazm:

*Erişse müjdeler ol yâr elinden
Dil ve cân kurtulur ağyâr elinden
Gam ve gassa zevâlin bulur âhir
İçilse bâdeler hünkâr elinden
Yanâr evsâf-ı dil aşk âteşinde
Tûtâr nûr-i Hudâ her bâr elinden
Beğim terk eyle bu dâr ve diyârî
Bu lütuf ve kahrî bîl deyyâr elinden
Harâb oldunsa her yüzden se-râ-pâ
Neler ma'mûr olur mi'mâr elinden
Gedâ ve şâh muhtâç-ı Hudâ'dır
Umarlar Hakkıyâ gaffâr elinden*

EL-İSMÜ'T-TÂSÎ' VE'L-ÂŞİR: ER-RAHMÂN, ER-RAHÎM

Bu iki ism-i şerîf dahî biribirine muttasıl olmakla bir mahalde derc olundu. Ehl-i zâhir ve bâtın dediler ki Hakk Teâlâ'nın rahmetî irâdet-i îsâl-i hayr ve def'-i şerdir. Bu sûrette sıfât-ı zâttan olur. Ve eğer îsâl-i hayr ve def'-i şer ma'nâsına olursa sıfât-ı fiilden olur. Ve bu isimden ahz olunup rahm dediler. Rahm aslında menbit-i veledir ki batında veled onun içinde vücûd bulur ve veledde zarf olur. Sonra minciheti'l-vilâd olan karâbet ve vuslata dahî rahm dediler. Onun için bir kimse bilâ-sebebin şer'iy-yi kat-ı rahm eylese Rahman ondan munkatı' olur. / Zîrâ lafızda [85a] iştikâk ma'nâda ittisâli mûcibtir. Nitekim Ahmed, Mahmûd'dan ahz olunup livâ-i hamd ondan zuhûra geldi. Ve bundan fehm olundu ki sûret ve ma'nâda mu'teber olan ittisâl ve cemi'dir, iftirâl değil. Bu sebepten talâk ebğazu'l-mübâhât oldu, zîrâ

firkattir. Ve Cuma seyyid-i eyyâmu'l-üsübü' oldu. Zîrâ, halkın onda ictimâî vardır. Ve Müzdelifeye cem' dediler mağrib ve 'işânın içtimâından ötürü. Ve içtimâ' sebebi sürûr ve iftirâk-ı bâ'is-i ğumûmdur. Onun için dünyâyâ gelenler için handân ve ukbâyâ gidenler için giryân olurlar.

Nazm:

Hakk budur kim bu hayât-ı fânîde

Âdeme mevt-i muâdildir firâk

Nice nûş etsin onu erbâb-ı dil

Âh Hakkı zehr-i kâtildir firâk

Ve rahmet gerçi sıfat-ı ilahiyedir ki hakikat-ı vâhidedir. Velakin zâtî ve sıfâtî ve âmm ve hâs olmakla muhtelif ve müteaddittir. Nazar eyle Allah Teâlâ'nın rahmet-i zâtîyye-i âmmesine ki tecellîsi yüzünden her nesnenin yüzünü güldürmüştür. Ve rahmeti sârî olmadık cihânda bir cân kalmamıştır.

Nazm:

Sofra-i rahmetine eyle nazar

Huvvâne yağmadır efendi tahkîk

Kandı lutfu dimâğa verdi zevk

Câmuna cümlesi kandı tahkîk

Eşhâs-ı düşman ve dost ol rahmetten sûret-pezîr olduktan sonra hıfz-ı suver için dahî rezzâkiyyetinden nevâle verdi. Ve ahbâbî muhâfaza-i i'dâyâ havâle kılıp aktâr-ı arz ve ekâlîm-i zemînden her birine bir yer gösterdi. Fe'fhem cidden. Husûsan ki ahbâbına ettiği şeker-handeler bezm-i ünste bir harîfe müyesser olmamış. Ve ihsân ettiği cevâhir-i atâyâyı hiçbir kimse bir kânde ve bir deryâda bulmamıştır. Hidâyet beyân-ı âmmeye mübeyyen ve inâyet ve tevfiğ-i hâssaya muayyendir. Pes, eğer zât ve eğer sıfât âlemdir Hakk'tan müstefâd ve eğer sûret ve ma'nâ-yı Âdem'dir feyz-i Rabbü'l-ibâddır.

Nazm:

*Bedeninde olursa her mûdil
Şükrüne çâre var mıdır ni‘amın
Şöyle taşkınlığı vardır Hakkı /
Garkider halk kûlzum-i germin*

[85b]

Bu cihettendir ki rahmet-i imtinâniye derler ki feyz-i akdes ile hâsıl ve rahmet-i vücûbiyye derler ki feyz-i mukaddes ile vâsıldır. Ya‘nî rahmet-i imtinâniye mahz vehb-i ilahîdir ki isti‘dât mukâbelesinde değildir, belki ayn-ı minnetten sâdır. Ve rahmet-i vücûbiyye mukâbele-i isti‘dâtta Hakk Teâlâ’nın كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (En‘am, 6/12) [O, rahmet etmeyi kendi nefesine yazmıştır.] mûcibince kendi nefsi üzerine îcâb ettiği rahmettir. Bu cihettendir ki şer‘ a‘mâlî ta‘yîn ve her amele bir türlü sevâb tahsîs etti. Ve amel her çend meksûb-i abd ve ecr-i atâ‘ mukâbeledir. Velakin ârifler asla nazar ile her nesneyi ayn-ı minnetten bulurlar. Ve kendilerine ve amellerine vücûd vermezler. Nitekim ba‘zı meşâyih-i acem demiştir ki مَا فَضْلِيَانِيم ya‘nî biz fazl ve minnet-i Hakk’tayız ki kesb ve amele i‘timâdımız yoktur. Bu bâbtandır ki bir tâife-i celîleye müflisûn derler. Zîrâ, gerçi emr-i ilahî üzerine tââtî işlerler. velakin kendileri için bir amel iddihâr etmeyip cümlesin gayra hibe ederler. Ve iflâs mukâbelesinde indellah onlar için gınâ-yı azîm vardır. Ve bunlar melâike meşrebindedir. Zîrâ, melâikenin neşâeleri amel yüzünden terakkî iktizâ etmediğinden onlara ins ve cin gibi mesûbet-i uhrevîye yoktur ve amellerinin ecûru mü‘min-i nâse mevhûbtur. Ve ehl-i melekût olanlara ervâh itlâk olunmakla onların mevtleri gaşy sûretinde olur. Zîrâ letâfet-i cisimleri mevt-i tabîî götürmez. Ve ulemâ-i zâhir onların hakkında mevte kâillerdir. Velakin fi‘l-hakîka mevtleri ma‘nâ-yı mezkûra mahmûldür.

Ve rahmet-i ilahiyyenin adedi esmâ-i hüsnâ adedi kadardır ki yüzdür. Biri dünyâyâ ve doksan dokuzu âhirete mahsûstur. Zîrâ dünyâ tengnâdır ki rahmet-i vâsiaya tahammülü yoktur. Bu cihetten bir kimse her türlü rahmetin kemâlini bu mevtinede talep etse muktezâ-yı hakâika câhil olur. Nazar eyle ki / bir kimse Hazret-i Süleymân gibi şark ve garba mâlik olsa beş yüz yıllık mesâfeye mâlik olur. Âhirette ise ednâ-yı ehl-i cennette ona bu dünyâ kadar yer verilir. Pes, bu kadar muzâaf nesneyî burada talep etmek noksan-ı akıldandır. Ve aded-i rahmet mieh olmak

[86a]

delâlet eder ki bu dünyada ne kadar esmâ-i kahriyye-i celâliyye var ise mü'mine göre cümlesi libâs-ı kahırdan münsalih olup gazabta bâtın olan rahmet-i hafîyye zuhûr eder. Nitekim bir kimse a'mâl-i seyyie işlese ol amel suver-i kabîhada zuhûr eder. Sonra tevbe kılsa tevbesi ol a'mâle elbise-i hasene ilbâs eder. Ve suver-i kabîha mestûr olur. Kezalik lutf-i ilahî ile sûret-i kahr mestûr olup فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkan, 25/70) [Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.] mûcibince sırr-ı mağfiret zuhûr eder. Kâfire göre ise sûret-i rahmet dünyeviyye tahtında mestûr olan nikmet âşikâr ve lutfî kahra mübeddel olur. Bu cihetten geçen belirmez dedikleri gibi ehl-i fakr olan mü'min fakrınî nisyân eder. Ve mihnet yüzü ona ke-enlem yekûn olur. Nitekim ehl-i gınâ olan kâfir dahî devletini unutur ve ni'met yüzün görmediğine döner. Buradandır ki âkibete nazar olunur.

Hulefâ-i Abbâsiyye'den Harûn er-Reşîd ki bir mücrimî mahbûs-i zindân etmiş idi. Mahbûs Harûn'a yazdı ki: "Yâ Harûn! Her günkü güzer eder senin eyyâm-ı devletin ve benim eyyâm-ı mihnetimden eksilir." dedi. Harûn munsif olmakla kelâm-ı mezkûrun te'sîrinden ol mahbûsu itlâk eyledi. Fikr eyle ki bir kimse der-bân olup bürûdet-i havâda sabâha dek zahmet çekse harîr üzerinde nâim olan sâhib-i hâne ile sabâha berâber çıkarlar. Ve mihnet ve ni'metî unutulur.

Nazm:

*Dirhem ve dînâr eşkin Hakkıyâ sarf eyledin
Hakk bilir hadd ve hesâbın çektiğin zahmetlerin
Hakk'a arz et hâlini diye yâ ilahe'l-âlemîn
Var ise zahmetlerim çoktur senin rahmetlerin /*

[86b]

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki zâhir-i hâlde mihnet ve kahr olan nesnenin bâtınında rahmet ve lutf vardır. İşte bu kadar imtihânât-ı ilahiyye ki vardır ma'nâ-yı mezkûre dâirdir. Pes, deme ki Allah Teâlâ Rahman Rahîm iken bu emrâz ve evcâ'la halkı niçin mübtelâ kıldı. Zîrâ ibtilâsı tahlîs-i nefis içindir. Nitekim bir kimse âkile marazine mübtelâ olsa eğer yedinde ise yâ sa'îd veya mürfîk veya bâzısından kat' ederler. Ve onun kat'ıyle beden helâk-ı necât bulur. Ve bi'l-farz eğer ol mübtelânın vâlidesi oğluna cümleden şefîk iken yine kat'-i mezkûra izin verir. Ve izni rahmetini

münâfî olmaz. Bu makâmındandır ki Allah Teâlâ buyurmuşdur ki: “Kulumun mevtî kerâhet ettiğin bilirim. Ve ben dahî onu mahzûn etmeği kerâhet ederim. Velakin mevtten lâ-büddür.” Ya’nî hâristân-ı dünyâdan geçip gülistân-ı âhirete ermeğe ve cemâl-i Hakkı bî-perde görmeğe kantara-i mevtten güzer etmelidir. Zîrâ, gayrî tarîk yoktur. Bu ma’nâyâ göre mevt her ne kadar zehr-nâk ise de nûş etmek gerektir. Zîrâ şarâb visâle vesîledir. Mevt-i sûrîde hâl bu olacak, mevt-i ma’nevîde dahî budur. Belki fenâ-fillah hâsıl oluncaya dek bir değil bîn mevt âcîsî çekilir. Ve her bir mevtin mukâbelesinde bir nev’-i hayât vücûd bulur.

Tefekkür eyle ki yâresî olan kimse merhem-i telhden imtinâ’ etse ve gayretsizliğinden muâlece ettirmese âhir ol yâre nâsûrlanır ve iyi olmayıp şöyle kem kalır. Onun için hâbtan bîdârî efzaldır. Zîrâ, hâl-i menâmda kendine günâh sâdır olmasa dahî bî-dâr oldukta nefsin elinden halâs olmaz. Pes, evceb olan budur ki hâbî terk eyleyip nefsi tezkiye ve gafletî izâle eyleye. Tâ ki her hâlde ya’nî eğer yakazada ve eğer menâmda âsûde ola. / Ve demişlerdir ki تحت كل محنة منحة [Her sıkıntının [87a] (imtihanın) altında bir bağış vardır]. Enbiyâ ve evliyânın ibtilâât ile hîş hâl oldukları ma’nâ-yı mezkûre râci’dir. Hatta müddet-i belâda ins ve cinin amelî kadr-i kârde olacakların bilseler belâyî ihtiyâr ederler, zîrâ murâd-ı Hakk’tır, râhat ise murâd-ı nefstir.

Nazm:

*Küllü belâdan ağılama ey nefis sâbır ol yürü
Ni’met-i sabrî eğer bildinse şâkir ol yürü
Müjde-i rahmetle nâzil olur insana belâ
Eyleyip mihmânına ikrâm hâzır ol yürü
Enbiyâ ve evliyâ kahrından lutfun buldular
Bu celâl içre cemâl-i Hakk’a nâzır ol yürü
Hakk Teâlâ çün seni mecmûa kıldı sırrına
Sırrının her sûretinde sen de zâhir ol yürü
Her ne yüzden Hakk tecellî eylerse kıl kabul
Hakkıyâ envâr-ı Hakk’tan bedr-i zâhir olur yürü*

Ve burada bir sırr-ı azîm dahî vardır ki gerden-i câna heykel olmağa sezâ ve bâz ve bend-i dil kılmağa revâdır. Ve ol sırr-ı ilahî budur ki ed'îye-i Kur'âniyye'de gelir: رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (Şuara, 26/82) ["Ve hesap günü, hatamı bağışlayacağını umduğumdur."]. Ve yine vârid olmuştur ki: (İbrahim, 14/41) ["Ey Rabbimiz! Herkesin hesaba çekileceği günde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"]. Ya'nî mağfireti yevm-i kıyâmete tahsîs etti. Ma'a-hâzâ dünyâda dahî matlûbtur. Zîrâ, mücrim dünyâda ma'affû ve mağfûr olsa bir dahî ilâ âhiri'l-ömr rûy-i kazâ görmez ve ibtilâdan çehresin durmazdı. Hüküm-i neş'e ise dünyâda durdukça kusûr ve küsürdür. Pes, ibtilâ ol kesirleri cebr içindir. Ya'nî vâki' olan günâhlarına keffârettir. Ve dünyâda keffâretten tahfîf-i bâr ve hisâb-ı yesîr hâsıl olur. Ve bu keffârât cerâim-i müteâkib oldukça ol dahî müteâkıbtir. Yevm-i kıyâmette ise bir kerre defter-i hatâya kalem afv-ı keşîde olduktan sonra bir dahî arz-ı hâle hâcet kalmaz. Fe'fhem cidden. /

[87b]

Ba'de-zâ lafza-i celâl ile ism-i rahmânın meyânında fi'l-hakîka fark yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ (İsrâ, 17/110) [(Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin.]. Şu kadar vardır ki gerçi ikisi de cemî'-i hakâik-i ilahiyeyi câmi'dir. Velakin lafzatullahda mertebeye dahî delâlet vardır. İsm-i rahman da ise bu delâlet yoktur. Ve mertebeden murâd mertebe-i ulûhiyettir ki ekvânda mertebe-i saltanat ona nâzırdır. Bu cihettendir ki Ka'be-i Mükerreme iki isme mazhardır. Biri ism-i evveldir. Nitekim Kur'ân'da gelir: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ (Âl-i İmran, 3/96) [Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kabe)dir.]. Ve ona sırr-ı evveliyet derler ki cemî'-i evveliyât-ı eyniyyeye sârîdir.

Ve biri sırr-ı ismullahtır ki onun için Ka'be'ye ya'nî Mescid-i Harâm ve çevresinde mîller dâhilinde olan dâireye "Haramullah" derler. Ve âynîye-i Ravza-i Mutahhara dahî iki ismin sûretine meclâdır. Biri ism-i âhirdir. Zîrâ, Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem âhiru'l-enbiyâdır. Ya'nî cesedâniyyeleri i'tibâriyle hatmiyyet ve âhiriyyetleri vardır, rûhâniyyetleri i'tibâriyle bediyyet ve evveliyetleri olduğu gibi. Ve biri dahî ism-i rahmândır. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiya, 21/107) [(Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak

gönderdik.]. Ya'nî Hakk Teâlâ onu âlem-i ervâh ve ecsâda miftâh-ı rahmet eyledi. Zîrâ, tecellî-i rahmetine mazhar-ı evveldir. Bu cihetten sırr sârîdir. Nitekim ba'zı salavâtta gelir: اللهم صلّ علي سيدنا محمد نورالذات الساري في جميع الاسماء والصفات Ve bu fakîr Hakkî'ya bu ma'nâda ilhâm ve ilkâ olunan salavâtandır ki gelir: اللهم صلّ علي سيدنا محمد المشتعل علي الحقائق . Ve bu lafız evvelkiden evcez ve ecma'dır.

Zîrâ, hakâik ikidir ki biri hakâik-i ilahiyyedir ki zât ve esmâ ve sıfâta dâirdir. Ve biri dahî hakâik-i kevnîyyedir ki kalem-i a'lâ ve levh-i mahfûz ve ilâ âhiri't-tabakât olan mevcûdâta nâzırdır. / Ve bu fakîre ilkâ olunan lafızda ikisine dahî [88a] şümûl vardır, evvelkide ise bi-tarîki'l-iltizâmdır. Fe-tedebbür. Ve bu sırr sârî içindir ki herkeste hassa-i nûr-i Muhammedî vardır. Hattâ ol nûr âsîden menzû' olmadıkça isyân etmez. Ve bu mertebeye rahmet-i zâtiyye derler. Ve rahmet-i sıfâtiyye ahkâm ve şerâi' ve hakâik yüzünden hidâyet ve delâletîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Şuara, 42/52) [Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun.].

Ve bu rahmet-i sıfâtiyyeden mü'minler merzûk ve kâfirler mahrûm oldular. Eğerçi cemî'-i makâsıd ve metâlib ism-i rahmândan müstefâddır, gerekse müstefîd olanlar bilmesinler ve gerek mü'min ve kâfir olsunlar. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Munafikûn, 63/7) [Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır.]. Zîrâ, lafzatullah ile ism-i Rahman mertebeden gayri ahvâlde müştereklerdir. Nitekim murûr etti. Ve hadîste gelir: اوتيت مفاتيح خزان السموات والارض [Yerin ve göğün hazinelerinin anahtarı bana verildi.]⁴⁰⁸ Ve bu hazâinden murâd eğerçi fi'l-hakîka hakâik-i âlemdir. Velakin ol hakâikin esmâ-i muhtelifi yüzünde eşyâda suveri dahî vardır. Pes, hiçbir saltanat veya vüzârât veya riyâset veya bir ni'met yoktur ki ism-i rahmânın hizânesinden hâriç ola. Ve bir atâ yoktur ki şefâat-i Mustafâ ona mukârin olmaya ve onun miftâhiyle açılmaya. Bu cihetten Kur'ân'da gelir ki: فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا (Meryem, 19/75) [Rahmân ona mal ve evlatça ziyadelik ve azgınlığında mühlet verir.]. Ya'nî müdd-i ömr ve tevsî'-i mâl ve teksîr-i veledde mebd-i mutlak Rahmân'dır, Kakhâr ve Cebbâr değil ve illâ bâb-ı atâ mesdûd olurdu. Ve Kur'ân'da gelir: كَلَّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا

⁴⁰⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 85

(İsrâ, 17/20) [Hepsine; (dünyayı isteyenlere de, ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir.]. Ya'nî Hakk Teâlâ'nın rubûbiyyeti ve rahmâniyyeti hasebiyle hiçbir kimseden atâsı memnû' değildir.

Fe-emmâ mü'min ve mutîa fazl-ı ilahî ve metâ'-ı belâğ ve kâfire ve âsîye istidrâç ve bâ'is-i hasârdır. Bu sebepten bu mekrden emîn olmamak gerektir. Ve deryâ meşrebinde olup müteğayyir olmaktan a'lâ olmalıdır. Suâl olunursa ki: / [88b] Çünkü sâhibü'l-mefâtîhdir, pes, niçin sûret-i saltanat ile kâim olmadı? Cevab budur ki: Maksûd bi'z-zât olan âlem-i ma'nâyî teshîrdir. Bu ise ale'l-vechi'l-ekmel hâsıldır. Ma'a-hâzâ sûret-i hilâfet sûret-i saltanattan muğnîdir. Zîrâ nizâm-ı âlem hâsıl olunca cemî'-i umûrla kâim olmuşlardır. Ve sırr-ı saltanata remz edip buyurmuşlardır ki: اِنَّ لِيْ وَزِيْرِيْنَ فِي الْاَرْضِ وَوَزِيْرِيْنَ فِي السَّمَاءِ [Benim için semâda iki vezir ve yeryüzünde iki vezîr vardır.]⁴⁰⁹ Arzda olan iki vezîrden murâd biri Ebû Bekiri's-Sıddîk ve biri dahî Ömerü'l-Fârûk'tur radiyallahu anhümâ. Ve bu sırra binâ'dır ki, kutb-i vücûdun yemîn ve yesârında olanlara imâmân derler. Zîrâ, kutub nâib-i Rasûlüllah ve imâmeyn dahî nüvvâb-ı Ömereyn'dir.

Ve semâda olan iki vezîrin biri Cebrâil ve biri Mîkâil'dir. Zîrâ, Cebrâil gıdâ-i rûh olan amelî hâmil ve Mikâil kıvâm-ı cism olan rızka müvekkeldir. Sûret ve ma'nâ-i âlem ise bu iki ma'nâya muhtâçtır. Pes, ol vücûd ki muhîdi'l-küll olan zât-ı bârînin tecellîsine mazhar ola. Onun ihâta ve hükm-i saltanatı nicedir kıyâs oluna. Zâhirde ba'zı ümûrda tasarruf ve teshîr göstermediği liecli'l-maslaha idi. Meselâ da'vet-i Süleymâniyye binâ-'i iblîsi sârîye-i mescide rabt etmedi. Ma'a-hâzâ ondan mütemekkin idi. Ve alâ-hâzâ sâiru'l-ahvâl ve ol delâlet-i senâ bes değil midir ki: لِيْ مَعَ اللّٰهِ وَقْتُ لَا يَسْعٰنِيْ فِيْهِ مَلَكٌ مُّقْرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ [Benim Allah'la bir vaktim vardır ki, o vakitte bana ne mukarreb bir melek ve ne de gönderilmiş bir nebî hiçbirini yavaşamaz.]⁴¹⁰ buyurdular. Ve hâkim-i dünyâ olan Süleymân'ı ve emsâlini geride alıkoydular. Ve bu sırr-ı ilâhî ashâbının havâssına dahî sârî olup: وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (Vakıa, 56/10) [Önde olanlar (var ya), onlar öncüdürler.] vârid oldu. Ve ibtidâ ليْ مَعَ اللّٰهِ وَقْتُ لَا يَسْعٰنِيْ فِيْهِ مَلَكٌ مُّقْرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ [Benim Allah'la bir vaktim vardır ki, o vakitte

⁴⁰⁹ el-Münavî, *Feyzü'l-Kadîr*, II, s. 165

⁴¹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 226 (2159)

bana ne mukarreb bir melek ve ne de gönderilmiş bir nebî hiçbirini yanaşamaz.]⁴¹¹
onlara sâye-endâz oldu. Ve bu sebktan ötürü müsâbaka-i efrâs ettirirler. Ve sâbıklara
zer ve mesbûklara hâllerince ism ve hil'at verirlerdi. Ve müteahhir olan fisküllere
hayr duâ ederlerdi. Zîrâ saâdet ol kîse-i rahmetten çıkan / altın ve gümüşe mâlik [89a]
olanlara ve ol hayr duâyı alanlara el-hâsıl zikr olunan iki ism-i şerîfin sırrı için
Harem-i Nebevî denildi. Ve Haremullah'ta bir amel-i hayr yüz bine ve Harem-i
Nebevî'de yalnız bine bedel oldu. Tâ ki rütbe-i zâhir ve mazharda tefâvüt zâhir ola.
Ma'a-hâzâ bin mutefassıl olıcak yüz bin olur. سرالاشارة فأعرف من العبارة [İbareden
işâretin sırrına ârif ol.]

Nazm:

*Yâ Rasûlallah yüziin bedr ve öziin sadr-ı cihân
Şark ve garbı devr eder nûrunla mihr-i âsumân
Sen ne sultânsın yüziin görse gedâlar şâh olur
Devlet-i uzmâ bulurlar bekleyenler âsitân
Gamzeni kılсан havâle düşman olur bertaraf
Rûy-i dil göstersen eyler 'îd-i ekber dostân
Sofra-i cûd ve sehânı hân-ı yağmadır gören
Feyz-i ihsânın bulan bulur hayât-ı câvidân
Çeşme-i kevser-i lebindir menba'-ı rahmet dilin
Cennet ve hûrî cemâlin seyreder bî-imtinân
Şeyh İsmâîl Hakkı pîr olup kaldı zebûn
Kör olur sen dest-gîri ola vallahi cüvân*

Ve harem-i Süleymân olan Mescid-i Aksâ ism-i kuddûse ve sübbûha
mazhardır. Zîrâ nüfûs-i kudsiyye arz-ı mukaddesede ve husûsan Kudüs-i Şerîf'te
sâkin olmalarıyla zâhir ve bâtın takdîs ve tenzîhe olunmuştur. Ve uluvv-i şânından
ötürü orada bir amel Haremeyn'den mâ-'adâ olan mevâzi'de sudûr eden beş yüz
amele bedeldir. Zîrâ, sûret-i dünyâ beş yüz yıllık mesâfedir ki Hazret-i Süleymân onu
zabt eylemiştir. Ma'nâsıyla bin ve hakâiki ile yüz bin olur. Ya'nî Allah Teâlâ icmâl-i
dünyâyı tafsîl ve sırr-ı ihtisârınî sûrete getirip tatvîl eylese yüz bin yıllık mesâfe olur.

⁴¹¹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 226 (2159)

Velakin sûret-i medd ve tevsî' âhirete kalmıştır. Eğerçi ki maâbed ve mesâcid ve emsâlinde mâ-'adâsî dūzaha matrûhtur. Ve yevm-i kıyâmette medd-i arz mensûstur. / Pes, onun ki bu dünyâda sahrâsî ola. Ve mütekebbirân rekz-i dâbbe-i nefis ve hevâ [89b] eyleye, orada yeri semmi'l-hıyât olur. Ve onun ki yeri dâr ise de kalbî vâsi'dir. Arsa-gâh-ı haşr ona sahrâ-i bî-nihâye olur.

Nazm:

*Sığmayan sağığında sahrâya
Ölecek kabir içinde nitse gerek
Çıkıp âhir bu güneş dünyâdan
Menzilin sicn-i dūzah etse gerek*

Ve Dimeşgi'ş-Şâm esmâ-i isnâ aşere mazhardır. Zîrâ, matla'-ı süreyyâdır ki mahall-i kevndir. Onun için her cihetten mebd-i kesrettir. Ve süreyyâ gerçi zâhirde âltı ve yedidir, velakin fi'l-hakîka on ikidir. Yedincisi Sühâ gibi bir hafî sitâredir ki tâife-i Arap onunla hiddet-i ebsârı imtihan ederler. Ve bâkî beş aded yıldızı Rasûlüllah'ın çeşm-i dūrbînlerinden gayrı görmemiş ve hiç pertev-nûr dîde îr görmemiştir. Ve ol on iki aded esmâ-i ilahiyye bu defter-i ma'rifet ve Tuhfe-i Recebiyye'de derc olunan isimlerdir. Ve bunlardan mâ-'adâ on iki esmâ-i külliye dahî vardır ki bu mahalde zikr olunmaz. Ve bu iki türlü esmâ usûl-i esmâdır ki ahvâl-i enfüs ve âfâk onların üzerine mebnîdir.

Nazm:

*Bilmeyen sûfî ilm-i esmâyı
Nice bilse gerek müsemâyı
Bu durur bâb-ı hazrete miftâh
Bu âçar sırrı her muammâyı*

Ve zikr olunan mazhariyyet i'tibârıyla ahrâm-ı sülûsten sonra mukaddimü'l-bilâd Dimeşgi'ş-Şâm'dır. Velakin mazhariyyetten fi'l-hakîka maksûd olan sırr Hatmü'l-Evliyâ'dır ki ehvâ rûh-i mukaddesine Şâm sünbül-zâr ve heykel-i âlem-i bend bedenine mezâr olmuştur.

Nazm:

*Şâm rûze mukâbil olsa değer
Şem‘-i rûşen değil mi şeyh meğer
Hâk dergâhını götürse ele
Mâye eylerdi kârına zer-ger*

Ve Bağdât ism-i Zâhire mahsûstur, zîrâ a‘zam-ı bilâd-ı şarktır. Ve havârik-i âdât-i ricâlin zuhûru orada etemdir.

Nazm:

*Bîşe-zârında onun çok şîr var
Sâha-i sadrında bunca er yâtar /
Pâyî kov meşyen ale‘l-vech eyle seyr
Hânının zîrinde zîrâ ser yâtûr*

[90a]

Ve Mısır ism-i Bâtın mazharıdır, zîrâ garbîdir. Ve gurûb şemsin zuhûrundan batınıdır. Bu sebebtendir ki Hatmü‘l-Evliyâ Mağrib’ten Şâm’a hicret eyledi, ta ki bâtın olan sırr-ı hatmiyyet zuhûra gele. Ve ol zuhûr tekrâr Şâm’da batûna gitti. Zîrâ, şeyh Şâm’da âsûde olmakla Ebu‘l-Beşer’den ol gâyete erince olan zuhûrât batûna râci‘ olup ism-i Zâhir için eser-i kalîl kaldı. Fe-a‘rif cidden. Ve Mısır mahall-i gurûp iken yine ekser evliyâsı şurûka meyl edip izhâr-ı tasarrufât etmişlerdir. Zîrâ, zuhûrda sırr-ı batûn olduğu gibi batûnda dahî sırr-ı zuhûr vardır.

Nazm:

*Câvîd sâmma hâne-i sipenci kendîne
Dünyâ evine giymeye misâfir gele gider
Heyhât neylesen gerek iş bu gurûrla
Bu vaz‘-ı gafleti mededullah için gider*

Ve Konya ism-i Kâdire mazhardır. Zîrâ, Benî İsrâîl tîhte iken menn ve selvâ âlem-i kudretten nüzûl ederdi. Ve menn âlem-i minnetten olan feyzdir ki ilm-i zevkîdir. Ve selvâ tesliye-i derûn eden nüzûl-i ilahîdir. Ve medîne-i Konya’da âsûde

olan Hatmu'l-Evliyâzâde şeyh Sadreddîn⁴¹² hazretlerine i'tâ olunan kudret-i ilmiye ve zevkiyye ve tecelliyât-ı zâtiye ve sıfâtıyye ve nezelât-ı ilahiyye Hatm'den sonra hiçbir veliye maktûr olmamıştır. Onun için bi'l-ittifâk şeyh-ı meşâyihî'd-dünyâdır. Ve ahvâl-i külliyesi tasnîfâtından ma'lûmdur.

Nazm:

Velvele saldı halkı inletti
İlmini evliyâya dinletti
Oldu şâkird-i ders-i âllâme
Hôca Tûsî'ye kadrin ânlattı

Ve cezâire-i Kıbrıs ism-i Muhîta mazhardır. Zîrâ, her cânibin bahri'-ş-Şâm olan Hatmu'l-Evliyâ'nın feyzî ihâta eylemiştir. Zîrâ, kal'a-i Mâgûsa'da emîri'l-mü'minîni'l-muhakkikîn / şeyh seyyid Fazlî-i İlâhî⁴¹³ medfûndur ki şeyh [90b] Sadreddîn'den sonra lâ-nazîrdir. Nitekim âsârından ve tecelliyât-ı berkiyyesinden lâ-siyyemâ tefsîr-i Fâtîha-i Konevî üzerine tahrîr ettiği şerhten ezvâk-ı külliye ve ihâta-i tâmmesî erbâb-ı basâire rûşendir.

Nazm:

Etti Mevlâ onu mi'mâr-ı dîn
Yeniden kıldı bu dîni ta'mir
Eline aldı livâî'l-hamdi

⁴¹² Muhammed b. İshak Sadreddin Konevî (ö. 673/1274): Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mecdüddin İshak, Selçuklu sarayına yakın elçiliklerde bulunmuş bir ilim ve devlet adamıdır. On bir yaşlarında Malatya'da İbn Arabî ile tanışan Konevi, onunla birlikte Şam'a gitmiş, vefatına kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Daha sonra Konya'ya yerleşmiştir. *Tefsîr-i Fatiha, Mefâtihu'l-Gayb, Şerh-i esmâ-i hüsnâ, Nefât-ı İlâhiye eserlerinden bazılarıdır*. Bkz. Cami, *Nefehâtü'l-Üns*; s. 632-634; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1990, c. I, s. 302

⁴¹³ Atpazârî Osman Fazlı (ö. 1102/1691): İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhidir. Şumnu'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Şumnu'da tamamladıktan sonra Edirne'ye giderek Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisap etti. Buradan Celvetiyye Tarikatının Üsküdar'daki merkez tekkesine gitti. Devlet ricaliyle arası açıldığından sürgünlere maruz kaldı. En son Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Magosa'ya sürülen Osman Fazlı İlâhî burada vefat etti. Daha sonraki yıllarda türbesinin yanına Kutup Osman Tekkesi inşa edildi. *el-Lâihâtü'l-berkiyyât* adlı eseri İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ruhû'l-Beyân* tefsîrinin temel kaynaklarından biridir. *Mir'âtü esrârî'l-irfân* adlı eseri Sadreddin Konevî'nin *Tefsîr-i Fatiha* adlı eserinin yaptığı hâşiyedir. Bkz. Sakıp Yıldız, "Atpazârî Osman Fazlı", *DİA*, IV

Cünd-i ervâha odur şimdi emir

Ve belde-i Bursâ Mâlike'l-Mülki ve'l-Celâli ve'l-ikrâm isimlerine mazhardır. Zîrâ, cedd-i mülûk-i Osmâniye olan Osmân Gâzî ve evlâdından serîr-i mülke cülûs eden beş aded pâdişâh-ı zî-şâne dahî orada mütvârî duhân olmuşlardır. Ve celâlet-i zâhireden mâ-'adâ ikrâm-ı ilâhî vâki' olup nice kümmel-i evliyâ vücûd bulmuş ve seccâde-i irşâda câlis olmuşdur. Ezcümle şeyh Muhammed Üftâde'dir ki Üsküdâr'da müsterîh olan şeyh Mahmûd Hüdâyî onun halîfesidir. Ve ikisi dahî şöret-yâb-ı âlem ve memdûh-i hakikat-i şinâsân-ı benî âdemdir.

Nazm:

Ne Üftâde belki onunla kıyâm

Ederdi nice düşmüş ve hâk-sâr

Onunla bulundu kıvâm-ı vücûd

Onunla bilendi yemîn u yesâr

Ve şehir-i Edirne mazhar-ı ism-i Hafîz'dir. Zîrâ, kadîmden dâru's-saltane olmakla hudûd-i İslâmî muhâfaza için bir sedd-i metîn belki hâlâ serhaddîndir. Zîrâ, bin yüz otuzda sırr-ı ğalak vâki' olup muğlak işler zuhûr eyledi. *أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ* (Ra'd, 13/41) [Görmüyorlar mı ki, biz yeri etrafından eksiltip duruyoruz.] sırrı vücûd buldu. *قَالَ تَعَالَى تُوْتِي الْمَلِكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمَلِكَ مِمَّنْ تَشَاءُ* (Âl-i İmran, 3/26) [Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de onu çeker alırsın.]. Ve nez'-i mülk bi-hasbi'l-gâlib cünûdla olur. Nitekim Şâm'dan mülûk-i Ümeyye ve Bağdâd'dan Hulefâ-i Abbâsiyye ref' olundu. *قَالَ تَعَالَى وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ* (Müddessir, 74/31) [Rabbinin ordularını ancak Rabbin bilir.]. Velakin bu makâma tefekkür sığmaz. Evceb olan teslîm ve sükût ve tevekkül-i hayy lâ-yemût etmektir. Vallahu'l-gâbizu'l-bâsit. / Ve şehri Edirne'de dahî ba'zı enfâs-ı kudsiyye ve nüfûs-i [91a] ünsiyye zuhûr etmiştir. Velakin kuvvette bâlâda mezkûr olanlar kadar meşhûr yoktur. Bu cihetten te'hîr olundu.

Nazm:

Gül-i sür-huyyla bir mi lâle-i bağ

*Biri hande birinin kalbi dağ
Haymeler kim koruyor sahrada
Kande har-gâh-ı velî kande otağ*

Ve İstânbûl ism-i Câmia mazhardır, zîrâ dâru's-saltanattır. Ve sultân-ı Rûmun esmâsı şürefâ-i Mekke'den ve gayrîden ecma'dır. Eğerçi ki الأئمة من قريش [İmamlar Kureyş'tendir.]⁴¹⁴ vefkince şürefâ-i mezkûr teşrîf olunmuşlardır. Fe-emmâ Mekke haremullah olmakla âlem-i zâta dâldır. Ve zâtın kuvvetî sıfâtladır. Onun için sıbyânda za'f-ı küllî vardır. Zîrâ, mertebe-i sıfât bulmuştur. Ve emrâz zuhûrunda ale'l-fevr münfa'îl olup bahâr-ı vücûdları muntafî olur ve asıllarına rücû' ederler. Bu sebepten şerîf-i Mekke bi-nefs zabt-ı memâlikten âcizdir. Zîrâ, makâm-ı sırdadır. Nitekim Medîne makâm-ı rûhtur. Ve İstânbûl makâm-ı kalbtir ki a'zâ ve kuvâyê kuvvet kalbten sârî olduğu etrâf-ı memâliğe dahî metânet sultân-ı rûmdan hâsıl olur. Zîrâ, ism-i a'zam ve devleti ecmai'd-düveldir ve zamân-ı mehdîye muttasıl olsa gerektir. Ve İstânbûl dahî kalbi'l-memâlik ve kuvveti'l-bilâddır. Pes, sultân-ı rûmun İstânbûl'da istikrârı şerîf-i Mekke'yi ve ibâdullahı müeyyed ve mukavvîdir. Ve Rasûlüllah sallallahu aleyhi vesellem kalbu'l-enbiyâdır. Ve da'vet ve irşâdı dahî kimine makâm-ı rûhtan ve kimine makâm-ı kalbtendir, onun için icâbet ettiler. Eğer şöyle ki, Hazret-i Nûh'un gibi makâm-ı sırdan olaydı kimse icâbet etmezdi veyahud ekall-i kalîl icâbet ederdi. Zîrâ, makâm-ı sır makâm-ı tenzîhdır ki âlem-i vücûba nâzırdır. Ve makâm-ı rûh ve kalb âlem-i imkâna dâirdir. Pes, teşbîh ve tenzîhi mürâât etmekte fâyide bisyârdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: *وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* (Şura, 42/11) [O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir ve görür.]. Zîrâ semi' ve basar nu'ût-i kevnîyedendir. /

[91b]

Ve sultân-ı rûm ism-i Rahmân'ın sûretine mazhardır. Zîrâ, cemî'-i merâtib-i kevnîyye ondan taksîm olunur, şerâfet ve nekâbet ve fetvâ ve kazâ ve imâret ve sâirler gibi. Ve onun yedi aded vezîri vardır ki vüzerâ-i kubbe derler. Vüzerâ-i mehdî mukâbelesinde vaz' olunmuştur ki Ashâb-ı Kehf'tir, zîrâ Ashâb-ı Kehf yedidir. Onun için mehdî dünyâda ba'de'l-hurûç yedi sene muammer olur. Ve eğer iki vezîr-i rûhânî dahî i'tibâr olunursa mecmû'-i müddet-i hayât on olur. Îsâ'nın aleyhissellem

⁴¹⁴ Buharî, Ahkâm 2; Müslim, İmâre 4, 8-9

ise müddet-i hayâtı kırk senedir. Pes, âlem-i mülkte ömr-i tabîsî yetmiş üç olur. Ve âlem-i melekûtte bekâsı i'tibâriyle iki bin seneye karîb olur. Ve Mehdî ilhâm-ı Hakk için vezîr-i rûhânîye muhtâç olduğu gibi her sultân dahî muhtâçtır. Ve Mehdînin vezîr-i rûhânîsi beşerden ve sultânın melektendir. Velakin hulefâda hicâb-ı cismânî olmadığından ilkâât-ı rûhâniyyeyi telakkî ederler ve onunla amel kırlarlar. Ve vesvese-i şeytân ve hareket-i nefsâniyyeden halâs olurlar. Fe-emmâ selâtîn böyle değildir. Zîrâ, semâvâtta onlar için müvekkel olan melâike dâimâ gerçi onlara ilkâ-i Hakk ederler. Velakin galebe-i hacb-i cismâniyyeden nâşî bi-hasbî'l-gâlib ahz ve amel edemezler. Böyle iken yine onların hakkında denilmiştir ki: اربابُ الدُّولِ ملهُمون [Devlet ricâline ilhâm olunur.]. Ya'nî selâtîn ve vükelâ külliyyet-i esmâ ve cem'iyet-i melâikeden ötürü ilhâmıla amel ederler. Ve ne kadar gaflet üzerine olsalar yine hatâlarından sevâbları çoktur eğer garaz ve niyetleri hayra ve hıdmet-i ibâdullah ise. Ve illâ mel'abe-i şeytân olurlar, ekser-i mülûk-i Benî Ümeyye ve emsâli gibi.

Ve Hakk Teâlâ sultâna hayır murâd etse hayırlı vezîr verir. Tâ ki onun hüsn-i tedbîri ile kıvâm-ı âlem hâsıl olur. Şer murâd etse dahî ona göredir. / Ve hayır sûret- [92a] i rızâsî ve şer sûret-i gazabîdir. Ve sultâna lâzımdır ki eyâlât için aslah vükelâyî ihtiyâr eyleye. Tâ ki hayâtından masûn ola. Bu fakîr Hakkı Dîmeşkî'ş-Şâm'a kudûm ettiğimde bîn yüz yirmi dokuz senesi idi. Bir gece âlem-i misâlde gördüm ki bir kimse bir dâire ortasında oturup tevâbi'yle taâm yerler. Ve ol dâirenin çevresinde asker-i sultândan bir âlây durup muhâfaza ederler. Ne haldir dedikte cevap verdiler ki: “Bu dâireye vâ'dî'l-mekr derler. Ve bu ortada oturan kimse ki Şâm'ın ba'zı ümûruna mutasarrıftır. Ziyâde mekkâr ve şeytândır. Pes, bu dâireyi muhâfaza ederiz. Tâ ki bir derd-mend gelip bu mekkârın dâmına bend olmaya.” dediler. Ve ol asker fi'l-hakîka cünûd-i ervâh idi. Ve ol mekkâr bu fakîrin ma'lûmu bir zındıktır. Velakin bu mahalde ismi tasrîh olunmaz. Eğer vâlî-i Şâm onu bilseydi belki katl ederdi. Velakin bu âlem-i ibtilâdır ki bunda şeyâtînu'l-ins ve'l-cinn mü'minler üzerine havâledir. [Şerlerinden Allah'a نعوذ بالله تعالى من شرورهم ونسأله ان يرد كيدهم في نحورهم] Ve yine ol eyyâmda ehl-i Şâm'dan bir müteayyin kimseyi gördüm. Beni gördükte idbâr eyledi. Bildim ki yüzü kıbleden munhariftir. Onun dahî ismini bu mevzu'da zikr etmek

olmaz. Zîrâ, keşf-i setrle fezâhat zuhûr eder. Ve erbâb-ı hevâ meyânında nâire-i hased ve adâvet alevlenip hevâ-gîr olur.

Nazm:

Aceb mekr-i ilâhîdir cihanda
Ki insana müvekkeldir şeyâtîn
Kimi anber satar za'mınca kendin
Velî tartılrsa tutmaz kıymet-i tîn

Ve vezîr-i a'zam Vekîl ismine mazhardır ki şerefi şeref-i sultâna karîftir. Ahvâl-i mufassalası vardır ki bu tuhfeye sığmâz. Ve Rûm ve Anâdolu emîri'l-ümerâsî Kaviyy ve Metîn isimlerin mazharı olup sultâna cenâhayn olmuşlardır. Ve müftî Alîm ismine mazhardır. Ve şeyhu's-sultân dahî bu isme mazhardır. / [92b]

Velakin müftî sûret-i isme şâdındır ki fetvâ ile mukayyettir. Vakâ'i ve havâdise cevap ise sûret-i şer'dir. Ve şeyh hakikat-i isme hâdimdir ki takvâ ile mukayyettir. Ya'nî ism-i mezkûrdan sultânın bâtına mutaallakı olan hâline hidmet eder. Zîrâ, ilm-i şerîat sadrın ve ilm-i hakikat kalbin hâlidir. Ve eserde gelir: استفت قلبك [Kalbine danış.]⁴¹⁵ Ya'nî kalb-i insan müftûdir ki cevâb-ı hâdiseyi ve eğer zâhir ve eğer bâtın müftî-i hakîkiden istifâde eder. Nitekim Kur'ân'da gelir: قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ (Nisa, 4/127) [De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor.]. Ve hadîste gelir: دَعِ مَا يَرِيْبُكَ اِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ [Seni şüphelendirenleri bırak, şüphelendirmeyenlere yönel.]⁴¹⁶ Ya'nî maznûn ve meşkûkû müteyakkin ve muhakkika terk etmelidir. Eğerçi ehl-i zâhir ve erbâb-ı fetvâ demişlerdir ki: لكن التقوي فوق امر الفتوي [Yakîn şüphe ile zâil olmaz. Takva fetvânın üzerindedir.]. Ve bu a'sârda şeyhu's-sultân yoktur, olan dahî hoca nâminadır. Velakin bî-rûh beden olmadığı gibi bi-lâ-şeyh dahî sultân olmaz. Ve sultân rûh olsa da şeyh rûhu'r-rûhtur. Ve Cüneyd-i Bağdâdî'den⁴¹⁷

⁴¹⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 136 (345)

⁴¹⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 489 (1307)

⁴¹⁷ Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavarîrî el-Bağdâdî (ö.297/909): İlk devir sûfilerinin önde gelenlerindendir. Bağdat'ta doğup orada yaşamış, küçük yaşta tahsile başlamış, Ebû Ali el-Hasan b. Arefe başta olmak üzere bazı âlimlerden hadis dinlemiş, dayısı Serî es-Sakatî gibi sûfilerin sohbetinde bulunmuştur. Tasavvufun yanında şer'î ilimlere vakıf olduğundan dolayı "Tâvûsu'l-ulemâ" ve "Seyyidü't-tâife" gibi ünvanlarla anılmıştır. Sûfî tabakat kitaplarından önemli

ve Ebû Yezîd Bestâmî'den -kaddesallahu sırrahuma- vârid olmuştur ki: من لم يكن له [Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.]⁴¹⁸ Ve ba'zı elfâzda şeyh yerine üstâz dahî düşmüştür. İkisi dahî maâlde birdir. Maksûd irşâda kâdir olan şeyhdir, yoksa ehl-i sûret değil.

Nazm:

*Sûreti ko ey gönül ma'nâyı gör
Katreysi terk eyleyip deryâyı gör
Zât-ı Bârî kandedir dersen eğer
Her arada onu var ârâyı gör
Suda bakma aksine herkes O'nun
Gökte hurşîd-i cihân-arayı gör
Âlem-i gayb ve şehâdet bir değil
Ko burayı ey gönül orayı gör
Hârdır bu âlem-i sûret hemân
Bağ-ı ma'nîde gel ra'nâyı gör
Hırka-i tecrîde gir Hakkı yürü
Halkı ko Mevlâ-yı bî-hemtâyı gör*

Ve sadreyn zikr olunan iki emîru'l-ümerâ' mukâbelesindedir. / Onun için [93a] müsennâdır. Ve bunlar kâzî ve hâkim isimlerine mazharlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ (Yunus, 10/93) [Şüphe yok ki, Rabbin aralarında hüküm verecektir.], يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ (Bakara, 2/113) [Allah, aralarında hüküm verecektir.]. Bunlar dahî ism-i sultânın fîrûundandır. Ve meşâyih-i tarîkat buyurmuşlardır ki: “İrşâd-ı selâtîn ism-i hâkimi telkîn iledir.” Ya'nî hâkim-i mutlak Allah Teâlâ'dır. Ve pâdişâh ve sâir ve vükelâ bu isme meşgûl olsalar hakkla ve adlle hükme muvâfık olurlar. Ve Hatmü'l-Evliyâ buyurmuşlardır ki: “Mağrib'te bir ümmî muhtesib var idi ki bütün gün şehri devr eder ve akşâm oldukça vâki' olan hükümâtını ulemâyâ arz ederdi. Ve cümlesi şer'a mutâbık çıkardı. Zîrâ, niyeti hâlis ve hâkim-i hakîkîye intisâbı kavî idi.

bir yer tutan Cüneyd'e bütün tarîkat mensubları büyük bir veli nazarıyla bakmışlardır. Cüneyd-i Bağdâdî 297/909 yılında vefat etmiştir. Bkz. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, VIII

⁴¹⁸ Bu söz için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 483

Pes, ümmîliği zarar vermedi. Zîrâ, mualllem min indillâh idi. Pes, hâkim âlim ve ehl-i hakk olsa tevîk dahî etem olur.

Nazm:

Garazın Hakk ise Hakk'tan bulasın

Gerçek ümmî isen âlim olasın

Kûze-i âb gibi küçük iken

Havz-veş feyz-i Hakk'la dolasın

Beğim bu bir icmâldir ki bundan tafsîline intikâl edesin. Ve im'ân eylesin ki mülûk ve vüzerâ ve vükelâ esmâ-i külliye-i ilahiyye tahtındadır, nakîbu'l-eşrâftan mâadâsı. Zîrâ, nakîb ism-i kevnî olan Muhammed ismiyle zâhir olmuştur. Zîrâ, sûret-i Hâşimiye sûret-i Muhammediyye'dir. Ve bunların cümlesi hakâik-i ilahiyye ve kevnîye ile mütehakkak iken ekserî bilmeyip ümûr-i hayâliyye içinde kalmıştır. Ve bu hayâlden halâs olmakla dahî himmetleri yoktur. Nitekim hadîste gelir: *الناس نيام فاذا ماتوا انتيقظوا* [İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar.]⁴¹⁹ Ve duâda vârid olmuştur *اللهم ارناالحق حقاً وارزقنااتباع وارناالباطل باطلا وارزقنااجتنابه* [Allahım! Bize Hakkı hak olarak göster ve bizi ona tabi olmakla rızıklandır; bâtılı da bâtıl olarak göster ve bizi ondan sakınmakla rızıklandır.]⁴²⁰ Hakktan murâd ism-i Hâdî tahtında olan ahkâm ve bâtıldan murâd ism-i Muzıll tahtında olan ahvâldir. A'mâ ve a'ver ve ahvel olan Hakkı bâtıl sanır. Ve bâtıla Hakk'tır deyû dayanır. Pes, Hudâ'den hüdâye muhtâçtır tâ ki kehl-i tevîkle dîdeler rûşen ola. Ve eşyâ alâ-mâ-hiye aleyhi zuhûr bula. /

[93b]

Nazm:

Ey gönül derviş isen âlemde sultansın yürü

Hırka-i tecrîd içinde özge hâkansın yürü

Hasr u ma'nâ olup tuttun hakâik mülkünü

Bir güzîde fâiku'l-akrân devrânısın yürü

Bir elinde hâme-i küsûr küşây-ı ma'rifet

⁴¹⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 414 (2795), el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, IV, 258 (5231)

⁴²⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. II, s. 369

Bir elinle hâfız-ı Kur'ân-ı zî-şânsın yürü
Bakma mâl u mülke tâc u tahta rağbet eyleme
Çünkü bugün dâd-ı Hak'tan ehl-i irfânsın yürü
Düldül-i himmet süvâr ol Hakkıyâ gir merd isen
Kim hakikat âzîm dergâh-ı rahmânsın yürü

Ve bu makâma müteallik ba'zı tefâsîl dahî vardır ki ism-i ahîrde gelir, inşâallahu teâlâ. Eğerçi ki ilme nihâyet yok ve belki bir katrenin tafsîli deryâdan çoktur. Ve Kur'ân'da gelir: *فَلَوْ كَانَ الْبَحْرُ نَافِدًا الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَذَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا* (Kehf, 18/109) [De ki: “Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz muhakkak tükenecekti, bir mislini daha yardımcı getirsek bile.”]. Ve yine tenzilde gelir: *وَلَوْ أَنَّ فِي الْأَرْضِ مِنَ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ* (Lokman, 31/27) [Eğer yeryüzündeki ağaçlar hep kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz daha kendisine destek olduğu halde mürekkep olsa, yine de Allah'ın kelimeleri yazmakla tükenmez.]. Ve kelimâtullahtan murâd ma'lûmât ve maktûrât-ı ilahiyyedir. Zîrâ, eğerçi ecsâm-ı mütenâhiyedir.

Velakinnellaha teâlâ ilâ mâ-yetenâhî halk etmeğe kâdirdir ve mâ lâ-yetenâhî olan eşyâyı ilm-i gayr-ı mütenâhîsî muhîddir. Nitekim dünyâda kelimâtullah ki kütüb-i ilahiyyedir. Gerçi bi-hasbî'l-aded yüzdörttür. Velakin esrârını tahrîr etmekten ârifler âcizlerdir. Ve kezâlik kelimât-ı câmia'-i esmâ ve kelimât-ı tâmmе-i müsemmeyât. Zîrâ, esmâ dahî doksan dokuz veyahud bindir. Velakin kanî kalem-i cevâd ve hâme-i rehvâr ki meyâdin-i esrârı kat' ve bu edâ-i hakâiki tayy eyleye. Ve müsemmeyât ki ervâh-ı külliyyedir. Onların esrârı dahî dâire-i ihâtadan bîrûndur. Hattâ demişlerdir ki insan-ı kâmil cennete duhûl ettiği zamânda kendi hasb ve isti'dâdı / ile duhûl etmek lâzım gelse yâlnız biri sekiz cennete sığmaz, ya sâirlerin [94a] hâlî nice ola ve nereye gencâyış bulalar. Pes, bunların vüs'atları âlem-i ma'nîdedir. Eğerçi arz-ı cennet dahî arz-ı dünyâyâ göre vüs'atta akl ve fikirden hâriçtir, zîrâ, âlem-i melekûtendir. Ve âlem-i mülk âlem-i melekût yanında bir sahrâ-yı vâsi'a ortasında kurulmuş küçük hayme denlû bile değildir. Ve dünyâda halkın ahkâmı ve

ahvâli yüzünden inhirâfı muzâyaka-i ilm ve cehâlâtandır. Eğer perde-i cehl mürtefi‘ olup rûy-ı ilm-i sahîh kendini gösterse hiçbir sâlik amel yolundan kalmazdı.

Nazm:

*İlm-i Hakk’a kıl nazar ko ilmini irfânını
Şem‘a-i ilm-i ilahîden uyar var cânını
Yu vücûdun kâresini tâ ki yüzün ak ola
Düş fenâ deryasına alsın senin her yânını
Dil boşalmazsa sivâdan feyz-i Hakk’tan dolmaya
Cânı bezl eyle bu yolda bulasın cânânını
Geldi geçti demlerin hiç almadın Hakk’tan nefes
Erdi gün vakt-i gurûba bilmedin devrânını
Hakkıyâ Hakk’tan meded-hâh ol ki katresin bahr ola
Lü’lü-i irfânla pür eyleye ummânını
Vallahü Teâlâ alâ külli şey’in kadîr*

EL-İSMÜ’L-HÂDÎ ‘AŞER VE’S-SÂNÎ ‘AŞER: EL-MÜDEBBİR, EL-MUFASSIL

Bu iki ism-i celîlin dahî bir mevzi‘de irâd olunduğu biribirlerine ittisâli olduğu içindir. Tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar etmektir. Tedebbür dahî böyledir. Ve tedebbür tefekküre karîbtir. Velakin tedebbür ile tefekkürün meyânında fark budur ki tefekkür diliyle, nazar tarîkiyle olan tasarruf-ı kalbtir. Ve buradandır ki müdebber derler, bâ-i muvahhidenin fethiyle. Zîrâ, mevttten sonra olan muharrerdir. Ya‘nî abdine **اذا مِتُّ فانت حرٌّ** [Öldüğünde hürsün.] dese itk ve tahrîri mevtine muallak olmuş olur. Ve Kur‘ân‘da gelir: **يُذَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ** (Secde, 32/5) [O, gökten yere, (yukarıdan aşağıya) işleri düzenler.]. Ulemâ dediler ki Hakk Teâlâ‘ya göre tedbîr, takdîr ve tehyie esbâb-ı âlemdir. /

[94b]

Ve üç aded mertebe-i ilahiyye vardır ki birine mertebe-i ahadiyyet ve birine mertebe-i vâhidiyyet ve birine mertebe-i cem‘ ey el-cem‘ beyne‘l-mertebeteyn

derler. Ve mertebe-i ahadiyyet emr-i ilahînin vürûdu mertebesîdir. Ya'nî o bir mertebedir ki emr ve şe'n-i ilahî ibtidâ oradan bürûz eder. Ve mertebe-i vâhidiyyet ol şe'n ve emrin taksîm-i mertebesidir. Ve mertebe-i cem' mertebe-i tedbîrdir. Tefekkür eyle ki bir sevât ya'nî bir çekirdek ahadiyyeti cihetinden tefassul kabul etmez. Çünkü arza defn oluna bittikte ondan ibtidâ iki yaprak zuhûr eder ki biri zâta delâlet eder ki ahadiyyettir. Ve biri dahî sıfâta delâlet eder ki vâhidiyyettir. Kaçan ki mürûr-i eyyâmla müşetted ve mümetted ol beden-i şecere zuhûr eder ki ona sâk derler. Ve şecerenin ağsân ve fûrûu oradan mütefassal olup gâyetinde meyve hâsıl olur. Pes, asl-ı şecereden beden-i şecere ve asl ve bedeninin ictimâından fûrû' ve semere zuhûr eder. Ve ikisinin ictimâi i'tibâr olunmak sûret-i tedbîrdir. Bu sebeptendir ki Kur'ân'da besmelede üç isim tertîb olundu ki biri lafzatullah ve biri Rahman ve biri Rahîm'dir. Velakin bâlâda ma'lûm oldu ki ismullah ile ism-i Rahman birdir. Şu kadar vardır ki, ismullah mertebeye delâlet etmekle ism-i Rahman üzerine o kadar ziyâdeliği vardır. Pes, ikisi dahî mertebe-i ahadiyyete nâzırdır. Ve ism-i Rahîm mertebe-i vâhidiyyete göredir. Ve ism-i Müdebbir mertebe-i cem'a göredir.

Buradandır ki pâdişâh vezîr ve vezîr dahî kethudâ ittihâz edip üç aded olurlar. Ve vezîr gerçi Müdebbir ismine mazhardır. Velakin ol tedbîrin tafsîlî kethudâ yüzünden zuhûr eder. Zîrâ, bi'l-fi'l tafsîle mübâşir olan odur. Ve şol mahalde ki bir reîs ve bir kethudâ vardır, orada kethudâ vezîr yerinedir. Onun için ümûr-i hafîyye onunla müşâvere olunur. Ve mübâşeret-i ümûr-i cüz'îyye ona tefvîz kılınır. Bu sebepten pâdişâhân ve rüesâ ümûr-i külliyyeden mâ-adâsına tasaddî etmezler, / zîrâ, mertebelerine muhâlifdir. Ve bu ma'nânın mertebe-i âfâkta bir nazîri [95a] dahî budur ki emr-i ilahî arştan kürsîye ve kürsîden dahî semâ-i dünyâyâ nüzûl eder. Nitekim Kur'ân'ı zî-şân leyle-i Kadir'de cümleten vâhideten felek-i kamerde beyti'l-'izze itlâk olunan mahalle inzâl olundukta oradan yirmi üç senede kalb-i Rasûlullah üzerine tenzîl olundu. Nitekim Kur'ân'da gelir: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ (Şuara, 26/193-194) [(Resulüm!) Onu senin kalbine Rûhu'l-emin (Cebrail) indirdi.]. Ve tafsîli bilmeyip ta'n eden müşriklere cevap verip buyurdu ki: كَذَلِكَ لِنُبَيِّنَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ (Furkan, 25/32) [Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.]. Ya'nî Kur'ân'ın necmen necmen nüzûlî kalbte tesbît içindir. Nitekim hıfz-ı Kur'ân'ı küşûş eden âz âz hıfz

eder. Ve tekrâr etmekle zihninde tesbît ve tersih eyler. Ve tertilde bir fâyide dahî tahfiftir. Zîrâ, teklîf-i İlahî cümleten vâhideten olsa halka ameli sakîl olur. Zîrâ tab‘-i beşerî def‘î olan nesneye tahammül etmez, belki tedrîçle ahz eder.

Nazar eyle semâdan bârân nüzûl eylese sehâb onu garbele eder. Ve melâike yediyle katre katre nüzûl eyler. Eğer def‘î olsa ifsâd-ı fi‘l-arz hâsıl olur. Onun için Hakk Teâlâ vakt-i gazapta seyl-i ‘azîm irsâl eder ve hars ve en‘âm ve emsâlini ihlâk eyler ve hâneleri harâp kılar. Ve erbâb-ı feyze dahî feyz-i İlahî ibtidâ evâil-i matar gibi gelir. Zîrâ, def‘î nâzil olsa tahammül edemeyip meczûb olur. Bu sebeptendir ki şehirlerde ve sokaklarda ba‘zı mecâzîb devr ederler ve ilâç kabul etmezler. Zîrâ, mücâhedeleri sebk etmemiş ve feyz-i ilâhî ile âz âz evvelden müste‘nis olmamış iken def‘î ba‘zı mükâşefât hâsıl olacak sürûrundan şâd-merg olan gibi. Ol dahî galebe-i hâlden meczûb ne kendi nefesine ve ne hûd-gayra fâyidesi olmaz. Onun için iktidâyâ sâlih değillerdir. Eğerçi ki avâmm-ı nâs makâsıd-ı dünyeviyye husûl için râğbet ederler. El-hâsıl arş mazhar-ı ism-i Allahi‘r-Rahman ve kürsî mazhar-ı ism-i Allahi‘r-Rahîm ve semâ-i dünyâ mazhar-ı ism-i Allahi‘l-Müdebbir’dir. /

[95b]

Ve mertebe-i enfüste nazîri sırr ve rûh ve kalbtir. Ya‘nî bir feyz-i ilahî ibtidâ mertebe-i sırdan mertebe-i rûha ve rûhdan dahî mertebe-i kalbe gelir. Pes, kalb ol feyzin mahall-i tedbîr ve tafsîlidir ki oradan esârî kuvâyî ve kuvâden dahî a‘zâyî sârî ve münteşir olur. Zîrâ, وللأرض من كأس الكرام نصيب (Arzın cömertlik kâsesinden bir payı vardır.) fehvâsı üzere heykel-i insandan hiçbir cüz-i zâhir ve bâtın yoktur ki latîfe-i insâniyeden müstefîd olmayalar. Şol ma‘nâdan ki sırr-ı ilahînin latîfe-i insâniyyeye ve onun dahî bâtına ve bâtının dahî zâhire ittisâli vardır. Bu cihetten erbâb-ı hakîkat ما في الدار غيره ديار dediler. Velakin her taayyünün hakîkatini mertebesine göre i‘tibâr ettiler. Nitekim zâhirde kethüdâ vezîr ve vezîr dahî pâdişâh olmaz, velakin hükümde birdir. Zîrâ, birinde taayyün vardır ki pâdişâhdır ve birinde taksîm vardır ki vezîrdir ve birinde tedbîr vardır ki kethudâdır. Ve bu üç ma‘nâ aslında yekpâredir. Şecerenin nevât ve beden ve fûrû‘u yekpâre olduğu gibi. Ve bu takrîrden tedbîrin ma‘nâsı bir hoş lâıy oldu. Zîrâ, tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar olacak âkibet-i emr, meselâ felek-i kamerde zuhûra geldi ve kezalik kalbde vücûd buldu. Ve kezalik kethüdâ yerinden münteşir oldu. Ve arş-ı a‘lâyı Allah Teâlâ şûn-i arziyyenin zuhûruna âlet-i

halk etmiştir. Onun için eflâki ve eflâkte merkûz olan ecrâm-ı neyyireyi ve müvekkel olan nüfûs-i kudsiyye ve ervâh-ı melekiyyeyi halk eyledi. Tâ ki bu vesâid ile bi-hasbi'l-hikmeti'l-bâliġate ümûr-i muġayyibe-i mukaddere mahall-i tedbîre nüzûl eyleye. Ve eġer hayır ve şerdir vakt-i mahsûsta erbâbına tealluk göstere.

Buradandır ki, bir kazâ beyne's-semâ' ve'l-arz birkaç sene devr eder. Çünkü gece veya günü küllü sâat-i muayyenede sâhibine muttasıl olur. / Bu sırrı bilmeyen [96a] onu ol vakitte gaybtan geldi ve ale'l-fevr halk olundu kıyâs eder. Bu zann ise fâsittir. Zîrâ, ol kazâ çoktan âlem-i tedbîre dâhil olmuştur. Şu kadar vardır ki hafî iken âşikâr olur. Nitekim cenîn ya'nî rahm-i mâderde olan bahçe-i insan meselâ üçüncü erbaîne dâhil olup üç şehri istikmâl ettikte ona rûh menfûh olur. Ya'nî onda ta'biye olunan nefs-i ilahî zuhûr bulur, yoksa hâriçten gelmez. Ve bâtın-ı insan-ı kâmile gelen feyz dahî böyledir. Vahy-i İlahî dahî bundan fehm oluna. Ya'nî münzel aleyh olan kalb-i nebevî asılda levh-i mahfûz-i hakîkîdir. Ve levh-i mahfûz dedikleri onun sûretidir. Zîrâ, her ne makûle kemâl ki vardır sırr-ı insana îdâ' olunmuştur. Pes, Cebrâil'in ol vahyi levhten beyti'l-izzeye ve oradan kalb-i Muhammedî üzerine tenzîl ettiġi -ki ona vech-i âm derler- mahzâ teşrîf-i nebevî içindir. Ve illâ onun mahzeni kalb-i nebevîdir. Onun için vakt-i tenzilde kelimât-ı Kur'âniyyeyi telaffuzda isti'câl ederdi. Bunun hâriçte bir misâlî budur ki sultân Süleymân-ı Evvel gününde müftî Ebu's-Suûd sultân-ı mezkûr nâmına tefsîr tahrîr ettikte ol tefsîri zîb ve zînetü ve âlây ile huzûr-i pâdişâha haml ettiler. Ma'a-hâzâ pâdişâh ol tefsîri şîrâze-bend tekmîl olmazdan mukaddem eczâsını görmüş idi. Fe'fhem cidden.

Ve kâmiller dedi ki yevm-i ezel ve yevm-i ebed ve yevm-i hâzır vardır. Yevm-i ezel yevm-i kazâ ve takdîrdir. Ve yevm-i ebed yevm-i rızâ ve tebşîrdir. Ve yevm-i hâzır -ki dünyâdır- yevm-i tedbîr ve teysîrdir. Pes, hayâtta olanlar yevm-i tedbîrdedir. Zîrâ, yevm-i ezelin takdîrleri ile mübtelâ olmaktadır. Ve yevm-i ebed -ki yevm-i âhirettir- vâki' olan akziye-i ilahiyyenin semerâtını tafsîl ve erbâbına îsâl içindir. Pes, âyniye olmadıkça sûret rû-numâ olmadığı gibi yevm-i hâzır dahî vücûd bulmadıkça yevm-i ezelde takdîr ne idiġi bilinmedi. Ve yevm-i ebed dahî vâki' olmadıkça netâic-i / a'mâl yüz göstermez. Ve bu ilâçtan الليلة حُبْلِي [Gece gebedir.] [96b] dahî sırrını doğurdu. Zîrâ leyle fi'l-hakîka leyle-i gaybtır ki hublânın cenîni âlem-i

şühûda gelmedikçe zekûret ve enûsetten sıfatı ne idi ki ma'lûm olmadığı gibi yevm-i hazar dahî halk olunup Âdem arzda istihlâf olunmadıkça sırr-ı ezel sûret bulmadı. Velakin sûret-i amel ma'lûm oldu. Şol cihetten ki Şâri'-i a'zam Kur'ân ve hadiste ifâde kıldı. İşte bu ma'nâ bu'd-i vücûdî'l-ameldir. Fe-emmâ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا (Lokman, 31/34) [Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez.] mûcibince umûr-ı âtiyenin sûreti meşhûd değildir. Zîrâ ğad yevm-i hâzırdan sonra hâzır olur. Ve Kur'ân'da gelir: وَمَا أَذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بَكُمْ (Ahkaf, 46/9) [Bana ve size ne yapılacağını da bilmem.]. Ya'nî şuûn-i âtiye-i cüz'iyeye muktezâ-yı nübüvvetten olmakla nebîye onu bilmek lâzım gelmez. Belki vakt-i zuhûrdan idi ki ma'lûm olur. Ve hâlâ âlem ve âdem ve ef'âl ve ahvâl-i vâkıa ilm-i ilahîde olduğu üzeredir.

Hiçbir nesne yoktur ki ilm-i ilahîye onda zerre kadar muhâlefet ola. Şu kadar vardır ki eşyâ ilimde sâbite ve aynda meşhûdedir. Meselâ bir kimseye Ka'be vasf olursa ilminde sâbit olur. Ve Ka'be'yi görse şühûda gelir. Dünyâ ve âhiret dahî böyledir. Ve bi'l-farz rahm-i mâder ile dünyâ dahî ol vechiledir. Ve herkeste ilm-i yakîn-i mefkûd olduğundan enbiyâ ve verese-i enbiyâ ta'yîn olundu. Tâ ki sikâtın ahabârı ve hucetin zuhûru ile hâl ma'lûm ola. Velakin enbiyâ ve veresede ayne'l-yakîn dahî vardır, zîrâ basîretleri mekşûfedir. Onun için hadiste gelir: اناالذيرالعريان [Ben apaçık bir uyarıcıyım.]⁴²¹ Ve şol kimse ki ehl-i mükâşefenin ahabârını tasdîk eyleye. Tasdîki vesîlesi ile keşfe dahî vâsıl olur. Zîrâ, inkâr dedikleri ma'nâ kalbe mu'zam-ı hicâbtır.

Tefekkür eyle ki, bir kimse dünyâda ya Hızır'a veya kutba mülâkî olsa tasdîki olmayacak onlardan müntefî' olmaz. Ve ba'zı ecânibe / i'tikâdı olsa ondan [97a] bûy-i âşinâ bulur. Ve i'tikâdı üzerine maksûdu husûle gelir. Ma'a-hâzâ i'tikâd ettiği kimse tarîkat ve hakîkattan ecnebîdir. Pes, ecnebîde hâl bu olacak aşinâda hâli nicedir kıyâs oluna. Velakin âşinâ-yı Hakkı bilmekte su'ûbet vardır. Nitekim bâlâda dahî bir miktâr tahrîr olundu, zîrâ mevâzîni vardır. Ve ol mevâzîn ile vezn olunmadıkça hiffet ve sikleti nedir kim bilir ve kadr ve kıymeti nedir kim idrâk eyler.

Ekser nâs kerâmet-i kevniyye semtine meyl eder. Ma'a-hâzâ kerâmet-i ilmiyye ondan akvâdır. Zîrâ, her teshîr sâhibî olan ilm-i ilahîye mâlik olmaz. ذَلِكَ فَضْلٌ

⁴²¹ Buhârî, 5, 6117 (2378); Müslim, Fezâil, 2283 (4, 1788)

اللّٰهُ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ (Mâide, 5/54) [Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir.]. Allah Teâlâ ibâddan ubûdiyyet ister yoksa rubûbiyyet istemez. Zîrâ rubûbiyyet kendi sıfatıdır. Hârik-i âdâtta ise halkı teshîr ve onlara rubûbiyyet sûreti vardır. Onun için kümmeli evliyâ ol bâbı bi'l-küllîye mesdûd etmişler ve terk-i tasarruf edip hacz ve zillet yoluna gitmişlerdir. Hattâ şeyh Abdülkâdiri'l-Ceylânî'nin kuddise sırruh ol bâbta yed-i tûlâsı var idi. İntikâline karîb ondan rucû' eyledi. Ve rûy-i aczî hân-ı fenâyâ kovdu. Ve çok ağladı. Hatmü'l-evliyâ'nın kemâl hâlini gören ol ma'nâyâ gûşe-i basîret ile iltifât etmedi. Ve mekr ve istidrâctır deyû eller gittiği yola gitmedi. Ve kendi yüzünden zan olunan umûr-i hârikanın cümlesi tasarruf-i Hakk idi. Ve makâm-ı ma'rifette kadem-i sıddîk üzerine idi. Sıddîktan ise ma'rifetten gayrı eser belirmedi.

Nazm:

*Gel gönül gel âlem-i kudrette seyrân edelim
Gönlümüz hikmet yüzünden ayn-ı Lokmân edelim
Her tasarruf Hakk'ın iken bu tasavvurlarıdır
Zikr-i Hakk kâfî değil mi gayrı nisyân edelim
Yârla hiç yâr olur mu eyleyen gayra nazar
Var iken Yûsuf nice bir seyr-i Ken'ân edelim
Ten cemâl-i rûha ve rûh oldu sırra âyine
Çeşm-i sırrında nazargâhını rahmân edelim
Hakkıyâ şimdengerî meşhûdun olup vech-i Hakk
Görmeyip hergiz hicâbî seyri her ân edelim /
Hakk'a bak kov gayrı çekme zahmeti*

[97b]

Ve insan rü'yâda üstâz-ı güzeştesin veya gayriyi görüp matlûbu olan mâddenin tarîkine irşâd ve ihtidâ tasarruf-ı ervâhtan olduğu ma'lûm-i ehl-i Hudâ'dır. Nitekim ba'zılar menâmda çeşm-i hayâle meşhûd oldukta: اَيَّ الاعْمَالِ وَجَدْتُمُوهَا فَضْلًا [Size göre en fazîletli amel hangisidir.] deyû suâl ettikte: الرِّضَىٰ وَقَصْرَ الْأَمَلِ [Rızâ ve emeli kısa tutmak.] deyû cevâp verdi.

Nazm:

*Âhir oldu ömr ve erişti kafâdan âh ecel
Kalbten hergiz kesilmez rişte-i tûl-i emel
Gaybtan her demde hâzır-ı baş derler tût kulâk
Var mı bu yolda sana zâd olmağa ilim ve amel*

Ve mervîdir ki sülehâdan birinin kerîmesi mat'ûneten vefât ettikte pederî onu vâkıasında görüp ahvâl-i âhiretten suâl ettikte cevap verdi ki: "Emr-i 'azîm üzerine kudûm ettik. Gerçi her hâle vâkıf olup ilmimiz erdi. Velakin çi fâyide ki amelden mahrûmuz. Vallahi bir tesbîha veya tesbîhattân ve bir rek'at veya rek'attân sahîfe-i amelimde müsbet olmak dünya ve mâ-fihâdan bana hayırlıdır." deyû âh-ı tahassür çekti. Ve lâle gibi derûn-i tâze dâğ âçtı. Ve bir kimseye dahî hâbta suâl olunup hâlin nicedir denildikte: "Çok zahmet çektim, hele âhir halâs oldum." dedi. Tekrâr suâl olunup: *ايّ الاعمال وجدتموها افضل* [Hangi ameli en faziletli buldunuz.] denildikte *البكاء من خشية الله* [Allah korkusundan ağlamak.] dedi.

Nazm:

*Ey gözüüm gel ağlamaktan câmunu hûn-âb kıl
Belki mercânın bu deryâ içre hûn-i nâb kıl
Şöyle vîrân eyle seylâb-ı elemde kendini
Ey gönül âç Hakk'a doğru her yanın bir bâb kıl
Cümle eczâ-i vücûdundan dökülsün yaşlar
Kim arak-rîz olmada çün sîne-i dolâp kıl
Heybet-i Hakk'tan zemîn u âsumân eyler bunâ
İki gözüüm sende iki gözünü mîzâb kıl
Âhir oldu Hakkıyâ ömrün yeter insâfa gel /
Halktan i'râz edip Hakkı sana mihrâb kıl*

[98a]

Bi-hamdillahi Teâlâ Tuhfe-i Recebiyye âhir ve atlas-ı harç gibi ziyâde fâhir oldu. Zîrâ âsâr-ı hikem ve hakâiki hâvî ve esrâr-ı âfâk ve enfüsü muhtevî olup nice rumûz ve işârât serd ve şehir-i Receb gibî hey'etinde ferd oldu. Her kimin ki çeşm-i basîretî rûşen ola hafâyâsına muttali' olur. Ve şûnun ki gülşen-i hakîkati küll-i seyr-i âb-ı feyizle şendir, gül-geştinden ziyâde safâ bulur.

Nazm:

كتاب فيه انواع المعاني
كتاب فيه اسرار المثاني
ولا يدري معانيه الطيفة
سوي من جاوز حدالمباني

[Kendisinde çeşitli anlamlar olan kitaptır
Kendisinde mesânî (Fatihâ)nin sırları olan kitaptır
Manalarının sırrını idrak edemez
Kalıpların sınırını aşandan başka]

Ve bu kitâb-ı celîl Şâm-ı Dîmeşğı’ş-Şâm’da hâre-i bâş bâkî kûlû da Hakkı kûlu eliyle bâşa ermiş. Ve sırrı كُطِيَ السَّجَلِّ (Enbiyâ, 21/104) [...dürer gibi...] üzere evrâkın durmuştur. Ve târih-i ihtîşâm ve zamân-i itmâm ve bu nazımdan müstefâddır ki zikr olunur.

Târîh:

*Meclis-i pâk-i Receb Pâşâ’ya
Vâlî-i âlî-i Dîmeşkı’ş-Şâm
Şeyh Hakkı garîbden olsun
Sad tahiyyât ve hezârân selâm
Pâyesin berter eyleye onun
Derecât-ı dû serâde allâm
Bu kitâbım ola cenâbına
Hâlisâne hediye-i ikrâm
Çünkü encâma erişti tuhfe
Oldu târihi onun hatm-i kelâm*

Ve âhiru da ‘vâhum ani’l-hamdülillahi rabbi’l-âlemîn

1131 fî evâil-i şehri rebû’l-evvel, sallahu alâ sâhib-i mîlâdihi ve alâ âlihi ve külli ehl-i vilâdeh ecmaîn. /

[98b]

*Bu cihân ma'mûr olurdu (.??.)⁴²²
çorabına secâ edesiniz anca dünya düzele
Veriniz mansıbı şâhâ kande ki var hızla
bilmem ne cevab verirsüz Hudâ-yı lem-yezele*

İş bu bin ikiyüz üç senesinde mâh-ı receb-i şerîfin on ikinci günü yevm-i sâli şevketlû pâdişâhımız Sultân Selîm Efendimiz tahta cülûs eyledi. Bâri Hudâ Celle şânuh kılıcını keskin, ömrünü uzûn, düşmanını kahr eyleye. Amîn bi-hurmet-i eşrefü'l-mürselîn.

Ve dünyaya teşrîfini yetmiş üç tarihinde yirmi sekizinci pâdişah olup Haliku'l-mübîn (.??.)⁴²³ ömrünü uzun ve düşmânını kahr eyleye amîn.

⁴²² Metin silik olduğundan okunamadı.

⁴²³ Metin silik olduğundan okunamadı.

SONUÇ

Sûfîler ilâhî isimleri âlemin var oluşunun sebebi olarak görürler. Âlemdeki varlıkların vücudunun zuhûra gelişi isimlerle olmaktadır. Âlemdeki bütün varlıklar Allah'ın isimlerinin mazharıdır. Her bir varlıkta Allah'ın bir ya da birkaç isminin tecellîsi vardır. İsmi menşei sıfat ve sıfatın menşei zâttır. Bu isimler bir yönüyle müsemâyâ, diğer bir yönüyle de “hakîkât”e delâlet ederler. Bu sebepten isimler aslına bakılacak olursa birer nisbet ve izâfetten ibârettirler ve bir asla rucû ederler. Mümkün varlıkların asıllarını ihdâs eden de bu nisbetlerdir. Yânî, mümkün varlıkların asılları bir veya bir çok esmâ-i ilâhiyyenin tasarrufu altında olarak bu ilâhî isimlerle sıfatlanmışlardır.

Tuhfe-i Recebiyye, İsmâil Hakkı Bursevî'nin 1717 yılında gittiği ve üç yıl kaldığı Şam'da ikâmeti sırasında yazdığı eserlerinden biridir. Buradaki ikâmeti sırasında yakın ilgi gösteren Şam vâlisi Receb Paşa'nın onun ilminden istifâde etmeye ve bâzı eserlerini mütâlâya râğbet göstermesi üzerine eserine *Tuhfe-i Recebiyye* adını vererek ona nisbet etmiş ve eseri kendisine hediye etmiştir.

Tuhfe-i Recebiyye'de esmâ-i hüsnâdan on iki isim eserin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bursevî; Hayy, Alîm, Kadîr, Mürîd, Evvel-Âhir, Zâhir-Bâtın, Müdebbir-Mufassıl isimlerini ârifâne bir şekilde vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde şerh etmektedir. Eserin giriş kısmında Bursevî'nin önceden böyle bir eser yazmayı tasarladığını düşündüren ifadeler yer almaktadır. Burada, daha önceden esmâ ile ilgili yeni bir tarzda ve üslupta bir eser planladığını, ancak gaybî bir vâridle mezkûr esmâyı şerh ettiğini ifade ederek, eserin esâsının hakîkî ilimler ve zevkî melekeler olduğunu söylemektedir. Eserden istifadenin umumî olması için Türkçe sade bir dil kullandığını belirtmektedir. Onun, Hayy, Alîm, Mürîd ve Kadîr isimlerinin evtâd-ı erbaayı meydana getirdiğini belirtmesi isimleri belirli bir sıra dahilinde şerh ettiğini ve birbirleriyle olan alakalarını göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Bursevî isimleri şerh etmeye başlarken onların kelime manaları üzerinde durmadan ifade ettikleri mânâlara yönelmektedir. Zâhîrî mânâlara işaret etmekle birlikte daha çok isimlerin bâtınî yönü üzerinde durmakta ve isimleri zâhir-bâtın ilişkisi bakımından değerlendirmektedir. Hakk'ın sâhip olduğu isimler ile mahlûkatın sahip olduğu isimler arasında karşılaştırmalar yaparak isimlerin hakîkî mânâlarını zikretmektedir. Konu ile ilgili âyet ve hadisleri de yeri geldikçe delil olarak göstermenin yanı sıra tanınmış sûfîlerin sözlerinden ve menkıbelerinden örnekler de vermektedir.

İsimleri açıklarken birbirleriyle olan ilişkisine de değinen Bursevî, bununla birlikte burada her bir ismin kendine has olan manasını vurgulamaktadır. Hayy isminin âlem ile olan irtibatına değinirken bu ismin canlı cansız bütün varlıklarda geçerli olduğuna işaret etmekte, Allah'ın hay isminin varlıklardaki tecellîsinin hakîkatine ancak tam bir keşfe sahip olanların idrak edeceğini belirtmektedir. Bu bize, Bursevî'nin isimlerin hakîkatine ancak sûfîlerin varabileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bursevî, Cenâb-ı Hakk'ın Hayy ismiyle hayat buldukları için mevcûdâtta ölümün olmadığını söylemekte, dünyadaki ölümün mutlak değil mecâzî olduğunu ifade etmektedir.

Bursevî hemen hemen açıkladığı her isimde bu isimlerin şehirlerle ve mekanlarla olan irtibatına değinmiş, ilâhî isimlerin mekanlardaki tezâhürlerindeki anlamlarına işaret etmiştir. İsimlerin varlıklardaki tecellîlerini, onlardaki açılımlarını yine onlara has zuhûr edişlerini de belirtmiştir. İsimlerin insan, eşya ve kâinattaki varlık silsileleri içerisinde kazandığı anlamlar ile insanların sahip olduğu pâyelerin isimlerle ve birbiriyle olan ilişkisi bakımından da ele almış, varlıklardaki yansımalarına temas etmiştir.

Taşıdıkları mânâlar gereği kelâmî açıdan değerlendirdiği isimler de vardır. Mürid ismini açıklarken kulların iradesiyle Allah'ın dilemesinin hangi mânâlara geldiğini yine tasavvufî bir bakış açısıyla vermekte, bu noktada mürîdin iradesinin hangi anlama geldiğini de beyan etmektedir. Bu bağlamda Kadîr ismi de öne çıkmaktadır.

Bursevî, kulun bu isimlerden istifâde edebilmesi için yapması gerekenleri de belirtmektedir. İsimlerin seyr ü sülûkte sâlik'in sahip olduğu makamlarda neye tekâbül ettiğini, salikin ulaştığı menzillerde hangi isimlerin hakîkatine vasıl olduğunu beyan etmesi isimlerin âmelî noktadaki karşılığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Ona göre seyr ü sülûkünü tamamlamış olan sâlik bir daha eski sıfatına dönmez. Ârif-i billah olan bir daha câhil olmaz.

Bursevî, sıfat ve esmâyı külliyyat itibariyle saymanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Zât'ta ve sıfatta olan tecellîlerin birbirinden farklı olduğunu, Zât'taki tecellîyi idrâkin mümkün olmadığını belirtmektedir. Zaten biz de Hakk'ın var olduğuna ve mesela "Hayy" olduğuna O'nun kesîf mertebesi olan şu zâhir ve dolayısıyla varlığın alâmeti olan âleme bakarak O'nun varlığına hükmederiz, demektedir.

Bursevî'ye göre esmâ ve sıfatın Hakk'ın üzerine tahakkümü yoktur. Cenâb-ı Hakk âlemi yaratmayı murad etmiş, isim ve sıfatların varlık kokusuyla faydalanmalarını dilemiş ve onları ma'dumdan varlık alemîne getirmiştir. Bursevî'ye göre mutlak yokluk diye bir şey yoktur. Bütün varlıklar mutlak Hayy olan Cenâb-ı Hakk'ın bu isminin gereği olarak vardır. O'nun yoktan var etmesi varlıkların a'yân-ı sâbitelerini zuhûra getirmesidir. Hayat ve uluhiyet hüviyyete âit sıfatlardır. Zâtî hüviyetin ve ilâhî taayyünün evvel ve âhiri kelâmdır. Kevnî taayyünün evveli Hz. Muhammed âhiri ise insandır.

Allah, Rahman, Rab, Hay ve Kayyum isimlerinin esmâ-i câmia olduklarını söyleyen Bursevî İlâhî mertebeleri üç kısma ayırmaktadır: Mertebe-i ahadiyyet, mertebe-i vâhidiyyet ve mertebe-i cem. Mertebe-i ahadiyyet İlâhî emirlerin vürûdu mertebesidir. Mertebe-i vâhidiyyet emirlerin taksim olduğu mertebedir. Mertebe-i cem ise tedbir mertebesidir. Ahadiyyet ve vâhidiyyet mertebelerinde esmâ ve sıfat birdir, aralarında gayriyet yoktur diyen Bursevî'nin isimleri vücud mertebelerine göre değerlendirdiğini görmekteyiz.

Bursevî, alîm ismini şerh ederken bu ismin ahadiyyet-i zâtî ve ahadiyyet-i sıfâtîyî kuşattığını belirtmekte, bütün mevcûdâtın Hakk'ın ilminde bir a'yân-ı

sâbitesinin olduğunu söylemektedir. İnsanın sahip olduğu ilmi kesbî ve keşfî olarak ikiye ayırdıktan sonra keşfî ilmin de Zât'ın nûrunun zûhuruna göre olduğunu ifade etmektedir.

İsm-i a'zam konusuna da değinen Bursevî, her ne kadar Hayy ve Kayyum isimlerinin ism-i a'zam olduklarını ifade etse de burada farklı bir açılım sağlayarak ism-i a'zamin sâlikin makâmına göre değiştiğini, seyr ü sülûkünü tamamlamış bir mürid için bütün isimlerin ism-i a'zam olduğunu söylemektedir.

Netice olarak, İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye*'de vahdet-i vücud anlayışını özlü bir şekilde ele aldığını, şerh ettiği on iki esmâyı da bu düşünce çerçevesinde izah ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühed ve yelîhi'r-rekâik*, Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrût ts.
Abdülbâkî, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfaz'il-Kur'âni'l-Kerim*,
Dârü'l-hadîs, Kâhire 1408/1988

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (ö. 1162/1749): *Keşfü'l-hafa ve müzîlül-ilbas amma
iştehere mine'l-ehadis ala elsineti'n-nas*, I-II, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle,
1416/1996

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.

Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd”, *DİA*, X

Algül, Hüseyin – Azamat, Nihat, “Emir Sultan”, *DİA*, XI

Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Müessesetü'r-Risâle,
Beyrût, 1989

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu
mişkati'l-mesabih*, I-X, Darü'l-Fikr, Beyrut 1412/1992

Alper, Ömer Mahir, “İbn Sinâ”, *DİA*, XX

Ankaravî, Rusûhüddîn İsmâîl b. Ahmed, *Minhâcu'l-Fukarâ*, (haz. Saadettin Ekinci)
İnsan Yay., İstanbul 1996

Apaydın, H. Yunus, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *DİA*, XIX

Aruçi, Muhammed, “*Abdülkâhir el-Bağdâdî ve el-Esmâ ve's-Sıfat Adlı Eseri*”,
MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994

Aşkar, Mustafa, *Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
1988

Ateş, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdadî”, *DİA*, VIII

Azamat, Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Veli”, *DİA*, XIV

Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, I-
II, haz. M. Kemal İnal-Avni Aktuç, İstanbul 1955

- Bereke, Abdülfettâh Abdullah, “Hakîm et-Tirmizî”, *DÎA*, XV
- Besyuni, Ebu Hacer Muhammed es-Said Zaglul, I-XI, *Mevsuatu etrafi'l-hadisi'n-nebeviyyi's-şerif*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1989
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilu'n-Nübüvve*,
_____ *el-Esmâ ve's-sıfât*, I-II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984
_____ *Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekke 1994
_____ *Suabu'l-Îmân*, I-VIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1410
- Bilgin, Orhan, “Fahreddin Irâkî”, *DÎA*, XII
- Bilginer, Sadeddin, *Allah ve İnsan*, İstanbul 1977
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1955
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VI, Dârü İbn Kesîr, Beyrût 1407/1987
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kitabû'n-Neîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997
_____ *Rûhu'l-Mesnevî (Mesnevî Şerhi)*, haz. Dr. İsmâil Güleç, İnsan Yay. İstanbul 2004
_____ *Şerh-i Usûl-i Aşere (Tasavvufî Hayat içinde)*, haz. Mustafa Kara, II. bsk., Dergah Yay., İstanbul 1996
_____ *Rûhu'l-Beyân*, I-X, Eser Kitabevi, İstanbul 1970
_____ *Şerh-i esmâ-i seb'a*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 60b-71b
_____ *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Ef. nr. 1374 vr. 99
- Camî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns Tercemesi*, trc. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998
- Çağrı, Mustafa, “Gazzâlî”, *DÎA*, XIII

- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasan, *Sünen-i Dârekutnî*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1966
- Deylemî, Ebû Mansûr Şehrdâr el-Hemedânî, *Müsnedü'l-firdevs bime'sûri'l-hutab*, I-IV, Beyrut 1986
- Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", *DÎA*, V
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût 1405
- el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihah: Tacü'l-luga ve shahi'l-arabiyye*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1998/1418
- el-Cîlî, Abdulkerim, *İnsân-ı Kâmil*, trc. A. Mecdî Tolun, İz Yay.
- el-İsfehânî, Râgıb, *Müfredât-ı elfâzı'l-Kur'ân*, (tahkik: Safvan Adnan Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1997
- el-Münâvî, Abdü'r-Raûf, *Feyzu'l-Kadîr*, I-VI, Mektebü't-ticâreti'l-kübrâ, Mısır 1356
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatler*, İfav Yay. İstanbul, 1994
- Erhan Yetik, *İsmail Ankaravî, Hayatı Eserleri*, İşaret Yay., İstanbul 1992
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadîr el-cami' beyne fenni'r-rivâye ve'd-dirâye*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1403/1983
- et-Tilmsânî, Afîfüddîn Süleyman, *Esmâu'l-Hüsnâ*, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay., İstanbul 2002
- Evliyalar Ansiklopedisi*, I-XII, Fazilet nşr., İstanbul 1993
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Levamiü'l-beyyinat şerhu esmaillahi Teala ve's-sıfat*, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1984/1404
- Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004
- Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî Şerhî maânî esmaillahi'l-hüsnâ*, Dâru'l-Maşrık, Beyrut 1971

- Geylânî, Abdülkâdir, *Risâle fî ma'ânî'l-esmâil-hüsnâ*, Süleymaniye ktp., Hkm 272/5
- _____ *Abdülkadir Geylani Divanı: Sufî Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler*;
tahkik: Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2003
- Güven, Mustafa Salim, *Ebu'l-Hasan Şâzilî ve Şâziliyye*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999
- Hakîm en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990
- Harman, Ömer Faruk, “Buhtu'n-Nasr”, *DİA*, VI
- Heysemî, Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1412
- Hucvûrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1982
- İbn Berrecân, Ebü'l-Hakem Abdüsselam b. Abdirrahman b. Muhammed, *Şerhu esmaillahi'l-hüsnâ = Şarh Asmâ' Allâh al-Husnâ*, edición crítica y estudio realizados por Purificación De La Torre, Madrid 2000
- _____ *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 426
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. el-Huseyn, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâfi'l-İhyâ, mine'l-ahbâr*, Mısır ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâtemî et-Tâî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I-IV Beyrut ts., (www.al-waraq.com)
- _____ *Fusûsü'l-hikem*, trc. Nûrî Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1992
- _____ *Fusûsü'l-Hikem*, Beyrut 1946
- _____ *Terceme-i şerhi esmâü'l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef., nr. 4210

İbn Hacer, *el-Kâfî'ş-şâf fî tahrîci ehâdisi'l-Keşşâf*, Beyrut'ta Keşşaf ile birlikte basılmış, I

_____ *Fethu'l-bârî*, (nşr. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), I-XXVI-II, Kahire 1398/1978

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî, *Sahîh-i İbn Hibbân*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, I. bsk., Beyrût ts.

İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Telbisu iblis*, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1948

İmam-ı Malik, *Muvatta*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Mısır ts.

İpşirli, Mehmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *DİA*, VIII

İzitsu, Toshiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, Kaknüs Yay.

Kara, Kerim, *Karabaş Velî, Hayatı, Fikirleri, Eserleri*; İnsan Yay., İstanbul 2003

Karadeniz, Osman, "İbn Berrecân", *DİA*, XIX

Kartal, Abdullah, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul 2003

Kâşânî, Abdürrezzâk, *Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004

_____ *İstulâhâtü's-Sûfiyye, İntişârâtü Bîdâr*, Kum 1370/1950

Kâtip Çelebî, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zünûn*, I-II, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992

Kehhâle, Ömer Rızâm, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-III, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ts.

Keklik, Nihat, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990

Kılıç, Mahmut Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995 XIII

_____ "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*,

- Konevî, Sadreddin, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ* (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004
- Konuk, A. Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV İfav Yay. İstanbul 1997
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *et-Tahbîr fi't-tezkîr*, tahkik: İbrahim Besyûnî, Dârulkütübî'l-Arabiyye, Kahire 1968
- _____ *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999
- _____ *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, (nşr. el-Halevânî), Beyrut 1986
- Mecdi Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1986, s. 288
- Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddîn, *Tarhu'l-ma'nâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk.
- Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2001
- Necmeddün-i Kübra, Tasavvufî Hayat: usûlü aşere, haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb 1406/1986
- Niyâzî-i Mısrî, *Şerhu'l-esmâü'l-hüsnâ Risâlesi*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Bl. 89/4, 43b-48b yk.,
- Râzî, Fahreddin, *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Beyrut 1404/1984
- Sahabe'den Günümüze Allah Dostlar (Hilyetü'l-Evliyâ, Sıfâtü's-Safve)*, I-VIII, Şule Yay., İstanbul 1995
- Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şüreybe, 2. bsk., Darü'l-Kitabi'n-Nefis, Haleb 1986
- Süreyyâ, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, c. II, (haz. Ali Aktan-Abdülkâdir Yuvalı-Metin Hülâgü), Sebil Yay., İstanbul 1996

Sütlü, Hasan Emin, “*Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî’nin “el-Menhecü’l-esnâ li-şerhi’l-esmâillâhi’l-hüsnâ” Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*”, MÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003

Şahin, Kâmil, “Edebâli”, *DİA*, X

Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’s-sağır*, I-II, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1405/1985

_____ *Mu’cemu’l-evsat*, I-X, Dâru’l-Harameyn, Kahire 1415

_____ *Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XX, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul 1404/1983

Tatçı, Mustafa, “*Niyazî-i Mısrî’nin Tasavvufî Bir Risâlesi: Şerh-i Esmâ-i İsnâ Aşere*”, Türk Yurdu, c. VIII, Ocak 1988

Tilmsânî, Afifüddin Süleyman Tilmsani, *Esmâü’l-Hüsnâ*, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay, İstanbul 2002

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, XI

_____ “Evvel”, *DİA*; XI

_____ “Hay”, *DİA*, XVI

_____ “İsm-i A’zam”, *DİA*, XXIII

_____ “Kâdir” md., *DİA*, XXIV

Tülücü, Süleyman, “Lebîd”, *DİA*, XXVII

Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, I

_____ “Bayezid-i Bistâmî”, *DİA*, V

_____ “Celâl”, *DİA*, VII

_____ “Cemâl”, *DİA*, VII

_____ “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, XV

_____ “Hizb”, *DİA*, XVIII

Uzun, Mustafa, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX

Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1990, I-II

_____ *Sefîne*, c. I-V, s. 328-329, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006

Wensinck, A.J. Mensing, *el-Mu’cemü’l-müfehres li Elfâzi’l-Hadîs’n-Nebevî* (Concordance), J.P. I-VIII, Çağrı Yay.İstanbul 1998

Yavuz, Salih Sabri, “İsferâyînî, Ebû İshak”, *DİA*, XXV

Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, XII

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Meyden”, *DİA*, X

_____ “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”, *DİA*, XIII

Yıldırım, Suat, *Kur’an’da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1987

_____ “Alîm” *DİA*, II

Yıldız, Sâkib, “Atpazarî Osman Fazlı, *DİA*, IV

Yılmaz, Hasan Kamil, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, VI

Yurdagür, Metin, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yay., İstanbul 1996

Zeylâî, Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed el-Hanefî, *Nasbu’r-Râye li ahâdîsi’l-Hidâye*, I-IV, Dârü’l-Hadîs, Mısır 1357